No. M 1179 a 64

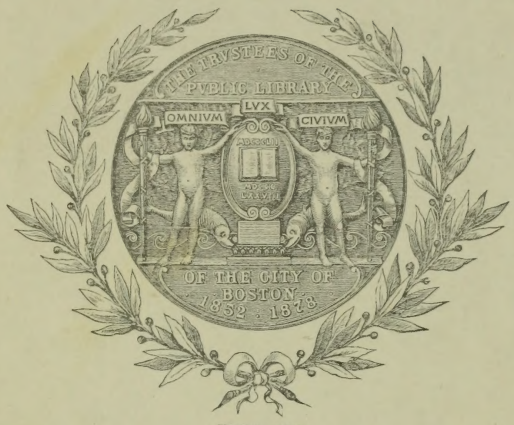

FROM THE
BATES FUND

SYNTAGMA MUSICUM

ex

VETERUM

&

RECENTIORUM

Ecclesiasticorum autorum lectione,
Polyhistorûm consignatione,
Variarum linguarum notatione,
Hodierni seculi usurpatione,
ipsius denique
Musicæ artis observatione:

In

Cantorum, Organistarum, Organopœorum, cæterorumq; Musicam scientiam amantium & tractantium gratiam collectum;

Et

Secundùm hunc generalem Indicem
toti Operi præfixum,
IN QUATUOR TOMOS DISTRIBUTUM,
à

Michaële Prætorio Creutzbergensi, Cænobii Ringelheimensis Priori, & in aula Brunsvicensi Chori Musici Magistro.

ANNO

IUDICIUM pios non terreat: nam
MIHI ADIUtor CHRISTUS.

Burchard Grotkeez.

TABELLA.

Syntagma Musicum *dividitur in* Quatuor Tomos.

- *I. Continet in se duas partes.*
  - *1. Pars agit de* Musica sacra *cujus membra quatuor:*
    - 1. διάνοια, *discursus de* Choral Musica *& veterũ* Psalmodia.
    - 2. ὑπομνήματα *de* Missodia *vel* Leiturgia *sũma.*
    - 3. ἐξήγησις *Leiturgodia* Matutinæ *&* Vespertinæ, *&c.*
    - 4. θεωρία *Musicæ* Instrumentalis *Ecclesiasticæ.*
  - *2. Pars de* Musica politica *extra Eccles: cujus duo mẽbra:*
    - 1. *de* Musica vocali *apud Ethnicos.*
    - 2. *de* Musica *veterum* Organica.
- *II. Pertractat* Organographian; *Cujus membra sunt quinq.*
  - 1. *Distinctio &* Nomenclatura *omnium* Instrumentorum Musicorum.
  - 2. *Eorundem operosa* intonatio *& usurpatio.*
  - 3. Organorum *pneumaticorum Veterum.*
  - 4. *&* Novorum *nostri temporis* inventio *ac* dispositio.
  - 5. Sciagraphia *&* pictura *omnigenorum Instrumentorum.*
- *III. Complectitur tres partes.*
  - 1. Ἀσμαλογίαν, *sive* Etymologicas Cantionum *exoticarum descriptiones.*
  - 2. Τεχνολογίαν, *sive* admonitiones *quasdam &* præcepta *Musices utilissima & summè necessaria.*
  - 3. Χειραγωγίαν, Concerta *&* Motetas *per Choros variis modis disponendi & adorandi.*
- *IV. Comprehendit* Μελοποιίαν Musicam, *sive Compositionis Musicæ Institutionem* Poëticam.

INDEX GENERALIS,

PRIMARIORum MEMBRORum,

quæ in

Syntagmatis hujus Musici distinctis quatuor Tomis continentur.

TOMUS PRIMUS

Complectitur duas partes.

I. PARS agit

De Musica sacra vel Ecclesiastica, Religionis exercitio accommodatâ;

CUIUS MEMBRA SUNT QUATUOR.

I.

IN primo tractatur Dianœa, sive discursus, de Chorali Musica & Veterum Psalmodia, in Judaicis, AEgyptiacis, Asiaticis, Græcis & Latinis Ecclesiis recepta (c. 1.
quo modulandi genere frequentata, - - (c. 2.
quàm devotè & reverenter habita, - - (c. 3.
quàm convenienter cuilibet rei, quibus modis, quibusq; melopœis coaptata fuerit; ubi non vulgaria de Hebræorum accentibus inserta sunt - - - - (c. 4.
De USU ejusdem, in affectibus piis excitandis - (c. 5.
in institutione orthodoxa, - - - (c. 6.
dedicatione Templorum, - - - - (c. 7.
suisq; ipsius propriis animi motibus exprimendis, - (c. 8.
& quomodo eâ usi sint pii in veritatis assertione adversus tyrannos & hæreticos, - - - - (c. 9.
ad convertendum in fide errantes, - - (c. 10.
itemq; in aulis - - - - (c. 11.
& qua ratione eam usurparint in conviviis - - (c. 12.
à somno surgentes & cubitum euntes - - (c. 13.
sub operis diurnis - - - - (c. 14.

& de-

& denique; in ipsis mortis angustiis - - - (c. 15.
& ad extremum, quomodò adhibita fuerit in luctu funebri (c. 16.

II.

In altero proponuntur ὑπομνήματα sive Commentarii de Missodia vel Leiturgia summa. Ubi primùm Missæ & Missodias nomen explicatur; deinde quibus partibus tàm apud veteres, quàm apud nostrates constet, & quomodò quælibet pars addita & indigitata fuerit.

III.

In tertio habetur ἐξήγημα, sive explanatio Leiturgodiæ matutinæ & vespertinæ: quibus eæ partibus, quo ordine (ordinis simul ratione annotatâ) constent: ubi de Antiphonis, Psalmis majoribus & minoribus, eorumq; Tonis, Responsoriis, Hymnis, Cantico B. Mariæ Virginis, & εὐλογωδίᾳ finali, non quibusvis nota, producuntur.

Coronidis loco subjicitur huic parti, tractatus de Supplicationibus publicis, sive Litaniis majoribus & minoribus, de Horis Canonicis, & de Psalterio B. Mariæ Virginis: quibus quæq; auctoribus, quo tempore, quâ occasione introducta omnia.

IV.

In quarto exhibetur θεωρία ὀργανικῆς, sive contemplatio Musicæ Instrumentalis Ecclesiasticæ, in Ecclesia tàm Veteris, quàm Novi Testamenti usurpatæ. Nempe de prima ejus adinventione, & ad religionis exercitium translatione - - - (c. 1.
de Choro Musico in Templo Hierosolymitano, & Musicis Levitis (c. 2.
eorum ætate & numero - - - (c. 3.
officiis - - - - - (c. 4.
sustentatione - - - - - (c. 5.
de Titulis psalmis Davidicis præfixis - - (c. 6.
quæq; Instrumentorum species ex illis eliciantur - (c. 7.
de Organo - - - - - (c. 8.
de Cithara & Chordis, de Nablo & Cymbalis, & Psalterio Decachordo - - - - (c. 9.

de Tym-

de Tympano - - - - - (c. 10
de Tuba & Buccina - - - - (c. 11.
de Tintinnabulis, Nolis & Campanis: quorum omnium usus & nominis notatio traditur, & cùm Veteris potissimùm sint Testamenti, suis allegoriis explicantur - - (c. 12.
in Novo Testamento & Patribus Instrumentalem Musicam adsertam esse - - - - - (c. 13.
maximè verò nostro seculo frequentari Organa Ecclesiastica verè admirandi artificii - - - - (c. 14.
quæ sarta tecta conservanda - - (c. 15.

General Register
der vornembsten Stücken /
Welche in den
Vier Tomis dieses Syntagmatis Musici
begriffen werden.

TOMUS PRIMUS
begreifft in sich zween Theil:

Der erste Theil
handelt
Von der Geistlichen- vnd Kirchen-Music, die auff den Gottesdienst gerichtet/vnd vorzeiten/wie auch noch jtzunder zum theil darbey gebraucht wird.

Vnd dieser Erste Theil helt in sich
Vier Stücke.

I.

IM ersten Stück wird gehandelt / Vors erste ein Discurs vnnd Vnterricht vom Vrsprung des Choral Gesanges/ vnd der Alten Kirchen Melodeyen. Wie dieselbe nicht allein bey

dem Jüdischen Volck in jhren Versamblügen im gebrauch: sondern auch in den Aegyptischen/Arabischen/Griechischen vnd Lateinischen Kirchen üblichen gewesen

II. Wird gesaget/auff waßerley Art vnd Melodeyen dieselbe gesungē:

III. Mit welcher grossen Reverentz/auch Geistreichen vnd Christlicher Andacht dieselbe gehalten:

IV. Wie füglicher weise sie einem jeden Dinge/nach eigentlicher gestalt/mit welchen modis vnd von welchen Musicis vnd Gesangmeistern/die Melodeyen einem jeden Gesang zugeordnet:

V. Von deroselben Nutz vnd Krafft/Gottselige Gedancken zuerwecken vnd zubewegen:

VI. Jm Glauben zu vnterrichten/vnd in Christlicher Lehr zuvnterweisen:

VII. In Tempel vnd Kirchen Einweyhungen:

VIII. Auch sein selbst eigne Bewegungen des Gemüts an Tag zugeben:

IX. Wie die gebraucht worden zu Bekrefftigung der Göttlichen Warheit vnd Christlichen Gotteßdienst/wieder die Kätzer vnd Tyrannen:

X. Wie dadurch die Jrrigen vnnd Verführten von dem weiten vnd breiten Jrrwege/wiedervumb auff den rechten Steg vnd Weg des Glaubens gebracht worden:

XI. Wie dieselbige/in so grossem vnd werthem Gebrauch an Königlichen vnnd mächtiger Potentaten Höfen: Auch XII. in frölichen Zusammenkunfften/vnd Gastereyen gewesen:

XIII. Wie die Christen Abends vnd Morgens: Vnd XIV. Wenn sie zu jhrer Arbeit gangen/sich darmit dem lieben GOtt befohlen:

XV. Ja auch in der letzten Todes Angst sich hefftig darmit gestercket:

XVI. Vnd wie sie bey Leich Begengnüssen in stättigem Gebrauch gewesen.

II.

JM Andern Stück/wird vns für die Augen gestellt/eine gründliche Erklerung vnd Bedeutung deß gewöhnlichen Kirchen Choral Gesanges/so bey der Missa vnd Vormittags Predigt/vnd bey den hohen Ampt im gebrauch gewestn. Da erstlich deutlich vnd außführlich/waß das Wörtlein Missa bedeute/oder in sich habe/vnd woher/auß welcher Sprach es seinen Vrsprung nehme oder habe/erklert wirdt.

Zum

Zum andern/ wird in demselben nach der lenge erzehlet/ wie dieselbe Missam zuhalten üblich vnd gebreuchlich gewesen; Was für Gesänge dabey gesungen; Auch mit welcher Ordnung eins auff das ander erfolget/ vnd welche Ceremonien dabey gehalten vnd in acht genommen/ vnd ein jedes genennet worden.

III.

ZVm Dritten/ haben wir auch in demselben Ersten Theil eine Vnterrichtung von den andern Gesängen/ welche in der Christlichen Kirchen Versamlungen/ so wol zur Metten als Velper zeit/ vnd in den Bettstunden gesungen werden/ wie dieselben abgetheilet seyn/ vnd eins auff das ander erfolgen: Do denn auch von Antiphonis, Psalmis majoribus & minoribus, vñ deroselben mancherleyen vnd vnterschiedlichen Tonis: Von den Responsoriis, Hymnis, Cantico B. Virginis Mariæ, Magnificat, vnd Benedicamus nützlicher vnd nötiger Bericht gethan wird.

Zum Beschluß wird hinan gehengt/ von den allgemeinen vnd öffentlichen Kirchen Litaneyen, oder öffentlichen Supplicationen zu GOtt/ für die allgemeine Noht der gantzen Christenheit/ wenn vnd von wem dieselbe jhren Vrsprung genommen: Wie daselbsten nicht wenig denckwürdige Sachen mit annotiret vnd auffgezeichnet seyn.

Zu dem auch ein kurtzer Vnterricht beygesetzt/ von den Horis Canonicis vnd Psalterio B. Mariæ Virginis, welches sonsten ein Pater noster genennet wird; von wem/ zu welcher zeit vnd mit was gelegenheit dieselbige eingesetzet vnd angeordnet seyn.

IV.

ZVm Vierden/ wird vns eine nützliche Erklerung vnd Beschreibung aller derer Musicalischen Instrumenten vorgeschrieben/ welche vor alters zu der Väter zeiten/ im alten Testament/ vnd hernach auch im newen Testament in der Kirchen GOttes gebreuchlich gewesen.

Vnd zwar im 1 Capittel wird gesaget/ von welchen Autoribus anfenglichen nach der Sündflut dieselbige jhren Vrsprung gehabt/ vnd wie sie erfunden worden/ vnd wie hernach zum Christlichen Gottesdienst derselben Gebrauch bracht worden.

Im 2. von

Im 2. von dem Choro Musico im Tempel zu Jerusalem / vnnd von den Sängern vnd Leviten.

3. Wie viel derselben in jhrer anzahl gewesen.

4. Von jhrem Ampt vnd Diensten in vnterschiedlicher Ordnung.

5. Von jhrem Auff- vnd Vnterhalt / im Speisen vnd Kleidung; Wie die löbliche Könige im Alten Testament mit reicher vnnd milder Hand darzu gegeben vnd gnug verordnet haben.

6. Von den Titeln / so vor den Psalmen vorher gesetzt.

7. Vnd welcherley Art Instrumenten daraus können erwiesen werden; Da dann ferner von mancherley Instrumenten gehandelt wird / woher sie jhren Namen / wie sie gebraucht worden / vnd durch nützliche Allegorien geistlicher weise außgelegt werden können.

8. Von der Orgel.

9. Von Cithern vnd Säiten / Nablo, Cymbeln vnd Psalter von Zehen Säiten.

10. Von der Paucke / wie dieselbe recht gebrauchet / auch mißgebraucht worden.

11. Von der Trommeten vnd Posaunen / woraus sie gemacht / wie dieselben gebraucht worden / in den sonderlichen Festen der Jüden: da sehr schöne Allegorica annotiret vnd angedeutet seyn / vnd vielleicht nicht vnanmütig zulesen.

12. Von den Glocken / Glöcklein / Röllichen vnd Schellichen / wie dieselbe auch zu volkömlicher perfection des Tempels oder Tabernakels gebraucht worden / da auch viel nützliches Dinges vorfelt.

13. Vnd wird auch ferner erwiesen / daß die Kirchväter im Newen Testament / die Instrumentalische Musicam nicht verworffen haben.

14. Vnd wie jtziger zeit die Kunst so hoch gestiegen / fürnemlichen in den künstlichen Orgelwercken / die man jtziger zeit in den Kirchen Gebewden hat.

15. Darbey letzlich eine gutherzige Vermahnung / das man dieselbe in jhrem Esse erhalten / vnd zu GOttes Ehren gebrauchen wölle.

II. PARS

Continet

Historiam de Musica veterum Politica, in usu & lusu extra Ecclesiæ limites ingenuo & liberali:

CUIUS DUO SUNT DISTINCTA MEMBRA.

Prius agit

De Musica Vocali *& generaliori Musices cognitione, atq; usus frequentatione, tàm Vocali, quàm Instrumentali ferè communi.*

Posterius

De *Musica* veterum *Organica*, in Organis, vel Instrumentis Musicis considerata.

PRIUS MEMBRUM

absolvitur

XXII. Capitibus.

QVorum I. tractat DE MUSICA civili extra Ecclesiam, ab Ecclesiastica generaliter nominibus distincta, ejusdemq; primis ac generalioribus principiis.

2. De artis Musicæ Inventoribus & inventione ex calamorum, chordarum, malleorum, & sonorum proportione.

3. De Doctoribus, scriptoribus, cultoribus, discipulisq; Musices eximiis.

4. De inventione in Harmoniæ generibus, in Tetrachordis; Ubi de Chordarum, sive Clavium, sive Vocum numero aucto & ad δὶς δὶα πασῶν apud veteres, hodie plus ultrà constituto, &c.

5. De Melodiarum quarundam, quas Veteres Modos seu Tonos vocarunt, Inventoribus.

6. De diversoistorum Modorum seu potius Melodiarum affectu & effectu, eorundemq; selectu.

7. De voce & pronunciatione in Cantu, deq; vocis utili, necessario decoroq; exercitio, docili imitatione ac suavi audiendi voluptate.

8. De Musices cognatione cum Ethica, Physica & Mathesi.

9. De Musicæ vi & efficacia, atq; usu παθητικῷ, ad affectus cùm placidè sedandos, tùm rapidè excitandos.

10. De efficacia ac usu πολιτικῷ καὶ πολεμικῷ, civili ac militari, in firmanda inim: pace Reip. & virtute bellicâ comparanda.

11. De usu Musices θριαμβικῷ, in pompa & solennitate triumphali.

12. De usu & efficacia Musices Ethicâ ad mores honestè componendos & feritatem comprimendam.

13. De virtute Musices ἰατρικῇ, sive Medica, ad pellendos corporis morbos.

14. De usu Musices Philosophico, institutioni & refectioni inserviente.

15. De admiranda vi & efficacia in Brutis.

16. De usu & exercitio Musices ἱερουργικῷ, in Sacris & sacrificiis Deorum Ethnicorum, Dearumq; peragendis.

17. De usu Musices συμποσιακῷ, in epularibus & convivialibus hilaritatibus.

18. De usu Musices ὀρχηματικῷ, sive saltatorio, deq; quibusdam Saltationum præcipuarum speciebus, varioq; earundem usu.

19. De usu Musices θεατρικῷ in ludis scenicis & Theatricis.

20. De usu Musices ἀγωνιστικῷ ad certamina; ubi & de quibusdam certantium & victorum præmiis, & de victorum pœnis.

21. De usu Musices θρηνητικῷ in funerum & exequiarum deductionibus atq; pompis.

22. De variis veterum Cantionibus.

POSTE-

POSTERIuS MEMBRuM,

de

MuSICA *Veterum* ORGANICA *vel Instrumentis Musicis; quod XXI. pertractatur Capp.*

QUorum 1.° agitur de MuSIS & Apolline, omnis harmonici concentus autoribus & præsidibus, deq; carum numero.

2. De generali Musicorum Instrumentorum distinctione.

3. De FISTuLAE notatione, materia, structura vel figura, inventione, speciebus atq; usu.

4. De TIBIA, ejus Etymologia, descriptione, inventione atque partibus, variisq; ejusdem ab inventoribus denominatis generibus.

5. De variis TIBIARuM speciebus & appellationibus, à regionibus & gentibus desumptis.

6. De variis TIBIARum generibus, à varia apud varias gentes materia.

7 De multiplici Tibiarum usu atq; ab eodem deductis Tibiarum ὀνομασίαις & denominationibus, deq; singularibus quibusdam Tibiarum modis & cantu Tibicinum.

8. De Harmoniis & modis Tibicinum Musicis.

9. De peritis quibusdam Tibicinibus & Auletices studiosis.

10. De imperitis quibusdam Tibicinibus, deq; Tibiarum ὀλιγωρίᾳ & contemptu.

11 De Citharæ & Lyræ notatione, inventione, partibus, chordarum numero & circa illum de Lacedæmoniorum severitate, modis item & Citharæ cantu, & (quas vocant) Tabulaturis.

12. De variis Instrumentis Lyræ proximis, Scindapso, Helicone, Barbito, Trigono, Sambuca, Phœnice, Nablo, Pandura.

13. De Magadi, Pectide, Psalterio, Epigonco, Tripode, Sionico Organo, &c.

14. De carminibus Lyricis, quæ Lyræ accinebantur.

15. De peritis quibusdam Citharœdis eorundemq; inventis, & artis Citharœdicæ fautoribus.

16. De Tubæ notatione, inventione, materia, figura, generibus atq; usu.

17. De Lituo, Cornibus & Buccina, eorundemq; descriptione, distinctione atq; usu.

18. De Instrumentis tinnitu quodam obstrepentibus, ut Sistro, Crembalo, Crepitaculo, Cymbalo & Tintinnabulo.

19. De Tympani descriptione, notatione, usu, structura apud Indos, & aliis quibusdam notatu dignissimis.

20. De Hydraulici Organi inventore atq; structura.

21. *Huc accessit Παίβλημα, sive Corollarium, de Instrumentorum Musicorum, nostro tempore usitatorum, descriptione & pleniori distributione.*

Der Ander Theil
begreifft in sich
Eine Historische Beschreibung der Alten Politischen vnd Weltlichen Music, welche ausserhalb der Christlichen Kirchen nur zur Lust vnd Kurtzweil/ im freyem löblichem Gebrauch jederzeit vorblieben.

Vnd wird dieselbe in zwey Stück abgetheilet.

Das erste Stück handelt von allgemeiner Wissenschafft der Music vnd derselbigen Gebrauch/ so wol mit Menschlicher Stim̃/ als auff Instrumenten/ so im Musiciren fast gemein sind.

Im andern Stück wird vermeldet/ Wie bey den Alten die Musica auff Orgeln/ Instrumenten vnd allerley Säytenspielen gebraucht worden.

Das

Das Erste Stück dieses Andern Theils
helt in sich

XXII. Capittel.

IM 1. Capittel wird gehandelt von dem vnterscheidt zwischen der Geistlichen Kirchen Music, vnnd der Politischen Weltlichen Music, auch von derselben Vrsprung.

Im 2. Cap: wird gehandelt von der Erfindung vnd Erfindern der Music auß genawer Auffmerckung / wie sich die Thon in den Röhren / Säyten vnd Hämmern in einander haben schicken vñ reimen wollen.

Im 3. Cap: Von den vortrefflichen Lehrern / Meistern / Scribenten, vnd Schülern der löblichen Music.

Im 4. Von Erfindung der mancherley Harmony / oder zusammenstimmung; Wie nemlich bey den Alten die Tetrachorda, Claves, vnd Voces Musicales erfunden / vnd mit der zeit biß anjtzo vermehret vnd geendert.

Im 5. Wie etliche Melodeyen vñ Arten zusingen bey den Alten erfundē.

Im 6. Von vnterschiedlicher Bewegung vnd Vorrichtung derselben Melodeyen / oder der Arten vnd Weise in den Gesängen.

Im 7. Von der Stim̃ / vnd wie man dieselbe im singen / nützlich vnd artig zwingen muß / vnd üben soll.

Im 8. Von der Verwandnüs / wie die Music der Ethicæ, Physicæ vnd den Mathematischen Künsten zugethan sey.

Im 9. Von der durchdringenden Gemühts bewegung / dadurch die Music die Begierden vnd Affecten beydes erregen / vnd auch wider vmb legen vnd stillen kan.

Im 10. Von Nutzbarkeit der Music zu Friedens vnd Kriegeß zeiten.

Im 11. Vom gebrauch der Music in Triumphs gepräng en.

Im 12. Wie die Music zur Tugend vnd Höfflichkeit diene vnd anleitung gebe.

Im 13. Wie die Music nützlich sey zu beförderung der Leibes Gesundheit.

Im 14. Wie die Music den Studierenden zur Vnterweysung vnd Erlä[illegible] dienstlich sey.

Im 15. Von der wunderbahren Krafft vnnd Wirckung der Music in den vnvernünfftigen Thieren.

Im 16. Vom brauch der Music bey den Heidnischen Opffern vnnd Gottesdiensten.

Im 17. Vom brauch der Music in Conviviis, Gastereyen vnd andern frölichen Zusammenkunfften.

Im 18. Vom brauch der Music in Tänzen; Darbey auch bericht zu finden von mancherley Art/ Namen vnd Nutzbarkeit der Reyen/ oder Täntze.

Im 19. Vom brauch der Music in Comœdien vnd andern Schawspielen.

Im 20. Vom brauch derselben in Certaminibus vnnd Streitkämpffen: Darneben auch von derer Belohnungen/ welche den Sieg erhalten/ vnd von der Straff derer/ so vberwunden worden/ kurtze anmeldung geschicht.

Im 21. Von dem Nutz der Music in Begräb- vnnd Leich-Begengnüssen.

Im 22. Von mancherley Gesangs Arten vnnd Nahmen bey den Alten.

Das ander Stück des Andern Theils
begreifft in sich
XX. Capittel.

IM 1. Capittel wird gehandelt von den Musis vnd Apolline, als den Anfängern vnd Vorstehern aller zusammen stimmenden Harmony vnd Gesängen: Vnd wird dabey gemeldet/ wie viel MuSAE sind.

Im 2. Cap: wird eine gemeine abtheilung der Musicalischen Instrumenten eingeführet.

Im 3.

Im 3. Wird die Erfindung/ Matery, Structur vnd Zubereitung mancherley Arten vnd Gebrauch der Flöten/ so bey den Alten Fistula genand worden/ kürtzlich beschrieben.

Im 4. Wird von der Pfeiffen/ welche Tibia heisset/ vnd von derselben Erfindern vnd zugehörigen Stücken gehandelt.

Im 5. Von mancherley Pfeiffen vnnd derselben Nahmen/ so sie von den Ländern vnnd Völckern/ bey denen sie vblich gewesen/ vberkommen.

Im 6. Von mancherley Arten der Pfeiffen vnd derselben matery bey vnterschiedlichen Völckern.

Im 7. Von allerley Namen vnd vnterscheide der Pfeiffen/ nach vnterschiedlichem brauch klang vnd alter der Menschen; Vnnd von etlichen sonderbahren Arten vnnd Weisen/ so im Pfeiffen gebraucht worden.

Im 8. Vom Thon der Pfeiffen/ vnd wie sie nach demselben zu vnterscheiden.

Im 9. Von etzlichen hocherfahrnen Pfeiffern/ vnd wie sie mit höchstem fleiß dieser Kunst obgelegen.

Im 10. Von etlichen vnerfahrnen Pfeiffern/ vnd wie solche Kunst in despect vnd verachtung geraten.

Im 11. Von Erfindung der Leyer/ Cither oder Harpffen; vnnd von jhren zugehörigen stücken vnd zahl der Säiten. Sowol auch von den Carminibus, wie die nach der Leyer gemacht worden: Auch wie vnd was man nach der Tabulatur vff der Harffen schlagen kan.

Im 12. vnd 13. Von den Instrumenten/ so der Harpffen sehr nahe zugethan sind/ vnd andern dergleichen mehr.

Im 14. Von den Carminibus Lyricis, welche man in die Leyre mit eingesungen.

Im 15. Von etlichen vortrefflichen Harffenisten/ vnd was dieselben erfunden vnd außgesonnen; Auch von denen so diesen Künstlern mit guter Affection zugethan gewesen.

Im 16.

Im 16. Von der Trummet oder Tuba, derselbigen Erfindung/Materay, Gestalt/mancherley Arten/vnd nutzbahrem Gebrauch.

Im 17. Von den Krumphörnern/Zincken vnd Posaunen/deroselben beschreibung/zubereitung/gebrauch vnd vnterscheidt.

Im 18 Von Glöcklein/Schällen/Tymbeln vnd Klappern.

Im 19. Von der Paucken/derselben zubereitung bey den Indianern/vnd wie sie gebraucht wird: Auch von etlichen andern denckwirdigen Sachen.

Im 20. Von dem Instrument/welches bey den Alten Hydravlicum genant worden.

Zum Beschluß wird eine General Beschreibung vnnd Abtheilung aller Musicalischen Instrumenten, welche zu vnser jetzigen Zeit im gebrauch seind/mit angehengt.

TOMuS SECuNDuS,

in quo

pertractatur

Ὀργανογραφία.

id est,

ORganorum pnevmaticorum, & reliquorum Instrumentorum Musicorum ferè omnium, nostro tempore usitatorum, accuratè distinctorum, & eleganter depictorum, Nomenclatura, Sciagraphia, & operosa ac artificiosa eorundem intonatio ac usurpatio.

Darin-

Darinnen zufinden:

I.

Aller Musicalischen Instrumenten (so zu vnser jetzigen zeit im gebrauch) Distribution vnd Begriff in vnterschiedenen Abtheilungen/sampt deroselben Namen oder Nennung mit beygesetzter Tabell.

II.

Aller Blasenden vnnd Besäyteten Instrumenten mancherley Stimmen vnd deroselben Thon/ nach jhrer Grösse vnd Eigenschafft müglicher Höhe vnd Tieffe zuerzwingen: In einer Tabell vnd eines jeden Instruments insonderheit beygefügter Erklärung:

Als nemblich/

1. Wie die Wörter/ Instrument vnd Instrumentist, Accort, Sorten vnd Falsett-Stimmen/ in Pfeiffen vnd andern Instrumenten zuverstehen seyn.

2. Vom rechten Thon der Orgeln vnd anderer Instrumenten/ auch der Menschen-Stimm: vnd vom vnterscheid des Chor- vnd Cammer-Thons.

3.4. Universal-Tabell, darinnen die Claves Signatæ/ die Claves in scala Tabulaturæ, die Namen vnd Zahl der Füsse/ nach Orgelmacher Art/ vff allen Instrumenten zu finden.

III.

Von der Ersten Invention der Alten Orgeln/ jhrer Dispositiõ der Claviren, Laden/ Blaßbälgen vnd was sonsten mehr darzu gehörig: auch wie das alles von einer zeit zur ander vermehret vnd verbessert/ vnd biß zum jetzigen Stande gebracht worden.

IV.

Von Newen vnd vnserer jetzigen Orgeln Eigenschafft vnd mancherley Stimmen: Mit mehrererm vnd fernerem Bericht/ was bey jeder Stimme in Specie vnd besonders zu wissen von nöhten sey. Auch angehengter Form vnd Weise/ ein Regahl oder Clavicymbel vnnd

Symphony an sich selbst rein zustimmen vnd einzuziehen: So wol als ch wie man sich in Liefferung der Orgeln vorhalten könne.

V.

Etliche Dispositiones vnnd Verzeichnüs aller Stimmen vnnd Registern/so in den fürnembsten Orgeln Teutsches Landes gefunden werden.

Auch wie man ein Pfeifflein zum ChorThon verfertigen lassen könne.

VI.

Eigentliche Abcontrafeyung eines jeden Musicalischen/der Alten vnd Newen Außlendischen vnd Einheimischen Instrumenten Grösse/Lenge vnd Dicke/gar just nach dem Maßstabe in etlichen Viertzig Stöcken vnd Holtz Rissen gezeichnet vnd abgetheilet.

TOMuS TERTIuS.

Continet

tres Partes.

I.

Ασματολογίαν, sive descriptiones Etymologicas Cantionum exoticarum, apud Italos, Anglos & Gallos, Ethico, Politico & Oeconomico usui dicatarum:

Darinnen die Bedeutung/wie auch Abtheil- vnd Beschreibung fast aller Namen der Italianischen/Frantzösischen/Englischen vnd jetziger zeit in Teutschland gebräuchlichen Gesänge: Alß/Concerten, Moteten, Madrigalien, Canzonen, Villanellen, Messantzen, Tocaten, &c.

II.

Τεχνολογίαν Musicam, sive admonitiones de quibusdam præceptis, Musicæ studiosis apprimè necessariis: Qua etiam ratione difficiliores quædam veterum Musicorum Regulæ & modi in canendo ad longè faciliorem & meliorem pro incipientibus captum transferri, & tutiùs usurpari possint. Nützli-

Nützliche Erklehr- vnd Anleitung: Was im singen bey den Noten, Pausen vnd Tactu, Modis, Signis vnd Transpositione, Partibus seu Vocibus vnnd vnterschiedenen Choris, Auch bey den Unisonis vnd Octavis zu observiren.

III.

Χειραγωγίαν, seu manuductionem Musicam; Sive peculiarem rationem Cantiones, quas CONCERT vocant, & id genus alias, per Choros variis modis disponendi & distribuendi: Ut in Ecclesiasticis conventibus, & in magnatum conviviis, majori cum gratiâ, suavitate ac voluptate adhiberi & auscultari possint.

Wolgemeinte Anleitung / wie man Concert vnd andere dergleichen Gesänge mit Instrumenten vnd Menschen-Stimmen / vnnd auch vnterschiedlichen Choris auff allerley Art in der Kirchen vnnd für Fürsten vnd grosser Herrn Taffel anordnen könne / daß sie mit sonderbahrer gratia, lieblicher vnd anmütiger können musiciret vnnd angehöret werden.

Darbey dann / wie die Italianische vnd andere Termini Musici, alß Ripieno, Ritornello, Forte, Pian, Capella, Palchetto vnd viel andere mehr / zuverstehen vnd zugebrauchen: Die Instrumenta Musicalia zu vnterscheiden / abzutheilen vnnd füglich zunennen: Der General-Bass zu gebrauchen: Vnd junge Knaben in Schulen an die jetzige Italianische Art vnnd Manier im singen zu gewehnen seyn.

TOMUS QUARTUS,

in quo

ΜΕλοποιία Musica, sive institutio de Contrapuncto, legitimaq; purâ & dextrâ compositione ac dijudicatione harmonicarū Cātilenarū; quid in illis approbādū, & rejiciēdū; quid adhibēdū sit & fugiendū, fideliter admonens & docens; exoptimis probatissimis Nēotericorum, præsertim Italorū, in Theoria excellentiū Musicorū libris, regulis & exemplis collecta, atq; in certum ordinē redacta.

RIchtige Unterweisung in der Composition, darinnen alles/ was zu derselben gehörig/ oder/ was in einem vntadelhafftē Gesang zusetzen/ vnd zu meyden stehet/ Auß etlicher außländischer Italianer vnd andern Büchern/ Regeln vnd Exempeln mit fleiß zusammen getragen; dergleichen zuvor in Lateinischer/ oder Teutscher Sprach also volnkömlich niemals an Tag kommen.

Benevolo Lectori S.

SObwol/ günstiger lieber Leser/ dieses Syntagma Musicum sampt desē vorhergesetztem Indice, nach den Regulis artium dicendi billich gantz vnd gar in einer Sprache/ Lateinisch oder Teutsch solte beschrieben vnd zusammen getragen worden seyn: So hat es dennoch die Natura artis canendi nicht wol leiden/ vnnd zulassen mögen. Denn nach dem dieselbe zwar bald nach der Welt anfang/ quò ad prima rudimenta, erfunden/ ferners auch bey den Jüden vnd Heyden per additamenta ziemlich verbessert worden: So hat sie doch noch erst bey vns Christen in diesen letzten zeiten jhre herrliche supplementa erreichet. Derowegen gleich wie sich/ was die Alten Musici in Lateinischer Sprach beschrieben/ gemeinlich nicht gar wol vnd vorständlich in das Teutsche versetzen lesset: Also auch in deme/ was die jetzigen Musici, ein jeder in seinem Idiomate, mit vielen nëotericis terminis nennen vnd außsprechen/ Lateinische Voces vnd Phrases appropriatæ mangeln. Vnd wenn man denn in derselben Sprach davon schreiben solte/ es entweder einen barbarum, oder ja zum wenigsten obscurum stylum geben/ vnnd die weise zu reden viel schwerer zuverstehen sein würde/ alß die Kunst an jhr selbst zubegreiffen ist.

Als hoffe Ich/ es werde Mich dessen Niemand verdencken/ daß Ich in diesem Syntagmate Musico miscellaneo etzliche Ding gantz Lateinisch/ etzliche gantz Teutsch habe fürgebracht/ etzliche aber zugleich

Latei-

Lateinisch vnd Teutsch eingeführet: Sintemahl Ich dahin sehen sollen vnd wollen / das in hac nostra Germana Patria beydes literati vnd illiterati φιλόμουσοι verstehen könten / was etwa einem jeden an seinem Ort zulesen gefällig vnd nützlich sein möchte.

Vnnd ist also der Erste Tomus gantz Lateinisch für Gelahrte; (Wiewol es auch vor andere der Music-Kunst Zugethane nicht vnnötig / sondern vielleicht nützlich vnd sehr zuträglich sein könte / wenn ein gelahrter Mañ / diesen Ersten Tomum, auß dem Lateinischen in aut Teutsch zu vertiren vnnd in Druck herfür zubringen / sich bemühen thete; Welches wegen vnzehlicher anderer Verhinderungen Mir vnmüglich / doch sehr lieb / vnd jhrer vielen / die der Lateinischen Sprach nicht kündig / gantz angenehm vnd wolgefellig sein würde.) Der Ander Tomus gantz Teutsch für Orgelmacher / Organisten vnnd alle andere Instrumentisten vnnd Instrument macher: Der Dritte vnd Vierde aber für die Musicos vnd Musices cultores, in gemein geordnet.

Stehet also einem jeden Musico, oder Musices amatori zu seinem guten gefallen / das jenige / was für jhn dienet / vnd jhm zu Nutz kommen kan / vor sich zu compariren vnd durchzulesen. GOTT helffe / das es zu seinen Göttlichen Ehren / vnd der lieben Christenheit zum besten diene vnnd gereiche / Amen. Datum Dreßden / am 24. Junij, Anno 1614.

Michaël Prætorius C.

Oculissimo meo

MICHAELI PRAETORIO,

nunc temporis
In utraq; aula Saxonica
Hinc ELECTORALI, ilhinc GUELPHICA,
Chorago Musico:
Tumultarium sanè, sed affectu sincero
plenum
ELEGIDION
nuncupabam.

SEMPER Te evexit Prætori Musica: & illam
Evêxti studio Tu quoq; in alta Tuo.
Illa Tibi Henrici patefecit Iulii amores:
Per Te ea macta Ducis rursus amore fuit.
Illa Tibi Ensiferum meruit: meruisti ei eundem
Tu quoq; Te celebrem reddidit illa: Tu eam.
Et jamdum summum venistis utrinq; ad amorem:
Nesciam ut ardoris vi alteri utram anteferam.
Vsq; adeò quæ Tu fecisti Musicæ; ea illa
Cuncta Tibi rursus præstitit igne pari!
Iudice me; alteri amor prestat tamen alter amori;
Quomodo? Rosores jam parit illa Tibi:
Admiratores Tu contra illi. Et quis id æquum:
Aut adeò fieri mutuo amore putet?
Scilicet hoc bellum est! Sic certat amore; Tibiq;
Martyrium veri parturit evlogii,

Sola

Solâ homini invidiâ præconia vera parantur:
Qui caret hac, veræ laudis honore caret.
Propterea ne pone animum: Ne desine porro
Musicam amatricem rursus amare Tuam:
Quin potiùs perstа studiosiùs evehere illam,
Evehet & rursus Te studio illa pari.
Augebitq; adeò stipendia; jam modò ut auxit:
Quando dedit duplici conditione frui:
Hinc Electoris Magni; indè Leonis in aulâ
Guelphici; ubi gemino distrahere officio.
Det tantùm superesse Tibi, cui cantica pangis?
Soli! erit auspicio Musica quanta Tuo?
Musicæ item auspicio quantus Tu eris ipse vicissim
Quantus adhuc nemo Musicûm inante fuit.
Vidêre, ingenium quîs de meliore metallo,
Quæ dederas, & quæ dê hinc monimenta dabis.
Vidêre insolitâ sub majestate verendam
Prodire ingenii Musicam ab arce Tui:
Porrò aderunt famulæ citiùs spe: instructaq; secum
Quæ sunt, quæq; fuêre, Organa cuncta ferent.
O utinam tantùm magni Electoris in aulâ
Ocia det studio grata Vacuna Tuo!
Principium factum est: respondeat exitus. ô DI
Livor ut Invidiâ concidet ipse suâ!

Ioh. Steinmetzius S. Phil. & Med. D. Poët. Imper. Lauriger. &c.

ALIuD.

ALIuD.

INGENuAS inter, Cœlo quas hauſimus, artes
Obtinuit medium MuSICA dia locum.
Et meritò! humanos reliquæ vertuntur in uſus:
Huic Scopus & finis gloria honorq; DEI.
Nec ſervire tamen mortalibus abnegat ipſis,
Tempora ſeu fuerint nubila, ſive bona.
Triſtes exhilarat miti modulamine: lætis
Vt rata ſint omni gaudia parte facit.
I nunc & rogita, cur tanti muneris uſum
Vrgeat aſſiduo docta labore Cohors?
Quod melius ſtudium, res ſacra & munere digna
Neglecta ut jaceat ſpretaq; nolle pati?
Qui legis antiquos, perſcrutarisq; recentes,
Vt ſit cognitior MuSICA caſta tibi;
Hæc evolve etiam: dextrè congeſta videbis,
Quæ vaſtis alii propoſuêre libris.
Cumq; nihil ſpectet, niſi publica Commoda, ſupplex
Concilia AuTORI fata ſecunda pio.

Henricus Meibomius, Poëta
& Hiſtoricus F.

TOMuS PRIMuS.

SYNTAGMATIS MUSICI TOMUS PRIMUS

Complectens
DUAS PARTES:
quarum
PRIMA agit
DE MUSICA SACRA
VEL ECCLESIASTICA,
Religionis exercitio accommodatâ:
&
QUATUOR MEMBRIS
comprehensa.

I. Διάνοια, sive Discursus de Musica Chorali & veterum Psalmodia.

II. Ὑπομνήματα sive Commentarij de Missodia vel Liturgia summa.

III. Ἐξήγησις sive Explicatio Matutinæ & vespertinæ Liturgodiæ: cum alijs annexis.

IV. Θεωρία sive Contemplatio Musicæ Instrumentalis Ecclesiasticæ, cùm in Veteris, tùm Novi Testamenti Ecclesiâ usitatæ.

AUCTORE
MICHAELE PRÆTORIO C.

WITTEBERGÆ,
E Typographeo JOHANNIS RICHTERI, Anno 1615.

Reverendiſsimis, Illuſtriſsimis, Reverendis, Nobiliſsimis, Excellentiſsimis, Clariſsimis, Doctiſsimisq;

D. D.

EPISCOPIS, ABBATIBUS, PRÆPOSITIS, CANONICIS, DOCTORIBUS, & Eccleſiarum Inſpectoribus

in

SAXONICO, BRANDEBURGICO, MAGDEBURGICO, HALBERSTADENSI, BRUNSVICENSI,

Archi--Electoratu & Epiſcopatu, Ducatu:

LEITURGIÆ SACRÆ

XYSTARCHIS,

Dominis Patronis & Fautoribus

ſuis colendis

Hanc ſacram Syntagmatis Muſici partem.

In Eccleſiaſticæ Dignitatis Honorem.

Dedicat & conſecrat

cum Sal. Pl.

Michaël Prætorius C.

REVERENDISSIMI, ILLUSTRISSIMI, REVERENDI, NOBILISSIMI, EXCELLENTISSIMI, CLARISSIMI, DOCTISSIMIQVE D. D. EPIscopi, Abbates, Patres, Præpositi, Canonici, Doctores, & Ecclesiarum Inspectores, Domini Patroni & fautores colendi.

DVO Reverendissima Celsitudo, Reverendaq́; Reverentia Vestra mecum fatebitur requiri ad integram absolutamq́; Lyturgiæ divinæ, in publicis Ecclesiæ congressibus administrandæ, perfectionem *exercitia; Concionem* videlicet & *Cantionem;* quarum conjunctionem consecravit sanctionis mystica dignitas, frequẽtavit intentionis dogmatica utilitas, redintegravit functionis paradigmatica sedulitas.

Et certè genuinæ divini cultus exercitationi destinat ac devovet hominem ultimus & summus finis, quem ipse cum beatis Angelis habet communem. Si enim actionem spectamus, *duplex* est *finis Hominis*: nempe *Veritatis inquisitio* a-

gnitio-

gnitioque; & *Virtutis electio.* At cùm summa Veritas sit Notitia Dei, & summa Virtus sit Deum vero cultu celebrare. Sequitur, quod finis Hominis sit Agnitio Dei & ejusdem celebratio, quarum illa potissimum per sacras Conciones; hæc per Cantiones in Ecclesia accipitur & redditur.

Ad hunc itaque finem geminum humanum genus ante lapsum in εὐταξίᾳ conditum est; ad hunc post lapsum in Gratia reparatum est; ad hunc denique post vitam mortalem in Gloria resuscitandum, & Angelorum consortio immortali associandum est, ut *Homo* in omni statu Bonitatis suæ, divinitùs communicatæ, nihil aliud sit, quàm *Templum Dei*, sacrosanctum Triados numen celebrans. Et huc non sine divino instinctu spectant symbolica cultûs Paradisiaci, ritûs Levitici, & visûs Prophetici mysteria, quæ Exercitationum Leturgicarum constitutionem ad oculos & aures numero definisse, & ad manus uno complexu exhibuisse, quis est, qui non, vel nemine admonente intelligat.

Primæ Ecclesiæ, ex Adamo & Eva in Paradiso conflatæ, ad cultus Leturgicos *propositum* & appositum erat *Arborum duarum Sacramentum*: *Unum* erat Probationis, scilicet *Arbor scientiæ boni & mali*, sub qua instituenda fuerat theoria & meditatio discretionis inter bonum expetendum; & malum fugiendum, à Creatore insitæ: *Alterum* erat *Arbor vitæ*, sub qua colenda fuisset homini, in errorem non prolapso, practica celebratio Immortalitatis, & in terrestri & cœlesti Paradiso cum Angelis æternùm decantandæ, *Genes.* 2.

Atque non obscurè, imò multiformis adumbrationis lu-

ce de colore, inter alios ritus Leviticos & Sacerdotis ornatus, illustravit duo Leturgiæ officia illud Summi Pontificis pectorale *Ephod*, quod non solum auro & gemmis, pro numero tribuum, sed etiam duabus illustribus notis insignitum & distinctum fuit: URIM & THUMIM, quod LXXII. *Interpretes* interpretantur δείλωσιν καὶ ἀλήθειαν, Perspicuitatem & Veritatem: *Chaldæus* servavit ἀνερμυνεύτους: *Hebraicè* URIM Lumina sive Claritatem, THUMIM Perfectionem sive Integritatem: *Lutherus* vertit, das Liecht vnnd das Recht/*Exod.* 28.

Quemadmodum enim congruit Concioni perspicua oratio ad auditorũ mentes, in mysteriorum cognitione illuminanda: *Ita* convenit certè Cantioni verilsima Deo debitæ laudis confessio, in fidei perfectionem non alij, nisi Deo, innixæ, qui pro ratione justitiæ, suum cuique tribuentis, sibi soli propriam vendicat, & ab Ecclesia exigit Invocationis & Gratiarum actionis gloriam. Quam, ubi priùs concione per lucẽ S. Sancti intùs illuminata fuerit Ratio, λόγος ὁ ἔσω, pòst, radiorum instar exserit & diffundit in Sanctuario publico Cantionis oratio, λόγος ὁ ἔξω: ut hoc modo τὸ λογεῖον τῶν URIM & THUMIM, cui pectorale Christiani χρισοφόρε, quem gestat in fide profectum, & quam illa scilicet fides in divinæ voluntatis & juris cœlestis oraculis perfecta sit, publica religione profiteri gestiat.

Et *quemadmodum* URIM & THUMIM à summo Sacerdote in λογείῳ conjuncta gestabantur: *sic* quibus summa creditur Ecclesiarum inspectio, cavendum omnino, ne alter-

utra, aut Concio, aut Cantio, in Rationali Leiturgiæ publicæ Ecclesiastico divellatur aut separetur unquam; ut *velut* in utroq; sinu pectoris pectorale incumbit integrum: *ita* leiturgia duobus, concionandi videlicet & cantandi, officijs perfecta & absoluta consistat. Nam URIM significat splendorem mentis sive Rationis, lucemq; ad cogitandum & perspiciendum: THUMIM verò harmonicā orationis sive cantionis perfectionem, ad integrè incorrupteque laudandum. *Utq;* puro auro, gemmis pretiosis, & notis sacratissimis illustrè fuit λογεῖον: *sic* nullis humani sophismatis inquinamentis mixta, sed sinceræ fidei integritate, docendi canendiq; leiturgia constat perfecta & suis numeris absoluta.

Per URIM & THUMIM, velut perfectas absolutæ sapientiæ vias, petita oracula in sacris literis memorantur: *sic* certè summa & infinita Bonitas & Sapientia Dei per leiturgicas exercitationes imploratur, donec exauditione benigna, & benedictione gratuita cœlitus respondeat.

Abjathar, Achimelechi filius, Davidis exilij individuus comes & socius, Davidem ex Ephodo monuit, ut Ceila discederet, quoniam Ceilani eum Saulo essent dedituri, 1. *Reg.* 23. *Sic* URIM & THUMIM, hoc est, leiturgicæ Concionis & Cantionis devotio fidelis & devota fidelitas in pijs Ecclesiæ ministris nos miseros, in hujus vitæ exilio circumvagantes, adversùs persecutionem Tyrannorum, prudentiâ præmunit, & præmonet cautè & tutò, ne quando infidelium & hæreticorum fraude circumventi, Satanæ ad excidium & exitium animæ tradamur.

Kursus cùm Amalechitæ Siceleg urbem diripuissent, & ingentem prædam multo ante abduxissent, Ephodi oraculo jussus David cum 600. viris eos persecutus cecidit, prædamq; recepit, 1. *Reg.* 30. *Ita* Leturgia oraculis copiosos & validos hostes Ecclesiæ, numeri exigui fideles cum gloriosa victoria valent propulsare & persequi, donec opimis spolijs & thesauris pretiosissimis potiantur.

Et, quod *Suidas* testatur, Sacerdos Deum interrogaturus collecto Ephodo infernè manus supponebat, & in Ephod intuens rogabat Deum: quæ interrogatio si Deo placuisset, statim fulgurabat Adamas, emissisq; radijs lucebat; sin displicuisset, suo loco manebat. Ad eundem modum manus tactu, vultus gestu, fideiq; contuitu devotè ac intentè directa, ac observata Leturgia, Spiritus Sancti igne accensos motus edit efficacissimè, & per fidem placente persona, si non ad utilitatem, certè ad salutem Deus annuit, & respondet benigna exauditione.

Quia etiam *Adamus*, si populum Deus occidendum daturus erat, *sanguineq;*, sin peste afflicturus *niger* fiebat: convenit similiter Leturgiæ Contiones & Canciones temporibus belli, pacis; & pestis accommodare, ad Dei gratiam impetrandam, & pœnas pœnitudine avertendas.

Denique consulenti Deum si non edebatur responsum, iræ divinæ fuit significatio: quamobrem Sauli, cum abjectus esset, 2 *Sam.* 28. nihil respõsum est, ut nec Prophetia & somno, ita neque per Urim & Thumim: *Sic* certè nulla fide & pœnitentia stipatam, sed impietate & hypocrisi administratam le-

turgiam

turgiam Deus averſatur, ut indignatione juſtiſsima commotus hominem ad æternam reprobationem abjiciat, & vultum cum ſilentio abſcondat.

Porrò cum *Concio* & *Cantio* unius fidei orthodoxo conſenſu ac harmoniá, ejusdem confeſsionis doctrinam de Chriſto, & per ejus ſanguinem facta propitiatione; prædicet ac celebret: non inconveniens eſt hæc *duo Eccleſiaſticæ Leiturgiæ crura adumbrare* in duabus, in porticu templi à Salomone erectis, & coronarum malogranatorumq; ſerie ornatis, *columnis æneis*; quarum dextra dicebatur *Jacchin* (hoc eſt, approbator ſive ſtabilit aut ſtabiliet) ſiniſtra *Booz* aut Bohaz (id eſt, in ipſo virtus ſive fortitudo) 1. *Reg.* 7. 2. *Prov.* 3. Quippe Eccleſiæ plus quàm aheneum columen & robur eſt concio & cantio, quo ſtabilitur regnum CHRISTI in homiliam & cõgregationem fidelium, qui, ceu grana, unius mali punici cortice concluſa, cum Prophetis & Apoſtolis una eademq; fide fideiq; confeſsione juncti pendent à Chriſti cruore, exſpectantes coronam immarceſsibilem. Nam, ut *Poëta* canit:

Fidere qui Chriſto novêre viriliter, illos
Illangueſcenti fronde corona manet.

2. *Timoth.* 4. 1. *Petri* 5.

Præclarè inſuper concionum & cantionum Adminiſtros notant, cùm iſti duo Cherubim florentes *Exod.* 25. tùm duo Seraphim urentes, *Eſa.* 6. quorum Illi mutuo contactu alarum, contuituq; in propitiatorium, quod Aaronis virgam, mannæ urnam, & Decalogi tabulas continebat, converſo, referunt utriusq; Leiturgiæ cognationẽ & harmoniam omni-

bus Hierarchijs Christo conciliatis utilem & gratam: Hi verò, qui τρισάγιον tectis vultibus pedibusq;, advolatum accincti concinebant, denotant cùm modestam & humilem, tùm expeditam & officiosam Leiturgiã, quâ Trinunius adorandi confessio mystica ex consono docendi & canendi corde & ore celebretur glorioſissimè. Sic Angelo Domini, Nativitatem Christi in festivo fulgore docenti ac Evangelizanti, conjungit Musicam suavissimam glorificãs ille exercitus cœlestis, ut optima Concio & Cantio connexam & mutuam festo soleant solennitatem.

Denique quas Moses divino jussu paravit ad cœtum clangore sive taratantara convocandum, argenteæ tubæ duæ duplicia Leiturgiæ unanimis munia congruè indicant, *Num.* 10, *v.* 3. & 7. Etenim vocem, quam Concionatores & Cantores adinstar tubæ, cum harmonica concionum & cantionum consonãtia, & incorrupta sinceritate, extollunt, significat cum in usu Ecclesiastico ad concionem cogendam editus tubæ utriusque clangor simplex & æqualis, sive διάτονος, tum ex puro solido & ductili argento conflata materies.

Tot divinis Protypis, quibus Leiturgiæ duplicis conjunctionẽ sanctionis mystica dignitas consecravit, accedit porrò intentionis dogmatica utilitas, & cum hac conjuncta functionis paradigmatica sedulitas, qua Leiturgia subinde frequentata, celebrata & ad nostram usque Ecclesiam propagata est.

In Veteris Testamenti festis & solennitatibus celebre est Davidis, Salomonis aliorumque studium, ad exercendam

Leturgiam, cum per *Levitas*, qui sub sacrificijs Messiam docebant, tùm per *Cantores*, qui viva & instrumentali cantione eundem Christum celebrabant.

In Novo Testamento exstat Apostoli ex tot Psalmis petita, ad Leturgiæ διδασκαλίαν καὶ νουθεσίαν exhortatio, *Eph.* 5. *Coloss.* 3. In primitiva Ecclesia post Apostolorum tempora observatione Leturgiæ æmula exarserunt Christiani Imperatores, Reges, Episcopi, Patres, Doctoresq; Ecclesiarum.

Leturgiæ cultu nomen obtinuerunt immortale *Theodosius*, *Constantinus*, *Pipinus*, *Carolus Magnus*, *Ludovicus* &c. qui Leturgijs in honorem Majestatis divinæ vacantes, sese choris psallentium junxerunt cum devotione intima. Ex quibus CONSTANTINUS ille MAGNUS piè & graviter pronunciabat, ad se spectare curam cùm Religionis, tùm Religionis, cum Regni, tùm Ecclesiæ: cujus non intra eam, ut Sacerdotes, sed extra eam à Deo constitutus esset Episcopus: LUDOVICUS III. Dux Bavariæ dicere solitus est: *Malo in templo concinere, quàm precularũ murmure, quas nullus Superûm, ne Ego quidem intelligo. Divùm aures obtũdere, & Deum ad iracundiã invitare.* (*H. Henningus* in Geneal.) Quo nomine laudem meriti sunt insignem *Flacianus*, *Diodorus*, *Damasus*, *Ambrosius*, *Gregorius*, *Vitalianus* alijq; plures; quorum pietas in Leturgiæ cantu instituendo & confirmãdo, cùm ex præfationibus meæ Leturgodiæ (nimirum Missodiæ, Hymnodiæ, Megalynodiæ & Evlogodiæ) tùm ex Syntagmatis Musici Ecclesiastica hac parte passim & sparsim occurret cognoscenda,

memorari quippe dignissima; cum inde per manus traditam Liturgiam Ecclesiæ nostræ, depositam instar pretiosi, acceperint, & conservarint fidissimè.

Atqui reperiuntur, qui Liturgiæ officia infringere & tollere summè elaborant, cùm eorum ferat opinio, *anniversarias Dominicarum Lectiones & cantiones* ex Papatu originem duxisse primam; quas tamen vetustissima consuetudine, & quidem *longo ante Pontificios abusus tempore, receptas* attestatur Ecclesiæ historia.

Sunt, qui tradunt Lectionum Ecclesiasticarum exercitia, imperante Carolo M. primùm esse instituta, & Ecclesiæ ad seriam observationem demandata, instinctu & operâ doctissimorum virorum, Pauli Aquilegiensis Diaconi, & Alcuini Abbatis Torunensis, venerabilis Bedæ quondam auditoris, circa annum à Christo nato 800. At idipsum verisimile non fit ex multò vetustiori hujus instituti calculo. Siquidem ex Scriptis Patrum, qui ætatem Caroli M. præcesserunt, liquidò constat in certa tempora jamdudum divisas fuisse lectiones & historias.

Vide quæso ejus rei gratiâ Orationes *Ambrosij* tomo 3. qui vixit circa annum *CHRISTI* 400. *Chrysostomi* tomo 2. & 3. qui circa annum Christi 405. floruit: *Leonis I.* tomo 1. qui anno 440. ad Episcopatum Ecclesiæ Romanæ evectus fuit: *Augustini* tomo 10, qui anno 430. Ecclesiæ Hipponensi in Africa præfuit: *Gregorij Magni* orationes 40. super Evangel. qui anno 590. Romæ Episcopus fuit: & *Bedæ* denique

oratio-

& *Bedæ* deniq; orationes 98. ſuper eadem, qui anno 732. in Anglia defunctus eſt. Reperies inde, ipſos, quæ tempori certo deſtinata legimus, Evangelia legiſſe olim eadem.

Fidem itaque meretur, quod *Guilelmus Durandus* ſcribit *lib.* 5. *Rational. divinor. cap. de completorio*, quod Imp. Theodoſius è Damaſo Epiſcopo Romanenſi efflagitaverit, ut per doctum & orthodoxum quēdam certas lectiones, precationes, ſive Collectas & Cantiones, ſingulis diebus feſtis & Dominicis convenientes, conſtitueret. Damaſum itaque, addit, hunc laborem docto & linguarum peritiſsimo, Hieronymo, tunc Bethlehemi ad cunas Chriſti habitanti, demandaſſe circiter Annum Chriſti 440. Is labore hoc recepto & effecto, ut poſtulationi piæ ſatisfieret, ſeriem textus, ordine certo diſtinctā, per anni circum contexuit, quæ pòſt Eccleſiarum leturgijs publicis eſt injuncta.

Quid verò? conceſſo etiam, in Papatu Leturgicas lectiones & cantiones fuiſſe conquiſitas, congeſtas & uſurpari cœptas: an hoc nomine eas neceſſariò contemnendas & abrogandas eſſe ſanus quis putet? Equidem non is ero, qui partes Pontificiorum defendam; ſed mecum optimos quosq; arbitror in *Auguſtini* ſententiam facilè deſcenſuros, qui *lib.* 2. *de Doctr. Chriſt. cap.* 18. rectè affirmat: *Quisquis bonus verusq; Chriſtianus eſt, Domini ſui eſſe intelligat, ubicunq; inveniat veritatem.* Et *Epiſt.* 28. *A quocunq; verum dicitur, illo donante dicitur, qui eſt ipſa veritas.*

Atque hîc locum habet, quod jura adſtruunt. *Conſuetudinem, quà Religioni convenit, quà diſciplinæ congruit, quà ſaluti*

proficit, pro Lege esse habendam. C. *Consuetudo distinct.* 3. Et congruit huc assertio *Augustini* epist. 119. cap. 18. *Quæ enim non sunt contra fidem, neq; contra bonos mores, & habent aliquid ad exhortationem vitæ melioris, ubicunq; instituti videmus, vel instituta cognoscimus, non solum non improbemus, sed etiam laudando & imitando sectemur.*

Quid quòd *Leiturgia* Ecclesiarum reformatarum planè *consona* sit *canoni Apostolorum*? cum quibus ea cognationem habet, *doctrinæ consanguinitate*, ut *Tertullianus* loquitur *lib.* 2. *de præscript. adversus Hæretic.* cum retineat traducem fidei & semina doctrinæ, ab Apostolis traditæ.

Quanquam negari non potest, *monachos*, leiturgiam in ludicrum & scenicum actum pervertentes, *sacra officia*, Missæ abominabilis blasphemia, profanasse olim hodieq; profanare, & superstitionis ac idololatriæ inquinamentis conspurcare, adeoque leiturgicâ melodiâ, velut incantatione, aures ideo opplere, ut tetris corruptelis & crassis erroribus de Missæ sacrificio & Sanctorum invocatione animos fascinent: tamen constat à superstitioso vanoq; cultu per Dei gratiam vindicatos cantus, & in leiturgijs reformatis ad Dei venerationem religiosam & veram rectissimè translatos esse; non aliter ac spolia Ægyptiorum, quibus illi fuerant abusi, in veriorem Sanctuarij usum conferre didicerant Israëlitæ. Ad quem modum legitur *Harmonius Syrus*, magni illius Ephraimi discipulus, patrias voces, legitimis modis, Musisq; numeris inclusas,

ordine

ordine circulari cani instituisse, ut paternam hæresin lyricis modulis aspergeret: quibus multi ex Syris, propter verborum venustatem, & sonorum numeros demulsi, paulatim opinionibus Bardesanæ Patris recipiendis sunt assuefacti. Qua re cognita, D. Ephraim Harmonij numeros moderatus est, atque ejusmodi modulis carminibus Ecclesiasticæ sententiæ consonis adjectis, Syris canenda dedit. A quo tempore huc usque Syri psallentes, non quidem carminibus ipsis, sicuti sunt ab Harmonio prodita, sed sonis tantum eorum, utuntur, quoties Deum inprimis celebrant.

Atqui omnis, qui æquo animo attendet, fatebitur, ut Concionum, sic Cantionum, in nostris Ecclesijs receptarum, *Leiturgiam* esse puræ & incontaminatæ Confessionis, *unicè in Sacrosanctæ Trinitatis gloriam*, ejusque operum ac meritorum laudes *conditam*. Nullus hîc locus est celebrationi Pontificiæ, quæ, cùm superstitione & idolomania scateat, dudum impugnata est, & nostris eliminata Ecclesijs. Quæ nostris à primitiva recepta est Ecclesijs Cantio in psalmodijs Responsorijs, Hymnis, Antiphonis &c. nihil sonat, nisi quod concionum Propheticarum & Apostolicarum veritati consonat, quod fidei canoni analogum est, quod cum sacra Scriptura ad amussim congruit, quodque ab ea minimè discrepat. Quicquid hîc voce & organis canitur, gratam de Deo famam spargit, Religionis Christianæ sinceritatem confitendo spirat, & verissimum *DEO* cultum supplicando & glorificando præstat.

Illam itaque cùm concionis, tum cantionis Leiturgiam primævæ pietatis propagine derivatam Ecclesiæ repurgatæ in templis & choris εὐτάκτως, καὶ εὐσχημόνως retinent ac frequentant cùm voce, tùm organo, festiva congregationis sacræ gaudia ritè suscitandi, & anniversariam solennitatem religiosè celebrandi gratiâ. Ῥῆμα γάρ ἐστι θεοῦ καὶ ἐνθυμούμενον, καὶ ἀδόμενον, καὶ ἀναγιγνώσκόμενον, Verbum enim Dei est sive mente cogitetur, sive canatur, sive pulsu edatur, *Justinus Martyr in quæstionibus ad orthodoxos*, pronunciat; Id quod quisque λειτουργόφιλος θεοφιλέστατος suffragio irrefragabili comprobet necessum est.

Equidem istam Leiturgicæ sanctionis dignitatem, intentionis utilitatem, functionis sedulitatem accuratè dimetiens, quid mearum partium esset, quidq; suppeteret, quod Leiturgiæ *CONCIONI*, & *CANTIONI* in Ecclesiæ ac Scholarum emolumentum, pro talento divinitùs mihi concesso, conferrem, sollicitè cogitare cœpi. Monente itaque me officio, quo ad Dei & Magistratus clementissimi nutum benignum, in Illustri aula Ducis Brunsvicens. perfungor, non modò Germanicos tum *LUTHERI* tum aliorum Hymnos per Musas Sionias ad choris Melodiæ canonem harmonicè concinnavi, (quæ tamen ipsæ Primitiæ, mihi hoc quidem temporis per omnia non probantur: Ideoq; eas de integro recognitas & accuratiùs emendatas, *DEO* me benè juvante, iterum aliquando prælo subjicere constitutum habeo) verum etiam universæ Leiturgiæ anniversariæ Cantiones Latinas ex chorali διαγραφῇ sive præscripto, Harmonicis vocum numeris

meris astrictas, ad Chori, Organi aliorumq; Instrumentorum concentus, Motectarum instar accommodare & per σωματοποιίαν in unum fasciculum colligere incepi. Istarum in Leiturgijs usitatarum Cantionum distinctionem sub Titulo generali (videlicet Leiturgodiâ Sionia Latinâ edita Anno 1611.) Synopsis sive Tabella; & in earundem compositione scopum & finem Autoris eidem Tabellæ subjecta observatio, commonstravit: quam, etiam huic primo Tomo repetito subjicere, & quasi Appendicis loco annectere, non supervacaneum putavi.

Quemadmodum autem in CONCIONIBUS sacris turpe est, non cum Scriptura loqui, aut verbis sanis, canoni congrius, non uti: Sic qui vult canere in templis, cum Ecclesiâ eum oportere canere, non incongruè dixero. Neq; enim in eorum numero Melopæorum haberi volo, qui Ecclesiæ aliquam navaturi operam, receptas in templis melodiæ choralis normas prorsus aspernantur se ponuntq; suo unicè genio & ingenio indulgentes. Sua Ecclesiæ meritò constare debet & majestatica suavitas & suavis majestas. Huc itaq; totis connitor viribus, ut sacros decantaturus hymnos, altero semper oculo usurpatam ab Ecclesia choralem melodiam, altero verò meam ipsius qualemcunq; harmoniam respiciam. Quo ipso consilio, præter Musas Sionias antehac editas, superiori biennio, dum Dresdæ in aula Electorali Saxonica Musico choro præfui, cantilenas Ecclesiasticas non paucas tum Germanicas tum latinas in plures diffudi voces, ita quidem ut ipsam choralis (ceu vocant) modulationem, præsertim in

Germanicis attenderim non tantùm, ſed & diligenter excuſſerim, & in varios, partim mea ipſius, partim ab Italis modernis ſumpta inventione, vultus verſaverim. Has cantilenas in duos digeſſi Tomos, & horum alterum Germanicum nimirum vel hoc currente anno, ſi vitam & vires ſuffecerit Dominus, publici juris facere decrevi.

Ut autem Cantionum, Organi, aliorumq; Inſtrumentorũ genera ad Leiturgiæ ritus Deo *gratos*, & ſocietati publicæ utiles, ſancita, atq; cùm in veteris tùm in hodiernæ Eccleſiæ cætu uſurpata, piè commendarentur, dilucidarenturq; non alienũ ab officio meo laborem ſuſcipi arbitratus ſum, ſi inprimis ejus rei ſtudio, ex veterum & recentiorum Eccleſiaſticorũ autorum lectione, Polyhiſtorum conſignatione, variarum linguarum notatione, hodierni ſeculi uſurpatione, ipſius deniq, Muſicæ artis obſervatione digeſtum conſtruerem Syntagma Muſicum.

In quatuor illud enatum Tomos, à Pietate exorditur Tomi primi Primam partem; in qua Muſicam Sacram ſeu Eccleſiaſticam, Religionis ſive Leiturgicæ exercitio ſervientem, (ſicuti ex Tabella & Indice generali operi præfixo, videre eſt) illuſtrant ſerie capitum diſtincta hæc quatuor membra:

Διάνοια, ſive Diſcurſus de Pſalmodia.
Ὑπομνήματα, ſive Commentarij de Miſſodia.
Ἐξήγησις, ſive Explicatio Matutinæ & veſpertinæ Leiturgodiæ.

Θεορία, sive Contemplatio Instrumentalis Ecclesiasticæ Musicæ.

Hac pia Syntagmatis institutione fore confido, ut ingenia, ab usu artis seculari ad sacrum usum conversa, antiquam in cantilenis Ecclesiæ Majestatem, mysticam divinitatē & Spiritus plenam devotionem cum laudabili Religionis fructu suspicere & venerari incipiant. Spero inde λειτουργοφίλοις θεοφιλεςάτοις hoc Syntagmatis labore ita satisfactum iri, ut duntaxat Studij pij & promtæ erga Sacram Musicam voluntatis testimonium non prorsus sint denegaturi. Mihi nihil imprudenter arrogo: Gloriolam nullam aucupor; quam ne videar hac opera velle mereri, aut affectare, in opusculo passim & sparsim nominavi Patres & Historicos, ex quorum monumentis cum *Centuriarum Magdeburg.* Autoribus, cum *Petro Martyre, Stephano Szegedino, Salomone Gesnero, Christophoro Pelargo, Joachimo Garcæo, Guilielmo Perkinso, Polydoro Virgilio, Guilielmo Durando, Theodore Zuingero* & compluribus alijs, hausi antiquitatem: atq; διάταξιν καὶ διακόσμησιν dispositionem ac ordinem hujus Musici Syntagmatis me concinnasse & extruxisse, non sine Opt. Amicorum adminiculo, qui, modò per valetudinem meam modò per aulica simul & domestica negocia impedito operi manus porrexerunt auxiliatrices, apertè fateor.

Intelligāt velim alij, quib. abūdātior doctrina & locupletior

Bibliotheca est, calcar sibi additũ Ecclesiasticæ Leiturgodiæ & Musicæ Organicæ antiquitatem dignitatemq́; fusius ornatiusq́; edisserendi: ut meam aliorumque *Φιλομέσον* Musicorum juvent *Φιλομάθειαν* ac discendi cupiditatem. Id verò ubi eos suppudet aut tædet facere, caveant ne cum exprobratione de se dici queat, quod Ptolemæus Philadelphus rescripsit ad Judæos, cum ab ijs scripta characteribus Hebraicis impetrasset Biblia: *θησαυρὸς κεκρυμμένος καὶ πηγῆς ἐσφραγισμένης τίς ὠφέλεια ἐν ἀμφοτέροις*; *Thesauri occulti & fontis obsignati, quæ est utilitas in utrisq́?* Idem enim apophtegma Siracides cùm imperante Ptolemæi Philadelphi filio Evergete, in Ægyptum venisset, accommodavit ad eos, qui studia sua, quibus possent alijs utiliter inservire, planè abdunt, ac tantum non seipsos etiamnũm vivi sepeliunt; quos ita affatur cap. 20. ver. 32: *Σοφία κεκρυμμένη καὶ θησαυρὸς ἀφανὴς τίς ὠφέλεια ἀμφοτέροις*; *Sapientia absconsa & thesaurus invisus, quæ utilitas in utrisq́?* Quod in invidos aut ignavos, aut timidos nec satis cupidos utilia communicandi Musicos maximè quadrat; quos etiam huic consonum coarguit Græcorum proverbiũ, quod Nero apud Suetonium lib. 4. jactasse legitur:

Occultæ Musicæ nullum esse respectum. Ubi Casaubonus annotat Græcum Senarium fuisse:

Τῆς λανθανούσης μουσικῆς οὐδεὶς λόγος.

Nullus latentis Musicæ respectus est.

Ovid: *Non erit ignotæ gratia magna Lyræ.*

Lucianus in Harmonide paulò aliter pronunciavit: οὐδὲν ὄ-

φελ& ἀπορρήτε καὶ ἀφανῦς μυστικῆς. Gellius lib.23. c. 10.vertit: *Egregiam Musicam, quæ sit abscondita, esse nullius rei.*

Nunc ut ad RRdsmã & Illustriss. VV.CC.atq; ad RRdam VV. DD. προσφώνησιν modestam ac humilem cum pace vestra me convertam, hujus de Leiturgia vocali & Organica Syntagmatis patrocinium & tutela necessariò flagitat.

Nam vos Ecclesiarum Antistides, & Patroni, adeoque in Templis & choris officij sacri superiores & summos curatores inspectores & directores Ego, Chori minister humilis, veneror & agnosco, quos meum alloquium non aversaturos esse, mihl poilicetur RR.CC. & DD. VV. insignis pietas & Leiturgiæ observantissima sedulitas.

Quid enim Sedes & Ædes Cathedrales, quid Domus summæ, quid Templa collegiata, quid Cœnobia sint, commonefaciunt RR. CC. & DD. VVræ Ecclesiastica munia & nomina cùm Episcoporum, Abbatum, Præpositorum tùm Decanorum, Cantorum &c. Indicant ea omnes animorum vestrorum cogitationes, omnesq; vitæ actiones in hanc curam esse intentas & intendendas, ut Cathedra Religionis stabilita & immota consistat, ut Domus Summa videlicet Pietatis, Prophetarum & Apostolorum fundamento innixa, hæreticorum substructione ne corruat, ut Collegia Pacem & Concordiam in doctrina & cultu orthodoxo consocient solidè confirment, ut Chori & Templa sint μελιτήρια, Φροντιστήρια, σεμνεῖα, ἁγνευτήρια, ἀσκητήρια, quæ exercitijs Leiturgicis Concionis & Cantionis devotè & religiosè intonent &

personent in Nominis diviniſsimi glorificationem & fidei ſalvificæ confeſsionem.

Vos fidos Eccleſiarum Gubernatores Deus exſuſcitavit ex Chryſoſtomi aureo ore (in Pſal. 43. Joh. 6.) Tubis ſimiles, quorum clangore muri Jericho corruerunt. Facit enim veſtra in obeũdo ſancto munere, ad quod vocati & evecti eſtis, Sedulitas, ne Eccleſiæ Romanæ doctrina, multis licèt potentum propugnaculis, ceu muris altiſsimis, circumvallata vigeat, ſed ut ſanctiſsimo illo clangore Evangelicæ Concionis & Cantionis everſis doctrinæ pontificiæ fulcimentis, tanquam muris Jerichunticis dirutis, Eccleſiæ Romanæ corruptelæ, abuſus erroresq; jam omnium oculis pateant. Inenarrabile hoc Dei beneficium eſt, quòd in Saxonia & ſuperiori & inferiori, Barbariei Errorum & Religionis tenebris diſcuſsis, & pontificiæ ſervitutis jugo illo ferreo excuſſo, tot veſtras collegiatas Eccleſias in libertatem Chriſtianam feliciter aſſeruerit; in quibus meritò vos veræ ac ſinceræ Religionis aſſertores & vindices atq; Leiturgiæ Xyſtarchos ἐργοδιώκτας probatis conſtantiſsimos & munificẽtiſsimos. Nec enim tantum modò *Conſtantinum*, *Theodoſium*, *Flavianum* aliósq; exprimitis æmulâ Leiturgicæ functionis ſedulitate, verùm etiã erga Deum, & perſonas ac res ſacras magnifica libertatis propẽſione: atq; ut verbi divini interpretes fidiſsimos, Chriſtiq; præcones diſertiſsimos, ita etiam Cantores, qui ſacras Leiturgodiæ vices præſtant, liberaliter fovetis & in magno habetis precio.

Vos itaq; Chriſtianæ Leiturgiæ obſtrictos & juratos propugnatores arbitror eſſe digniſsimos, quorũ Patrocinio tutò

credatur hoc Leiturgicũ Syntagmatis Musici opusculũ, quod eo maximè indiget his præsertim temporibus, in quibus cùm Concio tùm Cãtio Leiturgiæ tot undiq; habet infensissimos hostes, qui nihil non tentatum relinquũt, quò vel per violentos ἀμύστας concreditũ Leiturgiæ, inprimis Organicæ, thesaurum Ecclesiæ eripiant ac supprimant, vel per virulentos κακομύστας corrumpunt ac depravent, plenis superstitione errore concionibus obtrusis.

Et certè tot testimonijs de vestro erga Leiturgicos ministros affectu palàm editis, me quoq; in spem optimam de vestro mei Leiturgici Syntagmatis patrocinio & præsidio concipiendam adduxistis & invitastis.

Quamobrem erga tàm magnificos & fidissimos Leiturgodiæ Patronos grati animi mei indicium, cùm aliud dandi desit copia, pagellas hasce Syntagmatis Musici primarias & Leiturgicas, velut publicum gratæ prædicationis testimonium, in publico famæ theatro & fano suspendere, & simul eas vestræ tutelæ commendare, volui.

Quod ut cum pace vestra fiat, qua par est, animi submissione contendere non desino. Pro tàm eximio vestri præsidij & patrocinij officio & beneficio cùm nihil, nisi votum rependendum suppetat, omnium Moderatorem, Agonothetam Patrem, Xystarchum Filium & Epistaten Spiritũ S. precibus oro devotis, ut conatus, pro Religione & reb. sacris suscipiendos, feliciter secũdet, exercitia Religionis salva & integra conservet; utq; illius gratia & ductu, vos indefesso studio, infracta constãtia, & invicta pietate spaciũ vobis propositũ decurrẽtes,

Leiturgicæ ſanctionis dignitatem propugnetis, intentionis utilitatem propagetis, functionis ſedulitatem Eccleſiæ per manus tradatis, atq; conjunctas Leiturgicas cùm Concionis adversùs Pſallianos, Prodicianos Meſſalianos, tùm Cantionis adversùs ineptè murmurantes, vel hypocritico gutture boantes, & contra Organorum & Chororum vaſtatores & diſtructores, qua decet, officij fide, ſtrenuè aſtruatis.

Quod ratum firmumq; eſſe jubeat Religionis autor & auctor, dator & conſervator; Is RRſmam & Illuſtriſs. VV. CC. & RRdam VV. DD. in ſincera Religione conſtantẽ, in tranquilla pace florentem, in longæva felicitate vigentem, clemẽter tueatur, muniat, ac roboret in τρισαγίῳ cultum glorioſum & Eccleſiæ augmentum ſalvificum, per CHRISTUM IMMANUELEM AMEN.

Gvelferbyti Anno Chriſti

IVDICIVM Inſtans pIos non terreat:
eCCe VenIo CItò CItò; ô nVnC MI ChrIſte.

Mihi Patria Cœlum.

DE MVSICA SACRA ET ECCLESIASTICA.

I. Membrum.

ΔIANOIA

sive

Discursus,

De

MVSICA CHORALI

sive

PSALMODIA veterum Sacrâ.

CAPUT I.

DE PSALMODIA CHORALI à Davide & Salomone instituta, & quæ pòst, â veteri AEgyptiorum diversissima, in Ecclesiarum Græcarum Latinarumquè Choris recepta est.

PLana & vetus aliàs dicta, quæ in suis Notis æqualem servat mensuram, sine prolationis incremento & decremento, CHORALIS *scilicet* MVSICA, *à* CHORIS, *ubi plurimùm exercetur, denominationem habet, & publicam in Ecclesia Psalmos & hymnos decantandi consuetudinem indicat, cùm in Veteri Testamento à Mose, Davide, & Salomone institutam, tùm in Novo à Christianis receptam & frequentatam.*

Primus constituisse Cantores DAVID *legitur, qui Asapho, Idithum, Heman & reliquis ministerium canendi ad Arcam & Tabernaculum Dei demandavit, ut expressè scriptum est. 1. Paral. 15. & 16. & 25. atq; 2. Paral. 5. ubi Salomonem quoque patris sanctionem confirmasse indicatur, ut Cantores,*

qui sub Asapho, Heman & Idithum erant, concinerent stantes ad orientalem Altaris plagam. Vnde & Athanasius in synopsi Sacræ Scripturæ ait: David primus spiritum psallendi accepit, primúsq; Psalmos composuit & scripsit, & prædictos Psalmistas ipse ex Sacerdotibus selegit ac instituit; Stationem quoq; locorum illis & ordinem melodiæ, ac tempus psallendi matutinum & vespertinum determinavit, & ita ordinavit, ut alij aperto, alij clauso Tabernaculo; alij à dextris, alij à sinistris starent, atq; ita Deo psallerent, laudémq; ac hymnum voce canerent, quidam verò confessionem ac laudem præluderent, &c.

Ea per Choros canendi consuetudo post ea, ut Christianis dignissima, sic etiam est nata in Ecclesia (vnde Christianorum nomen prodijt, Act. 11.) Antiochena, *quæ post eam, quæ in Samaria collecta, & illam, quæ Cæsareæ plantata est, proxima fuit colonia, ex Ecclesia* Hierosolymitana *deducta. Quomodo in ea Flavianus & Diodorus, viri pij & orthodoxi, primum instituerint morem Davidicos Psalmos duobus in* Choris *decantandi, memorat Theodoretus lib. 2. Eccl. hist. cap. 24. Admirabile hoc, inquit, par piorum virorum* Flavianus *&* Diodorus, *Sacerdotalis functionis ius nondum consecuti, cum populo conversabantur, dieq; ac noctu instigabant omnes ad pietatis fervorem. Hi primi, in duas partes divisis cœtibus Psalmos accinentium, instituerunt alternis Davidicam Melodiam decantare; quod cùm Antiochiæ cœptum esset, pervagatum usquequaq; est, & ad fines orbis terrarum pervênit.*

Tempus, quoid factum fuerit, à Suida annotatur, qui explicans vocem χορὸς *ita scribit:* χορὸς ἐστὶ τὸ σύστημα τῶν ἐνλαῖς ἐκκλησίαις ᾀδόντων. διηρήθησαν δὲ οἱ χορὸι τῶν ἐκκλησιῶν εἰς δύο μέρη ἐπὶ Κωνσαντίου τοῦ Κωνσαντίνου τοῦ μεγάλου τοῦ φλαβιανὸς ἐπισκόπου Ἀντιοχείας, διχῆ τὸς Δαβιδικὸς ψαλμὸς οἱδονλες ὅπερ ἐν Ἀντιοχείᾳ πρῶτον ἀρξάμενον εἰς πάντα ἐξῆλθε τῆς οἰκουμένης τὰ πέρατα. *Hoc est:* CHORVS *est congregatio simul canentium in Ecclesia. Divisi autem sunt Chori Ecclesiarum in duos ordines sub Constantio, filio Constantini Magni, à Flaviano Episcopo Antiochiæ, ita ut alternis Davidicos Psalmos concinerent. Quod quidem cum Antiochiæ primò cœptum esset fieri, in omnes mundi terminos transiit.* Annu-

Annumerat autem Chronologia Constantij imperio annum à Christo nato 342. Vnde tam vetusti supputantur Chori Musici, ut ultra mille ducentos annos duraverint. Polydorus descriptionem Chori *recenset lib. 6. de rer. inv. c. 2.* Chorus *multorum vocibus constat, ita ut ex pluribus una reddatur, fiátq; concentus ex dissonis: auctor Seneca & Macrobius.* Chorum ἀπὸ τῆς χαρᾶς, *id est, lætitia dici autumat Plato lib. 2. de Legibus.*

Psalmodiæ vetustioris, tempore Galieni, anno Christi 260 imperantis, à Nepote AEgypti Episcopo institutæ, meminit Eusebius lib. 7. cap. 22. In alijs, inquiens, multis (excepto videlicet errore de mille annis, quibus Chiliastarum hæresis initium dedit Niceph. lib. 6. cap. 21.) Nepotem laudo ac diligo, cùm propter fidem, sedulitatemq; & exercitium in Scripturis, tùm propter multam ipsius Psalmodiam, quâ etiamnum multi ex Fratribus delectantur. Sed diversa fuit ab Antiochena ista psallendi ratio in AEgypto, ubi unus apud AEgyptios Fratres, Psalmos cantabat, reliquis sedentibus, & attentè taciteq; auscultantibus, quam consuetudinem describens Cassianus lib. 2. cap. 10. Cùm solennitates, inquit, quas illi Synaxes vocant, celebraturi Fratres in AEgypto conveniunt, tantum à cunctis silentium præbetur, ut cùm in unum tàm innumerosa Fratrum multitudo conveniat, præter illum, qui consurgens Psalmum decantat in medio, nullus hominum penitus adesse credatur. In AEgyptiorum etiam Psalmodijs monophonis usitatum fuit, ut Psalmos δοξολογίᾳ S. Trinitatis concluderent, teste Cassiano libro dicto cap. 9. Illud etiam, inquit, in hac provincia vidimus, ut uno cantante, in clausula Psalmi omnes astantes concinant cum clamore: Gloria Patri, & Filio, & Spiritui Sancto: nusquam in toto Oriente audivimus, sed cum omnium silentio ab eo, qui cantat, finito Psalmo orationem succedere. Hanc verò glorificationem Trinitatis tantummodo solere Antiphonâ terminari. Hæc Cassianus.

Cæterùm in gratiam Antiochenæ Psalmodiæ CHORALIS *templa seu Oratoria sub pijs Imperatoribus Constantino, Theodosio, & alijs ita ædificarunt, ut* CHORO, *in quo psallentes starent, peculiaris locus assignaretur. Eusebius enim in Panegyrica oratione, quam lib. 10. hist. Eccl. cap. 4. de templorum ædificatione & inauguratione, Paulino, Tyriorum Episcopo, dedicat, ita inter alia structuram templorum describit: Quapropter* CHORVM *hunc multò ma-*

jorem complexus, externum ambitum muro munivit, ut tutamen esset operis universi: Deinde vestibulum magnum & in sublime ad Solis usq; radios erectum, extendit, ita, ut etiam illis, qui procul extra sacros muros consistunt, conspicuum illorum, quæ intra eos sunt, aspectum exhibeat.

De usu Psalmodiarum, etiam nocte usitatarum, Clericis Ecclesiæ Neocæsarianæ consueto, Basilius Magnus commemorat, inquiens: Ἐκ νυκτὸς γὰρ ὀρθρίζει παρ' ἡμῖν ὁ λαὸς ἐπὶ τὸν οἶκον τῆς προσευχῆς &c. *id est: De nocte populus consurgens antelucano tempore domum precationis petit, inq; labore & tribulatione, ac lacrymis indesinentibus, factâ ad Deum confessione: tandem ab oratione surgentes ad Psalmodiam instituuntur. Et nunc quidem in duas partes divisi, alternis succinentes psallunt:* καὶ νῦν μὲν διχῆ διανεμηθέντες ἀλλήλοις ψάλλουσιν, *atque ex eo simul eloquiorum Dei exercitationem ac meditationem corroborant, & cordibus suis attentionem, & rejectis vanis cogitationibus, mentis soliditatem suppeditant. Deinde uni ex ipsis hoc muneris dato, ut, quod canendum est, prior exordiatur, reliqui succinunt, atq; ita Psalmodiæ varietate, precibusq; subinde interfertis, noctem superant: Illucescente iam die pariter omnes velut ore ac corde uno, confessionis psalmum Domino offerunt, ac suis quisq; verbis respiscentiam profitentur. Hactenus Basil.*

Sic ab Asiaticis, Africanis, AEgyptijs & Europæis Græcis Ecclesiis eadem psallendi consuetudo in Latinas & Italicas transiit, secundum Sibyllinum oraculum: ἐξ ἰάδος γαίης σοφὸν ἵξεται Ἰταλίηνην. *Ac in fasciculo temporum legitur* Pontianus, *Episcopus in Romana Ecclesia, statuisse, ut Psalmi per dies noctesq; in omnibus Ecclesijs canerentur. Etiam Ethnicus, Plinius secundus, libro Epistolarum decimo ad Trajanum Imperatorem, de Christianorum Psalmodijs ita scribit: Christiani soliti sunt stato die ante lucem convenire, carmenq; Christo quasi Deo dicere secum invicem. Et quomodo Mediolani ac alibi Psalmodiarum consuetudo cœperit & frequentata fuerit, usus & vis Ecclesiasticæ Psalmodiæ infra pluribus commonstrabit, cap. 9.*

CAPUT

CAPUT II.

De Veterum in Psalmodijs modulatione, ejusdem fine, vario Ecclesiasticè canendi genere; atq; de ritu in Psalmis Graduum connotato.

MElodia & vocum modulatio qualis apud Veteres in usu fuerit, non satis certò constat, præterquam quòd Isidorus in libro de divinis officijs annotat: Primitus Ecclesiam ita psallere solitam, ut modico flexu vocis Psalmos modularetur, ita (quodipsum etiam de Alexandrino Episcopo, Athanasio sibi dictum commeminit Augustinus, lib. confess: 10. cap. 33.) ut psallens pronuncianti vicinior esset, quàm canenti. Addit ibidem rationem adhibitæ Musices, inquiens: Propter carnales (quales nos omnes fateamur oportet) non propter spirituales, in Ecclesia consuetudo canendi est instituta, ut qui verbis non compunguntur, suavitate modulaminis moveantur.

Porrò quomodo distinguant Patres inter Psalmum, Canticum seu Oden, Hymnum, Canticum Psalmi, & Psalmum Cantici &c. disertè explicabit Theoria Organices, cap. 9. ex Basilio in Psalmi 29. expositione; & ex Hilario in prologo Psalmorum: Vbi idem addit: His quatuor Musicæ artis generibus competentes singulis quibusq; Psalmis superscriptiones sunt coaptatæ.

Hymnum, *cuius mentio facta est in distinctione Patrum, definiet* ἐξήγημα *sive Explanatio Liturgodiæ Matutinæ & Vespertinæ, in membro huius Partis tertio. Sic autem distinctas illas species Patrum quàm breviss imè numerare licebit, ut sit:*

Primò Psalmus, *quem canit Organon.*

Deinde Ode, *quæ filetur.*

Postea Ode Psalmi, *seu, quod idem,* Psalmus Odes, *vel* Cantici, *qui ad Musicum Organon voce humana concinitur.*

Novissimè Hymnus, *qui voce humana, remoto Organo, personat.*

Melodiam autem Veterum, in Psalmodijs peculiariter observandam, innuere videtur inscriptio Psalmorum, qui dicti שִׁירֵי הַמַּעֲלוֹת Schire Hammaaloth,

maaloth, Carmina graduum *seu* ascensionum; *licet eam* ἐπιγραφὴν *ad Psalmorum sententiam & doctrinam plerique interpretes cum Patribus referant.*

Augustinus *referens ad cordis ascensiones è valle plorationis, ita commentatur: Est mons, quo ascendimus, spiritualis quædam celsitudo: Et quis est iste mons, quo ascendimus, nisi Dominus noster Iesus Christus?* vide Doct. Mart. Lutherum *in Psal. 121. Levavi oculos meos ad Montes: Christus est locus, tempus & omnes circumstantiæ, quæ requiruntur ad orationem, & sic ad cantationem & omnes locos Theologicos. Ascensiones enim sicut Montes & Benedictiones, & Salutes, & Egressiones Christo attribuuntur in plurali fœminino abstracto, quia Ebræi carent neutro genere, ideò eius loco utuntur fœminino plurali* κατ' ἐξοχὴν, *ne dubitaremus de ulla residua parte salutis, sed ut omnia* ὑπερπερισσῶς *haberemus in Christo. Iohan. 10. Ideò Ascensiones sunt superlativorum loco, quæ ultra, supra & extra omnem captum rationis humanæ transcendunt, quæ oculus non vidit, auris non audivit, & in cor hominis nunquam ascenderunt, 1. Cor. 2.* Daß heissen מַעֲלוֹת *ascensiones:* בְּרָכוֹת *benedictiones:* מוֹשָׁעוֹת *salutes:* תּוֹצָאוֹת *egressiones: in tantum (ut Bernhardus cecinit) quod Christi sanguis tàm preciosus fuerit, ut una guttula sufficisset ad totum genus humanum redimendum, nedum totus sanguis: ita* ὑπερπερισσοτάτως *sumus salvati propter superabundantiam pretiositatis sanguinis eius. A quo non abludit Pauli illud ad Ephes. 4. Qui descendit in infima loca terræ, superascendit omnes Cœlos, thronos, Majestates.*

Basilij *hæc est sententia: Cantica Graduum iuxta historiam quidem de ascensu è Babylone loquuntur, secundùm anagogen verò eos Psalmos de ascensu ad virtutem protulerunt.*

Athanasius, & Nazianzenus, Cyrillus & Hilarius *allegoricè interpretantur de his, qui virtutis studio profecerunt, quibus singularis est felicitatis progressus ad resonanda hæc quindecim graduum carmina. Hilarius prolixiùs dilucidiusq; rem sic explicat: Princeps Sacerdotum, Dominus noster Iesus Christus, ingressus cœlos, sedens ad dexteram æterni Patris, orans ad Patrem, ut, ubi ille esset, nos quoq; essemus, qui & excitavit & collocavit nos in cœlestibus. Ille* jam *per Prophetam monuerat, quibus modis, quibusq; vitæ operationibus ascendi posset ad sese: Sed per Esaiam ita ait: Lavamini, mundi estote, auferte*

ferte nequitias ab animis vestris, è conspectu oculorum meorum, desinite à malitijs vestris, discite bonum facere, exquirite judicium, eripite injuriam accipientem, judicate pupillo, & justificate viduam, & venite disputemus, dicit Dominus Omnipotens. Hi sunt igitur gradus perfecti illius, aterniq; Templi, quo Princeps Sacerdotum, factâ per sanguinem suum peccatorum nostrorum purgatione, transcendit. Hæc Hilarius.

Vatablus quindecim Psalmos, centesimum decimum nonum ordine sequentes, hoc titulo insignitos putat, quod post ascensum vel reditum ex Babylonia fuerint decantati.

Tremellius & Iunius ἐξοχὴν *quandam, id est, eminentiam & excellentiam volunt indicatam, quòd instar gemmarum emineant maximè, & cùm brevitate, tùm consolationum suavitate, nec non verborum amœnitate cæteris facilè possint præferri; siquidem reddiderunt* carmina excellentissima.

Paulus Fagius interpretatur Canticum conclusionis, *quod in fine sacrorum, ante dimissionem cœtus ut plurimum recitatum fuerit: quandoquidem verbum* עֹלָה alah *idem nonnunquam est Hebræis, quod finire seu evanescere.*

Iudæi nugantur prædici futuram gentis suæ liberationem, ubi Messiâ exhibito in Iudæa ascensuri, & Psalmos hosce triumphanti voce, aliquando scilicet, sint recitaturi.

Rabbi David Kimhi appellationem inde fuisse sumtam arbitratur, quòd in monte domus Dei per quindecim gradus à mansione mulierc ularum ascendendum fuit, ad locum, quo viri congregabantur, & singulis gradibus singulos graduum psalmos fuisse destinatos.

Chaldæus Paraphrastes vertit Canticum, quod dictum est super gradibus vel ascensionibus abyssi. De abysso autem fabulantur Iudæi, eam in fundamentis domus sacræ struendis ita ascendisse, ut metus fuerit, ne orbem universum inundaret: Achitophelem itaq; eam, per Schemhamphoras cohibitam, ad quindecim usq; gradus restrinxisse.

Sunt tamen alij, qui ad concentum Musicum referunt, & existimant sublimiori voce istos Psalmos fuisse decantatos: Alij in loco CHORI *Hierosolymitani editiore concini solitos arbitrantur: Inter quos* LVTHERVS *cum* LYRANO, *& editiorem locum, & elatiorem vocem inscriptione istâ indicari*

dicari existimant. Et Rabbi Abenezra *certum Melodiæ genus opinatur fuisse, sive celebris cuiusdam carminis principium, cuius tonum hæc Psalmodia expresserit.*

CAPUT III.

De fructibus Psalmodiæ in genere, Legi, & disciplinæ devotè ac modestè psallendi conjunctis; atq; hîc μετάβασις sive transitio, ad Psalmodiæ efficaciam & vsus, & alteram potissimam διανοίας partem.

QVàm pulcherrimi autem fructus sint Psalmodiarum, Iustinus enarrat; ἡδύνει γὰρ ἡ ψαλμῳδία τὴν ψυχὴν πρὸς ζέονσα πόθον &c. *id est, 1. Psalmorum cantio excitat animum ad fervens desiderium eius, quod in carminibus desiderabile est.*

2. Consopit affectiones, quæ ex carne oboriuntur.

3 Discutit improbas cogitationes, quæ ab invisibilibus hostibus nobis inspirantur.

4. Instigat animam, ut fructus divinorum bonorum ferat.

5. Generosos certatores in pietate perficit ad patientiam in rebus adversis.

6. Omnium in vita dolorum medela est pijs.

7. Gladium Spiritus Paulus nuncupat, quando contra invisibiles hostes armis instruit pietatis milites: ῥῆμα γὰρ ἐστι θεοῦ, τὸ καὶ ἐνθυμούμενον, καὶ ᾀδόμενον, καὶ ἀναγρώσκομενον. *Nam Verbum Dei est, sive mente cogitetur, sive canatur, sive pulsu edatur.*

8. Dæmonum est ἀπελατικὸν, *sive depulsio.*

9. Perficiunt animam in virtutibus pietatis ea, quæ ex cantionibus Ecclesiasticis adhibentur pijs. Hæc Iustinus.

Duplicem quoq; fructum Psalmodiarum in Ecclesia esse: nempe quod psallentes, dum verba divina loquuntur, Deum in corde suscipiant; & eiusmodi cantibus in Deum devotio accendatur: innuit Papa Iohannes XXII. Extra-

travag. com. de vit. & honest. cler. his verbis. Dulcis omnino sonus in ore psallentium resonat, cum Deum corde suscipiunt, dum loquuntur verbis: in ipsum quoq; cantibus devotionem accendunt. Inde etenim in Ecclesiis Dei Psalmodia cantanda præcipitur, ut fidelium devotio excitetur: in hoc nocturnum diurnumq; officium, & missarum celebritates assiduè clero ac populo sub maturo tenore, distinctaq; gradatione cantantur; ut eadem distinctione collibeant, & maturitate delectent. Vbi simul docet Pontifex huic fini potissimum Psalmodias in Ecclesiam introductas & receptas esse, ut devotio in Deum accendatur & exuscitetur.

Vt autem Psalmodia, Spiritus Sancti operante gratiâ, suam excitet virtutem in animis, necessum est, verum, Deoq; gratum psallendi modum observari. Et de eo in quarta Synodo Carthaginensi Psalmodis & Cantoribus præceptum fuit in hanc sententiam: Vide, ut, quod ore cantas, corde credas, &, quod corde credis, operibus comprobes. Etiam cantantes & psallentes in cordibus Domino requirit Apostolus Ephes. 5. Quem locum ubi Hieron. lib 3. comment. ad cap. 5. Ephes. explicat, sic cantores alloquitur: Audiant ij, quibus psallendi in Ecclesia officium est, Deo non voce sed corde canendum: Audiantur cantica in timore, in operibus, in scientia scripturarum &c. Idem Hieronymi præceptum ascribitur in Iure Canonico, distinctione XCII. capitulo. Cantantes, &c. Vbi glossa duos adjecit versiculos:

Non vox, sed votum; non chordula Musica, sed cor;
Non clamans, sed amans cantat in aure Dei.

Et Chrysostomus in sermone de Davidicis canticis: Incinamus, inquit, animæ, à Diabolo, aut carnis nefarijs suggestionibus perturbatæ, cum alijs sacrarum Literarum scriptis etiam Davidica, & ita ut os canendo mentem erudiat: *neq; enim tenue illud, & exiguum videri debet; siquidem cum linguam ad cantum instruimus, pudebit animam, vel contraria alioquin sentientem, non saltem canentem illa imitari.*

Atq; in Ecclesia ne quid leviter & lascivè, sed omnia graviter & decenter, sub cantu fierent, sedulo cautum fuit atq; à canentibus & attendentibus summam verecundiam & modestiam præstitam fuisse legitur. Nam docta

Sanctorum patrum decrevit auctoritas (inquit Iohannes XXII. Pont. Max. in d. Extravag. com. de vita & hon. cler. in princ.) ut in divinæ laudis officijs, quæ debitæ servitutis obsequio exhibentur, cunctorum mens vigilet, sermo non cespitet, & modesta psallentium gravitas placida modulatione decantet. nam in ore eorum dulcis resonabat sonus. In qua epistola decretali graviter reprehendit Pontifex illos cantores, qui contra honestatem clericalem, in melodijs suis nimis lasciviebant, atq; ut in posterum abstineant à levitate eiusmodi, sub pœna interminatur. Nec enim in tragœdorum modum guttur & fauces dulci medicamine leniendæ sunt, ut in Ecclesia theatrales modi audiantur, & cantica. inquit Hieron. d. c. cantantes dist. 92. Quanti item apud Veteres fuerit Pauli regula, de capite velando, 1. Corinth. 11. tradita, apparet ex libro, quem Tertullianus, antiquissimus scriptor Ecclesiasticus, integrum scripsit: de vela. virg. in quo inter alia multis rationibus probat, inhonestum esse virginibus, si inter Psalmos, vel in quacunq; Dei mentione retectæ sint: Quantam castigationem, inquit, merebuntur illæ, quæ inter Psalmos, vel in quacunq; Dei mentione retectæ perseverant? Meritóne etiam in oratione ipsa facilimè fimbriam, aut villum, aut quodlibet filum cerebro superponunt, & tectas se opinantur? Tanti caput suum metiuntur.

Atq; ita Choralis Musica, ex Ecclesiastica Psalmodia nata, & in Veteris & Novi Testamenti Ecclesijs introducta per Choros canendi ratio, eius denicq; Melodia, distincta modulandi varietas, multiplex fructus, devotè canendi modus & quâ eam dignati fuerunt, disciplina & reverentia, hactenus discursu cognosci potuit: Nunc penitiùs discurrendum est in amplum campum frequentissimi usus, qui Musicam Choralem, Spiritus Sancti motu plenam, Deo gratam, Ecclesiæ necessariam, pijsq; animis utilem abundè probabit.

CAPUT. IV.

De Psalmodiæ suavitate & gravitate pathetica, à Melopœis attemperata ad voces, modosq; Musicos, non inutiliter inventos.

Inpri-

IN primis nunc attendatur CHORALIS *Musicæ gravis suavitas, & suavis gravitas, vivam continens Suadæ cœlestis medullam. Eamq; certè Autores non sine Spiritus Sancti instinctu ac præpulsu promere & exprimere intenderunt, tàm actuosa pronunciatione vocum singularum, & syllabarum tàm mirâ prosodiâ, idq; non cum assidua μονοτονίᾳ, sed cum flexabili, variaq; æquabilitate, & æquabili varietate; qua, dum voces ita sonant, ut à motu animi sunt pulsæ, vox animi piè & attentè affecti, interpres & nuncia coram Deo, Angelis & Ecclesia in oratoriis palàm redditur: Vt vox, os, & lingua confitens ad salutem, cum mente & corde credente ad justiciam, (Rom. 10.) in devotæ* HYMNOLOGIAE *exercitio audiantur amicè concertare, sibiq; mutuam dare palmam: Quemadmodum enim Poëtæ nequaquam carminis genere quolibet, quamlibet materiam exprimunt: quod monet Horatius (in arte poëtica)*

Versibus exponi tragicis res Comica non vult.

Et Ovidius:

Callimachi numeris non est dicendus Achilles;
Cydippe non est oris, Homere, tui:

Ita Melopœi, sive condendæ melodiæ artifices, pro rerum & verborum diversitate, Modos & notularum applicationes discretè variaverunt. Nam certè artificiosissimi instar Apellis fideli & cauto penicillo loquentium Notarum, modorumq; colore vivam sacræ eloquentiæ effigiem cum sanguine & succo verborum, cum nervis thorisq; sententiarum perspicuè ac evidenter repræsentare videtur ψυχαγωγὸς & flexanima CHORALIS *Melodia, materiæ diversitati diversos motus modis diversis attemperans: Etenim in miseratione, flebilem vocem ex corde coarctato; in metu, hæsitantem sonum ex corde punctim constricto; in voluptate & lætitia spirituali, effusum, hilaratumq; vocum genus ex corde dilatato; in dolore deniq;, sive commiseratione, grave quiddam, & imo pressum, ac sono obductum, ex corde exæstuante & indignante accinit textui. Vnde* CHORALIS *Melodia eloquiorum Dei singulorum attentionem auribus, meditationem mentibus, affectionem solidamq; devotionem*

cordibus exsuscitat ac suppeditat longè efficaciùs Demodoci citharâ, quæ tacta in convivio Alcinoi Ducis, Vlyssi lacrymas extorsit, & absterſit depoſita. Homer. Odyſſ. 8.

Cæterùm in condendis Melodijs, & aptandis Muſicorum modis occupatos multos, Eccleſiarum Scholarumq; celebravit hiſtoria.

IOHANNES DAMASCENVS *Theologus, qui ex Scriba Imperatoris factus eſt Monachus Damaſci, circa ann. Chriſti 725. unà cum Coſma Majumenſi Epiſcopo & Theophane fratre Theodori Graptorum Epiſcopi,* MELODI *ſive* CANTORES *ſunt cognominati, eò quod Melodijs comprehendiſſent eas cantilenas, quas decretum in Eccleſijs Chriſtianorum cani jubet. Canticorum certè canones Ioannis & Coſmæ hactenus fuerunt incomparabiles. (Suidas & Cedrenus.) Idem Damaſcenus Characteres excogitavit, quibus intervalla aſcendendi & deſcendendi exprimentibus, Pſalmodiæ cantilena Choralis, quæ tùm in Eccleſia locum habebat ſola, & ſcriberetur & caneretur. (Ioſeph. Zarlinus.)*

Quinam verò & quales hi fuerint characteres, conjecturare difficile, imò impoſsibile eſt. Sanè huius modi fuiſſe, qualibus nos nunc communiter utimur, nemo mihi facilè perſuaſerit. Nam nec eos admodum vetuſtos, nec ſemper & conſtanter uſurpatos eſſe, argumento eſt vetus quoddam Miſſale, quod extat in illuſtri Bibliotheca Guelphica, quæ eſt VVolferbuti. Perſcriptum id eſt eleganter & artificioſè, in puro & mundo pergameno, anno, ut frontiſpicium libri perhibet, nongenteſimo decimo quinto; ſed quia id ab aliena manu eſt, conjecturam caperem multò etiam antea ſcriptum fuiſſe. Vt verò cuilibet pateat ſcriptura & characteres illius libri quales ſint, exempla ad vivum expreſſa exhibemus, unum atq; alterum.

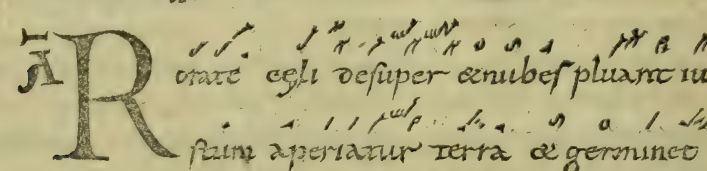

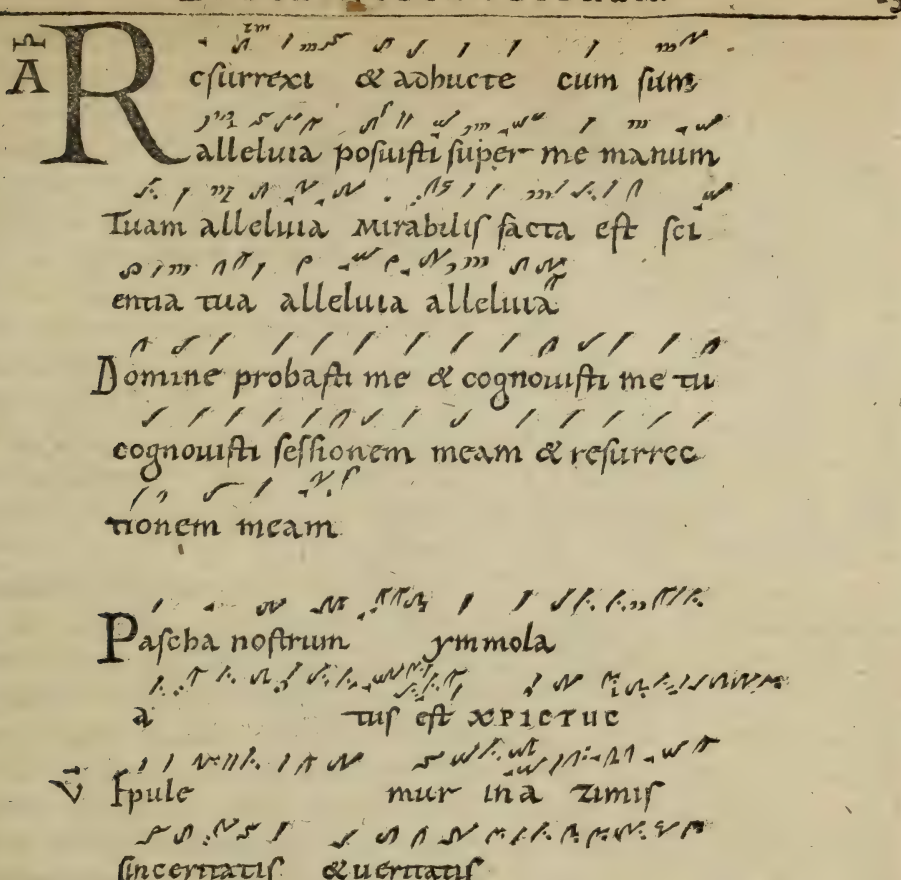

De Hebræorum accentibus hîc etiam quædam addenda fuisse, videri posset: quandoquidem quibusdam instar Notarum fuisse putantur. Sed cum res obscura sit & ignota, ut prætermitteretur, satius duxi. Nam ex Grammaticorum & Rabinorum scriptis constat, atq; ipse ego à quodam natione Iudæo Christianismum professo (qui etiam nunc Ecclesiastæ munia obit in provincia Anhaldina) cui nomen Christianus Gerson accepi, apud Iudæos modernos non constare de accentibus & melodijs Psalmorum, aliarumq; cantionum veteris testamenti, nec titulis quibusdam Psalmis præfixis. Quin & Iudæos in Poloniâ

degentes, aliâ melodiâ uti in canendis Psalmis, quàm quos Germania habet: ijsdem tamen uti accentibus. Et sanè accentus in canendo non attendere, vel id argumento est, quod aliter diebus festis majoribus, aliter minoribus canant, nec mutent accentus. Imò omnem planè accentuum rationem Iudæis incognitam nunc temporis esse patet ex eo, quod nesciant quamobrem in Decalogo quælibet vox duplici signetur accentu. Non igitur operæ pretium esse putavi plura de accentibus tradere, quæ quisq; ex Schindlero, D. Rennemanno, alijsquè Grammaticis libellis petere potest.

Vt verò ad rem redeamus: PIPINVS, *Caroli Magni parens, à Pontifice Rex Francorum creatus, Romanorum ritus & cantus in Gallias attulit, anno Dni. 751. (Sigebertus.)* CAROLVS *Magnus dissonantiâ Ecclesiastici cantus inter Romanos & Gallos offensus, duos clericos Romam misit, ut authenticum cantum à Romanis discerent & Gallos docerent. Per quos primùm Metensis Ecclesia, hinc omnis Gallia ad auctoritatem Romani cantus revocata est, anno Domini 774. Sigebert. & AEmylius lib. 2.*

Cum post annos sedecim iterum in psallendo & legendo esset à Romanis etiam in Metensium Ecclesia variatum, CAROLVS *per Cantores ab Adriano missos eam dissonantiam correxit, anno Domini 790. opera Pauli Varnefridi, qui ei à sacris erat; (Sigebertus.) Cumq; ex* GREGORII *instituto quatuor duntaxat Tropi seu Modi, Phrygius, Dorius, Lydius, Mixolydius, quos vulgus Cantorum Tonos Authentos vocat, in usu fuissent; ne Latini ulla ex parte Græcis cederent; Ducem à Comite divisit, quatuor subdititios modos à quatuor primarijs distinxit, Octo Tropos fecit: illos Cantores Plagios, id est, Obliquos nuncupant. Nec alio consilio hoc fecit, quàm ut Ecclesia omnem Scripturæ verborum δεινότητα ac potentiam congruentibus sonis exprimere posset: & ut scripturæ Concentuum suavitate conspectiores in cœtu Christianorum rederentur. Etiam cum Græci legati Aquisgrani patrijs ceremonijs rem divinam facerent & psallerent, Magnus qui occultè subauscultabat, captus dulcedine cantus, jussit eos numeros excipi. (Aventinus lib. 4. annalium Bojorum & Iacobus Curio, lib. 2. Chronicorum.)*

Et ROBERTVS *Carnotanus Episcopus doctrina & sanctitate vitæ insignis, multa scripsit & canendi modum in sacris meliusculum reddidit, sub*

Grego-

Gregorio V. Pontifice & Roberto Gallorum Rege, Magni Hugonis filio. (Platina.)

Claruit quoq; in Italia GVIDO *Aretinus sub Conrado II. & Henrico III. Impp. Hic ignotos cantus brevissima omnium via pueros docebat, omnia ad varia instrumenta Musicorum applicans. Sigebertus in Chronicis eum circiter annum Christi MXXIIX vixisse scribit. Volaterranus lib. 21. De eo sic Cranzius lib. 4 cap. 18. Metropoleos:* GVIDO *per varias regiones proficiscens corruptam Musicam emendavit & per flexuras articulorum in manibus cantum discernere docuit; Scalam vulgò vocant.* HERMANNVS *Archi Episcopus Hamburgensis &* ELVERICVS *Osnaburgensis Episcopus eius opera usi sunt. Ex sapphicis hemistichijs Hymni in memoriam D. Iohannis Baptistæ conditi & hodie correcti (Is hymnus ad raucedinem pellendam olim adhibebatur, cum Ioannes Baptista vox clamantis dictus, clamantium & canentium in cœnobijs tutelaris Deus crederetur pontificia superstitione) sex illas syllabas Musicales* VT RE MI FA SOL LA, *ingeniosè scribitur desumsisse:*

VT queant laxis REsonare fibris
MIra Baptistæ FAmuli tuorum
SOLve polluti LAbij reatum
Sancte Iohannes.

Præcipuam autem laudem inter nostri seculi Melopoeos jure sibi vendicat in Germaniæ Ecclesiis gravissimus & suavissimus Lutheranæ *Citharæ conditor* IOANNES VVALTHERVS *in Ioan. Friderici & pòst Mauritij Ducum Saxon. & Electorum aula Capellæ Magister, cujus in Chorali conatus & studium ex ipsius manuscripto, memorandum occurret in Titulo generali Liturgodiæ Sioniæ præfixo.*

Sed ad efficaciam & fructum Psalmodiæ pergamus.

CAPUT

Caput V.

De efficacia, & religioso devotoquè fructu Psalmodiæ, quod veritatis divinæ meditatione ac celebratione numerosa, convenientes coram Deo & Angelis erga proximum & adversus Satanam affectus ubique solenniter excitet.

Certè in Chorali Musica & Psalmodia Ecclesiæ gratam de Deo famam esse sparsam, devotæ fidei mens deprehendit: Siquidem sacrarum rerum argumenta, veritatis Christianæ documenta, confessionis de Christo mysteria, & non superstitiosa Apostolorum martyria, religiosa item supplicis Ecclesiæ vota & suspiria, eaq; omnia fidei regulæ & canoni tàm analoga, ut ne latum quidem unguem à Prophetico & Apostolico fundamento recedant, strictis notarum numeris, & certis tractuum ambituumq; modis, ad singula verborum & sententiarum pondera librat, appendit & mèditatur, meditandaq; Cantori non ascitanti, excitatoq; auditori, exhibet.

Verissimum etenim est encomium, quo Musicam Φιλόμουσος illa luscinia, (Philippum *puto* Melanchthonem) *commendavit: Nihil dulcius, inquiens, est homini non monstroso, quàm doctrina verbis rectè illustrata, quæ bene harmonijs ad aures atq; animos profertur. Et sensus testantur, tali Musica flecti animos, tùm ad dolores, cùm audiunt querelas de nostris delictis, vel lugubres cantilenas de pœnis: tùm verò etiam leniri, cùm audiunt dulciores melodias de Dei misericordia, & accendi ad invocationem.*

Et quod de Psalmorum usu in præfatione primi Psalmi scribit Basilius, idem de Musica affirmari potest: Psalmodia enim & Musica Chorali Ecclesiæ est lætitia, tranquillitas animarum, pacis caduceus, qui omnes fluctus & procellas timoris & affectuum sedare potest: iram enim placat, lasciviam refrenat, amoris est conciliatrix, dissidentium compositrix, inimicorum reconciliatrix. Quis enim inimicum, cum quo unam ad Deum emittit vocem, putaverit? Itaque charitatem, quæ maximum est bonorum, Psalmodia præstat, ac in unius consonantiam populum coaptat. Psalmodia Dæmones in fugam conijcit, & Angelorum

gelorum auxilia conciliat, securitatem in timoribus nocturnis exhibet, requies est diurnorum laborum, infantium tutela, juvenum præsidium, senum solatium, mulierum ornatus convenientissimus; in solitudine dulce diversorium præbet, forum moderatur; incipientibus institutio, proficientibus augmentum, absolutio, firmamentum, Ecclesiæ vox. Insuper solennitates illustrat, *tristitiam, quæ ex Deo est, operatur, lacrymas è corde lapideo provocat. Psalmodia est opus Angelorum τὸ ἐράνιον πολίτευμα, cœlestis Hierosolymæ gubernatio & societas, spirituale thymiama & suffimentum: O admirabilem Magistri cœlestis sapientiam, qui unâ eâdemq; operâ simul & canere, & utilia discere instituit! Hæc cum Basilio.*

CAPUT VI.

De Usu Psalmodiæ μνημονδλικῷ καὶ παιδδλικῷ, quod institutioni & memoriæ inserviat, orthodoxè adhibita Melodiæ applicatione, quam hæretici corruptelis instillandis malè apponunt, vel abolere conantur.

ETiam *cantica & carmina cùm propter cantionum brevitatem, tum propter numerosam rotunditatem, veluti succincta quædam apophthegmata, memoriæ facilè mandantur, animo diutissimè inhærent, & celerrimè succurrunt. Per Choralem etenim, tanquam canalem, mystica sacrorum verborum gratia, vivi instar fluminis, ex ore canentium, auscultantium cordi unanimi influit ac instillatur, & semel recepta, eiusdem Choralis beneficio, memoriæ pristinæ facilè recurrit.*

Qua de re pulchrè scribit Basilius: Quoniam Spiritus Sanctus mortale, inquit, genus ad voluptatem proclive, & ad virtutem persuasu difficile, nosq; propterea ad voluptatem proclives sumus, rectam viam contemnere vidit, quid fecit? Melodiæ jucunditatem *cœlestibus doctrinis immiscuit, ut aurium oblectatione deliniti sermonis utilitatem latenter, & re à nobis non animadversâ susciperemus. Idq; facit more sapientis Medici, qui, pueris medicinas aliquantò austeriores daturus, melle poculum circumlinit, ne nauseâ bibentibus obrepat; Sic nobis, qui in Spiritualibus verè sumus pueri, hæc apta modulamina Psalmo-*

rum offeruntur, ut specie quidem oblectare videantur, re autem verâ nos de divinis mysteriis rectè instruant, mentesq; nostras perpurgent.

Vnde fit, ut ex iis, qui tardiori præsertim sunt ingenio, non facilè quispiam reperiatur, qui Apostolicum, seu Propheticum aliquod præceptum, ediscat; Psalmorum verò protinus recordantur: Hos & domi cantant, & foris obmurmurant, & in agro circumferunt, (Sic Basilius.) atque ut illud Nazianzeni dictum: μνημονευτέον τούτου (χρεῖος) μᾶλλον ἢ ἀναπνευστέον, Magis recordandum est hujus (Christi) quàm respirandum: contemplentur & observent, Musica suppeditat argumentum & recordationem.

Augustinus *idem hoc comprobat, cùm beatam & sanctam vitam prædicat, qui inter labores Psalmos & cantica divina cantillant: An ignoramus, inquit, Opifices, quibus vanitatibus, & plerumq; turpitudinibus theatricarum fabularum donent corda & linguas, cùm manus ab opere non recedant? Quid ergo impedit servum Dei manibus operantem, in Lege Domini meditari, & psallere nomini Domini altissimi? Cantica enim divina cantare & manibus operantes facilè possunt, & ipsum laborem tanquam divino celeusmate consolari. (August: de opere Monachorum cap. 17.)*

Animadverterunt hoc Veteres; ideoq; non solùm in Ecclesiæ congressibus Psalmos decantarunt, sed eosdem etiam teneræ ætatis pueris juxtà ac puellis instillârunt. Quòd in Scholis Præceptores & Pædagogi Psalmos inculcarint pueris, id ex vita Gregorii Agrigentini apud Metaphrasten clarum est.

Etsi fuerunt hæretici, qui corruptelarum tetrarum virus obtexerunt Melodiæ suavitate, quò crassos errores ex hymnis depravatis imbiberent animi: tamen divinitus excitati orthodoxi à superstitioso vanoq; cultu vindicarunt Ecclesiæ cantus, & ad veram Dei ter Sancti agnitionem ac laudem adhibuerunt, non secus atq; inaures & armillas, AEgyptiorum spolia, quibus illi superbè & superstitiosè abusi fuerant, in veriorem Sanctuarii usum religiosè conferre didicerant Israëlitæ. De quo simili Niceph. lib. 10. cap. 26, & August. lib. 2. de Christiana doctrina. cap. 40.

Sic Harmonius *Syrus, magni illius Ephraimi discipulus, patrijs vocibus legitimis modis, Musicisq; numeris inclusis, ordine circulari eas cani instituit, ut*

patriam

patriam hæresin lyricis modulis aspergeret, quibus multi ex Syris propter verborum venustatem & sonorum numeros demulsi paulatim opinionibus Bardesanæ patris recipiendis sunt assuefacti. At eâ re cognitâ Divus Ephraim Harmonij numeros moderatus est: atq; eiusmodi modulis, carminibus Ecclesiasticæ sententiæ consonis adjectis, Syris ea canenda dedit. Ex quo tempore huc usq; Syri psallentes non quidem carminibus ipsis, sicuti sunt ab Harmonio prodita, sed sonis tantùm eorum utuntur.

Quòd verò etiam virgines à primis annis Psalmodias edoctæ fuerint, id ex historia Publiæ, Diaconissæ Antiochenæ, quæ ludo virginum ibidem præerat Magistra, apud Theodoretum cognoscere licet: lib. 3. cap. 19.

Sic enim liberos suos Christianæ religionis capita facilimè discere, diutissimè retinere, & promptissimè memoriâ reddere posse, persuasum habuerunt.

Quod cùm videret Diabolus, Psalmodias piorum suam sibi potentiam infringi, regnumq; devastari, idcirco quovis tempore psallendi exercitium è scholis & templis removere manibus pedibusq; (quod dicitur) obnixè dedit operam.

De Paulo Samosateno *legimus, quòd Psalmos, qui in gloriam Christi canebantur, divinitatem eius asserentes, nec non* Hymnos, *ad illorum imitationem à fidelibus compositos, ex Ecclesia sustulerit; in media verò concione populi magno die Paschatis mulierculas subornaverit, quæ de seipsæ psallerent, quæ si quis audiret, horrore concuteretur (Euseb. lib. 7. cap. 29.)*

Rectè itaq; judicat Megalander Lutherus in Epistola ad Senfelium Musicum: Scimus, inquit, Musicam Dæmonibus etiam invisam & intolerabilem esse. Et planè judico, nec pudet asserere, post THEOLOGIAM *esse nullam artem, quæ possit Musicæ æquari: Nam ipsa sola post Theologiam id præstat, quod alioqui sola Theologia præstat, &c.*

CAPUT VII.

De usu Psalmodiæ ἐγκληστικῷ in Encænijs & dedicatione Templorum.

ET sanè ut verum usum Templorum commonstrarent, & ad studium Verbi divini auditores redderent alacriores, Psalmorum oracula non tantùm concionibus exposuerunt; sed etiam Psalmodiis iterarunt. Iucundum est ex Euseb. lib. 10. histor. Ecc. cap. 4. videre & audire Encænia Christianorum, qui ad templorum consecrationem sine superstitiosis & inanibus ac theatricis pompis celebratam, certos Psalmos adhibuerunt; quibus uni Deo salutem Ecclesiæ commendarunt, & Pios sustentarunt adversùs Tyrannorum crudelitatem, atq; Ecclesiam excitarunt, ad ponderandum cum gratitudine tranquillitatem, sub præsidio Monarcharum Orthodoxorum, atq; ad seriò agnoscendum collectionem & propagationem Ecclesiæ in Novo Testamento. In Encæniorum enim solennitate Christianos hæc verba è Psalmis decantasse, Eusebius & alij memorant:

Psal. 37. Gladium evaginaverunt peccatores, intenderunt arcum, ut sagittis petant pauperem & inopem, & occidunt rectos corde; Gladius eorum intret in cor eorum, & arcus illorum confringatur.

Psal. 9. Periit memoria illorum cum sonitu, & nomen illorum delevisti in seculum, & in seculum seculi.

Psal. 19. Cum in malis essent, clamaverunt, nec erat qui salvos faceret, ad Dominum, nec exaudivit eos. Eripies me de contradictoribus populi, constitues me in caput gentium.

Psal. 20. Illi impegerunt & ceciderunt, nos autem surreximus & erecti sumus.

Psal. 44. Deus, auribus nostris audivimus, Patres nostri annunciaverunt opus, quod operatus es in diebus eorum, & in diebus antiquis.

Manus tua gentes dissperdidit, & plantasti eos, afflixisti populos, & expulisti eos.

Psal.

Psal. 48. Sicut audivimus, sic vidimus in virtute Dei nostri: Deus fundavit eam in æternum.

Psal. 84. Quàm dilecta tabernacula tua Domine virtutum &c.

Psal. 122. Lætatus sum in his quæ dicta sunt mihi, in domum Domini ibimus: Stabunt pedes nostri in atrijs tuis Hierusalem.

CAPUT VIII.

De virtute & fructu Psalmodiæ ἰδιοποιητικῷ, quo decantati textus verba canens, vel auscultans cum compunctione & conversione pro suis usurpat.

PLurimum etiam admiranda, omniq; veneratione digna est dignitas Musicæ Ecclesiasticæ, præsertim Choralis, cui Spiritus Sanctus tantam inspiravit gratiam & efficaciam, ut tàm devotè auscultans, quàm attentè decantans decantata verba ad sese accommodare, eademq; pro suis usurpare non dubitet. Quæ enim ab Athanasio de Psalterij dignitate dicuntur, de tota Musica Ecclesiæ dici possunt: In Musica quippe Ecclesiastica Chorali peculiaris est sermonis character, omnibus hominis cuiusq; affectibus conveniens, qui in Psalmis, Hymnis, Prosis, Responsorijs, Antiphonis & reliquis textibus illud peculiare habet miraculum, quod cujusq; animi motus, motuumq; immutationes & castigationes depictas, & vivis imaginibus expressas complectitur, ut singulis inde velut ab exemplari desumere atq; intelligere licitum sit, eodemq; modo se formare, qui ibi præscriptus est.

Ex Musica, sacros sermones decantante, affectiones sui animi auditor advertit, & reperit, quam morbo medelam adhibeat: Et proinde in sacris canticis illud miri est, quòd, qui psallit, sua se verba in re pietatis suæ canere opinatur, & quilibet ita psallit, quasi de se ea ipsa, quæ psallit, conscripta essent, & tanquam de seipso sermo fieret, ita mentem suam ad Deum dirigit. Atq; ita fit, ut ea velut prævaricator mandati; vel ut observator audiat, quæ ad ipsius indolem actaq; pertinere videantur. Atq; adeò ut is, qui psallit, ex canticis sacris vicem speculi usumque habeat, quo & ibi animi sui motus consideret, & considerando

verbis consiteatur. Nam qui audit sacros cantus, eósq; putat de se loqui, ille aut reprehensus à conscientia compungitur, aut de spe in Deum audiens, degq; retributione credentium non aliter, quàm de sua retributione exultat, Deoq; gratias agere incipit &c. & voces Deo quasi suas ac proprias accinit.

In summa quilibet Psalmorum eâ formâ verborum conceptus est à Spiritu Sancto, & ita temperatus, ut in illis motus affectuum nostrorum animadvertamus, omniaq; illa putemus de nobis referri, ac nostramet ipsorum esse. Vnde fit, ut memores nostrorum affectuum, nostra in melius commutemus. Quæ enim in Psalmis canuntur, ea formulæ nostræ & exemplaria esse possunt. Hæc cum Athanasio.

Sic quoq; ipsi quandoq; nobis occinimus & concionamur, quare publicè tantis tempestatibus & calamitatibus obnoxij simus, & privatim quisq; suos patiamur manes. Quod fit in omnibus illis Psalmis, qui impijs & à lege Dei prævaricantibus iram denunciant divinam. Cuius generis est canticum illud, quod Moses moribundus jussu DEi Deuteron. 31. scribit publicè legendum, & à singulis decantandum, ut Israëlitis beneficentiam DEi & ingratum istorum animum testatum faceret; atque ipsimet pœnarum sensu provocati sibi reatum & culpam, Deo autem omniscientiam & justitiam tribuerent, & DEum excusantes seipsos accusarent, atq; pœnitudine ducti in melius vitam mutarent. Sic enim legitur de mandato DEi Deuteron. 31. v. 19. Nunc itaq; scribite vobis Canticum istud, quod doceas filios Israëlis, indendo illud ori ipsorum, ut sit mihi hoc ipsum Canticum loco testis contra filios Israëlis. Vsum Cantici graviter his inculcat DEus verbis. v. 21. Erit igitur, cum obvenerint ei mala multa atq; angustiæ, ut testetur Canticum hoc in faciem eius loco testis (non enim oblivioni tradendum est, quin versetur in ore seminis eius) me cognovisse figmentum eius, quid is sit facturus jam hodie antequam ducam eum in terram quam juramento promisi.

Mosis institutionem exhibet. v. 22. scripsit igitur Moses Canticum istud die illo, quod docuit filios Israelis. Et v. 30. Elocutus est itaq; Moses audiente tota congregatione Israëlis verba cantici huius usq; ad finem eorum. Canticum ipsum extat sequenti capite 32. graviter commendatum, cùm comminatione, tum consolatione plenissimum.

Caput

CAPUT. IX.

De usu Psalmodiæ θαῤῥηλικῷ in persecutione pro veritatis oppressæ assertione, ad compungendum Satanam & Tyrannos simul ad animandum pressos, & ad convincendum hæreticos.

CHorali *quoq; Musicæ & Psalmodiæ inspirata est tyrannos & hæreticos percellendi vis maxima. Quo pacto tyrannorum crudelitatem Christiani olim in primitiva Ecclesia adhibitis Psalmorum cantilenis animo magno contempserint, & superaverint, hinc inde historia Ecclesiastica testatur.*

Memorabile imprimis est, quod Theodoretus lib. 3. hist. Eccl. c. 10. annotavit: Pythius Daphneus coram Apostata Iuliano, futurum expeditionis in Persas eventum expiscante, simulavit se ossibus Babylæ & Martyrum prohiberi, quò minùs oracula edat; Eo comperto Iulianus, cùm teneret ex antiqua adhuc pietate Martyrum potentiam, ipse quidem inde corpus mortuum transtulit nullum; reliquias autem Martyrum tradidit deportandas Christi cultoribus, qui cupidè in locum venerunt, & arcam plaustro imposuerunt, præeuntibus turbis, & choreis & cantibus Davidicam melodiam insonantibus, & singulis membris accinentibus: ex Psal. 96. Confundantur omnes, qui adorant sculptilia. Quo nihil rectius & aptius in Tyrannum & ferventem eius iram dici potuisset. Hæc in auribus profani Principis (ut Ruffinus lib. 1. cap. 35. commemorat) per sex millia passuum facta exultatione psallebat omnis Ecclesia, ut cælum clamoribus resultaret: Vnde & ille in tantam iracundiæ rabiem deductus est, ut altero die comprehendi Christianos passim & trudi juberet in carcerem, & cruciatibus affici. Ruffinus ibidem cap. 36. adjecit historiam de Theodoro juvene, dignam notatu quæ sic habet: Salustius Præfectus mandata Tyranni in Christianos exequebatur invitus, minimeq; hanc eius sævitiam approbans, licèt gentilis esset: Apprehensum itaq; unum quendam adolescentem, qui primus occurrit, Theodorum nomine, à prima luce usq; ad horam decimam tantâ crudelitate, & tot mutatis

tatis

tatis carnificibus torsit, ut nulla ætas simile factum meminerit. Cùm tamen ille in equuleo sublimis, & hinc inde lateribus instante tortore nihil aliud faceret, nisi quòd vultu sereno ac læto Psal. 90. quem pridie omnis Ecclesia cecinerat, iteraret; Cumq; se omni expensâ crudelitate Salustius nihil egisse perspiceret, recepto in carcerem abijsse fertur ad Imperatorem, & monuisse, ne tale aliquid in posterum tentaret; alioquin illis hoc gloriæ, Imperatori ignominiæ futurum.

Addit Ruffinus, se eum juvenem postea Antiochiæ vidisse, atq; interrogasse, num cruciatus tormentorum sensisset: illum autem respondisse: se quidem dolores parùm admodum sensisse, adstitisse autem sibi quendam juvenem, qui sudanti sibi candidissimo linteo & sudores abstergeret, & aquam frigidam frequenter infunderet, & ita se esse delectatum, ut tunc mœstior factus sit, cùm è tortura deponeretur. Meminit eiusdem historiæ Augustinus lib. 18. de civitate DEi cap. 52.

Majore admiratione digna est Publiæ fœminæ virilis & rara fortitudo, quam ex Psalmis Davidicis hausit & probavit.

Erat Iuliani Apostatæ temporibus Publia, *nobilissima fœmina, & celeberrima propter egregiam virtutem suam. Hæc cùm in Ecclesia Antiochena Diaconissæ officio fideliter fungeretur, habebat secum cœtum virginum, castitatem vitæ professarum, semperq; celebrabat DEum creatorem ac Servatorem. Prætereunte verò Imperatore altiùs carmen commune modulabantur, contemtui nimirum & risui habentes furias illius. Accinebant autem potissimùm ea, quibus simulacrorum infirmitas incesitur, cumq; Davide ex Psal. 115. insonabant: Simulacra gentium argentum & aurum, opera manuum humanarum: Et narratione, quàm nihil sentirent, absolutâ addebant: Similes ijs fiant, qui faciunt ea, universi illis freti. His Iulianus cum summo dolore auditis, imperat illis, ut se prætereunte sileant. Publia verò parvi pendens leges & minas illius, majore cum cura* Choros *instituit, jussitq;, ut veniente illo canerent Psal. 67: Exurgat Deus, & dissipentur inimici eius. At Iulianus graviter ferens, adduci ad se imperavit Magistram, & conspectâ anu venerabilis senectæ, neq; misericordiâ canorum motus, neq; honore habito virtuti ipsius, jubet unum de satellitibus utramq; ei genam alapis affligere, & manibus reddere rubentem. Ea verò maximi in honoris loco positâ hâc contumeliâ revertitur domunculam*

suam,

&, ut antè consueverat, impetebat illum Spiritualibus carminibus, imitata autorem ipsorum & Doctorem, qui Spiritum malum illum Saulis hac arte repressérat. (Theodoretus lib. 3. cap. 19.)

Tempore persecutionis ob singularem consolandi vim Psalmodiarum consuetudo Mediolani cæpit, ut Augustinus pluribus commentatur, & ait; Non longè cæperat Mediolanensis Ecclesia genus hoc consolationis & exhortationis celebrare magno studio Fratrum, concinentium vocibus & cordibus. Nimirum annus erat, aut non multò ampliùs, cum IVSTINA, Valentiniani *Regis pueri mater, hominem tuum Ambrosium persequeretur, hæresis suæ causâ, quâ fuerat seducta ab Arrianis. Excubabat pia plebs in Ecclesia, mori parata, cum Episcopo suo, servo tuo. Ibi mater mea, ancilla tua, solitudinis & vigiliarum primas partes tenens, orationibus vivebat, Nos adhuc frigidi à calore Spiritus tui, excitabamur tamen civitate attonitâ atq; turbatâ. Tunc Hymni & Psalmi ut canerentur secundum morem orientalium partium, ne populus mœroris tædio contabesceret, institutum est: Et ex illo, in hodiernum retento, multis jam, ac penè omnibus gregibus tuis, & per cætera orbis imitantibus.*

CAPUT X.

De usu Psalmodiæ ἐπανορθωτικῷ καὶ τῷ πρὸς παλιγγενεσίαν, (per πρόληψιν sive objectionis ex Augustino præoccupationem) ad corrigendum & convertendum in fide errabundos & Catechumenos.

NOn sine magno Spiritus Sancti motu, Musica Choralis & Psalmodia *veritatis Christianæ dogmata, tàm validè asserere potuit, contra hæreticas opiniones, ut ijs imbutos sæpe correxerit, & verâ fide illuminârit. Eaq; causa præcipua est, ob quam in Ecclesia primitiva assiduè Choralem Musicam tractarunt, & ad Davidicorum exemplum suos Psalmos & Hymnos in honorem Christi composuerunt.*

Eusebius *lib. 5. Eccles. hist. cap. ult. impiæ hæresi Artemonis, & aliorum ejus Sectæ, qui divinitatem Christi pernegarunt, Psalmos fidelium opponit, ita*

scribens: Quot sunt Psalmi, inquit, & Cantica, ab initio à fidelibus Fratribus scripta, quæ Christum, Dei Verbum, tanquam Deum, celebrant & laudant? Quamvis Augustinus, *quandoque nimis rigidus fuerit Musices censor, ut lib. Confessionum 10. cap. 33. fatetur, quòd melos omne cantilenarum suavium, quibus Davidicum Psalterium frequentatur, ab auribus removeri voluerit: attamen eodem in capite concludit, quòd Musica in Ecclesia retineri debeat: Verùntamen, inquit, cum reminiscor lacrymas meas, quas fudi ad cantus Ecclesiæ tuæ, in primordijs recuperatæ fidei meæ, & nunc ipse commoveor, non cantu, sed rebus, quæ cantantur, cùm liquida voce & convenientissima modulatione cantantur, magnam instituti huius utilitatem rursus agnosco. Idem Augustinus lib. 9. Confess. cap. 6. & 7. percenset, quo pacto Mediolani, unà cum Alipio, & filio suo, puero sedecim annorum, quem nominat Adeodatum, Baptismi lavacro Ecclesiæ insitus, & quantopere ad studium Verbi divini hymnis & canticis spiritualibus excitatus fuerit: Nec satiabar, ait, illis diebus, dulcedine mirabili considerare altitudinem consilij tui, super salutem generis humani: Quantum flevi in hymnis & Canticis tuis, suavè sonantis Ecclesiæ tuæ vocibus commotus acriter: Voces illæ influebant auribus meis, & eliquabatur veritas tua in cor meum, & ex ea æstuabat inde affectus pietatis, & currebant lacrymæ, & bene mihi erat cum eis. Et quo pacto Augustinus, postquam à Manichæorum hæresi ad veram Christi agnitionem conversus esset, Hymnos DEo cecinerit, attendendum ipse exhibet lib. 9. Confess. cap. 4. errorem, pœnitentiam & conversionem ingenuè fateri non tergiversatus: Quas tibi Deus, inquit, meus voces dedi, cum legerem Psalmos David, cantica fidelia & sonos pietatis, excludentes turgidum spiritum, rudis in germano amore tuo catechumenus, in villa cum catechumeno Alipio feriatus &c. Quas tibi voces dedi in Psalmis illis, & quomodo in te inflammabar ex eis & accendebar &c. Quàm vehementi & acri dolore indignabar Manichæis &c. inhorrui timendo, inferbui sperando, & exultando in tua misericordiâ, Pater. Et hæc omnia exibant per oculos meos, & vocem meam, cùm conversus ad nos spiritus tuus bonus, ait nobis: Filij hominum quousque graves corde? Vt quid diligitis vanitatem & mendacium. Psal. 4. &c. Audivi & contremui, quoniam talis dicitur, qualem me fuisse reminiscebar, in phantasmatis enim, quæ pro veritate tenueram, vanitas erat, & men-*

mendacium, & insonui multa graviter, & fortiter in dolore recordationis meæ. Quæ utinam audissent, qui adhuc diligunt vanitatem, & quærunt mendacium: fortè conturbarentur, & evomuissent illud, & exaudires eos, cum clamarent ad te &c. Hactenus Augustinus.

CAPUT XI.

De usu Psalmodiæ illustri in aulis Imperatorum, per transitionem ab Ecclesiastico & scholastico ad domesticum, privatumq; usum.

NEC minùs efficacem ea, quæ usu scholastico & Ecclesiastico hactenus fuit expressa, vim Musicæ Choralis & Psalmodiæ *continet & exerit usus cùm Aulicus, tum Domesticus & privatus, quo Hymnologia exercitata fuit, non tantùm in vita, sed etiam in ipsa morte & martyrijs.*

Aulicæ Musicæ virtus insignis apparet exemplis Theodosii & Constantini. Cùm Theodosius Imperator *ob statuas, per seditionem dejectas, populo Antiocheno graviter irasceretur, & exquisitissima supplicium exempla, magnamq; stragem civium minaretur,* Flavianus, *Antiochenæ Ecclesiæ Episcopus, non modò in publicis privatisq; Christianæ plebis congressibus Deum hymnis & Psalmis invocari voluit, ut iram Imperatoris mitigaret, sed easdem etiam lugubres, & ad æternum DEum supplices cantilenas adolescentibus tradidit, qui ad mensam Imperatoriam canere solebant, ut illas coram Imperatore concinerent. Quibus valde luctuosis Imperator ita fuit commotus, ut cum phialam manibus teneret, lacrymis abstinere non potuerit: Eaq; ratione urbi, cui gravissimè ob negatum tributum, & per seditionem dejectam uxoris Placillæ statuam succensebat, reconciliatus est, omnemq; iram ilico ex animo deposuit. (Refert. Sozomenus lib. 7. cap. 23.)*

Quemadmodum autem Theodosius Imperator ad mensam Psalmos Davidis audire non dubitavit: ita de Constantino Imperatore *commemorat Eusebius libro primo vitæ ipsius, quòd in aula sua ministros aluerit, qui supplica-*

tionibus pro Imperatore, Imperijq; salute & incolumitate perpetuò vacarent, sacrosq; Psalmos in honorem divinæ Majestatis concinerent: In Ecclesiæ etiam congressibus Psalmos cantare primus ipse incæpit.

Et ipse Salomon, *Davidis filius, inter ardua Regni negocia in hortis* Engaddæ *Canticum Canticorum in morem Dramatis cecinit, quo nihil suaviùs Hebræorum lingua sonat, nihil sanctiùs interpretationis allegoria explicat.*

Caput XII.

De usu Psalmodiæ δειπνολόγῳ καὶ συμποσιακῷ in convivijs, etiam Psalmorum Consuetudinariorum officio peractis.

IN convivijs etiam ad mensam, cibi & potus sumptionem hymnis δοξολογικοῖς exceperunt Christiani, quod Clemens Alexandrinus lib. 2. Pædagog. cap. 4. multa in lascivam Musicam impiarum cantilenarum graviter dicens, disertè refert: Duplex sit, inquit, nostra apud potum φιλοφροσύνη, modestiæ studium, juxta Legem, quæ jubet, ut diligas Dominum Deum tuum, *& postea* proximum tuum. *Prima quidem erga Deum hilaritas modesta fiat, per Gratiarum actionem & Psalmodiam: Secunda autem, quæ est in Proximum, per honestam, & gravem conversationem. Verbum enim Domini habitet inter vos copiosè, dicit Apostolus, Col. 3. Hoc autem Verbum se accommodat, & reddit conforme temporibus, personis, locis, atq; adeò nunc quoq; in convivio versatur. Rursus enim subjungit Apostolus: In omni sapientia docentes, & admonentes vos ipsos Psalmis, hymnis & canticis spiritualibus, in gratia canentes in corde vestro Deo. Et rursus: Quicquid feceritis vel in sermone, vel in opere, omnia in nomine Domini Jesu, gratias agentes Deo & Patri eius. Hæc est gratiosa & jucunda nostra commessatio.*

Et quòd potum hymnis exceperint Veteres, idem porrò Clemens testatur: Quemadmodum antequam sumamus cibum, laudare nos convenit Factorem universorum: ita etiam in potu ei decet psallere, cùm eius Creaturarum efficimur participes. Etiam

Etiam Christus ipse Servator noster, quoties cibum capere & porrigere voluit, ab εὐλογία *&* εὐχαριστία *auspicatus est: ex quo, tanquam infallibili charactere, & perpetuo eius more, quamprimùm fractioni precationem iunxerat, Emaunta profecti ipsum agnoscunt, & apertis oculis asseverant fuisse Dominum. Et Christum Servatorem nostrum, suis cum discipulis ad cœnam Agni Paschalis Hymnum vel recitasse, vel cantasse, historia Passionis Matth. 26. clarè testatur. Solebant enim Iudæi, cùm in alijs festis solennibus, tùm maximè in Paschate peractâ cœnâ poculum circumferre, quod nominabant* COS HALEL, *id est,* ποτήριον ὑμνήσεως, *Poculum laudationis, ita dictum quòd, eo per cœnam circumlato, canebatur unus ex Psalmis Davidicis, qui incipiunt à verbo* HALLELVIAH, *id est, Laudate DEum. Sunt autem complusculi illorum in Psalterio: & Psamus 113. is esse putatur, quem Dominus peractâ cœnâ ultimâ dixerit; in quo inter alios versiculos hi insignes habentur: Quis sicut Dominus Deus noster, qui in altis &c. Extat in codice Rituali.*

Et Apostolorum ætate Psalmos ad mensam esse recitatos & cantatos, indicio est Apostolus 1. Cor. 10. regulam tradens mensalem: Sive edatis, sive bibatis, sive quid aliud agatis, omnia in gloriam Domini faciatis. Ad Ephes. cap. 5. ait: Ne inebriemini vino, in quo est luxus, sed pleni estote Spiritu, colloquentes inter vos de Psalmis, & Hymnis, & Canticis Spiritualibus, canentes & psallentes in cordibus vestris Domino. Et Iacobi 5. vers. 13. Bono est animo quis: psallat. εὐθυμεῖ τίς ψαλλέτω. Ist jemand guts Muhts / der singe Psalmen:

Quam Apostolicæ sanctionis consuetudinem in convivijs Patres nobis inculcarunt, & AEgyptij Eremitæ frequentarunt.

Ambrosius lib. 6. de Sacramentis cap. extremo, de ea laudabili ceremonia ita scribit: Non debes quasi famelicus ad cibum de cibo incipere, sed antè à laudibus Dei.

Et Hieron. in Epistola ad Eustochium: Nec cibi sumantur, nisi oratione præmissâ; nec recedatur à mensa, nisi Creatori reddatur gratia. Et Aquinas, exempla Christi observans, ex Chrysostomo inquit: Audiant porci, qui ad ebrietatem manducantes, surgunt absq; gratiarum actione.

Ex Cassiano, cuius monumenta cum Damascenì libris junguntur, constat, Fratres in AEgypto Eremitas, quales tunc erant, quos non inanis san-

ctimoniæ ambitio, sed *Tyrannorum persecutio, in sylvas expellebat, in solennioribus convivijs* ante & post *cibum Psalmos decantasse, inter quos 145. non postremus fuit: Oculi omnium in te &c.*

Sic memorat lib. 3. cap. ult. In solennibus prandijs, vel canonicâ jejuniorum refectione, præcedere consuetudinarij Psalmi & subsequi solent.

De Psalmis consuetudinarijs autem, ut hoc obiter inseratur, quos nuncuparunt AEgyptij Eremitæ, Cassianus lib. 2. de orationum & Psalmorum modo narrat, Fratres in AEgypto inter se deliberasse, quot Psalmos in congressibus suis dicerent, & alios quidem quinquagenos cantari voluisse, nonnullis majorem, quibusdam etiam minorem numerum placuisse; litem tandem apparitione Angeli diremptam fuisse. Cùm enim sedentibus cunctis, & in psallentis verba omni cordis intentione defixis, Psalmos quidam (quem Angelum fuisse post ea collegerunt) undecim cantasset, duodecimum sub Alleluja *responsione consummans ab universorum oculis repentè subtractus, quæstioni pariter & ceremonijs finem imposuit. Angelum eum fuisse à disparitione collegerunt. Angelica apparitio, & illâ confirmata duodecim Psalmos decantandi consuetudo suis relinquatur autoribus. Hoc saltem inde cognoscere jucundum est, quòd recitarint, vel cecinerint in conventibus, uti etiam in solennioribus convivijs, cùm alios Psalmos, tùm præcipuè istos, qui* Alleluja *habent, quales sunt, qui post 145. ad finem usq; Psalterij numerantur, licèt alij quoq; præcesserint.*

Caput XIII.

De usu Psalmodiæ ἐωθινῷ καὶ ἑσπερινῷ pro cubitum vesperè euntibus, & somno manè surgentibus.

Neq; sine Musica Christiana se cubitum contulerunt, cubituq; surrexerunt pij Veteres, ut benignum Dei præsidium impetrarent, Psalmodijs & diem & noctem exorsi.

De Psalmodia ante quietem sic memorat Clementinus Pædagogus supradictus:

dictus: Postremò antequam nos somnus invadat, pium & sanctum est nos Deo gratias agere, ut qui eius benignitatem & gratiam fuerimus consecuti, ita ut cum divino *quodam afflatu* nos *ad* somnum *conferamus. Et confitere ei, inquit,* in canticis labiorum, *quod in eius jussu fiat, quicquid ei visum est, & ad eius Verbum nihil est neq; mancum neque diminutum, juxta Psalmi nimirum 62. & 118. testimonia.*

Ambrosius *lib. quinto Hexaëmeri cap. 12. avicularum nobis exempla proponit, ut ab illis psallere, Deumq; assiduis hymnis concelebrare discamus. Quis enim, sensum hominis gerens, non erubescat sine Psalmorum celebritate diem vel inchoare, vel claudere: cùm etiam immitissimæ aves solenni devotione & dulci carmine ortus dierum & noctium persequantur.*

Idem verò etiam in libro 15. de Helia, seu jejunio, graviter obiurgat eos, qui diem non à Psalmis, sed à poculis & heluationibus exordiuntur: Non immeritò, inquit, væ illis, qui manè ebrietatis potum requirunt, quos conveniebat DEo laudes referre, prævenire lucem, & vacare orationi; occurrere Soli justitiæ, qui nos visitat, & exurgit nobis. Sic nos Christo, non vino & sicerâ surgamus. Hymni dicuntur (à pijs videlicet & sobrijs) & tu Citharam tenes? Psalmi canuntur, & tu Psalterium sonas, aut Tympanum? (De abusu Instrumentorum ad temulentam & lascivam voluptatem loquitur) Meritò væ, qui salutem negligis, mortem eligis.

CAPUT XIV.

De usu Psalmodiæ ἀγαπελδυτικῷ ad fallendas laborum molestias.

AT q; cum magno pietatis fructu sub certa benedictionis divinæ exspectatione inter labores domi cantarunt pia carmina, foris obmurmurarunt, in agro circumtulerunt Christiani, atque labores, tanquam divino celeusmate, consolati fuerunt, ut suprà cap. 6. Basilius & Augustinus locuti fuerunt. Quo spectant & illa Hieronymi cap. 17. Arator hîc stivam tenens Alleluja *decantat; sudans messor Psalmis se avocat; &*

curvâ

curvâ attondens vitem falce vinitor aliquid Davidicum canit! Hæc sunt in hac provincia carmina; hæ (ut vulgò dicitur) amatoriæ cantiones; hic pastorum sibilus; hæc arma culturæ.

Caput XV.

De usu Psalmodiæ ψαλτικῶ in angustijs, Martyrijs, contra metum mortis & supplicij sub Tyrannis.

Ad extremum, ut sub omni calamitate, Spirituali & corporali, Musicæ divinæ beneficio sese pij erexerunt ad eluctationem & tolerantiam: Sic in ipsâ mortis hora Spiritus Sancti instinctu præpulsi, moribundi præsertim Martyres, Musicæ sacræ inspiratâ virtute, & Psalmodiarum & Hymnorum recordatione, omnem sibi lethi metum exemerunt, tam animosè, ut vitâ intrepidè positâ, omnes Tyrannorum minas, & horrenda suppliciorum tormenta contempserint, & placidè animã tradiderint.

De Babylæ Antiocheni Episcopi martyrio scribit Socrates lib. 2. cap. 16. & Niceph. lib. 6. c. 34.; de ipsius autem insigni magnitudine animi Theodoretus in Catalogo annotat; Babylam nimirum Numeriano, vel, ut alij malunt, Decio Imperatori, ingredi in sacram ædem ad multitudinem populi volenti, obstitisse in foribus, quod negarit se passurum, ut lupus *ad* oves *irrueret; atque pòst, ubi in regia læsæ Maiestatis crimine damnatus, Dijs Imperatoris suasu sacrificare recusaverat, eum abripi vinctum, & caput illi amputari imperasse Principem; ibi Babylam, cùm abduceretur, magno animo hæc de Psal. 116. accinuisse: Convertere anima mea ad quietem tuam: Dominus enim respexit te: preciosa in conspectu Domini mors sanctorum eius. Sic æternæ quietis & beatitudinis spe, omnem supplicij atrocitatem superavit.*

Gordius quoque Cæsarienſis centurio, cùm ob Christi confessionem in maxima populi frequentia, quæ eo die ad ludicra Martis spectacula convenerat, ad supplicium traheretur, nullis cruciatuum terroribus, Tyranni minis, populi clamoribus, hostium insultationibus perturbari potuit, ut non Psalterij recordaretur, & voces animo penitus infixas sonaret. Cùm enim Tyrannus, irâ æstuans,

stuans, præciperet: Præstó sint lictores, flagella plumbeis nodis onusta, corpus rotis scindatur, in equuleo suspendatur, omne tormentorum genus excogitetur, feroces adsint bestiæ, igni tradatur, gladio feriatur, in altum barathrum deijciatur; CHRISTI miles *animo ad hæc tranquillo, oculis in cœlum conversis, Psalmorum* carmina decantabat: *Dominus mihi adjutor, non timebo, quid faciat mihi homo. Et Psal. 23. Non timebo mala, quia tu mecum es. Basilius in Gordium Martyrem.)*

CAPUT XVI.

De usu Psalmodiæ cygneo & lugubri, ad εὐθανασίαν decumbentium, & agonizantium, atq; in luctu funebri: Atque hîc Epilogus ἀνακεφαλαιώδως repetit argumenta in capitibus Psalmodiæ, hîc & illic continuandæ.

APud ægrotos quoq; tranquillum vitæ finem, sive mortis horam placidam non sine agone expectantes, non tantùm Evangeliorum lectionem, sed etiam Psalmorum modulationem frequentem fuisse Vincentius lib. 23. cap. 108. recitat. Sic Iosiæ Regis optimi obitum Threnodijs deflevit in publico luctu Ieremias, 2. Chron. 35. Inter alios autem Psalmos brevitatem & celerem fugam vitæ humanæ moribundis inculcat canticum Mosis, *Psal. 90. quod à Mose præscriptum traditur, quum reversis exploratoribus, Num. 13. populus obmurmurasset DEo, & Deus sententiam mortis dixisset majoribus viginti annis: ut hoc saltem haberent, ederentq; documentum resipiscentiæ suæ, & saluti suæ abjectæ prospicerent. Eo etenim cantico salutare μελέτημα θανάτου continetur, & vera hominis Christiani εὐθανασία describitur, ut cum Simeone feliciter solvere, & iter ad æternas sedes ingredi possimus.*

Memorandus hìc succurrit, pietate eximius Budissinensis Reip. Consul, is graviter decumbens, & jam morti vicinus accersiverat ex schola Cantorem cum discipulis, quem Passionis historiam, personarum melodijs dramaticis accommodatam, rogatu suo decantantem cum lacrymis & gemitibus auscultabat,

donec cum eâ finitâ finiret vitam, & tradito spiritu, veluti cygnei cantus dulcedine sopitus placidè obdormiret.

Quandoquidem etiam Gregorij Nisseni sententiâ, quâ in concionis cujusdam, de assumptione Domini nostri Iesu Christi vestibulo utitur, David uti jucundissimus humanæ vitæ comes, sic in luctu & funere consolatio esse commendatur; in funerum denique deductione sacras Davidis Odas, ad luctum & dolorem minuendum, ritè cantatas fuisse, Epiphanius lib. 3. hær. 71. annotat, & Nazianzenus in funerea Basilij oratione collaudat.

Atque hæc sufficiat ex Veterum, & recentiorum Autorum monumentis, olim consignata, per discursum, de Musica Chorali *&* Psalmodia Veterum *differuisse. Vnde licet animadvertere, Musicam sacram esse pio instituto inventam, pijs melodijs & modulandi rationibus appositam & distinctam, pio fructu repletam, & pio canendi modo & canoni adstrictam; atque planè cum divino Spiritus Sancti artificio, & mirabiliter: inspiratâ gratiâ & efficaciâ in scholis, Ecclesijs, aulis, foris & domi, in accubatione epulari, inter labores ad diem & noctem, in vita & morte, in agone deniq; & luctu, sive funere, non nisi utili & pio usu frequentatam. Eam nos quoq;, cum Ecclesia in terris militante, piè excolere atq; exercere, à pietate non est alienum, donec cum triumphante in cœlo, Angelorum choris inserti, junctis concentibus, & continuis æterni sabbathi liturgijs, in conspectu Dei Trinunius, sine fine decantaturi, & celebraturi simus;* Sanctus, Sanctus, Sanctus Dominus Deus Zebaoth:

Hallelujah, Deo nostro in secula Gloria,

Amen.

PAR-

PARTIS PRIMAE

II. Membrum.

ΥΠΟΜΝΗΜΑΤΑ

Sive

Commentarij

De

LEITURGIA SUMMA;

Sive

MISSODIA, AD MISSAE, SIVE LEITURGIÆ ſummæ ritus accommodatâ.

Ex Guilielmo Durando, Sigeberto, Platina, Volaterrano, Polydoro Vergilio, Petro Martyre, alijsq; vetuſtiſsimis Patribus, & ſcriptoribus recentioribus conſcripti.

DE NOTATIONE MISSODIÆ.

I.

VT Leiturgiæ antemeridianæ cantiones omnes ſpeciali nomine notari & comprehendi poſſent, cum literatorum pace & venia, quam vocum penuria meretur, Titulum hunc (MISSODIA) ſuppeditavit ex diverſarum linguarum vocibus Compoſitio; quarum poſterior Græca ᾠδὴ CANTVM ſignificat, altera, videlicet MISSA, variæ eſt derivationis & ſignificationis.

2. Nam ſunt qui ab Hebræo מַס Mas, quod Tributum ſignificat, arbitrantur nomen traxiſſe MISSAM, Et ex Deuteron. 16. 10. oblationem interpretantur: Tamen quia non niſi per Græcam Eccleſiam, quæ MISSAE vocem planè ignorat, voces Hebræas mutuata eſt Latina, non Hebreæ originis eſſe quidam opinari voluerunt. (Reuchlinus, Kyberus, Polydor. lib. 5. cap. 12. Chryſoſtomo Miſſæ forma tribuitur, qui tamen & Miſſæ nomen ignorat, & à recentiore Titulus inſcriptus eſt.)

3. Latinè à MISSIONE Missam plerique derivant, ad denotandam oblationem, quâ res à fidelibus oblatæ, ut Eleemosynæ &c. dicerentur MITTI. At ea nominis ratio ad corporis & sanguinis Christi oblationem pro vivis & mortuis, detorquetur à Pontificijs.

4. Rectiùs eo modo, quo Patres leguntur *Remissam* dixisse remissionem, Latina Ecclesia videtur Missam pro Missione appellasse Liturgiam, quâ non tantum habebatur concio, verum etiam celebratio Sacramenti Eucharistici, post *Missionem Catechumenorum*, agebatur, qui Tertulliano Audientes vel auditores inde vocabantur. *(Remissa peccatorum dixit Tertullianus, lib. 4. contra Marcion. Cyprianus de Bono patientiæ. Et in Ep. 14. lib. 3.)*

5. Nam quod ex veterum Liturgijs elicitur *(Dionysius horum ordinum meminit)* κατηχούμενοι nondum baptismi lavacro regenerati, ut & ἐνεργούμενοι, quià Spiritibus malis agitabantur, excommunicati, Desertores & Pœnitentes, concione habitâ abibant ad illam Diaconi vocem: *Exeunto Catechumeni. (Cyrillus super Ioh. lib. 12. cap. 50.)* Sic & Græci dicebant: ἄγια τοῖς ἁγίοις. De Catechumenis sic narrat Chrysostomus: *(in primum caput ad Ephesios.)* Post acta mysteria accedere licet ac videre: præsentibus verò mysterijs *abito*; nihil hîc tibi quàm Catechumeno plus licet. De pœnitentibus hoc modo; Præconem, inquit, audis stantem & dicentem: Quotquot estis in pœnitentia constituti, *abstinete*. Quin & Gregorij ætate proclamabatur: Si quis *non communicat, det locum. (Greg. lib. 2. cap. 3. Dialogorum)* Vnde Ambrosius dixit aliquando; *Missas facere:* Et, suo licet sensu & usu, ad finem istius adijciunt Catholici Romani, ITE MISSA EST.

6. Etenim Missam facere *(Ambros. lib. 5. Ep. 38.)* est non missam Papisticam dicere, sed aliquos è cætu dimittere. Ego mansi in munere missam facere cæpi. Ita Sueton. in Caligula cap. 25. Aug. de Temp. serm. 237. Ecce post sermonem fit Missa Catechumenis, manebunt fideles. Hinc communio Missa dicebatur metonymicè, quia hac incipiente, dimissio fiebat per ann. 600. ut testatur Isidorus Originum lib. 6. cap. 19.

7. Cum pijs Patribus Missas omninò facimus, & suis autoribus relinquimus quadruplices MISSAE significationes: *(Gab. Biel, lect. 15.*

&

& 89.) Et *Missæ* vocabulum in MISSODIAE titulo, si placet, pro oblatione accipiatur, quo Leturgiæ cantionibus comprehensas glorificationes, preces, & meditationes in Christi pro nobis oblati ἀνάμνησιν & recordationem, veluti accepta sacrificia labiorum & animorum fidelium, ALTISSIMO offerimus & transmittimus.

8. Siquidem sacrificare & offerre apud Patres est per metaphoram actiones Ecclesiasticas, ad cultum DEi pertinentes celebrare, tractare, peragere. Orig. lib. 2. in Epist. ad Rom. pro circumcidi dicit: Sanguinem circumcisionis offerri. Tertull. lib. 4. contra Marcionem, gratiarum actionem, vocat Oblationem. Ad Scapulam, pro Cæsare orare vocat, pro Imperatore sacrificare. Euseb. demonst. lib. 1. cap. 10. DEum celebrare appellat, hymnos & orationes sacrificare. Cyprianus lib. 2. Ep. 3. pro communionem celebrare, dicit sacrificium passionis offerre. Epiph. hæres. 79. Evangelium sacrificare, pro Evangelium prædicare. Cyprianus lib. 3. Ep. 13. & serm. 5. de lapsis: Eucharistiam celebrare vocat, panem & calicem offerre.

9. Vel ad nostræ Ecclesiæ ritus Leiturgicos conformata, MISSODIA nihil aliud est, quàm MVSICA modulans ODAS sive Leturgiæ *Antemeridianæ* cantiones sacras omnes, Sabbathi & festorum ferijs destinatas; ut ad concionis Evangelicæ & cænæ Dominicæ solennitates, ob quas conjunctas, *Officium* κατ' ἐξοχὴν dicitur *Summum*, Ecclesia cum publica DEi glorificatione, supplicatione, ac confessione piè congregetur, & illis solennitatibus peractis ritè dimittatur.

10. Etenim cùm MISSA Græcis sit Leiturgia, (*Pol. 5. c. 12. de Inv.*) & Cassianus l. 3. c. 7. & 8. (*Honorij tempore vixit, & ab hæreticis ex Hierosolymitana Ecclesia pulsus Massiliam venit*) dixerit: præstolari congregationis MISSAM; id est, ut cætus & conventus compleatur & absolvatur; idemq; *Missam* vigiliarum intelligit tempus, quo vigiliæ absolvebantur: Certè MISSODIA hæc congruit MISSAE sive Leturgiæ, cantionibus sacris, pro more nostrarum Ecclesiarum, consummandæ, cùm in præsentia etiam Catechumenorum, apud nos baptisatorum, & pòst confirmandorum, tùm aliorum juxta cum communicantibus in Christi recordationem Mystagogiam aspectantium, & donec finita sit exspe-

ctantium. Atq; eâ ratione, cum principio & medio, finem Leiturgodiæ hujus universæ, complectitur MISSODIA, tanquam perfectio, complementum & absolutio officij sive λειτυργίας Musicæ. *(Actor. 13. 2.)* Siquidem λειτυργεῖν θεῷ ministrare DEo significat munus publicum exequi, *(Szegedin. in confess. de Trinitate)* idq; ut docendo & precando, sic etiam canendo, & celebrando sive voce sive instrumentis fiat.

11. Præterea *Missa* apud veteres significat etiam *Conventum publicum*, ad cænam Domini, & ad preces habendas, sive etiam cultus divini formulam. G. *Cassander* præfat. in preces suas ait, *Missarum & Collectarum* nomen; Item Collectas facere & Missas facere vel celebrare, idem significare quod σωαγεῖν, σωάξεις ποιεῖν, & ἐκκλησιάζειν. Addit, neq; Missa fieri potest, nisi Collecta adsit, neq; ulla Collecta esse potest, in qua non & Missa fiat. *Ita Epiphanius Historiæ Tripartitæ interpres.* Rursus Collectam ait, orationem esse, quæ in cætu aliquo collecto recitabatur & *Missam*, quia dimissiones fiebant. Et in Concilio Milevit. cap. 12. Orationes & Missæ pro eodem accipiuntur.

12. Quidam etiam putant, Missæ verbum à Musa deduci posse. Nam vocabulum Græcum, μῆσα vel μοῖσα (AEolicâ Dialecto) origine Ebræum esse, & ab Ebræo themate vel radice originem trahere, cùm in hoc & nominis & rei notatio conveniat. Est enim μοῖσα vel *Musa* idem quod Ebræum מַעֲשֶׂה compositio, & opus perfectum & absolutum, in gloriam DEi excogitatum atq; inventum. מַעֲשֶׂה verò Inventio opus, est nomen verbale à vocabulo עָשָׂה hoc est, invenit, fecit, composuit, præpositâ litera מ quæ una ex literis הָאֲמָנִתִי quibus nomina verbalia à verbis derivantur, deductum. Et inde vocabula μῆσα vel μοῖσα Musa Misa vel Missa, & ex his Musica scaturiginem habent. Sic enim Moses omnium historicorum, scriptorum & Autorum, ut antiquissimus, ita verissimus, non solum vocabulum עָשָׂה fecit, veluti gloriam & honorem summum DEi, tanquam summum DEi beneficium & opus DEi & Missarum Missam, & Musarum Musam, & Musicarum Musicam celebrat, atq; in ipsum DEum, unde & exortum est, refert Gen. 1. v. 26. ubi scribit: Et dixit DEus: נַעֲשֶׂה ab עָשָׂה præpositio מ Hæman-

mantica litera מעשה & illa ב in מ mutata (propter cognationem literarum labialium בומף) LXX. dixerunt, ποιήσωμεν Faciamus hominem in Imagine Noſtra, ſecundum ſimilitudinem Noſtram. Et ut libet Sapientiæ cap. 2. v. 23. explicat: καὶ εἰκόνα τῆς ἰδίας ἰδιότητος ἐποίησεν ὁ θεὸς ἄνθρωπον. Imaginem propriæ proprietatis & identitatis FECIT *DEus hominem*, opus longe majus & mirabilius cælo & terra, quæ etiam cum toto exercitu ſuo propter hominem facta ſunt. Hanc primam Miſſam, Muſam vel Muſicam & מעשה Moſes DEo uni in vocabulo DIXIT: & Trino in verbo FACIAMVS & quidem in primo vocabulo libri Geneſeos בראשית à Spiritu Sancto peculiariter inventum, in deſcriptione originis rerum prædicat atque decantat. Quam Muſam, Miſſam, Muſicam & opus DEi, & deinde *David* in opere ſuo Muſico Pſalmorum, Pſalmo videlicet numeri completi centeſimo, κατ' ἐξοχὴν ad illam Miſſam ordinato: Iubilate DEo omnis terra & v. 3 ſic proſequitur: Scitote quoniam Dominus ipſe eſt DEus, Ipſe FECIT (compoſuit) nos, עשנו LXX. ἐποίησεν ἡμᾶς, & non ipſi nos. Quò & in novo Teſtamento Chriſtus ad veteris Teſtamenti מעשה opus videlicet DEi in creatione hominis, eductionem populi Iſraël ex AEgypto & gratiarum actionem, laudem & gloriam, per varia ſacrificia *Agnum DEi* qui tolleret peccata mundi repræſentantia, reſpiciens & ſacram cœnam opus admirandum inſtituens, inter alia dixit: HOC FACITE in mei commemorationem: Item Matth. 23 Hoc oportuit facere. Ab hoc ſacroſancto opere & מעשה inſtitutionis cænæ Dominicæ vocabulum Miſſa tranſumptum, à tempore Apoſtolorum uſq; in hodiernum diem remanſit in Eccleſia: Quæ ex aurea cantione Germanica Divi Lutheri (**Nun frewt euch lieben Chriſten gemeyn / vnd laſt vns frölich ſpringen / Daß wir getroſt vnd all in ein mit luſt vnd liebe ſingen**) canit, **Was Gott an vns gewendet hat / vnd ſeine ſüſſe Wunderthat / gar thewr hat ers erworben:** In qua cantione totum meritum Chriſti, &c. comprehenditur.

Et hæc, de nominis Muſæ μοῦσα μοῦσα Muſica ad Miſſæ Etymologiam ac derivationem collatione, quamvis longius petita ipſi mihi viſa ſint, referre tamen placuit. Atq;

Atque sic Missæ & Missodiæ orationes Liturgicas decantantis nomen & significatum, satis demonstratum est.

DE MISSÆ ET MISSODIÆ RITIBVS ET PARTIBVS APVD VETERES, ET INDE APVD nos quodammodo ad Liturgiam receptis.

I.

INTROITUS.

Interim dum populus in domum Domini introiret, conveniret & congregaretur, ex Psalmis & vaticinijs veteris Testamenti, vel temporis festivitati, vel Epistolicæ lectioni accommodatis, plerùmq; de INTROITu CHRISTI in mundum, Prophetis & Sanctis desiderato, quippiam Antiphonatim decantare in Ecclesia Latina instituit CELESTINuS. Hinc eam cantionem INTROITuM vocarunt. (*Polyd.*) Sigeberti Chronicon refert, ut Gradualia, Tractus, Offertoria ante sacrificium Communionis inter communicandem; Ita INTROITuS, GELASII instituto, cepisse fieri, sub annum 426. post CHRISTuM natum. Et Gregorius I. instituit, ne quid ornatus & concentus inter sacrificandum deesset, ut Antiphonæ canerentur, quas vulgò *Introitus* vocant. *Platina, & Sigebertus.*

II.

Κύριε ἐλέησον.

DOMINE MISERERE.

GRæci Liturgian videntur incepisse à κύριε ἐλέησον, quod erat formula confessionis peccatorum, & petitionis divinæ misericordiæ, ex Græcorum Litanijs ad officium Missæ, pro captanda benevolentia divina assumptum, ut omnibus tribus personis divinitatis *DEo Patri, Filio & Spiritui Sancto* gratius laudum sacrificium offerrent reconciliati.

Quam

Quam phrasin & precationem, SYLVESTRO autore, à Græcis Latina Ecclesia assumpsit, & GREGORII. I. instituto novies iteravit & proximè ab Introitu decantavit. *(Polyd. Platina & Sigebert.) Et in Anglia* Kyrie eleison *usurpatum legitur, Anno Christi 957.*

III.

Hymnus Angelicus, cum δοξολογία Trinitatis.

POst κύριε ἐλέησον Ecclesia, quodammodo læta, ob impetratam peccatorum veniam in CHRISTO, Bethlehemi nato, & sperans fore, ut concentus in cælis commisceat cum Angelis, Angelicum Hymnum (ut quem venerantur Angeli in cœlis, homines venerentur in terris, congratulantes sibi invicem, quòd Christus restauravit, teste Apostolo Ephes. 1. omnia quæ in cœlis & in terris sunt) meditatur cum Sacerdote ad orientem præcinente; GLORIA IN EXCELSIS DEO: *Et in terra pax,* & succinens δοξολογίαν: *Laudamus te &c. (Duran.)* Quæ verba à Beato HILARIO, Pictaviensis Ecclesiæ Episcopo feruntur apposita esse: quamvis Innocentius Papæ Telesphoro, alij *Symmacho* institutum id tribuant. Telesphorus quidem voluit, ut in Missis proclamaretur: Gloria in Excelsis DEo. Volat. l. 22. Anno CXXIX. *(Sigebert.)* Symmach⁹ Pontifex Anno 493. constituit, omni die Dominico vel natalitio martyrum, *Gloria in Excelsis DEO* ad Missas cantari: Quem hymnum TELESPHORuS septimus ut volunt, à Petro scilicet Papa, nocte tantum natalis Domini, ad Missas à se in ipsa nocte institutas cantari instituit, & in eo ad Angelorum verba, quæ sequuntur adjecit. *(Sigebert.)*

Δοξολογία, quam in gratiam φιλελλήνων inde transscribere non piguit, sic sonat in Horologio Christianorum Græcorum inter Barbaros sive Mahometicolas: (Horologium in quo Græcorum Psalmodiæ, precationes, & hymni continentur.)

Δόξα ἐν ὑψίστοις θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία. ὑμνοῦμέν σε, εὐλογοῦμέν σε, προσκυνοῦμέν σε, δοξολογοῦμέν

γέμφω σε, εὐχαριστέμφω σοι τὴν μεγάλην σε δόξαν. Κύριε βασιλεῦ ἐπουράνιε θεὲ πάτερ παντοκράτωρ. Κύριε υἱε μονογενὴς Ἰησοῦ Χριστὲ καὶ ἅγιον πνεῦμα. Κύριε ὁ θεὸς ἀμνὸς τοῦ θεοῦ, ὁ υἱὸς τοῦ πατρὸς ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου πρόσδεξαι τὴν δέησιν ἡμῶν, ὁ καθήμενος ἐκ δεξιῶν τοῦ πατρὸς, ἐλέησον ἡμᾶς. ὅτι σὺ εἶ μόνος ἅγιος, σὺ εἶ μόνος Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς εἰς δόξαν θεοῦ πατρὸς. Ἀμὴν.

Congruit planè cum noſtra Latina glorificatione. Gloria in Excelſis DEo & in terra pax, hominibus bona voluntas. Laudamus te, benedicimus te, adoramus te, glorificamus te, gratias agimus tibi propter magnam gloriam tuam: Domine *Rex* cœleſtis DEuS Pater omnipotens: Domine Fili unigenite, IESu CHRISTE *& Spiritus Sancte*. Domine DEuS agnus DEi *Filius* Patris, qui tollis peccata mundi, ſuſcipe deprecationem noſtram: Qui ſedes ad dexteram Patris, miſerere noſtri: Quoniam tu ſolus ſanctus, tu ſolus Dominus IESuS CHRISTuS, in gloriam DEi Patris, Amen.

IV.

VERSUS.

Dominus vobiſcum: Et cum Spiritu tuo:

COLLECTÆ:

VBi ſalutanti populum ſalutatione Angelica, *(Iud. 6. Luc. 1.)* DOMINuS VOBISCuM, reprecata fuit Eccleſia: ET CuM SPIRITu TuO, *(2. Timoth 4.)* dum mutui voti exauditionem pari fidei ardore ſibi polli centur & cupiunt utrinq; *mandato Chriſti*, ut *Oremus (Matt. 26.)* inculcato, Collectæ ſive petitiones collecti populi totius in unũ à Sacerdote colliguntur, pponuntur & enarrantur; quas populus ex indubia fide, de eventu exauditionis certiſsimo, cum πληροφορίᾳ approbat & concludit Chriſtiano Epilogo, AMEN. *(1. Corinth. 14. 16. Matth. 6. 13.)* Quod Græcus perperam εὐκτικῶς optativè reddidit, γένοιτο fiat;

fiat; Aquila, teste Hieronymo & Augustino, πεπεισμένως verè, certò; βεβαιωτικῶς assertivè, & meliùs. Quod collectarum genus lectioni Epistolæ præmittendum GELASIO ascribunt. *(Vsus Collectarum ad cœnam.)*

At Chrysostomus in Homil. de hujusmodi precum formis, ad cœnam quoq; traductis, sic scribit; In ijsdem mysterijs benè precatur Sacerdos populo, & benè precatur populus Sacerdoti: Nam CuM SPIRITu TuO nihil aliud est, quam hoc: Ea quæ sunt Eucharistiæ, id est, gratiarum actionis, communia sunt omnia. Neq; enim ille solus gratias agit; sed etiam omnis populus. Prius etiam acceptâ illorum voce, deinde congregatis illis, ut dignè & justè hoc fiat, incipit Eucharistiam. *(Sacerdotis & populi per vices cantio.)*

Sic porrò scribit Chrysost. de quibusdam vicibus cantionum, sive interrogationum MINISTRI & Populi: Quid *miraris*, inquit, si cum Sacerdote Populus loquitur? Vbi sanè & cum illis CHERuBIM & supernis Potestatibus communiter sanctos illos hymnos personant? Idem Chrysost. Cum alijs omnibus, inquit, donum simul erat precationis, id quod & ipsum SPIRITuS dicebatur, & qui donum hoc habebat, is pro universa multitudine orabat. Etenim quoniam rerum earum, quæ conducunt, ignari, quæ inutilia sunt oramus, veniebat in unum hunc quendam precationis donum, qui & quod toti prodesset Ecclesiæ, omnium constitutus loco orabat, & alios simul, quid orandum esset, instituebat. Spiritum igitur hic vocat, donum hoc precationis, quod tum temporis dabatur, animamq; simul, quæ dono ejusmodi accepto apud DEum interpellabat & gemebat. Stans enim, qui hoc honoratus erat dono, multa compunctione, multisque gemitibus juxta mentis intentionem ad DEuM supplicans, quæ prodessent omnibus orabat. Cujus rei nunc quoque Symbolum est Diaconus, qui in Ecclesia preces pro populo offert.

Quod commemoravit hisce verbis Chrysostomus de peculiari dono precum, quod Spiritus sanctus in primogenia Novi Testamenti Ecclesia in aliquos præ alijs contulerit, id certissimum est; quemadmodum etiam Paulus *1. Corinth. 14. v. 14. &c. Iacob. c. 5. v. 14.* astipulantur.

Atq; hinc dimanasse consuetudinem, quæ tempore Chrysostomi Græcis fuit observata Ecclesijs, & hodie apud nos quoq; retinetur, ut Diaconus conceptis verbis toti Ecclesiæ, preces præiret. Idq; scire jucundum est, & adversus ceremoniarum Ecclesiasticarum hostes utile.

Ineptum est illud ANACLETI institutum, ut Sacerdos more Pontificiorum non nisi coram duobus sacrificaret; *Gratian. & Volaterr. lib. 22. hoc Soteri attribuunt, qui fortè illud parum custoditum renovavit.* Quò credo, inquit Polydorus Vergilius, ne ille frustra benè precando diceret: DOMINUS VOBISCUM, si minus quam duo sacris interessent. *Polyd. lib. 5. cap. 12. Idem Polyd. & hoc addidit,* Sacerdos dicendo *Dominus vobiscum* sæpius ad populum in altari se vertit. Sic Hebræorum sacerdos inter sacra sese circumagebat, aspergendo sanguinem animalis immolati.

Et hactenus omnes Liturgodiæ lectioni Epistolæ viam sternebant, unde & *Επιστολικὰι* vocari possent, ceu *Επιστολοδίαι*, id est, hymni Epistolici.

V.

Lectiones Epistolæ, pòst Evangelij.

HInc itaq; olim per Lectores, c. perlectis 25 distinct. (*ἀναγνωστὰι vocantur Duareno: quem vide ad hanc rem lib. 1. de sacr. Eccl. minist. cap. 14. Vbi etiam refert,* Iulianum *Imp. Apostatam quandoq; functum esse hoc munere.*) ad Sacerdotes hodiè quod spectat, quędam ex divinis literis recitabantur, aut ex Veteri Testamento, aut ex Actis, aut ex Epistolis Apostolicis: quibus auditis, pòst recitanda supererat aliqua EVANGELICAE historiæ portio. Fides enim, Fideiq; actiones Epistolæ & Evangelij lectione excitabantur, ut quicquid in his deficeret, illâ in pænitentibus restitueretur, & integritas novi hominis per Christi Spiritum reficeretur. Ambonis in templo, quem eundem & suggestum nominari scribit, meminit Platina in SIXTO: Et porphyreticis lapidibus ornatum fuisse ab eodem, ac eum præbuisse usum, quod ibi EVANGELIVM & EPISTOLAE sint decantatæ.

Hieronymus autor Epistolæ & Evangelij in Missa canendi putatur.

Volater-

Volaterra. lib. 22. Et ANASTASIUS I. Pp. instituit Anno 409. ut Evangelium in templis stando audiretur. *Platina & Volaterr.* Idem ANASTASIUS constituit ne Sacerdotes vel Laici ullo modo sederent, sed curvi & venerabundi starent, cum sacrum Evangelium aut caneretur aut legeretur in Ecclesia DEi. *Platina.*

Poloni equites inter sacra enses stringunt in defensionem Evangelij, dum illud cantatur. Augustum juvat hîc referre Liturgiæ officium, quo perfunctus est SIGISMUNDUS Imper. Nam is quondam sub natalem Domini Constantiam veniens, in Missæ sacro tanquam Diaconus Evangelium cantavit: Exijt edictum à Cæsare Augusto. *Carion. lib. 3 Chron.* Quæ a. Odæ ante concionem quidem, sed post Epistolam canebantur, quia ad Evangelij devotam auscultationem populum excitarent, dici possunt ἐυαγγελιῳδίαι ἢ λειτουργῳδίαι ἐυαγγελικαὶ, id est hymni Evangelici: cujus generis sunt quæ sequuntur.

VI.

Graduale, Hallelujah & Concio.

SEd cum priores lectiones Ecclesiæ recitassent LECTORES, quæ ex EVANGELIO referenda erant, DIACONUS ex eminenti loco, atq; suggestu pronunciabat, nempe ut omnibus conspicuus esset, & ab omnibus intelligeretur.

Dum itaq; ibat & gradus ascendebat, populus canere consuevit psalmorum aliquot versus, quos vulgo GRADUALES appellarunt. Festivâ item quodammodo acclamatione, læto Evangelij nuncio applaudentes, interponebant *Hallelujah,* vocabulum Hebraicum, quod ineffabile gaudium, Angelorum videlicet & hominum, significet potiùs quàm exprimat. Hieronymus explicat: Cantate laudem Domini. Innocentius & alij: *Laudate Dominum:* cujusmodi vox in Apocalypsi (*19.*) ex Angelis vel turba in cœlo & audita est, & in titulo quorundam Psalmorum legitur.

Post, Evangelio recitato, Episcopus aut Ecclesiæ pastor interpretationem

tionem & adhortationem adijciebat, corripiebantur vitia, & de excommunicandis agebatur, &c. Quemadmodum autem Hallelujah, ab *Hierosolymitanis* desumptum videtur: Sic Gradualia, GREGORIuS, AMBROSIuS & GELASIuS composuerunt: *Nam collectas & Gradualia, Gelasium Pp. anno Christi 495. instituisse legitur.*

VII.

Alius usus Gradualium & Hallelujah: huc item Tractus & Sequentiæ.

DIversa legitur apud alios ratio & consuetudo canendi *Gradualia & Hallelujah*, quæ ante Evangelij lectionem & concionem, interjectis alijs canticis, distinctiCantores canebant. GRADuALIA enim ex Veteri Testamento ut plurimū desumpta, ut ijs cum solennitate vel Evangelio, cujuscunq; temporis concordantib⁹, ab Epistolę ad percipiendam Evangelij lectionem gradatim assurgeret collecti populi animus, à pueris in gradibus cantabantur: ad quæ viri in pulpitis HALLELVIAH concinebant: Idq; cum gaudio quasi & plausu per totum ferè annum frequentabatur; nisi quod à Dominica Septuagesimæ usq; ad vigiliam Paschæ, quasi in diebus & officijs luctus, & jejuniorum loco *Hallelujah* ex TELESPHORI institutione suffectus fuit TRACTuS, ex Psalmis & Prophetijs, à GELASIO factus, quo tractim & cum asperitate vocum, & pendularum notarum prolixitate ita canendum fuit, ut pro remissione peccatorum, & cùm publicarum, tum privatarum pœnarum mitigatione impetranda, multis cum gemitibus & suspirijs, ex intimis cordis visceribus oratio protraheretur.

Qui ita *Gradualia* & *Hallelujah* usurparunt, addiderunt etiam *Sequentias*, ut vocant, vel *Prosam*. SEQVENTIAE sunt cantus, dicti à præfatione subsequentis lectionis: Sequentia S. Evangelij secundum Matth. &c. Cujusmodi Sequentijs ad auscultationem subsequentis lectionis ex Evangelio, quod præcedenti contextui, unde abruptum est, adhæret, populum præparare & excusitare voluerunt. PROSA dicitur, secundum Isidorum, quasi profusa, & à lege metri soluta oratio.

NOT-

NOTGERIuS ABBAS S. Galli in Teutonia, primus Sequentias composuit, easq; NICOLAuS Papa invexit, & cantari concessit. *Martin. in Chronico.*

Sequentiam festo *Palmarum* destinatam componendi & decantandi, occasio & origo memoranda est, & admiranda, quæ autori magnum attulit fructum Pietatis; quod pium censeatur hîc commemorari & observari.

Conspirationi filiorum LuDOVICI I. *Imper.* contra Patrem multi Pontifices inerant, inter quos etiam THEODuLPHuS Abbas Floriacensis, pontifex Aurelianensis erat suspectus: quorum consilio & instinctu, LuDOVICuS PIuS Imper. & Francorum Rex, regno exutus, captus, & in carcerem à LOTHARIO impio filio conjectus est. Is liberatus & restitutus in regnum ob conjurationis suspicionem *Theodulphum* carceri includit *Andogavi.* Cumq; in eo loco Imperator Pascha facturus, in Palmis interesset publicæ processioni, ad repræsentandum Christi ingressum in Hierusalem, & jam prope turrim pompa transiret, qua vinctus tenebatur *Theodulphus*; tunc ille prospiciens quod erat futurum, Hymnum insignem, quem in carcere composuerat & dictârat in honorem ejus processionis, adaperta fenestra, in hora processionis antedictæ concinebat clarâ voce, ut à cunctis audiretur: *Gloria, laus & honor tibi sit, Rex Christe redemptor, &c.* Admiratus Imperator interrogat, quæ sit vox & cujus hominis, quam audiret. Indicatur esse *Theodulphi* Episc. Aurelianensis, qui clausus ibi teneretur. Diligentiùs perpenso tenore carminis, adeò fertur delectatus Imp. ut juberet conscriptum carmen, voce Pontificis decantatum signari; ejusq; dulcedine permollitus veniam dedit *Theodulpho* vitæ insidiatori, & liberum abire permisit. *Crantz. lib. 1. Metropoleos cap. 27. & 40.*

Inter alias festorum *Prosas* elegantes, notatu digna est PENTECOSTES Sequentia illa, quam HuGONIS CAPETI, primi Galliarum, ex Illustrissima Electoratus Saxoniæ Domo, Regis filius

RO-

ROBERTUS, Rex Galliæ hujus stemmatis II. devotè composuit: *Sancti Spiritus adsit nobis gratia, &c.*

Prosa ea historiam (*Refert Albertus Crantz. lib. 5. cap. 46. de Imp. Friderico eiusq. Filio R. Henrico, & de Archi Episc. Col: ad ann. 1184. Autor Catalog. Episc. Hildes. rythmis German. de Episc. 17. Hezilone Anno 1064.*) movet necessariò, nec inutiliter memorandam. Tragicus sanè GOSLARIAE (quidam ajunt MOGUNTIAE) Pentecostes die accidit casus, ubi Episcopi Hildesiani, & Abbatis Fuldensis Aulici in templo Regio de loco contenderunt, & ad gladios pervenerunt, & cædes multas perpetrârunt, ita ut sanguis cæsorum ex templo effluens scalas templi impleret, Et rex ipse accurrens in periculo esset: Sedata autem lanicna, nihilominus jussus est Chorus celebrare hunc festum diem: Cumq; inter canendum perventum esset in *Sequentia prima* ad finem, in quo hæc verba canuntur: *Ipse hodie Apostolos Christi donans munere insolito & cunctis inaudito seculis,* HUNC DIEM GLORIOSUM FECISTI: Audita est vox reboans, in templo medio, & evomens hęc verba: HUNC DIEM CRUENTUM EGO FECI. Territis hâc voce turbis, cæpit Rex publicè dicere: *Tuperverse Nebulo, qui hunc diem cruentum nobis feciſti, pœnas dabis DEo & nobis:* Et nos iterum hunc diem GLORIOSUM faciemus: atq; simul jussit addere, & altâ voce canere: *Veni sancte Spiritus, & emitte cælitus lucis tuæ radium, &c.* Vnde manifeste apparet, quàm maligno & cruento Spiritui inimica & odiosa sit, quàm amica & grata Sancto & Pacifico Spiritui & piorum cætui sit, & quàm jucunda audiatur λειτουργωδία Ecclesiæ.

VIII.

Gloria tibi Domine. Credo in unum Deum: Symbolum Nicænum, &c.

CAeterum, qui dicto modo Gradualia, Hallelujah, Tractus, Sequentias usurpant, ad seqùentia Evangelij jamjam legenda, glorificant DEum Choro, pro manifestatione Evangelij: GLORIA TIBI DOMINE. Evangelium enim est caput & principale omnium, quæ ad Missæ officium dicuntur, cantantur & leguntur. Post lectionem Evangelij

gelij finitam, ut quod uno corde creditur ad justitiam, (*Rom. 10. Psalm. 119.*) uno ore confiteantur omnes ad salutem, Ecclesia, sacerdoti altâ voce intonanti, & πρέταζιν ὁμολογίας exorso: CREDO IN uNuM DEuM, succinit unanimi fide reliquam confessionem Symboli Nicæni. Intelligatur autem Symbolum Nicenum, quod Synodus Nicena, quæ Anno Christi 328. cæpit, Samosateni & Arrij ac Novati dogmatis damnatis, promulgavit in urbe Bithyniæ Nicæa 19. Iunij: Idem Symbolum postea Synodus Antiochena Anno Christi 344. corrupit. *Socrat.* lib. 2. cap. 8. 10. Sardicensis verò pia comprobavit & confirmavit Anno Christi 350. quatuor vero subsequentes Syrmiensis Anno Christi 355. Arminiensis & Seleuciensis Anno Christi 363. atq; Antiochena Anno Christi 365. multis modis depravârunt, Anno Christi 555: Synodus universalis Constantinopolitana repetivit & illustravit. A Socrate autem & Athanasio *ad Iovinian. t. 4.* recitatur his verbis: πιστεύομεν εἰς ἕνα θεὸν &c. *Credimus in unum Deum:* Hujus autorem Athanasius (*in Epist. ad Solit.*) nominat OSIuM. Symbolum illud vocant majus, quippe conceptum in magnâ Synodo, videlicet CCCXVIII. Patrum: Anno 325. *Brent. in Os. 8. Polyd. lib. 5. cap. 11.*) Publicum id solennibus diebus decantandi morem DAMASO tribuunt institutum, ex decreto Synodi à centum quinquaginta Episcopis Constantinopoli celebratæ. (*Sigebert. in Chron.*) Alij MARCO Pp. ejus nominis primo, Sylvestri. I. successori, circa Annum Christi 330. asscribunt, ita ut ille hujus decretum innovâsse credatur. Hodie etiam Apostolicum Symbolom notâ linguâ succinit populus. Romani olim Symbolum Apostolorum post Evangelium non cecinêrunt, quod Romana Ecclesia nulla unquam hæresi infecta fuisset, sed in confessione fidei perstitisset. HENRICuS tamen II. Imperator BENEDICTO VIII. Pp. persuasit, ut ad publicam Missam illud decantarent. *Berno.* In alijs Ecclesijs quomodo Symbolum ad communionem differatur, mox dicetur. Symboli item cantum sub horis canonicis, vide in Corollario Liturgodiæ annexo.

Hactenus de Leturgodia Missali, & Missodia ante concionem: sequitur ea, quæ post concionem celebratur.

IX.

Missio primitivæ Ecclesiæ à Pontificiis transposita.

ITE MISSA EST.

AD morem in libro Nehem. cap. 8. & alibi Luc. 4. expressum, Evangelij textu explicato, ne interessent Eucharistiæ celebrationi, Catechumeni, & non communicaturi, apud Veteres dimittebantur. *(concionis ex suggestu meminit Socrat. lib. 6. cap. 5. Sozom. lib. 8. cap. 5. vide supra de notatione Missodiæ distinct. IV. V. VI.)* Ea missio hodie apud nostrates locum non habet; cùm in nostris Ecclesijs alia sit ratio Catechumenorum, quippe regeneratorum; & non communicaturis etiam detur Evchariſtiæ cum fideli meditatione astare. Pontificij verò, etiam si fermè nulli communicant, uno excepto *Sacrificо,* Missionem suam clarâ voce denunciant: ITE, MISSA EST, quod idem est, ac i licet, hoc est, ire licet; *(Polydor. lib. 5. cap. 12. varia explicatio, apud Gabriel: Biel: lect. 89.)* & contra Missionem veterum, ipsi hanc formam longè aliam ad finem Missæ transposuerunt, hâc in re Ethnicum, quem jactitant, imitantes ritum Sacerdotis Isiaci, qui post celebrata sacra pronunciaverat: λαοῖς ἄφεσις, Populis missio. *(Apuleius libo Asini aurei 11.)*

X.

Symbolum Fidei.

SEd antiquitùs ijs, quæ Catechumenorum missionem spectant, peractis, qui manebant, sacræ Cœnæ futuri participes FIDEI SYMBOLUM canebant, ut sese mutuò de capitibus Religionis præcipuis, in quibus consentirent, sedulò admonerent. In Symbolis quippe SUMMA FIDEI comprehenditur, quæ sanè comprehensio, vel summa, Veteribus Patribus Ecclesiæ TRADITIO vocata est, & ex libris divinis

nis desumta, ac ad salutem necessaria credita, contra Hæreticos, qui sacros libros negant, produci potest. (*Tertullianus*) Et Symbolum in quavis Synaxi decantandum, nominatim narrat THEODORUS *Lector, Collectaneorum libro secundo*, institutum à PETRO GNAPHAEO, Antiochenæ Ecclesiæ gubernatore.

XI.

Oblatio triplicis usus, cum Cantilenis & Collectis.

DEhinc quando cecinerant Symbolum astantes, ex suis facultatibus, quæ videbantur, offerebant. *Oblatio* verò triplicem usum habuit: Partim quippe in frugalia quædam convivia erogabatur, quæ Christiani id temporis inter se admodum religiosè celebrabant, & vulgò ἀγάπαι (Liebmahl) vocabantur; partim, quod supererat, pauperibus distribuebatur; Et denique inde aliquid Panis & Vini in usum sacræ Cœnæ seponebatur. Atq; hanc rerum oblationem tum fuisse adhibitam, testantur: *Primùm*, Versus quidam à populo decantati, dum oblatio fieret, qui propterea vocantur ab eis, *Offertorium*: Idem *præterea* cognoscitur ex ijs collectis, quæ in ea Missæ parte habentur. *Quin* ejus oblationis Iustinus, antiquissimus Martyr in sua Apologia mentionem fecit; Cyprianus item, ac nonnulli ex veteribus patribus. Cæterùm ADRIANUS Pp. in offertorijs & offertoriorum versibus quód geminatum est, geminavit Anno 772. (*Sigebert. in Chron.*) GELASIUS Pp. voluit fieri in Missis Collationes. (*Volaterr. lib. 22.*)

XII.

Sursum Corda.

POsthæc ad sacram Cœnam administrandam convenientes dicebant: SURSUM CORDA. Ac sanè rectè, & in tempore Christiani sic agebant, quò se monerent, ut nihil carnale nihílve terrenum ibi cogitarent, sed in cœlestibus corda haberent. Nec enim satis est, ut externam utcunq; disciplinam in conventibus Ecclesiæ & Synaxi præstemus, sed inprimis & cor Domino aperiamus, eumq; in animum men-

temq; noſtram immigrare ſinamus; Quemadmodum Apoſtolus Paulus (*Colloſſ. 3.*) nos hortatur: Siquidem unà cum Chriſto reſurrexiſtis, ſuperna quærite, ubi eſt Chriſtus, in dextera DEI ſedens: Superna capite, non ea quæ ſunt in terra. Inde Patres inſtituerunt, ut Sacerdos in præfatione Euchariſtiæ ad populum ita Pauli verba diceret: SŪRSUM CORDA; Et populus reſponderet: HABEMUS AD DOMINUM. De qua conſuetudine perantiqua pios commentarios tradiderunt Patres & ſcriptores Eccleſiaſtici notatu digniſsimos.

CYPRIANUS, (*in concione de oratione Dominica*) Quando autem ſtamus ad orationem, fratres dilectiſsimi, vigilare & incumbere ad preces toto corde debemus, cogitatio omnis carnalis & ſecularis abſcedat, nec quicquam tunc animus quàm id ſolùm cogitet quod precatur. Ideò & Sacerdos ante orationem, præfatione præmiſſa, parat fratrum mentes, dicendo: *Surſum corda*, ut, dum reſpondet plebs; *Habemus ad Dominum*, admoneatur, *nihil aliud ſe quàm Dominum cogitare debere*. Claudatur contra adverſarium pectus, & ſoli DEo pateat, ne ad ſe hoſtem DEi tempore orationis adire pariatur.

CHRYSOSTOMUS (*in Sermone de Euchariſt. in Encæniis.*) Quid facis homo; Non promiſiſti ſacerdoti, qui dixit: *Surſum* mentem & *Corda*, & dixiſti; *Habemus ad Dominum*? Non revereris & erubeſcis? Et illa ipſa hora mendax inveneris. Papæ! menſa myſterijs inſtructa eſt, & *Agnus DEi* pro te immolatur; Sacerdos pro te angitur; ſanguis Spiritualis ex ſacra menſa refluit; *Seraphin* aſtant ſex alis faciem tegentia, omnis incorporeæ virtutes pro te cum Sacerdote intercedunt: Ignis Spiritualis è cœlo deſcendit; Sanguis in Cratere in tuam purificationem ex immaculato latere hauſtus eſt: Et non erubeſcis, revereris, & confunderis, neq; DEum tibi propitium facis?

AUGUSTINUS (*lib. de dono viduit. cap. 16.*) In ſacramentis fidelium dicitur: *Surſum Corda*, quod munus eſt Domini, *& non in noſtra poteſtate*, ut quæ *Surſum* ſint, quis ſapiat, ubi Chriſtus eſt, ad dexteram DEi ſedens?

IDEM

IDEM *(in Psalm. 39.)* Quod inter sacra mysteria *Cor sursum habere jubemur*, ipso juvante id volumus, *quo jubente admonemur.*

IDEM *(in Psalm. 85.)* Levandum est *Cor*, neq; hîc habitandum est corde; Hæc mala regio est, sufficiat quod adhuc carne necesse est hîc esse. *At Sursum Cor habetur*, ut si surrexistis cum Christo, dicit Apostolus fidelibus, corpus & sanguinem Domini accipientibus, hoc dicit: Si surrexistis cum CHRISTO, quæ *Sursum* sunt sapite, ubi CHRISTuS est, in dextera DEi sedens.

XIII.
Gratias agimus.

GRatiæ deinceps agebantur, cum diceretur: GRATIAS AGIMuS tibi Domine *sancte Pater omnipotens, æternè DEus, per Christum Dominum nostrum, &c.* Hæc antiquissima sunt, & in vetustis scriptoribus passim habentur. *Quin & ipsum corporis Christi & sanguinis mysterium* εὐχαριστία dictum est, quòd tota ejus confectio à Gratiarum actione pendeat.

XIV.
Verba Cœnæ, & Oratio Dominica.

CÙmq; Antistes dixisset: per *Christum Dominum* ad verba Cœnæ propria, quam consecrationem vocant, descendebat: quibus recitatis, *Dominica Oratio* adijciebatur: Hæc duo inter actionis simpliciter necessaria connumerant ipsi Pontificij. Gregorius Magnus orationem Dominicam post Canonem super hostiam censuit recitari, Anno Domini 592. *(Sigebert. in Chron. & Volaterr. lib. 22. Szeged. de summa doctrinæ pontificiæ.)*

XV.
Sanctus. Benedictus.

AtXYSTuS vel SIXTuS voluit, ut antea populus caneret Τρισάγιον; SANCTuS S. S. Cujus tamen canendi hymni, CELESTINuM autorem facit Vrspergensis *(P. Martyr. Nauclerus generatione 9. Polyd. l. 5. c. 11. Esai. 6. Apoc. 1. Vrspergens.)* Post

Pòst accini consuevit BENEDICTuS, &c. ut Angelicis & Evangelicis Evlogijs tremendæ cœnæ Dominicæ consecrationem, cum reverentia præstolari juberetur congregationis populus. *(Psalm. 118.)* Prima enim pars laudem continet Angelorum; ultima hominum, ut legitur in Esaia cap. 6. *Duo Seraphin clamabant alter ad alterum, Sanctus, Sanctus, Sanctus Dominus DEVS Zebaoth:* Et in Evangelio Matth. 21. quod qui præibant & sequebantur clamabant dicentes: *Hosianna Filio David, Benedictus qui venit in nomine Domini.* Siquidem vox Angelorum *Hosianna* scilicet in altissimis, Trinitatis & unitatis in DEo commendat arcanum; vox hominum *Hosianna* scilicet Filio David, divinitatis & humanitatis in Christi persona Sacramentum designat. Illud etiam animadvertendum, quod ter dicatur *Sanctus*, ut notetur distinctio personarum; Sed semel tantùm dicitur *Dominus DEus Zebaoth:* ut notetur divinæ essentiæ vnitas: Item Ter in singulari numero Sanctus & non Sancti dicitur pluraliter, una sanctitas in his tribus personis & una æternitas & æqualitas intelligatur. Hoc non solum Seraphim clamabant *(Apocal. 1.)* sub excelso DEi Solio apud Prophetam, sed & quatuor animalia die ac nocte decantant; *Sanctus, Sanctus, Sanctus Dominus DEus Zebaoth.* Dicitur autem DEus Sanctus, id est sacrificans, & qui præcipit Sancti estote, quia ego Sanctus sum Dominus DEus vester. Dicitur Pater Sanctus, dicente Filio, *(Iohan. 17.) Pater sanctifica eos in veritate quos dedisti mihi, quia tu sanctus es.* Dicitur Filius sanctus Angelo attestante *(Luc. 1.) quod ex te nascetur, Sanctum vocabitur.* Dicitur Spiritus Sanctus Christo dicente *(Iohan. 20.) Accipite Spiritum sanctum, quorum remiseritis peccata, remittentur eis.* Dicitur quoq; Dominus DEuS Sabaoth, id est Exercituum Angelorum & hominum: de quo in Psalmo 24. dicitur ab Angelis: *Quis est iste Rex gloriæ? Dominus virtutum.* Dum ergo dicimus, *Pleni sunt cœli & terra gloriâ tuâ*, agimus gratias creatori de omnibus beneficijs, dum verè dicimus, *Benedictus qui venit in nomine Domini*, gratias agimus specialiter, pro beneficio redemptionis. Quia enim necessarium est ad salutem Incarnationis mysterium confiteri, rectè subjungitur, *Benedictus, qui venit in nomine Domini.*

PRAE-

XVI.

PRÆFATIONES ante consecrationem, cui CANON assutus.

VT autem commodus accessus daretur, ad aliud Canticum, tremorem & timorem DOMINI in attentis excitandi gratia, quasdam PRAEFATIONES interpositas esse videmus: Quales etiam hodie Festi beneficijs commemoratis, prædicationi verbi connectunt Sacramenti celebrationem, & animos ad gratiarum actionem præparant, quod Fidem in nobis DEuS non tantùm verbi promissione augeat, verùm etiam Sacramenti sigillo obsignet & confirmet. *Gelasius* autem *Præfationes*, quæ Canonem præcedunt, cantu quidem & Sermone eleganti composuit, quæ ut testatur *Pelagius* novem numero sunt: decimam ad honorem DEiparæ virginis Vrbanus addidit. Et quidem *Pelagius* ille Pontifex decrevit, quotidianam Sacramentorum præfationem, ad Missas novem tantummodo præfationibus, secundum antiquum Romanorum ordinem esse commutandam, scilicet in Natali Domini, In Apparitione, in Pascha, in Ascensione, in Pentecoste, de Sancta Trinitate, de Apostolis, de sancta Cruce, de jejunio quadragesimali Anno DXXCI. *(Sigebert. in Chronic.)*

Etiam memorabile est, qua motus occasione *Theodosius*, toti orbi terrarum præceperit, ne *Hymnum* hunc Τρισάγιον Ecclesiæ præterirent; Tricesimo quippe Imperij Theodosij anno terræ motus facti sunt Constantinopoli per quatuor menses, ita ut metu nimio perculsi Byzantini, extra civitatem in campum unà cum Episcopo, qui tum Proclus fuit, secederent, precibus DEo pro liberatione ab imminenti interitu supplicantes. Quadam ergò die fluctuante terrâ atq; omni plebe attentiùs clamante, κύριε ἐλέησον, circa horam tertiam, omnibus videntibus â divina contigit virtute sustolli quendam adolescentulum in aëra, & audire divinam vocem admonentem, ut Episcopo ac populo nunciaret, ut LITANIAS sic facerent & dicerent: ἅγιος ὁ θεὸς, ἅγιος ὁ ἰσχυρὸς, ἅγιος ὁ ἀθάνατος ἐλέησον ἡμᾶς, *Sanctus DEVS, Sanctus fortis,*

Sanctus

Sanctus immortalis, miserere nobis: nihil aliud apponentes. *Proclus Episcopus,* cùm sic facere populo præcepisset, terræ motus cessârunt. Inde THEODOSIuS *Τρισάγιον* hoc commendavit universi orbis Ecclesijs. *(Paulus Diac. lib. 14. Nicephor. lib. 14. cap. 46. & Cedrenus.)* Cantatur autem coràm altari â solo sacerdote præfatio, quæ & præparatio vocatur, quia in ea Sacerdos præloquitur laudes & grates DEo, & præparat fidelium mentes ad futuræ reverentiam consecrationis, ut sursum corda habeant in cœlestibus, & non in terrenis. Dicitur etiam *Hymnus Angelicus,* quia Angelicis laudibus est plenus, & in eo homines & Angeli conveniunt ad concinendum Regi: Vnde & altâ ac delectabili voce cantatur, quia in illa Angelorum præconia repræsentantur. Postquam Sacerdos finivit Præfationem, *Quia dignum & justum est, æquum & salutare, gratias DEO omnipotenti referre;* totus Chorus cantat hymnum, qui partim Angelorum, partim hominum verba complectitur, nimirum, *Sanctus, Sanctus, Sanctus;* de quo in præcedenti capite.

Præfationis autem cantica excipienti consecrationi assuerunt suum *Canonem,* non veriti, cum inter actionis simpliciter necessaria, cum verbis Cœnæ & oratione Dominica pari gradu, imò vel superiori tanquam consecrationem summam & caput Missæ constituere, licèt recitationem cum silentio inter necessaria de congruo collocent. *(Szeged. de summa doctrinæ Pontif.)* Illum Scholasticus quidam, ut Gregorius *(in suo Regiſtro)* memorat, composuit; qui sane ab eodem Gregorio minimè probatur, quod sua inferere voluerit, & orationem Dominicam neglexerit *(Polyd. lib. 5. cap. 11. Brigomensis in Theodosio, Platina, Sigebertus, Sabellicus Enneade octava. lib. 1. Nauclerus)* Quid verò ad Idoli fabricam unusquisque artificum, ab Alexandro usque, qui circiter CCCLX. annos ante Gelasium sedit, & præcipuè LEO astruxerit, corradere licet hujus rei collectoribus,

XVII.

Osculum Pacis.

FInitâ consecratione dicebatur *Pax Domini (Polyd. lib. 5. cap. 11.)* Et de pa-

de pacificâ salutatione CHRYSOSTOMUS inquit: In Ecclesijs pacem, in precationibus, in supplicationibus, in præfationibus, & semel atque iterum, ac tertiò & sæpe eandem, qui Ecclesiæ præest, impertit dicens: *Pax vobis.* Et paulo pòst: Ac non dicit Ecclesiæ præsul; *Pax vobis* simpliciter; Sed *Pax omnibus:* Item: mox atq; Præsul Ecclesiæ ingreditur dicit: *Pax omnibus,* quando concionatur, quando benedicit; quando salutem optare jubet, quando sacrificium absolvitur, & interea rursus *Gratia vobis & Pax.* (*Coloss. 1.*)

Hinc OSCULUM PACIS datum fuit inter Sacerdotes mutuò, quod INNOCENTII. I. inventum putatur, velut LEONIS II. ut pax in sacrorum ceremonijs astanti populo circumferretur; Et utrumq; juxta Polydori (*lib. 5. cap. 11.*) opinionem, ex Iudæ osculo elicitum, ex imitatione Servatoris, qui consueverat suos præsertim discipulos abeuntes vel ad se redeuntes deosculari (*Sigebert. Volat. lib, 22.*)

At in primitiva Ecclesia charitatis causa tempore Cœnæ Dominicæ præsentes mutuò oscula dederunt: (*Bened. Aretius*) Et quod in actione profitebantur confirmare voluerunt symbolo: ut religiosum illud osculum esset testimonium communionis & consensus in eâdem religione, contestatione etiam facta fraternæ dilectionis: Etenim inter pios *Sanctitatis & Charitatis* præcipua habetur cura: Prioris, ut rectè erga DEum vivant, sese nulla impietate polluentes: Posterioris verò est, cum *Proximo,* ut decet professionem Christianam vivere. Sanctitatis osculum iterum atque iterum Corinthiacæ Ecclesiæ præcepit D. Paulus (*1. Corinth. 16. & 2. Corinth. 13. 1. Thessalon. 5.*) amicè suadens: *Salutate vos invicem osculo Sancto*; Et Thessalonicensi: *Salutate fratres omnes cum Osculo Sancto.* CHARITATIS OSCULUM D. Petrus (*1. Petr. 5.*) commendat, demandans: *Salutate vos mutuò dilectionis osculo.* Psaltes etiam justitiæ & paci se osculatis congratulatur. (*Psalm. 85.*) Et hoc osculo monebantur osculantes, ne blasphemando, futilia loquendo, convitia proferendo, vel hypocritico Absolomi (*2. Sam. 15.*) Ioabi (*2. Sam. 20.*) & Iudæ (*Matth 26.*) osculo tale os polluerent, quod accipiens corpus & sanguinem Dominicum, summum honorem

consecutum esset, quippe per oris januam & portam ingrediente Christo, quem communicant mysteriorum participes. Ei deniq; monitioni Meditatio hæc succurrere potuit; quod *Christus* ipsum in pœnitentia & fide, in proximi dilectione, & misericordia exosculatus, iterum sit osculaturus, osculo oris sui, instar patris filium prodigum osculo excipientis *(Psalm. 2. Cant. 1. Luc. 15.)* hoc est: Hieronymo *(ad Dardan.)* & Augustino *(2. quæstion. Evang. cap. 33.)* interpretibus, quod salvator in carne exhibitus & manifestatus fide, conversos peccatores consoletur certa spe remissi peccati & gratiæ æternæ. De hoc osculo pacis faciunt mentionem Tertullianus *(in Apolog.)* & Iustinus Martyr *(in 2. Apologia)* qui elegantissimè inter cætera ait: ἀλλήλους φιλήματι ἀσπαζόμεθα.

XVIII.

Agnus DEi. Discubuit.

SUB ipsa corporis & sanguinis distributione, ad quam veniebatur, dum hæc agerentur, decantandum Canticum: AGNuS DEI *(Iohan. 1.)* à quodam *Innocentio* hûc dicitur fuisse inductum: *(Volat. l. 22.)* quamvis alibi, SERGIuM Pp. Anno Christi 688. AGNuS DEI Missæ adjecisse, legitur. Etiam Responsorium; DISCuBuIT IESuS, vel alias cantiones de institutione Cœnæ, hodie accinit Ecclesia: Quæ cantiones sunt conciones annunciantes mortem Domini *(1. Corinth. 11.)* ut qui communicat, firmissimè persuasum habeat, non alius quàm innocentissimi Agni victimam, quæ pro totius Mundi peccatis sufficiens fuit, pro suis etiam esse sufficientem; Et non tantum oret CHRISTuM, ut nunquã desistat miserere nostri, & donare pacem & vitam: Sed etiam pro tam paratissima & acerbissima morte debitam erga Christum gratitudinem obedientiæ & patientiæ vestigijs exprimere discat. *(1. Petr. 2.)* Quicunq; enim sine fide & proposito meliori, temerè & inconsideratè hoc sacratissimo epulo vescitur, reus erit Corporis & Sanguinis Domini. *(1. Corinth. 11.)*

Post

XIX.

Post Communionem.

Distributione perfectâ Canticum gratiarum actionis adijciebatur, quod POST COMMuNIONEM appellârunt.

XX.

Apprecatio vel Benedictio.

COmpletis atq; perfectis ijs omnibus, Minister populum, faustâ precatione adjectâ, missum faciebat; *(Num. 6.)* Augustinus etiam *(in Ep. 90.)* significat, quod soliti sint ministri populo benedicere: Idem *(tom. 4. in quæstione ex utroq; mixt.)* Benedictio inquit sacerdotalis magni æstimanda est.

EPILOGVS.

HAEc omnia etsi Christianum populum à prima illa simplicitate Cœnæ Dominicæ abduxerunt, adjectis compluribus, ut varijs hominibus visum fuit; Attamen utcunq; ferri poterant, nec superstitionis aut Idololatriæ jure accusanda. Non tamen in omnibus Ecclesijs erant, nec eodem modo servabantur; nam adhuc in Ecclesia Mediolanensi ex instituto Ambrosij aliter agitur. Cæterum posteris temporibus Antichristi Romani omnia corruperunt. *(Petr. Martyr.)*

COROLLARIVM,

Testimonijs veterum partes Leturgiæ pleraſq; demonstrans.

VEteri instituto servata fuisse, quæ commemorata sunt, ex scriptoribus vetustissimis potest comprobari.

TERTVLLIANuS *(in Apologetico)* Coimus in cœtum & aggregationem, ut ad DEuM quasi manu facta precationibus ambiamus orantes: *Hæc vis Deo grata est.* Oramus etiam pro Imperatoribus, pro ministris eorum & potestatibus, pro statu seculi, pro rerum quiete & mora finis. Hæc indicant summam Collectarum. De recitatione verò scripturarum subdit. Coimus ad scripturarum divinarum commemora-

morationem, si quid præsentium temporum qualitas aut prænonere cogit aut recognoscere. Certè fidem sanctis vocibus poscimus, spem erigimus, fiduciam fugimus, disciplinam præceptorum nihilominus inculcationibus densamus: Ibidem & exhortationes, castigationes & censura divina. Nam & judicatur magno cum pondere, &c. Hæc sunt quæ fiebant in sacro cœtu. Quibus & ea sunt addenda, quæ idem autor alibi dicit: nimirum Evchariſtiam consueviſſe de manu Præfectorum sumi, &c Possumus in ijs verbis præcipuas Missæ partes quæ commemoratæ sunt agnoscere:

IUSTINUS MARTYR scribit, *(Apolog. 2.)* die Solis Christianos conveniſſe, ibi recitari ait divinas literas, quibus postea suam adhortationem præfectus subijceret. Quo pacto, inquit, surgimus & oramus. Addit postea; Panis & potus ad Præfectum affertur, super quibus quanta cum vi potest, gratias agit: Cui ab omnibus AMEN respondetur. Duo hæc verba indicant, non oscitanter prætereunda. Primum gratias non perfunctoriè fuiſſe actas, sed quanta cum vi posset, hoc est, summo affectu. Deinde *Clara voce*, ea omnia dicta fuiſſe liquet, cum populus responderit AMEN. *Distribuitur* postea, inquit, Evchariſtia, deinceps est communis gratiarum actio, & Eleemosynarum oblatio.

DIONYSIUS *(in Hierarchia Eccleſiaſtica)* hæc eadem fere commemorat, *recitationem scripturarum, Psalmorum cantum, communionem, & alia*, quæ longum esset modò referre; Sed quod magis mirandum videtur, Oblationis Corporis Christi mentionem minimè facit.

AUGUSTINUS Pater in Epistola 59. ad Paulinum, dum quæstionem quintam dissolvit, quatuor voces, quæ in Epistola 1. Timot. 2. habentur, exponit.

Eæ verò sunt, δεήσεις, προσευχαὶ, ἐντεύξεις ἢ εὐχαριστίαι.

1. Atq; δεήσεις statuit celebrationem Sacramenti præcedere.

2. προσ-

2. προσευχὰς autem preces facit, quæ in ipsa Sacramenti administratione habebantur, ubi quodammodo nos ipsos Christo vovemus.

3. ἐντεύξεις autem petitiones ac postulationes esse arbitratur, quibus Ecclesiæ Minister, astanti populo benè precetur.

4. Et deniq; εὐχαριστίας communes gratiarum actiones fuisse tradit.

PARTIS PRIMAE

III. Membrum:

Ε Ξ Η Γ Η Μ Α,

sive

Explanatio Leiturgodiæ Matutinæ & Vespertinæ:

Cum Corollario

De Litanijs,
Horis Canonicis, &
Psalterio D. Virginis.

QVemadmodum in veteri Testamento juge sacrificium manè & vespere Domino offerebant: (*Ex. 29, Num. 28.*) Sic Christianos decet fragrante fidei flamma in cultus divini suavem nidorem & odorem, ceu hostias Deo gratas, adolere & sacrificare MATUTINAS & VESPERTINAS preces & Leiturgodias.

Domine labia mea aperies: Et os meum annunciabit laudem tuam.

Exordiri eas solet MYSTOCHORODIA, ubi Mystæ, sive Sacerdoti præcinenti ex Psalmo 51. *Domine labia mea aperies*; Chorus succinit; *Et os meum annunciabit laudem tuam.*

Quo ipso Exordio Leiturgi Ecclesiastici, & Cantores & Concionatores, primò apud DEum magnam benevolentiam captant, cum humili professione imbecillitatis humanæ, quæ non apta est invocationi & laudi divinæ. Homines enim, se mutos esse in divinis, & peccatores os clausum habere, cum Origene *homil. 38. in Levit.* vel se balbutientes, cum Mose *Exod. 4.* fateantur oportet. Majorem enim cum DEo gratiam ac benevolentiam ineunt hac fiduciæ plenâ invocatione DEi,

DEi, qui solus clausa labia & os mutum in Laudis divinæ prædicationem aperire valeat, uti promiserat balbutienti Mosi *Exod. 4.* Ego ero in ore tuo, doceboq; te, quid loquaris. Quod & Psaltes λειτουργὸς David arripit *Psalm. 40.* Dominus inseruit ori meo canticum novum. Hoc exordio deniq; de Deo gratuitam in cultum Leiturgicum attentionem sibi cum fiducia pollicentur, simulq; Ecclesiæ cum attentione docilitatem insinuant; quòd nimirùm nihil, nisi divinum, Deoq; gratum, & ab ipso inspiratum, labijs & ore sint cantaturi & prædicaturi.

Cúmq; Ecclesia valdè periclitetur sub piarum Leiturgiarum exercitiis, quæ invisa sunt Satanæ, ejusque Organis Hæreticis, Tyrannis, alijsq; turbatoribus, tàm invisibilibus, quàm visibilibus hostibus, qui sæpè cœtum piorum vi & armorum strepitu, vel incendijs, vel clamoribus invadere & disturbare ausi fuerunt: adversùs hostilem impetum præmuniunt sese Leiturgici, hac sequenti Mysto-Chorodia: qua à Sacerdote præcinente; *Deus in adjutorium meum intende*, provocatur Chorus ad succentionem; *Domine ad adjuvandum me festina.* Quem Prologum Leiturgodiæ, ex Psal. 69. desumptum, nobis de notâ meliori commendat non tantùm Chaldæus Paraphrastes, qui ait, hunc Psalmum Davidi pro fasciculo thuris fuisse in manibus; verumetiam ipsius Psalmi titulus, qui sonat, quòd Victori, sive Magistro Symphoniæ, traditus sit Psalmus Davidis ad recordationem, sive in μνημόζυνον divinæ liberationis ac custodiæ; quam etiam pro libera & pacata cultus divini Leiturgodia impetratam Ecclesia gaudeat recordari, cum publica ἀναμνήσει, & grata prædicatione beneficiorum. Similem huic, Psalmi 38. titulum augent & explicant Græci L X X. quòd sit recordatio Diei Sabbathi. Qui autem Primus Psalmi 69. verba initialia cum S. S. Trinitatis glorificatione cani instituerit, videatur infra in Coronide, sub horis Canonicis.

Δοξολογία S. Trinitatis subjungitur in Leiturgodiæ *Gloria Patri, &c.* exordio; *Gloria Patri, & Filio, & Spiritui Sancto: Sicut erat in principio, & nunc & semper, & in secula seculorum, Amen.* Qua glorificatione Trinitati gratitudinem declarant Leiturgi, certi de exauditione promis-

sa Esaiæ

sa Esaiæ 65: Adhuc te loquente adsum. Primum versiculum Nicena Synodus dicitur edidisse; & antiquissima Ecclesia Græcorum, monente Basilio δοξολογίαν hanc Psalmis adjecit: *Gloria Patri, & Filio, & Spiritui Sancto:* ut publicè τὴν τριάδα & ὁμοουσίαν personarum profiteretur. Ac ne novum amplius Macedoniani dicerent esse de Spiritus Sancti divinitate dogma, Hieronymi suasu additus est hic versiculus; *Sicut erat in principio, & nunc & semper, & in secula seculorum.* Atq; hos duos versus Hieronymus putatur misisse Damaso Papæ, qui ipsius rogatu eos in fine Psalmorum cantari instituit. De more δοξολογίαν hanc canendi, in monophonis AEgyptiorum Psalmodijs recepto, dictum est supra Membro I. hujus partis cap. 1. in discursu de Chorali Musica, & Psalmodiâ Veterum.

Quia verò non sufficit, ut vel solus Sacerdos, vel tantummodo Cantorum Chorus, atq; unus & alter Deum laudet, ad laudes gregatim conjungendas vel certè devotione unanimi attendendas, *Invitatorio* excitatur universa Ecclesia, desumpto ex Psalm. 96: In quo προτροπὴ & exhortatio multiplicem causam jubilandi & exultandi, ex Deo ejusq; beneficiis depromtam, piis & gratis animis obtendit; Et ἀποτροπὴ, sive dehortatio, ab induratione cordium, proposito tristi exemplo cœcæ & obstinatæ multitudinis, quę in deserto perit, ingratos seriò avocat. Invitatorium.

Eam autem ad matutinas Leiturgodias invitationem inter alia suppeditasse videtur Angeli cum Israële colluctantis δέησις, & oratio admiratione digna: *Dimitte me, quia ascendit aurora.* Vbi addit Paraphrastes Hierosolymitanus: *Appropinquat enim hora Angelorum ad celebrandum Deum* Gen. 32.

Vehementi autem motu Spiritus Sancti plena est interpretatio Psalmi 96. ad Ebr. 3. & 4. extans, quod illi nimirum, qui in æternam requiem ingredi volunt, Christum nequaquam contemnere, sed assiduo cultu & veneratione prosequi debeant: *Venite, exultemus Domino, jubilemus Deo salutari nostro. Quoniam Deus magnus est Dominus, & Rex magnus super omnes Deos. Hodie si vocem ejus audieritis nolite obdurare corda vestra, sicut in Meriba, secundum diem tentationis in deserto.* Vnde quoq; Vete-

res

res diebus Dominicis, preces matutinas ab hoc Psalmo exordiri consueverunt; ut nimirum animum suum ad auscultationem & meditationem verbi cœlestis excitarent, nevè impiorum Israëlitarum exemplo Christum, ejusq; verbum quispiam contemnere auderet. Profanis enim Evangelij contemtoribus Deus juramento interposito minatur, quòd in æternam requiem ingredi non debeant.

Antiphonæ cum Psalmodijs.

De Psalmodijs in Chorali Musica satis dictum est. Cum Psalmodijs autem, quod hic indicandum restat, *Antiphonæ* (quas ordinavit *Celestinus* Pp anno Christi 426.) cantantur; dictæ ab ἀντὶ, quod contra, & φωνὴ, quod idem est, quod vox & sonus: secundùm hujus enim Melodiæ tonum Psalmodia intonatur ab uno unius Chori, & à duobus Choris alternatim cantatur, eaq; absolutâ, Antiphona ab omnibus perfectè repetitur, & communiter canitur. *Antiphona* Græcis vox reciproca, quòd vicissim canatur, inquit Polydorus *(l. 5. de rer. inv. c. 13.)*. Mittimus ex hac canendi vicissitudine Durandi allegoriam de Caritate, inter duos non pauciores consistente, quę ab uno capite incepta, & in omnibus membris consummata, ad unitatem tendat, & ad commune surgat gaudium.

Psalmi Maiores & Minores.

Cæterùm *Psalmi* generaliter dividuntur non ex arte, sed usu sic probante, in *Majores & Minores*. *Minores* sunt omnes Psalmi Davidis, & cantica veteris Testamenti. *Majores* sunt ex Evangelio sumpti, ubi habentur Zachariæ, Mariæ, & Simeonis cantica. Hi cum ascensu, illi verò aliquot notis in unisono positis, inchoantur: & in Psalmis Minoribus, quando medium desinit in dictiones indeclinabiles, monosyllabicas, Hebræas, atq; barbaras, tum ultima ejus nota elevari solet.

Psalmorum Toni. EVOVAE.

Cúmq; Veteres, *Tonorum tropos* triplices numeraverint; Psalmorum, Introituum & Responsoriorum: hic *Tropus* nihil aliud est, quàm brevis Melodia, cujusq; Toni repercussione incipiens, quæ singulis Psalmorum versibus in fine adhibetur. Et significatur post Antiphonarum finem per dictionem, in clausula positam, EVOVAE, quæ omissis consonantibus, *seculorum Amen* sonat.

Constitutio Troporum, Majoris & Minoris Psalmi intonationi conveniens, petatur ex Lossij Psalmodia, vel aliorum Musicorum institutionibus.

Damasus instituit primus, ut Chorus alternis vicibus Psalmos caneret: quanquam non nemo tradit, id antea ab Ignatio Episcopo Antiocheno institutum fuisse quippe qui per quietem audivisset Angelos, ad eum modum vicissim Psalmos concinentes. (*Polyd. de inv. l. 6. c. 2.*)

Psallendi rationem per *Antiphonam*, id est, Choros, sibi alternatim succinentes, primus Constantinopoli instituisse legitur Chrysostomus, æmulatione quadam Arianorum, qui ad Oratoria sua extra urbem procedentes, inter eundum ea modulandi ratione utebantur, singulari quadam pietatis specie. Ne itaq; simpliciores à saniori Ecclesia, hypocrisi illâ abalienarentur, similia ipse quoque instituit, & quidem majori cum splendore & magnificentia. (*Socrat. lib. 6. cap. 8. & Sozom. lib. 8. cap. 8.*) *Antiphonas* enim cum Psalmis canendas omnino Græcos instituisse, ex Græco colligitur vocabulo; qui mos ad universas exivit Ecclesias. *Ambrosio* Antiphonarum cantus in Ecclesijs Latinis à Sigeberto tribuuntur. Et IVO in Chronico sub Valente refert, Vigilias, *Antiphonas*, Mediolani primùm ab *Ambrosio* cœptas, emanasse ad omnes Provincias. Syricius quoque *Antiphonas* Psalmis admiscuit. *Balæus.* Fuit autem Syricius natione Romanus, patrem habuit Tiburtium; in Episcopatu Damaso successit, anno imperij Gratiani & Valentiniani sexto: Christi Anno 387. *secundùm Prosperum.* Familiaris fuit Ambrosio, Mediolanensi Episcopo, cujus ad Syricium aliquot extant Epistolæ: ut quæ in ordine quadragesima nona est, & quinquagesima quarta, in qua Patrem eum suum nominat. Mortuus est circa annum Domini quadringentesimum, postcaquam Romanæ sedi præfuisset annis quindecim: juxta *Socrat. lib. 7. cap. 9. & Sozom. lib. 8. cap. 25. ad Damasum:* decimo sexto verò secundùm Prosperi Chronicon.

Responsorium. RESPONSORIUM est illud canticum, quod plerisque in Ecclesijs canendo vel recitando à puero præmissæ lectioni Evangelij, vel Epistolæ, Chorus subjungit; sic dictum, quòd ejusdem Lectio-

Lectionis argumento, vel documento mystico, aptè respondet & consonat, per textum seu typum maximè congruum: Vel quia à pueris decantato versui totus respondet Chorus.

De Responsorijs Polydorus hæc consignavit: Responsoria verò, quæ novitio quidem vocabulo sic dicunt, Itali primùm inveniſſe traduntur. Sunt qui *Responsorium* etiam *Gradale* vocent, quòd juxta gradus suggesti cantetur. (*Polyd. lib. 5. de invent. rerum, cap. 11.*

Vt autem Psalmorum Tropos in Tonis ex clausula *Evovæ*, sic Introituum & Responsoriorum ex versuum melodia constituunt Veteres. Posteritas verò tantùm Psalmorum tropos propter rerum intonationes probat, Introituum & Responsoriorum tonos ex alijs modis cognoscendos relinquit.

Dum laudum divinarum materiam Ecclesia meditatur & tractat, ab Ambrosio & Augustino evocatur in campum ampliſſimum, unà cum cœlestibus & terrestribus creaturis, universarum rerum conditorem & Gubernatorem, atq; generis humani Redemtorem celebrandi, conjunctâ pro beneficijs gratiarũ actioni precatione, ut Ecclesia hîc beneficiorum Christi per fidem particeps, hæreditate æternæ salutis tandem ornetur. Volunt autem quidam, quòd, cùm Augustinum, de Manichæis conversum, baptizasset beatus *Ambrosius*, dixerit: *Te DEum laudamus*; Augustinus verò responderit: *Te DEum confitemur.* Illo iterum dicente: *Te æternum Patrem*; hic responderit: *Tibi Omnes Angeli*; & sic totum Symbolum ab Ambrosio & Augustino alternatim esse compositum: ad quem modum in quibusdam Ecclesiis mutati Chori, vel Chorus cum Ecclesia, mutatis vicibus & versibus, hoc Symbolum alternatim decantare consueverunt. *Te DEum laudamus.*

HYMNUS, qui post Responsorium cani solet, est laus, DEo reddenda, cum Cantico & Carmine, vel rhythmicè, vel metricè, ad certos syllabarum numeros compositio. *Hymnus.*

Hymnum Augustinus in Psalmum LXXII. ita definit: HYMNI, inquit, laudes sunt DEi cum Cantico: *Hymni* Cantus sunt, continentes laudem Dei; Si sit laus, & non sit Dei, non est hymnus; Si sit

laus, & DEi laus, & non cantetur, non est hymnus: Oportet ergo, ut, si sit *Hymnus*, habeat hæc tria, & laudem, & Dei, & Canticum.

Quæ descriptio Hymni cum Ode practica coincidit: de quo modulationis genere, ab alijs distincto, commemoratum est in discursu de Chorali Musica & Psalmodia Veterum: de quo etiam *in subseq: Theoria Organices cap. 9.* tractabitur. Et fuisse aliquam differentiam inter *Psalmos, Hymnos, & Odas Spirituales*, innuit D. Paulus, hæc sacra exercitia commendans non sine distincta enumeratione, Col. 3. Eam Pauli admonitionem Chrysostomus, & ex illo Theophylactus, interpretati, *Hymnos* quidem Angelis, *Psalmos* Sanctis hominibus adscribunt, & utraque sub genere *Spiritualium carminum* contineri perhibent. Polydorus simpliciter differuit; *Psalmus*, inquiens, & *Hymnus* utrumque Græcum, ac alterum Latinis Canticum, alterum Laus dicitur. *lib. 5. de rerum invent. cap. 13.*

Lætitiæ communis *Hymnorum* & Cantuum Theophilus Alexandrinus meminit, paschali libro primo. De Ecclesiis etiam Insularibus atteſtatur Epiphanius lib. 3. Tomo 2. in doctrina compendiaria de fide Catholica; *Matutini*, inquiens, *Hymni* in Ecclesia perpetuò fiunt, & orationes matutinæ lucernalesquè, simul Psalmi ac orationes. Et Ephrem *lib. de pœnitentia cap. 2.* Festivitates nostras honoremus in Psalmis, Hymnis, & Canticis Spiritualibus.

Hilarius autem, Pictavienſis Episcopus, qui vixit sub Constantio, primus Hymnorum carmine floruit; & post eum *Ambrosius* Mediolanensis Episcopus *Hymnos* instituit, ideoquè *Hymni Ambrosiani* dicuntur, quòd ejus tempore primùm in Ecclesia Mediolanensi cantari cæperunt. Augustinus enim refert *(lib. Confess.)* Ambrosium, cùm à Iustina Imperatrice, Arrianæ perfidiæ damnatâ, persecutionem pateretur, instituisse *Hymnos & Psalmos* secundùm modum Orientalium decantari, ne populus mœroris tædio contabesceret, quod ad omnes fuit postmodum derivatum. Quemdadmodum etiam Antiphonarum Cantus; sic & *Hymnos* in Ecclesiis Latinis D. Ambrosio Sigebertus tribuit, atque tàm *Hymnos*, quàm *Antiphonas*, Mediolani primùm ab Ambrosio cœptos esse,

esse sub Valente, memorat Ivo *in Chronico*. Et quod D. Augustin. *(lib. 9. Confess.)* affirmat, *Ambrosium*, Mediolanensem Antistitem, canendi *Hymnos & Psalmos* morem primùm apud occidentales instituisse populos, non utique multùm abhorret à sententia eorum, qui *Damaso* assignant. Nam cùm ambo per idem tempus fuerint, & quod unus cœpisset, ab altero ratum haberi oportuerit; non injuriâ & ambo ejus rei autores dici possent. *(Polyd. 6. lib. de rerum invent. cap. 2.)*

Hymnorum Vespertinorum facit mentionem Hilarius in expositione Psalmi 64: *Dies, inquit, in orationibus DEi inchoatur; dies Hymnis claditur*. Et Psal. 65; *Audiat, inquit, orantis populi consistens quis extra Ecclesiam, vocem; spectet celebres Hymnorum sonitus, & inter divinorum quoq; Sacramentorum officia responsionem devotæ confessionis.*

Manè Christianos & *Psalmos*, & *Hymnos* cecinisse indicat D. Ambrosius, idq; à quibusdam non factum reprehendit, *in libro de jejunio cap. 15.* Et *Imperator Theodosius* junior medius Hymnos canendo præivit, privato habitu incedens, ut testatur Niceph. *lib. 14. cap. 3.*

Vitalianus verò canendi modum invenit decentissimum, quo *Hymni sacri* canerentur, tametsi id ante eum Gelasio & Gregorio non nemo assignat, adhibuitq; ad eum Organa, *teste Polydoro de rerum invent. lib. 6. cap. 2.* Durandus refert ex institutione Papæ Galesij, ac approbatione Conciliorum Toletani & Agathensis, *Hymnos* in divinis officijs esse decantatos.

Et certum est, *Hymnodiam* à magnis viris eximiâ liberalitate & devotione singulari subinde stabilitam & auctam fuisse. *Theophilus* enim Imperator multum impendit cantilenis operæ, HYMNOS quosdam & carmina componens, ac canere ea jubens, de quibus est: *Benedicite* quarti Toni, quod ex *Audi filia*, octavi toni, translatum à se, atq; concinnatum, in Ecclesia clarâ voce cani mandavit. Ac ferunt, eum carminis amore illectum, in solennibus ad magnam ædem conventibus, ne manus quidem ad cantus artificiosam agitationem detrectasse, Clerumq; Musicæ exercendæ causâ centum libris argenti donasse. *Cedrenus.*

(Hymnum Theodulphi vide in Missodia de Sequentijs.) *In festo Pal-*

marum solebat in Græca Ecclesia cantari Carmen, à *Theophilo* Imp. Musicis concentibus ornatum: *Exite gentes, exite populi.* (Zonaras tomo tertio.)

LEO II. Pontifex, vir doctissimus, ut ejus scripta indicant, Musices peritus, *Psalmodiam* composuit, *Hymnósq;* ad meliorem concentum redegit, artem exercitatione confirmans. (*Platina.*)

STEPHANUS Laodicensium Episcopus nocturnum de Sancto Lamperto Martyre (cujus quoque vitam & passionem descripsit) cantum; Item de Sancta Trinitate, inventioneq; Stephani Protomartyris, dulci & regulari modulatione composuit, & suo tempore in Ecclesia cani instituit, anno 903. (*Sigebertus in Chron.*)

RATHBODUS XIV. Episcopus Vltrajectensis, varios in Sanctorum honorem Cantus composuit, circa annum salutis 900. (*Trithemius.*)

HYBALDUS, nepos Milonis monachi, septem liberalium artium peritus, in Musica præcipuè claruit, & de multis Sanctis cantus dulci modulatione composuit, (*Sigebert. in Chronicis, Anno 879.*)

Et quis nescit præter suprà commemoratos tot pios HYMNOGRAPHOS poëtas?

MOSES Hebræorum legislator, cum Sorore MARIA primus *Hexametrum* carmen DEo opt: max: modulatus est, sive *Heroicum:* postquam Israëliticum populum per rubrum mare duxisset incolumem. (*Exod. 15.*)

Hymnorum Lyricorum DAVID Rex autor fuisse videtur: apud Græcos SIDON, filia Ponti, *teste Eusebio.*

Philo Iudæus ait, THERAPEVTAS (sic enim ille Christianos anachoretas vocat) solitos canere *Hymnos,* & sacra carmina componere.

SYNESIUS Cyrenæus Episcopus Ptolemeensis, qui sub THEODOSIO juniore vixit, decem *Hymnos* sacros Divinitati consecravit, qui elegantiâ cum antiquis certare, pietate etiam superare possunt: Eos latinitate donarunt Viri doctiss. *Guil. Canterus Vltrajectensis*, hinc *Fr. Portus Cretensis.* GEN-

GENNADIUS Afer, Pont. Rom. *Hymnos* scripsit, qui adhuc in sacris habentur ritibus.

Quibus non inferiori loco annumerandi sunt *Hymnorum* scriptores; *Paulinus* Nolanus Episcopus; *Aurelius* Prudentius; Clemens Hispanus sub Theodosio Iuniore; *Licentius* Hipponensis, Augustini amicus; *Beda* venerabilis anno 732. *Paulus* Diaconus; *Rabanus* Maurus Fuldensis, Bedæ discipulus, sextus Moguntinorum Pontifex, Parisiensis scholæ fundator; *Theodulphus* Pontifex Aurelianensis: *Hudalbertus*, Cenomanensium Antistes primò, deinde ab Honorio secundo Pontifice Max. Turonensis Episcopus factus; ut taceam nostri seculi *Hymnologos* ipsâ Luscinià suaviores, *Philippum*, *Fabricium*, *Siberum* & alios

Priusquam concluditur Hymnorum Leiturgia, referenda hîc venit per abusum inventio & compositio *Hymni*, festo *Iohannis Baptistæ* dicati, qui nostris in Ecclesiis correctiùs decantatur, & nemini non notus est: *Vt queant laxis resonare fibris &c.* Vnde sex Musicales voces sunt desumptæ, *Guidonis Aretini*, qui sub Conrado II. & Henrico III. Impp. floruit, operâ. At manifesta est idololatria, quòd *Paulus* quidam nomine, Romanæ Ecclesiæ historiographus, aliquando sub exhibitione Paschalis facis, der Osterkertzen/ raucedinem persentiscens, pro recuperanda vocis integritate hunc *Hymnum* composuerit, atq; eo ipso *Ioannem* vocis clarioris patronum invocaverit, cujus quippe natali die, muto patri Zachariæ vox sit reddita, cumq; ipse præcursor & præco Domini, *Clamantis vox* Esaiæ encomio proclametur.

Tantum de Hymnis: sequitur Magnificat.

MAGNIFICAT *B. Virginis Mariæ* θεοφόρος, Canticum ab initiali voce sic appellatum, ode est Eucharistica, qua Christi mater cùm θεοσεμνίας beneficium sibi licèt despectæ & humili præstitum, tùm Ecclesiæ benefacta, gratuitò & magnificè ex pollicitatione, contra malignorum voluntatem, collata, intimè ac medullitus celebrat. *Magnificat.*

Inter *Psalmos*, quos *Majores* vocant, hoc Mariæ cum Zachariæ & Simeonis cantico commumeratur. Sunt autem *Psalmi Majores*, quos Spiritus Sancti majori cum luce, tempore novi Testamenti, exhibito Chri-

Christo, inspiravit, & quidem *Majoribus*, h. e præcipuis in Ecclesia ejus seculi personis, Christo carne spirituq; proximè cognatis, eundemquè coram cum lætitia contuitis; cujusmodi homines ob rem & corpus, ad spem & umbram collatum, *majoris*, quàm prisci sunt felicitatis; à quibus *majus*, h. e. præcipuum beneficium Dei, videlicet adventus Christi, promissa priscis facta explentis, celebratur; ob id *majores* inscribi dignissimi Psalmi, quippe ad finem usq; seculi in *majore*, h. e. Novi Testamenti Ecclesia Catholica, pleno ore & corde, domi foriscuè decantandi.

Ex ijs Psalmis μεγαλυνωδία sanè Leiturgodiæ Ecclesiasticæ pars maximè insignis ac frequentissima est. Etenim MAGNIFICAT illud tam magni fecit pia vetustas, ut omnibus Tonis, Tonorumq; differentijs, cujusq; Dominicę ac Festi solennitati congruentibus, post Antiphonas ritè concini instituerint μελοποιίας periti artifices Musici.

Et D. LUTHERUS Megalander *Magnificat* in Postillis domesticis seu privatis vocare dignatur *Canticum Magisterij*, Ein Meister Gesang/ quòd frequenti ac decenti consuetudine in Ecclesiæ congressibus dignissimum sit, jugis Sacrificij instar, destinari *Leiturgodijs Vespertinis*. Quippe sub mundi vespera & seculo ultimo, in Novo Testamento, exhibitum Messiam hac gratiarum actione excipit cum Maria, humilis & indigna Ecclesia, sibimet gratulans de DEi erga humiles contemtosquè misericordiâ, de Christi in superbos contemtores potentiâ, de fide denique Dei in promissis servandis verissimâ.

Etiam omnibus omnium ordinum hominibus assiduam hanc Leiturgian pervolvendam inculcat, singulis conveniens argumentum, quod acutissimè innuit p. m. Reverendus vir *Simon Musæus*. Siquidem *Et Misericordia ejus à progenie in progeniem timentibus eum. Fecit potentiam in brachio suo, dispersit superbos* (Hæreticos) *mente cordis sui:* Hæc verba templorum valvis & Scholis affigantur.

Quæ sequuntur: *Deposuit potentes* (Tyrannos) *de sede, & exaltavit humiles:* aulis & curijs appendantur.

Deniq;

Denique: *Esurientes implevit bonis, & divites dimisit inanes*: domesticis januis, cellis penuarijs & cubiculis adscribantur.

Præterea scitè & mirificè nobis commendat hanc memorabilem *B. Mariæ* ODEN, quòd personarum cognominum cognatíque argumenti canticis, in Veteri Testamento præcantatis, unanimi consensione correspondeat.

Nam ad chori Ecclesiæq; DEum collaudantis, sedulam in castitate & integritate operam designandam, *Almah*, sive illibatæ virginitatis Sponsa MARIA, Christi mater, in Novo Testamento prima hujus carminis conditrix fuit & præcentrix: sicuti olim *Mirjam*, Mosis soror, *Almah*, sive virgo præcentrix, prima fuerat in Veteri Testamento, ubi omnium primam *Oden* Deo celebravit, cum fœminis reliquis, & virginibus, priori virorum Choro respondens; ceu Veteres constat στροφαῖς subjunxisse ἀντιστροφὰς & ἀντιχορίας. Par enim est ab omnibus, cujuscunque sexus & conditionis, celebrari DEum, Psal. 148. v. 10, & 13.

Quid? quòd eodem non tantùm cum Mirjam illius, sed etiam HANNAE in Veteri Testamento, concinentis, Spiritu afflata hæc *Hannæ* alterius filia *Maria* canticum hoc ediderit, tam consona cum illis voce & mente, ut harum *trium* veluti *Charitum* Chorus harmoniâ incredibili, cum suavi & gravi gratiâ disertè concordare, aure facili, nec prorsus ægrâ, percipiatur expressè.

Nonne pariintonant modo utræq; Mariæ? *Luc. 1. & Exod. 15.*

Hæc:

Magnificat anima mea Dominum: Et exultavit Spiritus meus in Deo salutari meo. Quia respexit humilitatem ancillæ suæ; Ecce enim ex hoc beatam me dicent omnes generationes. Quia fecit mihi magna qui potens est, & sanctum nomen ejus.

Illa:

Cantabo Domino; quoniam triumphando magnificè egit: equum & ascensorem ejus dejecit in mare. Fortitudo mea & laus Dominus, factusq; est mihi in salutem: ille Deus meus, & decorabo eum: Deus patris mei; & exaltabo eum.

Etiam uno ore ab utrisq; concinuntur generi humano exhibita DEi beneficia.

1. Misericordiam prædicant;

Hæc tali encomio:

Et misericordia ejus à progenie in progeniem, timentibus eum.

Illa verò hujusmodi:

Duxisti in tua misericordia populum istum, quem redemisti: Duxisti in tua fortitudine ad habitaculum sanctitatis tuæ.

2. Potentiam & justitiam;

Hæc:

Fecit potentiam in brachio suo, dispersit superbos mente cordis sui. Deposuit potentes de sede, & exaltavit humiles.

Illa:

Dextera tua, Domine, magnificata est in virtute:
Dextera tua, Domine, fregit inimicum, &c.
Cadat super eos tremor & pavor in magnitudine brachij tui: &c.

Et paullò antè:

Triumphando magnificè egit: equum & ascensorem ejus dejecit in mare, &c.

3. Veritatem;

Hæc Novi Testamenti Maria posterior:

Suscepit Israël puerum suum, recordatus misericordiæ suæ: Sicut locutus est ad patres nostros, Abraham & semini ejus in secula.

Illa Veteris Testamenti Maria prior:

Introduces eos & plantabis eos in monte hæreditatis tuæ, ubi habitaculum mansioni tuæ fecisti Domine, ubi sanctuarium firmaverunt manus tuæ Domine.

Ex choro *Mariæ*, quæ *Mosis* fuit *soror*, hæc *Maria, Christi mater*, digressa, mox videtur tàm unanimi concentu *HANNAE Samuelis matri* sese conjunxisse, ut verba & sententias nonnullas ex *Hannæ Ode, 1. Sam. 2.* mutuata, aut inde edocta jure putetur.

1. Illa

1. Illa inquit:

Magnificat anima mea Dominum, & exultavit Spiritus meus, &c.

Hannah item:

Exultavit cor meum in Domino.

2. Illa inquit:

Fecit mihi magna, qui potens est.

Et hæc:

Non est fortis, sicut DEus noster.

3. Illa:

Et sanctum nomen ejus.

Hæc:

Non est sanctus, ut Dominus.

4. Illa:

Deposuit potentes de sede & exaltavit humiles.
Esurientes implevit bonis.

Hæc:

Infirmi accincti sunt robore, & famelici saturati sunt panibus.

Denique in utroque Hymno multa sunt consimilia, nec mirum; quia consimile tractant argumentum: ibi virgo peperit; hîc sterilis est fœcundata.

O utriusq; Testamenti suavissimam harmoniam: ö concordiam salvificam: Unius Christi, unius Spiritus, unius fidei testificationem & obsignationem certissimam, evidentissimam: quæ vel sola Megalynodiæ commendationi sufficere posset.

Colophonis loco post orationem EVLOGODIA, à pueris imperfectæ ætatis canitur: BENEDICAMuS DOMINO. Denotari quippe volunt quidam, quòd omnis laus nostra puerilis sit, & imperfecta

Benedicamus Domino: Deo dicamus gratias.

planè, ad opera & beneficentiam DEi, quem laudamus, comparata: Quicquid enim dici potest, minus laude DEi est: vel isto puerorum cantu admonemur de puerili simplicitate, & simplici fidelitate, à Christo in omnibus, ad regnum cœleste contendentibus, desideratâ, (*Marc. 10.*): quam universus Chorus imitatus, floridorum instar Cherubim, reverenter & humiliter DEi mirabilia in finem usq; extollit, cum grata memoriq; recordatione.

Nunquam enim ingrati animi oblivione est omittenda *Eulogodia*, Liturgiæ Ecclesiasticæ εὐχαριστικὴ clausula; quâ post ritus Liturgiæ, in congressibus peractos, cum gratiarum actione, tanquam ad plus dandum invitatione, Deo accepta beneficia referre Christiana pietas exigit: Namq; Deus ille munificus est, qui ex promissi tenore in sacrarijs & Oratorijs ad nos pervenit, benedicens nobis, (*Exod. 20.*) καὶ εὐλογητὸς ὁ θεὸς, εὐλογήσας ἡμᾶς εὐλογίᾳ πνευματικῇ, hoc est, *Benedictus Deus est, qui benedixit nobis benedictione spirituali, Ephes. 1.* Cúmq; Dominus ex Sion benedicat nobis, *Psal. 127.* & populo suo, imò Hæreditati suæ Dominus benedicere sit rogatus, *Psalm. 28. & 27.* certè pro tam almæ benedictionis impetratione, ad gratæ Benedictionis remunerationem nos vicissim devinctos esse decet, prout *Eulogodiâ* istâ Eucharistic: *Benedicamus Domino*; &, *Deo dicamus gratias*, tres pueri, ex quorum Hymno puerorum *Eulogodiam* desumptam esse volunt, in fornace Babylonica ab igne illæsi, DEum omni εὐλογίας genere prosecuti sunt.

Ad illam publicam *Eulogodiam* Ecclesiæ cœtum exhortatur etiam Regius Psaltes *Psalm. 68.* In Ecclesijs, inquiens, *Benedicite DEo Domino, de fontibus Israël.* Et persolvere tenentur pij, quod ipsorum nomine spondet *Psalm. 144. Sancti tui benedicant tibi:* Ibidem iterum: *Benedicat omnis caro nomini sancto ejus in seculum, & in seculum seculi.*

LAUS DEO TRINO
& VNI,
Benedicto in secula,
AMEN.

CORO-

CORONIS LEITVRGODIAE.

NOn alienum hic planè erit, coronidis loco quædam adijcere de *Litanijs, Horis Canonicis,* & *D. Virginis Psalterio,* quod vocant.

DE LITANIIS.

ΑΙΤΑΝΕΙΑΣ *Litanias* (ineptè *Letanias*) à λιτανεύειν, quod supplicare est, Græcam secuti vocem, Latini vocant Supplicationes, sive Rogationes. Vulgò *Præcessiones* nominant, quòd binos præcedendo bini longo ordine sequantur, à loco ad locum progrediendo, ac magna voce orando.

Quidam malunt PROCESSIONES appellare, quia ea sacrificalis pompa publicè procedit: Quo Græci respexére, qui eas πρεσοδους vocant.

Latiniùs dixeris SUPPLICATIONES PUBLICAS. Nam & apud Romanos ethnicos publicæ fiebant supplicationes, non solùm re feliciter gestâ, ad agendum Dijs gratias; sed & imminente periculo, ut averterent, & averruncarent mala, prodigia & portenta. Decernebantur videlicet hæ supplicationes Senatus-consulto in aliquot dies, duos, quindecim, viginti, plures pauciores ve, de consilio Pontificum & Decem-virorum qui libros Sibyllinos inspexerant, aperiebantur templa, Divorum simulacra in lectulis, quibus fasciculi ex verbenis (strupi vocantur Festo) loco pulvinarium insternebantur, collocabantur, Senatores & patritij cum conjugibus & liberis coronati plerumquè: quandoq; verò omnes tribus simul & ordines, præeunte Pontifice maximo, nonnunquam Duumviris, sequentibus è vestigio pueris ingenuis & libertinis, ac virginibus patrimis & matrimis coronatis, aut lauream manu præferentibus, & modulata voce pronunciantibus carmen. Atque ita tota urbs ad solemnem precationem conversa vel mala deprecari, vel

ri, vel fausta precari, vel grates persolvere pro insigni quadam victoriâ. Vnde apparet etiam ethnicis persuasum fuisse, preces communes unanimi voce & consensu prolatas, Deo magis acceptas esse: vnde & inter fragmenta Petronij Arbitri hoc exstat distichon:

Nos quoq; confusis feriemus sidera verbis:
Et fama est junctas fortiùs ire preces.

Exempla supplicationum hujusmodi plurima exstant apud Ciceronem, *3. Catilin.* Cæsarem, *4. Bell. Gallic.* Livium, *lib. 21. & 40.* Lampridium, *in Commodo.* Vopiscum, *in Tacito.* Videantur Augustinus, *de civit. Dei, lib. 3.* Ioh. Garzias Gallecus I. C. *tract. de Expens. & meliorat. cap. 21. n. 36.* Peucerus *de Divinat. tit. de Augurijs & aruspicina.*

Apud Christianos *Processionum* usum jam inde à principio Christianismi fuisse, testimonio est Tertullianus libro ad uxorem altero; Et videri potest, Christianos à Iudæis mutuatos esse has *processiones*, quasi mysticè voluerint imitari eos, qui primi occurrerunt CHRISTO, ex Bethania se Hierosolymam conferenti.

Litaniarum aliæ *Majores* sunt, aliæ *Minores*. *Mamercus Claudianus*, Vienensis Episcopus *Minores* in Gallia, Salutis anno 458. (*Volaterranus*, cum Ptolomæo Lucensi refert ad annum 454.) instituit, quæ triduo ante Domini ascensum eduntur, quo tempore rei atrocitate territis Gallis, in ipso meridie lupi ferę; aliæ Vrbes ingressæ, in homines grassabantur; quotidieq; aut tellus movebatur; aut de cœlo tacta loca vel ruebant, vel comburebantur. Alcimus Avitus, Vienensis Episcopus peculiari homiliâ, ternis diebus ante ascensionem celebratas, & inde in omnem Galliam derivatas ait. Sidonius eadem planè cum Avito commemorat, *in Epistola 7. ad Mamercum:* item *lib. 5. Epistolâ ad Aprum.*

In Concilio Aurelianensi primo, circa tempora Hormisdæ Pp. qui sedit anno Christi, 515. novem annos, de *Litanijs* hisce ita definitum est, cap. 29. Rogationes, id est, *Litanias* ante Ascensionem Domini placuit celebrari, ita ut præmissum triduanum jejunium in Dominicæ adscensionis solemnitate solvatur. Per quod triduum servi & ancillæ ab ope-

ab opere relaxentur, quò magis plebs universa conveniat. Quo triduo omnes abstineant, & quadragesimalibus cibis utantur. Translatus est hic canon *in c. rogationes. 3. de consecrat. distinct. 3.* Hinc manaverunt & reliquæ sunt, etiam in quibusdam reformatis Lutheranorum Ecclesijs, solemnitates illæ, quæ circa ea tempora celebrantur. Vulgò vocant die Bet Woche. Verùm post *Agapetus* Pontifex, qui sedit anno Christi 534. dicitur primus constituisse in singulos Dominicos dies; in templis vel circa templa habendas *Litanias.* A *Leone* III. in Aurelianensi concilio posteriori, per universam Ecclesiam hujusmodi supplicationes stabilitæ fuerunt. *(Fulgosus lib. 2. cap. 1, & Egnatius lib. 2. cap. 1.)*

At *Gregorius Magnus* MAIORES LITANIAS, sicut & Psalmodias & processiones anno Christi 591. instituit, quas omnis ordinis populus, septeno ordine incedens, alternis caneret, VI. Kalend. Majas celebrari solitas, cum per id tempus quodam morbi genere laboraretur, quo inguinibus statim tumescentibus multi mortales interirent. Cujus pestis causam fuisse prodigiosum Tiberis incrementum, Paulus Diacon⁹ prodit, quòd recedentibus inde undis, ingens serpentum numerus in urbem invaserat, ac usq; eò aërem tabefecerat, ut inguinibus subitò tumefactis passim homines perirent. Quod malum *Pelagius secundus* (in cujus locum *Gregorius* surrogatus postea fuit) precibus avertere conatus, jejunium ac *Litanias* indixit; sed & ipse inter alios interijt, anno Christi 579. *Gregorius* ergo multitudinem ad rem divinam hortatus est, constituitq; ut ab universa civitate supplicaretur, sed discretis ordinibus: ut clerus universus à Iohan. Baptistæ templo; prophana virorum multitudo à D. Marcello; Monachi à Iohanne & Paulo; Sanctimoniales à Cosma & Damiano; Matronæ, quæ in matrimonio erant, à Protomartyre; viduæ à Vitale; puerorum & puellarum chori à Cæcilia suppliciter procederent, atq; ubi omnibus esset templis supplicatum, ad ædem virginis, cui Novæ cognomentum est, omnes reverterentur. Ferunt, cum hæc pararentur, adeò pestilentiam atrociter incubuisse, ut populo in concione stante octoginta exanimati sint. Nec Gregorij &

populi

populi supplicantis preces incassum sunt missæ. Pestilentia sensim remittens brevi extincta est. (*Sabellicus lib 5. Enneadis octavæ.*)

De ea paulò aliter Sigonius Anno 590. Dirâ pestilentiâ Romanam urbem affligente, *Litaniam Majorem* vulgò dictam, in festo S. Marci celebrari solitam, instituisse fertur *D. Gregorius Magnus* Pp. ut feriâ quarta prima luce clerus egrederetur ab æde SS. martyrum Cosmæ & Damiani, cum Presbyteris regionis sextæ; Abbates cum monachis suis, ab æde SS martyrum Gervasij & Protasij cum Presbyteris regionis quartæ; Abbatissæ cum congregationibus suis, ab æde SS. martyrum Marcellini & Petri cum presbyteris regionis primæ; omnes pueri & puellæ, ab æde SS. martyrum Iohannis & Pauli cum presbyteris regionis secundæ; omnes Laici, ab æde S. Protomartyris Stephani cum presbyteris regionis septimæ; omnes mulieres viris orbatæ, ab æde S. Euphemiæ cum presbyteris regionis quintæ; omnes conjugio sociatæ, ab æde S. Martyris Clementis, cum presbyteris regionis tertiæ; E singulis autem ædibus in hunc modum egressi, in ædem B. Mariæ convenirent, ac longis ibi fletibus & gemitibus Domino supplicantes, peccatorum veniam implorarent. Iussit quin etiam, ut convocati Clericorum Chori per triduum psallerent, & Domini misericordiam invocarent. Itaque ab illo traditum nunc quoq; manet, ut post *Missarum Introitum* novies Domini Christivé misericordia exposcatur.

Horâ igitur tertiâ venerunt ipsi canentium chori ad templum, per campos urbis clara voce Domini misericordiam implorantes. Dum autem populus supplices ad Deum voces effundit, repentè octoginta homines in turba exanimes conciderunt. *Gregorius* haudquaquam exterritus continuò populum monuit, ne ab obsecratione cessaret, sed multò intentiùs in studium divinæ precationis incumberet. Interim indies magis pestilentia sæviebat. Ad cæteros autem casus, quibus homines passim absumebantur, hoc etiam mali accesserat, quòd multi cum sternutarent, alij cum oscitarent, repentè spiritum emittebant. Quod cùm sæpiùs eveniret, consuetudo inducta est, quę nunc etiam observatur, ut sternutantibus salutem precando, oscitantibus signum Cru-

cis

cis ori admovendo, præsidium quærerent. Quibus rebus permotus *Gregorius*, ad cætera cœlestis iræ piacula, anno 591. religiosam in die *Resurrectionis* supplicationem instituit, atque solenni in pompa sanctam Virginis DEi genitricis imaginem extulit. Hæc ex ore ejus Lucæ Evangelistæ manu affabrè ad vivum expressa, jam tum in æde D. Mariæ ad præsepe in Exquilijs sita, eximiâ populi religione conservabatur. Factum est autem, ut imaginem ipsam, quâcunq; ferretur terrâ, pestilentis cœli gravitate cedente, optata salubritas sequeretur. Qua de re Deo gratulantibus omnibus, ecce Angelus sanctam virginem his vocibus è cœlo alloquens est auditus: *Regina cœli lætare, alleluja; Quia quem meruisti portare, alleluja; Resurrexit, sicut dixit, alleluja.* Quam ubi Gregorius auribus orationem excepit, statim divino instinctu, spiritu scilicet, in hunc modum explevit; *Ora pro nobis Deum, alleluja.* Exinde *Antiphona* solennis Ecclesiæ paschalis argumento lætitiæ mansit. Neq; ita multo post Angelus super Hadriani molem astans, ac strictum mucronem vaginâ recondens conspectus est. Quo viso Gegorius exhilaratus, converso ad populum ore; Bono, inquit, omnes animo estote: nam optatus divinæ iræ, ac furentis jampridem pestilentiæ finis, Deo ipso annuente, ostenditur. Atq; ita, ut ille præsensit, ipse deinde morbus elanguit. Ab hac re moli S. Angeli nomen est inditum. Hæc ex Ritualibus recenset *Sigonius lib. 1. Regni Italiæ.* Vnde quid fide dignum sit & recipiendum, prudens lector facilè dignoscet. Stephanus 3. Pp. nudis pedibus *Litanijs* incessisse legitur; anno Christi 768. *Latanias* etiam ante festum Ascensionis instituit *Adrianus*, anno Christi 800.

Sed controversia est, quam obiter attingere libet, apud Iuris Pontificij consultos; An ad has Litanias sive rogationes publicas & processiones teneantur accedere omnes Clerici territorij, vel duntaxat (ut loquuntur) omnes de territorio baptismalis Ecclesiæ? Et quidem Archidiaconus, celebris ejus juris interpres, *in c. quando. 38. dist inct.* existimat, quòd omnes clerici Episcopatus teneantur singulis annis venire ad Litanias ad Ecclesiam majorem. Argumento utitur hoc, quòd *in d. c. quando*, æquiparentur Litaniæ & Concilium. Iam verò ad Concilium

quotannis bis comparere tenentur. *c. propter. c. non oportet. & tot. distinct. 18.*

At verò Abbas Panorm. *in c. nimis. de excess. prælat. Felin. in c. dilectus. de offic. ordinar.* Cardinal. *in Clement. unic. de relig. & vener. sanct.* ab Archidiacono secessionem fecerunt, & opinantur solùm teneri eos Clericos comparere, qui sunt in territorio Ecclesiæ baptismalis. Quorum opinio, ut antea recepta erat, ita & in Concilio Tridentino nupero confirmata est. *Session. 25. c. 13. de reformat.* Iohan. Garz. *de expens. & melior. cap. 21. n. 37. & seq.*

Atq; hæc de Litanijs cùm minoribus tùm majoribus.

DE HORIS CANONICIS.

PReces horarias sive CANONICAS, quas vocant, *Hieronymus primus,* Eusebio Cremonensi & plerisq; alijs, qui cum eo vixerant, instituisse fertur, quibus divinæ in Templis laudes canerentur, quas Patres deinde receperunt, imitati carmen *Davidis* dicentis: *Septies in die laudem dixi tibi.* Sunt autem qui tradant, & inprimis D. Cyprianus morem celebrandi primam, tertiam, sextam & nonam horam à *Daniele* sumtum, quòd ille ter in die positis humi genibus patrio ritu, manè horâ sextâ & nonâ precari consueviſſet. Ita, teste D. Hieronymo, TRIA *sunt orandi tempora: manè,* id est, hora tertia, quum Spiritu Sancto afflati sunt Apostoli: *sexta,* quum edendum est; sic Petrus Apostolus, volens cibum capere, ascendit circa horam sextam in cœnaculum orandi causa: *nona,* tùm idem Petrus & Iohannes perrexerunt ad templum precandi gratia.

Postea PELAGIuS II. *(Sigeberto & Cranzio lib. 2. Metrop. 2. testibus.)* decrevit, ut ipsæ septem *Canonicæ horæ* quotidie à Sacerdotibus recitarentur, velut præsens remedium humanæ imbecillitati futurum, quo sicuti IuSTuS *septies* in die cadit, ita per orandi curam toties resurgat. *(Anno Christi 555.)*

Singulis autem horis *Gregorius* præfationem dedit initium Psalmi

mi David: *DEus in adjutorium meum intende; Domine ad adjuvandum me festina:* subjecitque Hymnum illum; *Gloria Patri & Filio, & Spiritui sancto.* Vt totidem etiam horæ in honorem Deiparæ Virginis quotidie recitarentur, instituit *Vrbanus* II. in concilio, quod in Gallis ad Claromontem habuit. Et *Hieronymus* rogatu *Damasi* digessit Psalterium in septem partes, ad numerum dierum unius hebdomadæ, ut quilibet dies certum Psalmorum numerum haberet, qui caneretur. Quod ita distinctum nunc ex ipsius Damasi decreto in omnibus templis legitur.

Deus in adiutorium meum intende, &c. Gloria Patri, &c.

Fertur idem Pontifex omnium primus, rogatu Hieronymi, *(teste Sigeberto) Hymnum,* qui tribus divinis Personis redditur, ad extremum quemq; Psalmum adjecisse, quem in Nicæno conventu editum memorant. *Damasus* instituit, ut ad singulas horas canonicas recitaretur, pressâ tamen voce, SYMBOLuM, quod ad differentiam Nicæni Symboli vulgò brevius, & APOSTOLICuM appellatur: quamvis multi tradant, istud non illud in Nicæno concilio editum. *Polyd. lib. 6. cap. 2. de Invent. rerum.*)

De horis Canonicis hæc sufficiant.

DE PSALTERIO D. VIRGINIS.

MOdus orandi per rotulos ligneos, quos vulgus modò *Preculas,* modò *Pater nostros* appellat (ij numero quinquaginta quinq; perforati ita ordine distinguuntur, ut post denos singuli majusculi affigantur filo: & quot hi sunt, toties Dominicam precem; quot illi, toties Angelicam salutationem ter numerum ineundo recitent, terquè Symbolum brevius inferant. Et id D. MARIAE Virginis PSALTERIuM nuncupant) à *Petro Eremita* Gallo, Ambianensi inventus, qui circa annum Sal. MXC. egit cum *Vrbano,* ut bellum Asiaticum à Christianis Claromonte susceptum fuerit, quo Hierosolyma recepta sunt.

Hodie tantus honor ejusmodi calculis accessit, ut non modo ex ligno, succino & Corallio, sed ex auro argentoq; fiant, sintq; mulieribus

instar ornamenti. *(Polyd. lib. 5. c. 9. de rer. invent.)* Nimirum rationem habuit ille vitæ militaris negocioſæ ſimul & otioſæ, ut quantum ab hoſtibus carnalibus daretur otij, id contra hoſtes ſpirituales impenderetur, ſatiùs eſſe ratus, Oratione licet perfunctoriâ, quàm ludo vel fabulis tempus fallere.

Cæterùm cùm non quàm multæ, ſed quanta cum fide preces fiant, καρδιογνώστης ille ſpectare ſoleat: omnibus in univerſum in omni vita cum Chriſto ſemper orandum erit, ita quidem, ut preces ponderentur potiùs, quàm numerentur.

PARTIS PRIMAE,

IV. Membrum:

THEORIA ORGANICES SIONIAE:

hoc est,

Contemplatio Instrumentalis Musicæ, cùm in Veteris, tùm Novi Testamenti Ecclesiâ usitatæ;

Ex Bibliis, Ecclesiæ Scriptoribus antiquis & recentioribus, aliisq; Autoribus collecta.

I. CAPUT.

De Autoribus Musicæ Instrumentalis & quidem sacræ, carminibus Psalmorum ad cultus divinos à Regibus & populo Dei adhibitæ; itemq; de propositione & summâ hujus Theoriæ.

IVBAL (*Nomen* יובל *quod à patre Lamech Iubali inditum videtur, à* יובל *Sono, clangore, buccinatione & productione Iubili descendit. Est autem* יובל *à verbo* הוביל, *quod ducere, producere, deducere & reducere significat:* Wie denn die Stimmen vnd der Klang in der Music, hoch vnd tieff/ *remissè* vnd *submissè* zugefallen pflegen: Auch die Posaunen darnach gezogen werden / daher das deutsche Wort (fallen) vnd lateinisch intervallum kömpt. *Ex quo patet, & patrem Lamech, Musicum primum vel saltem Musices haud ignarum fuisse.*) *Genes. 4, 21.* memoratur primus Autor tractantium *Citharam, & Organum:* Quibus nominibus per Synecdochen comprehendit Moses omnia Instrumenta Musica, tùm ψηλαφητὰ, seu κρουστὰ, quæ Aristoxenus apud Athenæum *lib. 4.* Dipnosoph. ἔνταλα nominat; tùm πνευμαλικὰ, sive ἔμπνευστα, quæ digitis ventoúe moventur.

In Religionis autem exercitio publico DAVID primus constituit, *Cantores* Instrumentis præstò esse, ut *1. Paral. cap. 15. v. 16.* annotatum

tum est; *Dixit Principibus Levitarum, ut constituerent de fratribus suis Cantores in Organis Musicorum, Nablis videlicet, & Lyris, & Cymbalis, ut resonaret in Excelsis sonitus lætitiæ.*

Patris sanctioni SALOMONEM subscripsisse *2. Paral, 5.* indicatur: *In Templi enim inauguratione egressi sunt Sacerdotes, tàm Levitæ quàm Cantores, id est, & qui sub* Asaph *erant, & qui sub* Heman *& qui sub* Idithum *filij & fratres eorum, vestiti byssinis, Cymbalis & Psalterijs & Citharis concrepabant, stantes ad orientalem plagam Altaris.*

Atq; poëticè, ac organicè psallendi studio, *Psalmi* non solutâ & liberâ, sed ligatâ & numeris astrictâ oratione sunt à Davide conscripti. Id quod non tantùm Titulus & Epigraphe ostendit, dum Psalmi *Cantica* & *Hymni* dicuntur, eò quòd metrico dictionis genere conditi fuerint; (quia verò non unum adhibuit Propheta carminis genus, sed varia, ideò factum est, ut tota ratio sacræ istius poëseos oblivione submersa jaceat, unde qui illam erueret, nemo hactenus fuit) verùm ex Musicis insuper Instrumentis patet, ad quorum pulsationem & harmonicam modulationem Psalmi in Tabernaculo & Templo decantati sunt; quod fieri non potuisset, nisi numeros illi haberent.

Attestatur idipsum *Iosephus lib. 7. Antiquit: Iudaicarum cap. 10.* sic scribens: *Cæterùm* DAVID *perfunctus jam bellis ac periculis, & in altissima pace degens, vario genere carminum Odas & Hymnos in honorem DEi composuit, partim trimetro versu, partim pentametro; Instrumentisq; Musicis comparatis docuit Levitas, ad pulsum eorum laudes Dei decantare, tàm Sabbati diebus, quàm in cæteris Festivitatibus.*

Discrepant quidem Patrum sententiæ de alio, quàm Davidis nomine, Psalmis præfixo, cujusmodi est, *Asaph, Ethan, Idithun* Filij Core, &c. Eos cum Davide, Mose, Salomone autores Psalmorum faciunt Isidorus *libro de officijs,* Hieronymus *in Epistola ad Sophron*; Athanasius *in Synopsi Sacræ Scripturæ.* Quandoquidem *2. paral. 29.* דִּבְרֵי & verba seu poëmata, ut reddit Lutherus, Psalmorum æquè Asapho ac Davidi assignantur. Et quemadmodum videntur dicti *Psalmi Le David* à Spiritu Sancto Davidi dictati; Sic inscriptos esse volunt Psalmos *Le Asaph*

saph à Spiritu Sancto inspiratos *Asapho* & *Libnei Coræ* id est, filijs Coræ divinitùs suggestos. Attamen Augustinus *lib. 17. de Civit. Dei, c. 14.* & Cassiodorus *in præfatione Psalterij, Asaph, Idithum, filios Coræ* non autores, sed administratores, Psalmos cùm voce, tùm Organo decantandi, statuunt. Siquidem de *Asapho, Idithum, Heman* & reliquis *1. paral. 15. & 16. & 25. 2. Paral. 5.* expressè scriptum est; quòd David illis ministerium cantandi, & Instrumentis Musicis ludendi demandaverit. Et *1. Paral. 25.* de ijsdem legitur, quòd in Citharis prophetaverint. Solebant enim ad Citharam & alia Instrumenta Psalmos vivâ voce decantare, quod non absq; peculiari agitatione Spiritus Sancti fiebat. Is enim hoc medio in illis id temporis excitari & invitari voluit, id quod etiam ex historia Elisæi *2. Reg. 3.* luce meridianâ clariùs elucescit.

Cum quo consonat Sabellicus, *Enneadis 1. lib. 20.* DAVID *Rex, omnibus gentibus pacatis, Religionis studia complexus,* HYMNOS TRIMETROS *edidit, & cum his* PENTAMETROS VERSUS *plurimos, qui Sabbathis, festisq; diebus sacris solennibus canerentur: adjecit his* DECACHORDAM CITHARAM, &c.

Qualia verò priscis temporibus fuerint *Instrumenta,* ne divinare quidem possumus; Iucundum tamen erit nec contemplatione indignũ, præcipuas Instrumentorum species cùm ex Psalterij Davidici, tùm ex Mosis, Prophetarum, aliorumq; Hagiographorum officinâ depromtas, in theatrum producere, atq; eorundem usum cum Antiquitate Christiana, & pijs literæ conjecturis & Allegoriæ mysterijs quasi adumbrare & animadvertere. Denique Organicam, Novi Testamenti Ecclesiæ receptam, assertamq; adducere.

Sed prius de varia Chori Musici conditione, qualis sub Davide aliisq; pijs principibus Iudæis fuerit; itemq; de titulis, plerisq; Psalmis præfixis agendum esse existimavimus.

Quàm accurata enim fuerit Chori sacri instructio quàm stipata majestas, quàm ordinata in eo officiorum functio & sedulitas, quám deniq; magnifica erga Cantores in victu & amictu

mictu liberalitas; jucundum est contemplari & auscultare ex V. T. monumentis.

Instructionem & majestatem Chori Levitarum, adeóque Musicorum & ætas certa, & numerus satis firmus edocet.

II. CAPUT.

De ÆTATE Levitarum adeoq; Musicorum, cum conciliatione diversæ supputationis & Anagoge.

OMnium Levitarum exercentium opus in ministerio domus Iehovæ, *ministerium* incipiebat AETAS matura & florida, finiebat profecta & languida. Eligendi enim erant â nato *triginta* annos & deinceps, usq; ad natum *quinquaginta* annos; quod præceptum fuit *Num. 4. v. 3. & 43. v. 4.* præstitum item â Mose, Aarone & Principibus Israëlis, dictis locis; etiam â Davide *1. Chron. 23. v. 2.*

Diversa autem videntur *initia ministerij* statui. Sic enim *Num. 8. v. 24. & 1. Chron. 23.* inquit textus: Hoc est, quod ad Levitas attinet â nato *viginti quinq; annis* & deinceps venito Levita, ad militandam militiam in ministerio tentorij conventus, id est, ad consistendum in statione cum reliquis & observandam rationem ministerij. Hîc *quinq; annorum* discrimen intercedit; Quod ipsum quinquennium vel spacium quinque annorum â *vicesimo quinto ad tricesimum annum* Levitis ad tyrocinium primum venientibus datum fuisse arbitrantur diversi numeri conciliatores; ita ut *viginti quinq; annos* nati reliquis accensi ministrare tenerentur; sed anno demum *trigesimo* suum munus plené exsequi inciperent; ad ministrandum itaque electum fuisse *Trigenarium* intelgimus, comprehensis institutionis præmissæ annis.

At *1. Chron. 23. v. 23. & 26. & 2. Chron. 31. 16. & Hezræ 3. 8.* exercentes opus in *ministerio* fuisse â nato *viginti annos* & deinceps leguntur.

tur. Quo in loco, puta, notat *Tremellius* ſecundum numerationem communem Iſraëlitarum omnium: quia *Liberi* ad illam ætatem uſque ſignificabantur appellatione *Taph*, id eſt, parvulorum. (*1. Chron. 27. v. 23.*). Etſi id ex quorundam locorum analogia credibile videtur eſſe, Levitas inde â puero fuiſſe *Catechumenos* ad vigeſimum annum uſque: *poſt vigeſimum* fuiſſe admiſſos in obſervationem *miniſterij*, ad quod erant inſtituti, ſed θεωρικὴν ſolum ad *quintum & vigeſimum* uſque: Ex eo tempore fuiſſe occupatos in ſecundaria quadam adminiſtratione, donec *trigeſimum* attigiſſent. Inq; hunc modum â Davide, Gade & Nathane Prophetis, legitimè conſtitutum eſſe ex verbo DEi, â Salomone & Ezechia frequentatum diſertè dicitur, (*2. Chron. 8. verſ. 26, & 29. 25.*)

Atque hæc collatio & conciliatio diverſitatis de ætate electi ad miniſterium â nato 20. 25. & 30. annos ſufficiat.

Ea autem ſupputatio ab initij & functionis anno 30. uti & 25. ad termini & vacationis annum 50. rationibus non caret evidentibus. In genere enim Theodoretus *quæſt. 13. in Num.* argutè exponit: ἐπειδὴ ἡ μὲν πρώτη ἡλικία τελείαν οὐκ ἔχει τῶν ἀγαθῶν καὶ τῶν κακῶν διάκρισιν, ἡ τελευταία δὲ ἀσθενέστερον ἔχει τὸ σῶμα, ἀποκρίνει τοίνυν καὶ τὴν γεότητα καὶ τὸ γῆρας, καὶ τὴν μὲν διὰ τὸ ἀτελὲς τῆς ψυχῆς, τὸ δὲ διὰ τὸ τοῦ σώματος ἀσθενές. Quoniam, inquit, *prima ætas* non habet plenam bonorum & malorum diſcretionem: *poſtrema* verò debiliore eſt corpore, ideò ſecernit tùm *juventutem*, tùm *ſenectutem:* illam quidem ob imbecillitatem animi: hanc verò propter corporis infirmitatem.

In ſpecie de anno 25. ad 50. Iſidorus ἀλληγορίζει *cap. 6. allegor. in Num.* & citatur *in decret. diſtinct. 77. cap. 1. in veteri lege:* Quid per annum *quintum* ac *vigeſimum*, in quo flos juventutis oboritur, niſi contra unumquodque vitiorum, bella ſignantur? & quid per *quinquagena-*

rium, in quo & lubilæi requies continetur, nisi interna quies, edomito bello mentis, exprimitur? quid verò per vasa tabernaculi, nisi fidelium animæ designantur? Levitæ ergò ab anno *vigesimo & quinto* tabernaculo serviunt, & *quinquagenario* vasorum custodes fiunt: ut videlicet, qui adhuc impugnantium vitiorum certamina per consensum delectationis tolerant, aliorum curam suscipere non præsumant: cum verò tentationum bella subegerint, cum jam apud se de intimâ tranquillitate securi sunt, animarum sortiantur curam. (*Sed quis hæc prælia sibi perfectè subigat, cum Paulus dicat* Rom. 7. v. 23. *Video aliam legem in membris meis repugnantem legi mentis meæ, & captivum ducentem me in lege peccati? Sed est aliud bella fortiter perpeti, aliud bellis enerviter expugnari: in istis exercetur virtus, ne extolli debeant: in illis omninò extinguitur, ne subsistant.*)

Verum hæc magis placet anagoge, præsertim de 30. anno ad 50.

1. *Sacerdotali* quippe muneri, non quivis promiscuâ electione præficiendi, qui imperiti & inepti sunt, & nil præter velle afferunt, (*Magistratus* enim, ut præclarè illud Biantis videtur dictum, *virum ostendit*) sed eos qui moderationis & discretionis fidem faciant. *Tricenarius* etenim, ex tribus denarijs compositus numerus, perfectionem quandam signat roboris virilis: & usque ad illud tempus, Dionysio annotante, proficit homo in rationis vigore ac viribus corporis.

Maturitatem omninò ætatis, quæ cum prudentia & gravitate conjuncta sit, requirit DEus, & ad cultum suum non nisi judicio firmatos usuque edoctos vult admitti, cum adolescentiæ protervæ intemperans lascivia & præceps temeritas & imperitia debitæ sacrorum veneration non exiguum pariat contemptum & profanationem. Et *Christus* ipse non prius quàm trigesimum esset ingressus annum, docendi ministerium suscipere & subire voluit. Quo ipso & hunc Legis apicem explens ad *ministerium* liberam ætatis electionem & Christianam in annorum supputatione licentiam obedientia sua nobis restituit ac reliquit, ut etjam juniores aspirare & admitti rectè possint, ad *ministerium* Ecclesiasticum, cujus efficaciam â nullius ætate pendere certum est, astipulante non tantùm Novi Testamenti scriptore Apostolo *Epist. ad Timoth. 1. cap. 4.*

cap. 4. v. 12. Nemo contemnat juventutem tuam; verùm etiam apud Vet. Testamenti Notarium Ieremiam *1. cap. vers. 7.* ipso DEo protestante: Ne dicas, puer sum; ad omnia ad quæ mittam te ibis, & universa quæ præcipiam tibi loqueris.

Καικζηλίαν itaq; animadvertimns in Decreto, quod aliquem ad Sacerdotium promoveri ante *tricesimum* annum vetat: veluti *Canon* habet *1. dist. 78:* Si quis triginta annos ætatis suæ non impleverit, nullo modo Presbyter ordinetur, etsi valde dignus sit. Et *Canon 2.* Nemo Presbyter consecretur, qui minor triginta annis sit. *Canon 4.* Presbyter ante 30. annorum ætatem non ordinetur, quamvis sit probabilis vitæ, sed observet usque ad præfinitum tempus; Dominus enim noster Iesus Christus trigesimo anno baptisatus est, & tunc prædicavit. Cujusmodi *Canones* ipsi Pontificij obliti, abolitos eos esse voluerunt, aut certè suis exemplis effecerunt. Quandoquidem Sixtus IV. Iohannem puerum, Ferdinandi Regis Neapolitani filium Tarentinæ Ecclesiæ præfecit: Leonem X. filium Laurentij Medicis 13. annorum puerum, Cardinalem constituit INNOCENTIuS VIII.

2. Ex annorum diversa supputatione ad præparationem & functionem ministerij, & ad inspectionem hæc quoque oritur *Anagoge*: Per saltum ad superiores gradus quosvis promiscuè admittendos non esse. Nazianzenus *in laudib. Basilij, nauticam* vult observari *legem*, quæ gubernatori primùm remos committit, deinde ad proram collocat. Et legem similiter *militarem*, quæ militem primùm delegit; deinde centurionem, tum Imperatorem. *Paulò post:* Cum nec medici, nec pictoris nomen quisquam obtineat, nisi prius morborum naturas expenderit, aut multos colores miscuerit, variasque formas penicillo expresserit: Antistes contrà facilè invenitur, non elaboratus, sed recens quartam ad dignitatem simul satus & provectus, quemadmodum Gigantes Poëtæ finxerunt. Vno die sanctos fingimus, eosque sapientes & eruditos esse jubemus, qui nihil didicerunt, nec ad Sacerdotium quicquam ante contulerunt, præterquam velle.

Πλάτωμεν ἀυθημερὸν τοὺς ἁγίους, καὶ Σοφοὺς εἶναι κελεύομεν, τοὺς οὐδὲν Σοφιστεύτας, οὐδὲ τοῦ βαθμοῦ προστενέγκειλάς ἢ πλὴν τῦ βούλεσθαι. De concilio Cyprianus *lib. 4. cap. 2.* de Aurelio *lib. 2. ep. 5.*

Notatu quoque digna est quinquagenariæ ætatis vacatio & cessatio grandioribus concessa, ut tamen præessent autoritate, doctrina & consilio tanquam Ephori Iuniorum & ductores. *Quinquaginta* enim *annos* nato licentia erat revertendi â militia sacri ministerij, ita tamen ut in alios obeuntes militiam in tentorio conventus, inspectionem haberet. *Num. 8. v. 25. & 26.* Nam cum robur corporis laborioſa ista postularet provincia: Senibus etiam aut jam fathiscentibus aut languescentibus missio dabatur tempestiva, ne qua *ministerij* sacri pars obætatis infirmitatem neglecta jaceret, ut supra ex Theodoreto annotatum; Siquidem vis corporis â 50. anno decrescere incipit.

Anagoge hinc elicitur:

1. Non urgendos nimis esse ultra modum, qui se alacriter impendunt: nec exigendum plus, quàm facultas patitur.

2. *Senes* non prorsus tollendos ac removendos esse: sed junioribus Inspectorum loco præficiendos. Agrestes itaque & inhumani sunt hodie, qui senes de ponte prorsus abijciunt, & ob quemvis languorem sæpe numerò benemeritis & dignitatem eripiunt ac penè vitam.

Atque hactenus de Levitarum *adeoq;* Musicorum ætate *ad* ministerium *suscipiendum & deponendum.*

Sequitur frequentia Chori & firmus Musicorum numerus.

III. CAPUT.

De Numero Musicorum.

NVmerus *Musicorum Davidicorum* non exiguus in Levitarum Catalogo & recensione ampla connumeratur & accensetur, (*1. Chron. 23.*

Nume-

Numerus Levitarum per familias fuit: 38000.

Colliguntur sic:

Qui præessent operi domus Iehovæ.	24000.
Moderatores ac judices.	6000.
Ianitores.	4000.
Laudantes Iehovam Instrumentis.	4000.
	38000.

Huic integro Catalogo Levitarum, *Chorus* quoq; *Musicorum* connumeratur, quorum fuerunt *quater mille*, annumerando scilicet cum Discipulis Doctores ducentos octoginta octo; de quibus *1. Chron. 25. cap. v. 7.* distinctione Tremelliana. Fueruntq; numero illi *(filij Asaph, Heman, Idithun)* cum cognatis suis edoctis Musicam Iehovæ, omnes *Doctores ducenti octoginta octo.*

Chori hujus amplissimi εὐταξίαν maximè decorarunt & stiparunt *viginti quatuor ordines*, quorum discrimen DEo sortitione reliquerunt æquè parvi atque magni, Doctores cum Discipulis: qui non tantum *1. Chron. 25.* recensentur, verùm etiam Nehemiæ *cap. 12. vers. 9.* pertinguntur.

Porrò in libro Hezræ *cap. 2. v. 41.* ad templi restaurationem à reditu populi ex Babylonia recensentur *Musici posteri Asaphi centum viginti octo.* Capite Hezræ dicto *v. 65. Cantores & Cantatrices ducentæ* leguntur, quos Levitæ ad revocandum in usum Musicam sacram (quam septuaginta annorum captivitate oblivioni tradiderant) instituta profectione pecunia comparârant.

IV. CAPUT.

De distincta variaq; Musicorum per familias & classes distinctorum functione, & in ea exquisitâ per seriem sedulitate.

MVsicorum officia, producit ordinata Levitarum functio, quæ triplicis erat classis: Ministrantium Sacerdotibus prima legitur, *1. Chron. 23. & 24.* Musicorum secunda, *1. Chron. 25.* Ianitorum tertia, *1. Chron. 26.*

Functionis inter Musicos distinctos, quæ fuerit distinctio & observatio sedula, extat fideliter consignata cùm passim in Biblijs, tùm libri citati *1. Chron. cap. 6. cap. 15. cap. 16. cap. 25. &c.*

Cantores enim, quos constituit David ad ministerium Musicum in domo Iehovæ, ex quo quievit arca, memorantur *1. Chron. 6.* ex filijs Chore, posteris Kehathitarum, *Heman* Musicus; ex posteris Gerschom, *Asaph* qui stabat ad dextram arcæ *v. 39*; ex posteris Merari, *Ethan* (qui & *Ieduthun cap. 9. v. 16.* & passim) qui stabat ad sinistram illius *vers. 44.* Vbi non tantum cuilibet designati loci distinctio, qua munia inter se diversa; sed familiæ sive tribus etiam origo, qua inter se cognationem habuerunt *Musici*, disertè indicatur.

Quippe *Levitas* & ex *Levi* tribu oriundos fuisse *Cantores*, evincit Genealogia *1. Chron. 6. Num. cap. 4. v. 17. Levi* enim habuit filios tres, *Gerschon, Kehath, Merari.* Quibus nominibus involutum mysticum & allegoricum evolvit Rabanus. גֵּרְשׁוֹן *Gerson* enim advenam, קְהָת *Kahath* Patientiam sive dentes molares, מְרָרִי *Merari* amara vel amaritudinem significat. Quicunq; sanè *ministerio divino* & functioni sacræ ritè consecratur, in hoc mundo se vagum & peregrinantem advenam esse deprehendit; & patientiæ studio deditus oracula sacra sub concione & cantione, dente discretionis molere atque comminuere secundum materiæ & auditorum qualitatem connititur: quin & amarescere sibi seculum attestans, alios à mundi voluptatibus revocare & abstrahere non dubitat.

Cæte-

Cæterùm *1. Chron. 15.* ad translationem arcæ è domo Obed-Edomi in tentorium in civitate sua erectum, edixit David principib. Levitarum, ut instituerent agnatos ipsorum *Musicos* cum *Instrumentis Musicis, Nablijs Citharisq;* & *Cymbalis* resonaturos, extollendo vocem cum lætitia. *v. 16.* Instituerunt ergo Levitæ illi *Hemanem* filium Ioelis & ex cognatis ejus, *Asaphum* filium Bereciæ, & è Meraritis cognatis suis *Ethanem* filium Kuschajæ. *v. 17.* Pòst in arcæ deportandæ solennitate *Instrumentales Musici* distincta obierunt munia sedulò, concinentes & concinnantes *Oden mixtam (Chabakuc. cap. 3. v. 1. Psalm. 7. v. 1.)* conscriptam non uno tantum aut altero metrorum genere, sed ex varijs intercurrentibus: quæ Hebræis *Ode Erratica* dicitur, id est multiplex, quæ omnibus rationibus Musicæ decantabatur simul. Tullius Græca voce dixit *Synodiam.*

Itaque *Heman Asaph* & *Ethan* Cymbalis chalibæis resonabant, id est, exercebant Musicam διάτονον. *v. 19. 1. Chron. 15.* Ipsorum cognati secundani: Zecavja, Hazziel, Scheniarath, Iechiel, Hunni, Eliab, & Mahaseja & Benaja cum *Nablijs acutæ Symphoniæ* (Hebr. *virgineis:* ut παρθένια genus Musicæ vocatum Dorib.) *v. 20:* vel, ut vulgus Musicorum dicit, cum *Nablio alto* & *superiore:* sive ut veteres vocabunt *soni*, scilicet *acuti: Synemmenis, diazeugmenis* & *Hyperboleis:* qui soni optimè vocibus virginum referuntur. Sunt autem hæc plerunque in *Chromate* posita, secundo genere Musices.

Mattithia verò Eliphele, Mikneja, Hobed-Edom & Hazaria cum *Citharis* gravi *Symphoniæ* (Hebr *Octava*, quam Musici vocant *diapason*) præerant *v. 21.* id est, ut vulgus vocat *Basso* & *Tenore*, sive ut veteres, *Hypatis* & *Mesis*, id est imis & medijs sonis. Quod genus Cantionum ferè in *Harmonia*, tertio genere Musices positum est.

Arcâ Iehovæ allatâ, iterum dispositit David è Levitis ministros tàm ad prædicandum, quàm ad celebrandum & laudandum *Iehovam* Deum *Israëlis. 1. Chr. 16. v. 4. Asaphum* primariũ *Cymbalis* resonantem, & secundanos agnatos cũ Instrumentis *Nabliorũ* & cum *Citharis. v. 5.* Quo die tradidit

didit David primùm, Psalmum 105, ad celebrandum *Iehovam* in manum Asaphi & cognatorum ejus. *v.7.* Reliquit etiam *David* coram arca fœderis Asaphum & cognatos ejus *v.37*; Et cum eis *Hemanem* & *Ieduthunem* & reliquos electos, qui expressi sunt nominibus ad celebrandum *Iehovam*, quoniam in seculum benignitas ejus *v. 41:* Penes ipsos autem *Hemanem* & *Ieduthunem, tubas* & *Cymbala* pro resonantibus, & instrumenta Musica Dei, sc: reliquit *v. 42.* (*Quomodo autem* Tubis *clangendum fuerit solis Sacerdotibus, ex 1. Chron. 15. 24. & 16. v. 16. 2 Chron. 5. & 7. &c. Num. 10. videatur in titulo:* Tuba.)

Vicissim distinxit *David* cum principibus militiæ, ad ministerium in filios *Asaphi* & *Hemanis* & *Ieduthunis*, eos qui Citharis Nablijs & Cymbalis prophetabant, h. e. sacras cantiones canebant. *1. Chron. 25. 1.*

Eorum, qui sub Asapho summo suarum familiarum præfecto, in prima Musicorum classe fuerunt constituti, functio erat *prophetare ex præscripto Regis. v. 2.* h. e. Hymnos decantare Propheticos & didascalicos conscriptos à Davide & in Ecclesiam receptos.

Eorum qui sub *Ieduthune*, cum *Cithara Prophetare* de celebrando & laudando Iehova *v. 3.* sive commemoratione liberationum præteritarum ut *Psalm. 39. & 77.* sive ad Dei laudem universè prædicandam.

Eorum denique qui sub *Hemane* vidente Regis erat, *prophetare in verbis Dei* de extollendo cornu, *v. 4.* h. e. Hymnis sacris, pertinentibus ad Regis aut regni robur & amplitudinem: quæ cornu elatione ferè in sacris libris exprimuntur.

Post Davidicam Chori sanctionem, cum distincta & fideli Musicorum functione commemoratam, memoranda venit de *Chori Constitutione* sollicitudo *Salomonis*, aliorumque Regum & Ducum piorum, & ab ijsdem requisita Musicorum fides.

Salomone arcam Tzijone in aditum templi ædificati collocante, Levitæ Musici omnes ex *Asapho* ex *Hemane* ex *Ieduthune* cum Cymbalis Nablijs & Citharis astabant ad orientem altari, & cum illis *Sacerdotes* ad centum viginti clangentes *Tubis*. Igitur factum est pariter clangentibus & Musicis edentibus concentum unum, laudando & celebrando Ie-

do Iehovam, cum efferrent concentum *Tubis, voce, Cymbalis* ac *Instrumentis Musicis*, cumq; laudarent IEHOVAM, quia bonus est, quia in seculum benignitas ejus *(Psalm. 136.)* ut intus domum Iehovæ impleret nubes; propter quam nec sacerdotes quidem possent consistere ad ministrandum, quod impleviſſet *Gloria* IEHOVAE *domum DEi. 2. Chron. 5. v. 12. &c.*

O divina, Deo acceptiſſima Muſica, quæ Deum ipſum commovet & cælo in ſacrarium deducit, ut ſignum aſpectabile ſuę præſentiæ edat.

Poſtea domum Dei conſecrante Salomone, conſiſtebant etiam Levitæ cum Inſtrumentis Muſicis Iehovæ, quæ fecerat David Rex ad celebrandum Iehovam, quoniam in ſeculum benignitas ejus, per Hymnum Davidis *(Pſalm. 136.)* traditum in manum ipſorum: Sacerdotes verò alij clangebant Tubis é regione eorum, omnibus Iſraëlitis aſtantibus. *2. Chron. 7. v. 6.*

Conſtituta denum feſtorum annuorum ſolennitate, conſtituit etiam *Salomo*, ſecundum rationem Davidis patris ſui, diſtributiones Sacerdotum in miniſterio eorum, & Levitarum in cuſtodijs ipſorum, ad laudandum & miniſtrandum coram Sacerdotibus. *2. Chron. cap. 8. diſt. Tremell. v. 26.*

Et *Ioſaphat* non contemnit Iachazielem Levitam è poſteris Aſaphi, Spiritu Iehovæ prædicentem de victoria contra Moabitas, Muſicorum Choro non parum adjuta. *2. Chron. 20. v. 14. &c.* Surrexerunt enim Levitæ è poſteris Kehathitarum & è poſteris Korachæorum ad laudandum Iehovam Deum Iſraëlis voce magna ſummè. *v. 19.* Et Ioſaphat conſtituit Muſicos Iehovæ, & laudantes decorum ſanctitatis, qui procedendo ante expeditum exercitum dicerent; *Celebrate Iehovam, quoniam in ſeculum benignitas ejus. v. 21.* Quando autem inceperunt cantum & laudem, diſpoſuit Iehova inſidiatores contra Hammonitas, Moabitas & montanos Sehiris procedentes in Iehudam, ita ut afficerentur plagis, & alter alteri eſſet perditor. Quapropter Ioſaphat cum

populo per triduum prædâ direptâ, die quarto congregaverunt se in convallem *Benedictionis*: unde reversi sunt Ieruschalaima cum *Nablijs* & cum *Citharis* & cum *Tubis* ad domum Iehovæ. *v. 22. ad 27.*

O divina, Deo gratissima Musica, quæ Deum cœlo in castra & prælia deducit, ut sese hosti terribilem, populo suo victoriosum & glorioſum Ducem mirificè exhibeat.

Post hæc *Ezechias* Dei cultum restituens, restituit quoque Levitas in domo Iehovæ cum Cymbalis, cum Nablijs & cum Citharis ex præcepto (*1. Chron. 23.*) *Davidis* & *Gadis* videntis Regij & *Nathanis* prophetæ: nam à Iehova præceptum illud erat per Prophetas ejus.

Itaque adstantibus Levitis cum *Instrumentis Davidis*, Sacerdotibus verò cum *Tubis*, edixit Ezechias ut offerrent holocaustum; & quo tempore cæpit holocaustum, cæpit Musica Iehovæ cum ipsis *Tubis*, idq; cum canticis traditis & Instrumentis Davidis Regis Israëlis. Interea tota congregatio incurvabant sese, cum *Musici* canerent, & *tubicines* tubis clangerent; omnia hæc, usque dum absolutum esset holocaustum. Cum autem absolvissent offerre, procidentes *Rex* & omnes qui præsentes erant cum eo, incurvarunt se adorantes. Edixitq; Ezechias Rex & principes Levitis, ut laudarent *Iehovam* verbis *Davidis* & videntis *Asaphi* qui cum laudassent, dum agitaretur lætitia illa, inclinato vertice incurvaverunt se, honorem exhibentes. *2. Chron. 29. v. 25. & sequentibus.*

O divina Musica, quam divinis adhiberi cultibus, cum divina veneratione dignati sunt Reges & Principes in humili & supplici demissione.

Denique in magno Paschate *Iosiæ*, cui nullum à Samuelis diebus comparari potest, *Musici*, posteri Asaphi (quibus incumbebant vices tunc, cum hoc Pascha celebratum est) in statione sua erant secundum præceptum Davidis, tùm *Asapho*, tùm *Hemani* & *Iduthuni* videnti Regis datum. *2. Chron. 35. 15.* Propter hunc *Iosiam* Musicæ fautorem lamentatus est etiam Ieremias; dixeruntque omnes *Musici* & *Musicæ* in lamen-

mentationibus ſuis de *Ioſia*, uſque in hunc diem, quæ dederunt pro ſtatuto in Iſraële; & ecce ſcripta ſunt in lamentationibus. *2. Chron. 35. 25.*

Poſt reditum é Babylone non defuit templo reædificando Levitarum *Muſicorum* opera. Fundantibus enim ſtructoribus templum Iehovæ, conſtituerunt Sacerdotes indutos cum *tubis* & Levitas poſteros Aſaphi cum *Cymbalis* ad laudandum Iehovam, cum *canticis* traditis à Davide Rege Iſraëlis; qui ſonus plenus fuit vociferationis, miſtæ fletu priorem domum recordantium, & lætitiâ extollentium vocem à longinquo auditam. *Hezræ cap. 3. v. 10. &c.*

Et in *reſtauratione urbis Ieruſolymorum* à *Nechemia*, ad dedicationem muri requiſiti ſunt Levitæ ex omnibus locis eorum, qui reducerentur Ieruſolymam ad celebrandum dedicationem & lætitiam, idque gratiarum actionibus, & *Muſica, Cymbalis, Nablis* & *Citharis*. Itaq; congregati ſunt poſteri Muſicorum, tùm ex planicie circa Ieruſchalaima, & villis, tùm ex campis: Conſtituiq; inquit Nechemia, *duas claſſes celebrantium magnas*, quarum progreſſiones erant, *Vnius* ad dexteram à ſuperiore parte muri ad portum ſterquiliniorum. Sequebantur autem iſtos Hoſchaja, & dimidium principum Iudæ, & Sacerdotes cum Tubis; Zecarja ex filijs Aſaphi, & cognati ejus, cum Inſtrúmentis Muſicis Davidis viri Dei: & Hezra legis peritus antecedebat illos. Claſſis verò celebrantium *altera* procedebat ex adverſo, quam Ego, inquit Nechemia, ſequebar, dimidiumq; populi à ſuperiore parte ejuſdem muri, ab ea quæ eſt ſupra turrim furnorum ad murum latum uſque. Deinde ſubſtiterunt duæ illæ laudantium claſſes in domo Dei, Ego quoque & dimidium antiſtitum mecum, Sacerdotes quoque; reſonabant etiam *Muſici* cum *præfecto ſuo (brevitatis ſtudio nomina propria lectori in loco citato committimus)* Nechem. *12. v. 27. &c.* Vbi etiam Nechemia prædicat *obſervationem Muſicorum* ſecundùm præceptum Davidis & Salomonis. Nam temporibus Davidis & Aſaphi à priſcis temporibus, primores Muſicorum cum Muſica laudationis & celebrationum Deo aſſiſtebant. *v. 46.*

O divina Musica, in salutem Ecclesiæ & Reipublic. dedicationi Templorum & Murorum adhibita, cum celebratione divina!

Hactenus de Musicorum functione discretè constituta & præstita: restat honorifica eorundem sustentatio & exornatio enarranda.

V. CAPUT.

De victu & amictu Musicorum.

HOnore præmio ac ornamentis non defraudabat olim pius Magistratus fidos *Chori Musici alumnos*, quibus æquè ac reliquis Levitis sua cessit merces pro ministerio, & portio decimarum, *Num. 18. v. 26.* ijsque licuit illis vesci, *Num. 18. v. 31. Deut. 18. 8.*

Et constat non tantum post tempora *Mosis* & *Iosuæ*, à *Davide*, *Salomone*, *Ezechia*, *Iosaphat*, *Iosia* Choros amplos *ampla liberalitate honestè* sustentatos fuisse; verùm etiam temporibus difficilioribus *Zerubbabelis* & *Nechemiæ*, omnes Israëlitæ conferebant *portiones Musicorum* & demensum cujusque diei quotidie; *Nehem. cap. 10. v. 40. cap. 12. v. 47. & v. 44.* Præfecti sunt etiam eo die homines cubiculi ad thesauros, ad oblationes, ad primitias, & ad decimas; ut colligerent in ea, ex agris civitatum, portiones legales pro sacerdotibus & pro Levitis: nam lætitia Iudæorum erat de Sacerdotibus & de Levitis consistentibus, quod videlicet in ministerio suo deinceps essent permansuri, ac non per agros (ut ante) erraturi. Sic (*Nechem. cap. 13. v. 10. &c.*) providam *in congregandis adendisq; Musicis* curam & sollicitudinem suam pio cum voto prædicat Nechemia; Cognoscens, inquit, portionum Leviticarum nihil fuisse datum, ideoq; diffugisse quemque in agrum suum *Levitas* & *Musicos* & curatores operis; contendi cum antistibus, ac dixi: quamobrem derelicta fuit domus DEi? Et congregatis illis restitui illos in statione sua: Omnesq;

Omnesq; Iudæi attulerunt decimas frumenti, mustiq; & olei in thesauros. Et Quæstores dedi super thesauros, Schelemiam sacerdotem, & Tzadok scribam, & Pedajam ex Levitis &c. qui fidi reputabantur, quorum erat distribuere cognatis suis. *Recordare mei, Deus mi*, in hac re: & ne finito deleri benignitates meas, quas exercui erga domum Dei mei & erga observationes ejus.

Attendite hîc quæso auribus arrectis & cordibus apertis, atque debitum erga *Musicos* pro officio beneficium perpendite æquiores, quicunque (longè impares Nechemiæ benignitati) *Musicis*, ne habeant unde vivant, stipendia vel subducitis ac imminuitis, vel denegatis ac eripitis: qua iniquitate & inhumanitate inimicam Dei recordationem & retributionem gravissimam vobis attrahetis certissimè, in salutis vestræ excidium & animarum exitium æternum. Communicet itaque is, qui audivit (tàm cantione quàm concione) verbum, ei qui audire facit eum, in omnibus bonis. Non erretis, Deus non illuditur. *Gal. 6. v. 6. & 7.*

De amictu Musicorum quod reliquum est; ornabantur *Cantores vestitu sacro.* Tunicis enim byssinis induti, à Sacerdotibus lineas habentibus, distinguebantur. Inde Levitæ *Musici* omnes ex *Asapho*, ex *Hemane* & ex *Ieduthune*, tàm filij eorum, quàm cognati eorum, induti byssо cum *Cymbalis* & cum *Nablijs* ac *Citharis* astabant ad orientem altari. *2. Chron. 5. v. 12.* Addit etiam Iosephus libr. VIII. *Salomonem* stolas *Levitarum hymnos canentium* ex byssо ducenties mille fecisse; Libro autem XX, eosdem pro stola byssina lineam Sacerdotalem impetravisse, tempore Agrippæ Regis Iudæę. Ex tribu, inquit, quicunque hymnorum Can-

tores erant, Regi suaserunt, ut convocato Concilio sibi concederet stola linea uti, perinde ac sacerdotibus licebat. Rex autem, ex sententia eorum qui concilium inibant, permisit, ut priore veste posita lineam induerent.

Atque hæc qualiscunque in veteri Testamento congregati Chori, & in eo canentium alumnorum contemplatio & auscultatio sufficiat.

VI. CAPUT.

De Titulis, plerisq; Psalmis præfixis, qui generalem formam moderandi Musicam indicasse videntur.

NVnc & de titulis Psalmis præfixis. Et quidem in genere tenendum est, quòd communem vocem plerique tituli Hebraici, quos *Claves* Psalmorum Hieronymus rectè appellat, Psalmis præfigunt *Lamnazeach* לַמְנַצֵּחַ: cujus differens interpretatio vel finem ac formam, vel principalem adjuvantem Psalmodiæ vocalis & Organicæ indicat. נָצַח *Nazach* enim aliàs vincere, aliàs finire, aliàs continuare significat. Hinc *Lamnazeach* redditur à Septuaginta εἰς τέλος, *in finem*, quod Hieronymus de Christo allegoricè exponit, qui finis est Legis, atq; fidelium scopus & Anchora in adversis: à Capnione *ad invitandum*; ab alijs, *ad continuandum*, sive *ad canendum jugiter, & in perpetuum*; quo nomine Symphoniaco vel Chori Musici Magistro, ad continuam seriem Psalmorum in studio pietatis & Religionis exercitio decurrendam, tale commendatur carmen, quod ex præcedentibus continuo ordine doctrinæ de Summo Bono quasi annexum dependeat; ab alijs *ad victoriam*, sive *ad vincendum*, ab alijs *ad triumphandum*, scilicet per preces, quæ sunt arma Ecclesiæ, quibus victoriam sibi comparat; à Chaldæo *ad laudandum*; à Luthero *ad præcinendum* vel *præcentori*; ab Hieronymo *victori* id est principi in arte canen-

canendi; à Rabinis *Præpoſito Cantorum*, ad cujus imperium canebantur Pſalmi à Cantoribus & pulſatoribus. Vt enim præfecti bajulantium & cædentium, *2. Paral. 2, & 1. Paral. 23.* è Levitis conſtituti, ad urgendum opus Domus Domini, ut continuè & indeſinenter cultum Dei ſpectantia ex Legis præſcripto fierent, *Menatzechim* dicuntur & connotantur: Sic in Titulis Pſalmorum concinnâ interpretatione vox accipitur pro Moderatore Chori Muſici inter Levitas, qui reliquis præerat, præcinebat, & ἐργοδιώκτης erat, der Capellmeiſter.

Quibus verò modulationum differentijs *Pſalmus, Canticum, Canticum Pſalmi*, & *Pſalmus Cantici* voce & Inſtrumento canendus fuerit, infra ex Prologo Pſalmorum cum Baſilio Hilarius docebit, qui addit ibidem: His quatuor Muſicæ artis generibus competentes ſingulis quibuſque Pſalmis ſuperſcriptiones ſunt coaptatæ. Vocabulum illud *Lamnatzeach* præfixum in Epigraphe habent omnes Pſalmi, in vulgata verſione inſcripti; in finem: in germanica, **vorzuſingen:** qui numero ſunt quinquaginta tres.

VII. CAPUT.

De variis Inſtrumentorum ſpeciebus, quæ eliciuntur ex Pſalmorum inſcriptionibus.

NVnc tandem de *Inſtrumentis Muſicis*: Quorum nonnulla in titulis Pſalmorum denominantur, nonnullorum etiam in Pſalmis ipſis fit mentio.

NEGHINOTH Inſtrumentum notat Muſicum, manu pulſatum, ſive Cantionem & pulſationem, *Pſal. 69. 13.* Cantiones factus ſum bibentibus à נגן (ut ſupra, Aſcenſiones: Sic Abominationes. *Pſalm. 86.*) *Nagan*, quod eſt cantare, modulari, & manu pulſare Inſtrumentum *1. Sam. 16. 16. 2. Reg. 3. 15.* Perinde ut שיר Schar eſt ore canere. Iunguntur Muſici vocales & Inſtrumentales *Pſalm. 68. 26*, שָׁרִים אַחַר נֹגְנִים *Scharim Achar, nogenim*, id eſt, Cantores poſtea

Postea Musica Instrumenta pulsantes. *Pagninus.* Lutherus reddidit, Spielleute.

Indicat itaque hæc Tituli vox adhibita, quòd Psalmus ille non modò vocali harmoniâ decantatus, sed etiam Instrumentis Musicis pulsatus fuerit; Ideoq; carmen hoc traditum esse Symphoniaci Chori Magistro, ut ille ad fides decantaret. Communis enim est sententia interpretum, & D. Lutheri, quòd Instrumenta Musica, seu variæ & jucundæ modulationes hac voce denotentur. Septuaginta reddiderunt, ἐν ὕμνοις: Hieronymus, *in Canticis.*

Vtrum verò *Neginah (Schindlerus vertit, Symphoniam, ut & Arabs.)* Instrumenta sint Symphoniaca ψηλαφητὰ sive κρουστὰ, quæ manu solummodo percurruntur; an verò πνευματικὰ, quæ spiritu, aëreque attracto per fistulas sonum edunt, certò constare nequit, de quo cum quoquam litem movere nulli proderit. Præfigitur *Psalmo 4. 6. 53.*

Neghinoth עַל־הַשְּׁמִינִית *super octavam* (quod additur in Epigraphe *Psalm. 6. & 12.* juxta Latin. 11.) variè describitur, Tremellius *ad* gravem Symphoniam vertit. *Arnobius* intelligit *de die hebdomadis octava*, quæ est Dominica: quasi die potissimùm festo ejusmodi Psalmis, homines ad pœnitentiam &c. sint excitandi plus, quàm diebus cæteris. *Scheminith* octava, fœmininum est ordinale; &, ut *Vatablo* placet, innuit Melodiam & certam rationem Toni, quæ octava fuerit, sicut Tonorum ordines Musici distinguunt; ut à Symphoniacorum præfecto decantaretur voce intensissimâ & clarissimâ. Non desunt, qui eam vocem initium alterius cujusdam carminis fuisse autument, ad cujus harmoniam Psalmus adaptari debeat. Patres allegoricè accommodant ad diem judicij extremi, qui exactis septem millibus annorum sub initium octavi millenarij venturus sit: vel qui revolutioni septem dierum & septimanarum finem impositurus sit Alijs etiam est *Cithara*, quæ in ordine Instrumentorum, sollennitatibus adhibitorum, *Octavum* locum tenuit; vel illud Instrumentum pulsatile ὀκτάχορδον, quod fuit octo Chordarum; quod & Chaldæus: *Psalm. 6.* vertit: בְּנַרְתָּא דִּתְמִנְיָא

שְׁמִינִית נִימִית *Cithara octo chordarum:* sicuti etiam mentio fit *Decachordi, Psalterij & Citharæ, Ps. 33. v. 3, & 92. v. 3.* de quo mox suo loco.

NECHILOTH (in inscriptione *Psalmi 5. Victori* אֶל הַנְּחִילוֹת *super Nechiloth*;) variæ licèt fit versionis, tamen Instrumenti quoque Musici notationem continet. Nam VVolderus interpretatur, ad *Hannechiloth* h. e. ad Instrumenta excavata & πνευμαϊκὰ, quæ susurrantem sonum immisso vento edunt: ad hæreditatem DEi Ecclesiam colligendam & convocandam inventa. LXX. reddunt ὑπερ τῆς κληρονομέσης pro ea, quæ hæreditatem consequetur. Hieronymus & Lutherus: *super hæreditates*, vel *pro hæreditatibus*, intelligitur Ecclesia, ex Iudæis & Gentibus Christo collecta; á נָחַל *Nachal* hæreditavit *Psal. 2. Thargum* vertit *super Choros*, hoc est, ad canendum in Choris seu tripudijs. *Trem.* Magistro Symphoniæ ad *Pneumatica* Instrumenta.

Rabbi David (Nechiloth) dicit ea fuisse Musicorum Instrumentorum genera, quæ subulata sunt, atque excavata; cujusmodi fuerunt Sacerdotum *Tubæ*, & Levitarum *Buccinæ:* quod genus Instrumentorum quia sonum edit immisso vento, *pneumaticum* appellatur. Hebræi deducunt à נְחִיל *Nechil*, quod est apum sibilus, quod sonus esset similis apum sibilo. *Rab. Sal.* exponit *de Exercitu*, sic enim appellatur apum multitudo, & *Psal. 18. 5.* Exercitus impiorum: quia Cantor hoc carmine oravit contra exercitus hostium, Israëlitas, apum instar, magnis copijs oppugnantium.

MACHALATH (in titulo *Psal. 53.* juxta Latinos *52.*) Præcentori עַל מָחֲלַת super Machalath. Chaldæus vertit: *ad laudandum super Choros.* מָחֲלַת *Machalath* videtur idem esse cum מָחוֹל *Machol* & מְחוֹלָה *Mecholah*, quod choream & tripudium significat *Thren. 5. 15.* versus est in luctum מְחוֹלָנוּ Chorus noster, à radice חוּל ut sentit R. Ionah. Schindler: lusit tibijs חוּל vnde German: Hol/ & inversè Loch/ ein löcherig Instrument/ vel חָלַל ut placet Kimhi, quæ significat tripudiare, ducere chorum vel choreas. Vnde מָחוֹל tripudium, plurale מְחוֹלוֹת. *Tremellius* reddit: *Ad pneumaticum instrumentum.* Estque *Machalath*, nomen Instrumenti Musici, quod ad Spiritualem exultatio-

nem & lætitiam in decantandis Psalmis adhibitum fuerit. Idem cum *Chaldæo* sensisse videntur LXX. qui nomen *Μαελὲθ* retinuerunt. *Latinus* codex per metathesin legit Amaleth; pro quo per imperitiam scribarum irrepsit *Amalech*. Idem *Machalath* extat in Epigraphe *Psalm. 88.* juxta Latinos 87. עַל מַחֲלַת לְעַנּוֹת Al machalath leannoth.

Prout vocabula aliâs aliter significant, duas istas voces variè exponunt interpretes. *Lutherus:* de infirmitate afflictorum; quia in hac precatione supplex, vel animi, vel corporis ægritudine vehementer afflictus, divinam opem implorat. עני *Oni* enim est afflictio. LXX. verterunt *ὑπὲρ μαελὲθ τῦ ἀποκριθῆναι* pro Maëleth ad respondendum, posteriori per respondendi verbum expresso, quia עָנָה respondere & exaudire significat, iterum prius *μαελὲθ* retinuerunt, quasi esset nomen vel Instrumenti Musici, vel alterius rei proprium. *Alij* reddunt per chorum ad exultationem: עֲנוֹת Anoth enim est vox cantantium, exultantium, & tripudiantium *Exod. 32. 18.* *Nonnulli* pro Instrumento Musico habent; *Chaldæus*, super oratione ad Laudem.

GITTITH (præfixum habet titulus *Psalmi 8. 81.* juxta Latinos *80*; & *84.* juxta Latinos *83.*) *Præcentori* vel *ad continuandum* עַל הַגִּתִּית super Haggitthith. LXX. *ὑπὲρ τῶν ληνῶν pro torcularibus*, reddit. Nam גַּת Gath Torculare est, quo vinum ex uvis exprimitur. Per Torcularia alij Spiritualiter intelligunt calcatoris Christi (*Esai. 63.*) Evangelicum in Novo Testamento ministerium, cujus beneficio fructus fert vinea.

Alij Psalmos sic inscriptos esse arbitrantur, quòd tempore vindemiæ in honorem Dei decantati fuerint. Ritè autem psalmorum *συνέχεια* & series postulat, ut cum de vinea carmen *Psalmi 79.* egerit, de Torculari in quo fructus cernuntur, dicatur *Psal. 80.* Tremellius: *Magistro Symphoniæ ad* (stationem) *Citthæam*, vertit. Vult enim Psalmos hos tres ejusdem inscriptionis, circa arcam, in Zionem exportandam, scriptos & cantatos fuisse ad *Citthæam* viam, commorationem, observationem, aut si quid aliud hujus generis exprimendum subintelligitur. Tres sunt omnino, inquit Tremellius, Psalmi hac inscriptione, 8. 81. & 84.

quos

quos omnos videtur scripsisse David, cum arcam Dei Kiriath-jearimis exportare Tzijonem cogitans, deponi apud Hobed-Edomum curavisset eam, motus offensione Huzzæ, & occasionem sumsisse ex rebus præsentibus, ut eos conscriberet. Octavum igitur Psalmum cecinit judicio meo, cùm ex urbe sylvarum arcam in domum Hobed-Edomi deduceret: Similiterq; octuagesimum primum, cùm irruptione in Huzzam Deus Gloriam suam, severitatemque judiciorum suorum testatus esset, ut populum in Religione officioq; coherceret: Psalmum verò octuagesimum quartum, cum inde Arca Tzijonem deducenda esset. Alij cum *Chaldæo* interprete & *Luthero* habent pro *Instrumento Musico*, quod in oppido *Gath* sit inventum, unde nomen & originem traxerit, quasi *Cithara Gatthensis*.

Atque hæc sunt Instrumenta Musices Davidicæ, quæ sub varijs Titulorum interpretationibus observasse, pio Cantori jucundum erit & gratum.

VIII. CAPUT.

De Instrumentis variis cùm Psalmorum, tùm aliorum Hagiographorum; & primò quidem DE ORGANO.

SEquuntur alia ex ipsis Psalmis, alijsq; Hagiographis depromta, & à quibusdam scriptoribus & literaliter & mysticè definita.

Quæ in Davidis & pòst Salomonis Choro ex superiori Chronicorum annotatione sunt adhibita Instrumenta, istorum ipse meminit David, his præsertim sequentibus Psalmis: *Psal. 33.* Celebrate Dominum in *Cithara*, in *Nablo* & *Decachordo* canite illi. *Psal. 81.* juxta Lat. 80. Sumite Psalmum & date *Tympanum*, *Citharam* jucundam cum *Nablo*. Iterum Psal. 92. juxta Latinos 91: Bonum est celebrare Dominum super *Decachordo*, & super *Nablo*, & super *Higgajon* in *Cithara*. *Psal. 98.* juxta La-

ta Latinos 97: Canite Domino in *Cithara*, in *Cithara* & *voce Psalterij*: In *Tubis* & voce *Tympani*. Et *Psal. 147.* juxta Latinos 146. v. 7: Canite Deo noſtro in *Cithara*. *Psal. 149.*: Laudent nomen ejus in Choro, in *Tympano* & *Cithara* canent ei. *Psal. 150.* Laudate eum in clangore *Tubæ*, laudate eum in *Nablo* & *Cithara*; Laudate eum in *Tympano* & *Choro*: Laudate eum in *Pſalterio* & *Cithara*; Laudate eum in *Cymbalis* ſonoris: Laudate eum in *Cymbalis* gratulatorijs.

Qualia verò Inſtrumentorum genera fuerint, quæ DAVID magnus ille Dei Vates invenit, alijq; uſurparunt, vix ſciri poteſt, præterquam quod Nomina connotant & innuunt, atque Antiquitatis ſcriptores qualicunque deſignatione adumbrarunt.

ORGANON, ut κατ' ἐξοχὴν ob præſtantiam nomen generale meretur, ita ſummum ſibi inter Inſtrumenta vendicat locum.

Dicitur modò עָגַב & עוּגָב *Vgabh Gen. 4 21. Iob. 30. 31. Pſ. 150. &c.* ab עָגַב amare: quia ſono ardentes ciet affectus & amores עֲגָבִים dictos: Vnde Tharg. *Agabim* vertit Canticum Organorum *Ezech. 33.* Aliàs dici volunt חָלִיל *Chalil* ab חוּל vel חָלַל *Chorum duxit*, cantavit, de quo ſuprà ſub MACHALATH. Inde Choro & lætitiæ ſerviens dicitur Inſtrumentum חָלִיל *Tibia, Corna-Muſa* quidem R. Sal. ſic dicta, (חוּלָל enim idem eſt quod abſit; vel חָלַל vulnerare, occidere, vel transfoſſione evacuare, & privare) quod ſit concava: *Eſai. 5. 12. & 30. 29.* Vbi quidam *Organum* exponunt.

Ex Ioſepho cap. 7. Antiquit. videtur quibuſdam, *Organa* à Davide confecta, diverſa fuiſſe à noſtris, quorum nunc uſus in templis eſt perquàm frequens: quandoquidem illa plectro pulſabantur; noſtra verò inflantur follibus, unde multis meatibus, quaſi cicutis imparibus, vox erumpit, concentumq; efficit. Atqui Ioſephus hoc loco dicens: *Diverſa faciens Organa &c.* videtur primò *Organum* pro Inſtrumento quocunque Muſico ponere. Idipſum ſentit Auguſtinus, qui Inſtrumenta Muſicorum cuncta ſpeciatim excellentiora etiam Organa vocat. *Polyd. lib. 1. cap. 15.* Deinde *Diverſa*, id eſt, non uniformia, ſed varia Organa ſcribitur à Ioſepho, David docuiſſe, ut Levitæ ſecundùm ea Deo

eo Deo hymnos edicerent, per Sabbatorum dies, aliasque solennitates. Deniq; Iosephus ibidem varias subjungit Instrumentorum species, quæ mox narrabuntur.

Credibile itaq; est, ORGANUM, licet generale sit omnium vasorum Musicalium vocabulum; tamen olim etiam appropriatum fuisse ei, cui folles adhibentur, quibus aër stanneis vel ligneis inflatur cicutis, sonoraq; clavium tactu modulatio profertur. Sic enim *Organa* definiuntur, quæ à follibus spiritu turgidis accipiunt coactum aëra: hic pro arbitrio Magistri qui ea pulsat, in cellas cannis confines transfusus, mox erumpit in sonum. Antiquitus duabus *Elephantorum* pellibus (*ut ait Hieronymus*) concavum jungebatur, per quindecim quidem cicutas, duodecimq; fabrorum sufflatoria sonitus nimius concitabatur, ita ut ab *Hierosolymis*, ad montem usque *Oliveti*, sonus veluti tonitrus audiretur.

De nostri seculi Organis Ecclesiasticis infra suo loco cap. 14. dicendum.

IX. CAPUT.

De Cithara & Chordis; de Nablo & Cymbalis, & de Psalterio decem Chordarum.

CITHARA כִּנּוֹר *Cinnor* est plurale tam masculi quàm fœmin. כִּנּוֹרִים & כִּנּוֹרוֹת *Cinnorim* & *Cinnoroth*. Ob formam Citharæ similem mare Galileæ, quod aliàs Tiberiadis & stagnum Genezareth, Chaldaica paraphrasi, Iam-Ginesar, *Plinio lib. 5. c. 15.* Genesara, *Straboni lib. 16.* Lacus Genesereticus dicitur, à *Cinnor* volunt dictum *Cinnereth* quasi mare *Citharæ*, Das Harffen Meer. *Num. 34. v. 11. Deut. 3. v. 17. Ios. 12. 3.* Et celebre est Cithara CHRISTI Evangelica in navigio *Luc. 5. & alibi.* Lætitia piorum in Ecclesia, *Citharæ* usu durante, eodemq; cessante, Tristicia impiorum in Babylone designatur summa; *Apocal. 14. & 18. capp.*

Celebrationem Dei בְּמִנִּים in CHORDIS *Psal. 150, 4.* arbitramur derivari à מִנִּי chaldaicè *Manno Ier. 51. Askenatis (qui pater gentis* Tuiſconum, der Deutſchen/ *hinc Iudaïs* Aſcenazim *dictorum, creditur; licet vicinior ſit ſonus populorum qui* Saſſones *nominantur, vel potiùs ijs, qui* Aſcanij:) filio, ſecundum Beroſum, cujus poſteri, teſte R. Aben Ezra in Obadiam cap. 1. terram Chanaan poſſederunt, quouſque à Ioſua expulſi fuerint. Vt & ſupra cap. 7. de Gitthim Cithara Gatthenſi dictum eſt: Sic & hic de *Minnim Cithara, vel Teſtudine,* qua uſi fuerunt *Alemanni* qui vocantur *Ierem. 51.* Blaſet die Poſaunen vnter den Heyden/ Heiliget die Heyden wieder ſie/ Ruffet die Königreiche *Ararat, Meni* vnd *Askenas.* Ex quo videre licet, vocatum Lutherum contra Babel, wie er Tetzelio zu Tantze gepfiffen/ vnnd darüber Iaphet mit ſeinem Sohne *Gomer, Askanas* vnd *Manno* in Sems Hütten zuwohnen kommen. *Gen. 9.* Si autem ſpectatur Litera genuina, his verbis Ieremias Apoſtrophen inſtituit ad hoſtes tanquam adminiſtros judiciorum DEi, adverſus Babylonem per Medos & Perſas Cyri exercitu explendum, in liberationis ſpem populo DEi recuperandæ: Attollite, inquit Propheta, vexillum in terra, buccina clangite in gentibus, comparate contra iſtam gentes promulgantes, convocate contra iſtam regna Ararati, *(id eſt Aſiæ majoris)* Minni, *(id eſt Armeniæ minoris, quæ nomen ſuum habet compoſitum ex Aram id eſt Syria, & antiqua hac ipſius appellatione Minni: Nam Armeniam olim Syriâ fuiſſe comprehenſam, teſtis eſt Plinius lib. 5. natural. hiſtor. cap. 12.)* & Achenazi. *(nomine Aſchenazi omnes hæ regiones, Armenia utraque & minor Aſia ſynecdochicè notantur: Eas ante à Cyro occupatas, quàm Babylonem invaderet, teſtantur omnes hiſtoriæ.)*

R. D. exponit in Inſtrumento quodam ex Muſicis Inſtrumentis: Quidam; In ſpeciebus ſc: multis Muſicorum Inſtrumentorum: R. Abrah: Inſtrumentis multis, quorum eadem eſt Muſica.

NABLuM ſeu NABLIuM נֵבֶל *Nebel* à נָבַל concidere. Vnde נֵבֶל Vter, qui compreſſus collabitur. Sic נִבְלֵי שָׁמַיִם Vtres cœli h. e. Nubes velut in utres digeſtæ. *Hieron.* Concentus cœli *Iob. 38. 37.*

Eſtque *Nablum* Inſtrumentum illud Muſicum, quòd interpretes nunc

nunc *Psalterium*, nunc *Lyram* transferunt. Secundùm aliquos *Chorus*, vulgò *Corna Musa*, quod sit instar utris pleni. *1. Sam. 10. 5.* CYMBALA צְלְצְלִים Tzeltzelim à צָלַל tinnuit, strepuit צְלִיל Sonus, strepitus. Sunt autem duo Instrumenta ærea (*unde forma dualis* מְצִלְתַּיִם *1. Paral. 14. v. 16.* & *2. Paral. 5. & alibi extat.*) quæ se invicem percutientia sonum reddebant. Laudare Deum jubetur Ecclesia *Psal. 150. v. 5. & 6.* בְּצִלְצְלֵי שָׁמַע In Cymbalis auditus, *id est*, sonoris. בְּצִלְצְלֵי תְרוּעָה In Cymbalis ovationis, *id est*, sonantibus altè. מְצִלוֹת *Zach. 14. 20.* Tintinnabula, quæ in regionibus montosis appenduntur Equis, prænunciantur referenda in ærarium Domus DEi, ut deinceps in sacros usus occupentur.

Hujusmodi Instrumenta in Davidis Choro adhibita *Iosephus* indicato loco sic annotat, & describit: *Organorum*, inquiens, species hæ fuêre: *Cinnyra*, sive *Canora* CITHARA decem Chordis coaptata intenditur, & plectro pulsatur: NABLA duodecim sonos continet, & digitis carpitur: Cumque his aderant & CYMBALA ærea, bene magna, atque lata. Consignat eadem Sabellius Enneadis, lib. 20. David, Hymnis adjecit *Decachordam Citharam*, *Nabla* 12. vocum, *Cymbala* ærea, grandia, & lata. Hieronymus in Epist. de Instrumentis Musicis ad Dardanum scribit, *Citharam* apud Hebræos viginti quatuor chordas habuisse, factam ad formam Δ literæ. Eadem ex Iosepho & Hieronymo citat Polydorus Virgilius *de inventione rerum lib. 1. cap. 15.*

Annotavit etiam aliqua Augustinus & Cassiodorus de istis Instrumentis, sed Allegorijs tandem implicata. Et quidem *Citharæ & Psalterij*, sive *Decachordi* (ὀκτάχορδον vide *Psal. 6.* Titul: supra: Neginoth pro octava.) descriptiones *Allegorijs* involvens, ita commentatur Augustinus.

Cithara est lignum illud concavum, tanquam TYMPANUM pendente testudine, cui *ligno chordæ* innituntur, ut tactæ resonent. Non *plectrum* dico quo tanguntur, sed lignum illud *dixi concavum*, cui super jacent, cui quodammodo incumbunt, ut ex illo, cum tanguntur, tremefactæ, & ex illa cavitate sonum concipientes, magis canoræ reddantur.

tur. Hoc ergo *Cithara* in inferiore parte habet: *Psalterium* in superiore. *Hæc est distinctio.* Jubemur autem modò confiteri in *Cithara*, & psallere in *Psalterio decem Chordarum.* Non dixi, in Cithara decem chordarum, neque in hoc Psalmo, neque si fallor, alicubi. *Et paulò pòst:* Mementote *Citharam* ex inferiore parte habere, quo sonat, *Psalterium* ex superiore. Ex inferiore vita, id est, terrena, habemus prosperitatem & adversitatem, unde DEuM laudemus in utroque, ut semper sit laus ejus in ore nostro, & benedicamus Domino in omni tempore. Est enim quædam *terrena* prosperitas, est quædam terrena adversitas: ex utroque laudandus est DEuS, ut *Citharizemus.* Quæ est *terrena prosperitas?* cum sani sumus secundùm carnem, cum abundant omnia, quibus vivimus, cum incolumitas nostra servatur, cum fructus largè proveniunt, cum solem suum oriri facit super justos & injustos. Hæc omnia ad vitam terrenam pertinent. Quisquis inde non laudat DEum, ingratus est. Nunquid, quia terrena, ideo non Dei sunt; aut ideo aliter ea dare cogitandum est, quia datur & malis? Multiplex est enim Misericordia Dei, patiens est & longanimis. Inde magis significat, quid servet Bonis, cum ostendit, quanta donet & Malis. *Adversitas* autem ex inferiore utiq; parte de fragilitate generis humani in doloribus, in languoribus, in pressuris, in tribulationibus, in tentationibus. Vbique laudet DEuM qui *Citharizat:* Non attendat, quia inferiora sunt, sed quia regi & gubernari non possunt, nisi ab illa sapientia, quæ attingit usque ad finem fortiter, & disponit omnia suaviter.

PSALTERII verò Allegoriam ibidem hoc pacto subjungit *Augustinus*, distinctionem præceptorum Decalogi adhibens usitatam.

Iam verò, inquit, cum attendis *superiora* dona Dei, quid tibi contulerit præceptorum, quia doctrinâ cœlesti te imbuerit, quid tibi desuper ex illius veritatis fonte præceperit; convertere & ad Psalterium, & psalle Domino in *Psalterio decem Chordarum.*

Præcepta enim legis decem sunt. In decem præceptis legis habes *Psalterium:* perfecta res est. Habes ibi dilectionem Dei in tribus, & dilecti-

dilectionem proximi in septem. Et utique nosti, Domino dicente, quia in his duobus præceptis tota lex pendet & Prophetæ. Dicit tibi DEus desuper, quia Dominus DEus tuus DEus unus est. Habes *unam chordam.* Non accipias in vanum nomen Domini Dei tui, habes *alteram chordam.* Observa diem Sabbathi non carnaliter, non Iudaicis delicijs, qui otio abutuntur ad nequitiam. Melius enim utique tota die foderent, quàm tota die saltarent: Sed tu cogitans requiem in Deo tuo, & propter ipsam requiem omnia faciens abstine ab opere servili. Omnis enim qui facit peccatum, servus est peccati, & utinam hominis & non peccati.

Hæc tria pertinent ad dilectionem DEi: cujus cogita *Vnitatem, Veritatem, & Voluntatem.* Est enim quædam voluntas in Domino, ubi verum Sabbathum, vera requies. Vnde dicitur; Delectare in Domino, & dabit tibi petitiones cordis tui. Quis enim sic delectat, quàm ille qui fecit omnia, quæ delectant? *In his tribus Caritas Dei, in septem alijs Caritas proximi,* ne facies alij, quod pati non vis.

Honores patrem & matrem, quia vis te honorari à filijs tuis.

Non mœchaberis: quia nec mœchari uxorem tuam post te vis.

Non occidas: quia & occidi non vis.

Non fureris: quia furtum pati non vis.

Non falsum testimonium dicas: quia odisti adversùm te falsum testimonium dicentem.

Non concupisces uxorem proximi tui: quia & tuam non vis ab alio concupisci.

Non concupisces rem aliquam proximi tui: quia si quis tuam concupiscit, displicet tibi.

Converte & in te linguam, quando tibi displicet, qui tibi nocet. Hæc omnia præcepta DEi sunt, sapientia donante data sunt, desuper sonant, tange *Psalterium,* imple Legem, quam Dominus DEus tuus non venit solvere, sed adimplere. Implebis enim amore, quod timore non poteras. Qui enim timendo non facit malè, mallet facere, si liceret. Itaque etsi facultas non datur, voluntas tenetur. Non facio,

inquit; Quare? quia timeo. Nondum amas justiciam, adhuc servus es. Esto filius. Sed ex bono servo fit bonus filius; Interim timendo noli facere, disces & amando non facere.

Quò autem plerorumque dictorum *Instrumentorum* sacer *usus* & *abusus* simul & semel sub uno intuitu occurrat, meditatio de hisce conjungi potest sub contemplatione *Tympani*.

X. CAPUT.

De Tympano, ejusq; usu & abusu.

TYMPANUM תוף Toph, (plurale תֻּפִּים & תֻּפִּין est, Tympanum pulsat, tympanizat *Nah. 2. 7.* תֹּפְפוֹת Tympanistriæ *Psal. 68. 26.*) Instrumentum est, quod parte una planum, membranâ clausum, intus vacuum, baculis sive fustibus pulsatur: Vnde τυμπανίζειν translatè idem quod *fustibus cædere* significat, *Hebr. 11.* ἄλλοι δὲ ἐτυμπανίσθησαν οὐ προσδεξάμενοι τὴν ἀπολύτρωσιν, *fustuario mulctati sunt, fustibus cæsi & contusi &c.* Sunt qui vertunt: *distenti sunt*, ut respiciatur persecutio, quam exercuit Antiochus.

Legitur passim in Bibliorum codice, ut aliorum, ad lætitiam adhibitorum, sic etiam *Tympani* vetustissimus & varius usus. *In valedictionem* Tympani pulsu dimittebant amicos, ne cui discessus honestus & apertus verteretur in opprobrium fugæ clandestinæ; cujusmodi Iacobo objicitur à Labane: Cur clam fugisti, & furtim surripuisti te à me: neque indicasti mihi, ut dimitterem te cum lætitia, & cum canticis, instructus *Tympano* & *Cithara? Gen. 31, v. 27.*

Et *in gratulationem* pro felici reditu, gratoq; accessu, cùm novos hospites, tum suos reduces læti excipiebant Tympano. Sic à victis Hammonitis redeunti Iephthacho filia unica obviat, cum Tympano & Choris, *Iudic. 11. 36.* Atque Davide, Saule, populo & servis Saulis ab aliqua pugna contra Philistæos revertentibus, ex omnibus civitatibus Israë-

Israëlis fœminæ, & earum choreæ obviam prodeunt, cum Tympanis, præ lætitiâ, & cum Panduris, Heroum gesta alternè canentes. *1. Sam. 18. 6. 7.* Et arcam fœderis, cum pompa solenni introducendam, comitatur David, & tota Domus Israëlis, gestiens præ lætitia coram IEHOVAH, cum quovis Instrumento, & lignis abiegnis, nempe cum Citharis & cum Nablis, & cum *Tympanis* & cum Sistris, & cum Cymbalis. *2. Sam. 6. v. 5. 1. Paral. 14. v. 8.*

Publicum quoque voluntariæ deditionis, acceptationis, subjectionisque *signum*, & gratiæ captandæ studium præ se ferebant, excipientes Holophernem coronis, Choreisq; & *Tympanis. Iudith. 3. v. 9.*

Instrumentis præterea, quibus Ordinarij Cantores Davidis & Salomonis laudes Dei festivas in Templo celebrabant, *1. Paral. 24. 2. Paral. 7.* non excluſum fuisse *Tympanum* videtur: cum passim eum in finem, videlicet beneficia Dei celebrandi gratiâ, Tympani pulsus præcipiatur. *Psal. 81. 2.* Sumite Psalmodiam & date *Tympanum*, Citharam jucundam cum Nablio. *Psal. 94. 3.* Filij Sion laudent nomen Domini in Choro, in *Tympano* & Cithara. *Psal. 150.* Laudate Dominum in *Tympano* & Choro.

Sic olim glorioſam Pharaonis submersionem Mirjam, Aaronis soror, festivè celebrat, arripiens *Tympanum* in manu sua, & post eam egressæ omnes fœminæ, in *Tympanis* & Fistulis, *Exod. 15. v. 20.* Atque ut Holophernis detruncati cædem victorioſam, cum festivitate DEo acceptam referant, exhortatrix est Iudith: Incipite DEo meo canere *Tympanis*, modulamini ei Psalmos. *Iudith. 16. v. 2.*

Quid, quod reliquis Instrumentis, quæ excitandi in Prophetis Spiritum vim habuerunt, *2. Reg. 3. 15.* annumeretur expressè *Tympanum*, *1. Sam. 10. 5?* Vbi futurum prænunciat Samuel Sauli, ut, occurrat turbæ Prophetarum, descendentium de excelso, scilicet Gibhæ (qui locus Synagogæ & cœtui sacro destinatus erat,) cum Nablio & cum *Tympano*, & Tibia, & Citharâ ante se, qui prophetabant.

Cæterùm ab eo *Tympani* usu solenni apud Veteres, quævis Deo devota lætitia & exultatio allegoricè depromitur, & Tympani voce per

Metonymiam exprimitur. Huc ſpectat *Allegoria* elegantiſſima, *Pſal. 68. v. 25.* quæ alijs Cantoribus & Citharædis Tympanotribas conjungit: Præceſſerunt Cantores, poſtea Citharædi, in medio virginum *Tympana* pulſantium. Vbi Pſalmographus nominat Eccleſiaſtici Chori præcentores Prophetas, de Chriſto vaticinantes; hos qui ſecuti ſunt, Evangeliſtas & Apoſtolos ob conſonantiam inter ſeſe, & cum ijs conſentientem, *Citharædos* nominat: Virgines, quæ ſeſe immiſcuerunt, Tympana pulſantes, ſunt nondum corruptelis vitiatæ Eccleſiæ, adhuc tenellæ, quas Apoſtoli per Samariam, Aſiam, aliasq; regiones paſſim plantarunt.

Eâdem alluſione *allegoricâ* mirificum contra Aſſyrios judicium Dei prædicitur, celebrandum à Iudæis exultantibus, *Eſa. 30. v. 32:* Erit omnis locus, qua tranſibit virga fundatiſſima, cum *Tympanis* & Citharis, id eſt, exhilarabitur liberatione Dei. Et quod hoc tanto beneficio habebunt, quod lætentur & unde glorificent Deum, deſignat *ibid. v. 29.* Illud canticum futurum eſt vobis, ut noctis, qua ſanctificatur feſtum & lætitia animi, qualis euntis cum tibia, ut veniat in montem *Iehovæ*, ad rupem Iſraëlis. Quò itidem quadrat *Allegoria* promiſſionis, de inſtauratione à Deo, & de gratiarum actione ſolenni ab Eccleſia, *Ier. 31. v. 5:* Adhuc ædificaturus ſum te, ut ædificaris virgo Iſraëlis, adhuc ornabis te *Tympanis* tuis, & procedes cum Choro ludentium.

Porro *Tympani* aliorumq; Inſtrumentorum, & his deſignatæ lætitiæ *abuſus* ex Bibliorum teſtimonijs occurrit, cùm Epicuræorum mundanus in luxu, convivijs & ἐπιχαιρεκακίᾳ; tùm Idololatrarum Diabolicus, & abominabilis in cultu, ſacrificijs & ἀσωτίᾳ.

Epicuræum abuſum opponit Iob Tzophari & amicis, de infelicitate impiorum ſtolidè diſſerentibus, *Iobi 21. cap. v. 7. & 12.* Cur improbi vivunt? convaleſcunt validis viribus, vociferantur ad *Tympanum* & Citharam, & lætantur ad ſonum Organi. Væ intonat Eſaias, qui poculis invigilant, in quorum convivijs eſt Cithara, ac Nablium, *Tympanum*, Tibiaq; ac vinum: Opus autem Iehovæ non intuentur, & factum manuum ejus non conſiderant, *Eſai. 5. v. 11. & 12.*

In

In ultionem ἐπιχαιρεκακίας Gentibus, qui Ecclesiam oppresserant, summum denunciat idem Propheta luctum & mœrorem, abjectis & cessantibus Instrumentis, *cap. 24. v. 8. & 9.* Cessabit gaudium *Tympanorum*, desinet strepitus exultantium, cessabit gaudium Citharæ. Et *Iob. cap. 17. v. 6.* se contra malevolos, quos perstringit, sustinet restitutione in dignitatem: Futurum, inquit, ut restituat me ad præsidendum populis, quamvis *Tympanotribarum* materia ante fuerim. Ac si dicat: Fuerunt læti de me antea, quemadmodum qui lætantur ad Tympanum. Sic *Nah. 2. 7.* prænunciantur Ninivitarum Heri Heræque, quòd cum servis & ancillis suis eodem loco habebuntur à Scythis, Assyriam obtinentibus, & pro eo, quòd ancillæ Psaltriæ, Sambucistriæ & Symphoniacæ prosequuntur Dominas; tum omnes in deportationem abeuntes edent concentus querulos & lamentabiles. Estatione, inquit Propheta, posita deportabitur *Ninive*, deducetur cum ancillis suis, comitantibus voce simili columbarum, quæ *Tympano* pulsant ex animo suo.

Idololatricus & planè Diabolicus, & ab omni φιλοστοργίᾳ alienissimus fuit uSuS ille *Tympani*, quando in valle *Gehinnon* Hierosolymæ, versus orientem & meridiem vicina *Moloch* idolo candenti (erat ea statua ænea & concava, figurâ Regis, unde etiam מֹלֶךְ quasi מֶלֶךְ id est Rex, nomen habet, ita fabrefacta, ut brachia porrigeret, & subjecto igne incandesceret *Levit. 18.*) cremandos imponebant, & abominandi incendij & conflagrationis spectaculo devovebant liberos, adhibito sonitu *Tympani* & aliorum Organorum Musicorum, ne ejulatus liberorum à parentibus exaudiretur. Hinc orta est ejus loci appellatio *Tophet*. Nam תֹּף Toph significat Tympanum, vel latitudinem à תָּפַח: Erat enim locus amplus, idololatris frequentatus *Ierem. 7. & 19.* Quò alludit *Esai. cap. 30. v. 33. Præparata est ab heri Tophet:* qua voce notat Propheta singulare judicium, quo in Regem Babyloniæ erat usurus Deus; Quandoquidem illa impurissima sacrificia maximâ pompâ fiebant palam ad portam Hierolymorum. Incendium & conflagrationem exustorum

in valle Hinnon allegoricè accommodat Esaias Babylonij Regis exitio, in oculis Ecclesiæ illustrissimo.

Ob inauditam immanitatem in loco tam amplo, significatur hujus loci nomine, lata & spacioſa Gehenna seu Infernus, & accipitur pro reproborum supplicio, & loco cruciatus, in æternum reprobis destinato, ubi perpetuò torquebitur Sathan, cum Angelis suis, *Matth. 5. 22. Marc. 9. 43.* Crudelitas ista adolendi prohibetur cum comminatione lapidationis, *Levit. 18. & 20.* Mentio hujus perpetratæ impietatis fit *Ios. 15. 8. Nehem. 11. 2. Chron. 28.* & passim.

Abusum denique *Tympani* & Instrumentorum impium adauxisse etiam legitur Iuliani κακοζηλία & prava æmulatio. Is enim ut Templa gentilia Christianorum Ecclesijs conformaret, jussit in ijs non tantùm altaria & primarias sedes ædificari, *Sozom. lib. 5. cap. 16.* verùm etjam Tibias & *Tympana*, & Cymbala & Symphonias in templis eum habuisse ex Arnobij *lib. 7. contra Gentes* patet.

Ad extremum *Tympano* admoneamur, ut nos, qui nos Christi gregi fatemur assertas oviculas, cum lupo hostilitatem servemus. *Tympanum* enim ex ovis pelle nil insonabit, insonante Tympano ex lupi pelle confecto, *Alciat. emblem.* vel post mortem formidolosi; & *Albert. Crantz. in Vandalia lib. 11. cap. 9. de Zischa.*

Atque hæc de *Tympano*, Instrumentis sacris annumerato sufficiant: de quo plura in Profana, humana & Liberali Organica.

XI. CAPUT.

De Tuba & Buccina.

INstrumentis *sacris* annumeranda est & cum *Tibijs* TUBA vel BUCCINA, cùm *argentea*, tum *arietina*: Alia nominatur שׁוֹפָר Schophar *Tuba, buccina cornea Exod. 19. 16.* plur. שׁוֹפָרוֹת & שׁוֹפָרוֹת *Iud. 7. 10. & Ios. 6. 4.* a שָׁפַר pulchrescere: quod decorum sit & jucundum auditu Instrumen-

mentum, aut etiam arte perpolitum, & elaboratum. Alia est חֲצֹצְרָה Chazerah *Num. 10. 2. Hos. 5. v. 8. 2. Paral. 29. Psal. 98. &c. Tuba classica.* חָצַר clanxit tuba. *(Ex Hiph. geminatum צ non legitur, licet scribatur.*

Harum *Tubarum usus* in populo Israëlitico cùm passim alibi, tùm præcipuè *capite decimo Numerorum* disertè traditur, ubi Moses divinitus jubetur parare & usurpare *Tubas*, quæ non caruerunt *mysterijs.*

1. TUBARUM *numerus* binarius indicatur: *Fac tibi duas tubas:* ad denotanda mysticè duo Testamenta, sive Tubam *Legis & Gratiæ*; aut, ut visum Ruperto, ad præfigurandum duplicem Christi adventum; quorum alter *Gratiæ*, alter *Judicij.*

2. *Materia* fuit argentum purum, solidum vel ductile: *Fac tibi duas Tubas argenteas, opere ductili facies illas:* ad significandam maximè Verbi cœlestis puritatem, quod argento comparatur purissimo, *Ps. 12. v. 7.* De materia quarundam Tubarum arietinâ vel cornea, mox inferetur.

3. *Usus* duplex, *Politicus & Ecclesiasticus. Ille* vel ad cogendum cœtum, vel ad movenda castra, *v. 3. Hic* vel ad excitandam fiduciam de auxilio divino contra hostes, *v. 9*; vel ad generandam hilaritatem, & lætitiam pro beneficijs in diebus festis, calendis vel initijs mensium, *v. 10.* his verbis: *Et in die lætitiæ vestræ, & in temporibus statutis vestris, & in capitibus mensium vestrorum clangetis Tubis* בַּחֲצֹצְרוֹת ταῖς σάλπιγξιν, *super holocaustis vestris, & super sacrificijs pacificorum vestrorum;* (שַׁלְמֵיכֶם unde German: eine Schalmeyen/ qua tempore pacificationis utebantur) *Eruntq; vobis in memoriam coram Deo vestro: Ego Jehovah Deus vester.*

Quo respexit *Psal. 81. Buccinate Tubâ in Neomenia, in tempore constituto, in die festivitatis vestræ.* Vbi notatur tempus, quando illa solennior celebratio Dei sit instituenda. Etsi enim Deum quotidie laudare debemus, publicæ tamen ejus celebrationi festa destinata sunt. Vult itaque Psaltes in Novilunio cùm omni, tùm imprimis illo, quo Judæi festum *Tabernaculorum* celebrabant ejusmodi anniversariam divinæ bonitatis δοξολογίαν institui. Nam mense septimo Judæi festum Tabernaculorum quotannis ita celebrabant, ut Calendis septimi mensis clangore Tubæ populum convocarent, & sacros conventus agerent:

die

die posteà decimo ejus mensis, *Festum Expiationis*, & decimo quinto, *Festum Tabernaculorum*, quod sub tabernaculis è frondibus contextis agebant, ad recordationem Castrorum, sub quibus in deserto quadraginta annos mirabili Dei beneficio sustentati fuerant.

Quia verò tres illæ solennitates, *Calendæ* nimirum, feriæ *Expiationis*, & denique *Scenopegia*, in unum mensem incidebant, unoq; conventu populi peragebantur, ideo pro uno festo sumuntur sæpe. Etenim mensis ille TIZRI, primus antiquitus, juxta festorum ordinem apud Iudæus septimus, totus ferè sacer ac festivus erat, quasi quoddam mensium *Sabbathum*, jam frugibus ex agro collectis maximè ferijs accommodatum. *Origen. homil. 23. in Num.* Mensis ejus die primo, annum civilem pariter inchoante, instituebatur festum *Tubarum*, sive *Buccinæ* & *Clangoris*, ita dictum, quòd in eo inter sacrificia *cap. 29. Num.* descripta, Tubarum sonitus & clangor audiretur, *Levit. cap. 23. v. 24.* sive in memoriam Isaaci, hoc ipso die liberati ab immolatione, ut Rabini opinantur, idem *Cornu festum* appellantes, fabulando mandatum à Deo, ut arietino cornu clangeretur, quòd aries inter fruteta hærens cornibus, pro Isaaco monstratus ac immolatus esset. *Genes. 22. v. 13*; sive potius ob recordationem bellorum contra Amalecitas gentesque alias, Duce & autore Deo gestorum.

Reliquæ festi *Tubarum* notationes de hominis militia, & similes, ad Allegoriarum classes remittendæ sunt. A vero autem non absonum, quòd ob multa festa incidentia in hunc mensem, ejus initium inprimis solenne & otio & clangore & sacrificijs fieri oportuerit, ut tanto nobilior & notabilior esset totus mensis, & ad observationem sequentium festorum cœtus universus solenni excitaretur παρασκευῇ.

Succurrit hîc quoque solennis celebratio quinquagesimi sive IUBILAEI anni, *Levit. cap. 25.*

Eum *Iubilæum*, quem Eusebius Cæsarienſis in Chronicis, à numero quinquagesimo Hebræis sic dici scribit, Latini à *Iubilo* derivant, ut annotavit Augustinus. Quidam á primo Musicorum Instrumentorum

torum autore, *Iubal* fluxisse nomen autumant. Hebræorum fert opinio, à *Iobel* appellari, verbo Arabico, quod Cornu significet arietinum: Vnde Aquila Græcè κεραλίνην reddidit, sive, propter cornu istius usum, sive, ut quibusdam placet, propter formam solùm cornu arietini. *Indictio Iubilæi* fiebat decimo die mensis septimi, in ipso nempe Expiationis festo, *Levit. 25. v. 9.* ubi *Tubarum* clangoribus denunciandus erat toti populo optatus ille Remissionis Libertatisque annus. De *Buccinis* quærit Abulensis *quæst. 6. & 7. in Iosuam part. 1.* fuerintne corneæ an argenteæ, & ex metallo sive argento fuisse concludit: propterea quòd asservatæ, & in deserto asportatæ fuerint. Dissentiunt tamen LXX. Interpretes cum Hieronymo.

4. *Clangor* diversus indicatur *cap. 10. Numer: Simplex & æqualis*, διάτονον Græci vocant, ad convocandum multitudinem, ubi duabus simul canendum Tubis, *v. 3*; vel ad Principes congregandos, ubi unâ saltem utendum, *v. 4. Inæqualis* & *varius* תְּרוּעָה Theruah dictus, (Schindler. vociferatio, ein Feldgeschrey / *Psalm. 47.* Iubilatio.) vel à fractura, tremulaq; voce ad canendum classicum, sive ad impetrandam profectionem: *v. 5. 6.* Si clanxeritis Taratantarâ & vel si taratantarizabitis tubis *v. 9. &c.* Vbi ad clangorem primum prima acies, ad secundũ secunda, & sic consequenter moveri jussa est *v. 5. 6.* Græci reddiderunt σημαίαν significanter: quo juxta Theodoretum *quæstione 15.* alludisse creditur Apostolus *1. Corinth. 14. v. 7. 8.* ὅμως τὰ ἄψυχα φωνὴν διδόντα, εἴτε αὐλὸς, εἴτε κιθάρα, ἐὰν διαστολὴν τοῖς φθόγγοις μὴ δῷ πῶς γνωσθήσεται, τὸ αὐλούμενον, ἢ τὸ κιθαριζόμενον, καὶ γὰρ ἐὰν ἄδηλον φωνὴν σάλπιγξ δῷ, τὶς παρασκευάσεται εἰς πόλεμον; Quin & inanima vocem reddentia, sive tibia, sive Chitara, nisi distinctionem sonis dederint, quomodo cognoscetur, quod tibiâ canitur, aut Citharâ? Etenim si incertam vocem Tuba dederit, quis apparabitur ad bellum? ἄδηλον φωνὴν Theodoretus habet μὴ ἔυζημον.

Peculiaris etiam planè fuit usus in promulgatione Legis divinæ

R in mon-

in monte Sinai: *Exod. 19. v. 13.* Iumentum enim & Homo ascendere permittuntur in montem Sinai (unde promulgebatur) quum tractim sonuerit Cornu. id est, audietur διάπνος sive continens unius toni sonus. Q. d. Erit huic interdicto montem attingendi locus, donec istud audiatur, quod in extremis ferè cantionibus observatur.

Et ex communi usu voluit cognosci DEus à populo, quando Religio loci illius esset desitura, discedente Domino, & sacram hanc actionem terminante per signum ejusmodi. Nec sine mysterio conceditur aliquis in montem ascensus, protracto longiùs sono Buccinæ: Mysticè enim hîc significatum est, tùm ad Deum propiorem nobis patere aditum, quando vox uno quondam loco concluſa, per Christum diffusa & protracta, toti orbi innotuit.

5. BUCCINATORES ipsi Sacerdotes sunt. Quo indicatum dubio procul, & in actionibus præcipuam Sacerdotum esse autoritatem, nec promiscuæ multitudinum turbæ cedendum, sed gravitatem servandam esse & modestiam; & omnium actionum exordia à sacris semper ducenda, sive ab imploratione nominis divini, *Colos. 3. v. 17.* Quicquid egeritis sermone aut facto, in nomine Iesu facite, gratias agentes Deo & Patri per eum.

Tubarum Allegoria quadruplex.

Nec inconveniens hîc piè & jucundè observare *Allegoriam Tubarum quadruplicem*, ex vario earundem usu & mentione passim in sacris literis, desumtam.

1. Significatur officium Sacerdotum, quorum est *clangere Buccinâ*, *Ezech. 33. v. 3. & 6.* hoc est: Auditores terrere, juxta etiam solari. Iubentur enim buccinatores isti inflare Tubas, sive minatrices illas & castigatrices scelerum, de quibus *Esai. 58. v. 1. Clama, ne cesses, exalta vocem tuam quasi* Tubam, *annuncia populo meo sua scelera. Sophon. 1. cap. v. 16. Dies* Tubæ *& vociferationis super civitates munitas, & super terras excelsas: & angustijs afficiam homines, & ambulabunt ut cœci, quia Iehovæ peccaverunt:* sive consolatrices & Evangelicas, de quibus *Esai. 27. v. 13. Et in die illa clangetur* Tubâ *magnâ, & venient, qui perierant in terra Assur, & expulsi fuerant in terram AEgypti: & incurvabunt se Iehovæ in monte sanctitatis Hierusalem.*

Ita

Ita Augustinus *tom. 10. serm. 106. de tempore: Sacerdotales illius temporis* Tubas *quid aliud præfiguraſſe credimus, quàm hujus temporis Sacerdotum prædicationes, per quas non ceſſant peccatoribus terribili ſono auſterum judicium nunciare, triſtem Gehennæ interitum prædicare, & quodam comminationis ſtrepitu aures delinquentium verberare? &c*

Et in promulgatione Legis, Clangor Buccinæ *Exod. 19. v. 16.* ſive miniſteria Angelorum ſignificat, quorum diſpoſitione Lex data eſt, *Actor. 7. Galat. 3*; ſive Legis vim animos omnium penetrantis; etjam quando *Exod. 20. v. 18.* populus ſub montis fumantis radice inter tonitrua & lampades ad clangorem *Tubæ* conſternatus deprecatur, ut Deum loquentem deinceps non audiat coràm, niſi interventore & mediatore Moſe; inde non ſolùm terror hominum ad divinæ majeſtatis conſpectum, & voluntatis divinæ ſeveritatem proditus eſt, Legis officium, quod terrorem metumq; animis incutiat, patefactum; ſed anagogicè inſuper indicatum eſt, in communi Redemptionis opere, μεσίτην tantò magis requiri, quanto major offenſi DEi erat indignatio. Quapropter probi Paſtoris munere fungens Moſes oratione conſolatoria perterrefactos erigit.

Caveant quibus canunt buccinatores, ſurda eos aure præterire; ne redarguantur Proverbio, quo Chriſtus perverſitatem Iudæorum accuſat *Matth. 11. v. 16. & 17: Cui aſſimilabo gentem iſtam? Similis eſt pueruliſ, qui ſedent in foris, & clamant ſodalibus ac dicunt:* Tibijs *cecinimus vobis & non ſaltaſtis, lamentati ſumus vobis, & non planxiſtis.*

Alluſio eſt ad Iudæorum liberos, qui ſæpius in foro vel plateis ſub dio ludentes, *Zach. 8. v. 5.* modò ſacra nuptialia, modò pompas funebres imitabantur. Vt autem ſingula tantò majore frequentia inſtituerentur, plerumque coævos ad ejuſdem ludi ſocietatem provocabant: ſin horum quidam ita moroſi eſſent, ut ad ludendum perſuaderi non poſſent, vel certè eundem levibus de cauſis inciderent, aut diſſolverent, ijs μισανθρωπίαν & inhumanitatem ſuam exprobrabant hoc cantico: *Cecinimus vobis, & non ſaltaſtis; lamentati fuimus, & non planxiſtis.*

Accommodatur ad pertinaciam Iudæorum, qui nec Baptistæ doctrinâ, & vitâ severiore, nec Christi humanitate permoveri poterant, ut Evangelio crederent: sed in altero gravitatem morum desiderabant: Nonnulli etiam illius solitudinem ac temperantiam obsessionis Diabolicæ; ac vicissim, hujus φιλανθρωπίαν, & familiariorem cum alijs conversationem ebriositatis vel temulentiæ nomine traducebant, ut nimirum ubiq; haberent, quod carperent, & obstinationi suę prętexerent. Eodem adagio nostrates auditores redarguendi sunt, qui nec benignis, nec asperioribus, nec duris, nec mollibus verbis flecti possunt. Vbi Synecdochicè accipiuntur *Næniæ funebres* pro asperâ & tristi oratione, quæ animum mœrore afficiat; *Cantus Tibiæ* pro dictis lenibus, quæ animi clementis indicia sunt, & auditorum corda exhilarant. Frustra itaq; buccinantes, qui neque Legis, neque Evangelij clangore animos movere possunt, solentur sese cùm Iohannis, tùm Christi optimorum buccinatorum exemplis.

2. *Verbum Evangelij* efficax quasi *Tuba* est. Hieronymus *in 7. cap. Ezechielis. Ejus sonus exit in omnem terrarum orbem, Psal. 18. Rom. 10.* Ita Clemens Alexandrinus in protreptico suo: σάλπιγξ ἐστὶ χριστὸς τὸ εὐαγγέλιον: ὁ μὲν ἐσάλπισεν, ἡμεῖς δὲ ἠκούσαμεν. Tuba *est Christi Evangelium &c.*

Et sub festo TUBARUM proposita fuit imago prædicationis Evangelicæ, cujus clangor instar *Tubæ, Zach. 9. v. 14*; quæ exaltatur ut *Tuba, Esa. 58. v. 1*; quam prodromus Christi, voxilla clamantis, inflavit ante Expiationis magnæ festum in Novo Testamento. Rectè igitur figuram lætitiæ in conversione gentium fuisse dicit Rodolphus *in 1. cap. Levit:* Solennitatis, inquit, nostræ principium, quasi prima dies septimi mensis, temporibus Apostolorum fuit, quando prima gentium facta est vocatio clangentibus *Tubis*, mundum scilicet perlustrante tonitruo divinæ prædicationis.

Sic Origenes *homil. 23. in Num.* allegoricè transfert ad eum, qui ex sacrarum literarum sono interiore lætitiam percipit. Quis est, inquit,

inquit, qui festivitatem gerat memoriæ *Tubarum*, nisi potest Scripturas Propheticas & Evangelicas, atque Apostolicas, quæ velut cœlestis quædam personant *Tuba*, mandare memoriæ, & intra thesaurum cordis sui recondere? qui ergo hæc facit, & in Lege Dei meditatur die ac nocte, iste festivitatem gerit memoriæ *Tubarum, &c.*

Iubilæi etiam anni denunciatio *Tubarum* clangore, quid mysticè voluit aliud, quàm ut adventus Christi, cujus ministerium in 30. *Iubilæum* Mosaicum incidit, quibusdam quasi notis exprimeretur; atque ut *Iubilæus* Evangelij verus adumbraretur, in quo læta & sonora voce annunciatur remissio, libertas, reditusq; ad amissa quondam cœli bona? *Actor. 3. 38. Iohan. 8. 36. Galat. 3. 3.*

Iosuæ libro cap. 6. Sacerdotes septem, portantes septem *buccinas* arietinas, ante arcam IEHOVAE clangunt *buccinis*, donec septima vice ad auditum *Buccinæ* sonum, & populi vociferationem muri Ierichuntis corruebant, & civitas capiebatur: Sic etiam per Apostolorum non tantùm 12; Sed discipulorum quoque 70. prædicationem sonoram CHRISTUS, cum DEo fœderis autor, toti mundo obviam importatus, innotuit, cujus quiete septimo die, regnum mundi collapsum, & portæ Inferni dirutæ sunt.

Iudic. libro cap. 7. leguntur Midianitarum castra discurrentia sese mutuis lanienis confeciſſe, ubi principio vigiliæ mediæ cum Gideone trecenti, qui lamberant, in tria agmina distincti, *Buccinis* in dextra clanxerunt, simul comminuendo hydrias vacuas, & faces sinistrâ tenuerunt. Ita quoque ex ore infirmorum sonantis in exili Ecclesia Evangelij clangor de Messia, mane è mortis tenebris in vitam emergente, in quo fax Deitatis eluxit splendidè, stygios hostes in fugam convertit miraculosè.

Cumq; statim à Christi Ascensione & Sessione ad dextram Patris, Spiritu Sancto effuso, Evangelij clangor per Apostolos, Evangelistas, Doctores & Pastores datos *Ephes. 4.* toti mundo insonuerit; omnes jubentur populi *Psal. 46.* manibus plaudere, & voce orationis congratulari Deo, qui elegit nobis hæreditatem nostram, quandoquidem a-

ſcendit DEuS in jubilo, *Dominus* in voce *Tubæ*. Vt enim in ſolenni ritu, quo David arcam fœderis in urbem Hieroſolymam adduxit, *2. Samuel. 6. Tibicines* & *Tubarum* ſtrepitus, omnisque generis organa Muſica adhibebantur: Sic impertitâ Diſcipulis benedictione, inter panegyrica, ἐπινίκια Angelorum, non ſine Diſcipulorum votis & præconijs, imò cum precibus & gratulationibus Eccleſiæ, & militantis in terra, & triumphantis in cœlo, veluti *Tubæ* jubilo manifeſtata & glorificata eſt perruptoris prævij Chriſti in cœleſtem arcem aſcenſio, *Actor. 1. Epheſ. 1. & 4. 2. Corinth. 15.*

Interea cum ad *Tubam* Evangelij clangentem, ſub Chriſti vexillo, vita hominis Chriſtiani nihil aliud ſit quàm militia, *Iob. 7.* aſſiduè velut è ſpeculis & turribus Templorum proſpiciendum & animadvertendum eſt in *Tubas ſeptem*, ſeptem Angelis à Deo datas, *Apoc. cap. 8. Tubarum* cantu ſecuturas in Eccleſia hæreſes, & veræ doctrinæ corruptelas, & certamina graviſſima impiorum Doctorum ſignificari præmonemur, ut cauti periculo imminenti opponamus fidos ſpeculatores, qui verbi ſinceritate, & ardenti invocatione veritatem propugnent.

In accommodatione ſeptem *Tubarum* ad ſingulas hæreſes diſſenſio eſt.

Lutherus annotat, primæ *Tubæ* ſonitu *Tatianum* & *Encratitas* prænunciari; ſecundæ *Tubæ* aſcripſit *Marcionem*; tertiam *Origeni* accommodat; quartæ *Tubæ Novatum*, & ab eo ortos *Catharos* attribuit. *in præfatione Apocalypſeos Germanica*: Alij, temporum & hiſtoriæ ſeriem ſecuti, ad *Nazaræorum* & *Ebionitarum*, vel *Mineorum*, ut Hieronymus *tomo 3.* appellat, primam *Tubam* accommodant; Secundam ad *Gnoſticorum* furores; Tertiæ *Tubæ Samoſatenum* & *Arium* deputant; Quartæ *Pelagium* attribuunt; Quintæ *Tubæ Abbadon*, filius perditionis, Romanus AntiChriſtus confertur *cap. 9.* Sexta *Tuba* ibidem *Mahometis*, & *Saracenorum* ac *Turcarum* exercitus & blaſphemias depingit. De *Tuba* ſeptimi Angeli *cap. 10. Apoc.* mox ſub 4. Allegoria Tubarum.

3. *Tuba* vel *Buccinator* etiam dici poteſt fidelis quiſque, Dei laudes grato ſonans ore, & fidei conſtantiam atteſtans. Noſtrum quippe

Gideo-

Gideonem, Ducem prævium sequentes, & respicientes, Christianos in militante Ecclesia decet *Buccinâ* apertæ confessionis clangere, & grato corde tot tantaq; beneficia Dei prædicare, donec fractâ hujus corporis mole, facem fidei ardentis, & spem beatæ immortalitatis præferentes perrumpamus ac penetremus mortem, & hostes sibi ipsis mortiferos. Origenes ostendit, *homil. 23. in Num:* quomodo quisque celebrare possit festum *Tubarum.* Et si quis potest, inquit, in gratias illas Sancti Spiritus promoveri, quibus inspirati sunt Prophetæ, & psallens dicere: *Canite initio mensis Tuba, in solennitatibus ejus, Psal. 80.* & qui scit in Psalmis jubilare ei, dignè agit solennitatem *Tubarum.*

Huc spectat allusio *Psal. 97:* Ψάλατε ἐν σάλπιγξιν ἐλαταῖς, *Psallite in Tubis ductilibus.* Sic enim Ambros. *in lib. de fide Resurrectionis, tomo 3.* Faciat, inquit, amicus Dei rationabiles *Tubas* duas ductiles; argento probato h. e. precioso verbo compositas, & ornatas, quibus non raucum increpans terribili sonitu murmur interstrepat, sed *sublimes gratiæ* DEo continuâ jubilatione fundantur. Et August. *8. tomo in Psal. 97.* per *Tubam* Ductilem animum putat significari tribulatum. *Ductiles Tubæ* tundendo producuntur; si tundendo, ergo vapulando eritis *Tubæ ductiles,* ad laudem Dei productæ. Si cum tribulamini proficiatis, tribulatio tunsio, profectus productio est. *Tuba ductilis* erat *Iob,* quando repente percussus tantis damnis, & orbitate filiorum, tunsione illa tantæ tribulationis factus *Tuba ductilis* sonuit: *Dominus dedit, Dominus abstulit, &c.* Vide *Gregor. Mag. lib. 30. Moral. cap. 4.* Etiam cavent fideles, ne per hypocrisin in gloriæ popularis aucupium *Tubâ* Pharisaicâ *buccinantes Matth. 6.* ostentent ac venditent Eleemosynas, aliaq; opera, quibus præstandis, Legis *Tubâ* provocante, omnino astricta est Fidei obedientia.

4. Præmonet *Tuba* impijs horribilem & tremendum, pijs triumphalem & exoptandum diem judicij, quo Filius hominis venturus in nubibus cœli, cum potestate & gloria multa, missurusq; est Angelos suos *cum voce Tubæ magnæ, Matth. 24.* Et *1. Thessal. 4.* Ipse Dominus cum

cum hortationis clamore & voce Archangeli & *Tuba* Dei descendet de cœlo. Et *1. Corinth. 15.* momento & ictu oculi ad *ultimam Tubam* ἐν τῇ ἐσχάτῃ σάλπιγι (σαλπίσει γὰρ canet enim) & mortui suscitabuntur incorrupti, & nos commutabimur. Tunc certè Hierichuntis instar, *Ios. 6.* hic Orbis ruinam trahet, ad *Tubas* septem, h. e. infinitorum Angelorum, arcâ fœderis se gloriosè exhibente in terra promissâ conspiciendam, ubi periodi septimus gyrus revertetur, ut ferè emersi 6000. annorum, tandem Sabbathum æternum *Tubarum* festum & *Iubilæum* annum celebremus festivitate perenni.

Huc Chrysostomi expositio *homil. 47.* ad populum Antiochenum, & *homil. 77. in Matthæum* Καὶ τί βούλονται αἱ σάλπιγγες, ἢ ἡ ἠχή; πρὸς διανάστασιν, πρὸς ἀφροσύνην πρὸς πῆξαι τὸ τῶν μελλόντων ἔκπληξεως. Quid *Tubarum* ille sonus vult? ad exuscitationem, ad gaudium, ad exprimendum rerum futurarum stuporem.

Nec frustra *Tubæ* formam in cœlo apparuisse aliquando contigit, prodigijq; loco habitum narrat Niceph. *lib. 15. cap. 20.* Nubes, inquit, *Tubæ* specie ad dies quadraginta visa est. Et certè olim in exequijs, veluti ad filiam Iairi terræ mandandam, *Matth. 9.* adhibitæ fuerunt & *Tubæ*, & *Tibiæ*, non tantùm ob lugentium dolorem, & mœrorem mitigandum; sed etiam gratiâ excitandi animositatem, qua in militante Ecclesia Stygios Midianitas, ad Gideonis Christi clangentem *Tubam*, sive lætam Evangelij vocem, fractâ corporis hujus mole, face fidei ardente, *Iudic. 7.* perrumpamus, eluctati spe resurrectionis ex morte ad vitam æternam, ubi in novissimo Christi reditu, clangorem edente *Tubâ* extremâ, capitibus elevatis triumphaturi sunt pij. *Tuba* illa qualis sit futura, videatur *Chrysolog. serm. 103.*

Caveant autem tunc Epicuræi subsannatores, qui cum *Tibicinibus illis* ad Iairi defunctam filiam, Christo Duci vitæ, resuscitandi mortuos tam facilem, ac è sopore dormientes evocandi virtutem ac efficaciam

caciam planè derogarint; ij sanè ex illustrati & creduli *Iairi* ædibus, h. e. credentium Ecclesia expulsi, æternis involventur tenebris, ubi *væ væ* ejulabunt, plenis sine fine buccis.

XII. CAPUT.

De Tintinnabulis, Nolis & Campanis.

NVnc *Tintinnabulum, Nola, & Campana*, quid sonent in Ecclesia attendamus.

TINTINNABULUM Instrumentum est æneum; πεποιησμένον sive factitium nomen, à voce quam facit *Tintin*: ὁ κώδων Græcè; Hebræis פַּעֲמֹן *Exod. 28. v. 33. 34. cap. 39. v. 26.* à Percussione vocatum: פָּעַם enim est percutere, pulsare vel conteri, & quasi tinnitum facere.

Tintinnabulorum USUS sacratissimus fuit in Veteris Testamenti Ecclesia: Vbi summi Pontificis pallium, sive Ephod, sive tunica superhumeralis, ut Hieronymus reddidit, ornabatur ex *malogranatis* trium præcipuè colorum, & ex *Tintinnabulis* aureis, quibus in ingressu & egressu Sacerdos sonum cieret. De quo *Exodi cap. 28. v. 33. 34. 35.* sic legitur in delineatione Ecclesiastici operis, Mosi præscripta: *v. 33. Facies & in fimbrijs ejus* (Ephod) malogranata *ex hyacintho & purpura & vermiculo cocci: in fimbrijs, inquam, ejus per circuitum*; Tintinnabula *aurea in medio illorum per circuitum. v.* 34. Tintinnabulum *aureum unum &* malogranatum; tintinnabulum *aureum alterum*, & malogranatum *in fimbrijs pallij per circuitum. v. 35. Erit autem super* Aharon *ad ministrandum, & audietur sonus ejus, quando ingredietur Sanctuarium coram* Iehovah, *& quando egredietur*; *& non morietur.*

Et delineationi respondens effectio extat *Exodi cap. 39. v. 24. 25. 26. V. 24. Feceruntq; in Fimbrijs pallij* malogranata *ex hyacintho, & purpura, & vermiculo cocci, & byssо retorta. V. 25. Feceruntq; &* Tintinnabula *ex auro puro, posueruntq;* Tintinnabula *illa in medio* malogranatorum *in*

fimbrijs pallij per circuitum, in medio, inquam, malogranatorum. V. 26. Tintinnabulum & malogranatum *in fimbrijs pallij in circuitu ad miniſtrandum, quemadmodum præceperat Iehovah ipſi* Moſi.

Idem iteratur in Eccleſiaſtico *cap. 45. v. 11. Qui globulis, inquit, aureis ſuccinxit eum, crebriſq; circum circa* Tintinnabulis, *quæ ſonos ederent, ipſo incedente, atq; in Templo tinnitum ederent, in memoriam filiis Iſraël, & populi ſui.*

Fimbrijs appenſa *Malogranata* notant εὐωδίαν, quâ per Chriſtum Deo accepti reddimur: *Tintinnabula* prædicationem Verbi cœleſtis, longè lateq; ſonantem. Vtq; *malogranata*, quæ grana plura uno cortice continent, & tegunt, hîc *Tintinnabulis* juncta ſunt; Sic in Eccleſiæ Catholicæ cœtu mentes ὁμοθυμαδὸν collectæ, unius cordis & oris concentu unam fidem & confeſſionem de uno eodemq; Deo, deq; unius Sacerdotis beneficijs conjungunt.

Quod autem *Aaroni*, non hac veſte in conſpectum ſuum prodeunti, Deus interminetur mortem; ſic interpretatur Gregorius Magnus *part. 2. Curæ Paſtoral. cap. 4. & lib. 1. Epiſt. 24. Sacerdos*, inquit, ingrediens, vel egrediens moritur, ſi de eo ſonus non audiatur, qui iram contra ſe occulti judicis exigit, ſi ſine ſonitu prædicationis incedit. Veſtimentis *Tintinnabula* inhærent, ut vitæ viam cum linguæ ſonitu congruere, ipſa quoque bona opera clament *Sacerdotis.*

Memorabile quoque eſt, *Salomonis Templum* ſuper tectum *Tintinnabula* habuiſſe, quibus abſterritæ aves abigerentur, eorumq; fuiſſe quadraginta memorat *Euſeb. Præpar. Evang. lib. 9. cap. 4.*

In recentiori Eccleſia, quod hîc inſerere libeat, ut *Tintinnabula* cenſerentur *Nolæ & Campanæ* vocabulis, obtinuit conſuetudo á *Campaniæ Nola. Paulinus* enim, *Nolæ* urbis Campaniæ Epiſcopus, primus in ſua Eccleſia CAMPANAE majoris fuſionem & uſum inveniſſe proditur, & ad pia munia tranſtuliſſe, ut nimirum ejus ſono exciri poſſent remotiùs habitantes, ad conciones, precationesq;: *Gilbertus Cognatus lib. 3. Narrat. Petr. Hiſp. ſil. p. 2. cap. 9.*

Etiam *Campanulæ* nomen reperitur in literis Cyrilli Hieroſolymitani,

mitani, inter Beati Augustini *epistolas 206.* quo loco, in S. Magnæ usum *Campanulæ* tum invaluisse, convocandis ad rem divinam Sanctimonialibus, autor meminit. Quanquam eam Cyrilli Epistolam esse non pauci dubitant, putatur tamen, si alterius sit, non illo admodum inferior esse autor. Manifestum est, usum *Tubarum*, quibus concio Iudæis indicebatur *Num. 10. Matth. 9.* post occupasse *Campanas:* quarum publicum signum ad Dei cultus, vel ritus publicos cogendi populum, ne Eleusinius censeatur congressus in Christi Ecclesia, εὐλαξίας ἕνεκα, non duntaxat toleratur, verùm etiam conservatur. *Rup. Abb. Tuiecens. de divin. offic. lib. 1. cap. 16.*

Callistus III. Pontifex mandavit, ut assiduo rogatu Deus flecteretur, in meridie *Campanis* signum dari fidelibus omnibus, ut orationibus eos juvarent, qui contra Turcos continuò dimicabant. Crediderim tum ego precibus omnium, Christianos, ad Bellogradum contra Turcos dimicantes, duce *Ioanne Vaivoda*, astante etiam *Ioanne Capistrano* ordinis Minorum, crucemque pro vexillo hostibus inferente, eos Bellogradum oppugnantes ingenti clade superasse, *scribit Platina.*

Atque hîc non piget inserere, quæ Ecclesiarum Brunsvicensium constitutio pia, à Christianissimo IuLIO Duce p. m. præscripta, de Campanæ pulsu PRO PACE, præcipit & admonet. *Fol. 50. sub titulo.*

Kirchen Ordnung auff den Dörffern.

Weil auch gebreuchlich/daß die BetGlocken Abends/Morgends vnd zu Mittage geleutet werden/so sol das Volck vermanet werden/wenn solches geschicht/daß sie jhr Gebet zu Gott dem HErrn für Frieden vnd alle zeitliche vnd ewige Wolfahrt thun/vnd jhr Gesinde auch darzu halten/sie seyn im Hause/im Felde/oder wo einer ist/vnd daß sie sich des nicht schemen/Denn es ist Gott ein gefellig/vnd jhnen selbst ein nützlich Werck.

Von der BeteGlocken/oder pro pace leuten.

Man helt im Bapstumb Morgens/Mittags vnd Abends einen sonderlichen Glockenschlag/dadurch das Volck vermahnet sol werden/die

Jungfraw Mariam anzuruffen. Weil aber die hochgelobte Jungfraw Maria solche Ehre/die Gott allein gebüret/nicht haben wil/vnd auch wieder Gottes Wort ist/sol davon das Volck vnterrichtet werden.

Es kan aber der Glockenschlag an jhm selber/wie auch in den benachbarten reformirten Kirchen behalten werden/vnterscheid der Morgends-Mittags-vnd Abendstunde/dem Volck damit anzuzeigen/vnd daß dadurch das Volck erinnert vnd vermanet werde/daß sie Morgends/Mittags vnd Abends für gemeinen Frieden vnd gut Regiment bitten sollen: In welchem Gebet man gleich für die Obrigkeit/vnd wieder alle Feinde/des gemeinen Christlichen Friedens/bittet. Daher man es in den benachbarten reformirten Kirchen sehr fein nennet: die Bete Glocke/oder/pro pace leuten: Vnd ist Christlich/gut vnd nützlich/daß das gemeine Volck darzu gewehnet werde/daß sie solches nötigen Gebets nicht vergessen. Weil es aber gar offte vergessen wird/kan der Glockenschlag dazu erinnerung geben/daß sie an solch Gebet zuthun gedencken/wenn sie hören pro pace leuten/sie seyn im Hause/im Garten/auff der Gassen/oder auff dem Felde. Vnd man mag alßdann die Kinder im Hause auch singen lassen: Erhalt vns HErr bey deinem Wort/etc. Item: Verley vns Frieden gnediglich. Solch Gebet ist in diesen letzten gefehrlichen Zeiten hoch von nöhten.

Religio sanè læta fuit *Campanarum* donatio; quarum ereptio mœsta fuit rebellionis ultio; transfatio earundem mira Naturæ in metallo, si placet credere, evasit indignatio.

VRSuS *Particiacus* Venetorum Dux, *anno sal. 865.* Saracenos classe vicit prope Gradum, auxilio Basilij Imp. Græci, cujus est postea Protospatharius factus. Gratitudine proinde animi, & officio cum Basilio certans, duodenas magni ponderis, artificijque haud vulgaris dono ei misit Campanas, suntq; Venetorum munere tùm primùm Græci *Campano* ære usi. *Sabel. lib. 1. Enn. 9. & lib. 3. Dec. 1. Bergamas in Nicolao I. Pontifice.* BONIFACIuS VIII. Anagninus anno 1300. Basilicam Petri *Tintinnabulis* æreis suavissimis exornavit. *Volat. lib. 22.*

Vicissim BuRDEGALENSIBuS, qui ob salinas & vectigalia adversus *Henricum II. Francorum Regem* rebellarunt, *anno 1547.* ob seditio-

ſeditionem *Campanæ* omnes ſunt ereptæ. *Sleidan. lib. 25.* Contendunt nonnulli Autores inſigni miraculo fidem facere, quod in amolitione vel tranſlatione *Campanæ*, Gallorum Rege Clothario, viſum tradunt. *Sanctus* enim *Lupus*, Senonenſis Epiſcopus, egregiam quandam, eximijque ſonitus *Campanam* in æde Sancti Stephani collocârat: Vbi eam gratiſſimi ſonitus eſſe accepit Clotharius Rex, Pariſios, velut in Regiam urbem, deferendam mandaverat: *loco mota*, ut referunt ſcilicet, *ſonum* mox amiſit, quandoquidem *Lupus* Epiſcopus ei rei non fuerat aſſenſus. Id cum Rex animadvertiſſet, reddendam priſtino loco juſſit. Cum igitur referretur, à ſeptimo milliario conſuetum ſonitum edidit, obviante populo, miraculi gratia. Propterea jure etiam ſacris ritibus Eccleſiarum *Campanæ* dedicari conſueverunt. *Incertus autor apud Surium, tomo 5. menſe Septembri.*

Quod ſuperſtitione non caret, *Gregorius* IX. Pp. *Campanas* ad Euchariſtiæ confectionem adhiberi juſſit. *Cranz. lib. 8. Saxon. cap. 9.* Et *Iohannes* XIIII. Pp. primus idololatrico cultu baptizatis *Campanis* nomina dedit, & Lateranenſis Eccleſiæ *Campanæ* ſuum communicavit: *Baleus, Centuriâ ſecundâ Scriptorum Britanniæ.*

Apertam inſuper redolet idololatriam, & ſacrilegas repræſentat ineptias, vis illa Satanam clangore abigendi, *Campanis* baptizatis collata. Vnde planum eſt, eos, qui fulmine Excommunicationis erant Satanæ traditi, *Campanarum* etiam uſu tinnituq́; interdictos fuiſſe, quò Leoni in miſeros excluſos iſtos ferociendi major eſſet libido &c: Bonifac. VIII. *in C. alma mat. § adjecimus, de ſententia Excommunicationis.*

At *Maximilianus* I. Imp. Aug. publico edicto hujuſmodi profanationem blaſphemam ex Eccleſiæ ſacris, verbi divini præſcripto id ſic poſtulante, exturbavit. *Petr. Mart. in cap. 18. lib. 1. Reg.*

Fides denique penes autores ſit facilis, de illius *Campanulæ* virtute abdita, quæ *furta* & *mortem* non aliter atq́; ſi animata res fuiſſet, prodere conſueverat. Tradunt enim Divo Medardo quendam furto ſurripuiſſe taurum, cujus collo *tintinnabulum* ſuſpenſum erat. Vbi domo in tuto fuit taurus, fur tintinnabulum abdidit, ne illius ſonitu furtum

proderetur. Mirum accidit; in cubiculo, in scrinio, in arca, ubiq; semper quibuslibet latebris sponte tintinnabulum suum edebat sonum, admirantibus eam rem etiam vicinis, qui sonitum animadverterent, absque ullo alterius motu. Cum igitur nemini hominis furtum innotuisset, eâ re conscientiæ stimulis exagitatus, rem amicis aperuit: quorum suasu ad Medardum accedens, taurum reddidit, etiam veniâ impetratâ: Fortunatus Presbyter *in vita S. Medardi apud Surium Tom. 3.*

Tradunt præterea in Budicensi monasterio Saxoniæ æneam quandam *Campanulam* extitisse, sonoram quidem, & eo nomine prærevererenter asservatam, quæ, cum ex earum numero Sanctimonialis quæpiam è seculo migratura esset, præter ullum humanum opus auxiliumúe sponte ingentem reddebat sonum. *Gobillinus Persona in vita Sancti Meinulfi Diaconi. Surius tomo 5. Octobri.*

In χαλκηχωδείᾳ Caspari Hembergij Vezlariensis, veluti detestabilis reijcitur usurpatio *Campanarum*, adversus tonitruum horribilem fragorem & nubium conflictationem. Physici, citra impietatis notam, suas servent rationes, sonitu nubes dissipandi, & tempestates discutiendi; de quibus in Parte II. de *Musica profana &c.* Quin pulsui *Campanarum* non superstitiosè assuetæ Ecclesiæ, ingruente fulminis & fulguris periculo, pium spectent studium eliciendi preces, quibus nubes transeuntibus, *Eccles. 35, 19.* ritè pulsanti certò aperietur, *Matth. 7. Luc. 11.* ubi lingua precantis non fuerit χαλκὸς ἠχῶν, ἢ κύμβαλον ἀλαλάζον, æs resonans & Cymbalum tinniens, *1. Corinth. 13, v. 1.* h. e. sonus sine mente, quæ fidei in Deum, & caritatis erga proximum vacua, inani & obstreperâ loquacitate sonum edat, Deo non acceptum: veluti *Campana* alios ad cultum provocans, seipsam ad eundem, quem non intelligit, provocare nescit.

Cæterùm memorabiles sunt, quæ ob amplitudinem eximiam celebrantur *Campanæ, Parmensis, Mediolanensis, Lauretana,* & quæ per omnem Germaniam celeberrima est, *Erfordiensis,* de qua *Ortelius in Thuringia.*

Memo-

Memorabiliorem tradunt, qui orbem perlustrârunt, compertam in Orientalis Indiæ regno Pega, æneam *Campanam*, ambitu patentem ad palmos supra quadraginta quinque, diametro, septemdecim; quæ omnes, quæ in Europa sunt, *Campanas* amplitudine superare censetur. *Ferdinandus Mendez Iesuita, anno Domini 1554.*

Ad calcem annectatur mirum illud, quòd in AEthiopia non tantùm templa, sacella, altaria, scabella, januas, claustra, ac quicquid superne infernè spectatur, uno è saxo excavetur, ut tradit *Franciscus Alvarez. rerum AEthiopicarum cap. 44. & 55:* Verùm etiam *Campanas*, quas nos ære conficimus, illi lapidibus excavari peragunt, quod præcipuè in Barra contingit, *Alvar. c. 29. & 44. Et Ortellius in Altissimis*: vixque ferreæ reperiuntur in Argote regione, *eodem autore cap. 52.*

Tantum de *Tintinnabulis*, in Veteri Testamento mysticè usurpatis; itemq; de *Nolis* & *Campanis* in recentiori Ecclesia; atque de harum usu, tùm pio, tùm superstitioso, vel juxta opinionem mirando, & quasi divino modo adhibitis.

VSuM *Tintinnabulorum & Campanarum* horologicum, reservavit sibi Organica profana & politica sive Liberalis enarrandum.

XIII. CAPUT.

Transitio ad Instrumentalem Musicam, quæ in Novo Testamento à patribus asserta est.

THeoria, quæ Veteris Testamenti Instrumentis conspectis, cœperat etiam in recentioris seculi turribus & Templis Campanas contemplari, nunc porro sese convertit ad ἔργον ORGANICES MuSICAE, quæ in Ecclesia *Novi Testamenti*, Veterum etiam ætate, non fuit ignorata, nec inusitata. Quod etiam non tantùm humana voce; *(de quo in Tractatu Choralis Musicæ)* sed *Instrumentis* etiam *Musicis* Psalmos ac Hymnos modulati sunt Veteres; Eum, inquam, usum attestantur antiquissimum monumenta Scriptorum, qui cùm doctam discretionem Musices, tùm ejusdem

dem & privatam & publicam exercitationem, non aliunde quàm ex usu Ecclesiæ desumserunt, & introduxerunt. Namque accuratè distinguunt Patres inter *Psalmum, Canticum* seu *Oden, Hymnum, Canticum Psalmi, Psalmum Cantici.* Quæ differentiæ Carminum à modulatione sunt desumtæ.

Quod enim canit *Organon* & Instrumenti solùm Musici modulamine editur Carmen, à Veteribus appellatur PSALMUS.

Quod voce solùm humana canitur, & remoto Organo personat, alijs ODE PRACTICA, alijs CANTICUM, alijs HYMNUS dicitur, *(de quo in Leiturgodia Matutina & Vespertina.)*

Quod verò carmen, voce *humana* ad Musicum *Organon* accedente concinitur, aliâs PSALMUS ODES vel CANTICI, aliâs ODE vel CANTICUM PSALMI, pro præcinendi vel succinendi modo vocatur. *Basilius Magnus in expositione Psalmi 29. ita recenset ac definit:* Ὁ ψαλμὸς λόγος ἐστὶ μουσικὸς, ὅταν ῥύθμως κατὰ τὰς ἁρμονικὰς λόγους ᾠδὴς τὸ ὄργανον κρούηται. h. e. PSALMUS est Oratio Musica, quando concinnè juxa rationes metricas ad *Instrumentum* pulsatur. ODES duas facit species, unam quidem *Theoricam,* alteram *Practicam.* Priorem ita definit: Ὠδὴ δέ ἐστι, ὅλα θεωρίας ἔχεται φιλῆς, καὶ θεολογίας. id est: ODE est, quæ succinctam complectitur contemplationem, & de DEO sermonem. Quodcunque igitur filetur carmen, & compositione absoluta servatur, ODEN THEORICAM à Basilio dictum intelligimus.

PRACTICAM hoc definit modo: Ὠδὴ ὃ φωνὴ ἐμμελὴς ἀποδιδομένη ἀναρμονίως, χωρὶς τῆς συνηχήσεως τῶν ὀργάνων: id est: ODE seu *Canticum* est vox concinna, ad numeros edita absque *Instrumenti* concentu. Cujus formulare, & primum Musices Canticum in gloriam & laudem sempiternam DEO liberatori ex AEgypto canit atque describit Moses, *Exod. 15.* his verbis: Tunc CECINIT (יָשִׁיר futurum pro præterito, LXX. ᾖσαν) Moses & filij Israël

ſraël *Canticum* (אֶת־הַשִּׁירָה LXX. τὴν ᾠδὴν) hoc Domino, & dixerunt ad dicendum; *Cantabo* (אָשִׁירָה LXX. ἄσωμεν) Domino, quia magnificando magnificatus eſt. Vnde latinum vocabulum *Gaudium* à גָּאוֹת. Deniq; ΨΑΛΜΟΝ ΩΔΗΣ, id eſt, PSALMuM CANTICI arbitramur, inquit, Ἰὼ ἀκόλουθον πρᾶξιν τῇ θεωρίᾳ h. e. quando Carmen, ad numeros compoſitum, adhibito Inſtrumento, viva voce concinitur.

Hæc in prologo Pſalmorum ita reddidit *Hilarius*: *Pſalmus* eſt, cum ceſſante voce, pulſus tantùm *Organi* concinentis auditur.

Canticum eſt, cum cantantium chorus libertate ſua utens, neq; in conſonum Organi aſtrictus obſequium, hymno canoræ tantùm vocis exultat.

Canticum autem *Pſalmi* eſt, cum Organo præcinente ſubſequens & æmula Organo vox Chori canentis auditur, modum Pſalterij modulis vocis imitata.

Pſalmus verò *Cantici* eſt, cum *Choro antecanente* humanæ cantationis hymnos, ars Organi conſonantis aptatur, vociſq; modulis præcinentis, pari Pſalterium ſuavitate modulatur.

Inde illud, ut placet quibuſdam Theologis, colligere licet, quod Hilarij & Baſilij Magni ætate, quâ hæc introducta diſcretio, non inuſitatum fuerit, ſuppreſſa voce, Inſtrumento Muſico Pſalmos & Hymnos in Eccleſia concinere; cùm hæc non aliunde, quàm ex uſu Eccleſiæ, potuerint depromi.

Atque ut Apoſtoli monitu, *Coloſſ. 3.* Verbum Domini habitaret inter eos copiosè in φιλοφροζύνῃ Conviviorum, privatis Pſalmodijs *(de quibus in Chorali Muſica) Inſtrumenta* quoque *Muſica* à Chriſtianis licitâ & piâ exercitatione fuiſſe addita & uſurpata, *Clemens Alexandrinus*, qui circa annum Chriſti 200. floruit, *lib. 2. Pædagog: cap. 4. diſertè memorat:* Et ſi ad *Lyram*, inquit, vel *Citharam* canere & pſallere noveris, nulla in te cadet reprehenſio, Hebræum juſtum Regem imitaberis, qui Deo eſt gratus & acceptus: Exultate juſti in Domi-

no, rectos decet laudatio *(dicit Propheta Psalm. 32.) Confitemini Domino in* CITHARA, *in* PSALTERIO DECACHORDO *ei psallite.*

Et, quam privatim adhibere licuit, *Instrumentalis* Musica publicis Ecclesiæ congressibus non fuit apud Veteres exclusa. Neque enim hîc obstat, quod scribit *Iustinus Martyr*, in quæstionibus ad Orthodoxos, *quæstione 107.* de Instrumentis Musicis, deque psallendi consuetudine hoc pacto: Cum ab infidelibus ad deceptionem inventa sint carmina, iis verò qui erant sub Lege injuncta fuerint propter mentis stoliditatem; cur illi, qui doctrinam perfectam gratiæ, & à moribus modò dictis alienam susceperunt, in Ecclesiis utuntur *Cantilenis* ad consuetudinem infantium sub Lege? *Respondet autem Iustinus:* Ipsum canere non simpliciter conveniens est iis qui erant sub lege, sed adhibitis Instrumentis canere & cum saltatione & crepitaculis. Proinde in Ecclesiis tollitur è Cantilenis usus talium Instrumentorum & aliorum, quæ stolidis conveniunt, & relictum est solum canere.

Nam licèt verba ista id quidem innuere ac inferre videantur, quod tum temporis in publicis Ecclesiæ congressibus *Instrumentalis Musica* non fuerit in usu: Tamen hoc de abrogatis crepitaculis & saltatione dictum, futilia tantummodo & ad lasciviam comparata Organa, qualia in Bacchi Orgiis usitata fuerunt; non omnia indiscretè Musicorum Instrumenta concernit.

Etenim Ecclesiam nec tunc quidem Organico concentu caruisse, ostendunt quæ subjungit Iustinus ibidem inter pulcherrimos fructus Psalmodiarum (ἡδύνει γὰρ ψαλμωδία τὴν ψυχὴν &c:) hæc interserens verba: Ῥῆμα γάρ ἐστι θεοῦ τὸ νῷ ἐνθυμούμενον ἢ ἀδόμενον καὶ ἀναγεγόμενον. h. e. Nam Verbum Dei est, sive mente cogitetur, sive canatur, sive *pulsu edatur.*

Hîc evidenter à Iustino indicata est triplex ratio expromendi verbum. Una fit κατὰ τὴν ἐνθύμησιν, quando ratione concipitur, &

oratio-

oratione profertur; altera δι' ἀσμάτων, per cantilenas humana voce expressas: Tertia deniq; δι' αὐλήσεων, per *Instrumentorum Musicorum impulsionem.* Hoc enim propriè ista vox denotat, & maximè præsenti in loco; cum illi τὰ ἄσματα Cantilenæ opponantur; nisi cæcam velis statuere partitionem, ab Autore institutam. Atque ita *Musicam Instrumentalem* non omnino rejectam, sed potiùs introductam & usitatam fuisse apud Veteres, ex Basilio, Hilario, Clemente Alexandrino & Iustino Martyre expressè demonstratum est.

XIV. CAPUT.

De ORGANO Ecclesiastico nostri seculi.

AD hodierni denique seculi Organa Ecclesiastica directè decurrit instituta Musices Instrumentalis contemplatio.

ORGANO ὀργάνων, sive Instrumentorm Principi admirandam excellentiam, & venerandam autoritatem in Ecclesijs quæ concilient, plurima in structura ejus concurrunt. Nam certè plùs, quàm in reliquis Instrumentis, versata fuit Majorum industria, in *Organis* artificiosè condendis, & fundendis, non tantùm ex ærea, argentea, aurea, verùm etiam ex ejusmodi materia admirabili, quam Natura ad opus Organicum Arti negasse videtur. Id verò ubi & quando. vel quorum memoriâ olim factum sit, mox referetur.

Singulorum etiam membrorum, quæ ad integrum Organi corpus requiruntur, tam aptè & firmè disposita conspicitur constructio, ut præter id, quod nihil, tam ad externam speciem, quàm ad interiora & vivifica quasi viscera desit, etiam singulæ cicutarum imparium ad clavium harmonicum tactum, & Registrorum, ut vocant, tractum convenientem modò clariùs, modò pressiùs, perpetuo tamen & longè fortiori possint animari spiritu per follium sufflationem, quàm Instru-

menta ea, quæ humano anhelitu (qui ob fragilitatem, & respirationem inflantis crebro intermissus est) flatum hauriunt.

Quid, quod *Syrinx* illa multisona, genus Diatonicum & Chromaticum in se continens, plurium hominum choros, variasq; modulationes & voces pueriles virilesq; personante vento suaviter exhibeat, & sonos Instrumentorum omnium referat sola? seu Tympanum vclis & Cymbalum, seu Cornua & Bombyces, seu Dolzainas, & Rackettas, ut vocant, seu Lituos & Sordunos, seu Tubas & Buccinas, seu Tibias & Transversas, seu Lyras & Violas; quæ cuncta aliaq; plurima artificiosissimum illud opus systematum dulcissimorum, quæ & pedibus & manibus reguntur, mirabili exprimit suavitate: ut qui solum hoc Instrumentum habet vel audit, audire & habere cætera cuncta videatur. Taceo, quod in ijs pulsandis, vel mediocriter eruditus, eximios aliorum Instrumentorum Magistros facilè vicerit: quippe cui ad negotium capessendum manus pedesq; sunt instructi.

Etiam hac arte organica latiùs sese nullam effudisse scientiam certum est: siquidem humana industria eò progressa est, ut in summo hujus artis *Organicæ* gradu subsistat necesse sit, & vix aut ne vix quidem vel acutissimi ingenij apice solertissimo indagare audeat, quid amplius, perfectius, artificiosius, quod in artificiosissimo, perfectissimo, amplissimo *Organi* opere adhuc desideretur.

Quod si ipse summus *Organi* artifex & excultor Regius Psaltes, quale hoc tempore ab excellentissimis extruitur Magistris, spectasset, auscultasset, contrectasset; non dubium est, quin ingenti affectus artificij stupore, ardentiq; accensus fervore Spiritus, hoc illis sui seculi laudatissimis longè antepositisset *Organis*.

Quàm excellentis etenim ac multisoni sit operis vivum divini *Organi* Instrumentum, ob oculos & aures conspiciendum & auscultandum statuit *Hieronymus Diruta Italus* in libelli sui Musici præfatione. Nec piguit hîc verba Autoris ex Italico Idiomate in latinum transferre.

Omnes artes (inquit) & scientiæ, quæ humana ratione & intelligentia percipiuntur ac cognoscuntur, per providentiæ divinæ profundam bonitatem, ad prin-

principale intelligens, quasi ad suum doctorem, se referunt, quod ob eminentiæ fastigium ab omnibus intelligitur & celebratur. Vnde est, cum absolutè in Philosophia mentio fit Philosophi, Aristoteles *intelligatur; in Medicina cum Medici,* Hippocrates; *In Poësi, ex Latinis* Virgilius *Poëtæ titulo decoratur, in Italico Idiomate* Petrarcha; *In Theologicis, cum absolutè Propheta citatur plerumque* David *intelligendus venit; & Apostoli nomine* Paulum *commendant. Siquidem jam dicti viri, quilibet in suo munere, omnes in eodem genere præclaros superavit; quapropter ob excellentiam nomen professionis, in qua excelluerunt, sibi soli vindicârunt.*

Quod olim etiam in arte Musica obtinuit, ubi titulus eminentiæ Orpheo *&* Amphioni *ascriptus est. Idem videre est hoc tempore in titulis* Instrumentorum musicorum *evenire, adeò ut illud ab excellentia* Organum *appelletur, quod omnia reliqua Chori Musici Organica quasi complexu suo continet, quandoquidem omnes eas qualitates includit, per quas genuina indoles & dignitas Musicæ, in sonorum & tonorum dulcedine agnoscatur. Propterea modò denominatum* Organum, *veluti* Rex omnium Instrumentorum, *quo majestas divina in congregatione fidelium celebrari & honore affici solet, meritò habetur.*

Eandem ob causam manus *in humano Corpore Organum aut Instrumentum Instrumentorum nominatur, scilicet ejusmodi Organum, quod in operando omnibus alijs munijs, quæ ad rem perficiendam requiruntur, officio suo præest atq; succurrit.*

Vocem autem Organi *vera sua significatione ab omnibus non percipi, nullus dubito, qui hac opinione feruntur, hanc vocem tantum denotare* Organum pneumaticum, *quod in templis & Choro præter alias Voces in usu est, de quo in Psalmo extat 150:* Laudate Dominum in Citharis & Organo. *Quemadmodum verò* Testudo, Cithara, Lyra *&* reliqua Instrumenta, *quæ pennis concitantur, nomen* Instrumenti *assumunt, cùm qui arte ea contrectat, eum in finem facit, ut canendi & pulsandi artificium excolat: ita* Organum *summo in apice eminentiæ constitutum, suo complexu omnia* Instrumenta *quasi includit.*

Nobilitatis autem & excellentiæ decus præ reliquis canendi Instrumentis

meretur, quia ad vocem hominis, per Spiritus & manus opificium, quàm proximè accedit; fistulæ etiam, quacunque ex materia fabrefactæ asperam arteriam hominis repræsentant, per quas Spiritus defertur, ac tonum atq; Vocem format. Quin ea re dici posset Organum *esse* artificiosum animal, *quod beneficio artis & manus hominis quasi loquatur, sonet & moduletur, hancq; ob causam tantis sumptibus exornatum in templis collocari, ut honori & laudibus tantùm destinatum vocibus ac tono, magnifica & admirabilia divinæ potentiæ opera concelebret.*

Non inconcinnè itaque ab excellentia denominatum Organum, *humano corpori, quod ad actiones perficiendas, ab anima animatur & dirigitur, assimilatur. Etenim ut tum demum summa cum delectatione ad se oculos allicit, cum dulci suo sono aures demulcet; ita etiam tum homo oculos aliorum in se convertit, cum suaviloquentia sua aures auditorum occupat, exprimens internam dispositionem & Spiritus effigiem, quæ Organi veluti anima est: porrò* folles *ad unguem* pulmones *referunt*; fistulę asperam arteriã; claviculæ *affabre* dentibus *conveniunt; qui verò* tonos *Organi arte efficit, est loco* linguę, *cùm* manuum *artificiosa agilitate efficit suavem consonantiam, quodammodo cum dulcedine loquitur.*

Propterea huic qui se studio dedit, omnem movere lapidem debet, ut exquisita diligentia ad exactam Organi pneumatici tractandi scientiam perveniat. Sin secus fiat, dignitas hujus præstantissimi Instrumenti *vilescet, ac perinde erit ac homo, toto quidem corpore venustus, sed blæsa balbutientiq; lingua præditus, quo modo cætera quoque deformantur.*

Cæterum ut pulchræ & affabrè pictæ imagines spectantium oculos allicunt; ita suavitas dulcis harmoniæ tacitas cogitationes & recessus affectuum penetrat, audientium aures cum illabitur.

Quamobrem suo quasi merito in templis *sedem suam* Organum *occupat, ut ejus beneficio pia & devota pectora invitentur, ac dulci ejus resonantia ad laudes, quæ Deo optimo Max. decantantur, audiendas alliciantur.*

Atque certum est, inter omnia illa, quæ Instrumenti nomen merentur, primatum tenere Organum; *cùm omnem dulcedinem & suavitatem, quæ ex concentu reliquorum Instrumentorum conficitur, sibi soli vendicet, eumq; eminentię*

mentiæ gradum consequatur, quod nullum sit canendi Organon in hisce terris, quo proprius sanctorum Angelorum suavis harmonia & cantus ad laudem Dei repræsentetur. Idipsum in Organo ad D. Petrum in Perusio expressum hoc versiculo: Hæc si contingunt terris, quæ gaudia cœlo? *quasi dicat: si in hisce terris ea est concentus & harmoniæ dulcedo, quantum gaudium & laticia erit Angelici Chori & beatorum spirituum supernè in cœlestibus?*

Et hactenus ille.

Quis igitur non videt, quòd ex Instrumentis, solum hoc admirandum *Organon* (reliquis in usum humanum aptatis) publico Dei præconio, ac Religionis excolendæ attentioni devovendum, conservandumque jure optimo duxerit Ecclesia?

At, qui optandus esset sciri, *Autor* nostri tàm concinni *Organi* nusquam proditur, cùm magna nominis ejus jactura. Id quod hisce *lib. 1. cap. 15.* & iterum sequentibus, *lib. 3. cap. 18.* valde conqueritur Polydorus: Multa, inquiens, novissimis temporibus Instrumenta Musica inventa sunt, quorum auctores jam in oblivionem venerunt; ex quibus propter suavitatem concentus, omni admiratione & laude digna sunt illa, quæ *Organa* nuncupant, valde quidem ab illis dissimilia, quæ DAVID Iudæorum Rex fecerat, quibus Levitæ sacros Hymnos concinerent, sicut nos his pariter canimus. Item alia id genus sunt, quæ *Monochordia, ClaviCymbala*, varieq; nominantur: eorum tamen æquè inventores, magno quidem gloriæ suæ damno, in nocte densissima delitescunt. *Hæc ex Polydoro.*

Quando autem *Organorum* usus in Ecclesia primùm receptus fuerit, discrepant annales.

Vitellianus Pp. Constantino III. regnante, cantum & *Naula*, quæ *Organa* appellant, in Templis instituisse legitur apud *Volat. lib. 22. Anno* DCLIII. Et *Polyd. lib. 6. cap. 2.* de Inventione, & *Crantz lib. 2. Metrop.* referunt: *Vitalianus I. Pontif.* regulam Ecclesiasticam composuit, & cantum ordinavit, adhibitis ad consonantiam, (ut quidam volunt) *Organis.* Vel quod etiam Guil. Perkinsus Anglicus Theologus Academiæ Cantabrigiensis, in problemate de Catholicismo consignavit, habuerunt

buerunt ortum *Instrumenta pneumatica* circa annum Domini DCLX. *(Platina in Vitaliano:)* vel anno DCCCXX. *(Aimonius de gestis Franc. lib. 4. cap. 114.)* Navarrus *in lib. de Oration. & Horis Canon. cap. 16.* ait, temporibus Aquinatis usum *Organorum* nondum receptum fuisse. Obijt autem Thomas de Aquino anno Christi 1274. supputante Chytræo.

Quo verò tempore & quorum memoriâ in Galliam & Germaniam introducta fuerint, & in Italia & alibi *Organa* admirandi artificij extiterint, ex fide dignis historiographis colluſtrare & colligere licet.

Aventinus in annalibus Bojorum *lib. 3.* annotavit, *Constantinum V I.* Copronymum, *Leonis* Filium, qui circa annum Domini 742, imperium Constantinopolit. tenuit, *Pipino* Regi Francorum, *Caroli Magni* Imperatoris patri per legatos, quorum princeps Stephanus Episcopus Rom. fuit, misisse Instrumentum Musicæ maximum, rem usque ad id tempus Germanis & Gallis incognitam, & ait, cicutis ex alto plumbo compactum, simulque follibus inflatum, manuumq; pedumque digitis pulsatum, *Organonq;* appellatum & primum in Francia visum fuisse. *(Lambert. Schafnab. cum Mariano Scoto l. 3. factum hoc, An. 758. annotavit.)*

Vnde liquet, genus id Musicæ Instrumentalis, quod hodie κατ' ἐξοχὴν ΟΡΓΑΝΙΚΗΝ nuncupamus, non usque adeo vetus esse in Gallicis, Germanicisq; Ecclesijs.

Vt autem fides habeatur & Aventino, qui tempore Pipini *Organa* incognita Gallis, & Platinæ, qui trecentis ante Pipinum annis à Vitaliano *Organa* templis impositа esse asserit; tenendum est, quod Platina intelligere videatur informe illud Instrumentum Musicum, cujus quindecim Cicutæ inflabantur, vento duodecim Sufflatorijs emisso; cujusmodi Hierosolymis in Oliveto ad tonitru sonitum crepabat: vel, quod innuat *Instrumentum Hydraulicum* antiquissimum, *Organon* nomine peculiariter appellatum: *Vitruvius lib. 10. Architect. cap. 13.)*

Quamvis autem externa forma parum differant, ita tamen inter sese *discernenda* sunt *Hydraulicum* & *Organum* nostrum. *Illius* quippe corpus unà cum Cicutis ex ære fusum unico Cicutarum ordine constabat,

bat, & ſonum per aquam infuſam diverſimodè reddebat. *Hujus* verò corpus ex ligno compactum receptaculis plurimos Cicutarum ordines continet, & ſonum flatu follibus immiſſo diſpargit antico, poſtico, pectorali, laterali, & pedali, ceu vocant & diſtinguunt Corpora; Clavium item ordine vel duplici, vel triplici, vel quadruplici digitis pedibusq; tacto.

Venetijs Leander, referente quoque Majolo, *colloq. 23.* valdè ſonora *ex Vitro* confecta *Organa* ſeſe vidiſſe teſtatur. Sed & ex *Alabaſtride* lapide non modò *Organa* ipſa, verùm etiam tactilia omnia, unde Organa vim ſpiritumq; ſuſcipiunt, conficta viſa ſunt. Neapolitanus etenim artifex cum ea conſtruxiſſet, magnumq; in modum ſonora reddidiſſet, ad *Federicum* Mantuæ Ducem detulit, donoq; obtulit: ſeſe opus illud valde mirandum ſpectaſſe affirmat Leander in Thuſcia, quandoquidem lapis ejuſmodi in Volaterrano agro naſcitur.

Auctores novarum rerum in Muſicis fuêre inter Chriſtianos memorabiles.

Georgius Sacerdos Venetijs oriundus, à Baldrico, comite Pannoniæ Ludovico Pio commendatus Muſicæ Hydraulicum Inſtrumentum, quod *Organon* vocant, ad Aquas Graneas conflavit: (*Aimonius lib. 4. cap. 113. de Francis. Aventinus lib. 4. Annalium.*

Gilbertus, Rhemenſis præſul, qui poſtea *Silveſter* Secundus nuncupatus eſt, Romanus Pontifex, *Organa* ſuæ ſummæ Mathematices beneficio conſtruxit, quæ calefactæ aquæ violentiâ modulatos emittebant ſonos; anno Domini 997. ut Erfordienſis & Genebrandus teſtantur.

Quid quod *Boethius* ille Martyr, ſimul Mathematicus, Philoſophus, inſignisq; Poëta *Chiterini* Muſici inſtrumenti inventor traditur? ut Bergomas & Genebrandus recolunt, anno Domini 515.

Et, quod omittendum non erat, *Sabellicus l. 8. Enn. 10.* refert, circa an. ſal. 1470. Venetijs fuiſſe virum, in Muſica arte præſtantiſſimum, *Bernardum*, cognomento *Teutonem*, argumento gentis, in qua ortus eſſet: qui *Primus* ibi in *Organis* auxerit numeros, ut & *Pedes* quoque juvarent concentum, funiculorum attractu.

Atqui utrum in Græcis, Italicis, Asiaticis, Aphricanis Ecclesijs antiquius sit *Organon*, sic dictum κατ' ἐξοχήν; affirmari ac certò sciri vix potest.

XV. CAPUT.

Epilogus Παραινετικὸς sive Exhortatorius ad Musicæ fautores, & artifices, pro Organis in Ecclesia non abolendis, sed piè asservandis, & in Dei cultum ritè exercendis.

AD extremum, ut Φίλογος non μαλαιόλογος, sed χρησιόλογος, non cum vaniloquentiâ, sed cum utilitate disertâ conjunctus adsciscatur; quam præter Biblia fide digni Theologi veteres & recentiores, alijq; Antiquitatis scriptores commonstrarunt, & suppeditarunt, *Theoriâ Organices* hac qualicunq; benevolè fruatur quisque optimus Organicæ Musices fautor & amator, sive is arte & scientia Organorum destitutus, sive instructus fuerit.

Si quis enim arte pulsandi *Citharas* & inflandi *Tubas* aut *Buccinas* destituitur, ille corde ac spiritu canat, ut Paulus jubet *Ephes. 5.* & Regula Theodoreti monet: Efficiamus, dicentis, nos nostra corpora *Citharas*, rationis compotes, & utamur pro *Chordis* quidem *dentibus*, & pro *are labijs: Lingua* verò agitata concinnum pulset *sonum*; mens autem linguam moveat. Hæc *Cithara* gratior est Deo, quám illa, quæ animâ caret, & quando fides sine fide pulsantur; sicut ipse testis est ad Iudæos, per Vatem exclamans: Averte à me sonum concionum tuarum, & vocem *Organorum* tuorum non audiam, *Amos 5.*

Quicunq; verò Instrumentis canendi studio deditus fuerit, quod *Organicinis* officium est, laudi ac honori *Musices Organicæ* ex animo faveat & cupiat, ut tam in ædibus privatis honestè, quàm in æde sacra piè occupetur & exerceatur.

Etenim honestis quoq; convivijs & colloquijs non invidet Deus lætitiam oblectandi, cùm *naturali*, tùm *artificiali* & *Instrumentali Musica*, modò

modò in Domino fiat, *Psal. 33, v. 1.* Id quod & superiùs de usu Instrumentorum in Convivijs demonstratum est. Sicut enim Carbunculus fulget in auro fabrefacto; Ita Carmina ornant Symposion, *Syr. 32.* Atq; vinum & Musica exhilarant cor, *Syr. 41.* præsertim ubi hilaritatem ferunt tempora lætiora, quibus locum habet Paulinum: Gaudete cum gaudentibus, *Rom. 12.* & *Ecclesiastæ* illud: In die bona fruere bonis. *Eccles. cap. 7.*

Maximè autem danda est opera, ut, quæ nonnulli amoliri & Templis extrudere non erubescunt μιξόμυξοι & ἄμυξοι *organa*, ad Ecclesię devotionem publicam posita retineantur, & ritè usurpentur.

Quanquam enim quibusdam harmonica ea Musica reijcitur, tanquam confragosa, qua ita detineantur astantes, ut verba percipere non queant; & quæ saltem delectet, aures titillet, & inanibus sonis mulceat: *P. Mar. clas. 3. cap. 15. B. Coll. Maul:* Negari tamen non potest, quòd veluti clangore *Buccinæ* ad arma animantur milites, ita in Ecclesiæ hîc militantis congressu, & spirituali militia, ipsa vocum varietas, & *Organorum harmonia* pias mentes vehementer exstimulet, ad serias preces & gratiarum actionem. Neque frustrà ipse Spiritus Sanctus Instrumentali concentu utitur, quando Citharæ Davidis malignus Spiritus in Saule cessit. *1. Samuel. 16.* Et Elisæus, vocatus à Ioramo & Iosaphato Regibus, ut de eventu belli contra Moabitas vaticinaretur, Psalten, qui Instrumentum Musicum pulsaret, accersivit, quo insonante Spiritus Sancti numine & instinctu repletus est: *2. Reg. 3.* Et quod Deus in sui nominis cultum, *Instrumentalem Musicam* potiùs ambiat, quàm renuat, attestantur plures numero *Psalmi 33. 98. 144. 149. 150. &c:*

Ac tametsi ceremoniæ Levitarum & Cantuum abrogatæ sunt: nihilominus *Organorum* clangor, & elegans *Instrumentorum concentus*, qui in Veteri erat mandatus, in Novo Testamento, quippe ἀδιάφορος, qui nec mandatur nec prohibetur, Christianis concessus est, tanquam res, quæ pertinet ad externam σύμμορφον & σωματικὴν γυμνασίαν, *1. Corinth. 14. 1. Tim. 4.*

Id autem præcipuè ſpectandum & obſervandum *Organicis Muſicis*, ut eò intendant nervos, quò Muſica *Chordis* ſonans *non ſine corde* conſonet, vel, ut Theodoreti verbis utar, fides ſine fide non pulſentur. Vanum enim eſt, *fides* intendere, & *fidem* remittere. Tunc ſonant fides in auribus Dei, cum clamat fides in cordibus noſtris. Quomodo autem fides eſſe poterit in animis, niſi fidei inſtitutionem perceperimus auribus? Ex auditu enim fides eſt, *Rom. 10.* Vt igitur fides formetur intus in pectore, & fides rectè tangatur plectro, Pſalterij Davidici & Inſtrumentorum uſum, tam literalem, quàm myſticum omnes ſupplicationum & divinarum laudum amatores contemplentur, meditentur, ſectentur. Pulſate & aperietur vobis, inquit Chriſtus, *Matth. 10.* Pulſandum omnino eſt *Davidis Citharâ*, *Davidis plectro*; quod fit, quando LAUDAMUS Dominum in ſono Tubæ, Deum CELEBRAMUS in Pſalterio, LAUDAMUS in Tympano & Choro, in Chordis & Organo, LAUDAMUS in Cymbalis bene ſonanribus, LAUDAMUS in Cymbalis jubilationis.

Crebra certè repetitio ejuſdem exhortationis ad laudandum Dominum, & tot Inſtrumentorum conjunctorum coacervatio in tot Pſalmis, quid aliud vult, quàm ne ſegniter & oſcitanter, ſed alacriter, ardenterq; ſpe & fiduciâ Majeſtatem Chriſti celebremus? Et D. Paulus nos vult eſſe πνέυματι ζέοντας, fervere Spiritu, *Rom. 12:* Idq; non ſaltem animo & viva voce, ſed etiam *Inſtrumentis Muſicis* declarandum eſt. Atque ut Domino & in conſpectu Domini, *Pſal. 98.* rectè canatur, cum *voce* & *Inſtrumentis*, Fidei quoque bonorumque operum conjuncta ſit harmonia. Cùm enim Paulus *1. Corinth. 13*, omnia alia præclara opera *æri ſonanti* & Cymbalo tinnienti comparet, ſi charitate & dilectione proximi careant, meminerimus, Chriſtianis *Tubam* ingenuæ confeſſionis, *Nablum* & *Citharam*, *Tympanum* & *Pſalterium* fraternæ dilectionis inprimis commendari.

Proinde, quod reſtat, junctis votis impetrandum eſt, ut quæ ipsâ carent animâ, animas pias animent, & moveant ORGANA, per apicem

picem devotæ fidei ἔντονα καὶ ὄμφωνα, atque acri & ſuavi intenſione & ſono aures penetrent, mentes afficiant, & cum fide vitæ harmoniam excitent.

Ideoque precibus clemens annuat vivificator ille DIGITUS DEI, Spiritus Patris, Chriſtiq; noſtri; is noſtras cum DIGITIS MANUS PEDESQUE, SENSUS, MENTESQUE, & cum CHORDIS CORDA, cumq; FIDIBUS FIDEM vitamque, donec Angelorum Choro cœleſti inſeramur, hîc benignè regat ac dirigat, agitet ac vegetet, in lætitiam Sioniæ Eccleſiæ ſalutiferam, atq; in gloriam Nominis ac Numinis TRINUNIUS æviternam, AMEN.

PRÆTERMISSA

Ad cap. IV. Membri Primi, de Psalmodia.

Quando supra de Hebræorum accentibus egimus, strictiùs eam rem attigimus: ne tamen & curiosiori, deessem, fusiùs hæc ex MUNSTERO, AVENARIO & SCHINDLERO collecta (qui pluribus & ex professo hoc agunt) hic subnectere quasi corollarij vice placuit.

Et sanè accuratam olim Iudæis fuisse Melodiæ *observationem, etiam in lectione & pronunciatione textus Biblici, indicat cùm accentuum Grammatici, Rhetorici & Musici doctrina, tùm quorundam accentuum nomina & notationes. Quandoquidem enim Musicâ modulatione solent Iudæi lectiones Bibliorum sabbathinas secundum multiplices formas accentuum in Synagogis cantillare, Musicus accentus inde* נְגִינָה Modulatio *sive* Melodia *vocatur, Græco vocabulo* Tropus: *Vtuntur enim eo pro Notulis cantionum suarum.*

Et scitè Grammaticus *accentus dicitur* טַעַם *Taam,* Gustus, *qui lectionem, vel cujuslibet dictionis prolationem, reddit suaviorem, acuendo syllabas, & sapidiorem, distinguendo dictiones ab alijs, quò vox sonet eminentior.*

Rhetoricus *verò alius dicitur vel* מֶתֶג *Meteg,* Retinaculum *sive* Frenum; *seu* רֶסֶן *id est,* capistrum. *Nam ut Equus freno & capistro dirigitur & retinetur ingressu suo; ita quoq; retinet Lectorem virgula recta descendens, sinistram versus apposita puncto vocali, cujus pronunciationem instar freni remoratur, ne præcipitet syllabas in dictione. Alius vocatur* מַקֵּף *Maccaph,* Connexio, *videlicet virgula supernè interposita duabus dictionibus, quas ita connectit, ut efferantur uno accentu quasi compositæ.*

Grammatici accentus *non habent aliquam propriam figuram vel signum in Biblijs, sed eorum loco successerunt* Accentus Musici. *Vnde ubicunq; in dictione videres syllabam aliquam Tropo Musico signatam, ibi Grammaticum accentum scias habere locum. Et satis quidem esset, si ille solâ erectâ virgulâ infra vel supra signatâ exprimeretur, nisi Musicorũ cantillatio accessisset.*

Præter alios autem accentus, qui versus vel periodi vel finem, vel cum respiratione Colon, vel Commata notant, plurimæ accentuum species à vocis varietate, quam signant, denominationem sortitæ sunt:

Hinc ex REGIBUS *nominantur.*

טִפְחָא *Tiphcha,* Palma *sive palmæ similis; vel* טַרְחָא *Tarcha,* Labor; *id est voce defessa & submissa canendus.*

זַרְקָא *Zarka*, Sparsor, *seu voce sparsa canendus.*

גֵּרֶשׁ *Gereſch*, Expulsio, *seu impulsa voce cantandus.*

פַּשְׁטָא *Paſta*, Extensio, *seu extensa voce canendus.*

פָּזֵר קָטֹן *Pazer Katon*, Dispersor parvus, *seu sparsa ac tremula voce canendus.*

פָּזֵר גָּדוֹל *Pazer gadol*, Dispersor magnus, *quia geminus est.*

Ex MINISTRIS:

מֵירְכָא *Mercha*, Productio, *seu producta voce canendus: & Mercha Cephula* כְּפוּלָה *sive* geminum.

מֵרְכָא טִפְחָא *Mecharbel*, Involutor vocis.

עֲלוּי *Illui*, Exaltatus, *seu altiori voce canendus.*

Qua autem figura, & quibus in syllabis ac locis scribantur hi & alij accentus, cùm ex Grammaticis addiscendum, tùm ex Bibliorum Typis Hebræis observandum est. Musicus *itaque* accentuum usus *in eo consistit, quòd Iudæi in Synagogis suis juxta illos, tanquam Musicas intervallorum Notas, cantilant Lectiones Mosis & Prophetarum sabbathinas: Et propter Harmoniæ varietatem etiam variæ & multiplices sunt Accentuum Hebræorum figuræ, ut quælibet dictio sicut Melodiam ita & accentum peculiarem habeat.*

Ac licet cum Poësi Iudæorum etiam Musica interciderit: notandum tamen, triginta accentus duntaxut in 21. Biblicis libris inveniri; in Iob vero, Proverbijs & Psalterio non omnes inveniuntur, ob versiculorum brevitatem.

Quo autem autore *cum officijs accentuum, & figurarum numerus multiplicatus sit, incertum est; nisi quod multi putant, puncta vocalia & notulas accentuum ab eisdem Magistris inventa. Elias enim (qui putat Biblia distincta fuisse accentibus, antequam puncta vocalia accesserunt) totum hoc negocium, cum antea, Cabalistis testibus, tota lex, quasi* Pasuc *seu sententia una esset & omnia sine versuum distinctione, cohærent, tribuit* Iudæis Tiberitis, *qui dicti sunt* בַּעֲלֵי הַמָּסוֹרֶת Magistri *Masoreth h. e.* Traditionis, *& habitabant in* Moësia Paphlagoniæ, *ijdem omnia castigata in Biblicum etiam redegerunt corpus, & surrexerunt anno post destructum templum secundum 436. qui est annus Christi 476.*

Et hæc de accentibus Hebræorum hoc loco sufficiant.

SYNTAGMATIS MUSICI TOMO PRIMO.

Conjuncta

PARS ALTERA:

videlicet,

HISTORIA

De

MUSICA extra ECCLESIAM,

Quæ

Profana, Liberalis, Ingenua, Humana, Genialis, &c. dici potest.

DUOBUS MEMBRIS COMPREHENSA:

QUORUM

PRIUS

DE VOCALI MUSICA, atque generaliore Musices cognitione, quæ tàm Vocali, quàm Instrumentali ferè Communis:

POSTERIUS

DE MUSICA INSTRUMENTALI, sive Polyorganodiâ.

VIRIS

GENEROSIS MAGNIFICIS NOBILISSIMIS AMPLISSIMIS *DNN.*

SAXONICÆ Electoralis
BRUNSVICENSIS Ducalis } *Aulæ*

Secretioribus alijsq; Consiliarijs Universis & singulis,

Mœcenatibus Musicæ sincerissimis.

Hanc Partem Alteram Syntagmatis Musici,
Tomum Primum continuantem.

fido animo
serio voto
grato studio

destinat
consecrat
dedicat

Michaël Prætorius C.

GENEROSI, MAGNIFICI, NOBILISSIMI, AMPLISSIMI VIRI, MOECENATES devotè colendi.

AUreolum est & cedro dignum, quod ἀρανοδίδακτος ille gentium Doctor à nobis exigit 1. Thess. 4, 11, quando præcipit, quemq; ἡσυχάζειν καὶ πράττειν τὰ ἴδια, id est, quiescere vel agere res proprias. Opponit invicem Quiescere & Agere: illud in alienis observari vult, hoc in proprijs.

Idem ferè videtur innuere πολυθρύλλητον illud, ἀνέχου καὶ ἀπέχου: Sustinere quippe propria concernit, Abstinere aliena. In illis vult Tolerantiam & assiduitatem; in his Abstinentiam & tranquillitatem.

Propria agere Justitiæ est, quæ à Platone vinculum humanæ societatis, & anima rerum publ. audit, consistitq; ἐν τῷ τὰ αὑτοῦ πράττειν, καὶ μὴ πολυπραγμονεῖν, in eo videlicet, ut quisq;, quod sui officij est, faciat, & aliena ne appetat. lib. 4. de repub. Nimirum in omni republica, velut in domo quadam perampla multa sunt, eáq; diversa officia, quæ ut non uni omnia, ita nec cuivis quodvis demandari, & quasi per sortem distribui debet, sed pro natura, ingenio & industria, alijs atq;

alijs hæc illáve danda & commendanda sunt. Commissum munus quilibet, quâ potest, & par est, diligẽtiâ obire debet, & intra ejusdem carceres se continere, de alijs neutiquam sollicitus, multò minùs ijs sese immiscens. Quod si fiat, semotis procul turbationum fluctibus & factionum procellis, Resp. in tuto navigat, & ad portum pertingit quàm prosperrimè.

Aliena mittere, Sapientiæ est. Sic enim Rex ille omnium, qui sunt, qui fuerunt, quiq; futuri sunt, mortalium sapientissimus Salomon, in libro suo, quem Egesippus & Irenæus παναρέτον σοφίας nuncupant, inquit cap. 12, v. 11.

וּמְרַדֵּף רֵיקִים חֲסַר לֵב

juxta interpretationem LXX.

ὁι δὲ διώκοντες μάταια, ἐνδεεῖς φρενῶν:

vel ut Symmachus transtulit:

ὁ δὲ ἐπισπεύδων εἰς ἀπραγίαν.

Aquil. & Theod: εἰς κενά.

vulg. Qui sectatur otium, stultissimus est.

Lutherus ad Hebræam veritatem, cum Græcis Interpretibus reddidit:

Wer vnnötigen Sachen nachgehet / der ist ein Narr.

Hac Parœmia Theologus, linguarum non ignarus, reprehendi attendit vacuitates, ריקים, vel ut Græca habet versio, Vanitates; Germanica, Vnnötige Sachen.

Quo nomine non tantum comprehenduntur & reprehendũtur; 1. ἀτεχνία, Inertia, quãdo vitæ artis expers & laborib.

vacua transigitur turpi otio: 2. Item Ματαιοτεχνία, quæ Quintiliano lib. 2. cap. 21. supervacua artis imitatio est: 3. nec non περιεργία, quæ, quod seriò tractandum est, levi brachio transilit, & è diverso ei, quod perfunctoriè agendũ erat, immoratur: quam perversitatem Clemens Alexandrinus lib. 5. stromat. & Athenæus lib. 5. c. 1. disticho Agathonis accusant ejusmodi:

Τὰ μὲν πάρεργον ἔργον ὡς ποιούμεθα;
τὸ δ' ἔργον, ὡς πάρεργον ἐκπονούμεθα.

Talemq; diligentiam improbat Nazianzenus his versibus:

ἔργον πάρεργον δ' ἁμῶς ἔργον λέγω,
τῶν γὰρ παρέργων δὴ καταφρονητέον.
Laborem non necessarium nequaquam laborem voco,
Nam non necessaria negligenda sunt.

Verumetiam sub vanitatis & vacuitatis nomine Φρενήσεως & insipientiæ damnat omnem ἀλλοτριοπραγμοσύνην & πολυπραγμοσύνην. Est autem ἀλλοτριοπραγμοσύνη, se alienis immiscens, propriis neglectis, Temeritas; πολυπραγμοσύνη autem ad multas res aggressio, earumq; omnium actio, quod vitii nomen fœdissimi elegantissimè exponit Gellius lib. 11. cap. 16. Eam in rebus Curiositatem ex Plutarchi Pericle καινοπραγίαν, & cum eodem πολυπραγμ. πλήθῳ πραγμάτων καὶ καινότητας καὶ μεταβολὰς nominare licet: quoties delicatuli, successu rerum suarum desperato, artem consuetam deserentes, insueta inexpertaq; negotia aggrediuntur, quorum multitudine obruti, ex alio ad aliud vitæ genus, subinde mutatum, levi & inconsidera-

to pede transiliunt infeliciſsimè, ut Salomonis margini aſcriptum innuit Lutheri proverbium Germanicum: **Vierzehn Handwerck/ funffzehn Vnglück.**

Vulgò fertur hic verſus, vero non abſonus:

Τῆς πολυπραγμοσύνης δὲ δὲν κενεώτερον ἄλλο:
Nil curioſitate vanius extitit.

Et dignum notatu grave illud Tetraſtichon, quo tragicum vitæ exitum finiit ille in Boruſsia:

Quid juvat innumeros mundi cognoſcere caſus
Si fugienda facis, ſi facienda fugis?
Diſce meo exemplo mandato munere fungi.
Et fuge ceu peſtem τὴν πολυπραγμοσύνην.

Hæc & hujuſmodi alia ego etiam in iſta mea tenuitate perpendens, Mœcenates colendi, cùm ante aliquot annos præter ſpem & expectationem Choro aulico *dirigendo* à Reverendiſsimo & Illuſtriſsimo Principe ac Domino Dn. *Henrico Julio* Epiſcop. Halberſt. & Ducæ Brunſv. & Luneburg. Domino meo olim clementiſsimo, laudatæ ac beatæ recordationis, ex clementia ſingulari præfectus eſſem; in hanc curam mihi incumbendum eſſe duxi, ut Muſicam, officii demandati partem potiſsimam, reſpicerem, eamq;, quâ poſſem fide & diligentia, in ſcholarum & Eccleſiarum emolumentum, excolerem exornaremq;. Quare à Pietate exorſus non tantùm Divi Lutheri & aliorum cantiones germanicas, item Leiturgiæ Eccleſiaſticæ Latinas, ex chorali harmonicè concinnavi; verùm etiam ſano optimorum amicorum inſtinctu ſtudium & conatum ſuſcipere non dubitavi, ex autoribus cùm vetuſtioribus, tùm recentioribus eruendi con-

ſtruendiq; *Syntagma muſicum* quo Eccleſiaſticæ & Ethnicæ, ſacræ & profanæ, vocalis & inſtrumentalis Muſicæ, rationem & uſum proponerem, atq; in theatrum literarium exponerẽ.

Utinam verò ſtudio nunquam interrupto meis mihi perlitare Muſis licuiſſet, multò profectò limatius hoc præſens, multò expeditus cætera, multò cumulatiùs plura prodiiſſent in publicum *Opera* Muſica. At verò, quia perinvito (veritatem teſtor) animo ad alias quoq; functiones aulicas pertractus fui, non potui, quin cognatorum & amicorum quorundam operam adhibere adminiculantem & ſubſidiariam mihi ſumſerim. Ita videlicet diſtrictum me habuerunt itinerũ difficultates, ſupplicum efferendæ quærelæ, fluctuantes pauperum cauſæ, literæ exarandæ, moleſtiæ domi natæ, valetudo corporis adverſa, cùm id genus aliis: Ita, inquam, æquitatis amor, afflictorum commiſeratio, Chriſtiana Charitas, à multis capitis, à multis famæ, à multis demiq; fortunæ diſcrimen abigere me compulit. Quis miretur, ſi à ſtudio Muſico vel dudũ excidiſſem? Nihiominus cum ſacroſanctâ Muſicâ nil prius mihi ſit aut antiquius, eã excolere pro virili & exornare, quoad ejus licuit, alloboravi quàm ſtudioſiſsimè. Quodipſum præter alia Muſices opera plurima, aſpirante gratia Divina & accedente Spiritus Sancti auxilio, à me pro ingenii mei tenuitate quondam nata, & juris uſuſq; publici facta, hoc etiam teſtatum reddet Syntagma Muſicum.

Poſteaquam enim Syntagmatis iſtius tomum primum incepi, præmiſsâ primâ parte de *Muſica ſacra, ſive Eccleſiaſtica*, quam *Pſalmodia*, *Miſſodia*, *Leiturgodia*, *Organodia* abſolvit, nunc eundem conficiendum

duxi

duxi hac ſecunda ex Antiquitatis monumentis aſſerta Parte; quæ continet Hiſtoriam, cùm de Muſica veterum Ethnica, tum Politica, in uſu & luſu extra Eccleſiæ limites ingenuo & liberali: Cujus partis duo ſunt diſtincta membra, quorum prius de Muſica vocali & generaliori Muſices cognitione, atque uſus frequentatione tàm vocali, quàm inſtrumentali ferè communi; poſterius de Muſica veterum organica & Inſtrumentis agit.

Nullus autem puto, me ὑπὲρ τὰ ἐσταμμένα (quod dicitur) πηδᾶν, limitem tranſilire, aut falcem in alienam meſſem immittere ſi Muſicè, etiã extra Eccleſiã apud Ethnicos, in Deorum gentilium cultibus, & ſacrificiorũ ritibus, conviviorumq́; & humanitatis ſocietatibus receptã & uſurpatã, ex teſtimoniis Antiquitatis, Philoſophorũ, Poëtarũ, ac Philologorũ, in proſceniũ publicũ produxero. Plurimum inde lucis hodiernæ afferetur Muſicæ, non tãtum Eccleſiaſticæ, quæ illam idololatricam piè & ſanctè abominatur, & majeſtate ſua πολλοῖς παράσαγγας poſt ſe relinquit: ſed etiam Politicæ liberaliori, quæ illam licitè & honeſtè imitatur, jucundá gravitate, gravíq; jucunditate ei vix ac ne vix quidem cedit.

Illud ipſum Opuſculum, Generoſi, Magnifici, Nobiliſſimi & Ampliſſimi Viri, Mæcenates plurimùm colendi, veſtrarum nominum auſpicio ſpectabili in lucem prodire adeoq́; veſtræ omnium Autoritati clariſſimæ humiliter dedicare & conſecrare, videlicet debui, ita volui; mihi perſuaſiſſimum habens, me ſub patrocinio & tutela V.V. &c. M.M. adverſus quorumvis obſtrigillatorum impetus tutum fore, omneſq́; eorum virulentos morſus facilè evitaturum.

Nec

Nec V. V. M. M. &c. dedecori erit Musices patrocinium suscepisse. Quamvis enim ea ferè voluptatibus tantummodo inserviat,& propterea à σκυθρώποις quibusdam Scythis, quibus hinnitus equorum;& cur non rudentis sibilus pecoris Arcadici,quavis harmonica modulatione dulcior est, in nullo habeatur precio,attamen Vosmetipsos,Viri Generosi,Magnifici, Nobilissimi & Amplissimi, Vos, inquam, hac προσφωνήσει modestâ in testimonium voco,certus equidem Vestrum neminem inficias iturum;sed fassuros omnes: *Vitam humanam voluptatibus carere non posse.* Quæ enim hæc vita esset,quæ,omni oblectamento omniq; lœtitiâ destitutâ, in perpetuâ degeretur anxietate & tristitia? Quo fit, cùm ad voluptates feramur omnes;honestas autem sinceras & tempestivas pauci intelligant, ut inconcessas, turpes & intempestivas pleriq; persequentes, in flagitijs & sceleribus vitam omnem miserrimè transigant, & tamen interea nunquam in solidis sint gaudijs Xerxes Persarũ Rex præmium fertur proposuisse ijs,qui novum aliquod excogitassent Voluptatis genus. O miserum illum, ô infelicem Regem, qui in opibus tantis,& tanta rerum omnium copia & abundantia non reperiebat,quo se oblectare posset, sed per totum suum regnũ, quod erat amplissimum, per totam Asiam omnium deliciarum feraciss imam, fugientes persequebatur voluptates! Quod Xerxi dare non poterat quicquid in terrarum orbe jucundum & amœnum vel ad fruendum,vel ad spectandum erat;id nobis largissimè præbet Musicæ voluptas,pariter & suavitas,quâ sive magistrâ,sive ministrâ, nunquam molestia no-

bis aut tœdium ullum obrepere, quin potiùs gaudium honestissimũ inde redundare & resilire nullo non tempore potest.

In Ecclesiâ quàm suaviter demulceat mentẽ verè devotã, quanto spiritus vigore cor animet, soletur, roboret, quãtosq; pietatis affectus moveat, Syntagmatis Musici διάνοια de Psalmodia; ὑπομνήματα de Missodia, ἐξήγημα de Leiturgodia, θεωρία de Instrumentis, satis (ita nullus ambigo) demonstrãt.

In societate civili, & vita privata quos cieat animi simul ac corporis motus, quàm vegetè relaxet restauretq; vires, gravioribus prostratas negotijs, & quàm varios secum domi militiæq; trahat affectus & effectus ingenua Musica demonstrabit, opinor, Musica Syntagmatis hæc pars altera. Ecquid enim jucundius veterum Sacrificia, Convivia, Funera & Studia, cantu musico & organis instructa, aspectare coràm; & velut impræsentiarum auscultare?

Quocirca hujus Partis nuncupationẽ non alijs magis convenire arbitratus fui, quàm Vobis, Musices Fautores & Censores æquissimi; quos certum est, quoties post arduas Principum occupationes, & grandia consiliorũ momẽta delassatos animos sentiatis, musicis chordis, instrumentis sonoris, & vocibus decoris, pectora permulcere adeoq; seria animi cogitata humanioris Musices jucũditate attemperare, id quod Philosophi, Oratores & Poëtæ se fecisse contestantur.

Μεταβολὴ πάντων γλυκύ, inquit ille. Et cùm homo ad negotium sit natus, otio voluptatis licitæ, ceu medicamento, utitur, ut ita vicissitudine quietis ad consueta munia alacrior revertatur. Hinc tota hominis vita, si Aristoteli in 7. polit. credimus, in πόνον καὶ ἀνάπαυσιν dividitur: Latini vocant Negotium

gotium & Otium, sive intermissionē. Necessariò proinde in viris occupatis requirit præcedens πόνος & exercitatio suam ἀνάπαυσιν & quietem, veluti paratissimū laboris condimentum. Sic in corporis motu statio sessionis quies est, stationis decubitus, decubitus deambulatio. Et quemadmodū in longis peregrinationibus planiciem minùs odiosam montis facit acclivitas, & collium asperitatē subjectæ valles minuunt: Ita labores in quocunq; disciplinæ genere præter alia studia practica refocillare Musica solet: quemadmodū in hac Syntagmatis parte pleniùs suo loco cōmonstrant exempla Poëtarū, Oratorū, Philosophorum & aliorū, in vita tàm togata, quàm bellica. Eosipsos, Colendi Mœcenates, æmulo Musices amore licitè & honestè sectamini, quotiescunq; res arduas & serias harmoniæ Nectare & Ambrosia suaviter dulcoratis, & gnaviter graviterq; attemperatis, Musica non ut cibo, sed ut obsonio utentes.

Proinde cùm Pindari illud verum sit: ὅσσα δὲ μὴ πεφίλητε Ζεὺς, ἀτύζονται σοὰν πιερίδων ἀοιδᾶν, id est, *Quæcunque Iupiter non amat, ea consternantur, si vocem Pieridum audiant;* Vos certè Apolline natos Musicæ fautores & assertores agnosco lectissimos, & veneror dignissimos, quorum nominum patrocinijs hanc Syntagmatis musici partem Antiquitatis cantu & instrumentis stipatam, fido destinem animo, merito cōsecrem voto, grato dedicem studio.

Fretus itaq; Vestrâ erga alios etiam Musarum alumnos Magnificâ Humanitate, orare & obsecrare non desino, ut hoc vile & exile opusculum, è penore musico depromtum, promtis excipiatis manibus, serenis aspiciatis frontibus, benevolis pervolvatis mentibus, & Vobis ist[illius]modi mea studia commendata habere dignemini.

Hoc si expertus cognovero, additur mihi animus, ut propitio DEO, quæ subinde succurrent Musices Paralipomena, quæq; diligens porrò observabit lectio, in medium proferã, & juris publici faciam. Quoipso sicubi fortè per meam tenuitatem Musica evadet comtior & ornatior, non tantùm eam Vobis, sed & omnes ejusdem cultores, obstringetis plus quàm arctissimè. Ita valete

VIRI

Generosi, Magnifici, Nobilissimi, Amplissimi, Mœcenates devotè colendi.

Dresdæ,

MensIs febrVarII DIe qVInCto,

Anni Christi

eCCe VenIo CItò CItò; ô nVnC MI ChrIste.

MEMBRUM PRIMUM

PARTIS SECUNDÆ,

Tomo Primo

Conjuncta:

De

MUSICA VOCALI, ATQUE GENERALIORE MUSICES COGNITIONE.

CAPUT I.

De MUSICA extra ECCLESIAM, ab Ecclesiastica, generaliter nominibus distincta, ejusdemq; primis ac generalioribus principiis.

VSque hac dictum fuit de Chorali sive veterum Psalmodia, Missodia, Liturgia Matutina & Vespertina, & Organica Musica, intra pomœria limitesque Ecclesiæ Dei Christianis recepta & piè usitata. Nunc ad Musicam, etiam extra septa Ecclesiæ, viæ ac Methodi excursum instituere & dirigere, opere precium erit, ab antiquis decantatam & excultam. Musices enim suavitas non tantum ad sinceræ Religionis cultum & veri Dei invocationem coarctata est in Templis ædibusque Christianorum privatis; Verùm extra usum verè sacrum & divinum, ad Ethnicos quoque emanavit & profana superstitione atque superstitiosa profanatione sese diffudit in Ethnicorum Deorum, Heroumque celebrationem. Unde hujusmodi à vera Religione remotam lubet nominare *profanam* vel Ethnicè sacram, sive Ethnicè divinam Musicam. Quandoquidem etiam homines artibus ac moribus emollitos vel emolliendos in studio & consuetudine vitæ tam civili quàm agresti sua dulcedine occupatos detinet, nunc *Liberalis & ingenua*, nunc *Politica & Humana* la-

tiori nomine, dici potest. Quia denique solatium ad oblivionem molestiarum humanarum affert, atq; ipsa etiam bruta animadvertitur voluptate mirificè perfundere, *Genialis* non inconvenienti nuncupetur appellatione.

Cæterùm Tria nonnulli statuunt genera, ex quibus Musica constet. Unum genus est, quod Instrumentis agitur; alterum, quod fingit carmina, ex quo ut Poësis pars sit Musices, necesse est: tertium, quod Instrumentorum opus Carmenq; dijudicat. Ex quo rectè ait Cic. de Oratore lib. 1. Musicam versari in numeris & vocibus & modis *Polyd. de inv. lib. 1. cap. 14.* Extra omnem autem dubitationis aleam situm hoc est, quod Musica ante *Jubalem*, priusquàm artificio sonoq; Instrumentorum Musicorum eam industriè exprimeret & redderet, quam *Instrumentalem* vocamus, antea naturæ beneficio inventa, & humano vivæ vocis usu culta fuerit, quæ *Vocalis* dicitur: Cujus ortum & initium ante progressum in primo limine ritè inquirit hujus membri ingressus. Omnium autem fermè rerum initium infirmum & informe est, ut Tempus meritò vocari possit Lex & Linea rerum, cujus progressu quæ parvis surgunt principiis, immensa capiunt incrementa: quod non tantum in proceritate arborum, maturitate frugum, stata statura hominum, sed in omnibus rebus videre est. Idipsum de Musices studio affirmandum esse quis neget, cujus perexigua fuerunt principia?

Opinio non falsa est, *Musicam* ex articulatæ vocis usu *ortum* traxisse. Sermonis enim communicatione mutua, quæ homines à brutis differre facit, sylvis & solitudinibus relictis congregati, usum fermocinandi excoluerunt in dimensione Rythmorum, quos auriũ mensura & similiter decurrentium spatiorum observatione, Quintiliano teste, generatos protulerint ad modulationis formam vocis sono variato: qualis videtur Poësis fuisse in illis (de quibus Ennius loquitur) versibus:

Quos Fauni vatesq; canebant.

Atque hoc ipso simul per imitationem conati fuerunt repræsentare Cantillationes avicularum, quæ suavi modulatione minurizan-

tes,

es, exercendi cantus suavitate auribus instillata, mentibus cupidita-
em & desiderium reliquerunt.

Huic opinioni fidem facit Poëta Lucretius:

At liquidas avium *voces imitarier ore*
Ante fuit multò, quàm lenia Carmina cantu
Concelebrare omnes possent, aureisq; juvare.

Et Ponticus Chamæleon Musicam ab antiquis excogitatam scri-
bit *avium* imitatione in solitudinibus canentium, referente Athenæo *lib. 9. cap. 13.* Unde & Scaligero videtur modulatio in pastionibus in-
venta primùm vel Naturæ impulsu, vel avicularum imitatione, vel ar-
borum sibilis. *Scal. lib. 1. c. 4.*

Et certè *Natura*, quæ rerum omnium mater & omnium artium prima Magistra est, ab initio Musicam docuit, & mortalibus veluti muneri dedisse videtur. Siquidem homo statim natus cùm in cunabulis vagire incipit, continuò nutriculæ cantitantis voce sopitus dormitat. Etjam animantibus, quibus ad sonum quempiam vox apta est, suus insitus est concentus, quo omnis ager suo tempore resonat. Ecquis docuit *Lusciniam* varios canendi modos? hæc enim avicula sonum edit perfecta Musicæ scientia modulatum, qui nunc continuo spiritu trahitur in longum, nunc variatur inflexo, nunc distinguitur concìso, copulatur intorto, promittitur, revocatur, infuscatur ex inopinato: interdum & secum ipsa murmurat: plenus, gravis, acutus, creber, extentus: & breviter, audire licet omnia tàm parvulis in faucibus concini, quæ tot exquisitis tibiarum tormentis, ut ait Plinius, ars hominum excogitavit. *Polyd. lib. 1. cap. 14. de invent.*

Est omninò in Musicis etiam φύσια, & ut Platoni dicuntur, Igniculi naturales & seminaria artis, & ἐπιτηδειότητες, ut Aristoteles nominat, propensiones & proclivitates.

Ab aliis verò Tria *Principia* deprehensa sunt: *Mœror, voluptas* & *Enthusiasmus* sive Numinis afflatus. *1. Dolores* etenim mirabili quodam ductu & flexu lubrico vocem ad modulos flectunt lachrymosam & luctuosam. Principium hoc confirmant etiam infantes qui statim plo-

rant,

rant, quod crurum brachiorumq; rectè producendorum causa fasciis colligantur, ac ita à supplicio miseram vitam vivere incipiunt. *Polyd. l.1.cap.14.* 2. Effervescens autem & ebulliens *gaudium* vocem reddit uberius effusam. 3. *Afflatos* autem *spiritu* (de quo Poëta Sulmonensis: *Est Deus in nobis, agitante calescimus illo,*

Sedibus æthereis Spiritus ille venit) eò rapi spectamus, ut etiam futura ratione pandant metricâ & harmonicâ. Quod si quoque Amor vis ad solem producatur, patebit clariore luce, nullam prorsus affectionem acutiorem & accuratiorem ad harmonicos sonos addere stimulum atque jucunditatem. Unde tritum illud Græcorum apud Plutarch. 1. Sympos. μουσικὴν δ' ἄρχ' ἔρως διδάσκει: quæ jucunditas, qui amor Platoni παντὸς ἐπιχειρητής, ut qui nihil prætereat intentatum, sed omnibus sese inserat & insinuet rebus.

Denique *Ocium*, voluptatis & lasciviæ pater, & *æmulatio*, alma artium nutrix & auctrix, effecerunt, ut natæ sint variæ species cantiuncularum. Alterum, cum singuli sub æstivam reducti umbram saturi canerent amores: Monoprosopos hæc. Altera, cum aut fortè aut consilio convenissent ii, quos inter vel amor vel odium excitatum fuisset; aut esset æmulatio obtrectatiovè propter vel cantum, vel gregem, vel amicam. Cujus cantus duo modi: Unus cum sine numero certo, sine lege versus funderent; cui non est idcircò nomen impositum, quia vulgaris esset ac liber & naturalis, neque tàm quæsitus arte, quàm oblatus ultrò: Alter in quo sententias æmulas, versus & similes & pari modo reponerent; quod iccirco appellarunt ἀμοιβαῖον. *Scal. lib.1.c.4.*

CAPUT II.

De artis Musicæ Inventoribus, ex inventione Calamorum, Chordarum, malleorum, sonorum & proportionum auscultatione.

NOn minus in Musica, atque in aliis artibus, φύσιν sive Naturam adjuvat & perficit μάθησις καὶ ἄσκησις, institutio & exercitatio, ἐμπειρία, ἱστορία, καὶ ἐπαγωγή (quæ tria artium communia sunt primordia & *adminicula*) hoc est, Experientiâ, observatione & inductione, adhibitâ ab Ingeniis, Genio divino ad illam artem excitatis.

Verisimum est enim, de Ethnica quoque, illud Plutarchi de Musica: Σεμνὴ γὰρ κατὰ πάντα ἡ μουσικὴ, θεῶν εὕρημα; *Omnibus modis veneranda est Musica, cùm Deorum inventum sit.*

Est autem Ethnica Musica non ita vetusta, & Musicæ sacræ Ecclesiasticæ, quæ vocis usu & arte *Jubalem* auctorem habet, & pòst Patriarchis, atq; Israëlitis statim ab Ægyptiacâ emigratione usitata & frequens fuit, longè cedit antiquitate. Siquidem nullam (cum Græcorum gestis omnibus ante Olympiades, Censorino teste, fabulosis & incertis) fidem merentur, & incertissima illa, quæ de primo Musicorum seculo à Græcis non nisi per ambitionem antiquitatis ficta sunt.

Nemo est, qui credat, apud Græcos Musicam fuisse prius inventam, literis in Græciam primùm advectis à *Cadmo*. Eum, (licèt idem ab Herodoto, seculo ante Abrahamum Anno mundi 1948. natum, ducentis videlicet ampliùs pòst diluvium, (An. mundi 1636.) annis inseratur) Eusebio Josuæ (circiter 2493. Annum mundi) Duci σύγχρονον computat, & Abrahamo amplius quadringentis annis juniorem statuit. MANETHO centum præterea annis posteriorem facit.

Omnium primi apud Ethnicos censentur Musicæ Inventores, *Mercurius*, & *Apollo*; Ille inventa Testudine ex nervis trium chordarum,

instar trium anni temporum, auctore Diodoro Siculo *lib. 1. cap. 2.* tres instituit voces; *Acutam* ab æstate, *Gravem* ab Hyeme, *Mediam* à Vere. *Jul. Scal. lib. 1. Poët. cap. 43. & 48.* Effecit deinde Tetrachordum, linum pro chordis, tum non inventis, intendens, quod Lyra Mercurii dictum fuit. Insuper testudine mortua, ad ripas Nili inventâ, Calamos agglutinans, ac novem deinde chordas super calamis, tanquam ansulis, intendens, jucundum quid modulatus est. *Lucian. in dial. Apoll. & Vulc: Pausan. in Arcad. Nicander in Alexi-pharm. Homerus in Hymno Mercurii, ubi Lyræ septem Chordas attribuit. Nat. Com. lib. 5. cap 5.* Hic verò, videlicet Apollo, Citharâ ad boves Admeti inventâ, *Musicæ Deus* habitus fuit. *Pausan. in prioribus Eliacis, Ovid. Metam. 1. Apollinem hunc* vetus Historiographus Manetho, ætate Cadmi superiùs supputata, natum adstruit. Et colligunt Chronologi, pleroscque cum Apolline Musicæ cultores floruisse circa seculum Gedeonis Judicis Israëlitici, Anno mundi 2671. ex calculo Chytræi, plus annis centum ante captam Trojam, cujus eversio facta est Anno mundi 2782. Apollinis *Filius Orpheus*, circa Tholæ & Jairi Judicum tempora, habuit *Herculem* & *Musæum*, Evmolpi filium, condiscipulos, sub præceptore Lino, Apollinis & Terpsichores Filio.

Idem seculum celebravit *Amphionem, Hyagnin, Phrygem*, ejusque successorem *Marsyam. Euseb. lib. 10.* de præpar. Evang. *Zethum* & *Amphionem* fratres, qui Cadmi temporibus vixerunt, Musicæ autores indigitat.

Pòst Esaiæ seculo circiter annos centum ante exilium Babylonicum vixit *Terpander*, auctor Musicæ artis eximius, Homeri abnepos, vel, ut alij, Hesiodi Filius.

Et Arion, Herodoti, Ovidij & Gellij historiâ celebris, septem sapientibus in Græcia σύγχρονος fuit, vivo Jeremia, ac Nabuchodonosore Judæos Babylonem abducente captivos.

Porrò *Solinus* Musicæ artis studium ex Creta manasse putat, cum *Idæi Dactyli, Iov vagitum* crepitu ac tonitru æris occultando, observatos inde modulos in versificum ordinem transtulissent. Bero-

sus scri-

sus scripsit *Bardum*, Gallorum Regem, Musicam inveniſſe, indeq; Gallis Philoſophos & Poëtas Bardos vocari. Laërtius & Boëthius *lib. 2. cap. 10. & 11.* apud Græcos aſſerit, *Pythagoram* Muſices invẽtorem fuiſſe per malleorum, ferientium inæqualia pondera, & per chordarum inæqualitatem vel inæqualem extenſionem, & per Calamorũ inæqualem longitudinem. Vixit autem *Pythagoras Cambyſis II. Monarchæ Perſarum* ſeculo, Anno mundi 3434. Tarquinio ſuperbo, ultimo Romanorum Rege, rerũ potito, ante Chriſtum (quippe Anno mundi 3962.) natum 528. annis. Is primus, quam pepererat proportionum ignorantia, imperfectionem Muſicæ animadvertit, cujus certitudo ſolo dijudicabatur auditu, maximè fallaci ſenſu, nec ſatis acuto & minus apto ad ſonorum diſcrimina, in minoribus intervallis ſubtiliter dignoſcenda. Certam itaq; intervallorum Muſicorum diſtantiam certis proportionibus contineri, eamque non auditui ſubjacere, animadvertens, intervalla certiſſimis rationibus ad oculos evidentiſsimè demõſtravit. Demonſtrationũ inventionem àfabris ferrariis tali deſumſit occaſione, Boëthio teſte; *Pythagoras (ait) cum certam intervallorum diſtantiam inquireret, relicto aurium judicio ad regularum momenta migravit. Nec enim credidit humanis auribus, quæ partim natura, partim etiam extrinſecus accidentibus permutantur, partim ipſis variantur ætatibus. Nullis etiam deditus inſtrumentis fuit, penes quæ ſæpe multa varietas ac inconſtantia naſcitur, dum nunc quidem, ſi chordas velis aſpicere, vel aër humidior pulſus obtundat, vel ſiccior exſiccet, vel alio quopiam modo ſtatum prioris conſtantiæ permutet. Et cum idem eſſet in cæteris Inſtrumentis, omnia hæc inconſulta, minimæq; æſtimans fidei, diuq; æſtuans inquirebat, quanam ratione firmiter & conſtanter conſonantiarum momenta perdiſceret. Cum interea divino quodam motu, prætereiens fabrorum officinas,* pulſus malleorum *exaudivit, & diverſis ſonis unam quodammodo concinentiam perſonare: ita igitur ad id, quod diu inquirebat, attonitus, acceſsit ad opus: diuq; conſiderans, arbitratus eſt, vires ferientium efficere diverſitatem ſonorum, idq; ut apertiùs liqueret, imperavit, ut malleos inter ſe permutarent. Sed ſonorum proprietas non in hominum lacertis hærebat: ſed mutatos malleos comitabatur. Ubi igitur id animadvertit,*

malleorum pondera examinat. Et cùm quinq; fortè essent mallei, dupli reperti sunt pondere, qui sibi secundùm diapason consonantiam respondebant. Et ex his eum, qui duplus erat ad minimum, comprehendit esse sesquitertium alterius, ad quem diatessaron sonabat. Et rursus eundem duplum reperit esse sesquialterum ad eum, cum quo in diapente consonantia jungebatur. Duo verò hi, ad quos superior duplus, sesquitertius & sesquialter esse, probatus est, ad se invicem sesquioctavam proportionem perpensi sunt custodire. Quintus verò malleus, qui cunctis erat inconsonans, rejectus est. Cùm igitur & ante Pythagoram consonantia Musicæ partim Diapason, partim Diapente, partim Diatessaron, quæ omnium minima consonantia putabatur, vocarentur, primus Pythagoras *hoc modo reperit, qua proportione sibimet hæc sonorum diversitas jungeretur. Et ut sit clarius, quod dictum; sint, verbi gratia, malleorum quatuor pondera, qua subterscriptis numeris contineantur, 12.9.8.6. Hi igitur mallei, qui duodecim & sex ponderibus librabantur, Diapason, sive octavam in duplo consonantiam personabant. Malleus verò duodecim ponderum, ad malleum novem ponderum, & ulterius, malleus octo ponderum ad malleum sex ponderum, secundùm sesquitertiam proportionem, in quarta, sive in diatessaron, consonantia jungebantur. Novem verò ponderum ad sex, & duodecim ponderum ad octo, quintam, sive diapente consonantiam, in sesquialtera proportione permiscebant. Rursus novem ponderum ad octo in sesquioctava proportione resonabant Tonum. Hinc igitur domum reversus, varia examinatione perpendit, an in his proportionibus ratio consonantiarum tota consisteret, atq; nunc pondera, quæ recèns inventis proportionibus respondebant, chordis aptans, earum consonantias aure dijudicabat. Nunc verò in longitudine chordarum duplicitatem medietatemq; observans, cæterasq; proportiones aptans, integerrimam fidem diversa experientia capiebat. Et se nihil diversum à vero invenisse lætabatur. Hæc* Boëthius lib. 1. Musices, ap. 10. & 11.

Et Plutarchus de Musica sic attestatur: *Pythagoras, inquiens, judicium Musicæ per sensum rejecit, quòd tenuem ejus virtutem prædicaret. Quocirca non auditu, sed harmoniæ convenientia, judicium de ea faciebat, atq; ad diapason usq; sistere Musicæ cognitionem esse satis censebat.*

Placi-

Placitis Pythagoræ multo tempore receptis approbatisq; qui contradiceret, & tanta autoritate Philosophi theoremata impugnare auderet, nemo extitit præter *Aristoxenum* ex Italia oriundum, Tarentinum patria, Aristotelis auditorem. Hic circiter annum mundi 3620. cognomen *Musici*, ex peritia artis quod adeptus fuerat, explevit, & demonstrationē statuit stabilivitq; à Pythagoræa diversam. Ex sonis enim Musicis, qui tanquam naturales res auditui subjecti sunt, argumentatus est, cùm sensus circa proprium objectum falli nesciat, organo probè affecto, intervallo non nimiùm distante, & medio non turbato, aut impedito, dijudicationem ac pronunciationem de intervallorum consonantiis elici ac convinci non ratione proportionum, sed beneficio & officio auditus, qui perceptioni sonorum propriè est destinatus sensus. Immò sublato auditu, omnem tolli de sonis disputationem addidit; Et licèt aliquid rationi & proportioni detur, auditum tamen in sonorum dijudicatione non modò non seponendum, sed omnino præponendum esse; cùm vulgato axiomate, quod prius non fuerit in sensu, in intellectu sit nihil. Et propterea per alias etiam, præter multiplicem & superparticularem, proportionum species, auditus exploratione formari consonantias, pronunciavit. Id quod verisimum ipse usus legitimus, à quo artificiosa suavitas & elegantia harmoniæ pendet, etiam extra Pythagoræ proportiones (multiplices & superparticulares) formandis harmoniis convenientes, maximè probat in Consonantia, quæ sexta, veteribus Tonus, sive Semitonium cum diapente, similiter in Undecima, quæ veteribus est Diapason cum Diatessaron. Atq; hinc Musices studiosi in diversas sunt divisi sectas, *Canonicorum & Harmonicorum*. *Canonici* adhærebant Pythagoræ, & in sonorum dijudicatione rigidè persequebantur rationis examen, & proportionum *Canones*. *Harmonici* sectabantur Aristoxenum, & in harmonia judicanda plus autoritatis ac fidei tribuebant auribus, quàm rationi.

Disidentium Musicorum litem, 481. annos gliscentem, pòst, Antonino Pio, circiter annum Christi 139. (juxta annales Pantaleonis Candidi) imperante, composuit ac sopivit *Claudius Ptolemæus Peluſius*, ex-

cellens ille Mathematicus. Is media incedens via tantundem cum Aristoxenicis sensui, cum Pythagoræis tantundem rationi attribuit. Etenim tum demum judicium enasci putavit sincerum, ubi sensus & ratio consono nituntur conspiratu: Quod ipsum & in Astronomia comprobavit, quum rationis libra ab oculis non abit diversa. *Cælius lib.15 cap.11 A.L.*

A Ptolemæo, ubi anni 400. nõdum completi effluxerant, seculum arti Musicæ donavit (quem invidit mors violenta anno 527.) *Anitium Manlium Severinum Boëthium*, ex stirpe patricia nobilissimum, Romæ Consularem, Philosophum & Theologum eximium, qui hinc inde de Musica apud Græcos dispersa congessit, & latino sermone translata posteris per manum tradidit, ac post se laudabilem & fructuosum nitorem artis, ex profunda caligine emergentis, reliquit.

Nostræ deniq; memoriæ seculum *Josepho Zarlino Clodiensi Italo*, Chori Musici apud Duces Venetos Magistro, acceptum refert, non tantùm indagatam esse veram & legitimam proportionem novarum consonantiarum, utpote Ditoni & Semiditoni, Sextæ item minoris & majoris, quæ ante ducentos vel circiter annos per Organa Ecclesiastica Harmoniis inseri cœperunt: verumetiam quòd multorum aliorum intervallorum forma, in veris & justis proportionibus ab illo inventa, fruamur. Verùm de his *Sethus Calvisius* in Exercitatione 2. plura annotavit.

CAPUT III.

De Doctoribus, Scriptoribus, Cultoribus, Discipulisq; Musicæ eximiis.

EXimiæ artis scholam & disciplinam commendant, exornant & stipant autoritate eximii viri; quos inter eminent primo loco Doctores & Scriptores non vulgares.

ALCIDAMAS Eleates Philosophus, Musicus clarissimus, discipulus Gorgiæ Leontini, de Musica elegantissimos libros scripsit. *Suid.*

ANTI-

ANTISTHENES Athenienſis, Socratis auditor, de Muſica commentatus eſt. *Laërt. lib. 6.*

ARISTOXENUS Tarentinus, ex ſuperiori mentione notus, qui animam dixit eſſe Harmoniam, ut tradit *Cicero* in Tuſc. ſcripſit in omni genere libros, de Muſica præſertim. *Suid.*

DEMOCRITUS Abderites librum edidit de concentu & harmonia. *Laërt. lib. 9.*

DIONTSIUS HALICARNASSÆUS, ſub Adriano Cæſare Sophiſta, cognomento Muſicus, quòd in ea arte plurimùm ſe exerceret, ſcripſit rhythmicorum commentariorum libros 24, hiſtoriæ Muſicæ libros 36, in quibus Tibicinum & Citharædorum & poëmatum omnis generis meminit, Muſicæ diſciplinæ, ſive diſputationum lib. 22. Quæ in Platonis Repub. Muſicè dicta ſunt. *Suid.*

EPICURUS Athenienſis ſcripſit Ariſtobulum, ſive de Muſica. *Laërt. lib. 10.*

HERACLIDES Ponticus, Speuſippi auditor, libros duos Muſices de his, quæ apud Euripidem & Sophoclem reperiuntur, ſcripſit: item de Muſica duos. *Laërt. lib. 5.*

LASUS Herminæus Achæus, (qui floruit principante Dario, Olymp. 58.) primus de Muſica ſcripſit, & dithyramborum certamen primus protulit. *Suid.*

SOTERIDAS Epidaurius ſcripſit Muſicæ libros tres, ut ait *Dionyſius*, & Volaterr. *lib. 19. Anthrop.*

THEOPHRASTUS Ereſius Harmoniaκῶν librum unum, de Muſicis librum unum, de Muſica libros tres edidit. *Laërt.*

TIMOTHEUS ſcripſit verſus de Muſica lib. 19. *Suid. & Cic. 2. de Legib.* Et inter alios, qui Muſicam exemplis & præceptis docuerunt, celebris eſt *Timotheus.* Is cùm in arte Muſica omnium præſtantiſsimus eſſet, duplicem mercedem exigebat ab iis, quos ab aliis Magiſtris malè inſtitutos acciperet: quòd hi priùs dedocendi, quàm erudiendi erant; à rudioribus autem & ignaris ſimplicem. *Alex. ab Alex. lib. 2. c. 25.*

Porrò eximia discipulorum classis, ex Populis junioribus & senibus, Philosophis, Imperatoribus deniq; & Ducibus collecta, palæstram Musicam nobilitat eximiè, & plures invitando frequentiorem reddit.

LACEDÆMONII Musicam discebant, non tamen exercebant, ut saltem judicare possent artem, quam deperditam ter apud illos conservatam ajunt. *Athen. lib. 14. c. 11.*

HYBERNI agriculturam cæterasq; artes non magnoperè exercent, præter Musicam, cujus peritissimi sunt, & voce elegantissimi ac velocissimi. *Polyd. & Balæus cent. 13. Script. Britanniæ.*

ARCADES omnem vitam cantionibus, & id genus studiis impendunt. Cæteras artes apud eos ignorasse, nulla prorsus ignominia est; Musicam nescire nemo potest, quia necessariò discitur: ejus imperitiam fateri, illic turpissimum est. Idcirco vates Mantuanus in Bucolico ludicro subinde in cantilenæ mentione *Arcadas* plurimis efferre laudibus non desinit:

——— *Soli cantare periti*
Arcades.

Nec modò pueros, sed & adolescentes ad x x x. usq; ætatis annum Musica imbuendos curabant. *Cœlius* lib. 9. A. L. ex Athenæi lib. 14. c. 11. & Polybio. & *Sabellicus* lib. 2. Ennead. 2.

Et ARISTOTELES 8. polit. *juvenes* Musica erudiri vult, inter alias causas ob eam, ut *senes* facti de ea possint judicare. Etenim inter ingenua exercitia connumerans, præcipit omnino cives suæ Reipub. in ea institui & exerceri, dum *juvenes* sunt; *Seniores* verò juvenũ concentibus interesse, tanquam censores & judices.

TILESIAS THEBANUS adolescens, in optima veterum Lyricorum Musica eximius, cùm ad scenicam & picturatam Musicam *Philoxeni & Timothei* poëmatum animum adjecisset, contulissetq; se ad modulos condendos, nihil tamen in Philoxeneo genere præstare laude dignum potuit, propter optimam institutionem à teneris, quam eluere nequibat. *Plut.* de Musica.

SOCRATES in senectute didicit Musicam à *Conno* fidicine, quem

ob idi-

ob idipsum, quia præceptore eo usus fuerat Socrates, pueri, ὡς γέροντος διδάσκαλον, irridebant. Cùm autem Socrati dicebatur; Nunquid non verecundaris in senectute his operam dare studiis? Majorem respondit verecundiam esse, in senectute ignorantes esse, quàm in senectute studere. *Plato.*

Pythagoras *Samius* non vulgare studium Musicæ impendit, adeò, ut universi machinam ex Musicis rationibus compositam esse diceret. *Athen.* lib. 14. c. 13.

Quin & divinus *Plato* multum studii in arte Musica collocavit, & auditor fuit *Draconis* Athenienſis, & Metelli Agrigentini. *Plut. de Musica.*

Scylax Cariandæus Mathematicus, claruit arte Musica.

Simon Magnesius, insignis Musicus, neglecto superiorum Musicorum more, *Simodiam* introduxit, sicut & *Lysis Lysodiam.* *Volat.* lib. 19. ex Strabone.

Cujusmodi cultores Musicæ ex Philosophis, Oratoribus & Poetis passim, & præcipuè in Instrumentali Musica occurrent.

Imperatores & Duces producantur.

Ostris insignis Musicus fuit, quemq; Musicorum multitudo semper sequebatur, inter quos & novem Musæ fuisse dicuntur. *Diodor. Sic.* lib. 1. c. 3.

Scriptum reliquit *Pausanias* in Atticis, *Cygnum Ligurum* fuisse Regem eorum, qui habitarunt in Gallia Transpodana, laude Musicæ artis clarum. Mortuus ab Apolline in avem sui nominis mutatus fingitur. *Lucian.* in Dialogo, qui cygnus inscribitur. *Natal. Comes* lib. 7. Mythol. c. 9.

C. Caligula canendo ne publicis quidem spectaculis temperavit, quò minùs & Tragædo concineret: Totum enim eum canendi voluptati deditum fuisse, usus Musices histrionicus evicit. *Suet.* in Caligula.

Nero puer inter cæteras disciplinas etiam Musica imbutus fuit: pòst imperium adeptus, *Terpnum* Citharœdum vigentem tum præter

alios accersivit, diebusq; continuis post cœnam canenti in multam noctem assedit, donec paulatim & ipse meditari exercerique cœpit, inq; ea arte Musica tantum profecit & excelluit, ut etiam jactitare non dubitaverit morti vicinus: Quantus artifex perit. *Sueton.* & *Fulg.* l. 8. c. 7. *Erasm.* in adagiis.

ALEXANDER, facundiâ Græcâ excellens, ad Musicam pronus cecinit, sed nunquam alio conscio, nisi pueris suis testibus. *Cuspinianus.*

JOH. PICUS MIRANDULA primis adolescentiæ annis genus omne Musicæ artis adeò excoluit, ut excogitata per ipsum modulamina, notataq; debitis concentibus harmoniæ celebres haberentur. *Ioan. Franciscus* in ejus vita.

Et plures alios heroas variis Instrumentis modulatos fuisse, convenienti audiemus loco.

Ut finem imponam huic capitulo, ob singularem admirationem aliis Musicis annumerandus est *Ioan. Fernandus*, qui, licèt cœcus, ita insignis evasit Musicus, ut solus memoriter quatuor vocum carmen componeret, id quod vix alii scribendo consequi possent. *Fulgosus.*

CAPUT IV.

De inventione in Harmonia generibus in Tetrachordis, h. e. de Chordarum, sive clavium, sive vocum numero aucto, & ad δὶς διὰ πασῶν apud veteres, hodie plus ultra, constituto.

TEtrachordum, MERCURII inventum, quod certo modo ac ordine dispositum fuit, ut Diapason, Diapente, & Diatessaron consonantias comprehenderet, passim apud Scriptores celebratur. Veteres enim ante Pythagoram, & post eum, & ad nostra usq; tempora, reverenter Musicâ usi, simpli-

ciores

ciores modos approbarunt. Cujus rei argumento sunt Lacones, qui non connivebant, sed graviter animadvertebant in eos, qui priscæ Musicæ transiliissent limites. *Terpandro* enim Lesbio, ex Hesiodi vel Homeri nepotibus, ubi primus Septichordam lyram, h. e. ex *Tetrachordo* heptachordum constituit, mulctam *Ephori* dixêre. *Plut.* in Lacon. institutis. Et *Artemon* scribit, *Timotheum Milesium* usum fuisse compositione, quæ plures habebat chordas, quàm *Magadis*; quare reprehensus fuit apud *Laconas*, quòd Musicam antiquam corrumperet. *Athen.* lib. 14. cap. 4.

Idem, cùm novitatis studio (cujus humana natura perquàm avida) Leges Musicæ transcenderet, non modò sibilo sed etiam convitio explosus fuit.

Quómodo autem veteres, qui simpliciorẽ Musicam amaverunt, in Tetrachordis constituendis intervalla disposuerunt, & inde *Harmoniarum genera tria*, nim: *Diatonicum*, *Chromaticum* & *Enharmonicum* constituerint: quiq; postremorum duorum Inventores sint; de iis legatur *Sethus Calvisius* in Exercitat. 2. pag. 94. usq; ad 99.

Quomodo item ad *Mercurij* Tetrachordum plures ab aliis atq; aliis subinde adjectæ sint chordæ, quas veteres pro *Clavibus* aut Vocibus Musicalibus (quarum inventionem Choralis Psalmodia. c. 4. attigit) usurparunt; quia post *Macrobium* commentario in Somn. Scipionis, & *Boëthium* lib. 1. de Musica & in procœmio, in jam dicta Excrcitat. 2. S. C. pag. 100. ad 104. diligenter annotata reperiuntur, ubi & earum nomina & numerus refertur pag. 105. 106. 107. hîc recensere nolui.

Quæ etiam apud *Vitruvium* lib. 5. de Architectura cap. 4. de Harmonia secundum *Aristoxeni* traditionem traduntur, *Philander* ibidem annotavit, cùm ad veterem tantummodo Musicam faciant, hîc lubens volens prætermisi: Quemadmodum & ea, quæ de Inventione vocum Musicalium ex Tetrachordis, adjectis & recens in Belgio innovatis, apud *Calvisium*, sæpius citata Exercitatione 2. pag. 119. ad 123. leguntur.

Harmoniæ rationem primus extulit in lucem *Aristoxenus*, repertis etiam instrumentis: deinde *Ptolemæus*, *Nicephorus*, & *Gregoras*. Commentatores in ea fuerunt *Pappus*, *Theon*, *Alypius*, *Gaudentius*, *Isacius*, *Apuleius*, *Boëtius*.

Exhibet etiam de vocum affectionibus & Tetrachordis Synopses cum brevi declaratione elegantissimas *Thomas Freigius*, in Methodo sua de Musica.

Verùm & ista, quia tantùm ad veteris, non novæ nostræ, Musicæ descriptionem pertinent, sciens omisi, & lectorem benevolum illuc remissum volui.

Hoc tamen non omittendum esse putavi, quod *Ambrosius Leo Nolanus* duplicem causam, ob quam antiquitas in ὅις Δὲ πασῶν consistendum duxerit, assignat:

I. Quòd ipsa Natura videatur hanc Symphoniarum veluti metam præstituisse; quippe quæ modum hunc humanæ tribuerit voci, ut ad decimum quintum duntaxat gradum intendatur: Ultra quem si quis conetur progredi, nō jam illa vox genuina, sed coacta factitiaq; & *gannitus* magis, quàm vox videatur: Rursus si altiùs nitaris eam deprimere, protinus à ratione vocis in *Screatum* quempiam degeneret. Proinde cùm ubiq; conveniat *Artem*, quoad licet, Naturæ respondere, non absre Veteres iisdem cancellis circumscripserunt rationem artis, quibus Natura vocem humanam circumscripserat.

II. Adhæc (quæ dissertatio etiam superiori capite, sed alia meditatione ac intentione, commemorata est) *Boëthius* lib. 4. de Musica, Harmoniam Musices non ratione tantùm, verùm & sensu perpendi oportere scribit. Et *Ptolemæus* Pythagoræorum quorundam sententiam rejicit, qui in dijudicādis Harmoniis plurimùm tribuerint rationi, minimum sensui; cùm dicerent, sensum semina modò quædam cognitionis ministrare: at perfectam scientiam ratione constare. Rursùm *Aristoxeni* refellit opinionem, quòd plus satis tribuerit sensibus, perpusillum autem rationi: cùm *Musicam Harmoniam* ita temperatam esse oporteat, ut neq; sensui ratio refragetur, neq; sensus rationi reclamet.

Neq;

Neq; dissentit à Ptolemæo *Aristoteles* lib. 2. Physicorum, negans Musicam merè Mathematicam esse, sed partim ratione, partim sensibus constare. Quod fieri nequaquam potest, si semel ultra *decimam quintam* intentionem, h. e. δὶς διὰ πασῶν processum fuerit. Nihil autem vetat ratio, quò minùs vel millesimum usq; ad tonum progrediare, recurrentibus subinde videlicet iisdem Harmoniis, quas complectitur διὰ πασῶν. Neq; secùs hîc procedere liceat, quàm fit in Numeris Arithmeticis, ubi non aliter agnoscitur ἡμιόλιος in duodecim millibus, & octo millibus, quàm in quatuor & sex. Cæterùm Harmoniæ sensus ultra decimam quintam vocem velut evanescit, jamq; non magnoperè refert, quæ sit Harmoniæ ratio, quam non approbat sensus: & ideò non approbat sensus, quia non evidenter percipit. Porrò quò minùs percipiat intervallum æquo longius, in causa est: Rationis vis in immensum se porrigit; at ediverso sensus corporis admodum angustis limitibus cohibetur. Quod enim accidit in *Oculorum* sensu, ut, si longiùs semota sint ea, in quæ fertur videndi vis, obtundatur ac deficiat visus, eoq; magis deficiat, quo majore distent intervallo: id multò magis accidit *aurium* sensui, quippe minùs agili, quàm oculorum. Jam verò quod usu venit sensibus in percipiendis iis, quæ objiciuntur; idem usu venit animo, per sensum dijudicanti; Si *Colorem colori* propiùs admoveas, &, quemadmodum Græci dicunt, πορφύραν παρὰ τὴν πορφύραν, nonne protinus dignoscit ex collatione sensus, quantum alter ab altero discrepet, aut alteri cum altero conveniat? Itidem si *vocem voci* vicinam exhibeas, incunctanter dijudicant, quæ sit alterius cum altera vel concordia, vel discordia: sin plùs justo disitas intervallo, mox incipit anceps esse judicium. Porrò quemadmodum citiùs hebetatur *aurium* sensus, quàm *oculorum:* itidem citiùs obtunditur illarum, quàm horum judicium: propterea quòd altera res ex altera pendeat. Id ipsa Experientia docet. Pulsa Chordam quandam in Organo, simulq; tangeam, quæ sit ab hac octava, statim rationi suffragans sensus plenè percipiet Harmoniam, & absolutissimam esse judicabit. Rursus pulsatâ quâpiam, simul move aliam, quæ sit ab illa decima quinta; statim & perci-

piet & approbabit sensus Symphoniã, agnoscens eam, quam paulò antè senserat in διὰ πασῶν. At verò, si tacta ima, moveris ab hac decimam nonam, nihil quidem obstrepit ratio, quò minùs sit Harmonia, quæ fuerat in διὰ πασῶν cum διὰ πέντε: verùm auris, acceptis vocibus, non perinde percipit Harmoniæ rationem. Quòd nisi sensus certos quosdam terminos haberet, intra quos certum illius & exploratum judicium sopiretur, nihil vetuerit, si libeat vel usq; ad χιλιάκις διὰ πασῶν Symphoniam procedere. Neq; enim ratio quicquam offenditur numero, modò eandem agnoscat analogiam. Verùm corporis sensibus Natura suos quosdam limites præscripsit, ultra quos progressi, sensim jam incipiunt quasi caligare, hallucinarique; neq; jã certò, sicuti solent, sed ceu per nebulam, ut ajunt, ac per somnium judicare. Non conveniebat autem, ut cujus incertum esset judicium, id ad artis præcepta traheretur. At quoniam ultra decimum quintum vocis gradum veteres intellexerunt evanescere judicium aurium, ibi metam Harmoniarum figendam esse judicarunt, ne meritò quis objicere posset ἀφανῆς μαχικῆς ᾠδὴν ὄφελος. Jam igitur Neoterici, qui contra veterum autoritatem ultra summam chordam παρύπατον adjecêre, ad imam item adiecta una: non perinde flagitium feciissent, si in decima nona chorda terminassent Harmoniarum progressum: propterea, quòd hæc ima ad summam relata, si non auribus, certè rationi perfectam symphoniam repræsentant. Atqui in vigesima neq; sensus est Harmoniæ, neq; Harmonia perfecta; asserente hujus dissertationis autore, anteà nominato *A. L. Nolano.* Nihilominus *Guido Aretinus* veterum chordis sive clavibus *quindecim*, insuper *quinq;*, unam videlicet Gamma inferiori, reliquas nempe bb. cc. dd. ee. superiori loco, addidit.

Hodiernum seculũ præter has assumsit *Septem*, quæ in magna C incipiunt, & in clave à binis virgulis notatâ desinunt: ut ita integræ quatuor octavæ (duplum quàm veteribus receptum fuit) his *Viginti Septem* clavibus, excepto Semiditono, comprehendantur: cùm Clavichordia & alia Instrumenta Musica usq; ad Clavem , imò interdum usq; ad , tribus virgulis notatam ascendant.

CAPUT V.

Caput V.

De Inventoribus Melodiarum quarundam apud veteres, quas ipsi Modos seu tonos vel tropos vocabant.

Modorum apud veteres planè alia fuit ratio, ac nostro hoc tempore; Nam nostrates Modi Musici speciebus Diapason, quas veteres ignorabant, discernuntur: quorum doctrinam plurimi præstantissimi nostro seculo Musici ex *Glareano* & aliis in lucem ediderunt, præsertim multoties citatus *Calvisius* in Exercitat. prima; *Johannes Magirus*, & alij.

Tres autem apud veteres (autoribus *Polymnesto* & *Sacada*) extiterunt *Melodiæ*, seu, ut tùm temporis vocabantur *Modi*, Toni sive Tropi: nimi: *Dorius Phrygius* & *Lydius* (als wie man jtzo sagen möchte / diß ist ein Polnischer Tantz / ein Welscher / Frantzösischer / Deutscher Tantz / oder Melodey.) In singulis his Tonis *Sacadas* fecit flexionem & Strophen, docuitq; Chorum cantare *Dorium* primâ, *Phrygium* alterâ, & *Lydium* tertiâ: ob quam varietatem *tripartitum* fuit dictum hoc carmen. Quanquam in commentariis Sicyoniis, in quibus Poëtæ recensentur, *Clonas* hujus tripartiti carminis inventor relatus sit. *Plut.* de Musica.

Pronomus Thebanus quomodo excogitarit Tibiis iisdem omnes modos Dorios, Lydios & Phrygios incinere, attendatur in Polyorganodia.

Dorios etiam legitur excogitasse *Thamiras*, *Polyd.* lib. 1 cap. 15. Legimus etiam *Linum* Chalcidensem, vel Thebanum, Apollinis & Terpsichores filium, primum ex Phœnicia literas in Græciam intulisse, & primùm Lyricos modos & Doricos concinuisse.

Phrygios modos *Marsias Phryx*, *Polyd.* l. 1. cap. 15. vel ut alii, *Marsias*

Lydus,

Lydus, Satyrus, Lyricus Poëta, Judicum Hebræorum tempore, effinxit.

Lydiis modis carmen in Pythonis obitum *Olympum* eeciniſſe Principem, *Ariſtoxenus* ait, libro primo de Muſica.

Sunt, qui *Menalippidem* modulorum horum referant autorem. *Pindarus* in Pæanibus Lydiam harmoniam in Niobes nuptiis vult doceri cœptam. Alii *Torebum* hanc uſurpaſſe harmoniam primùm, ut tradit *Dionyſius Jambus*. Sunt, qui *Lydiam* à *Cario*, Jovis & Torrhebiæ filio, primùm repertam velint, qui cùm fortè erraret, incidit in paludem, quam mox de matris nomine Torrhebiam juſſit appellari: ubi cùm Nympharum, quas etiam Muſas interpretantur *Lydi*, ut autor *Stephanus* eſt, præſuaves inaudiſſet cantus, edidicit. *Plinius. Cælius*. lib. 8. cap. 3. Antiq. Lect. *Amphionem* Lydios inveniſſe modos, notat *Valerius Probus* in Alexin Virg. & *Polyd. Verg.* lib. 1. cap. 15.

Laudatam *Lydiam*, quæ Mixolydiæ eſt adverſa, aſſimilem Jadi, ab Athenienſi inventam, memorant *Damonæ*.

Jonicos modos ſiniſtros, τὰ μέλη σκαῖα, *Pythermus Tejus* primus protuliſſe creditur. A *Pindaro* ſtatuitur Modorum Scoliorum inventor *Terpander*.

Idem *Terpander Lesbius* ante Archilochum modos certos & leges inſtituit, quas ab ſe & à diſcipulo vocavit κηπίωνα & περιάνδρειον; à regionibus Doricis duos, Bœotium & Æolium: idcirco quia in Bœotia extitiſſe creditus eſt primus Citharædus *Amphion*, Jovis & Antiopes filius: à temporum autem celeritate duos, τροχαῖον & ὀξὺν, quod multis conſtabat Pyrrhichiis: & ſeptimum πεῤῥάοιδον, qui erat ex horum quatuor cõpoſitus, Æolio, Terpandrio, Cepione & Bœotio. *Scalig.* lib. 1. Poet. cap. 48. ex Plut. de Muſica.

Mixolydiæ inventricem principem fuiſſe *Sappho*; apud *Ariſtoxenum* eſt dictum; à qua eam acceperunt Tragici, qui mox eandem cum Doria copulaverunt: quorum hæc magnificentiam refert & majeſtatem, illa affectus ciet. In commentariis harmonicis tibicen *Pythoclides* proditur ejus autor. *Lamproclem Athenienſem*, *Lyſis* prædicat.

Hypo-

Hypolydium cùm tonum *Polymnasto* tribuunt, tùm remissionem & digressionem longè ab eo factam tradunt majorem. *Plut.* de Musica.

Ex omnibus his enarratis liquidò patet, quòd non satis apud veteres de certis inventoribus modorum constet, sicut & illorum definitio, quid & quales essent veterum modi, omnino ignorata vel non satis explicata fuit, dum propria & genuina Modorum differentia, quæ ex collocatione semitoniorum in qualibet specie Diapason definitur, latuit, ad *Claudium Ptolemæum* & *Boëthium* usq;. Quid, quòd hi ipsi dispositionem illam non tàm disertè explicare, quàm qualis esse debeat, conjecturâ colligendum relinquere videantur? Donec nostrum seculum ab hinc centennio elapso, *Franchini Gafori* Laudensis schola & professio Brixiæ in Italia, Modorum doctrinam primùm edocuit, illustratam ex Boëthio.

A quo *Franchino* secundus fato prodiit *Henricus Glareanus* Helvetiâ oriundus, Daduchos ille Chori Musici, qui felici genii & ingenii ductu duodecim invenit modos, quos firmis & verè Herculeis in suo Dodecachordo, quem suo operi inscripsit titulum, astruxit rationibus, anno Servatoris super sesquimillesimum quadragesimo septimo.

Caput VI.

De diverso horum Modorum seu potiùs Melodiarum affectu & effectu, & discreto eorundem selectu.

UT Modorum quilibet, apud veteres, suam habebat propriam phrasin, suumq; ambitū; sic etiam suos affectus & effectus. Fuerunt enim peculiares moduli, ad affectus diversos destinati, ut ex *Cassiodori* Epistola, quā *Lilius Gyraldus* de Poëtar. hist. Dial. 9. citat, apparet: *Dorius*, inquit, prudentiæ largitor est & castitatis effector; *Phrygius*, pugnas excitat, votum furoris inflammat; *Æolius*, animi tempestates tranquillat, somnumq; jam placatis attribuit; *Asius* intellectum obtusum acuit, & terreno desiderio gravatis cœlestium appetentiam bonorum operator indulget; *Lydius*,

contra nimias curas animæ tædiaq; repertus, remissione reparat, & oblectatione corroborat. Ex *Gyraldo*, quod hic ex Cassiodoro refert idem *Camerar.* operarum succis. cent. 1. cap. 18.

Et *Plato* in Modis efficaciam animadvertit diversam: Is *Lydiam* harmoniam rejicit, quod lamentationibus ea sit accommodata; *Ionicam*, quia mollis; at *Doricam*, ut bellacibus viris & temperantibus congruam, elegit; non quòd ignoraret, ut in secundo Musicorum libro tradit *Aristoxenus*, referre eas aliquid ad Rempub. circumspectam. *Plut.* de Musica. Idipsum de Platone his verbis commemorat *Hadrianus:* Apud priscos tria Harmoniæ genera numerantur; inter quæ *Lydios* modulos, ut luctui & funeralibus aptiores, respuit *Plato*; quemadmodum & *Ionicos*, ut solutiores & mollitie infames; *Doricos* laudat, ceu temperatis ingeniis congruos, quibus persimiles sunt, quos *Æolios* nominabant. *Hadrian. Iunius* Cent. 1. adag. 48. *Plut.* de Musica sic inquit: Τῶν δὴ τῶν ἁρμονικῶν τῆς μὲν θρηνωδικῆς τινὸς ὄσης, τῆς δ' ἐκλελυμμένης, εἰκότως ὁ Πλάτων ἀποδοκιμάζει· αὐτὰς τὴν δωριστὶ ὡς πολεμικοῖς ἀνδράσι καὶ σώφροσιν ἁρμόζουσαν εἵλετο.

Varia insuper rhythmorum genera, quæ apud veteres in usu fuerunt, adducit *Aristoteles* 8. Politicorum; ex quibus *Æolius* modus simplex erat, *Asius* varius, *Lydius* querulus, *Phrygius* religiosus, *Dorius* bellicosus.

Phrygiis modis excitari impetum ad insaniam docet *Philosophus*, quando loco dicto asserit, τὴν μιξολυδιστὶ afficere ὀδυρτικωτέρως καὶ συντονώτερον μᾶλλον, τὴν δὲ δωριστὶ μέσης μᾶλλον καὶ συντονώτερος· ἡδὲ φρυγιστὶ ἐνθουσιασμούς.

Dorica igitur erat animis componendis commoda harmonia. Idcirco idem *Philosophus* in eodem ita sancit; Pueros docendos esse τὴν δωριστὶ, quia media, καὶ πρὸς ἀνδρείαν μᾶλλον: & Doricæ tribuit τὸ ἀνδρῶδες, τὸ μεγαλοπρεπὲς, καὶ τὸ σφοδρόν. 8. Polit.

Jonica erat modulatio florida & jucunda:

Dorica honesta & gravis. Hinc *Lucianus* in Harmonide: Τῆς ἑκάστης ἁρμονίας τὸ ἴδιον· τῆς φρυγίας τὸ ἔνθεον, τῆς λυδιὰς τὸ βακχικὸν, τῆς δωρίας τὸ σεμνὸν, τῆς ἰωνικῆς τὸ γλαφυρόν. Consule *Alex. ab Alex.* lib. 4. c. 2. *Athen.*

lib. 14.

lib. 14. cap. 6. *Jul. Cæs. Scalig.* lib. 1. Poëtices. *Brodeum* in Epigrammatis.

Æolica statuitur commoda exultationibus.

Ionica vetus aspera; nova mollis.

Phrygia & *Lydia* proximæ, utraq; acuta. Idcirco luctibus adhibebantur: ut alii Lydiis modis concinerent Epicedia, alii Epithalamia. *Scalig.* lib. 1. cap. 19.

Illud etiam animadversione dignum; quòd omnes *Gallorum cantus* ac moduli, quibus etiamnum rustici delectantur summoperè, *Ionici* sint, aut Lydii; (quem Musici quintũ & septimum appellare possent:) à quibus tamen *Aristoteles* & *Plato* pueros & fœminas abstinere; ac Doriis modis exerceri voluerunt: Jonicos enim & Lydios incredibilem vim ad molliendos animos habere putant. Rectiùs in Asia minore Jonici ac Lydii prohibebãtur: cùm cœlo Asiatico nihil mollius sit. Utiles tamen esse judicantur populis montanis, & qui ad Aquilonem positi sunt: quorum natura, præter locorum ac cœli temperiem, ferocior & agrestior est. Eam ob rem Ecclesiæ Christianæ Duces olim ac Pontifices in sacris laudibus cantus Ionicos ac Lydios vetuerunt; Doriosq; solùm probaverunt, quibus etiamnum in sacris precibus sæpius, quàm reliquis uti solemus. Et *quemadmodum* fera animantia solent à mansuetariis, unguibus ac dentibus detractis, exarmari: *sic* Ionici ac Lydii cantus hominum ferocium & crudelium animos, feritate detracta, multò mitiores ac tractabiliores efficiunt. Quod quidem Gallis contigisse putatur, qui huius Imperii Leges non tam diu pertulissent, nisi mores illorum, quos *Julianus Imp.* feroces, ac servitutis impatientissimos fuisse tradit, flexibiles Musica reddidisset. *Bodinus* lib. 4. de Repub. cap. 2. Cæterum diversitatem affectuum in his Modis seu Melodijs mox etiam historicè illustrabit Musicæ usus & efficacia varia.

CAPUT VII.

De voce & pronunciatione in cantu, deq; vocis utili, necessario, decoroq; exercitio, docili imitatione, ac suavi audiendi voluptate ac oblectamento.

IN Organorum diversitate, quibus conceptus harmonicus exprimitur, *vox humana*, quam *Archelaus* Apollodori F. Milesius Anaxagoræ discipulus, primus definivit aëris percussum, tanquam viva cantus anima excellit; non modo quia naturalis est, verumetiam, quia mentis humanæ conceptuum harmonicorum nuncius est & index.

Vocis sanè *modulatio* canenti salubris, necessaria & decora est, cujus suavitate perfusus auscultantis animus mirè afficitur: unde ut cantum voce ritè efforment, exercitium vocis indefessâ operâ excolendum, cantoribus seriò incumbit. Et quidem *cantio*, quæ voce peragitur quotidie, mirifica est palæstra, non ad sanitatem tantùm, sed ad valetudinem, non illam quidem palæstricam, eamq;, quæ vestiat carne, incrustetq;, ædificii more, cutē: verùm quæ vitalibus maximè & principibus partibus robur verū & solidam firmitatem conciliet. Nam vires à spiritu confirmari ostendunt aliptæ, qui athletis mandant, ut renitantur frictionibus, easq; obiter interpellent, atq; animum adhibeant semper eis corporis partibus, quæ emolliuntur & contrectantur. Quippe vox, quæ spiritus motio est, non in superficie, verùm quasi in fontibus invalescens, circa viscera calorem alit, extenuat sanguinem, venam omnem repurgat, omnem arteriam aperit, cogi & coagulari non permittit humorem superfluum, sicut fecem in vasis, quæ alimentum recipiunt & conficiunt.

Est autem cumprimis cavendum, ne lædantur nervi in musculis. Siquidem *Galenus* Medicus ostendit nervos quosdam minutos, &, capillorum instar, subtilissimos, partim à dextro, partim à sinistro latere musculis gutturis immissos, quibus vel laqueo interceptis, vel cultro abscisis, vocis impotens animal redderetur, nihil alioqui, quin cæ-

tera peragat, impeditum: Et eos nervos non tantùm *Alexandro Damasceno* Boëthii præceptori, cùm de voce & respiratione controversia incidisset, promittebat *Galenus* se ostensurum; verumetiam insertionem magna cum gloria perfecit, *Gal.* lib. de præcognit: ad posthumum.

Vocis insuper naturæ inservit aspera arteria, fistula seu canna illa, quæ ex ore & faucibus deorsum deducta in pulmonem descendit; per quam aër accipitur & redditur. Ejus arteriæ caput, vocatum *Larynx*, proprium est instrumentum vocis, quæ fit in rimula arteriæ, quæ dicitur γλωττὶς, lingula: Eâ coarctatâ vox & sonus acutior, dilatatâ, gravior editur. Et ultima trium cartilaginum, ex quibus asperæ arteriæ caput compositum est, dicitur *Cymbalaris*, non quòd Cymbali formam præ se ferat, sed quòd ibidem vox sonet, perinde ac si Cymbalum pulsaretur. *Pollux* inquit ἐπιγλωττίδα, sive Laryngis operculum esse simplicis tantùm vocis Instrumentum: sed Linguam Articularis, id est, Sermonis esse Organum immediatum. γλῶσσα πληκτρὸν dicitur, ὅτι πλήττουσα τὸν ἀέρα, λόγου ἀπεργάζεται, quòd aërem feriendo sermonem efficit.

Dentes deniq; non parùm juvant pronunciationem, vociſq; modulationem.

Quanquam Medicorũ professioni vocis argutæ ac sonoræ pharmaca permittimus: jucundum tamen, & vocali Cantori non inconveniens est cognoscere industriam & curam, in voce acquirenda & tuenda olim adhibitam.

Demetrius Scepsius, libro quinto decimo de Troico apparatu, eos bonam inquit habere vocem, qui ficu non utuntur, ac idcirco *Hegesianactem*, Alexandrinum historiarum scriptorem, à principio cùm esset pauper, Tragicum fuisse asserit, & aptum ad fingendum atq; sonorum, quia intra decem & octo annorum spacia ficus non gustasset. *Athen.* lib. 3. c. 3. *Cæl.* lib. 19. c. 14. *A. L.* Et Zamæ in Africa aquam canoras reddere voces testatur *Plin.* lib. 31. c. 1. Turpe omnino esset ad canendum negligere culturam vocis, sine qua omnis deest cantui gratia & lepos; cùm ad dicendum in vocis pronunciatione (sine qua C.

Macer, licèt acutissimus, potiùs veterator, quàm orator est *Ciceroni* in Bruto) multum studii & laboris collocatum esse constet.

ISOCRATES solitus est dicere ad familiares de discipulis suis, se quidem decem minis docere, cæterùm qui ipsum docuisset audaciam & vocalitatem, ei se decem millia daturum. Quæ quoniam naturæ sunt, non artis, à præceptoribus dari non possunt: *Plut*: in vita Isocrat.

DEMOSTHENES cùm sibi non tàm artem, quàm pronũciationem deesse animadverteret, subterraneũ locũ domi suæ ædificavit, in quem singulis diebus descendit, vocis componendæ causâ: sæpe etiam duos aut tres menses continuò ibi egit, rasâ alterâ capitis parte, ut ne, si vellet, quidem egredi inde præ verecundia posset. *Ælianus*, lib. 7. variæ historiæ. Et *Plut*: in Demosthene. Istorum in voce comparanda studium longè superavit Musici cantus amor, in *Nerone* indefessus. Is enim eorum quicquam non omittebat, quæ generis ejus artifices vel conservandæ vocis causâ, vel augendæ factitarent. Etenim ut inter Cantores connumerari posset, & vocalis fieri, semetipsum per vomitũ, & secessum, sive Clysterem, summo studio purgavit, abstinuit pomis, cibisq; officientibus, oleo præterea condito vescebatur, & plumbeam laminam pectori impositam gerebat, & sustinebat supinus: donec blandiente profectu (quanquam exiguæ vocis & fuscæ) prodire in scenam concupivit, subinde inter familiares Græcum proverbium jactans: *Occultæ Musicæ nullum esse respectum.* *Sueton: & Fulgos.* lib. 8. c. 7. *Plinius* lib. 19. c. 6.

Vocis bonitas optanda quidem nobis est primùm; deinde quæcunq; ea fuerit, tuenda & exercenda, sic ut omnia, quæ proferentur, sono vocis, rebus, quæ canuntur, accommodato, proferantur.

Inprimis *vocis decorum* ut observetur, ea non sit gravissima: ne submisso murmure debilitetur omnis intentio, ac cantus modulatio supprimatur ac obscuretur. Sic Κυκλοβόρος Φωνή, *Cyclobori vox*, de iis dicebatur, quibus vox esset vitiosa raucaque. Est enim *Cycloborus* Atticæ torrens, ingenti strepitu defluens. *Aristoph.* in Equitib. *Erasm.* in Adag. Nec purum vocalem cantum obfuscant ἄτυφοι, qui non ha-

bent

bent in lingua explanatam vocum impressionem, ut qui lingua sunt crassiore. *Hot.* de verb. Juris. Itidem qui φικιδίζειν & βαπαξίζειν dicebantur. φικιδίζειν autem, id est, phicidissare dicebatur vulgò, puerorum obscœnis amoribus diditi: Quidam malunt ad eos referre, qui litera ϱ immodicè & ad fastidium usq; consueverint uti: Siquidem ea gens literam σ solita est in ϱ commutare. Quo quidem vitio notantur & *Eretrienses*, attestante Proverbio, ἐρετριᾶσαν ϱ, *Eretriensium Rho.* Hodie jocus est vulgi in Picardos, cum Lutetianæ fœminæ, ob linguæ delicias, ϱ vertant in σ, Masia sonâtes præ Maria. *Erasm.* in adag. Βαπαξίζειν dicebantur vulgò, qui balbutirent, quibusq; hæsitans & impedita esset lingua, quod Græci τραυλίζειν appellant. Quod vitium ab humore immodico nasci docet *Hippocrates*: unde in pueris ac temulentis ferè accidit. Fit potissimum in τ & ϱ (in qua litera & *Demosthenes* multũ laboravit, *Alex.* lib. 6. c. 14.) pro quibus sonant τ λ. Unde fit, ut ægrè suum ipsorum vitium pronuncient τραύλωσιν.

Aristoteles, Sectionis XI. problemate 30, distinguit τραυλότητα, ψιλλότητα & ἰσχνοφωνίαν. Τραυλότητα definit, cùm quis literam quampiam non potest exprimere, non quamlibet, sed certam aliquam: hanc *Theodorus* vertit blæsitatem. Ψιλλότητα verò, cum litera quæpiam aut syllaba supprimitur, veluti cum πτέρνες dicitur, pro πτέρνες: hanc *Theodorus* vertit balbuciem. Ἰσχνοφωνίαν autem, cùm non valent expeditè syllabam syllabæ contexere pronunciando; quam *Theodorus* vertit linguæ hæsitantiam.

Propter huiusmodi linguæ vitium multos cognominarunt, utpote *Battum, Bambalionem, Balbum.*

Batto, cuidam Thebano, vox fuit exilis, linguaq; parùm articulata: cui *Pythia* dixit: Βάττ' ὅτι φωνὴν ἦλθες, Batte ad vocem venisti. *Hisych. Erasm.* Et *Herodotus* in Melpomene ait, Battum fuisse appellatum, lib. 4.

M. Fundanium *Cicero* III. Philip. scribit cognominatum *Bambalionem*, ab hæsitantia linguæ. Et Græci Grammatici tradunt βαμβαλίζειν valere tremere corpore propter frigus, atq; horrere: hujusce modi q;

aliquem

aliquem dentium tremorem ostendere arbitrantur voluisse *Homerum*, cum in χ Iliadis de Dolone jam capto cecinit, ὁ δ' ἄρ' ἔσῃ τάρβησέν τε βαμβαίνων, tanquam metu ille impeditam linguam haberet, &, cùm vellet loqui, exprimere verba non posset, sed balbutiret. *Victorius* lib. 17. *Valerius* lect. c. 14.

Hìc quoq; monendi sunt Cantores, ut studeant sinceræ pronunciationi citra confusionem aut perversam corruptionem literarum: Sic enim, quod canitur, cum intellectu auscultantes afficit. Sit itaq; A non obscurum, sed clarum; cujus literæ genuinum sonum docet *Terentianus*, priscus Grammaticus, hoc Sotadeo:

A (inquit) *prima locum litera sic ab ore sumit:*
Immunia rictu patulo tenere labra,
Linguamq; necesse est ita pendulam reduci,
Ut nisus in illam valeat subire vocis:
Nec partibus ullis ferire dentes.

E sit purum, non ut alicubi EI.

O rotundo ore efferatur, neq; item obscuretur. &c.

S non sit exasperatus sibilus, satis est, si sit sibilus, quem quia spirat, serpentina est habita & dicta litera.

Σ illud, nihil tale meritum, *Athenienses* in perpetuum exilium egerunt; Et ut puellas & amatores molles imitarentur, *Poëtæ* Atheniensium non solùm minùs frequentandum sibi censuerunt, sed relegandum etiam ultra Scythiam, ut versus universi essent ἄσιγμοι. Etiam Magistrorum dicendi quidam dixisse fertur, ferarum sonum videri vix dignum.

Quin & Musicos ipsum Σ habet minùs faventes, ut ajunt dipnosophistæ. Sic enim apud *Athenæum*: Τὸ δὲ ΣΑΝ ἀντὶ τοῦ Σ δωρικῶς εἰρήκασιν. Οἱ γὰρ Μουσικοὶ καθάπερ Ἀριστόξενός φησι, τὸ σῖγμα γέγειν πάρῃ τοῦτο, διὰ τὸ σκληρόσωμον εἶναι καὶ ἀνεπιτήδειον αὐλῷ.

Terentianus autem de S non prorsus finistrè sentire videri possit his versibus:

S promptus in ore est, agiturq; pone dentes

Sic

Sic lævis & unum ciet auribus ſuſurrum.
Neq; enim carpitur lævor, neq; lævis ſuſurrus
Inſuavis eſt.

Relinquamus S Suevicum, ſibilum ſuperfluâ aſpiratione exaſperans, quo & alii & ſimii quidem utuntur, qui peregrinitatem quoque abſq; ratione colunt.

Porrò videndum eſt, ne vox ſit acutiſſima: canere enim omnia clamosè, inſanum eſt. Siquidem in vociferationibus nimis commotis & aſperis efficit ſpiritus impetus, & contentio inæqualis rupturas & convulſiones. *Plut.* præcept. ſal. Auſcultantis item aures obtundit, & animum ſtupore corripit. Ut itaq; æquabili ſono correſpondeat concentus, moderatione quadam regenda eſt vox, quam nimis acutam & magnam edit Natura.

Cujuſmodi vocem firmam & ferream *Homerus* tribuit Stentori, quâ vincere alios quinquaginta potuit. *Eraſm.* in Adag. *Homer.* Iliad. ει. ὁς τόσον ἀυδήσας χ' ὅσον ἄλλοι πεντήκοντα. Et *Carneadem*, Cyrenenſem Philoſophum & Dialecticum inſignem, *Plutarchus* ſcribit fuiſſe μεγαλοφωνότατον, id eſt, maximæ & ſonantiſſimæ vocis, adeò, ut Gymnaſii princeps eum monere cogeretur, ne tantoperè clamaret. At ille; Da ergo mihi vocis modum; Reſpondit Gymnaſiarcha: Modum habes auditores tuos. *Plutarch.* de Garrulitate. *Laërt.* lib. 4.

ANTIPATER Stoicus eam vocis magnitudinem cùm nec poſſet nec vellet aſſequi, aggreſſus Antilogiarum concinnare libros, cognominatus eſt καλαμοβόας Calamo-vociferans. *Cœlius* lib. 19. c. 15. Etiam inter alia, quibus *Æſchines* lapidat Demoſthenem, τὸ βοιωτιάζειν objicit, quòd Bœotorum more vociferaretur immodicè, & indecorè, inſtar bovis (vel quòd Bœotorum partibus faveret) *Eraſm.* in Adag.

Faceta eſt clamoſi reprehenſio, quando, ſtentoreâ voce quodam clamante, quædam ex aſtantibus fœminis plorare conſuevit: Ille mulierem ad ſe vocatam rogavit, quæ cauſa eſſet fletus, num voce ſua cõnota lacrymas effunderet? Reſpondit illa: ſibi à marito moriente aſellum relictum, inopiæ ſuæ præſidium: Eo defuncto ægrè ſe victum tolerare: Itaq; quoties illum audiat, magna voce boantem, videri ſibi aſi-

num suum rudere, cujus recordatione ad fletum vel invita compellatur. *Poggius* in Facetiis.

Quondam servos venales & præcones commendabat vox nimis clara & firma: Unde de *M. Cælio*, qui clara firmaq; voce valuit, ne miremini, inquit *Cicero:* nam hic unus ex his est, qui proclamarunt; significans illum fuisse præconē, & hoc usu contigisse, ut esset vocalis. *Erasm.* in Apophth. Sic ludens *Cicero*, vociferantes, dicit, claudis esse similes, qui ex imbecillitate sic ad clamorem, ut illi ad equos, confugerent. *Plutarch.* in Cicer. & in Apophth.

Alioqui vocis magnitudo laudi tribuitur Naturæ Heroum fortissimorum, quibus *Homerus* Epitheton apponit; quod sint βοὴν ἀγαθοὶ. Nam ubi magna & clara est vox, etiam thorax est magnus; Ergo (ut Medici docent) cor quoq; calidum, unde animositas; & cerebrum robustum, unde robur corporis provenit.

THRASYBULUS, Dux classis, superavit vocis magnitudine omnes Athenienses sua tempestate, *Sab.* lib. 8. En. 3.

Hujusmodi clara voce gaudent, qui pericula in tempore avertenda acclamant. DARIUS Rex cùm è Scythia fugeret, & ad pontem, quem Iones propter Scythas interruperant in Istro, nocte intempesta venisset, suspicatus se proditum, mox Ægyptium quendam omnium hominum vocalissimum, supra ripam Istri positum, jussit inclamare Hystiæum Milesium Tyrannum: Hic auditus acutissimi, illum sæpius inclamantem ad primam inclamationem exaudivit, & Darium cum exercitu è Scytharum eripuit manibus, cùm ratem in Istro cum reliquis Ionibus contra Scythas in Darii gratiam tueretur, eam tamen solvisset, quantum scilicet, ne Scytharum sagittis socii infestarentur, satis erat. *Herodot.* lib. 4.

PESCENNIUM NIGRUM Imp. legimus voce adeò fuisse canora, ut in campo loquens per mille passus audiretur, ni obniteretur ventus. *Cælius*, lib. 19. c. 12. *A. L.*

CAROLUS quoq; MAGNUS voce virili & clara fuisse legitur, licèt corporis formæ seu proceritati non respõderet. *Cranz.* lib. 2. Saxon. *c. 7.*

ERICO

Erico II. Danorum Regi vetustissimo, & admodum procero, vox tam sonora fuit, ut non solùm à præsentibus, sed etiam à remotissimis liquidò exaudiretur. *Saxo* lib. 12.

At Heroibus suam relinquamus laudem, & quæ Cantoribus conveniat vox, quæ minùs, dignoscatur.

In intermediis inter imum sub imumq; spaciis est consistendum. Atq; ad vocem obtinēdam nihil est utilius, quàm crebra mutatio, nihil pernicioſius, quàm effusa sine intermissione contentio. Solent inepti omnia sine remissione, sine varietate, vi summa vocis, & totius corporis contentione & canere & dicere: quod vitium in se, ubi peragratâ Græciâ & Asiâ rediit, mutatus *Cicero* emendavit.

Et ad vocis moderationem *Grachus* tantam scientiam & diligentiam adhibuit, ut servum Erycinum, literatum hominem & peritum, post se occulto loco haberet, qui concionanti inflaret eburneolâ fistulâ sonum, quo illum aut remissum excitaret, aut à contentione revocaret.

In omni quippe voce est quiddam medium, sed suum cuiq; voci: gradatim ascendere & intendere vocem, utile & suave, & illud idem ad firmandum vocem salutare est. A principio clamare in cantu, agreste quiddam est. Est deinde quiddam contentionis extremum, quod tamen inferius est, quàm acutissimus clamor. Est item contrà quiddam in remissione graviſſimum, quo tanquam sonorum gradibus descenditur præcipuè ad finem cantus.

Hæc varietas, & hic per omnes sonos vocis cursus & se tuebitur, & concentui afferet suavitatem. Hæc siquidē summa causa est cantionis, & in ea pronunciationis, ut vox sit animi interpres & nuncia. Sunt enim voces, ut nervi in fidibus, atq; ita sonant, ut à motu animi sunt pulsæ.

Ad *Cantum*, vel Discantum exprimendum vox parva & exilis requiritur, & magis puerum decet esse ἰσχνόφωνον, quàm Chærephontem. *Cœlius*, lib. 13. c. 1. A. L. Ubiq; cum moderatione vox clara & sonora cantui conciliat venustatem, si Cantor naturâ fuerit λαμπρόφωνος, h. e.

vocis sonantioris, qualis *Æschines Tragœdus* celebratur, teste *Plutarcho*, in vitis decem Rhet.

In cantu *florido*, (de quo in Tomo IV.) qui Choralem cantum harmonia & consonantiis, ceu flosculis, eleganter exornat & efflorescere facit, agilis & flexibilis vocis velocitas suam omnino meretur laudē; quoties præcipuè sonos, notulis majoribus descriptos, cōvenit discerpere, & hinc inde vagabundo vocis velocioris motu exprimere per fusas & semifusas, quas *Chromata*, id est, colores appellant veteres; Unde videtur Germanis assumpta dictio **Coloriren.**

Fictam & alienam ab homine assumere vocem & in oratione & in cantione magnū est dedecus, & naturæ violentum. Καρυγγίζειν Græcis dicuntur, qui non loquuntur naturali modo, sed dilatato gutture effundunt immanem vocem: Quemadmodum & canunt nonnulli. Quod vitiū *Demosthenes* objecit Æschini, quòd non ex animo loquens vocem præter naturam intenderet. *Erasm.* in Adagiis.

Sunt, qui voces avium, pecorumq; & aliorum quorundam hominum sic imitantur atq; exprimunt, ut nisi videantur, discerni omnino non possint. *Augustinus*, lib. 4. de civ. Dei, cap. 23. MAGNES ex Icaro urbe Comicus, omnium animantium voces imitatus est, & ab iisdem nomen fabulis suis indidit: quemadmodum ARISTOPHANES Ranarum coaxatum, Avium voces, Vesparum bombos imitatus est. *Gyrald.*

In quendam vocis absonæ *Ausonius* sic ludit:

Latratus Catulorum, hinnitus fingis Equorum,
Caprigenumq; pecus, lanigerosq; greges
Balatu æmulas; Asinos quoq; rudere dicas,
Quamvis Arcadicum fingere turpe pecus.
Gallorum cantus, & ovantes gutture corvos,
Et quicquid vocum bellua felis habet.
Omnia cùm simules ita verè, ut ficta negentur;
Non potes humanæ vocis habere sonum.

Democritus tamen ostendit, Homines summis in rebus esse bestia-

rum

rum discipulos,& inter alias oloris & luscinię,in cantu & voce fingenda,suaviter modulantium. *Plutarch.* de animantium comparatione.

Lectu dignus est *Ovidius* in Philomela,de proprietatibus avium. Et Musicæ quidem ac Poësi augurio est fausto *Luscinia*, quãdo in ore *Stesichori* Poëtæ infantis cecinit. *Plinius* lib.10.c.29; atq; Tisiæ, Hesiodi Filii,infantis ori insedisse dicitur. Luscinias, cæteris suaviores ac vocaliores,tradunt Thraces circa Orphei sepulchrũ nidificasse. *Pausan.*in Bœoticis. *Natal.Com.* Mythol. lib.7.c.14. CHRYSIPPUS Luscinias,in quibus elegantiæ studium natura expressit,non alendas putat, & eos,qui alunt,graviter increpat. *Plutarch.*in lib.de Republ. Nefandæ itaque sunt & detestabiles *Heliogabali* epulæ,quas inter alias deliti-as luscinarum linguis instruxit. *Lamprid.*

Cæsares juvenes habuisse leguntur Luscinias,Græco atq; Latino sermone dociles: præterea meditantes in diem,& assiduè nova loquẽtes,longiore etiam contextu: *Plinius* lib.10.c.42. Unde apud Romanos olim Luscinię immenso precio vendebantur, ampliore etiam, quàm olim Armigeri: *Plinius* lib.10.c.29. Sestertiis sex candidam, alioquin, quod est propè inusitatum, veniisse scribit, quæ Agrippinæ, Claudii Principis conjugi, dono daretur. Quanquam meritò deridenda est *Laconis inepti stoliditas*, qui, cùm aviculæ corpulentiam voci non respondere, sed vulsis pennis exiguam carnem reperisset, Luscinium abjecit,verissimum tamen de ea pronunciavit: *Nil aliud, quàm vox es Luscinia.*

Et certè,qui Luscinię dulcisonæ varias voces,& cantus imitatione reddentem detrectaret, dum sæpe audiisset ipsam, vel alter *Agesilaus* esset. *Plutarchus* in Apophth.

Valde & nimiùm, sub morbo etiam, & ad obitum usq;, Luscinię cantum amavit ULADISLAUS JAGELLO, Polonorum Rex: Is enim, cùm nocte præcedente,quæ præter temporis rationem frigida fuerat, in silvis Luscinię cantu sese de more oblectans, cœli intemperiem pertulisset,obiit febre correptus: *Cromerus* lib.20.

Et cùm Patavio,animi gratia, per Oporinas ferias Venetias pro-

fecti essemus, scribit *Zuingerus* sub annum salutis 1558. in parte urbis eminentissima & frequentissima, quam Rivum altum vocant, Turcus quidam mercator complures aviculas, quæ ob vocis suavitatem in precio habentur, venales conspicatus, aliquot nummis aureis redemptas, eo solo nomine, ut earum libertati consuleret, spectantibus cunctis & applaudentibus manumisit. *Zuingerus* Theatr. volum. 14. lib. 1. f. 2905.

Ne autem longiùs digrediamur, sed ut vocis circumplexæ & moderatæ observationes, imitationésq; contrahamus & finiamus, operæ pretium est, colophonis loco hoc addere; videlicet in singulis affectibus, quorum pulsum tactumq; voces exprimunt, vivam accommodationem spectandam esse. In alio enim affectu aliud vocis genus requiritur tàm canendo, quàm dicendo: qua de re *Thrasymachus* jam ante Aristotelem ἐν ἐλέοις quædam præcepisse videtur.

In miseratione igitur vox cantus erit flexibilis, plena, interrupta, flebilis, quæ vel lacrymas excutiat.

In iracundiæ textu vox contraria est, acuta, incitata, crebrò incidens.

In voluptatis cantu, tenerum, lene, effusum, hilaratum vocis optatur.

Dolor sine commiseratione grave quiddam & imo pressu ac sono obductum requirit.

In blandiendo, faciendo, satisfaciendo, rogando levis vox & summissa est.

Atq; hæc de vocis moderatione in dictionum & affectuum cantu: ad quam exercendam *Medicina* continuanda est, ut à cœna post Solis occasum frictiones & certorum spaciorum inambulationes teneantur. Recreandæ voculæ causâ necesse est mihi ambulare, scribit jam ætate gravis *Cicero* ad Atticum. *Quintilianus* huc adjungit Unctiones, temperantiam Veneris & victus: ejusmodi diætam à *Nerone* observatam suprà scripsimus.

CAPUT VIII.

De Musices cognatione cum Ethica, Physica, & Mathematica.

VT artes inter se cognationis vinculo connexæ sunt omnes: Sic Musicam etiam certa analogia & ratione cognatam, & cum Naturali & Morali adeoq; Civili, nec non Mathematica Scientia conjunctam esse, certo est certius: Inde à Musico bono bonum Physicum, bonum Ethicum, bonum Jusconsultum, bonum Politicum, bonum fortemq; Polemicum & Mathematicum non abhorrere colligimus.

Nam *Plato* in 4. Politicorum *Justitiæ Universalis* definitionem, uòd sit obedientia omnium virium erga Deum, declarat ipse ex similitudine de Harmonia. *Ut* enim in cantilenis voces præcipuæ sunt; ὑπάτη Infima, id est, Bassus, ἡ χορδὴ μουσικὴ βαρὺν φθόγγον ἀπολύουσα, Chorda Musica gravem sonum perficiens: Μέση, Media, id est, Tenor & Altus: καὶ Νήτη, q: νεάτη, seu prima vox, id est, Discantus. *Ita* in anima facit tres partes, quarum Primam & Supremam, in qua est cognitio, ratiocinatio, judicium, & libertas voluntatis, nominat ἡγεμονικὸν, cujus sedem in cerebro esse dicit, & confert cum ὑπάτῃ. Quia ut hæc vox infima gravissima est, ita regit cæteras; ideoque, de *Platonis* sententia, judicium rationis certum est, hoc est, Lex Naturæ, seu notitiæ naturales sunt veræ & immotæ. Secundam partem animæ, quam in corde collocat, θυμικὸν nominat, quia cor ciet affectus, qui sunt satellites, ministri & executores rationis. Et hanc comparat ad μέσην, quia aliàs affectus obtemperant rationi, aliàs contumaciter repugnant. Infimam denique partem animæ nominat τὸ ἐπιθυμητικὸν, quia continet appetitiones vegetativæ potentiæ, quarum sedes est in Epate. Hanc partem, cùm longissimè ea absit à ratione, sicuti sitis & fames, minùs regulantur consilio, transfert ad νήτην, seu νεάτην, h. e. Supremam vocem.

Sicut igitur in Musica, cùm voces aptè & concinnè inter se con-

sonant,

ſonant, ſuavis & dulcis harmonia efficitur: *Ita* cùm inferiores vires, videlicet affectiones & appetitiones in cibo & potu & cæteris voluptatibus, obtemperant rationi, quæ tenet principatum, dulciſsima eſt omnium virium in hominis natura inter ſe conformitas; quam concinnitatem, ſeu harmoniam virium inter ſeſe poſtea *Plato* inquit primam juſtitiam & primam virtutem eſſe.

Porrò Virtutis definitione aſſerta, quòd ſit conſenſus & Harmonia inferiorum virium cum recta ratione, quæ eſt Lex Naturæ, adeoq; cum ipſo Deo: εἴδη ψυχῆς, ſeu, ut cum *Ariſtotele* loquamur, Potentias animæ, τὸ ἐπιθυμητικὸν, τὸ θυμοειδὲς, καὶ τὸ λογιστικὸν, confert *Plato* ad tres Ordines in optimè conſtituta Repub. qui ſunt τὸ χρηματιστικὸν, τὸ ἐπικουρικὸν, τὸ βουλευτικὸν, & oſtendit ἀναλογίαν inter ſe partium, qua fit, ut eâdem ratione virum juſtum dicamus, ſicuti totam civitatem. Etenim ſi parti, principatum tenenti, reliquæ inferiores ſe ſubjiciant & accommodent, & ſingulæ cum fide faciant officium proprium; effici ſtatuit ſtatum illum, conſentaneum naturæ, tanquam ſanitatem, & pulchritudinem, & optimum habitum totius animi: ſeu tanquam Harmoniam trium chordarum totius ſyſtematis Muſici, νεάτης, ὑπάτης, καὶ μέσης, & cæterarum, quæ his interjectæ ſunt, in unum concentum conſpirantium: Sin contrà fiat, diſceſsione partium factâ, morbum illum exiſtere, ſeu deformitatem, ſive imbecillitatem animi, quæ vitium nominetur, veluti confuſum & abſonum quendam ululatum diſcrepantium ſonorum.

Phyſica cognatam vim Muſicæ prodit uſus, qui in omni vita locum habet, ut mox demonſtrabitur infrà, nec modò in ludicris rebus ad remiſsionem & relaxationem animi, verùm etiam in feriis. Animus enim noſter concentu & Harmonia mirificè delectatur: Eamq; ob cauſam *Plato* animam harmonicè à primo opifice creatam aſſerere non dubitavit. Quandoquidem *ſimile ſuo ſimili oblectari ſolet.* Rationem horum in numeros transfert *Plato.* Subeſt tamen occulti quid, hoc eſt, divini, quod aliquando corporea mole exuti perfectè cognoſcemus.

Ad *Arithmeticæ* cum Musica, sacratissima arte, cognationem quod spectat, certum est Musicam subjici Arithmeticæ. Numerus enim, sine complicatione cum alio consideratus, puram ponit Arithmeticam. At si fuerit complicatus cum alio subjecto, & servaverit considerationem Arithmeticam, ut considerari potest cum sono, & consurgit Musica, quæ subjicitur Arithmeticæ, & considerat numerū sonorum. Non inscitè Græci decentem carminis motum εὐρυθμίαν vocant. *Numerus* certè *amussis est*, quæ æquando operi Musico semper est adhibenda, & nihil est uspiam, quod ultra citraq; numerorum præscriptum rectè geri possit. Unde intelligimus, Musicam quandam cognationem habere cum judiciis, in quibus si quid præter præscriptum fiat, æquè dissonant secum pariter, ac dissident omnia. *Themistoclem* propterea ajunt, cùm ab eo Simonides Poëta iniquum judicium efflagitaret, his verbis elusisse hominis petulantiam: *Neq; tu Simonides, bonus Poëta esses, si præter numerum caneres: neq; ego bonus Princeps, si præter legem judicarem.*

Cum *Astronomia* quod commune, vel cognatum habeat Musica munus ac officium, porrò attendatur. Ex cæteris profectò disciplinis Musica & Astronomia non parum conferunt pro recta appetitionum conformitate: Ratio est, quia duo sunt sensus, cum animo summoperè juncti, rectæ nostræ institutioni præsertim destinati, ad quos etiam præcipuè pertinet imitatio, Visus scilicet, & auditus. Visui conducit Astronomia, per quam cœlestia intuentes, ad eorum imitationem internas animi appetitiones rectè componimus: Propterea in Timæo dicit *Plato, homini tributos esse oculos, ut inspicienti regulatissimos cœli motus congruentem modum suis appetitionibus imponeret.* Musica respondet auditui: quæ ob rationes & proportiones, ex quibus constat, miram habet cum anima, rationis compote, antipathiam & sympathiam; ut unusquisq; in seipso manifestissimè experitur. Propterea ut visus & auditus germani sunt sensus, nostræ institutioni inservientes: ita duæ illæ disciplinæ, eis proportione respondentes, germanæ à veteribus denominatæ fuerunt.

Constat inde, quàm salutarè censeri debeat Symbolum illud *Pythagoræ*, dum dixit: *Qui congruenter animum à perturbationibus purgare studet, salem adhibeat, cantuq; ad lyram utatur.* Sal sapientiam indicat, quæ cum prudentiæ recta ratione juncta, salutarem in appetitionibus consonantiam parit.

Astronomicam præterea cum Musica cognationem, Jano Dousa Filio, eruditè ad Lectorem de lib. rerum cœlestium scribente, repræsentat *Jopas*, qui apud *Virgilium*, principem Poëtarum, inter regias epulas errantem Lunam Solisq; labores ad citharam canit. Nec ob aliam causam *Orphei Chelyn* in sidera relatam ab antiquis arbitremur, quàm quòd Astrorum cognitionē Musicis Poëticisq; modulis quàm maximè cognatam crederent. Nam & ipse Orpheus in Hymnis cœlum universum Apollinis Citharâ temperari testatur: Et *Pythagoræi*, dum incredibilem Harmoniæ cœlestis suavitatem sibi fingunt, *Sirenas* suas etiam illic evexerunt, quæ molem illam, tot siderum collucentibus oculis contextam, discordi quadam concordia, & acutorū cum gravibus temperatione modulantur: adeò ut etiam floribus Hymnos assignent iidem, quibus alii Soli, alii Lunæ, plausu quodam cœlestibus Camœnis respondente, accinant & gratulentur.

Hinc clarissimi quidam Mathematicorum, stellarum configurationes, & motus earum in Epicyclis, & longitudinum altitudinumq; differentias, Diatonicis, Harmonicis & Chromaticis rationibus accommodârunt. Hinc apud illos *Saturnus Dorio*, *Jupiter Phrygio*, *Mars Lydio*, *Mercurius Phthongo* movetur.

Adhæc Astrorum positus ad Orientem, vel Occidentem, gravissimis sonis; ubi ad cœli meditullium pervenêre, acutissimis comparantur.

Sed & in Hymnis Deorum *Stropha* extimi cœli conversionem, *Antistropha* septem siderum contrarios motus, *Epodos* terræ quietem indicabat.

Et dierum ordo, ut quidam censent, de septem stellarum vocabu-

lis

lis appellatus, ratione quadam Harmoniæ, quam διαπασάρων nominant, cum cœlestibus illis anfractibus rotationibusq; congruente, distinguitur.

Atq; hæc sanè de Musices cognatione cum Ethica, Physica, Arithmetica & Astronomia, ex aliis retulisse, & obiter tantùm attigisse sufficiat. Si cui libido esset philosophandi, illi amplissimus hîc pateret campus, mihi sanè tantum otii non contigit, neq; adeo operæ-pretium visum fuit.

CAPUT IX.

De Musicæ vi & efficacia, atq; usu παθητικῷ ad affectus cùm placidè sedandos, tùm rapidè excitandos.

TAnta profectò est Musicæ δύναμις & ἐνέργεια, ut nec *Platonis* melle tinctâ loquelâ, neq; *Demosthenis* grâdiloquentiâ satis queat prædicari. *Musica* enim perito instructa artificio, ebullientium instar fluctuum maris, Affectuum ac perturbationum vehemens & suscitatrix & domitrix est; quæ modò rationem adeò percellit, penetrat ac obnubilat, ut de sua sede deturbari videatur; modò efferveſcentes animi motus in placidum & tranquillum collocet portum. Meliorem hunc usum scitè commendat *Dion Chrys.* Orat. 32. ad Alexandrinos, Musicam inventam asserens θεραπείας ἕνεκα τῶν ἀνθρώπων τῶν παθῶν, καὶ μάλιστα δὴ μεταστρέφειν ψυχὰς ἀπηνῶς καὶ ἀγρίως διακειμένας, propter medicinam humanorum affectuum, & potissimùm; ut in rectum possit reducere statum mentes, sævitiâ & feritate affectas. Et Musicâ, ait *Plato*, elegantiæ & cõcinnitatis opificem, hominibus à Deo non de liciarũ causâ, aut pruritus auriũ datâ, sed cõcessam, ut animi periodos & harmonias turbulẽtas & erraticas in corpore, Musarũ & Gratiarũ penuriâ, sępenumero

per insolentiam & improbitatem lascivientes, iterum revolvat decenter & reducat: ὅσα δὲ μὴ τὸ φίλημα ἔζευς, ἀτύζονται θοὰν Πιερίδων ἀοιδάν: ut est apud *Pindarum*; Quæ non amavit Jupiter, hæc obstupescunt gravius, cùm Pieridum audiunt vocem: siquidem efferantur fremantq; *Plutarchus* de Superstitione.

Ut enim, quando in corpore humano humor aliquis vel quantitate vel qualitate excellit, fit ἀπόστασις, & ex ἀποστάσει νόσος: *Ita* quando in corde & arteriis spiritus, fit perturbatio & commotio.

Similitudinem videntur habere spiritus cum humoribus, nimirum, ut alii sint *Cholerici*, à quibus ira, indignatio, ὀργιλοχολία; alii *Sanguinei*, qui gaudium, amorem, pudorem movent; alii *Pituitosi*, à quibus timor & segnities; alii deniq; *Melancholici*, invidiæ, tristitiæ & similium instrumenta. Sed hi affectus animi Musicâ suaviter leniuntur, quoniam inæqualia adæquantur. PYTHAGORAS quoque censuit repentinos animi motus & mentis perturbationes nulla re magis, quàm vocum concentu emulceri. *Alex.* ab *Alex.* lib. 2. c. 25. *Seneca* lib. 3. de Ira cap. 9.

Sententiam hanc, & hîc, & suprà de Modorum affectu assertam, viva exempla & historiæ comprobant.

HOTHERUS, Hodbrodi Suevorum Regis, ab Helgone Danorum Rege cæsi, filius, Musicæ omnigenæ peritissimus, ad quoscunq; volebat motus, variis modorum generibus humanos impellebat animos; gaudio, mœstitiâ, miseratione, vel odio mortales afficere noverat. *Saxo* lib. 3.

Et fama est EMPEDOCLEM AGRIGENTINUM cantiunculâ quadam furibundum adolescentem, nudoq; ferro hospitem impetentem suum, compressisse atq; sedasse. *Zuingerus* in theatro vitæ humanæ.

ACHILLES, Chironis Centauri discipulus, in Iliade accinens Citharæ veterum res gestas, furorem & indignationem, contra Agamemnonem conceptam, sopire videtur. *Ælianus* lib. 14. de var. hist. & *Athenæus* lib. 14. c. 10.

ISMENIAS, Choraules peritissimus, Antigenidis discipulus, teste Boëthio, multis ægritudine laborantibus omnes animi molestias absterfit.

CLINIAS, Philosophus Pythagoræus, si quando ad iracundiam se præcipitem ferri sensisset, mitigatus est animo, Musicâ & chordis. *Ælianus* lib.14.de variis histor: & *Athenæus* lib.14.c.10. *ex Chameleonte.*

Et GILIMER Vandalorum Rex, obsessus in monte Papua à Belisario, Musicæ vim & solamen in miseriis intellexit, quando præter panem ad famem sedandam, & præter Spongiam ad lacrymas abstergendas, etiam Citharam ad tristitiam pellendam petiit ab hoste. *Procop.* lib. 4. Vandaliæ, & *Cedrenus.* Et *Joach. Garcæus* D. in Asylo, h. est. in exegesi Psal. 90.

In quinto dogmatum Hippocratis & Platonis scripsit GALENUS verba *Posidonii Philosophi.* Damon, inquit, Milesius, cùm ad Tibicinam accessisset, quæ Phrygiis modis adolescentes quosdam temulentos ad furorem usq; incenderat, jussit ad Doricas leges tonum demittere: quo illi demulsi quievêre.

Boëthius in præfatione Musicæ hoc tribuit Pythagoræ, quòd incentione modi Phrygii incitatum adolescentem, patriâ barbarum, vino temulentum, irâ furentem, quum jam ædibus amicæ, quæ rivalem admiserat, ignem admovere tentaret, tibicinâ jussâ Spondæos succinere, ad sobriam mentem revocarit.

TIMOTHEUS, cùm ad Alexandri mensam caneret Orthium modulum, Regem repentè, velut insanum, statuit in pedes, coëgitq; in arma prosilire: rursus remittente cantu, continuò & Regis remisit affectus. *Sabellicus* lib. 10. c. 8. ex Plutarcho.

ALEXANDER quoq; Antigenide tibicine aliquando carmen modulante Harmatium, usq; adeò velut lymphatico impetu permotus est & exarsit, ut concussis armis proripiens, è mediis epulis manus propè accumbentibus injecerit; illectus bellico sono, verum ostendens illud Laconicum: *Urget enim ferrum scitè fidibus canere,* suffragiumq; adjiciens Spartiatis cantantibus:

In ferrum serpit, Citharam pulsare peritè.

Nec ita multò post molliori sono & mitiori Citharārum ictu ab armis ad epulas fuit revocatus; referente *Henrico Salmuth*, in lib. 1. de rebus memorab. *Gvidonis Pancirolli*, tit. de Musica ex Plut. Orat. 2. de Alexandri fortuna & virtute.

Nec rarò videmus, Heroës concentuum suavitate impetus suos intempestivos veluti fregisse. Allegari posset exemplum D. Lazari Suendii, nostri seculi excellentis & militaris herois, qui sæpenumero Turcarum impressiones magna cum laude tàm suorum, quàm hostium fregit, quem scimus, & ipsemet vidi & audivi, inquit *Camerarius*, Musica Instrumenta mitiora ad refrenandos & demulcendos generosos impetus, intempestivè occurrentes, adhibere solitum fuisse. *Camer. Centur. 2. cap. 81.*

Quid quòd & Musicus modus picturæ, quæ dignoscenda exponitur, ritè adhibitus, oculos & animum contemplantis mirificè adficiat?

THEON, cùm pinxisset virum armatum, qui excursionem ex urbe repentè faceret, & furore quodam correptus in hostes irrueret; non tamen priùs exhibuit picturam, quàm Tibicinem juxta collocasset, quem jussit carmen Orthium canere, penetrans & clamosum, quàm fieri posset maximè, & quod ad prælium animaret. Simul ac igitur auditum est carmen asperum & horrendum, atq; tubâ quasi armatorum expeditionem sonante, picturam ostendit, & miles conspectus est, cum efficaciorem cogitationem de excurrente in animis hominum cantus excitaret. *Ælianus* lib. 2. var. hist.

Apud ERICUM II. cognomine BONUM, Daniæ Regem, Citharœdus quidam de sua arte differere cœpit, suo cantu homines ad furorem, amentiamq; pertrahi posse jactitans. Rex novitate rei motus, specimen professionis edere jussit. Annuit ille: at ne qua nocendi hominibus ansa daretur, jussit priùs omnis generis arma efferri, & certis in locis collocari custodes, qui cognito vesanorum strepitu irrumperent, ereptamq; Citharam capiti illiderent, ne & ipsi in rabiem agerentur, reliquos à mutuis verberibus arcerent. Primò quidem inusitatæ se-

veritatis concentum edidit, quo auditores in mœrorem ſtuporemq; ſunt everſi: Deinde adeò ſuavem & jucundam harmoniam, ut mutato animo gaudium etiam externis geſtibus, & motu totius corporis proderent: Tandem verò acrioribus modulis concitati, vociferari & tumultuari cœperunt. Cuſtodes irrumpunt, ut Regem cum aliis furentem contineant. Sed ille effractis atrii foribus arrepto enſe quatuor transfodit. Vix tandem pulvinarium mole, undiq; congeſtorum, obrutus, contineri potuit. Menti reſtitutus, Hieroſolymam expiandorum homicidiorum cauſa petens, Haraldo filio Regni procuratore relicto, in Cypro defunctus eſt, atq; ibidem cum conjuge ſepultus, uti *Saxo* lib. 12. Daniæ teſtatur.

Ad hanc hiſtoriam reſpicit citatio *Camerarii*; Sic enim adducit in Centur. 1. c. 18. Lylius Gyraldus refert hiſtoriam Danicam de Muſico, qui tanta modulandi vi excelluit, ut ſe audientes mente alienare, id eſt, modò lætos, modò triſtes, imò furioſos efficere poſſe, gloriari ſolitus ſit: idq; eum in præſentia Regis præſtitiſſe. Et addit, ſe propè paria non ſemel apud Leonem X. ſpectaſſe. *Et in Cent. 2. c. 81.* Et noſtra ætate Inſtrumenta Muſica habemus, quæ ſimilem (nempe Timothei Mileſii modulis) vim habere cernimus; & in Danica hiſtoria, nec non & in Cornelii Agrippæ libro legimus; Muſicum quendam tanta modulandi vi gloriari ſolitum, ut ſe audientes mente diceret abalienare poſſe, cumq; id Regis Daniæ juſſu facere cogeretur, adſtantium animos ſoni varietate flectere eſt aggreſſus. Itaq; inuſitatæ ſeveritatis concentu edito, quadam veluti mœſticia & ſtupore omnes complevit, ut extra ſe poſiti viderentur: Dein mutata modulorum ratione in plauſum, lætitiamq; deflexit, ut & corporis motu geſtirent: poſtremò acrioribus modis ad tantum amentiæ adſtantium animos concitavit, ut in furorem ac rabiem quandam præcipites traherentur. *Hæc Camer.* Quis non ſtupeſcat ex tam varia vi Muſicæ, qua animum hominis in tantas perturbationes è rationis ſede præcipitari, & extra ſe rapi videmus?

Et cùm BACHUM Tyrrheni navicularii transvecturi, & Nymphis nutricibus reddituri, spe prædæ perdere voluissent, ipse hoc intelligēs, jussit comitibus, ut symphoniacè canerent. Quo cantu adeò oblectatos Tyrrhenos ferunt, ut saltare etiam ceperint, & animis lasciviendo sese in mare projecerint. *Olaus* lib. 15. cap. 29.

Huc referendum est illud *de Corybanteo furore*, in Cybeles Sacerdotibus, qui ita correpti fuerunt, dum ad Cymbalorum pulsum cantando & saltando sacra faciebant, ut & ipsi capita jactarent, & alios insimilem agerent rabiem. Hinc dicti sunt *Corybantia æra*; & ipsi Sacerdotes Corybantes, vel à κορύπτειν, quod est caput jactare, vel à pupillis oculorum & genis, quas κόρας Græci vocant: quòd isti Jovis custodes cogerentur non tantùm excubare, sed etiam apertis oculis dormire. More enim leporum dormire, est κορυβαντιᾶν, & tantundem quod insanire, & κακοδαιμονιᾶν, malo agi genio. Alii volunt dictos à galero, quæ Græcis κόρυς dicitur, quòd galero quodam capita tecti, insaniendo luderent. A *Natali Comite* attingitur hic furor, lib. 9. Mythol. c. 5. de Rhea. Hujusce Deæ, inquit, famuli & Curetes, & Corybantes vocati sunt: nam cùm insaniam & beluinam quandam rabiem imitarentur, vocati sunt Corybantes, à jaciendis capitibus, insanorum more. *Et cap. 7. ejusdem lib. 9:* Hos, inquit, Curetas memorant spiritu afflatos Bacchico, & valdè tumultuosa armorum agitatione cum strepitu, fragore, cymbalis, tympanis, tibiis, vociferatione inter sacrificia uti solitos, ut præsentes perterrefacerent, deæq; reverentia & metu adimplerent. Et *Plato* scribit, si illam tantùm modulationem acutè sentiunt, quæ ejus DEI est, à quo corripiuntur, & ad illam modulationis formam & gestus & sermonis copiam habent expeditissimam: Cæteros autem ritus contemnunt. *Camer.* op. suc. l. c. 81.

De Tarantulis & S. Viti morbo, sub capite, de virtute Musicæ medica.

CAPUT X.

De efficacia, ac usu Musicæ πολιτικῷ καὶ πολεμικῷ, ἢ στρατιωτικῷ, sive civili ac militari; cùm in Repub. ad seditionem restinguendam, pacem alendam, libertatemq; recuperandam; tùm ad Martem, in castris accendendum.

DIOGENES quidem CYNICUS cuidam jactanti Musicam peritiam respondit:

Γνώμας γὰρ ἀνδρῶν εὖ μὲν οἰκεῖσθαι πόλεις,
Εὖ δ' οἴκῳ· ψάλμοισι καὶ περιλίσμασιν. *Laërt.* lib. 6.

At ignoravit, Psalmis & cantilenis optimas quasq; sententias Reipub. utiles mensurari, exprimi & inculcari posse.

TYRTÆUS, Archimbroti F. Milesius aut Athenienſis, Spartanus tamen dictus, ab aliis etiam Mantinæus, Elegiographus & Tibicen, ætate penè par septem Sapientibus, Olymp. 35. Elego & Heroico carmine scripsit permulta de Repub. Lacedæmoniorum. *Suidas.*

Inter alias certè etiam hanc μυθολογίαν, ac fabulæ interpretationem, dicuntur *Orpheus, Thracius* Theologus, & *Amphion* Thebanus, silvas, saxa, feras cantu suo traxisse; quòd homines, in agris dispersos, ad civilis vitæ cultum in cœtum & societatem publicam congregaverint, partim legibus, partim jucundâ modulatione.

Quid quòd Musicæ gravis suavitas, suavisq; gravitas non rarò Oratoris, vel Poëseos loquentis vice, cùm in Repub. togata ac nonnihil mota, tùm in societate militari, sive castrensi perfuncta est?

Testatum faciunt historiarum monumenta, in pacificis Legationibus, & ad seditiones sedandas, vel etiam in recuperandæ libertatis stimulum adhibitam sæpe fuisse Musicam.

Complures ex Barbaris Legationes de pace concilianda, instrumentis Musicis instruunt, hostium animos emolliendi gratiâ.

THEOPOMPUS, libro historiarum quadragesimo sexto, Getæ, inquit, Citharas habentes, easq; pulsantes, legationes de conficienda pace faciunt. *Athenæus* lib. 14. c. 11.

TERPANDER Lacedæmoniis aliquando inter se dissidentibus, ex Oraculo seditionem eorum cantus suavitate sedavit. Unde ab eo tempore Lacedæmonii, quoties Cantorum aliquem audirent, protinus exclamabant: μετὰ λέσβιον ᾠδόν: quod postea in Proverbium abiit de eis, qui secundas partes assequuntur. Gyrald. *ex Plut. de Musica.*

Et SOLON, in concionem progressus, Elegiâ cecinit, & Atheniensis ad recipiendam Salaminem incitavit, Legemq; (quæ jubebat, ut qui de Salamine recuperanda mentionem facerent, morte multarentur) abrogare coëgit. *Polyenus*, lib. 3. & *Laërt.* lib. 1.

Unde liquidò patet, Musicam canendo in Rebus pub. & concionibus Oratorum partes expleviſſe, & dicendi persuadendiq; vim oratoriam suavitatis gravitatisq; motu ac efficacia superasse.

Ut porrò ad Musicæ usum, in Præliis, ceu efficaciſſimum, ita frequentiſſimum, digrediamur; constat in castris apud plerosq; Cantum & sonum Musicum, ejus suavitate peritè attemperata gravitate, vel etiam desides & ignavos ad arma animasse alacriter; fortes & magnanimos Heroës ad hostiles impetus inflammasse acriter, non sine victorioso pugnæ exitu.

Quanquam ACHIVI nullâ Musicâ in bellis utebantur, sed tantùm conspiratu tacito nitebantur, referente *Homero*:

Οἱ δ' ἀρ' ἴσαν σιγῇ μένεα πνείοντες ἀχαιοί,
ἐν θυμῷ μεμαῶντες ἀλεξέμεναι ἀλλήλοισιν.

Gellius Noctium Attic. lib. 1. cap. 1: pleriq; tamen populorum & nationum non nisi concentu sonoro castris educi voluerunt.

Aclicet SOLTMANNUS, de quo cap. 14. dicetur, præter omnes artes liberales & Musicam detestatus sit: Nihilominus ipsi *Turcæ*, alioquin instrumentis Musicis carentes, bellicis Tympanis, quorum usus apud eosdem & in nuptiis est, pertinaciter uti non desinunt.

Indi Cymbalorum & Tympanorum pulsu, & flagellis aërem & tympana verberantes, in hostem irruunt. *Alexand.* lib. 4. cap. 2. *ex Athen.* lib. 4. cap. 11. *& Suida.*

Ægyptiis proficiscendi hora significatur Sistro, *Alexand.* lib. 3. c. 2. *Persis* proficiscendi hora significabatur cornu. *Idem ibidem.*

Cyrus Persarum Rex, ne hostium efferis clamoribus milites perculsi trepidarent, Hymnum Polluci & Castori canere jussit. Quo concentu effecit, ne improvisa formidine caperentur. *Alexand.* lib. 4. cap. 7.

Galatis barbara Tuba horribili sono bellicum occinuit. *Alex.* lib. 3. cap. 2.

Lacedæmoniis ad tibiarum modulos & rhythmum & moderatum pedis ingressum prælium committere moris fuit: ac primùm quidem conserendarũ manuum signum tibiâ dari solebat. Proinde de omnibus quoq; victoriam reportarunt, Musica & modulorum concinnitate eos ducente. Nec enim ut aliæ gentes in præliis ineundis utebantur cornibus, aut lituis, sed tibiarum modulis, ut animi moderatiores redderentur: nihil magis ad victoriam conferre rati, quàm ne in primo statim congressu animi militum ferocirent, sed ad tibiæ cantum componerentur, & cum rhythmo æqualiter procedentes, integros servarent ordines.

Spartæ in arce ad lævam Minervæ, Poliuchi sive Chalciæci dictæ, Musarum ædem dicarunt, quòd Lacedæmonii in prælia exeunt, non ad Tubæ cantus, verùm ad Tibiarum modos & Lyræ cantiunculas. *Pausanias* in Laconicis. *Thucyd.* *Polyb.* lib. 4. *Fab.* lib. 1. *Plutarchus* in Lycurgo.

Procles & Temenus Heraclidæ adversùs Eurysthidas, Spartã tenentes, bellũ gerebant. Heraclidæ rem divinam fecerunt Palladi, montium Hyberbacteria offerentes. Eurysthidæ repentè in eos irruere & manum conserere: At Heraclidę nihil turbari, sed Tibicines, ut omni studio præirent, jubere. Quibus pręcedentibus, ac tibias inflantibus, armati ad cantũ & numerũ sequẽtes, irruptos ordines servabant, & hostes vincebãt. Experiẽtia eos docuit, Tibiã habere vim &

irritamentum in pugnis. Quin & Oraculo, victores se fore didicêre, simul ac cum tibicinibus bella gererent. Neq; pugna Leuctrica ad tibicines pertinens Oraculum confutat. In Leuctris enim non præeuntibus tibicinibus Lacones cum Thebanis pugnã inibant, quibus patrium erat, fistulatoriam artem exercere. Itaq; colligi manifestè ex Oraculo potuit, penes Thebanos victoriam futuram Lacedæmoniorum, qui sine Tibia pugnam capesserent. *Polyænus* lib. 2. Porrò instructa Spartanorum acie cùm adesset hostis, Rex simul capellam immolabat, indicebatq;, ut omnes coronas sumerent, & ut tibicines canerent, jubebat, Castoris carmen, simul etiam ordiebantur classicum canere. Carmen Embaterium dicitur. Quæ res severam simul atq; horribilem edebat speciem numeris ad tibiã incedentium, neq; turbantium aciem, neq; animis fluctuantium, sed modestè & hilariter ad modos euntium in certamen. Neq; enim nimia percelli trepidatione probabile est ita comparatos, aut plus satis ferocire; sed animum fiducia & audacia suscipere stabilem, quasi Dei præsente favore. *Plutarchus* in Lycurgo, & de Musica.

Cuidam autem Agesilaum roganti, *quam ob causam Spartanæ ad tibiarum cantũ inituri præliũ exercerentur?* Ut, cùm ad numerũ, inquit, incedunt, appareat, qui formidolosi sint, qui fortes. Nam Anapæstorum ictus strenuis addebat animum, meticulosis pallorem & tremorem incutiebat. Itaq; cùm pes non responderet ad modulos tibiarum, prodebatur ignavorum imbecillitas. *Plutarchus* in Lacon. Apoph. & *Aristot.* in Problem. referente *Gellio* lib. 1. c. 11.

Et GRÆCORUM *mos* fuit, duos concinere Pæanas, Marti quidem in hostibus congrediendis, Apollini mox bello absoluto. Illum priorem Enyalium vocant. Dioscuris Palladem primam Enophon incinuisse nomen prodidit *Epicharmus*, ex quo præcinente tibia congredi cum hostibus Lacones orsi sunt. *Cæl.* lib. 9. cap. 8. Antiq. lect. & *Alex.* lib. 4. cap. 2.

ATHENIENSES pæana canentes, & Hymnos Jovi, congredi cum

hostibus

hostibus solent: quod frequens etiam apud reliquos Græcos fuit. *Alex. ab Alex.* lib.4. c.7.

LYDI, cùm ad bellum exeunt, cum Tibiis & Syringibus in acie instruuntur, ut asserit *Herodotus. Athen.* lib.12.cap.4. Sic HALTATTES, Lydorum Rex, in bello contra Milesios, luxu barbarico, fistulatores & fidicines, quin etiam fœminas tibicinas adhibuit. *Gell.* lib.1. c. 11. Noct. Att. ex *Thucydide* & *Plut.* de Musica.

CRETENSES Citharâ, fidibus & tibiis utuntur in præliis, quibus instructas acies accendunt. *Alex. ab Alex.* lib.3. c.2.

In Romanis Legionibus educendi exercitus, & certaminis conferendi signum Tubarum & Cornuum concentum, & si quando silentio educendæ forent, tesseram fuisse accepimus. *In Prætoriis castris* Romanorum buccina semel, in Consularibus verò bis signum dabatur, qua pedites; Equites verò Lituo ad pugnam advocabantur. Eratq; mos militaris, ut, quoties movenda erant signa aut castra, & ad reliqua belli munia, soli Cornicines signum darent: Excubias verò somniq; & vigiliarum tempora buccina designarent: Si autem Legiones ducendæ in hostes, & acie decernendum foret, aut receptui canendum, Cornua & Tubæ eodem concentu canerent. Si conciones advocarent, aut silentium indicerent, per Tibicinem indicebatur. *Alex.* lib. 3.c.2. & lib.4.c.7.

Cæterùm ad excitandos militum animos TYRRHENUS PISÆUS primus invenit Tubam æneam, cùm antiquitus convocarentur incitarenturq; milites cornu bubulo. *Plinius.*

At usus Musicæ militaris ut contrahatur, colophonis loco nominatim producendi hîc sunt ex bellicis cantoribus insigniores & victoriosi.

TRITONEM fabulantur Concham à se inventam ad bellum adversus Gigantes attulisse, quam cum inflasset, & eâ inauditum sonum edidisset, Gigantes immanem aliquam belluam, ac formidabilem rati, se in fugam verterunt. Itaq; victoria facilis Diis cessit. *Natal. Com.* Mytholog. lib.8.c.3.

MISENUM ÆOLIDEN *Virgilius* celebrat:

——— Quo non præstantior alter
Ære ciere viros, Martemq; accendere cantu.

OLYMPUM *Heraclides* narrat pro singulis carminibus versus suos & Homeri numeris adornasse, eosq; cantasse in præliis. *Plutarchus* de Musica.

TIMOTHEUS MILESIUS tempore Philippi Macedonis, Alexandrum suis modulis excitabat, & ad res bellicas alacriùs instruebat. *Suidas.*

HERODOTUM tubicinem Megarensem *Amaranthus Alexandrinus* scribit milites, cùm, Demetrio Antigoni F. civitatem obsidente, Helepolim muris ob pondus non possent subducere, duabus simul inflatis tubis coëgisse, ut machinam promptè subducerent. *Athen.* lib. 10. c. 1.

TYRTÆUS Elegiacus & Melicus Spartanos ad Martem adversùs Messenios accendit. *Plutarchus* in Messenicis.

Eo deniq; prælio, quo VALDEMARUS Suenoni III. Danorum Regi & vitam & regnum eripuit, Valdemari exercitum tam crebri corvorum greges intervolasse produntur, ut complures se erectis militum hastis feriendos objicerent. Medias acies interequitabat Cantor, qui parricidialem Suenonis perfidiam (ut qui hospitii simulatione inter medias epulas Canutum interfeciisset, Valdemarum pariter, nisi fuga elapsus esset, perditurus) famoso carmine prosequendo, Valdemari milites per summam vindictæ exhortationem ad bellum accenderet. *Saxo* lib. 14.

Nunc porrò usus militaris historias Musicas excipiat Musices Virtus Ethica.

Caput XI.

De usu Musices θριαμβικῶ in pompis & solennitatibus triumphalibus.

NEc parvæ Musicæ cedit dignitati, quod *Triumphi* solennitates eâ olim solenni adhibitâ usu factas novimus celebriores, in cujus rei fidem hæc de Triumphorum pompâ ex *Pancirollo* adscribenda duximus, cuius narratio huic instituto non erit incommoda.

De Triumphi igitur solennitate hæc scribit *Pancirollus.*

Die triumphali festum per totam agebatur urbem, templis omnibus apertis, & Nobilibus ita mensas instruentibus, ut de cibo & potu Militibus inde supperet. Senatus triumphanti obviam procedebat usq; ad portam Capenam, per quam ingrediebatur: posteà in capitolium se conferebant. Sequebantur tubicines & buccinatores, Classicum, *ut in conflictu usurparant, occinentes. Postea ducebantur currus spoliis hostium devictorum onusti: Postea statuæ & simulacra urbium expugnatarum, ipso etiam modo, quo cum hostibus conflictum erat, repræsentato. Deinde sequebantur spolia omnis generis hostibus erepta.*

Inde alii tubicines: *quos ad* sacra *facienda, quinquaginta aut centum plus minus boves sequebantur, sertis ornati, & cornua inaurati &c. Pone sequebantur currus Regum & Ducum captivorum, & ipsi captivi. Tandem Triumphator aureo insidens curru instar turris fabricato, quatuor candidis vehebatur equis. Hic purpuream gerebat vestem, auro intertextam: dextera manu ramum è Lauro, sinistra sceptrum eburneum tenebat. Quaquaversum* suaviter canebant tibicines & citharœdi, *aureas in capite coronas gestantes, & purpura vestiti: quorũ in numero quidam aurea ad talos usq; indutus veste, scurriles jocos & scommata in hostes conjiciendo, risum po-*

pulo movebat; Et quæ alia adduntur. Si quis præmium aliquod obtinuerat, illud manu præ se ferebat, ni Triumphantis laudem pæana canendo, *& multa simul ridicula immiscendo.*

Postea omnibus aliis peractis, sub capitolio porticibus cœnabant, usq; dum advesperascceret. Tum enim tibiis *& variis* instrumentis Musicis *Triumphantem domum comitabantur, atq; ita festivam illam solennitatem finiebant.*

Ovantes *verò olim non invehebantur curru, ut triumphantes, neq; laureati, nec tubis concinebatur* (Oratio *enim* minor *erat* triumpho) *sed pedibus ingrediebantur calceati, vel equo ingrediebãtur, equitibus & amicis comitati, modulantibus multis tibiis. Nam qui citra vim, benevolentiâ, gratiâ & verbis confeciſſent rem, non Martialem illum & trucem ducebant triumphum. Modulatio tibiarum addita, quia* tibia pacis *ſit* insigne. *Vid.* Livium *lib.6.dec.3.* Plinium *lib.18.c.29.*

In triumpho clangor *tubarum*, in ovatione concentus *tibiarum*: ille *Martis*, hic *Veneris* est.

Erat & *genus cantilenæ*, καλλίνικον dictum, quod partâ victoriâ canebatur *victoribus*, quos & honoris causſa καλλινίκους appellabant: ut Jo Pæan, aut Jo triumphe. Tripudiantes autem cantilenam illam canebant. *Athenæus* lib.14. *Muretus* lib.3.var. lect.cap. 11.

Quem morem absq; dubio traxerunt *à Judæis*, ubi pompa triumphalis magnificè celebrabatur. Nam universus populus cum mulieribus, virginibus atq; pueris ex urbe effusus magna cũ lætitia, cum cantu, instrumentis musicis atq; tripudiis obviam procedebat, illorum laudes carminibus celebrabat, ut scribit *Stuckius* lib.1.antiquit. conviv.cap.21.

Caput XII.

De efficacia Musicæ ἠθικῆ πρὸς τὴν ἀρετὴν, ad mores honestos, contra feritatem componendos, & ad virtutem, utpote Humanitatem, Castitatem, Temperantiam &c. contra perturbationes & vitia conservandam.

Quemadmodum Musicæ sua vis & efficacia est πρὸς πάθη, ad vehementes rapidosq; affectus excitandos sedandosque: *ita* liberali & ingenuo usu Musica πρὸς ἤθη, ad morũ virtutumq; honestatem conducit plurimùm. *Musica* certè liberalis & ingenua optimorum morum est informatrix, & vitæ disciplina corrigens, & in melius mutans animorum ferocitatem; Altrix est pulcherrimarum virtutum & medicina, præservans animos adversùs ægritudines, ut nulla inficiantur turpitudine, sed omnem luxus ac libidinis fomitem respuant.

Quod attinet mores emolliendi, artificium Musicum scitè adumbratur Mythologiâ de Orpheo & Amphione, qui finguntur à Poëtis silvas, feras & saxa cantu & Cithara moviſſe ac traxiſſe. Et quidem Orpheum tantâ canendi peritiâ excelluiſſe scribunt, ut flumina ad ejus cantum firmarentur, aves advolarent, feræ properarent, silvæ, & saxa, & venti, & omnium vel sensu carentium genera accurrerent. Sic enim *Venusinus Poëta* lib. 1. Carminum:

Aut in umbrosis Heliconis oris,
Aut super Pindo, gelidóve in Hæmo,
Unde vocalem temerè insecutæ
Orphea silvæ:
Arte materna rapidos morantem
Fluminum cursus, celeresq; ventos,
Blandum & auritas fidibus canoris
Ducere silvas.

Et *Apollonius lib. 1. Argonaut.*

Αυτὰρ τὸν γ' ἐνέηκσιν &c.

Hunc referunt duros lapides & flumina cantu
Detinuisse suæ captos dulcedine vocis.
Sylvestres fagos inter confinia terræ
Threiciæ, quæ nunc frondent, vestigia cantus
Illius esse ferunt: quas secum adduxerat Orpheus,
Vertice Pierio Citharæ dulcedine & artis.

De *Amphione* fabulantur ita: Jupiter tres filios ex Antiopa genuit, Amphionem, Zetum, & Calaim. Propterea maritus Lynceus Thebanorum Rex eam repudiavit. Pueri cùm adolevissent, ulti repudium matris, Lynceum interemerunt, & Dyrcem ejus conjugem, pulsoq; Cadmo sene, Thebas possederunt; & Amphion Cithara lapides movisse dicitur, atq; ita muros Thebanos condidisse, ubi saxa in structuram sponte assilierunt, numeris Musicis illecta, Amphione Lyram suaviter pulsante.

Figmentis de *Orpheo* & *Amphione* hanc involverunt Poëtæ veritatem; Viros nempe bene dicendi & canendi peritos, in rudes adhuc mortales, rupium incolas, qui sine ullo morum delectu & sine legibus viverent, ferarumq; ritu per agros nullis conditis tectis vagarentur, incidisse, & tantum orationis & modulationis suavitate valuisse, ut ad mansuetius vitæ genus homines traduxerint, illos in unum locum convocarint, & ad obsequii civilis pellexerint disciplinam, civitates condere docuerint, legibusq; civitatum obtemperare, matrimoniorum fœdera servare: quod fuit antiquorum Poëtarum & Musicorum munus creditum.

De utrisque *Horatius* in arte Poët.

Sylvestres homines sacer interpresq; Deorum
Cædibus & victu fœdo deterruit Orpheus,
Dictus ob hoc lenire Tigres, rapidosq; Leones:
Dictus & Amphion, Thebanæ conditor urbis,
Saxa movere sono testudinis, & prece blanda

Ducere, quò vellet: fuit hæc sapientia quondam,
Publica privatis secernere, sacra profanis,
Concubitu prohibere vago, dare jura maritis,
Oppida moliri, leges incidere ligno.

Sic Mythologia Ethica fingitur *Orpheus* placatis inferis, id est, animi perturbationibus, in lucem adducere conatus esse Eurydicen, quæ nihil aliud est, quàm Justicia & æquitas. At fuit ea rursus ad inferos retracta, ob nimium Orphei amorem: quia neque justiciæ quidem opus est, nimis esse cupidum: nec nimis cedendum est vel honestis cupiditatibus, quæ in gravissimas animi perturbationes inducunt, quas sola placari & sedari fas est ratione. *Natal. Comes* Mythol. lib. 7. c. 14. & lib. 8. cap. 15.

Rectè itaq; *Dion Chrysost.* asserit, Musicam inventam esse propter medicinam humanorum affectuum, & potissimùm, ut mentes, sævitiâ & feritate affectas, in rectum reducere possit statum: ut superiùs *cap. 11. ex Orat. 32. ad Alexandrinos* citatum.

Eandem ob causam Numa Pompilius de Diis Deorumq; rebus versus composuit, iisq; in sacris ludisq; publicis ritè cantatis, ferociissimam gentem ad humaniores mores transtulit. *Zuingerus* Volum. 4. lib. 3. fol. 1141.

Et verissimum illud fuisse affirmant, Apollinem certis quibusdam Citharædicis normis à se inventis vitam multis mortalibus produxisse, abstulisseq; feritatem. *Lud. Vives* de laudibus Philosophiæ.

Scribit quoq; Theodericus, Rex Gothorum, ad Boëthium, ut Citharædum mittat, qui dulci sono fera corda gentilium demulceat. *Theodericus* Epistolarum lib. 2.

Arcades Musicam ex artibus solam discunt, & per omnem vitam exercent, nec id lasciviæ causâ, vel deliciarum; sed ut præter labores assiduos in colendis agris, vitæ duritiem atque asperitatem, & austeriores mores, ex cœli tristicia quadam provenientes, hac quasi dulcedine remolliant ac contemperent. Hujus rei argumentum ingens ex *Cynethensibus* est; qui cùm instituta majorum pervicaciùs aspernari cœpissent, in eam brevi feritatem abiêre, ut

in nulla Græciæ totius civitate scelera majora, aut crudelitatis exempla ederentur immitiora. *Cælius* lib. 9. c. 9. Antiq. Lect, ex Athenæi lib. 14. c. 11. & Polybio. Et *Sabellicus* lib. 2. Enneadis 5.

Et hujus rei memorabile exemplum narrat *Bodinus* de Repub. Cynethensium Arcadiæ populorum, qui neglectis canendi legibus, Urbanitatem ac Humanitatem cum feritate commutarunt, & gravissimis Bellorum civilium fluctib. tàm diu jactati sunt, quoad Reipub. ac Civium interitus sequeretur (*Poly.* lib. 4.) Id quidem mirum omnibus visum est, quamobrem ex omnibus Arcadibus soli Cynethenses tàm feroces ac barbari essent: quousq; Polybius omnium primus animadvertit, propter desertum Musicæ studium id illis accidisse: cùm sanctissimis majorum legibus accuratè caveretur, ut omnes cives ad annum usq; trigesimum in ea studia diligenter incumberent. Qua quidem ratione primi legum latores sapienter Arcadiæ populos feroces ac barbaros, ut qui montes accolunt, ad humaniorem & mitiorem vitæ cultum pertraxerunt. Idem propè judicandum relinquitur de Gallis, quos *Ælianus* (*in epi. ad Antiochum Mysopogona*) Imperator, is qui transfuga appellatur, barbaros ac feroces & libertatis studiosissimos appellat: qui nunc tamen nullis Europæ populis Humanitate cedunt: nulli magistratibus tractabiliores, nulli principibus magis obsequentes, optimè certè sunt à natura, melius etiam à disciplina instituti: & maximas suavissimè canendi laudes, omnium finitimorum judicio, assecuti dicuntur. *Bodinus* lib. 4. de Repub. lib. 2.

Hinc veteribus Græcis curæ fuit, ut in Musica institueretur Adolescentia: Cujus animos Musicâ arbitrantur informandos & dirigendos ad decorum. *Plutarchus* de Musica.

Et gravi sanè consilio *Aristoteles* vult, Seniores juvenum concentibus interesse, tanquam censores & judices: ne effœminato aliquo molliq; rhythmo animi juventutis corrumpantur. Lib. 8. Politic.

Quantum item ad obsequii connubialis, & œconomicæ conversationis Humanitatem in rusticis, & austeris etiam uxoribus valeat Musicæ

ſicæ ſuavitas, facto demonſtravit *Thomas Morus* Anglus, qui maritus maluit eſſe caſtus, quàm Sacerdos impurus. Virginem duxit admodum puellam, claro genere ortam, rudem adhuc, utpote ruri inter parentes ac ſorores ſemper habitam, quò magis illi liceret illam ad ſuos mores fingere. Hanc & literis inſtituendam curavit, & omni Muſices genere doctam reddidit, planeq; talem penè finxerat, qua cum lubuiſſet univerſam ætatem exigere, ni mors præmatura enixam liberos aliquot è medio ſuſtuliſſet. Paucis menſibus à funere uxoris viduam duxit, magis curandæ familiæ, quàm voluptati, quippe nec bellam admodum, nec puellam, ut ipſe jocari ſolebat, ſed acrem ac vigilantem matremfamilias. Vix ullus maritus tantum obſequii impetravit imperio atq; ſeveritate, quantum hic blandiciis jocisq; : Effecit etiam ut mulier jam ad ſenium vergens, ad hoc etiam animi minimè mollis, poſtremò ad rem attentiſsima, Citharâ, Teſtudine, Monochordo, Tibisq; canere diſceret, & in hiſce rebus quotidie præſcriptum operæ penſum exigenti marito redderet. *Eraſmus* in ejus vita.

Hinc non niſi qui barbaræ feritati ſunt innutriti, & alieni ab omni humanitate, cum morum cultu civiliori Muſicam quoq; ſuavitatem oderunt, & deteſtati ſunt. Soltmannus, Turcarum Imperator, cùm à Rege Franciſco I. Gallorum peritiſsimos in omni genere Muſicæ artifices dono accepiſſet, illis primò ſummoperè delectatus fuit; Mox cùm Conſtantinopoli ſummo ſtudio populum ad audiendum concurrere, & earum artium diſciplinam affectare cerneret, veritus ne animi effœminarentur, Inſtrumentis omnibus confractis & igni abſumtis, Muſicos ipſos Gallo remiſit. Cavit enim perfidus Mahometus omnia ea, quæ animos excitare & mollire poſſent; Vinum, Muſicam, Artes deniq; omnes Liberales.

In uſu autem hoc Muſices morali, cautè attendere decet modeſtos Muſicos, ne de ſe illud cum opprobrio dici audiant: *Turpe eſt Doctori, cum culpa redarguit ipſum.* Diogenes itaq; Cynicus Muſicos in jus vocabat, quòd cùm Lyræ chordas congruè aptarent, animi mores inconcinnos haberent. *Laërt.* lib. 6.

Præterea ut morum conformatrix; sic quoq; Virtutum altrix, & expultrix vitiorum efficaciſſima eſt *Muſica* Liberalis, & præcipuè *ad Caſtimoniæ* atque *Temperantiæ* honeſtatem conſervandam vim confert & efficaciam eximiam.

CLYTÆMNESTRÆ *pudicitia* non priùs ab Ægiſtho expugnari & corrumpi potuit, quàm Demodocum, Poëtam & Muſicum Citharædum, qui caſtum amorem in illius animo fovebat, è medio ſuſtuliſſet. Hunc enim Muſicum Agamemnon, ad bellum Trojanum iturus, domi reliquerat cuſtodem, ut Clytæmneſtræ conjugalem probitatem per muliebrium virtutum laudes; concentus ſui Muſici hortamento accenderet, & conſervaret illibatam. Teſtis *Homerus Odyſſ.* 3:

ὅ δ' ἔυκηλος μυχῷ ἄργεος ἱπποβότοιο &c.

Ille verò (Ægiſthus) deſidioſus in ſeceſſu Argi equos paſcentis,
Crebro Agamemnoniam uxorem demulcebat verbis.
Et illa quidem primò abnuebat facinus indignum,
Diva Clytæmneſtra; mente enim utebatur bona.
Præterea enim aderat Præcentor vir, cui plurimum mandarat
Atrides ad Trojam proficiſcens ſervare uxorem.
Sed cùm jam ipſum fatum Deorum irretivit perire,
Tùm verò ipſum Poëtam ductum ad inſulam deſertam,
Dereliquit avibus laceratione & rapinam fieri.
Ipſam verò volens volentem duxit ſuam domum.

Tanta erat vis Muſicæ in *Caſtitate* tuenda.

Eandem quoq; ob cauſam PHEMIUS, Demodoci frater, ab Ulyſſe Penelopæ uxori cuſtos datus eſſe fingitur, qui (ut *in 1. Odyſſ.*) βίᾳ τοῖς μνηστῆρσιν ἀείδει coactus apud procos canebat, non turpes fabulas, ſed miſerabilem Græcorum reditum à Troja. Coactus autem canebat ἀείδε δὲ μνηστῆρσιν ἀνάγκῃ; quia non ut procos oblectaret, ſed ut Penelopen cuſtodiret in Ithaca, ab Ulyſſe relictus erat. *Euſtath.* in 3. Odyſſ. & *Suidas.*

CASSIO-

Cassiodoro autem Dorius modus *Prudentiæ* largitor est, & *Castitatis* effector. *Athenæus* lib. 14. c. 6.

Porrò omnes antiqui & moribus & legibus constituerunt, ut Deorum immortalium Hymni in conviviis canerentur ad *Temperantiam*, honestatemq; retinendam. Nam cùm Cantilenæ concinnæ essent, Deorumq; accederet metus, uniuscujusq; mores facilè componi posse videbantur. *Athenæus* lib. 14. c. 11.

Quin & ob hanc causam *ad cœnas & convivia* Priscorum *solebat introduci Musica*; quòd elidere vim fervidiorem vini valeat, ut alicubi refert *Aristoxenus*. Ille enim induci Musicam dixit: quia cùm vinum de statu dejicere soleat illorum, qui eo sunt largè usi, corpora & mentes: Musica modico suo temperamento & competenti, ad diversum statum revocat ea & mollit. *Plutarch.* de Musica.

Quid quòd & illis, qui *ebrietate & crapula inducti* aliquid mali perpetrabant, tibias & concentum accommodarunt, ut ingenia his modis irrigata honestiores matureſcendo mores acquirerent. *Ex Diotogene Pythagoræo*, lib. de Sanctitate.

Et quàm accommoda fuerit temulentiæ sedandæ Lex Dorica, cùm historia de adolescente amante & amente, sub usu Musicæ παθητικῶ *ex Hippocr. Plut. & Boëthio* ostendit, tùm Philosophorum testimonio confirmat & comprobat *Scaliger*.

Etiam *Fortitudinis* cotem esse Musicam, ejusdem cùm usus militaris, tùm reficiendi virtus suis capitibus commonstrat.

CAPUT XIII.

De virtute Musicæ ἰατρικῆ ἢ θεραπευτικῆ, sive Medica & sanatrice, ad pellendos corporis morbos.

QUemadmodum animi ægritudinem Musicæ vi cùm excitari, tùm sedari ostensum est, *in capite XI.* de efficacia παθητικῆ: *Sic* certò est compertum, *Musicâ corporis morbos leniri* & curari. Constat enim invicem animam & corpus compati, *Aristotele* teste de Anima, & passiones mutuò sustinere titillationes itidem & oblectamenta invicem sibi communicare. Et annotant Veteres, à Musica, interventu animæ, sic curari corpus, ut, interventu corporis, curatur medicamentis anima. *Bodinus* lib. 3. Dæmonom. c. 6. Cui rei fidem conciliant testimonia, historiæ & exempla, quibus confirmatur Musica medela, non tantùm in genere variorum, sed etiam nominibus definitorum morborum; quales sunt Pestis, Ischias, Phrenesis, Insania, Morsus viperarum, Phalangii &c: Magna certè est cum harmonia consensio Naturæ; (*Boëth.* lib. 1. de Musica) quæ malè affecta remedium & mitigationem in Musicis Instrumentis invenit.

Naturalem Musices vim *Strabo* & *Quintilianus* non ignoravit, qui censet eam mederi corporis morbis. *lib. 1. c. 16. Instit. Orat.* Sed & *Democritus* scripsit, plurimos morbos Tibiarum concentu mitigari, aut etiam pelli. *Aul. Gell.* lib. 4. c. 13.

A TERPANDRO Lesbii & Jones à plerisq; morbis liberati fuerunt cantus dulcedine. Floruit Olympiade 35.

Etenim quàm & Charites, & læticia, & Musæ, & bona valetudo affines sint, teste *Scaligero*, ex Oraculi consilio colligi potest, quod ARGIVÆ TELESILLÆ datum ait *Plutarchus*: Ea summo loco nata, fuit affecta morbo; qui cùm Medicorum ope major esset, à Diis auxilium petiit coacta. Responsum est, ita demum sanitatem restitutum iri, si Musas coleret; ad quas cùm frequenti opera animum appulisset, sta-

tim convaluisse scribitur. Præter valetudinem quòd robur etiam consecuta sit, legatur sub efficacia & usu Musices bellico *Scaliger* lib. 1. Poët. c. 2.

Ctbelen, fistulæ Cymbali & Tympani inventricem, pecorum & puerorum morbis lenimenta excogitasse scribunt. Quibus cùm multi curarentur pueri, eam *Magnam matrem* nominarunt. *Diod.* lib. 4.

Thaletem Cretensem, sorte quadam à Pythio editâ, adiisse Lacedæmonios, eosq; Pestilentiâ ope Musicæ liberasse, tradit Pratinas. *Plutarch.* de Musica.

Sic Homerus luem, quæ in Græcorum castris grassabatur, Musicâ fuisse refert curatam. Verba ejus sunt Iliad. α.

οἱ δὲ πανημέριοι μολπῇ θεὸν ἱλάσκοντο, &c.

Magnum perpetuò Numen cantu celebrabat
Carmen Achivorum soboles scitum modulando,
Phœbum cantabat, quo aures illi exhilaratæ.

Unde & Pæanas dictos esse, docebit caput de Nominibus Canticorum specialibus.

Ischiadicos & Coxendicum dolore laborantes Bœotiorum plures Ismenias Thebanus, Antigenidæ discipulus, Tibiæ cantu, bonæ valetudini restituisse narratur. Tantus Hominis Naturæ cum Harmonia consensus est, *Boëth.* lib. 1. de Musica. Et *Theophrastus*, lib. de afflatione Numinis, Ischiadicos scribit sanos fieri, si more Phrygio harmoniam aliquis indigena illis accinerit. *Athen.* lib. 14. c. 10.

Albertus, Ernesti F. Bavariæ Dux, *Podagra* sub Imperio Friderici Imperatoris laborans, sepositis curis cæteris, sectatus Musicam, assiduis cantibus ac sonis animum oblectavit. *Æn. Sylv.* cap. 14. Europæ.

A *vipera morsis* auxilio esse Tibicinem, modulatè canentem, putavit *Macrobius*. Nec non *Theophrastus Eresius* memoriæ prodidit, quarundam viperarum morsibus cantus tibiarum aut fidicinum, atq;

alia Organa artis Musicæ, modulatè adhibita, aptissimè mederi. *Alexand. ab Alexandro* lib. 2. c. 17. Et *Cælius* lib. 6. c. 13.

Phreneticos mente imminuta & valetudine animi affectos, nulla re magis, quàm Symphonia & vocum concentu resipiscere, & sanitati restitui, censuit *Asclepiades Medicus*, ibidem.

Fama est EMPEDOCLEM Agrigentinum cantiuncula quadam, furibundum, nudoq; ferro hospitem impetentem suum, compressisse atq; sedasse.

Hic *S. Viti morbum* ejusq; curam recensere operæ precium duxi haud pœnitendum, Nempe Insania quædam ex sanguine ortum suum trahens, Germaniã olim, Evangelij luce propemodũ interstinctã, frequens invasit & occupavit; quem morbũ à S. Vito immissũ, superstiosa plebs credebat. Ea bellico tympano & fistula bellica non tàm curabatur, quàm magis efferebatur; sic ut miseri homines eo correpti supra naturales vires & saltando & exiliendo per aliquot dies absq; intermissione viros etiam fortissimos defatigarent: & quamvis viribus lassi concíderent, linteis tamen in sublime excuterentur, quòd quies ipsa periculosa esset, nec priùs hic furor cessaret, quàm partim labore consumeretur, partim sudore exhauriretur morbi materia. *Zuing.* Idem refert *Camerarius* centur. 2. oper: succis. c. 81.

Quid obsecro iis apud nos, & inferiori Germania olim, & non ita pridem illud accidit, qui furore quodam, quod genus vulgus *morbum Sancti Viti*, vel Modesti appellat, nostra vernacula lingua Veits Dantz vocamus, exagitantur? Eos enim, ut *Bodinus* in methodo hist. quoq; observavit, ad lasciviam & inconditam saltationem furor impellit, quam Musica Lyra imitantur, deinde numeris ac modis gravioribus utuntur: idq; sensim faciunt, quousq; modi ac numeri gravitate planè conquiescant. *In sua Dæmonia* lib. 2. c. 4. dicit, non magis expeditam ejus curandi rationem esse, quàm ut sedatè graviterq; cogantur saltare.

Et alibi sic *Bodinus* refert: Quos ad septentrionem furor invadit, hi assiduè aut rident, aut saltant: qui morbus D. Viti appellatur à Germanis.

manis. Curatur autem fidibus & cantu primùm incitato, deinde sedato: sive abalienatos sensus Musica revocat: sive morbos corporis concentus sedata mente curat: sive mali Genii, qui furiosos sæpissimè cruciant, divina Harmonia fugantur. *lib 5. de Repub. cap. 1.*

Horum amentium hominum Anno CIↃ CCC LXXIII. magnam multitudinem venisse ex finibus Rheni & Mosæ in Flandriam, gregatim choreas ducentes, ac continenter saltantes & cantantes, haud secus ac furiis quibusdam exagitarentur, scribit *Ludovicus Maleanus* in Annal. Flandr. lib. 14. existimatq; talia rudibus accidisse mortalibus in tenebricosissima illa ætate, propterea quòd à pueritia in lege Dei non instituerentur. Circa idipsum tempus ex Aquisgrano, in Hannoniam, atq; inde in Franciam venisse mirabilem sectam tàm virorũ, quàm mulierum, præter omnem verecundiam chorizantium, scribit *Petrus Præmonstratensis.* Hi videbantur sibi in sanguinis flumine saltare, quamvis astantes nihil tale viderent. Monstratur sanè adhuc sacellum in monte prope Ravensburgum, urbem Sueviæ, in quo arx egregia ædificata est, qui mons à Vito hodierno die nominatur, quòd singulis annis, non ita pridem, turba tripudiantium, quasi Divo illo sacra celebrarent, & ejus ope sani fierent, eò saltando recurrere solita esset. Sed cum aditu prohiberentur, & sacellum illud in alios usus destinaretur, iste concursus hactenus cessavit. *Hæc ex Camerario, de Viti S. morbo.*

Congrua est hîc *de Tarantula* ex genere Phalangii narratio, cui multi docti Scriptores fidem faciunt. Nam apud Campanos & Neapolitanos Phalangio percussos, quod vulgò Tarantulam dicunt, nullo alio remedio sanari compertum est, quàm si protinus Tibicen varios concinat modos.

Est autem *Tarantula* aranei species, sic dicta, quòd in Tarentino agro copiosa in terræ cavernis reperiatur, & per æstatem messores ex improviso impetat, ut ocreati metere cogantur. De Tarantula & Tarentatis *Philippus Camerarius Centur. 2. meditat. hist. cap. 81.*

hæc refert: *Generosus & nobilis quidam Neapolitani Regni vir, cùm mensem unum atq; alterum unà essemus, mihi multa memoratu digna narravit. Inter reliquos sermones aliquando etiam de venenatissimo animalculo, ex insectorum genere, quod ab Italis Tarantula vocatur, mentio incidit, ideoq;, quæ sibi comperta essent, recensuit. Ajebat is, insectum illud miris modis infensum esse agricolis, cùm vel in arando, vel messis tempore in colligendis fructibus occupati ruri esse solent, eosq; incautos morsu suo letali vulnere ladere, ita ut contra ejus virulentos ictus nulla remedia satis efficacia hactenus excogitari potuerint. Ob hanc rem, ajebat, eo tempore rusticos plerunq; ocreatos in agris conspici, ut hoc munimento laboribus tutiùs vacare possint. Læsos autem vel ictos à Tarantula, mox veluti veterno correptos procidere, neq; excitari posse, nisi peculiari Instrumento Musico, ad ictum mirâ Naturæ solertia veluti destinato, cujus sono Tarentatos* (ita enim eos vocari ajebat) *excitatos resurgere, & perpetuo motu, saltando veneni vim eos digerere solere: rarissimè autem, & non nisi robustiores, pristinas vires & valetudinem integram recuperare: Imbecilliores verò vel mente captos, vel ineptos ad labores, tristes & stupidos reliquum tempus vitæ suæ absq; spe pristinæ valetudinis recuperandæ consumere. Hæc Camerarius* testimonio Nobilis Neapolitani.

Et *Simon Majolus* colloquio 5. adducit mirabilem *de aranea Appula* prægrandi historiam; Illa si quem læserit, pestifer quidem est morsus, at Musices concentu sanatur. *Petr. Hisp.* silv. p. 3. c. 12. Addit idem Majolus ex Alexandri ab Alexandro genialibus: Huic morsui medetur quælibet Musica, sive tibia sit, sive Lyra, aut quodlibet Instrumentum. Læsus enim cùm jam audit Musicæ sonitum, se dat in choream, qua tàm diu exercendus est, ut delassetur, ut veneni vis dissipetur, qua nondum dissipata, adhuc subest mortis periculum: ideoque perseverandum illi est, donec dissipetur vis illa: nam & aliquãdo contigit, læsum hominẽ delassasse plures sibi succedentes Musicos. Vis enim illa veneni sensus obstupefacit, & persæpe etiam mortem inducit: quin si evadat mortem insensatus redditus, tota vita perseverat,

nisi

nisi Musica, ut dictum est, ac chorea sibi medeatur. Hæc *Majolus* citat.

Ex Veteribus *Julius Solinus*, citante etiam *Camerario*, Phalangium, inquit, aranei genus est: si nisum quæras, nulla vis est; si potestatem, ictum hominem veneno interficit.

Ex Recentioribus autem *Joan. Porta* ita scribit *Mag. Naturali* lib. 2. c. 21: Est Phalangii genus quoddam, quod à Tarento in Apuliæ partibus Tarantula dicitur; Universa enim Regio sic eis laborat, ut perpauci sint, qui evadant; Eorũ morsus acerbior est, quàm Vespæ ictus, & homines, qui ab eis icuntur, diversis afflictantur casibus: multi enim perpetuò canunt, illacrymant, delirant: Sed omnes ferè saltant. Messores enim, dum operi incumbunt, ignariq; doli, sæpe acriter percutiuntur, Musicisq; adhibitis modulis, animum delinientibus, permulcentur, eisq; in sanitatem restituuntur. In quibusdam cavernis vitam degunt, easq; in segetibus condunt.

Sed operæ precium est hic verba *Alexand. de Alex.* ascribere, qui in hujus rei descriptione prolixior est. *Tarantula*, inquit, *aranei genus est, dirum animal, tactu pestilens, etiamsi casu spectes, vilem & sine noxa putabis. Et sanè reliquo anni tempore minimè pernicioſa, aut exitialis, vix aliquid nervorum aut virium ad nocendũ habet. Cum autem æstu anni flagrantissimo, assiduo sole Apuliæ campos* (ubi peculiare hoc malum existit) *torreri certum est, tùm maximè seu afflatu noxio, seu æstu accensa, morsu virulento pestiferam perniciem affert, cui tanto malo vis est, ut quemcunq; morsu percusserit, nisi celeri remdio succurratur, aut stupor exitialis primo, deinde certa nex subsequatur, necesse est, aut si qui fortè vitæ damnum evaserint, veluti abalienati mente, & semivivi, continuo stupore & hebeti sensu oculorum auriumq; affecti, vitam miserabilem ægerrimè ducant. Huic pesti tam præsenti malo, quantum caveri humana diligentia voluit, unum hoc salubri remedio esse compertum est, si protinus Tibicen aut Citharista varios concinat modos: tunc enim morbo ejusmodi percussus, qui moribundus & sermonis & colorum sensus amiserat, quiq; nec ingredi nec fari, neq; aliquo sensu frui valuerat, mox ubi tibiam aut citharam admotam propiùs audit, illo miti sono &*

concentu captus & demulsus, veluti è gravi somno excitus, oculos attollit parumper, mox se in pedes erigit, ac sese recipiens paulatim pro modulo & pulsu sonorum, servata psallendi lege, ingreditur, tunc enim ingravescente sono, quasi permulsis animis & confirmatis exultabundus, maximo nisu atq; impetu in saltus gestusq; indecoros, neq; à pulsu Citharæ aissonos erumpit, ita ut etiam rudes & ignari, psallendi modos docti, in ludo videantur.

Ubi pergens recensere & hæc addit:

Cum per Apuliæ campos ferventissimos, ubi hoc malum peculiare existit, sub cane iter faceremus, inquit, *undiq; oppida & vici tympanis, fistulis aut tibiis circumsonabant. Cujus rei causam quærentibus nobis relatum est, Tarantulæ morbo affectos undiq; per oppida curari. Cumq; ejus rei gratia in pagum quendam diverteremus, invenimus adolescentem, morbo ejusmodi affectum, qui velut repentino furore ictus, & mente abalienatus, corporis motu non indecorè, & manuum pedumq; gestibus ad tympanum psallebat non inconcinniter; utq; vehementiùs modos acciperet, quasi illo pulsu demulceri animus, & leniri dolor videretur; sensim & placidè aures tympano admovere, mox caput manus & pedes crebro motu concutere, & demum in saltum se attollere videbamus. Quæres cùm ludo & risu prorsus digna visa foret, interim is, qui tympanum pulsabat, sonitu parumper intermisso, pausam fecit. Atq; illum morbo affectum, ubi præcentio illa quievit, velut attonitum, stupentiq; similem, repentè animo linqui, & omni sensu destitui cernimus. Rursus resumto tympano, ubi primùm modulos audivit, pristinas illum vires resumere, & acrius in choreas insurgere spectabamus. Creditum est, quod à vero non abhorret, vim illam veneni, virulento morsu & sanie conceptam, Harmonia & vocum concentu per totum corpus diffundi, atq; inde fato nescio quo dilabi & exinaniri. Ideo illos, qui morbo ejusmodi laborarunt, si quid reliquiarum residuum fuit, quod penitus curatum non sit, si quando sono extrinsecus, vel concentu illorum aures affici contigerit, veluti mente consternatos toto animo & corpore concuti, ac manibus pedibusq; gestire compertum est, donec vis illa tabifica penitus extincta fuerit.* Alexand. ab Alexandro *Geniol. dierum lib. 2. c. 17.*

Atq; hisce historiis virtutem Musices medicam commonstrasse satis sit.

Caput XIV.

De usu Musicæ Philosophico, sive Scholastico, πρὸς παίδευσιν καὶ ἀνάπαυσιν, institutioni discentium, & refectioni doctiorum, atq; occupatorum, conducente.

ET Philosophorum Scholæ, & ingenuis negociis occupatorum ædes, Musices exercitium coluerunt frequentissimè: Cujus suavitate cùm discentium memoria illecta, doctrinarum primordia avidè imbiberet, & firmiter conservaret; tùm doctiorum graviorúmq; virorum ingenia, studiis & occupationibus defatigata, honesti otii feriis & quiete rebus seriis aliquantum interpositâ, vires alacriter recolligerent, & oblectata ad severiora excitarentur studia.

Græci adolescentes, Musicæ & Poëticæ potius vacabant, in quibus excellere pulchrum putabant. Et tametsi *canendi ad tibiam ars* libero homine indigna prius visa foret, ad eamq; sola mancipia admitterentur: ævo mox succedente tanti fuit honoris, ut ad illam nisi liber & ingenuus admitteretur nemo. *Alex.* lib. 2. gen. dier.

Aristoteles Musicam inter ingenua exercitia connumerans, vult omnes cives suæ Reipub. in ea institui, & exerceri, dum juvenes sunt. *lib. 8. Polit.* Id quod *Pythagoras* quoq; censuit; cujus discipuli tanti fecêre Musicam, ut summo mane excitarentur ad Lyram, & quietem capturi sono invitarentur. *Alex. ab Alex.* lib. 2. c. 25. Et multum studii Musicæ impendisse Pythagoram Samium, superior annotatio exhibuit.

Videtur omnino Græcorum sapientia per Musica Theoremata præcipuè tradita fuisse. Apollinem idcirco omnium Deorum, Orpheumque omnium virorum Musicæ peritissimos ac sapientissimos existimarunt, omnesq; eos, qui hac ipsa arte uterentur, Sophistas appellarunt. *Athen.* lib. 14. c. 13.

Cretenses jusserunt Libertorum filios cum quodam concentu & melodia *primùm* Leges perdiscere, ut ex Musica voluptatem caperent, & facilius eas memoria complecterentur, ne si quid contra Leges

admi-

admisissent, per ignorantiam se id fecisse possent defendere. *Secundum*, quod eis discendum proponebant, erant Hymni, in Deorum honorem facti. *Tertium* fortium virorum Encomia. *Ælian.* de var. histor. lib. 2. & *Athenæus* lib. 14. c. 11. Rectius sanè Cretenses judicarunt, quàm *Diogenes Cynicus*, qui cuidam, Musices peritiam commendanti, crassè respondit:

Γνώμας γὰρ ἀνδρῶν εὖ μὲν οἰκῆσαι πόλεις,
Εὖ δ' οἶκον· ἐν ψάλμοισι καὶ τερπνίσμασιν.

Laërtius lib. 6. Ignoravit Psalmis & cantilenis optimas quasq; sententias, Reipub. & Oeconomiæ utiles, & virtutum in viris præclaris specimina, mensurari, exprimi & inculcari posse.

Sic LACONES institutionis gratia affectabant Cantilenarum & Carminum elegantiam, quibus inerat aculeus, qui excitaret animos, spiritusq; motu occulto quasi œstro percelleret, & summa alacritate inflammaret. Dictio nuda erat & virilis; neq; argumentum habebat aliud, quàm elogia eorum; qui generosè vixissent, & pro Sparta occubuissent, quos immortalitati commendabant, & probra ignavorum; quòd acerbam atq; infelicem ducerent vitam; professionem item & magniloquentiam ad virtutem congruentem ætatibus. *Plutarchus* in Laconicis.

Apud *Romanos* quoq; majores natu in conviviis ad tibias egregia superiorum opera, & fortium heroũ facta carmine comprehensa canebant, quò per hæc ad memoriam virtutis carmina ad eorundem factorum incitamenta juventutem redderent alacriorem. Quid hoc certamine splendidius; quid utilius? Pubertas canis debitum honorem reddebat, atq; arbitrabatur grande nefas & morte piandum, si juvenis vetulo non assurrexerat: defuncta virium cursu ætas ingredientes actuosam vitam favoris nutrimentis prosequebatur. Quas Athenas, quam scholam, quæ alienigena studia huic domesticæ disciplinæ prætulerim? Inde oriebantur Camilli, Scipiones, Fabricii, per quos res Romana ita fuit aucta, ut universo orbi imperaret. *Valerius Maximus* lib. 2. c. 1. *Cicero* lib. 1. & 4. Tuscul. quæst.

Summam eruditionem & animorum institutionem longè præclaram esse in nervorum vocumq; cantibus sitam, à Græcis semper ferè creditum. *Cicero* 1. Tuscul. quæst. Hinc veteribus Græcis præ aliis curæ fuit, ut in Musica institueretur Adolescentia, cujus animos Musicâ arbitrabantur informandos, & dirigendos ad τὸ πρέπον, quod conducat Musica ad omnia, atq; ad actionem omnem seriam, præsertim ad discrimina bellica. *Plutarch.* de Musica.

Ex DIOTOGENE PYTHAGORÆO constat, quod primi illi Legumlatores, cùm animadverterent, quòd hominum studia non possent omnino tranquilla esse, admiscuerint eis saltationem & rhythmum, motu certo & ordine constantes: adhæc Ludos concesserunt, qui vel ad mutuam conjunctionem promoverent, vel ad verum cognoscendum acuendumq; ingenium facerent. *lib. de Sanctitate.*

Et PLATO institutioni liberorum, circa quam totum studium, tanquam circa messis urbanæ sementem, adhibendum judicat, illi, inquam, institutioni adjungit Musicam, & hanc secundum ordinem ab ipso institutum conservandam monet: Nusquam enim, inquit, Musicæ modi mutantur absq; maximarum legum civilium mutatione. Arcem igitur seu φυλακτήριον struere oportet circa Musicā. ἡγοῦν παρανομία ἄυτη ῥαδίως λανθάνει παραδυομένη, καὶ, ὡς ἐν παιδιᾶς γε μέρει, καὶ ὡς κακὸν οὐδὲν ἐργαζομένη. Et deinde incōmoda mutatæ Musicæ addit, quòd omnia publicè & privatim evertat. Quando verò bene incipientes pueri jocari & ludere legitimum per Musicam morem imbibunt, in contraria his omnino ac superioribus Musica tendit atq; augescit, erigens si quid antea in civitate jacebat: *lib. 4. de Republica.*

Institutionem qui Modi Musici juvent, *Cassiodori* judicio, existimantur Dorius & Lydius: quorum ille prudentiæ largitor est; hic bonorum effector eximius, qui intellectum obtusum acuit, ipsiq; terrenâ nauseâ gravato cœlestium inducit desiderium.

Hîc etiam commemoranda est *C. Gracchi institutio*, Musici Instrumenti beneficio pronunciationem informantis. Is quoties ad populum concionem habuit, servum Erycinum à tergo Musicæ artis pe-

ritum habuit, qui occultè eburneâ fistulâ, quam *Tonation* vocant, pronunciationis ejus modos formabat, aut nimis remissos excitando, aut plus justo concitatos revocando: quia ipsum calor atq; impetus actionis attentum, hujusce temperamenti æstimatorem esse non patiebatur. *Val. Max.* lib. 8. c. 10. *& Gellius* lib. 1. c. 11. *ex Cic. & Plutarcho.*

Præterea *Platonis* institutum erat, juventutem Musicæ disciplinis inter primas artes informari debere, ut hoc modo graviora studia honestâ voluptate lenire possint.

Quid quòd animi reficiendi gratia SOCRATES in senectute instructus à *Conno* fidicine, addidicit Musicam, non modò absque probri suspicione, verùm summa quoq; cum laude, majorem existimans inuri alicui turpitudinis maculam, hoc studium in senectute ignorare, quàm eidem dare operam.

Et PLATO, Musicæ, inquit, vacare exercitationi, loco honesti otii & voluptatis ingenuæ, duxerunt viri pacis belliq; artibus illustres.

HIERONYMUS FRACASTOREUS Veronensis, Mathematicus, Poëta, Medicus clarissimus, Musicâ unicè delectabatur, eaq; tanquam cote seriorum studiorum utebatur. *Auctor vitæ.*

RODOLPHUS AGRICOLA Frisius puellas amare se non nunquam simulabat, verùm nunquam deperiit. In harum gratiam patriâ linguâ amatoria carmina quædam scripsit elegantissimè, quæ puellis præsentibus, primariisq; amicis voce & testudine suavissima modulatione canebat. Hujusmodi cantionibus animum intentiore studio gravatum interdum remittebat. *Gerard. Noviomagus* in ejus vita.

LUCIUS STLLA ut animum, laboribus & affectibus diversis laborantem, refocillaret, optimè cantasse dicitur.

EPAMINONDAM, Polymni Filium, Thebanum, Græciæ Principem, legimus fidibus præstantissimè cecinisse. Ut enim in Philosophia Præceptorem habuit *Lysiam Tarentinum*, Pythagoræum: sic cytharizare & cantare ad chordarum sonum edoctus est à *Dionysio*, carmina cantare tibiis ab *Olympiodoro*, saltare à *Calliphrone*. *Cicero* 1. Tusc. quæst. *Probus* in Epaminonda.

PERICLEM præceptorem habuisse in Musicis *Damonem*, memo-

rant

rant plerique, *Aristoteles* Musica excultum apud Pythoclidem tradit. Apparet Damonem, cùm insignis esset Sophista, quo ad vulgus acrimoniam suam inumbraret, nomen prætexuisse Musicæ. Adfuit Pericli hic velut athletæ in Repub. aliptes & Magister, non fuit clàm tamen Lyræ Damonem velamento uti. *Plutarchus* in ejus vita.

Lycurgus quamvis durissimas subditis suis leges injungeret, Musices tamen studium egregiè videtur amplexatus.

Alexander, licèt graviter à Patre Philippo objurgaretur, citharæ operam dedit, ut haberet unde serias & severas de Monarchia & Principatu meditationes quandoq; reprimeret, aut exercitio majore fatigatum corpus reficeret.

Post ardua deniq; bella, Ducibus & militibus oportunũ esse tempus utendi Musicâ, innuit Homerus, quando utile & jucundum exercitium invenit negociis vacuo Achilli, de quo *Valerius Maximus* refert: Homerus, inquit, ingenij cœlestis vates, Achillis vehementissimi manibus canoras fides aptavit, ut earum militare robur levi pacis studio relaxaret. *Val. Max.* lib. 8. c. 8. Nam cùm bellator esset & strenuus, Achilles, ex offensione, quam contra Agamemnonem conceperat, periculis bellicis abstinebat. Dignum igitur Heroë existimabat Poëta, ut animum ejus optimis modulamentis exacueret: quò ad expeditionem, quam brevi pòst susceperit, esset paratus. Id sanè efficiebat, Veterum res gestas ad memoriam reducendo. Præcones enim Agamemnonis cùm ad tentorium ejus adventassent, ipsum invenerunt fidibus ludentem, quod ex illis versibus constat:

Τὸν δ' εὗρον τερπόμενον φόρμιγγι λιγείῃ
Καλῇ δαιδαλίῃ· ἐπὶ δ' ἀργύρεος ζυγὸς ἦεν
Τὴν ἄρετ' ἐξ ἐνάρων πτόλιν ἠϊθέων τ' ὀλέσας
Τῇ ὅγε θυμὸν ἔτερπεν, ἄειδε δὲ δ' ἄρα κλέα ἀνδρῶν.

Accepimus ipsum quoq; Musicam tractasse *Herculem* ab Eumolpo doctum. *Natal. Comes* lib. 7. c. 1. *Theocrit.* Et complures sapientissimos Chiron, ut memoriæ traditũ est, docuit: qui pariter Musicæ ac Medicæ artis fuit Doctor. *Plutarchus* de Musica.

SIRENES quoq; apud Homerum canunt Ulyssi ea; quibus maximè delectabatur, quæq; ejus & ambitioni & scientiæ multiplici erant consentanea: dicuntq; quisquis illos cantus audierit, eum & cum delectatione recedere doctiorem. *Suidas.*

Sed tantum de Musicæ beneficio & usu in gratiam instituendi & reficiendi, quantum in promtu fuit, attulisse sufficiat.

CAPUT XV.

De admiranda vi, motu, & effectu Musicæ in Brutis, cùm per Naturæ inclinationem, tùm per institutionis assuefactionem.

PRodeant gregatim ad Scholæ Musicæ classes ex stabulis jumenta, ex nidis & maceriis aviculę & volatilia, ex spelæis feræ & animalia immania: quorum Naturam impetu tàm propenso in Musicum cōcentum ferri compertum est, ut eo non tantùm mirificè delectētur & gaudeant; verumetiam ejusdem incitamento cum admiranda institutione alliciantur & assuefiant ad actiones, etiam quæ captum planè excedere videntur brutum.

Quis nescit DELPHINUM, quem *Arion* Methymnæus, sive ex Methymna, Lesbi oppido, Citharædus & Poëta Lyricus, concentu Lyræ ad sese vocavit, ubi è Tarento Corinthum, ut *Herodotus* vult, navigaturus, pyraticæ navi sese non tutò commiserat. In ipso enim cursu à Prædonibus ad necem poscitur, ut potiantur vi pecuniarum, quas in Italia & Sicilia, ob artis præstantiam, meruisset. At rogavit, ut liceret saltem, Cygnorum more, sibi funebre carmen in mortis solatium canere, hisq; pecuniam profudit, ut ea ratione experiretur, an animos illorum placare posset. Illi autem his minimè persuasi, jusserunt, ut vel seipsum occideret, quò sepulturam consequeretur, vel in

mare

mare quàm citissimè desiliret. *Arion* itaq; spe frustratus, cùm sentiret illos nulla cantus suavitate deliniri, foris conscensis, toto apparatu instructus, Orthium carmen modulari cœpit. Ad suavitatem sonitus congregatos ferunt Delphinos aliquot; ipsumq; Arionа, non ignarum naturæ illius animalis (qua etiam Ulysses, Telemachum, Cœranum, filium Melicertæ, & Enalium servavit) desiliisse in dorsum unius ex illectis, qui eum exceptum per longa æquorum spacia placidè devexit ad littus Tænarium Laconiæ incolumem. Rem omnem *Plutarchus* in Convivio, & *Ovidius* non minùs luculenter expressit:

Quod mare non novit, quæ nescit Ariona tellus?
Carmine currentes ille tenebat aquas.
Sæpe sequens agnam lupus est à voce retentus;
Sæpe avidum fugiens restitit agna lupum.
Sæpe canes Leporesq; una jacuère sub umbra:
Et stetit in Saxo proxima cerva Leæ.
Et sine lite loquax cum Palladis alite cornix
Sedit, & accipitri juncta columba fuit.
Cynthia sæpe tuis fertur vocalis Arion,
Tanquam fraternis obstupuisse modis.
Nomen Arionium Siculas impleverat urbes,
Captaq; erat Lyricis Ausonis ora sonis.
Inde domum repetens puppim conscendit Arion;
Atq; ita quæsitas arte ferebat opes.
Forsitan, infelix, ventosq; undasq; timebas,
At tibi nave tua tutius æquor erat.
Namq; gubernator districto constitit ense,
Cæteraq; armata conscia turba manu.
Ille metu pavidus, Mortem non deprecor, inquit:
Sed liceat sumta pauca referre Lyra.
Dant veniam, ridentq; moram, capit ille coronam,
Quæ posset crines, Phœbe, decere tuos.

Induerat Tyrio distinctam murice pallam;
Reddidit icta suos pollice chorda sonos.
Flebilibus numeris veluti canentia dura
Trajectus penna tempora cantat olor.
Protinus in medias ornatus desilit undas,
Spargitur in pulsa cærula puppis aqua.
Inde (fide majus) tergo Delphina *recurvo*
Se memorant oneri supposuisse novo.
Ille sedet, Citharamq; tenet, preciumq; vehendi
Cantat, & aquoreas carmine mulcet aquas.

Ovid. 2. Fastorum. *Gellius* lib. 16. c. 19. *Herod.* lib. 1. *Natal. Com.* Mythol. lib. 8. c. 14.

Et sanè verò quàm simile est, ut Delphinum ad sese excipiendum incitarit, Piratas quoque, ne suum abitum impedire vellent, eodem sono permovisse. Historiam testata est non tantùm vetustas, sed & statua ex ære, quæ ibi loci visitur monumentum rei gestæ, simulachrum videlicet Delphini vehentis, & hominis insidentis. *Sabell.* lib. 10. c. 8. *Plutarch.* in Convivio.

Et *Pindarus* autor est, ad Cantilenæ modos Delphinum marinum saltasse cum gestu:

Quem movit in maris tranquilli concinens
Suave carmen profundo.

Saltantium certè spectaculo oblectati lumina attollunt, ac gesticulatione simul huc illuc armos ad sonum jactant. *Plutarchus* lib. 7. Con. quæst. 5.

Et historia subest fabulæ, quando Orpheus & Amphion sylvas, saxa & feras cantu suo traxisse leguntur, quòd revera feras sylvis & scopulis provocarint Musica delectatas: Nam cervi & armenta pastorali fistula mulcentur, & aves quædam cantu capiuntur.

Constat quoq; apud Septentrionales *Ursos*, *Delphinos*, *Cervos*, *Oves*, atq; *Vitulos*, imò & *agnos delectari Musicis Melodiis*: rursusq; horrisonis

corni-

cornibus seu Tubis ab armentis arceri Lupos & Ursos. Itaq; Pastores bicornibus fistulis (*Sackpipas* illi vocant) ludentes, aliquando per Ursos rapti, continuè ludunt, donec fame urgente ursus discedat, alimoniam conquisiturus. Tunc accepto caprino cornu, interdumq; vaccino, sonum horridum excitant, & feram à reditu terrent.

Pecora & armenta fistularum sono audito avidiùs escam sumunt, atq; compressiùs pascuntur in herbis, uti *Paulus Diaconus* lib. 5. c. 37. meminit, & *Plinius Olaus* lib. 18. c. 31. hist. Septentr.

Equabus, quando ineuntur, carmen tibia accinitur, quod *Hippothoron* appellant. *Plutarchus* lib. 7. Con. quæst. 5.

Avibus non tantùm naturâ insitum Musices amorem, sed ejusdem in illis admirabilem motum attestatur & *Strabonis* historia de Eunomi cicada. Is enim Timæum citat autorem, in Pythiorum certamine Eunomum Locrensem, & Rheginensem Aristonem in canendi certamen venisse. Aristonem Apollinem invocasse Delphicum, ut sibi canenti foret auxilio, quòd à Delphis Rheginenses olim essent profecti. Eunomus respondit Rheginensibus, ne certandum quidem omnino de Musica, apud quos Cicada, vocalissimum animal, voce careret. Utrisq; certantibus, cùm in Eunomi cithara una inter canendum chorda fracta defeciisset, Cicada supervolans astitit, ac vocem alioquin defuturam suo cantu supplevit. Atq; ita victor declaratus statuam Citharœdi Locris posuit, cum cicada Citharæ insidente. *Strabo* lib. 6. Ejus simulachrum Delphis quoq; fuit cum Epigrammate, quod *in 4. lib. Græcorum Epigrammatum* legitur.

Nec sine causa *Cicadæ*, cùm quippe Musicæ sint, *sacratæ* sunt *Apollini*, qui patrius est DEUS Athenarum. Hinc Athenienses vetustissimi capillis adhibuerunt implicandas τεττιγας, id est, Cicadas aureas; Ob quam causam etiam inter alias Τεττιγοφόροι dicti. *Cæl.* lib. 12. cap. 6. *Erasm.* in adag. Et do-

cet *Ly-*

cet *Lysias* in funebri concione, ac stylum exercens *Plato* in Menexemo. Thucyd. interpres: Ἐφόρων δὲ τέττιγας διὰ τὸ μουσικόν. At fidem nescio quam meretur illud, quod *Marulus* annotat de aviculis & cicada concione commotis, quæ cum accentu & vocis elevatione fieri solet. Ad D. Franciscum, inquit, in solitudine concionantem aviculæ confluebant, neq; refugiebant manum ejus, usq; adeò obsequentes, ut non nisi ipse jussisset, abirent; non nisi ipse jussisset, garritum comprimerent: non quòd jussa intellexerint, sed quòd jubentis autoritatem virtutemque senserint. Cùm aliquando in horto inter fruteta deambularet, cicada ficulneam linquens, super evocantis manum consedit: & Deum laudare jussa, voce tinnula, gutture fistulato, suaviorem solito stridorem edidit. *Marulus* lib. 4. c. 5. Fides sit penes Autorem.

Ex superioribus autem, verisq; historiis satis superq; manifestum est, Naturam in brutis per se & sua facultate, insitâq; ὁρμῇ, Musicæ suavitate cum oblectamento moveri.

Nunc porrò memorandum, *quomodo Musicæ vi & beneficio artifici*, per vocalem sonum, sonoramq; vocem, qualis Naturæ eorum congruit, ratione destituta *animantia* legantur esse *instituta*, & *ad varias assuefacta actiones*, in quibus omnino τῷ λόγῳ ἀνάλογόν τι videntur referre, tàm quadrupedes, quàm pisces & aves.

CROTONIATÆ tibiarum cantu Sybaritarum equitatum, Equis ad saltandum assuefactis, tibiæ sono tripudiantibus, perdidêre. *Sybaritarum* enim *Equos ad tibiam saltare assuetos*, Crotoniatæ in expeditione adversùs eos tibiis inutiles reddiderunt. Cùm enim tibiarum sonum Equi illorum audivissent, non exilierunt solùm, sed & sessores habentes ad Crotoniatas transfugerunt, teste *Aristot.* in Repub. & *Athen.* lib. 12. c. 6.

Huc quodam respectu, videlicet institutionis & incitamenti, commodâ voce & præcantatione facti, referri possunt exempla multa à Veteribus. *Elephas* Latinè scribit: *Cervi hinnulus* Græcè doctus est: *Equi, Cynocephali, Elephantes* Musicam Philosophiam & literas discunt; Alicubi cantu dulci, ac voce molli & alacri ita cicurantur *Leones* feri,

ac hor-

ac horribiles, ut unà cum canibus ad venandum feras abeant in sylvas & redeant: alicubi currui junguntur, quem trahunt equorum instar, ut solebant Romani aliqui Principes triumphum agere de devictis hostibus, ut currum Victoris Leones traherent, præeunte Musicorum catervâ, qui muti & stupidi sunt.

Ex Piscibus Crassi murena omnium literis ac prædicatione celebrata est: Ea vocem Crassi blandè vocantis audiebat, adnatabat, & si quid ad edendum porrigeretur, accipiebat.

Aves deniq; advolant, moderamine vocis assuefactæ, ut gregem suo Musicam Brutorum Scholam stipent, atq; in ea quid profecerint, specimine edant.

En Luscinia apud *Plinium*, Motacilla apud *Ælianum* Græcè loquuntur, ad longiorem contextum.

Cornix Regis Ægypti ad id condocefacta, regias literas ferebat, quocunq; proficisci juberetur, ac reddebat quibus oportebat diligenter.

Corvus Cæsarem Augustum salutare didicerat verbis hiscemodi: *Ave Cæsar victor Imperator.*

Hujusmodi plurima exempla recitat *Ælianus* de historia animalium lib. 2. c. 11. lib. 6. c. 7. lib. 8. c. 4. lib. 11. cap. 25. lib. 16. c. 13. lib. 17. c. 26. *Plinius* lib. 8. c. 16. lib. 10. c. 42. & *Macrobius* lib. 2. Saturnalium c. 42.

Et ad miraculũ, si fides *Plutarcho* de animal. docilis Picæ cujusdã probata imitatio, de qua *ibidem Plut*: his verbis: *Tonsor quidam, qui officinam Romæ habebat pro templo, quod forum Græcum vocant, garrulam ad miraculum usq; & loquacem alebat Picam. Hæc* verba humana, voces ferarum & Organorum crepitus *reddebat, nullius coacta, sed meditans ipsa, elaborans q; nihil prætermittere, quod non exprimeret & simularet. Fortè funus divitis cujuspiam illac* ad multas tubas *ducebatur. Quia verò eo loco consistebat de more pompa: tubicines celebres, qui canere jubebantur, diu illic moram traxêre.* Pica *post illum diem muta & elinguis erat, neq; vocem suam in laboribus necessariis mittebat. Quapropter qui mirati ante fuerant ejus vocem, his majore miraculo erat silentium & mutum acroama, quibus*

quotidianum illac iter erat. Conjiciebatur autem in ejusdem artis opifices Veneni *suspicio: major pars à* Tubis *suspicabantur præstrictum fuisse ejus auditum, atq; una cum auditu ejus vocem extinctam. Cæterùm* neutrum *horum fuit, sed* meditatio *vi imitatrice in seipsam revocata, vocemq; velut organum aptante & instruente. Post enim repentè apparuit & eluxit vox, neq; ex solitis illis & pristinis simulacris quicquam, sed* Tubarum cantilenas iisdem periodis *sonabat, varietatesq; omnes ac vocum cunctos* numeros *peragebat.*

Scholam Brutorum Musicam priusquam dimittimus, ad dimissionis horam audiendum probet profectum suum PSITTACUS ille, qui procul dubio à quodam Leonis amico ita informatus, aut Dei providi, qui asinam loqui fecerat, instinctu, articulatæ præcentioni probè succinuit. Nam Leo Basilii Macedonis Imper. filius, à quodam monacho Theodoro Sandabareno, apud patrem insidiarum causa delatus, in carcerem conjectus, tandem hoc modo liberatur. In palatio Psittacus, in cavea suspensus, vociferari sæpius solebat: *Heu heu Domine Leo,* quod ipsum cum quodam tempore, quo ad convivium Imper. Senatores præcipuos vocasset, aliquoties reiterasset, mœsticiâ obortâ, convivæ cibo potuq; omisso cogitabundi sedebant. Quod animadvertens Imperator, causam tristitiæ perquirit. Illi oculos lacrymis oppleti: Quî, inquiunt, Imperator, cibum capiamus, voce bestiæ hujus objurgati, nos qui rationis compotes, & Dominorum studiosi credimur? Bruta hæc avis Domini sui nomen invocat: nos luxui dediti, insontem oblivioni mandamus. His verbis mitigatus Imperator, Leonem carcere eductum in conspectum suum admittit, vestem lugubrem demit, comam superfluam auferri jubet, dignitatemque Cæsaris pristinam reddidit. *Cedrenus.*

Apertam hanc Brutorum Scholam frequentiùs ingrediãtur nonnulli ratione, qua præ reliquis animantibus præditi sunt, malè utentes, ἄμυσοι, quibus turpe sit, ratione carentium disciplinæ cedere, & nullo Musicæ motu ac vi tangi, & plus quàm Bruta brutescere. Imò pudor sit, multorum hominum Naturam non expugnari ac mollesce-

re blan-

re blandis monitis, doctrina & institutione multa: cùm animalia assuefiant, quocunq; volueris, minori propè labore. *Omni animali facilius imperabis, quàm Homini.* *Xenophon* lib. 1. Cyropædias.

Omnia namq; suæ Naturæ debita solvunt,
Præter eum, plus his qui rationis habet.

Atq; hæc de motu & effectu Musicæ in Brutis: De Saxis & Sylvis cantu permotis dictum sub ἠθικῇ Musices efficacia.

Caput XVI.

De Usu & Exercitio Musices ἱερουργικῷ in sacris & sacrificiis Ethnicorum Deorum Dearumq; peragendis.

Celebris olim in Ethnicorum sacris sacrificiisq; fuit tam *assæ vocis*, quam *organorum Musicorum usus*, adeò ut eundem in exercitio religionis negligere, fuerit religio. Hujus rei varias adducunt rationes, quarum quasdam easq; principes annotabimus. Et *primò* quidem Musices, maximè organices, usus apprimè fuit necessarius, πρὸς καταπλησίαν καὶ συλλογὴν καὶ ἀποπομπήν, ad multitudinis collectionem & dimissionem. Ad illa enim sacra indicenda & ad homines ad illa convocandos, iisq; peractis rursus dimittendos, organorũ istorum flatũ pulsumq; adhibuerunt.

Secundò, πρὸς τὴν τῆς ψυχῆς παρασκευὴν καὶ φιλικοΐαν, ad animum præparandum, quia compositos animos sacrificantiũ esse oportere significabant, cùm metro compositæ preces domo ad altaria essent offerendæ. Neq; enim animus domesticis negotiis implicatus debet ad Deum colendum proficisci: sed omnia negotia pro viribus è memoria obliteranda sunt, cum ad aras accedimus.

Tertiò πρὸς τὴν μίμησιν καὶ ὁμοίωσιν θείκης φύσεως. Cùm Deos cœlestia corpora esse arbitrarentur, & numeris atq; proportionibus constare putarent, iccircò per hymnorum & instrumentorũ & saltationũ

rhythmum Deorum naturam imitabantur & oblectabantur sacrificãtes,& dies festos agentes,conviviis ac genio indulgentes,Deorumque ipsorum felicitatem aliquo pacto imitantes, pro viribus proximè ad Deorum immortalium naturam accedebant. Nam cùm præclarum Dei opus,mundum,concentu constare crediderint, omnia Musica diis grata esse meritò existimabant, ut scripsit *Natal.Com.* lib.9.c.7.

Quartò utebantur isto Musices organorumq; concentu πρὸς ἐνθουσιαστικὴν χαρμοσύνην, ad illos qui sacris interessent exhilarandos, & ab omni tristitia ad lætitiam hilaritatemq; traducendos,quam in sacris festisq; suis maximè requiri, diisq; quos colebant, placere arbitrabantur,ut canit *Ovidius*:

Dii quoq; ut à cunctis hilari pietate colantur,
Tristitiam poni per sua festa jubent.

Et *Aristoteles 8.* Polit. ἱερὰ μέλη, sacros cantus dicit vim habere medicinæ & purgationis ad animos componendos & sedandos.

Quintò πρὸς ἐνθουσιασμὸν; non enim deerant inter Gentiles,qui homines istis tibiarum,cymbalorum, aliorumq; instrumentorum sonitus divinitus afflari, & ad divinandum excitari opinabantur. *Jamblichus* de myst. Ægypt.sect.3.cap.9. scribit: Musicam magnam habere vim, & si soni, carmina atq; cantus, qui singulis diis sunt consecrati, adhibeantur,ipsorum Deorum adventum atq; præsentiam effici posse confitetur. Plures rationes vide apud *Stuckium* de sacris & sacrificiis.

Erant autem *cantilenæ* illæ *in sacrorum ritu* peragendo *usitatæ* nihil aliud, quàm *commemorationes* eorum *beneficiorum*, quæ Dii ipsi in homines benignè contulerant,cum virium ipsorum Deorum & Clemẽtiæ ac liberalitatis amplificatione,adjunctis precibus, ut benigni atq; faciles precantibus accederent, ut ait *Philochorus* in lib. de Sacrificijs: Id quod omnis ratio conscribendorum hymnorum efflagitat, ut sentit *Nat.Com.* lib.1.c.10. & 16. & lib.9.c.7.

Singulos autem singulis Diis dicatos voluerunt, certosq; hymnos, quos illorum festis sacrisque diebus decantarent, quod ex *Theodoreto* etiam constat,serm.4. ad Græcos infideles: *Ne*,ait,*cantemus*

Iulum

Iulum Cereri, neq; ipsi Rheæ Lityersam, ne Baccho dithyrambum, ne Paana Pythio Apollini, neve Dianæ concinamus Hipoepum: sed rerum omnium conditori Deo hymnos Davidicos proferamus &c. Sed de his alibi prolixiùs diximus.

Musicorum porrò instrumentorum in sacris sacrificiisq; multa fuit usus frequentatus celebritate, quod ex sequentibus satis superq; est manifestum. Tibiarum autem concentus in sacrificiorum solennitate fuit frequentissimus. Hinc *sacrificæ* à Seneca dicuntur *tibiæ*: *Sacrifica dulces tibia effundat modos.*

Et à *Plinio* lib.16. c.36. *Nunc sacrificæ*, inquit, *Thuscorum tibiæ è buxo fiunt.*

Telestes Poëta apud Athen. lib.14. dixit tibias sacras, his versibus:

Phrygûm Rex leniter personantium tibiarum sacrarum
Cantum primus invenit, doricæ Musæ æquiparandum
Æmulum: variè modulatum tenebrosi spiritus
Auram levem atq; pernicem arundine complectens.

Ovidius quoq; ad illum usum spectat, *lib.6. Fast.*

Quæritur in scena cava tibia: quæritur aris.

Hostias namq; apud Romanos ad præconem & tibicinem immolari fuisse solitas, *Cicero* clarè testatur, *in orat. contra Rullum: Erant*, inquit, *hostiæ majores, in foro constitutæ, quæ iis prætoribus de tribunali, sicut à nobis consulibus de consilii sententia probatæ ad præconem & tibicinem immolabantur.* *Idem* lib.2. de leg. *Popularem lætitiam in cantu & fidibus & tibiis moderanto, eamq; cum divum honore jungunto.*

Livius item approbat *lib.9.* Tibicines solitos præcinere sacrificiis Romanis, & thure incensis altaribus tibicinem *Spondæum* canere jussisse, ut duabus longis symphoniis quasi duplicibus & jugibus vocibus prospera Deorum voluntas firmaretur. Hic pes propterea *Spondæus* dictus, quod in sacrificiis libantes eo maximè uterentur, cum Græci σπονδὴν libamina appellent.

Dionysius quoq; *Halicarnasseus* lib. antiquit. Rom. de tibicinibus in

ludis sacris & sacrificiis sic scribit: ἠκολοθοῦν δὲ τοῖς ἀγωνισταῖς χοροὶ &c. Hoc est: *Athletas porrò sequebantur saltatorum chori, divisi trifariam: primò virorum, deinceps impuberum, postremò puerorum. Post quos tibicines, inflantes antiqui moris tibias breves, quarum hucusq; permansit usus, Citharistæq; pulsantes eburneas septem fidium lyras, & quæ vocantur barbita, quorum vetus apud Græcos usus desiit: apud Romanos verò adhibentur omnibus antiquis sacris.* Et paulò post; μετὰ δὲ τοὺς χορούς; *Post hos Choros transibat agmen citharistarum ac tibicinum.*

Plutarchus in lib. de Musica: Quin & hyperboreorum sacra adhibitis tibiis, citharis & fistulis in Delum missa, referunt antiquitus. Non igitur solùm fistulæ & tibiæ, sed alia etiam organa musica in sacris adhibita fuerunt. Horum omnium, ut & aliorum in sacrificiis rituum, pulcherrimam extare descriptionem affirmant in *columna Trajani Cæsaris marmoreâ*, antiquissimâ juxta ac celeberrimâ, quæ Romæ in medio Trajani foro erecta, sola ferè inter alias vetustatis reliquias est superstes & integra, & reliquarum antiquitatum, quasi quædam epitome verisimè dici possit. Postquam igitur Imperator ille, (pergit Stuckius) *pugnæ semper sacrificium præmittens*, proponitur, idq; secundum tritam & pervulgatam Romanorum consuetudinem, quâ non licebat Imperatori cum hoste congredi, nisi priùs diis esset sacrificatum, illic Tibicinum præter alia descriptio etiam exprimitur.

Tibicines namque, *tubicines* & *liticines* erant ministri sacrorum, tibiis tubis & lituis inter sacrificandum insonantes, quorum non tantùm imagines videri in illa Trajani columna, sed eorum passim in omnibus sacrificiis fieri mentionem memorant. Hi igitur interimdum sacrificium peragebatur tibiis, tubis & lituis canebant, *lauro redimiti.* Nec enim solæ *tibiæ* adhibebantur in sacris & sacrificiis, sed iisdem conjungebantur *lyræ*, *citharæ*, *fistulæ*, *sistrorum*, *cymbalorum*, *tympanorumq;* concentus. Imò *tubarum* quoque, *buccinarum*, *lituorum*, *cornuum* usum non apud Judæos tantùm, sed etiam apud Gentiles.

Hinc

Hinc *Armilustrium*, teste *Festo*, festum erat apud Romanos, quo res divinas *armati* faciebant: ac dum sacrificarent, tubis canebant. Et *Tubilustrium*, ut auctor est *Varro*, dictum, quòd eo die in atrio sutorio tubæ lustrabantur. *Festus: Tubilustria* dies appellantur, in quibus agnâ tubas lustrabant: quibus diebus adscriptum in Fastis erat, cum in atrio sutorio agnâ tubæ lustrarentur, ab eis tubos appellant: quod genus lustrationis ex Arcadiæ Pallanteo translatum ac venisse dicunt. *Ovid.*

Proxima Volcani lux est, Tubilustria dicunt,
Lustrantur puræ, quas facit ille, tubæ.

Et Tubicines, eodem teste, etiam ii appellantur, qui publicè sacra faciebant, tubarum lustrandarum gratia.

Tubæ, inquit *Varro*, à tubeis, quos etiamnum ita appellant tubicines sacrorum, qui tubis in sacrarum administratione canebant. Et *Eustath.* in 2. Iliad. inter sex tubarum species, quas ibi enumerat, unam vocat *Ægyptiam*, rotundam, quæ κνώδης sit dicta, quâ Ægyptios ad sacra sua usos fuisse, ejusq; clangore homines ad rem divinam convocasse scribit. *Pollux* similiter lib. 4. c. 11. tubæ θρόθεγμα ἱερουργικὸν ἢ θυσίας, id est, sonum sacrum sacrificialem dicit, qui apud Ægyptios, Argivos, Tyrrhenos & Romanos in usu fuerit: indeq; Tubicinem, qui in sacris tubâ canebat (quod apud Judæos sacerdotum munus erat) ἱεροσαλπιγκτὴν sive potius ἱερὸν σαλπιγκτὴν, id est, Tubicinem sacrum & λαλυσάντην fuisse appellatum, forsan, quia tubæ clangore populum dimittebat.

Hoc nomine apud Romanos tibicines plurimi fiebant, magnusque illis tribuebatur honos Idibus Januariis, ut scribit *Plutarchus* quæst. 55. Roman. Illo enim die permissum erat vestem muliebrem indutis totam urbem circuire. Cujus moris hanc addit caussam. Magnos nempe *Tibicinibus honores Numa* Rex religionis caussâ contulerat: Quibus cum postea tribunis militum consulari potestate Rempub. administrantibus privarētur, universi *Româ Tibur* secessserunt, propterea quod ab Appio Claudio & C. Plautio censoribus in æde Jovis, veteri instituto epulari prohibiti fuissent.

Cumq;

Cumq; jam nemo esset, qui sacrificiis præcineret, & religio urgeret animos Romanorum, legati jussu Patrum missi sunt Tybur, qui publicè peterent, ut darent Tyburtes operam, tibicinibus sibi quoquo modo restituendis: Qui cum Tiburtium hortatu nihil moverentur, dissimulato negotio, eos veluti ad festas epulas invitant, & adhibitis etiam mulieribus, per totam noctem compotatio, joci, choreæq; protrahuntur: tum subitò vino, cujus avidum fermè est genus hominum, obrutos tibicines curribus imponunt, ac Romam sopitos deportant circumactis vehiculis, non enim per temulentiam & tenebras animadvertere poterant, ubi locorum essent: Nec prius ludibrium sensêre, quàm plaustris in foro relictis plenos crapulæ & adhuc semisomnes lux oppressit. Tunc populi concursus eò factus, impetratumq; ut Romæ esse vellent, restituto illis vescendi jure. Erant autem pleriq; vestibus floridis & mulieribus amicti, ob nocturnam commessationem & convivium. Concessum præterea ut quotannis solenni cantu triduum per urbem vagarentur, & tali quidem habitu. Vide *Livium* decad.1.lib.9. *Sabell.* lib.6.Ennead.4. *Valer. Max.* lib.2.c.1. Et Festis Quinquatribus Minervæ sacris Tibicines personati per urbem incedebant, & ad ædem Minervæ conveniebant, & personati quidem, ut illi ipsi, qui Tybure Romam reducti fuissent, indicarentur, ut scribit *Polyd.* lib.4.c.14.

De illo ritu *Ovidius* sic canit:

Cur vagus incedat tota tibicen in urbe,
Quid sibi persona, quid toga longa velint?
Callidus ut possit specie numeroq; senatus
Fallere, personis imperat ore tegi,
Admisceatq; alios, ut hunc tibicina turba
Augeat in longis vestibus ire jubet.

Quod verò supra de hymnis & cantilenis dicebamus, ritus instituendi easdem, adjunctis instrumentis Musicis in actu sacrificiorum, erat hujusmodi: Dum urerentur victimarum partes, aræ impositæ, laudes & *Deorum hymni circa ipsam aram* canebantur. *Strophe* quoq; ac *anti-*

strophi

ſtrophi, moduli accinebantur ad imitationem *motuum ſtellarum*, ut ex *Ariſtox.* lib.1.de foram. tibiar. & *Bitone* lib. de inſtrum. Muſ. annotat *Nat. Com.* lib.1. Mythol.c.18. Nam modò huc, modò illuc inter illa ſacra ſaltantes volvebantur, atq; per *ſtrophen* motum primum hujus univerſi: per *antiſtrophen* proprias ſingulorum planetarum motiones ſignificabant.

Poſt cantiones quasdam ad aras Deorum finitas, accedebat aliquis ſacra certis verſiculis clauſurus. Hunc appellabant ἐπῳδὸν: propterea quòd poſt alias cantiones & hymnos pronunciabat, teſte *Galeno* lib.17.dē off.part. Quæ autem reſervatæ erant victimarum partes, hiſce coctis veſcebantur. Antiqui enim Diis prius ſacrificantes, deinde ad relaxationem animi ſeſe demittebant, feſtivitatesq; illas ornatè & hilariter tranſigebant. Et hinc vox μεθύειν vino indulgere, ὅτι μετὰ τὸ θύειν, quòd poſt Deorum ſacrificia genio indulgerent. *Athen.* lib.8. c.13.

Quod ex his quoq; patet, quæ *Caſaub.* in lib.1. Athen. c.8. ſcribit de trito illo dicto: ἄκαπνα γὰρ ἀοιδοὶ θύομεν. Jus namq; hoc eſt, inquit, cantorum atq; Poëtarum, ut ſacrificent ſine fumo, hoc eſt, lautè epulētur nullo ſuo ſumptu. θύειν hîc potius τὸ εὐωχεῖσθαι, epulas poſt ſacrificia, quàm ſacrificandi actum ſignificat: quia rem ſacram, ut dictum, convivium opiparum ſequebatur. ἄκαπνα ea vox denotat τὸ ἀδάπανον: quia dapſilium epularum ſymbolum apud Poëtas eſt ignis aut fumus, τὸ τῶν εὐωχίας σημεῖον. In illis conviviis largiùs ſolebant homines vino & compotationibus indulgere, Diis primò per ſacrificiorū ritum & Muſices ſuavitatem placatis, quod & *Theognis* innuere videtur his verſibus:

Φόρμιγγ' ἂυ θέγγοισθ' ἱερὸν μέλος, &c.
Citharâ rurſus ſonetis ſacrum carmen & tibiâ;
Nos verò libamenta Diis offerentes
Bibamus grata inter nos loquentes.

Et quia divinum quid animis imprimit vis Muſica, propterea magnâ *reverentiâ* adhibuerunt concentum Muſicum, inſigni quadam

gravitate ornatum, excluſa omni ineptia & laſcivia, unde Tibicini cuidam in ſacris ineptè obſtrepenti *Stratonicus*, deſine, dicebat: benè dicere hîc oportet, non malè canere: εὐφημεῖν Græci dicunt, quia *linguis animiſq;* in ſacrorum initiis *favere* jubebantur, ut autor eſt *Athenæus* lib. 8.

Memorant Scriptores, *matutinis* item vocum tibiarumq; *cantionibus* ſolitos fuiſſe Gentiles Deos ſuos ſalutare, quod hæc *Arnobii* verba *lib. 7.* ſatis oſtendunt: Etiámne Dii æris tinnitibus & quaſſationibus cymbalorum (afficiuntur?) Etiamné tympanis? etiamné Symphoniis? Quid efficiunt crepitus ſcabillorum? ut cum eos audierint Numina, honorificè ſecum exiſtiment actum, & ferventes animos irarum oblivione deponant? An nunquid ut parvuli puſiones ab ineptis vagitibus crepitaculis exterrentur auditis: eadem ratione & omnipotentia Numina tibiarum ſtridore mulcentur, & ad numerum cymbalorum mollitâ indignatione flacceſcunt?

Quid ſibi voſunt, inquit, excitationes illæ, quas cantici matutini, collatis ad tibiam vocibus, faciunt? Condormiſcunt enim Superi, remeare ut ad vigilias debeant? Quid dormitiones iſtæ, quibus benè ut valeant, auſpicabili ſalutatione mandatis? Somni enim quiete ſolvuntur, occupariq; ut hoc poſſint, lenes audiendæ ſunt næniæ.

In *Delo* quoq; *Inſula* nullum abſq; Muſico concentu peragebatur ſacrum. Prodibant autem puerorum chori, tibiis ac citharâ præcinentibus, è quibus ſelectiſſimi quiq; ſaltabant. Eorum autem cantilenæ, ab uſu ſaltationis, dicebantur ἐμμελῆ. (*Lucianus* in lib. de ſaltatione.) Jam idem, quod diximus de uſu Muſices ſacro, ſingillatim ex quorundam Deorum Dearumq; ſacrificiis perſpiciemus.

Natal. Com. lib. 2. cap. 1. Mythol. annotat, JOVIS ſacrificiis inſtrumentorum Muſicorum concentum fuiſſe adhibitum, quippe qui ſimulatis ſacrificiis adhuc parvus per cymbalorum tympanorūq; ſtrepitum paternæ crudelitati à Corybantibus dicatur fuiſſe ſurreptus.

Idipſum in *Saturni* ſacris, quæ ab ipſo Saturnalia dicebantur, ob-

ſervatum,

servatum, ubi circa statuam æneā Saturni (quæ manus supinas in terrā inclinātes exporrigebat, quibus deinde humana hostia imposita, ignis vapore & calore torrebatur) incinentium tibiis & tympana pulsantium modulis opplebantur omnia, ne qua vox ejulantis exaudiri posset. Idem scribit *Stuckius* lib. de sacris sacrificiisque, isto nimirū Musicorū instrumentorum sonitu atq; strepitu impedire voluisse sacrificantes, ne vel hostiarum, quæ immolabantur, vel etiam hominum, ab iis qui sacris intererant, voces lugubres, tristes & ominosæ, quibus irrita fieri possent sacrificia, exaudirentur. Hujus rei (pergit) clarum manifestumq; exemplum & testimonium habemus in humanis illis sacrificiis (quales Saturno immolabantur) quæ omnis humanitatis expertia, immanitatum contra pleniſſima fuerunt: in quibus tympanorū, cymbalorum, aliorumq; instrumentorum graviſſimi soni pulsabantur, ne lamentabiles miseri funestiq; illorum, qui igni cremabantur, fletus, ejulatus, clamores atq; vociferationes liberorum, præsertim à parentibus exaudirentur, quibus illi ad commiserationem commoverentur.

Cum libarent & litarent Apollini, submisse canebant & cum ordine, ut tradit *Athen.* lib. 14. Et meritò hujus sacris & ludis Musica adhibita, quæ ipsius dicitur inventum. Unde & cicadæ ipsi fuerunt consecratæ, canorum omninò animalis genus. *Nac. Com.* lib. 4. c. 10. Quo loco & per sonum Lyræ Apollineæ mœnia Trojana extructa ex *Ovidio* memorat, qui ita canit:

Ilion aspicies, firmataq; turribus altis
Mœnia Apollineæ structa canore Lyræ.

Imò hoc ipso Apolline Magistro Castores Musicam didicisse ferunt: multasq; reportasse coronas ex certaminibus cum imperitis cantoribus, ut notat *Casaub.* in Athen. lib. 15. c. 8. ad illum Simonidis:

Φοῖβος ἐδιδαξεν: &c.
Phœbus docuit Tyndaridas canendi artem:
Quam Cicadæ modorum nescia coronarunt corona.

Τέττιγες sunt *mali Poëtæ* aut *Cantores.*

Plato in Ione autor est, *Tynnichum* Chalcidensem hymnū in *Apollinem*, quem omnes cantant, composuisse, πάντων μελῶν κάλλιστον, omnium fermè cantilenarum pulcherrimum, verùm Apollinis & Musarū instinctu, ut qui antea nullum poëma dignum memoriâ composuerat. Probatq; hoc evidentissimo πεκμηρίῳ & argumento, ὅτι οὐκ ἀνθρώπινά ἐστι τὰ καλὰ ταῦτα ποιήματα, οὐδὲ ἀνθρώπων, ἀλλὰ θεῖα καὶ θεῶν, præclara hæc poëmata, divina Deorumq; potiùs quàm humana hominumque esse opera. Hoc ipsum Deum (Apollinem) ostendere voluisse, eo ipso, quia ἐξεπίτηδες διὰ τῆς φαυλοτάτης ποιητοῦ τὸ κάλλιστον μέλος ἦσεν, de industria per ineptissimum poëtam, pulcherrimam cecinerit melodiam.

In cujus rei fidem pulcherrima quædam præmittit, quæ hoc loco annotare precium duximus. *Socrates* ad Ionem hæc verba facit. *Ut*, ait, *benè, ô Io, de Homero loquaris, ars tibi non præstat, sed θεία δύναμις, divina vis quædam te movet, sicut in lapide, quem Magnetem Euripides nominavit, nonnulli Heraclīū vocant. Qui lapis non solùm ferreos annulos trahit, sed vim etiam annulis ipsis infundit, quâ hoc idem efficere possint, ac, perinde ut lapis, alios annulos trahere.* Unde longa plerumq; concatenatio ferri & annulorum invicem pendet, & omnibus his ex illo lapide vis attrahitur. Ita ipsa Musa Poëtas & Musicos divino instinctu concitat, poëtæ conciti alios furore corripiunt. Omnes itaq; epici poëtæ boni, non arte, sed divino afflatu capti, omnia ista præclara poëmata, & melici boni similiter dicunt: ὥσπερ οἱ κορυβαντιῶντες οὐκ ἔμφρονες ὄντες ἀρχοῦνται. &c. Id est: *Ut corybantes non sanâ mente saltant, ita melici poëtæ egregii non sana mente hos cantus effingunt: sed ubi in harmoniā, & rhythmum insurgunt, & rapti bacchantur, quemadmodum bacchantes fœminæ, mente non sanâ, mel & lac ex fluminibus hauriunt, sanâ autem mente haurire nequeunt, idq; tum effecit melicorum animus, quod ipsi narrant. Ajunt enim nobis Poëtæ, quod è fontibus quibus mel scaturit, haurientes, & à Musarum viridariis collibusq; decerpentes carmina ad nos afferant, quemadmodum mel ex floribus apes, & instar apum volare se dicunt.*

Demetrius Byzantius lib. 3. tibiam & citharam & fidium cantum

Apollinem inveniſſe ex eo arguit, quòd inter Apollinis ſacrificia hymni canebantur cum tibiis: cujus etiam ſignum in Delo idem approbabat.

Fama quoq; eſt, *Olympum* ex tibicinibus Phrygiis tibiale carmen in Apollinis laudē condidiſſe, idq; *Polycephalum* eſt dictum. Et hunc fuiſſe primi olympi Marſyæ diſcipuli, qui cantus in Deorum laudem panxit, ſtirpem. Nam cum à Marſya, qui eum in deliciis habebat, canere didiciſſet tibia, carmina harmonica, quibus hoc tempore in Deorum feſtis Græci utuntur, invexit in Græciam, ut refert *Plutarchus*. Quemadmodum quoq; in honorem Apollinis *Pythici* inſtituebantur *ludi*, quibus Pythici tibiarum modi ſalientibus quinquertionibus præcinebantur, quod ſacrum id carmen Apollini eſſet, quia primus olympicas palmas tuliſſet. *Scaliger* lib. 1. Poët. c. 23. Mos, inquit, fuit, ut pulchrior ex omnibus hymnis, qui offerrentur in honorem Apollinis, caneretur.

Poſtea verò cantus ad citharam eſt inſtitutus atq; aulædorum ac tibicinum certamina.

In horum celebritate, matronas ſpectatæ pudicitiæ in propatulo epulari, omniq; ceremoniarum genere feſtum diem agere produnt, *puerosq;* manibus amplexos pſallere, & hymnos *Apollini* canere, ſicut *Dianæ virgines*. *Alexand. ab Alex.* lib. 5. genial. dicer. c. 26.

Qualesq; *Apollinares* illi *ludi* fuerint, & Prætoris verba docent: *Ludis publicis, quod ſine curriculo & corporis certamine fiat, popularem lætitiam cantu & fidibus & tibiis moderanto, eaq; cum divino honore jungunto.* *Scaliger* lib. 1. Poët. c. 30. & *Alex. ab Alex.* lib. 6. c. 19. Celebrabantur autem hæc *Pythia* Vere ineunte. *Polydorus* lib. 2. c. 14. In Romanorum, inquit, ludorum pompa addebantur quoq; ordine tibicines utres & tibiolas inflantes, citharœdiq; lyras ſeptichordas, eburneas, & quæ barbita nuncupata ſunt, habentes. Præibant choris viri ſinguli ſaltationis & tripudii modum præmonſtrantes, bellicos motus procelevmaticis & rhythmis imitantes. Atq; hunc demum ordinem tibicines alii & citharœdi vario ſequebantur concentu.

Theognis quoq; teſtatur *in Hecatombæis Apollini ſacris* frequentem fuiſſe Muſices uſum, cum ita canit:

Ἠρὸς ἐπερχομένῳ κλειτὰς πέμπωσ' ἑκατόμβας
Τερπόμενοι κιθάρῃ καὶ ἐρατῇ θαλίῃ,
Παιάνων τε χοροῖς ἰαχαῖσι τε σὸν περὶ βωμόν. *Id eſt:*
Vere adveniente inclytas offerant hecatombas
Oblectantes cithara & amabili convivio
Paeanumq; choris, hymnisq; tuam circa aram.

Ex *Platonis* verbis, quæ modò citavimus, percipimus *Orgia* vel *Dionyſia* ſacra in BACCHI honorem inſtituta, cum harmonia muſica, rhythmis & ſaltationibus fuiſſe celebrata, quæ & *Trieterica* dicebantur. *Ovid.* 6. Metamor.

Nocte ſonat Rhodope tinnitibus æris acuti.

Dithyrambus erat hymnus in honorem *Bacchi*, de quo alibi multa diximus.

Euripides quoq; in Baccho teſtis eſt, Orgia feſta Baccho ſacra ſaltatione ad muſicam celebrari fuiſſe ſolita. Quæ qualia fuerint, ex iis etiam quæ *Cruquius* ad illa Horat. lib. 1. Carm. Od. 18. annotat:

——ſæva tene cum Berecynthio
Cornu tympana.

Alludit Poëta ad ſacra *Baſſarica* vel *Bacchanalia*, & pollicetur iis ſacris ſe invito Deo nunquam interfuturum, hoc eſt, non bibiturũ, plusquã ſatis eſſet, niſi in ἀκρατοσίᾳ fortè cogatur ad æquales calices: iccircò ei abblanditur, ut ſe inter potandum à furore tutum præſtet. Idem enim eſt ac ſi dicat: Noli me afflare ebrietatis furore, ut tympano ſacrorum tuorum & cornu audito, ad amentiam adiguntur Bacchæ & myſtæ tui fanatici & Enthei redduntur. Unde *Lucret.* lib. 2.

Et Phrygio ſtimulat numero cava tibia mentes.

Arcades quoq; Baccho & Libero Patri cantu & choreis ludos celebrabant, ſinguli pro ætatis ratione, quos primus *Melampus* Amytheonis filius ad Græcos detuliſſe dicitur *ex Ægypto*, ubi fœminæ ſtatuas per pagos præeunte tibia circumferebant, Bacchum canentes.

Apud Græcos deinde alternis annis acta sunt magno cum clamore, cymbalorum strepitu, tympanorumq; crepitu. *Polyd.* lib. 3. c. 17.

Epilenæa vocabantur item sacrificia & certamen & cantilenæ, quæ fiebant *vindemiæ* tempore. Nam cantando certabant inter calcandas uvas, qui citius plus musti exprimeret, & Bacchi laudes canebant inter calcandum. Persuasum itaq; fuit antiquis, iratos Deos Deasq; harmonicis modulaminibus placari, & ad beneficia conferenda instigari posse, quod vel hinc est perspicuum. Persæ namque cùm bello Græciam premerent, *Dianæ Caryatidis* sacra à virginibus fieri solita, sunt intermissa. Quocirca agrestium aliquot in fanum officii ergò sese intulerunt, & peculiaribus cantiunculis *Dianæ* laudes cecinêre. Quos cantus cum valdè probari vel religio jussisset, vel numerorum lepos persuasisset, ex casu mos, deinde etiam lex facta est Bucolico carmini.

Nonnulli *Orestem* ajunt è Tauris *Dianæ* signum deferentem, oraculo monitum, elui debere septem fluviorũ de uno fonte erumpentium aquâ. Inventis in Italia amnibus propè Rhegium inde in Siciliam profectum, in pago quem Tyndariden vocat *Strabo*, Deæ signum statuisse, & Numinis laudes, unà cum agrestibus, à quibus receptus fuerat, non sine cantu instituisse. Alii hanc afferunt narrationem: *Syracusis* orta seditione, mutuis utrinq; cladibus exercitam occidionem, ab iis qui reliqui bello fuissent, *Dianæ* placandæ consilium initum, ad quam civitatis calamitatem, tanquam autorem, referebant. Itaq; agrestium frequentia Deæ templum donis auctum, Numiniq; & his & cantionibus pacato, initium factum anniversariæ festivitatis: ac propterea *Dianam Lyam* cognominatam, contrario sanè usu atq; accepimus nos; *Luem* namq; morbum dicimus, cujus vi corpora solvantur. Illi *Deam Lyam* vel *Luam* nuncuparunt, propterea quod intestinam discordiam sustulisset. Hæc annotat *Scaliger* lib. 1. Poët. c. 4.

Circa templum Delphicum primùm instituit *Choros* & *Latonæ Dianæ* ortum carminibus celebravit, natione Delphus, ortu Apollinis filius, & juxta *Ovid.* lib. 11. Metamorph.

Carmine vocali clarus, citharáq; Philammon, ut scripsit *Plutarchus* lib. de Mus.

VENERI quoq; offerebant harmonicos cantus, qui curas amatorias leniebant, quale melus primus excogitasse dicitur *Alcmam*, ut alibi dictum. Sic & *Paris*, Priami frater, hymnum in Venerē scripsit, quem *Cestον* veteres vocarunt, in quo Veneris laudes complectitur, eamque Palladi ac Junoni præfert. *Suidas.*

Cumq; PALLADI (cui tibiarum usum & Musices inventionem quidam adjudicarunt, referente *Natali Com.* lib. 4. c. 5.) Lacones ædem statuamq; ponere decrevissent, *Gitiadas* Lacedæmonius solus dignus inventus est, qui & statuam poneret, & hymnum componeret, quem in eius Deæ celebritate canerent.

Arion autem *Methymnæus* omnibus mortalibus prior *Orthia* carmina in *Palladem* decantavit. *Nat. Com.* d. l.

Sic & *Thesmophoria* in honorem CERERIS agebantur sacra, ut & *Ambarvalia* à singulis agricolis celebrabantur, Cererisq; laudes cantando cum tripudiis: idq; ineunte Vere: *Nat. Com.* lib. 5. c. 14.

Cybeles quoque Sacerdotes cum tinnitu cymbalorum & sonitu Tympanorum sacra facere solebant, ut est apud *Strabon.* lib. 10.

Unde & Tympanum illi tribuerunt, quia in ejus pulsabatur sacris, quæ à castratis Sacerdotibus illa mater Deorum *Rhea* vel *Cybele* colebatur, cum magno tibiarum cornicumq; strepitu,

Tympana quam mulcent, tinnitusq; æris acuti.

Nat. Comes lib. 9. c. 5.

Ovidius lib. 1. de Ponto:

Ante Deûm matrem cornu tibicen adunco
Cum canit, exiguæ quis stipis æra neget?

Illæ etiam tibiæ dicebantur *Berecynthiæ*, quæ matris Deorum sacris adhibebantur, ad quarum cantus à convivantibus saltabatur, ut Tympana nos buxusq; vocant Berecynthia matris.

Memoriæ quoq; prodiderunt, in sacris HERCULIS ad magnam

aram,

aram, *Salios* sacrorum ministros cum cantu psallere consueviſſe. *Alex. ab Alex.* lib.1.genial.dier.c.26.

Insuper apud Romanos Martio mense *Anciliorum festa* & sacri dies cœnis sumptuosis & commessationibus cum cantu & symphonia opiparè & hilariter celebrabantur, quibus *Salii* sacerdotes cum tripudiis ad tibiam, solenniq; saltatu ancilia ferentes, ornatiq; prodibant, ipsiq; gladiolis illa percutientes, cum gressu & gradu composito, pulsu pedum ad sonum vocis modulato per capitolium & forum perque urbem incedebant.

Eodem modo *Bonæ Deæ* sacra peragebantur nocte à solis mulieribus, inter magnum concentum. Quemadmodum & *Lacones* per trium dierum spacium *Hyacinthia*, hoc est Hyacinthi sacrificiū hoc modo celebrant. Pueri citharam in sagulis succincti pulsant, ad tibiamq; canentes, omnes chordas in rhythmo *anapæsto* plectro percurrentes, acuto Deum percinunt tono.

Alii in equis ornatis theatrum percurrunt, multiq; adolescentum chori, qui poëma aliquod vernaculum canunt, ingrediuntur, inter quos salvatores immisti deliram motionem ad tibiam cantumq; effingunt.

Celebrabantur porrò apud Romanos 12. Cal. Maji, qui dies *natalis* fuit urbis *Romæ*, feriæ *Parilia* dictæ, nunc *Romanas* appellant, extructo dicatoq; Fortunæ urbis templo ab optimo & festiviſſimo μεγιστοτάτῳ *Hadriano*. Eum scilicet diem cum solenni celebritate quotānis festum agebant non solùm Romani cives, sed etiam quotquot externi homines tunc Romæ sunt. τότε ἐξάκης ⟨ἐγένετ⟩ &c. *audiebatur per universam civitatem strepitus tibiarum, cymbalorum sonus, ac tympanorum fremitus, cum multorum, qui cantabant, vocibus. Omnes per civitatem in honorem Deæ* βαλλίζειν *ad tympana crepitantia, cymbalavè saltant.* Inde *Gallis* est *Bal & Ballet.* *Athen.* lib. 14.

Hinc satis constare puto, quàm celebris olim fuerit in sacrificiisq; festisq; diebus *Musices usus*, quæ instituto huic nostro sufficiant.

CAPUT XVII.

De Usu Musices συμποσιακῶ, in epularibus & convivialibus hilaritatibus.

MELPOMENEN, *Jovis filiam & Solis vocem* in dialogo de furore Poëtico nūcupavit *Plato*, quòd totius mundi sit temperatio & concentus, & quicquid vitali regitur spiritu, dulcisono Musices flectatur & capiatur modulamine. Unde olim etiam *conviviorum* solennitatibus adhibita fuit Musici concentus suavitas. Cujus rei testem habemus *Isaac. Casaubonum* lib.4.animadvers.in Athen.cap.23. *Apud veteres*, inquit, *Græcos & Romanos*, conviviorum *hæc ratio fuit, ut postquam corpora dapibus satiassent, oculos aures q; variè oblectarent. Ideò finitis epulis, acroamata tibicines & saltatrices, & qui dicebantur* Bacchi artifices *in cœnationes introducebant.*

Et *Varro* de vita populi Romani. *In conviviis*, ait, *pueri modesti, ut cantarent, (& assâ voce & cum Tibicine) carmina antiqua, in quibus laudes erant majorum.*

Hanc consuetudinem *Syracides* 32.cap. Carbunculi atq; Smaragdi, duarum pretiosissimarum gemmarum, similitudine commendat atq; amplificat, Musicamq; in conviviis omninò vult adhiberi, ceu maximum illorum decus & ornamentum. Verba ejus hæc sunt: *Concentus Musicorum in symposio est quasi insigne carbunculi in ornatu inclusum aureo. Et modulatio cantorum adhibita ad suave vinum, est tanquam sigillum smaragdi in apparatu aureo positum.*

Hoc quoq; ex *Homeri* multis locis constat, ut *Odyss.ę.* ubi Ulysses unà cum Eumæo subulco ad ædes suas appropinquasset, sic canit:

———περὶ δὲ σφέας ἤλυθ' ἀοιδὴ &c.

Circumvenit autem sonitus citharæ concavæ
In ipsis cepit canere Phemius.

Quæ audiens Ulysses inquit:

γινώσκω δ' ὅτι πολλοὶ ἐν αὐτῷ δαῖτα ἴδονται ἄνδρες: &c.

Cognosco

Cognoſco autem quod multi in ipſa convivia faciunt
Viri, quoniam nidor quidam aſcendit, cithara verò
Sonat, quam convivio Dii fecêre amicam.

Et *apud eundem Poëtam* exſtant de Muſica epulari, &, quæ illius quaſi individua comes, ſaltatione teſtimonia. Hinc *Odyſſ. α.*

μολπή τ' ἀρχηςύς τε. (τὰ γὰρ ἀναθήματα δαιτός.)

Et *Odyſſ. Φ.*

μολπῇ καὶ Φόρμιγγι τὰ δ' ἀναθήματα δαιτός.

Hîc modò μολπὴν καὶ ὀρχηςόν, cantum & ſaltationem, & iterum μολπὴν καὶ Φόρμιγγα, cantum & citharam, eleganter ſanè, vocat ἀναθήματα δαιτὸς, id eſt, donaria conviviis dicata, ſive ut *Heſych.* interpretatur, κοσμήματα, ornamenta conviviorum.

Euſtath. Odyſſ. α. Manifeſtum eſt, inquit, hæc non cujusvis atque vulgaris, ſed magnifici, ſumptuoſiq; convivii eſſe anathemata, id eſt, ἱερά τινα κειμήλια, ſacra quædam donaria. Eandem ob cauſſam *idem Poëta* Φόρμιγγα, quæ præcipuum fuit organum muſicum, *Odyſſ. ε.* Deos dicit feciſſe δαιτὶ ἑταίρην, epularum ſociam. Et *Odyſſ. θ.*

ἤδη μὲν &c.

Jam quidem convivio explevimus animum æquali
Citharâq;, quæ convivio congruens eſt lauto.

Hîc citharam συνήορον δαιτὶ θαλείῃ, id eſt, epulo ſplendidò aptam & accommodatam appellat. Et *Horatius* lib. 1. Carm. Od. 32.

O decus Phœbi, & dapibus ſupremi
Grata teſtudo.

Et *lib. 3. Od. 11.* teſtudo vel Lyra dicitur

Divitum templis & amica menſis.

Duplicis autem *apud Homerum Muſicæ & melodiæ fit mentio. Una*, ἡ ἐν τῇ Φωνῇ, quæ voce conſtat: *altera*, ἡ ἐν τοῖς ὀργάνοις, quæ inſtrumentis conſtituitur muſicis. Plerumq; autem in conviviis vox ſive vocalis muſica, quam ἀοιδὴν, μολπὴν ἱμερόεσσαν καὶ ἡδείαν ſæpè appellat, organis muſicis conjungitur.

Idem Poëta memorat procos (porcos penè scripseram) ceu homines voluptuarios ad vesperam usq; hujusmodi cantiunculis atq; saltatiunculis indulsisse, *Odyss. ϱ.* τοὶ δ' ὀρχηςύι:

Hi autem (proci) *saltu & cantu*
Delectabantur. jam enim & egressus erat meridianus dies.

Et *Odyss. α.* ὅ δ' εἰς ὀρχηςύντε:

Hi verò ad tripudia & dulcem cantum
Conversi oblectabantur; exspectabat autem vesperam adventare:
Dum autem hi oblectabantur, niger vesper venit.

Causaub. lib. 4. animadv. c. 28. in Athen. notat, Homerum non unum aliquod in poëmatis suis descripsisse convivium: sed varia ac diversa, quemadmodum diversa sunt hominum ingenia & differentes mores. Hinc est, quod acroamata parcius *alibi* introducit in cænationes, tanquam ἀναθήματα δαιτὸς, non ut toti in iis sint convivæ: *alibi*, inter præcipuas & summas convivantium voluptates inducit cantores & alios rerum musicarum peritos. Hujus generis conviviorum exempla esse ait in illis, quæ apud nequissimos procos & delicatissimos Phæaces agitantur; temperatorum in iis quæ apud Nestorem & Menelaum.

Omninò igitur *Musica conviviis est adhibenda*, quippe quæ εἰς διαγωγὰς καὶ συνουσίας, ad vitæ degendæ consuetudinem inventa est, quia maximam homines exhilarandi vim habet. Item εἰς ἀνάπαυσιν καὶ τῆς διὰ πόνων λύπης ἴατρεῖαν, ut quę quasi medicina sit data hominibus ad recreationem, peractis laboribus.

Teste enim *Musæo* ϱ ἐργοῖς ἥδιςον ἀείδειν, jucundissimum hominibus canere.

Præterea in conviviis maximè requiritur *hilaritas* honesta atq; moderata, ad quam efficiendam, nihil videtur Musicâ esse aptius efficaciusq;. Quæ lætitiæ in epulis apprimè necessariæ, parens est atq; procreatrix: mœroris contra atq; tristitiæ, quæ conviviorum labes atque macula, expultrix. Et ad extinguendos irarum furores, qui non rarò

inter

inter convivas oriuntur, præsentissimum est remedium. Περιαιρεμένη γὰρ τὴν συγνότητα, ποιεῖ πραότητα καὶ χαρὰν ἐλευθέριον, cum tristitiam, austeritatemq; tollat, mansuetudinem lætitiamq; liberalem parit. Meritò igitur ceu optima ὕβρεως καὶ ἀκοσμίας contumeliæ atque immodestiæ medela adhibetur. Quod namq; & *temperantiæ* in conviviis Musica consulere verè dicatur, ex adagio illo apparet, quo *Musicus apparatus* dicitur, pro mediocri & frugali, ut recitat *Damascius Syrus* in historia, quam de Philosophis scripsit: τὴν δὲ, ait, τροφὴν: &c. *Victū sortitus est moderatum & frugalem, neq; ob egestatem præparcum, neq; propter opes diffluentem, sed medium atq; Musicum, pro fortunis verè temperatum, adinstar Doriorum modorum.*

Unde antiquorū moribus & legibus fuit constitutū, teste *Athen.* lib. 14. ut Deorū immortaliū Hymni cōmuni voce ab omnibus in cōviviis canerētur, ὅπως καὶ διὰ τῶν τηρῆται τὸ καλὸν καὶ σωφρονικὸν ἡμῶν, utq; sese mutuò *ad temperantiam honestatemq;* colendā atq; tuendam adhortarentur. *Nam cùm cantilenæ sint concinnæ, si Deorum sermo accesserit, hoc pacto singulorum mores graves reddūtur atq; compositi.* Id probat *Philochori* testimonio, qui affirmat, veteres non semper solitos fuisse διθυραμβεῖν, *dithyrambos* canere, sed *Dionysium* quidem libantes canebant inter vina & ebrietatem, *Apollinem* autem adhibito ordine, quiete & tranquillitate. Hinc colligit Athen. *Musicam antiquitus non levis, vulgaris popularisq; tantùm voluptatis caussa in convivia fuisse introductā.*

Arcadas quoq; Musicæ studiosissimos, hymnos atq; pæanas in Deorum atq; Heroum suorum honorem canere consuevisse accepimus. Illorum enim pueri à teneris annis secundum legem hymnos atq; pæanas canere assuescūt, quibus singuli juxta patria instituta Heroas indigenas atq; Deos decantare atq; celebrare soliti fuerunt, apud eundem *Athen.* lib. 44.

Cyrus apud Xenoph. lib. 4. Expedit. ad milites, *Nunc ut religiosi, & fortes, & temperantes viri, cœnam sumite, Diis libate, pæana præcinite, simul id quod imperatum est, curæ vobis esto*, ut recitat *Stuckius* lib. 3. antiquit. conviv. cap. 20.

Cantabantur etiam ab antiquis vel *Philosophicæ vel Astronomicæ cantilenæ* in conviviis: cujusmodi est apud *Virgilium* cantus Jopæ in *convivio Didonis*, apud quem *1. Æneid.*

———— *citharâ crinitus* Iopas
Personat auratâ, docuit quæ maximus Atlas,
Hic canit errantem Lunam, Solisq; labores,
Unde hominum genus & pecudes, unde imber & ignis,
Arcturum pluviasq; Hyades, geminosq; Triones,
Quid tantùm Oceano properent se tingere soles
Hyberni, vel quæ tardis mora noctibus obstet.

Præterea clarorum etiam *hominum virtutes*, resq; præclarè gestas in conviviis carminibus & cantionibus celebrarunt, quibus nimirum se invicem ad illorum imitationem instigarent & incitarent. Quod ex pluribus item locis *Homeri* constat, ut *Odyss. θ.* αὐτὰρ ἐπεὶ πόσι& &c.

Ut dapibus depulsa fames, vinoq; refecti
Musa jubet canere hinc illustria facta virorum.

Et *Penelope apud Homerum* Odyss. α. talia ad *Phemium* περίκλυτον, inclytum cantorem verba facit: Φήμιε, πολλὰ γὸ ἄλλα: &c.

Phemie, multa sanè alia mortalium oblectamenta novisti,
Gesta hominumq; Deorumq; quæ celebrant cantores,
Horum unum ipsis cane assidens.

Et *Cicero* in Bruto: Carmina in epulis esse cantata à singulis convivis ad tibicines de clarorum hominum laudibus, est in originibus. Ad eundē ritū alludit & *Theognis* hisce versibus: καὶ σε σὺν αὐλίσκοισι:

Et te cum tibiis sonoris juvenes viri decenter
Amabiles pulchrè & canorè canent.

Respicit ad veterum morem, quo carmina in conviviis & publicis solemnibusq; congressibus & certaminibus recitabantur: & tibiis, Lyra, aliisq; instrumentis utebantur. Item, cum præcones Agamemnonis ad tentoriū *Achillis* adventassent, illum citharâ canentem illustrium virorum præclarè res gestas, invenerunt, ut est *lib. 9. Iliad.*

μυρμιδόνων δ' ὅτε τε κλισίας: &c. ubi Latina versio sic habet:

Myrmidonumq; adeunt juxta tentoria naves:

Mulcentem citharâ hunc mentem invenêre sonorâ,
Pulchrâ, ex argento, cui clara manubria: & illam
Ceperat è spoliis urbs diruta ut Eetionis
Hac animum mulcens cantabat facta virorum.

Canebantur quoq; aliquando *cantilenæ ad mundi mirabilitatem pertinentes*, & ad infinitam divinæ mentis, summiq; opificis sapientiã, aut astrorum cognitionem: cujusmodi sunt quæ canuntur apud *Apollonium* lib.1. Argon. Et tanta quidem illorum cantorum fuit modestia & temperantia, ut neq; inter convivia procorũ Penelopes turpia & lasciva canerentur: quamvis essent juvenes ad omnem libidinem, omnemque intemperantiam maximè propensi: sed canebatur apud hos reditus Græcorum in patriam laboriosus sanè ac perdifficilis.

Harum verò cantilenarum & cantorum & poëtarum *præsides Musæ* putabantur, quarum dux creditus *Apollo*, unde *Musagetes* dictus, ut scribit *Nat.Com.* lib.7.c.15. Quid quod Diis epulantibus canere Apollinem & Musas ferunt, ut annotat *Muret.* lib.6. var. lect. c.16. quod *Homerus* etiam innuere videtur Iliad. α. ὃδ' ἔυ θυμὸς ἐδεύετο: &c.

Neq; amplius animus indiguit convivio æquali
Neq; Lyrâ perpulchrâ, quam tenebat Apollo,
Musisq;, quæ canebant invicem excipientes se voce pulchrâ.

Porrò apud *Romanos* quoq; (quos *Athenæus* lib.14. μεσομανεῖς vocat) usitatã fuisse in epulis Musicam, ex multis literarum monumentis, & quidem abusum illius luxuriosum *Cicero* quibusdã in locis perstringit. *Orat.pro Cælio.* Accusatores quidem libidines, amores, adulteria, Bajis acta convivia, cõmessationes, cantus, symphonias, *Ver.* σ. Curritur ad prætoriũ, quo istum è convivio illo præclaro reduxerant paullo antè mulieres cum cantu & symphonia.

Livius testatur post victoriã Asiaticã demũ convivalia ludorũ oblectamẽta, ut psaltrias & sambucistrias, in epulis fuisse adhibitas, *Dec.3. Valer. Max.* lib.2. Majores natu, inquit, in conviviis ad tibias egregia superiorũ opera carmine cõprehensa pangebant, quò ad ea imitanda juventutem alacriorẽ redderent. *Quintil.* lib.1.c.17. Sed veterum quoque Romanorum epulis fides ac tibias adhibere moris fuit.

Illas autem *tibias*, quarum usus in conviviis erat, *conviviales* dixerunt, erantq; pusillæ & æquales, ad significandum *æqualitatem convivarum*. Iccircò rotunda olim mensa, ne quem sibi prælatum quispiam conquereretur: Et *Ceres* ideò non solùm *spicifera*, sed etiam *legifera* appellata, cui ob eam rem agerent θεσμοφορια, ut eadem sit ciborum & justitiæ inventrix.

Has item *epulonum tibias* appellabant, propterea quòd vinum esset anima conviviorum. *Spartani* etiam excellentium virorum *laudes* & ignavorum fœda *scelera* in epulis ad lyram cantare solebant, referente *Alex. ab Alex.* lib. 5. c. 21.

De Lacedæmoniis scribit *Philochorus*, quod cùm Messenios vicissent, Tyrtæi poëmatis inflammati consuetudinem eam observarunt, ut si cœnas essent facturi, *Tyrtæi poëmata* canerent, referente *Athenæo* lib. 24. c. 12.

Huc referre lubet, quod de *Alexandro M.* scribitur, qui refecto in Gedrosia exercitu, incesit *commessabundus diebus septem* per Carmaniam. Inter alia circumsonabant omnia loca fistulis, tibiis, carminibus, cantilenis. Ipse Alexander chororum ludos spectavit, amasiusq; ejus Bagoan choragus palmam obtinuit, exornatus Rex medio theatro transiit, & ad latus eius consedit, imò propter Macedonum applausum, complexus & disuaviatus est. *Plutarchus* in Alex.

Ejusmodi autem laudatoria carmina apud Græcos in περιδείπνοις, id est, *cœnis funebribus* olim in primis fuerunt usitata: unde proverbium illud promanavit de homine illaudato: Οὐκ ἐπαινεθείης οὐδ' ἐν περιδείπνῳ, id est, *Non possis laudari ne in parentalibus quidem.* Antiquus enim *mos* erat, præsertim *Atticis*, in cœnis funeralibus, quas Græci περιδείπνα vocant, encomiis, epicediis & epitaphiis laudare vita defunctum, etiamsi parum meruisset in vita.

Observandum porrò, ut scribit *Stuckius* lib. 3. conviv. antiquit. c. 20. antiquitus cum cantores, aulœdos, citharœdos, tibicines, item mulieres sambuciistrias, psaltrias, citharistrias, aliosq; Musices peritos fuisse adhibitos, qui convivas cantilenis musicisq; instrumentis oble-

ctarent.

ctarent: tum ipsos convivas partim voce, partim fidibus canere consueviſſe. Nam more receptum fuit, ut omnes communi voce pæana ſive *hymnum* aliquem *in Bacchi aliorumq; Deorum honorem* canerēt, idq; cùm ab initio, tùm in fine cœnæ, quando libabant: & deinde unusquisq; accepto myrti, aut lauri ramo *propriam cătionem* canere, atq; etjam *Lyram*, quæ circumferebatur, pulsare cogebatur. De illa consuetudine idem ſcribit *Plutarchus* lib. 1. συμποσ. quęſt. 1. ut mox dicetur. Unde *Themiſtocles*, cum renuiſſet pulsare fides, habitus eſt indoctior, ut refert *Cicero* & *Fabius* lib. 1. inſtit. orator. Quem tamen conſultò à cithara abſtinuiſſe, quòd eam amplitudini ſuæ nequaquam convenire arbitraretur, ſcribit *Platina* lib. 2. de opt. cive.

Dici verò volunt ἄσυρκον, ἀπὸ τῆ ἄσαι καὶ ἀρχεῖν, quaſi cantum ſubminiſtrans vel ſuppeditans: vel legendum quidam putant ἄσυρχον, ἀπὸ τῆ ἄσαι καὶ ἀρχεῖν, quod incipere & laceſſere ſignificat, quòd qui illam myrtum tenebat, canere incipiebat, & reliquos ad idem faciendum ſuo exemplo laceſſebat, ſecundum *Scholiaſt. Ariſtoph.* καὶ γὰρ ὁ ἐξάρχης δάφνην ἢ μυρρίνην κατέχων ἦδε, id eſt, qui primus laurum, ſive myrtum tenebat, is canebat, unde etiam ἔξαρχον poſſis legere, id eſt, *præcentorem*, quòd qui eam acceperat, canendo præibat.

Sic παιᾶνα ἐξάρχειν *Xenophon* dixit, epularum factâ mentione.

Quod de *Fabio* diximus, illius de lyra circumlata hæc ſunt verba: Unde, ait, etiam ille mos, ut in conviviis poſt cœnam circumferretur lyra. *Cicero* lib. 1. Tuſcul. quæſt. Summam, inquit, eruditionem Græci ſitam cenſebant in nervorum vocumq; cantibus: Igitur & *Epaminondas*, princeps Græciæ, fidibus præclarè ceciniſſe dicitur.

Idem *Galenus* teſtatur lib. 1. *Therapeut.* ubi ſcribit, turpiſſimum olim habitum, ſi lyra abeſſet à conviviis, ἄπεσθαι δὲ πέλας κατὰ τὰς τοιάυτας συνόδους καλὸν ἐνενόμιζο, ſicuti iterum in ejuſmodi congreſſibus tetigiſſe honeſtum erat.

Pindarus in Olympion. Odyſſ. 1. prout Latina verba ex Græco translata referunt:

Resplendet autem & Musices in flore, qualiter ludimus frequenter nos viri circa mensam amicam. Sed doricam citharam è clavo exime.

Tria autem fuerunt *apud Græcos convivalium carminum genera*, sicut testatur Artemon apud *Athenæum* lib.15. *Primum*, quando omnes canebant. *Secundum*, quando omnes canebant quidem, non tamen ordine, cum ex quodam ambitu cantum exciperent. *Tertium* verò in omnibus ordinem servabat, quem tamen non omnes animadvertebant, quod tamen σκολιὸν fuit appellatum. Canebant autem sapientes, atq; singuli oden aliquam pulchram in medium afferebant, quæ sententiam εἰωφελῆ, vitæ utilem haberet.

Hujus item antiquorum in epulis canendi consuetudinis *Clemens Alexandrinus* lib.2.pædag. c.4. luculentam mentionem facit his verbis: Cæterum, inquit, ὡδὰς τὰς συμποτικὰς ἐωχίας καὶ τὰς ὑπνεκαζούσας κύλικας, id est, *in symposiis & inter rorantia sive distillantia pocula, ad psalmorum hebraicorum similitudinem ἆσμα vel carmen canebatur, quod* σκολιὸν *appellabatur*, communiter omnibus voce (παιανιζόντων) pæana canentibus: nonnunquam etiam ἐν μέσῃ περιελιττόντων τὰς ποπόσεις τῆς ᾠδῆς, id est, per cantici vices propinationes circumagentibus. Qui autem ex iis erant μουσικώτεροι Musicæ peritiores, etiam ad lyram canebant. Solebant convivæ πρόκαλεῖσθαι ἐξ ὀνόματος κλίδην, id est, nominatim provocare, cui propinaturi erant, & lyram tradituri.

Scolia autem appellantur ἃ κατὰ τὴν τῆς μελοποιίας τρόπον, ὅτις σκολιὸς ἦν, id est, non ob carminis modum, quòd is obliquus ac difficilis esset (λέγεται δὲ τὰ ἐν ταῖς ἀνειμένοις σκολιὰ, nam quæ sunt in remissis, *Scolia* appellantur,) sed cùm tria essent genera, autore *Cassandro Artemone*, ut modò dicebamus, eorum quæ in cõviviis decantari consueverãt, *primum*, quod omnes secundum legem canebant: *secundum*, quod ab omnibus quidem canebatur, sed κατά τινα περιφορὰν ἐξ ὑποδοχῆς, ita ut ambitu sive circuitu quodam atq; successione omnes cantum exciperent: *tertium*, quod similiter in omnibus ordinem servabat, quo jam non am-

pliùs

pliùs omnes participabant, sed illi tantùm, qui sapientes esse videbantur, secundum locum ordinemq́;, qui cuiq; sorte obtigerat. Hoc ergò quia solum ἀταξίαν ἴνα, ordinis quandam confusionem obtinebat, & neq; simul ab omnibus, neq; ordine quodam atq; successione, sed prout contingebat, quovis loco atq; ordine canebatur, σκολιὸν fuit appellatum. Hoc autem dum demum canebatur, quando carmina omnibus communia atq; necessaria erant finita.

Plutarchus lib. 1. sympos. probl. 1. Quin etiam, inquit, carmina illa in conviviis decantari solita, quæ vulgò σκολιὰ id est *obliqua sive tortuosa* appellantur, cratere in medio proposito, & corollis distributis, decantare, forsan neq; pulchrum neq; convivio aptum esse videatur. Et tamen *Scolia*, nonnulli ajunt, non esse genus carminis sive cantilenæ obscuræ, sed inde sic appellata, ut sequitur. Nam primò omnes communi voce carmen Deo (Baccho) canere solebant, illum celebrantes. Deinde unusquisque propriam cantionem, accepto myrteo ramo, quem iccirco ἄσαρκον appellabant, διὰ τὸ ἄδειν τὸν δεξάμενον, quia is qui illum acceperat, canere solebat. Et quia simul quoque Lyra vel Cithara circumferebatur, quam artis quidem illius peritus pulsare, carmenq́; illud concinnè modulari, sonumq́; chordarum ad vocem attemperare; musicæ autem imperiti id recusare solebant, hinc *Scolion* fuisse nominatum, quòd illud neque omnibus esset commune, neque etiam facile: Et ideò Musicæ ignarus per jocum, accepto laureo ramo seu myrteo, cogebatur ad eum canere. Alii tamen myrtum non ordine traditam fuisse ajunt, sed à lectulo ad lectulum transmissam, ut mox dicemus. Itaque διὰ τὸ ποικίλον καὶ πολυκαμπὲς τῆς περιόδου. id est, ob varietatem & tortuosos in circuitione flexus, *Scolion* videtur dictum.

De his carminibus hæc scribit *Scaliger* lib. 1. Poët. cap. 44. Canebantur in conviviis σκολιὰ μέλη (in quibus virorum fortium laudationes continebantur, nihilq́; à Pæanibus differunt, nisi materiâ sive argumento (in quibus poculũ circumlatũ ὠδὴ appellabatur, quod non liceret absq; cantu vel propinare vel excipere. Nonnulli putarunt,

σκολιὸν carmen esse, quod à primo cœptum, nequaquam à proximo, sed *ordine flexuoso*, ultrò citroq; exciperetur. Neq; hoc displicet: convenit enim cum poculo, quod canenti propositum præmium dicebamus. *In Nuptiis cani solitum* à discumbentibus lauro & myrto coronatis, nemo dubitat.

Tres erant *recitandi modi*: *Unus*, cum plures concinebant in choris & nuptiis: *alter* cum in conviviis non succedebant seriatim, sed ut cuiquã visum fuisset, à cantu myrti laurivè ramus dabatur ei, qui magis idoneus judicaretur. Alii malunt à primo lecto cœptum, altrinsecus primo lecto datum ramum simul cum cantionis jure, inde ab illo ei, qui secundus erat in secundo lecto: ab hoc ei, qui exadversum in altero secundo discumbebat, ita erat σκολιὸν sicut reptatio serpentum, & quasi serræ dentes. Carminis verò materia non solùm erat in laudibus virorum fortium, ut quidam putarunt, sed etiam in communibus sententiis, & quocunq; genere adhortationis ad benè beateq; vivendum. Eo carmine qui vicissent, poculo donabantur, quod à cantu illo ᾠδὸς dicebatur. Hæc *Saliger*.

Quod ex sequentibus etiam est manifestum. Nam, *Suida* teste, Dicæarchus etiam in libro de certaminibus musicis, *tria* dixit esse *Odarum* sive carminum *genera*: τὸ μὲν ἀπὸ πάντων ἀδόμενον καθ' ἕνα ἐξῆς: *Aliud* quidem quod ab omnibus canebatur: *aliud* quod à singulis ordine: *aliud* quod à sapientissimis ὡς ἔτυχε τῇ τάξει, id est, quovis ordine. Vel ut *Aristoxenus* & *Phyllis* Musicus senserunt, quoniam in nuptiis circa unam mensam multis collocatis lectis, singuli ex ordine myrtos tenentes canebant gnomas & amatoria. Circuitio autem erat σκολιὰ, flexuosa.

Ab *Aristophanis Scholiaste* in comœd. σφῆκες hæc adduntur. Alij verò ajunt, moris fuisse, ut is qui non posset in symposiis canere, accepto lauri aut myrti ramo, ad illum caneret. Sunt qui dicãt, per ἀντίφρασιν σκολιὰ fuisse appellata τὰ παροίνια μέλη, illa epularia carmina. Nam illa oportebat esse ἁπλᾶ καὶ εὔκολα, simplicia atque facilia, ut quæ inter compotandum canerentur. Sed hoc non benè ab illis dicitur.

Nam

Nam τὰ δύσφημα ὅπὶ τὸ εὐφημότερον μεταλαμβάνεται, οὐ μὴν πάμπαλιν, id est, ea quæ mali sunt nominis ad prosperiorem appellationem convertuntur, non contrà. Verùm quia non ordine lyra convivis tradebatur, sed alternatim, propter obliquam illam Lyræ circumlationem, carmina illa σκολιὰ dicebantur.

Cælius lib. 12. c. 15. *Scolia*, inquit, Græci interpretantur συμποτικὰ ἄσματα, convivales cantilenas. Sic verò nuncupari Etymologici tradunt, quòd vinolenti jam, καὶ σκολιῶς ἔχοντες τὰ αἰσθητήρια ἄδουσι, id est tortuosis hebetibusque, ac retusis sensibus ea concinant.

Pollux lib. 6. c. 17. καὶ παροίνια δὲ ἄσματα ἦν, καὶ σκολιὰ, καὶ μυρσίνην δέ τινες ὅπὶ δεξιὰ περιφέροντες, καὶ ἔκπωμα, καὶ λύραν ἄδειν ἐξίου. Id est. Erant etiam convivales quædam cantiones, scolia ad myrtum circumlata, nec non poculo atq; lyra cantum exigebant.

Scolia *Melici* inter alia celebrantur ab eruditis, quæ Carica haberent aulemata, incentiones flebiles.

Interdum in conviviis à discumbentibus melos cani solitum memorant, quod dicebatur *Harmodium*, cujus erat initium: φίλτατε ἁρμόδιε, ζυτί που τέθνηκας: Unde illud facetissimum ex comica officina: οὐ δὲ παρ' ἐμοὶ τὸν ἁρμόδιον ἄσεται. *Apud me nunquam Harmodium canet:* id est. Mecum convivia non agitabit. *Cælius* lib. 27. antiq. lect. c. 26. *Interpres* verò *Aristoph.* in fab. cui titulus ἀχαρνεῖς, unde dicterium hoc sumptum, indicat, cantilenæ genus fuisse, quod in compitis cani consueverit in Harmodium & Aristogitonem, quod hi Pisistratidarum tyrannidem sustulissent.

Præterea *Ægyptios* in conviviis *canere solitos cantionem Manerotem* dictam, scribit *Plutarchus* de Iside, quem Manerotem Regem fuisse, ajunt, & inventorem Musicæ. *Alij* hoc non esse nomen proprium contendunt, sed genus loquendi & epulantibus conveniens, quasi dicas, *Secunda adsunt.* Aliter *Herodotus* lib. 2. refert: Ægyptii, inquit, in conviviis lugubrem cantionem, quam *Linum* vocant, (à *Lino*, qui Ægyptiacè *Maneros* dicitur, filio primi Regis Ægyptiorum, quem immaturâ morte defunctum, hoc lugubri carmine prosecuti sunt, quæ sola

primaq; cantilena apud ipsos instituta fuit) decantare consueverunt, ut & Græci, ut scilicet vel inter pocula mortalis conditionis memoriam refricarent.

Vero quoque simile est, Ἀρχιλόχου μέλος, *Archilochi cantionem* in conviviis fuisse decantatam. Hoc nomine dicebatur hymnus, qui ad multos poterat accommodari, qualem ferunt Archilocho fuisse repertum. Nam cum Pindarus & alii hoc genus lyrici, singulos propriis laudibus exornarent, Archilochi carmen idem erat in omnes, quod cithara canebatur: Citharædus tantum ad singula cantionis intervalla, victorum nomina voce suâ repetebat: veluti si Herculem laudabat, accinebat, Tenella Callinice χαῖρ' ἄναξ ἡράκλεις: aut aliud, si quem alium canebat, ut annotat *Erasmus* in Adagiis. *Plutarchus* item scriptum reliquit, inter alias cantiones conviviales cantiunculas celebrem fuisse illam, quâ decantarunt: πέντε πίνε, τρία πίνε, ἢ μὴ τέτταρα. *Bibe quinq;, bibe tres, aut nec quatuor cyathos* Hinc *Ausonius*:

Ter bibe vel toties ternos, sic mystica lex est.

Tres cyathos ad numerum *Gratiarum*, aut *novem* ad numerum *Musarum* intellige. Credebant enim *numeros impares ad omnia efficaciores esse*. Vide *Cœlium* lib. 7. c. 26.

Atq; in hanc rem jocatur *Ariston*: *Quemadmodum*, ait, *in Musica hemiolij proportio* symphoniam reddit diapente, dupla, diatessaron, quæ symphonia præter cæteras hebes & obscura est, & epitrito constat. *Itidem* & *in bibendi harmoniis tres esse symphonias vini ad aquam*, διὰ πέντε, διὰ τριῶν & διὰ τεσσάρων. Nam diapente symphoniam ex hemiolio constitui, si tres aquæ cyathi duobus vini cyathis admisceantur: Quod si duobus admisceas duos, dupli proportionem existere: Diatessaron harmoniam fore, si uni vini cyatho tres aquæ cyathos addideris.

Memoratu dignissimum est, quod *Pausanias* in Bœoticis scribit, suo tempore sibi ostensum fuisse locum, ubi *in Cadmi nuptiis* ipsæ Musæ cecinerint. Huic enim Cadmo Thebanorum Regi, Harmoniæ

Jovis & Electræ filia in matrimonium data, & nuptiis à Diis Deabusq; dona fuêre tributa. *Ceres* frumenti fructum largita est, *Mercurius* lyram, *Pallas* monile & peplum & tibias, *Electra* sacra magnæ matris, & cymbala ac tympana. In iisdem *Apollo* cecinit ad citharam, *Musæ* tibias inflarunt, ac Dii reliqui multa dona dederunt. *Natalis Comes* lib. 9. cap. 14. Id ipsum *Theognis* ὁμόψηφος approbat, quando ita canit:

Μοῦσαι καὶ χάριτες κοῦραι διὸς, &c.
Musæ & Charites Jovis filiæ, quæ olim Cadmi
Ad nuptias venientes, pulchrum cecinistis carmen,
Quod honestum, gratum est: quod verò non honestum est,
non est gratum.
Is sermo immortalium venit per ora.

Fuit igitur hoc: ὅτι καλὸν φίλον ἐστὶ, τὸ δ' οὐ καλὸν, οὐ φίλον ἐστὶ, principium carminis, vel unde etiam *Theognis* illud hauserit.

Sic *Clio* duos habuisse fertur filios, Jalemum & Hymenæum prorsus contrariæ sortis: quod hic lætis conviviis & nuptiis semper adesset: ille verò ejulatione & luctu suas aleret cogitationes. Quod *Aristophanes* apud *Athen.* in dictionibus Atticis annotat, ἐν γάμοις, inquit, ὑμέναιος: ἐν δὲ πένθεσι ἰάλεμος. Per hos diversissimæ conditionis Cliûs filios significare voluerunt illos, qui ad virtutem & hujus præmium, honorem, aspirant, nunc asperâ premi, nunc prosperâ levari fortuna. Imò omnes totius vitæ nostræ decursu, modò dulcem canimus Hymenæum, modò ἰαλεμίζομεν, dum usq; nubila serenis, dura mollibus, amara dulcibus, solatia castigationibus permiscentur.

Hinc dicitur ille assiduo in nuptiis frequentatus more *cantus Hymenæus*, propter Hymenæum; cantuum Epithalamicorum inventorem & præsidem, id quod declarant *Plutarchi* verba in sympos. ἡ δὲ γαμήλιος τράπεζα, κατήγορον ἔχει τὸν ὑμέναιον μέγα βοῶντα, καὶ τὴν δᾷδα καὶ τὸν αὐλὸν, Convivium nuptiale cum cantu conjugali

Hymenæi altè clamantis, & faces & tibiæ. Quibus verbis recenſet *tria* præcipua ferè *nuptialium ceremoniarum genera*, quæ ab omnibus ferè gentibus fuerint uſurpata, quæ ſunt *Hymenæus*, *fax* atque *tibia*.

ὑμὴν & ὑμέναε & *Polluci* eſt ἄεμα τὸ γαμήλιον, cantus nuptialis. Item τὸ τοῖς γαμοῦσιν ἐπαυλούμενον.

Athenæus lib. 14. dicit, ὕμνον γαμικὸν & τὴν ἐν γάμοις ᾠδὴν. *Heſych.* ᾠδὴν ἐπιγάμιον & ἐπιθαλάμιον, quod nimirum ad thalami fores decantari fuerit ſolitum.

Hymenæus ille canebatur cum choreis, ita ut unus quiſpiam caneret, quoad Epiphonema ſubinferret. Quo pronunciato univerſa chorea Hymenæum totidem numeris recinebat, ut refert *Scaliger* lib. 3. c. 101. ubi addit etiam, multiplex fuiſſe in nuptiis carmen. Nam in ipſo convivio nuptiali Scolia canebantur, ut dicebamus. Poſt cœnam Epithalamium, cum in cubiculum deducebatur.

Fuit & quoddam miſtum ex narratione & cantione, quale pulcherrimum illud *Catulli*, quod malè inſcripſit *Argonautica*. Eſt enim *Pelei Epithalamium* miſtum. Quin extat & *Claudiani Epithalamium* ſuaviſsimum, eius generis quod canebatur. Poſtea hæc ex *Catullo* addit, diverſa initia, ad Hymenæum ſtatim:

Collis ô Heliconii
Cultor, Uraniæ decus,
Qui rapis teneram ad virum
Virginem, ô Hymenæe!

Alterum autem initium à tempore, ad juvenes,

Veſper adeſt, juvenes conſurgite, veſper Olympo
Exſpectata diu vix tandem lumina tollit.

Iiſdem Græcis ἀμοιβαῖον carmen in nuptiis modulatis vocibus canere ſolenne fuit, quod feſto nuptiarum die Pelei & Tethidis, Deos decantaſſe olim ferunt cum acclamatione: ὑμὴν ὦ ἱμέναε ὦ ὑμήν, ut ſcripſit *Ariſtoph.* in Avibus. Carmen autem Amœbæum, non ſolum cum Hymenæi nomine, ſed etiam aliud, ut:

Currite

Currite ducentes subtegmina currite fusi; Et virgines versus à cantore auditos recinebant, ait enim:

Vos item simul integræ
Virgines, quibus advenit
Par dies: agite in modum
Dicite, ô Hymenæe Hymen
Hymen ô Hymenæe.

Græcis item nubentium matribus tenere *faces* in nuptiis negotium datur, quod δᾳδεχεῖν dixêre: simulq; carmina & Fescenninos versus & sacrum hymnum, quem *Epithalamium* vocant, decantare, atq; in his quinq; Deos precari solebant, ut novæ nuptæ volentes & propitii adessent, prolemq; fœcundarent, Jovem adultum, Junonem adultam, Venerem, Dianam & Suadelam. Juventusq; cum strepitu & cantu *nuces* spargebant, ut annotat *Alex. ab Alex.* lib.2.genial.dier.c.5.

Simili modo, teste *Festo*, apud Romanos deductio Sponsæ præcedente Tibicine, & puerorum puellarumq; cantibus inter se respondentium, celebrabatur: *ô hymen hymenæe, hymen hymen ô hymenæe*. In eorundem nuptiis celebris ille canitur *Talassius* dictus cantus, propter Talassium juvenem bello fortem, cui formosissima ex Sabinorum filiabus adducta fuit virgo. *Plutarchus*.

Notandum denique, Musicam olim & in principio, & in medio, & in fine convivii fuisse adhibitam.

Adhibebant & aliam consuetudinem, qua *pretiosiores dapes inferentes* solenni quadam pompa tibicinibus utebantur. Ita enim cœnante *Severo Imperatore* observatum fuisse, scribit *Macrobius* lib.3. Saturn. c.16. ut cum inter alios cibos lautos & pretiosos Accipenser piscis adponēdus esset, nō nisi à coronatis ministris, cum tibicinis cantu inferretur, ut memoriæ tradidit *Pancirollus* lib.1.de reb.memor.f.507.

Coqui etiam olim epulas ad tibiæ sonum apparārunt: Unde *Eubulus apud Athenæum* lib.9.ait, moris fuisse, ut si quid peccasset coquus, tibicen vapularet.

Ex his omnibus perspicuum est, quanta apud antiquos fuerit tri-

buta symphoniacis concentibus in sympoſiacis conventibus dignitas, quanta gratia, adeò ut ipſis nullum convivium ſuave videretur, Muſicæ ſubtractâ jucunditate.

Nec obſtat, quòd *Plato* in Protagora ſcribit, ubi *plebejorum hominum conviviis Muſicam tantùm aſſignare videtur*, cujus hæc ſunt verba, ex Græco in Latinum ſermonem converſa: *Qui cum nequeant propter inſcitiam invicem propriâ voce ſuisq; ſermonibus ipſi colloqui, mercede exhibita, tibicines introducunt, & alienâ voce, hoc eſt, tibiarum flatu, convivium tranſigunt. Ubi autem boni præclariq; & eruditi convivæ conveniunt, neq; tibicinas ibi, neq; ſaltatrices, neque cantatrices ullas videas, ſed voce propriâ, remotis iis nugis jocisq;, convivium celebrare, & alternis interrogationibus reſponſionibusq; modeſtè diſſerere, etiamſi vinum abundè bibant.*

Non autem ἁπλῶς & abſolutè *Plato* muſicam ex conviviis ejicit, ſed vel laſcivâ & mollem atq; libidinis incenſivâ intelligit Muſicam, vel (nec injuriâ,) jucundiſſimos ſermones, ut vera animi oblectamēta, illi præfert. Aliàs non video, quomodo conſtare poſſit, quod à *Xenophonte*, Socraticæ diſciplinæ alumno, in id convivium, in quo & Socrates eſſet & Antiſthenes, atq; alii ſapientiâ præſtantes viri, non modò Philippum γελωτοποιΐας χάριν, excitandi riſus artificem, verumetiā, ſublatis epulis, Syracuſanum cōmeſſatorem cum tibicina, & ſaltatrice, & formoſo puero (tanquam jucunda θεάματα atque ἀκροάματα) introduxit, qui tum ſaltando, tum fidibus canendo, ſummâ eos, qui aderāt, voluptate perfunderent.

Poteſt huc accommodari illud ex *Plutarcho* lib. 1. ſympoſ. probl. 1. quo diſtinguit inter ea, quæ ad cœnas & convivia requiruntur ὡς ἀναγκαῖα tanquam *neceſſaria*, ut ſunt, vinum, cibi, obſonia &c. Et inter illa, quæ ὡς ἐπεισόδια τῆς ἡδονῆς ἕνεκα, *voluptatis gratiâ* introducuntur, ut ἀκροάματα, θεάματα, γελωτοποιοὶ, quibus ut præſentibus delectantur convivæ, ita abſentibus illis citra moleſtiam carent, neque convivium eo nomine tanquam imperfectum culpatur.

Muretus lib. 6. var. lect. c. 15. omninò ad convivia, relaxationis animi gratia, adhibendā cenſet, & *objectum* illud *ex Platone ſolvit. Nam,*

ait,

ait, *si semper tàm facundi* ac diserti convivæ *contingerent*, *quàm illi sunt* Platonici, *tum fortasse non immeritò talia omnia excluderentur. Quos equidem arbitror, si Apollinem vidissent ipsum cum lyra & plectro ingredientem, uno ore omnes oraturos fuisse, ut aut abscederet, aut ne cantu suo sermones abrumperet institutos: Et tamen, ni valdè fallor, non multò turpius fuisset, tibicina alicujus cantum audire, quàm vel orationem Aristophanis, vel quæ de Socratis temperantia ebrius Alcibiades intemperantissimè narrat.* Hæc *Muretus.*

CAPUT XIIX.

De Usu Musicæ ὀρχηματικῶς sive saltatorio; deq; quibusdam saltationum præcipuarum speciebus, variisq; earundem usu.

MUsicæ ac saltationis adeò arcta est *conjunctio*, ut meritò hæc illius dicatur comes & pedissequa; unde & *Terpsichore* una novem Musarum *saltationis* scribitur *inventrix*, quæ cum Melpomene mutuas jungit operas; hæc namque cantum, illa saltationes & choreas plurimùm observat. Quapropter *Homerus* plerumque, præsertim in epularum descriptionibus, *cantum & saltationem conjungit.* Ut *Odyss. α.*

Μολπή τ' ὀρχηστύς τε (τὰ γὰρ ἀναθήματα δαιτός)
Cantus saltatioq; (hæc enim sunt ornamenta convivii.)

Et *Odyss. θ.* αἰεὶ δ' ἡμῖν δαὶς τε φίλη κίθαρίς τε, χοροί τε
Semper autem nobis convivium q; gratum, citharaq; choriq;.

Et *Odyss. N.*

ἄλλῳ μὲν γὰρ ἔδωκε θεὸς πολεμήια ἔργα
ἄλλῳ δ' ὀρχηστύν τε καὶ ἱμερόεσσαν ἀοιδήν.
Alii enim tribuit DEUS bellica opera,
Alii autem artem saltandi. alii citharam & cantum.

Hîc *Homerus saltationem*, tanquam δῶρον θεόσδοτον *divinum donum* extollit, simulq; innuit, eam esse prædulcem musicam, quæ non sit à saltatione sejuncta.

Ut porrò quædam de saltatione dicamus, exordium sumamus à nominibus, εἰς γὰρ τὸ ὀρθῶς διδάσκειν δεῖ πρῶτον ἐξετάζειν τὰ ὀνόματα, *ad benè docendum, nomina primùm expendere oportet.*

Hebraicè saltare dicitur שָׂנַק Sinnek, Deut.33,22. נָתַר Natar, Job.37,1. Levit.11,21. רָקַד Racad, Eccles.3,4. Tempus plangendi, & tempus saltandi: & alia nomina.

Græcè χορὸς, teste *Suida*, καὶ οἱ χορευταὶ, καὶ ὁ τόπος, non modò saltatores significat, sed locum etiam saltationis, in quo choreæ ducuntur, qui etiam χορηγεῖον, χορεῖον χορήγιον, χοραγεῖον dicitur.

Eustathius idem dicit, ὁ χορὸς non modò significat τὸ χορεύειν, & τὸ χορευτικὸν πλῆθος, ἀλλὰ καὶ τὸν τόπον ἐν ᾧ ταῦτα. Chorus non modò saltationem & saltantium multitudinem significat, verumetiam locum saltationi aptum.

Plato χορὸν ἀπὸ τῆς χαρᾶς *à gaudio* deducit, quòd sit quædam gaudii testificatio.

Χοροδέκτης, ὁ τὴν χόρην ἐξάρχων, qui & χορηγάτης, χοροποιὸς, χορυφαῖος χορὸς dicitur, & χοροδιδάσκαλος chori magister. χοροπάτης, qui in choro vel chorea terram pedibus pulsat: inde χοροπατία, ipsa actio solum pedibus plaudendi inter saltandum. χοροκιθαριστὴς, qui citharâ in choro pulsat; χοραύλης, qui tibias in choro vel ad choreas inflat: Nam & citharas & tibias choris adhibitas fuisse, *Horatius* testatur, his versibus *lib.1.Od.1.*

me gelidum nemus
Nympharumq; leves cum Satyris chori
Secernunt populo: si neq; tibias
Euterpe cohibet, nec Polymneïa
Lesboum refugit tendere barbiton.

ὄρχησις etiam dicitur saltatio, quam vocem, præter alias notationes, alii ἀπὸ τῶν ὄρχων, à vinearum ordinibus, in quibus inter vindemias primitias Baccho offerentes choreas agebant, deducunt. Alii ἀπὸ τὸ ὀρέγειν τὰς χεῖρας, quia consertis & extensis manibus fiat Chironomia: proprieq; quæ manibus exercetur, saltatio dicta est.

Latinis porrò *Chorus* non modò saltantium canentiúvè collecta est multitudo, sed etiam *coævorum* cantus atq; saltatio ipsa, teste *Servio* in

illud

illud Virg: *Omnis quam chorus & socii comitantur ovantes.*

Modi etiam *Chorici* dicuntur, ad quos saltatio exercetur, & hinc *Chorêus* pes metricus, cujus in Choris multus erat usus, quo item conscripti versus choreis apti reddebantur, nomen sumpsit. Quidam *à Saliis* Martis sacerdotibus saltationem volunt denominari. Nam in sacris eius cymbala concutiebant circum aras, motus quosdam corporis edebant, per urbem etiam interdum cursitabant.

Plato lib. 2. de leg. ait, πᾶσαν *animantes* à natura habent: *homo* autem, qui rhythmum, numeros & harmoniam intelligit, motum corporis concinnitate quadam numerosa exornavit.

Unde autem primam *saltationes duxerint originem*, variæ sunt Scriptorum opiniones.

Lucianus de saltatione, ad observationē diversi motus stellarum errantium & fixarum refert. Cumq; Musæ dicantur Jove genitæ, sintq; præcipuè earum *Terpsichore* chorearum inventrices, simili modo saltantium species è cœli siderumq; circumvolutionibus, eorumq; gressu & regressu, tanquam harmonia & cœlesti quadam chorea, divinitus prodiisse, quidam memorant.

Stuckius lib. 3. antiquit. convival. c. 21. Ab ipsa natura saltationes promanasse scribit. Nam cùm homines, ipsius naturæ impulsu, cùm adversis tùm secundis in rebus, & animis, & corporibus vehementiùs commoveantur, variosq; motus ac gestus edant: accesit deinde ars, qua hi ipsi naturales corporis motus, gestusq; numerosi facti fuerunt, atq; harmonici. Quod divinus *Plato* innuere videtur *lib. 2. de leg.* ubi scribit; ita ardentem juvenum omnium naturam esse, ut neq; corpore neq; voce quiescere possit, sed sine ordine semper clamet atq; saltet.

Quis autem *primus chorêas instituerit*, in controversia est positum. Quidam scribunt *Musæum & Orpheum*, absq; dubio, quia musici fuerunt & Poëtæ, ac omnia sacra cum saltatione instituerunt. Alii faciunt *Erato* saltationis inventricem.

Nec desunt, qui saltationis originem *Hieroni Siculo* Tyranno asscribunt. Hic namque, ut suam tyrannidem stabiliret, populo inter-

dixit mutuis colloquiis. Quare cœperunt homines in Sicilia sensus & cogitationes nutibus & gestibus corporis exprimere.

Phidamonem hominem nobilem in Delpho apud Pythium delubrum primùm choreas instituisse, circa annum mundi 3920. tempore Gedeonis, scribit *Eusebius* in Chronicis.

Scaliger lib. 1. c. 18. Poët. *saltationem definit* motum compositum, numerosum, cum gestu effingentem rem aut personam, vel quam canit, vel quam tacet. Saltatio enim quædam *sine cantu* fuit, eaq; vetustissima. Deinde cantus additus, quam postea χορείαν appellarunt, τὴν μετ' ᾠδῆς ὄρχησιν, saltationem *cum cantu*. Et apud *Platonem* 2. de leg. χορεία γε μὴν ὄρχησις τε καὶ ᾠδὴ τὸ ξύνολον ἐστὶν. Chorea verò omnis tripudium simul est & concentus.

Hinc inter ὀρχεῖσθαι & χορεύειν hoc ponunt discriminis, quòd τὸ χορεύειν sit *saltare cum cantu*: ὀρχεῖσθαι autem sit rhythmicè moveri etiam *sine cantu*. *Xenoph.* dixit ὀρχεῖσθαι ἐν ῥυθμῷ, ad numerum saltare.

Postremò etiam adjuncta fuêre instrumenta musica, ut audiemus.

Jam, priusquam ad varias saltationum species progrediamur, quædam *de ipsarum studio & exercitio* præmittamus.

Plato lib. 2. de leg. scribit, Deos genus hominum laboribus naturâ pressum, miseratos, ἀναπαύλας τῶν πόνων, remissiones laborum ipsis dedisse, atq; adjunxisse *Apollinem* μουσηγέτην, Musarum ducem, & *Bacchum* συγχορευτὰς concelebratores chorearum, *illosq; tribuisse hominibus sensum rhythmi & harmoniæ participem, eosq; movere nos cum voluptate, chorumq; nobis ducere cantibus & saltationibus nos invicem copulantes.* Et PINDARUS *Apollinem* vocat ὀρχηστὴν, saltatorem.

Ipsos quoq; *Deos Deasq;* Ethnici fecêre *saltantes*. Sic enim *Musæ* apud Hesiodum, & Anacreontem animi gratia *saltant*, καλλίκομοι κοῦραι Διὸς ὀρχήσαντ' ἐλαφρῶς. *Quidni saltet etiam Jupiter otiosus*, ut ὀρχεῖτο πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε.

Apud *Apulejum* lib. 6. in illo epulo nuptiali Psyches, & ejus mariti, in quo etiam *Jupiter, Juno, cæteriq; Dii* accubuerunt, *Apollo* cantavit

ad citharam, *Venus* suavi Musicæ superingressa, formosa saltavit, scenâ sibi sic concinnatâ, ut *Musæ* quidem chorum canerent, tibias inflaret *Satyrus*, & *Paniscus* ad fistulam diceret, referente *Stuckio* lib. 3. antiquit. conviv. c. 21.

Etsi forsan hæc quibusdam videantur potiùs esse poëtarum figmenta, quàm rei veritati convenire: vel inde saltationis studium non fuisse vulgare, non obscœnum, vel inde probari potest, quòd hoc ipsum à sua dignitate neutiquam alienum Heroës arbitrati sunt.

Duris Samius in 7. hist. scripsit: PERSARUM REGEM semel in anno saltare consuevisse, idq; temulentum: quo die sacra Deo suo, quem *Mithrũ* vocabãt, faceret, teste etiã *Athenæo* lib. 10. ἐν μόνῃ τῶν ἑορτῶν: &c. *In sola festivitate, quæ à Persis Deo,* Mithro *dicto, celebratur, Rex inebriatur, & Persarum more saltat.* Rectè sanè & saltatio & ebrietas conveniebat Regi illi, eo potissimum die. *Vascones* enim nostri, inquit *Scaliger, Mitrum asinum dicunt.* Ea die totâ præterea Asia nulli omnium idem facere fas erat.

Ut hic sicco pede prætereamus, *quomodo sancti* item homines *tripudiis* ad animi lætitiam & εὐχαριστίαν erga Deum testificandam *usi fuerint.* DAVID enim ephod cinctus lineo Mecarcer, id est, saltabat coram Arca Domini, ἀνεκρούετο ἐν ὀργάνοις ἠμοσμένοις, quod licèt saltationem non exprimat, mox tamen Michol, Saulis filia, videt ac ridet, sed injuriâ, Davidem ὀρχούμενον, saltantem, *2. Sam. 6.*

MARIA, Mosis soror, Pharaone aquis obruto, atq; deleto, organis lusit, & choreas cum mulieribus duxit, sicut scriptum *Exod. 15.*

Valdè etiam PLATO lib. 2. de legib. *saltationem commendat*, tanquam in qua variarum rerum repræsententur imitationes: Ἐπειδὴ, inquit, μιμήματα τρόπων ἐστὶ τὰ περὶ τὰς χορείας &c. *Quoniam in choreâ variorum morum, variarumq; rerum variis infortuniis, moribusq; gestarum imitationes fiunt, quibus illa quæ dicuntur, aut declarantur, aut sub specie saltationis exprimuntur, vel naturâ vel consuetudine, vel utrisque probante, atque animo eorum conveniunt, quos gaudere illis laudareq; & honesta nuncupare necesse est.* Quo nomine *Socrates*

quoq;

quoq; saltationem perdiscendam arbitrabatur, velut multum insit venustatis in apto concinnoque motu & corporis efformatione composita.

Jam ut ad varias & præcipuas *saltationum species* deveniamus, variosque usus, alias relinquentes distinctiones, quas apud *Scaligerum* lib. 1. Poët. c. 18. *Lucianum, Pollucem* legere licet, ad *quadruplicem* annotatas saltationum species accommodabimus *usum*; ἱερατικὸν *in choris* sacris; συμποσιακὸν *in epulis* & conviviis; πολεμικὸν *in armis*; θεατρικὸν *in ludis* theatricis.

Quod ad ἱερατικὸν spectat usum, *Lucianus* hoc respectu vocat *exercitium divinum ac mysticum*, quod in Deorum cultum, atque honorem celebrari fuit solitum. Nulla enim sacra, nullæ festivitates, ceremoniæ, initiationes, sine saltatione peragi consueverunt. Hujus rei *Orpheum* & *Musæum* primos scribunt autores, quos, ut cum rhythmo & saltatione initiationes fierent, sanxisse memorarunt.

Sic *Corybantes* in Phrygia, *Curetæ* in Creta, in *Rheæ* Deæ suæ honorem, cujus erant sacerdotes, saltationibus vacabant. Et in *Delo* nulla sacra peragebantur, cui saltatio non fuisset adhibita. Nam prodibant *puerorum chori*, qui tibiis ac citharâ præcinentibus saltabant, quos subsecuti optimi, facto delectu, choreis excipiebant. Eorum cantilenæ, ab usu saltationis, dicebantur ὑπορχήματα, quæ concinebant saltantes *in altaris ambitu*, cum jam igni admota essent sacra. Cumq; saltantes & canentes aram obibant & circumdabant, ita progrediebantur, ut à sinistris dextrorsum pergerent prius *Zodiaci modo*, deinde à dextris lævorsum *pro ratione primi mobilis*. Et illi qui mysteria vulgò prodiderant, dicebantur ἐξορχήσασθαι, desultasse. Huc aliudere videtur *Athenæus* lib. 14. ubi scribit: ἐν ὀρχήσει γὰρ καὶ πορεία καλὸν &c: *In saltatione & progressione pulchra res est concinna figura & pulchritudo, turpis autem inconcinna & supra modum lasciva motio. Propterea Poëtas ferunt, saltationes olim Liberis assignasse, & figuris saltationum usos fuisse tantum, pro signis eorum quæ voce canebantur: semper in iis animum servantes virilem & generosum: quam ob causam ὑπορχήματα appellarunt, quasi dicas, saltatio-*

nes

nes voci subservientes. Si quis autem figuras exprimeret non servato modo, & cantionibus congruens nihil diceret in saltatione, eum improbabant. Ubi annotat *Casaubonus* in Athen.lib.14.c.6. venustè dicitur, λέγειν κατὰ τὴν ὄρχησιν, pro exprimere aliquid saltando, congruentia saltationis cum eo quod voce canitur.

Quas vocat figuras saltationis, *Aristoteles* nominat rhythmos figuratos *lib.de Poët.c.1.* οἱ ὀρχησταὶ διὰ τῶν σχηματιζομένων ῥυθμῶν μιμοῦνται καὶ ἤθη, καὶ πάθη, καὶ πράξεις. *Saltatores per figuratos numeros imitantur & mores & perturbationes & actiones.*

Proprium verò hujus studii vocabulum est σχήματα, & σχηματίζειν idem quod saltare. Quod ait de appellatione hyporchematum, antea diximus cap.18, ex *Luciani* lib.de saltatione.

Hyporchematicæ Poëseos & *saltationis* duos fuisse *autores*, scribit *Athenæus*, *Xenodamum* & *Pindarum*. *Scaliger* lib.1.Poët.c.18. ὑποχηματικὴ, inquit, multùm conveniebat choris concinentibus. Eratq; *Cretensium* propria. Numerant *duo* præterea *Cretensium genera: Orsiten* & *Epicredion.*

Laconicarum etiam meminit *Pindarus*, in quo erant hæc verba: λάκαινα μὲν παρθένων ἀγέλα. *Virginum* enim fuit ea primùm: postea *viri* quoq; additi. Canebant in ea *Liberum* patrem, & *Venerem*, & *Pæanas*: verùm frugalissimis modis, qui ex eo παρθένιοι appellati sunt. Distinguebantur in duos, προσῳδικὸς & ἀποστολικὸς. Malè igitur hos quidam confundunt, diversi enim sunt modi. *Prosodion*, (ut notat *Casaub.in Athen.* lib.14.cap.7.) carmen est, ab iis cantari solitum, qui *Apollinem* accedebant. Inde προσῳδιακὸν μέτρον apud metricos & prosodiaca saltatio. *Apostolicus modus*, ut ex nomine licet conjicere, is est, qui convenit τοῖς ἀποστόλοις vel ἀποστολεῦσι: quæ erant apud Græcos *præfecturæ nauticæ* vocabula.

Huc referri posse videtur *Trichoria Lacedæmoniorum* saltatio, ex instituto Lycurgi. Quæ *triplici* constabat *choro*, Senum, puerorum, juvenum.

Senum prima erat cantio, eaq; talis:

ἄμμες πότ' ἦμεν ἄλκιμοι νεανίαι. Id est,
Nos fuimus olim strenui juvenculi.

Secunda *puerorum*.

ἄμμες δέ γ' ἐσόμεθα πολλῷ κάρρονες,
Præstantiores nos futuri olim sumus.

Tertia *juvenum*:

ἄμμες δέ γ' εἰμὲν. αἰ δὲ λῆς ἀυγάσδεο.
At nos sumus: vel experire si velis.

Syracusani Dianæ Chitonæ sive Chitoneæ honori propriam habebant *saltationem* ad *tibiam*, ab ipsa nominatam, eadem voce, *Chitoneam*. Cui Dianæ fuit & cognomentū *Caryatidis*, à Laconiæ vico, cui Caryæ nomen erat, hinc καρυατίζειν verbum saltationis, quem modum edocti fuerunt à regionis illius principibus Castore & Polluce. *Scaliger.*

Indos similiter scribunt manè è strato excitatos, *Solem* precibus venerari, & *adorientem* conversos, saltatione Solem salutare, seq; ipsos cum silentio conformantes, Dei choream imitari, atq; effingere. Et hæc Indorum fuit precatio, chorus, sacrificium: sicq; *bis in die, mane* nimirum atq; *vesperi* Deum venerari consueverunt.

Lucianus, *Salios* apud Romanos, *in Martis* Dei sui honorem gravissimè, religiosissimeq; saltasse refert.

Dionysia quoq; atque *Bacchanalia*, eodem teste, olim maxima sui parte saltationibus atq; tripudiis constabant.

Hodie, inquit *Stuckius*, qui ad nos veniunt è Syria, testantur, Christianos, qui degunt in illis regionibus, *die Resurrectionis Dominicæ*, nec non aliis celebribus festis venire in templum cum lyris, & citharis, & psalmos inter se cantare, ac unà, sobriè tamen & modestè, seorsim viros, & seorsim mulieres saltare, qui sanè illorum mos ab Ethnicis videtur promanasse, qui falsò sibi persuadebant, Numen hujusmodi tripudiis placari.

Et hæc de usu saltationum sacro.

Sequi-

Sequitur *convivialis & epularis*, qui & ipse quoq; apud omnes ferè gentes usitatissimus fuit: Hinc crebra apud *Homerum* in epulis *saltationis & cum Musica* ferè conjungitur: ita ut hæ duæ quasi perpetuæ fuerint conviviorum appendices. Sic apud Phæacenses fatetur *Rex Alcinous* in usu fuisse *Odyss. θ.*

Αἰεὶ δ' ἡμῖν δαῖς τε φίλη κίθαρίς τε χοροί τε.

Nobis verò semper convivium, citharæ, choreæq; grata & accepta sunt.

Quod ex sequentibus elucet, ubi Rex afferri jubet Demodoco citharam, ad quam ille postea pulchrè cœpit canere, cantionem nimirum de Veneris & Martis amplexu, quæ aliquot versibus describitur:

Αὐτὰρ ὁ Φορμίζων: &c.

Cæterum ipse citharœdus cœpit pulchrè canere
De Martis amore, pulchreq; coronatæ Veneris.

De saltatione ipsa sic canit *Poëta*:

——————ἀμφὶ δὲ κοῦροι
Παρθήϊαι ἴσταντο; &c.

Circum autem juvenes, jam pubescentes stabant docti saltatione, quatiebant autem divinum chorum pedibus.

Et ULYSSES, domum reversus, saltationes instituit domi, ut putent nuptias esse in domo Penelopes, αὐτὰρ θεῖος ἀοιδὸς: &c.

At divinus cantor tenens citharam stridulam
Nobis præeat amatrice ludorum saltatione.

Hoc est jussum Ulyssis, quod statim in actum deducitur. Sic enim subjungit: —————ὁ δ' ἤλετο θεῖος:

Ipse autem cœpit divinus cantor Citharam
Concavam, in ipsis autem desiderium movit
Cantusq; dulcis, & strenuæ saltationis,
His autem magna domus strepebat pedibus
Virorum ludentium pulchrizonarumq; mulierum.

ATHENÆUS etiam testatur, Homerum quoque illam saltationem cognovisse, quæ fit *ad cantum*, ὄρχησιν πρὸς ᾠδήν.

Porrò *apud Græcos* inprimis saltationes olim in conviviis fuisse adhibitas, accepimus.

ATTICI, (inquit *Athenæus* lib. 4.) ἐν τοῖς συμποσίοις (*in conviviis*) solebant ὀρχεῖσθαι συμπίνοντες: (*saltare simul bibentes:*) ubi etiam sententiam Alexidis adducit, ἅπαντες ὠρχοῦντο εὐθέως, ἂν οἶνον μόνον ὀσμὴν ἴδωσι: (*omnes statim saltabant, ubi tantùm vini odorem perceperunt.*)

SCALIGER saltationes quasdam fuisse memorat in nuptiis *ad Hymenæos*, *Ad Cyathum* in Tricliniis: quæ erat species Ionicarum, & παρώνιον dicebatur, cujusmodi fuit illa, quam vocarunt *Angelicam*. Erat ea extra Triclinia, qua nuncium agebant, prospectãtes primùm, tum autem suspenso gradu circumspectantes.

LUCIANUS in lib. de saltatione *Phrygiam* saltationem conviviis & compotationibus dicit esse convenientissimam, quam ebrietate compulsi sæpè homines exercent. Hinc *Bacchus* quoq; θεὸς λυαῖος καὶ χορεῖος dictus fertur, quòd curas solvat, & auctor sit chorearum, ut est apud *Plutarchum* sympos. 3. probl. 6.

STBARITAS quoq; tradunt vel *equos* etiam in conviviis introduxisse, ita institutos, ut incinentis tibiæ cantu audito arrigerentur, ac pedibus ipsis prioribus manuum vice, gestus quosdam chironomiæ, motusq; ederent ad numerum, & saltarent; de quibus plura scribit *Angel. Politian.* Miscell. cap. 15.

De THRACUM saltatione militari in conviviis mox dicemus.

MACEDONES quoq; cùm sympositis, tùm saltationibus maximè fuisse addictos, quidam memoriæ prodiderunt. Et *Athenæus* tradit, *Polysperchontem* Macedonem, sæpius in sympositis, talari indutum tunica, sicyoniisq; calceatum cothurnis, ad tibiam, magnâ cum licentia saltasse.

Es his frequentem in conviviis saltationum perspicimus usum, quemadmodum hodie etiam nullum ferè agitatur convivium, præsertim nuptiale, cujus non proxima socia sit saltatio, juxta Gallorum dictum, *Apres la pance, la danse*, ingluviem sequitur saltatio. *Stuckius.*

In funeralibus quoq; absq; dubio *conviviis* erat saltatio *Gingra* dicta, quam edebant ad cognominem tibiam.

Tempora verò alia alias etiam exigebant: in *messe*, peracta messe, in *vindemiis*, ad *focos* noctes hybernas cum excubarent. Item *festis diebus*, ut non unam cantionem, ita diversas agitabant saltationes, quas arbitratu suo nominabant.

Præterea ut ad *militarem saltationum usum* accedamus, qui sumptis armis fiebat, unde ἐνόπλιος dicta saltatio, quæ item fuit omnium utilissima & laudatissima.

Lucianus autor est, LACEDÆMONIOS à Castore & Polluce καρυατίζειν (quod supra etiam attigimus) artem edoctos, omnia cum carminibus facere, & ad tibiarum quoq; modulos, rhythmum, moderatumq; pedis ingressum prælium committere, fuisse solitos.

Ephebos quoq; illorum non minore studio saltationi, quàm ὁπλομαχίᾳ armis exercendis operam navasse. Fuit illis peculiare quoddam saltationis genus, quæ *Hormus* dicebatur. Saltationem verò in armis non modò rei militaris exercitationem fuisse, quæ ab armatis pueris peragebatur, eâq; belli imago repræsentabatur, impetus & ardor adorientium & celeritas fugientium: verumetiam *pœnæ genus*, qua afficiebantur juvenes cum deliquissent, unde *Pyrricharii* fuêre dicti. *Stuckius.*

Sic ÆTHIOPES olim, non aliâ quàm saltandi ratione, illatis jam signis *bellum* ingrediebantur, nec quisquam Æthiopum vel sagittam excussam emittebat avulsam à capite (hoc enim vice pharetræ utebantur, tela capiti circumponentes) nisi prius saltavisset, & *saltatione hostibus terrorem* incussisset.

Hujus generis est saltatio *Pyrrhicha*, quam ἐνόπλιον etiam vocat *Pollux* lib. 4. c. 14. quia armati saltabant.

De ratione nominis variant autores. *Plinius* nomen sumpsisse *à Pyrrho* Achillis filio, scribit *lib. 7. c. 56.*

Athenæus & *Eustathius* à *Pyrricho* Lacedæmonio dictam putant.

Alii ab *ignea* ejus *vi* sic volunt nominatam. Unde & Pyrrhichio pedi nomen, qui impetum habet similem militis in prælium ruentis.

Pyrrhichæ hujus saltationis facies vivis coloribus depingitur in convivio *Seuthæ Thracum Regis* apud *Athenæũ* lib. 1. ex Xenophonte in Ascensu, ubi illud convivium ita describitur: *Posteaquam fœdera percussissent & cantibus celebrassent, surrexerunt primi Thraces, & ad tibiam cum armis saltarunt, gladiis utentes: alter denique alterum percutiebat, ut omnibus is vulnerari videretur, atq; consultò cadebat, quo efficiebatur, ut omnes exclamarent. Tunc victor eum armis spolians abibat, canens sitalcan:* Is erat illis cantus, qui Græcis pæan. *Alii ex Thracibus alterum tanquam mortuum auferebant, cum tamen nihil mali passus sit. Postea Ænianes surrexerunt & Magnetes, qui etiam καρπαίαν saltationem dictam, in armis tripudiarunt. Argumentum & consuetudo erat talis. Quidam positis armis arat & serit, crebrò respectans metuentis modo; supervenit latro, quo viso resumptis armis pugnat pro bobus: idq; in numerum & ad tibiam.* Scaliger sæpius citato loco, *lib. 1. Poët. c. 18.*

Fuit etiam Pyrrhicha saltatio alia dicta *Dionysiaca*, in qua *Liberi* patris apud Indos gesta saltabant. Accinebant simul & pulcherrima: nec non ex tibiis ὄρθιον νόμον.

SCALIGER de seipso scribit: Hanc, inquit, Pyrrhicham nos & sæpè & diu coram *Divo Maximiliano*, jussu *Bonifacii* patrui, non sine stupore totius Germaniæ repræsentavimus. Quo tempore aliquando vox illa Imperatoris, *Hic puer aut Thoracem pro pelle, aut pro cunis habuit.*

EPICHARMUS in Musis tradit, *Minervam* Dioscuris *Enoplion* vel armatam saltationem ceciniſſe. Hinc *Plato* in Cratylo ipsam quoque *Pallada*, ἀπὸ τῆς ἐν ὅπλοις ὀρχήσεως vult dictam, quia ὀρχεῖσθαι idem sit quod πάλλεσθαι. Cantum verò Enoplium *duobus dactylis* constare putant & *Spondæo*, ut: Hostibus obvius exit, Aggrediturque vagantes.

ATHE-

ATHENÆUS lib. 14. Saltationis, inquit, olim in choris genus fuit εὐχημον, καὶ μεγαλοπρεπὲς, decorum, magnificum, quodque eas ferè motiones, quæ in armis fiunt, imitabatur. Ob id *Socrates* eos, *qui optimè saltant, ad bellicas res* etiam esse *idoneos*. Cujus hos scribunt in poëmatis versus:

Οἱ δὲ χορῆς κάλλιστα θεοῦς τιμῶσιν, ἄριστοι
ἐν πολέμῳ. Hoc est,

Qui rectè scivêre choris decorare Deos, hi optimi & in bello.

ὥσπερ ἐξοπλησία τις ἦν ἡ χορεία, καὶ ἐπίδειξις οὐ μόνον τῆς λοιπῆς εὐταξίας ἀλλὰ καὶ τῆς τῶν σωμάτων ἐπιμελείας. *Est enim saltatio velut armaturæ instructæ ad procinctum meditatio, in qua spectatur non tantum ordinis conservatio & modestiæ, sed etiam qua corpus diligentia curatum sit.* Unde *Athenienses* ducem sibi creavêre *Phrynichum*, quòd in fabula saltasset aptè Pyrrhicham. Apud *Lacones* etiam ἐμβατήρια μέλη erant ἐνόπλια, quemadmodum prisci Lacedæmonii *Tyrtei* carmina concinebant. *Arcades* præterea *armati*, ad armorum rhythmum tibiarum carmina canebant & saltabant, ut refert *Athenæus* lib. 1.

Fuit & *Castoreum* quoddam saltationis genus vocatum, in honorem *Castoris*, à Lynceo cæsi, institutum, in quo *juvenes armati* tripudiabant. *Natal. Com.* lib. 8. c. 9.

Phæacum quoque saltatio fuit μετὰ τῆς σφαίρας *cum pila*, de qua etiam *Athenæus* lib. 1. *In Hoplopœa, puero citharam pulsante, alii confertis manibus cum cantu & saltatione pedes agitabant.*

Postremò jam paucis *de theatrico saltationum usu* dicamus, quia pleraq; scripsimus in cap. de usu Musices theatrali.

Fuit autem *theatralis saltatio*, teste *Luciano*, & *Scaligero*, *triplex*, pro modo, numero, genere fabularum. *Una in Tragœdia*, quam dixe-

runt

runt ἐμμέλειαν, quæ gravis erat & modulata, oratorum gestu propior. Unde *Agamemnon* agens Hylas, cum sese fecisset grandiorem, correptus est à Pylade præceptore; ἀλλά συ μὲν, inquit, μακρὸν οὐ μέγαν ποιεῖς: (verùm tu quidem facis te longum non magnum.)

Altera in Comœdia, solutiore licentia κόρδαξ fuit dicta.

De *Samathero Logotheta* scribit *Nicetas* lib. 3. apud Manuelem Comnenum Imperatorem, quòd potuerit ad lyram canere & citharam pulsare, atq; *cordacem saltare*, pedesq; celeriter, huc & illuc agitare fuerit promptissimus.

Tertia saltatio, lasciva, inconstans *in satyris* appellata σικιννὶς, à *Sicinnio* quodam barbaro. Fuit ea maximè motoria gesticulatione creberrima & celerrima.

Κολαβρίζειν quoq; *Græcis* est σκιρτᾶν *lascivè saltare*, Id genus saltationis petulantis & lascivæ κολαβρισμὸς est dictus. Cantiones quas inter colabrissandum cantitabant, κόλαβροι vocabantur, parumq; erant honestæ & spurcidicæ. *Athenæus* lib. 15.

Fuit & saltatio *molliuscula*, *Anthema* à floribus dicta, quos hisce numeris accinebant: ποῦ μοι τὰ ῥόδα; ποῦ μοι τὰ ἴα; ποῦ μοι τὰ καλὰ σέλινα: *Ubi mihi rosa? ubi mihi viola? ubi mihi formosum apium?*

Addamus & hoc ex *Athenæo* lib. 14. *Pueros Arcadum* ad Timothei & Philoxeni modos tibiales in theatris *quotannis* saltare. Apud quos aliis se disciplinis eruditos negare, haud indecorum est: *ignaros* verò *canendi & saltandi* se fateri, *turpe* censetur. Iidemq; gressus ordinatè & pedetentim ad tibiam suspendere meditantur, publicâq; impensâ & diligentia, saltatione cum exercitati fuerint, sui *profectus in theatro specimen* quotannis edunt.

Erat & saltatio quædam, quam dixerunt τοῦ κόσμου ἐκπύρωσιν *mundi incendium*. NERONEM verò, scribit *Scaliger*, saltare potuisse ῥώμης ἐκπύρωσιν, dignumque censet, cujus ἐκπύρωσιν saltaret totus mundus.

Ex his omnibus perspicuum est, quanti veteres fecerint saltatio-

nis stu-

nis ſtudium, de quo *Plato* quoq; multis in locis mentionem fecit: *lib. 2. de leg.* inquit: ὁ καλῶς ἄρα πεπαιδευμένος, ᾄδειν τε καὶ ὀρχεῖσθαι δυνατὸς ἂν εἴη καλῶς, id eſt: *Quisquis ergò benè diſciplina inſtructus eſt, & ſaltare & cantare benè poteſt*, ubi quoq; τὴν τῇ μουσικῇ καὶ τῇ παιδιᾷ μετὰ χορείας χρείαν ὀρθὴν εἶναι, *choream cum ludis & muſica rectè cohærere* pronunciat. Et multa ruditate refertum ait, ut aliter tibia, citharaq; utaris, quàm ad tripudium opus ſit atq; cantum. Nudo autem utroq; uti abuſus eſt præſtigiatrici oſtentationi ſimilis, & à Muſis admodum alienus.

Et *in fine ejusdem libri, choreæ unam partem*, dicit, *in voce eſſe*, per numeros & concentus: *alteram in corporis motu*, per numerum & figuram. Ejus originem ita declarat: Οὐκοῦν αὖ ταύτης ἀρχὴ μὲν τῆς παιδιᾶς, &c. *Igitur & hujus quoq; ludi principium eſt, quòd quodvis animal naturâ ad ſaliendum comparatum eſt. At homo accepto rhythmi ſenſu, ſaltationem & genuit & peperit. Quum autem concentus rhythmum illum quaſi in memoriam revocaret & exuſcitaret; illi ambo unà conjuncti, choream luſumq; pepererunt*, ut in principio dicebamus.

CAPUT XIX.

De Uſu Muſices θεατρικῶ in ludis ſcenicis & theatricis.

NOn minus in Comœdiis, & aliis fabularum generibus, ludisq; ſcenicis, frequenti conſuetudine celebris, jucunda varietate inſignis, *modulatæ vocis* fuit *uſus*; ejusq; vel *naturalis*, quo nomine Cantores veniunt, qui aſsâ voce canunt, Chorus ipſe, primùm in ſcena, poſt extra ſcenam: præterea *artificialis*, illorum qui modos Tibiis faciebant.

Chorus eſt pars poſt actum introducta cum concentu. Hunc tractum non fuiſſe uniuſmodi, ſcribit *Scaliger* lib. 1. Poët. cap. 9. *Totus* enim aliquando fuit *cum cantu* & *motu* & *geſtu* & *ſaltationibus* ad tibias.

Choro autem de Comœdia nova ſublato, explebat officium *tibicen.*

Primos choros instituisse ferunt *Arcades* ex Dionysiacis tibicinibus, Timothei ac Philoxeni legibus, quibus & totius Musices attribuunt primordia. Chori tamen Philoxeno longè sunt vetustiores, adeò ut olim *actio Satyrica* in Tragœdiis *solo choro* constiterit.

Scaliger d.l. primum *Philammonem* Delphicum ad aram patriam in *honorem Apollinis* choros disposuisse scribit.

Lucius verò *Anilius* devicto ac triumphato Gentio Rege Illyriorum, in Circo scenam extemporaneam exhibuit. Ludosque edidit cum Thymelicis tum primùm, quos in Orchestra constituit. In Proscenio autem Tibicines cum choro. De qua re ita scriptum memoriæ prodidit *Athenæus* lib.14. dæpnosoph. *Lucius Anilius* (Athen. Anitius) Romani exercitus Imperator, debellatis Illyriis, & Gentio, illorum rege, cum liberis capto, & Romam abducto, ludis victoriæ caussa editis, quovis risu digna multa fecit, ac excogitavit, ut est apud *Polybium* lib.30. Nam accersitis è Græcia clarissimis artificibus, extructâque in circo maximâ scenâ, primos induxit tibicines simul omnes, *Theodorum, Bœotium, Theopompum, Hermippum, Lysimachum,* in Græcia celeberrimos. Eos in proscenio stantes simul omnes, cum choro tibiis jussit canere. Motu corporis tibiarum modis apto illis per scenâ lentè incedẽtibus misit, qui admoneret non placere illam cantionem, itaq; certarent vehementiùs. Dubitantibus ipsis, quidnam mandaretur, significavit è lictoribus quispiã, ut in sese mutuo versi cõcinerẽt, ac *pugnæ speciẽ* repræsentarent. Quidnã vellet Anilius, tibicines ubi cognoverũt, tibias cantu inflantes, qui *ardori pugnantiũ* militũ conveniret, omnia permiscuerũt, medios choros perturbatos cum extremis confundẽtes, insanis modis ac temerariis cõplentes omnia, & tibiarũ concentu dissoluto, in sese mutuo vicissim impetũ fecerunt. In hos etiam ex adverso, perstrepẽtes chori ad scenam quatientes irruebant, ac rursum *velut terga vertentes*, pedem referebant. Ut autem saltator quidã præcinctus, ex tempore sese obvertens in tibicinẽ obvium, manus extulit, tanquã pugillatu dimicaturus, ingens plausus ac clamor spectatorũ obortus est. Cõmissis illis duobus etiamnũ decertantibus in orchestrã *saltatores* duo processerunt ad placidos concordesque

tibia-

tibiarum sonos,& in scenam cum tibicinibus & saltatoribus, qui in caput se provolverent, ascenderunt quatuor pugiles. His omnibus simul pugnantibus,gratissimum & lætissimum spectaculum fuit.

Polydorus autor est *lib.3.c.13* ubi scribit; In ludis Scenicis, anno U. C. CCC. XCI. C. Sulpitio Petico. C. Licinio Stolone Coss. teste *Livio*,ex Hetruria ludiones accitos,qui sine carmine ullo,sine imitandorum carminum actu, ad tibicinis modos saltantes haud indecoros motus dabāt. Postea successu temporis post annos centum & viginti,*ludus* paullatim *in artem* versus est,cum in Scena Comici, Tragiciq; & cæteri Poëtæ sua recitarent Poëmata: in ea etiam adhibebantur tibicines, citharœdi & hujusmodi, qui vel *in fine cujusq; actus* canerent. Cujusmodi fuerint illi ludi, Apollinares scil: supra cap. 18. dictum est. Quos autem Ludiones ex Hetruria dicunt accitos, imitata postea *Romana juventus*, primò incōditis inter se carminib. jocularia fundētes: nec motus interim absoni à voce. Deinceps non inconditum & rude carmen,sed modulatas Satyras,descripto ad Tibicinem cantu decoroque motu peragebant.

Livius Andronicus ab Satyris digressus *fabulam* argumento fecit,factamq; cùm sępius egisset,obtusà demū frequenti usu voce,puerū,qui caneret, ante Tibicinem statuit: inde ut ad Tibicinis latus *Histriones* canerent,receptum,& quæ plura recitat *Sabell.* lib.3. Enn. 4.

De Musicis instrumentis, in ludis adhibitis apud veteres, ita scribit *Johannes Baptista Pineas* ex illo Horat.

Tibia non ut nunc,orichalco juncta, tubæq;
Æmula.

Verisimile est,inquit, urbium theatra initiò fuisse parva: & propterea scenā habuisse tibias tenues ac simplices. *Tenues* intellige,solas absq; aliis instrumētis Musicis: *simplices*,quia earū foramina tantum essent quatuor. Postea verò aucto populo aucta quoq; fuisse theatra;&primò additum *lituum*: deinde etiam *tubam*. Ut sit sensus *Horatii*, *Tibiam juncta* fuisse *orichalco*,id est,associatā lituo ex orichalco confecto: neque tantùm Musicam ex tibiis,sed etiam ex tubis constitutam. Ergò *tibiam* factam *tubæ æmulam*: quia tuba cōmixta cum ipsa, sonum suum

non amiserit: quanquam ita acutus hic fuerit, ut tubæ strepitum imitaretur, ut annotat *Salmuth* lib. 1. in Panciroll. de reb. memorab. tit. de Aurichalco.

Quales fuerint *tibiæ dextræ* vel *sinistræ*, quibus modos fecerunt, dicetur ubi de Tibia agemus.

Prisci verò Latini in pagis & oppidis unico tantùm tibicine fabulas agitabant, ad cujus modulatum vocem ac gestum accommodabāt histriones, alioqui ob imperitiam non servaturi carminis rationem. Is igitur tibicen, posteaquam uni actori præcinuerat, cogebatur ad alterum huic respondsurum transire, eiq; vicissim incentu tibiæ, metri modulos præire, atque hinc rursus ad alium: quòd rusticani homines absq; præeunte tibicine numeros probè observare non possent.

In ludis theatricis vel scenicis quoq; addebantur, qui in genere dicebantur *Thymelici*, quales sunt Cytharœdi, Psaltæ, lyristæ, tibicines in scenam dispositi, ut spectatorū aures demulcerent, à *Thymele* muliere saltante, & histrioniā exercente, sic dicti. Et saltatores in orchestra simul cum choro & modos facientibus erant, de quibus postea planiùs & pleniùs. Prodibant etiam *Hilarodi* in veste candida, virili, auro coronati, calceis primùm usi, deinde crepidis: similes his Aulodos, Magodos, Lysiodos dicit *Scaliger* lib. 1. Poët. c. 52. Erat *Aulodus* Hilarodo per omnia similis & par: Sed *Hilarodus* puero puellâvé psallente canebat: *Aulodus* tibicine modos faciente. Aulodo & Hilarodo præmiū corona, tibicini & Psaltæ nulla. Ac quemadmodum hi duo similes: ita Magodo & Lysiodo argumentum idem, modus diversus. *Ille* mulieribus personis virilia negocia & ad tympanum: *Lysiodus* muliebria virilibus agere & ad cymbalum. Et hæc introducta inter fabulas à quibusdam, sicut & *Mimi* & *Satyri*.

Hisce non absimilia habemus apud *Athenæum* lib. 14: Ubi *Hilarodos* etiam *Simodos* vocari ait, quòd *Simus* Magnes aliis poëtis hilarodus elegantior ac concinnior, ut inquit *Aristocles* de choris.

Ut autem & hoc addamus, *Hilarodi vox* significat, hilaria, fausta, læta canentem, ut de amoribus & aliis rebus jucundis, sed condita quadam gravitate tragica.

Ilalon tibiam ac fistulam *Hebræis* dici monuit me (inquit *Dalechampius* in margine ad Athenæum) D. Mitalerius Viennensis, indeq; vocatos fortasis fuisse *Ilalodos*, quos *Hilarodos* nuncupamus.

Cæterùm eosdem ceciniſſe cantus Magodos & Lysiodos, affirmat *Athenæus* ibidem.

Aristoxenus scribit, post Tragœdiam *Hilarodiam* esse gravissimam, post Comœdiam summam esse *Magodiæ* gravitatem. *Magodiam* porrò idcircò nuncuparunt, quòd illis cantionibus *magorum* prodigiosa miracula exponantur, medicamentorumq; declarantur vires. Ea de causa (addit *Dalechampius*) *apud Persas honor* habebatur *Magis*, quòd putarent illos admirabili quadam potestate ventos posse cohibere, pluvias ciere, tum etiam, quòd illos crederent simplicium pharmacorum facultates optimè noviſſe. Illis cantionibus non dissimiles esse reor conciones & musicos *cantus medicorum circumforaneorum*, quos *Charlatanos* vocat Italia.

Illis, quæ supra de choro diximus, hæc, majoris perspicuitatis gratia, addere operæ pretium duximus.

Chorus autem, ut rem ab initio repetamus, in Comœdiis, Tragœdiis & Satyris peculiariter dicebatur *multitudo illa, quæ saltabat & canebat inter actus:* interdum & interloquebatur, histrionis personam sustinens.

Dici volunt ἀπὸ τῆς χαρᾶς à *lætitia:* Unde *Plato* 2. de legib. dixit, Deos nostræ calamitatis misertos, συγχορευτὰς & χορηγοὺς choreæ cantusq; duces dediſſe nobis Musas & Apollinem μουσηγέτην, eosq; movere nos cum voluptate, chorumq; nobis ducere ᾠδαῖς τε καὶ ὀρχήσεσιν ἀλλήλους ξυνείροντας, cantibus & saltationibus nos invicem copulantes.

Ad eum autem modum, quemadmodum in acie militari fit, disponebantur in Orcheſtra, quum staret chorus, quæ erat pars quædam theatri, chori propria, dicebaturq; χοροστασία quasi *in distinctas stationes chori divisio.* Cum ingrediebantur εἰσόδιον, quando accedebant, canebant πρόσοδιον, vocabatur πάροδος vel παρόδια. Tum aut stantes canebant, quod στάσιμον nominarunt & συνόδιον, tum narrabant rei eventum.

Sed qui necessitate evenit exitus, utpote redeuntium denuò, erat μετάστασις *secessio*. Qui verò post hanc est introitus παράοδος *accessus* reciprocus: in qua si saltatio prolixior, erat κόρδαξ: Si præcisior, κομμάτιον, ibi lugebant. Exitus autem chori postremus ἄφοδος & ξυνέξοδος, *discessus* vocabatur. Et carmen quoddam quod exeuntes cantabant, ἐξόδιον. In Synodio vel στασίμῳ Græci geminis concinebant tibiis, in cæteris unicâ tantum.

Partes porrò *Chori* duæ, Ordo & jugum. Et *Chori Tragici*, sunt *juga* quinq; ex tribus, & *ordines* tres ex quinque. Quindecim namq; constituebant chorum. Et juxta tres simul introibant personæ, si *secundum juga* accessus fieret: Sed si *secundum ordines*, quinq; ingrediebantur. Verùm apud veteres in *choro Tragico* quinquageni erant, usq; ad Æschyli fabulam, quam dedit Eumenides; turba enim ad harum multitudinem obstupefacta, lege ad quindenos est reductus numerus: ita ut essent paria, id est ζυγὰ vel juga quina, ex ternis versibus: unde qui cantum incipiebat, κορυφαῖος, proximus παραστάτης, tertius τριστάτης nuncupabatur. *Laërtius* autor est: eum qui cantum inciperet, altiore sono vocis usum: quo cæteri mediocri exciperent tono, atq; subsequerentur.

Comici porro *chori* personæ erant viginti quatuor, *juga* sex, quæ singula ex quatuor constabant. *Ordines* verò erant quatuor, quilibet sex viros continens. Carminum verò in choro decantatorum apud Comicos unum est παράβασις transgressio, cum ea, quæ Poëta ad theatrum loqui instituit, chorus præteriens eadem dicit. Hujus παραβάσεως vel transgressionis partes erant septem. *Prima* κομμάτιον, quæ erat brevioris partis constitutio, unde & nomen à præcisione vel incisione. *Altera* pars dicta *Anapæstica*, quia plerumq; in *Anapæsto* metro consisteret: postea suppositis etiam aliis pedibus nihilosecius nomen retinuit. Hanc quidem & παράβασιν dicunt, post quam μακρὸν brevis quædam est cantiuncula, uno absq; respiratione impetu decantata. Post hanc erat *Strophe* interius præcantata à choro ad spectatores conversо, motuq; in dextram partem flexo. Cui *Antistrophos* respondebat, ubi cho-

rus

rus in latus sinistrum movebatur, & totidem numeris priora vestigia paribus temporibus relegebant. Qua reversione subterlabentium adversum *motum Planetarum* referri profitebantur. Dicitur & ἀντωδὴ, à cantu cantui respondente. Huic *Epirrhema* succedebat vel *Epodos*; quo in statu diversa à superioribus accinentes, stantesq; terræ quietem repræsentabant: cui *antepirrhema* respondebat, quam ultimam transgressionis partem sedecim, non amplius, versibus constare, lex fuit.

Semichorus, ἡμιχόριον; *Chori divisio* διχορία; *alterna chori responsio* ἀντιχορία: hæc tria hoc esse videntur, ut choro in duas partes diviso hæc ipsa res sit διχορία, utraque verò pars semichorus, sed quæ alternis cantant, ἀντιχορία vocentur. Præterea in choro *dextræ* partis *præses* δεξιοστάτης dicebatur: *sinistræ* alæ *dux* ἀριστεροστάτης: *laterum præses* λαγοστάτης: qui post hunc τριτοστάτης. Anteibat chorum *dux*, inde χορηγὸς dictus.

Choragium χορήγιον, locus ipse, in quo erat Choragi apparatus. Hæc ex occasione de choro (quæ ex *Julii Pollucis* lib. 4. c. 15. & *Scalig.* lib. 1. Poët. c. 9. & 11. collegimus) dicta sufficiant.

Coronidis loco tantum adjiciamus, quæ idem *Scaliger* scribit *lib. 3. Poët. c. 97.* Negat (*verba Scaligeri*) Aristoteles ἀντιστρόφους habuisse Choros tragicos, quia non in narratione simplici, sed in imitatione versarentur. Itaq; etiam leges illas, quas νόμους dicebamus, sustulit: permisit cantiones, neq; hanc ob causã harmonias illas duas admisisse, τὴν ὑποδωριστὶ, καὶ τὴν ὑποφρυγιστὶ. Quia, inquit, ejusmodi harmoniæ nõ constant cantionũ formulis, quæ dicũtur μέλη, quæ potissimũ pertinẽt ad Choros. Sed propterea quòd *Chori* sint in primis ἠθικοὶ, illam, quæ vocabatur Φρυγιστὶ, eis maximè cõpetere. eâ nãq; actiones aptissimè repræsentari. Abolet etiam ab usu chori τὴν ὑποδωριστὶ: quòd hæc magnifica esset ac stataria; quorum neutrum conveniat Choris. Scenicis igitur negociis aptari hypodorion; quoniam ea intersint Regum atque Heroum: Phrygium decere personas humiliores: è quibus chori constent. Quæ fuit causa, ut eorum animi demitterentur ad lamentabiles conquestiones in canticis, quæ à turbulentis abhorrent.

Cum

Cum igitur Chorus sit otiosus curator rerum atq; eventorum, quæ in fabulis exciperentur, non ei competebat harmonia πρακτική, qualis hypodorion & hypophrygion.

CAPUT XX.

De usu Musices ἀγωνιστικῶ ad certamina & ἀγωνίσματα Musica; ubi & victorum ἀγωνιστήρια & Antagonistarum κολαστήρια vel supplicia.

ESse quandam *æmulationem honestam*, quâ quis ad virtutis ædem sibi sternit iter, & superioris insignia imitari satagit studia & conatus, vel quâ inter æquales, & qui pari passu ambulant, alter alteri quasi stimulum & calcar addit, ferventiori ingenii nisu labori cuidam incumbere, extra omnem positum est dubitationis aleam, & hæc ipsa æmulandi ratio versatur in rebus laude & honore dignis, ut est apud *Aristotelem* 2. Rhet.

Præter hanc est *temeraria* quædam *æmulatio* vel æmula temeritas quæ vituperii incurrit notam, quâ quis ipse ignavus & ignarus alium artis alicujus peritum temerè æmulatur, nec artus humerosq; suos libra atq; expendit, onusq; sibi imprudenti κακοζηλίᾳ excœcatus imponit cui non est ferendo, immemor illius *Apellæi*: *Ne sutor ultra crepidam*. Et propterea non rarò magnas suæ *temeritatis* dant *pœnas*; quemadmodum de *Nearcho*, Pittaci Tyranni Mytelenensium filio, de quo hæc recitat *Lucianus* πρὸς τὸν ἀπαίδευτον πολλὰ βιβλία ὠνούμενον: *Orphei*, inquit *caput unà cum lyra in Hebrum fluvium projectum ad Lesbum pervenit. Lesbii lyram in Apollinis templo suspenderunt. Hanc post multum tempus Nearchus, sacerdote multis pecuniis corrupto, clàm abstulit, & similem aliam substituit, sperans se divina quædam carmina, quibus sylvæ atq; feræ mulcerentur, cantaturum. Verùm cum interdiu se in civitate parum tutum esse arbitraretur, noctu in suburbio inconditè pulsans, canes excivit, qui infelicem citharœdum discerpserunt. Itaq; Orpheum non musicis modis, sed mor-*

tis genere imitatus est, nisi quod is à mulieribus, hic à canibus laceratus est. Hæc *Lucianus* dicto loco.

Utriusq; æmulationis in Musicis certaminibus veterum, fida rerum gestarum, conda promaq; historia, nobis porrigit exempla: lubet igitur tenui filo & stilo illa agonismata & certamina Musica percurrere, initium facientes à primis & rudioribus Musices initiis.

Inter majorū auctorū partem convenit, *in Sicilia* inventū carmen *Bucolicum*, appellatumq; βωκολιασμὸν: Propositis verò præmiis certare consueviſſe Priscos, non vasis aut bucula, aut capro, sed pane, in quo essent ferarum expressæ imagines: ipsi aut stantes, aut sedentes, aut ducentes gregē, cum pera erant *omnium seminum* referta genere, quod Græci παναοσερμίαν nominant. Habebant etiam vinum in utre caprino: & ad manum baculum pastoralē, quod Latini *pedum*, ab usu consistendi atq; adhærendi, Græci καλάβεγπα, & à venatione λαγωβόλον vocant, etiam κορύνη dictum, à clavæ specie, quam præ se fert crassitie capitata. Canebant autem coronati. *Cervorum* quoq; *cornua* proposita illis certaminibus legimus.

Victi *victor* panem, peram, utrem auferebat: atq; ex eo libabat Musis. *Victus* abibat per suburbia ac viculos: neq; enim ei urbē ingredi licebat. Panem quoq; rogare ad vescendum, ex præscripta lege mos fuit: quippe qui suum justo in certamine amisisset. *Victor* urbem abibat Syracusarum: in qua manendi, quoad ejus liberet, jus fuit. Tantum verò aberat ut panem rogando victi conditione uteretur, ut ultrò civium limina tum frugibus, tum vino aspergeret, porriciens libamēta cum cantu hoc:

δέξαι τὰν ἀγαθὰν τύχαν, δέξαι ὑγίειαν,
τὰν φέρομεν ἀπὸ τᾶς θεᾶς τὰν ἐκαλέσσατο τήνα.

Transiit deinde in artem *lusus*, atq; etiam in *quæstum* abiit. Circumire igitur provincias & certare in Italia, qui se βωκολιαστὰς prædicarent, atq; alio nomine λυδιαστὰς. Unde & *Ludionum vox* perpetua manſit Latinitati. Inter quos ea tempestate præstitit *Daphnis*, adeò ut heroum ritu, à pastoribus certatim ejus interitus fuerit celebratus.

Utebantur autem fistula, musico instrumento, ut scribit *Scaliger* lib.1. cap.4.

In *certaminibus convivalibus*, qui carmine illo, quod σκολιὸν dicebatur (de quo cap. 19. de usu Musices in conviviis pluribus dictum) vicissent, *poculo* donabantur, quod à cantu illo ᾠδὴν appellabatur, cum *cæteris in certaminibus* acciperent *Lyrici* juvencã, quam & immolabant, & hircum *Tragici*, taurum *Epiri*, *Bucolici* vel vini vel lactis libatione contenti erant: idque Apollini, Musis, Baccho & Gratiis. Nam præmia à victo auferebant, non ea ab judice donabantur, ut scribit *Scaliger* prolixè lib.1.Poët.c.44.

Athenienses accepimus olim extruxisse ædificium, & indigitasse ᾠδεῖον *Odeum*, quasi cantilenarium dicas: cujus habebat interior descriptio multa sedulia, multasq; columnas, tectum erat subvexũ & acclive in unum assurgens fastigium: imaginem ferunt & simulacrum fuisse tabernaculi Regis. Ædificavit illud *Pericles*: qui ingenti studio in id incubuit, ut certamen Musicorum Panathenæis celebraretur, digessitq; & ordinavit id ipse *Agonothetes* & *Athlothetes* creatus, quemadmodum certantes tibiâ & voce vel citharâ canerent, atq; ejusmodi imposterum in odeo exhibita fuerunt certamina Musica, ut legere est apud *Plutarchum* in Pericle.

Dion quoq; autor est, *Trajanum* etiam Romæ *Odeum* ejusmodi fabricasse, operâ Apollodori architecti. *Panciroll.* rer.mem.lib.1.f.83.

Pausanias in Achaicis memoriæ prodidit, Herodæ Altici jussu atq; impensis constructum pulcherrimũ ᾠδεῖον, defunctũ uxoris monumentum. *Scaliger* dict.l. in hoc Odeo Altici theatri Ægyptiorum Regum statuas fuisse, scripsit *Pausanias*.

Extra theatrum quoq; loca dicata Musis *Scaliger* asserit, eodem dicta nomine, *lib.1.Poet.c.21.*

Et cum *Ludi Pythici* celebrari cœpti essent, antiquissimũ omnium fuit certamen, ut *hymni in Apollinem* cum tibiis ad citharã canerentur præmio proposito: Et *primus* quidem omnium psallendo vicit *Chrysosthemis* è Cretâ, cujus pater *Carmanor* Apollinem de cæde Latronis Eubœensis sacrilegi purgasset. Consecutos postea *Philammonem* Chry-

sosthemidis ipsius,& Philammonis filiũ Thamyrim. Nam *Orpheum* mysteriorum scientia & reliquâ vitæ dignitate elatum,tum etiam *Musæum*,quod Orpheum sibi,quem æmularetur, propositum fuisset, negant in Musicum illud certamen descendere voluisse, ut scribit *Pausanias* in Phocicis. Id quod *Scaliger* approbat *lib.1 c.23.* qui in illis ludis Græcorum introductos scribit tibicines cum citharœdis; item citharistas sine cantu: quorum appellarent πυθικὸν νόμον, sic *Delphis* ad *ludos Pythios* citharœdi,tibicines & fidicines concurrebant, ut scribit *Alex.* lib.6. cap.19.

Iisdemq; certaminibus præmia fuisse proposita, ex *Philosophorum coryphæo*,sect.31. probl.11. elici potest; ubi rationem reddit,quare in ludis veterum, certantibus proposita fuerint ἀγωνιστήρια vel ἄθλα: *Virtuti* verò *nulla*, vel quòd sibiipsi præmium sit, unde *nuda* pingi fuit solita, quæq; instar *Trianguli*, vultu stat semper eodem: δῆ, inquit, τῆς ἀγωνίας τὸ ἄθλον κρεῖττον εἶναι. ἐπεὶ μὴ γὰρ τῶν γυμνικῶν ἀθλημάτων τὸ ἄθλον αἰσχρότερον καὶ ἕλλιον τῆς ἀγωνίας· σοφίας δέ τι ἂν ἄθλον ἕλλιον γένοιτο; In certaminibus verò olympicis præmium erat corona ex oleastro, quod patet ex *Aristoph. Pluto:* ὁ ζεὺς δήπου πένεται, &c.

Jupiter sanè pauper est: quod te palam profectò docebo. Nam si dives is esset, quo pacto faciens is certamina Olympi, illic, quo Græcos omnes quinto quoquo anno coëgit, per Præconem pronuntiaret athletas victores, ubi coronasset oleastri corona? nam magis auro decuit, si dives is esset. Cumque Olympiade XLIIX. *tibicines* & *citharœdi* & *avlœdi* recepti essent, reportavit palmam de tibicinibus *Sacadas Argivus*,de citharœdis *Cephalo* Lampi filius,de Avlœdis *Echembrolus* Areas,ut scribit *Nat. Comes* lib.5. cap.1. *Sacadas* verò postea binis Pythicis ludis præmium meruit, teste *Pausania* in Phocicis. Alterâ verò *Pythiade*, quod olympiade 48. accidit, ut *coronarium* duntaxat certamen, submotis præmiis, relinqueretur, cum primum pecunia esset præmium victorum. Hujus 48.Olympiadis anno tertio *Amphictiones* demum certamina Musica instituerunt: *cantus ad citharam*, ut pridem, cantus etiam ad tibiam: *Pausanias.* Octavâ *Pythiade* lege ludorum comprehensi, qui as-

sis fidibus canerent & certarent, quâ coronatus fuit *Agelaus Tegeates*, ut est apud *Nat. Com.* lib. 5. cap. 2.

Laureâ autem *victores* donabantur corona, ut ex Epiniciis Pindari videre est, quæ corona propria illorum ludorum existimata est, idque cùm ob perpetuum victorem, tùm quia *laurus* credebatur *Apollini grata*, ob Ladonis filiam *Daphnen* in laurum conversam: δάφνη namq; est Laurus. Vide *Ovidium* 1. Metam. *Nat. Com.* lib. 4. cap. 10.

Alii tamen censent, multò ante instituta fuisse *Pythia*, quàm Daphne ab Apolline sit amata, & primis Pythiorum temporibus non erat adhuc inventa laurus. Antequam igitur inveniretur, vel ex palma, vel ex œsculo coronæ victoribus dabantur. Alii *poma* quædam Deo consecrata, victoribus donari solita, dixerunt, ut scripsit *Ister* in lib. de coronis.

Quemadmodum & veteribus Principibus usitatum fuit, convocatis hinc inde *doctis Poëtis*, Musicis propositis præmiis, instituere musica certamina. Ad illam consuetudinem videtur alludere *Theognis* sic canens:

εἴθ' εἴη σ' ἀκάδημε ἐφήμερον ὕμνον ἀείδειν: &c.

Utinam posses Academe amabilem hymnum canere. Præmium verò in medio puer pulchram coronam haberet.

Libet jam *singularia quædam certamina* annectere *Musicorum*, ubi agmen mihi ducat NERO Imperator, qui fidibus delectatus fuit ad insaniam usque; & in theatris Musicâ certavit inter citharœdos, Cajo Telesino & Suetonio Paulino Coss. eiq; victori magno applausu corona imposita est, ut autor est *Xiphilinus* in Nerone. Quàm trepidè verò anxieq; certaverit, quantâ adversariorum æmulatione, vix credi potest. *Adversarios* quasi planè ejusdem conditionis observare, captare, infamare, secretò nonnunquã, ex occursu maledictis incessere. *Iudices* autem, priusquã inciperet, reverentissimè alloquebatur, omnia se facienda fecisse, sed eventum esse in manibus Fortunæ, illos ut sapientes & doctos viros fortuita debere excludere, & quę alia scribuntur.

In

In certamine ita legi obediebat, ut nunquam exscreare ausus, sudorem quoq; frontis brachio detergeret. Quin & in *Græciam* cantandi studio navigavit, omnibusq; ejus gentis spectaculis, cantu & certaminibus citharisticis sese adjungens interfuit.

Idem NERO reversus *è Græcia Neapolim*, quod in ea primùm artem Musicis protulerat, albis equis introiit, disjectâ parte muri, ut mos hieronicarum est. Neapoli enim primùm citharœdi habitu prodiisse Neronem, memorat *Suetonius*: ac nè concusso quidem repentè motu terræ theatro, ante cantare destitit, quàm inchoatum absolveret νόμον. Et *Romam* eo curru, quo Augustus triumphaverat, venit, & in veste purpureâ, distinctaq; stellis aureis chlamyde, coronamq; capite gerens Olympicam, dextra manu Pythiam, præeunte pompâ cæterorum: cum titulis, ubi & quo cantionum, quovè fabularum argumento vicisset. Statuasq; suas citharœdico habitu posuit. *Suetonius*. Et civitates Achaiæ omnes citharœdorum coronas, in Musicis agonibus partas, ad Neronem miserunt. Quinquennale etiam ludicrum primus, ad morem Græci certaminis, è *Græcia Romam* traduxit: *Jovique* Capitolino dicavit: in quo tàm versu quàm prosâ oratione, Græcè Latinèque, tùm Musica per Citharœdos & citharistas, tùm Gymnicis ludis certabatur, ut scriptum reliquit *Alex.* lib. 6. c. 19.

DOMITIANUS quoq; Imperator instituit quinquennale certamen Capitolino Jovi, idq; *triplex*: *Musicum*, *Equestre*, *Gymnicum*, ut annotant *Dion* & *Suetonius*.

EUNOMIUS quoq; Locrensis Citharœdus cum Aristone Rhegino Musico in ludis Pythicis in aream descendit. In hoc certamine ferunt Aristonem invocasse Apollinem Delphicum, ut sibi canenti foret auxilio, quòd à Delphis Rheginenses olim essent profecti: Eunomium autem respondisse, Rheginensibus ne certandum quidem omninò de Musica, apud quos Cicada vocalissimum animal voce careret. Cum autem utrisq; certantibus, Eunomio chorda una fracta defecisset, *Cicada* supervolans astitit, & supplementa vocis fecit, atq; ita victor est declaratus, ut scriptum reliquit *Strabo* lib. 6.

HIPPARCHION & RUFFINUS, præcipui apud Græcos citharœdi, quum solennibus ludis, qui decimo quoquo anno apud Juliopolitas agebantur, inter se certaturi essent, theatri tumultu commotus Hipparchion obticuit: Unde proverbio occasio data, *mutus Hipparchion*, de illis, qui repentè silent, à quibus tamen grande aliquid exspectatur, ut notat *Erasmus* in chiliadib.

STRATONICUS citharœdus, cum adversarios Sycione superasset, trophæum Æsculapio posuit, inscribens: *Stratonicus ex malè citharam pulsantibus*, ut scribit *Athenæus*, lib. 8. c. 7.

ARISTONUS citharœdus, cum sexies vicisset Pythia, ut Lysandri Lacedæmonis gratiam iniret, pollicitus est, cum denuò victoriam habere contingeret, præconis voce pronunciaturum Aristonum Lysandri servum victorem fuisse; apud *Plutarchum* in Lysandro.

ELEATHEREN quoq; narrant, Pythicam palmam vocis caussa reportasse, cùm alioqui cantilenam non suam decantasset: *Hesiodum* verò *repulsam* tulisse, quòd carmina sua ad lyram canere non didicisset; teste *Pausania* in Phocicis.

NICOSTRATUS & LAODOCUS Citharœdi, cum inter se concertarent, dixit Nicostratus, Laodocum esse *in magna arte parvum*, se autem *in parva arte magnum*; satiusq; sibi esse non domum divitiis, sed artem studio & diligentia augere; ut prodidit *Ælianus* lib. 4. de var. hist.

Eodem modo, sed infelici planè, ut fingunt, eventu, MARSYAS APOLLINEM in certamen Musices provocare non dubitavit, & eâ quidem lege, ut victo victor, quodcunq; libuisset, imperaret; *Pausania* attestante in Phocicis. In illo certamine cum *Apollo* citharam pulsasset, mox ore canebat: At *Marsyas* tibiis inflandis tantum erat peritus, quare etiam victus pœnas dedit suæ temeritatis.

Alij his addunt, quòd *Nysæi Judices* fuit electi. Nam primùm tibiis ita est usus *Marsyas*, ut auditus stupore repleretur, appareretque ob suavitatem longè præstare adversario. Cum verò judicibus simul artem ostentare decrevissent, ajunt, *Apollinem* rursum ad citharam cantum accommodasse, quare vicit tibias repetitas. At *Marsyas* nitebatur docere judices, quòd præter omnem æquitatem vinceretur: quòd artis & non vocis comparationem fieri oporteret, ad quam cithara & tibiæ

essent referendæ, non autem res duas cum una debere conferri. *Apollo* respondit, quod nihil plus æquo obtineret, quia Marsyas, quòd sibi conveniret, fecisset, cum tibias inflasset: oportere igitur hanc legem utrisq; imponi, ut vel ambo vel nemo ore uteretur, sed solis digitis proprium usum ostenderet. Illud certamen commissum fuit non procul à Celænis, vel Apamna civitate juxta lacum. Victus igitur ab Apolline *Marsyas*, de pinu, arbore propinqua, *suspensus*, *excoriatus* fuit. Pænituit tamen celeriter *Apollinem* tãtæ acerbitatis, quare *chordas Citharæ* infregit, quas cùm *Musæ* inveniissent, *Mesen* addiderunt, *Linus Lichanon*, *Orpheus hypaten*, *Thamyris parhypaten*, ut est apud *Natal. Com.* lib. 6. Mythol. c. 15.

Simili fide Poëtæ tradunt, SIRENAS aliquando *Musas* in certamen cantus *provocasse*, Junonis suasu: verùm hæc temeritas illis malè cesit. Cùm namq; prius alatæ essent Sirenes, Musæ alas victis evulserunt, coronasq; ex illis factas capitibus imposuerunt: quod factũ memorat *Crobylus* lib. 1. in Creta juxta civitatem illa de causa *Apteram* dictam. Hoc nomine postea *alatis capitibus Musæ* putabantur fuisse, præter unam, quæ illarum erat mater, ut recitat *Nat. Com.* lib. 7. c. 13.

Ex *Nicandro* item *lib. 4. Alteratorum* accepimus, *novem* FILIAS PIERI (qui eo tempore regnavit in Emathia, quo Jupiter cum Mnemosyne in Pieria Musas genuit) chorum suum *Musis opposuisse*: certamenq; Musicum in Helicone fuisse commissum. Quando autem filiæ Pieri canebant, omnia caligine obscurabantur, nihilq; ad choream obtemperabat. At Musarum cantu sistebatur cœlum, astra, mare, flumina, & Helicon voluptate delinitus, ad cœlum usq; crescebat: donec eum consilio Neptuni Pegasus inhibuit, verticem pede percutiens. Quia verò certamen inierãt cũ deabus, Musæ eas in avẽs transformarunt numero novẽ.

De THAMYRA à Poëtis, quibus quicquid fingendi semper fuit æqua potestas, hæc accepimus, illum carmen adeò sonorum & concinnum composuisse, ut ab ipsis Musis compositum videretur, propterea que Musas elato animo convitiis affeciisse, inq; certaminis arenam provocasse, verùm cum ipsius vitæ dispendio. Cum namque in Messenia ex Oechalia civitate Dorium versus proficisceretur, *Musas obvias* habuit, & cum iis pactus est, si vicisset, se velle cum omnibus congredi: sin

victus

victus fuisset, illarum arbitratu se pœnas subiturum (ut scripsit *Myrleanus Asclepiades*) & statim *victus, oculis captus est, & canendi scientia privatus:* ut ex *Homero* Iliad. β. refert *Natal. Com.* lib. 6. c. 14.

Quemadmodum & *Linus*, Amphimari Neptuni & Uraniæ filius, cum de Musices gloria certaret cum *Apolline*, ab eodem *occisus* est, ut scribit *Pausanias* in Bœoticis. Aurea sanè *Hesiodi* sententia, quam si observassent, facilè hoc malum evitare potuissent, quando canit:

Ἄφρων δ' ἔσκ' ἐθέλει πρὸς κρείσσονας ἀντιφερίζειν,
Νίκης δὲ στέρεται, πρὸς τ' αἴσχεσιν ἄλγεα πάσχει.

Id est:

Stultus est, qui voluerit cum potentioribus contendere;
Victoria enim privatur, & præter pudorem dolores patitur.

Muß den Spott zum Schaden haben.

CAPUT XXI.

De usu Musices θρηνητικῷ in funerum & exequiarum deductionibus.

EST certè omnium consensu *Musica* omnium miseriarum & dolorum efficacissimum solamen, saluberrimum Nepenthes, & præsentissima Panacéa, qua ceu emplastro & malagmate quodam tristitiæ vulnera obliganter & leniuntur, molestiarum gravitas minuitur atq; abigitur: adeò ut non absq; ratione *Nutrix illa apud Euripidem Medea* hominibus illis succensere videatur, quòd harmonicos concentus læto fortunæ cursu adhibuerint, hymnosq; tantùm *in conviviis* cecinerint: nullus verò Musicam ostenderit, quæ tristitiam abigat & repellat. Quare ex illius nutricis sententia, in luctu potius quàm re læta adhibenda esset Musica: quia convivia satis ipsa per se læta sunt, *in luctu* autem quærendum aliquid, quo minuatur dolor, quod ipsum annotavit *Muretus* lib. 6. var.

lect.

lect. c. 16. Subjicere libet *Euripidis* verba ex Græco in Latinum traducta: ubi nutrix illa sic loqui introducitur:

(Καιούς δὲ λέγων, κ' ουδὲν τι σοφοὺς &c.

Id est:

Ineptos si dixeris, nec ulla ex parte prudentes;
Majores homines, non errares.
Quod quidam Hymnos ad celebritatem
Et ad compotationes & circa epulas
Invenerunt, vitæ jucunda oblectamina.
Stygias verò mortalium nullus tristitias
Invenit Musicâ & multichordis
Canticis sedare, ex quibus mortes
Graves q; fortuna subvertunt domos.
Atqui has quidem utilitas mederi
Canticis mortales. Ubi verò lauta
Convivia, quid frustrà intendunt vocem?
Præsens enim habet oblectationem à sese
Convivii frequentia hominibus.

Hac absque dubio causâ moti veteres, cantus & instrumenta musica in exequiis peragendis adhibuerunt. Quemadmodum *de Trausis*, gente Thracibus finitimâ, *Herodotus* scribit *in Terpsichore: Edito*, inquit, *infante, cum ploratu* commemorant, quantum calamitatum illi perferendum sit vitam ingresso, contrà *defunctum* hominem *cum lusu lætitiaq;* efferunt, recensentes quàm multis malis subductus sit: ut eleganter & prolixè hac de re scribit *Erasmus* in adag. *Optimum non nasci. De Getis* quoq; refert *Pompon. Mela* lib. 2. de situ orbis, quod arbitrati fuerint, longè melius esse mori, quàm vivere. Proinde *puerperia* lugebant, *funera* autem & lusu & festo cantu celebrabant. Hoc etiam *Caussianis* attribuitur.

Et *mortuos* olim *ad tubam ferri solitos* indicat *Maro* in Æneid.

It cœlo clamor q; virûm, clangor q; tubarum.

Et *Persius:*

Hic tuba, candelæ, tandemq; beatulus alto
Compositus lecto.

Romæ quoque nobiles & fortunati homines efferebantur cum tuba, quod *Propertius* innuit:

Nec mea tunc longâ spacietur imagine pompa,
Nec tuba sit fati vana querela mei.

Præterea tibiæ quoq; ac tympana adjungebantur, & ea omnia, inquit *Polydor.* lib.6.de Invent.c.10.ut hominum, mortuos lugentium, animi languentes, ejusmodi sono excitati, minus dolorem sentirent, qui ijs oblectamentis facilè distrahi soleant. Illas *tibias funerales* & dextras appellarunt. *Pratinas Phliasius* vocat νηνιδόνα.

Habebant itaq; *Romani* suos Tibicines, qui post ultimam conclamationem præcedentes funus, nœniam funebrem, quâ laudes defuncti & facta recensebant, pudorem, integritatem, fidem, canebant, non saltabundi, ut olim, sed stantes Phrygio modulo. Is enim modus erat accommodatior.

Siticines apud Romanos erant, qui apud *sitos*, hoc est, *vitâ functos & sepultos*, canerent tubâ diversâ à cæteris tibicinibus. Alij *siciniſtas* vocant. *Gellius* lib.20.c.2. Græcis τυμβαῦλαι dicuntur.

Galen. Κομβόδεις, δ' εἰσὶν ἔπεργοι, τοῖς ἐξευρυπάτων αὐλῶν ἐοικότες ὑποίοις ἔχουσιν οἱ τυμβαῦλαι καλούμενοι.

Nonius etiam scribit *Siticines* dici, qui apud funeratos & sepultos, hoc est, jam sitos, canere soliti erant, honoris causa, cantus lamentabiles. Iidem Romani *Præficas*, quæ luctui præficerentur, precio conducere solebant, quæ cantu & funebri carmine lamentarentur, summasque defuncti virtutes non sine miseratione decantarent. Hunc lugubrem cantum *Nœniam* vocarunt, quam Phrygum ajunt inventum. *Nœniæ* quoque Deæ sacellum ędificarunt ab urbe semotum extra portam viminalem, quod cantu querulo funeribus præesset, ut autor est *Alex. ab Alexand.* lib.2.c.4.

Nænia carmen erat lugubre, quod in laudem mortui ad tibiam canebatur à præfica sola, cæteris flentibus: cujus inventorem *Horatius* Simonidem Poëtam fuisse significat.

Olyphyr-

Olyphyrmum quoq; numerant inter Poëmata, quæ â lugentibus, aut aliâ quâ fortunâ mœstis canerentur.

Distinguit verò *Scaliger lib. 1. Poët.* inter *Nænias, Epitaphia,* & *Epicedia.* Quæ ad rogum dicerentur, inquit, erant *Nænia:* quæ ad tumulũ, *Epitaphia:* quæ in exsequijs, cum justa persolverentur, *Epicedia*.

Quidam *Linum* Poëtam primum *Threnos* feciſſe narrant. Alij verò eum Herculi succensentem, quòd esset ineptior ad discendum, ab irato ingrato discipulo interemptum affirmant, ab reliquisq; discipulis defletum carmine, quod ab ejus nomine & nota ejulationis αἴ, *Ælinum* appellarunt.

Monodia quoq; dictus cantus lugubris, usu potius, inquit *Scaliger*, quàm ratione. In Monodijs solum affectum posuêre, ἠθοποιΐαν verò nullam prosopœiam nullam. *lib. 3. Poët. c. 122. Monodiam à Threno* distinguit. Fuit enim *Monodia*, quoties è Choro prodibat unus, qui defuncti memoriam lugubri carmine celebraret. Ad tibiam fiebat id Lydiis modis.

Elegiam quoq; in funeribus primùm dictam par est, id quod videre est apud *Ovidium* in funere Tibulli.

Theoclen quendam, sive Naxius ille, sive Eretriensis fuerit, furentem tradunt effudisse primum *Elegos.*

Neutiquam porrò ἐυλεγίαν dicimus, ὡς ἀπὸ τοῦ ἐυλέγειν τὰς τεθνεῶτας, ut autumant Grammatici: sed â miseratione, quasi ἐλεόν λέγειν. Iccirco Elegos *Horatius* vocavit miserabiles. Ἔλεός quoq; est nocturna avis apud *Aristotelem*, quam nos ululam dicimus.

Simplicius etymon, ἒ ἒ λέγειν. idem enim quod αἴ αἴ in Ælino, nam utraq; interjectio frequens omnibus Tragicis.

Didymus Elegiam definivit θρῆνον ἀδόμενον πρὸς αὐλον. Est enim tibia lugubre instrumentum. Quare *ex ludis Pythicis repudiata* fuit tota *ars aulædorum*, quia in jucundum quiddam præ se ferret, cum elegi funebresque cantiones tibijs convenirent. *Scaliger* lib. 1. Poët. cap. 23.

Translatus postea *Elegorum usus* ad longè diversissima: scilicet *ad amores*, non tamen sine ratione. Nam & frequens conquestio in amoribus & verissima mors, quæ à nobis amentissimis amentissimo atque ingratissimo vivitur sexui, ut loquitur *Scaliger* lib. 1. Poët: cap. 50.

Magna verò fuit *apud antiquorum funerâ tibicinum frequentia*, unde etiam factum, quòd cum infinito ferè Tibicinum numero funera gravarentur, nec parum insumeretur pecuniæ, *decemviri plures in funere Tibicines, quàm decem prohibuerint.* Nam si *Tullio* fides habenda, voluerunt decemviri, ut mortui tribus riciniis & vinculis purpuræ, decemq; tibicinibus efferrentur. Quo respexisse videtur *Ovidius* 6. *Fastorum*:

Cantabat fanis, cantabat tibia ludis,
Cantabat mœstis tibia funeribus.
Adde quod Ædilis, pompâ qui funeris irent,
Artifices solos jusserat esse decem.

Atq; is quidem Tibicines iccircò adhibebantur, ut ad funebres eorum tibias (quas flamini audire nefas erat) *naniæ*, mortui hominis laudandi causa, canerentur, autore *Festo.*

Præficis peculiare fuisse *carmen*, commune omnibus funeribus; quod privatum facerent, mutatis nominibus defunctorum & familiarum, *Scaliger* docet *lib. 1. Poët. c. 55.*

Justinianus verò muliebrem Lessum in funere, convertit in cantum, & præficarum loco *Psaltrias* substituit. *In Novella 59.* enim meminit mulierum feretrum præcedentium & psallentium. *Henr. Salmuth* in Guid. *Panciroll.* lib. 1. tit. de exseq. mortuorum, f. 728. & seqq.

Alexandriæ obolis conducuntur, qui mortuos fleant: quod munus sollicitè adeò ac plenè præstant, ut ad eos pertinere funus putes. Ii igitur abire vocantur *threnodi.* *Cælius* lib. 17. c. 21.

Homerus Iliad. ω. in funere Hectoris luctuosæ facit mentionem Musicæ his versibus:

——— ὣς ἄρα δ' ἔσαν, ἀοιδὸς
θρήνων ἐξάρχους, οἱ δὲ στονόεσσαν ἀοιδὴν

οἱ μὲν ἀφ' ἑθρήνεον. Id est, *juxtaq; collocarunt cantores; Luctus principes, hi flebile carmen lamentabantur.*

Quemadmodum & *Græcis* in luctu *nanias* decantari sæpius invenimus, qui *apio coronati*, defuncti laudes recensere carmine, quod *Ialemon* vocant & res memoratu dignas claro præconio celebrare assueverant. Senatoribus verò ac patritiis atq; summis ducibus *tubâ*: minoribus & plebeis *exequiali tibia* canebant *tibicines*. Quam tibiam non in funeribus modò, sed in sacris, in ludis & conviviis adhibebant: Imperatoribus autem *pluribus tubis* mœstum clangentibus: quod à caribus & Phœnicibus deductum autumant, qui in funebri pompa brevibus tibiis magnitudine palmi, lugubre quiddam & stridulum sonantibus, uti soliti fuerunt, ut scribit *Alex. ab Alex.* lib. 3. c. 7. Eæ autem tibiæ Phœnicum lingua *Gringes* vocantur, quod iis in Adonidis luctu soleant uti, Adonidem enim Gringem appellant, ut notat *Erasmus* in Adag. *ex Athenæo* lib. 4. dipnos.

Plato quoq; *lib. 7. de legib.* mentionem facit *caricæ Musæ*, quam interpretatur Φρυγιστὶ ᾠδὴν, lugubrem cantionem.

Hesychius indicat, ad pompas funebres *conduci* solitas *è cariâ fœminas*, carinas dictas, quæ lamentantium personam agerent.

Tympana etiam inter alia instrumenta olim in *funerum* deductione adhibebantur, ut refert *Aphrod.* in probl.

In *Pythonis funere* tibias inflasse & funebre carmen modosq; *Lydios* accinuisse fertur *Olympus* teste *Aristoxeno.*

Ex his aliquantum constare arbitror, quàm celebris apud antiquorum parentalia fuerit Musices usus, quem comprobat, quod *Achillem demortuum* à Musis deploratum, cumq; *musicis instrumentis* ejus pompam exsequialem ductam fuisse, propterea quòd & ipse citharæ pulsandæ artem addidicisset, memorat *Natal. Com.* lib. 9. c. 12.

Et frequentissimum fuisse, *naniam atq; cantu lugubres* decantari etiam *in Imperatorum & magnorum ducum funeribus* deducendis, liquidò manifestant, quòd *funus Augusti* Senatus Rom. inter alia complura *triumphali pompâ* ducendum curarit, præcedente victoria, quæ in curia

erat, *canentibus nœniam Principum liberis utriusq; sexus*, ut scribit *Suetonius*.

Mortuis ATTILA & BELA Hunnorum Regibus, lectissimi Equites magnifica illorum facta modulato cantu cecinerunt. *Sigon.* lib.13. imp.occid. *Bonfin.* lib.7.dec.1.

In DEMETRII funere, theatrico apparatu peracto, *Xenophanes* quidam ingeniosissimus modulator tàm incredibili suavitate carmen sacrum apud *Plutarchum* ceciniſſe legitur, ut & remorum pulsus carmini respondentes flebilem efficerent concentum, magna cum sonoritate conjunctum.

Quod de *Trausorum* & *Getarum* consuetudine diximus, hoc *Ludovicus Cortusius*, JCtus Patavinus, suo tempore celeberrimus, in suo testamento posteritati ni fallor, in mentem revocare voluit. Is enim, ut *Bernhardinus Scardeonius* de claris JCtis Patavinis lib.2. refert, moriens, contra communiorem mortalium morem, ex testamento *interdixit* suis propinquis *lachrymas*, & solitas funerum lamentationes *Ennij* summi vatis exemplo, (qui tale sibi conscripsit *Elogium*:

Nemo me lachrumis decoret, neq; funera fletu
Faxit cur? volito vivus per ora virûm.)

& quæcunq; lugubria solent ad mœsticiâ parari, abesse prorsus voluit, addita etiam ex legato gravi mulctatione hæredi, si id facere neglexisset. *Contrà* verò pro his *acciri jußit*, Musicos, Cantores, Citharœdos & *Tibicines* omnis generis, qui vario concentu, unà cum Clero funeris pompam partim præirent, partim sequerentur, usq; *ad quinquaginta*, quibus singulis *mercedem* dimidij aurei nummi dandam statuit. Et quod *duodecim puellæ* innuptæ amictæ *viridibus pannis* feretro subirent, usq; ad templum, ubi se sepeliendum mandaverit: quæ omnes pariter de more lætantium, quæcunq; vellent, modulantes alta voce concinerēt, relictâ singulis certâ pecuniæ quantitate, dotis caussâ &c.

Obijt anno salutis M. CCCC. XVIII. 16. Cal. Aug. sepultus *Patavi* in *æde* vetustissima *S. Sophiæ*, ubi ejus Epitaphium videre licet, referente *Camerario* cent.1. operar. succis. c.12.

CAPUT XXII.

Variæ Veterum Cantiones.

ATHENÆUS *lib.* 14. *de sophoſ.* recenſet aliquot veterum cantionum genera & ὀνομασίας: multæ namque fuêre cantilenæ, aliæ alijs artibus, temporibus, nationibus convenientes.

PISTORES habebant, quam canerent ad molas, ἰμάϊον vocabant: ut eſt apud *Ariſtoph.* in Atticis & *Callimachum* in Hecate. *Athen.* ἰμάϊον ἡ ἐπιμύλιον (ᾠδὴ) καλουμένη, ἣν ᾖδον τοῖς ἀλέτοις ἥδον. Cantio *Hymæa*, quam & *Epimylion* vocant, cantari ſolitam ab ijs, qui in piſtrino molunt: ab ἰμαλὸς voce fortaſſis dictam, quæ Dorienſibus fuit menſuræ genus: ἰμᾶν quoq; ſignificabat trahere & haurire apud *Athenæum* & *Ariſtotelẽ*. Unde quidam *Himæan cantionem* propriam fuiſſe ſcribunt aquam haurientibus. *Callimachus* ἀείδει, inquit, ἡμὴ πόπις ἀνὴρ ὑδατηγὸς ἰμᾶον. ἰμαλὶς quoq; ſignificat genium, qui molendinis præerat, eſtq; inter Cereris cognomina. Eadem ἐπιμύλιος ᾠδὴ dicitur etiam ἐπαυτλαῖος & ἐπίνος, autore *Heſychio* & ſic eſſet eadẽ nominis ratio ac τῆς ἰμαίου. Nam ἰμᾶν eſt ἀντλεῖν. Manifeſta etiã erit ratio, ſi dicatur ἐπακταῖος, ab ea quæ dicitur Poëtis ἀκτὴ cerealis ſeu farina, ut notat *Caſaub.* lib. 14. in *Athen.* c. 3.

Ælianus lib. 7. de var. hiſt. ſcripſit, Pittacum admodũ laudaſſe μύλην: addidit & rationem, propterea quòd, inquit, parvo in loco diverſis eſſet poteſtas ad exercitandum.

Laërtius in vita ejus ſcribit, ipſum ad molas ſeſe exercère ſolitũ nec mirum ſordidus enim fuit, & *naturæ ſequitur ſemina quisq; ſuæ*. Inde etiam *molaris* illa *de Pittaco* extat *cantilena* apud *Plutarchum* in convivio ſapientum: Ἄλει μύλα ἄλει· καὶ γὰρ Πιττακὸς ἀλεῖ μεγάλας μυτυλήνας βασιλεύων.

Oda illa, quam mulieres, cum pinſerent, cantillarent, dicebatur quoq; τὸ πιστικὸν vel πισμὸς. Unde *Phrynichus*: Ego nunc nobis cantabo *Ptiſticum* & *Nicophron* in Mechanicis: Verùm nunc accine nobiſcum *Ptiſmum* aliquem.

NAUTARUM quoq; fuit cantio quædam, & νύλαιον eſt μῶλος quoddam muſicum & nauticum ᾠδὴ ναυτελευτικὸν in commentarijs Ariſtophaniorum Acharnenſium.

Et *Duris Samius* refert in Alcibiadis navi ab exilio redeuntis Chrysogonum fuisse quendam modulatorem, qui tantâ arte remigum manus gubernabat, ut cum illi remorum pulsum cum Chrysogoni cantu conjungerent, jucundam audientibus redderent harmoniam, ut autor est *Cælius* lib. 9. antiq. lect. c. 10.

Sic Athenis facilis ac tuta in Delum & navigatio. Unde fiebat ut qui illuc solverent, inter navigandum *securi*, nihilq; metuentes *canerent*. Mos autem erat *Athenienſibus*, ut quotannis navim solenni apparatu, religionis causa, Delum mitterent, quod indicat *Plato*. Hinc consentaneum est, qui hac vectabantur, Hymnos quosdam in Apollinis laudem solitos fuisse decantare, ut scribit *Erasmus* in Adagiis.

Pausanias scribit, *Pronomum* tibicinem *Chalcidenſibus* Euripi incolis cantilenam præscripsisse, ut eo carmine *Delum* venientes, loci numina salutarent.

Ad nautarum, cantiones referendum illud ex ornithogonia, ubi inter alia commendantur nautis *auguria cygnorum*: quòd iis in tempestate visis, nautas hilariter canere & τὸ εὐφημεῖν suaviter inclamare, constet. Propterea quòque, quia sub mortem suavissimè canere dicitur,

Cantator cygnus funeris ipse sui,

Adscribendum hoc censent periclitantibus nautis, quod illi sub mortem, quam ob oculos versari cernunt, cygnis apparentibus dulciùs modulentur, certò persuasi, se liberatum iri.

Cygnus in auguriis nautis gratissimus ales;
Hunc optant semper, quia nunquam mergitur undis.

Cruquius in Horatio:

TELAM TEXENTIUM cantilena fuit dicta αἴλινος, cujus meminit *Epicharmus* in Atalantis. *Non* autem *hæc confundenda* cum aliorum scriptorum *ælino*. Nam illi ælino nihil commune cum textoribus, sed tristis cujusdam cantionis est nomen, ut in versu intercalari apud *Æschylum* αἴλινον, αἴλινον εἰπέ. τὸ δ' εὖ νικάτω.

Eustathius de lino & ælino cantilenis disputans, ἡ μὲν τοι, ait, ἐξ ἐπιχάρμου χρῆσις ἐθέλουσα τὸν αἴλινον ᾠδὴν τῶν ἐσταργότων εἶναι καὶ τὸν λίνον τὸ κύριον ἐγκεῖσθαι τῷ αἰλίνῳ βέλεται, ἀλλὰ τὸ λίνον. id est, Epicharmus vult, αἴλινον

fuisse

fuisse cantilenam telam tractantium,& à lino appellativo nomen habere,non à Lino proprio. *Linum* enim scribunt ab Hercule interfectum , & à reliquis discipulis carmine, quod ab ejus nomine nota ejulationis, Αἴ, *Ælinum* appellarunt. *Euripides* verò scribit Linum & Ælinum cantari ἀ μονον ἐν πένθεσιν, ἀλλὰ καὶ ἐπ' ἀυτυχεῖ μολπῇ, non solum in luctu,sed etiam in lœto feliciq; cantu.

Cantilena ad LANIFICIA accini solita dicebatur ἴυλος. *Semus Delius* verò *lib. de Pæanibus* scribit, *ordini manipulos* separatos, vocatos fuisse Ἀμάλας, collectos & in unum fasciculū colligatos ἤλως & ἰήλως.

Itaq; & *Cereris* fuit *cognomentum*, quæ in segete viridi χλοή, *Chloë*, in matura *Iulò* ἰηλώ dicebatur. Sic ab ijs quæ Ceres invenit,& fruges,& hymnos quibus dea celebrabatur, ἤλως nominabant, δημητριήλος & καλλιήλως *Cereris cantores*, suis canticis acclamantur,& segetum fertilitatem atq; copiam rogantes, canantesq;,

πλεῖσον ἤλον ἴει,
πλεῖσον ἤλον ἴει.

Plurimos spicarum manipulos mitte.

Appellarunt autē ἤλως quasi ὅλως, *ex pluribus* enim manipulis fiebat *unus* ἤλος, vel à torto vimine,quo constringebantur. Nam ἤλον est συνεστραμμένον πλεῖσον ἤλον ἤλον ἴει, ἤλον ἴει sic emēdat *Casaubonus* in Athen.

De hac cantione ita scribit SCALIGER lib.1.c.4. Poët. *In Messe* Cererem & Liberam plurimùm in ore habebant, quod carminis genus nominabant ἴηλον. *Spicam* enim veteres sic vocabant, ab aceris tenuitate atq; aristularum: quare *lanam* quoq; eadem voce *ob filiorum* frequentiam. Atq; iccircò lanificarum benè ominantium hoc item ipso vocabulo dictas memoriæ prodidêre. Et *lib.1. Poët.cap.55.* annotat,hanc cantilenam communi nomine dici cum messorum cantu.

MESSORUM porrò cantus dictus fuit λυτιέρσης, ut est apud *Theocritum*, cujus hanc ferunt originem. *Lytierses* Midæ nothus regius celænas habitavit, qui agrorum cultui cùm præter modum studeret, viatores ad convivia invitatos cogere solitus fuit, ut secum essent in opere messorio. Pigriores etiam verberibus affecit, defatigatione

verò lassos obtruncavit, resectis deinde atq; rejectis capitibus, tùm inter manipulos conditis cadaveribus cecinit. Unde ductum proverbium, ut qui non ex animo, aut coactus caneret, λυπερὸν ὠδὴν ἆδειν, *Lytiersam cantionem canere* diceretur. Idem Lytierses instituit, ut in honorem Midæ æstivus (Thericos) aut *messorius hymnus* caneretur. Hunc quidam Herculis manu perijsse ferunt, quod redargui ait *Scaliger* temporum supputatione. Quidam ipsum in messe nimio studio captum atq; labore delassatum interijsse. Sed quocunque fato usus sit, illud constat: Colonos ad Patris solatium *lugubrem cantum* condidisse, quem posteri anniversario cultu ad aras messorias celebrarent.

Ex JULIO POLLUCE *lib.4.cap.7.* & SCALIGERO *lib.1.Poët.c.4.* accepimus, *Maryandenos*, qui sunt populi finitimi Bithynis, simili more, alia fabula eadem anni tempestate *cantionem* habuisse nomine *Borcon*, alij scribunt Borimon. Hic autem Borimus Upii Regis fuit filius, qui Jollæ quoq; & Maryandeni pater fuit. Hunc ajunt Juvenem in venatione messis tempore mortuum: alijs placet, puerum à messoribus aquatum missum, *correptum à Nymphis* disparuisse, unde νυμφόληπτος vocatur. Id quod verisimilius est: vetustissima namque tenuit consuetudo, qua priscorum Regum liberi armentorum custodijs apponerentur, sicuti de *Paride atq; Ganymede* scriptum est. Hic igitur Borimos vel Borcos potius honoratus fuit post fata lugubri inter Agriculturam cantione eodem nomine, *Hesych.* duobus locis nominat Bormum, vocatq; Βῶρμον, ait, θρῆνον ἢ Βόρμα νυμφολήπτου μαριανδηνῶν.

NYMPHUS lib.1. de Heraclea, de Maryandenis loquens, ait, Apud eos, cantiones itidem nonnullas audire & intelligere est, quas patriâ consuetudine cantantes, hominem priscum quendam nomine *Borcum*, inclamant, eumq; narrant viri divitis ac illustris gnatum, forma & ætatis vigore alios excellentem cum suis intentus negotijs, messoribus, quòd biberent, dare vellet, ad aquam hauriendam profectum evanuisse. Itaq; illum quærere indigenas, cum flebilium versuum lamentis evocantes, quibus omnes ad hoc usq; tempus uti perseverarunt.

Huic

Huic similem facit *Scaliger*, quem Ægyptij *in Adonidis memoriam* vocabant *Adonyma* & *Adoniasmon* & *Adonima æden*, sicut ejusdem gentis cantus ille fuit *Maneros* dictus, ab eo, qui ipsius agriculturæ author extitisset: quem etiam Musarum discipulum autumant, inque convivijs canebatur. Hunc primi regis ipsorum filium, præmaturâ morte cum decessisset, instituta soli ipsi cantilena publica Ægyptij lamentis decorant, ut scribit *Herodotus* lib. 2.

ARISTOXENUS lib. 4. de Musica referente *Athenæo*, lib. 14. scribit, priscas fœminas ceciniſſe cantionem quandam *Calycen* dictam. *Stesichorus* meminit *Calicæ*, quæ *Evathli* juvenis amore capta, à Venere precatur ejus nuptias: contempta verò à fastidioso & renuente juvene, præcipitio sese interemit, id quod circa Leucarum factum est. Ejus virginis mores apprimè fuisse pudicos Poëta finxit, ut quæ consuetudinem juvenis non prorsus & quovis modo cuperet, sed optaret, si liceret Evathlio virgo nubere, aut si, quod in votis erat, obtinere non posset, abire vita.

Idem scribit *Harpalycen ab Iphiclo*, quem impotenter amabat, contemptam mœrore contabuisse, institutumq; ab eventu illo virginibus cantionis certamen, quam *Harpalycen* nominant.

In *Eoris* de *Erigone* quædam canebatur, quam ἀλήτιν vocabant.

APOLLINI quædam sacra cantio *Philelias* dicta est, ab intercalaris versu, qui proprius ei asmati, ἔξεχε, ἔξεχε ὦ Φίλ' ἥλιε.

In Sicilia quotannis *Cereri* Liberam quæritanti, accinebatur poëma, quod *Persephate* dicebatur. Tale est apud *Theocritum* Herculis in Hylæ desiderio. Fuit & illud in usu, quod in *Horarum gratiam* concinebatur, authore *Theodorico* Colophonico.

BALNEARIIS item suum erat, quemadmodum hodie *dulcianorum* apud Gallos.

Item FULLONIBUS & LIGNATORIBUS apud *Festum* lib. 11.

Præficis quoque peculiare fuit cantilenæ genus, ut supra *cap. 23.* diximus.

Eorum qui PECUDES DUCEBANT ad pascua cantio fuit βουκολιασμὸς. Id genus cantionis reperit *Diomus Siculus* bubulcus. Quemadmodum & *Scaliger* lib.1. Poët.cap.4. modulationem in pastionibus primùm inventam, quod alibi annotavimus. ποιμενικὰ illi dicebantur cantus, quibus opiliones sese atq; alios oblectarent. αἰπόλια à capellis quasi αἰγοπόλια: βουκολικὰ à bobus, quæ & nobilissima habita est. συβώλια à suibus, quod canerent subulci.

Hujus generis extat Poëma, quod composuit *Eriphanis* poëtria, Menalcæ venatoris amore capta: per varios enim sequuta saltus, canens semper atq; sævitiam objiciens: νόμιον inscripsit. Ejus paucula illa extant verba: μακραὶ δρύες ὦνα μενάλνα. *Scaliger* lib.5. Poët. cap.5. *Sero* appetente diei, quasi receptui cum canebant, *pastores*, ut è pastu greges evocarent suavissimis numeris.

Ovidius lib.4. Tristium, de varijs cantiunculis sic canit:

Hoc est cur cantet vinctus quoq; compede fossor
Indocili numero cum grave mollit opus.
Cantet & innitens limosus pronus arenæ
Adverso tardam qui vehit amne ratem.
Quiq; refert pariter lentos ad pectora remos
In numerum pulsâ brachia versat aqua.
Fessus ut incubuit baculo saxoq; resedit,
Pastor arundineo carmine mulcet oves.
Cantantis pariter, pariter data pensa trahentis,
Fallitur ancillæ decipiturq; labor.

IN VINDEMIA cum primùm mustum gustabant, ita canere mos fuit: *Omnis gratia vetus, Novum vinum bibo, Veteri novo morbo medeor.* Unde & *Meditrina Dea*, cui libarent tunc, & *Meditrinalia sacra*, à medendo. *Scaliger* lib.1. Poët.c.55.

Homerus etiam meminit Musices & saltationis in Vindemia *lib.σ. Iliad.* his versibus:

τῶσιν δ' ἐν μέσοισι πάϊς Φόρμιγγι λιγείῃ &c.

Id est:

Hos inter medios puer citharâ sonorâ suaviter citharizabat: chorda autem bellè resonabat tenellâ voce; hi autem pulsantes terram simul cantuq; sibiloq; pedibus tripudiantes sequebantur.

ADMETI NAENIA dicebatur tristis & lugubris cantilena, quod defunctâ *uxore Admeti*, quæ vitam mariti suâ cariorem habuit stridulæ quædam & lugubres cantilenæ decantarentur assiduè apud Admetum, donec mota Proserpina remisit uxorem Alcestiden, ut fabulantur. Meminit hujus *Euripides* in Alcestide. Et *Aristophanes* in Vespis:

ἄδει κλέων ⸗ λαβόμεν ⸗ τῆς δεξιᾶς
Ἀδμήτου λόγον.
Canit Cleonis apprehensa dextra
Verbum Admeti.

Interpres citat hos versiculos ex fabula Ciconijs:

ὁ μὲν ἤδεν Ἀδμήτου λόγον πρὸς μυρρίνην
ὁ δ' αὐτὸν ἠνάγκασεν ἁρμοδίου μέλος.

Id est:

Atq; is quidem canebat Admeti modos, Ad myrtum, at alter adegit Harmodij melos ut caneret.

Apud Spartanos, brumæ tempore cœlibes ex Magistratuum edicto cogebantur forum vestibus spoliati obire, *cantilenam* in se compositam concinentes, meritò nimirum ita puniri se, quòd non parerent legibus, teste *Plutarcho* in Lycurgo.

Huc referre libet, quod *Athenæus de choro Syrbenæorum* scriptum reliquit, in quo singulos oportebat canere, *quicquid visum fuisset & in buccam venisset*, nihil attendentes aut auscultantes, quicquid cantet vel assidens proximè vel chori ductor ac præcentor, sæpius ipse, quàm cæteri tumultuosior ac magis in compositus.

NUTRICIAS CANTILENAS *Jovianus* vocavit *Nœnias*: propterea, quòd vulgus in Italia *Nutrices Nœnas* dicunt: ut opinor, à cantiunculis, quæ sunt similes cantibns præficarum. At veteres Nutri-

cum cantiunculas καταβαυκιλήσεις nominarunt. *Baucis* enim nomen in re futili, ut notat *Scaliger* lib. 1. Poët. c. 30.

Ex his perspicimus, datam scilicet esse Musicam, tanquam lac animæ, & gratissimum solicitudinis lenimentum, & laborum solatium atq; remedium, ad inducendam humanarum calamitatum oblivionem, quibus vita hæc nostra undiq; septa deprehenditur, cùm & ipsi agricolæ rudes & callosi, æstivo sole, intolerabiles alioquin labores, sylvestri Musa & cantu attenuent: & rustica anus, quæ vel antelucanis horis nere aut lanam ducere nunquam cessat, cantando omnia leviora facit: ut paulò ante ex *Ovidio* adduximus. Immò post imbres & turbulentissimas tempestates Musica fluctuantibus Nautis portus, ipsis infantibus à natura insita, quorum vagitum ad nutricum cantum sedari certũ est, quæ sunt verba *Henrici Salmuth*, in lib. 1. Pancirolli de reb. memorab. tit. de Musica.

Syntag-

SYNTAGMATIS MUSICI TOMI PRIMI PARTIS SECUNDÆ, MEMBRUM POSTERIUS.

De MUSICA VETERUM ORGANICA ET INSTRUMENTIS MUSICIS.

Caput I.

PROOEMIUM.

De Musis, & Apolline, omnis harmonici concentus autoribus & præsidibus, deq; earum numero.

MUSÆ antiquis omnium Poëtarum, Cantorum & cantilenarum autores putabantur, cui Musarum choro Apollinem adjunxerunt, quem propterea μουσηγέτην, quasi ducem & principem Musarum, vocari asserit *Joh. Pier.* lib. 47. Hieroglyph. Quemadmodum *Plinius* lib. 37. cap. 1. in Gemma illa (Italis Agata, Latinis Achates dicitur) Pyrrhi Epirotarum Regis, hujus rei imaginem nobis suggerit. Gemmæ enim isti vena

inerat,

inerat, quæ Apollinem in medio novem Musarum choro cum insignibus suis, citharâ canentem, repræsentabat.

Has Musas quidam *Recentiores* Jovis ex Mnemosyne dixerunt filias, quia eruditionis omnisq; scientiæ promptuaria quædam cella sit Mneme, vel memoria, à qua Mnemosyne originē ducit. *Alij* Memmonis & Thespiæ filias putarunt, unde apud Thespienses fuêre Musarum ludi, qui *Musea* dicti sunt: in quibus proponebantur cantilenarum & harmoniæ præmia victoribus, ut scribit *Natal. Com.* Mythol. lib. 7. c. 15. Nutricem habuerunt Euphemem, ut memoriæ reliquit *Euphranor* lib. de Tibicinibus.

Easdem non modò Musices musicorumq; Instrumentorum, verùm variarum etiam disciplinarum inventrices scripsit, &, quid quæque invenerit, patefecit versibus Græcis *Callimachus* in quodam epigrammate, quorum Latina translatio hæc est;

CALLIOPE *reperit sapientes provida cantus*
Heroum: CLIO *citharam clarissima: vocem*
Mimorum EUTERPE *tragicis lætata querelis.*
MELPOMENE *dulcem mortalibus attulit ipsa*
Barbiton. at suavis tibi tradita tibia fertur
TERPSICHORE. *Divumq;* ERATO *mox protulit hymnos.*
Harmoniam cunctisq; POLYMNIA *cantibus addit.*
Uranie cœli motus atq; astra notavit.
Comica vita tibi est, moresq; THALIA *reperti.*

Alij Musarum studiorum varietatem his expressêrunt versibus:

CLIO *gesta canens transactis tempora reddit.*
MELPOMENE *tragico proclamat mœsta boatu.*
Comica lascivo gaudet sermone THALIA.
Dulciloquis calamos EUTERPE *flatibus urget.*
TERPSICHORE *affectus citharis movet, imperat, auget.*
Plectra gerens ERATO *saltat pede, carmine, vultu.*
Carmina CALLIOPE *libris heroica mandat.*
URANIE *cœli motus scrutatus & astra.*

Signat cuncta manu, loquiturq́; POLYMNIA *gestu.*
Mentis Apollineæ vis has movet undiq; Musas:
In medio residens complectitur omnia PHOEBUS.

Demetrius verò *Byzantius* lib. 3. poëmatis, non Musis, sed ipsi APOLLINI musicarum rerum inventionem attribuit: ipsumq; & tibiam & citharam & fidium cantus inveniſſe, tradit. Cujus rei fidem facit quod *Pausanias*, inter *Apollinis sacrificia* hymnos cum tibiarum sono decantari fuiſſe ſolitos ſcripſit. Et ejusdem *Apollinis* in Delo *signum* fuit, hoc habitu, ut dextrâ arcum, ſiniſtrâ Gratias teneret, & Gratiarum alia tibias, alia lyram, alia fiſtulam ori Apollinis admoveret. Hinc propter Muſicæ inventionem *Athenienſes Apollini cicadas*, canorum omninò animalis genus *conſecrarunt*, quod ex his *Ariſtophanis* enarratoris verbis ex Græco in Latinum translatis liquet: Antiquiſſimi Athenienſium aureas cicadas capillis implicitas geſtabant, quoniam cùm muſicæ ſint cicadæ, ſacratæ ſunt Apollini: qui patrius Deus eſt illius civitatis. *Natal. Com.* Mythol. lib. 4. cap. 10.

Platonici Muſarum nomine harmonicos *cæleſtium motuum interpretantur concentus*, & à Jove, mundi totius ſpiritu & mente, cœleſtes moveri ſphæras, unde Muſici cantus Muſarum nomine ſignificati coorirantur, quia ubiq; vigeat Jupiter, & cœlum, velut citharam quandam, verſet, harmonicosq; proliciat cantus. Unde *Marſilius Ficinus* in Jonem Platonis hæc annotat: *Jupiter*, inquit, *mens Dei eſt, ab hoc Apollo, mens animæ mundi, & anima totius mundi, octoq; ſphærarum cæleſtium animæ: quæ novem animæ, novem Muſæ vocantur, quia dum cælos harmonicè movent, muſicam pariunt melodiam: quæ in novem diſtributa ſonos, octo ſcilicet ſphærarum tonos, & unum omnium concentum, novem Sirenes Deo canentes producit. Quamobrem ab Jove Apollo, & Muſæ ab Apolline, id eſt, mente animæ mundi, chorus Muſarum ducitur: quia mens illa ſicut ab Iove illuſtratur, ſic & animas mundi ſphærarumq; illuſtrat.* Et poſt pauca. CALLIOPE, ait, *Muſa vox eſt ex omnibus reſultans ſphærarum vocibus.* URANIA, *cæliſtelliferi, per dignitatem ſic dicta.* POLYMNIA *Saturni propter memoriam rerum antiquarum, quam Saturnus exhibet, &*

ſiccam frigidamq́ complexionem. TERPSICHORE *Iupiter: ſalutifer enim choro hominum.* CLIO *Martis, propter gloriæ cupiditatem.* MELPOMENE *Solis, quia totius mundi temperatio eſt.* ERATO *Veneris, propter amorem.* EUTERPE *Mercurij, propter honeſtam in gravibus rebus delectationem.* THALIA *Lunæ, propter viriditatem ejus, humore rebus exhibitam.* APOLLO *item Solis eſt anima: lyra ejus Solis corpus: nervi quatuor: motus ejus quatuor, annulus, menſtruus, diurnus, obliquus: quatuor voces, neates, hypates: doriones gemini, quatuor ſunt triplicitates, ex quibus quatuor qualitates temporum producuntur.* Hæc Marſilius.

Porrò *de numero Muſarum* diſcrepantes ſunt ſcriptorum ſententiæ.

Scaliger lib. 1. Poët. c. 2. Priſcis Theologis *duas* tantùm creditas Muſas recitat, qui ſeſe earum diſcipulos cecinêre: quarum altera ſit dicta μελετὰ, quæ quidem meditando inveniret: altera ποιητὰ, quæ inventa certo diſponeret judicio. Illámq; contemplativam dixerunt, quæ res à ſenſibus abſtractas doceret; alteram ab efficiendo, practicam, quæ circa effectionem & omnes res mechanicas verſaretur. Propterea verò, quòd eruerent ex ipſis exordijs rerum ignota vulgò monumenta; *tertiam* quidam adjecêre, quam μνήμην à memoria nominarunt.

VARRO etiam *tres* ſcribit fuiſſe Muſas: unam, quæ aquæ naſcitur motu: alteram aëris icti efficit ſonus: tertiam, quæ mera tantum voce conſiſtit. Eandem vel aliorum etiam præter Varronem ſententiam recitat & examinat *Scaliger: tres* nimirum à quibusdam creditas Muſas & *triplicem Muſicam*, in harmonia, quam ſola voce conſtare dicebant: in aëre, quæ proficiſceretur ab inſtrumentis: & in aqua, cujus Cteſibium authorem tradit *Vitruvius*, atq; hydraulicam nominaſſe. Verùm, inquit *Scaliger*, hi minus purè tantam rem providêre, quippe etiam vox in aëris ictu conſtat. Eſt enim aëris percuſſio, aut ipſe percuſſus aër. Præſertim quum in Fiſtula & tibia eadem, quæ & vocis materia ſit: nempe flatus ipſe: Quin etiam aqua neutiquam ſonum edat ullum ſine aëre.

D. Augu-

D. AUGUSTINUS hanc de *Varrone* fert sententiam. Non audiendi sunt, inquit, errores gentilium superstitionum, qui *novem* Musas Jovis & Memoriæ filias esse finxerunt; refellit eos *Varro*, quo nescio, utrum apud eos quisquam talium rerum doctior vel curiosior esse possit. Dicit enim civitatem quandam, (*Gyraldus* colligit fuisse Sicyonem ex his versibus:

Tres solas quondam tenuit quas dextera Phœbi,
Sed Sycion totidem ternas exæresacravit.)

apud tres artifices, Cephisodotum, Strongylionem & Olympiosthenem, terna Musarum simulacra locasse, quæ in templo Apollinis dono poneret, ut quisquis artificium pulchriora formasset, ab illo potissimum electa sumeret. Itaque contigisse, ut operâ suâ illi artifices æquè pulchra explicarent, & placuisse civitati omnes novem, atque omnes emptas esse, ut in Apollinis templo dicarentur, quibus postea dicit *Hesiodum* nomina imposuisse. Tres autem propterea illa civitas locaverat, quia facilè erat animadvertere *omnem sonum*, qui materies cantilenarum est, *triformem esse* naturâ. Aut enim editur *voce*, sicut est eorum, qui faucibus sine instrumento canunt: aut *flatu*, sicut tubarum & tibiarum: aut *pulsu* velut in citharis & tympanis & quibusdam alijs, quæ percutiendo sonora sunt.

CENSORINUS *lib. de die natali*, Musas olim ait *tres* fuisse ideò existimatos, quoniam organum quondam tres habuit intensiones, *gravem, mediam & acutam*.

Hisce non astipulatur *Plutarchus in Sympos. quæst. 14.* ubi inquit: *Atq; hujus rei causa non est tribus Musices generibus assignanda, diatonico, Chromatico & Harmonico: minusq; tribus Musicæ diastematis*, νήτη, acuto: μέση, medio: & ὑπάτη gravi.

Scaliger ternarium illum Musarum numerum à canentium numero per initia constitutum affirmat. Itaq; eo crescente ad quartam personam usque additam à nonnullis & *quartam* Musam. Auctâ deinde varijs in organis arte concentionum, etiam *septem* proditas. Postremò ad *novem* usque promotam frequentiam in eo

stetisse. Qui *novenarius Musarum numerus* usu postea receptus, & comprobatus est ferè ab omnibus; primò ob ipsius numeri τελειότητα, vel perfectionem, ut primi quadrati, procedentis ex primo numero impari, ac impariter impari: estq; qui primus dividitur in tres impares æquales.

FULGENTIUS novem Musas cum Apolline nihil aliud esse refert, quàm *decem humanæ vocis modulamina:* unde & *Apollinis cithara* depingitur *decachorda.* Et hoc ipso denario numero nihil aliud designatur, quàm *quatuor primores dentes, quos lingua percutit; duo labra, quæ sunt veluti cymbala verborum; linguam, plectrum; palatum, cujus concavitas profert sonum; asperam arteriam, quæ est meatus spiritalis; & pulmonem, qui veluti follis conceptum spiritum reddit & revocat:*

CAPUT II.

De Generali Musicorum instrumentorum distinctione.

QUod generalem Musicorum Instrumentorum distinctionem spectat, *Isidor. Orig. lib. 3. c. 18. tripliciter Musicam distinguit:* In *Harmonicam*, quæ voce constat, estq; eorum qui aspâ, quod dicunt, voce cantant: In *Organicam*, quæ flatu maximè indiget: Deniq; in *Rhythmicam*, quæ motu & impulsu digitorum exercetur, & pertinet ad nervos & ad pulsus: cui dantur species diversarum citharum, tympanum, cymbalum & sistrum vel alia, quæ metallico rigore percussa cum suavitate tinnitum reddunt. Omnia igitur organa Musica *Isidorus* ad duas illas distinctionis illius partes, Organicam & Rhythmicam referre videtur.

Quidam ita instrumenta Musica dispescunt, ut *quædam* dicantur ἔμπνευστα, à spiritu & flatu, cujus officio maximè indigent, & eodem à reliquis distinguuntur. *Quædam* verò sint ἔντατα, quæ chordis & fidibus intendũtur, quæ item κάθαπτα & ψηλαφητὰ, quia *digitis* tangun-

tur

tur & contrectantur; vel mediante etiam plectro: ψηλαφᾶν namque vox propriè de fidium contactu dicitur. Præter hæc sunt instrumenta *quædam* Musica, quæ dicūtur ἔνηχα sonora & ψόφῳ μόνον παραστατικά, crepitu solùm resonantia, apud *Athenæum* lib. 14. dipnosoph. ubi ἤγουν δήλωνα καὶ χωρὶς τῶν φυσωμένων καὶ χορδαῖς διειλημμένων ἕτερα ψόφῳ μόνον παραστατικὰ καθάπερ τὰ κρέμβαλα. Id est: *Quin & alia diversa sunt, tum ab ijs, quæ animantis afflatu, tum ab ijs, per quæ protenduntur chordæ vel fides, crepitu solum obstrepentia.*

Johan. Guilielmus Stuckius lib. 3. antiq. convival. cap. 20. Prisci, inquit, sapientes *triplicem Musicam*, fecerunt, *mundanam*, *humanam*, *organicam*.

Mundanam eam censuerunt, quæ in concinno illo cœlestium corporum motu, atq; in elementorum dissimilimorum cōsensu, quasiq; concentu cernitur. Ejus motus concentū inde colligunt, quòd tātorum corporū motus tacitus esse non possit: & quia concinnus sit, suavem esse necesse sit. Quam harmoniam non modò *Plato* & *Ptolemæus* tradiderunt, verumetiam *Homerus* & *Augustinus*, alijq; viri graves & sapientes, videntur approbare.

Humana Musica videtur ea dici, quæ fit hominis voce.

Organica quæ fit organis, ad edendos concinnos sonos affabrè factis. Organorum autem (ut in Protheoria in Psalmos *Chrysosthomus* scribit) alia sunt ἐμφυσώμενα, sive πνευμαλικὰ, *Plutarcho* ἐμπνευστὰ, quæ inflata ab hominibus sonum edunt, ut sunt cornua, litui, tutæ, buccinæ, tibiæ & fistulæ: Alia sunt ἔγχορδα, *Plutarcho* ἔντατα, quæ constant nervis & chordis, & vel plectro, vel digitis tanguntur, ut citharæ, testudines, lyræ, psalteria, sambucæ, panduræ, barbiton, nablium, pectis & alia hujus generis. Alia verò κρουστὰ, quæ pulsantur, ut tympana, sistra, cymbala & campanæ. Unde & *sonorum tria genera* pulsantur, quorum *primum* viva voce animantis edatur: *secundum* fiat organorum inflatione: *tertium* deniq; pulsu.

Sed plenior Instrumentorum Musicorum distributio infrà in corollario tradetur.

CAPUT III.

De Fistulæ notatione, materia, structura vel figura, speciebus, inventione & usu.

Fistulam omnium Instrumentorum Musicorum origine & inventione esse primam, inter omnes fermè concors & unanimis est sententia, quippe *Pastorum inventum*, quod est vitæ genus antiquissimum, propterea primo loco de ea agere instituimus.

Nominis originem considerantes, *quidam* Fistulam dici volunt ad similitudinem fistulæ, vel tubi, per quem in aquæductu aqua elabitur. *Alij* à Græco φυσάω deducunt, quod est inflo, vel inspiro, expendentes soni fistularum effectionem; flatu enim vel spiritu sonoræ reddunturtur.

Scaliger lib. 1. Poët. cap. 4. Fistulam, hoc nomine Latinis vocari asserit ab hiatu.

Hebræi fistulam נקב Nækæb, à Nakab, id est, perforando, vocant, à perforatione foraminum.

Græcis σύριγξ dicitur, à sibilo, quem edit, conjunctum namque quendam stridorem vel sibilum habet fistulæ sonus, cum suavitate & dulcedine, quod patet ex illo *Theocriti* Idyll. 1. ἀδὺ δὲ κἀ τὸ συρίσδες (linguâ dorica) *dulce canis fistulâ.*

Notationem habes Etymologicam; cape & *materiam*, quæ principiò fuit arundinacea, aut à cicutis petita. Neq; verum est, inquit *Scaliger*, quod ait *Servius*, cicutam esse internodia calamorum, sed frutex omnibus notus caule aut vacuo, aut eâ medullâ, ut facilè exenterari & exterebrari possit, quod Græci dicunt συριγγοῦσθαι, in fistulam excavari.

Galli etiam atq; accolæ insulani ex calamis fistulam fecerunt olim, quum alij ex avena compegissent. *Virg.* Eclog. 1,

Sylvestrem tenui Musam meditaris avena.

Avena sumitur pro fistula, ex avenæ culmo facta, quòd paullò post dicit calamo agresti ludere, pro fistula ex calamo. Calamus enim proprie est frutex aquatilis fistulis aptus, canna minor & arundine.

Structuræ modum & *figuram* quod spectat, *singulares* primùm fuêre tubuli, mox *bini* cohærentes, quæ lino aut cera jungebantur. Setæ quoque quia magis ad manum, quàm linum præstò essent, pro lino, usu fuêre receptæ. Crevit autem successu temporis tubulorum numerus ad *septenos* usque magnitudine, omnes inter se impares, sed certâ proportione ad alæ figuram: in summo quâ inflabantur, æquales: inæquales, quâ exit spiritus. Eandem admodum ineptè *Romæ* à recentioribus pictam affirmat *Scaliger*, tanquam in utrem omnes cannas injicientem: propterea quòd ignorabant id, qua ratione possent distantia tubulorum ora percurrere non ineptè: Quæ nunc *organa* vulgò vocant, & referunt priscam Syringa reipsa & artificio ac suavitate superant.

Descripsit & materiam & modum & numerum *Poëta* illo versu *Eclog. 2.*

Est mihi disparibus septem compacta cicutis
Fistula.

Dispar hîc non ad numerum referas, qui denotatur voce septem: sed ad quantitatem continuam, inæqualemq; magnitudinem, quia aliæ alijs sunt majores. *Cicutæ* nomine *Servius* hîc significari ait spatium inter modos cannarum, ut fistula sit septem disparibus internodijs, cerâ fortasse compactis, quod displicet *Scaligero*, ut dicebamus.

Primam fistulæ *inventionem Pani*, Pastorum, venatorumque & universæ vitæ rusticanæ præsidi attribuunt, qui primus scribitur *septem* calamorum concinnè inter se connexorum fistulam excogitasse, ut canit *Maro* Eclog. 2.

Pan primus calamos cerâ conjungere plures
Instituit.

Quod

Quod ex Mythologia de *Syringe Nympha* à *Pane* adamata deducũt, quæ,ut fabulantur , cùm vim ipsius effugere non posset, in calamum scribitur conversa,ut canit *Ovid.*lib.1.Metam.

Panaq; cùm prensam sibi jam Syringa putaret,
Corpore,pro Nymphæ calamos tenuisse palustres.

Cumq; ad ripas Ladonis fluminis Pan aliquantulum constitisset, *ventusq; calamos* leviter agitasset, quidam perforati harmoniam emittere, ac suavem reddere sonum deprehensi sunt. Hos carpens Pan, fistulam,cùm illos inflasset,paulatim invenit: qui calami cùm nati essent in *Ladone* flumine,& Syrinx sive fistula quæ sonum emittebat,vocata fuit *Ladonis* filia,scilicet quæ nihil aliud erat,quàm *calamus.* Nam *Syrinx* σύριγξ vel fistulam vel cantum fistulæ apud Græcos denotat. Testatur & *Lucretius lib.5.* calamos à vento agitatos sibilum priùs emisisse,ac postea in locis paludosis id à pastoribus observatum dedisse facultatem inventioni, ut patet ex his:

Et Zephyri cava per calamorum sibila primum
Agrestes docuêre cavas inflare cicutas.

Hunc ipsum Pana memorant ad montes Nomios non procul à *Lycosura* urbe fistulam inveniſſe,ubi *Molpea* fuit vicus & templum Panos. Hujus rei narrationem legimus apud *Natal. Com. lib.* 5. Mythol. cap.6. Hujus *Panos comites* congeneres Satyri & Tityri dicebantur: iccircò quâ canerent arundinem etiam *Tityrmum* Dores nominarunt, ut notat *Scal.lib.1.* Poët.cap.4. *Polydorus* lib.1. de rer. invent.cap.15. scribit, ex sententia Euseb. lib.2. de præp. Evang. *Cybelen* inveniſſe fistulam. *Euphonon* hexametrorum scriptor lib. de Poëtis lyricis tradit, fistulæ cui *unicus* & simplex est calamus, inventorem esse *Mercurium*: (μονοκάλαμον Græcis dicitur)vel,ut alij memoriæ tradiderunt,*Seuthen* & *Rhonacen* Medos, Ejus verò,quæ *multis* est compacta calamis (quæ πολυκάλαμον dicitur) *Silenum*: Illius autem quæ *cera* conglutinatur (τὴν κηρόδετον)*Marsyam.* Κηρόπλαστον vocat Poëta quidã apud Plutarch. lib. περὶ τῆς ἀργησίας his verbis: ὁ τῶν βυκόλων κηρόπλαστον ὀπτοβεῖ δόναξ ἀχέτας ἐπινοδόσαν νόμον. Id est, bubulcorum cera compacta fistula,canora,

sopori-

soporiferos modos edit. Paullò antè dicebamus fistulam quandam *arundinaceam* à Tityris eorumq; nomine *Tityrmum* nominatam. Est & fistula alia *eburnea*, quam *Tonation* vocant, cujus singularem quendam usum mox subjiciemus. Pana, quem inventorem dicebamus fistulæ, alterâ manu septem calamorum fistulam, altera baculum incurvum gestare solitum fuisse dicit *Lucianus* in Baccho. Quem ipsum custodem ovium posse gregis ubera implere existimarunt, dum fistulam inflaret, ut scripsit *Ibicus* his versibus:

O Pan pascendis gregibus custodia fida,
Ut labra auratis addita sunt calamis.
Fistula dulce sonet, nivei quo munere lactis
Ad Clymeni portent ubera plena casas.

Fistulam quoq; ipsius *septem* calamorum, modò ventorum varietatem, modò harmoniam *septem tonorum* cœlestium significare tradit *Nat.* lib. 5. cap. 6. quia ad *septem planetarum* imitationem septem chordarum instrumenta musica priùs fuerunt inventa.

Imò *Nymphæ* dicuntur à Poëtis fistulâ Panos delectatæ circa illum tripudiare, Hydriades scilicet, sive aquaticæ, & Hamadryades, quemadmodum constat ex his carminibus:

Conticeant Pryadum colles fontesq; perennes
Ipsaq; conticeant pignora parva gregis:
Fistula dulce canit quia Panos, labra canoris
Humida ut illius addita sunt calamis.
Hunc circa statuere chorum molli pede Nymphæ
Hydriades pariter Nymphæ & Hamadryades.

Fistulâ autem olim usi pastores, qui *præmijs* propositis fistulæ flatu *certare* consueverunt, de qua re alibi diximus.

Theocrit. Idyll. 24.

Dulcis autem mihi cantus, & si fistula cano,
Et si tibia loquor, & si calamo, & si fistula compacta.

Virgil. Eclog. 3.

Cantando tu illum? aut unquam tibi fistula cerâ

Juncta fuit? non tu in triviis indocte solebas
Stridenti miserum stipula disperdere carmen?

Miserum Servius interpretatur, quale fiebat in trivijs & quadriviis à pastoribus in honorem *Dianæ*, id est, Proserpinæ, ad imitationem Cereris, eam inquirentis.

Similis locus est apud Theocrit. Idyll. 5.

Τὰν πόϊαν σύριγγα &c.
Quam fistulam? tu enim quando serve Sybarita
Possedisti fistulam? quid non adhuc cum Corydone
Sufficit tibi stipulæ foramen sibilare habenti.

Tum propter hanc causſam Pastores fistulæ sono usi, quia *Pecora* & armenta, fistularum sono audito, avidiùs escam sumere atque compressiùs pasci in herbis meminit *Paulus Diaconus* lib. 5. c. 37. Itaq; Pastores, bicornibus fistulis (*Seckpipas* septentrionales vocant) ludunt.

Mantuanus *Tonium* fistulicinem paganum, *Saccomusa* ludentem in Bucolicis eleganter his versibus depingit:

Et cum multifori Tonius cui tibia buxo,
Tandem post epulas & pocula multi colorem
Ventriculum sumsit, buccasq; inflare rubentes
Incipiens, oculos aperit: ciliisq; levatis
Multoties q; altis flatu à pulmonibus hausto
Utrem implet, cubito vocem dat tibia presso.
Nunc huc nunc illuc digito saliente vocavit
Pinguibus à mensis juvenes ad compita cantu
Saltidico, dulciq; diem certamine clausit.

Quam suprà diximus fistulam *Tonation*, hujus egregiam persensit utilitatem C. *Gracchus*, qui quoties apud populum *concionem* habuit, vel à tergo Servum Erycinum Musices gnarum astare jussit, qui occultè illâ fistulâ *pronunciationis* formaret modos, aut nimis remissos concitando, aut plus justo concitatos revocando, ut scriptum reliquit *Val. Max.* lib. 8. cap. 10.

Fistularum quoq; quibusdam populis *in bello* fuit usus, quemad-

modum Lydos Syringibus & alijs instrumentis musicis in acie instrui memorat *Herodotus*. Et Halyattes Rex Lydorum in bello contra Milesios fistulatores adhibuit, ut notat ex Thucyd. *Gellius* lib. 1. c. 11.

CAPUT IV.

DE TIBIA. Ejus notatione, descriptione, inventione & origine atq; partibus, variisq; ab Inventoribus speciebus.

TIBIÆ, inter Pastores post fistulam vetustissimæ, historia & consideratio locupletior, quam non absque ratione à vocis notatione, quæ sæpissimè nos in rei perceptionem deducit, exordimur.

Stuckius lib. de Sacris & Sacrificijs gentilium fol. 111. *Tibiam* Hebraicè appellatam memorat חליל *Chalil*, quam vocem LXX. interpretes αὐλὸν tibiam verterunt ut Ep. 5, 12. & alibi. Quo loco Thargum אבובא *Abbuba* interpretatur, quod fistulæ sit affinis. Rabbi Schelomoh hoc Instrumentum sic dictum vult à *concavitate*, quod sit concavum. Nam חליל *Chalil* est concavus. Unde *curva* tibia à Tibullo & *cava* ab Ovidio appellatur.

Tibullus Eleg. 2.

Obstrepit & Phrygio tibia curva sono.

Ovid. lib. 6. Fastorum.

Quæritur in scena cava tibia, quæritur aris.

Pagninus חליל tibia, inquit, sunt qui dictam putent, quasi prophanum instrumentũ, cujus sit usus in publicis choreis & solemnitatibus.

Græcis αὐλὸς tibia appellatur ἀπὸ τοῦ ἄειν, à flando, vel flatu, quippe describente Athenæo lib. 5 deipnosoph. αὐλὸς ἐστὶν ὄργανον, ᾧ διέρχεται τὸ πνεῦμα, organum, quod flatus permeat. Apud Latinos porrò *tibia*, à tibijs ferarum & maximè ossiculis cervorum nomen traxit, è quibus olim conficiebatur.

Tuscorum lingua Tibicines Subulones vocat à Subula, vel potiùs Subulonis cornu similitudine. *Est* autem *Tibia*, eodem Stuckio definiente, Instrumentum Musicum, oblongum, teres & foraminosum, quod inflatũ & digitis modò adductis, modò reductis, temperatum, non injucundam reddit harmoniam: Unde Cic. de claris Orat. *Si*, ait, *Tibiæ inflatæ non referant sonum, abjiciendas sibi Tibicen illas putet.*

Apollinis quidam Tibiam ducunt esse inventum, cui rei argumẽto esse dicunt *simulacrum* illud *Deli*, quod suprà attulimus. Puerum præterea, qui laurum tempicam Delphos inferebat, Tibicen ponè assectabatur. *Plut. de Musi.*

Alij malunt *Palladis*, à qua Apollo sit edoctus; Hanc enim tibiarum usum excogitasse scribit *Nat. Com.* lib. 4. c. 5. Et lib. 6. c. 15. Non procul ab Apamea civitate juxta lacum, in quo ad usum tibiarum *optimi calami* gignuntur, tibias à *Minerva* fuisse inventas, fama est, quas cùm illa inflaret, seq; in lacu conspexisset, orisq; turpitudinem vidisset, & tumorem, illas *abjecit*, Secedite à me, inquiens, malæ corporis depravationes, ut est apud *Athen.* lib. 14.

Has tibias à Minerva abjectas *Marsyam* accepisse ajunt, quibus inflandis cùm sibi jam peritior factus videretur Apollinem ad *certamen* provocavit. Hinc quidam Marsyæ tibiæ inventionem assignarunt, ut *Diodorus* & *Eusebius* & *Metrodorus* in rebus Trojicis fistulam & tibiam primùm Marsyam scribit inveniisse in Celænis, cùm prius unico calamo uterentur.

Alij putant *Hyagnidem* ante Apollinem tibia ceciniisse. Hic enim, inquit Apulejus, primus in canendo *manus discapedinavit*, primus tibias *duas uno spiritu* animavit & levis foraminibus acuto tinnitu & gravi bombo concentum Musicum miscuit, ut annotat *Cælius* lib. 8. antiq. lect. c. 3. Alij aliter sentiunt.

Omninò verò in *Phrygia* primas tibias agnoscunt. Adducunt pro se *Mysorum* gentem, quæ fuerit tibiarum peritissima. Et *Alcmana* Poëtam, qui tibicines barbaro, nec alio nomine designavit, Sambas, Adon, Telus. Item *Hipponacten*, apud quem nomina ejusdem notæ:

Cion,

Cion, Codalus, *Babus:* Unde proverbium χίων ἢ ϐάϐυς αὐλῶ. *Scaliger* lib. 1. Poët. c. 20. *Julius Pollux* tibiarum, inquit, *partes* sunt, γλῶτται lingula, unde dicuntur γλῶτται ἐξηυλημέναι lingulæ cantu attritæ. τρυπήματα foramina. Hinc αὐλοτρύπης tibiarum perforator. ϐόμβυκες, ὄλμοι, ὑφόλμια.

Tùm etiam Φορϐεῖα à Tibicinibus conveniunt: *Phorbion* autem dicunt pellem ori Tibicinis circumpositam, ne rimam labellum conciperet: scholiastes Aristophanis in vespis sic scripsit: *Φορϐεῖα εἰσὶ τὰ δέρματα τὰ περὶ τὸ στόμα τῶν αὐλητῶν περισδεσμούμενα, ὅπως ἂν σύμμετρον τὸ πνεῦμα πεμπόμενον, ἡδεῖαν τὴν φωνὴν τοῦ αὐλοῦ ποιήσῃ.* Translatè enim dicitur de corio velut capistro, quo Tibicines ora sua muniebant, aut ne nimio flatu labia scinderentur, aut ut expiati aëris moderatione inflatus lenior esset, sonusq; gratior auribus accideret.

Plurima autem accepimus tibiarum genera & nomina. Ab Inventoribus verò nomina ferè nulla, præter illam tibiam, cui *Libyn* cognomen fecit *Sirites,* qui in Libya primus Tibicen fuit. *Athen.* lib. 14. Libyn, inquit, Tibiam Poëtæ appellant, uti scribit *Duris* lib. 2. de reb. gestis Agathoclis, quòd Sirites primus tibicinum artis inventor, è gente Nomadum Libycorū fuerit, ὃς καὶ καπύλησι τὰ μητρῶα πρῶτος, primus ad matris Deorum sacra tibiam adhibuit. Verum hic *Sirites* non tibias reperit, sed *viam* excogitavit *inflandi* arte tibias, ut notat *Casaub.* lib. 14. in Athen. cap. 2. Alijs *Libijs* tibia, quæ & *matroa* dicitur inventum *Euterpes* maxime: quamvis eam *matri Deorum* quidam tribuant. Et ea de causa absq; dubio Ovidius:

Ante Deûm matrem cornu tibicen adunco,

quod hoc tibiarum genere maximè mater illa Deorum delectaretur.

Est & *Athena* tibiæ genus, quæ forte *Palladis* fuit, nomen enim convenit, qua *Nicophelen* Thebanum ad Minervæ hymnum inprimis usum ferunt: Cumq; diversæ essent ob diversa modorum genera tibiæ, & non ijsdem omninò Dorij, Lydij & Phrygij modi incinerentur, primus ejusmodi tibias excogitavit, quæ inflatæ *modos omnes* eædem redderent, ut *Pausanias* memoriæ tradidit in Bœoticis.

CAPUT V.

De variis Tibiarum generibus & appellationibus, à regionibus & gentibus desumptis.

VAria quoq; à varijs regionibus & gentibus memoriæ tradiderunt scriptores *Tibiarum genera. Tyrrhenos* non uno genere memorant contentos. Singulari canebant in sacris eáq; *ænea:* tanto apud eos in honore, ut non solùm ad ejus sonum *pugiles* certarent: verumetiam quum in servos *flagris* animadverteretur, tibiæ sonum adjungerent. Quin etiam quod mirêre magis, inquit Scaliger, *coqui* ipsi ad ejus flatum epulas appararent: Unde Eubulus apud Athen. lib. 9. ait *moris fuisse, ut si quid peccasset coquus, tibicen vapularet.* Altera fuit non singularis, sed *composita* ex *duobus tubulis*, quasi inversa Syrinx. Namq; infernè tubus minor inflabatur bucca: unde spiritus in majorem subibat, movebatq; aquam, quæ intus erat, atq; ex ea multisonam edebat harmoniam.

Iulius Pollux lib. 4. Tyrrhena, ait, tibia, inversæ Syringi similis, cujus quidem *arundo ferrea* est, quæ infernè inflatur, spiritu quidem minore, sed propter aquam ebullientem major sono ipsius spiritus aura emittitur. *Multisonans* hæc tibia est, & ferrum vocem reddit validiorem.

Phœnices usos fuisse Xenophon tradit, *Gingris*, tibijs nempè palmũ longis, stridulum sonum ac lugubrem edentibus, quibus & *Cares* mortuos lugent, nisi fortè Caria Phœnice vocata est, ut apud Corinnam & Bacchilidem legitur. *Cinyris* non Gingris quidam legendum putarunt, quia κινύρας ἦχον καὶ βόμβον θρηνώδης sit. Eorum judicio adversantur citata pòst autorum testimonia. Hesychio γίγγρες & γιγγρία est μικρὸς αὐλὸς ἐν ᾧ πρῶτον μανθάνουσι, parva tibia, quâ *tyrones* prima rudimenta canent. Illas autem tibias Phœnicum linguâ Gingros vocari asserit Athen. quòd eas inflare moris esset in *Adonijs*, in luctu & threnis Adonidis:

Adonim enim, vel Adonidem, *Gingren* appellant. Alijs placet à fictitia voce γιγγρὶ nominatas esse tibias gingrinas. *Festus* deducit à gingrire, quod *de anseribus* propriè usurpatur, & Arnobio anserum clamor gingritus est, ut notat Isaacus *Casaubonus* in Athen. lib. 4. c. 23.

Julio *Polluci* quoq; *Gingras* est parva quædam tibia, lamentabilem emittens sonum, lib. 4. c. 10. Ubi dicit *Phœnicum* quidem eam esse inventū, Caricæ autem Musæ persimilem, ubi & illud nobis in superiorum fidem suggerit. Sed Phœnicum, inquit, lingua Adonim Gingram vocat, & ab hac tibia nomen desumpsit, in cujus luctu illam ad cantum accommodabant. Sicut affini voce apud affines *Ægyptios* *Ginglarus* habita est, pusilla tibiola sono acuto ad monodias. Gingrarum meminit Antiphanes in Medico, Menāder in Carina, & Amphis in Dithyrambo, his verbis ex Græco in Latinum translatis:

Habeo verò Gingram sapientissimum. Ecquis iste Gingras est? novum nostrum Inventum quoddam theatro nunquam monstratum: usitatum verò Athenis in convivijs jucundissimum.

Ab hoc instrumento dicuntur γίγγρανα μέλη, *luctuosa carmina* Axionico in Phileuripide. Athen. lib. 4. annotat *Alexandrinos* tibiarum inflandarum artem, *Auleticen* vocant Græci, præcipuè callere, non earum solum, quas (αὐλὰς παρθενίας καὶ παιδικὰς) *virginales* & *pueriles* nuncupant, sed illarum etiam quas (ἀνδρείας) *viriles* nominant, & Citharisterias, quod earum sonus citharæ modis concineret, & dactylicas: Virilium autem *perfectas* alias, alias his *perfectiores*, quod digitis multis opus esset in moderandis fingendisq; sonis. At *Etymos*, quorum meminit Sophocles in Niobe & Tympanistis, non alias remur esse tibias, quàm *Phrygias*, quarum usum *Alexandrini* quoq; non ignorāt, veluti & δυόπων (à *duobus* tantùm *foraminibus*, quibus pertusæ sunt, has sic vocant) & μεσοκόπων. *Hesych.* μεσοκοποι, ait αὐλοὶ οἱ ὑποδεέστεροι τῶν τελείων μέσοι.

Athen. scribit μεσοκόπας quasi *Musis dignas*, eas sic appellāt, aut Musas defatigantes. Alias ὑποτρήτας nomināt, subtus pertusas foramine,

præter

præter ea, quæ in media fistula recto ordine patent, in ima parte obliquè aperto, quod minimo digito contegantur. *Elymorum* meminit quoq; *Callias* in Vinctis. *Iuba* tradit à Phrygibus repertas fuisse, vocariq; *Scytalias* ob earum crassitiem parem Scytalis Laconicis. Illos in usu quoq; Cyprijs esse Cratinus Junior in Theramene scribit. Habuêre & Alexandrini cognitas, quas *Hemiopos* dicunt, ab Anacreonte sic memoratæ: Ἵις ἐρασμίη σ' ὦ θέραψ θυμὸν ἐσέδη, τερένων ἡμιόπων ὑπ' αὐλῶν ἀρχεῖσθαι: Videtur Poëta Artemonē compellare olim servū, postea luxus & mollitiei perfectum exemplum. In illum aut alium similis conditionis, similiumq; morum invehens Poëta; Quæ, inquit, libido, ô Serve te invasit, saltandi *ad teneras hemiopas* tibias, *Casaub.* lib. 4. c. 24. in Athen.

Minores hæ sunt quàm perfectæ, & sono minus claro tanquam ex dimidio perforatæ. Eadem itidem *Hemiopos* tibia est cum puerili, ad canendi certamina minimè idonea, propterea que apta convivijs, quamobrem teneram vocat *Anacreon*.

Caput VI.

De variis Tibiarum generibus, à varia apud varias gentes materia.

Multiplex quoq; apud diversas nationes olim ad tibias conficiendas quæsita *materia*. Scythæ anthropophagi & Melanchlæni item Arimaspi ex *aquilarum ac vulturum ossibus*, Apud Ægyptios multisonans, πολύφθογγος erat tibia, *Osiridis* inventum, *è calamo hordaceo*. Thebanis fuit *ferina* quædam tibia, quam ex *hinnuli* membris compegerunt, sed hujus exterior pars, *ære* inducta erat. Unde à ferarum ossibus θηρίον αὐλὸν nuncuparunt.

Jubas quoq; autor est è crurum *ossibus hinnullorum* & *capreolorum* tibias fieri solitas.

Ex

Ex *asininis* ossibus atq; *argento* confecerunt Theatrales. Cicero facit mentionem *eburnearum*. *Arundines* accepimus ex Theophrasto,& Plinio. Internodium radici proximum excidebant ad lævam tibiam; quòd subesset cacumini ad dextram.

Plinij locus est lib.16.cap.36. Sed tunc,inquit,ex sua tantùm *harundine* quamq; congruere persuasum erat: & eam, quæ radicem anteceserat, lævæ tibiæ convenire: quæ cacumen dextræ. Antiquissimam Scaliger è *Sambuco* emedullacam scribit. E *buxo* primi Phryges excavarunt eam,quæ *Berecynthia* cognominata fuit antea dicta *Elymos*. *Cornu* verò adjectum fuisse tibiæ Phrygię accepimus, de quo sic scribit Isaacus Casaubonus lib.4. in Athen. c.25. Cornu illud, quod adjicitur,tibiæ Phrygiæ proportione respondet codoni tubæ, id est, eandem vim habet ad exacuendum gravem aliàs tibiæ Phrygiæ sonum, quam in tuba codon. Fuit eadem tubæ Tyrrhenicæ perquam similis. A *buxo* apud Poëtas buxea dicitur tibia. Ovid.12.Metam.

Non illos citharæ: non illos carmina vocum
Longaq; multifori delectat tibia buxi.

Et Mantuanus:

Buxea quid lætos modulatur tibia cantus?

Est & tibiarũ species latina,*obliqua*,unde eam πλαγίαλον vel πλαγίαυλον dixerunt,Libycorum inventum. Scaliger Afros primos inveniss notat eam,cui Plagion & Plagialon fecêre nomen,non quòd esset curva,ut quidam sunt arbitrati: sed quia à *latere inflabatur*, quemadmodum & Germanica.

Alij canunt in Phrygia à Mida primùm excogitatam. Tale instrumentum musicum est, quod hodie *cornu* vocant. Cornu etiam pro tibia Tyrrhenos & Cretas usos accepimus: etiam Romanos olim *ad prælia*,etiam Helvetios. Nunc Germani,inquit Scaliger, cornua è buxo efficta multis foraminibus inflant magno spiritu,non sine gratia & decore,præsertim in nocturnis festivitatibus, *vocem namq; humanam in primis imitantur,eamq; vehementer contentam*; Ad prælia verò tibias cum tympanis.

Alexandrini quoque habuêre è *loto* exenteratam tibiam, cujus meminit Euripides tùm alibi, tùm in Bacchis his verbis:

Ἐν Φρυγίαις βουᾶις ἐνοπαῖσί τε
Λωτὸς ὅταν Διέλαδ᾽
ἱερὸς ἱερὰ
παίγματα βρέμῃ.

Hanc illi patriâ voce φώπυγα nominarunt. Græci, ut est natio sibi arrogans omnia, non Alexandrinis, sed Thebanis attribuunt.

Fuit & tibia ἱππόφορβ᾽ dicta, quam Libyes tuguria habitantes invenerunt; ejusque materia fuit *decorticata laurus.*

Cor ligni extractum, acutissimum dat sonum, & equorum acrimoniæ convenientem, hac enim apud *equorum pascua* utebantur, ut est apud *Jul. Poll* lib. 4. c. 10.

Osiris excogitavit tibiam ex *hederaceis* internodiis multiforem: quum ante id temporis quaterna tantùm haberet foramina.

Nonnulli cætera à Diodoro Thebano, qui obliquos spiritui meatus aperuerit, addita prodidêre.

Hæc omnes à summo inflabantur directo flatu, præter illam, quam *Plagion* dixerunt, quæ ut dicebatur, à latere inflabatur.

Ægyptiorum πολύφθογγος tibia ex *hordeaceis* calamis conficitur.

Elephantinas apud Phœnices primùm fuisse per foratas testatur *Athen* lib. 4.

Diversos quoque diversarum tibiarum tradiderunt sonos: *Lævarum* namq; tibiarum veteres sonum agnovêre gravem, *dextrarum* acutum.

Latini *sinistras* dicunt acutiores, aptasq; rebus ludicris: Item *Serranas*: quibus ajunt foramina fuisse æqualia, veluti spondaicis. Non igitur constant sibi. *Spondaicæ* enim rerum gravium affines fuêre, quarum usus ad hymnos Deorum. Hac de causa Phrygiis *foramina* erant inæqualia, sicut dactylicis, propter inæqualia intervalla: qualia sunt in temporibus pedis dactyli, quæ *ludicris* adhibebantur & ad hyporchemata. *Dextras* autem apud Romanos *funeribus* fuisse dicatas, alibi

etiam diximus, quum tamen in funeribus Barbari acutissimis uterentur. Dextras autem & sinistras appellarunt à lateribus, unde inflabantur. *Hæc Scaliger.*

Illa autem tibia, quæ *Phrygia* dicitur, à dextra unum, à sinistra duo habuit foramina.

Romanæ verò tibiæ primùm quaternis foraminibus constabant, postea tot pertusis excultæ fuêre, ut haud multum abessent à tuba. Addamus & hoc, quod *Syriacas* audaciam atq; impetum spirare prodiderunt. His similes sunt *Bombyces*.

Lacones suas tibias ἐμβατηρίας appellabant, quibus ad pugnas utebantur. Sonum illum *Castorium* à Castore, Ledæ filio. Sic habes tibiarum discrimina ex suprà dictis à gentibus & regionibus atq; materia. *Numerum* quoq; *Geminæ* enim, ut dictum, apud Tyrrhenos, quem numerum à Marsya institutũ prodidêre, quum antea essent singulares.

Singularis autem tibia dicebatur *Monaulos*, quam quidem Mercurii, alii Ægyptiorum inventum faciunt. Juba quoq; asserit, Ægyptios Monauli inventionem Osiridi ascribere.

Singulares etiam dicebantur *impares*, geminæ autem *pares*. Habes & figuram in magnitudine, inquit Scaliger. Nam Marsiæ tibias æquales fuisse puto: in Tyrrhenis altera major. Præterea *utre* addito *Ascaulon* longè diversa figurâ factam; Apud Mysos ac Pannonas tantâ acritate, ut penè tubam superet: apud Gallos plenior, raucior, gravior, mollior, adeò ut in cubiculis quoq; sine aurium offensione audiatur.

Insuper Tibia *Palæomagadis* vel *Magadis* dicta, eodem foramine tùm gravem, tùm acutum sonum edere poterat ἐν τρυτῷ, simul, ut scripsit Alexandrides in Hoplomacho, cujus senarium ita emendat Casaubonus:

Μάγαδιν λαλήσω, μικρὸν ἄμα καὶ μέγα.
Loquar tecum ut Magadis altè & remissè.

Athen. lib. 14. dipnos. dubitat *citharæné* genus sit, *an tibia*. De Magadi cithara postea agemo. Jon Chius verò in Omphale quasi de Tibia sic ait:

Λυδός τε μάγαδις αὐλὸς ἡγείσθω βοῆς.
Lydia Tibia Magadis voci præeat.

Quem Jambicum versum cùm interpretaretur Aristarchus, tibiæ genus esse dicit, contra judicium Aristoxeni, in lib. de Tibicin.

Didymus etiam exponit citharisticam, & citharæ modis convenientem, memoratam ab Aristoxeno lib. 1. de tibiarum perforatione: quo loco *tibiarum*, ait, esse *genera quinq;* puellarum, puerorum, citharisticas, perfectas. Deesse itaq; apud Jonem oportet jungenda vocabula, *Magadin* tibiam vocari, quâ etiam cum cithara canunt. Constat autem *Magadin* esse organum δίφωνον, quod ἐν ταυτῷ simul emittit vocem gravem & acutam harmoniâ, quæ dicitur Διὰ πασῶν.

Jon Chius in Phœnice aliâ tibiam vocat ἀλέκτορα, vel *gallum*, quæ dormientes cantu instar gallorum expergefaciat, his verbis:

ἐπῃδ' αὐλὸς ἀλεκτὼρ Λύδιον ὕμνον Ἀχαιῶν.

Canebat vero Tibia Gallus Lydias Achivorum laudes.

Idem in custodibus:

Προθεῖ δὲ τοι σύριγξ ἰδαῖος ἀλέκτωρ,

Præcurrit verò fistula Idæus Gallus.

Buxeam innuit tibiam, ex Idæ lignea materia confectam.

Idem in 2. Phœnice:

Informem gestabat, gravemq; tibiam modis veluti cursu quodam acceleratis. Hos scilicet modos Phrygios innuit graves, quibus ideò accommodantur cornua, quorum sonus tubarum strepitui proportione respondet. Quid hic est, quærit Casaub. lib. 4. cap. 25. in Athen. ἔκτυπος αὐλὸς, An Tibia canora & benè resonans? *Sonus* namque ἔκτυπος est *clarus* & perspicuus. Propriè locum habet in ijs, quæ de alio sunt ἀπεικόνισται expressa, &, ut Græci loquuntur, ἐκμεμαγμένα. Et ἔκμαγεῖον est expressa alicujus rei *effigies*.

CAPUT VII.

De Multiplici tibiarum usu atq; ab eo, earundem ὀνομασίαις & nominibus, deq; singularibus quibusdam modis & cantu tibicinum.

Frequentissimus fuit veteribus tibiarum usus in omni ferè festivitate, unde & peculiares ipsæ tibiæ sortitæ fuêre denominationes.

Choricæ dicebantur à Choris, in quibus earum concentus adhibebatur, de qua re pleniùs alibi. Primum autem *Sacadam* Argivum docuisse ferunt choros *tribus modis*, Dorio, Phrygio, Lydio, ita ut ne miscerentur. Iccircò ea lex τριμερὴς, sive τριμελὴς dicta. Alij *Clonam* scribunt. Horum tonorum quilibet communes tonos veteres habebat, διάπυον & χρωματικὸν. *Olympus* addidit ἐναρμονικὸν. Quemadmodum & ab *ætatibus & sexu* varia accepêre nomina. Diversæ enim ætatis diversiq; sexus in choris constituebantur homines. Hinc *virginales* tibiæ quibus virgines: *pueriles*, quibus pueri: ὑπερτέλειαι *perfectissimæ*, quibus ætatis perfectæ *viri* canerent. Idem Pollux, *Ad Parthenias*, ait, *tibias saltabant virgines*; *Puerilibus verò pueri accinebant*; *Tibiæ autem perfectissimæ virorum choris competebant*.

Præterea apud Lacedæmonios primum sub *Terpandro* factos in choris modos: in quibus saltata fuit γυμνοπαιδία. Postea sub *Thaleta* Gortynio, quo seculo duo floruerunt, *Polymnestus* Colophonius & *Sacerdos* Argivus, qui ad Terpandi æmulationem non γυμνοπαιδίαν, sed contraria canerent; quippe ἐνδυμάτα non nudi, sed induti. Sub Thaleta *Pæanes*, sub Polymnesto *Orthia*, sub Sacada *Elegias* exercebant. *Scalig. lib. 1. Poët. 20.* Pratinas Phliasius (ref. Athen lib. 14.) scribit, cùm tibicines & qui choros conficiunt, mercenarij in orchestram magno favore spectatorum prodirent ægrè nonnullos tulisse, quòd tibicines, ut erat patrius mos, cum choris non accinerent, sed chori cantarent cum tibicinibus.

Quàm igitur adversùs illos, qui hæc committebant, stomachatus sit Pratinas, hoc hyporchemate (*saliari* carmine, quod saltantibus accinebatur) planum facit, crebris Pyrrhichijs refertum ob celeritatem:

Τίς ὁ θόρυβος ὅδε;
Ἰὴ παῖδες τᾷ χορᾷ,
μάτα; τίς ὕβρις ἔμολεν
ἐπὶ Διονυσιάδα
Πολυπάταγα θυμέλαν;
ἐμὸς ἐμὸς ὁ βρόμιος. &c.

Id est:

Quisnam hic tumultus? quæ injuria
Erupit in Dionysiaca obstrepera scenæ pulpita:
Mihi favet, mihi propitius est Bromius,
Mihi fremendum ac tumultuandum per montes
Concitato & vago cum Naidibus: Cygnorum instar
Varij modi sunt accinendi.
Tibijs cantiones præire gaudet rex Dionysius.
Post illas canat & saltet tibicen:
Tibia tantùm commessationum administra est,
Spectaculis commoda, quibus pugnant ardentibus animis pugiles,
Et ut quasi temulenti apud se non sint
In conflictibus bellicorum agminum duces.
Jam, ô Bacche rex, Phrynichi filium (Pratinam) varij chori præsidem
Pulsa & accende: calamo sacra ille prorsus
Loquitur, vultu gravi incedens versus rhythmo
Concinnos profatur: Adest nunc tibi terebro formatum corpus,
Arundo dextera, olim præstans virgo:
Meam Doricam Musam audi ô triumphator,
Hedera comam vincte, duplici janua in lucem edite.

Aliæ dictæ fuerunt ab usu *Nuptiales* tibiæ: has monaulos scribunt ad Hymenæos, qui illis accinebantur: *Anaxandrides* in Thesauro. ἀναλαβὼν μόναυλον ἡύλην ὑμέναιον sumpto Monaulo Hymenæum accinebam. *Protagorid.* τῶτε ἡδεῖ μοναύλῳ τὰς ἡδίστας ἁρμονίας ἀναμινυρίζει. Et jam Monaulo suavissimos concentus summissa voce meditatur & cantillat. *Athen.* lib. 4. ubi etiam Photingia & monaulia, κώμων & πολέμων ὄργανα, commessationis non belli facit Instrumenta. *Amenias* in glossis scribit, Tityrinon monaulon appellari. Quod verò nunc vocatur καλαμαύλης arundinea tibia, monaulon quondam fuisse apertè declarat in Epigram. *Hedylus.* Alij binas dicunt fuisse junctas, easque impares; ac placet omen, inquit Scaliger, conjugij specie. Sic cantus nupitalis (testatur Pollux) duabus tibijs canebatur, quarum altera major, absolvebant Symphoniam. Parœnij & *conviviales* in convivijs parvæ erant utræque & æquales; compotationibus enim convenit æqualitas.

Ad hymnos idoneæ erant *Spondaicæ*; Ad Pæanes *Pithicæ*, quas & perfectas nominabant, canebant verò ineptum illud carmen Pythicum.

Citharisterias cognominarunt, quarum cantus cum cithara compararunt. Erant in exsequijs *Funerales*. *Paratretæ* etiam luctui conveniebant, acutè & lentè inflatæ, acutum & infractum spirantes. *Bombycibus* verò inflatus & furiosus cantus, rectis opus habet tibijs. Nonnulli etiam tibias *gradarias* vocarunt eas, quibus in itineribus utuntur, & *Dactylicas* ad saltationes. Alij non tibiarum, sed modulationum & carminum has species esse ajunt.

Tibias *subtheatricas* ad modos Tibicinum retulerunt. *Julius Pollux* lib. 4. cap. 10.

Philoxenus autem in tibijs *certos* constituit *modos*; Primus: quos legem *Loricam* dixit à novo harmoniæ genere, quod receptum Pindari ac Simonidæ tempore legimus inter leges Lyricorum. Idque dicebatur agi λοκρικῶς. Dicebantur leges νόμοι, quia

nefas

nefas esset aliter facere. *Plutarchus*, in opusculo de Musica, putat huic nomini datã hanc significationẽ ob certã modulationis legẽ, cui carmina adstricta esse solebãt. *Aristoteles* verò quærens, cur νόμοι vocentur ὡς ἄδουσιν, id inde esse dicit, quod antequam literas scirent, cantarent *leges*, ne eas oblivioni traderent: eumq; morem apud *Agathyrsos* mansisse. Alij *Olympum* tibijs primùm leges instituisse memorant, idque in *Apollinis* honorem, quam legem à numerorum frequentia πολυκέφαλον indigitavit. Alij *Crateti* ejus discipulo hoc asscribũt. Olympi autem eam extitisse legem, quam dixit ἀρμάλιον. Unde & alia καταδάκτυλος nominata, frequens Stesichoro Himeræo. Et Olympi sunt *Epitymbij modi*. Isaacus Casaubonus in Athen. lib. 14. cap. 2. αὐλήσεις modos tibiales vertit potiùs, quàm cantiones tibiales, etsi Latinis αὐλεῖν dicitur canere tibijs, & αὔλησις Cœlio Aureliano cantio tibiarum.

Sed ea interpretatio confundit discrimen, quod est inter ᾠδὴν, sonum humanæ vocis, & αὔλησιν, quæ tibiarum inflatu editur. Erant & alij tibiarum modi, pro diversitate argumenti diversi. κῶμος erat ille tibiarum inflandarum modus, quo utebantur, quando ibant *comessatum*. Eodem dicebatur nomine saltatio, in comessationibus usitata; Festum item, quod magna cum hilaritate peragitur, tanquam à comessabundis, ut scribit Dionys. de situ orbis: κῶμον ἄγουσιν ἐμβεβεμέτῳ Διονύσῳ.

Κῶμος item vocabatur DEUS *præses comessationum*. Hesiodus in asp.

Ἔνθεν δ' αὖθ' ἑτέρωθε νέοι κώμαζον ἀυλῇ.

Innuit *saltare ad tibiã* esse κωμάζειν τετράκωμος erat *cantilena tibialis*, ad quã *saltatio* exercebatur in *Herculis* victoris honorẽ tanquã ἐπινίκιον. Hesychii verba sunt: τετράκωμος μέλος πισὺν ἀρχήσει πεπαιημένον, εἰς ἡρακλέα ἐπινίκιον. Appellat μέλος, quam Athen. αὐλημα: quiã miscebatur in tetra como cantus cum tibiis. ἡδύκωμος quoq; Athenæo est αὔλησις: He-

sychio

sychio γένος ὠδῆς in dicacitatibus & *lusibus*. *Mothon* item modus tibialis, cum saltatione cani solitus. In *Bacchanalibus* ὀρθάλλον modum habuêre. In *choris* χορεῖον, qui apud Hesych. χορεῖον, ἀυλημάτι. In *Panibus* καλλίνικον, idem & saltationis nomen: Jungebantur nempe tibiæ cum saltatione. Fuit & *Sicinnis* genus cantionis & saltationis, atq;, ut putat Casaub. etiam ἀυλήσεως, *pyrrhichæ* affinis: militum nempe & σύντονος. *Sicinno tyrbe* non erat militaris ἀύλησις, sed in circulis & stationibus coactæ hominum turbæ usurpari solita & in ridiculis frequentata. Insuper species est aut *pars comi* tibialis ille modus, qui dicitur θυρωκοπικὸν, Quo *Amatores ante ostium* moram deprecabantur; hic Elegiis conveniebat. Fuit namque una ex legibus ea, quam *Elegon* appellarunt. Idem modus concitatior, quum desperata omnia, tum *fores invadebant* & κρουσίθυρος nominabatur. Nam comessatores invercundi cum incaluerant vehementius, fores pulsabant, tibias simul inflantes convenienter ei, quod agebant. Ejusdem argumenti, sed remissior modus est, ὠθακλαυσίθυρον. Κνισμὸς itidem Hesychio μέλος ἐν κνισμῷ ἀυλούμενον, modus tibialis ad saltationem κνισμὸν dictum. *Pastores* etiam suum habuêre, quem vocarunt, βουκολιασμόν.

Modus etiam est *Hieraxius* unus. Est & *Cloca* tibialis modus, sicuti ἀπόδετος, quæ remitteret. Sunt & alia nomina κωμαδοχῖος, δεῖος, χοινίων, κηπίων ab autoribus modorum vetustiorum, addita posterius, quæ πολυμνάστα dicebantur. Erat quoq; *odontismus*, modus quidam tibiis canendi.

Modulatio etiam quædam *Castoria* est; quâ ut sæpius dictum, Lacones in *pugnis* utuntur, suo modo saltatorio. *Theracia* verò est Argolica; quam in *Proserpinæ* festis, *Anthesmophoriis* æstivo tempore tibiis faciebant.

Pythici verò νόμοι vel modi, qui *in Pythiis* tibia canebatur, partes erant quinq;: ratio ac tractus totus in *Apollinis* pugna.

In prima fuit πεῖρα in qua Deus cati militis præ se fert prudentiam, omnia tùm circumspiciens, tùm designans, quid pugnæ conveniens sit.

Secunda κατακελευσμὸς, in qua hostem Draconem *provocat* ad pugnam.

Tertius actus est Jambicus in ipsa *pugna: Iambus* enim prælior pes est ac sanguinarius. Eo in actu tibia saltandi numeros edit bellicę tubę: & dentibus frendentem *Pythona*, qui sagitta jam ictus est, exprimit, quem *Odontismum* dixerunt.

Quarta pars modi erat σπονδεῖον, ubi erat *victoriæ* repræsentatio & celebratio: quippe victis hostibus victimas cædebant ac Diis libabant, hoc autem est λείβειν, & σπένδειν. *Postrema καταχόρευσις*, oratio exultantis Dei, in qua *tripudii* certis legibus terram quatiebat, & ad victorialia carmina saltabat. Lege *Scalig.* lib. 1. Poët. c. 23. & *Jul. Pollucem* lib. 4. c. 10. Qui porrò modos ἀυλήσεως vel cantus tibiarum dicit κρέμματα, pulsationes, συρίγματα sibilationes, τερετισμὸς vel τερετίσματα fremitus νιγλάρους.

Scholiaster Aristoph. in Acham. ubi Poëta dicit: ἀυλῶν, κελευστῶν, νιγλάρων, συριγμάτων dicit esse τρῆμα & μέλος μουσικὸν ᾠδακελευστικὸν. De communitate verò & consensione tibiarum, quæ Græcis συναυλία dicitur, apud *Athen.* lib. 14. legimus, quæ de ea Ephippus in Mercatore scribit: Κοινωνεῖ γὰρ ὦ μειράκιον &c. *Communis est, ô adolescentule, tibiarum atq; lyræ cantus musicus nostris lusibus: cùm enim probè concordant, eum si quis modum intelligat, voluptas tunc percipitur procul dubio maxima.* Συναυλία igitur *contibicinium* consonans tibiæ cantus cum alio quodam organo musico, aut voce etiam vel rhytmo, vel quando duo tibicines idem canunt, vel cithara & tibia συμφωνεῖ.

Semus Delius lib. 5. Deliadis: συναυλία ἦν ἡς ἀγὼν συμφωνίας ἀμοιβαῖος ἀυλῶ καὶ ῥυθμῶ χωρὶς λόγω παρομελοδοῦντος, concentus tibiarum certamen fuit ac rhythmorum, absq; illius sermone, qui voce tibiæ modos æmularetur.

Antiphanes in Tibicine qualis esset συναυλία, ita declaravit:

A. quam quæso noverat is synauliam?

B. Illam enimvero scit adhuc: sed præterea canebant tibia, suorum docti concentuum numeros simul jungere cum dulci tibiarum sono, absq; sermone ingeniosè ac jucundè facientes reliqua, rectè indicantes singula nutu, quæcunq; proponerentur.

Julius Pollux dicto loco, Athenis, inquit συναυλία quædam erat concentus Tibicinum in *Panathenæis* concinentium. *Nonnulli* verò συναυλίαν accentus speciem esse putant, sicut & tibiæ cantum.

Telestes in *Asclepio* inquit: *Phrygum Rex* καλλιπνόων αὐτῶν leniter personantium tibiarum sacrarum *cantum primus* invenit, Δώριόν θ' ἁνλίπταλον μόσης, Doricæ musæ æquiparandum: νομοαίολον ὀρφναί πνεύματ' εὔστεργον αὔραν ἀμφιπλέκων καλάμοις, variè modulatam tenebrosi (tibiæ obscuro tubulo abditi) spiritus auram levem atq; pernicem arundine circumplectens. Quidam *Ardalum voce* camere ad tibias instituisse scribunt, ap. *Polyd.* lib.1. c.15.

Alii ajunt *Pronomum* Thebanum primum tibia ad harmoniam *cecinisse. Scal.* lib.1. Poët. c.20.

Huc videntur posse referri, quæ Philochorus lib.3. Atthidis de Lysandro scribit: *Lysandrum* Sicyonium citharæ *cantum* junxisse cum tibia, quo genere concentus, primus est usus Epigonus. *Athen.* lib.14.

CAPUT VIII.

De Harmoniis & Modis Tibicinum Musicis.

Athenæus lib.14 Deipnosophist. scribit; prioribus sæculis in musicis quod esset decorum & honestum observatum, διόπερ ἦσαν, inquit, ἴδιοι καθ' ἑκάστην ἁρμονίαν αὐλοὶ, &c. quapropter erant singulis harmoniis tibiæ peculiares, & ludis publicis, unicuiq; tibicinum, quæ modis quadrarent. *Tres* namq; olim habuêre *harmonias* & *tria genera tibiarum* diversarum, quod discrimen tibiarum primus omnium *Pronomus* apud vetustiores sustulit, quod *Casaub.* lib.14. c.7. in Athen. ex Pausania in Bœoticis: Τέως μὲν γὰρ εἰδέας αὐλῶν τρεῖς ἐκτῶντο οἱ αὐληταί. καὶ τῆς μὲν αὔλημα ἤυλει τὸ Δώριον. Διάφοροι δὲ αὐτῆς ἐς ἁρμονίαν τὴν Φρύγιον ἐπεποίηντο οἱ αὐλοί. τὸ δὲ καλούμενον Λύδιον ἐν αὐλοῖς ἠυλεῖτο ἀλλοίοις. Πρόνομος δ' ἦν, ὃς πρῶτος ἐπενόησεν αὐλὸς ἐς ἅπασαν ἁρμονίας ἔχοντας ἐπιτηδειότητα. Πρῶτος δὲ Διάφορος ἐς τοσόνδε μέλη. ὑπ' αὐτοῖς ἤυλησε τοῖς αὐλοῖς.

Scaliger lib. Poët. c. 19. Per initia *tibiarum* ac *modorum duplicem* fuisse scribit rationem: *Doricam & Jonicam.* Duo enim fuêre liberi *Hellenis* ἰων & δῶρυς, quorum uterque, accepto â patre imperio, suam uterque partem ac nationem à sese denominavit. *Æolenses* inde Doriensium coloni. *Athen.* quoque tres annotat Græcorum nationes, *Æolas, Doras, Jonas*, quarum ut ingeniorum & morum, ita vestium & festivitatum & exercitiorum & artium non unus modus. Quare Harmoniæ modum, quem *Dores* statuerunt, *Doricum* nominant: quem *Æoles* cecinerunt, *Æolicum: Ionicum*, verò tertium, quem *Jonum* cantionibus audiverant.

Dorica vetus ratio, inquit, Scal. dicto loco, magnifica, sublimis, gravis, contenta, nihil habuit fusum, nihil solutũ, nihil hilare, nihil molle: Sed plenum, vehemens, paucis modicisq; flexibus, bellicis conveniens numeris & motibus. (*Pannorum & Getarum Scytharumq;, nostris etiam temporibus talem audivimus in Dalmatia ac Transylvania & Mysia superiore*) Athenæus ἡ μὲν δὴ Δώριος ἁρμονία τὸ ἀνδρῶδες ἐμφαίνει;

Dorica Harmonia virilem præ se fert gravitatem & magnificentiam, non diffusa, aut hilarior, non varia, aut multiplex. Sed vehemens, severa & tetrica. *Æoles* exultationem addiderunt; tumidamque fecerunt atq; audacem: quanquam veterem simplicitatem retinuere, nec fregêre, sicut *Iones*.

Talis est (verba Scaligeri) *Germanorum, & bello apta, nec inepta conviviis, neque â conviviis aliena.* Itaque Lasus Poëta vocavit eam ἀμβαβύρρεμον. *Æolicus* igitur *modus* ἔχει τὸ γαῦρον καὶ ὑγρῶδες, ἔπι δὲ ὑπόχαυνον, superbus est, tumidus, subinanis & laxus. Hæc duo harmoniarum & modorum genera comprehendit *hypodorici concentus* νόμος, vel lex, quæ utriusque affinis, & quasi media efficta ab ambitiosis, dictaque iccirco ὑποδώριος. Hanc quidam *eandem cum Æolica* existimarunt, cujus facit mentionem Lasus Hermionensis hymno in Hermionem & Cererem: *Permitte me, Ceres, puellam,* (κόρη, *vox illa* Proserpinæ *privatim convenit*) *Plutonis uxorem Melibœam* (*cui olim* μέλαινα βῶς

pud Cy-

immolabatur apud Cyzicenos) *hymno laudare, adhibitâ vociq; adjunctâ, Æo-*lide *harmonia, quæ cum gravitate fremit.*

Jonici modi similes sunt moribus Jonum autorum, molles, fluxiq̃ue numerorum creberrimis concisiunculis. *Iones* enim posteriores molliſſimè, atq; ut jocatur Scaliger, nepotiſſimè vixerunt, quorum hi mores; τῶν σωμάτων εὐεξίας βρενθυομένους: *ob pleniorem corporis habitum glorioſi, animoſiores, & reconciliationes inexorabiles, contentioſi, nulla comitate humanitatevé adeuntes invitantibus, morum aſperitate, citra ullum benevolentiæ & amoris indicium rigidi.*

Quapropter *Ionicorum modorum* genus ἔτε ἀνθηρόν ἔντε ἱλαρόν ἔϛι, minimè floridum & lætum eſt, ſed auſterum & durum, in quo tamen deprehendas elatum quidpiam, generoſitatis non expers. *Recentiorum* verò *Ionum* ἤδη τρυφερώτερα mores deliciis corruptiores, eorumque itidem cantus ab illo vetuſto multum diverſus.

Fama eſt *Pythermum* Tejum in eo modorum genere inveniſſe & compoſuiſſe σκαιὰ κέλη, unde abſque dubio *ſiniſtrarum* tibiarum appellatio, quarum *Ionica* ſit *harmonia*, quia Jonicus inventor. Vero igitur ſimile eſt Jonicum *Pythermum*, cantum ſuum accommodaſſe Jonicis moribus.

Quartum harmoniæ genus extra Græciam *Phrygium* à Phrygibus. Et ſanè hi, quùm primi dicantur tibiarum autores, rem ipſam quoq; inſtituiſſe videntur, nimirum τὴν Φρυγιστὶ ἁρμονίαν. Unde apud Græcos Phrygia fuêre uſu recepta tibicinum nomina, *Sambas*, *Adon*, *Telus*, *Ceon*, *Codalus*, *Babys*. Ariſtoteles lib. 8. polit. c. 7. ſcribit, *Socratem* in lib. de dep. rectè adminiſtranda, præter *Doriam Phrygiam* etiam *reliquiſſe*, idque eam ob cauſſam, quia ex omnibus organis muſicis tibiam improbarit & rejecerit: *eandem enim vim habet in harmoniis Phrygia, quam in organis tibia*, utrumque ad animos inſtinctu divino concitandos, & ad affectus commovendos valet. Et omnis bacchatio, omniſque talis motus ex omnibus organis in tibiis eſt maximè: ex omnibus verò harmoniis & cantibus hæc organa cantibus *Phrygiis* maximè ſunt decora.

Phrygium itaque modum in *orgijs Bacchi & Berecynthiæ adhibebant.*

Et *Dithyrambus*, cujus argumentum originem duxit à Baccho, ὁμολογουμένως εἶναι δοκεῖ Φρύγιος, sine controversia *Phrygius* esse videtur. Unde *Philoxenum* cum τῇ δυσὶ harmoniæ Dithyrambum aptare tentasset, ab ejus natura raptum εἰς τὴν Φρυγιστὶ, τὴν προσήκουσαν ἁρμονίαν, in Phrygiam, convenientem harmoniam, prodidêre. Itaque hanc harmoniam Phrygijs cantibus aptare maximè conveniens est, ut est apud *Philos. dicto lib. 8. Polit. cap. 7.*

Quintam porrò harmoniam, haud multum à Phrygia distantem faciunt. Minus enim est incitata. Nam in Phrygia excitabatur *impetus* ad insaniam usq; Quod ex his etiam Philosophi lib. 8. de Repub. cap. 5. verbis de modorum musicorum affectionibus perspicuum est, ἐν δὲ τοῖς μέλεσιν αὐτοῖς ὅτι μιμήματα τῶν ἠθῶν. &c. *In modis ipsis & cantibus sunt* imitationes morum. *Tantum enim inter se distant, harmoniarum naturæ, ut, qui audiunt, aliter atq; aliter afficiantur, neq; eodem modo ad unamquamq; earum moveantur: sed* ad has *quidam aliquantò mœstius & contractius, ut ad eam, quæ* mixolydia *appellatur: ad illas mentibus remollescant, ut ad remissas & molles: ad aliam moderati fiant, maximèq; sedati: cujusmodi quiddam efficere videtur sola ex harmonijs* Doria. Phrygia *autem ad mentem instinctu divino concitandam valet.* Quibus consonant verba *Posidonij* Philosophi, scripta à Galeno in quinto sententiarum Hippocratis & Platonis. Damon, *inquit* Milesius *cum ad tibicinam accessisset, quæ* Phrygijs *modis adolescentes quosdam temulentos ad furorem usque incenderat: jussit* ad doricas leges *tonum demittere: quo illi demulsi quievêre.* *Accepimus &* Telestæ *Selinuntij super harmonia* Phrygia *&* Lydia *lepidissimos versus:*

Πρῶτοι φῶτ' ἀπὸ κρήτης ἑλλήνων ἐν αὐλοῖς
Συνοδαποὶ πέλοπος ματρὸς ὀρείας
Φρύγιον ἄειπαν νόμον,
Τοὶ δ' ὀξυφώνοις πηκτίδων ψαλμοῖς
Κρέκον λύδιον ὕμνον.

E Græcis ad pocula primi cantum Phrygium
Montanæ matris cecinerunt Pelopis comites,

Cum Pectidum sonis Lydias hymnus strideret.

Quidam *Siriten* è Libya, tibijs canendi primum authorem extitisse memorant.

Alij ajunt *Lydios modos* à *Caryo* Lydo inventos, qui Jovis habitus est filius & Torebiæ. Quare *Torebum* quoq; legas horum modorum authorem. Carum igitur illum sive Torebum nactum puellas quasdam prope paludem, quam de matris nomine dixit postea, ab illis cantionum modos didicisse, quos & coleret & doceret. *Scal. lib. 1. Poët. c. 19.*

Heraclides verò in tertio de Musica negavit harmoniam ullam vel *Phrygiam* vel *Lydiam* debere appellari, cùm tamen etiam ὑπερφρύγιον, μιξολύδιον & ὑπερμιξολύδιον inveniamus. Ad illud Horat. Epodo IX.

Sonante mistum tibiis carmen lyra
Hac Dorium illis Barbarum.

Sic scribit Cassiodorus epist. lib. 2. *Phrygius*, inquit, pugnas excitat & votum furoris inflammat. Quare cum hîc Horatius non bellicos furores *Antonij* sed ejus fugam, trepidationemq; canere velit, non putarim τὸ *barbarum* hic appositè exponi posse Phrygium, neq; ob eandē caussam Lydium, qui Bacchicus est & mollis, contraq; nimias animi curas tædiaq; repertus; sed *mixolydium*, qui auditores graviore efficit animo, contractioreq;, ut dicebamus ex *Aristotele*; à quo dissentit Plutarchus, qui Mixolydium cōcentum affectibus refertum & Tragœdiis aptum facit. Reperisse eum primam *Sappho* Aristoxenus autor est, ab ipsaq; Tragicos didicisse, qui postea conjunxêre *Mixolydios* modos *cum Dorijs*, quorum alteri majestatē atq; auctoritatem, alteri affectus afferrent. *Damon* verò Athenienſis, ejus offensus gravitate adeò flexisse eam dicitur, ut illi contrariam fecerit: quam iccirco *Lydiam remissam* dici voluit.

Dorica igitur (ut pauci multi connectamus) erat apta animis componendis, perturbationum fluctibus æstuantibus, unde & Aristoteles sanxit pueros docendos τὴν δωριστὶ, quia media sit καὶ πρὸς τὴν ἀνδρείαν μᾶλλον. Hanc Plato in Lachete Harmoniā vocat μόνην ἑλληνικὴν, solā Græcā: *Æolica* exultationibus; *Ionica* vetus aspera, nova mollis. *Phrygia* & Lydia proximæ, utraq; acuta, hinc luctib. adhibitæ, quemadmodum 1. *Olym-*

pum

pum ferunt ceciniſſe *Lydiis* modis Epicedia. Alii *Menalippidæ* attribuunt. Contra *Niobes nuptiis*, verum aliorum more, *Pindarum* accommodaſſe *Lydios* modos ſcripſerunt.

Lucianus in Harmonide. καὶ ἑκάστης, ait, ἁρμονίας ἀφυλάττειν τὸ ἴδιον. τῆς Φρυγίου τὸ ἔνθεον, τῆς λυδίας βακχικὸν, τῆς δωρίου τὸ σεμνὸν. Athen. li. 14. mentionem injicit ἁρμονίας τῆς λοκρεστὶ, quam animi affectus & mores ſcribit indicare.

Poſtremo Scaliger *Legum* (νόμων) *muſicarum partes* omnibus modis communes facit has: θέσιν, ſoni demiſſionem in biſyllabis, ἄρσιν in triſyllabis, βάσιν æquabilitatem eodem tenore procedentem in pæconibus & proceleumatibus.

Συζυγίαν & διπωδίαν reipſa dicit idem. Sed in longis pedibus διπωδία non dicitur: breves enim unico tantum metro comprehenduntur. συζυγία autem tàm in δισήμοις & biſyllabis, quàm τρισήμοις, trium temporum & polyſyllabis. Commune enim nomen ad utramque conjunctionem & longiorum & breviorum.

Plutarchus lib. de Muſica de tibicinum nomis ſcribit. Traditum eſt, inquit, *Olympum*, cùm eſſet tibicen, è *Phrygia*, tibicinum *nomum* feciſſe in *Apollinem*. Hunc *Olympum* ajunt avum fuiſſe eorum, qui deſcenderunt à primo *Olympo*, *Marſyæ* diſcipulo, qui nomos in Deos fecit. Is enim cum amaſius eſſet Marſiæ, & ab eo artem tibia canendi didiciſſet, harmonicos nomos *in Græciam* intulit, quibus nunc Græci utuntur inferiis Deorum.

Verùm quia alibi plura ſcripſimus de Harmoniis, hîc calamum ſcriptionemque ſiſtamus.

Caput IX.

DE PERITIS quibusdam Tibicinibus & Auletices cultoribus.

Uit olim apud *Græcos* omnes summo in pretio Musica, ideoq; tibicinum artem, summo studio discere cupiebant, eratq; auletice ipsa, ut loquitur *Athen.* lib. 14. περὶ αὐλητῶν.

Itaq; Chamæleon Heracloetes in lib. quem Exhortatorium inscripsit, tradit Lacedemonios ac Thebanos omnes huic arti operam navare, prætereaq; suo seculo Heracleotas, qui Pontum incolunt & Atheniensium splendidissimos ut Calliam Hipponici filium, & Critiam Callæschri. Teleſtes enim in Argo tanquam divinam, hanc artem extollit, τὴν ἔν, ait, περιθειοτάτην ἔρριψε &c.

Hanc artem maximè divinam, Bromio concesit venerandæ deæ (Minervæ) sublimis & elatus spiritus, cum eleganti & arguta velocis manus celeritate. Laudi namque est tibicini ἐυχειρία καὶ ἐυχυχειρία, apta & velox manus motio vel agitatio.

Hinc multi quoq; Pythagorici hanc artem exercuerunt, ut Euphranor, qui de tibijs librum conscriptum reliquisse memoratur, & itidem Archytas. Aristophanes in convivatoribus, quanto studio huic arti quondam incubuerint, palam facit, cùm ait: ὅτις δ' αὐτὴν αὐλοῖς καὶ λύραις κατατέτριμμαι χρώμενος, εἶτα με σκάπτειν κελεύεις. *Cùm ejus gratiâ tibijs lyrisq; tractatis mihi obtritæ manus sint, fodere nunc jubes.*

Tibiarum item Alexandrini erant peritissimi. Nec earum solùm, quæ virgineæ puerilesq; vocabantur, sed earum etiam, quas viriles, perfectas, citharisterias, dactylicas &c. dicebant, referente *Philip. Camer.* cent. 1. oper. subcis. cap. 18. & *Athen.* lib. 4.

Notatu dignissimum est Hedyli Epigramma de Theone ipsiusq;

filio Theonem μόναυλον appellat, qui monaulo sciret canere, metri lex vetabat dicere μοναύλης.

Τῦτο θέων ὁ μόναυλος ὑπ' ἠρίον ὀγλυκὺς οἰκεῖ
Αὐλητὴς μίμων κὴν θυμέλῃσι χάρις, &c.

Hos Græcos versus interpres *Athen.* lib. 4. sic vertit.

Hoc Theon Monaulus *sub tumulo festivus situs est*
Tibicen, mimorum etiam in pulpitis ipsa gratia:
Cæcus initio senectutis. Gnatum ille Scirpalum
Ad hunc infantem Scirpalum Eupalamum,
Natales suos cantans: ut qui potuerit (ripere.
Vel primoribus in hac arte viris ejus venustatis gloriam pra-
Glauces musæ consuetos lusus ille tibia personabat
Et inter juvenes lepidum compotorem Battalum,
Vel Cotalum etiam, vel Pancalum: at Theoni
Calamaulitæ jam dicite, vale Theon.

Ad quos versus Hedyli, *Isaac. Casaub.* in Athen. lib. 4. c. 14. hæc annotat: Εὐπαλάμους Græci vocant homines manu solertes: Poëta ait: *Scirpalum nomen hoc filio suo imposuisse, animo præsagientem futuram illius* τῆς αὐλητικῆς *peritiam. Tibicinum enim & eorum omnium, qui tractant organa* ἐνεργὰ καὶ ψηλαφητὰ, *eruditos digitos esse oportet.* Sic paullò pòst ait *Athen.* Epigonum fuisse μουσικώτατον κατὰ χεῖρα. Significat & versu 6. cantilenarum illius dulcedinem. Et postea ait nomen Eupalami omen habuisse & evasisse illum tibicinum suavissimum. Ille enim tibia canebat musto ebria ludicra deorum, v. 7. Battalus, Catalus & Pancalus nomina sunt sodalium Theonis, sive Eupalami, qui soliti dies condere cum ipso potantes, meritò igitur Poëta illos testes ciet dulcium Theonis modulaminum.

Nobilis arte inflandi tibias fuit Cephesias, cujus, cùm aliquando discipulũ cecidisset, qui contentius æquo inflasset tibias, elogium hoc sanè divinũ: οὐκ ἐν μεγάλῳ τὸ εὖ ἀλλ' ἐν τῷ εὖ, τὸ μέγα. *Scal.* lib. 1. Poët. c. 18.

Thebis Bœotijs posita est statua Pronomi tibicinis, qui unus maximè appositè omniũ ad aures multitudinis per mulcendas tibijs cecinit: & totius corporis motu mirificè spectatores in theatris delectavit. Huic

viro Thebani & *Epaminondæ Polymnidis filio* in eodem loco statuas posuêre, Pausania teste in Bœoticis. Unde distichon illud:

Ἕλλας μὲν Θῆβας πρότερας πρεσύκρινεν ἐν αὐλοῖς
Θῆβαι δ' πρέσβυν, παῖδα τὸν οἰνιάδᾳ.

SACADAS tibicen, primus Pythicũ carmen Delphis cecinisse scribitur, & *Apollinem* iratum tibicinibus, propter *Marsyæ* & *Sileni* certamina, reconciliasse, apud Paus: in Corinth. ANTIGONIDES Satyri F, Thebanus tibicen calceamentis Milesiis & lascivioribus primum usus est. Hujus meminit Plinius. Idem, ut est apud Cic. in Bruto, discipulo frigenti apud populum dixit: *Mihi cane & Musis.* De eo vide nonnihil apud Gellium.

ISMENIAS Choraules peritissimus, *Antigenidis* discipulus, teste Boëthio, multis ægritudine laborantibus omnes animi molestias absterst. (ut supra c. 15. Membri 1. dictum) *Graviores enim animi motus musico concentu demulceri componiq́, ignorat nemo.* Illustre & certũ in Saule est exemplum, omnibus Christianis notum, ut alibi dictum. Et Apollonius in historijs mirabilibus scribit ex Theophrasti sententia, μουσικὴν πολλὰ τῶν περὶ ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα γιγνομένων παθῶν ἰατρεύειν. ἰᾶται γὰρ φησὶν ἡ καταύλησις καὶ ἰσχιάδα καὶ ὄπλησίαν. Et testatur idem paullò pòst, plurimos adhuc suâ ætate præsertim *Thebanos*, cantionem tibialem ad *morborum medelam* adhibuisse. Galeno καταυλεῖν τὸ πάθος est super affecto loco tibia canere. Verùm ut ad *Ismeniam* revertamur, solitus ille erat stellis uti fulgentibus & preciosis, ut ea ars pluris æstimaretur. Itaq; Smaragdũ in qua sculpta fuerat Amymone, sex aureis denarijs in Cypro judicatã emit. Et cùm duo relati essent, imminuto precio, malè curatũ inquit; multũ n. detractum est gẽmæ dignitati. Hujus æqualis & æmulus fuit DIONTSIO DORUS, ut scribit *Plinius* lib. 37. c. 1.

BATALUS Ephesius tibicen, calceamentis fœmineis primus omniũ in scena usus est, fractisq́; cantibus tibiarũ *artem emollivit.* Hinc *Batali* vocantur *homines mulierosi*, & parùm viri homines. Erasmus in Adag.

AGATHON quoq; tibicen, alioqui cantilenarum suavitate commendabilis, sed mollitiei nota famosus. Ab eo *Agathonia cantio dicitur oratio blanda magis, quàm fructuosa.* Suidas & Zenodotus.

PHILISTUS Milesius Orator, musicæ primùm operam dedit, evasitq; clarissimus tibicen. Ad oratoriam demum conversus, auditor fuit Isocratis, qui eum αὐλοτρομὴν vocabat. *Suidas.*

TELLEN tibicen & *Poëta* melius, (cujus meminit Diarchus Messenius) qui suavitate cantus sequenti proverbio locum fecit: ἄειδε τὰ Τέλλην⟨ος⟩, *Cane ea, quæ sunt Tellenis:* quod *optima* fuissent. *Volaterran.* lib. 20. Anthropolog.

XENOPHANTUS tibicen in funere regis *Demetrij Poliorcetis* carmen sacratissimum accinuit: cui *concinente remigio,* clangor cum modulatione quadam velut in planctu respondit carminū ad tibias ambitibus; ut scripsit *Plutarchus* in Demetrio.

Fuit & alius Musicus, XENOPHILUS, patria Chalcidensis, qui annos 107. vixit, citra ullum corporis incommodum, quæ magna est homini felicitas. Autor Plinius.

SCOPELINUS tibicen, *pater Pindari,* Lyricorum Principis; apud *Gyraldum* de Poët. hist.

MIMNERMUS Colophonius Poëta eliographus & tibicen clarissimus: apud *Strabonem* lib. 14. & *Volater.* lib. 17.

EVIUS tibicen Hephæstionis, tanta fuit in existimatione, ut ei ædes restituerit, quas *pueri Eumenis* priores ceperant: apud *Plutar. in Eumene.*

LAMIA, ætate Demetrij formosa meretrix, tibijs optimè fertur cecinisse, & canendi suavitate magnam apud homines promeruisse gratiam. Quâ arte *Demetrium* Poliorcetem inescavit, ut illâ nihil haberet carius, quod majore benevolentiâ prosequeretur, autore *Plutarcho.*

EVCERUS fuit tibicen, natione Alexandrinus, ut est apud *Cornel. Tac.*

CANUS fuit choravles & tibicen, qui multas pecunias accepit à Galba, cùm eum in Cœna delectasset. *Mart.* lib. 10. Et concupiscat esse Canus ascavles. Tranq. Cano autem choravlæ mirè placenti denarios quinq; donasse prolatos manu sua peculiaribus loculis suis.

TONI-

TONIUS nomen fistulicinis pagani apud Mantuanum scribentem in Bucolicis:

Et cum multifori Tonius cui tibia buxo.
Tandem post epulas & pocula multicolorem
Ventriculum sumpsit, buccasq; inflare rubentes
Incipiens oculos aperit, ciliisq; levatis
Multotiesq; altis flatu à pulmonibus hausto
Vtrem implet, cubito vocem dat tibia presso.
Nunc huc, nunc illuc digito saliente vocavit
Pinguibus à mensis Iuvenes ad compita cantu
Saltidico, dulciq; diem certamine clausit.

PRONOMUS tibicen fuit, qui barba utebatur promissa, & vestitu nimis accurato, adeò ut mollitiei suspectus haberetur.

Macrob. scribit, OCTAVIUM HERENUM fuisse quempiam prima adolescentia tibicinem, qui artis suæ diffisus, mercaturam posteà instituerit.

De aliis tibicinibus passim & sparsim dictum, hæc modo scripsisse sufficiat.

CAPUT X.

De Imperitis quibusdam Tibicinibus, deq; tibiarum ὀλιγωρίᾳ & contemptu.

PErvulgato tritum est sermone veriverbium; *Ars non habet osorem, nisi ignorantem:* quod ipsum in præsenti negotio verum. Imò nulla res ad tantam pervenit perfectionem, adeò ut imperitæ multitudinis morsus effugere potuerit virulentos, de quâ vere illud dictum: παντὸς τοῦ καλοῦ πράγματος φαῦλος κριτὴς ὁ ὄχλος: Unde antiquitus ignorantiæ argumentum habebatur â vulgo probari: Cum τοῖς πολλοῖς ἀρέσκειν sit τοῖς σοφοῖς ἀπαρέσκειν. Vulgus

namq; de illis rebus, quæ laude digna, imperitè judicat, meritamque laudem detrahit, & contrà laude indignis laudem defert. Unde discipulo suo frigenti apud populum dixit Antigenides, *Mihi & Musis cane*, ut citat Cic. in Buto: & cap. 9. dictum est.

Propterea vulgi applausus & suffragia parvi fecerunt, quod Ælianus memoriæ tradidit de *Hippomacho* Tibicine, qui cùm videret à *plebe* laudari discipulum, quem tamen in arte peccare cognoscebat, baculo tactum desistere, jussit maximum, inquiens, erroris κεφάλαιον & argumentum esse, quòd ab ignarâ turba laudaretur. Cumq; Tibicini cuidam applausum fuisset, cõmorareturq; in proscenio adhuc *Asopodorus Phliasius*, Quid hoc? inquit, manifestum certè est, ingens aliquod malũ accidisse, quia non alio pacto à pluribus probaretur: apud *Athen.* lib. 14.

Et quod *imperitos Tibicines* spectat, & temerario quodam ausu artem ostentantes, non modo reprehensionis, sed pœnæ meritam quoq; incurrere notam certum est. Hinc in sacrificio tibias inflaturo *inscito* quodam *Tibicine*, bona ominari me oportet, inquit *Stratonicus*, libemus jam atq; Deos precemur.

Ritibus namq; sacrorum receptum olim, ut cùm sacra facerent, abstinerent ab omnibus malis verbis: propterea, qui aderant, monebantur *præconis* voce, εὐφημεῖν, id est, favere linguis, & parcere verbis malè ominatis, attestante etiam *Ovidio* lib. 1. Fastorum;

Prospera lux oritur, linguis animisq; favete,
Nunc dicenda bono sunt bona verba die.
Lite vacent aures, insanaq; protinus absint
Iurgia: differ opus lucida turba tuum.

Id verò maximè desiderabatur, cùm diis vota facerent: Hinc jocus hic Stratonici. Nam cũ inciperet tibias inflare Tibicen indoctus & malus, homo facetus significans malum hujus sonum non minùs, quam mala verba, à sacris summoveri debere, quando, inquit, εὐφημία *ad preces necessaria, peractis istis, Diis vota nuncupabimus*, hoc est, postquam tibicen iste inflare tibias desierit: desinebat autem libatione & reliquis sacrorum ritibus peractis.

Telephanem inflare tibiam auspicatum, ut cantionis suę modos ac so-

num

num benè adaptaret, id ineptè facientem reprehendit, & velut ructare dixit idem *Stratonicus*.

Idem *Phaonem* tibia *Canere* dicebat non Harmoniam, sed *Cadmum*. Cadmi vita fuit calamitosissima. Propterea, qui malè & miserabiliter canit, is *Cadmum canit*. Athen. lib. 8.

Et dignas sanè suæ imperitiæ & temeritatis dedisset pœnas *Babys* frater Marsyæ quando *Apollinem* ad canendi certamen provocavit, nisi *Pallas* intercessisset, admonens, illum usq; adeò infeliciter & indoctè tibiis canere, ut omninò negligendus esse videretur, κάκιον ait, βάβυς ἀυλεῖ. Quibus verbis commotus & patatus Apollo, Babyn adeò contemsit, ut eum ne supplicio quidem dignum existimaret, sed sua potiùs insciticia satis graviter punitum crederet, unde proverb. natum. *Babys multò deterius cantat*, ut scribit *Erasmus* in Adag.

Præterea in quibusdam malè feriatis hominibus imperitia cum contemptu est, unde illa non hominis, sed bruti vox, *Scytarum Regis Ateæ* qui *Ismeniam* (alii scribunt Hismeniam) Tibicinem jussit in convivio tibia canere. Stupentibus autem tibiæ modulamine, cæterisq; plaudentibus, ipse Rex malle juravit se *hinnientem* audire *equum*: Usq; adeò aures à Musis remotas, animumq; in præsepibus habebat, non ad Musicam, sed ad Asinos & Equos audiendos natum; ut autor est *Plut.* orat. 2. de fort. Alex.

Hunc *Ismeniam* cum audiisset *Antisthenes Cynicus* à quodam dedicari, ut optimum Tibicinem: At inquit, est homo nequam; Non enim si probus foret, Tibicen esset. *Plut.* in vita Periclis.

Sic in contemptum tibicinum *proverbio* jactatum fuit apud Priscos, ut legitur apud *Athen.* lib. 8. *Tibicinibus nihil esse mentis*, his versibus:

Ἀνδρὶ μὲν ἀυλητῆρι θεοὶ νόον οὐκ ἐνέφυσαν,
ἀλλ' ἅμα τῷ φυσᾶν κ' ὦ νόος ἐκπέταται.

Id est:

Dii Tibicinibus nunquam mentem inseruêre,
Sed simul ac flarint, avolat illicò mens.

De quibus versib. Is. Casaub. *in Athen. lib. 8. c. 4. sic scribit:* Non *carent difficultate, inquit, versiculi lepidissimi, quib. negatur* mens inesse tibicinibus.

Posteriore istorum versuum dicuntur Tibicines, dum tibias in-

flant,

flant, mentem amittere. Si amittunt, Ergo habent. Quare falsum illud in priore, θεοί νέον οὐκ ἐνέφυσαν. Aut igitur commodâ interpretatione molliendum, quod dictum videtur duriusculè. Et accipiendum quasi diceret, Datam quidem & Tibicinibus mentem à Diis: sed non firmam, nec perpetuam: verùm quæ tunc illis adimatur, cùm tibias inflant. Aut legendum.

Ἀνδρί μὲν αὐλητῆρι θεοί νέον ἐν στενέφυσαν
ἀλλ' ἅμα τῷ φυσᾶν χ' ὧ νόος ἐκπέταται.

Stant ab hac emendatione particulæ μὲν & ἀλλὰ, si volumus earum vim rectâ ratione expendere.

Alcibiadem excusant, quòd *tibias rejecerit*, earundemque studium improbarit, non tamen absque ratione, quia colloquia tolleret, & ori deformitatem afferret, adeò ut vix à familiaribus agnosci possit facies. Tum etiam eo nomine vituperasse ajunt Alcibiadem tibiarum artem, quod Numinum quoque judicium induceret: *Palladis* inprimis, quæ quum se cerneret in *Tritonide* palude facie deformari, quum buccas inflaret, tibias infregit.

Melanippides de Minerva tibias projiciente, & tibicinum artem vituperante scribit his verbis: ἐῤῥέτω ἔχεα σώματι λύμα· ἐμὲ δ' ἐγὼ κακότητι δίδωμι; Abite *in malâm rem corporis probra turpia. Egoné animum applicem rei turpi.* κακότητα appellat τὴν τῶ προσώπω ἀχημοσύνην, id est, inde coram vultus compositionem tibias inflantium. *Ovid.* lib. 6. Fast.

Ars mihi non tanti est, valeas mea tibia dixit.

Apud *Plut.* περὶ τῆς ἀοργησίας Satyrus ut tibias abjiciat sic Minervam monet: ἴθι πρόπεμπε, ait, τὸ χρῆμα· τοὺς αὐλοὺς μέθες καὶ θ' ὅπλα λάζευ, καὶ γνάθους εὐθημόνει. Clemens Alexandrinus lib. 2. Pædag. προσεκτέον δὲ μάλιστα τῆς εὐσχημοσύνης. ἢ καὶ τὴν Ἀθηνᾶν, φησὶν ὁ μῦθος, ἥλις ποτὲ ἦν, προμηθημένην αὐτῆς τῶν αὐλῶν ἀποῤῥίψαι τὸ ὄπτερπές, ἅμα τὸ ἀσχεπὲς τῆς ὄψεως.

Teleste in Argo hac de re ita scribit:

In montium nemoribus divam Minervam,
Deformitatem oris visu turpem expavescentem,
Instrumentum statim è manibus abjecisse.

Athenis quoque fuit *Minervæ, Marsyam* Silenum cædentis, *imago,*

quod

quod abjectas à se tibias sustulisset; ut scriptum reliquit *Pausanias*.

Aristoteles etiam lib. 8. Polit. cap. 6. potissimum tibias è puerorum institutione abjiciendas censet, tum quia non sit organum ἠθικὸν ἀλλὰ μᾶλλον ὀργιαστικὸν, ad mores mitiores exprimendos & inserendos aptum sed potiùs ad animos furore quodam Bacchico stimulandos accommodatum. His accedit tibiam hoc habere institutioni & doctrinæ adversarium, quòd tibiæ cantus prohibet ratione uti, τὸ κωλύειν τῷ λόγῳ χρῆσθαι τὴν αὐλησιν. Quocirca, ait, rectè veteres ejus usum in pueris ac liberis hominibus improbarunt, cùm antea eo usi essent: posteriùs verò spreta est atq; improbata tibia, cùm jam melius, quid ad virtutem faceret & valeret, quid non, judicare possent.

Tum verò probabilius est, propter quod tibiarum inflandarum disciplina nihil ad mentis agitationem conferat, ὅλη πρὸς τὴν διάνοιαν ἀφ' ἑαυτῆς ἡ παιδεία τῆς αὐλήσεως, *Minervæ* autem *scientiam & artem tribuamus*, hanc dicit esse caussam, quod tibias Minerva abjecerit, ut diximus.

CAPUT XI.

DE CYTHARÆ & LYRÆ notatione, Inventione, partibus, chordarum numero & circa illum Lacedæmoniorum severitate, modis & cantu.

EX genere illorum Instrumentorum Musicorũ, quæ ὄργανα κατὰ μίτον quæ fidibus, nervis vel chordis intenduntur, unde & χορδαῖς διειλημμένα, ἔντατα, καθαπτὰ & ψηλαφητὰ, quæ fidibus intensa attrectantur vel digitis, aut plectro, sive arcu ex pilo equino fides illidente. Et inter alia ψηλαφᾶν Eustath. dicit esse musicum vocabulum, proprieq; de chordarum contactu dici. *Aristot.* lib. 8. Pol. cap. 6. hæc instrumenta vocat ὄργανα δεόμενα τῆς χειρουργικῆς ἐπιστήμης, id est, quæ scientiam, in manuum opere munereq; positam, desiderant. Ex horum, inquam, instrumentorum genere prima oc-

currit *Cithara*, quam quidam à Lyra vel Teſtudine ſeparant, atq; illam *Apollini* attribuũt inventori, *Lyrã* verò *Mercurio*. Cui obſtare videtur, quod ſignum *Apollinis*, quod arcum dextrâ, lævâ Charites habuit, quarum una lyram, non citharam: altera tibias: tertia fiſtulam ori admoveret. Qnid quòd *Mercurius* primus commentus eſſe ſcribitur *ex Teſtudine citharam*. Lyram autem antea fuiſſe Chelyn, vel teſtudinẽ appellatam memorat idem Euſtathius. Poſſet igitur hinc colligi citharam eandem eſſe cum lyra. Interim tamen videtur inter hæc organa fuiſſe quoddam *diſcrimen*. Nihil tamen certi de hac re ſtatuere licet, cum promiſcuo non rarò uſu accipiantur.

Dicta autem fuiſſe putatur κιθάρα, quaſi κινῆσαι, vel κοσθῆσαι τὰς ἔρωτας, ut ex antiquis tradit Euſtath. Vocatur item κίθαρις, quæ vox etiam pro *citharæ cantu*, atque interdum pro ipſa cithariſtica *arte* uſurpatur. Quod ex Homero conſtat, Odyſſ. α, κύρυξ δ' ἐν χερσὶ κίθαριν περικαλλέϊ θῆκε Φημίῳ, Præco autem in manus citharam perpulchrã poſuit Phemio. *Citharæ cantum* ſignificat Odyſſ. θ. Αἰεὶ δ' ἡμῖν δαὶς τε φίλη κίθαρίς τε χοροίτε, ſemper autem nobis convivium q; gratum, citharæq; cantus, choriq;. Iliad. ν.

——— ἑτέρῳ κίθαριν καὶ ἀοιδήν, alij citharam & cantum, id eſt κιθαριστικὴν ſcilicet τέχνην citharæ artem alij Deus tribuit. Dicitur & citharalio nomine Φόρμιγξ, ut apud Homer. Iliad. σ.

Τοῖσιν δ' ἐν μέσοισι πάϊς Φόρμιγγι λιγείῃ Ἱμερόεν κιθάριζε.

Hos autem inter medios, puer citharа ſonora ſuaviter citharizabat. Euſtathio hęc vox deducta videtur ἀπὸ τὸ Φερίμιον, quod per ſyncopen dicitur pro προοίμιον, *Proœmium*; quod citharœdorum eſt proprium. Prius enim, quàm cantiones inſtituant, modos quosdam faciunt, quibus introducãt & attentos reddant auditores. Alij ita explicant, & dictam volunt ἀπὸ τὸ πρηγεῖσθαι τῆς ὄιμης, quaſi προοίμιγξ. In *conviviis* namq; *Deorum* ſolitum fuiſſe *Apollinem* citharam pulſare, deinde *Muſarum cantum*, ſeu carmina fuiſſe ſubſecuta, prodidêre. Hinc apud Pindarum è ſecundo εἶδει Olympiorum ἀναξιΦόρμιγγες ὕμνοι dicuntur, *hymni* vel cantilenæ, quæ *ad citharæ modos* canũtur, vel ad quas,

tan-

tanquam ad regulam, νόμοι, vel leges citharœdicæ accommodantur. Eurip. verò scripsit δυσφόρμιγγα ἄταν luctuosam calamitatem: quasi, quæ *lamentabili* & in suavi *citharæ* sono sit decantanda.

Quo modo *Orpheum* ad inferos, sumptâ citharâ, descendisse, atque cum mirificam quandam lamentationem ob denatam *Eurydicen* cecinisset, lacrymas inferis excitasse memorant.

Λύραν, autem appellatam notat Eustath. quasi λύτραν, ut scribit *Nat. Com. lib. 5. Mythol. cap. 5. Mercurium*, ait, *primùm fuisse inquiunt, qui* lyram *invenerit, ut scriptum reliquit Pausanias in Eliacis prioribus, quam etiam* Apollini, *cùm pax inter illos post furtum orta esset, largita est.* Unde Lyra quasi *lytra* dicta fuit, præmium scil. & compensatio pro bobus.

Et porrò *lyræ inventionem* ita describit: *Erat autem* testudo, *quæ* χέλυς *à Græcis vocatur, in hunc modum formata, ut ait* Lucianus in dialogo Apoll. & Vulc. cùm *testudinem* mortuam ad *ripas* Nili *invenisset, brachia adaptavit, ac jugum induxit, calamosq; postea agglutinans, & fundo subjecto quodam, ac novem deinde chordas super calamis, tanquam ansulis intendens, jucundum quid modulatus est.* Id cùm in monte *Cyllene* proximo feciisset, mons *Chelidorta* vocatus fuit, teste, *Pausania in Arcadicis. Nat. Com. Mythol. lib. 5. cap. 5.*

Alij dicunt *tetrachordum* prius inveniisse, ac *linum pro chordis intendisse*, quia chordæ nondum essent inventæ. Hanc *septem chordarum* fecit *Apollo*, accommodans ad *Panos* fistulam Jovis & Thymbris filij. Nam hic lino soluto & adempto chordas intendit, unde dictus est *linum invenisse. Nat.* lib. 5. cap. 5. Cujus rei breviter meminit *Nicander* in Alexipharmacis:

Ἀυδήεσσαν ἔθηκεν ἀναύδητον πάρος ἐοῦσαν
Ερμείης &c.

Id est:

Muta priùs fuerat, vocalem reddidit illam
Mercurius: demptâ carne è testudine, fundo
Brachia bina locat, super his chordasq; tetendit.

Idem Homerus testatur hymno in Mercurium:

Ερμῆς τοι πρώτιστα χέλυν τεκτήνατ' ἀοιδὸν

Mercurius utiq; primum testudinem fabricatus est canoram.

Postea *lyræ* vel testudinis *fabricationem* his versibus describit:

Πῆξε δ' ἄρ' ἐν μέτροισι τομῶν δόνακας καλάμοιο,
Πειρήνας διὰ νῶτα Διὸς ῥινοῖο χελώνης: &c.

Id est:

Fixit utiq; in mensuris sectis arundinibus calami
Protensis per dorsa in pellem testudinis.
Circa autem pellem extendit bonis consiliis suis:
Ac cubitos (πήχεις) imposuit, jugum (ζυγὸν) autem aptavit ambobus.
Septem autem concinnas ovium extendit chordas,
Verùm postquam construxit ferens amabile ludicrum,
Plectro commovebat partim, hæc autem à manu,
Graviter insonuit, Deus autem pulchrè canebat
Ab extemporaneo conatus.

Ex quibus versibus præter alia *lyræ* vel testudinis *partes* percipere licet, quas has numerant.

Πῆχυς dicitur pars citharæ, vel lyræ, *verticillos continens*, quibus fides intenduntur & laxantur; ipsi autem *verticilli*, quibus fides vertũtur & intenduntur, dicuntur κόλλοπες, item κόλλαβοι, Eustath. κόλλοψ, ὁ φθὰς τῆς ὕστερον κόλλαβος, δι' ὃ τείνονται αἱ χορδαί. Quidam scribunt ita dictos ab ipsa *materia*, ex qua fiunt. Est autem κόλλοψ *corium* durius, in cervicibus & dorsis boum aut ovium. Hom. Odyss. φ.

ὡς ὅτε ἀνὴρ φόρμιγγος ἐπισταμένως κὰι ἀοιδῆς, &c.

Sicut quando vir citharæ peritus & cantus
Facilè extendit novo in sinu (κόλλοπι) chordam,
Tangens utrinq; benè retortum intestinum ovis.

Et Lucianus. ἐνάψας δὲ νεῦρα, κἄδε κόλλοπι στρέψας, ἐμελῴδει ἄμουσόν τι καὶ ἀπῳδὸν, quibus verbis significat, Si quis tangat & *attrectet chordas, non* priùs justa soni *proportione verticillis intensas*, absonum & à *musica alienum concitari* strepitum, ἀγκῶνες item dicuntur *cornua citharæ*. Ζυγὸς in cithara vel lyra dicitur *jugũ* & pars illa, quam sinistra manus amplectitur. Sic observat *Theophrastus* lib. 5. de plantis, *ilicem* arborem esse utilem non simpliciter ad lyram, verùm ad ζυγὰ tantummodò.

Πλῆκτρον

πλῆκτρον in cithara, vel lyra dicitur id, quo fides ejus pulsantur. Pulsant enim radiolo, altera manu fides citharoedi, quod *plectrum* à percussione appellarunt: alterâ manu premunt nervos certis intervallis. Primus *Demopœetus* Sicyonius *plectri officium* ad solam manum transtulit. Quidam ab *Epigono* primùm omissum plectri usum scribunt. Sic unguibus & digitorum summitate etiam nunc citharæ nervos temperant. Cujus autem chordæ ferreæ, aut ex orichalco sunt, *pennâ* modulantur. Etiam digitalia argentea induerunt, quorum extrema pennarum cuspidibus muniantur.

Lyram autem non plectri percussione, sed *setarum* intentarum attritu tangunt, ut scribit *Scaliger lib. 1. Poët. c. 48.* qui, quod suprà dicebamus, *de Mercurio Lyræ inventore* ita scribit: *Lyræ inventum Mercurio attribuunt: quum ad aridam testudinem offendisset pedem. Animadverso enim, quem ex intentis nervis ediderat, sono, lineas chordas intendisse. Deinde quum fratris Apollinis furto boves abegisset, iram ac supplicium novo chelys invento redemisse: vicissimq; ab Apolline caduceum accepisse. Hujus hanc vim fuisse quidam scribunt, ut facile pax inter quosvis, eâ virgâ interpositâ, conciliaretur. Ejus cùm vellet experimentum rei facere Mercurius, inter duos angues acerrimè inter se dimicantes, illam conjecit, qui repente facti sunt amici, unde virga illa posteà geminis anguibus circumvolutis fuit insignita, qui concordiæ securitatem denotabant, ut memorat* Nat. com. *lib. 5. Myth. c. 5. &* Servius *in 4.* Æneid. sed ad lyram revertamur.

Acceptam Apollo *Lyram* ad *fistulæ*, cujus esset author Pan, *modulos* lineis exemplis chordis, atq; *nerveis* intentis adaptasse. *Nervos septem* esse numero instituit: quot ipse menses in utero fuisset genitricis. Quam ob causam ἑπτάκτυπον vocat Lyram Pindarus Pyth. β. ejus interpres ἑπτάμιτον. Nam eâdem chordâ septem alioqui sonos edimus. Sunt autem *Nervi* vel *chordæ*, fides ex intestino contorto & arefacto, quæ musico instrumento intentæ, pulsu melodicos sonos reddunt. Dicitur & λίνον *linum* chorda citharæ, quòd olim ex lino fieri solerent, quemadmodum & μίτοι, vel *fila* à Philostrato appellantur, unde ὄργανα κατὰ μίτον vocata dicebamus, sic Synesius hym. 8. ὑπὸ Δώριον ἀρ-

μογάν ἐλεφαντο δέτων μίτων λύρας Στάσω λιγυρὰν ὅπα ἐπεὶ σοι μάχας. Ex ferro itē & chalybe, & orichalco fieri cōsuevere fides: χορδοτονία dicitur chordarū *intentio* in lyra & instrumentū χορδότονον, quo chordæ intenduntur.

Sed ut ad chordas redeamus, *octavam* additam scripsit Aristoteles, neque tamen eam, quæ media vocabatur antè, nomen amisisse. Alii ab *Apolline novichordam* scribunt Lyram editam, à *Musarum numero*, ut ait interpres Arati. Tametsi cum *Decachordo* etiam pingebatur: quippe cum Musis esset ipse decimus. Per quem numerum Fulgentius *decem humanæ vocis modulamina* denotari affirmat: *nempè* quatuor primores dentes, *quos lingua percutiat*; duo labra, *quæ sint veluti cymbala verborum*; linguam, *plectrum*, palatum, *cujus concavitas proferat sonum*; asperam arteriam, *quæ est meatus spiritatis*: & pulmonem, *qui veluti follis conceptum spiritum reddat & revocet*. Argivi verò *mulctam* dixêre iis, qui *pluribus septenis* uterentur. Neque enim jus erat, inquit *Plutarch.* lib. de Musica, quondam pro sua cuique libidine, ut nunc, fidibus canere, neque harmonias & numeros immutare. Siquidem singulis carminibus suam retinebant intensionem. Hinc cognomen apud Græcos invenerunt, ut νόμοι dicerentur, quasi leges: quòd cujusque intensionis receptam formam violare nefas foret. Hinc gloriari soliti *Lacedæmonii*, se τρὶς ἤδη σεσωκέναι Διαφθειρομένην τὴν μουσικήν h. e. ter à se musicos esse coërcitos, qui in emendanda veteris musicæ harmonia perversè fuerant ingenioſi. Rectè scriptum τρὶς consentiente historia, quæ in *tres* Musicos *Terpandrum*, *Timotheum* & *Phrynidem* similem ob causam animadversum testatur *Casaub.* lib. 14. c. 6. in Athen. Et quidem in senatusconsultò Lacedæmoniorum, quo *Timotheus* urbe pellitur, duæ notantur causæ, *primò* quòd veterem musicam novis corrupisset inventis: *deinde* quòd indecoris figmentis suis de *Semelæ* partu juventutis animos corrumperet. Fecerat enim Semelem in *Bacchi* partu deformiter & indecore ejulantem, nullâ habitâ ratione majestatis illius Dei: quem par erat minore matris cruciatu & aliis legib. venisse in hanc lucem, quàm è vili popello homunculum aliquem *Casaub. lib. 8. c. 11.* Decretū illud Litius *Gyraldus* de Poë. hist. dial. 9. ex Boëtio his *verbis* recitat, annotante *Camer.* in operis subcesivis cent. 1. c. 18.

Quoni-

Quoniam *Timotheus* Milesius, in nostram veniens civitatem, antiquũ cantum negligit, & septichordem citharam aversatus, multarum vocũ consonantiam, h. e. polyphoniam inducens, infecit auditus juvenũ per *chordarum multiplicitatem*, i. e. polychordiam & recentissimum melos induxit, & *variam* pro simplici & ordinata circuminduit modulationẽ, in chromaticum constituens *melidiosin*, pro *enarmonio* faciens antistrophon alternam; accitus verò in Eleusiniæ Cereris certamen, indecentẽ dispersit fabularum successionem; *Semetes* n. dolores non sat justè juvenes docuit: Edoceri dicimus de his Reges & Ephoros, accusandũ esse Timotheum, reassumendam verò undecim chordarũ lyram excidentes superfluas, relicta septichordi cithara, ut quivis intuens urbis gravitatem, caveat in Spartam inferre quidpiam inhonestarum, indecentiumque consuetudinum.

Sic *Marc. Tull.* 2. de leg. succinctè scribit: Illa severa Lacedæmon nervos jussit, quod plures quam septem haberet in *Timothei* fidibus *incidi*. Nec tamen defuerunt, qui autores essent, Timotheum cùm invidiam novitatis à se depulisset, producta in medium vetusta *effigie Apollinis*, in ipsa urbe Lacedæmoniorum inventa, lyram tenentis, quę *novem nervos* haberet, fuisse absolutum, ut notat *Is. Casaub.* d. l.

Porrò *citharæ figuram apud* Græcos primùm fuisse concinnatam *Cepionis* tempore, qui *Terpandri* fuit discipulus, scribit Scaliger: fuitq; hæc ipsa appellata *Asias*, propterea quòd à *Lesbiis Asianis* fuerit importata. Hanc Hieronymus autor est effici solitam in modum Δ literæ, cum chordis viginti quatuor, & per digitos variis vocibus tinnulisq; ictibus in diversis mõdis concitari.

Cruquius ad Od. 10. lib. 1. Carm. Horat. inquit: Ex Idiomatis *Italico, Alemanico, Gallico, Flandrico* lyra ad huc suum nomen habet integrum, namq; & incurva est & δελτωτῆ *figuram* præ se fert intuenti propiùs. Citharam esse volunt vulgò nominatam *testudinem* à *forma* testæ ejus animalis; χέλυν *Cisthre* aut potiùs citherne, quę vox à cithara paucis immutatis deducta videtur.

Legem a. pulsandæ citharæ dedisse ferunt *Olympum* Mysium, Poëtam melicũ & elegiarum. Ante Archilochũ certos modos, vel νόμους citharædicos

dicos *Terpander* instituit, quos à se & à discipulo vocavit κηπίονα & τερπάνδρειον.

A regionibus doricis duos, βοιώτιον & αἰόλιον: iccirco quia in Bœotia extitisse creditus est *primus citharædus Amphion*, Jovis & Antiopes filius quem in Musicorum breviario, principem citharæ & citharædicæ Poëseos architectum appellat *Heraclides*.

A *temporum* autem *celeritate* duos τροχαῖον & ὀξὺν qui multis constabat pyrrhichiis, & septimum τετρασοδὸν, qui erat ex horum quatuor compositus, Æolio, Terpandrio, Cepione, Bœotio. Idem *Terpander* primus adjecit ad Heroicos versus *Lydios* modulos. Et *Timotheus* Milesius Terpandri aut Neomysi filius citharœdus, Euripidi coævus, sub Philippo Rege Macedonum, scripsit præter alia Nomos citharœdicos multis versuum millibus. *Scalig.*

Partes verò κιθαρῳδικῶν νόμων, Terpandro dividente, hæ sunt, ut est apud Pollucem. ἔπαρχα, *præludia*, ἐπαρχεῖα *initia*, μέταρχα, κατάτροπα *fugæ*, μεταικατάτροπα *inflexiones*, ὀμφαλὸς *medium*, σφραγὶς *sigillum*, ἐπίλογος. ἐξάρχειν musicum verbum est, & citharæ sonos & modos inchoanti peculiare, ut odyss. δ.

Μολπῆς ἐξάρχοντες ἐδίνευον καθὰ μέσσους.
Cantum incipientes saltabant in medium.

Hinc Stesichorus Musam vocat ἀρχέσι μόλπων h.e. cantiones incipientem. Pindarus autem præfationes sive proœmia, ἀγησίχορα, quòd choris & saltationibus præeant.

Is *Casaub.* lib. 4. c. 27. in Athen. manifesto esse falsum scribit τὸ ἐξάρχειν τῆς Φόρμιγγος esse ἴδιον. Periti enim sermonis Græci sciunt, verbum hoc de omnibus promiscuè dici posse, qui faciendi aut dicendi aut canendi exemplum aliis præbent, ut inchoro facit κορυφαῖος. Solent etiam citharœdi, ut & alii Musici, discipulis suis proponere, quas TABULATURAS vulgus nuncupat. Eæ sunt descriptiones phthongorum, ex quibus composita fuerit alicujus cantici harmonia. Res sanè pulcherrima & ingeniosissima: nam ea est quasi scriptura tonorum & soni.

Hujus præclari inventi auctorem facit *Eresius Phanias*, nobilis peripati-

ripateticus, *Stratonicum* cioharœdum, & τῆς κιθαριστικῆς διδάσκαλον: quãdo lib. 2. de Poët. *Stratonicum* Athenienſem, ſcribit, exiſtimari primum omnium nudis citharæ ſonis, quôs vox non comitaretur, multas fides adjeciſſe, primumq; docuiſſe concentus muſicos ac (διάγραμμα) numeros, varietatesq; deſignaſſe: *apud Athen.*

Græcis autem διάγραμμα συγήσασθαι eſt *Phthongorum ſyſtemata*, ut muſici appellant, *in tabula deſcribere*, ac ſpectanda oculis exhibere. Unde manavit *proverbium* de eo, qui *dicit idem ſæpius*, & ut Poëta ait, *eadem oberrat chorda*, ἀφ' ἑνὸς διαγράμματος ἀεὶ τὸ αὐτὸ ἐπιπερέκει. Vehementer namq; Muſicis fœdum eſt, in ijsdem fidibus ſæpius hærere. Unde *Horatius* in arte Poëtica inquit:

Et citharœdus
Ridetur, chordâ qui ſemper oberrat eadem.

Præterea ad illa Horat. lib. 4. carm. Od. 3.

O teſtudinis aureæ
Dulcem quæ ſtrepitum Pieri temperes.

Annotat Cruquius. *Hoc ipſum*, inquit, *eſt chordarum ſeu fidium proprium.*

Nam ψάλλειν, quod eſt τῶν κιθαρῳδῶν κυρίως, ὅτι τὸ τῷ ἄκρῳ τῶν δακτύλων τῶν χορδῶν ἅπτεσθαι, ut ait *Suidas*, Id eſt, *citharœdorum eſt proprium, qui extremis digitis chordas tangunt.* Muſici enim dicuntur ſuas χορδὰς ψάλλειν apud *Ariſtot.* in probl. vel ſimpliciter ψάλλειν: ut eſt apud *Plutarch.* in Pericle πρὸς τὴν ὠδὴν ἁπαλῶς ψήλαντα, qui ſuaviter fidibus tactis luſerat. Et chorda dicitur φάλλεσθαι, quæ tangitur, movetur & impellitur. Hinc ὄργανα ψαλτικὰ & ἁπτὰ ψαλτήρια, quæ pulſantur à pſallente.

Tandem ut de *Citharæ cantu* aliquid dicamus, *Steſandrum* Samium, ſcribit Timomachus in Cypriacis, multum artem auxiſſe, primumq; Delphis citharâ Homeri pugnas cantaviſſe. Alij *Oenopam* ad citharam primùm cantaſſe, eum poſt imitatis Achivo Polluce & Cynethenſi Diocle. Citharæ cantum innuit etiam *Poëta Venuſinus* lib. 1. Carm. Od. 15.

Imbelli citharæ carmina divides.

Cithara, ut notum, *inepta* est rebus *bellicis*, ut quæ tubas & lituos requirunt, sed *aptа mensis* ad hilaritatem & saltus. Unde Briscis ad Achillem scribit epist. 3. Heroid. molliciei ipsum incusans;

Et si quis quærat, quare pugnare recuses:
Pugna nocet: citharæ, noxq; Venusq; juvant.

Dividere autem *carmina*, esse videtur quibusdam, carmina per citharæ nervos partiri, quod citharœdi faciunt, cùm modulantur, nunc enim hanc, nunc illam chordam carpunt, & de cantilena huic & illi chordæ aliquid impertiunt. Hoc modo per citharam carmina dividuntur: vel potiùs cithara carmina canuntur audientibusq; dividuntur.

Stuckius lib. 3. antiq. conviv. c. 20. Apud *Hebræos Poretim* dicit proprium esse fidicinũ, qui minutatim singula verba cantici instrumento musico accommodant & applicant, quod ferè fit imminutione, *Gallice frendons*. *German.* Leuffln sive risli, appellantur. Præterea sigillatim explorandæ chordę instrumenti musicis & ad concentum harmoniamq; ejus quod canitur accommodandæ sunt. Hoc verbum usurpatur Amos 6. ubi Arias putat genus cantionis *diatonicum* significari, quod ad voluptates magis & ad permulcendas aures natum esse videtur quod minutis temporum sectionibus, & modulis crebrioribus, præter vocum consonantiam, cætera *avium garritus* imitetur. Nudos verò & *solos absq; hominis voce citharæ cãtus*, Menecharmus ait, primùm invenisse *Aristonicum Argivum*, qui Corcyrę habitavit sæculo Antiochi.

Notatu deniq; dignissimum est, quod scribunt, *Aspendium* Citharœdum *novum* citharâ *ludendi modum* invenisse, *una tantum siniſtrâ* nimirum manu, reliquis citharœdis utriusq; manus fungi solitis officio, tenentibus *dextrâ* plectrum, id quod FORES CANERE appellabant: *siniſtris* verò digitis chordas carpentibus, INTUS-CANERE vocabant. Difficilè igitur visum est, quod Aspendius citharœdus faciebat, qui nequaquam utraq; utebatur manu, sed totam cantionem *intus & siniſtra* tantum manu modulabatur: atq; ita tacitâ leniq; modulatione siniſtra contactis chordis, cantilena peragebatur, ut vox ad citharœdum duntaxat, aut proximè assidentem perveniret. *Aspendius*

quoq

quoq; est civitas Pamphyliæ teste Stephano: Inde *Aspendij* dicebantur, apud quos citharœdi hoc artificio præcelluisse videntur, *ut refert Erasmus.*

Tandem citharæ sonum *Aristonicum* Argivum introduxisse scriptum reliquit Menecharmus. Coronidis loco huic capiti de citharа & lyra adjiciamus *encomium lyræ,* cui ob harmoniæ & sonorum in ea perfectionem hominis vitam persimilem asseruit *Euryphamus* Pythagoræus. Lyra enim his *tribus egêt, constructione, concinnitate, contrectatione:* quibus respondent *in viro felici, facultas, habitus* & *actio,* quorum absolutio sine internis externisq; instrumentis servari non potest. *Piccol. grad. 8. Phil. mor. cap. 10.*

De Lyra apud Philostratum in Iconibus hæc legantur:

Lyram pulcherrimum inventum geminis cornibus jugo, & Chely primus Mercurius compegisse, & post Apollinem ac Musas Amphioni Thebano dono dedisse perhibetur. Is autem Thebas nondum muris cinctas habitans, cantus misit in lapides, & audientes lapides concurrunt. Hæc enim picturæ insunt. Primam igitur lyram despice, an pro dignitate picta sit. Cornu nanq;, capræ esse petulcæ Poëtæ ajunt: ipso autem cornu, musicus quidem ad lyram. Sagittarius verò ad sua utitur commoda. Lingua quibus lyra indiget, ex buxo, omnia valida ac levia. Ebur in nulla est lyræ parte Hominibus elephantem adhuc, & ad quid ejus cornibus uterentur ignorantibus, & Chelis nigra quidem, sed adfabrè, & ut rei natura exigit, perfecta est, orbes flavis inter se umbilicis adnexos circundata. Nervi autem partim quidem magadi appositi sunt; umbilicisq; occurrunt, partim verò sub jugo cavi videntur. Hic utiq; ipsorum habitus aptissimus, cum directi in lyra reclinentur. Amphion autem quid ait? Quidnam aliud, quàm canit, & altera manus, mentem ad lyram revocat, ipseque tantum aperit dentium, quantum canenti satis est. Canit a. (puto) terram, quæ cum omniũ genetrix, ac mater sit, muros sponte præbeat. Coma a. per se quoq; jucunda, fronti quidem oberrans, unà verò cum lanugine secundũ aurẽ descendẽs, auriq; nescio quid præferẽs, ac cum

mitra multò suavior, quàm gratias elaborasse Poëtæ ferunt. Dulcissimum ornamentum, & ad lyram postremum Mercurius amore captus, utroq; Amphionem munere mihi prosecutus videtur. Chlamys præterea quam gestat, à Mercurio & ipsa, neque enim uno constat colore, sed mutat, ac juxta irim variat. In edito autem sedet, pede quidem terram concinnè pulsans, dexterâ verò nervos plectens. Canit & altera manus, in rectum promissos habet digitos, quod solam plasticen ausuram crederem. Estò, quæ vero ad lapides pertinent, quomodo habent? Omnes ad cantum concurrunt, & audiunt, ac murus fiunt: & hic quidem jam exædificatus est, hic verò ascendit, ille nuper prævenit. Ambitiosi, ac suaves sunt lapides, musicæq; obsequentes. At murus portis septem, quot lyra tenoribus constat.

CAPUT XII.

DE VARIIS Instrumentis, Lyræ & Citharæ proximis, de Scindapso, Helicone, Barbito, Trigono, Sambuca, Phœnice, Nablo, Pandura.

SImilitudine affinia Lyræ fuêre plura alia organa Musica. Σκίνδαψος *Scindapsus* fuit instrumentum musicum πετράχορδον, ejusq; chordæ ex *aurichalco* feriri solitæ, quo *mulieres* præcipuè *usæ* traduntur. Numerus chordarum Lyra inferior: usus idem. Unde epitheton additum à Theopompo Colophonio:

Σκίνδαψ' λυρόεντα μέγαν χείρεσσι τινάσσων
Ὄξηνον, προμάλοιο τετογμένον αἰξήεντ'.

Id est:

Scindapsum *magnum* lyræ similem *manibus pulsans & exacuens (acutiorem sonum moliens) ex viridi novellaq; myrica fabricatum.*

In secundo versu Casaub. legit ὀξύϊνον *fagineum*. Nam ὀξύα Theophrasti, quam scitissimam indigitavit Theodorus Gaza, judicio eruditorum *fagus* illa est, operibus ligneis apta arbor. Ex hac arbore factum Scindapsum ait Poëta.

Sed videntur ad scindapsi fabricam non unius generis ligna desiderata. Ideò addit προμάλοιο τετυγμένον αὐλητῆρος, elaboratum *è ligno promali grandis*. τετυγμένον interpretatur Casaubonus non de præcipua Scindapsi materia: sed de ligno ad quasdam partes necessario. Apud Laërtium *Scindapsus* sumitur pro vilissimo instrumento.

Ἑλικῶν *Helicon* alterum instrumentum, *à Musarum monte* nomen ducens, & chordarum numerum à *numero* earundem. Ἐννεάχορδον *igitur* vel *novem chordarum* fuit ὄργανον: quemadmodum scripsit *Ptolem. lib. de Mus.* quarum chordarum tres sunt ἐπὶ τεσσάρων vel epitriti; tres autem ἐπὶ πέντε seu hemiolii & τρεῖς ἐπὶ πασῶν. Ab hoc instrumento Musas dici ἑλικωνιάδας quidam putant, quòd hoc ipso impensè gaudeant.

βάρβιτος, vel βάρβιτον, *Barbytus* vel *Barbytum*. Instrumentum fuit musicum, multis intentum chordis, unde & Theocritus dixit βάρβιτον ἐς πολύχορδον. Neanthes *apud Athen. lib. 4.* τὸ βάρβιτον esse tradit *Anacreontis* εὕρεμα, inventum: hoc multùm est usa *Sappho* & *Alcæus*. Gravis ei sonus extitit & aptus *Doriis*: quocirca Pollux etiam βαρύμιτον dictum prodit, quasi quod βαρεῖαν τὴν φωνὴν vel φθόγγον gravem sonum reddit. μίτας etiam fuisse vocatas τὰς νευρὰς alibi diximus, quoniam ante nervorum usum *lineis* utebantur staminibus.

Hujus mentionem facit Horat. lib. 1. carm. Od. 1.

— — *Si neq; tibias*
Euterpe cohibet, nec Polymneia
Lesboum *refugit* tendere barbiton.

Et Od. 32.

— — *age dic Latinum*
Barbite carmen
Lesbio primùm modulate civi.

Significat primum *Alcæum* barbito usum, unde *Lesboum* vocat *ab*

insula Lesbo, propter Alcæum & Sappho egregios *Lyricos ex ea* insula oriundos. *Tendere* autem, *ad fides* pertinet, quibus barbiton tenditur plectrisq; sive radiis percutitur. Unde *Halycarn.* lib. 7. βάρβιτα κέκρεκεν idem quod βαρβίλιζειν barbiton pulsare, quod apud *Athen.* etiam lib. 4. est ὄργανον ἐντατὸν, καὶ πολύχορδον, instrumentis intensum, & multarum chordarum & citharæ genus gravius aliquanto sonantis.

Trigonon est instrumentum musicum, à triangulari figura nomen habens. *Juba* lib. 4. hist. theatr. à Syris repertum fuisse tradidit. *Athen.* lib. 15. τρίγωνον εἶδον ἔχουσαν, ἣτ' ἦδε σφὸς αὐτὲ μέλος ἰωνικὸν λι. Video habentem Trigonum, quo numeros *Jonicos* modulatur. *Athen.* lib. 4. inquit: *Alexander* ingenii sui tale quidam documentum publicè *Romæ* præbuit in eo, quod *Trigonon* vocant, instrumento, ut ad insaniam usq; Musices studio inflammaverit Romanos, (μαινομανῶν dicitur) multiq; numeros ejus ac κρέσματα pulsus etiamnum recordantur. Hujus Trigoni in Musis *Sophocles* meminit.

Griesippus *Adulteris* nocturnas cantiones est comm entatus, quibus evocent fœminas, *trigono & Sambuca* ludentes. *Athen.* lib. 14. *Sambucam* autem, sive Sambicam, quæ triangularis citharæ species est, *Lyrophœnicem* appellant. Hujus inventorem fuisse *Ibycum* Rheginum affirmat, quemadmodum & Trigoni, *Heanthes* Cyzicenus lib. 1. de Horis. *Polyd.* lib. 1. c. 15. Abipso Ibyco instrumentum *Ibycinum* fuit dictum, quo *Galli & Romani in militia* usi fuerunt. Apud Athen. lib. 14. dicitur ὀξύφθογγον εἶναι μουσικὸν ὄργανον τὴν σαμβύκην καὶ τετράχορδον, acutum ejus esse sonum, & quatuor fidibus tensum organum.

Sambucam quoque usitatam scribit *Parthis* & *Troglodytis* Euphorion. Certum autem est, vetustissimos *Orientis populos* eo organo fuisse usos: inde transiit postea ad Græcos res & nomen. *Daniel Propheta* cap. 3. ἢ ἂν ὥρα ἀκούσητε τῆς σάλπιγγος, σύριγγος, καὶ κίθαρας, σαμβύκης τε, cùm audieritis vocem Sambucæ. In *Chaldaico* textu est סַבְּכָא *Sabbeca*.

Semus Delius libr. 1. Deliadis scribit: Sambucâ primam usam

fuisse

fuisse *Sybilam*, nominatumque sic fuisse illud instrumentum à *Sambyce* inventore quodam.

Hieronymus ad *Dardanum*, modum conficiendi Sambucam ostendit quodammodo. *Sambuca* (inquit *Porphyrius in Ptolomæi harmonia*) triangulum instrumentum est, quod ex inæqualibus longitudine, sicut & crassitudine nervis efficitur. Hinc *Sambucistria* dicitur, quæ hoc instrumento ludit & utitur. *Euphorion scribit lib. de Isthmiis*, apud Mytilenen ex Musis unam cum Sambuca videri, Lesbothemidis opus.

Phœnicem Ephorus & Scammon lib. de Inventis, instrumentum vocant, repertum à *Phœnicibus*, ideoq; sic appellatum ab inventoribus. Semus autem *Delius* lib. 1. Deliadis ita vocatum censet, quia ejus artifex cubitum è palma, quæ Deli est, fabricatus sit, Διὰ τὸ ἐκ τοῦ ἐν Δήλῳ φοίνικος τὰς ἀγκῶνας αὐτῷ ἐξεργάσασθαι.

Nablum esse *Phœnicum*, vel *Hebræorum* inventum, ipsum nomen indicio est, *inquit Casaubonus*. De Nablo ait Sopater, *neq; Sidonii Nabli fides sunt corruptæ*, in Portis:

ὅτε τοῦ Σιδώνου νάβλα
Λαρυγγόφωνον ἐκκεχύδωται τύπος.

Interpres sic vertit. *Neq; Sidonii Nablæ strepitus è faucibus personans fidibus excitatur.* Organi excavatam & carinatam partem alveo similem ita vocat. Ap. Athen. λαρυγγόφωνον τύπος, inquit Casaub. *periphrasis est fidium, per quas intentas sonus editur, ut per guttur vox prodit.* ἐκχορδίσθαι dicuntur absque dubio *fides, quando longo usu ipsarum sonus minuitur* & deficit. Idem Sopater in Mystaci servulo scribit:

Νάβλας ἐν ἄρτεσι γραμμάτων, &c.

Id est:

Inter alia Musicorum instrumentorum *Nablas* suaviter canorus est: cujus lateribus affixa lotus inanima, emittit spirantem & animatam musam voluptatemque affert, chorum versus decantantem exhilarans ac Bacchico furore commovens.

Εὐάζων vox alludit ad illud *Virgilii*,

— — *Evantes orgia circum.*

Hinc apparet in *Orgiis Bacchi*, animos eorum, qui festum celebrarent, *Nablis* ad choreas & tripudia *Phœnices* incitare solitos: Hinc *diminutiva* vox *Nablium*, cujus fecit mentionem *Ovid.* 3. de arte amandi:

Disce etiam duplici genialia nablia *palma*
Vertere, conveniunt dulcibus illa modis.

Protagorides quoque lib. 2. de festis conventibus, qui ad *Daphnen* fiunt, instrumenti Musici, quod *Panduram* vocant, meminit.

Pythagoras, *Troglodytas*, inquit, *Panduran* ex ea *Lauro*, quæ in mari gignitur, fabricare. *Euphronon lib. de Isthmiis* scribit quos nunc *Nablistas*, *Panduristas* & *Sambucistas* vocant, nullis uti novitiis instrumentis, fidium q; gravi sono: *Barbiton*, cujus meminêre *Sappho* & *Anacreon*, *Trigona* & *Sambucas* esse procul dubio. Ex quibus perspicere licet, unum ac idem instrumentum non rarò pluribus vocari & indigitari nominibus.

CAPUT XIII.

DE MAGADI, Pecti de Psalterio, Epigoneo, Tripode, &c.

SUprà de tibiis mentionem fecimus Magadis ut tibiæ & attigimus dubitationem, *an tibiæ vel citharæ* genus sit, ibidemque, adduximus testimonia, quæ stant à tibiæ parte.

Duris lib. de Tragœdia dictam *Magadin* vult *à Magdo Thrace.* Apud *Athen.* 25. 4. numeratur inter instrumenta, quæ tensis fidibus sonora sunt, μάγαδιν οἶδα δὲ ὅλη καὶ μάγαδις ὄργανον ἐστὶν ἐντατὸν, καθάπερ καὶ κιθάρα, λύρα, βάρβιτον. Novi & instrumentum *Magadin*, quod fidibus intenditur, quemadmodum cithara, lyra, barbitos. Et alicubi dulcissimus Anacreon inquit: ψάλλω δ' εἰκοσιχορδάοις μάγαδιν ἔχων. *Magadin* habens, *viginti fidibus* cano. *Nota chordarum numerum.*

Idem

Idem Anacreon *Magadin*, inquit, instrumentum dici, cantionibus aptum ψαλτικὸν ὄργανον, *à Lydis* repertum: quamobrem *Lydius* mulieres psaltrias & cantatrices vocari *Ion autor est in Omphale*: Ἀλλ' αἱ Λυδαὶ ψάλτριαι παλαιθετῶν ὕμνων ἀοιδοὶ τὸν ξένον κοσμήσατε. At vos Lydiæ psaltriæ vetustorum Hymnorum cantatrices ornate hospitem.

Euphorion in lib. de isthmijs scribit, *Magadin* priscum esse instrumentum, seroq; admodum ejus mutatam esse fabricam unà cum nomine, vocatumq; fuisse à posteris *Sambucam*, frequentissimum id esse apud *Mitylenæos* à *Lesbothemide*, antiquo statuario *unam ex Musis* sculptam, quæ illud teneret, ut suprà c. 12. etiam dicebamus.

Menæchmus lib. de artificibus, *Magadin*, ait, eandem esse cum *Pectide* & inventam à *Sappho*, ut mox dicemus.

Telestes in Hymenæo Dithyrambico, *Magadi quinq;* esse *fides* ait: *Alius alio clangore è cornu vociferans*, Magadin *irritabat (digitorum pulsu velut titillabat)* quinq; fidium *virgis distinctam, manum versans celeriter, unde cursum iniit, eò recurrentem*.

Aristoxenus scripsit, *Magadis* & *Pectidis* absq; plectro usum esse in canticis, ideoq; Pindarum in suo ad Hieronẽ Scolio, Magadin appellasse ψαλμὸν ἀντίφθογγον, (redditum mutuis vicibus: vel è contrarijs vocibus, quales sunt *puerorum & virorum*, velut semper concentus adesset, nempe virorum & puerorum.

Phrynichus in Phœnissis ait: ψαλμοῖσιν ἀνλήσας ἀείδοντες μέλη. Cantici modos personantes reciprocatos.

Sophocles in Musis:

Πολὺς δὲ Φρυξ &c.

Phryges *multi* Pectidis *triangula*
Concentus reciprocos voce modulabantur.

Est autem hoc in quæstione etiam positum, cum instrumenta πολύχορδα, quæ multis fidibus tenduntur, in usum tardiùs venerint, quo pacto *Anacreontis* seculo *Magadis* nota fuit.

Sed sciendum, Magadin esse antiquum instrumentum, cum disertè Pindarus scribat *à Terpandro* excogitatam fuisse *Barbiton*, cujus so-

nus *Lydiæ Pectidi* æquiparandus sit: *Barbiton* (inquit) Lesbius *Terpander* invenit primus: Cùm in cœnis audiviſſet, ſublimis Lydiæ *pectidis* canticum, ſuæ Barbito parem. Jam verò *Magadin* eandem eſſe cum *Pectide*, conſtat *ex Ariſtoxeno* & Menæchmo Sicyonio in lib. de artificibus, qui *Sappho* Anacreonte priorem, ante omnes *Pectide* uſam fuiſſe ſcribit.

Euphorion lib. de Iſthmijs ſcribit; *muſica inſtrumenta, quibus multæ fides annectuntur, appellatione tantùm eſſe mutata, & antiquiſſimum fuiſſe illorum uſum.*

Diogenes verò Tragicus in Semele, *Pectidem à Magade differre*, ſcribit.

Artemon lib. 1. de Bacchica intelligentia & ſtudio, ſcribit; *Timotheum* Mileſium opinione multorum *Magadidem* in uſu habuiſſe, auctam fidium numero, ejusque rei cauſſa accuſatum illum (ut cap. 11. pluribus annotavimus) apud *Lacedæmonios*, quod veterem Muſicam labefactaret ac corrumperet, & cum fides ſupervacuas præcidere jam eſſet paratus, quidam, oſtendiſſe ſtantem apud ipſos exiguam *Apollinis imaginem*, in cujus lyra tot eſſent fides, ab eodem ſitu & ordine porrectæ, ideoq; abſolutum. Sophocles in Thamyra, facit mentionem *cantionum ad Pectidem*, easq; vocat κρεττιτὰ μέλη, quæ digito pulſatis organis, aut etiam quæ tibijs canuntur, *apud Athen. lib. 4.*

Sophoclis verba: ὄιχωκε γὰ κρεττιτὰ πηκτίδων μέλη. Teleſtes, τοὶ ὀξυ φώνοις πηκτίδων ψαλμοῖς κρέκον Λύδιον ὕμνον, cum *pectidum* ſonis acutis Lydius hymnus ſtrideret. *Athen. lib. 14.*

Sopater Parodus verò *Pectidem* vocat δίχορδον, ut quæ duobus tendebatur nervis: *Pectis* barbara muſa ſuperbiens (carica Muſa) duabus attenſis fidibus in manum quomodo tradita eſt.

Vocarunt & organa quædam muſica *Pariambidas*, quaſi Jamborum aſſeclas & comites, quibus jambi accinebantur.

Apollo-

Apollodorus autore Hesychio, περὶ τὰς ἰάμβυς αὐτὰς φησι πεποιῆσθαι, ἃς ὀκιθαρῳδοὶ ἄδουσιν.

Athen. lib. 4. citat Epicharmum, qui in Periallo sic illarum meminit: Σεμέλα δὲ χορεύει &c. *Saltat Semele ad tibiam & ad citharam &* Pariambides, *lætatur ea, sonorum frequentamenta cum audit, dum levi celerique manu subtus tangunt, argutoque pectine organa feriunt.* Casaub. lib. 4. cap. 25. in Athen.

Apollodorus scribit *Magadin* olim fuisse, quod *nunc* vocamus *Psalterium.* Hoc organum, *ut autor est Jubas*, Alexander Citherius fidibus refersit, & cùm in *Ephesiorum* civitate consenuisset, hoc ingeniosissimum artis suæ inventum in *templo Dianæ* deposuit & dedicavit. *Athen. lib. 4.* Meminit Aristoteles *trigoni Psalterij*, cujus chordæ essent æquè intentæ omnes. Sicut autem pleraq; alia musica instrumenta *à Syris* mutuati sint *Græci*, ita hujus & inventum & nomen *Syris* imputarunt. Ac miratus sum sæpè (*scribit Casaub. lib. 4. animadvers. in Athen cap. 25.*) jam inde à temporibus *Nabuchdonosori* vetustissimi Regis Babylonij, *Psalteriorum* nomen in ultimum ferè orientem penetrasse. Nam apud Danielem פְּסַנְתֵּרִין *Pesanterin*, Græca sunt ψαλτήρια.

Videtur autem Athenæus Psalterium distinguere ab alio organo, quod vocat ψαλτήριον ὄρθιον, quodq; proprio nomine *Lyrophœnix* dicebatur. De hoc fortasse debent intelligi *Chrysostomi verba* in protheorijs ad Psalmos, ψαλτήριον τῶν ἑστώτων μέν ἦν πλὴν ὄρθιον, καὶ ἄνωθεν εἶχε τῶν φθόγγων τὰς ἀφορμάς.

Juba mentionem quoq; fecit *Lyrophœnicis ac Epigonei*, quod nunc in rectum Psalterium transmutatum ejus nomen servat, qui in illo usus est.

Psalterium id apud *Nonium* in voce dicteria, *Orthopsallicum* Varro nominat: *Qui mobilis & Orthopsallica attulit Psalteria, quibus sonant in Græcia dicteria, qui fabularum collocant exordia.*

Dicteria, intelligit non jocos & sales: sed τὰ δεικτήρια, τὰ ἐνδόσιμα καὶ τὰς ἀναβολάς, qui artis suæ fidicinæ specimẽ & experimentũ præbẽt. Dictum putant, quòd rectum pulsaretur, vel quia sonaret intensos

numeros, vehementes & acutos, quales cecinit *Arion*, cùm eum Delphinus excepit. *Herodot. lib. 1.*

Epigonus autem construxit instrumentũ, in quo essent *chordæ quadraginta:* quod *Epigoneum* à se appellavit. Hunc Epigonum, genere Ambraciotam, produnt *à Sicyonijs* civitate donatum, quod fuerit musices peritissimus, & canens, *sine pectine manu* fides pulsaret, μιτσικώτατος δ' ἂν κατὰ χεῖρα, δίχα πλήκτρου ἔψαλλεν.

Fuit & *Simi* commentum illud, quod ab eo *Simicum* appellatum, *quinq; & triginta* constabat *chordis*: à quibus eorum origo, quos nunc *Monochordos* (*Clavichordia*) vulgus vocat, in quibus ordine digesta plectra subsilientia reddunt sonos. Additæ deinde plectris *corvinarum pennarum* cuspides: ex æreis filis expressiorem eliciunt harmoniam. Me puero, inquit *Scaliger* lib. 1. Poët c. 48. *Clavicymbalum* & *Harpichordum*, nunc ab illis mucronibus *spinetam* nominant: (de quo plura & dilucidiora non injucunda in II. Theil Tomi Secundi legenda) Vetus *Monochordos* unico nervo contentus erat, *Arabum* inventum. *Trichordos* autem *Assyriorum* quod *Panduram* appellabant.

Pentachordos Scytarum fuit: ex crusta pelle bubula confectas chordas pulsabant *plectro*, quod ex *ungula caprina* optimũ habebatur. Durat etiamnum *plectri* usus in *Hispania & Psalterij:* cujus sonum miscent cum sono tibiæ, loco tympani: quod iccirco *tympanum chordatum* vocant. *Itali Tabassum*.

Fuit & aliud ad psallendum instrumentum, quod πῆληξ dicebatur.

Artemon, (*ut scribit Athen. lib. 14.*) de quodam instrumento, quod *Tripodem* vocant, hæc refert: *Ex instrumentis, ait, multa ne nos quidem scimus, an unquam extiterint, veluti* Zacynthij *Pythagoræ* tripus, *cujus usus brevi tempore duravit, seu* Διὰ τὸ δοκεῖν ἐργώδης εἶναι κατὰ τὴν χειρουργίαν, *quod videretur operosus esse tractaturis manibus, sive ob aliam quamvis causam statim derelictus est, ac iccirco multis ignotus. Simile id fuit* Delphico tripodi, *à quo & nomen inditum est: usum a. præbuit citharæ triplicis. Nam stantibus in sede versatili (basi) pedibus quomodo sellarum, quæ circuma-*

guntur

guntur positus fiunt, per media spatia tria, quæ è pede ad pedem pertinent, fides extendit, cubito unicuiq; super adjecto, adaptatis infernè clavis, quibus fides intenduntur, addito suprà & communi pedibus omnibus lebetis ornatu & quorundam insuper aliorum appensorum, quæ sanè fuit lepida & elegans hominis imaginatio, præterquam quòd pleniorem & luculentiorem sonum reddebat. Cuiq; intervallo suos modos ille dispertitus erat, ut omninò tres *essent,* Dorii, Lydii, Phrygii: *sedens autem in sella, à tripode modicè distante, prolatâ sinistrâ manu pulsandis fidibus, & alterâ plectrum incutiens, in quancumq; fortè incidisset, ex illis tribus modulationis speciem, sedem instrumenti pede in orbem agebat, volubilem ipsam & ad motum promptam, tanta velocitate consuetus manum huc illuc transferre, ut si quis ejus industriam non aspiceret, sed auribus judicaret tantum, facilè crederet* citharistas se tres *audire, diversos modos canentes.*

At verò instrumentum illud, quod in magna fuit admiratione, *post* ejus *obitum* confestim neglectum exolevit; *ut est apud Athen. dicto lib. 14.*

Tripus præbebat usum trium citharārum, ut tres citharædi concordes viderentur pulsare. Habebat enim triplicem harmoniam.

Caput XIV.

DE CARMINIBUS LYRICIS quæ Lyræ vel Citharæ accinebantur.

Lyrica carmina dicuntur, quæ olim in conviviis & aliis festivitatibus, modulato cantu ad lyram pronunciabantur. Unde & *Lyrici* appellabantur, qui ejusmodi cantiones ad instrumenta musica exercebant: Et hinc appellationes, μολπὴ Ode & μέλος ad eadem traductæ. *Odas* quoque à canendo titulum suorum librorum fecit *Horatius.* μέλος item propriè dicitur carmen μεμελοποιημένον: id est, in cujus compositione habita ratio harmoniæ ut cani possit, quemadmodum *Pindaricas* cantiones inscri-

psêre μέλη. Quanquam autem μέλος *Lyricorum* tantum fuit: *Melodia* tamen est *omnibus* cantionum sonis attributa. Sic Chamæleon, (*in lib. quem de Stesichoro scripsit*) μελῳδηθῆναι *non solùm*, ait, *Lyrica, verumetiam Archilochi* & *Hesiodi* & *Mimermni* & *Phocylidæ* & *Homeri*. ut scribit *Scal. lib.* 1. *Poet. c.* 44.

Varia autem fuerunt *Lyricarum* cantionum genera, *Melos sive Ode*, (inquit *Scaliger*) quibus *amatorias* curas decantant. Primum hoc excogitasse *Alcmana* tradunt, primumq; ajunt dedisse μέτρον ἀκόλαστον lascivum. Aliis *Ametor Eleuthernæus* primus apud cives suos amatorias ceciniſſe cantilenas memoratur: cujus posteri propterea *Ametores* dicti sint.

Inque hoc genere plurimam fuisse *Sappho*, *Anacreontem* verò interspersisse mellis quandam dulcedinem memoriæ tradiderunt.

De *Alcmane* item Archytas Harmoniacus scribit ut ait Chamæleon, *amatoriis* versibus condendis omnium *principem* & ducem *Alcmanem* fuisse, ἐρωτικῶν μελῶν ἡγεμόνα, καὶ ᾀσθῆναι πρῶτον μέλος ἀκόλαστον ὄνους καὶ θήλειας γυναῖκας καὶ τὴν τριάυτην μῶσαν εἰς τὰς Ἀφροδίτας erga mulieres petulantissimum, eum ante omnes in vulgus eam musam & ea carmina edidisse, quæ in hominum congressu & conventiculis canerentur, cujus perpauxillæ hæ reliquiæ, quovis nectare suaviores:

ἔρως ἐμὲ δ' ἄυτε κύπρις δὲ μέλιι γλυκὺς καθιέων καρδίαν ἐάμει.

Stesichorus autem amori non mediocriter deditus, eum canticorum modum composuit, quæ olim παιδικά & παιδιά vocarunt, ἕτω δ' ἀναγώνιος ἦν ἡ περὶ τὰ ἐρωτικὰ πραγματεία, id est certatim hoc de amore scribendi negotium obibant, nec fuit tum aliquis, molestos esse qui putaret amoris Studiosos viros.

Erat & *Odæ species* apud *Laconas*, quà, si quis in *flagitio* deprehensus fuisset, *aram* quandam *obiens*, canebat sua probra.

Aliæ fuêre, quas λοκρίας ᾠδὰς nominabant quæ nihil aliud quàm *adulteria* & *stupra* continerent.

Clearchus in primo Amatoriorum, cantionem quandam *Nomiam* (id est, metricis legibus compositam) vocari tradit ab Eripha-

nide

nide his verbis: Eriphanis, *condendorum versuum artifex perita cum venatorem* Menalcam *amaret, peresquendis quoque se feris exercebat, instigante desiderio palans, nempè errabunda huc & illuc properans, montium dumos omnes perlustraret, ut* Inus *discursiones præillius erroribus fabulæ dicerentur, & non solùm feri diriq; amoris expertes omninò homines, sed etiam truculentissimæ bestiæ collacrymantes, miserias ejus deplorarent, & amatoriæ spei sensu tangerentur. Quamobrem cantionem illam edidit & vastas solitudines, ubi composuit, pervagata est, quod ajunt vociferans & eam canens, quam* Nomion *vocarunt: Ejus hæc est portiuncula: μακραὶ δρύες ὦ μεγάλαι.*

Erant & alia genera *in laudibus Heroum, locorum laudationibus, rerum gestarum narrationibus.* His numeris etiam *Pæanes* solis *Diis* dicti, & *hymni* eodem argumento, sed stilo demissiore. Et *Epipompeutica*, quæ in pompis accinebantur, cujusmodi seculare carmen Horatianum, & *Epinicia*, haud absimilia Pæanibus. *Epinicia* autem præcipuè erant, quæ incertaminibus *victori* canebantur. *Hymni*, qui ad aras *Diis* dicebantur.

Pæanes, quibus gratulabantur *Diis*, immortalibus, pro *victoria in præliis*, non incertaminibus. Peculiariter verò *Pæanes* dicebantur hymni, vel cantiones in laudem *Apollinis* (nec non *Dianæ*, secundùm alios) qui canebantur ad amoliendum & propulsandum aliquod malum, sive *morbi*, præsertim pestiferi, sive *belli*, aut etiam parta *victoria*.

Erat autem *Pæanum rhythmus* ille plerumque, qui à Sophocle observatur in Oedipode Tyranno hoc metro:

ἰὴ ἰὴ Δάλιε παιάν.
Ieje Delie Pæan.

Ipse namq; *Apollo dictus* fuit *Pæan*, ut testatur Macrobius. Alii dixerunt ἰὴ ἀπὸ τῆς ἰάσεως h. e. à *medendo*, alii ἰὴ ἀπὸ τοῦ ἰέναι. Alii in utrumque conjunxerunt, ἰὴ ἰὴ Unde *Jejus Apollo* dictus est.

Quidam *Pæanes* dictos esse ferunt ἀπὸ τοῦ παύειν quod est *placare*, quoniam istæ cantilenæ canebantur, ubi vel *famem*, vel *pestem cessare* precabantur, vel aliquod *imminens malum divertere*,

tolli,

tolli divino implorato auxilio. Inde *Æsculapius Paeon.* dictus. *Nat. lib. 4. cap. 10.*

Quidam ἀπὸ τῦ παίειν deducunt, atque hinc n existimant: Cùm *Latona* ex Chalcide Eubœæ civitate, *Dianam & ollinem* in Delphos transportaret, evenit forte fortuna, ut juxta specu n, in quo *Pytho* latitare dictus est, præteriret. Ubi verò jam prosiliens Pytho, impetu ferretur in illos, *Latona*, mulierum more, territa, filii auxilium inclamavit his verbis, ἰὴ παῖ, *jaculare fili.* Ibi *Apollo*, qui tum fortè gestabat arcum, misso telo *Pythonem* interemit.

Scaliger dicto loco, agnoscit *duo Paeanum* genera: *Alterum*, quo in *victorius* gratulabantur cum acclamatione: *Alterum* sine exclamatione, quo *laudes* celebrabant sine acclamatione, ut mox dicemus.

Prioris generis itidem *duo* videntur fuisse genera, quemadmodum scriptum reliquit Scholiastes Thucyd. lib. 1. scribit: Δύο παιᾶνα, ἤδον οἱ ἕλληνες, &c. *Duos Paeanas* norunt Græci: *unum ante* prælium, *Martii*; *alterum* post prælium, *Apollini.* Illum *priorem* ἐυαγωνίου παιᾶνα *congressivum* Pæana dixit *Plutarch. in Lycurgo*: hunc *alterum* ἐπινίκιον παιᾶνα, *victorialem*, idem Plutarchus in Romuli rebus appellavit. Videntur autem *cum Rhythmo & cantu* quodam fuisse, atque ideo *Paeanes* dicti. Mansit apud imos etiam *Græcos*, inquit *Lipsius*, qui tamen *ut Christiani*, *Vicit Crux* pro Pæane habebant. *Cedrenus* hoc tradidit in Basilio Imperatore, pugnâ cum Manichæis: Voce magnâ Pæanem canentes, & illud (Σταυρὸς νενίκηκε) *Crux vicit* conclamantes, aggrediuntur hostes.

Paean sine acclamatione est ille *Aristotelis in Hermiam* Aternensem, unde & scias, quantus ille vir fuerit in poësi: neque ipso Pindaro minor. Scripsit etiam in *Lysandrum* Lacedæmonium unum: qui ob dignitatem *in Samo* olim publice canebatur: ut Delphis *Paean alter* in *Craterum* Macedonem, admodulante Lyra puello impubere.

De hoc *Paane in Hermiam* sic loquitur Democritus *apud Athen. lib. 15. At enim quod ab Aristotele doctissimo scriptum legimus, non quidem sacer est hymnus, ut calumniatur Demophilus, qui Philosophum violata reli-*

gionis

gionis criminatus est, tametsi quidam ab Eurymedonte scribant accusatum fuisse, tanquam impium, & in convivijs de Hermeja sacrum hymnum quotidie canentem.

Olim enim apud Græcos religioni habitum, *Pæanem* in cujusquã *mortalium honorem* canere, scribit *Isaacus Casaubonus* in Athen. lib. 6. c. 14. Verùm miratur illud Scaliger, quòd *Athenienses* judicio prosecuti sunt *Aristotelem:* quoniam *in Herminm*, qui esset mortalis, *tanquam in Deum*, Pæana condidisset: quum tamen viris *fortibus* daretur id. *Adulatores* enim, isto etiam genere honoris ornandos viros *principes*, censuerunt: eratq; etiam hîc tacita quædam consecratio, & in numerum Deorum relatio. *Defenaunt quidam* Aristotelem, *quia non fuerit Pæan, quippe in eo acclamatio nulla, sed potius* σκολιὸν μέλος.

Alij hanc addunt rationem, quòd ipse *Aristoteles* disertim fateatur, eum, quem laudat, mortem obijsse: quod Deo non convenit, cui proprius Pæan. Hæc verò scribunt *defensionis Aristotelis* verba: *Hermejæ, ut immortali, cùm ego sacrificare non deliberarem sepulchrum, ut mortali, extruxi: immortalem verò famam ejus reddere cupiens, funebri commendatione, atq; laudatione illum cohonestavi.* His argumentis respondet, & *prioris* quidem *Scaliger*, quòd nimirum in plerisq; & confessis & receptis Pæanibus nullam invéniamus acclamationem, ut mox ex subjecto Pæane patebit. *Posteriorem* rationem refellit *Casaub.* lib. 15. in Athen. cap. 16. quia etiam *Castori & Polluci* canebatur *Pæan*; quos è terris in cœlos transcendisse & mortem obijsse, omnes sciunt.

Jam ipsum *Aristotelis Pæanem* subjiciamus, qui sic habet, & totidem verbis descriptus *ab Athen. lib. 15. dipnosoph.*

Ἀρετὰ πολύμοχθε
Γένει βροτείῳ
Θήραμα κάλλιστον εἶφ. &c.

Virtus laboriosa generi mortalium, indiga vitæ pulcherrima: Ob tuam, virgo, formam Græcis mors est optabilis: tolerandiq; gravissimi laboris indefessa constantia: tali scilicet fructu mentes accendis, immortali, auro, præ-

stantiore, anteponendo vel parentibus, ac lenienti dolores somno. Tua causa divus Hercules, Ledæq; filij, multa perpessi sunt, gestis rebus potentiam tuam ac vim prædicantes. Tui desiderio Achilles & Ajax descenderunt ad ditis atria. Ob amabilem formam tuam se privavit lumine solis alumnus Aterneæ (Hermejas) quem actis rebus clarum & celebrem sempiternâ laudæ Musæ decorabunt, Mnemosynes ac Jovis filiæ, majestatem Iovis hospitalis extollentes, firmæq; amicitiæ præmia.

Est quoque sine acclamatione *Paan* ille *Ariphronis* Sicionij *apud Athen. lib. 15. Dipnosoph.* quem fecit in *honorem bonæ valetudinis*, jucundissimum & plenissimum gratiarum:

Ὑγίεια πρεσβίστα μακάρων,
Μετὰ σῦ ναίοιμι
Τὸ λειπόμβρον βιατᾶς. &c.

Hoc est:

Sanitas ex omnibus beatis Dijs maximè veneranda, Tecum ô utinam degam quod vitæ supereſt: Benevola mihi contubernalis esto. Nam si quæ voluptas ex divitijs aut prole percipitur, aut regio principatu, quod fortunatum ducunt homines; aut amoribus, quos occultis Veneris cassibus venamur: Aut si quod aliud est mortalibus benignitate Deorum oblectamentum; Aut si laborum quietem intermissionemq; nanciscimur, Tecum ô diva sanitas, florent omnia, tecum renidet gratiarum Ver: absq; *te verò ô nemo felix.*

Quod suprà dicebamus, *adulatores*, isto genere honoris ornandos viros *principes*, censuisse. Insigne extat publicæ *Athenienſium* adulationis monimentum, *Itythallicum* scilicet dictum *Demetrio* ab Atheniensibus è Corcyra & Leucade revertenti. *Hic est ille* Demetrius Poliorcetes, Antigoni F. *qui* Demetrium Phalereũ *Cassandri Macedoniæ Regis auspicijs, sub specie Oligarchiæ* Athenis *dominantem urbe expulit, & pristinam Reipub. formam ob libertatem restituit: anno altero Olymp. CXVIII.* autore Diodoro lib. XX.

Tum igitur *populus Athenienſis* incredibili gestiens lætitiâ, ob recuperatam libertatem post annorum XV. servitutem, ut ornando Demetrio nihil reliqui fecit.

Facta sunt de illius honoribus Senatusconsulta; Et refert *Plutarchus*

chus inter alia decretum fuisse, ut, quotiescunq; in urbem veniret, *Demetrius* ijsdem ritibus ac *ceremonijs* peregrè adveniẽs exciperetur, quibus solerent *Ceres* & *Bacchus*. Demetrium, inquit, *Athenas à Leucade & Corcyra redeuntem, Athenienses non solùm suffitibus, coronamentis & libationibus vini exceperunt, sed etiam* chori *processerunt ei obviam, cum* prosodijs *&* ithyphallis, *saltantes & canentes*.

Olim verò omnia hæc *Dijs* erant propria, *&* in illorum tantùm honorem fieri solita, cùm vel in pompa traducerentur, vel aliàs loco moverentur Deorum simulacra. *Primò* omnium autem *Demetrio* tributa sunt: ut ei obviam procederent *chori, prosodiaca* & *ithyphallica* in ejus gratiam composita carmina canentes. Quemadmodum *Pæan Apollini propriè* sacrum fuit carmen, sic *Ithyphallicum Baccho:* neq; magis fas fuit isto, quàm illo genere carminis, persequi.

Simile etiam *Romæ* factitatum legimus: ut eorum nomina, quæ eximio honore vellent decorare, *saliari carmine* canenda decernerent. *Germanico mortuo* inter alios hic honor tributus, *autore Tacito lib. 2.* Et *M. Antoninus* Philos. mortuo filio *Vero*, jussit, ut nomen ejus *saliari* carmini insereretur.

Vetus quoq; *Ecclesia Christiana* hunc, ut videtur, morem ad pium usum traduxit: instituto, ut nomina *sanctorum martyrum*, & *aliorum* fide & meritis excellentium virorum, sacris *diptychis* inserta inter hymnodias recitarentur. *Casaub. lib. 6. cap. 15 Posidonius* quoq; in 23. memoriæ prodidit; *Gallos* olim summo in honore secum habuisse *Poëtas* convictores, à quibus laudarentur, quorum Poëmata *Bardos* appellata scribit atq; ab illis cum cantu pronunciata. Contrà prisci epici vocabant eos *grassatores*. *Scal. lib. 1. Poët. cap. 54.*

Erant & quædam carmina, quæ canebantur *ad* organa musica, præcipuè *lyram*, quæ σκολιὰ μέλη vocata sunt: in quibus virorum *fortium* laudationes concinebantur, nihil à *pæanibus* differentia, nisi materia, sive argumento. Canebantur *Scolia* in *con-*

vivalibus hilaritatibus, in quibus *poculum* circumlatum ὠδὸς appellabatur, *quia non liceret absq; cantu vel propinare, vel excipere.* *Scolion* carmen autem dici volunt à *pede Scolio*, ⏑–*Amphimacro*: Alij ab *obliquis tibiis*: Alij ab *ordine flexuoso*, quo caneretur. In *nuptijs* cani solitum à discumbentibus, *lauro* aut *myrto* coronatis. Eratq; σκολιὸν sicut *reptatile serpentum*, & quasi *serræ dentes*.

Scoliorum autem *argumenta* fuerunt βιωφελῆ, *vitæ præcepta*; quin etiam existimat *Causaub.* in lib. 15. Athen. pleraq; illorum facta de *septem sapientum dictis* & responsis, ἀδόμφα olim dicta, quia moris ea erat constare in *convivijs*.

Timocreontis hoc est *scolion* de *contemptu divitiarum*.

ὦ Φελες ὦ τυφλὲ πλῦτε,
μήτ' ἐν γῇ μήτ' ἐν θαλάττῃ
μήτ' ἐν ἠπείρῳ φανήμφαι,
ἀλλὰ ταρταρέην γε ναίειν κ' Ἀχέροντα.
Μᾷ σε γὸ πάντ' ἐν ἀνθρώποις κακὰ.

Fuit igitur ut dictum argumenti genus βιωφελὲς. Nec enim carminis *materia* solùm erat in laudibus virorum *fortium*, sed etiam in communibus *sententijs* & *adagijs*, & quocunq; genere *adhortationis* ad benè beatéq; vivendum.

Plato in Gorgia scribit Scolio cani solitum: ὑγιαίνειν μὲν ἄριστον τὸ δὲ δεύτερον καλὸν γενέσθαι. τρίτον δὲ τὸ πλυτεῖν ἀδόλως.

De Scolio carmine plura diximus *cap. 19. prioris Membri, de usu Musices in convivijs*.

Erant insuper & alia, *Dithyrambica*, *Ithyphallica* & similia. Et *Dithyrambica* quidem in *Liberi* Patris honorem canebantur, qui ipse *Dithyrambus* dictus fuit: quippe bis natus, bis exivit è naturæ principijs, tanquam binas fores transmiserit, quasi δὶς θύρας ἀμείβων. *Archilochus*.

Διονύσυ ἄνακτος καλὸν ἔξαρξαι μέλος
Διθύραμβον οἴνῳ συγκεραυνωθεὶς φρένας.

Stilus erat *tumidus*, atque ut ille ait, plenus Deo, plenus numerorum, plenus compositarum vocum, quas ampullas & sesquipedalia *Horat.* dixit, qui idem *Dithyrambos audaces* vocat lib. 4. carm. Od. 2. ubi de Pindaro loquitur.

Laureâ donandus Apollinari
Seu per audaces *nova* dithyrambos
Verba devolvit, numerisq; fertur
Lege solutis.

Ubi Scholiastes addit. *Audaces* vocari, quia sine certa pedum lege, æquali vocis sono, & rhythmo cantabantur. Cruquius non tam ad cantionem ipsam rhythmicam, quàm ad *chorum Bacchicum* refert dithyrambos, qui ad numeros, nunc in dextrum, nunc in sinistrum, magno & corporis & vocis motu & impetu contendebat: quod satis indicat *Alex. ab Alex. lib. 4. c. 17. genial. dier.*

Hinc διθυραμβικὰ δεήματα & διθυραμβοποιοὶ, *Dithyrambici* Poëtæ, quos ait Aristophanis interpres uti λέξεσι πολυτρόποις, quod Horatius innuere videtur per *nova verba.* Athenienses *Choros Dionysiacos* & κυκλίους *circulares* omnibus prætulerunt. Unde & κύκλια μέλη exponunt, *Dithyrambica* & cantabantur à κυκλίῳ *Cyclico* quodam dicto. *Turneb. lib. 1. c. 4.* adversus. Cum *rhythmo de cantu* fuisse *Dithyrambos* perspicuum etiam est *ex Arist. lib. de Poët. c. 1.* διθυραμβοποιητικὴ utitur ῥυθμῷ καὶ μέλει, καὶ μέτρῳ poësis *Dithyrambica* numero utitur concentu & metro. Huc referas quæ de Phallophoris Mimis scripsit *Scaliger lib. 1. Poet. cap. 20. Phallophori* ait, *Mimi* non erant personati, sed fuligine obliti & agninis amicti pellibus, quæ *Pescia* dicta legimus in carmina Saliari. Ibant autem cum canistris & herbis, Serpillo, Acantho, Violis, Hedera, Corollis, saltabantque in numerum: atque in honorem Bacchi, cujus more victores hederâ coronabantur, quemadmodum Semus Delius author est, ita concinebant:

Τοὶ Βάκχε τάνδε μῦσαν ἀγλαΐζομεν,
Ἀπλῆν ῥυθμὸν χέοντες αὐλῷ μέλει.
Καὶ μὰν ἀπαρθένευτον. ἔτι ταῖς πάρος

Κεχρήμεθα καινώδεσιν. ἀλλ' ἀκήρατον
Κατάρχομαι τὸν ὕμνον.

Id est:

Hac te splendida nos Musa Bacche honoramus
Vario simplices numeros fundentes carmine,
Intentatos sanè aliis. Non enim usitatos prius
Cantus afferimus, sed illibatum
Exordimur hymnum.

Inde procurrentes obvium quemque subsannabant. Hoc enim differebant ab Ithyphallis, *eundo enim canebant: Ithyphalli stantes pronuntiabant*, ebriorum persona & coronati. Hoc enim ebriorum fuit. Manuum quoque tegumenta gerebant ex floribus confecta, & tunicas albo ad medium distinctas à cinctura, quam cogebat velum Tarentinum, ad talos demissas. Silentio per ostium ingressi ubi ad orchestræ medium evaserant, convertebant sese ad theatrum, ac dicebant:

Ἀνάγετε· εὐρυχωρίαν ποιεῖτε τῷ θεῷ· ἐθέλει γὰρ ὁ θεὸς ὀρθὸς ἐστροφευμένῳ διὰ μέσου βαδίζειν. &c. *Abscedite de via: laxum Deo spatium præbete: Erectus Deus malleo ductus per medium Theatrum ambulare vult.*

Scaliger libr. 7. Poët. cap. 8. olim non solùm *ad lyram carmina* accommodata fuisse notat, sed & *ad Barbiton*, & *Scindapsum*, & *Citharam*, & *Psalterium*, & *Fistulam*, & *Phorminga*, imò assâ voce multa & maxima ex parte decantata.

CAPUT XV.

De Artis Citharædicæ ſtudio & dignitate: De Peritis quibuſdam Citharædis eorundemq; factis dictiſq;, & cum primis Stratonici ſalſis dicteriis.

PRæterquam quod alibi, ubi de certaminibus quibuſdam Muſicis (cap. nim. 22. Prioris membri) egimus, honorum & præmiorum quorundam, Muſicæ peritis exhibitorum, mentionem fecimus; quomodo NERONI Imperatori omnes victorum coronas ob præſtantiam artis citharisticæ Græcia obtulerit: fuit enim Nero fidibus ad inſaniam uſque delectatus; & in theatris Muſica decertavit, & nihil æquè doluit, quàm quum citharædum malum ſe increpitum ſenſit; ut annotant *Salmuth. in lib. 1. Panciroll. de reb. memor. & Franc. Patritius. lib. 2. de regno tit. 15.* Unde & Nummos Lyræ nota percuſſit, & ſtatuas ſibi citharædico habitu poſuit. *Pier. lib. 47. Hieroglyph.* Qunmodo item EUNOMIO citharædo Locris in Italia ſtatua ob victoriam in certamine cum Ariſtone in Ludis Pythicis habito, poſita ſit, quo ipſo ab artis præſtantiam dignus judicatus eſt, cujus memoria erecto monumento aſſequeretur perpetuitatem. De his inquam & ſimilibus licèt alibi pluribus dictum: Hoc tamen præterea loco de peritis quibuſdam citharædis, deque artis citharisticæ ſtudioſis & fautoribus pauca dicemus. De qua arte, in ſuo Cortegiano vel vita aulica, præclarè ſentit *Caſtellianeus*, illamque extollit tanquam rem nobili viro, Principeque dignam. Quod *Alexander ille Magnus* ſuo teſtatum fecit exemplo, qui puer adhuc citharam pulſare didicit, qui magiſtro jubente quandam chordam tangere modulis convenientem: *Et quid intereſt*, inquit, *etiamſi hanc pulſavero?* Reſpondit ille: *Nihil intereſſe quâ ipſe Rex, plurimum verò, qua futurus citharædus*; ut memoriæ tradidit *Ælianus lib. 3. de varia hiſtor.*

Muſicen namq; in ſuis Regibus Imperatoribuſvè *Græci* valdè optarunt. Hinc CIMON in convivio *Themiſtocli* prælatus eſt, quòd jucundè ad lyram ceciniſſet. Et inter *Epaminundæ* Thebani virtutes in primis laudant, quòd præclarè ad citharam cantabat, in quo præceptorem

habuit

habuit DIONTSIUM citharædum; *ut scripsit Franciscus Patritius lib. 2.* de Regno lib. 15. Ubi vult *Reges ac Principes à Musicâ non debere esse alienos, sed in pueritia, ut in ea erudiantur statuit, relaxandi animi gratia, quasi per ludum ac jocum, ut libentius alacriusq; ad alias graviores disciplinas redeant.* Hinc Lyra & Cithara olim tantam meruit laudem, ut plerosque Poëtas non solum commendaverit, verùm à suo etiam nomine inscripserit. Ab ea namque sunt *Lyrici* illi Poëtæ, quorum *primum* ALCÆUM Mitylenæum faciunt, qui *aureo plectro* piæ carminis suavitate ab *Apolline* donatus dicitur. Propterea Citharædi olim apud Principes viros & Heroes summo habebantur in honore.

Quemadmodum Homerus Odyss. θ. memorat. *Alcinoum Regem Phæacum* carum habuisse DEMODOCUM citharædum, eumque vocasse θεῖον ἀοιδὸν *divinum cantorem* his versibus:

— — Τῷ γὰρ ῥα θεὸς περὶ δῶκεν ἀοιδὴν
περπνὴν, ὅππη θυμὸς ἐποτρύνῃσιν ἀείδειν.

Huic quidem Deus excellenter dedit cantilenam
Ad oblectandum, quocunq; animus impulerit ipsum canere.

Eundemque Magnanimus ille Heros & πολύτροπος *Ulysses* ex animo dilexisse fertur ἀχνύμενός περ id est, mente tristitiæ quadam nube obductâ, addito, divino hoc & aureo Musicorum elogio:

πᾶσι γὰρ ἀνθρώποισιν ἐπιχθονίοισιν ἀοιδοὶ
τιμῆς ἐμμοροί εἰσι καὶ αἰδοῦς, ὅτι σφέας
οἵμας μοῦσ' ἐδίδαξε. φίλησε δὲ φῦλον ἀοιδῶν.

Id est:

Omnibus enim hominibus terrestribus cantores
Honore digni sunt & reverentia, eò quod ipsos
Cantus Musa docuit, amat autem genus cantorum.

Et *Alexander Magnus* ARISTONICO citharædo, *statuam* æream in Apollinis Pythii templo poni præcepit, cum *cithara* & *lancea* prætenta: non solum quò illi honorem haberet, verumetiam ut Musicam ornaret, tanquam fortitudinis incitatricem; *ut autor est Plutarch. orat. 2. de fort. Alex.*

Sic HERMOGENES citharædus *Julio* Cæsari suavitate cantus admo-

dum

dum placuit, & Diodorus citharistes tempore *Vespasiani* magno fuit in honore, cujus arte Princeps delectatus, multis eũ cumulavit donis.

Apud Athen. lib. 14. dipnosoph. Amoebeus citharœdus (castissimus, qui uxorem nunquam attigit) vocatur ἀνὴρ τεχνίτης κατὰ νόμους τῆς μουσικῆς, *musicorum numerorum & modorum artifex insignis.* Quo loco convivas, sumptâ citharâ, sic cantu deliniviſſe scribitur, ut cuncti mirati fuerint, τὴν τε κιθαρίσεως μετὰ τῆς τέχνης ταχίστην ὄσιν καὶ τῆς φωνῆς τὴν ἐμμέλειαν, id est, *velocitatem ejus in citharæ pulsanda, suavitatem q; vocis argutam & modulatam.*

Hunc scribit *Aristeus*, (lib. de citharœdis Athenis habitantibus) apud theatrum habitasse, eumq; ubi cantaturus exijsset, *Atticum talentum singulis diebus accepisse*, id est sexcentos coronatos.

Fuit & Theophilus quidam citharœdus, cujus hæc non illaudata de Musica vox: μέγας inquit, θησαυρὸς ὄντι καὶ βέβαιος ἡ μουσικὴ ἅπασι τοῖς μαθοῦσι, &c. Hoc est: *Magnus thesaurus ac stabilis est musica edoctis ac institutis. Etenim mores illa formatos, iracundos & mente discordes lenit.*

Epicles citharista magno fuit in pretio apud Athenienses: quẽ *Themistocles* oravit, ut apud se artem exerceret. Volebat enim domum suã à multis nobilibus adolescentibus frequẽtari, ut scribit *Plutarchus.*

Terpnum citharœdum *Nero* liberali sustentatione & stipendio aluit. *Plut. Tranquillus* scribit: statim ut imperium adeptus est *Nero*, Terpnum citharœdum, vigentem tunc, præter alios accersit, diebusq; continuis post cœnam canenti in multã noctem assidens paulatim & ipse meditari exercitariq; cœpit, nec eorum quicquam omittere, quæ generis ejus artifices, vel conservandæ vocis causa, vel augendæ facitarent.

Connus, (alij Conus) Metrobij F. hac arte clarus fuit, quo præceptore usus est *Socrates*, & ob id ipsum Connũ pueri, ὡς γερόντα διδάσκαλον, irridebant *teste Platone in Euthydemo* his verbis. *Unum verò hoc tantùm vereor, ne his hospitibus dedecori sim, quemadmodum Conno Metrobij filio citharistæ, qui me etiam nunc fidibus docet. Pueri igitur συμφοιτηταὶ condiscipuli mei me quotidie rident & Connum ipsum γερόντα διδάσκαλον senum Magistrum nuncupant.*

IOPAS nomen Citharœdi apud Virgil. lib. 1. Æneid.

——————citharâ crinitus Iopas
Personat auratâ, docuit quæ maximus Atlas.

CRETEA quendam Lyricum idem lib. 9. memorat:

Et Clytium *Æoliden & amicum* Cretea *Musis,*
Cretea Musarum comitem, cui carmina semper
Et citharæ cordi, numerosq; intendere nervis.

IAPTS nomen auguris & Citharœdi apud eundem Poëta lib. 12.

Jamq; aderat Phœbo ante alios dilectus Japys
Iasides, acri quondam cui captus amore
Ipse suas artes, sua munera lœtus Apollo
Augurium citharamq; dabat, celeresq; sagittas.

Imperante *Othone* Sylvio, *citharœdus* quidam *Neronem* Imperatorē se esse *finxit*, eoq; nomine maximos motus in Græcia atq; Asia movit. Ajebat enim, cùm Neroni in facie & voce persimilis esset, quo tempore Romæ disseminatum fuit, Neronem sibi vim intulisse, alium pro eo fuisse mortuum: *ut scripsit Falgosius lib. 9. c. 16.*

Celebrarunt verò olim maximè *Citharam & lyram*, propterea quòd & *plectro* chordas pulsare, & *simul viva voce* accinere possent.

Quo nomine etiam ALCIBIADES citharœdicæ artis Lyraeq; studium comprobavit, quia plectrum & lyra nihil de ingenuâ formâ diminueret, & unà eo, qui eâ utitur, canente, sonum suum ederet.

Non parva itaq; fuit olim, ut dictum, citharisticæ artis peritorum laus, non parva æstimatio Lyricorum, quæ vox exinde appellationem duxit, quod metro Poëtico sonum quoq; harmonicum vocis vivæ, organivè musici cumprimis lyræ adhibebant.

Pluribus igitur *de peritis citharœdis & Lyricis* hoc loco agemus, sumpto quasi exordio ab ipso APOLLINE, quem in Deorum conviis & in Musarum choro citharam vel lyram ludere, ejusdemq; sono accinere tradiderunt. Imo *Ovidius* scripsit *Trojana mœnia* fuisse extructa per sonum lyræ Apollinis in epist. Paridis. Ita enim canit:

Ilion aspicies, firmataq; turribus altis

Mœnia Apollinea structa canore lyræ.

Saxum etiam ostensum, *testatur Pausanias in Atticis*, super quod citharam deposuerit *Phœbus*, cum esset opus aggressurus: quod saxum si lapide percuteretur, citharæ sonum emittere per aliquod tempus consuevisse dictum est. *Nat. lib.4.cap.10.* Alibi diximus illiipsi *Apollini citharæ inventionem* tribui. Dictus enim est *Apollo*, cum boves Admeti custodiret, otij pertæsus *citharam* inveniisse; ut ait Pausanias in Eliacis. *Ovid.*1. Metam.

———*Per me concordant carmina nervis.*

Quæ nimirum cithara *septem chordis* prius muniebatur. *Virgil.* lib.6.Æneid.

Nec non Trejcius longâ cum veste Sacerdos
Obloquitur numeris septem discrimina vocum.

Qui chordarum numerus *Planetarum numero* conveniebat. *Nat.* lib.4 cap.8. Hunc ipsum *Apollinem* memorant *apud Dionysium* in Nysa civitate, tum ob inventam citharam & artem pulsandæ citharæ, magno *in honore habitum.* *Nat.* lib.6. cap.16.

In cujus honorem item *ludi* celebrabantur, vere ineunte, ab omnibus *Cycladum incolis* & ab alijs gentibus, & *cantus ad citharam* fuit institutus.

De quo Apolline illiusq; ad citharæ sonum cantu ex hymno Apollinis *apud Homerum* hæc legimus.

———τοῖο δὲ Φόρμιγξ;

Hujus autem cithara Aureo à plectro strepitum habet amabilem. Et in fine ferè.

Dux autem erat illis Rex Iovis filius Apollo,
Citharam præ manibus habens, mira ratione
Cithara ludens Pulchrè ac sublimiter.

Idem *Apollo* certis quibusdam *citharœdicis nomis* à se inventis, multis *vitam produxisse* scribitur apud *Ludov. Vivem de Philos. laudibus.* Horatius quoque commendat *testudinem Apollinis* lib.1. Carm.Od.32. his versibus:

O decus Phœbi, & dapibus supremi
Grata testudo Iovis, ô laborum
Dulce lenimen.

Neq; hic sicco pede prætereamus, de quo & cap. II. diximus, quem idem *Horat.* lib. I. Carm. Od. 10. vocat:

——— curvæq; lyræ parentem
Callidum.

MERCURIUM, quem citharâ ludentem ita depingit *Homerus* in ipsius hymno his verbis:

——— λαβὼν δ' ἐπ' ἀριστερὰ χειρὸς, &c.
Capiens autem sinistra manu
Plectro tentabat cantum, hac autem à manu
Horrendè sonuit.

Et paullò post:

——— λύρη δ' ἐρατὸν κιθαρίζων, &c.
——— *lyra autem amabile ludens*
Stabat utiq; confisus ad cœnam Majæ filius
Phœbi Apollinis, celeriter autem acutè cithara pulsans
Canebat alternatim, amabilis autem illam sequebatur vox
Miscens immortales q; Deos, & terram tenebrosam,
Ut à principio facti fuêre, & ut sortitus est partem singulus
Mnemosynem quidem in primis dearum honorabat cantione
Matrem Musarum.

Idem *Mercurius*, cum testudinem, χέλυν, inveniſſet, atq; consumtâ jam carne, sed superstitibus nervis, & percussione digitorũ sonum excitasset, ad exemplũ illius *Lyrã cõposuit*; ut scripsit *Pausanias* in Eliacis.

PHILAMMON (alij Philamon) Delphus, Apollinis filius arte citharœdica fuit nobilis (quod ex illo Ovidij lib. II. Metam. constat, ubi dicitur;

Nascitur è Phœbo (namq; est enixa gemellos)
Carmine vocali clarus citharâq; Philammon,)

Latonæ, Dianæ & Apollinis ortum carminibus celebravit, ac primus *choros* circa *templum Delphicum* instituit; ut annotat *Plut.* de Mus.

Linus item Apollinis & Uraniæ filius, lyricæ musæ fuit peritissimus, in qua magni nominis habuit *discipulos*, Orphea, Thamiram: inter quos & *Hercules*, à quo ipsum plectro occisum ferunt, cum fidibus canentem nimis acerbè corripuisset, ut scripsit *Ælianus* lib. 3. *Pausanias* verò in Bœoticis *Amphimari* Neptuni & Uraniæ Musæ filium fuisse memorat, & *ab Apolline* de Musices gloria contendentem, occisum.

Quidam hunc *Linum* Apollinis & Terpsichores dicunt filium, qui ipse etiam primus *Lyricos* & *Doricos* modos concinuerit. *Lichanon* mediam citharæ chordam appellavit, à Musis inventam. *Intentionem* citharæ à patre *Apolline* accepit, quam ille observarat in arcu *Dianæ* sororis intenso. *Ejus mortem* non Græci tantùm, sed & Barbari luxerunt. *Ægyptii* enim ab illius nomine carmen *Lugubre Emanerum* dixêre, quod Græci *Linum*, Pamphus Athenienſis Poëta *Oetolinum*, id est, Flebilelinum appellavit. Hinc lugubria carmina αἴλινος dici cœpêre; ut *in Priori membro cap. 23.* dicimus. Lini discipulus fuit Thamyras Citharædus Tracius, inter cujus virtutes alias commemoratur, quod *carmen* ejus adeò sonorum atque concinnum fuerit, ut *ab ipsis Musis* compositum videretur. Victus autem à Musis, quas *in certamen* cantus provocaverat, *oculis & scientia* citharâ canendi privatus est, ut testatur Hom. 2. Iliad.

Αἱ δὲ χολωσάμεναι.
Iratæ Musæ cæcum fecêre, sed illum
Et cantum citharamq; viro rapuere superbo.

Cum verò *lyram influvium* proximum abjecisset, effecit, ut is fluvius *à jacienda lyra* diceretur postea *Balyra: ut scripsit Nat. com. lib. 6. Mythol. cap. 14.*

Amphionem quoq; Musicę & citharædicæ artis peritia illustrem reddidit Hic Amphion Thebanus Jovis & Antiopæ fuit filius, quem Myron Byzantius primum omnium *Mercurio aran* dedicasse, & iccircò *lyram ab eodem* accepisse. *Epimenides* Corcyræus *Amphionem*, scripsit, tractandis lyræ fidibus *Mercurio* usum fuisse *magistro*, ac adeò ad-

mirabilem fuisse illius cantum, ut *feræ & saxa* illum sequerentur; non minùs, quàm *Orpheum*. Antimenides tradidit à *Musis lyra* donatum lib. 1. hist. At Dioscorides Sicyonius *ab Apolline Amphioni lyram* fuisse datam memorat. Hunc Heraclides in Musicorum breviario *principem citharæ* & *citharædicæ poëseos* architectum fuisse scripsit. Cui rei fidem faciunt, quæ *Sicyone* servantur acta; ex quibus sacerdotes Argivas Poëtas & Musicos nuncupant. *Plin lib. 7. c. 56.* Amphionem *Lydios* modulos & *citharam* invenisse tradit. *Lapides movisse* citharâ, atq; ita *muros Thebanos* condidisse ferunt, saxis in structuram concurrentibus, numeris musicis lectis, ut scripsit *Horat.* in arte Poët.

Dictus est Amphion, Thebanæ conditor urbis,
Saxa movere sono testudinis, & prece blanda
Ducere, quo vellet.

Verùm, *ut Solinus autor est*, Thebas condidit Amphion, non quòd lyra saxa duxerit (neq; enim par est id ita gestum videri;) sed quod affatus *suavitate* homines *ruptum incolas* & incultus moribus rudes *ad obsequii civilis* pellexerit disciplinam.

Hanc autem nominis celebritatem in Musicis consecutus est, quòd ob affinitatem cum *Tantalo* modos edoctus fuit *à Lydis*, primusq; *tres chordas* addidit *tetrachordo*, à superioribus Musicis invento; ut ait lib. de Mus. *Aristocles*. Unde apud *Thebas* Bœotias *septem portarum*, portam *unam Neitidem* dixerunt: quod in cithara chordarum unam, cui *Nete* nomen, Amphion ante hanc portam invenerit. Hæc ipsa civitas, quoniam *per cantum extructa*, non poterat nisi *per cantum everti*, diruta est ab *Alexandro* M. *Ismenia*, quodam flebiles numeros cum tibia accinente, ut relatum fuit à Calisthene *Nat. lib. 8. c. 16.*

Orpheus, ex Libethris Thraciæ oriundus, Apollinis & Calliopes filius, cui *ab Apolline lyram* datam quidam asserunt, quam *novichordem* primus instituerit, cùm *Mercurius septichordem* tantum habuisset: Ante Trojana vixit tempora per XI. γενεὰς (γενεὰν intelligunt spatium 7. annorum) ipse vixit novem generationes usq; ad 63. annum, qui climactericus est. Ab eo lyra vocatur *Hæmonia, Threjicia, Orphea, Bistonia* & *Bistonis*. *Pythagoras* in adytis *Anactoron Ægypti* fertur Orphei

antiquam

antiquam *Septachordon* lyram inveniſſe, ejuſque proportiones obſervaſſe, quam *Terpander* Lesbius in *Ægyptum* proficiſcens ibi appenderat, apud Sacerdotes illos philoſophatus. *Laërtius.* Hunc tantâ canendi peritia & citharâ ludendi excelluiſſe ferunt, ut ejus cantu delinitæ *arbores* ſuis ſe locis exeruerent, ſenſificatæ *cautes* choros agerent, *fluvii* ſurſum cohiberent, *aves* advolarent, *feræ* properarent, & exarmatæ feritatem ponerent. Quod ideò fictum; quoniam agreſtes & beluino propè ritu degentes homines ad meliorem vitæ cultum redegiſſet. Unde Horat. in arte:

Sylveſtres homines ſacer interpreſq; Deorum
Cædibus & fœdo victu deterruit Orpheus:
Dictus ob hoc lenire Tygres, rabidoſq; Leones.

Fingitur etiam hunc ſumptâ citharâ ad *inferos* deſcendiſſe, & placatis ſeveriſſimis mortuorum regibus, cantus citharædici ſuavitate non ſolùm obtinuiſſe, ut ipſe poſt viſam *Euridicen* in lucem rediret, ſed ipſam etiam Eurydicen ſecum abduceret.

Cùm *Minyæ* per loca Sirenum navigarent, Ancæo navem gubernante, ſe citharam ſumſiſſe ſcribit *Orpheus* in Argonauticis, ſuoq; cantu *Sirenum* cantum retudiſſe: qui cùm Deorum certamina caneret, minimè auditæ fuerunt Sirenum cantilenæ, ut eſt in his:

ἐνθάδ' ἐφεζόμεναι λιγυρὴν ὄπα γηρύσασκον ἀοιδαί·
Hic cantus dulci modulantur voce puellæ,
Atq; viros mulcent, ratibus qui marmora ſulcant.
Cæperat hic cantus Minyas mulcere, nec ullus
Præterituras erat Sirenum triſtia fata.

Sirenes poſtea deſperatione captæ, mutatq; factæ in mare muſica inſtrumenta abjecerunt, ut teſtatur idem Poëta his verſibus:

δὴ τότε Φορμίζοντος ὑπὸ σκοπέλῳ νιφόεντος·
Dum citharam pulſat ſcopulo ſublimis in alto,
Sirenes trepidæ cantum tenuêre ſonorum:
Altera deinde chelyn è manibus jacit, altera lotos.

Idem ſcribit Apollon. lib. 4. Argon. Extremo namq; aliàs in periculo poſiti *Minyæ* periiſſent, niſi mox Thracius Orpheus:

Βιστονίην ἐνὶ χερσὶν ἑὰς Φόρμιγγα τανύσας;
Biſtoniam manibus citharam ſumpſiſſet & auras
Sublimi cantu, cantu revocaſſet ab illo:
Virgineamq; chelys vocem ſuperaſſet acuta.

Nat. com. lib.7.c.13.

MUSÆUS Orphei diſcipulus fuit Lini, aliis Orphei filius, poſt cujus mortem *lyram* obtinuiſſe dicitur: quam, quia eâ indignus eſſet, Jupiter *in cœlum* tranſtulit, *teſte interprete Arati*, quæ à ſingulis Muſis, quarum laudes eximiè cecinerat, *novem* inſignibus *ſtellis* inſignita ſcribitur, apud eundem *Nat.com.* lib.7.c.14.

ARION Methymnæus Lesbius, Cyclei F. Lyricus & citharædus Olymp. 38. *Priandro* Corinthiorum Tyranno gratiſſimus, ſcripſit cantilenarum proœmia ad *duo* ferè verſuum *millia*. Hic *eximius* omninò fuit *citharœdus* Arion ac *Poëta nobilis Dithyrambicus*, nemini mortalium ſecundus, eo tempore, in arte rectè pulſandæ citharæ, ac neque *Philoxeno* quidem *Citherio*, cujus nomen celeberrimum fuit ob hanc ipſam artem, ulla re inferior, quem *Cyclicos choros* primum omnium inveniſſe ſcripſit *Hellanicus in Cranaicis*, *& Dicæarchus*, *atq; Demarchus in lib. de Dionyſiacis certaminibus*. Hic Arion omnibus mortalibus prior *Orthia carmina in Palladem* compoſuit & cantavit, quorũ is erat rhythmus, ut eo hominum animi mirum in modum in bellum inflammarentur, quibus poſtea modulis uſi ſunt in caſtris *Methymnæi*. *Nat. lib.4. cap.5.*

Quidam eum chorum & *Tragicum* modum & Dithyrambum primum conſtituiſſe volunt & *Satyros* induxiſſe, qui per metra canerent.

Huic celeberrimo Citharœdo erecta eſt *Statua*, cum Græco epigrammate, quod volaterranus. Latinum fecit hoc modo:

Cernis amatorem qui vexit Ariona Delphin
A Siculo ſubiens pondera grata mari. Volat.

De hoc etiam loquuntur Ovid. lib.2. Faſtorum: Gellius lib.16.c.19. & Herodotus in Clio. De tribus Citharœdis omnium præſtantiſſimis meminit Pacificus his verbis:

Orpheus

Orpheus Evridicen cithara revocavit ab orco,
Eq́ suis movit saxa nemusq́ jugis.
Piſce fuit pelagus per longum vectus Arion.
Hac etiam Amphion *mœnia ſtruxit ope.*

Terpander Lesbius ex Heſiodi, alijs, Homeri nepotibus, primus *ſeptichorden lyram* conſtituit, ex tetrachordo heptachordum. Huc quadrare videntur, quæ Marſilius Ficinus in Platonis Timæum cap. 29. commentatur. Coaptationes fidium dicuntur in muſicis inſtrumentis, ſive in *unico tetrachordo*, quale & invenit *Mercurius*, & *Orpheus* confirmavit, ſive in *duobus tetrachordis* per chordas *ſeptem* unà conjunctis, qualia *Terpander* dicitur effeciſſe. Et cap. 31. In Terpandri tetrachordo *quarta* chorda *bis* pulſatur, ut quodammodo evadat *octochordũ*. Quam quidem conjugationem propterea ſecutus eſt Terpander, quia multiplicatio vocum manifeſtè inter ſe diſcrepantium ad ſonum uſq; ſeptimum augetur. *Octavus* enim jam ſimilitudine quadam *redit ad primum*. Primum verò graviſſimumque ſonum *Hypaten* nominant. Sequentem *Parhypaten*: Tertium *Lichanon*: Quartum *Meſen*: Quintum *Parameſen*, aut *Triten*: Sextum *Paraneten*: Septimum verò *Neten*. *Hæc Marſilius.*

Idem Terpander primus etiam νόμους λυρικὰς invenit: quamvis alij horum inventione *Philammoni* tribuant. Invenit & *Cepionem* νόμον, *Bœotium*, *Æolium*, *Trochæum*, *Oxyn* & *Terpandrion*, ut alibi à nobis dictum ex Scaligero. Ab eodem *Lesbij* & *Ionες* à plerisq; *morbis* fuerunt liberati cantus dulcedine.

Floruit Olymp. 35. antiquior *Archilocho & Anacreonte*: ita ut primus omnium *Carnia* viciſſe dicatur, quæ Olymp. 27. *Lacedæmone* inſtituta ſuerunt. Modorum quoq; *Scoliorum*, Terpander idem fuit inventor, & *citharœdicas leges* princeps omnium perveſtigaſſe narratur. Ludis Apollinaribus ſexies *victor* fuit. Homeri verſus imitatus eſt, & in cithara Orphei modos.

Cùm *Lacedæmoniorum* res ſeditionibus tumultuarentur, conſultum oraculum juſſit, ut *Lesbium cantorem* accerſerent. Accerſitus

itaq; *Terpander* (Antissæus.) Is canendo illorum animos sic delinivit, ut seditionem omnem sedaret, redactis ad concordiam civibus. Hinc *Lacedæmonijs Lesbijs cantoribus* primas in arte Musica partes tribuerunt, ut si quem alium canentem audissent, protinus dicerent, μετὰ λέσβιον ᾠδὸν. Zenodotus.

Plutarchus, eum ab Ephoris *multatum* asserit, ejusq; citharam affixam, quo antiquam immutasset musicam, *unumq; nervum* superfluo intendisset. Solos namque simpliciores modos probabant, ut alibi pleniùs.

TIMOTHEUS Milesius, Thersandri aut Neomysi F. Citharœdus, Euripidi coævus, sub Philippo Rege. Hic antiquam & duriorem Musicam in mansuetiorem mollioremq; convertit.

Lyram, quæ *septem* tantùm fides usque ad Terpandrum Antissæum habuerat, *in plures chordas* dissecit. *Decimam* quoque & *undecimam* chordam addidit. Damnatus proinde è *Lacedæmonijs*, quòd septem antiquæ citharæ chordis quatuor addidisset: & cithara ejus in *Sciadeo* porticu suspensa est. Pausan. in Lacon. (supra cap. 11.)

Cum *Alexandro* artem ostentare vellet, peritè adeò Orthium Palladis carmen, seu *Phrygium* modulatus est, ut ardore cantus *ad arma* statim Alexander prosilierit: rursus eadem quasi receptui canente, deposuerit. Scripsit *nomos Citharœdicos* multis versuum millibus.

Hic *Timotheus*, cùm in arte musica omnium præstantissimus esset, *duplicem mercedem* exigebat ab illis, quos ab alijs *magistris male institutos* acciperet: quòd hi priùs dedocendi, quàm erudiendi erant, à rudioribus verò & ignaris simplicem. *Alexand. ab Alex.* lib. 2. *genial. dier. cap.* 25.

PHRYNIS (quidam habent Phyrnis) Citharœdus Mitylenæus, primus putatur apud *Athenienses* citharâ cecinisse & primas tulisse in *Panathenæis* callia prætore, Aristoclidis discipulus, qui Aristoclides celebris citharista & familia Terpandri floruit in Græcia bello Medico. *Phrynis* antiquam etiam & masculam Musicam in *novam* traduxit. E-

merepes

merepes Ephorus Phrynidis Musici *duas ex novem fidibus* ascia *abscidit*, insusurrans, *μὴ κακάζειν τὴν μουσικήν, Ne Musicam depraves.*

Ctesiphon Athenienſis Lyricus Colabus. *Colabi* autem dicuntur à colabis citharæ claviculis, quibus chordæ intenduntur.

Thaletas Cretenſis ante Homerum Lyricos verſus ſcripſit tanta citharæ ſuavitate, ut *morbos & peſtilentias* curaret.

Olympus Myſius, Poëta melicus & elegiarum Marſyæ Satyræ diſcipulus, pulſandæ citharæ *legem* dedit, *modosq;* pulſandi reperit & docuit. Floruit ante bellum Trojanum, à quo & mons in Myſia nomen accepit. *Suidas.*

Chiron præter rerum cœleſtium herbarumq; cognitionem mirificè fertur fuiſſe citharæ pulſandæ peritus: qua etiam ratione nonnullos *morbos* ſedavit, *ut ait Staphylus lib. 3. rer. Therſ.* Ab hoc *Chirone* Theſſalo ipſius avo *Achilles* eruditus fuit, à quo præter alias artes citharam pulſandi artem edoctus eſt. *Nat. lib. 9. cap. 12.* valdè enim Achilles fortiſſimus Græcorum muſicis cantibus oblectabatur; Sciebat enim, nihil eſſe utilius mortalium vitæ, quàm remedium habere ad abigendas ægritudines mentis, medullarum & omnis lætitiæ populatrices. Ideoq; harmoniam lyricam edoceri voluit, qua emergentes animi curas diſcutere, & priſtinæ ſerenitati reſtituere ſe ſibi poſſet.

De Chirone & Achille, Horatius in Epodis:

Nobilis ut cecinit grandi centaurus alumno.

Huc facit & illud *Ovidij 1.* de arte amandi:

Phillyrides puerum citharæ præfecit Achillem,
Atque animos molli contudit arte feros.
Qui toties ſocios, toties exterruit hoſtes,
Creditur annoſum pertimuiſſe ſenem.

Achillem imitatus *Alexander Macedo* citharæ dedit operam, ut haberet, unde ſerias illas de Monarchia & principatu meditationes quandoq; reprimeret, aut exercitio majore fatigatum corpus ſublevaret.

Dorceus cantu citharæ apud Thraces, secundam *post Orpheum* meruit palmam. *Val. Flac. lib 3. Argon.*

Menander Rhetor in Epidicticorum ratione, *Lesbios* & inprimis *Mitylenæos* citharœdica arte plurimùm solitos gloriari, eâq; re sibi inprimis placuisse, *scribit Cœlius lib. 16. cap. 3.*

Ex Athen. lib. 4. accepimus, nullas gentes *Alexandrinis* magis Musices studiosas & peritas, præcipuè περὶ κιθαρῳδίαν in tractanda cithara, qua in re etiam *vilissimus quisq;* è nostris popularibus, & qui neq; literarum elementa quidem didicerit, usque adeò exercitatus est, ut celerrimè deprehendat & reprehendat τὰ περὶ τὰς κρούσεις ἁμαρτήματα γινόμενα, si quid peccatur in ea pulsanda. *Hyberni* Musices quoq; sunt peritissimi canunt enim tùm voce tùm fidibus eleganter, sed vehemẽti quodam impetu; sic ut admirabile sit in tanta vocis linguæq; atque digitorum velocitate, posse artis numeros servari: id quod illi ad unguem faciunt, *ut refert Balæus Cent. 13. Britan.*

Jam porrò de Stratonico *Citharœdo* aliquid dicamus, deque ejusdem in imperitos quosdam Citharœdos salitis salibus. Hic Stratonicus Athenienſis primus videtur *multas chordas* in tenuem citharam detulisse, primusq; Harmoniarum discipulos habuit, formulasq; constituit. Victis *Sicyone*, qui adversus illum certaverant, in *Æsculapij delubro trophæum* erexit, inscriptione hac additâ: ΣΤΡΑΤΟΝΙΚΟΣ ἀπὸ τῶν κακῶς κιθαριζόντων, *Stratonicus de iis, qui citharam malè pulsant.*

Zethum Citharisticam de Musica differentem, de arte illa loqui maximè dedecêre inquit Stratonicus, nomen à Musis alieniſſimum sibi quia delegisset, quod *Zethum* se, non *Amphiona* voluisset appellari. *Amphion* enim Musices gloria fuit clarissimus. *Zethus* verò ejus frater, bellicosus quidem, sed Musicæ penitus rudis. *Athen. lib. 8.*

Cumq; doceret ille citharistas adolescentes duos in *ludo*, ubi erant *Musarum novem* imagines, cum *Apollinis* statua; quodam suscitante, *quot* haberet *discipulos*, cum Dijs, inquit, duodecim.

Jocus est in voce σὺν θεοῖς: quâ, cùm præfationis loco, ad conciliandum vel exprimendum favorem divinum uti consueverint Græci, ipse ad numerum denotandum jocosè transtulit.

Athen. lib. 8 hæc quoque *de Stratonico* refert. Cantor malus *excepit aliquando* convivio Stratonicum, *epularum magnifico apparatu & splendido: artemq; inter potandum ostentavit suam:* Auscultans *canentem Stratonicus, nec habens, cum quo colloqueretur, alterum, exhausto poculo, majus popposcit, cyathisq; multis acceptis, soli calices ostendit, ac statim potus obdormivit, Fortunæ permittens omnia. Ad commessationem verò accedentibus quibusdam aliis casu, ut fit, familiaribus, confestim temeto jacuit Stratonicus ebrius. Illis autem excitantibus extemplò respondit: Hic insidiator ac* execrandus cantor *ad cœnam invitatum me occidit, ut ad præsepe bovem.*

Casaub. verò *lib. 8. cap. 9. Stratonicum* non auscultasse, *sed occasionem potiùs quæsivisse animum ab ejus cantu avocandi. Itaque cum omnibus silentibus, & ad cantorem diligenter attendentibus, haberet neminem, qui cum colloqueretur, appositum sibi* poculum fregit: *quasi eo pacto habiturus, qui secum sermones sereret, & colloquii vices exciperet. Et Stratonicus Citharœdus imitatur Tragicos Poëtas, apud quos qui somnia vidêre, si neminem habent, cui suas calamitates narrent, soli illas recitant: quia ut verè ait sanctissimus Nazianz. Φάεμακον ἄλγος ἐστὶ καὶ πέρι μῦθον ἐνισπεῖν. Sic Stratonicus, qui neminem habebat, cui præbiberet, soli calicem ostendit propinanti similis.*

Cùm *Ephesi* ineptus citharœdus discipulum quendam suum amicis ostentaret: Stratonicus casu interveniens dixit: ὃς αὐτὸς αὑτὸν οὐ κιθᾷ, ἄλλους κιθᾷ. *Qui non potest seipsum facere citharœdum, alios facit.* Vox κιθᾷ lasciviâ ingenii vel à *Stratonico* vel à *Machone* est ficta jocosè, vel ab antiquiore Poëta, pro citharam oblectare.

Mirante quodam, quòd *universam Græciam peragraret*, nec in ulla maneret civitate, ὥσθ' ἁπάντων ἐφηιλήφεναι τέλος τοὺς Ἕλληνας ἅπαντας, παρ' ὧν πράττεσθαι μισθὸν ἀμουσίας, id est, dixit Stratonicus, *à Musis se accepisse ad vectigal omnes Græcos: à quibus mercedem exigat ipsorum imperitiæ.* Salsum & venustum dictum. Respicit Stratonicus *ad magnorum Prin-*

cipum antiquam consuetudinem: qui Satrapis & dynastis suis, aliisque, quibus cupiebant, certas vel provincias, vel urbes assignabant, unde vectigalia in usus suos exigerent. Eò respiciens Stratonicus, homo ὀφυὴς, Musas quidem Monarchæ alicui assimilat, cui omnes mortales non ut subditi, verùm ut ἄμουσοι & indocti, tributum teneantur pendere. Ex omnibus porrò provinciis unam sibi concessam, Græcorum nempe, à quibus id tributum exigat. *Casaub. dicto loco.*

Corinthi, cum vetula quædam eum intentiùs aspiceret, causam rogavit. Et illa demiror, inquit, matrem *decem* te *mensibus* gestasse: quem, per *unum diem* auditum, urbs nostra fastidire incipit.

Superbiente *Polyda*, quod Philotas, discipulus suus, Timotheum cantu superasset; Miror, inquit *Stratonicus*, si nescis Timotheum νόμους condere, Philotan verò ψηφίσματα.

Nomos psephismate longè præstantior.

Et lepidè *Stratonicus in* Citharædum *imperitum*, (cui nomen erat Cleon, sed vulgò dicebatur *Bos*) jocatus est: *olim*, inquiens, *asinus ad lyram proverbio dicebatur*; *nunc verò Bos ad lyram.* Cum *Bizantii* citharædus *proœmium* benè cecinisset, at *in reliquis* aberrasset, assurgens Stratonicus buccinam inflavit, pronunciavitque: *Quisquis Citharœdum, qui proœmium cecinit, invenerit, mille drachmas accipito.*

Cumque vocatus fuisset aliquando ad audiēdum Citharœdū, postq; audisset Homericum illud dixit: τῷ μὲν τοι θεοὶ ἄλλο δόσαν, ἄλλο δ' ἀνέν θεσαν.

Illi concessit Deus hoc, aſt abnuit illud.

Malum *esse Citharistam dedit, benè autem* canere abnuit. *Athen. lib. 8.*

Simili modo *Diogenes* Citharœdum quendam illusit, quem, quoties fidibus luderet, & ab auditoribus desereretur, obviam ita salutavit: Salve Galle. *Quum ille offensus salutationis novitate diceret, Quid ita? Quoniam*, inquit, *cantu tuo excitas omnes.* Salsissimè autem jocum captavit ex ambiguitate verbi ἀναγείρειν, quod Græcis est & *dormientem* è somno *excitare*, quod Galli gallinacei canentes facere solent: & qui *sedentem excitat*, ut surgens abeat; *ut scriptū reliquit Laërtius lib. 6. c. 2.*

Præter hos peritissimos Citharœdos fuerunt & alii, qui nomen citharœdorū meruerunt, *Echion & Glaphyrus* apud Juvenalem Sat. 6. ubi ait:

Accipit uxorem, de qua Citharœdus Enchion,
Aut Glaphyrus fiat pater Ambrosiusq; Choraules.

Hic Choraules proprium est nomen viri fistulicinis.

Hydimeles, nomen est etiã Citharœdi apud juvenalem Saty. 6. Scribentẽ.

Quotcner Hydimeles operam dedit, hunc tenet hoc se
Solatus, gratoq; indulget basia plectro.

Anaxenori Citharœdo M. Antonius tributa quatuor civitatum legenda concessit, propter ejus artis peritiam.

Aristonus Citharœdus fuit, qui quum sexies Pythia vicisset, ut Lysandri amicitiam demereretur, pollicitus est se servum ejus palàm proclamaturum, si denuo vinceret.

Hipparchion & *Ruffinus* præcipui fuerunt apud Græcos Citharœdi, qui cum solennibus ludis inter se certaturi essent, contigit, ut theatri tumultu & strepitu commotus & attonitus Hipparchion obticuerit. Unde natum proverbium, Mutus Hipparchion. De his qui repente silent, à quibus tamen grande aliquid expectatur.

Clinias philosophus fuit secta Pythagoreus, qui si quando ad iram concitaretur, motus animi sumpta protinus cithara levabat, quod & Achillem fecisse prædicant. *Nicostratus* & *Laodocus*, Citharœdi fuerunt, qui cum in certamen veniissent, Nicostratus, dixit, Laodocum esse in magna arte paruum, se verò in parua magnum. *Epicles* fuit chitharista, magno quondam in pretio apud Athenienses, quẽ Themistocles oravit, ut apud se artem exerceret. Volebat n. domum suã multis frequentari.

Pylades fuit Citharœdus, qui quosdam Timothei versus, audiente Philopemene, cantavit ad citharam. Quorum sequens citatur à Plutarcho, *Hoc duce libertas Græcas ornaverat urbes.*

Philomelus nomen est Citharœdi apud Mart. lib. 3.

Plus habuit Didymus, plus Philomelus habet.

Fuit & *Tarpeius* Citharœdus Vespasiani tempore Autor Tranq.

Carneus fuit chitharistes, qui Terpandrum vicisse legitur.

Inter Imperatos verò Citharœdos numerantur, *Moschus*, qui citra respirationem diu & in longum producebat vocem, neq; tamen sonabat aliquid, quod ad stomachum auditorum faceret. Hinc ada-

gium natum: *Moschus canens Bœoticum:* in multiloquos, & intempestivos locutores. Bœoticum, genus erat cantionis. *Erasmus.*

Aspendius fuit citharistes, qui omnia sibi intus ceciniſſe dicitur.

Conna fuit citharœdus seu lyrista, extremæ sortis, qui devorato patrimonio factus est pauperrimus, & homo nihili. Hinc adagium natum, *Connæ calculus:* in hominem nullius momenti, cujusque opinio nihili æstimatur.

Jalemus, Calliopes fuit filius, musicus quidem, sed infelix, & in cantu multùm frigidus. Hinc *Jalemi cantilenam*, pro despicabili & abjecta posuerunt.

Verùm hæc de Citharœdis peritis & imperitis dixisse sufficiat.

Caput XVI.

De TUBA. Ejusq; materia, figura, generibus, usu.

DE Tuba verba facturi præmittimus Varronis etymon, qui eam à *tubo*, vel canali deducit, cujus similitudinem referebat. Tubæ à Tubis inquit Varro, quod etiam nunc ita appellant tubicinæ sacrorum. Græcis dicitur σάλπιγξ qua voce sonus velut quidam innuitur. Imò pro ipso tubæ sono quandoque sumitur.

Tyrrhenorum quidam tradunt esse *inventum.* Hyginus fab. 274. scribit. *Tyrrhenus* Herculis filius *tubam* invenit, qui *Concha* pertusa buccinavit & pagum convocavit. Unde etiam *Tuba Tyrrhenum melos* dicitur. Alii *Dircæum* Poëtam, alii *Maletum* faciunt inventorem. Consule Musicam sacram de Tuba. Plin. lib. 6 cap. 56. *Diseo* Tyrrheno attribuit. *Tuba*, (inquit *Stuckius* loco sæpiùs citato de sacris & sacrificis gentilium) erat instrumentum incurvum *ex ære argentove*, cujus sonitu non tantum *sacrificantes* excitabantur, sed *milites equiq;* ad prælium inflammabantur, à *tubi*, hoc est, canalis concavitate nomen habens.

Tuba verò *ære directo* ducta est, canali ad exitum latiore. *Directo*, dico, qua voce eam discriminat Ovidius à cornibus.

Non tuba directè, *non* æris *cornua flexi.*

Et Juvenalis:

Cornicini, sive hic recto *cantaverit* ære.

Nescio, inquit, cornicinem hunc, an tubicinem fuisse dicam. *Ex ære* igitur fuit fabricata, & tali quidem figura. Julius Pollux lib. 4. c. 11. *Tubæ materiam* dicit *æs* & *ferrum*, *lingulamq;* vocat *ossea*m. Ex sacris accepimus etiam *ex argento* à Mose factas; de quibus *parte prima in Theoria organices, cap. 1.*

Propertius: *Et struxit querulas rauca per ossa tubas.*

In hoc versu mutarunt quidam *ossa* in *æra.* Lipsius verò lib. 4. de Militia Romana c. 10. retinet *ossa*, additq; posse laxè & ποιητικῶς *per tubam cornu* intelligi: vel potest quis dicere, *primas tubas* ab exemplo cornuum structas, potestq; deniq; simpliciter capi & asseri, in ipsa tuba *osseum aliquid* fuisse, quod insitum aut impactum ad sonorem.

Artemidorus lib. 1. c. 58. de ijs, qui *in somnio tubâ canere* visi, id tale somnium, inquit, *ægrotantes tollit*, breviq; illos *vitam cum morte* commutaturos portendit. σύγκειται γὰρ ἡ σάλπιγξ ἐξ ὀστέου καὶ χαλκοῦ: composita est enim tuba ex *osse* & *ære.* Subtilis interpretatio inquit Lipsius. Mortem tuba præsignificat, quianam? quòd ex *ossibus* facta notat, in cineres & *ossa* te iturum.

Potuisset & alia addi ratio, quòd nimirum *funera* olim quædam elata *ad tubam*.

Idem *Lipsius* genera & *discrimina Tubarum* ex Eustathio in Iliad. 2. petita annotat, qui scribit, *Homerum* quidem cognitam habuisse Tubam, *nusquam* tamen *Heroibus* tribuisse, quia *nondum* tunc *in usu Græcorum*.

Facit autem *sex* ejus genera: *Primam* quam *Minerva* invenit, quæ etiam *Argivis* colitur hoc cognomento, σάλπιγξ ἀθηνᾶ.

Alteram apud *Ægyptios*, quam *Osiris* repperit, quæ *Chnove* dicitur ipsis, utunturq; ad *sacrificia.* *Tertiam*, *Gallicam*, conflatilem, haud nimis magnam, quæ os habeat deformatũ in bestias, & cœnalem ipsum

plumbeum, in quem inspirant Tubicines: atque esse eam acuti soni. Vocatur autem ab ipsis Gallis *Carnyx*.

Quartam Paphlagonicam, cujus os effigie *bovis*, gravi mugitu sursum inflandam.

Quintam Medicam, è calamo tubum habentem gravi sono. *Sextam Tyrrhenicam*, cujus inventores *Tyrrheni*, quæ similis *tibiæ Phrygiæ*, habens orificium scissum aut fractum: Ea est valdè acuta. *Hæc ille Scholiastes*. Et notabis, addit Lipsius, de *Tyrrhenica*, quam volunt esse hanc *nostram* & *Romanam*, atq; ab ijs traductam: Volunt Græci Latiniq; mutuo consensu. *Diodorus lib.5. de Tyrrhenis*; τὴν δὲ σάλπιγγα λεγομένην: *Et tubam dictam invenerunt, utilissimam* ad bella, *quæ ab ijs* Tyrrhena *appellatur*.

Athenæus cornua etiam adjungit *lib.4. Dipnosoph.* Tyrrhenorum *inventum sunt* cornua & tubæ.

Addit & Suidæ locum de Tyrrhena tuba: κώδων, inquit, καλεῖται τὸ πλατὺ σάλπιγγος: &c. Hoc est: Codon *dicitur latior pars*, os & orificium *tubæ*. *Sophocles in Ajace: Tanquam* ærei Codonis è Tyrrhenia. *Sunt enim multa* genera tubarum, Ægyptiæ, Libycæ, Tyrrhenicæ. Primus *porro* Archondas (*anno circiter octogesimo post Trojam captam*) *Heraclidis commilitans, adduxit* in Græciam *Tyrrhenicam tubam*. *Ideò Sophocles dixit Tyrrhenicam*. Totidem ista in Scholiaste Sophoclis: & observes, monet Lipsius, *tempus* signatum, *quo ad Græcos* deniq; hæc tuba. An ergò *eadem Græcanica* cum *Romanâ*? Siquidem ab eadem uterque populus. *Non vult Livius*, qui de capta per insidias Tarento lib. 25. *scribit*:

Terrorem (potius errorem) & tuba audita ex theatro faciebat. Nam & *Romana* erat à proditoribus ad hoc ipsum præparata, & insciente à *Græculo* inflata, quis aut quibus signum daret, incertum faciebat. Et sanè grandiorem fortioris q; soni *Romanam* fuisse, Fabius autor est.

De varijs tubarum generibus legimus apud Alex. lib.4. genial. dier. cap.2. Varia *tubarum* inquit, traduntur *genera*. Nam *præcentoriæ* erant, & *Vasæ*, quibus in *sacris* præcinebant, & *puellatoriæ* sono clariore,

ac

ac *Gingrinæ* & *Milvinæ* quæ in acutos exeunt sonos, sicut à locis, *Lydiæ*, *Corinthiæ*, *Ægyptiæ*, sonis diversis & nominibus varijs.

Usus tubarum varius. De Tuba *in sacris* loquitur Festus: *Armilustrum*, festum quo res divinas *armati* faciebant, ac dum *sacrificabant*, *tubis* canebant Ipse etiam Varro: *Tubilustrum* appellatum, quod eo die sacrorum Tubæ lustrantur.

Suidas scribit: σάλπιγξ;

Tuba, *sacrum* hoc *instrumentum*. Sacerdotes namque utebantur tuba. Unde qui in sacris tuba canit ἱερασάλπιγκτης *sacro tubicen* dicitur. Artemidorus item, σαλπίζειν δοκεῖν σάλπιγγι τῇ ἱερᾷ; Videri sacrâ tubâ canere, servos & omnes, qui in ministerio aliquo liberat & absolvit, Proprium enim *liberorum* hoc *instrumentum*. *Discis* hinc & vile nihil in hac re fuisse. Ut in Dione lib. 57. *Norbanus Consul* tubâ canere solitus, & in ea re multus, prodigium tamen fecit, quod ipsis Kalendis anni cecinit, quasi *belli signum* dedisset. Præterea *Romæ* olim *mortui* ad tubam efferebantur; sed mortuos intellige *nobiliores*: neque enim vulgò ea utebantur, sed in *funeribus* dubio procul *Indictivis*: scilicet ad populum *classico* convocandum. Quare Propertius amoliens illam pompam canit:

Nec mihi tunc fulcro lectus sternatur eburno
Nec tuba sit fati vana querela mei.

Quod ipsum in *militibus* decorè servatum, ut ij *sepelirentur* ad bellicum hoc instrumentum. Tertullianus de corona militis: Et *mortuus tuba* inquietabitur æneatoris. Quod exemplum hodie *Romani* servant, & cum aliquis decedit, *tubicines* cantant, & amici convocantur, testandi gratiâ, eum neq; ferro perijsse, *Lipsius de milit. Rom. l. 4. Dial. 10. ita etiam habes usum funeralem. Cape & militarem.*

Militaris autem Tubæ has facit cantus partes Julius Pollux. *Primò* est *incitatoria* vox ἐξορμητικὸν φώνημα. Unde dixerunt, tubæ signum dare. *Præcones* etiam tuba utebantur. Hesychio Præco etiam dicitur σιγνοσάλπιγξ, quod illius *tubæ sonus silentium* indicet. *Secundò* erat ὠθαπελευστικὸν τὸ κατὰ τῆς μάχης συμβολήν,

Adhortatoria ad pugnæ conflictum, absque dubio cùm *classicum* caneretur, cui Suetonius solam Tubam destinat in Jul. cap. 32. Raptâ ab uno tuba, ingenti spiritu classicum exorsus est. Et in his talibus, *inquit Lipsius*, non est aliud, quam τὸ πολεμικὸν, sive τὸ προκλητικὸν σημαίνειν bellicum & incitatorium canere, certis videlicet modis. Quod in pugna quidem legitima fiebat etiam tubis. *Fab. lib. 2. cap. 18.* Quid aliud in nostris *legionibus* cornua & tubæ faciunt? quorum concentus quantò est vehementior, tantò Romana in bellis gloria cæteris præstat. *Tertiò* ἀναχλητικὸν, *Receptus signum*, quod è pugna revocat, diciturque receptui canere. *Quartò* ἀναπαυστήριον, *sedatoria* castra metantium acclamatio.

Universi autem qui canebant, appellabantur *Æneatores*, quia organa erant ex ære. Æneator dicitur & σαλπιγκτὴς. In Ammiano: *Æneatorum occentu, signo dato progrediendi ad pugnam.*

Dion lib. 47. Deinde Tubicen unus utrinque insonuit, & mox alij pariter responderunt. Priores quidem ij, qui rotundi quodam loco constituti, tubis certum aliquod modulabantur; quo ut consisterent, & prælio se pararent milites admonebantur: tunc deinde omnes reliqui, qui animos iras̀q; militum acuebant & ad pugnam excitabant. Hic vides *triplicem tubæ sonum*, ut observat Lipsius. *Primus* est *unius* & singularis tubicinis; qui *primopili* fortasse, haud longè ab Imperatore, ejus̀q; nutu incinuit: *Secundus* aliquot aliorum, qui in *loco* quodam *orbiculato* & fortassis *editiore* stabant, ad signa & aquilas: *Tertius*, omnium *aliorum per cohortes*, turmas, qui pariter jam classicum canebant. Nam duo *priores* soni non nisi *expediendo* militi, paulatim q; ejus animi & iræ motæ. Facit enim profectò hoc sonus, & magnam vim habet ad spiritus & sanguinem evocandum. Ideo placent hîc quoque *Romani*, qui non *in Equitibus* solùm Tubas, ut nos, sed *& peditibus* habebant.

Tubæ autem illius *primæ* exemplum fortasse in *Apulejo* de Mundo, in quo multi mores reconditi, paucis verbis advelati: *Cùm tuba*

bellicum

bellicum concinit, milites clangore incensi, alius accingitur gladio, alius clypeum capit, alius equum frænis temperat. Est enim ad huc non verum classicum, sed præparatorium illud ad pugnam. Tangitur & totus iste mos *ab Hirtio*, bello Africano: Cùm, inquit, Cæsar deliberaret etiam de pugnâ; subitò dextro cornu tubicina injussu Cæsaris canere cœpit. Ecce in cornibus etiam tubicines, & omninò sparsi per manipulos: sed ii signum à Primopili Tubicine aut Imperatoris, exspectare debebant tum succinere. Legimus & in Græcorum militia: Centuriam *quamq; habere supernumerarios aut* extraordinarios quinque; *unum signiferum, Uragum,* Tubicinem, *ministrum, Præconem.*

Dio Cassius in pugna Pompeii nocturnâ cum Mithridate: πρῶτον μὲν, ait: *Primum* tubicines omnes *ex composito simul* bellicum *cecinerunt.* Quemadmodum & *Tuba ad vigilias* fuit adhibita, Josephus scribit 2. hist. τὰς φυλακὰς; *Vigilias* & excitationes Tubæ præsignificant. Quo referri posse videtur, quod apud Sophoclem in Lemniis, ἀσάλπιγκτον ὥρᾳ dicitur *media nox*, eò quod *vespere* tantum *& mane tuba* canere solerent, ut scribit *Hesychius.* Idem testatur *Polybius* de Scipionis stratagemate, quo castra Syphacis incendit: ἔθος γὰρ ἐστὶ τοῖς ῥωμαίοις; *Est enim Mos Romanis, sub* tempus cœnæ buccinatores *&* tubicines *omnes canere ad Prætoris tabernaculum ut tunc* vigiliæ nocturnæ *constituantur.* Alibi (nim. in Priori Membro c. 12.) plura annotavimus de usu tubarum in bello.

Est & quidam *usus tubæ* πομπικὸς in *Pompis* & solennitatibus; quemadmodum apud Romanos olim etiam *triumphanti*, qui laureatus curru vehebatur, tubis accinebatur: *apud Livium lib. 6. dec. 3.*

Addere & hoc lubet, quod *pace inter Alexandrum III. & Fridericum Barbarossam* venetorum operâ compositâ, inter insignia, quibus instructa erat Veneti ducis majestas, *Tuba argentea* adhibebatur, quod non minimum est tubæ dignitatis argumentum. *Vide Egnatium lib. 2. c. 1. Exemplorum.*

Postremo attexamus quoq; *de* quibusdam *Tubicinibus* historiam. *Dircæus* Poëta & Tubicen *primus* tubæ *modulos* dedisse memoratur.

Polydorus eum vocat *Tyrtæum* lib. 1. cap. 16. Cum *Lacedæmonii* (*autore Iustino lib.* 3.) bellum adversùs *Messenios* gererent, diuque extraherent dubium Martis eventum, *responsum acceperunt ab Apolline, si vellent vincere, Athenienſe duce uterentur.*

A quibus rogati Athenienſes, contumeliæ causa ipsis *Dircæum*, quendam claudum, luscum, omniquè ex parte corporis deformem dederunt. Usi sunt hujus auxilio Lacedæmonii, quibus ille cantum monstravit *tubarum*, quarum in audito territi *sono Messenii fugam* fecerunt, adeptiquè sunt victoriam Lacones.

Homerus de *Stentore* tubicine in bello *Trojano* scribit, eiquè ferream tribuit vocem, adeò ut quinquaginta alios voce sua vincere potuerit. Unde & *vox Stentoris* proverbio locum dedit.

Misenum Æoliden, Virg. ait, fuisse tubicinem *Hectoris*; mortuo verò Hectore adhæsisse *Æneæ* comitem, & tandem à *Tritone* Deo submersum, quod ad *certamen tubæ* Deos marinos irritasset:

Quo non præstantior alter,
Ære ciere viros, Martemq́ accendere cantu.

Nota hìc breviter *usum* tubarum *agonisticum*, in quo, ut & in pompico, excelluisse scribitur *Aglaïs* Megaclei filia, quę Tuba satis validè utebatur; ut notat *Pollux li. 4. c.* 11. Hujus Aglaidis mulieris, tuba canere doctę, meminit etiam *Ælianus*, his verbis, ἡ γυνὴ δὲ ἐσάλπισεν Ἀγλαΐς ἡ μεγακλέους ἐν τῇ πρώτῃ ἀχθείσῃ μεγάλῃ πομπῇ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τὸ πομπικον. *Casaub.* lib. 10. cap. 3. *Hermon* erat comœdiæ actor, inquit Pollux, qui cum post multos sortem agendi accepisset, à theatro aberat, vocis experimentum sumens: cumque omnes, qui ante hunc erant, defecissent, Hermonem præco revocavit, hic verò non obœdiens, multâ (mulcta) scilicet hac perculsus, ut *certatores tuba revocarentur*, autor fuit, & hoc in singula transferre stadia *Tubicinem*, quinquaginta cum ipsa tuba stadia transeuntem, quemadmodum & *Hermolocrum* de Philopatre *duabus* cecinisse tubis, *Isæus tradit*. Cæterùm *Megarensi Herodoro* tubam inflanti, difficile erat appropinquare πληθομένου μὲ μάγεθ & πνεύματ ob vocis horrendæ stuporem. De hoc legimus apud *Athen. lib. 10. Demetrio Argos* obsidente, cum ad trahendam helepolin machinam bellicam,

robur

robur militibus deesset, per *Herodorum duabus* simul *tubis* canentem, rediisse illis virtutem & præcordia, qui tanto milites animi robore replevit, impetu forti & cursu ad machinam hanc ferrentur. *Pollux lib. 4. cap. 11. Et tantum de Tubis.*

Tubicines.

Misenum Æolidem Virgilius ait fuisse tubicinem Hectoris: mortuo demum Hectore, adhæsisse Æneæ comitem, & tandem à Tritone Deo submersum, quòd ad certamen tubæ Deos marinos irritaret. Verba Virgilii sunt hæc:

Atque illi Misenum in littore sicco
Ut venêre, vident indigna morte peremptum,
Misenum Æolidem, quo non præstantior alter
Ære ciere viros, Martemq; accendere cantu.
Hectoris hic magni fuerat comes, &c.

Triton fertur esse Deus & tubicen marinus. Ovid. lib. 2. Metam.

Cæruleos habet unda Deos Tritona canorum.

Stentor fuit tubicen in bello Trojano, cui Homerus ferream & invictam tribuit vocem. Juvenal. Saty. 13.

Tumisèr exclamas, ut Stentora vincere possis.

Homerus apud Erasmum:

Stentoris in specie validi, cui ferrea vox, qui
Quinquaginta alios æquas clamore sonoq;.

Olympius Phrygius tubicen fuit ætate Midæ regis.

Aglais Megaclis filia tubicinio vitam fovit.

Agyrtes nomen est tubicinis apud Statium in Achil. lib. 4. scribentem:

Tecum tuo bonus adsit Agyrtes,
Occultanq; tubam tacitos apportet in usus.

CAPUT XVII.

De Lituo, Cornibus & Buccinâ.

Litui etymon Festus dicit esse, quod *litis* sit testis. *Lipsius* lib. 4. de milit. Rom. c. 10. dictum putat à *similitudine* Auguralis *litui*, vel baculi qui in extremo incurvus. Contrà *Cicero* lib. 1. de divinat. scribit. Quid, ait, *Lituus* ille vester (quod clarissimum est insigne auguratus) unde vobis est traditus? Namque *eo Romulus* regiones direxit, cùm urbèm condidit. Qui quidem *Lituus* ab ejus *litui, quo canitur, similitudine* nomen habet. Estque lituus autore Festo, *buccinæ genus*, incurvum, gracilem edens sonum, quo in *bello* utebantur.

Aduncâ illa, vel incurvâ *figura* à tuba *distinguitur*. *Seneca* in Oedipo:

Sonuit reflexo classicum cornu
Lituusque adunco *stridulos cantus*
Elisit æra.

Et *Lucanus* lib. 1. apertè sejungit à tuba.

Stridor lituum clangorq; tubarum.

Acutum lituus dat sonum, ut *Ennius* prodit, *Inde loci lituus sonitus effudit* acutos: & Statius *lib. 6.*

Et lituis aures circumpulsantur acutis.

Stridulum *Seneca*, in versibus datis & alibi idem:

Jam tacet murmur grave classicorum
Jam silet Stridor *Litui strepentis.*

Equibus colligitur, grandem & patulum canalem non fuisse. Nec malè fortasse Charisius lib. 1. Liticen *à Lituo, quod est tubæ genus minoris.*

Fuit igitur *medium* aliquid *inter tubam & cornu, non rectum* prorsus, ut illa, nec totum incurvum, ut istud. Quin tamen *confundant* interim scriptores, non est dubium; ut Immianus, *vocum lituorumq; intonante fragore cohorruit*, de classico ipso loquitur.

Scholia-

Scholiastes Horatij *Lituum* dicit *equitum* fuisse, ut *peditum Tubam*. *Classico* namq; etiam additur, ut lib. 1. Carm. Od. 1.

Multos castra juvant, & lituo tubæ
Permistus sonitus.

Et lib. 2. Od. 1.

Jam nunc minari murmure cornuum
Perstringis aures: jam litui strepunt.

De Cornibus hæc scribit Lipsius dicto loco: Varro de ijs: Cornua quod ea quæ nunc sunt ex ære, tunc fiebant ex *bubulo cornu*.

Nihil verius & prima *origo* à *boum* cornibus, & *pastorum* instituto. Nam illi sic calabant pecus, aut boves. *Propertius*.

Nunc intra muros pastoris buccina *lenti*
Cantat.

Columella lib. 4. Ad sonum buccinæ *pecus* repetere septa consuescat. Et in Dionysio sunt κέρατα βόεια *cornua bubula*, de convocando *populo* ad Buccinam, ut & apud *Lucill.* lib. 7. legitur, *Rauco conventionem sonitu & curvis cogant cornibus.* Quidam dicunt, Cornu est *genus tubæ obtortæ*, à quo *cornicines dicti sunt.*

Ergò olim nihil discriminis fuit inter Buccinam & Cornu: postea verò factum *discrimen*, & cornua ista ex ære facta grandiora & magis reflexa. In lapidibus & monumentis apparent figuræ. *Distinguit* & *Vegetius* apertè, Tubicines, Cornicines, Buccinatores, qui vel tubas, vel ære recurvo, vel buccina committere solent.

Artemidorus de cornibus: πρόγγυλῃ δὲ σάλπιγγι σαλπίζειν, πονηρόν; *Inflexâ tubâ*, id est, recurvo ære, *canere malum: non enim sacrum hoc organum, sed bellicum. Confundere* etiam postea *Vegetius* videtur: *Buccinas*, inquit, *quæ in semet æreo circulo reflectitur. Idem lib. 3. cap. 5.* Cornu etiam facit, quod ex *uris* agrestibus argento nexum, temperato arte spiritu auditur. Inconstans est, & ante ex ære recurvo id conflavit.

Verior tamen sententia Buccinam à cornu sejunctam fuisse & alijs, quod etiam *Vigiliæ* ostendunt. Nemo illic cornu, aut tubam sonuisse dixerit, sed Buccinam signanter pleriq; omnes, ut postea dicemus.

Fuit autem *cornu bovillum*: unde nec malè à bove derives, ut instrumentum, quod *bubus* canit, aut quod *boves* canit & vocat.

Varro 2. de re Rust. Primò cum incluserunt, cum buccinatum est, aperiunt, ut exire possint. Varro tamen Buccinatorem à vocis similitudine & cantu dictam mavult, quia *Bou Bou* canit. Quod Isidorus ineptè flexit, & *buccinam* à voce, quasi *Vocinam* deducit, quod pagani eâ vocabantur. Fortasse etiam à Græco βυκάνη.

Habuit igitur Buccina similitudinem cornu eâq; retenta & sono, ex ære facta fuit.

Buccinæ illius *figura* apud Ovidium:

cava buccina sumitur illi
Tortilis in latum, quæ turbine crescit ab imo.
Buccina, quæ medio concepit ubi aëra ponto,
Litora voce replet sub utroq; jacentia Phœbo.

Concham enim illam curiosè contemplantibus, figurâ apparet turbinatiore.

Hieron. ad Darium *Bucca* vocatur *tuba* apud *Hebræos*, deinde per *diminutionem buccina* dicitur. Secundùm aliquos *pastoralis* & cornu recurvo efficitur. *Columell.* lib. 7. Ad quem saturæ pabulo libenter recurrunt, cum *pastorali* signo, *quasi receptui* canitur. Nam id quoque semper *crepusculo* fieri debet, ut ad sonum buccinæ, pecus si quod in sylvis substiterit, septa repetere consuescat.

Apud *Varronem* videtur esse instrumentum, quod inflari possit, cùm inquit: *Orphea* vocari, qui cùm eò veniisset, stola & cithara cantare esset jussus, buccinam inflavit. *Tubam* & *buccinam diversa* esse ostendit Apul. 3. Florid. cum ait (*Siquidem* vox hominis *& tuba rudiore torvior, & lyræ concentu variatior, & tibiæ quæstu delectabilior, & fistulæ susurro jucundior, & buccinæ significatu longinquior. Salmuth in Panciroll.* lib. 1. de rebus memorab. tit. de moribus. Exercitus, tradit, *Inter classica* instrumenta musica *Buccinam* tenuisse primas; quippe quæ in se-

met

metipsam æneo circulo reflexa, ornamentum erat totius legionis ingressu conflictus & ejus reditu: *ut ait Vegetius.*

Præcipuum fuisse *Buccinæ usum* ad *vigilias* suprà attigimus, cujus rei testis est Polyb. ὁ γὰρ πάντης ταξίαρχος τὴν ἐπιμέλειαν ποιεῖται τῆς κατὰ Φυλακὴν ἕκαστον. *Ejus centurio curam habet ad* quamque vigiliam *buccina signum dandi. Lipsius* lib. V. de milit. Rom. Dial. IX.

Livius lib. 7. Ubi *secundæ vigiliæ* buccinâ signum datum esset. Idem lib. 26. Ut ad *tertiam buccinam* præstò essent.

Propertius lib. 4.

Et jam quarta *canit venturam* buccina *lucem.*

Silius lib. 7. mediam somni cùm buccina *lucem,*
Divideret, jamq; excubias sortitus iniquas
Tertius ab ruptâ vigiliret ad arma quiete.

Ubi attende, inquit Lipsius, item de sorte ad vigilias, & mediam noctem, id est *tertiam iniquissimam* habitam, quia turbaret totam quietem. Nam reliquis bonam partem primæ, aut sequentis noctis licebat dormire.

De Buccina item *Frontinus* lib. 1. cap. 5.

Sulla bello sociali nocte profectus, relicto *buccinatore*, qui *vigilias* ad fidem remanentium divideret, & *quartâ vigiliâ* commissâ eum sequeretur, incolumes suos perduxit. Idem astus in Cæsare, quem Varus instituit contra Curionem, *Buccinatore* in castris & paucis ad speciem tabernaculi relictis, de *tertia vigilia* exercitum silentio in oppidum reduxit.

Ad hunc morem *Cic.* respexit orat. pro Mur. *Te gallorum, illum buccinarum cantus excitat.*

Vegetius: A tubicine, inquit, *omnes vigiliæ* committuntur, & finitis horis *à Cornicine* revocantur. Itaq; *tubam* adhibet *ad initia; cornu*, sive *buccinam ad finem. Silius* lib. 15. in ea re Buccinam nominat:

——— bis clarum buccina signum
Præterea gemino prodibat juncta magistro
Castra regi.

Ut fortasse ad vigilias ipsas hæc sint referenda: & in *unis castris Buccinam unam* sonuisse: nisi cum *duo Prætoria* & *duo duces*.

In *Tacito* autem lib.15. Annal. quod legitur, inter solennes militiæ ritus numerandum: *Initia vigiliarum* per centurionem denunciari, *convivium* buccina dimitti. Hic mos & sensus. Ante cœnam classicum cecinisse: eo signo, *Prætorem* aliosq; cœnasse: tum *centurionem* nunciasse *Vigilias* incipere: & mox ad primam Buccinam convivium dimissum: ut quisq; scilicet ad se iret, nec ultrà discursu ullo castra inquietarentur.

Poëtæ *buccinatorem Neptuni* fingunt *Tritona*, buccina à se inventa canentem, & immani tubæ clangore aquas increpantem.

Hinc *Virg.* in Ætna:

Nam veluti resonante diu Tritono canoro
Pellit opes collectus aquæ, victusq; movetur
Spiritus, ut longas emugit buccina voces.

Quod & *Ovidius* imitatus ita exprimit:

Cæruleum Tritona vocat, conchaq; sonanti
Inspirare jubet, fluctusq; & flumina signo
Jam revocare dato.

Tiberio Principi nunciavit *Olyssiponensium* legatio, visum auditumq; in quodam specu *concha* canentem *Tritonem*, qua nascitur forma, cujus

Frons hominem præfert, in pristrin desinit alvus.

Romani, (ut scribit *Pierius lib. 47. Hieroglyph.* de Tuba) ut *Saturnia ædis* fastigio *Tritonas* tubicines imponebant, *caudis abditis* & absconditis; id scilicet eo hieroglyphico significantes, quod *historia gestarum* rerum *ab Saturni* commemoratione ad nostram usq; ætatem in obliteranda celebritate, *nota*, clara & quasi vocalis esset: quæ verò *ante Saturnum* gesta fuerint, *obscura* & incognita in tenebris delitescere.

Idem scribere videtur *Nat. Com.* lib.8. Mythol. cap.3. his verbis. Apud Romanos super templo *Saturni Triton* quidam eximiæ magnitudinis fuit collocatus, qui *buccinam inflabat*, quoties oriebatur ventus, *caudamq;* intra terram occultabat. Per illum significare tradiderunt

nonnul-

nonnulli res *gestas ante Saturnum* silentio fuisse involutas: at *post imperium Saturni* clarissima historiographorum voce fuisse celebratas. *Natalis verò ita ἱερογλυφικῶς exponit; occultatam scilicet veram religionem* ante Christum *fuisse: ac* post Christi adventum *clarissimo sanctorum Apostolorum præconio omnibus gentibus veram, sanctam & saluberrimam doctrinam omnibus celebratum iri, Christo altissimo Dei Filio credentibus.* Nam aliquin insulsum esse videbatur, ut sapientes antiqui caudatos etiam Deos habuerint.

CAPUT XIIX.

De Instrumentis, tinnitu quodam obstrepentibus; ut Sistro, Crembalo, Cymbalo, Tintinnabulo, &c.

SIstrum, (Græcis eodem nomine σεῖστρον ἀπὸ τοῦ σείειν, quod est *concutere*, agitare) dictum fuit instrumentum quoddam Musicum argutum & *sonorum dum percuteretur.*

Erat autem hoc organum *Ægyptiis* peculiare è metallo arguto, ab agitatione nomen habens. Nam agitatum & concussum tinnitus argutos edebat, quo nomine *sonabile sistrum* à Poëtis dicitur. *Martialis* dixit garrula sistra:

Si quis plorator collo tibi vernula pendet,
Hæc quatiat tenerâ garrula sistra *manu.*

Poëta Sulmonensis lib. 1. de Ponto Eleg. 1. *tinnula sistra* appellat à sono, quem agitata reddunt.

Hujus *species ovalis* erat & manubriata in ora, undique *tintinnabula* habens, ut agitatum tinnitum redderet maximum, & quæ pulsarentur; ut describit *Adrianus Turnebus* lib. 26. Adverf. c. 33.

Et rectè dixit *agitatum*, quoniam *non spiritu, sed motu* concussum æneum illud crepitaculum, sive sistrum, personabit; ut scribit *Alex.* ab *Alex lib. 7. gen. dier. c. 8.*

Non solùm *ex ære*, sed etiam *auro* & *argento* confici solita innuit Apuleius his verbis: *Æreis & aureis & argenteis sistris argutum tinnitum constrepentes.*

Ægyptii Sistris usi in *sacris Isidis*; unde *Tibullus* lib. 1. Eleg. 3.

Quid tua nunc Isis tibi, Delia? quid mihi prosunt
Illa tuâ toties ara repulsa manu?

Ubi tamen mihi, non tibi, ex veteri scriptura legendum monet Scaliger. Nam liquet, Deliam Tibulli amicam in casto Isidis fuisse; de quo apud *Propert.* lib. 2. Eleg.

Hinc *Isiacos Sacerdotes* Martialis vocat *turbam sistratam*, à gestamine sistrorum lib. 12.

Linigeri fugiunt calvi, sistrataq; turba.

Hoc idem instrumentum iisdem *Ægyptiis tubæ vicem* exhibebat, unde Virg.

——— *patrio vocat agmina sistro.*

Dicebatur & κρόταλον, *crepitaculum*, instrumentum, quod manu pulsatum crepitabat, quemadmodum & κρέμβαλον, *crembalum*, crepitaculi genus erat, quod digitis agitatum edit strepitum. Hæc & ejus generis alia organa Musica *Athen. lib. 14.* ψόφῳ μόνον ὀρχηστικῷ crepitu solùm obstrepentia: de quibus *Dicæarchus* in lib. de Græciæ ritibus ait, propularia, supra quam credat aliquis, instrumenta fuisse, *saltationibus & cantilenis fœminarum* accommodata, quibus percussis digitis suavis ederetur strepitus, eaque significari in cantico Dianæ, canebat alius habens in manibus *crembala ænea, deaurata.* *Hermippus* in divis dixit κρεμβαλίζειν, *crembala pulsare.*

Didymus scribit, quosdam solitos, *lyræ vice, conchis & testis complosis*, numerosum sonum *saltantibus* excitare, (ut testatur & in Ranis *Aristoph.*) Nostratibus ex testis, vel ossibus, inter digitos insertis; vel ex pusillis tintinnabulis alligatis; Hispanis, ex æneis duabus velut exiguis lancibus collisis; strepitum ejusmodi illi vocant *Castagnetas.*

Græci etiam instrumentum ejusmodi quoddam πλαταγὴν dixe-

runt,

runt, crepitum quendam edens, cujus materiam & pulsum expressit *Apollon. lib. 1. Argon.*

——— χαλκείην πλαταγὴν ἐνὶ χερσὶ πνάοσων
Δάπτει.

Hujus instrumenti strepitus traductus ad hominem garrulum, aures sermone suo obtundentem, instar crepitaculi, & *proverbio locum* dedit, Ἀρχύτα πλαταγή, *Archytæ crepitaculum.*

Archytam namque crepitaculi genus æreum *excogitasse* scribunt, quod *pueris lusitantibus* daretur, ne quid interim ex vasis domesticis contingerent & confringerent: necesse enim est, ut pueri habeant, quod agant, ἐ γὰρ δύνατα τὸ νέον ἡσυχάζειν, *ut loquitur Philos.* lib. 8. Polit. c. 5.

Et consentaneum est, Tarentinum illum Philosophum *Archytam* ejus organi fuisse opificem, utpote qui fertur in mechanicis mirè præcelluisse. Alii alium putant & faciunt inventorem. Sed cujuscunque fuerit inventum, verosimile est, hujusmodi quoddam organum fuisse, *quod sua sponte sonaret.*

Quemadmodum & in *adagii* consuetudinem abiit, Δωδωναῖον χαλκεῖον, *Dodonæum Cymbalum*, aut *tintinnabulum*, de homine improbæ & importunæ loquacitatis. Quod *Zenodotus* citat ex Ariphoro Menandri.

Tradit autem in Dodona duas *fuisse sublimes* columnas, *in altera positam* pelvim *aream, in altera pensile* pueri *simulacrum*, flagellum æreum *manu tollentis, quoties verò* ventus *vehementius flaverit, fieri, ut scutica impulsa, crebrius lebetem feriat, isq; percussus tinnitum reddat, ac multùm etiam temporis resonantem.*

Ad hoc *Adagium* allusisse videtur Juvenalis cùm ait:

Tot pariter pelves, tot tintinnabula credas
Pulsari.

muliebrem garrulitatem taxans.

Suidas aliam adagii affert *interpretationem* ex Dæmone. *Scribit Jovis* oraculum, *quod olim erat in* Dodona, *lebetibus* & tintinnabulis *æreis undique cinctum fuisse, ita ut invicem sese contingerent. Itaque*

necessum

neceſſum erat fieri, ut, uno quopiam pulſato, viciſſim & omnes reſonarent, ſonitu per contactum ab aliis ad alios ſuccedente. Durabatq; in longum tempus tinnitus ille, videlicet in orbem redeunte ſono.

Plutarchus verò περὶ τῆς ἀδολεσχίας indicat, in Olympia Porticum quandam fuiſſe, ratione mathematicâ ita compoſitam, ut pro una voce multas redderet, atque ob id ἐπτάφωνον appellatam.

Caſaub. lib. 5. in Athen. de Antiocho ſcribit, quomodo viliſſimorum hominum *conventus* adierit *commeſſabundus*, nec rudes cantantium concentus aſpernarit, nec figlina vaſa, quibus ſonorum edebant ſtrepitum ex priſco more: ſemper enim, inquit, *commeſſatores* tibias vel aliâ muſica organa deferebant. *Antiochus* ut magis ſe dejiceret, *teſtas* circumferebat *tibiarum loco:* pauperes in eo imitatus, qui fictilibus crepitaculis & vaſorum figlinorum colliſione ſoliti ſe oblectare, inopia melioris Muſicæ. Quemadmodum ex Didymo recitat Athen. lib. 14. hiſce verbis: Δίδυμος φησὶν εἰωθέναι τινὰς ἀντὶ τῆς λύρας κογχύλια καὶ ὀστρακα συγκρούοντας εὔρυθμόν τινα ἦχον ἀποτελεῖν τοῖς ἀρχομένοις.

Videntur autem vetuſtiores ſoliti in hanc rem *acetabulis* uti, quæ fictilia erant, & *bacillo* percuſſa ſuavem quendam ſonum edebant. Hæc eſt, quam Græci vocant ὀξυβάφων μουσικὴν vel ἁρμονίαν.

Cujus inventorem facit Suidas *Dioclem*, Poëtam Comicum Athenienſem aut Phliaſium: Φάσιν, ait, Διοκλέα τὸν Ἀθηναῖον εὑρεῖν τὴν ἐν τοῖς ὀξυβάφοις ἁρμονίαν, ὀστρακίνοις ἀγγείοις, ἅπερ ἔκρουσεν ξυλίφῳ.

Poſtea ceperunt fabricari in illum uſum *acetabula* ex *variis metallis*. Sed & *Suidas* autor eſt, quo magis ſonora eſſent iſta vaſcula, ſolita fuiſſe confici ex *pluribus metallis*, in unum confuſis. ἄλλως, inquit, χαλκὸς ἦχει, καὶ ἄλλως σίδηρος, καὶ ἄλλως μόλυβδος, καὶ ξύλον. διὸ καὶ τὰ ὀψόβαφα (*ſupra* ὀξύβαφα, εἰώθασιν ἐκ διαφόρων κατα σκευάζειν ὕλης, ἵνα τῇ διαφορᾷ τῶν ἀπηχήσεων τὴν ἁρμονίαν ἀποτελέσωσιν.

Caſſiod. lib. 4. in erudit. ep. ad Symmachum, Quid *acetabulorum* tinnitus? Quid dulciſſimi ſoni referam varia percuſſione modulamen. Atque hæc ſunt, quæ vocantur in Muſicorum organorum diviſione ἔνηχα, *ſonora* ψόφῳ μόνον θεραπευτικά. Hujus etiam generis fuerunt & *Scabilli* & κρέμβαλα, quæ ſine ulla operoſiore harmonia ipſo delecta-

bant

bant ſono: ut hodie quæ vocantur *Gallis carcaveaux.* quanquam his jam ars eſt adhibita. Inde κρεμβαλιάζειν eſt Heſych. interprete, κογχύλια καὶ ὀστᾶ ἅμα συγκρούειν ἄρρυθμον ἦχον ἀποτελοῦντα ὀρχουμένοις, *Hæc Caſaub. lib. 5. in Athen. cap. 4.*

Porrò *cybelen* inveniſſe *cymbalum* quidam tradiderunt: Zenodotus verò autor eſt, *Lybicum* quendam *quatuor cymbala* fabricatum fuiſſe, certis *proportionibus* ita inter ſe reſpondentia, ut primi ſpiſſitudo *epitriti* rationem haberet ad ſecundum, ad tertium *hemioli*, ad quartum *dupli*, eaque pulſata harmoniam quandam Muſicam reddidiſſe.

Hoc inſtrumentum Muſicum *ex ære* effici ſolitum, ſonorus, quem reddebat, ſonitus arguere videtur, quod ex ipſo *nomine* quoq; conſtat, quod *tinnitu* quodam *pronunciari* certum eſt. Unde *de Apione* Grammatico Plinius in præfatione ad Imperatorẽ *Veſpaſianum* ipſum *à Tiberio* Cæſare, *cymbalum mundi* vocari ſolitum ſcribit, ob nominis, ut opinantur, celebritatem. Is enim *Apion* ajebat eos à ſe donari *immortalitate*, ad quos aliqua componeret: *Huc* Tiberius *alludens nominabat illum cymbalum mundi: quod hominem honeſtâ fama donaret, quæ per univerſum mundum (inſtar ſonori cymbali) amabiliter reſonaret.*

Plinius verò *ob arrogantiam* rectiùs illum appellari cenſet, Tympanum, non cymbalum *publicæ famæ, quòd famam daret potiùs, quam honeſtam famam, quemadmodum tympanum reſonat quidem, ſed inamœno ſtrepitu.*

Et alluſiſſe videtur Plinius ad illud, quod *tympana* fiunt è *pelle aſinina*, ut eſt apud Eraſmum in Adagijs. Ad *cymbalorum* pulſum *Indi* etiam legiones *adversùs hoſtes* eduxerunt *tubarum* loco, teſte *Alex.* lib. 3. cap. 2. Eorundem ad *ſaltationem* uſum aperit Lucianus de Salt. ἐκυμβάλισε καὶ περιωρχήσατο.

Præterea ut de *Tintinnabulis* hæc ſubjiciamus. Apud Euripidem in Rheſo, ſonitus ex tintinnabulis vocantur κωδωνοφόρεια κόμπου. *Equi* quoq; *tintinnabulorum ſonitu* explorabantur, an *bellicos tumultus* intre-

pidè ferre posſent. Unde absq; dubio, qui ſonitum illum perferre non poterant, ſed ad illum trepidarent, ἀκωδώνιστοι dicti. Nec de nihilo eſt, quod *Græcis Tintinnabula* ad excitandum *atq; vigilias* fuiſſe adhibita accepimus, quemadmodum Thucydides lib. 4. τῷ γὰρ κώδωνι, inquit, προεσεχθέντος; *Tintinnabulo enim prolato, priusquam rediret is, qui tradiderat, ita in vacuum locum ſcalarum admotio facta eſt.* De *Braſida* loquitur, qui *Potidæam* conatus capere noctu, dum is, qui circuit, tintinnabulum porrigit, atq; ita locum pauliſper deſerit. Et *Dio Caſſius* lib. 54. *Romanis Vigilibus* in urbe videtur ea *tintinnabula* dare, cùm ſcribit, Auguſtum ſomnio monitum, *Jovem Tonantem* quaſi προφύλακα *procubitorem Jovis Capitolini* feciſſe, eoq; *tintinnabulum* ei appendiſſe. οἱ γὰρ addit τὰς συνοικίας νύκτωρ φυλάσσοντες; *qui enim vicos noctu* cuſtodiunt, tintinnabulo *vel* campanulâ *utuntur, ut ſignificare inter ſe cùm voluerint, poſſint.*

Suidas de illo ritu: οἱ περίπολοι οἱ τὰς φυλακὰς περιπολοῦντες; Circuitores, *qui* vigilias *circumibant & explorabant, euntes ad vigiles, tintinnabula habebant,* atq; ea concutiebant explorantes, ſi quis dormiret, & ut *vigilantes voce reſponderent.* Notatu dignum eſt, quòd in *Triumphantis curru* olim *campanula* vel *tintinnabulum* pendebat, ut meminiſſet Triumphans poſſe ſcilicet ſe in eam calamitatem eâq; tempora incidere, quibus & ipſe flagellis cœdi, aut etiam capite plecti poſſet. Qui enim *decapitandus* erat, *campanulam* gerebat appenſam, ne tanquam ſacer & contaminatus à quoquam tangeretur. *Panciroll. lib. 1. memor. tit. de Triumphis.*

Angelottus Cardinalis S. Marci, cùm ejus familia *deducendi Domini* gratiâ (ſicuti mos eſt) ad *pulſati tintinnabuli* ſignum rara conveniret, negligentiæ illorum per jocum coarguendæ cauſâ *ad horam menſæ vulpinâ caudâ*, ne ſentiretur, æs percuti mandavit, ita ut pauci admodum fortè præſentes, tantùm diſcumberent. *Volat. lib. 23. Anthropol.* Jam poſtremò *uſum tintinnabulorum & campanularum* ad *horologia* ſubjiciamus, quorum uſum improbavit falsè apud Plautum Paraſitus; ubi ſtomachatur in eos, qui *horologia commenti ſunt, cùm* venter *ſit* optimum horologium. *Eraſmus in Adag.*

Simon Majolus in diebus canicularibus colloq. 23. hæc memoriæ tradidit. *In urbibus, ait, insignioribus, tùm Italiæ, ut Venetijs & Bononiæ, tùm Flandriæ plerisq; oppidis* horologiorum machinæ *adeò insigniter componuntur, ut*, cùm instet hora, statuæ æneæ *libramentis ferreis, aut æneis commotæ excurrant, equitum, aut peditum more*, manibus *malleos ferentes* campanam *magnis ictibus percutiant, quæ horarum numerum probrè referant, ac mox visuntur statuæ redire in sua latibula, nimirum munere suo perfunctæ.* Et paucis interjectis. *Ac quod vires humanas videtur excedere, si statueris* tertiâ aut quartâ *vigiliâ* excitari, *tantâ arte componuntur* horologia, *ut* quâ volueris hora, *neq; antea neq; post te æris insolito sonitu* excitabit, *perinde ac si servus te excitet, totus huic rei intentus.*

Et quibusdam in locis conspiciuntur rari artificij *horologia*, in quibus præter alia, tintinnabula & campanulæ pro diverso temporis statu *diversas cantilenarum* imitantur & repræsentant *melodias*; cujusmodi &, ut notum est, *Soræ* in Silesia, & in alijs urbibus conspiciuntur, multorum cum magna admiratione.

De Tintinnabuli sonitu plura vide in Partis prima Theoriâ organices cap. 12.

Caput XIX.

De Tympano.

Tympanum dicunt instrumentum ex una parte planum, membranâ clausum, (nostra vulgaria hodie ex utraq; parte) intus vacuum, quod baculis pulsatur. *A pulsando* nomen habens, quia eo pulsato sonitus cietur. Dicitur & τύπανον, ut apud Hom. hym. in matrem Deorum τυπάνων ἰαχὴ, tympanorum sonus, qui adjunctum quendam habet strepitum; unde apud Euripidem in Cyclop. dicuntur τυμπάνων ἀράγματα, *Tympanorum strepitus.* Et Scaliger in Bacchum Galliambo: *Creperi crepante crispans cava tympana digito.* Ab hoc instrumento *Tympanista* & *Tympanistria*, apud Plautum in Truculento

est *Tympano tuba*, qui tympanum cient & pulsant. Modò dicebamus Plinium respexisse ad id, quod *tympana* fieri consuevêre *ex pelle asinina*, eo ipso, quod *Appionem* dixerat *tympanum mundi*, non ut *Tiberius cymbalum* mundi.

Lipsius lib. 4. de Militia Romana dial. 10. *Apud Romanos Tympana* in usu fuisse negat, & locum illum habet suspectum apud Dionysium lib. 4. in classibus describendis sub Ser. Tullio, duas centurias *Tibicinum* & *Tympanistarum*, & qui alijs quibusdam organis ad bella vocabant. Præter hunc *nemo* præter ea *tympana Romanis* assignavit. Imo in convicio apud illos *Tympano tuba*, & *Galli* matris Deûm, id est effœminati pulsabant. Quid quòd ipse Dionysius non repugnat, qui dicta sua re colligens σαλπιγὰς καὶ ξυκανιστὰς nominat, nulla tympanorum facta mentione.

Idem lib. 7. facit, ubi de classibus hæc repetuntur. Vetera tamen *Tympana*, & ab ipso Baccho, sed in eo ferè choro relicta & apud molles. *Polyænus* de Baccho ejusque rebus lib. 1. Straton. *Et cymbalis & tympanum dedit loco tubæ.* Et ab eo fortassis est, quod *in bello* tympano usi etiam *Indi*. Curtius: *Indi Tympana suo more pulsantes.* Iterum: *Post elephantos Porus peditem posuerat, ac sagittarios tympana pulsare solitos, id pro cantu tubarum Indis erat.* Scriptor quispiam apud Suidam: σάλπιγξιν Ἰνδοὶ δ' οὐ χρῶνται; *Tubis Indi non utuntur, sed pro ijs sunt flagella, quæ excutiunt in aërem: & tympana item horribilem quendam bombum emittentia.* Accepimus *Abaros* quoq; gentem barbaram, alij *Hunos* vocant, habuisse *Tympana*. Ut scriptum reliquit Menander historicus: οἱ δὲ Ἄβαροι κατὰ τὴν τῶν πολέμων κίνησιν; *Abari initio prælij statuerant excitare mixtum quendam & ferum sonum, simulq; cum barritu personare tympanis.*

Cujusmodi tamen *hæc Tympana* fuerint, haud probè memoriæ proditum.

A nostris verò *diversa* illa *Indorum* tympana, quæ sic confecta erant.

In

In abjetis (Lipsio palmæ arboris) stipitem excavatum *nolas*, sive *tintinnabula* ex orichalco inserebant, & os deinde vasis *taurino corio* obtegebant: atque ita tympanum illud in altum ferebant, concutiebantque in acie. Tum, quæ in eo erant, tintinnabula, & multa & magna, atque intus in operto sonantia, obscurum & inconditum edebant sonum, *mugitui non absimilem.*

Fuit ergo tympanum illud *infrà rotundum, suprà planum*, atque ibi *corio* inductum, quod bacillis pulsabatur: qualia sunt hodie tympana *nostra equestria*, Heerpaucken.

Quamquam etiam *ligno cavo* ex utraque parte pellem obductam fuisse scribit Isiodorus; id tamen Instrumenti genus, non tàm Tympanum, quàm *Symphoniam* appellans. *Salmuth. in Pancirol. lib. 1. rer. memor.*

Plutarchus *Parthos* quoque facit non cornibus, aut Tubis incitare se ad pugnam: ἀλλὰ, inquit, ῥόπτρα βυρσοπαγῆ; *Sed* stipites *quosdam* corio *tectos & concavos* tintinnabulis æreis *circumpositis plurifariam simul pulsant. Illi verò obscurum aliquid & terribile resonant*, ex ululatu *ferino &* tonitru *commixtum.*

In marmoribus, (*inquit Lipsius*,) *Galli* matris Deum conspiciuntur, *Tympanum* manu tenentes rotundum infrà, suprà planum: atque ibi corium inductum, quod bacillis pulsant. Hæc talia quoque describit Apollodorus & vult *Salmoneum* iis *tonitru imitatum*: καὶ βύρσας μὲν ἐξηνημένας; *Et pelles detractas, in curnu, cum æneis lebetibus agitans, dicebat se tonare.*

Imo tales etiam pelles non in ære tantùm, in ligno etiam sic cavato & aptato, apud Isidorum: Tympanum, *inquit*, est pellis vel corium ligno ex una parte extentum. *Dimidiatum nostrate Tympanum*: jam plenum in eodem sed alio nomine. Nam *Symphoniam* vocat. *Symphonia* inquit, vulgò appellatur lignum cavum ex utraq; parte pelle extensa, quam virgulis hinc & inde Musici feriunt.

Illud verò non caret admiratione, quod Salmuth annotat; si nimirum altera pars tympani *lupinâ*, altera *Ovilla pelle* obducta fuerit; tum pulso Tympano ilico *rumpitur ovilla*: & quod majus est, si *duo* fuerint

tympana, alterum *lupino* corio, & alterum itidem *ovillo* obtectum, *lupino illo seperatim percusso, ovillum planè obmutescere*, Alciatus putavit; ut eleganti illo Emblemate his versibus:

Cætera mutescent, coriumq; silebit ovillum,
Si confecta lupi Tympana pelle sonent.
Hanc membrana ovium sic exhorrescit, ut hostem,
Exanimis, quamvis non ferat exanimem.
Sic cute detractâ Cischas in Tympana versus,
Bohemos potuit vincere Pontifices.

Tanta quippe inter utrumque istud animal est *antipathia*, ut ne morte quidem finiatur, sed vel tum quoque lupus ovi formidolosus existat. Alciatus quoque mentionem facit *Cischæ* (vel Zischæ) *Husitarum Ducis* invicti, de quo memorant, quòd moriens Thaboritas *jusserit, post mortem suam* sibi pellem detrahere, *in* usum Tympani *quo in acie uterentur ad terrendos strepitu illius hostes, ut qui fuerit vivus, mortuus etiam foret terrori hostibus.* Cùm enim moriturus rogaretur, de suo corpore, quid fieri mandaret: *Pellem*, inquit, *mortuo demite, relictoq; feris cadavere, ex ea tympanum facite.*

CAPUT XX.

De Hydraulico Organo, ejusq; inventore & Structura.

PAncirollus lib. 1. rerum memorab. scribit de quadam *Musices specie*, quam veteres *Mutam* nominarunt: *quod aquæ sono, solis manuum, vultus, pedum gestibus exercebatur*: iidemq; & intelligebantur, & mirabiliter populum oblectabant actibus in scena intermediis.

Qui verò hanc exercebant, *Mimi & Pantomimi* dicebantur: cujus rei præcipuè Cassiodorum adducit ibidem loci testem, qui lib. 1. varior. ad Albinum scribens, in fine ait: *Istam Musicæ partem veteres appellarunt mutam: quæ quibusdam gestibus facit intelligi, quod linguâ aut*

scripturâ melius exprimi haud posset. Hæc verò ars ivit in fumum, & nec ullum ejus extat vestigium. Eodem loco scribit de *Organo Hydraulico*, quod â Græco descendit. Græcis enim ὕδωρ *aqua* est, & αὐλέω, *sono*.

Hujus instrumenti *Hydraulici*, cui κατ' ἐξοχήν *quidam organi* appellationem tribui volunt, unde & in veteri glossario ὑδραύλις *Organarius* dicatur, hujus, inquam *inventorem* faciunt ὁμοψήφως scriptores *Ctesibium*, qui vixerit *tempore Ptolomæi*, cognomento Evergetis, in Alexandria Ægypti, ubi organum illud ex *aquæ commotione* sonum edens reperit. Hic *Ctesibius* passim laudatur ab historicis, pneumaticâ ratione & hydraulicis organis repertis. *Vitruvius* lib. 9. cap. 9. *De Ctesibio refert, cùm animadvertisset ex tactu cœli & expressionibus spiritus voceſq; nasci, certis principiis usus, hydraulicas machinas primus instituit, atque spiritus naturales, pneumaticasq; res invenit: quod dicit etiam* Plinius *lib. 7. c. 37.*

Pneumatica autem *organa*, (quasi dicas, spiritalia) sunt machinæ, quibus vi aëris conceptique spiritus aqua extollitur. Quæcunque igitur nullâ manifestâ causâ, sed vi aëris aut fiunt, aut moventur, ea certè pneumaticis organis fieri intelligimus: Sicut quæ aquarum expressionibus fiunt, hydraulicis, quasi fistulis contenta aqua; *ut annotat Philander in Vitruvium.*

Et lib. 10. cap. 12. ab eodem, scribit, constructas machinas hydraulicas, *Merulas dictas*, quibus reddebantur *voces humanarum* imitatrices, & *cantus avium* effectrices.

De Hydrauli porrò hæc accepimus *ex lib. 4. Athen. Dipnosoph.* Hujusmodi, ait, *multa convivis* ultrò citrò confabulantibus, auditus est è propinquo *hydraulis sonus* quidam, jucundus & suavis admodum, qui nos modis illis delectatos, omnes in se convertit.

Tum *Ulpianus* Musicum *Alciden* cùm aspexisset, Audis, inquit, musices omnium peritissime, elegantem hanc vocis gratiam, quæ nos omnes ad se traxit allectos Musices voluptate. Tum *Alcides*, Hoc tu, inquit, musicum instrumentum, sive reponas inter ea, quæ fidibus tenduntur, sive inter ea, quæ inflantur, inventum certè est nostratis *Alexandrini tonsoris* arte, cui *Ctesibius* nomen fuit, quod *ab Ari-*

stocle

Aristocle lib. de Choris memoriæ traditum est, his verbis: *Hydraulis an ex instrumentis sit, quæ animantur, an ex iis, quibus fides adaptantur, ambigitur. Certum tamen inter organa ἐντατὰ, quæ chordis intenduntur, non posse referri.*

Quare si alterutrum dicendum, inter ἔμπνευστα, quæ spiritu inflantur, erat numerandum. In quam sententiam etiam *Aristocles* incumbit, quòd ejus *fistulæ flatum ab aqua* accipiant. κατεσκευασμένοι γάρ εἰσιν οἱ αὐλοὶ εἰς τὸ ὕδωρ; *Quia hydraulis aquæ illapsu spiritum accipit, fistulis in aquam obversis, & aquam juvene quodam agitante, axibusq; prætereà instrumentum pervadentibus. Sic enim fistulis immittitur spiritus, lenemq; sonum illæ reddunt.*

Erat igitur *hydraulicum* instrumentum *æræ rotundæ simile*, & canales, sive fistulas in aqua tenebat: quâ per puerum motâ, illæ animâ, seu vitâ replebantur, nervulorum quorundam, seu lingularum inclusarum medio: atque ita suavissimum edebant sonum: *ut tradit Athen. lib. 4.*

Tertullianus lib. de anima c. 5. ait, *Inventorem* hujus organi fuisse *Archimedem* Syracusanum, summum Mathematicum: & addit, *Organum illud multas habuisse tibiarum acies, & per earum unam spiritum recepisse, ad instar Organorum nostratium.*

Qui hoc utebantur, *Hydraulæ* nominabantur, (ut in l. hydraulæ 4. C. de excusat. mun.) ubi Græci Hydraulas interpretantur Musicos, qui cantabant organis, à folliculis quidem inflatis, sed ab aquâ tamen artificiosè mota sonoris. *Tiburti*, inquit Pancirollus, quod propè Romam est, itidem *fons* conspicitur, simili cum arte sonum movens: sed haud credo, eum ita suavem esse, ut de veteri illo hydraulico instrumento memoriæ est proditum.

Præterea *Vitruvius* lib. 10. cap. 13. de Hydraulicis machinis, quibus organa perficiuntur, hæc ordine refert; verùm non omnibus (ut ipse in calce cap. subdit) expedita ad intelligendum, præter eos, qui in his generibus habent exercitationem. Quod si qui parum intellexerint è scriptis, cum ipsam rem cognoscent, invenient, curiosè & subtiliter omnia esse ordinata.

De materia, inquit, *compacta basi, arca in ea ex ære fabricata collocatur supra basim eriguntur regulæ dextra ac sinistra scalari forma compactæ, quibus includuntur ærei modioli fundulis ambulatilibus, ex torno subtiliter subactis, habentibus fixos in medio ferreos ancones, & verticulis cum vectibus conjunctos, pellibusq; lanatis involutos.*

Item in summa planitia foramina circiter digitorum ternum, quibus foraminibus proxime in verticulis collocati ærei Delphini, pendentia habentes cymbala ex ore, infra foramina modiolorum chalata intra arcam, quo loci aqua sustinetur.

Inest in id genus uti infundibulum inversum, quod subter taxilli alti circiter digitorum ternum suppositi librant spatium imum, ima inter labra phigæos & arcæ fundum. Supra a. cervicula ejus, coagmentata arcula sustinet caput machinæ, quæ Græcè κανὼν μουσικὸς appellatur: in cujus longitudine canales, si tetrachordos est, fiunt quatuor, si hexachordos sex: si octochordos, octo. Singulus a. canalib. singula epistomia sunt inclusa, manubrijs ferreis collocata, quæ manubria cum torquetur, ex arca patefaciunt nares in canales. Ex canalibus a. Canon habet ordinata in transverso foramina, respondentia in naribus, quæ sunt in Tabula summa, quæ tabula Græcè πίναξ dicitur. Inter tabulam & canona regulæ sunt interpositæ, ad eundem modum foratæ & oleo subactæ, ut faciliter impellantur, & rursus introrsus reducantur, quæ obturant ea foramina, pleuritides q; appellantur: quarum itus & reditus, aliàs obturat, aliàs aperit tenebrationes. Hæ regulæ habent ferrea choragia fixa & juncta cum pinnis, quarum pinnarum tactus motiones efficit regularũ. Continentur supra tabulam foramina, quæ ex canalibus habent egressum spiritus. Regulis sunt annuli agglutinati, quibus ligulæ omnium includuntur organorum. E modiolis autem fistulæ sunt continenter conjunctæ ligneis cervicibus, pertinentes q; ad nares, quæ sunt in arcula, in quibus axes sunt ex torno subacti & ibi collocati, qui cum recipit arcula animam, spiritum non patientur, obturantes foramina, rursus redire. Ita cùm vectes extolluntur, ancones deducunt fundos modiolorum ad imum, Delphini q;, qui sunt in verticulis inclusi, chalantes in os, cymabala replent spatia modiolorum, atq; ancones extollentes fundos intra modiolos vehementi pulsus crebritate, & obtu-

rantes foramina cymbalis ſuperiora aëra, qui eſt ibi clauſus, preſſionibus coactum, in fiſtulas cogunt, per quas in lignea concurrit, & per ejus cervicem in arcam: motione verò vectium vehementiore, ſpiritus frequens compreſſus epiſtomiorum aperturis influit, & replet anima canales. Itaq; cùm pinnæ manibus tactæ propellunt & reducunt continentes regulas, alternis obturando foramina, alternis aperiundo ex muſicis artibus, multiplicibus modulorum varietatibus ſonantes excitant voces.

Ex his procul dubio *Hydraulus* valdè ſimilis fuiſſe colligitur ei, quod nunc communi omnium inſtrumentorum genere, *Organum* & κατ' ἐξοχὴν appellamus, niſi quòd in noſtro nullius eſt aquæ uſus.

De quo vide plura in 2. Exercitatione Sethi Calviſij pag. 115. 116. 117.

CAPUT XXI.

Ἐπίβλημα, vel Corollarium.

De Inſtrumentorum Muſicorum, noſtro tempore uſitatorum, deſcriptione & pleniori diſtributione.

ΠΡΟΛΑΛΙΩΝ.

PErvulgata eſt philoſophorum diſtinctio, quâ res omnes in naturales & artificiales diſpeſcuntur: illæ, quia conſtantem naturæ ordinem ſequuntur, ſub certam ſcientiæ formam redigi poſſunt; hæ verò, ut multiplici varietati obnoxiæ, accuratam tractationem non admittunt: quippe cùm contingentium ſit ars, & circa accidentia efformanda in ſubjecto, vel materia naturali occupetur, πᾶσα γὰρ τέχνη οὐσίαν οὐκ ἀπεργάζεται, ἀλλὰ τὰ περὶ τὴν οὐσίαν, *Nulla ars fabricat ſubſtantiam, ſed quæ circa ſubſtantiã.* Hoc ipſum videre eſt in *Inſtrumentorum Muſicorum* effectione, Mechanicus enim in illis præparandis materiam ſumit à Naturâ, providâ illa rerum Architectrice, illamq; debito modo expoliendo, artificiali figurâ velut eleganti induit veſte, (*Ars namq; adjuvat Naturam, & in quo hoc deficit, hoc illa perficit*) idq; quisq; pro ingenij acumine, & ſagaci inventione. Hinc varia il-

la in-

la insignis suavitatis prodierunt *Instrumenta Musica*, quæ quia accuratissimâ pertractari nequeunt Methodo, (nostro enim de omnibus rebus vel scientia, vel ars, est tanquam umbra in Sole, & quemadmodū olim, vulpecula elusa à ciconia, vitreum vas lambimus, pultem haud attingimus) levi hoc penicillo ac umbratili hac & informi formâ adumbrare operæ precium duximus, consideraturi. *I. Instrumentorum Musicorum in genere descriptionem*, idq; cursim & succinctè pro instituti ratione: *II.* in quantum fieri potest à nobis, *accuratiorem & pleniorem eorundem distributionem* investigaturi.

1. MEMBRUM.

Historica, vel Definitiva generalis Instrumentorum Musicorum.

IN omni dubia & fluctuanti re est omnium firmissima anchora definitio, à quâ in rei perceptionem deducimur, quare & nos quodammodo in cognitionem Musicorum Instrumentorum deducet, hæc quam ponimus, qualiscunq; eorundem descriptio, qua *Instrumenta Musica* definiuntur, *fabricæ, ingeniosorum & præstantium Mechanicorum studio & operâ inventæ, ex idoneâ materiâ, debitâ figurâ & convenienti proportione efformatæ, sonum harmonicum efficiendi & adjuvandi aptæ, ut DEI gloriæ inserviant, hominumq; animos mira voluptate percellant &* afficiant. Quâ descriptione omnes caussæ Musicorum Instrumentorum ob oculos ponuntur.

Caussæ efficientis locum tenent Mechanici artifices, qui per rudiora principia, assiduis animi laboribus & studijs ejusmodi invenerunt instrumenta, inventa alij excoluerunt, exculta alij perfecerunt. Inventis namq; alterius laboribus alter semper aliquid novi addere studuit, atq; æmulâ manu perfectius edere opus sategit; Estq; hæc honesta illa & laude digna æmulatio, à qua proximus ad virtutis ædes gradus. De his artificibus alio loco. *Materiam & Formam* quod attinet, generali hac descriptione non explicantur, sed in cujusq; speciali & propria definitione vel delineatione manifestari & notari necesse est.

Causa finalis additur in descriptione duplex: *Una primaria*, gloria Dei, quæ omnium nostrarum actionum mensura, censura & cynosura meritò judicatur; *altera secundaria*, voluptas hominum, quia suavi titillatione aures afficit, ebullientes tumultuantium affectuum fluctus sedat & componit, & ad graviora mentem serenat atq; allicit.

2. MEMBRUM.

Meristica, vel distributiva tractatio Musicorum Instrumentorum.

QUi aptè & commodè rem dividere possit, hujus se vestigia secuturum affirmat Plato, ὡς ἴχνια θεοῦ, ut vestigia Dei, adjicimus & nos album calculum Platonis sententiæ, & libenter, si nostris sciremus propitium votis numen, optaremus (abst Ethnicismi dictis suspicio) cum virgulâ divina Evodium Deum, qui dextrè divisiones eruat, vel Hegemonam Deam, quæ ex his labyrinthis ad optatum finem deducat, ac dedelæ à manu nos vindicet in libertatem. Interim salvo politioris & acutioris judicij jure, *Instrumentorum Musicorum* aggredimur *distinctionem*; & quamvis accuratâ divisione in species distribui nequeant, nec à materiâ discrimen sumi possit, quæ differre non facit πρώτως primariò, sed δευτέρως secundariò, imò pluribus potest esse communis: in quo autem quæq; res cum alia convenit, in illo non differt ab ea re. Præteread; differentiæ à formis sumendæ veniant, quia tamen Instrumentorum Musicorum formæ (quæ propriè figuræ dicuntur) strictas artis leges non admittunt, qualicunq; modo illa distinguemus, considerando eadem, vel *quoad soni*, quem habent, *qualitativam generationem*, vel quoad ejusdem soni *quantitativam mensurationem*, distinctis sequentibus paragraphis.

I.

Quod ad soni *qualitativam generationem* attinet, caussatur vel procreatur sonus ille vel ab aëre, non tamen, solo, sed alijs requisitis adhibitis, & hinc quædam *Instrumenta* vocantur ἔμπνευστα, *Inflata*: vel sonus ille oritur à percussione, quæ κρουστὰ *Pulsata* dicuntur.

Ἔμπνευ-

II.

ἔμπνοα, vel *Inflata Instrumenta sunt*, quæ idoneâ figurâ ex aptâ materia ab artificibus præparata, per aërem susceptum sonora reddunt, &, vento *per cannas* & tubulos transmisso, concitantur.

III.

Quæ iterum sunt induplici differentia: Quædam enim sonora evadunt, quando aër, follibus attractus, immittitur, tubulis, artificiosè constructis adjuncta clavium, digitorumque motione & officio: Quædam spiritu vel flatu humano inflantur. Illius generis sunt; *Organum, Pneumaticum* κατ' ἐξοχὴν dictum, *Positivum, Organum portatile, Regale*.

IV.

Quæ spiritu humano inflata harmonicum sonum edunt, illa vel solius oris officio indigent, ubi solùm artificis os admotum & inspirans regitur, absque Instrumenti motione seu ductu; cujusmodi est *Tuba*. Vel oris & manuum seu digitorum motione simul opus habent. Et hæc vel nulla habent foramina, ubi ad soni productionem requiritur etiam Instrumenti, seu cannarum ductus & reductus; ut *Buccina*, seu *Trombone*, Ein Posaune.

Quædam vero habent foramina: eaque 1. vel in anteriori parte tantùm. 2. vel in anteriori & posteriori. 3. vel in parte anteriori, posteriori & laterali simul, quæ singula adhibitâ digitorum agilitate circa cannarum foramina varium sonum reddunt, ut sunt Aulœdorum & Tibicinum Instrumenta pleraq; omnia.

V.

Primi generis iterum sunt duplicia: 1. aut enim annexum habent utriculum, ut *Tibia utricularis*, Schaf Orgel oder Schäferpfeiffe. 2. aut carent utriculo, ut sunt: *Tibia transversa, vel Traversa*, Querflöte/ *Lituus, Piffari, Fifari*, Schalmeyen / Lierlauen / kleine alt Bombartte.

VI.

Secundi generis sunt hujusmodi instrumenta:

Cornu, Cornetto, Cornet / ein schwartzer krummer Zinck.

Corna muti, Ein gelber gerader Zinck.

Cornu muſe, Krumhörner.
Tibia, Fiſtula, Flauti, Ein Flöte/ oder Blockpfeiffe.
Fagotti, Dolzaine, Ein Dulcian/ Fagott.
Bombyces, Groſſe Baß vnd andere Pommen.
Baſſanelli. Cæteræ *Tibiæ utriculares*, als Bock/ Hummelchen/ Dudey.

VII.

Tertii generis ſunt: *Racketti, Sorduni, Doppioni, Schriari.* Et hæc ſunt Inſtrumenta, quæ vocantur ἔμπνοα, vel Inflata: ſequuntur ἄπνοα, quæ â modo tractandi κρουτὰ appellantur.

IIX.

Κρουτὰ, vel *Pulſata* dicuntur omnia illa *Inſtrumenta*, quæ reſonant adhibitâ pulſatione.

Et hæc iterum commodâ diſtinctione poſſunt dividi, quod alia ſint ἄχορδα, nullas vel chordas, vel nervos habentia, alia verò ſint ἔγχορδα, chordas vel nervos habentia.

IX.

Ἄχορδα, *quæ nullas chordas habent*, tantùm pulſando concitantur ad ſonum: Idque vel

1. Per bacilla; qualia ſunt:
   Tympanum, Ein Paucke/ Trummel.
   Crepitaculum, Ein Triangel.
   Item die Stroſiedeln/ quæ *Clavi tympana* vocari poſſent.
2. Vel piſtillis ſeu malleolis & globulis ſonora redduntur, hujuſmodi ſunt:
   Campanæ, Glocken.
   Tintinnabula, Glöcklein.
   Cymbala, Cymbeln.
   Siſtra Röllichen.
   Nolæ, Schellichen.

X.

Inſtrumenta ἔγχορδα ſunt, quæ vel chordis ex ære diductis, vel ner-

vis ex inteſtinis animalium, imprimis ovium, factis, intenduntur, harmonicumq; concentum edunt.

XI.

Quæ nervis intenduntur, ſonora evadunt:

1. aut digitorum tantùm moderamine tacta; ut,

Teſtudo, Chelys, Laute.

Theorba, iſt wie ein groſſe Baßlaute / Cujus Inſtrumenti deſcriptio ex 2. parte Tomi ſecundi Syntagmatis Muſici petenda.

Quinterna, Arpa, Pſalterium, Ein Harffe.

2. Aut ſimul nervorum tenſione, per arcum & hinc inde ductum pectinem piloſum, ſonum reddunt. Ejuſmodi ſunt:

Lyra, Lyroni: Italianiſche Lyere.

Arciviolate Lyre, Groſſe Lyere.

Viole de Gamba.

Violino Rebechino, Fides, fidicula, Kleine Geigen / ſonſt *viol de bracie*.

Viol Baſtarda.

Chorus ſeu *Tympani ſchiza*, Ein Trumſcheidt / Inſtrumentum eſt, inſtar trabis oblongum, cujus quatuor nervi (ut vielle) arcu rotantur, vnd gibt einen Reſonantz / als wenns vier Trommeten weren / vnd ein Clarien mit eingeblaſen würde.

3. Aut clavium tactu & ſimul rotæ agitatione, ut

Lyra pagana, ſeu *Ruſtica*, Ein Gemniæ oder Pawren Lyere.

XII.

Et hæc ſunt *Inſtrumenta* ἔγχορδα, nervos ex inteſtinis factos habentia: ſequuntur, *quæ chordis æreis* & ex metallis ductis intenduntur & ſonora efficiuntur:

1. Vel digitis extremis ſaltem tacta, ut: *Pandora, Penorcon, Orpheorcon, Harpa Irlandica*.

2. Vel plectro, ſive calamo: ut *Cithara*.

3. Vel mediantibus ligneis lamellis, iiſdemq; inſertis calamis tanguntur, ut *Virginale, Spinetta, Clavicymbalum, Clavicytherium, Arpichordium, Clavichordium*.

4. Vel ligneo deniq; plectro seu bacillo: ut
Sambuca, Barbytus, Ein Harfebret.

XIII.

Hucusque à nobis pertractata & enarrata *Instrumenta*, respectu sequentium, alicujus distinctionis gratiâ, possunt indigitari *Prima*, sequentia verò, à *Primis Orta*, quia ex superioribus quasi composita & mixta videntur; nimirum partim ex ἐμπνόοις & ἐγχόρδοις, Quale Instrumentum est *Claviorganum*, in quo tàm fistulæ per folles, quàm chordæ æreæ per calamos, clavium impulsu moventur, & musicum concentum edunt: Partim verò sicut ἔμπνοα spiritu humano adjuvantur, simulque tanquam κρουστὰ digitis pulsantur: ut
Crembalum, Ein Brumeysen oder Maultrummel.

XIV.

Hactenus Instrumentorum Musicorum sonum consideravimus, quoad illius qualitativam generationem, & inde qualescunq; deprompsimus distinctiones: reliquum est, ut eodem stilo & filo sonum perpendamus, quoad alias affectiones, vel *quantitativam mensurationem*, quæ & ipsa consideratio, non inutiles nobis suppeditabit observationes, secundùm quas etiam aliquam Instrumentorum Musicorum possumus instituere divisionem, quatenus nempe illorum *sonus est quantitative mensurabilis*, 1. κατὰ τὸ μῆκος, secundùm *longitudinem*. 2. κατὰ τὸ πλάτος, secundùm *latitudinem*, & 3. κατὰ τὸ βάθος, secundùm *profunditatem*.

XV.

Ratione & respectu *longitudinis*, vel κατὰ τὸ μῆκος, Instrumentalis Musicæ sonum considerando:

1. Quædam *Instrumenta* eundem edunt *sonum, firmum ac stabilem*, & licèt frequentissimè assiduo usu adhibeantur, uniformem tamen usque retinent, ut sunt præter κρουστὰ ferè omnia, pleraque etiam ἔμπνοα, quæ humano flatu reguntur, & ex illis, quæ follibus moventur, *Organum* & *Positivum*.
2. Quædam contrà *sonum* habent *mobilem & inconstantem*, qui facilli-

mè &

mè & sæpissimè alteratur; Ejusmodi est inter ἔμπνοα, *Tibia utricularis*, unà cum ἐγχόρδοις reliquis ferè singulis, cum æreas chordas habentibus, ut *Cithara*, *Pandora*, *Penorcon*, *Orpheorcon*, & *Arpa Hybernica*: tùm & potissimùm nervis, ex intestinis factis, intensis: ut Arpa communis, *Testudo*, *Theorba*, *Violini*, *Viole*, *Lyre*, *Arceviolate lyre*.

3. *Quædam medio modo se habent*, nec adeò labilem aut mobilem & inconstantem, nec adeò immobilem & constantem: quale est inter ἔμπνοα, *Regale*: inter κρουτὰ ἄχορδα, *Tympanū*: inter κρουτὰ ἔγχορδα, *Clavichordium*, *Clavicymbalum*, *Spinetta*.

XVI.

Quoad *latitudinem* vel κατὰ τὸ πλάτος si Musicum sonum consideres, (si modò est aliqua soni latitudo, salvo tamen acutiorum judicio sic loqui liceat, qui has affectiones quantitati adjudicant, unde impropriè sono, ut qualitati, tribuuntur, interim possumus sano sensu, sono has ipsas voces accommodare) *Instrumenta* quædam:

1. Erunt πάντονα, *Omnisona*, vel *Omnivoca*, quæ omnes vel plures simul figuralis cantus voces exprimere possunt: ut Organum, *Regale*, *Clavicymbalum*, *Virginale*, *Testudo*, *Arpa*, *Cithara doppia* Doppel Cithern/ *Pandora*, *Penorcon*, *Arceviolate lyre*.

2. Quædam πολύτονα, *Multisona* vel *multivoca*, quæ quidem multas, non tamen omnes imitari & repræsentare possunt Musicæ figuratæ voces: ut *Cithara parva*, *Lyra parva*, *de bracu & Lyra de gamba*.

3. Quædam sunt μονότονα, *Univoca*, vel *Unisona*, & non nisi unius vocis modulationi inserviunt: ut sunt omnia ἔμπνοα, quæ spiritu humano agitantur: & aliquot Enchordæ Instrumenta, utpote *Fidicula*, *Viole*, & quæ sunt hujus generis alia.

XVII.

Respectu *profunditatis*, & κατὰ τὸ βάθος, aut κατ' ἄρσιν καὶ θέσιν, secundùm *elevationem & depressionem*, si denique sonorum diversitatem consideraveris:

1. Musica quædam Instrumenta singulari & certa limitatione sonum terminant, & ultra foramina, quæ habent, sonus nec elevari, nec deprimi potest: ut sunt τὰ κρουστὰ omnia, tàm ἄχορδα, quàm ἔγχορδα, cum quibusdam ἐμπνεύστοις, ut sunt Sorduni, Racketti, Schriari, Bombardi, Bassanelli, Lituus Cornamuse: Et illis, quæ suos habent folles, nimirum *Organo* & *Positivo*.

2. Quædam ultra naturalem sonum à perito artifice & Magistro, beneficio labiorum compressorum & immissi spiritûs, cogi & elevari possunt, ut in sequenti Tomo secundo patebit, ubi omnium istorum Instrumentorum natura & figura pleniùs & planius demonstrabitur.

I. SYNOPSIS, seu Tabella Instrumentalis.

II. SYNOPSIS.

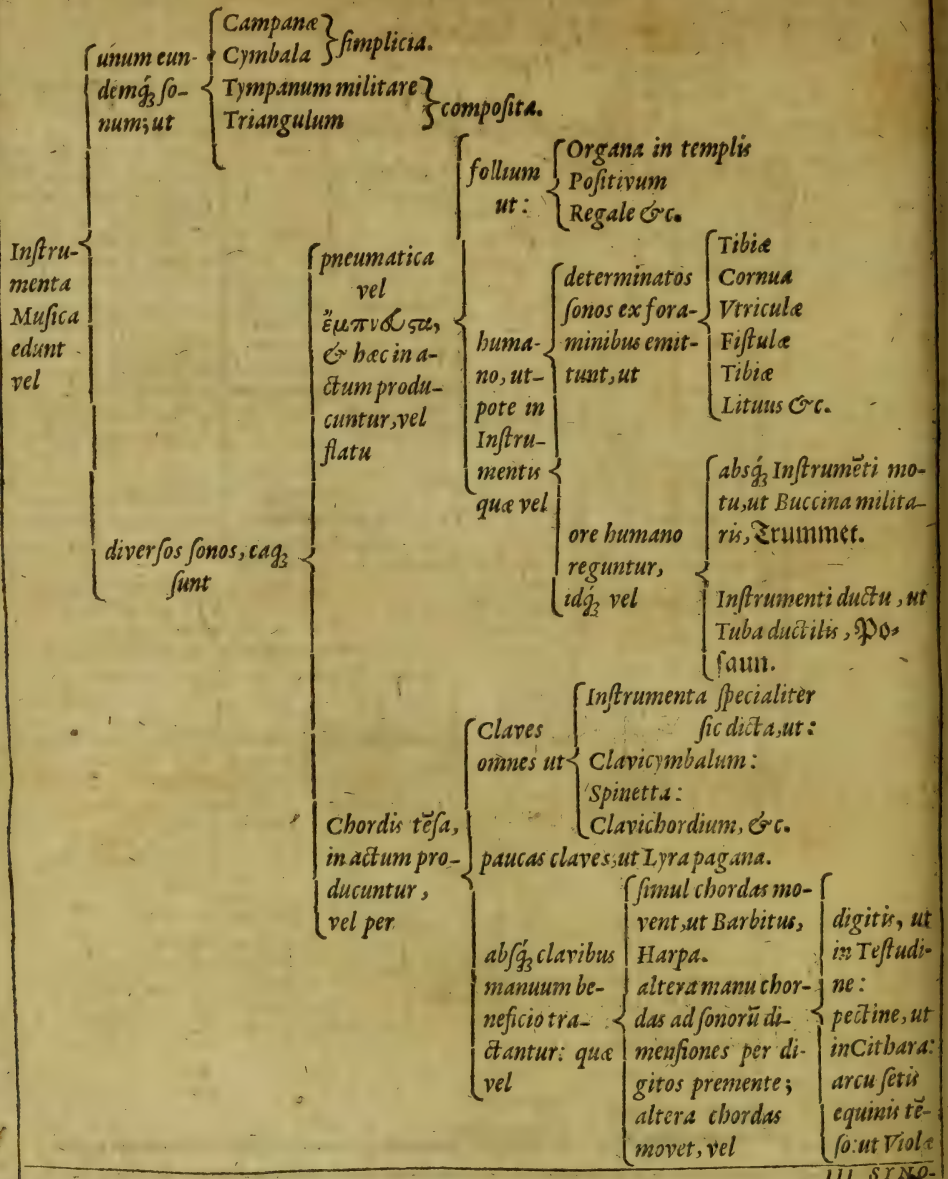
Instrumenta Musica edunt vel
unum eundemq; sonum; ut
Campanæ
Cymbala
simplicia.
Tympanum militare
Triangulum
compositæ.
diversos sonos, eaq; sunt
pneumatica vel ἔμπνοα, & hæc in actum producuntur, vel flatu
follium ut:
Organa in templis
Positivum
Regale &c.
humano, utpote in Instrumentis quæ vel
determinatos sonos ex foraminibus emittunt, ut
Tibiæ
Cornua
Vtriculæ
Fistulæ
Tibiæ
Lituus &c.
ore humano reguntur, idq; vel
absq; Instrumenti motu, ut Buccina militaris, Trummet.
Instrumenti ductu, ut Tuba ductilis, Posaun.
Chordis tensa, in actum producuntur, vel per
Claves omnes ut
Instrumenta specialiter sic dicta, ut:
Clavicymbalum:
Spinetta:
Clavichordium, &c.
paucas claves, ut Lyra pagana.
absq; clavibus manuum beneficio tractantur: quæ vel
simul chordas movent, ut Barbitus, Harpa.
altera manu chordas ad sonorum dimensiones per digitos premente; altera chordas movet, vel
digitis, ut in Testudine:
pectine, ut in Cithara:
arcu setis equinis tenso: ut Violæ

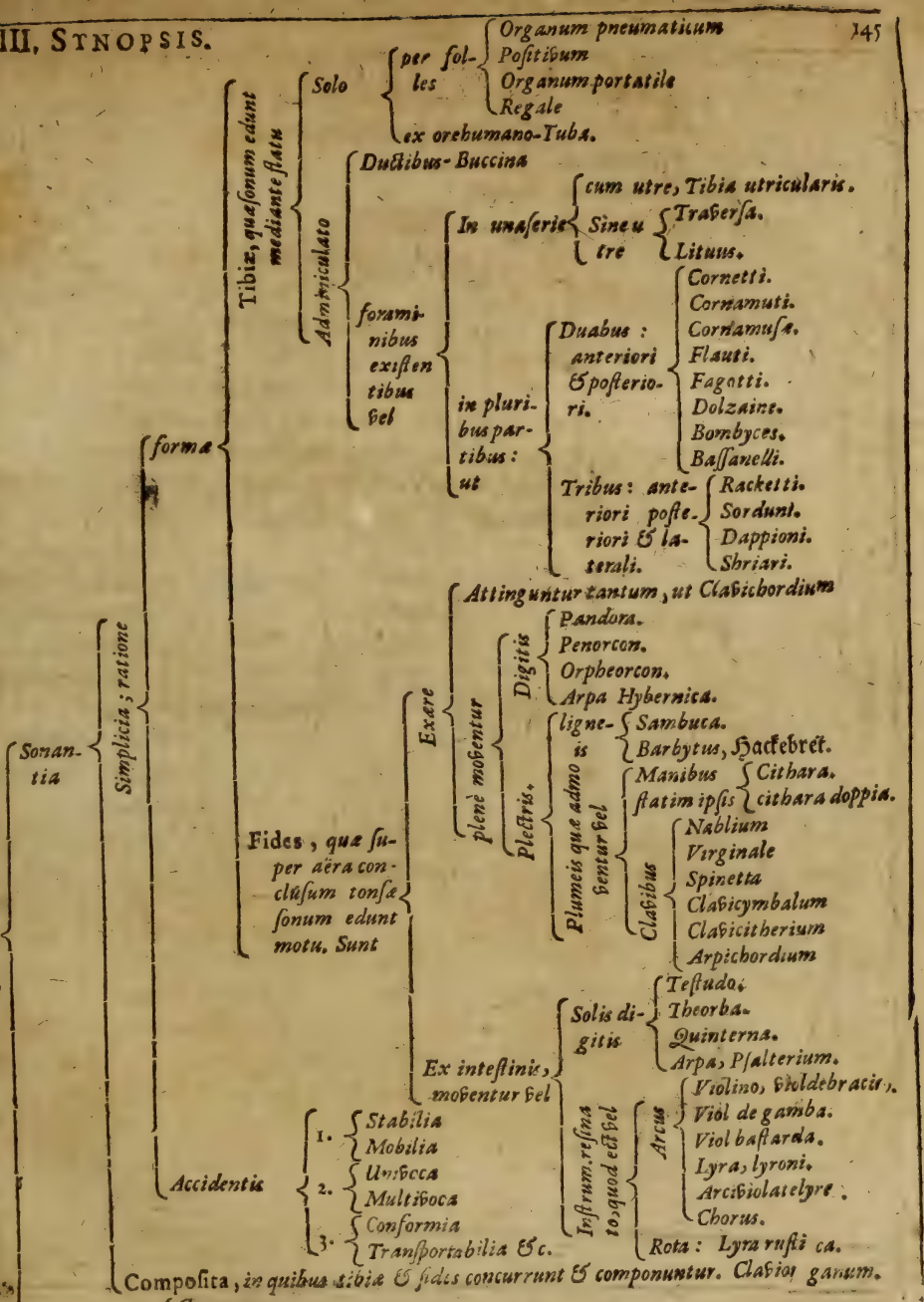
Instrumenta sunt
Sonantia
Simplicia; ratione
forma
Tibiæ, quæsonum edunt mediante flatu
Solo
per folles
Organum pneumaticum
Positivum
Organum portatile
Regale
ex orehumano-Tuba.
Adventiculato
Ductibus-Buccina
foraminibus existentibus vel
In una serie
cum utre, Tibia utricularis.
Sine utre
Traversa.
Lituus.
in pluribus partibus: ut
Duabus: anteriori & posteriori.
Cornetti.
Cornamuti.
Cornamusa.
Flauti.
Fagotti.
Dolzaine.
Bombyces.
Bassanelli.
Tribus: anteriori posteriori & laterali.
Racketti.
Sorduni.
Dappioni.
Shriari.
Fides, quæ super æra conclusum tonsa sonum edunt motu. Sunt
Exære
Attinguntur tantum, ut Clavichordium
plenè mobentur
Digitis
Pandora.
Penorcon.
Orpheorcon.
Arpa Hybernica.
Plectris.
ligneis
Sambuca.
Barbytus, Hackebret.
Plumeis quæ admoventur vel
Manibus statim ipsis
Cithara.
cithara doppia.
Clavibus
Nablium
Virginale
Spinetta
Clavicymbalum
Clavicitherium
Arpichordium
Ex intestinis, mobentur vel
Solis digitis
Testudo.
Theorba.
Quinterna.
Arpa, Psalterium.
Instrum. resinato, quod est vel
Arcus
Violino, violdebraccio.
Viol de gamba.
Viol bastarda.
Lyra, lyroni.
Arcibiolatelyre.
Chorus.
Rota: Lyra rustica
Accidentia
1. Stabilia
Mobilia
2. Univoca
Multivoca
3. Conformia
Transportabilia &c.
Compositæ, in quibus tibiæ & fides concurrunt & componuntur. Clavicymbalum.
Tinnientia
Campana.
Tintinnabulum.
Cymbalum.
Sistrum.
Nola.

IV. SYNOPSIS, seu

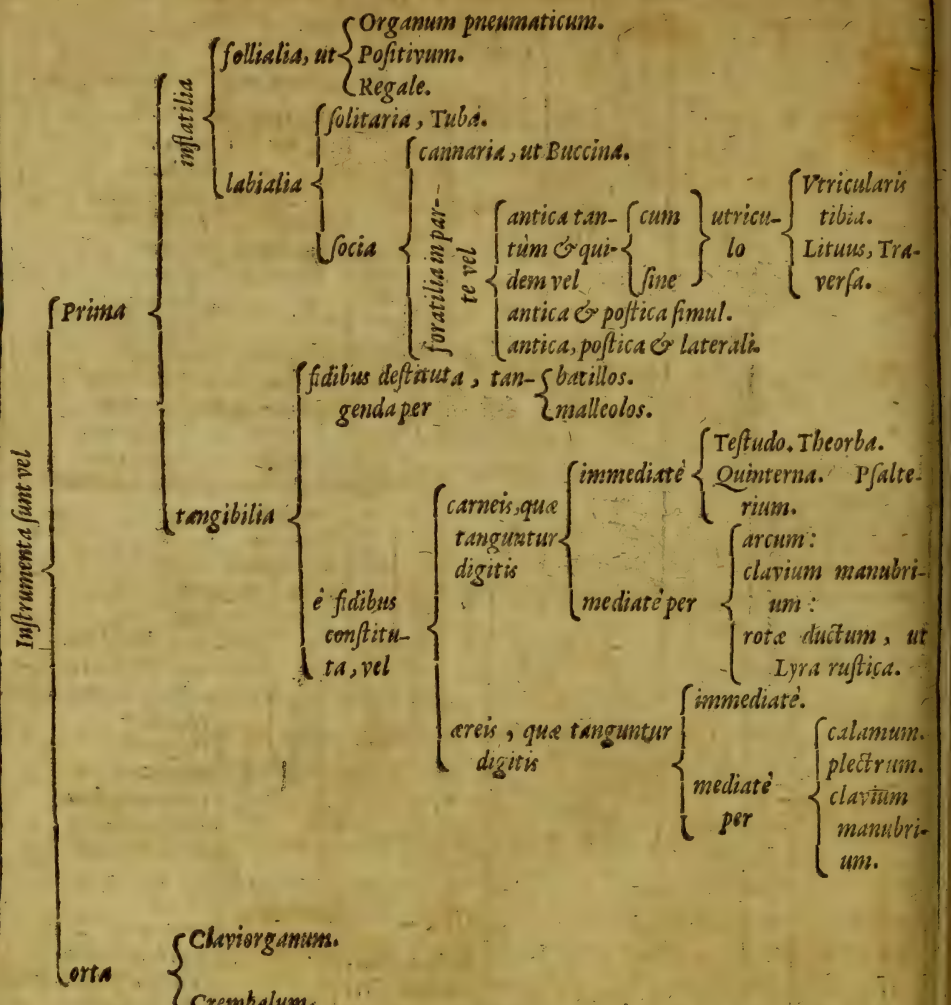

PRÆ-

PRÆTERMISSA.

QUia in primi Tomi parte prima, membri primi capite quarto pag. 15. Johannis VValtheri mentio facta, & ipsius conatus & industria in vitiositate cantus choralis emendanda commendata fuit, aptum tunc fuisset statim verba ipsa reverendi istius Senis subjicere, & ex iis de mente ejus cognoscere: at cum prætermissa ibidem fuerunt, potius quàm planè omitterentur hîc in calce appendicis quasi loco ea annectere placuit, quorum lectionem benevolus lector facilè cum loco supra allegato conjungere potest.

De vitiis quibusdam Musicis, quæ in antiquis cantionibus Choralibus occurrunt, & eorundem per VValtherum correctione.

AQuingentis etiam, & quod excedit, annis, veteres quidam Musici, inter quos Berno & Gvido, de corruptione & vitiositate Psalmodiæ Ecclesiasticæ conquesti sunt: & inde usq; ferè in unaquaq; Ecclesiâ, scioli dicam, an artifices? inventi sunt, qui cantiones illas, ut vocamus, Chorales, ut plurimum à præcellentissimis, & artis Musicæ peritissimis viris, & Patribus, D. Gregorio, Ambrosio, & Augustino, artificiosè & exactè observatâ prosodiâ, & genuinâ Latinæ lignæ pronunciatione, compositas (quasi illis volupe essent cornicum oculos configere) mutare & corrigere conati sunt.

Quod omnino puritati & sinceritati Psalmodias antiquæ corrumpendæ & adulterandæ fuit: illiq; meritò corruptela illa, quæ animadvertitur, accepto ferenda est. Ea verò, quæ difficultatem habent, & animadversionem censoriam desiderant (desiderant verò non pauca) facilè ad horum referas aliquod.

Nam aliquando confusæ, & trajectæ sunt notulæ, nec hisce textus aptè subjunctus. Id quod librariis (chalcographia enim necdum inventa erat) tribuendum, quorũ partim socordia, partim tumultuaria scriptio, & quod characteres situ vetustatis penè deletos oculis nõ satis ad-

sequebantur, talia σφάλματα peperit & reliquit. Aliquando pronunciationis proprietas susq; deq; habita est. Videlicet syllabę sub gravi tono supprimendæ quandoq; exacuuntur & extolluntur; quandoq; plurium notarum tractu quasi circumflectuntur & extenduntur.

Etsi verò hujusmodi tam frequentia occurrant, ut illis omnibus medicinam adhibere, atq; hoc Augiæ stabulum perpurgare, impossibile penè sit, & non unum Herculem requirat: tamen nonnihil tentavit ante annos plus minus octoginta Johannes VValtherus, Electoris Saxonici tum temporis chori Musici Magister. Is distinctis primò accuratè notis, quæ quibus deinde verbis conjungenda essent demonstravit, nec non potissima in pronunciationem Latinam commissa vitia, Barbarismos insuper etiam, quibus scatebant Psalmodiæ vetustiores, quantum ejus fieri potuit, correxit & sustulit. Quod verò restare videbatur, in quantitatis syllabarum ratione exactè subducendâ, necessariò sibi relinquendum putavit: ne antiquæ & consuetæ clausulæ, diruptæ, planè novum quid & peregrinum sonarent, aureisque offenderent. Quod faciendum fuisse ipsi quoque Luthero visum fuit: cujus verba, ex præfatione libelli Cantionum funebrium, hæc sunt: **Es ist nicht vnsere meinung/daß diese** Noten **so eben müssen in allen Kirchen gesungen werden. Ein jegliche Kirche hat jhre** Noten **vnd Buch nach jhrem brauch/Denn ich selbst nicht gerne höre/wo in einem** Responsorio **oder Gesange die** Noten **verrücket/anders gesungen werden/weder ich in meiner Jugend gesungen vnd gewohnet bin/rc.**

Et sanè optandum fuisset, illos VValtheri labores, tùm plus successus habuisse, tum lucem adspexisse publicam. Verùm tamen eam lampada, quam inextinctam ad metam usq; optatam perferre non potuit VValtherus, susscepit Lucas Lossius. Ejus Psalmodiæ, non minus correctæ & emaculatæ, paulò post in publicum prodierunt, & incredibili applausu exceptæ sunt. Quippe quo opere non tantum iis, qui in scholis & templis Musicæ sacræ vacant, quos plurimis fastidiosisque transscriptionum laboribus sublevavit; sed omnibus simul piis, quibus cultus divini curæ cordique sunt, succursum est. Maximæ igitur jure

merito

merito eo nomine Deo debentur gratiæ. Mihi equidem tantoperè placuit ille liber, ut eum totum, Dei beneficio & auxilio, harmonicis numeris includere in animum induxerim. Præterquam enim quod à primis unguiculis incredibili & singulari studio hujusmodi cantilenarum ductus sim; rationibus etiam & argumentis tum alijs, tum ijs præsertim, quæ in manuscripto prædicti Dn. Johannis Waltheri, viri pij & suavissimi Musici habentur, inductus; & in eo proposito magis magisq; confirmatus sum. Et cur minus ipsa Waltheri verba vulgari linguâ referam causſæ nihil video.

VERBA
Des alten Johan Walthers.

Die Vrsachen / warumb ich den Choral Gesang (welcher im Text reine / in den Noten aber sehr verfelschet) corrigiret / seynd diese:

Dann 1. erstlich / haben mich darzu bewegt vnserer Vorfahren / vor vnserer zeit / lieben Christen vnd Heiligen / schöne / köstliche / Geistreiche künstliche lateinische vnnd deutsche Gesänge / aus der Propheten vnd Aposteln Schrifften gezogen / welche sie Christo zu ehren gemachet / vnd in jrer Gemeine / Gott zu lobe / gesungen. In welchen Gesängen man spüret / vnnd aus den frölichen Melodyen klärlich siehet / die grosse Frewde vnd Brunst jres Geistes / vber dem Göttlichem / vnerforschlichem hohem Werck der Menschwerdung Christi vnd vnser Erlösung / Derer ich etliche erzehlen muß: Als da ist / das

Verbum Caro factum est.
Puer natus est nobis.
Grates nunc omnes reddamus Domino Deo.
Natus ante secula Dei Filius.
A solis ortus cardine.
Corde natus ex parentis ante mundi exordium.
Dies est lætitiæ.

Ein Kindelein so löbelich.
Illuminare Hierusalem.

Item/von der frölichen Aufferstehung Christi.

Christus resurgens.
Victimæ Paschali laudes.
Salve festa dies.
Resurrexit Dominus.
Ad cœnam Agni provid.
Pax vobis ego sum, Halleluia.
Christ ist erstanden.

Von der Auffarth Christi.

Ascendo ad patrem.
Summi triumphum regis.
Ite in urbem universum.
Christ fuhr gen Himmel.

Vom heiligen Geist.

Apparuerunt Apostolis.
Veni sancte Spiritus, & emitte cœlitus.
Sancti Spiritus adsit nobis gratia.
Veni creator Spiritus.
Nun bitten wir den heiligen Geist.

Von der heiligen Dreyfaltigkeit.

Summæ Trinitati.
Benedicta semper sit Trinitas.
O adoranda Trinitas.
O veneranda Unitas, &c.
O lux beata Trinitas.

Vnd solcher dergleichen Gesänge seind vielmehr: von welchen herrlichen Gesängen alle Christen bekennen müssen/daß sie hohen reichen verstand der heiligen Schrifft in sich haben/ Vnd wann sie mit andacht vnd auffmerckung gesungen werden/die Hertzen der Menschen kräfftiglich zu Gott erwecken/vnd zu seinem Lobe reitzen.

Vnd wiewol man Leute findet/welche allein die deutsche alte Christliche Lieder für gut achten vnd loben/die Lateinische erzehlete Gesänge aber Päpstisch heissen/Solches ficht mich wenig an. Denn/so gedachte lateinische Gesänge deßhalben Päpstisch sein solten/daß sie von den Papisten in jhren Stifften gesungen werden/so müsten die deutsche Christliche alte Lieder auch Papistisch sein vnd heissen/weil sie die Papisten eben so wol als wir in jhren Kirchen singen.

2. Zum andern/so habe ich/Gott zu lobe vnd preiß/vnnd dem lieben Evangelio Christi zu ehren/zu solchem Wercke/auff bitte vnd anhaltung etlicher frommer Christen/mich vermögen lassen/vnd das empfangene Pfund/von Gott/nicht vergraben wollen.

3. Zum dritten/so weis vnd zeuge ich warhafftig/daß der heilige Mann Gottes Lutherus, welcher deutscher Nation Prophet vnd Apostel gewest/zu der Musica im Choral vnd Figural Gesange grosse lust hatte/mit welchem ich gar manche liebe Stunde gesungen/vnd offtmahls gesehen/wie der thewre Mann vom singen so lustig vnd frölich im Geist ward/daß er des singens schier nicht köndte müde vnd satt werden/vnd von der Musica so herrlich zu reden wuste. Denn da er vor viertzig Jahren die deutsche Messe zu Wittenberg anrichten wolte/hat er durch seine Schrifft an den Churfürsten zu Sachsen/vnd Hertzog Johansen/hochlöblicher gedächtnuß/seiner Churfürstlichen Gnaden die zeit alten Sangmeister Ehrn Conrad Rupff/vnd Mich gen Wittemberg erfordern lassen/dazumahlen von den Choral Noten vnd Art der acht Ton vnterredung mit vns gehalten/vnd beschließlich hat er von jhm selbst die Choral Noten octavi Toni der Epistel zugeeignet/vnnd Sextum Tonum dem Evangelio geordnet/vnnd sprach also: Christus ist ein freundlicher H E R R/vnd seine Rede sind lieblich/darumb wollen wir Sextum Tonum zum Evangelio nehmen/vnd weil S. Paulus

ein ernster Apostel ist / wollen wir Octavum Tonum zur Epistel ordnen: Hat auch die Noten vber die Epistelen / Evangelia / vnd vber die Wort der Einsetzung des wahren Leibes vnnd Bluts Christi selbst gemacht / mir vorgesungen / vnd mein bedencken darüber hören wollen. Er hat mich die zeit drey Wochen lang zu Wittemberg auffgehalten / die Choral Noten vber etliche Evangelia vnnd Epistelen ordentlich zu schreiben / biß die erste deutsche Meß in der Pfarkirchen gesungen ward / do muste ich zuhören / vnd solcher ersten deutschen Messe Abschrifft mit mir gen Torgaw nehmen / vnd hochgedachten Churfürsten jhrer Churf. Gn. aus befehl des Herrn Doctoris selbst vberantworten. Denn er auch die Vesper, so die zeit an vielen Orten gefallen / mit kurtzen reinen Choral Gesängen / für die Schüler vnd Jugend widerumb anzurichten / befohlen: Deßgleichen / daß die arme Schüler / so nach Brod lauffen / für den Thüren lateinische Gesänge / Antiphonas vnd Responsoria, nach gelegenheit der zeit / singen solten: Vnd hatte keinen gefallen daran / daß die Schüler für den Thüren nichts denn deutsche Lieder sungen. Daher seind die jenigen auch nicht zu loben / thun auch nicht recht / die alle Lateinische Christliche Gesänge aus der Kirchen stossen / lassen sich düncken es sey nicht Evangelisch oder gut Lutherisch / wenn sie einen Lateinischen Choral Gesang in der Kirchen singen oder hören solten: Wiederumb ists auch vnrecht / wo man nichts denn lateinische Gesänge für der Gemeine singet / daraus das gemeine Volck nichts gebessert wird. Derowegen seind die deutsche Geistliche / reine / alte vnd Lutherische Lieder vnd Psalmen für den gemeinen hauffen am nützlichsten: die Lateinischen aber zur vbung der Jugend vnd für die Gelärten.

Vnd sihet / höret vnnd greiffet man augenscheinlich / wie der heilige Geist / so wol in denen Autoribus, welche die lateinischen / als auch im Herrn Luthero / welcher jetzo die deutschen Choral Gesänge meistestheils gedichtet / vnd zur Melodey bracht / selbst mit gewircket: Wie denn vnter andern aus dem deutschen Sanctus (Jesaia dem Propheten das geschah / ꝛc.) zuersehen / wie er alle Noten auff den Text nach dem rechtē accent vñ concent so meisterlich vnd wol gerichtet hat / Vnd ich auch die zeit seine Ehrwürden zu fragen vervrsachet ward / woraus oder woher sie doch diß Stücke oder Vnter-

richt

richt hetten: Darauff der thewre Mann meiner Einfalt lachte/ vnnd sprach: Der Poët Virgilius hat mir solches gelehret/ der also seine Carmina vnd Wort auff die Geschichte/ die er beschreibet/ so künstlich applicirn kan: Also sol auch die Musica alle jhre Noten vnd Gesänge auff den Text richten.

Synopsin etiam totius Leiturgodiæ seu Cantionum choralium, quarum recensitionem & explicationem in membro secundo instituimus, introspicere dignetur benignus lector.

SYNOPSIS seu TABELLA,

Vniversi operis LEITVRGODIARVM SIONIARVM *partitionem explicans & exhibens.*

LEITVRGODIA SIONIA, *est in universum, vel*

- 1. εἰδικὴ, & Specialior: *in certis Ecclesiasticis actibus & conventibus usitata: dividitur ἐν 3 in*
  - 1. πρωϊνῳδίαν: *per quam in horis seu* precibus Matutinis *canuntur, in*
    - *Ingressu:* -
    - *Progressu:* -
    - *Egressu:* - -
  - 2. MISSODIAN, *quæ sub se complectitur.*
    - εὐαγγελιῳδίαν: *per quam ante verbi Evangelici prædicationem cantantur, in* & ἱερομεσπνῳδίαν: *per quam circa Cœnæ Dominicæ administrat. cantantur, in*
      - *Ingressu:* -
      - *Progressu:* -
      - *Egressu:* -
      - *Ingressu:* -
      - *Progressu:* -
      - *Egressu:* -
  - 3. ὀψιῳδίαν: *per quam in horis seu* precibus Vespertinis *canuntur, sub*
    - *Ingressum:* - - -
    - *Progressum:* - - -
    - *Egressum:* - - -
- 2. γενικὴ, & *communior seu* Generalior: *in omnibus promiscuè actibus & congressibus Ecclesiasticis usurpanda: vel tanquam* - - - -

Psal. 55. vers. 19. ἑσπέρας καὶ πρωΐ καὶ μεσημβρίας, *vespere & manè & Meridie perstrepam, (in Hebræo* heist es אָשִׂיחָה *aschichah*, das ist so viel: als ein stilles/ vnd mit Creutzgedäcktes Stimlein/ von lauter achtzen/ seufftzen/ flehen vnd klagen zugerichtet/ wie die gedackte Stimmen in der Orgel/ *quasi in silentio & spe,* ἐν τῷ σιγᾶν geschlagen wird) *meditabor & annunciabo: & exaudiet vocem meam.*

- Veni sancte Spiritus, reple tuorum, &c.
- *Invitatorium:* Venite exultemus.
- Antiphonæ cum Psalmis & Responsoriis, *ex Vespertinarum precum officio mutuo petitis.*
- *Symbolum Ambros. & Augustini:* Te Deum laudamus.
- *Canticum Zachariæ:* Bened. Dom. Deus.

Vocatur aliis OFFICIVM MATVTINVM.

- Introitus.
- Kyrie, Gloria, & in terra.
- Gradualia, *vel Halleluia.*
- Sequentiæ, *vel Prosæ.*
- *Symbolodia, in qua Symbolum* Nicen: *Credo in unum Deum,* Patrem.
- Præfationes & Sanctus.
- Benedictus & Agnus Dei.
- *Responsorium,* Discubuit Jesus.

Vocatur aliàs, OFFICIVM SVMMVM: *& comprehenduntur hæ Cantiones omnes in mea* MISSODIA.

- Antiphonæ *cum Psalmodia;*
- Responsoria, *cum* HYMNODIA.
- Parthenodia, *sive* MEGALYNODIA: *in qua* Magnificat, *seu Canticum Virginis Mariæ.*

Vocatur aliàs, OFFICIVM VESPERTINVM.

1. Μυσοχορῳδία: *quæ est Ecclesiastæ ad aram, & Cantoris in Choro, devotioni mutuæ,* Versibus, Collectis, Præfationibus & Eucharistiæ benedictioni *alternatim respondens* Cantio: *& repetitur* Missodiæ, *post Kyrie & Gloria in terris, inserta.*
2. Εὐλογῳδία: *ut sunt,* Benedicamus, *& Odæ Completorii correctæ, quæ seorsim excusæ sunt in* EVLOGODIA.
3. Ἐπιλογῳδία: *ad quam pertinent diversa* Gloria & Amen, *quæ in Collectarum & quarundam Leiturgodiarum Conclusione promiscuè adhibentur: & inveniuntur* Missodiæ *in fine annexa.*

Ne pigeat etiam benignum lectorem audire verba Pontificis Max. Johannis XXII. in extravag. com. De vita & honeſt. cleric. quibus melodiæ antiquitus in choris uſurpatæ ſimplicitatem commendat, & nimium novandi ſtudium improbat & punit.

Docta ſanctorum patrum decrevit auctoritas, ut in divinæ laudis officiis, quæ debitæ ſervitutis obſequio exhibentur, cunctorum mens vigilet, ſermo non ceſpitet, & modeſta pſallentium gravitas placida modulatione decantet. Nam in ore eorum dulcis reſonabat ſonus. Dulcis quippe omnino ſonus in ore pſallentium reſonat, cum Deum corde ſuſcipiunt, dum loquuntur verbis, in ipſum quoque cantibus devotionem accendunt. Inde etenim in eccleſiis Dei Pſalmodia cantanda præcipitur, ut fidelium devotio excitetur, in hoc nocturnum diurnumq; officium, & miſſarum celebritates aſſiduè clero ac populo ſub maturo tenore, diſtinctaq; gradatione cantantur, ut eadem diſtinctione collibeant, & maturitate delectent. Sed nonnulli novellæ ſcholæ diſcipuli, dum temporibus menſurandis invigilant: novis Notis intendunt, fingere ſuas, quam antiquas cantare malunt, in ſemibreves & minimas Eccleſiaſtica cantantur, notulis percutiuntur; nam melodias hoquetis interſecant, diſcantibus lubricant, triplis & motetis vulgaribus nonnunquam inculcant, adeò ut interdum antiphonarii & gradualis fundamenta deſpiciant; ignorent ſuper quo ædificant, tonos neſciant, quos non diſcernunt, immo confundunt; cum ex earum multitudine notarum aſcenſiones pudicæ, deſcenſioneſq; temperatæ, plani cantus, quibus toni ipſi ſecernuntur adinuicem obfuſcentur: currunt enim, & non quieſcunt; aures inebriant, & non medentur: geſtibus ſimulant quod depromunt, quibus devotio quærenda contemnitur, vitanda laſcivia propalatur. Non enim inquit fruſtra ipſe Boëtius, laſcivus animus vel laſcivioribus delectatur modis, vel eoſdem ſæpe audiens emollitur & frangitur. Hoc ideò dudum nos & fratres noſtri correctione indigere percepimus, hoc relegare immo prorſus abjicere & ab eadem Eccleſia Dei profligare efficaciùs properamus. Quocirca de ipſorum fratrum conſilio diſtrictè præcipimus, ut nullus deinceps talia, vel his ſimilia in dictis officiis, præſertim horis canonicis, vel cum Miſſarum ſolemnia celebrantur, attentare præſumat. Si quis verò contra fecerit, per ordinarios locorum ubi

ſta commiſſa fuerint, vel deputandos ab eis in non exemptis; in exemptis verò per præpoſitos ſeu prælatos ſuos, ad quos aliàs correctio & punitio culparum & exceſſuum hujusmodi vel ſimilium pertinere dinoſcitur, vel deputandos ab eiſdem per ſuſpenſionem ab officio per octo dies auctoritate hujus canonis puniatur. Per hoc autem non intendimus prohibere, quin interdum, diebus feſtis præcipuè, ſive ſolemnibus in Miſſis & præfatis divinis officijs aliquæ conſonantiæ, quæ melodiam ſapiunt, puta octavæ, quintæ, quartæ & hujusmodi ſupra cantum Eccleſiaſticum ſimplicem proferantur: ſic tamen ut ipſius cantus integritas illibata permaneat, & nihil ex hoc de benè morata muſica immutetur: maximè cùm hujusmodi conſonantiæ auditum demulceant, devotionem provocent, & pſallentium Deo animos torpere non ſinant.

Atque hîc, inſertis etiam his prætermiſsis, Primus Tomus ad ſuum umbilicum deductus eſto.

M. P. C.

DEDICATIO Primæ Partis διατυπικῶς ita habet:

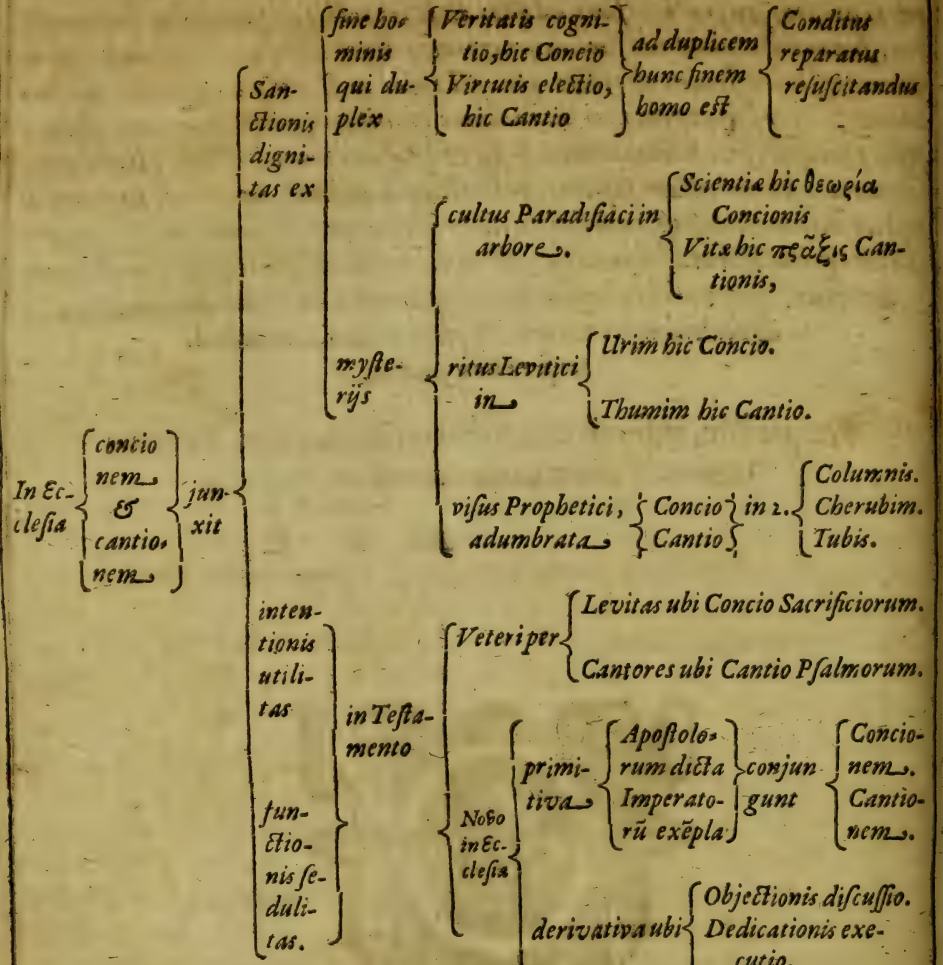

Secun-

Secundæ partis Dedicatio διατυπικῶς ita habet.

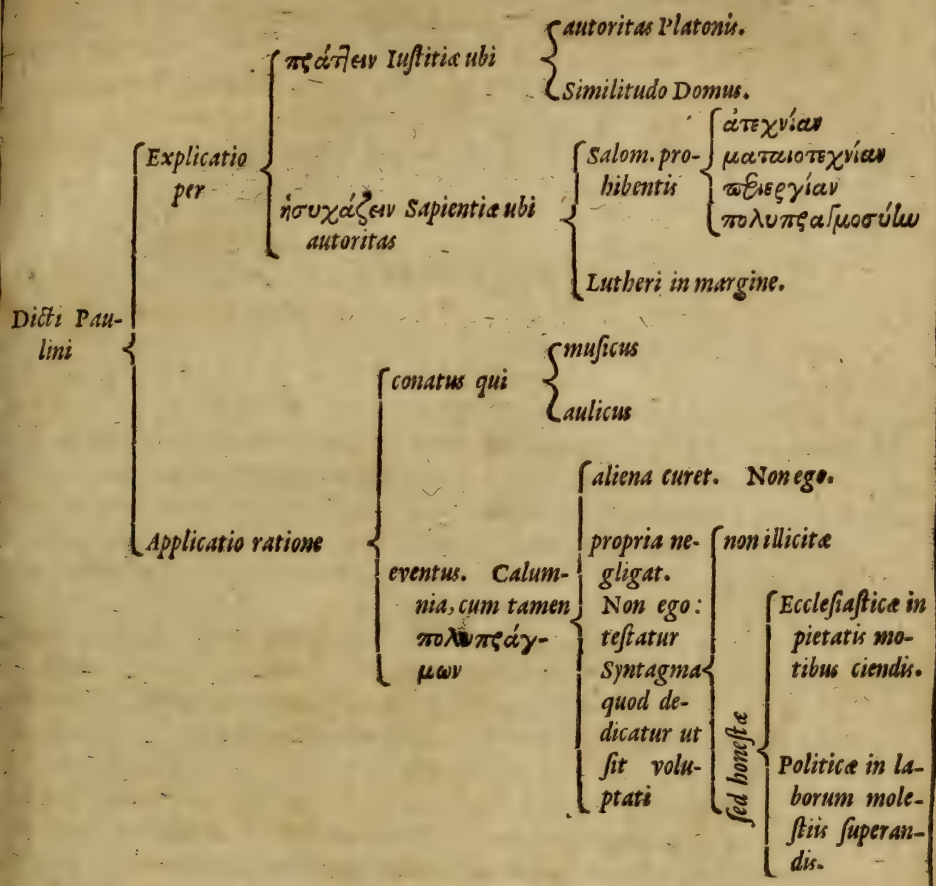

FINIS.

INDEX
TOMI PRIMI
SYNTAGMATIS MUSICI
M. P. C.

A.

A Litera quomodo efferenda. 192
Acetabulum instrumentum Musicum 424
Acetabulorum inventor. ibid.
Accentus Musici. 150
Eorundem officium. ibid.
Accentus Ebræorum quot inveniantur in Bibliis. ibid.
Achivi nulla Musica in bellis usi. 210
Aventus Christi in quotum annum Jubilæum inciderit. 125
Ælinum quid & unde dictum. 312
Æmulatio quotuplex. 296
Ægyptij quasnam Cantiones in Convivijs cecinerint. 269
Aglais excelluit tuba. 414. 415
Agnus Dei quando cantatum. 58
Agnus Dei in Ecclesiam introductio. ibid.
Agnus Dei cur institutus. ibid.
Agyrtes Tubicen. 415
Alcæus aureo plectro pro carminis suavitate ab Apolline donatus. 392
Alipius Baptismi lavacro Ecclesiæ insitus, & hymnis spiritualibus excitatus. 26
Allegoria Tubarum quatruplex. 122
Allegoria Psalmi 68. 116
Alcibiades tibias cur rejecerit. 360
Alcman Princeps in amatorijs versibus condendis. 382
Alexander Magnus puer adhuc Cytharæ studuit. 391
Alexandrini Cytharæ studiosi. 404
Ambo in Templis quid. 44
Amœbeum Carmen ubi decantatum. 272
Amen quid significet 42
Amphion primus Cytharœdus. 368. 397
Amphion Cytharâ lapides movit, qui instructuram sponte assilientes muros Thebarum constituerunt. 218

Amœbeus Citharœdus. 393
Amphion quomodo Thebas condiderit. 398
Angeli Φιλομάσοι. 17
Angelus quibus verbis imaginem Mariæ auditus est alloqui. 18
Idem mucronem strictum recondere visus in mole Hadriani. ibid.
Angelotus Cardinalis S. Marci. 426
Anni civilis initium apud Judæos. 120
Annus 25. quid significet. 89
Anni Jubilæi clangore Tubarum denunciatio. 125
Annus Jubilæus Evangelij. ibid.
Anni Jubilæi celebratio. 120
Annus Jubilæus unde dictus. ibid.
Annus quinquagenarius quid notet. 90
Antiphonæ quid? 65
Antiphonæ cum Psalmodijs commistio, facta à Siricio. 66
Antiphonæ derivatio. 65
Ubi primùm cœperint. 66
Eædem quando in Ecclesia latina cœperint. 40. & 65
Antiquitas cur in δὶς διὰ πασῶν consistendum duxerit. 180
Anacleti ineptum institutum, de non, nisi coram duobus sacrificando. 44
Animæ partes quot? 199
Animantia quomodo Musicæ vi ad varias actiones assuefacta sint. 240. 241
Animali facilius imperandum quàm homini. 143
Anaxenon Citharœdus. 407
Apostoli qua horâ à SS. sunt afflati. 82
Apostolorum princeps. 141
Apollinis signum in Delo. 321
Apollo in conviviis Deorum Citharam pulsavit. 362
Apollo Musagetes dictus. 263 319
Aquinæ dictum, de iis, qui sine præmissa oratione demensa recedunt. 29
Arcades omnem ferè vitam arti canendi impenderunt. 176
Archytæ crepitaculum. 423
Arion circa tempora Josephi & Nabuchodonosoris vixit. 170. 400
Ars non habet osorem nisi ignorantem. 221
Armilustrium quid? 247
Armilustrium festum. 411
Argivi mulctarunt eos, qui pluribus, quàm septem chordis in lyra utebantur. 368
Aristeus Citharœdus singulis diebus sexcentos coronatos accepit. 393
Aristonicus, primus, solos cantus absq; homine voce invenit. 370. 371
Aristonico Citharœdo statua posita. 392
Aristoxenus diversum statuit à Pythagora in Musicis. 173
Arion. 400
Aristonus Citharœdus. 407
Artemonis hæresis. 25
Asaph, Heman & Ethan resonarunt Cymbalis Chalybæis. 95
Aspendius novum modum Feris Canendi invenit. 370
Aspendius, civitas Pamphiliæ. 371
Astronomia quid profit? 201
Avicularum laus & de Deo celebratio. 31
Auctores rerum novarum in Musicis inter Christianos. 145
Auditores dicti Tertulliano, celebrantes S. Eucharistiam. 36

Augustinus Manichæus. 26
Augustinus Musicæ censor rigidus. ibid.

B.

Abylæ martyrium. 32
Βαμβαλίζειν quid? 191
Barbiton quid, eo multùm usa Sappho. 373
Barbiti inventor. ibid.
Barbitus aptus Dorijs. ibid.
Barbito multùm usus Alcæus. ibid.
Bardi, qualia poëmata. 387
Bardi etiam gnassatores dicti. ibid.
Βατταρίζειν, 191
Benedictio cibi & potus. 28
Benedictio Sacerdotis post communionem quid? 59
Benedicamus Domino &c. Unde desumtum. 74
Bernardi Musici præstantissimi inventum. 79
Bettglocken/ was sie erinnern. 131
Bettglocken im Bapsthumb/ warumb sie gehalten. 16
Bettwoche. 79
Borcon Cantio. 314
Boëthij martyrij laus insignis. 145
Bou, Bou, buccinatoris vox. 417
Bucca, Ebræis tuba. 418
Buccinatores in Veteri Testamento quinam fuerint. 122
Buccinâ Sacerdotis officium significatur 16
Buccinator vel tuba est, quisq; fidelis. 126
Buccina quid? 118
Buccinæ clangor in promulgatione legis quid significarit. 123
Buccina quasi Vocina Isidoro ineptè. 418
Buccina habuit similitudinem cornu. 418
Buccinantes septem Sacerdotes in Jerichuntis ruina, quid significent. 125
Buccina & tubæ diversa sunt. 418
Buccinæ usus ad vigilias. 419
Budissensis reipub. Consulis morituri memoranda pietas. 33

C.

Campanarum inventor. 130
earundem usus quo tempore invaluit. ibid. 131
Campano ære usi primum Veneti. 132
Campanæ Burdigalens. rebellantibus ab Henrico II. rege Fran. ereptæ. 133
Campanarum usus tinnitusq; Excommunicatis interdictus. ibid.
Campanæ ad confectionem Eucharistiæ adhibitæ. ibid.
Campanula ænea in monasterio Budinensi mortem monialis cujusdem sonitu prædicit. ibid.
Campanula cur olim in Triumphantis curru pendebat. 426
Campanulæ usus. 426
Campanas unde Gracia acceperit. 132
Campanæ olim baptisatæ eisq; certa nomina impositæ. 133
Campanarum Usus Idololatricus à Maximil. Imp. abolitus. ibid.
Campanæ Erfurdiensis magnitudo. 134
Campana maxima in Pega regno Orientalis India. 135

Campanæ in Æthiopia ex lapidibus confectæ. ibid.
Campanarum vis tempore tonitrui. 134
Campana in Gallia ablata, sonitum consuetum amisit & recepit. 133
Cantores sinceræ pronunciationi studeant. 192
Cantus affectus varios exprimit. 198
Cantilenæ genus quod victoribus canebatur 216
Cantores seu Melodi unde dicti. 12
Cantores Plagij quinam dicti. 14
Cantus in Galliam quis attulerit. ibid.
Canticum Mosis quando conscriptum. 33
Canticum Canticorum Salomonis suave & sanctum. 28
Idem artificiissimum. 101
Canticum post Communionem usurpatum 59
Canticum Mosis morituri. 22
Canticum quid? 137
Cantica memoriæ inserviunt. 17
Cantica composuit Stephanus Laodicens. Episcopus. 70
Cantores à Davide primum ordinati. 194
Cantores ex qua tribu oriundi. ibid.
Cantores Davidis quibus instrumentis fuerint usi. 115
Cantorum & Cantatricum à reditu ex Babylone numerus. 93 (134
Cantilenæ usitatæ in peragendo ritus sacri.
Cantionibus ad aras finitis, quis finem clauserit, & quo vocabulo indigitatus. 249
Cantionibus matutinis Gentiles Deos suos salutarunt. 250
Cantiones de Cœnæ institutione ad quid prosint. 58
Cantilenæ Philosophicæ vel Astronomicæ, ab Antiquis in convivijs usitatæ. 262
Cantio Archilochi ubi decantata. 270
Cantio Convivialis quænam celeberrima ibid.
Cantorum vestitus. 101
Cantus Adonyma. 315
Cantio maneros. ibid.
Cantio Philelias unde dicta. ibid.
Cantio βωλισασμὸς πυθμενικὰ αἰπόλια συβώτια. 316
Cantio quænam solita decantari tempore Vindemiæ. ibid.
Cantilenæ nutriciæ. 317
Cantorum & Cantilenarum autores. 319
Cantiones apud veteres variæ & innumerabiles. 311
Carmen Embaterium quodnam dicitur. 212
Carmina ascensionum seu graduum quid sint. 6
Carminum differentiæ. 136
Carminum genera cur in Psalmis Davidis varia. 86
Carmina ornant symposia. 147
Carmina pia ubi cantanda. 31
Carminibus & Cantionibus virtutes hominum res & præclarè gestæ celebratæ sunt. 262
Carmen in nuptijs Cadmi à Musis decantatum. 271
Carmen saliare. 387.342
Carmina dividere quid sit. 370
Carmina Lyrica quid? 381
Eorum genera. 382
Carneus Citharœdus. 407

Carnyx tuba Gallica. 409
Cassiani fortuna. 37
Cassiani monumenta ubi invenienda. 39
Catechumenorum dimissio quo tempore duraverit. 36
Eorundem est communicatio. ibid.
Castagnetas quid? 422
Celebratio Dei à mulieribus. 74
Characteres quosdam Musicos Damascenus excogitavit. 12
Certamina Musica à quibus habita. 302
Chanaan terræ possessores primi. 110
Charitas Dei & charitas proximi in quibus consistat. 113
Chiterini instrumenti Musici inventor quis 145
Chiron. 403
Chnove tuba. 409
Chordarum usus. 110
Chori descriptio & divisio. 3
Chori musici quàm diu duraverint. ibid.
Chorus unde dictus. ibid.
Choralis musica erroribus quomodo adversetur. 25
Chordis melodiæ encomium. 11
Chordij Cæsariensis constantissimi Confessoris encomium. 32
Chori significatio, deductio, ac definitio. 2. 276
Chori Musici quid? 277
Chororum primi institutores. 290
Chori Musici conditio varia. 87
Chori partes quot. 294
Chori Comici personæ quot. ibid.
Choragium. 295
Chordarum numerus acutus, & ad δὶς διὰ πασῶν apud veteres, hodie plus ultra constitutus. 178
Chori Salomonis constitutio. 96
Chororum modi sub quo facti. 341
Chordæ ferreæ aut ex Orichalco pennæ cuspide temperantur. 365
Chorda quid? ibid.
χορδοζονία quid? 366
Chordæ eadem aberrare. 369
Cicadæ cur Apollini sacratæ sint. 239
Cimon Themistocli prælatus, quod jucundè ad Lyram cecinisset. 391
Citharæ Luthemnæ conditor. 15
Cithara apud Ebræos quot chordas habuerit. 111
Citharæ descriptio Josephica. ibid.
Citharæ allegoria. ibid.
Citharæ & Cantus encomion. 259
Citharæ Christi Evangelica. 109
Cithara & Lyra in quibusdam distincta. 362. 395
Citharæ inventor Apollo. 362
Citharæ unde dicatur. ibid.
Citharæ & Φόρμιγξ dicta. ibid.
Citharæ figura apud quos & quomodo concinnata. 367
Eadem Asias dicta. ibid.

Citharæ inventor Apollo. 170. 362
Citharæ Davidis pulsandæ Davidis plectro. 148
Citharæ pulsandæ legem quis dederit. 367
Citharæ modi varij à regionibus à temporum celeritate. 368
Citharæ partes quæ ibid.
Citharæ inepta bellis, apta mensis. 370
Citharæ studiosorum Catalogus. 391
Citharœdus quidam suo cantu Regem Da-

nia ad amentiam & lætitiam pertraxit 206.207
Citharœdus quidam se Neronem professus. 394
Cischa ex pelle tympanum factum. 430
Clavichordia. 380
Clavicymbalum. ibid.
Claves Psalmorum quid sint Hieronymo. 102
Clinias Philosophus. 407
Cloaca quid. 345
Collectarum usus, descriptio. 42
earundem autor. 43
Collecta quando instituta. 46
Commessatio gratiosa & jucunda. 20
Communio cur Missa dicatur. 36
Concha sono Gigantes in fugam conversi sunt. 213
Concilium Claromontanum. 83
Concentus instrumentalis ἀδιαφορὸς. 147
Constantius quando imperaverit. 3
Constantini libertas in alendis Musicis. 27
Constitutio pia Ecclesiarum Brunsvicens. de campana pulsu pro pace. 131.132
Convivia Christianorum sacra. 51
Convivalium carminum tria genera. 266
Convivæ eos, quibus propinaturi erant, nominatim provocarunt. 268
Convivijs lætitiam Deus non invidet. 146
Conviviorum requisita. 274
Consecratio Cœnæ quid sit. 53
Connus Citharœdus. 393
Connus Socratem senem fidibus ludere docuit. ibid.
Conna Lyrista. 408
Connæ calculus, proverb. ibid.
Corybantens furor. 208
Corollarium in Ecclesia quid? 59
Corollarium cur institutum. 60.61
Corporis vis à 50. anno decrescere incipit. 92
Cornix literas tulit quocunq; jussa. 241
Cornu festum fabulosum. 120
Cornu abubula. 417
Cornu olim quid. 337
Corvus Cæsarem Augustum salutare didicit. 241
Cos Haleel Judæorum. 29
Cosmus Majumensis Episcopus melodus. 12
Crembalum, & eius inventor. 422.423
Creteus Citharœdus. 394
Christi consuetudo in cibi benedictione. 29
Crotalon instrumentum. 422
Christianorum nomen ubi primum prodierit. 2
Christus quoto anno ætatis docere cœperit. 90
Chrysostomi præceptum de vera psallendi ratione. 9
Ctebisius Hydraulicorum inventor. 431
Ctesiphon Lyricus. 403
Cycni nautis periclitantibus gratissimi. 312
Cymbalorum Tympanarumq; strepitu Jupiter dicitur funestus. 250.251
Cymbalorum & Tympanorum pulsu Indi in hostes irruunt. 210
Cymbalum Dodonæum proverb. 423
Cymbali inventor & inventrix. 225. & 425
Cymbalum mundi Vespasianus. ibid.
Cynethensibus Arcadiæ populis neglecto studio Musices interitus insecutus. 220

D.

Daniel quoties singulis diebus precatus? 82
Danielis Prophetæ locus de Sambucâ. 374
Decachordon denotat, 10, humanæ vocis modulamina. 366
Decalogi vox cur quælibet duplici accentu signatur. 14
Δεήσεις 1. *Tim. 2. Augustino quid significent?* 60
Decretum quo Timotheus Lacedæmone pellitur. 367
Δ, *litera, in modum Citharæ facta est, authore Hieronymo.* ibid.
Deus intus quomodo sit placandus. 80. 81
Decretalis epistola de psallentium modestia. 10
Diatonicum Cantionis genus. 370
Deus in adjutorium hymnus Davidis. 83
Diapason quid vocent Musici. 95
Dicteria. 379
Dies quomodo inchoandus. 31
Differentia inter Psalmos & Odas spirituales. 68
Digitalia argentea pennis munita ad lyram pulsandam. 365
Διάγραμμα *quid.* 369
Dionysij testimonium de Liturgia partibus. 60
Dircæus, Poëta & Tubicen. 413
Discubuit responsorium quando cantatum. 58
Discantus ut exprimatur quid requiratur. 165
Ditoni & Semiditoni inventor. 274
Dithyrambica Libero patri sacra. 388
Dithyrambus Liber. ibid.
Dithyramborum stilus. 389
Dithyrambi Horatio cur audaces dicti. ibid.
Diodorus Citharistes. 404
Divinitas Christi Psalmis vindicata. 26
Dorica Harmonica quid? 348. 351.
Dorceus. 404
Doctores Musicorum Davidicorum quot fuerint. 93
Δοξολογία *quando usurpata.* 63
Eadem promulgata ejusdem authoritas, ibid.
Item quid sit. 41
Dominus vobiscum &c. Salutatio Angelica. 42
Ejus explicatio. ibid.

E.

E Litera quomodo pronuncianda. 192
Ecclesia primitiva Choralis Cantus studiosissima. 25
Echiron. 406
Encomion Theodosij Imperatoris. 551
Encœnia Christianorum. 20
Epicles Citharista. 393. 405
Epigonus, epigoneum. 380
Elegorum inventor & etymon, definitio. 307
Elegorum usus ad alia postmodo translatus 308
Elegos quis primum effuderit. 307
ἐυεργέται *qui sint.* 36
Engaddæ horti. 28
Epilenea quid & quando facta. 255
Ephod Pontificis summi in V. T. 29
Epilogus in Ecclesia quid? 59
Ephremi patrioris Theologi fervor. 19

Ἀναγραφὴ Canticorum graduum patribus quid significet. 6
Epinicia. 383
Epipompeutica carmina quid? ibid.
Epistolarum & Evangeliorum in Missa cantari solitorum autor. 44
Epicedia quid? 307
Evangelium cantavit, Constantiæ, Sigismundus Imp. in templo. 45
Evangelij prælectio, stando ut in templis ab Anastasio institutum. ibid.
Evangelium quidi missæ caput. 48
Evangelij verbum Tuba comparatur. 124
Epitaphia. 307
Eeremitæ Ægyptij. 29
Evovæ quid. 65
Ejus autor. 66
Ἀθανασία vera. 33
Ἀφύια in Musicis. 167
Ἀλογοδία quid, & cur instituta. 75
Eaq; decet inprimis Christianum hominem. 76
Ἀχαριστία quid sit. 53
Eunomius Citharœdus. 391
Ezechias Musicam sacram instituit. 98

F.

FAbula Judæorum de Abysso. 7
Festum Tubarum quomodo celebrandum. 127
Festum expiationis magnæ in Novo Testamento. 124
Fidei summa in Symbolis comprehenditur, quæ olim Traditio vocata. 50
Festum Tabernaculorum quando celebratum. 119
Festa Anciliorum quo mense celebrata. 373
Fidibus præstantissimè quis cecinit. 234
Fistularum sono audito pecora & armenta avidius escam sumunt. 239
Fistula ex omnibus instrumentis prima, ejusdem etymon, materia 326. & seqq.
Fistula quotuplex, ejus inventor. 328 329
Fistulam qui primùm usurpârit. 329
Fistula cur adhibita. 330
Fistula qualiter usus Gracchus. 334
D. Francisci virtus, ad cujus jussum avicula garritum cantumq; compresserant. 240
Frendens, Gallica vox est fidicinibus. 370
Fuldensis Abbatis & Episcopi Hildesiensis laniena. 48
Funera lusu, festoq; cantu celebrata. 34. 305
Funera elata ad Tubam. 409. 411

G.

GAllorum Cantus quales. 187
Gehenna unde dicta. 118
Genealogia Cantorum Davidicorum in domo Jehovæ Veteris Testamenti. 94
Gennadius Hymnographus. 71
Gideonis pugna mysticus intellectus. 125. 127
Gilberti Pontif. artificium in conficiendis Organis. 145
Gittith Psalmorum trium titulus quid notet? 106
Gitthim cithara Gattsensis. 107
Gingras quid & Gingris. 335
Gaudium unde dictum. 137
Glaphyrus. 406
Gloria Tibi Domine, quando ad Missas cantatum. 48 (32
Gordius centurio, martyr Constantissimus

Graduale. 45
Gradualium autores, ejus usus. 46
Græci adolescentes suos in Musicis primum informarunt. 220
Græci optarunt Musicam in suis regibus. 391

H.

Hallelujah initium Psalmorum quorundam tempore Paschæ usitatorum 29
Hallelujah, & ejusdem vocis notatio. 45
Hannæ encomium. 73
Harffen Meer. 109
Harmoniarum genera tria. 179
Harmoniæ rationem quis primus invenerit 180
Harmoniæ quot. 347
Harmonia Dorica quid. 348.351
Harmoniarum genera. 347
Harmoniæ suavitas & finis. 147.148
Harmonius Syrus, hæreticus. 18
Harpichordum. 380
Hæresis Bardesanæ Syri. 19
Hæresis Artemonis. 25
Helicon instrumentum Musicum. 373
Helicon quot chordis constet. ibid.
Heerbaucken. 429
Hermon Comœdus. 414
Hermolocer duabus cecinit tubis. ibid.
Herodorus Megarensis tubicen. ibid.
Hermogenes Citharœdus Julio Cæsari placuit. 392
Hexametrum carmen Moses fecit. 70
Hilarodi vox quid? 292
Hieronymi sententia de Citharæ forma. 9
Hilarius primus hymnographus. 68
Historia mirabilis de Theodoro Juvene. 23
Historiæ de Juliano. ibid.
Hipparchion Citharœdus. 407
Hol inversum Ebræis Loch est. 105
Holocaustum quo tempore oblatum. 98
Homines nobiles & fortunati cum tuba elati sunt. 306
Hora qua Apostoli SS. sunt afflati. 82
Horæ Canonicæ & earum autor. ibid.
earundem præfatio & hymnus. 83
Horologiorum insignis compositio & structura. 427
Horologium horæ in Silesia memorabile. ibid.
Horologio Christianorum Græcorum quid contineatur. 41
Hugo Capetus Saxonicæ domus, Galliarum rex primus. 47
Hosianna Angelorum continet Trinitatis mysterium. 84
Hosianna hominum, designat utriusq; naturæ in Christo Sacramentum. ibid.
Hyberni Musices periti. 404
Hyberni Musici peritissimi ac elegantissimi. 176
Hydimeles Citharœdus. 407
Hydraulicum organon quid fuerit. 144.431
Hymæa Cantio à quibus decantata & unde dicta. 311
Hymnus Chalcidensis pulcerrimus. 252
Hymni quibusnam Deabus decanturi soliti. 256
Hymnis, iram, Deum, & homines placare possumus. 27
Hymnis veteres potum exceperunt. 28
Hymnus Angelicus cum δοξολογίᾳ Trinitatis. 41

Hymni epistolici. 44
Hymni Evangelici. 45
Hymni Sanctus *autor.* 53
Hymnus Angelicus quid. 56
Hymnus qui post responsorium cantari solet quid. 67
Hymnus quid, atq; illorum requisita. ibid. 5.68
Hymni Ambrosiani quinam. ibid.
Hymnodia quando & à quibus habita & adaucta. 69
Hymnorum Lyricorum autor David. 70
Hymni qui feriis Johannis Baptistæ decantari solet, abusus. 71
Hymni ad Citharæ modos cantati. 362
Hymni Synesij decem præstantissimi. 70
Hymni. 383
Hymni convivales δοξολογικοὶ. 28

I.

Ialemus Musicus. 408
Ialemon quid. 309
Ialemi cantilena, proverb. 408
Iapys augur & Citharœdus. 394
Ianis unde dicatur. 383
Ilex arbor ad ζυγὰ lyræ utilis. 364
Jeduthum quis sit. 96
Jejunium triduanum. 78
Jerichuntis ruina cujus typus. 125
Intus canere quid. 370
Infantes nuper editos Veteres deplorarunt. 305
Introitus in Domum Domini. 40
Introitus institutor. ibid.
Instrumentorum Musicorum distinctio & distributio. 324. & 104
Instrumenta pneumatica. 105
Instrumentorum Musicorum generalis definitio, ejusq; causſæ. 435
Instrumentorum Musicorum alia ἔμπνοα, *alia* ἄψυχα. 436, 437
Eorundem alia ἔγχορδα, ἄχορδα. 438
Instrumentorum variæ ſpecies ex Psalmorum inscriptionibus. 103
Instrumentis Musicis Julianus in templis gentilium usus. 118
Instrumentorum Musicorũ inventores. 320
Instrumenta in sacris quandã adhibita. 246
Instrumenta Musica à Christianis circa annum Christi 200. *usurpata.* 137
Instrumenta Veterum nobis ignota. 87
Instrumentorum quorundam usus in Ecclesia tollitur. 138
Instrumenta Musica omnia, duobus nominibus Moses comprehendit. 85
Instrumentalis Musicæ ignarus quomodo psallat. 146
Imitatorium in Ecclesia quid & quare usurpatum. 64
Johannis XXII. Pontificis veteris melodiæ Choralis commendatio. 456
Johannes Damascenus Theol. melodus. 12
Johannis Waltheri studium in Chorali. 15. 449. *& seq.*
Josias rex Musicam in Paschate magno adhibuit. 98
Ejus obitum deflent Cantores. 33. 98
Josaphat in bello Musicos adhibuit. 97
Jobel Arabicum quid significet. 121
Job, tuba ductilis fuit. 127
Ἰχνοφωνία *quid.* 191
Isaac qua die ab immolatione liberatus. 120
Ithyphallicum carmen Baccho sacratũ. 387

Justitiæ universalis definitio & declaratio. 199
Jubal. 85
Judæi diversi diversa utũtur Psalmodia. 14
Judæi quomodo olim ad Concionem convocati. 131
Juliani Tyrannis. 32
Justini martyris testimonium de partibus Leiturgiæ. 60

K.

Κύριε ἐλέησον *mutatio & autor ejusdem.* 40
Idem quando in Anglia usurpatum. 41
Idem cur novies iteratum. ibid.
Κορύπεαν *quid?* 208
Κόλλοψ *quid?* 304
Κῶμος. 344

L.

Lamech primus Musicus. 145
Lacedæmonij ter animadverterunt in emendatores veteris Musicæ. 366
Lacrymas quis interdixerit. 310
Laodocus Citharœdus. 407
Λαρυγγίζειν *quid.* 196
Laudamus te *&c.* δοξολογία *addita olim Hymno Angelico.* 41
Lamnazeach Ebræorum variæ interpretationis. 102
Idem quot & quibus Psalmis præfixum. 103
Laus veterum de Psalmodiarum observatione. 10
Leo X. quoto anno ætatis Cardinalis constitutus. 91
Levitæ à puero fuerunt Catechumeni. 89
Levitæ servierunt tabernaculo. 90
Levitarum quinquagenariorum munus. ib.
Levitarum numerus per familias. 93
Levitarum officia triplicia. 94
Levitarum ætas cum diversæ supputationis collatione & anagoge. 88
Levitarum ceremoniæ jam abrogatæ sunt. 147
Levi quod filios habuerit. 94
Leuffleim *sive risli proprium fidicinum.* 370
Liberalitas exercenda erga Musicos. 101
Lex militaris. 91
Legum Musicarum partes. 352
Linus Lyricus. 397
Liticen à lituo. 416
Litui etymon. ibid.
Lituus figurâ distinctus à Tuba. ibid.
Liturgia summa seu Missodia. 35
Λειτουργεῖν *quid.* 38
Lydia Harmonica. 350
Liturgia cur instituta fuerit. 40
Liturgiarum hostes. 63
Liturgia Satanas offenditur. 48. 77
Litanijs nudis pedibus Stephanus III. PP. incessit. 81
Litania unde dicta & quamobrem institutæ. 77
Litaniarum differentia & autor. 78
Litaniæ controversia inter Põtificios JC. 81
Litaniæ minores per universam Ecclesiam stabilitæ. 78. 79
Locus ubi cantari solitæ præfationes. 56
Ludovicus I. Imp. à filio captus. 47
Ludi Pythij in cujus honorem constituti & quando celebrati. 253
Lupus etiã post mortẽ ovi formidulosus. 118
Luscinie circa Orphei sepulcrum indificasse dicuntur. 197

Luſciniarum linguis Heliogabali epulæ inſtruuntur. 197
Luſcinias qui non alendas eſſe putarunt. 197
Luſcinias Græcæ atq; latinæ lingua peritas qui habuerit. ibid.
Luſciniæ immenſo olim pretio venditæ. ibid.
Luſciniæ cantu vehementiſſimè qui ſunt delectati. ibid.
Lutherus tam Choralis quàm figuralis, Muſicæ inſignis amator. 451
Idem tribuit ſextum tomum Evangelio, octavum vero epiſtolis Pauli. 452
Idem compoſuit notas ſuper verba Cœnæ Dominicæ. ibid.
Lyræ Apollineæ ſono mœnia Trojana extructa. 251
Lyræ inventor, etymologia, fabricatio, quæ partes. 363. 364
Lyra octochorda, novichorda, decachordon, & cur? 364
Lyra quaſi lytra dicta. 363
Lyræ encomium. 371
Lyrã Apollo ad panos fiſtulã adaptavit. 365
Lyram ſeptichordem Terpander primus conſtituit. 401
Lytierſes quid? 113

M.

Magadis unde dicta. 376
Magadis quot chordis conſtet. ibid.
Magadin quis invenit, ejus quinq; fides. 377
Magadis quomodo Anacreontis ſeculo notata. ibid.
Magadis, idem, quod nunc Pſalterium. 379
Magadin Alexander Citherejus fidibus reſerſit. ibid.
Magodia. 393
Magnes Comicus omnium animantium voces imitatus eſt. 196
Magnificat explicatio. 72
Magnificat unde habeat denominationem & originem. 71
Quando & cur in Eccleſia uſitatũ. 72
Idem à Luthero vocatur ein Meiſter Geſang. ibid.
Mahalath inſtrumentum Muſicum. 105
Maria magnificat conditrix atq; præcentrix. 73. 74
Malogranata in Pontificis ſummi pallio quid denotent. 130
Martyrum conſolatio in ſupplicijs. 32
Melodiano inventores quinam fuére. 183. 184
Melodiæ apud Veteres quot. 183
Melodiæ apud Judæos obſervatio. 150
Melodi diverſi & varij. 12
Melodiarum diverſus affectus, effectus, diſcretusq; uſus. 185. *ſeq.*
Menatzechim qui dicuntur. 103
Meteg accentus quid notet. 150
Melopæi rerum & verborum diverſitatem attendunt. 11
Miſericordia Dei. 112
Miſſæ quatruplex apud veteres ſignificatio. 36
Ejus derivatio & definitio. 35. 38
Minnim cithara Alemannorum. 110
Miſſæ forma cui tribuatur. 35
Miſſa pro oblatione. 37
Miſſam facere quid ſit. 36
Miſſa quo tempore cœpit. 39

Misenus tubicen Hectoris. 414
Misseni Æolidis præstantia in inflanda tuba. 214
Missa & Missodia ritus tàm apud veteres, quàm apud nos recepti. 40
Missionis verba apud Pontificios post Concionem. 50
Missio Ecclesiæ primitivæ à Pontificibus transpositæ. ibid.
Mercurius primus lyram commentus. 362
Merulæ machinæ hydraulicæ. 431
Mimi Phalcophori. 420
Mimi qui. 389
Modos Ionicos sinistros quis instituerit. 184
Modorum certorum qui autores. ibid.
Modorum doctrinam quis primum edocuit. 183.185
Modi Ionici ac Lydij quo loco prohibiti, & qui ijs usi sunt. 187
Modi Pythici partes quot. 345
Modi Ionici quales. 349
Modorum Lydiorum inventor. 351
Molech Idoli descriptio. 117
Monocherdi Arabes inventores. 380
Monodia quid. 307
Monaulos tibiarum genus. 343
Morbus. D. Viti quomodo curandus. 226. *seq.*
Mortuos qui deflent, obulis ubi conducti. 308
Moschus Citharœdus. 407
Moschus canens Bœoticum proverb. 408
Murena piscis agnovit vocem Crassi. 24
Musarum nomine quid intelligat Fulgentius. 324
Musæ tantum duæ priscis Theologis. 322
Musica ex articulatæ vocis usu vel avium imitatione ortum traxit. 166
Musica reliquis artibus præferenda. 19
Musicæ artis quatuor genera. 5.166
Musica unde dicta. 38
Musici Doctores, cultores, scriptores disciplinæ eximij. 174
Musicæ periti Sophistæ vocati sunt. 231
Musicæ vis in exorando Deo. 97
Musici insignes etiam quidam Imperatores & Duces fuêre. 177
Musica sacra à reditu ex Babylone restaurata. 93
Musicæ antiquæ limites, qui transgressi fuêre explosi sunt. 179
Musices cognatio cum Ethica, Physica & Mathematica. 199
Musices Physicæ usus. 200
Musica aliqua ex parte judicijs cognata. 201
Musica cuinam rei respondeat. ibid.
Musicæ vis atq; efficacia & usus patheticus. 203
Musica adhibita in consecratione templi Hierosolymitani. 97
Musices usus in pompis & solemnitatibus triumphalibus. 215
Musicorum bonorum morum informatrix & altrix. 217
Musicorum Princeps. 141
Musica medicina pulcherrima virtutum. 217
eâdem virtutes acquiruntur. 219
Musica cur inventa. ibid.
Musices in rusticis mulieribus efficacia. 220.221
Musicum doctum decent concinni mores. 221
Musica castitatis. 222

Musica temperantes efficit. 223
Musica cos honestatis & fortitudinis. ibid.
Eadem morbi corporis leniuntur & curantur. 224
Musica pestilentiam fugat, furibūdos comprimit, tarantantulæq; ictus & Arancæ Appulæ morsum sanat. 225
Musica consolatur lugentes. 34
Musicæ studium jucundum, honestum & liberale est. 231.232
Musica adolescentes alacriores reddit, ad omniaq; utilis. ibid.
Musici modi non mutantur. 233
Musicæ mutatæ incommoda. ibid.
Musicis disciplinis inter primas artes Juventus informari debet. 234
Musicā in senectute addidicit Socrates. 234
Musica Ducibus & militibus quando sit utenda. 235
Musicam qui tractaverint. ibid.
Musicæ vis, motus, atque effectus in brutis, cùm per naturæ inclinationem tùm per institutionis assuefactionem. 236
Musices usus in sacrificijs Ethnicorum. 243
Musica organica ob quas causas necessaria est. ibid.
Musices beneficio Castores Corollas reportarunt. 251
Musa divino instinctu concitat Poëtas & Musicos. 252
Musices usus in convivalibus hilaritatib. 258
Musica quotuplex. 259.324(261
Musica cur Convivijs adhiberi debeat. 260.
Musica contumeliæ immodestiæq; medela.
Musicæ usus saltatorius. 275 (*ibid.*
Musices usus in ludis scenicis & Theatricis
Musices usus in Certaminibus. 296. (289
Musices usus in funerum & exequiarum deductionibus. 304
Musicæ Choralis inventor. Unde dicta. 1
Musica Choralis inservit ciendis affectib. 21
Modus canendi à quo nam institutus. 2
Musicorum veterum characteres & intervalla. 12
Musici modi seu Tropi quot. 14
Musicæ corruptæ emendatio. 15
Musicæ dignitas & præstantia. 16 *seq.* 97
Musica in Ecclesia retinenda. 26
Musica idem quod Ebræorū Maascheb. 38
Musicorum numerus. 92
Musici Asaphi posteri annumeruntur centum viginti octo. 93
Musici pleriq; floruerunt circa seculum Gedeonis. 170
Musici cognomen primus adeptus Aristoxenus. 173
Musicorum V. T. functio distincta. 94
Musicorum Victus & amictus. 100
Musici Instrumentales à Luthero dicti Spilleut. 103.104
Musicorum per familias distinctorum, distincta, variaq; functio. 94
Musica quæ extra Ecclesiam. 165
Musicæ inventores. 169
Musices efficacia atq; usq; civilis & militaris
Musæ quot 122. (209
Musicæ tùm vocalis tùm generalis cognitio.
Musicæ suavitas commendatur. ibid. (165
Musices tria genera. 166
Musica unde ortum traxerit. ibid.
Musices, tria principia. 167
Musicorum intervalla. 171.
Musicorum diversæ sectæ, Canonici & Harmonici. 173

Eorun-

Eorundem litem composuit, Claudius Ptolomæus Peluſius. ibid.
Iuſæus. 400 Μασσαγέται. 374.
Iyſtochordia quid. 62

N.

Nablium quid & ejus appellationes. 110
Nabli deſcriptio Joſephica. 111
Nablij inventores. 375
Naula quid ſit. 124
Nænia Admeti quæ dicta. 317
Nænia quid, hujus inventor. 306.307
Nænia funebris quid notet. 143
Næniæ in Imperatorum & Ducum funeribus frequentiſſimæ. 309
Necchileth qualia ſint inſtrumentorum Muſicorum genera. 105
Nevbinoth inſtrumentum Muſicum. 103
Nero Imperator ad inſaniam uſque fidibus delectatus. 200.301
Nero Citharæ multùm ſtudioſus. 39
Nervi quid. 365
Nervi & linum & ſita dicti. 365
Nicoſtratus. 407
Nolæ unde dicantur. 129.130
Nomion carmen Lyricum. 382
Nuptiarum ceremonialiũ genera quot. 272
Norbanus Conſul. 411
Nummi Neronis Lyræ nota percuſſi. 391
Numeri definitio. 201
Nun frewd euch lieben Chriſten gemein / &c. totũ meritũ Chriſti cõprehendit. 39

O.

O Litera quid efferenda. 192
Oblatio triplicis uſus cum Cantilenis & collectis. 51
Oculi quamobrem hominibus dati. 201
Odarum tria genera. 268
Odeum quid. 298
Ode Davidis, jucundiſſimus vitæ humanæ comes. 34
Odes vel Cantici definitio & diviſio. 5.136
Ode à mulieribus pingentibus cantari ſolita, quæ indigitata. 311
Ode ermatica Ebræorum. 95. *Ode.* 381
Officium Diaconi in Eccleſia. 45
Offertorium quid ſit. 51
Officium ſummum. 37
Olympicus Melicus Poëta. 403
Olympius Phrygius Tubicen. 415
Olyphyrmus, poëmatum genus. 307
Oratio Dominica. 53
Orationẽ Dominicam & verba Cœnæ Pontificij ſimpliciter neceſſaria vocant. ibid.
Orgia in quem finem inſtituta & qua ratione celebrata. 254
Organum quid & unde dicatur. 108.109
Organa Davidis à noſtris aliena. 108
Organa Muſica in V. Eccleſia uſitata. 135
Organa. 107
Organa futilia in Eccleſia abrogata. 138
Organa Eccleſiaſtica noſtri ſeculi. 139
Organi organicon laus. ibid.
Organa quotuplicia. 325
Organon organorum omnium inſtrumentorum ſonos refert. 140
Organum velut rex omnium inſtrumentorum. 141.142
Organorum uſus in Eccleſijs, ab ijsdemq; quando receptus. 142
Organa quo tẽpore introducta fuerũt. 144
Organa Venetijs ex vitro confecta. 145
Organa Eccleſijs non extrudenda. 146.147
Organorũ Muſicorum ſtudiũ primariũ. 188
Organorum ſpecies à Joſepho tradita. 119

Organa ex Alabastride facta. 145
Orphicus. 398
Orthopsallicum. 397
Oscitatione Romanorum multitudo ingens mortua. 80
Oscitantes cur signum crucis admoveant. 16
Osculum pacis. 56. 57
Osculum pacis inter Sacerdotes mutuò datur, ejus autor. 57
Osculari solitus amicos servator. 17
Osculum cur datum. *ibid.*
Osculi charitatis commendatio, circa usum Eucharistiæ. *ibid.*
Osculum sanctitatis. 16
Oenopa ad Citharam primus cantavit. 369
Ὀξύα *quid.* 372
Ὄλον *quid & unde derivatum.* 313

P.

PÆana omnes communi voce cantarunt. 265
Paanes. 383
Paanum rythmus. *ibid.*
Paanes unde dicantur. *ibid.*
Paanum genera. 384
Paan Apollini sacrum. 187
Pancirollus. 426
Pandura unde fabricetur. 376
Pariambides. 378
Parilia quo die celebrata. 257
Pater nostros Monachorum quis invenerit. 83
Pectinis usus absq; plectro in Canticis. 377
Pennarum Corvinarum cuspides plectris addita. 380
Pescia quid. 380
Pestilentia dira Romanos afflixit. 79. 80
Philosophorum princeps quis. 141
Phrenetici vocum concentu maximè sanantur. 226
Phœnix & ejus inventores. 375
Philammon Citharœdus. 396
Philomelus Citharœdus. 407
Philostratus de Lyra. 371
Φόρμιγξ *Cithara dicta, unde dicatur.* 362
Phorbion quid. 333
Phrygia Harmonia. 360
Phrynis Citharœdus. 402
Pica cujusvis cantus & vocis mutatrix. 241
Pipinus quis. 14
Physicorum de Campanis Judicium. 134
Pthongorum systemata. 369
Plautus Paulomimi. 40
Πλῆκτρον *quid.* 365
Plectri officium qui primus ad manum transtulit. *ibid.*
Plectri usum Epigonus primus omisit. *ibid.*
Plinius. 425
Pneumatica Organa. 431
Poloni sub lectione Evangelij in templis gladium stringunt. 45
Poëtarum latinorum princeps. 145
Poretim apud Ebræos proprium fidicinum. 370
Porticus ἐπιάφωνος *in Olympia.* 424
Præcentor quinam. 205
Præmijs propositis prisci certarunt. 297
Præfationes ante consecrationem quot olim fuerunt. 55
Præfectus bajulantium & cadentium è Levitis constituti. 103
Prophetia Musicorum Davidis, quales. 96
Præfectus quid. 103

Præceptæ Legis decem. 112
Præparatio Sacramentaria. 56
Præcessiones quid sint. 77
Præcones verbi frustra buccinantes quomodo se solentur. 124
Proœmium Citharœdorum proprium. 362
Prosodaica primum à Demetrio composita. 387
Prosæ autor rex Galliæ. 48
Prosa quid. 46
Prosa Pentecostes. 47
Prosperitas terrena quid. 112
Processionum antiquitas. 78
Proclus quis. 55
Prophetarum princeps. 141
Preces Diaconi in Ecclesia. 12
Preces publicas contra Turcam instituit Callistus III. 131
Preces communes Deo inprimis acceptæ. 78
Preces arma Ecclesiæ. 102
Presbyter quoto anno ætatis sacris debeat initiari. 81
Psalmos Davidicos Flavianus Episcopus I. cantari instituit. 2
Psalmodiæ institutio. 3
Ejusdem autor Leo II. Pontifex. 70
Psallendi diversa ratio ab Antiochena in Ægypto. 3
Psalmus quid sit Veteribus. 136
Psalmus Cantici. 137
Psalmi descriptio. 5
Psalmodiarum noctu usitatarum apud Clericos usus. 4
Psalmodiarum veterum modulatio, finis & canendi genus. 5
Psalmodiarum à Veteribus distinctæ species. ibid.
Psalmorum 15. à 119. ordine sequentium denotatio. 7
Psalmodiarũ fructus Justinus 9. numerat. 8
Psallendi modus verus Deo & gratus. 9
Psalmi quàm plurimi Instrumentalem Musicam Deo gratam asserentes. 147
Psalmodiæ suavitas & gravitas. 10.11
Psalmodiæ fructus & efficacia multiplex. 16
Psalmodiam Dæmones aversantur. ibid.
Psalmodiæ usus in officinis opificum & alibi 18
Psalmodiarum ofor. 19
Psalmodiæ usus Ecclesiasticus. 20
Psalmi qua verborum forma concepti à SS. 22
Psalmodiæ finis, usus & efficacia in aulis Imper. 27
Psalmodiæ usus in Convivijs. 29.128
Psalmus qui à Christo in ultima Cœna dictus. ibid.
Psalmi consuetudinarij ab Eremitis observati. 30
Psalmodiæ usus pro vesperi cubitum euntibus & surgentibus. ibid.
Psalmodiæ in angustijs & contra metum mortis usus. 32
Psalmodiæ Cygnæus & lugubris usus. 33
Psalmodia facit agonizantes tranquillos. ibid.
Psalmorum per Choros canendi consuetudo à Davide inventa. 2
Psalmi 96. commendatio. 63
Psalmi & majores & minores quid & quomodo intonentur. 65
Psallendi ratio per Antiphonam vel alternatim. 66

Tabulaturæ quid. 368
Tabulaturæ autor. ibid.369
Thaletas versibus tàm suavibus morbos curavit. 403
Thamyras Lyni discipulus, Musas incertamen vocavit, victus autem ab eis, oculis & scientiâ canendi citharæ privatus est. 397
Thamyras Citharœdus. 397
Tarantulæ ictus cantu tibicinum curantur. 227
Tarantulæ venenatissimum animalculum. 228
Tarpeius Citharœdus. 47
Te DEUM laudamus *in Ecclesia quid, ejus autor.* 67
Templa in gratiam Choralis Psalmodiæ exstructa. 3
Theologiæ & Musicæ idem effectus. 19
Templorum descriptio. 3
Teletes tibiarum sacrarum cantum primus invenit. 147
Templum Salomonis habuit tintinnabulum 130
Templa tota uno è saxo concavata ubi reperiantur. 135
Tempora orandi quænam constituta. 28
Tempora quo Christus ministerium docendi suscepit. 90
Theophilus Citharœdus, ejusdem de Musica dictum. 393
Terræ motus frequentissimi & periculosissimi. 307
Threnos quis primùm instituerit. 307
Threnorum autor. 307
Theodulphi ira quomodo mitigata. 27
ejusdem præceptum de τριτωγίω. 55
ejusdem pietas in hymnis canendis. 69
Terpander Esaiæ tempore vixit. 170.401
Terpnus Citharœdus. 393
Testudinis inventor Mercurius. 169.170
Τέτιγες quinam nuncupati. 251
Trichordi assyrij inventores. 380
Tetrachordon. 365
Tetrachordi dispositio & celebratio & inventio. 170.& 178
Tetrachordum Mercurij pluribus subinde chordis adauctum fuit. 179
Transitio ad Musicam Instrumentalem, quæ in N. T. à patribus est asserta. 135
Τραυλότης. 191
Trigonon quid, ejus inventor. 374
Trigoni studio Alexander Romanos nimis inflammavit. ibid.
Tripus instrumentum Musicum. 380
Τριτωγίω *Esaiæ declaratio.* 54
Τριτωγίω *docetur Adolescens divina virtute in aërem sublatus Constantinopoli.* 55
Theodulphi captivitas & Liberatio. 47
Theoria Organices Sioniæ. 85
Therapeutæ qui dicantur. 70
Thomas de Aquino quo tempore mortuus. 144
Thomas Morus uxorem suam literis & omnium Musicæ genere instituendam curavit. 221
Tubicinum quorundam historia. 413
Triton. 414
Triton buccinator Neptuni. 420
Tibia pacis insigne. 216
Tibia viperarum morsibus medetur. 225.226
Tibiarum concentus in sacrificando usitatissimus. 245

Tibias, à Pallade propter deformitatem oris abjectas, Marsyas accepit. 332
Tibiæ adhibitæ cum in servos flagris animadverteretur. 334
ad ejus flatum coqui epulas apparârunt. ibid.
Tibiæ pares, & impares quales. 339
Tibiæ sacrificæ & sacræ dictæ. 245
Tibicinibus hostiæ immolatæ. ibid.
Tibicinum ordo. 246
Tibicines magno in pretio habiti. 247
Tibicines qua ratione à Romanis depulsi, ab ijsdemq; qui denuo vocati. 248
Tibicinum vestitus. ibid.
Tibiæ in convivijs adhibitæ quomodo vocatæ. 264
Tibias cur Alcibiades rejecerit. 360
Tibia est παιδαγωγία removenda, ejus usum Veteres in liberis hominibus improbarunt. 361
Tibiæ notatio, derivatio, definitio, inventores, partes quot. 331
Tibiarum varia genera & nomina, varia materia, variæ itidem appellationes. 333 & seqq.
Tibia obliqua, ejus inventores. 337
Tibiæ Romanæ quot foramina habuerint. 339
Tibias à puerorum institutione Aristoteles abjiciendas censet. 261
Tibiæ Cantu quid Christus notet. 124
Tibiæ Laconum quæ appellatæ. 339
Tibia singularis quid. ibid.
Tibia Palæomagadis. ibid.
Tibia gallus. 340
Tibia Buxea. 337
Tibiæ Choricæ. 341
Tibiæ Virginales, pueriles, Nuptiales, earundem inventores, funerales, gaudiæ. 343
Tibiarum certi & varij modi, item nomina ibid. & seq.
Tibiarum genera diversa, ratio quoq; duplex. 347.348
Tibicinum ars summo in pretio habita, eamq; qui præ cæteris maximè didicerint 353
Tibicinum digiti quales esse debeant. 359
Tibicines nobilissimi & excellentissimi. 354
Tibicines imperiti, atq; eorum contemtus. 357.359
Tibicinum ad antiquorum funera ingens multitudo. 308
Timotheus Lacedæmone pulsus cur? 366
Timocreontis scolion. 388
Timotheus Citharœdus. 402
Tintinnabulis Basilica Petri ornata. 132
Tintinnabula quæ & ad quid usurpata. 129.425.111
Tintinnabulo furtum retectum. 133
Tintinnabulorum usus sacratissimus in Veteri Testamento. 129.130
Tintinnabulum ephod Pontificis summi quid notet. ibid.
Tituli Psalmis pleriscq; præfixi quid indicent 102
Tizri mensis apud Judæos septimus, qua ratione nobilior reliquis. 120
Tophet qualis sit locus. 117
Torcularia Christi quæ sint 116
Tricenarius numerus quid significet. 90
Tropi Psalmorum & Introituum unde sumendi. 65.67
Tropi tonorum duplices. ibid.

Tubæ ad vigilias adhibitæ. 417
Tubæ argenteæ inter insignia Ducis Veneti. 413
Tubæ canere in somnio. 409
Tubæ usus πομπικὸς. 413
Tubæ ductiles argenteæ quid significent. 127
Tubæ clangentis mysterium in legis promulgatione. 121
Tubæ inventor. 408
Tubæ materies, discrimina sex. 409
Tubæ flexanimitas. 214
Tubæ æneæ inventor. 213
Tubæ species. 247
Tubæ forma in cœlo aliquando apparuit. 128.129
Tubarum usus Agonasticus. 414
Tubarum allegoria quatruplex. 68
Tubarum usus varius variaq; genera. 410
411
Tubarum usus in populo Israëlitico. 119
Tubarum numerus, definitio, etymologia. 118.119.408
Tubarum 7. Apoc. 8. accommodatio ad hæreses singulas. 126
Tubicines, æneatores dicti. 412
Tubicines ministri fuêre sacrorum. 246
Tubilustrium. 411
Tubilustrij dies. 247
Tubicines aliâs quî appellati. ibid.
Tubis quomodo solis sacerdotibus clangendum fuit. 961
Tubæ & Tibiæ in N.T. adhibiti fuerunt. 128
Tuba ultima sonante quid futurum. ibid.
Tuiscorum pater. 110
Tuiscones quomodo Judæis dicti. ibid.
Tympani usus, abusus ac definitio. 114
Tympana quo tempore olim adhibita. 115
Tympana apud Romanos non in usu fuere 428
Tympana Indorum à nostris diversa. 128
Tympani aliorumq; instrumentorum abusus ex Bibliis monstratur. 116
Tympani usus Idololatricus & planè Diabolicus. 117
Tympani Idololatrici prava æmulatio Juliani. 118
Tympani inventrix. 225
Tympanum Chordatum Hispanorum. 380
Tympanum quale instrumentum. 427
Tympanum mundi Vespasianus. 428
Tympano tuba. ibid.
Tympano obducturo in una parte, pelle ovilla, in altera lupina percusso, rumpitur tur ovilla. 429.430
Tyrrheni tubæ inventores. 408
Tyrrhenorum inventum, cornua & tubæ. 410

V.

VAsa Tabernaculi quid designarint. 90
Verecundia patrum sub Psalmodiæ cantu. 9
Verbum Evangelij, instar tubæ. 124
Victus musicorum qualis. 100
Victores quali corona donati. 300
Vita Christianorum militia sub vexillo Christi. 126
Vita nostra Lyræ persimilis. 371
Vestitus Musicorum. 101
Vires corporis humani quoto anno decrescere incipiant. 92
Vitalliani modus hymnos canendi decentissimus. 61
Virginum ad Psalmodias addiscendas informatio

formatio. 19
Voces sex musicales unde desumtæ. 25
Vocis humanæ definitio. 188
Vocis modulatio, impedimenta. ibid.
Vox naturæ quid inserviat. 189
Vocis quodnam instrumentum proprium. ibid.
Voce bona qui præditi. 193.189
Voce maximâ sonantissimâq; Stentor. 194
Vociferantes claudis comparantur. 194
Vocis magnitudine Thrasibulus omnes Athenienses superavit. ibid.
Voci cuilibet quoddam inest medium. 195
Vox ut obtineatur quid utile, quid perniciosum. ibid.
Vocis velocitas laudatur. 196
Voces avium qui sunt imitati. ibid.
Vocis moderatio quando exercenda, quæq; ad eam requirantur. 198
Voces in Cantilenis quæ sint præcipuæ. 199
Vocis patronus Joannes Baptista. 71
Vocum trium inventor. 170
Vox μεθύειν καὶ θυεῖν quid. 349
Ulysses dilexit Demodocum Citharœdum. 392

Z.

Zethus Amphionis frater Musicæ penitùs rudis. 404
Ziscba Husitarum Dux jussit post mortem ex pelle sua Tympanum facere. 429

FINIS.

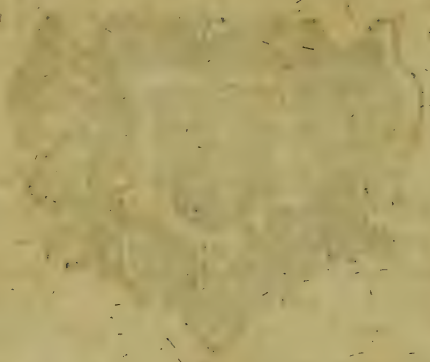

Nomina Autorum.

A.

Ælianus.
Æmylius.
Æneas Sylvius.
Adrianus Turnebus.
Alciatus.
Aimonius.
Alexãder ab Alexãdro
Alexandrinus.
Ambrosius.
Amos.
Anacreon.
Antiphanes.
Apollodorus.
Apollonius.
Apulejus.
Aquinas.
Ariston.
Aristophanes.
Aristoteles.
Arnobius.
Artemidorus.
Artemon.
Athanasius.
Athenæus.
Augustinus.
Ausonius

B.

Blæus.
Basilius Magnus.
Benedictus Aretius.
Berosus.
Berno.
Beucerus.
Bias.
Bito.
Bodinus.
Boëthius.

C.

Callias.
Camerarius.
Casaubonus.
Cassianus.
Cassiodorus.
Castilianeus.
Cedrenus.
Censorinus.
Chamæleon.
Charisius.
Chrysologus.
Chrysostomus.
Cicero.
Clearchus.
Clemens Alexandrinus
Clemẽtinus Pædagogus
Columella.
Constãtinus Theodosius
Cornelius Tacitus.
Cranzius.
Cratinus Junior.
Cromerus.
Cruquius.
Curtius.
Cuspinianus.
Cyprianus.
Cyrillus.

D.

Daniel.
Demetrius Byzantius.
Democritus.

Dio Cassius.
Dicaearchus.
Didymus.
Diodorus Siculus.
Dion.
Dionysius Iambus.
Dionysio Halycarnasseo
Dionysius.
Dioscorides Sicyonius.
G. Durandus.
Duris.

E.

Gnatius.
Ennius.
Ephorus.
Ephrem.
Erasmus.
Eresius Phanias.
Eubulus.
Euphorion.
Euphronon.
Euripides.
Euryphano Pythagoreo
Eusebius.

F.

Fabius.
Fortunato Presbyter
Franciscus Patritius.
Frontinus.
Fulgentius.
Fulgosius.

G.

Gallecus.
Galenus.
Gellius.
Gilbertus.
Gobillinus persona.
Gratianus.
Gregorius.
Gregorius Magnus.
Gyraldus.

H.

Hadrianus.
Halycarnasseus.
Hedylus.
Hermippus.
Herodotus.
Hesiodus.
Hesychius.
Hieronymus.
Homerus.
Horatii Scholiastes.
Hyginus.

I.

Iamblichus.
Ibicus.
Immianus.
Jonchius.
Iohann. Damascenus.
Joach. Garcaus.
Johan. Franciscus.
Johan. Magirus.
Johan. Garzias.
Josephus.
Isaeus.
Isidorus.
Juba.
Julius pollux.
Iulius Solinus.
Iunius.
Iustinus.
Iuvenalis.

K.

Kyberus.

L.

Laërtius.
Lampridius
Lasus.
Lipsius.
Livius.
Lucanus.
Lucianus.
Lucillius.
Ludovicus Vives.
Lutherus.
Lylius Gyraldus.

M.

Macrobius.
Mantuanus.
Marsilius Ficinus.
Martialis.
Marulus.
Menander.
Menechmus Sicyonius.
Menecharmus.
Muretus.

N.

Natalis comes.
Nauclerus.
Nazianzenus.
Neanthes.
Nicephorus.

O.

Olaus.
Origenes.
Ovidius.

P.

Pacificus.
Pagninus.
Pamphus.
Pancirollus.
Papa. Ioh.
Paulus Diaconus.
Paulus Fagius.
Pausanias.
Petronius Arbiter.
Philander.
Philip. Melanchthon.
Philip Camerarius.
Philochorus.
Philostratus.
Phrynichus.
Phyllis.
Piccolmineus.
Pierius.
Platina.
Plato.
Plinius.
Plutarchus.
Poggius.
Pollux.
Polyænus.
Polydorus.
Polymnestus.
Polybius.
Pontianus.
Posidonius.
Procopius.
Propertius.
Protagorides.
Ptolemæus.

Q.

Quintilianus.

R.

Rennemannus.
Reuchlinus.
Robertus Episcopus.
Ruffinus.

S.

Sabellicus.
Sacada.
Salmuth.
Saxo.
Scabilti.
Scaliger.
Scammon.
Schindlerus.
Semus Delius.
Seneca.
Servius.
Sethus Calvisius.
Sidonius.
Sigebertus.
Silius.
Simon Majolus.
Socrates.
Sopater.
Sozomenus.
Staphylus.
Stephanus.
Stesichorus Himeræus.
Strabo.
Stuckius.
Suidas.
Suetonius.

Synesius.
Szegedinus.

T.

Tacitus.
Telestes.
Tertullianus.
Theodoretus.
Theodorus Gaza.
Theognis.
Theocritus.
Theophrastus.
Theopompus Colophonio
Thucydides.
Tibullus.
Timomachus.
Tremellius.
Trithemius.
Turnebus.

V.

Valerius Flaccus.
Valerius Probus.
Varro.
Vatablus.
Vegetius.
Victorius.
Virgilius
Vitruvius.
Wilhelmus Canterus.
Volaterranus.
Vopiscus

Z.

Zacharias.
Zarlinus.
Zenodotus.
Zonoras.
Zvingerus.

Lector

Lector Amice.

En tibi farraginem Erratorum Typographicorum, quæ nobis negligentia, & propè dixerim, somnolentia eorum peperit, quorum erat ista vel præcavere vel tollere. Nam in prima parte tota (quæ Wolfferbyti impressa est) cujus Correctioni ipse adesse potui, vix tot inveniuntur σφάλματα, quot in alterius partis (quam Vvitteberga excudere curavi) vel unico ternione, vel saltem sola Dedicatione. Habeto itaq; me excusatum, & si cubi aliæ adhuc restent mendæ, quas nostra transcursoria nondum attendit lectio, eas prō tua benevolentia emendato.

Proinde legendum.

In Epist. Dedicatoria

a. 4. fac. 2. lin. 18. Adamas.
l. 19. sangvineus.
b. f. 1. l. 12. 1. Reg. 7. 2. Paralip. 3.
f. 2. l. 10. solvant.
b. 2. f. 1. l. 15. Regionis.
l. 19. intelligo,
f. 2. l. 2. Depositi.
b. 4. f. 1. l. 11. Atque.
A. f. 1. l. 13. congruis. l. 17. se-ponuntq;.
f. 2. l. 10. dilucidarenturq; :
A. 2. f. 1. l. 1. Θεωρία.
l. 11. impudenter.
l. 18. Theodoro.
f. 2. l. 3. Φιλομῶσων.
A. 3. f. 1. l. 7. Antistites.
f. 2. l. 22. Liberalitatis.
A. 4. f. 1. l. 7. 8. superstitione ac errore Cantionibus.
f. 2. l. 6. destructores.

In parte prima.

pag. 40. l. 17. communicandum.
p. 85. l. 19. zufallen.
p. 88. l. antep. intelligimus.
p. 120. l. 9. Judæos.
p. 146. l. 4. Exhortatorius.

In altera parte.

p. 155. l. 20. perampla, multa sunt,
p. 156. l. ult. quando vita
p. 157. l. 12. παρέργων
p. 158. l. 17. & Duce,
p. 159. l. 6. expeditiùs
l. 12. offerendæ
l. 18. nihilominus
l. 20. allaborari
p. 160. l. 14. 15. Philologorum
l. 25. ut debui, ita volui
l. 26. V V. M M.
p. 161. l. 4. Arcadici? lin. 8. 9. Vestrûm
l. 17. gaudijs. Xerxes,
p. 165. l. 17. operæ
p. 165. l. 16. extra septa Ecclesiæ ab antiquis decantatam & excultam, viæ ac Methodi, &c.
p. 177. l. 23. Transpadana.
p. 182. l. 28. & in clave ā
p. 195. l. 4. ut, pro, &
p. 229. l. 24. remedio
p. 256. l. 4. molos, l. 5. Priami filius,
p. 264. l. 19. Bagoas
p. 321. l. 13. enarratoris
p. 322. l. 1. TERPSICHORE Jovis;
l. 7. annuus.
p. 325. l. 23. litui, tubæ,
p. 327. l. 23. inter nodos.

p. 329. l. 24. ſtatuêre
p. 333. l. 6. Φορβειὰ Tibicinibus
p. 336. l. 27. hinnuleorum
p. 337. l. 8. emedullatam
p. 341. l. 23. Terpandri
p. 343. l. 12. nuptialis
p. 344. l. penult. Appellat
p. 349. l. 7. ad reconciliationes
l. 8. invitantibus.
p. 351. l. 28. paucis multa
p. 352. l. 10. 11. Pæonibus & proceleuſmatibus.
p. 359. l. penult. lepidiſsimi
p. 365. l. 24. exemptis
p. 367. l. 8. Semeles
p. 369. l. 1. citharœdum
p. 370. l. 2. Briſeis
p. 372. l. 1. Gratias
l. ult. molliens
p. 374. l. 26. vetuſtiſsimos
p. 376. l. 25. Magado Thrace
p. 383. l. 2. perſequendis
p. 391. l. 15. Quomodo,
p. 392. l. 8. pro
p. 394. l. 8. Poëtam
l. 28. 29. Convivijs.
p. 399. l. 1. antiquam
p. 400. l. 26. celeberrimo
p. 403. l. 7. Olympus
p. 407. l. antep. imperitos
p. 410. l. 11. ab ijs
p. 419. l. 13. vigilaret
p. 429. l. 23. in curru
p. 432. l. 22. artificiosè
p. 436. l. 14. Dædalea
p. 438. l. 4. Pommern
p. 439. l. 23. Gemeine
p. 441. l. 24. ἔμπνευστα
p. 443. l. 4. Organum
l. 21. 22. Fagotti Dolzaine
l. 27. & ſimul laterali: ut

FINIS.

SYNTAGMATIS MuSICI

MICHAELIS PRAETORII C.

TOMuS SECuNDuS

De

ORGANOGRAPHIA.

Darinnen

Aller Muſicaliſchen Alten vnd Newen/ ſowol Außländiſchen/ Barbariſchen/ Bäwriſchen vnd vnbekandten/ als Einheimiſchen/ Kunſtreichen/ Lieblichen vnd bekandten Inſtrumenten Nomenclatur, Intonation vnnd Eigenſchafft/ ſampt deroſelben Juſten Abriß vnd eigentlicher Abconterfeyung:

Dann auch

Der Alten vnd Newen Orgeln

gewiſſe Beſchreibung/ Manual- vnnd Pedal Clavier/ Blaßbälge/ Diſpoſition **vnd mancherley Art** Stimmen/ auch wie die Regahl vnd Clavicymbel/ **rein vnd leicht zu ſtiñen: vnd waß in vberliefferung** einer Orgeln in acht zu nehmen ſampt angehengtem außführlichem Regiſter befindlichen:

Nicht allein Organiſten/ Inſtrumentiſten/ Orgel- vnd Inſtrumentmachern/ ſampt allen den Muſis zugethanen ganz nützlich vnd nötig/ ſondern auch Philoſophis, Philologis vnd Hiſtoricis ſehr luſtig vnd anmütig zu leſen.

Benebenſt einem außführlichem Regiſter.

Gedruckt zu Wolffenbüttel/ bey Elias Holwein Fürſtl. Braunſ. Buchtrucker vnd Formſchneider daſelbſt. In Verlegung des Autoris.

Anno Chriſti. M. DC. XIX.

Denen Ehrenvesten / Groß- vnnd Hochachtbarn / Hoch- vnd Wolgelarten / Hoch- vnd wolweisen / auch Führnemen / Herren Bürgermeistern vnd gantzen Raht der Stadt

Leipzig /

Meinen großgünstigen Herren vnd mechtigen Beförderern / etc.

EHrenveste / Groß- vnd Hochachtbare / Hoch- vnd Wolgelarte / Hoch- vnd Wolweise / auch Fürneme / großgünstige Herren vnnd mechtige Beförderer / etc Es ist fast sehr zuverwundern / das man so wenig / ja in etzlichen gar keine nachrichtung haben kan / was vor Instrumenta Musicalia an Blasenden vnnd Besäyteten / so wol im Jüdenthumb bey dem rechten Gottes-dienst / alß im Heydenthumb bey dem Abergleubischen Götzendienst sind gebrauchet worden.

Denn das Jüdenthumb anlangend; so wird der Posaunen Materien gedacht / Inmassen auff GOTtes des Allmechtigen befehl Num. 10. vers. 2. Im Jahr nach erschaffung der Welt 2454 zwey Trommeten von dichtem Silber zu machen von Mose angeordnet worden / dadurch die Gemeine zuberuffen vnd ein Zeichen zu geben / wenn das Heer auffbrechen solte. Die grösse dieser Posaunen nun ist ge-

ist gewesen/daß man sie in einer Hand hat halten können/wie Iud. c. 7. vers. 20. zuersehen. Der form vnd gestalt aber/ hat man gar keine nachrichtung/wie auch gleicher massen/was sie vor einen Laut von sich gegeben/ ob es ein Unisonus gewesen/ oder ob man Variationes oder vnterschiedliche Thon/wie heutiges Tages auff den vnßrigen Posaunen oder Trommetten geschicht/ darauff haben können. Es lest sich aber ansehen/das man Variationes darauff haben können/weil vnterschlecht Blasen vnd Trommeten ein vnterscheid gemacht wird. Schlecht Blasen ist geschehen/entweder mit einer Trommet/ weñ die Fürsten vnd Obristen/oder mit beyden/ wenn die Gemeine sich für die Thür der Hütten deß Stiffts versamlen sollen. Trommeten aber ist geschehen/ entweder in den Festen vnd Newmonden/ oder in Kriegeßleufften/ wenn man die Läger auffbrechen/ oder in den Streit ziehen sollen. Num. 10. v. 3. 4. 5. 6 9 10.

Es wollen etliche fürgeben/ daß die Posaunen/ so das Jubell- oder Erlaß-Jahr anzuzeigen Levit. c 25. v. 10. gebrauchet worden/ (von dessen Hall es das Hall-Jahr genennet) sollen auß einem Horn von einẽ Wider gemachet worden seyn; Wiewol andere vermeinen/ dz sie solche form vnd gestalt zwar gehabt haben/ aber auß Silber oder andern Metal gemacht gewesen seyn.

Pfeiffen. Pfeiffen wird zwar 1. Sam. c. 10. v. 5. 2. Sa. c. 6. v. 5. 1. Reg. c. 1. v. 40. in den Psalmen vnd vielen andern örtern der Schrifft gedacht/ auch wie sie bey Salbung der Könige/ 1. Regum c. 1. v. 40. Gastungen/ Esaiæ 5. v. 15. vnd Leichbegengnüssen Matth. 9. v. 23 gebraucht worden: Aber der Materiæ, darauß sie gemacht/ viel weniger der form vnd gestalt/ auch wie viel sie Löcher gehabt/ oder wie viel Thon sie von sich geben/ gar nicht erwehnet.

Der König David hat nicht allein eine berümbte/ wolbestalte vnd Volckreiche Capellen zu Jerusalem angeordnet/ sondern auch viele Instrumenta erfunden/ vnd auß Hebenholtz/ so auß Ophir gebracht vnd vor diesem in Palæstina nicht gesehen worden/ machen lassen/ wel-

sen / welches denn Besäytete Instrument gewesen / weil sie geschlagen worden / 2. Chronic. c. 29. v. 27. vnter diesen ist auch die Harffe / 1. Reg. c. 10. vers. 11. 12. So mit den Fingern gegriffen / 2. Sam. c. 6. v. 5.

Vnd das David viel Instrument erfunden / auch machen lassen / bezeuget die heilige Schrifft / 1. Chron. c. 23. v. 5. vnd c. 25. v. 7. 2. Chron. c. 29. v. 26. 27. vnd Iosephus lib. 7. Antiquit. Iudaic. Derer werden etzliche in den Psalmen hin vnd wieder / aber Bloß nach den nahmen erzehlet / darauß weder jhre Abriß noch Intonation, noch wie eine Säyte gegen die ander in Instrumento Octa-Chordo, Deca-chordo, &c. gestimmet / zuvernemen. Es ist aber König Davids Cappell in die vier tausent Personen starck vnd dergestalt disponirt gewesen / das darvnter zweyhundert vnd acht vnd achtzig Directores, so in vier vnnd zwäntzig Chor abgetheilet / vnnd in jedem Chor zwölff Personen gebraucht worden / vnter denen sind drey tausent / sieben hundert vnd zwölff andere Musicanten / welche zu jedem Chor mehr alß anderhalb hundert Personen thun / gewesen. Diese alle haben auff den Instrumenten / So König David machen lassen / Musiciret, 1. Chron. c. 23. v. 5. vnd c. 25. v. 7.

Solche Cappellam hat Salomon nicht allein / weiter erhalten / sondern auch ebener massen Harffen vnd Psalter auß Hebenholtz / so auß Ophir gebracht worden / machen lassen. 2. Chron. c. 9. v. 10. 11.

Hieronymus in Epistola ad Dardanum, Iosephus vnd Polydorus Virgilius lib. 1. c. 15. de inventione schreiben / daß die Cither bey den Hebreern vier vnd zwantzig Säyten gehabt / die gestalt aber sey gewesen ein Triangel oder ein Griegsches Deltoton, daraus etliche der vnsern die jtzige Harffen machen. Denn ist noch ein ander Instrument / welches Iosephus Cynnyram nennet / hat zehen Säyten gehabt / vnd ist mit einem Plectro: vnd noch eins / so er Nablum nennet mit zwölff Säyten / ist mit den Fingern geschlagen worden: Wird aber nicht gedacht / wie sie formiret oder gestimmet gewesen seyn.

Daß aber im Jüdenthumb die Instrumenta nicht eigentlich beschrieben; ist vielleicht die vrsach/weil dieselbige den Jüden allen bekand gewesen/vnd vnnötig von bekanten dingen viel zu schreiben: Vber das auch/daß Sie so dahero Instrumenta, welche sie bey Verrichtung des wahren Gotteßdienstes im Tempel dem Ewigen vnnd Allmechtigen GOtt zu Ehren/den abergleubischen Heyden zu jhrem Götzendienst vnd Mißbrauch nicht haben gönnen vnd Communiciren wollen/damit nicht die Perlen für die Säwe/wie man sagt geworffen würden.

Heydenthumb. Von Pfeiffen vnd Beſäyteten Jnſtrumenten im Heydenthumb hat man noch etwas mehr nachrichtung aus Historicis, Poëtis, Philologis vnd Musicis, wie viel die Pfeiffen löcher/die Beſäyteten Jnstrument aber Säyten gehabt haben. Etliche Pfeiffen sind von sieben Röhren zusammen geſetzet gewesen/daher Virgilius spricht: Disparibus septem compacta cicutis FISTVLA, welche anders nichts sein als vnsere sieben Claves: A. B. C. D. E. F. G. Oder sieben Voces Musicales recentiorum vulgares: Vt, Re, Mi, Fa, Sol, La, Ni: Oder der Belgarum new erfundene Bo, Ce, Di, Ga, Lo, Ma, Ni. Etliche Pfeiffen haben nur vier Löcher gehabt/welche M. Varro alß testis αὐτόπτης in dem Tempel Marſyæ geſehē hat/wie er schreibet lib. 3 de L. L. Etliche Pfeiffen Spondaicæ genennet/haben löcher gleiche weit von einander; Dactylicæ aber vngleiche gehabt. Scal. lib. 1. c. 20. Poët. Tibia Phrygia ſiniſtra hat zwey löcher/dextra nur Einß gehabt/wie Servius in 9. Aeneid. v. 618. ex Varrone bezeuget.

Die Tyrrheni haben eine art von Pfeiffen gehabt/so aus zweyen Röhren zuſammen geſetzet. Die kleine Röhre vnten ward geblaſen/ waßerröhrin darauß ging der Wind in die gröſſere vnd bewegete das Waſſer/welches darinne war/vnd gab alſo eine groſſe Harmoney von ſich Scal. lib. 1. c. 20, Poët. Iulius Pollux lib. 4.

Es be-

Es beschreibet auch Vitruvius lib. 10. cap. 13. de Architectura das Instrument/so man Hydraulicum nennet/ vnd vom Ctesibio sol erfunden seyn/wie Plinius lib. 7. c. 37. Ramus lib. 1. Schol. Mathemat. Turnebus 1. Adversar. auß welchem ohne zweiffel hernach vnser Orgel entsprungen ist.

Die Besäyteten Instrument anlangend/ ist die Leyre in gestalt eines Schlitten (wie Cœlius Rhodiginus lib. 9. cap. 6. Antiq. Lect. auß dem Ammonio Marcellino bezeuget) formiret, die Säyten im anfang von leynen Fäden/hernach aber aus Därmen gemachet gewesen. Scal. lib. 1. cap. 48. Poët. An der Zahl nur vier/entweder nach der Zahl der vier Element / oder vier Zeiten des Jahrs: Oder der vierden zahl zu Ehren/ welche von der Pythagoricis für eine heilige Zahl ist gehalten worden / dabey sie auch geschworen / wie Pythagoras in aureo carmine bezeuget:

Ναὶ. Μὰ τὸν ἀμετέρᾳ ψυχᾷ παραδόντα τετρακτὺν
Παγὰν ἀενάου φύσεως, vnd bey dem Macrobio, A. Gellio, Suida vnd andern weitleufftiger zuersehen ist:

Oder den Musis zu ehren/derer im anfang nur vier sollen gewesen seyn: Oder nach der Zahl der vier Numerorum Harmonicorum proportionalium Pythagoreorum 1. 2. 3. 4. Darinnen alle der alten Consonantiæ, alß Vnisonus, Quarta, Quinta, Octava, Duodecima vnd Decimaquinta begriffen. Es hat aber die erste vnd letzte Säyte eine Octavam: Die mitelsten beyde vntereinander einen Tonum, gegen die eusserstẽ aber eine Quartam oder Quintam geklungen/ wie aus diesen numeris Harmonicis 6. 8. 9. 12. klärlich zu ersehen. Es ist aber diese Musica im anfang sehr schlecht

gewesen / biß auff die zeit Orphei, da die Zahl der Säyten auff Sieben kommen ist / nach der Zahl der sieben Planeten, oder nach der sieben Töchtern Atlantis, darvnter Maja des Mercurii Mutter / so die Leyre erst erfunden / gezehlet worden / Polyd. Virgil. lib. 1. cap. 15. de invent. bezeuget.

Hernach sind andere Instrumenta mit vieln Säyten erfunden / alß Epigoniam vom Epigono Ambraciota mit 40. Simicum mit 35. Säyten / derer Iulius Pollux vnd Ioseph. Zarlinus in proœmio Dial. 1. Demonstrat. Harm: vnd Magadis mit 20. Säyten / deß Athenæus lib. 13. gedencket.

In Palæstina, Asia minore vnd Græcia sind keine Vestigia mehr verhanden jrgend alter Instrument: Denn es hat Mahometh zur fortpflantzung seines Tyrannischen Regiments / Teuffelischen Sect vñ groben vnmenschlichen Barbarey nicht alleine die freyen Künste so zur freundlichkeit / sondern auch alles was zur frölichkeit dienlich / alß Wein vnnd Säytenspiel in seinem gantzen Lande verbotten / vnnd an deren stadt eine Teuffels Glocke vnnd Rumpelfaß mit einer schnarrenden vnd kikakenden Schalmeyen verordnet / welche annoch bey den Türcken in hohen Wert vnnd so wol auff Hochzeiten vnnd Frewdenfesten / alß im Kriege gebrauchet werden. Denn wenn des Türckischen Käysers / oder anderer grosser Herrn Kinder solten Beschnitten werden / wird ein solcher Proceß angestellet.

Erstlich reiten zween Türcken vorher / einer mit der Heertrummel / der ander mit einer Schalmeyen / darauff folgen etliche wollaußgestaffierete Reuter / vnd nach diesen wieder zween Spielleute den ersten gleich. Nach diesem führet man einen Ochsen mit vergüldeten Hörnern vnd wollriechendem Laub vmbhenget / welchen eine grosse

anzahl

anzahl Reuter folget. Darauff Spielleut vnd wieder ein Ochse/dem Ersten gleich. Diesem folgen etliche vorneme Herrn vnd Reuter/ dann ein hauffen wolgeputzter Jauitscharn zu Fuß / vnter welchen des Herrn Sohn / so beschnitten werden sol. Diesem folgen zu letzt viel Spielleut mit Trummeln vnd Schalmeyen biß zur Kirche.

Wenn auch ein Christ zum Mammelucken vnd Türcken worden vnd sich beschneiden lassen/setzet man jhn auff ein schön Pferd/ führet jhn durch die gantze Stadt mit Schalmeyen vnd Trummeln. Diese Lumpen Music wird noch heutiges Tages bey den Türcken in hohem Wert geachtet/ vnsere aber dagegen zum eusserstẽ verachtet. Denn wie einßmals Franciscus I. König in Franckreich/ dem Türckischen Bluthunde Solymanno welcher Anno C. 1520. der Türckischen Hegyræ aber 926. in sein Tyrannisch Regiment getretten / ein groß vnd statlich Instrumentum Musicum, daran etliche Männer mit verwunderung der Türcken genung zu tragen gehabt / sampt etzlichen ausserlesenen in der Musica wolgeübten Künstlern vnd Musicanten zur sonderlichen Verehrung vberschicket hatte / ist es im anfang zwar dem Türckischen Käyser lieb vnd angenehm gewesen. Alß aber bald hernach zu Constantinopel das Volck mit hauffen zu lieff / solche außländische/liebliche Musicanten zu hören / vnd sonderliche lust vnd liebe zu dieser Kunst gewan/ besorgete sich der Türckische Käyser/es möchten die Seinen jhre grobe Barbarey hiedurch ablegen vñ freundlicher/oder seinem vorgeben nach/ Weich vnd Weibisch werden: Ließ derowegen solch herzlich Instrument zerbrechen / vnnd mit Fewr verbrennen vnnd schickete dem Frantzosen seine Musicanten wieder zu Hausse.

Aber weil hiervon in Primo Tomo Syntagmatis Musici außführlichen Bericht zu finden/ so erachte ich vnnötig/ mit mehrerm alhier darvon weiters zuerinnern.

Weil man denn nun von der form/gestalt vnd abriß der alten

Instru-

Instrumenten/so wol derselben Säyten/Löcher vnd Intonation keine oder gar wenig nachrichtung hat/alß habe ich mich meiner Einfalt nach bemühet nicht allein der jetzigen in Teutschland/Italia/Franckreich vnd Engelland gebreuchlichen/kunstreichen vnd lieblichen Instrumenten Abriß vnd Contrafractur, Sondern auch derselben Intonation, wie Hoch vnd Niedrig dieselben können gebraucht werden/in diesem Tomo Secundo, ans Liecht zu geben: Darauß denn nicht allein die Instrumentisten zuersehen/wie die Blasende so wol alß Besäytete Instrumenta in einander zu ziehen/zu stimmen vnd zugebrauchen seyn/ sondern auch die Cantores in anordnung der Concert-Music, welche Stimmen sich zu diesem oder jennem Instrument wegen Tieffe oder Höhe schicken/zu ersehen hetten.

So hab ich auch der Außländischen/Barbarischen vnd Bewrischen Instrumenten/so zum theil in der Mußcaw/Türckey vnd Arabien/zum theil in India vnd America gebraucht werden/Abconterfeyung mit hinzu setzen wollen/damit sie vns Teutschen/zwar nicht zum gebrauch/besondern zur wissenschafft auch bekant sein möchten.

Demnach auch von den Orgeln nicht viel in den Historien gefunden wird/alß habe ich/so viel von alten Orgeln vnnd derselben Structur ich wissenschafft haben können/auch mit hierein bringen wollen/auch wie aus der Dispositition der Alten/diese jetzige Newe Orgeln/ von Jahren zu Jahren/so wol an Pfeiffwerck vnd viellerley art Stimmen auff vnterschiedliche Fuß-Thon gerichtet/alß Blaßbelgen/ Windladen/Manual vnnd Pedal-Clavir, &c. entsprungen seyn: Dann auch an stadt eines Corollarii, wie die Regahl vnd Clavicymbel rein vnd leicht zu stimmen seyn/was in vberliefferung einer Orgel sonderlich in acht zu nemen/auch etlicher vornemen Orgeln Dispositiones zu gleich mit hinein setzen wollen.

Weil denn E. H. W. vnd Herrl. besondere grosse fautores der Music sein vnd dieselbe hoch/lieb vnd wert halten; gestalt sie denn vornehme Leute in jhrer hochlöblichen Schule jederzeit gehabt/alß Georgium Rhaw/welcher zu seiner zeit albereit eine Missam mit 12.

Stim-

Stimmen Componiret, in Sanct Thomas Kirchen in grosser Versamlung Musiciret, vnnd damit einen grossen applausum promeriret hat / auch hernach vmbs Jahr Christi 1530. eine besondere Musicam practicam in zwey Büchern außgehen lassen / welche auch annoch von den Italis allegiret wird: Denn auch Iohannem Galliculum, welcher in praxi also erfahren gewesen / daß er vmbs Jahr Christi 1520. einen sonderlichen Tractat de compositione Cantus in öffentlichen Druck hat außgehen lassen: Anderer nach diesen / geliebter Kürtze halben zu geschweigen / wird mit allen ehren vnd ruhm gedacht deß hocherfahrenen vnd vortrefflichen Mathematici, Musici vnnd Chronologi Herrn Sethi Calvisii S. gedechtnüß / welcher nicht allein in Chronologicis vnd Musicis jhm einen vnsterblichen Nahmen erlanget / besondern auch den trefflichen Mann M. Iohannem Lippium dermassen Instituiret, daß er in Musicis weit kommen / auch viele Scripta ferner gemeinem Vaterland zum besten hette in publicum geben können / wo er nicht durch den frühzeitigen Todt aus diesem leben wehre hinweg genommen worden / dessen stell aber numehr mit einem auch vornemen Musico practico vnd Componisten Iohan-Hermanno Schein ersetzet worden. Alß bin ich auch der meinung / das vorgedachtem vortrefflichem Calvisio, sonderlich / was Theoriam in Musicis anlangen thut / der Sinnreiche Mathematicus vnd Musicus Theoricus, Henricus Baryphonus V Verniggerodano Cherusci jetziger zeit Musicus vnd Cantor zu Quedlinburg rühmlich nachfolgen / vnd seine Opera Theorico-Musica, damit Teutscher Nation mercklichen wird gedienet seyn / auch albereit viele vorneme Leute mit verlangen darauff warten / in kurtzen an Tag geben wird.

Vnd dieweil auch von E. Hochw. vnd Herrligk. meiner wenigen vnverdienten Person biß daher grosse Gunst / geneigter Wille vnd Guthat wiederfahren / dafür ich mich noch zur zeit danckbar zu erzeigen keine füegliche gelegenheit haben können. Alß bin ich in den gedancken gestanden / ich wolte mit diesem gar geringen Opusculo E. E. alß einer der gern Danckbar sein wolte / wenn er nur könte / mich einstellen /

len/Ob nun wol das Werck an jhm selbest zwar nicht groß vnd ansehnlich/so hoff ich doch/es werden E. E. nicht auff das Werck allein/sondern vielmehr auff mein gutes/danckbares Hertz vnd Gemüt sehen/den Willen vor die That auff vnd annemen/vnd ferner meine vnd der meinigen großgünstige Herrn/Patroni vnd Beförderer sein vnd bleiben. Diß grosse vertrawen setze zu E. E. ich festiglich/vnd denselben nach meinem geringen vermügen alle wilferige Dienste zubezeigen bin ich jederzeit höchlich beflissen/dieselbige göttlichem Schutz vnd Schirm zu allem glücklichen wolergehen hiemit heilsamlich vnd getrewlich befehlende. Datum den 19. Iunij, an welchen nun mehr vor 1294. Jahren das Concilium zu Nicea, so von dem Christlichen Käyser Constantino Magno außgeschrieben/vnd von 318. Bischöffen wieder die verfluchte Ketzerey des Arry gehalten worden/seinen anfang genommen/auch diß decretum gemacht/das man in der Kirchen dem Versiculo: Gloria Patri & Filio & Spiritui Sancto diesen folgenden hinzu thete: Sicut erat in principio, & nunc, & semper, & in secula seculorum, Amen. Im Jahr nach Christi Geburt Stylo Vulgari 1619. nach dem exacto Calculo aber 1621. nach erschaffung der Welt 5568. der Sündflut 3912. außgang aus Egypten 3116. Erbawung der Stadt Rom 2371. in der 599. Olympiade.

E. E. Hochw. vnd Herrl.

Vnter Dienstwilliger

Michaël Prætorius C.

Allen Organisten, Instrumentisten, Orgel- vñ Instrumentmachern/ vnd denen die Musicam Instrumentalem, nicht allein Teutscher sondern auch anderer Nationen, exerciren vnd Liebhaben.

VNschet der Autor neben gebürlichem Gruß/ vnd nach Standes gebühr sein Dienste/ Glück/ Segen vnd alle Wolfart: Vnd bittet dienstfreundlich/ es wolle ein jeder diese seine wolgemeinte Arbeit/ welche er nicht mit geringer Mühe vnd Vnkosten/ so wol auß andern bewehrten Schrifften/ Relationibus, als auch sonsten aus eigner fleissiger Erforsch- vnd Erfahrung zusammen bracht/ im besten/ vnd nicht dergestalt auffnemen oder vermercken/ ob wolte er diese Kunst zu gemeine machen/ vñ vor einen jeden deroselben vnwissenden Hümy- vnd Stümpler in vnser Teutschen Mutter Sprach an Tag geben. In massen jhme denn allbereit solches von etlichen flachgelehrten Klüglingen zur vngebühr beygemessen vnd auffgerücket worden: All dieweil dieses ja keine Sacra Vestæ, oder Matris Deorum, welche prophanum vulgus, wie der Poët redet/ vorbey gehen müssen; noch Magisterium Lapidis Philosophici, welches Secretioris-Philosophiæ Authores vor ein sonderlich Mysterium halten wollen; Noch in der Natur verborgene rationes vnnd vrsachen/ warvmb der Nympharum Insulæ in Lydia auff der Pfeiffen Thon sich vom Erdreich ab/ mitten in die See begeben vnd Kreuzweise sich bewegen/ alß führeten sie einen Reigen/ vnd hernach wieder an jhren Ort an den Vfer kehren/ welches M. Varro, alß der es selbsten mit Augen angesehen haben wil/ bezenget.

Es weis sich auch der Autor gar wol/ ohn einiges erinnern zu bescheiden/ daß er Primum Tomum in Lateinischer Sprach an Tag geben/ deme den billich die andern Tomi in gleicher Gestalt hetten folgen sollen/ wo er nicht gnugsame Vrsachen gehabt hette/ diesen II. vnnd auch III. Tomum in Teutscher Sprach zu divulgiren, weil ein jede Sprache nicht allein jhre besondere Idiomata im reden/ sondern auch absonderliche vnd eigene Terminos hat/ welche bey den jetzigen Italis vnd Germanis im gebrauch/ nicht wol mit eigentlichen vnd deutlichen Lateinischen dictionibus vnd Wörtern vertiret werden können/ vnd dahero die Rede vielmehr vertunckelter vnd vnverstendlicher als deutlicher würde/ bevorab/ weil meistentheils Orgel- vnd Instrumentmacher/ Organisten vnd Instrumentisten der Lateinischen Sprach nicht kündig seyn.

So hat der Autor in diesem/ wie auch in allen andern seinen Operibus dahin gesehen/daß er mit seinem von GOtt dem HErrn aus Gnaden jhme verliehenem Talento vnd Gaben gemeinem Vaterlande Teutscher Nation dienen möchte / vnd der Posteritet, so kurtz denn auch noch diese zum Ende nahende vergengliche Welt stehen mag / zum Gedechtnüs wolmeinend nach sich verlassen: Was nemblich vor vnterschiedliche Musicalische Instrumenta zu dieser lezten noch vbrigen zeit GOtt Lob/ so wol in Käyser: König: Chur: vnd Fürstlichen Capellen/alß anderen Kirchen zu GOttes Ehren/ vnd vnserer Herzen seliger auffmunterung im löblichen vnd stettigem gebrauch seyn.

Zu wünschen wehre es wol/daß man/was eigentlich für Musicalische Instrumenta vnd Organa Ecclesiastica vor vnd zu Davidis, Salomonis auch nach deren zeiten/vnd wie ein jedes nach seiner Art eigentlich gestalt/ gestimmet vnd beschaffen gewesen/ jeziger zeit wissen vnd zum gebrauch haben könte. Es ist aber solches leider in keinen Antiquiteten hinderlassen / daher vns denn der Alten Musica Instrumentalis so wenig / ja gantz vnnd gar vnbekant blieben. Man findet in etzlichen Bibliotecken ein Buch Anno Christi 1511. zu Basel in 4to getruckt / darin etzliche der Alten / so wol auch etliche der jezigen Instrumenta abgerissen: Aber es ist ein solches Werck so gar Alt nicht / vnd kan noch darzu der abgerissenen Instrumenten gebrauch vnd eigentschafft nicht sonderlich daraus vernommen werden.

Derowegen verhoffet der Autor, vorgenante Zoili werden sich eines andern vnd bessern bedencken: Vnd wenn sie betrachten/ wie viel herrlicher Sachen vnd treffliche Künste von vornemen Medicis, Chirurgis, Mathematicis, Geometris, Pictoribus vnd andern der Freyen Künsten erfahrnen publiciret vnd an Tag gegeben/ damit der posteritet mercklichen gedienet worden: Auch seine wol- vnnd gemeinem Nutz zum besten gemeinte labores mit besserm Betracht vnd nachdencken ansehen: Kan auch gern geschehen lassen/das hiernechst andere vñ vortrefflichere Leute/welche sich viel Jahre in den Antiquiteten nicht allein der Musicorum, sondern auch Historicorum vnd Philosophorum ziemlich weit vmbgesehen/ daher Vrsach nemen/ diese schlechte delineationes vnd geringe Anleitung mercklichen zu verbessern / auch deutlicher vnd vollkommener an Tag zu bringen: Andern anfahenden aber wil er hiemit zu fernerm nachforschen vnd nachdencken nur ein weinig anlaß gegeben haben / Vnd dofern er ja in einem oder andern so wol in seinen Ersten als diesen jezigen Operibus hallucinaret oder geirret/zu viel oder zu wenig gesezt oder geschrieben hette: So zweiffelt er nicht/es werden vernünfftige Herzen/ die nicht aus affecten, Haß/

Neid

Neidt oder Mißgunst / so sie etwa zu seiner Person ohn Vrsach vnd vnverschuldet tragen möchten / vrtheilen vnd judiciren, sondern alles im besten verstehen vnd auffnemen: auch darbey betrachten / daß jhme wegen des vielen hin- vnd herwiederreisens / Leibes schwachheit / vnd anderer grossen Beschwehrung / Vnruh vnd viel vnsäglichen verhindernüssen / vnmüglich alle dinge eben so genaw auff die Goldwage zu legen: Welches die jenigen / so sonsten nichts gedencken / als wie sie einem ehrlichen Mann ein Mackel anhengen mögen / vnd allein das / was sie thun / für Köstlich vnd Rühmlich achten vnd halten / billich thun solten: Damit jhnen nicht vorgeworffen werden möchte / das Alte Proverbium: Hic Rhodus, hîc salta. Welches er doch dahin gestelt sein lassen vnd gedencken muß / Ne Iovem quidem, sive serenum sive pluvium, omnibus placere posse. Will sich also hiemit in aller rechtschaffenen offrichtigen Musicorum vnd Musices amantium, Organistarum vnd Organo ποιῶν benevolentz vnd Gunst zum besten anbefohlen / vnd dargegen seines theils zu allen müglichen Diensten / so lang jhm der liebe GOtt das Leben gönnet / nach gebühr anerbotten haben. V.

DIe fVrCht Des Herren Ist Der VVeIsheIt anfang.

In dieser

ORGANOGRAPHIA

oder II. Tomo,

Sind Fünff Theil oder Partes begriffen:

Im Ersten Theil.

wird tractiret

Instrumentorum Musicalium Nomenclatura:

Aller Musicalischen Instrumenten / so zu vnser jetzigen zeit im Gebrauch / Distribution vnd Begriff in vnterschiedenen Abtheilungen / sampt deroselben Namen oder Nennung mit beygesetzter Tabell, pag. 1. biß 8. vnd auch 10.

Im Andern Theil.

Intonatio & Proprietas:

Aller Blasenden vnd Besäyteten Instrumenten mancherley Stimmen / vnd deroselben Thon / nach jhrer grösse vnd eigenschafft möglicher höhe vnd tieffe zuerzwingen. In einer Tabell vnd eines jeden Instruments insonderheit beygefügter Erklärung.

1. Wie die Wörter / Instrument vnd Instrumentist / Accort, Sorten vnd Falsett-Stimmen / in Pfeiffen vnd andern Instrumenten zuverstehen seyn. pag. 11. 12. 13.
2. Vom rechten Thon der Orgeln vnd anderer Instrumenten / auch der Menschen-Stimmen: vnd von vnterscheid der Chor- vnnd Cammer Thons. pag. 14. 15. 16. 17.
3. 4. Vniversal-Tabel, darinnen die Claves Signatæ / die Claves in Scala Tabulaturæ, die Namen vñ zahl der Füsse / nach Orgelmacher Art / vff allen Instrumenten zu finden. pag. 18. 19. biß 30.

Blasende Instrumenta.

5. Tromboni: Posaunen: p. 31. 32.
6. Trommetten: Tubæ: p. 32. 33.
7. Flöitten / Plockflöitten / Flauti. pag. 33. 34. 35.
8. Querpfeiffen: Piffari: pag. 35.
9. Zincken / Cornetti: pag. 35. 36.
10. Pommern / Bombart / Bombardoni; Schalmeyen / Piffari. pag. 36. 37.
11. Fagotten: Dolcianen. pag. 38.
12. Sordunen. pag. 39.
13. Dop-

13. Doppioni. pag. 39.
14. Racketten. p. 39. 40.
15. Krumbhörner/Storti. pag. 40. 41.
16. Corna-Muse. p. 41.
17. Bassanelli. p. 41. 42.
18. Schryari. p. 42.
19. Sackpfeiffen. pag. 42. 43.

Besäytete Instrumenta.

20. Violen de Gamba: Violuntzen. pag. 43. 44. 45. 46.
21. Viol Bastarda. p. 47. 48.
22. Violn de Bracio. Geigen: Fideln. p. 48.
23. Lyra: Leyren. pag. 49.
24. Testudo: Laute/ Liuto. p. 49. 50. 51.
25. Theorba. p. 52.
26. Quinterna. p. 53.
27. Pandurina: Mandürichen. p. 53.
28. Pandorra: Bandoer. p. 53. 54.
29. Penorcon. p. 54
30. Orpheoreon. p. 54
31. Cithara: Cittern allerley Art. p. 54. 55
32. Harpa: Harff. p. 56
33. Scheitholt. p. 57
34. Trummscheit. p. 57. 58. 59
35. Monochordum. p. 60
36. Clavichordium. p. 60. 61. 62
37. Symphony: oder Instrumēt. p. 62
38. Spinett oder Instrument. p. 62
39. Clavicymbell. p. 63
40. Vniversal-Clavicymbel. p. 63. 64. 65. 66.
41. Clavicytherium. p. 67
42. Claviorganum. p. 67
43. Arpicordum. p. 67
44. Geigenwerck. p. 67. biß 72
45. Regahl. p. 72. 73. 74. 75
46. Noch andere vnnd sonderlich Alte Instrumenta.
Chorus Psalterium. } p. 76
Psalterium dechacordū }
Cythara Hieronymi. p. 76. 77
Tympanum Hieronymi. p. 77
Tuba Hieronymi. p. 77. 78
Organum Hieronymi. p. 78
Zimbalum Hieronymi. p. 78
Alt künstlich Positieff. p. 80.

Im III. Theil.

Historia Veterum Organorum.

Von der Ersten Invention der Alten Orgeln/ jhrer Dispositionen, der Claviren, Laden/ Blaßbälgen vnd was sonsten mehr darzu gehörig: Auch wie das alles von einer zeit zur andern vermehret vnd verbessert/ vnd biß zum jetzigen Stande gebracht worden.

1. Von der dignitet vnd excellentz der Orgeln. pag. 82. biß 89
Do dann vnter andern auch dieses erwehnet wird/ das wol zu wünschen wehre/ daß man die Organisten so dieser edlen Kunst mit sonderbahrem ernst/ eiffer vnd fleiß zugethan/ mit besserer Besoldung vnd Vnterhalt versehen/ vnnd nicht geringer vnd verächtlicher/ alß den geringsten Handwercksmann achten vnd halten möchte: Bevorab weiln zu Davids zeiten solche vnd dergleichen Ecclesiastici vnd Geistliche Musici, Leviten vnd Priester gewesen/ vnd negst den Priestern alß jetzigen Predigern vnd Pastorn geordnet vnd geachtet worden. Vnd bin ich in den vnzweiffelbahrn gedancken/ wañ der König David (alß vor andern ein sonderbahrer Liebhaber/ Patron vnd Fautor der Musicorum, Ja ein Obrister vnter allen Capellmeistern vnd Musicis) einen solchen vortrefflichen Organisten/ alß jetzo an etzlichen Orttern verhanden/ hören vnd haben mügen/ er hette nicht gewußt/ wie hoch er Jhn extolliren vnd erheben sollen: Da jetziger zeit etliche/ vnd zwar gute Organisten/ sich jrrgent mit 50. 40. 30. Ja noch weniger Thalern zur Jährlichen Besoldung abspeissen lassen müssen: Daher ich mich nicht gnugsam verwundern kan/ wovon doch solche gute Leute offtmals mit Weib vnd Kind sich erhalten/ vnd jhr hin- vnd außkommen haben mügen. Vnd weil man denn mit sonderbahrer Lust vnd Liebe zu höret/ wenn ein hurtiger Organist die Geistliche Latin- vnd Teutsche Psalmen vnd Lieder auff der Orgel schön/ anmütig vnd lieblich (dadurch das Hertz gleichsamb vor Frewden in sich mit besonderer Andacht vnd auffmerckung Jauchzet vnd Iubiliret, vnd zu folgender Predigt ermuntert vnd angetrieben wird) tractirt vnd herfür bringt: So solten demnach alle vnd jede Obrigkeiten/ Rähte in Städten/ Kirchväter auch Gemeinden jedes Orts billig dahin sehen vnd bedacht seyn/ daß solche Kirchen Diener in grösserem respect gehalten vnd mit besserer Competentz, Besold- vnd Vnterhaltung versehen werden müchten.
Welche erinnerung von mir nicht in vngutem zuvermercken/ Ich dienstlich Bitten thue.
2. Wie lange sie im gebrauch/ vnd wer sie erstlich enfunden. pag. 89. biß 93
3. Von den allerersten vnd kleinern Orgelwercken/ wie dieselben anfenglichen an Stimmen vnd sonst gewesen. p. 93. 94. 95
4. Von den nechstfolgenden Mittlern-Wercken. - - pag. 95
5. Wie vnd wann das Pedal erfunden. - - - p. 96. 97
6. Von den gar grossen Alten Orgelwercken. - - p. 97. 98
7. Von der Dispolition der Claviren in den Alten Orgeln: vnd was vor Harmony zu der zeit darauff zu wege gebracht vñ geübt wordē. p. 98. 99. 100. 101.

8. Vom Thon der Alten Orgeln / vnd wie die Claves von Pfeiffen disponirt gewesen. - - - - - p. 101. 102. 103
9. Von dero Zeit Blaßbälgen. - - - p. 103. 104
10. Von vnterschiedlichen Namen der Alten Orgeln. pag. 104. 105. 106
11. Vom vnterschied der Alten vnd Newen Orgeln. pag. 106. 107
12. Wie vñ welcher gestalt die Spring-vñ Schleiffladen erfundē. p. 107. 108. 109
13. Die Clavir: - - p. 109. biß 113. so wol
14. Die Stimmen vnd Pfeiffen geendert vnd vermehret / vnd biß zu vnserer jetzigen zeit alles zum besserm Stand gebracht worden. pag. 113. biß 118

Im IV. Theil.

Historia Novorum Organorum.

Von den rechten Namen vnd Titel vnserer jetzigen Newen Orgeln / nach jhrer Proportion vnd Grösse der Principaln. p. 121. 122. 123
I. Von allerley Art / vnd mancherley Namen der Stimmen in den Orgeln / wie dieselbe nach jhrem Laut oder Klang / vnd dero sonderbaren Eigenschafft recht eingenommen vnd verstanden: Auch wie solche Stimmen vnterschiedlich / auß der länge jhrer Corporum generaliter, vnd in gemein nach den Füssen / oder zahl der Füsse in jhrem vnterschiedenen tieffern vnnd höhern Thon gerechnet werden mögen. Mit mehrererm vnd fernerm Bericht / was bey jeder Stimme in Specie vnnd besonders zu wissen von nöhten sey / Alß: Von der Mensur oder länge der Pfeiffen: Deroselben Abtheilung: pag. 125. 126

Mit beygefügter Vniversal-Tabel.

Da dann folgend gehandelt wird.

1. Von offenen Stimmwercken / so Principaln Art vnd Mensur seind. pag. 126. 127. biß 131
2. Von Holflöitten vnd derselben Eigenschafft. p. 131. 132. 133
3. Von Gembshörnern / Plock-Spitz- vnd Flachflöitten. p. 133. biß 136
4. Von Quintadehnen-Nachthorn- vnd Querflöitten. p. 137. 138
5. Von Gedacten allerley Art. p. 139. 140
6. Von Rohrflöitten. - - - p. 140. 141. 142
7. Von offenen Schnarrwercken. - - p. 142. biß 146
8. Von Gedäckten Schnarrwercken - p. 146. 147. 148

III. Vnterricht/wie man Schnarr-Wercke in den Orgeln/So wol auch absonderlich die Regahl-Werck vnd andere Instrumenta, alß Clavicymbeln, Spinetten vnd dergleichen vor sich selbst recht vnd rein accordiren vnd einstimmen könne: Jm gleichen/welcher massen die andern Pfeiffen nachzustimmen/oder im stimmen nachzuhelffen. p. 148. biß 158

IV. Wie sich die Kirchen/vnd die jenige/so vnserm HErrn GOtte zu Ehren ein Orgel-Werck in jhren Kirchen setzen vnd bawen lassen wollen/wol fürzusehen haben/daß sie sich nach erfahrnen vnd berühmten Orgelmachern vmbthun/damit sie nicht vmb eines geringen Vortheils willen/den sie bey etlichen vnerfahrnen vnd allererst anfahenden Orgelmachern zu erhalten vermeinen/berückt; Auch beydes von Erfahrnen vnd Vnerfahrnen wol vbersetzt/vnd zuweilen gleichwol mit einem vnbeständigen wandelbaren Werck/dargan man Jährlich zu flicken vnd zu sticken hat/versehen werden.

Jm V. Theil.

1. Etliche Dispositiones vnd verzeichnüs aller Stimmen vnd Registern/so in den fürnembsten Orgeln Teutsches Landes gefunden werden. p. 161. biß 203 auch 233
2. Ein außführlicher Index vnd Register. pag. 205. biß 230
3. Wie man ein Pfeifflein zur rechten Chor-maß vnd Chor-thon in Holtz oder Metall verfertigen vnd sich desselben nothwendig zugebrauchen haben könne.

Jm VI. Theil.

Sciagraphia: oder Theatrum Instrumentorum.

Eigentliche in Holtz gerissene vnd geschnittene Abrisse vnd Abcontrafeyung eines jeden vnd aller Musicalischen/der Alten vnd Newen/Außländischen vnd Einheimischen Instrumenten, Grösse/Länge vnd Dicke/gar just nach dem Maßstabe/in etlichen Viertzig Stöcken vñ Holtz-Rissen gezeichnet vñ abgetheilet.

Mit beygefügtem Indice vnd Register.

Von Harmonischer Einigkeit der Kirchen Music.

ES felt aber vnter andern auch in diesem vnd sonderlich in Tertio Tomo, vor Cantoribus vnd Musicis auch dieses so hochnötig zu erinnern für/daß die Cantores vnd Organisten in öffentlicher λειτουργία vnd Kirchen Ampts Verwaltung/so mit der Orgel vnd Chor-Gesang vmb ein ander vmbgewechselter weise zu bestellen/sich in gebührlicher concordia

vnd ein

vnd einmütiglich friedlich begehen vnd mit Chormessiger Harmonischer Intonation vnd Finalen einer dem andern begegnen solten/damit nicht die Music confundirt, GOtt vnd Christliche Gemeine geergert werde/vnd sie jhnen selbst schaden zuziehen mögen. Denn wenn ein Organist nicht den gebührlichen Ambitum behelt, besondern den Gesang dem Cantori zu wieder/per Secundam oder Tertiam transponiret, gehet es hernach entweder in die höhe in ein quirren vnd kirren/oder hervnter in ein murren vnd brummen aus/dardurch nicht allein die art vnd eigenschafft des Modi die affectus zu moviren mutiret, besondern auch die Music, so wol was die Cantores, als Instrumentisten anlanget/confundiret wird. Denn ist der Cantor in der Music beschlagen/folget er hierin dem Organisten gewiß nicht/sondern dieweil gemeiniglich ein Cantor nach einem Schlüssel/oder Chor-Pfeifflin; Oder auch an seiner selbst eignen Stimme den rechten Chor-Thon finden vnd begreiffen kan/so stimmet er nach geendigtem Orgeln/von newen/zum andern vnd rechten Chormessigen Clavi: Welches denn in der Kirchen nicht alleine verdrüßlich zu hören/sondern auch den Schülern zur Confusion leichtlich anlaß geben kan. Denn weil der vorige Orgel-Clavis vnd Ambitus den Schülern noch in frischem gedechtnüs/gehet es selten ohne Confusion ab/oder ja im Anfang gar schwerlich an/ehe man des newen angestimbten Thons vnd Clavis gewohnet/vnd den in der Orgel gegebenen aus dem Sinn vnd Gedechtnüs fahren lesset. Zugeschweigen/das solches auch den Instrumentisten/Stadt- vnd Kunstpfeiffern ziemlich schimpfflich ist. Denn wenn jrgend ein Cantor so denen Organisten im vnrechten Clave folget/vnd dem singen den Anfang machet/ehe die Stadt-Pfeiffer darzu kommen vnd mit anfangen/oder ehe sie zuvor in den Cornett oder Posaun stossen vnd den rechten Chormessigen Clavem dem Cantori geben/können sie sonderlich auff den Cornetten oder Geigen/so vor sich zum Chor vnd rechten Clave gestimmet/nicht fort kommen/weil jhnen die transpositio per Secundam vnd Tertiam nicht wol bekant/Sintemahl es etlichen sawer vnd schwehr gnug wird/einen Cantum per Quartam oder Quintam zu transponiren, vnd machen also wol gar eine Confusion, oder doch sonsten erbärmliche Arbeit.

Für dem Angesichte vnd heiligen Ohren GOttes aber vnd Christlicher Gemeine/prophaniren vnd entheiligen sie mit solcher vbellautenden inconsequentz vnd feindseliger Music den öffentlichen Gottesdienst nicht wenig/offendiren GOtt den HErren als einen GOtt der Ordnung schwehrlich/prostituiren auch sich selbst nicht ohne Christlicher Andechtiger Hertzen ergerlichem verdruß

vnd eifferigem vnwillen / andern zum spöttlichem gelächter vnd lächerlichem gespötte: Wie leider aus angemaster eigensinnigkeit / vberiger Weiß- vnd Klugheit / auch vnersettigtem Ehrgeiz vnd rachgirigem wiederwillen eines wieder den andern / durch vnselig eingeben des Störnfrieds vnd Kirchenfeindes an etlichen / doch / GOtt lob / gar wenig Ortern zugeschehen pfleget. Ja solche friedhässige Musici thun jhnen selbst den grösten schaden / in dem sie bey Christliebenden Leuten vnd getrewen Inspectorn sich in Haß vnd Vngunst setzen / vnd dadurch / wofern sie auff vermahnung / von jhrem vnlieblichen Kirchen Vnwesen vnd ergerlichem vnfriedlichen æmulation nicht abstehen / endlich gantz wol verschuldete remotion vnd entsetzung jhres Dienstes verursachen. Damit aber vernünfftige vnd bescheidene Organisten gantz nicht gemeint seyn.

Harmoniæ vocum addictos, Harmonicis
Consonare decet cordibus ac animis.
Concordiâ enim res parvæ crescunt:
Discordiâ maximæ dilabuntur.

II.

Jeweil mir auch vor kömpt / daß meine vor vier Jahren publicirte Lateinische Opera, als Missodia, Hymnodia, Megalodia vnd Evlogia (so an statt vnd gleich als Motetten meistentheils wol zu gebrauchen) von etzlichen Kirchen vnnd Gemeinden begehret / aber vnvermügens halben vnd weil ohne daß die Cantiones vnd Noten-Wercke tewerer / als andere Materia zubezahlen / von denselben nicht gezeuget werden können: So erbiete ich mich dahin / das zu GOttes Ehr vnd seines Namens erbaw: vnd außbreitung (dahin alle meine Opera vnd labores einzig vnd allein gerichtet vnd gemeinet seyn) ob genante Opera vnd Exemplaria, vnd was auch von den Teutschen Musis Sioniis, Vrandia vnd Litania, noch verhanden / so wol das jetzige grosse Opus Polyhymniæ III. Panegyricæ: denen / so sie / doch auff vorgehende der Pfarherrn oder Kirchvöter desselben orts schreiben / begehren / gantz willig vnd gerne ohn einig entgelt von Mir vnd den Meinigen gereichet vnd außgefolget werden sollen. Jedoch das nicht jemand leichtfertiger weiß sich vnterstehe dieselbe abzufordern /

seines

seines gefallens Krämerey vnd Gewin damit zutreiben / Inmassen vor diesem von etlichen geschehen sein sol; vnd ich selbst darhinder kommen bin/welche dieselben der Kirchen entzogen / auch wol von mir selbsten begehret / vnd andern vmbs Geld verkaufft: Oder an andern örtern vertauschet. Daß Ich dann an seinen Ort vnd zu deroselben verantwortung stelle. Hette zwar selbsten / wie angefangen/die letzten (als 6. 7. 8 9.) Theil der Teutschen Musarum Sioniarum vnd mehre Sachen/an viele Orter hernach senden wollen: So ist es mir mit den Botten so wiederwertig ergangen, daß Ich es gantz verbleiben lassen müssen.

Es sind aber in denselben Lateinischen vnd Teutschen Operibus nachverzeichnete Cantiones begriffen.

In der MISSODIA seind:

1. Zehen Kyrie: vnd Fünff Et in terra.
2. Dominus vobiscum &c. Patrem.
   Præfationes: Sanctus: Agnus.
   Amen: & Gloria, diversa.
   Vff mancherley Art vnd mit 4. 5. 6. 8. Stimmen.
3. Missa sine nomine: vnd Discubuit Jesus. 8. vocum.

In der HYMNODIA seind:

XXIV. Hymni fast mit allen Versen vnterschiedlich / durchs gantze Jahr durch vnd durch/ vnd also ein jeder Hymnus mit 2. 3. 4. 5 vnd 6. Stimmen (Do dann der letzte Verß meistentheils / mit 7. oder 8. Stimmen) vnd absonderlich/gar füglich als Motetten zugebrauchen.

In der MEGALODIA seind.

XIV. Magnificat mit 5. 6. vnd 8 Stimmen.

In der EVLOGODIA seind.

XVII. Vnterschiedene Bene-Deo dicamus:
In natali Domini.
Resonet in laudibus.
Completoria; Regina cœli;
Salve Regina.
à 2. 3. 4. 5. 6. & 8. vocum:
alles vff Motetten Art gerichtet: Also daß ein jedes anstatt einer Motetten, musiciret werden kan.

In der VRANO-CHORODIA: sind

Etliche Teutsche Kirchen Lieder: mit zween/drey vnd vier Choren/auff zweyerley vnterschiedene Arten/gar schlecht in Contrapuncto Simplici, Nota contra Notam, also daß die Gemeinde in der Kirchen zu gleich mit drein singen kan/gesetzet. Inmassen dann daselbsten in der præfation mehrer Bericht darbey zufinden.

In der LITANIA: sind

1. Die kleine Litaney: Nimb von vns HErr GOtt:
2. Die grosse Litaney: Kyrie, Christe eleison, &c.
3. Erhalt vns HErr bey deinem Wort:
Mit 5. 7. vnd 8. Stimmen auff zweene Chor gerichtet.

Was in der POLYHYMNIA III. Panegyrica vor Teutsche Psalmen vnd Kirchen-Lieder begriffen/vnd was vor vnterschiedene newe Arten nach der jtzigen Italianischen newen Manier darinnen vorhanden: Solches ist in der præfation beim General-Bass daselbsten/vnd auch in Tertio Tomo Syntagmatis Musici, fol. 175. 176. &c. Item fol. 202. 203. zufinden.

POLYHYMNIA V. EXERCITATRIX (davõ fol: 207.) ist dis Jahr zu Franckfurt am Mäyn Verlegt vnd im Druck publicirt worden. Darinnen etliche Halelujah vñ andere Gesänge auff eine sonderliche:

ehe Art/die Knaben im singen zu exerciren vnd zu jtziger Italianer newen Manier zugewehnen. Welche auch ohne singen/auff fünff oder sechs Geigend- oder Blasenden Instrumenten/gleichsam als Canzonen, musicirt werden können: Vnd hiebevor niemahls im Druck herfür kommen.

POLYHYMNIA. IV. PUERICINIA (fol: 205.) Darinnen XIV. Concert-Gesänge/in welchen anfangs drey oder vier Knaben miteinander Concertiren, ehe die andere Stimmen in Pleno Choro vnd die Instrumenta darzu kommen: Dergleichen Art hiebevor nicht gesehen worden. Vnd PRAEAMBVLVM IUBILAEUM (fol: 210. 211.) Darinnen XI. Concert-Gesänge/auff noch eine andere sonderbare newe Manier/dergleichen Art hiebevor auch noch nicht in Druck kommen/mit Sinfonien vnd andern Ornamenten auff Instrumenten.

Wie dann auch etliche von den WELTJCHEN.

Diese alle werden ob GOTT wil auch noch in diesem Jahre zu Franckfort vnd Leipzig im Druck herfür kommen.

III.

NAch dem ich auch/bevorab im Tertio Tomo, etliche sachen Tractiere/davon etliche Musici vnd Stadt-Cantores im anfang/ehe sie derer recht jnne werden/vielleicht finistrè judiciren, eins vnd ander Cavilliren vnd improbiren, auch balt sonst/balt so interpretiren vnd außdeuten möchten. So bitte Ich nochmahln/wo jrgend in einem oder andern ein Scrupel zu finden vnd fürfallen wolte: Sie mir solches Schrifft- oder Mündlich anmelden vnd meine Meinung darvber vernehmen möchten. Solte Ich aber vnterdes nach GOttes willen von dieser Welt mit Tode abgehen/zweiffele ich nicht (Inmassen Ich dann auch fr. wil gebeten haben) es werden sich auch andere gute Leute zu Dreßden/Halla/Leipzig/Quedlinburg vnd andern Orten finden/denen solche newe Manier bester massen bekant/welche/dofern etwa Contraria Scripta wieder mich herfür kommen solten/meine Sententiam vnd Opiniones defendiren vnd etwas deutlicher vnd außführlicher an den Tag geben können.

Denn ich hier mit nur allein eine geringe Anleitung vnd Antrieb zugeben / vnd gleichsam das Præambulum vnd ersten Grundt-Stein zu legen vermeine / darauff andere vortrefflichere Musici den Baw / nach bestem jhrem Vermügen / ferner continuiren, vollführen / vnd dieweil von Tag zu Tag immer etwas mehrers vnd bessers erfunden werden kan / daß jenige so etwa noch desideriret werden möchte / vollendts compliren vnd ergäntzen. Bevorab weil Ich etliche Sächen vnd Tractätlein / als vnter andern vom General-Bass, Liefferung der Orgeln vnd andere mehre (so in meinen Operibus zum theil promittiret, vnd albereit ein guter Anfang davon gemacht / auch mit etlichen vornehmen Musicis, die sich dessen bester massen erinnern werden / in Newligkeit conferiret) vielleicht wegen Schwachheit oder andern Zufällen nicht gantz zum ende möchte bringen können. Vnd wolle demnach also der liebe Musicus vnd Liebhaber der Geistlichen Music, mit Mir (als einem / der im anfang cæteris artibus liberalibus obgelegen / vnd sehr spät zum exercitio Musices gelanget) vnd mit denen Operibus Musicis, so innerhalb 16. Jahren (allein durch GOttes Gnade vnd Gabe) gefertiget / zum theil auff eigne Vnkosten zum Druck befördert / zum theil aber noch zur zeit ad revisionem zurück gehalten werden / günstig verlieb vnd willen nemen. Vnd das es alles / wegen vielfeltigen Schwachheiten / steten Reisen / vnd andern heufftigen verhinderungen / nicht so elaboratum & ex omni parte perfectum herfür komen können / im besten vermercken vnd pro candore Christlich entschüldigen helffen. Ist es nicht alles wolgerahten: So ist es doch von Hertzen gut vnd wol gemeinet.

Helffe nun der fromme liebe getrewe GOtt / das / wie wir in diesem vergenglichem Leben / die himlische Bet- vnd Lobgesänge der H. Patriarchen / Propheten / Aposteln vnd anderer Geistreichen Gottseligen Christen mit vnterschiedenen Choren (bißweilen nicht absq; Confusionibus) anzuordnen vnd mit Lallenden Zungen anzustimmen / angefangen haben. Also auch im künfftig jtzt herzunahendem ewigen Leben / vnd himlischen vnvergenglichen Wesen / bey der frewdenreichen Hochzeit vnsers himlischen Breutigams JEsu Christi / mit den himlischen Cantoribus vnd perfectissimis Musicis allen H. Engeln vnd ErtzEngeln für dem Stuel des Lambs stehen / eine stätig immerwehrende Cantorei halten / vnd alternatim per Choros varios mit vnserm Lob vnd Frewden-Geschrey / GOtt den HErrn die dreyeinig-vnzertheilte Heiligkeit zu loben vnd zu Preisen gleichsam Concertiren vnd mit den Cherubin vnd Seraphin die allerlieblichste köstlichste Concert-Gesänge / das dreyfache Sanctus, S. S. Heilig

H. H. ist

H. ist GOtt der HErre Zebaoth: Vnd was die liebe Engelein bey der Geburt des HErrn Christi angestimmet/ dasselbige ohne einige Confusion vnd fehl/mit frewden vollendts hinaus führen Gloria in excelsis Deo, Ehre sey Gott der Höhe: Vnd mit den Elteſten in der Offenbarung Johannis sambt ihren Harffen vnd Zimbeln / Canticum Agni, das Lied des Lambes singen / klingen/ te decet laus, te decet hymnus, tibi debetur omnis honor, tibi virtus & ortitudo, Domino Deo nostro in secula: Vnd also das Reich vnd die Krafft vnd das Heil vnd die Macht Christi/vnsers GOttes ewiglich rühmen vnd preisen mögen/Amen/Amen.

Ad Clarissimum & Celeberrimum ævi nostri Musicum

MICHAELEM PRAETORIuM,

Capellæ Electoralis Saxonicæ Dresdensis, Archiepiscopalis Magdæburgensis & Guelpherbytanæ Brunovicensis, Directorem & Choragum Solertissimum.

Anagrammatismus.

MICHAEL PRÆTORIVS.
HIC IAM ALTER ORPHEVS.

HIC IAM, Musarum decus, ALTER, dicitur, ORPHEVS,
Pieridum doctâ qui regit arte Chorum.
Luxuriante leves qui tangit pollice chordas,
Et cujus dulci templa canore sonant.
Omne tulit punctum: docet hoc, quod doctus Apollo
Indelibatâ condidit ante viâ.
Qui sic? Nam vigili prospexit ad omnia sensu,
Hinc est multorum maxima cura Ducum.

Hinc ſecum ducit ſummâ cum laude Camenas,
Quæ triſtes mulcent voce ſonante viros.
Hinc animo creſcit virtus, hinc ſplendor honore,
Culmen Prætori laudis utrumq; tenes.
Teſtor! ſed non es proprii jactator honoris,
Faſtidis ſtrepitus: Te tua Muſa vehit.
Artem rimatus multo ſudore latentem,
Quam tibi dat terſæ nobile mentis opus.
Hos raros libros oculorum indagine luſtra,
Rebus in adverſis dulce levamen erunt.
Buccina, Bombyces, Tuba, Tibia, Baſſanelli,
Organa, Syſtra, lyræ, Barbitos atq; Chelys.
Sambucæ, Crotalum, Pandura, Theorba, Penorcon,
Cymbala, Nabla, fides, Tympana, Crembla, Chorus.
Omnia Phœbeæ ſi quæ ſunt plectra Cohortis,
Sint tibi lætitiæ, cauſa, caputq; tuæ.
Hic labor, hoc opus eſt vel Phœbo judice dignum
Transvolet Eoas, occiduasq; plagas.
Felices animi qui ſic clareſcere tentant,
Non horum virtus indiga laudis erit.

Μουσικοφιλίας ergò
admodulabatur Collegium Muſicum
Quedlinburgenſe.

1618. OranDVM
1619. PœnItenDVM } ChrIſtVs appropInqVabIt
1620. ô VenI DoMIne IesV ChrIſte VenI.
1623. ah foM HErr IesV Chriſte/DV eV VIger Sohn Gottes

Erster Theil
Dieses
TOMI SECUNDI.

Von der Musicalischen Instrumenten/ (so jetziger zeit im brauch/) general oder gemeinen Beschreibung: Vnd dann auch von derselben Namen/Abteilung vnd vollkomlichen vnterscheidt.

I.

WAS die Beschreibung der Musicalischen Instrumenten anlangen thut/so werden sie beschrieben/ das es sein Kunstreiche Wercke vornehmer vnd tiefsinniger Künstler/welche dieselbe aus fleissigem nachdencken vnd embsiger vbung erfunden/aus tüchtiger Materi zubereitet/vnd mit eigentlichen vnd proportionirten Figuren aus der Kunst efformiret, durch welche sie eine schöne harmoniam oder wollautende zusammenstimmung von sich geben/vnd zu außbreitung Göttlicher Ehre/auch zu der Menschen rechtmessigen vnd geziemenden Wollust vnd ergötzungen gebraucht werden.

II.

Was aber die Abtheilung solcher Musicalischen Instrumenten belangt/so kan man dieselbe von einander füglich nicht vnterscheiden/als nach jhrem Thon vnd klang.

Erstlich/quo ad qualitativam generationem, wie nemlich vnd mit was bewegung der Instrument vnd Menschlichen Glieder derselbe Schall vnd Klang verursachet wird.

Zum Andern/quo ad quantitativam mensurationem, wenn wir der Instrumenten Schall vnd Thon/nach dem er lange weret/oder hoch vnd niedrig kan gebracht werden/betrachten.

III.

Belangend nun der Musicalischen Instrumenten Thon oder Anstimmung/quo ad qualitativam generationem; so sein etliche Instrument/welche durch

die Lufft klingendt vnd döhnende gemacht werden: Wenn nemblich die Lufft in die kunstreiche gänge derselben geleitet wird/vnd sie dadurch einen wolklingenden schall von sich geben: Vnd werden genandt Instrumenta ἐμπνέυσα, einblasende oder anblasende Instrumenta.

IV.

Es ist aber hierunter noch ein vnterscheidt: dennetliche durch hülffe der Natürlichen Lufft klingendt gemacht werden; Etliche aber werden durch den Menschlichen Athem angeblasen.

V.

Der ersten arth sein die Instrumenta / welche / wenn der Windt oder die Lufft durch auffziehen der Blasebälge in die Pfeiffen gelassen wird/durch schlagen der Clavir zum schall oder klang verursachet werden: Als/

Organum pneumaticum, die Orgel.

Positivum, Positiff.

Organum portatile, ein Positiff welches im tragen kan geschlagen werden.

Regale, ein Regal.

Vnd diese köndte man pfeiffende Instrumenta nennen.

VI.

Welche aber durch den Menschlichen Athem angeblasen werden / die nennet man Inflatilia, Blasende Instrumenta. Vnd derselben seyn etliche/die allein mit dem Munde angeblasen vnd intonirt werden/ ohn einiges bewegen deß Instrumentes; Als da ist /

Tuba, ein Trommeten.

Etliche aber werden vber das einblasen deß Menschlichen Athems/ zugleich mit den Henden gezogen/oder mit Fingern geregirt; vnd haben entweder keine Löcher/ Als/

Tuccina seu Trombone, die Posaune.

do mit der eine Handt oder auch mit einem Griff die vnterste Röhren oder Züge balde auß/balde ein gezogen werden müssen;

Etliche aber haben löcher / welche wenn man drein bläset mit den Fingern bald zugedruckt/ bald widerumb offen gelassen werden / nach dem der Thon im Gesang solches erfordern thut.

VII.

Diese Instrument welche löcher haben/seyndt abermahl dreyerley. Die ersten haben

haben die löcher allein fornen; Die andern haben sie fornen vnd hinten; Die dritten haben dieselben formen/hinten vnd an den seyten.

VIII.

Was die ersten anlanget/ welche fornen allein/ vnd hinten keine Daumenlöcher haben; so sind dieselbe noch zweyerley arthen: Denn etliche haben darbey einen Sack anhengendt/ Als da ist/

Tibia utricularis, Schafforgel oder Schäfferpfeiffe.

Etliche aber haben keinen/ Als/

Piffari, Tibia transversa vel Traversa, Querflöte: Querpfeiffe.
Lituus, Schallmeye.
Piffari, kleine Alt Bombarten.

IX.

Der ander Art Instrumenten/ welche nemlich ihre löcher fornen vnd hinden haben sind diese:

Cornu, Cornetto, Cornet/ein schwartzer krummer Zinck.
Cornamuti, ein gelber vnd gerader Zinck.
Cornamuse, Krumbhörner.
Tibia, Fistula, Flauti, Ein Flöte oder Plockpfeiffe.
Fagotti, Dolzaine, Dulcian/ Fagott.
Bombyces, Grosse Baß vnd andere Pommern.
Bassanelli, & cæteræ tibiæ utriculares, als/ Bock/ Hümmelchen/ Düdey/ etc.

X.

Zum dritten/ welche fornen/hinten vnd darneben/auch an den seitten löcher haben/vnd mit den Ballen an Henden zugedrücket werden/ sind diese:

Rackette, Sordunen, Doppionen, Schryari, Schreyerpfeiffen.

XI.

Vnd dieses seynd also die ἐμπνευστα, Inflata, pfeiffende Instrument. Nun folgen/welche ἄπνευστα vnd sonderlich κρουστα percussa, klopffende Instrument genennet werden.

Vnd seynd diese/ welche mit sonderlichen Höltzern oder andern Sachen geklopfft werden; Vnd diese werden widerumb vnterschieden; Denn etliche haben keine Seyten, ἄχορδα, etliche aber haben Seyten/ ἔγχορδα.

XII.

Welche keine Säytten haben/dieselbe werden allein durch schlagen oder klopffen / klingendt vnd thönendt gemacht : Vnd solches geschicht/

1. Durch eyserne oder hölzerne Schlägel oder Stäcklein/ als da seyn.

Tympanum, ein Paucke/Trummel.
Crepitaculum, ein Triangel.
Clavitympana, Die Strohfiedel.

2. Durch Klöpel oder Kügelchen/Als/

Campanæ, Glocken.
Tintinabula, Glöcklein.
Cymbala, Cymbeln.
Sistra, Röllichen.
Nolæ, Schelliehen.

XIII.

Die Instrument/welche ἔγχορδα, Fidicinia, Säittene oder Besäittete Instrumenta genandt werden; Derselben haben etliche Gedärmsäitten / auß den Därmen der Thieren vnd sonderlich der Schaffen gemacht; Etliche aber haben Ertzsäiten/aus Sthal/Silber/Eysen/Messing oder andern Materien zubereittet.

XIV.

Welche nun Gedärmsäitten haben/dieselbe geben einen lieblichen Concent von sich/in dem 1. Etliche allein mit den Fingern gegriffen vnd moderiret werden/ Als :

Testudo, Chelys, Laute.
Theorba, Ist wie ein groß Baßlautte /

Welches Instruments Beschreibung vnd delineation im andern Theil dieses Tomi Secundi Syntagmatis Musici zufinden.

Quinterna, Quintern.
Arpa, Psalterium, ein Harffe.

2. Etliche aber werden zugleich mit eim Härnen Bogen berührt vnd gestrichen: Als seyn.

Lyra, Lyroni, Italianische Lyra.
Arci-violate lyre, Grosse Lyra.
Viole de Gamba, Violn de Gamba.
Violino, Rebechino, Fides, Fidicula, kleine Geigen/ Sonst Viol de bracio genandt Viol Bastarda.

Chorus

Chorus seu Tympanischiza, ein Trumscheidt.

Diß ist ein Instrument ziemlicher lenge / fast wie ein Balcke / auff welchen die vier Sätten mit einem Bogen werden angestimmet / vnd gibt einen Resonans / gleich als wenns vier Trommeten wehren / vnd Clarien mit eingeblasen wün de. Davon auch im 2. Theil.

3. Ist noch ein Instrument / an welchem zugleich die Clavier geschlagen / vnd die Sätten mit einem Rade / an stadt deß Bogens / erreget werden / Nemlich /

Lyra Rustica, seu pagana, ein gemeine Lyra.

XV.

Diese Instrumenta / welche jetzt erzehlet / haben (wie gesaget) Därmsätten. Nun folgen welche mit Ertzsäiten (auß Silber / Eysen / Stahl oder Messing gezogen) bezogen werden. Vnd werden dieselbige klingendt gemacht oder geschlagen;

1. Nur mit den blossen Fingern / als /

Pandora, Penorcon, Orpheoreon, Harpa Irlandica, Irländische Harffe.

2. Etliche aber mit einem Federkielchen / als da ist:

Cithara, die Cyther.

3. In etlichen werden die Saiten mit Raben Federn / so in die hölzerne Tangenten eingefügt / angeschlagen / als da seyn:

Instrumentum specialiter sic dictum, Virginale, Spinetta, Clavicymbalum, Clavicytherium, ein Instrument:

Arpichordium, Clavichordium.

4. Etliche aber mit hölzen Klöppeln intoniret, als:

Sambuca, Barbytus, ein Hackebret.

XVI.

Vnd alle diese bißher erzehlete Instrumenta können prima genennet werden / zum vnterscheidt der nachfolgenden / welche als à primis orta aus den vorhergehenden gleichsam zusammen gesetzt seyn / als da ist. 1. Claviorganum, welches ein Instrument ist / da nicht allein die Pfeiffen durch die Blasebälge / sondern auch die Sätten durch die Federkielchen / mit anschlagen / der Clavierstrumenten / klingendt gemacht werden / vnd also einen lieblichen schall von sich geben.

2. Crembalum, ein Brumeisen / zu welchem / wenn es soll Thönendt gemacht werden / der Menschliche Athem / gleich wie in den andern blasenden Instrumenten / auch helffen / vnd zugleich mit einem Finger geschlagen werden muß. Vnd auff solche weiß köndten diese Instrumenten / Mixta oder vermischt genennet werden.

XVII.

Vnd dis ist also die Betrachtung deß Klangs oder Thons der Musicalischen Instrumenten/ quo ad qualitativam generationem, wie vnd was gestalt derselbige ins Werck gesetzet vnd verursachet wird.

Ferner müssen wir auch eben denselben Klang oder Thon betrachten/ quo ad quantitativam mensurationem, nach der abmessung desselben.

Vnd dasselbe erstlich 1. respectu longitudinis, Ob derselbe Thon lange wehre vnd bestendig sey oder nicht. 2. respectu latitudinis, welche Instrumenta die Stimmen vnd Tonos imitiren, repræsentiren, vnd an Tag geben können: Welche aber nur etliche Stimmen von sich lauten lassen/ vnd welche nur einen Thon von sich geben. 3. respectu profunditatis vel elevationis & depressionis, welche Instrument vber jhren Natürlichen Thon können gezwungen vnd gebracht werden/ welche aber nicht.

XVIII.

Betrachtendt nun erstlich der Musicalischen Instrumenten Thon respectu longitudinis, so befinden wir/ das 1. Etliche Instrumenta jhren Thon bestendig behalten/ vnd denselben nicht leichtlich endern/ ob sie gleich stettig vnd täglich geschlagen vnd gebraucht werden: Als da sein alle die/ welche wir haben kloppende vnd schlagende Instrument genendt/ vnd hernach auch etliche pfeiffendt Instrument/ Als Organum, ein Orgel vnd Positiff.

2. In etlichen aber wird der Thon gar leichtlichen vnd offt verendert vnd verstimmet: Als da ist vnter den blasenden Instrumenten/ welche mit dem Munde angeblasen werden/ Tibia utricularis, die Sackpfeiffe/ vnd fast alle besaitrete Instrumenta/ welche entweder mit Ertzsaiten/ bezogen werden/ Als Cithara, Pandura, Penorcon, Orpheoreon, Arpa Hybernica: Oder mit Därmsaiten/ Als Arpa communis, ein gemeine Harffe; Testudo, Lautte; Theorba, viole, violini, Geigen/ Lyra/ etc. Wiewol sich die mit Därmsaitten bezogene Instrumenta noch viel ehe verstimmen/ als die mit Ertzsaiten/ weil sich jene viel leichter vnd ehe (nach dem das Wetter ist) außdehnen oder zusammen ziehen/ als die Stählene vnd Messings Saiten/ vnd derowegen desto ehe wandelbar werden.

3. Etliche aber die sehen ins mittel/ welche nicht einen so gar bestendigen Thon behalten/ wie die ersten/ auch nicht so gar leichtlichen verrücket werden/ wie die andern; Als da ist/ Tympanum, ein Trummel/ Regale, Clavichordium, Clavicymbalum, Spinetta.

XIX.

Zum Andern/ wenn wir der Musicalischen Instrumenten Thon vnd Klang be-

sehen.

chen/ respectu latitudinis, wie viel Thon oder Stimmen ein jedes Instrument von sich geben/so seynd etliche Instrumenta πάντωνα, Omnivoca vel omnisona, allstimmige Instrumenta/ welche alle Stimmen eines jeden Gesanges repræsentiren vnd zuwege bringen können/ oder wie man sonsten zu reden pflegt/ die alle Partheyen machen/ vnd von mir Fundamental Instrumenta/weil sie zum Fundament mit einer Stimm vnd sonsten allein darin zusingen vnd zuklingen gebraucht werden müssen: Als die Orgel/Regal/Clavicymbel, Virginal, Lautte/ Harff/ Doppel Cither/ Pandor/Penoreon vnd dergleichen.

2. Etliche aber sein πολύτονα, vielstimmig Multi { voca / sona, die nicht alle/sondern nur etliche Stimmen von sich geben; Als Cithara parva, & Lyra parva de bracio, & Lyra de gamba.

3. Etliche sein μονότονα uni { voca / sona, Einstimmig/ welche nur mit einer Stimme dem Harmonischen concent zuhülffe kommen: Als da sein alle die Instrumenta/ welche mit dem Munde angeblasen werden/ Als/Posaunen/Zincken/Flöten/Schalmeyen vnd dergleichen; Wie auch etliche Besaitete Instrument/ Als Geigen vnd dergleichen: Vnd in Tertio Tomo, Ornament Instrumenta genennet werden.

XX.

Endlich vnd vors dritte/wenn wir den Thon vnd Klang der Instrumenten betrachten respectu profunditatis, oder κατ' ὀξυτητα καὶ βαρυτητα, wie die Musici sonsten zureden pflegen: welche Instrument am Thon nidrig vnd hoch können gezogen oder gezwungen werden: Nemlich/

1. Etliche Instrument/welche nicht leichtlich vber ihren natürlichen Thon können gezwungen vnd gebracht werden; Als da seyn/ alle Besaitete vnd Klopffende wie auch etliche Blasende/ vnd sonderlich die Pfeiffende Instrumenta.

2. So können etliche Instrumenta/ nach dem ein berühmbter/ erfahrner Künstler vnd Musicus drüber kömpt/ durch hulff der Lippen mit dem Munde vnd Winde nachzutrachten/ vmb etwas höher vnd tieffer gar wol gebracht werden/ wie hiegegen von einem jeden Instrument insonderheit weitleuffiger jetzo allhier wird gehandelt werden.

Allhier solte man auch eine sonderliche Tabel aller Instrumenten verfassen/ Dieweil sichs aber im Teutschen/ nicht so gar wol schicken wolte/ Als wie unterschieden

schiedene Synopses vnd Tabellen in fine Partis Secundæ Tomi Primi zufinden: Welche hieher referiret werden können.

Vnd ob nun zwar die Instrumenta / wie doselbsten angezeigt / vff mancherley weise zu vnterscheiden seynd; So wollen wir doch dieselbe allhier nur in zweyerley Arten allein distribuiren vnd abtheilen: Als nemlich:

In Inflatilia seu Tibicinia; & Fidicinia:

In blasende vnd Besaittete Instrumenta.

Italis: Instrumenta da Fiato; & da Chorde.

Darvon dann im nachfolgendem Andern Theil wird tractirt werden.

Ande

Ander Theil
Dieses
TOMI SECUNDI.

Der Blasenden vnd Besäitteten Instrumenten mancherley Stimmen/vnd deroselben Thon / nach jhrer grösse vnd eigenschafft müglicher Höhe vnd Tieffe zuerzwingen.

Darinnen

Wie die Wörter / Instrument vnd Instrumentist / Accort, Sorten, vnd Falsettstimmen / in Pfeiffen vnd andern Instrumenten zuverstehen seyn.

Vom rechten Thon der Orgeln vnd anderer Instrumenten / auch der Menschen Stimm: Vnd vom vnterscheidt der Chor- vnd Cammer Thons.

Vniversal Tabel/ darinnen die Claves signatæ, die Claves in Scala Tabulaturæ, die Nahmen vnd Zahl der Füsse/nach Orgelmacherarth/vff allen Instrumenten zufinden.

Bericht/wo von eigentlich diese Tabella tractire vnd handele.

NB. Allhier aber halte ich nicht vnnötig/noch eine andere Tabel zu adjungiren; darinnen alle Instrumenta/ wovon in den nachfolgenden vier vnd viertzig Capiteln gehandelt wird / ordentlich begriffen werden.

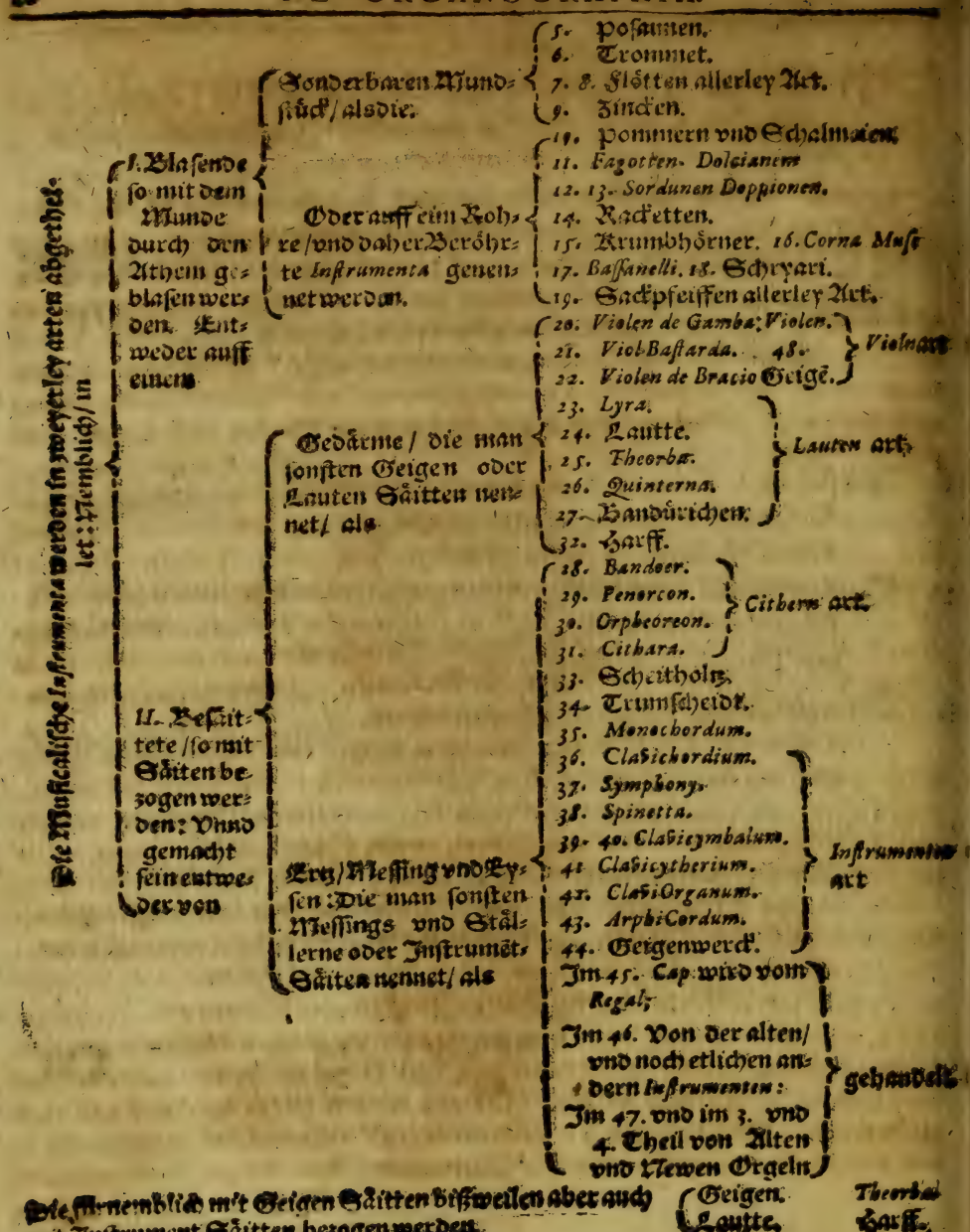
Die Musicalische Instrumenta werden in zweyerley arten abgetheilet: Nemblich/ in
I. Blasende so mit dem Munde durch den Athem geblasen werden. Entweder auff einem
Sonderbaren Mundstück/ als die.
Oder auff einm Rohre/ vnd daher Berührte Instrumenta genennet werden.
5. posaunen.
6. Trommet.
7. 8. Flötten allerley Art.
9. Zincken.
10. Pommern vnd Schalmeyen.
11. Fagotten. Dolcianen.
12. 13. Sordunen Doppionen.
14. Racketten.
15. Krumbhörner. 16. Cornu Musi.
17. Bassanelli. 18. Schryari.
19. Sackpfeiffen allerley Art.
II. Besaitte/ so mit Säiten bezogen werden: Vnd gemacht sein entweder von
Gedärme/ die man sonsten Geigen oder Lauten Säitten nennet/ als
20. Violen de Gamba: Violen.
21. Viol Bastarda. 48.
22. Violen de Bracio Geigē.
Violen art
23. Lyra.
24. Lautte.
25. Theorbæ.
26. Quinterna.
27. Bandürichen.
Lauten art.
32. Harff.
28. Bandoer.
29. Penorcon.
30. Orpheoreon.
31. Cithara.
Cithern art.
33. Scheitholtz.
34. Trumscheidt.
35. Monochordum.
36. Clavichordium.
37. Symphony.
38. Spinetta.
39. 40. Clavicymbalum.
41. Clavicytherium.
42. Clavi Organum.
43. Arphi Cordum.
44. Geigenwerck.
Instrumenten art
Ertz/ Messing vnd Eysen: Die man sonsten Messings vnd Stälerne oder Instrumēt Säiten nennet/ als
Im 45. Cap wird vom Regal;
Im 46. Von der alten/ vnd noch etlichen andern Instrumenten:
Im 47. vnd im 3. vnd 4. Theil von Alten vnd Newen Orgeln
gehandelt.
Die jtzunemblich mit Geigen Säitten bisweilen aber auch mit Instrument Säitten bezogen werden.
Geigen.
Lautte.
Theorbæ
Harff.

Das I. Capittel.

Wie die Wörter Instrument vnd Instrumentist / Accort, Sorten, Falset Stimmen / in Pfeiffen vnd andern Instrumenten / zuverstehen seyn.

DEn Irrthumb / der aus vngleichem gebrauch der Wörter / Instrumentist vnd Instrumenta, herrühren möchte / zuvermeiden / ist allhier erstlich zu wissen; Daß ob wol von dem gemeinen Manne das Wort oder der Name Instrumenti, gar Specialiter (als nemlich / von einm Clavicymbel, Symphony Spinet, Virginal vnd dergleichen; so wol auch der Name Instrumentist, allein von einem / der auff einm solchen vorgedachtem Clavicymbel oder Symphony, schlagen / vnd wie es in den Niederlanden genennet wird / spielen kan) verstanden vnd außgesprochen wird: So kan doch solches nicht passiren / vnd ist vnrecht.

Denn weil das nomen INSTRUMENTI gar generale, vnd auff alle Instrumenta musicalia, præsertim univoca, oder Ornament Instrumenta, wie sie in Tomo tertio genennet / als da sind / Zincken / Posaunen / Flötten / Geigen / vnd wie die andern alle Namen haben mögen / referiret vnd gezogen werden muß; so kan es also eng nicht gespannen / noch in specie auff ein einiges Instrumentum Omnivocum allein referiret werden. Vnd daher muß man auch die jenigen / die da auff der Symphony oder Clavicymbel spielen können / nicht in gemein Instrumentisten, sondern ad differentiam Organisten nennen.

Vnd ob zwar die Orgel / (wegen jhrer fürtrefflichkeit / vnd daß / wie im 1. Puncten des folgenden Tractats von alten Orgeln weitleufftiger bericht zufinden / fast alle andere Instrumenta Musicalia in derselben begriffen werden) Organum, oder ein Instrumentum aller Instrumenten genennet wird: So wil sich doch solches allhier mit dem Wort Instrument nicht also thun lassen: Weil es dergestalt eine grosse Confusion vnd Vnrichtigkeit geben würde. Sintemahl bey allen Käyser-König- Chur- vnd Fürstlichen Capellen alle die jenige / welche auff den Instrumentis univocis, (das ist / auff den einfachen Instrumenten, die nur eine Stimme haben vnd führen / es seyn nun blasende oder besaitete / Zincken oder Geigen / etc.) entweder auff allerley oder nur auff etlich wenigen jhre Partey machen können / mit diesem Namen Instrumentisten; welche aber zur Orgel / Regal vnd Symphonien bestellet seyn / Organisten genennet werden. In Italia werden die / so durchaus auff allen Musicalischen Instrumenten so wol omnivocis als univocis, das jhrige practiciren, vnd præstiren können / universal genennet / derselben aber gar wenig gefunden

werden. Sintemahl ein Artifex dero Orter sich vielmehr dahin bemühet/ daß er auff einen einigen/oder ja zum meisten/ auff zweyerley Instrumenten etwas rechtschaffenes præstiren, vor andern singular seyn vnd excelliren möge: als daß von jhm solte gesagt werden/ ex omnibus aliquid, de toto nihil, welches sonsten bey vns Teutschen gar gemein ist.

Ein Accort, ist ein gantz Stimwerck von Pfeiffen/ Fagotten vnnd andern Instrumenten; do vom vntersten Baß vnd der grösten Pfeiffen an/ jmmer eine nach der ander/ biß zur kleinesten Discant Pfeiffen folget.

Sorten aber ist nur eine einige Art von Pfeiffen in demselben Accort; wie dieselbe in der Tabel/ so nachm 4. Cap. gesetzet/ eigentlicher zuerkennen seyn.

Falset Stimme in einer Pfeiffen vnnd andern Instrumenten wird genennet/ was vber eines jeden blasenden Instruments natürlicher Höhe oder Tieffe/ von eim guten Meister zu wege bracht/ vnd herauß gezwungen werden kan.

Ein

Ein Accord ob Stimmwerck von Instrumenten, helt in sich etliche unterschiedliche Sorten: Nemlich

Derer müssen an der Zahl seyn

1. Dreyerley Sorten / die
- Querflöten
  - Discant. 2.
  - Alt. Tenor. 4.
  - Baß. 2.
  - 8. Querflöten
- Doppioni Bassanelli
  - Discant. 2.
  - Alt. Tenor. 3.
  - Baß. 1.
  - 6. Bassanelli

2. Viererley
- Posaunen
  - Alt posaun. 1.
  - Gemeine rechte pos. 4.
  - Quart posaun. 2.
  - Octas posaun. 1.
  - 8. posaunen
- Racket
  - Cant. 2.
  - Alt. Tenor. 3.
  - Baß. 1.
  - Groß Baß. 1.
  - 7. Racket
- Schryarij
  - Discant. 1.
  - Fagott piccolo. 2.
  - Chorist Fagott. 3.
  - Doppel Fag. (Quart F. 1. / Quint F. 1.)
  - 8. Fagotti

Und gehören also zu einem ganzen Accord:

3. Fünfferley
- Sordunen
  - Klein Discant Exilent. 1.
  - Discant. 2.
  - Alt. Tenor. 3.
  - Baß. 2.
  - Groß Baß. 1.
  - 9. Krumbhörner
- Krumhorner
  - Discant. 1.
  - Alt. 1.
  - Alt. Tenor. 1.
  - Tenor. 2.
  - Baß. 1.
  - 6. Cornæ Musæ
- Cornæ Muse

4. Siebenerley
- pommern
  - Gar klein Schalmey. 1.
  - Schalmey. 2.
  - Klein Alt pommer. 3.
  - Groß Alt pommer. 2.
  - Basset, oder Tenor pom. 2.
  - Baß pommer 2.
  - Groß Baß pommer. 1.
  - 13. pommer und Schalmeien.

5. Achterley
- Blockflöten
  - Gar klein Exilent. 2.
  - Discant, quart nidrer. 2
  - Discant, quint nidrer. 2.
  - Alt flöten. 4.
  - Tenor flöten. 4.
  - Basset flöten. 4.
  - Baß flöte. 2.
  - Groß Baß flöte. 4.
  - 21. Blockflöten

Das II. Capittel.

Vom rechten Thon der Orgeln vnd anderer Instrumenten; vnd wie derselbe bald höher / bald tieffer / in vnterschiedenen Ländern vnd Ortern gebraucht: Item / was zwischen dem Chor- vnd Cammer Thon vor vnterscheid sey: Auch wie hoch vnd tieff die Menschen Stimme erhaben vnd gebracht werden könne.

ES sol aber nun billig nicht allein ein Instrumentalis Musicus, sondern auch ein jeder Componist vnd Capellmeister wissen / wie hoch vnd nidrig ein jedes Instrumentum Musicum, so wol die blasende / als besäittete Instrumenta gezwungen vnd gebraucht werden können / darnach man sich im Componiren vnd sonsten zurichten. Denn ein Componist muß mit fleiß zusehen / daß er durch seine Composition das Instrument nicht höher / als es von Natur zu thun vermag / treibe / sonsten muß nothwendig ein humana vox, daß eins dem andern helffen kan / dabey gestellet werden / welches sonsten nicht vonnöten.

Ebener massen ist auch einem jeden Organisten / eine Stimme von der andern in der Orgel zu vnterscheiden / zu wissen vonnöten / vnnd sonderlich / was da sey / 1½. 2. 3. 4. 6. 8. 12. 16. 24. 32. Fuß am Tono / damit man sich in verenderung der Stimmen darnach zu richten habe.

Ob nun wol jhrer viele / mehr vnd bessere Wissenschafft / als ich selbsten hierumb haben mögen; so habe ich doch vmb etlicher dieser Dinge vngeübten willen / die dasselbe zum offtern an mich begehret / etwas darvon / zu mehrerm nachdencken / allhier auffzuzeichnen mich nicht weigern sollen noch wollen.

Vnd ist anfangs zu wissen / daß der Thon so wol in Orgeln / als andern Instrumentis Musicis offt sehr varijre; dann weil bey den Alten das concertiren vnd mit allerhand Instrumenten zugleich in einander zu musiciren nicht gebreuchlich gewesen; sind die blasende Instrumenta von den Instrumentmachern sehr vnterschiedlich / eins hoch / das ander nidrig intonirt vnd gemacht worden. Dann je höher ein Instrumentum in suo modo & genere, als Zincken / Schalmeyen vnd Discant Geigen intonirt seyn / je frischer sie lauten vnd resoniren: Hergegen / je tieffer die Posaunen / Fagotten, Bassaneldi, Bornbardoni, vnd Baßgeigen gestimbt seyn / je gravitetischer vnnd prechtiger sie einher prangen. Dahero es dann einem Musico, wenn die Orgeln / Positieffe / Clavicymbel, vnd andere blasende Instrumenta, nicht zugleich in einem vnd rechten Thon stehen / viel mühe machet.

Es ist aber der Chor Thon bey den Alten anfangs vmb ein Thon niedriger vnd tieffer gewesen / als jtzo / welches dann an den alten Orgeln vnd andern blassenden Instru-

Instrumenten noch zubefinden: Vnd hernacher von Jahren zu Jahren so weit erhöhet worden / als er jtzo in Italia vnd Engellandt / auch in den Fürstlichen Capellen Deutsches Landes im gebrauch ist. Wiewol der Englische Thon / an Instrumenten noch vmb etwas / doch ein gar geringes / niedriger ist / welches an jhren Zincken / Schalmeyen oder Hoboyen (wie sies nennen) so daselbst gefertiget werden / zuvernehmen.

Es seynd aber etliche gewesen / welche diesen jtzigen vnsern Thon noch vmb ein Semitonium zuerhöhen / sich vnterstehen wollen: Welches / obs mir zu corrigiren zwar nicht gebüret / so ist / jedoch meines ermessens / solche höhe den Cantoribus vocalis Musicæ, sonderlich den Altisten vnd Tenoristen sehr vnbequem / vnd offtmals fast vnmüglich zuerreichen. Darümb man es billich bey dem vorgesagten Tono bleiben lassen möchte; weil derselbige ohne das nicht allein vor die Vocalisten, sondern auch vor die Instrumentisten bey den Besätteten Instrumenten, als Violini de Bracio, vnd Violen de Gamba, auch Lauten / Pandoren vnd dergleichen / zum offtern zu hoch befunden wird: Denn es außbündige Sätten seyn müssen / die solche höhe erleiden können. Daher kömpts dann / wenn man mitten im Gesang ist / da schnappen die Quinten dahin / vnnd ligt im Dr. Damit nun die Sätten destobesser bestmbt bleiben können / so müssen solche vnd dergleichen besättete Instrumenta gemeinlich vmb ein Thon tieffer gestimmet / vnd alßdann notwendig mit den andern Instrumenten, auch vmb ein Secund tieffer musicirt werden. Welches zwar den vnerfahrnen Musicis Instrumentalibus schwer vorkömpt; Den Vocalibus vnd Sengern aber an jhrer Stim / vmb einen Thon niedriger zu musiciren / sehr viel hilfft.

Darumb laß ich mir den Vnterscheidt / da man zu Praag vnd etlichen andern Catholischen Capellen / den Thon in Chor Thon vnd Cammer Thon abtheilet / auß dermassen sehr wol gefallen. Denn daselbsten wird der jtzige gewönlicher Thon / nach welchem nunmehr fast alle vnsere Orgeln gestimmet werden / Cammer Thon genennet / vnd allein vor der Taffel vnd in Convivijs zur frölichkeit gebraucht; welches dann vor Instrumentisten, wegen der Blasenden / so wol auch Besätteten Instrumenten, am bequembsten.

Der Chor Thon aber / welcher vmb einen gantzen Thon tieffer ist / wird allein in der Kirchen gebraucht: Vnd dasselbe erstlich / vmb der Vocalisten willen / damit dieselbige / weil auff jhnen die grösseste vnd meiste müh in der Kirchen (sonderlich in Catholischen Capellen / da das singen / wegen der vielen Psalmen vnd sonsten lang währet) beruhet / mit jhrer Stimme destobesser fort kommen / vnd nicht so bald / wegen der höhe / heischer werden mögen. Zum andern / daß auch die Menschen Stimme / wenn sie im Mittel vnd etwas tieff herein gehet / viel anmütiger vnd lieblicher anzuhören / als wenn sie in der höhe / vber vermögen oben hinaus ruffen / vnd schreien muß. Darümb

dann

dann propter alias etiam multifarias commoditates, suavitatem singularem et concentus benè susceptos nicht vbel gethan were / daß alle Orgeln vmb einen Thon / oder Secund tieffer gestimmet vnd gesetzet seyn möchten : Welches aber nunmehr in vnsern Deutschen Landen zu endern gantz vnmüglich / vnd demnach bey dem gewönlichen Cammerthon (welcher jtziger zeit an den meisten Orcern Chor Thon genennet / vnd dafür gehalten wird) wol verbleiben muß.

In Engelland haben sie vorzeiten / vnd in den Niederlanden noch anjtzo jhre meiste blasende Instrumenta vmb eine tertiam minorem tieffer / als jtzo vnser Cammerthon / intoniret vnd gestimbt / also daß jhr F. ist im Cammer Thon vnser D. vnnd jr G. vnser E. Wie dan auch der vortreffliche Instrumentmacher zu Antorff Iohannes Bossus die meisten Clavicymbeln vnd Symphonien, auch darein gemachte Pfeiffwercke / in demselbigen Tono intoniret vnd gestimmet.

Vnd ist zwar nicht ohne / daß man in diesem Thon den Clavicymbeln (wie verstendige Instrumentmacher wissen) ein lieblichern vnd anmütigern Resonantz geben vnd zuwenden kan / mehr / als wenn man sie nach dem Cammer Thon abtheilet ; Wie denn auch die Flötten vnd andere Instrumenta in solchem niedern Thon lieblicher / als im rechten Thon lauten / vnd fast gar eine andere art im gehör (sintemahl sie in der tieffe nicht so hart schreyen) mit sich bringen.

Aber solche Instrumenta seynd in voller Music zugebrauchen gar vnbequem ; vnd wird man numehr alleine bey vorgedachten beyden / als Chor- vnd Cammer Thon verbleiben müssen.

Wiewol auch in Italia vnd andern Catholischen Capellen / Deutsches Landes / jtzgedachter niedriger Thon in tertia inferiore gar sehr im gebrauch : Sintemahl etliche Itali an dem hohen singen / wie nicht vnbillich / kein gefallen / vermeynen es habe keine art / könne auch der Text nicht recht wol vernommen werden / man krehete / schreye vnd singe in der höhe gleich wie die Grasemägde. Daher auch bißweilen im brauch / daß sie Hypo Ionicum Modum außm C. wenn derselbe per quintam ins F. transponiret wird / noch vmb eine tertz tieffer außm D. mit Orgeln / Positiffen / vnd beygeordneten Instrumenten musiciren : Vngeachtet dieser Modus fast besser als der andern einer / ohne fernere transposition, humanis vocibus musicirt werden könte / so wird doch solches einzig vnd allein vmb der Vocalisten vnd Senger willen also angestellet. Gleicher gestalt wird auch Hypo Dorius vmb ein Tertz niedriger außm E. musiciret. Welche vnd dergleichen Transpositiones einem Organisten so wol / als andern Instrumentisten anfangs zwar etwas sawer vnd wiederlich ankömpt : Aber wenn einer sich nur der mühe nicht verdrieffen lest / sondern mit fleiß ein zeitlang

sich

sich darinnen exerciret vnd vbet/ so ist vnd wird es jhm gar leicht/ ja gleichsamb eine Lust zu practiciren vnd præstiren.

Wann nun aber der jtziger zeit gewöhnliche Cammer Thon/ vom Orgelmacher einer Orgel gegeben/ vnd das gantze Werck darnach gestimmet wird; so ist mehren theils in Orgeln/ die nicht gar zu gering vnd klein angestellet werden/ das vnterste C. im Principal des Manual Clavirs von 8. Fussen: Welcher Thon dann mit den rechten Clavicymbeln vnd Spinetten gleich vberein kömpt/ vnd wird von den Orgelmachern AEqual genennet/ darumb das es mit der Menschen Stimme/ an der Tieff vnd Höhe quadriret; Wie dann in der hernachfolgenden Tabell Num. IV. hievon weiter vnd außführlicher zu vernemen seyn wird. Denn diß C. ist die rechte Tieffe eines rechten Basisten in Fürstlichen Capellen/ wenn er dasselbe mit voller vnd gantzer Stim̃e natürlich haben kan. Etliche können noch tieffer (doch etwas vnvernemblich) biß ins AA. vnd GG. Tieffer aber nicht/ descendiren. Wiewol sich dieselbige offtmals zwingen wollen das F zu assequiren; ist aber ein gantz vnvollnkommener Laut vnd Thon.

Doch sollen vor der zeit zu München am Fürstlichen Durchleuchtigkeit zu Bäyrn Hoff/ zu des fürtrefflichen weitberümbten Musici, Orlandi de Lasso zeiten (Do die Music daselbst von 12. Basisten, 15. Tenoristen, 13. Altisten, 16 Capellknaben/ 5. oder 6. Capunern oder Evnuchis, 30. Instrumentisten, vnd also in die 90. Personen starck bestelt gewesen seyn sol) vnter andern drey Bassisten/ zwene Brüder die Fischer- vnd eines Bawren Sohn Grasser genand/ gewesen seyn/ welche das E nachm Chor Thon zu rechnen (vnnd nach dem Cammer Thon das E̅ von 13. Fussen ist) gar starck vnd mit völliger Stim̃ erreichen/ in der Höh aber nicht weiter/ als biß ins f. g. oder a. kommen können. Wie dann auch einer zu Rom/ mit Namen Cæsaron, mit dergleichen Stim̃ vnd stärcke gefunden werden. In der Höhe können die meiste Basisten das C vnd D ja auch wol das F (welches/ vnter andern/ eingewesener Monachus Neapolitanus Carolus Cassanus, der in Deutschland an vnterschiedenen Chur- vnd Fürstlichen Capellen gedienet/ gar rein/ starck/ vnd mit voller Stimme/ nebenst der Tieffen/ G Cammer Thon haben können) erlangen. Die gemeine Basisten aber in Schulen können selten vnter das F. von 6. Fussen/ oder das E. in rechter natürlicher stärcke kommen/ vnd in der Höhe/ etliche nicht so gar weit vber das a ascendiren.

Wie Hoch vnd Tieff aber ein jeder Tenorist, Altist, Evnuchus oder Discantist mit seiner Stimme kommen könne/ daß wird in nachfolgender Tabell angezeigt; Vnd ist genug/ wenn ein Tenorist das F ein Altist das G im Cammer-Thon haben kan: Kan er höher kom̃en/ ist es desto besser/ vnd jm vielmehr rümblicher.

Wiewol hierin nichts gewisses zu schliessen oder in gewisse terminos zu bringen/denn die gaben Gottes seynd mancherley/ vnd kan allzeit einer Höher vnd Tieffer kommen als der ander. Bey den meisten Eynuchis aber ist diß zu obseruiren, daß sie meistentheils mit heller vnd gantzer Stim̃/so starck als sonsten zween oder drey Knaben singen vnd intoniren; deren dann jtziger zeit etliche sehr vberaus vortreffliche Männer in Käyserlicher vnd anderer Catholischen Chur-vnd Fürstlichen Capellen verhanden seynd.

Vnd dieses sey also vom Thon der Instrumenten/ vnd von der Menschen Stim̃/ vor diß mahl gnug gesaget.

Das III. Capittel.

Hiernach folget nun Eine TABELLA UNIVERSALIS Aller blasenden vnd besaitteten Instrumenten. Darinnen

1. SIGNA.

DJe Signa oder Claves signatæ, wie dieselbige im anfang aller Cantionen vnd Gesänge/ eine Stimme von der andern zu vnterscheiden/ vorher gezeichnet werden.

2. CLAVES IN SCALA TABVLATVRAE.

Die nach der Orgel Tabulatur gesetzte Claves, darnach man sich in allen Instrumentis Musicis am füglichsten richten kan. Dann weil fast vber sechß Octaven darinnen begriffen werden/ hab ich solches/eins vom andern füglich zu vnterscheiden/ anderer gestalt vorzubringen vnd vorzuschreiben/nicht erdencken können. Inmassen ich vielfeltig erwogen/wie etwa die vnterste PedalClaves von 8. biß 16. Fuß/köndten oder möchten gezeichnet werden. Vnd ob wol nicht so gar vngereimbt wehre/ oder vielmehr zweene grosse Buchstaben als CC, DD, (gleich wie die alten in jhrer Scala, vnd ich allhier in den Signis auch behalten/ zween kleine Buchstaben oben gesetzt haben) vnten hart neben einander zusetzen: So hat mir doch endlich dieses besser gefallen/ daß die grosse Buchstaben etwas dicker vnd volliger/auch vnten mit einm krichlein/also C D etc. bezeichnet vnd gesetzet würden.

3. Füß-

3. Füsse.

So seynd in dieser Tabell Num. 3. die Namen vnd Zahl der Füsse angedeutet/ wie dasselbe Wort die Orgelmacher im brauch haben / dadurch sie die Stimmen vnd Claves in den Pfeiffen/ nach jhrem Tono vnd Laut / an der Höhe vnd Tieffen füglich nennen/ vnd zum leichten verstand / außred vnd benamung bringen / vnd also einen Thon vom andern desto besser vnterscheiden können. Vnd dieweil nun solcher Vnterscheid in andern Instrumentis Musicis, zugleich auch in der Menschen Stim̃ eben so wol zu observiren hochnötig/ vnd zu erkennen nicht vndienlich/ Sonsten aber kein anderer bequemerer Name dazu zufinden ; hab ich solches Wort (Füsse) allhier behalten/ vnd mich dessen nottwendig gebrauchen müssen.

4. *VOX HVMANA.*

Von der Menschen Stim̃ ist im vorhergehendem Capittel nottürfftige erinnerung geschehen.

Das IV. Capittel.

ES wird aber ferner in dieser Tabell, wie auch in hernachfolgendem außführlichem Bericht vnd Erklernug weitleufftiger angezeiget:

1. Wie mancherley Arten vnd Sorten in einem jeden Stimwerck der Instrumenten, vnd gantzem Accort zusammen gefunden werden.

2. Item/ Wie Tieff vnd wie Hoch ein jedes blasendes Instrument in seinem natürlichen Thon zubringen/ (welches die weisse Noten andeuten ;) vnd was vor Falset Stimmen/ oben vnd vnten/ vber eines jeden Instruments Natur vnd Eigenschafft von einem geübtem vnd erfahrnem Instrumentisten zuwege bracht werden können. Welche Falset Stimmen dann/ weil dieselbige so wol humana voce, als auch auff blassenden Instrumenten ein jeder allezeit nicht allequiren oder erreichen kan/ ich mit Schwartzen Noten bezeichnet.

3. Wie viel Säitten oder Chor die besäittete Instrumenta haben/ vnd wie Hoch oder Tieff eine Säitte von der andern müsse gezogen vnd gestimmet werden.

4. Nebenst dem ist allhier in genere vor allen Dingen zu wissen: Daß in diesem gantzen Werck durch vnd durch nicht nach dem Chor Thon/ sondern nach dem Cammerthon (wie es/ als vor erwehnet/ von etlichen gar wol vnd recht vnterschieden) die Instrumenta vnd Stimmen gerechnet / vnd außgetheilet werden. Dieweil der Cammerthon am gebreuchlichsten/ vnd fast alle/ so wol besäittete als blasende Instrumenta, wie auch itziger zeit die Orgeln/ auff diesen Cammerthon gerichtet vnd gestimmet werden.

TABELLA Universalis.

I. II. III. IV.

Signa. Claves. Vox viva. seu humana.

Bassista. Tenorista. Altista. Eunuchus. Falsetista. Discantista.

Ein gantz *Accord.*

V. VI.

Tromboni: posaunen.

1. Sort. 2. Sort. 3. Sort. 4. Sort.

Tromba. Trometen.

Ditab posaun. Quart pos: Gemeine pos: Alt pos:

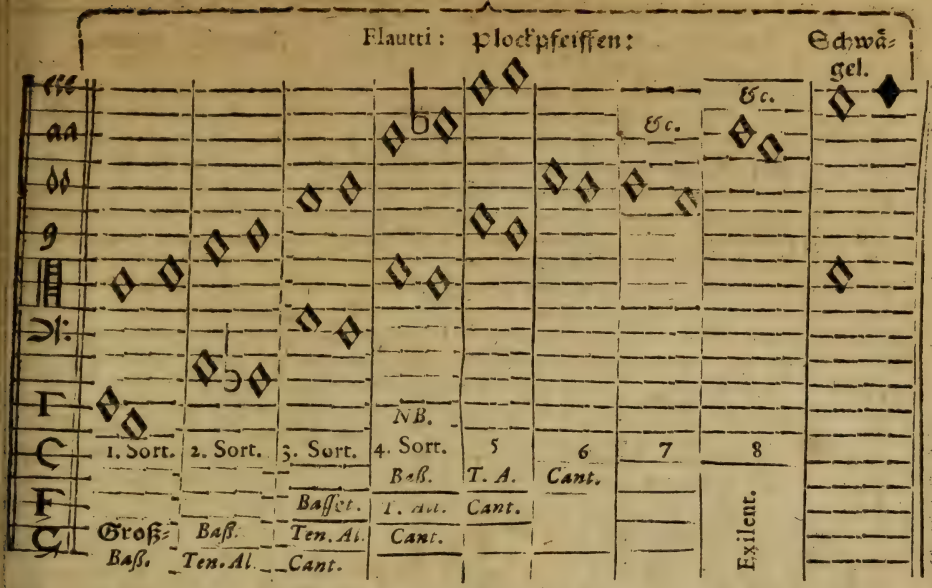

B. Dieſe Flötte/ſo wol auch die Querpfeiffe in dieſem Thon/kan nicht allein zum *Diſcant*, wie ich es alhier eingeſetzet/ſondern auch zum *Tenor* ein *Octav* drunter/gebraucht werden. Wie es dann in gemein von etlichen Inſtrumentiſten dafür gehalten wird/daß dieſer Art plock- vnd Querflötten/ein rechter *Tenor* am Laut vnd *Sono* ſey: vnd derſelben vnterſter *Clavis*, den *Clavem* c oder d im *Tenor*, vnd alſo jhren Laut auff vier Fueß Thon (nach Orgelmacher *Menſur*,) von ſich gebe. Vnd die Warheit zubekennen/bin ich anfangs auch/weil es gar ſchwehr im Gehör zuerkennen/vnd zuvnterſcheiden/derſelben meynung geweſen: Aber weñ man dieſen Thon gegen der Orgelpfeiffen Thon *intoniren* leſt/vnd eins gegen das ander im vleiſſigen Gehör eigentlich in acht nimpt/ſo iſt es nur ein rechter *Diſcant*, da der *Clavis* c̄ oder g̅ am Laut zwey Fueß Thon iſt. Vnd gleicher geſtalt verhelt ſichs auch mit dem *Baß*- vnd andern Flötten/ſo zu eim ſolchen *Accort* oder Stimwerck gehören/do die gar grobe vnd kleine *Baß*flötten nicht anders lauten vnd klingen/als wann ſie eine *Octav* tieffer/vnd alſo der vnterſte *Clavis* in der eine *Baß*flött das B oder C auff acht Fueß; in der gar groſſen Flött aber das D̲ oder F auff zwölff Fueß *intonirte*: do doch dieſer groſſen *Baß*flötten Laut vnd Klang ſich nicht weiter/als auff ſechs Fueß/der ander aber auff vier Fueß Thon erſtrecken thut.

VIII.

Traversa: Querpfeiff. Querflött.

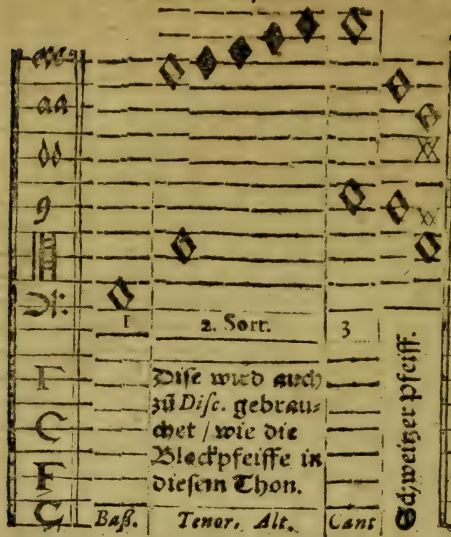

IX.

Cornetti: Zincken.

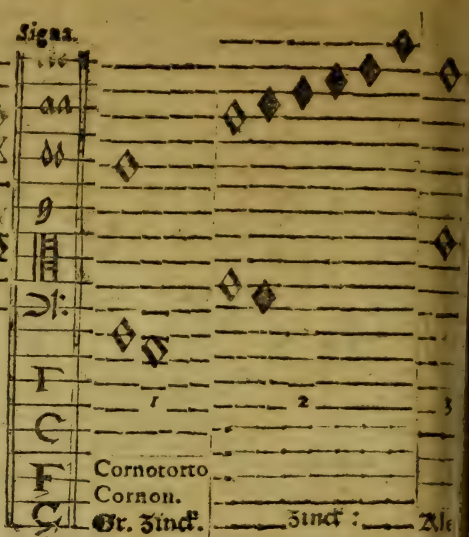

X.

Bombyces, Pommern. Piffari, Schallmeyen.

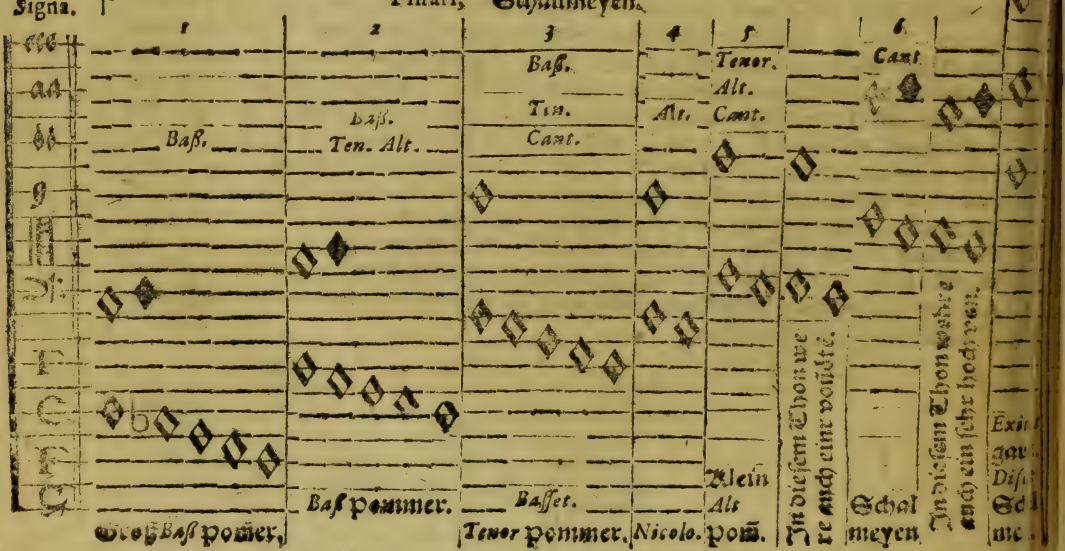

Fagotten. Dolcianen.

Signa. 1 2 3 4 5

Quint Fagott. Quart Fagot.

Doppel Fagott. Fagott grando. Fagott Chorist Fagott Corthol Doppel Corthol. Fagott pic-colo. SingelCorthol.

XII. XIII.

Signa. Sordoni: Sordunen. Doppioni.

1 2 3 4 5 Zottlinstrument 1 2 3

Baß. Baß. Ten. Alt. Cant. Baß. T. d. Cant.

XIV. XV.

Signa. Racketti, Racketten. Cornamutitorti. Storti. Krumbhörner.

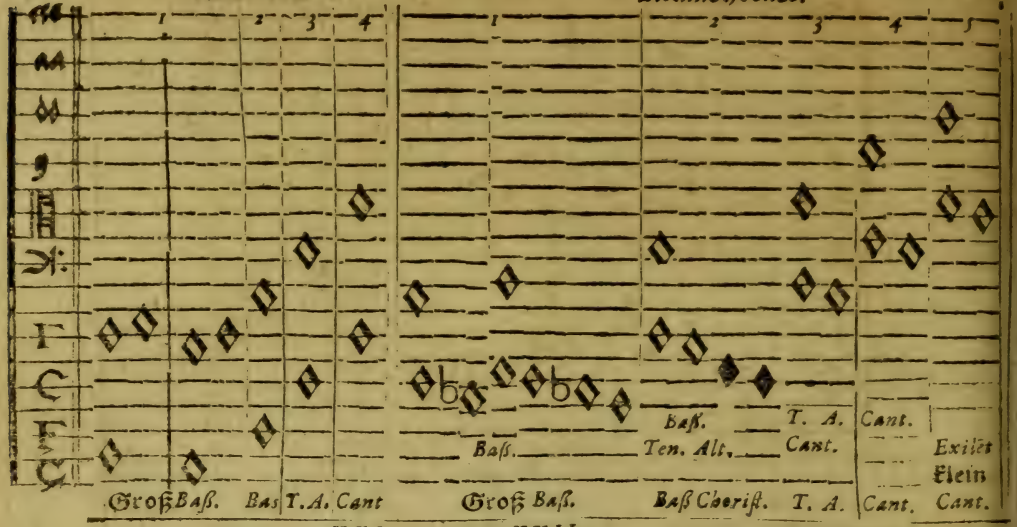

XVI. XVII. XVIII.

Signa. Corna Muse. Bassanelli. Schriary.

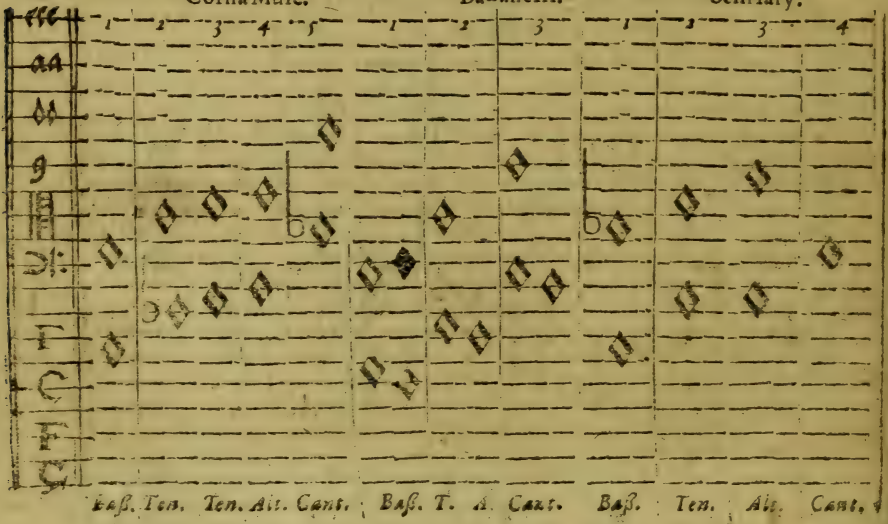

19

Signa. | Sackpfeiffen.

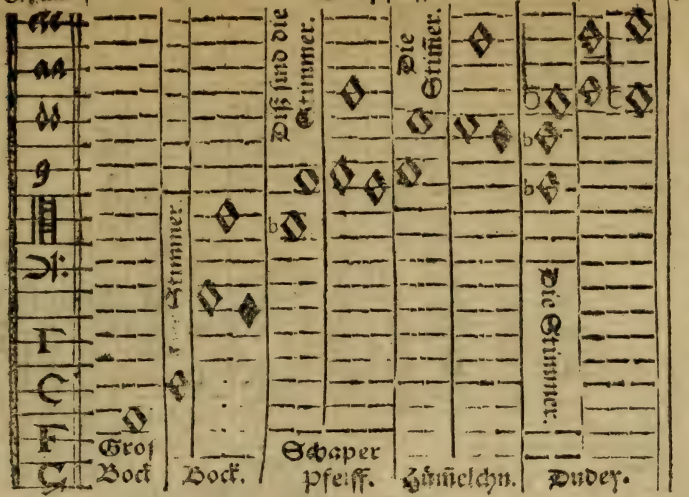

10.

Signa. | Viole de Gamba. | Violen.

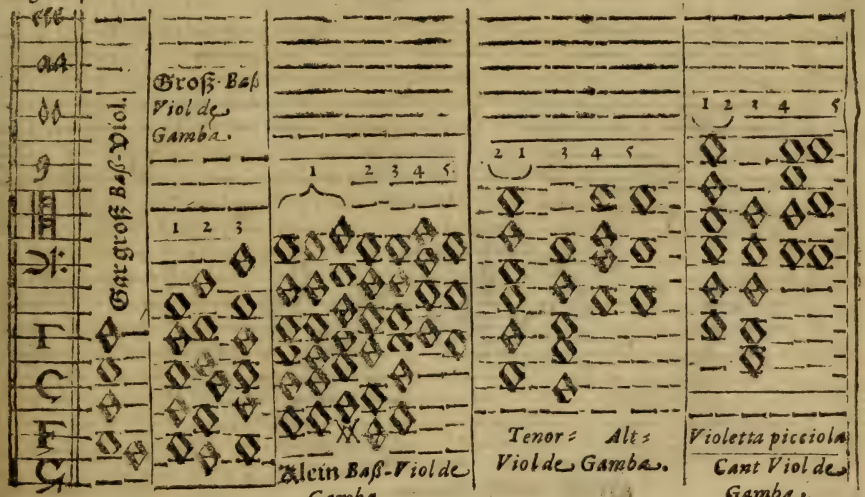

21
22
Signa.
Viol Baſtarda.
Viole de Braccio. Geigen.
1 3 4 5 2
Baß Viol de Braccio.
Groß Quint-Baß.
Tenor Viol.
Diſcant Viol. Violino.
Klein Diſcant Geig.
Exilent: gar klein Geig mit drey Säitten.

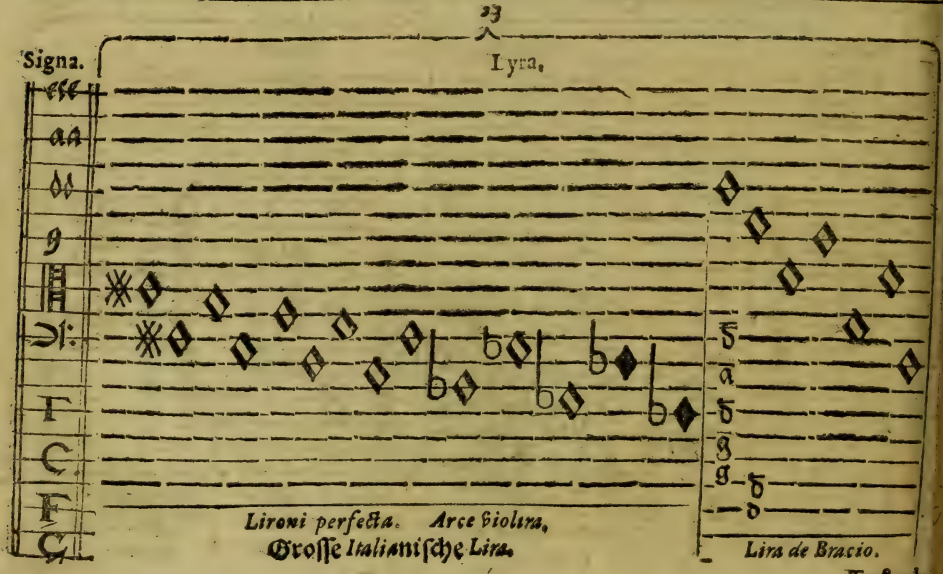
23
Signa.
Lyra.
Lironi perfecta. Arce Violina.
Groſſe Italiäniſche Lira.
Lira de Bracio.

Teſtudo

24

Signa.

Testudo. Lautte.

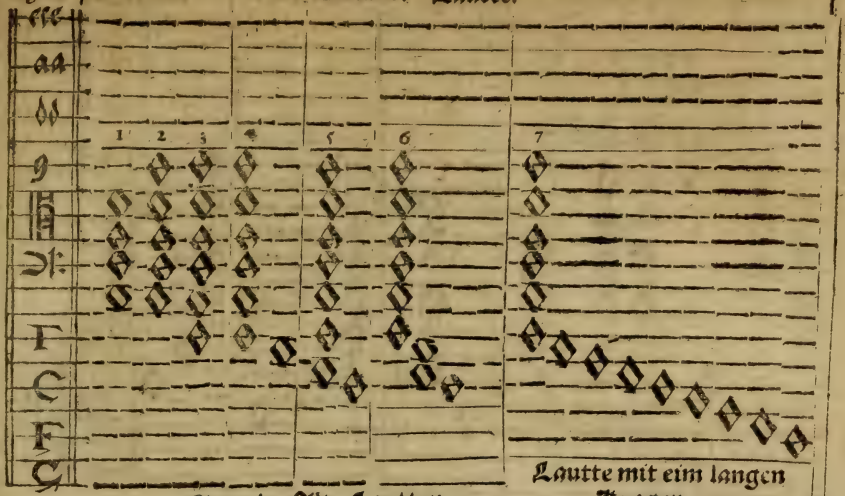

Gemeine Alte Lautten.

Lautte mit eim langen Kragen.

25

Signa.

Theorba.

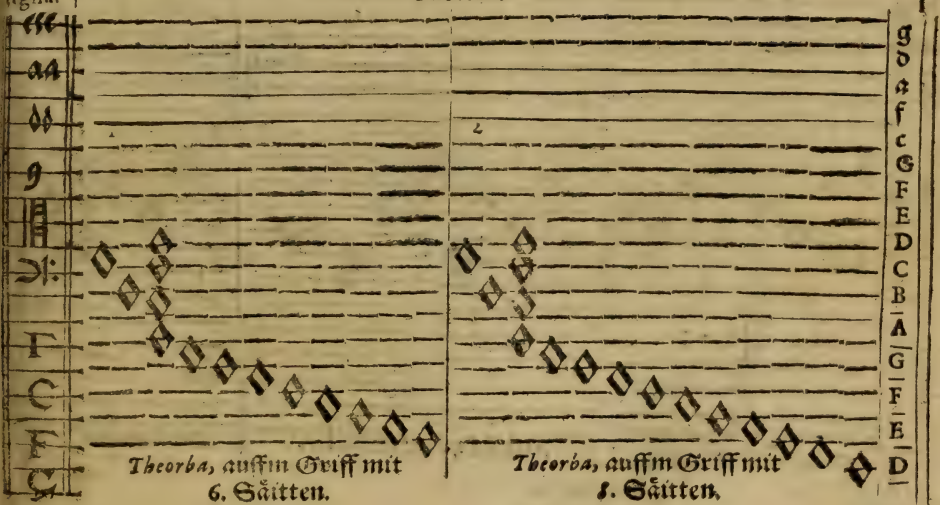

Theorba, auff m Griff mit 6. Sätten.

Theorba, auff m Griff mit 8. Sätten.

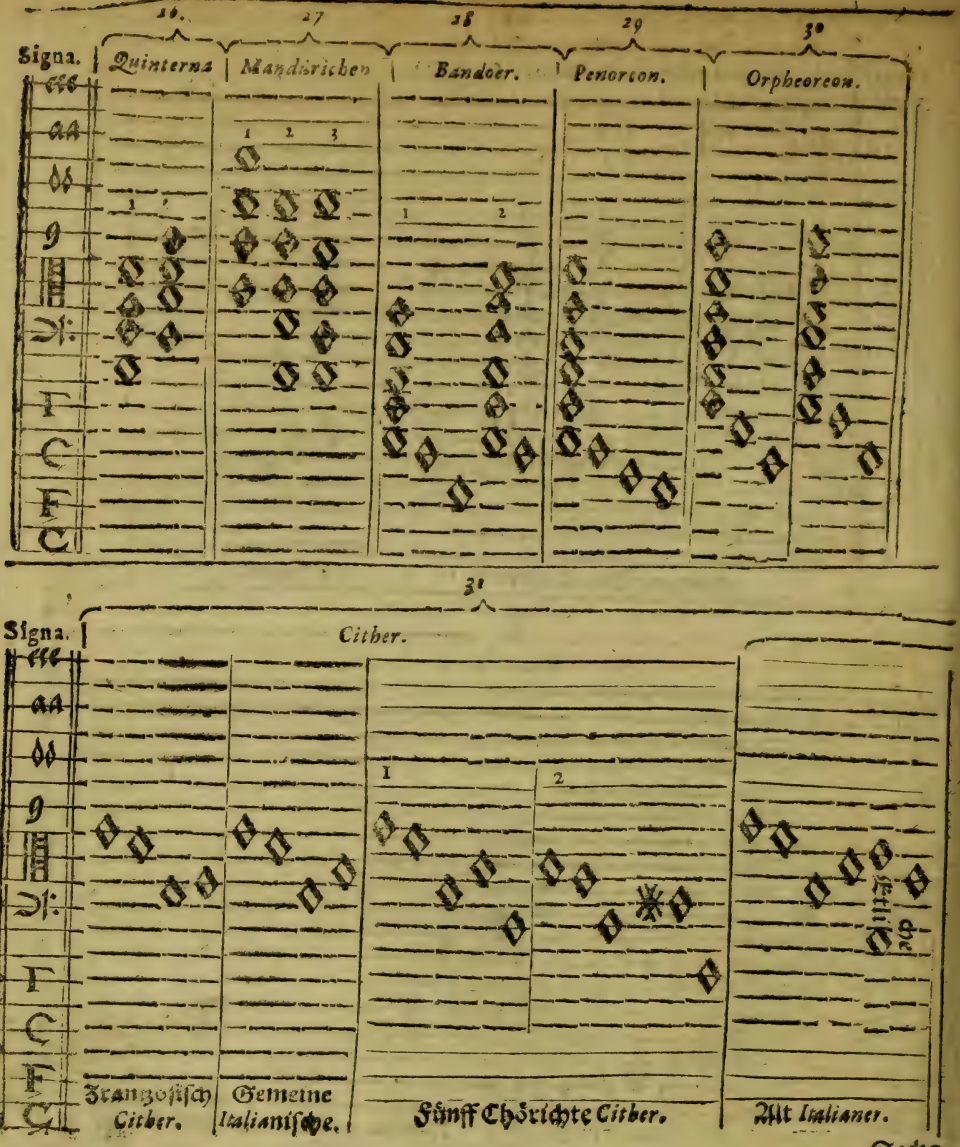
26.
27
28
29
30
Signa.
Quinterna
Mandürichen
Bandoer.
Penorcon.
Orpheoreon.
31
Signa.
Cither.
Französisch Cither.
Gemeine Italianische.
Fünff Chörichte Cither.
Alt Italianer.
Sechs

Sechs Chörichte *Cither.*

Signa.

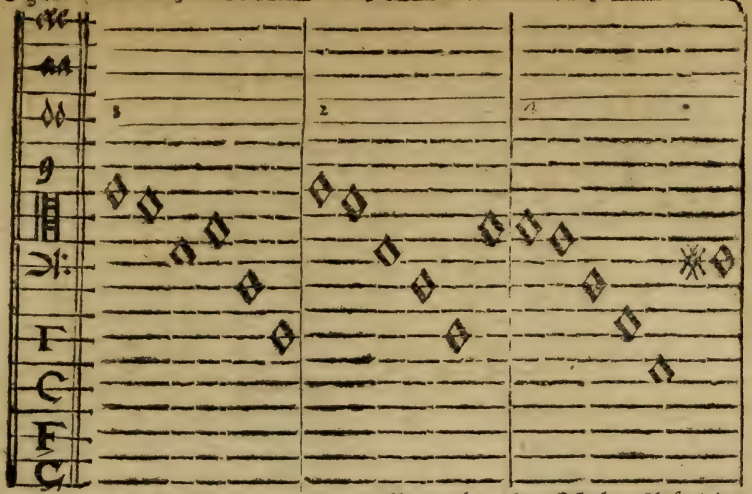

VV. *Sixtus Ar..gel.* Gross sechs Chörichte *Cither.*

Signa.

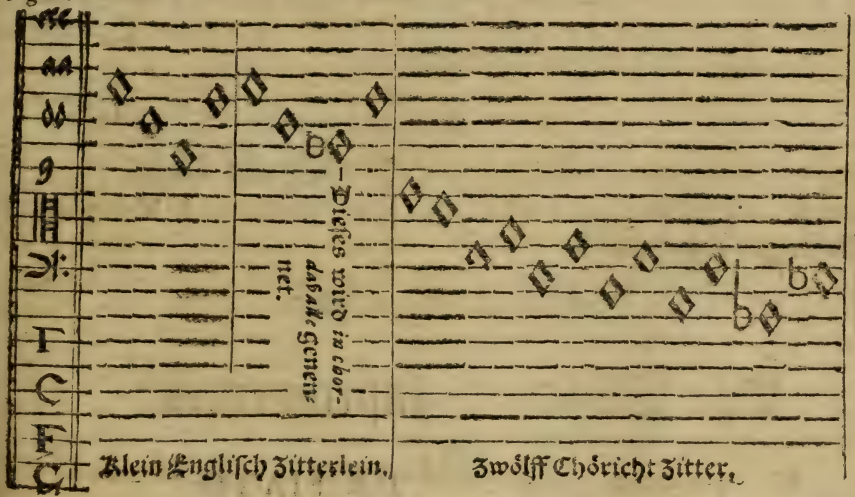

Klein Englisch Zitterlein. Zwölff Chöricht Zitter.

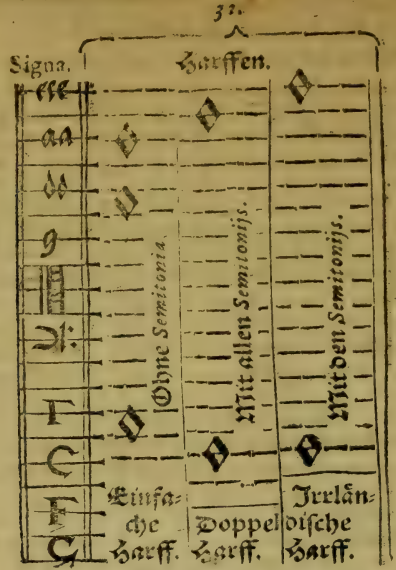

Was ferner die restirende Instrumenta, sub numeris subsequentibus 33. 34. 35. 36. &c. belangen thut/ ist vnvnnöhten dieselbe alhier in diese Tabell mit einzubringen; Sintemahl in nachfolgender deroselben eigendtliche Erklährung hinten an gnugsamer Bericht darvon zufinden.

Das V. Capittel.

Dieweil Ich aber am Ende des Ersten Theils dieses Tomi Secundi, die Instrumenta in Inflatilia & Fidicinia, in Blasende vnd Besäittete abgetheilet:

So folget nun alhier
Erstlich
Von Blasenden Instrumenten/
Italis,
INSTRUMENTA DA FIATO.
Als da seynd:

Trombo.

Tromboni, Posaunen.

(in Sciagraphia Col. VIII.)

POsaun (*Latinis*, Tuba ductilis, oblonga; *Italis*, Trombone, Trombetta) deren seynd viererley Arten oder Sorten.

1. Alt oder Discant-Posaun: Trombino, Trombetta picciola, mit welcher auch ein Discant gar wol vnd natürlich geblasen werden kan: Wiewol die Harmony in solchem kleinen Corpore nicht so gut/ als wenn auff der rechten gemeinen Posaun/ durch guten Ansaz vnd Vbung/ ein solche höhe kan erreichet werden.

2. Gemeine rechte Posaun: Tuba minor, Trombetta, oder Trombone piccolo, darauff man natürlich oben biß ins $\overline{f}$ vnten ins E kommen; Auch durch guten Ansaz/ oben vnd vnten noch zween Thon mehr/ eben so wol natürlich haben/ vnd also einen Alt gar wol zu wege bringen kan.

Wiewol etliche/ (als vnter andern der berümbte Meister zu München/ Phileno) durch vielfeltige Vbung auff diesem Instrument so weit kommen sind/ daß sie vnten das D, vnd oben im Discant das $\overline{c}$ $\overline{f}$ $\overline{\overline{c}}$ ohne sonderbare beschwerung vnd Commotion anstimmen. Sonsten hab ich noch einen zu Dreßden/ den Erhardum Borussum, welcher sonsten in Polen sich noch anjetzo auffhalten sol/ gehöret; Derselbe hat diß Instrnment also gezwungen/ daß er darauff fast die höhe eines Zincken/ Als nemblich/ das oberste $\overline{g}$ sol re ut; Auch die tieffe einer Quart-Posaun/ als das $\underline{A}$ mit so geschwinden Coloraturen vnd saltibus, gleich auff der Viol de Bastarda, oder auff eim Cornet/ zu wege bringen/ erreichen vnd præstiren können. Wie solches etlichermassen am Ende im IV. Canzon, dieses 3. Theils/ zuersehen.

3. Quart-Posaun: Tuba major, Trombon grando, Trombone majore, deren etliche ein Quart, etliche aber eine Quint tieffer seynd/ als die gemeine oder rechte Posaun/ vnd gleich eine Octav vnter der Alt Posaun. Vnd kan einer/ welcher der vorigen rechten Posaun mechtig vnd leuffig/ auff dieser auch leicht fortkommen; Nur daß er sich alle das jenige/ so er blasen sol/ gleich eb es eine Quinta höher/ vnd wo das Signum ♭: vorgezeichnet/ als wañ es das $\overline{f}$ were/ imaginire vnd einbilde: Daher es dann billicher eine Quint-Posaun genennet werden möchte. Doch ist hierbey zu mercken/ weil die Quart-Posaunen vnterschieden seyn/ eine gröſſer als die ander/ daß dahero auch die Züge alßdann vngleich fallen.

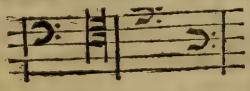

4. Octav-

4. Octav-Posaun: Tuba maxima, Trombone doppio, oder la Trombone all Ottava basso, ist vor der zeit gar selten gefunden worden. Es seynd aber deren/ so ich gesehen/ zweyerley Art; Die eine ist gleich noch eins so lang/ als die gemeine rechte Posaun/ ohne Bügel; Daher sie dann auch wegen der Züge vnd sonsten mit derselben gantz vbereinkommet/ Allein daß sie jhren Thon ein Octav tiesfer bringen/ vnd natürlich das E; im falset aber auch/ doch mit gutem Ansatz das D vnnd C erreichen kan. Vnd ist dieselbe Art von einem Kunst-Pfeiffer/ Hanß Schreiber genand/ vor vier Jahren gefertiget worden. Deren Abriß in Sciagraph. Col. VI. VII.

Die ander ist noch nicht eins so lang/ hat aber etwas dickere Röhren/ vnd darneben Krum-Bügel/ dadurch die tieffe zuwege gebracht wird: Vnd diese seynd in etlichen Capellen/ vor Jahren albereit im gebrauch gewesen.

Es ist aber sonderlich dieses Instrumentum Musicum, (Posaun) vor andern blasenden Instrumenten vberall/ in allerley Consorten vnd Concerten wol zugebrauchen/ Sintemal es nach allerley Tonen, vmb etwas höher vnd niedriger/ nicht allein durch auffsteckung vnd abnehmung der Krum-Bügel/ (Cromette) vnd andern auffsteckelß Stücken/ (Polette genand) sondern auch mit dem Mund vnnd Winde/ ohne auffsteckung der Krum-Bogen/ allein durch den Ansatz vnd Mundstück/ von einem geübten vnd erfahrnen Künstler/ nach seinem gefallen/ per tonos & semitonia gezwungen vnd gebraucht werden kan: Welches sich auff andern Instrumenten, deren löcher mit den Fingern geregiret werden müssen/ nicht thun lesset.

Das VI. Capittel.

Trommete.

Trummett: (Vulgo Taratantara, seu Tuba, Instrumentum in curvum ex ære argentovè, cujus sonitu milites, equiq; ad prælium inflammantur: à tubis id est, canalis concavitate nomen habens: *Italis* Tromba:) Ist ein herrlich Instrument, wenn ein guter Meister/ der es wol vnd künstlich zwingen vnd regieren kan/ drüber kömpt: Vnd ist gleich zu verwundern/ daß man ohne einige Züge/ (darmit sonsten die Posaunen regieret werden) auff diesem Instrument in der höhe fast alle Tonos nacheinander/ auch etliche Semitonia haben/ vnd allerley melodeien zu wege bringen kan. Vñ ob zwar bißhero die Trumeten jr Fundament vñ Basstim̃e/ nach m Camerthon zurechnen/ im D gehabt; Welchs die

Feldt-

Feldt Trumter noch also behalten: So hat man sie doch vor gahr wenig Jahren/ bey etlichen Fürsten vnd Herren Höffen an der Mensur erlengert/ oder aber Krumbbügel fornen drauff gesteckt/ daß sie jhren Baß vmb einen Thon tieffer ins C ad Modum Hypojonicum gestimmet: Welches dann mit dem Chor Thon vberein kömpt. Darvon auch Glareanus in seinem Dodecachordo lib. 2. c. 27. also schreibet: Tubarum sonitus hodie inter Modi Hypojonici limites constat, integra omnibus Chordis diapente, sed diatessaron extremis potissimùm.

Etlichen aber gefelts/ daß sie noch vmb ein halben oder gantzen Thon tieffer ins B gebracht worden.

Etliche lassen die Trummeten/ gleich einem Pestbern/ oder wie eine Schlange zusammen gewunden/ fertigen: Die aber am Resonantz den vorigen nicht gleich seyn. Auch findet man gar lange Trummetten/ von Past also fest vnd dichte zusammen ineinander gewunden/ darmit die Schaper außm Voigt: vnd Schweitzerlandt (die Wästerwälder genand) in den Städten herümbher lauffen/ vnd jhre Nahrung suchen. (derer aller abriß in Sciagr. col. VIII. zufinden)

Das VII. Capittel.

Flötten / Plockflötten.

(*in Sciagraph: col. IX.*)

Plockflöten (latinis Fistula, so von den Italianern Flauto, von den Engelendern Recordor genennet werden/) haben durch alle Stimmen in jedem Corpore sieben Löcher fornen/ vnd eins hinten. Denn ob gleich fornen gar vnten zwey Löcher neben einander seyn/ so sind doch dieselbe beyde einerley am Thon/ vnd allein dahin gerichtet/ dieweil etliche Instrumentisten die lincke/ etliche aber die rechte Handt vnten brauchen: Derowegen alsdenn eins vnter solchen beyden Löchern mit Wachß verstopffet werden muß.

Vnnd geben die grösten Plockflöten nicht mehr als Ordinariè 13. Thon: in den kleinen aber kan man/ darnach sie gut seyn/ 14. Thon haben: Extraordinariè aber können etliche geübte Instrumentisten noch vier Thon/ auch wol den siebenden Thon höher/ vber vorgesetzte 13. oder 14. Thon ascendiren: vnd das heissen/ wie droben im 1. Cap. angezeigt/ Falset Stimen.

Wie vielerley Sorten vnd Stimen aber der Plockflöten/ vnd aller der andern Instrumenten (darvon in diesem Tractat gesagt wird) seyn/ ist in der vorhergesetzten Tabell vnd beym 1. Capittel eigentlich zuvernemen. Jedoch vmb mehrer Nachrichtung willen/ hab ich die achterley Sorten der Plockpfeiffen hierbey auch mit einsetzen wollen.

1. Klein Flötlin/ ein Quintadecima, daß ist/ zwo Octaven höher als ein Cornett.
2. Discant Flöt ein Quart nidrer.
3. Discant Flöt ein Quint niedrer/ als die Erste Art.
4. Alt Flöt/ ein Octav niedrer/ alß die Erste Art.
5. Tenor Flöt/ ein Quint niedrer/ alß die Vierte Art.
6. Basset Flöt/ noch ein Quint niedriger; Welche vnten ein Schloß oder Fontanelle haben.
7. Bas Flöt: Eine Quint niedriger/ alß die Sechste Art.
8. Groß Baßflöt/ ein Octav niedriger/ von der Sechsten Art oder Sorten.

Vnnd ein solch gantz Stimwerck kan auß Venedig vmb 80. Thaler ohngefehr herauß gebracht werden. Hieher gehört die **Schwiegel/ oder Schwägel/** (sonsten auch Stamentien Pfeiff genand): dieselbe hat vnten nur 2. Löcher/ hinten eins; Ist an der lenge einer Querpfeiffen gleich/ wird aber wie ein Plockflöt intonirt, vñ von etlichen Engelländern mit der lincken Handt/ zum kleinen Trümmelchen oder Päucklein (col: 9) gebraucht: ascendirt vom $\overline{f}$ biß ins $\overline{f}\ \overline{f}$ vnd noch weiter. Etliche sind vmb ein Quint tieffer/ vom g biß ins $\overline{g}\ \overline{a}$ Welches dann zuverwundern/ daß man auff den dreyen Löchern so hoch vnd weit kommen/ als sonsten auff 6. oder 7. Löchern nicht geschehen kan.

Wie man dann auch **gar kleine Plockflötlein** (etwa drey oder vier Zoll lang/ (col. 9.) hat/ die fornen drey Löcher/ hinten eins haben/ vnd gleicher gestalt fast zwo Octaven, darauff können zu wege gebracht werden: Vnd muß die Schwägel/ so wol als solch klein Flötlein vnten zum Außgang darneben mit eim Finger regiret werden. Die Stamentienpfeiff ist 20. Zoll lang; der Tenor 26. vnd der Baß 30. Zoll.

Hierneben muß ich auch nachfolgendes nottwendig erinnern/ daß mir anfangs in Anordnung der Concerten, der Flöten Chor/ (Italis Choro da Flauto, das ist: wenn zu einem Chor etliche Instrumentisten mit Flötten geordnet/ wie im dritten Tomo darvon weitere Erklerung folgen sol) nicht weinig schwer ankommen: Sintemahl man gar selten solche Flöten/ so recht einstimmen/ antrifft/ bevorab/ weil/ wie im 44: Capittel folgen wird/ auch die Orgeln in etzlichen Kirchen/ so die Hitze vnd Kälte leicht treffen kan/ im Winter niedriger/ im Somer aber höher am Thon befunden werden. Da dann wol nötig/ daß zweyerley blasende Instrumenta, do die eine Sort oder Accort vmb ein halb Semitonium von der andern stünden/ verhanden seyn möchte. Daher mir dann dieses Mittel eingefallen/ daß ich die Flötten/ oben zwischen den Mund- vnd Fingerlöchern/ mitten zertheilen/ vnd das oberste Stück auff

zweyer

zweyer Finger breit lenger machen lassen / also daß man dasselb in das Unterthail/so weit man wil/oder von Noten ist / hinnein stecken / die Pfeiffen lenger/oder kürtzer machen/ vnd also einer solchen Flötten / daß sie jünger oder gröber werde/so bald allemal helffen kan. Vnd ob gleich auch etliche berühmte Instrumentmacher vermeynen/ daß die Flötten dadurch in etlichen Löchern falsch werden möchten. So haben sie doch hernacher selbsten daran kein mangel / außgenommen diesen / daß etliche in dem höchsten Clave nicht so gar wol sprechen wollen / befunden.

Jmgleichen ist solches in den Bassanelli (davon im 17. Cap.) auch versucht vnd just befunden worden: Wie denn auch einem Cornet, dergestaldt/ daß man oben das Mundstück weiter herausser oder tieffer hinnein stecke / zuhelffen ist.

Das VIII. Capittel.

Querpfeiffen.

(in Sciagr. col. IX.)

Die Querpfeiffen (Italis Traversa vel Fiffaro) haben fornen sechs Löcher / hinten keins: geben Natürlich 15. Stimmen oder Thon/ vnd noch vier Falset drüber vnd also 19. Thon/ gleich wie ein Zinck.

Eben solch gelegenheit hat es mit den Dolzflötten / (Welche sonsten Querflötten genennet) nur daß dieselbige gleich einer Plockflötten intoniret vnd geblasen werden.

Hieher gehöret auch die Schweitzerpfeiff/ sonsten Feldtpfeiff genand/ (in Sciagr. col. XXIII.) dieselbige hat jhre absonderliche Griffe / welche mit der Querflötten gantz nicht vbereinkommet: Vnnd allein bey der Soldaten Trummeln gebraucht wird.

Das IX. Capittel.

Zinck.

(in Sciagr. col. VIII.)

Die Zincken/ (Italis Cornetti, & fortasse Latinorum Buccinæ alias Cornua) seynd zweyerley/ Recti vnd Curvi, gerad vnd krumb. Recti, oder der geraden Zincken seynd wiederümb zweyerley:

1. Cornetto diritto, ist ein gerader Zinck / darauff ein absonderlich Mundstück gesteckt werden muß.

2. Cornetto muto aber / do das Mundstück zugleich mit an den Zincken gedrehet ist; (col. 13.) vnd diese seynd am Resonantz gar sanfft/still/ vnd lieblich zu hören: Darumb sie dann auch stille Zincken genennet werden.

3. Cornetto Curui, daß seynd die schwartzen krumbe Zincken.

Es geben aber alle Zincken ohn vnterscheid 15. Thon Natürlich/ vom a biß ins T: Wiewol etzliche noch das ♯ gar wol / vnd bißweilen auch das ♭ oben erreichen vnten aber das g vnd f im falsett zu wege bringen können.

4. Corno vel Cornetto torto, sonsten Cornon genand / ist ein grosser Zinck/ bald wie ein S formiret/ vnnd ist ein Quint Tieffer / alß ein rechter gemeiner Zinck; vnnd wie wol etzliche meynen / dieser gebe nicht mehr alß 11. Natürlicher Thon oder Stimmen/ vnd kein falsett drüber; So befindet sichs doch anders/ denn er gleicher gestalt/ als die gemeine Zincken 15. Thon von sich gibet. Aber weil der Resonanz gar vnlieblich vnd hornhafftig/ so halt ich mehr darvon/ das man eine Posaun an dessen stad gebrauche.

5. Noch seynd gahr kleine Zincken/Cornettino, welche ein Quint höher / alß die rechte gemeine Cornetten vnd Zincken vnd nicht vnlieblich zuhören seyn.

Das X. Capittel.

Pommern / Bombart / Bombardoni: Schalmäyen.

(in Sciagr. col. XI.)

BOmbyces, sive Bombi Græcis etiam vocari queunt longæ tibiæ, quæ difficulter magnaq; cum contentione flatus impulsæ sonum crassiorem edunt.)

Pommern (Italicè Bombardo, oder Vn Bombardone, die Frantzosen nennen es Houtbois, die Engelländer Hoboyen) haben jhren Namen ohn allen zweiffel à bombo, vom Summen vnd Brummen: vnd werden alle / die kleinen so wol als die grossen/ mit dem Namen Bombart oder Pommern genennet. Italicè: Wird der grosse Baßpoñer/ Bombardone: der rechte Baß/ Bombardo genennet. Der Tenor, welcher auch vier Schlösser / oder Schlüssel hat / darauff zur noth auch ein Baß geblasen werden kan / weil er in den Schlössern das G. im Baß erreichet/ vnd derowegen Bassett genennet wird. Diesem folget der Nicolo, welcher gleicher grösse vnd höhe mit dem Bassett / allein daß er nur einen Schlüssel hat/ vnd derowegen allein biß ins c. im Tenor/ tieffer aber nicht kommen kan. (col. 13.) Der Altpommer/ welcher fast einer grösse mit der Schalmeyen ist/ ohne daß er ein Schlüssel hat

sel hat/ vnd eine Quint tieffer ist/ wird Bombardo Piccolo genennet. Allein der oberste Discant, welcher keinen Messings Schlüssel hat/ wird Schalmeye (Italis Piffaro, Latinis Gingrina, von dem Kaken so es von sich gibt/ gleich einer Gans derer proprium ist gingrire) genennet.

Am Thon seynd die meisten Schalmeyen vmb einen Thon höher als die **Zincken** vnd **Posaunen.**

Allhier ist aber zu mercken: Daß von alters her vnd auch noch anjtzo meistentheils alle Blasende Instrumenta, als **Flötten / Pommern / Schalmeyen/ Krumbhörner** / etc. in den Accorten oder Stimwercken/ eins vom andern allzeit eine Quinta ist gearbeitet / vnd gestimmet worden: darumb daß man allzeit (wie ich zur Nachrichtung in vorhergehender Tabell darbey notiret) drey vnd drey zusammen/ als eine Art zum Bass, die ander zum Tenor vnd Alt, (Denn diese beyde Stimmen/ Tenor vnd Alt, können allzeit auß gleichlautenden vnnd einerley Corporibus vnd Instrumenten musicirt werden) die dritte aber zum Cantu, gebrauchen kan. Wann aber die vierde darzu genommen werden sol/ so muß die Compositiõ darnach angestellet/ vnd Hypoionicus modus nicht eine quint aufm ♈ ♮ dur ins f bmol, sondern eine quart Tieffer/ ins g ♮ transponirt, vnd alsdann ein cantus fictus drauß werden. Oder wenn ein Gesang im f bmol allbereit gesetzt gefunden wird/ muß man denselben vmb ein Thon (oder eine secundam/ wies etliche nennen) höher transponiren: So kömpt es gar just vnd recht sonderlichen auffn **Pommern / vnd Schalmeyn.** Wann man aber das fünffte Instrument in der Tieffe oder Höhe auch noch darzu brauchen wil/ so ist es fast mühsam zusammen zu accordiren; denn dz oberste ist vom vntersten/ (wie in der Tabell zusehen) durch fünff Quinten, als nemblich per decimam septimam, (daß ist gleich einem Ditono oder Tertiæ majori) separiret, vnd daß ist gar schwer zusammen zureimen. Vnd wiewol dieses / wenn der Gesang sonderlich darnach gerichtet/ vnd fleissige acht darauff gegeben wird/ auch zuwege zu bringen: So were doch nichts destoweniger einm Instrumentmacher billig zu rahten/ daß er allzeit neben der rechten Discant vnd auch Tenor Pfeiffen/ noch eine/ vmb einen Thon nidriger / fertigte; damit dieselbige also / nicht eine Quint, sondern nur ein Quart, von der nechst vorhergehenden höher intoniret wehre. Da könte man denn in solchen vnd dergleichen Instrumenten das Höchste vnnd Tiefste / auch von fünfferley Sorten recht vnd wol zusammen bringen/ vnd in einander einstimmen. Wie es dann auch von etlichen / doch noch zur zeit selten/ vielleicht also in acht genommen wird. Der grosse Baßpommer ist 10. Schuch. 1. Zoll lang: wie in der Sciagraphia col. VI. VII. zusehen / vnnd daselbst leichtlich kan nachgemessen werden.

Das XI. Capittel.

Fagotten: Dolcianen.

(*in Sciagraph. col. X.*)

Fagotten vnd Dolcianen (Italis Fagotto & Dolcesouno) werden mehrertheils indifferenter also genennet. Sonsten wollen etliche/ daß diß die rechte Dolcianen seyn/ die von den Engelländern Zingel Korthol genennet werden: Vnd sind an der Tieffe/ so wol auch am Resonantz/ dem Basset in den Pommern gleich/ allein/ daß der Dolcian, wie denn auch die Fagotten, stiller vnd sänfftet am Resonantz seyn/ als die Pommern: Daher sie dann/ villeicht wegen jhrer Lieblichkeit/ Dolcianen quasi Dulcisonantes genennet werden. Welches dann daher rühret/ dieweil die Corpora der Pommern die rechte lenge gleich auß haben/ vnd vnten gantz offen seyn: An den Fagotten aber ist die lenge des Corporis doppelt zusammen gelegt/ daß das Loch/ do der Resonantz herausser gehet/ oben ist/ vnd bißweilen (doch nicht in allen/ dieweil etliche gantz offen seyn) zugedäckt/ vnd mit kleinen Löcherlein wiederümb eröffnet/ (wie hernacher im IV. Theil von etlichen Stimwercken in den Orgeln sol gesagt werden;) Daher der Resonantz bey weitem nicht so starck/ sondern etwas stiller vnd lieblicher sich muß vernehmen lassen: Ebener massen/ wie in Orgeln die Principal vnd Posaunen art/ weil dieselbe jhre rechte lenge vnd Mensur durchauß haben/ viel stärcker vnd frischer/ als die Gedacten vnnd andere Gedäcte Schnarrwercke/ intoniren. Vnd diß eben auß obgedachtem fundament.

Im Chorist Fagott ist der vnterste Clavis C im Doppel Fagott F Doch ist diß hierbey zu observiren, daß der Doppel Fagotten zweyerley seyn: Einer do man das F gleich dem grossen Baß Pommer vnten haben/ vnd Quint Fagot genennet wird: (col. 7.) Der ander aber/ Quart Fagott/ welcher allein biß ins G gebracht werden kan. Daher dieser in Cantu ♮ duro, jener aber in Cantu b molli zum füglichsten zugebrauchen: vnd sehr bequem ist/ wenn man in der Music beyderley dieser arten haben kan: denn die Semitonia können in den Löchern durch die Schlüssel nicht also füglich/ als durch die Finger geendert vnd zu wege bracht werden.

Es ist jtzo der Meister/ welcher die Octav Posaunen gemacht/ im Werck/ einen grossen Fagotcontra/ welcher noch ein Quart vnter dem Doppel Fagott/ vnnd also ein Octav vnterm Chorist Fagott/ das C von sechtzehen Füß Thon geben vnnd intoniren sol/ zuverfertigen: gereth es jhm/ so wirds ein herrlich Instrument werden/ dergleichen hiebevor nicht gesehen/ vnd sich wol drüber zuverwundern seyn wird; Sintemahl auch den Orgelmachern bißweilen schwer fürfelt/ die vntersten zween Claves D oder C von sechtzehen Füssen in den grossen Posaunen recht rein vnd wol anzubringen. Die zeit wirds geben.

Das

Das XII. Capittel.

Sordunen.

(in Sciagr. col. XII.)

SOrdun (Italis Sordoni, etliche nennen es Dolzianen) ist am Resonantz fast den Corna Musen oder stillen Krumbhörnern gleich; vnd wiewol der vnterste Bass der Sordunen kaum halb so lang/ als der Doppel Fagott am Corpore ist/ so ist er doch am Thon ja so Tieff zubringen. Welches gleichwol zuverwundern/ dieweil sich das Corpus nicht mehr als einmahl/ den Fagotten gleich/ dupliret. Lodovico Zacconi nennet diß Instrument auch Sordoni, haben 12. Löcher/ die man sehen kan/ etliche noch zwey Schlösser darzu/ daß also 14. Löcher werden; vnd vber daß noch vnten ein Loch zur Feuchtigkeit/ vnd oben auch noch eins/ do die Harmony herausser gehet. Das gröste vnd tiefste ist 2. Schuch vnd 5. Zoll lang. Ich habe aber ein anders gesehen/ daß hat eben die Lenge/ proportion, vnd alles wie dieser Bass, ist aber am Resonanz nicht tieffer / als der Tenor in diesen Sordunen gewesen: vnnd Kort Instrument genennet worden. Woher aber dieser vnterscheid entspringe/ hab ich noch zur zeit nicht erdencken/ oder auch von andern berichtet werden können.

Das XIII. Capittel.

DOPPIONI.

NOCH hat gedachter Zacconi ein ander dergleichen Instrument, welches er Doppioni nennet/ auffgezeichnet: Daß ich aber noch zur zeit/ wie sehr ich mich auch darumb bemühet/ nicht habe zusehen bekommen können. Wird vielleicht das Num. 7. in col. 12. oder aber auch Sordunen oder Corna Musen art seyn; wie aus deroselben Thon vnd Stimmen/ welche in der Tabell zufinden/ leicht abzunemen.

Das XIV. Capittel.

Racketten.

RAcketten/ seynd gar kurtze Instrument, wie in der Sciagraphia col. X. zu sehen/ vnd abzumessen ist: Aber weil inwendig das Cancell oder die Röhre neunfechtig sich vmbwendet/ vnd eben so viel ist/ als wenn das Corpus

pus nemmahl so lang wehre / so geben sie so ein tieffen Resonantz / als der gröste Pommert oder Doppel-Fagott; wiewol etliche Bass Rackett / welche noch vmb ein Semiditonum oder tertiam minorem tieffer seyn / also daß sie das D erreichen / vnd also von 15. Füssen am Thon sindt / gefunden werden. Vnd ich auch selbsten eins angegeben / vnd jetzo newlich machen lassen / welches biß in das C von 16. Fußthon gebracht wird; vnnd in der tieffe / den gröstem Pfeiffen in den Principal Wercken / gleich ist: Das Corpus ist nicht mehr als XI Zoll lang. Sie haben viel Löcher / aber nicht mehr als Elffe zugebrauchen; vnd gibt selten ein Falsett, sintemahl es nicht mehr Thon vber sich geben kan / denn als die Zahl der Löcher mit sich bringet: Es sey dann / daß es wol beröhret / vnd ein guter Meister drüber kömpt / so thut es noch wol ein mehrers. Am Resonantz seynd sie gar stille / fast wie man durch einen Kam bläset / vnd haben / wann ein solch gantz Accort oder Stimmwerck zusammen gebracht wird / keine sonderliche gratiam. Wann aber Violn de Gamba darzu gebraucht / oder eins allein nebenst andern Blasenden oder Besäyteten Instrumenten zu einer Simphony vnd Clavicymbel, &c. von einm guten Meister geblasen wird / ist es ein lieblich Instrument, sonderlich im Baß anmühtig vnd wol zuhören.

Vnd ist hierbey auch zu mercken / daß die Sordunen, Kort Instrument, Racketten / Corna Muse, Krümbhörner / vnd Schryari / keinen Thon mehr von sich geben können / denn als die Zahl der Löcher mit sich bringet: Aber die Pommern / Schalmeyen / Fagott / Dolcianen vnd Bassanelli, können alle vmb etliche Thon höher (gleichsamb die vorhergesetzte Tabell außweiset) gebracht vnd natürlich intoniret werden.

Das XV. Capittel.

Krumbhörner.

(*in Sciagraph. col. XIII.*)

Die Krumbhörner (Lituus, Italis Storti, Cornamuti torti.) werden nicht mit blossen Röhren geblasen / sondern haben gleich wie die Corna-Muse, Schryari vnd Sackpfeiffen / oben vber den Röhrlin sonderliche Capsulen, darumb man sie dann auch desto weniger zwingen / vnd im Thon nachzugeben nicht sonderlich helffen kan. Hinten haben sie ein Loch / fornen sechs / vnd vber diese / noch zwey Löcher vnten; also daß sie noch 2. oder 3. Thon Tieffer geblasen werden können. Aber es müsten noch absonderliche Schlüssel vnd Messings Claves (wie in etlichen zu finden) darzu gemacht werden; sonsten es mit den Fingern nicht zuerreichen / noch zubegreiffen ist.

Es

Es müssen aber die vnterste 2. Löcher ohne das nothwendig offen seyn / sonsten hette das gantze Instrument keinen rechten völligen Resonantz / vnd das siebende Loch vnten / gebe alsdenn einen tiefferen Thon / als es von rechtes wegen geben muß vnd sol.

Dergestalt muß offt ein Orgelmacher den grossen / auch wol kleinen Schnarrwercken / wenn sie nicht recht sprechen vñ sich hören lassen wollen / mit Löchern (welches doch so sehr nicht zu loben stehet) zur rechten Intonation verhelffen. Sie geben aber / wie vorgedacht / nicht mehr Stimmen oder Tonos / als sie löcher vnd Schlüssel haben.

Das XVI. Capitel.

CORNA-MVSE.

(in Sciagraph. Col. VII.

DJe Corna Muse sind gleich aus / vnd nicht mit doppelten / sondern mit einer einfachen Röhre / gleich den Bassanelli, Aber vnten zugedäckt / vnd vff der seiten herumb etliche löcherlein / dardurch der Resonantz herausser gehet. Am klang seynd sie gar den Krumbhörnern gleich / nur daß sie stiller / lieblicher vnd gar sanfft klingen: Daher sie billich stille sanffte Krumbhörner (wie die Cornetti-muti, stille Zincken) kõnten genennet werden. Sie haben gar keine Schlösser oder Claves: Vnd stimmen gleich ein mit dem Chorthon / das ist / ein Thon tieffer / als vnser rechter Cornetten oder Cammerthon.

Das XVII. Capitel.

BASSANELLI.

(in Sciagraph. Col. XII.

BAssanelli haben den Namen von jhrem Meister / der sie erfunden (Iohann Bassãno, eim vornehmen Instrumentisten vnd Componisten zu Venedig) gehen gleich gerade durch / einfach / vnten offen / haben nur einen Messings Schlüssel / werden mit blossen Röhren gleich den Fagotten / Pommern vnd Basseten geblasen / denselbigen auch am Resonantz fast gleich / doch viel stiller. Vnd ist sonderlich der Cant, welches die kleineste / zu eim Tenor in Concerten, wenn man allerley Art Stimmenwerck von Instrumenten darunter

brauchen wil/ wol zuhören; Dann es also gar just im Thon kömpt/ vnd gleich wie sonst ein Tenor vff der Flötten geblasen wird: Können/ wann sie wol berühret sind/ ziemlich hoch gebracht werden. Sie haben gleich wie die Schalmeyen 7. Löcher/ do das vnterste mit eim Schlüssel; Hinten aber ist kein Loch vorhanden. Seynd vmb eine Quart tieffer/ als Cammer Thon/ denn jhr vnterster Clavis im Baß ist F; Aber nach dem Cammerthon ist es C vff 8. Fußthon gerechnet.

Das XVIII. Capitel.

SCHRYARI.

(in Sciagraph. Col. XII.)

SChryari (Auff deutsch Schreyerpfeiffen) seynd starck vnnd frisch am Laut/ können vor sich alleine/ vnd auch zu andern Instrumenten gebraucht werden; Haben hinten so wol Löcher als fornen; Seynd an der lenge vnd statur fast gantz den Corna-Musen gleich/ Alleine das (weil sie vnten offen vnd einfach) viel stärcker am Resonantz seyn: Vnd ob wol zwar der Discant vnten zugedäckt ist/ so hat er doch viel neben Löcher/ do der Wind her ausser gehen kan. Sie können aber nicht mehr Thon vnd Stimmen von sich geben/ denn die Zahl der Löcher mit sich bringet.

Das XIX. Capitel.

Sackpfeiffen.

(in Sciagraph. Col. V. XI. XIII.)

DEr Sackpfeiffen (*Latinis* Tibia Vtricularis. *Italis* Corna Musa) seynd mancherley Arten.

1. Bock/ welcher nur ein groß lang Horn zum Stimmer/ vnd die tieffe C hat. Etliche sind noch vmb eine Quart tieffer in G G, vnd billich der grosse Bock genennet werden.

2. Schaperpfeiff; Hat 2. Röhren zum stimmen/ b f. Vnd sind die Schaper/ oder Schäfferpfeiffern in den obern Löchern meistē theils [illegible] welchs meines erachtens/ daher kömt/ dieweil sie hinten kein Loch zum Daumen haben. Die andern aber/ als Bock/ Hümmelchen/ Dudey/ haben hinden ein Loch/ dadurch sie besser gezwungen/ vñ zu reiner intonation gebracht werden können

3. Hümmelchen; Hat auch nur zween Stimmer/ f c.

Dudey

4. Dudey/ aber hat drey Röhrlein zum Stimmen d̄ b f̄.

Im Ertzstifft Magdeburg hab ich eine sonderliche Art von Sackpfeiffen gesehen/ welche etwas grösser/ als die Schäfferpfeiffen/ vnd vmb eine Tertien tieffer seyn/ haben eben auch zwey Stimmer/ vnten aber zwey Röhren/ eine zur lincken/ die ander zur rechten Hand/ vnd an jeder Röhren fornen drey/ hinten ein Loch zum Daumen/ also/ daß man mit der lincken Hand das g ā h̄ c̄ d̄/ mit der rechten aber d̄ ē f̄ g̅ ā haben/ vnd also ein Duum oder Bicinium gar artig zuwege bringen kan. Dessen Abriß in Sciagr. Col. v. zu finden.

Noch hat man aus Franckreich eine kleine Sackpfeiff oder Hümmelchen heraus bracht/ (Col. xiii.) do man den Wind durch ein kleines Blasebälglin/ allein mit dem einen Arm hinein bringen vnd regieren kan.

Auch hat einer/ dessen forn im 5. Cap. gedacht worden/ den Sachen so weit nachgesonnen/ daß er ein gantz Stimmwerck von fünff solchen Sackpfeiffen/ welche mit Blasebälgen regieret werden/ verfertiget; Daruff man einen Gesang mit 4. oder 5. Stimmen zu wege bringen wollen; Aber solche Harmony laß ich mir nicht so gar sonderlich sehr wol gefallen.

Vom REGAL (welches zum theil auch an diesen Ort hieher/ do von Blasenden Instrumenten/ vnd die mit dem Winde regiert werden müssen/ gesagt wird/ gehöret) sol hintern/ Num. 43. bey dem Geigendem Instrument/ kurtz vor dem Tractat von den Orgeln/ bericht gethan werden. Dessen Abriß Col. IV. zu finden.

II.

FIDICINIA INSTRu-MENTA:

Besäittete Instrumenta,
Oder
Von denen Instrumenten/ die mit Säiten
bezogen werden.

Das XX. Capitel.

Violen, Geigen/ Violuntzen,
Seynd zweyerley.

1. Viole de gamba: 2. Viole de bracio, Oder de brazzo: Vnd haben den Namen daher / daß die ersten zwischen den beyden Beinen gehalten werden: Denn gamba ist ein Italianisch Wort / vnd heist ein Bein / le gambe, die Beinen. Vnd dieweil diese viel grössere corpora, vnd wegen des Kragens lenge / die Säiten auch ein lengern Zug haben / so geben sie weit ein lieblichern Resonantz / Als die andern de bracio, welche vff dem Arm gehalten werden. Diese beyde Arten werden von den Kunstpfeiffern in Städten also vnterschieden / daß sie die Violn de gamba mit dem Namen Violen: Die Violen de bracio aber / Geigen oder Polnische Geigeln nennen: Vielleicht daher / daß diese Art erstlich aus Polen herkommen seyn sol / oder daß doselbsten außbündige treffliche Künstler vff diesen Geigen gefunden werden.

Die Violen de Gamba haben 6. Säiten / werden durch Quarten, vnd in der Mitten eine Terz gestimmet / gleich wie die sechs Chörichte Lauten. Die Engelländer / weñ sie alleine darmit etwas musiciren, so machen sie alles bißweilen vmb ein Quart, bißweilen auch eine Quint tieffer / also / daß sie die vntersten Säiten im kleinẽ Baß vors D; im Tenor vnd Alt vors A; Im Cant vors e rechnen vnd halten: Do sonsten / wie oben in der Tabell zu ersehen ein jedere (nach dem Cammerthon zu rechnen) eine Quint tieffer / Als nemlich der Baß ins GG; der Tenor vnd Alt ins D; der Cant ins A gestimmet ist. Vnd daß gibt in diesem Stimmwerck viel eine anmutigere / prächtigere vnd herrlichere Harmonij, als wenn man im rechten Thon bleibet. (Deren Abriß in Sciagr. Col. XX.

Die groß Viol de gamba (Italis Violono, oder Contrabasso da gamba, deren Abriß in Sciagr. Col. VI. wird von den meisten per quartam durch vnd durch gestimmet; Vnd solche Art gefellt mir nicht sehr vbel: Achte auch davor / es sey nicht groß dran gelegen / wie ein jeder seine Geigen oder Violen stimmet / wenn er nur das seine just / rein vnd wol darauff præstiren kan.

Wie dann jhrer viel sich auch damit etwas sonderliches bedüncken lassen / vmb daher etliche Organisten / wegen dessen / daß sie nicht dieser oder jener Application mit den Fingern sich gebrauchen / verachten wollen. Welches aber meines erachtens der Rede nicht werth ist: Denn es lauffe einer mit den foddern / mitlern / oder hinderfingern hinab oder herauff / Ja / wenn er auch mit der Nasen darzu helffen köndte / vnd machte vnd brechte alles fein rein / just vnd anmutig ins Gehör / so ist nicht groß dran gelegen / Wie oder vff was maß vnd weise er solches zu wege bringe.

NB. Jn diesen allen Geigenden Instrumenten, so mit Säitten von Dermern gemacht / bezogen werden / weisen die Noten in der vorgesetzten Tabell nicht mehr / als wie hoch oder tieff ein jeder Säitte gestimmet werde / vnd nicht wie hoch man im selbigen Instrument, mit den Fingern vnd Bünden ascendiren könne: Welches einm

jedern

jedern Instrumentisten nicht vnwissend. In den blasenden Instrumenten aber hat solches nothwendig angedeutet werden müssen.

Die Alten haben dieser Violen de gamba, wie im Agricola zu befinden / dreyerley Arten gehabt: Dann etliche sind mit drey Sätten; Etliche mit vier; Vnd etliche (wie in Sciagr. Col: XXIV.) mit fünff Sätten bezogen worden. Darvon hieroben in Tabella universali mit mehrerm zu ersehen.

Dieweil aber vff den gar grossen Baßgeigen / oder Violonen / wegen der grossen lenge vnd distantz zwischen dem obristen Kragenbunde / vnnd dem vntern Steige die kleinen Sätten selten außhalten können:

So hat ein Musicus zu Prag den Sachen etwas weiter vnd tieffer nachgedacht / vnd eine Baßgeig angeben / auch verfertigen lassen / daran vnter den sechs Sätten / von der grossen anzurechnen / jederzeit die eine ein kürtzern Zug / als die andere bekömmet / vnd also die kleineste fast vmb einen gantzen Schuch / als nemlich 12. Zoll kürtzer wird / denn die gröste. In dem er nicht allein den vntersten grossen Steig (gleich in einem Penorcon vnd Orpheoeron) schrem oder obliquè hinauff / besondern auch den obersten kleinen Steg / schrem herunter gebracht / vnd dahero die Bünde gantz vngleich werden müssen / daß sie darüber mit Fingern nicht zubegreiffen. Darumb denn nothwendig ein solch Mittel erfunden / daß vber den gantzen Halß / gleich an den gemeinen Bawer Leyren / eine Decke gemacht / vnd vnten fast am ende / 6. Plöcklein fünffechicht neben einander / die man gleich / als die Clavier vff der Leyre hinnein drucken / vnd damit die rechte Bünde einer jeden Sätten antrucken vnd berühren können.

Denn an den Plöcklein oder Clavieren, wenn ich sie also nennen sol / seynd starcke messings Drot / gleich wie in den grossen Pommern an den Messingsschlüsseln / gewesen / welche so hoch hinnauff gangen / daß ein jedes seinen Bund erreichen können: Vnd also wegen dessen / daß eine jede Sätte jhren Zug halten / vnd auch der Baßgeiger oder Violonista mit der Hand nicht so weit hin vnd herwider fahren vnd greiffen / sondern die Clavier oder Bünde so zurechnen / hart neben einander haben vnd antrucken mögen / gar eine feine Invention ist.

Dieses aber mißfellt mir / daß oben am Kopff an statt der höltzernen / eiserne Wörbel gemacht seyn / daran außwerts ein eingekerbtes Rädichen / daß sich / gleich wie an den Vhren vnd Schlag Seegerlein / mit einer Stöhnfeddern zurück halten vnd forttreiben lest. Da denn / wenn nur ein einige Kerbe abgelassen oder auffgezogen wird / die Sätte in die 2. Commata alsobald ascendirt oder descendirt, vnd daher meines erachtens so gar rein vnd just dergestalt zu andern Instrumenten nicht wol accordirt vnd gebraucht werden kan.

Doch wer demselben auch gar wol fürzukommen / daß nur die Kärblin in sol-

chen Räderlin auffs allerengste vnd genaweste nahe beyeinander eingefeilet würden/ so köndte mit einer Kerbe ab- vnd zuzulassen/ die distantz des soni oder toni so gar mercklich nicht gespüret/ vnnd die Säitten desto reiner vnd genawer in ein jedes Instrument mit eingestimmet werden: Dahero dann diese Art/ viel besser vnd beständiger als die gemeine Wörbel wehre/ weil sie dergestalt gantz nicht nachlassen/ oder zurück weichen können.

NB.

Es sind auch newlicher zeit zween gar grosse Violn de Gamba Sub Bässe, deren Abriß Col. V. zu finden) gefertiget worden / darbey man die andern grosse Contra-Bässe/ zu den Tenorn- vnd Altstimmen / den kleinen Viol de Gamben Baß aber an stadt des Discants gebrauchen kan. Daruff ich auch ein Concert mit vnterschiedlichen Choren/ (Lauda Hierusalem Dominum) welches in Polyhymnia Nona, mit Göttlicher Hülff in kurtzem auch herfür kommen wird / mit 17. vnd 21. Stimmen / nach meiner wenigkeit Componiret habe: Do dann die fünff Stimmen desselben Chors alle in Octava inferiore müssen gegeiget werden. Dieweil aber derselbige Chor mit so viel grossen Geigen/ gleich wie vff Orgeln/ wenn man im Manual zum groben Principal oder Gedactenflöte von 16. Füssen die Tertien vnd Quinten vnten in der Tieffen mitnimpt / gar zu sehr in einander summet vnd murmelt / so habe ich befunden / daß es vngleich annemlicher vnnd anmuthiger sey / die rechte Violn de gamba zu den Obern- vnd Mitlernstimmen / den gar grossen Sub Baß aber in der Octav zum Baß gebrauchen / da es denn von fernen / als ein tieffer Untersatz vnd Sub Baß in einer Orgel/ gehöret wird.

Darbey ich dann auch dieses erinnern muß: Daß / wenn man vff dieser grossen Sub Baßgeigen / vnd vff der Octav Posaun eine Partey mitmusiciren wil / so muß der Baß vmbgeschrieben / das ℈: vff die mittelste Lini / vnd die vnterste Noten alle vmb eine Octav höher/ gleich einem niedrigen Tenor / gesetzet werden; Vnd alsdann kömpt es den Instrumentisten gar leicht vnnd eben / als wenn er sonst vff ein Tenor-Instrument seine Partey machte; Dieweil solche gar tieffe Instrumenta gleich in einer Octav vnter dem rechten Tenor stehen.

Vnd dieses kan auch in Doppel Fagotten / vnd gar grossen Baß-Pommern bißweilen in acht genommen werden.

Das

Das XXI. Capitel.

VIOL BASTARDA.

(in Sciagraphia Col. XX.)

Dieses ist eine Art von Violn de Gamba, wird auch gleich also/ wie ein Tenor von Violn de gamba gestimmet/ (den man auch in manglung darzu brauchen kan) Aber das Corpus ist etwas länger vnd grösser. Weiß nicht/ Ob sie daher den Namen bekommen/ daß es gleichsam eine Bastard sey von allen Stimmen; Sintemal es an keine Stimme allein gebunden/ sondern ein guter Meister die Madrigalien, vnnd was er sonst vff diesem Instrument musiciren wil/ vor sich nimpt/ vnd die Fugen vnd Harmony mit allem fleiß durch alle Stimmen durch vnd durch/ bald oben außm Cant, bald vnten außm Baß/ bald in der mitten außm Tenor vnd Alt herausser suchet/ mit saltibus vnd diminutionibus zieret/ vnd also tractiret, daß man ziemlicher massen fast alle Stimmen eigendlich in ihren Fugen vnd cadentien daraus vernemen kan. Wie ich dann den vnwissenden zur nachrichtung 2. oder 3. Exempel am ende dieses dritten Theils hette mit einsetzen wollen: Wil es aber sparen/ biß in den Appendicem Tertij Tomi, nim: Instructionem pro Symphoniacis.

Es werden aber solche Violn de Bastarda vff mancherley Art gestimmet/ als in der Tabell zu ersehen/ vnd noch vff viel andere weise mehr/ darnach der Meister den Gesang gesetzet vnd gerichtet hat.

Jetzo ist in Engelland noch etwas sonderbares darzu erfunden/ daß vnter den rechten gemeinen sechs Sätten/ noch acht andere Stälene vnd gedrehete Messings-Sätten/ vff eim Messingen Steige (gleich die vff den Pandorren gebraucht werden) liegen/ welche mit den Obersten gleich vnd gar rein eingestimmet werden müssen. Wenn nun der obersten dermern Sätten eine mit dem Finger oder Bogen gerühret wird/ so resonirt die vnterste Messings- oder Stälene Sätten per consensum zugleich mit zittern vnd tremuliren, also/ daß die Liebligkeit der Harmony hierdurch gleichsam vermehret vnd erweitert wird.

Daher Augenscheinlich vnd Handgreifflich zu befinden/ daß die Harmony der Consonantiarum gantz in die Natur gepflantzet sey. Dann wenn in einer Stuben/ Cammer/ oder sonsten eine Sätte vff der Viol intoniret wird/ vnnd eine Laute oder Cyther vffm Tische lieget/ oder an der Wand henget/ so reget vnd beweget sich vff derselben Lauten oder Cyther/ die Sätte/ welche vnter denselben

gar

gar rein / vnd eben mit deren / so vff der Viol mit dem Bogen gestrichen wird / gleichlauts einstimmet: Welches man vmb so viel gewisser vnnd eigendlicher / wenn ein Strohelmlin vff dieselbige Lauten- oder Cythersäiten gelegt wird / observiren vnd erfahren kan.

Vnd empfinden solche schneidende Harmonij die Messings vnd Stälene Säiten viel eher vnd mehr / als die dermern / also / daß sie sich nit allein bewegen / sondern auch zugleich mit resoniren, vñ ein sonū von sich geben. So geschichts auch oft vff der grossen Basviol de Gamba, wenn das gar grosse GG vff der vntersten Säiten mit dem Bogen scharff intonirt wird / daß oben die Säite / welche just in der Octaven mit dem G einstimmet / zugleich sich beweget vnd mit resoniren thut. Ja daß noch mehr ist / so bezeugt die Erfahrung / daß / wenn ein Orgelmacher in vffsetzung vnnd zusammenfügung einer Newen Orgel / oben vffm Gerüste eine Pfeiffe nach der andern einsetzen vnd stimmen / vnd in der eyl wissen wil / wo er vnter allen Pfeiffen / so vffm Gerüste nach einander liegen / die Pfeiffen so er haben muß / finden könne: So leßt er in der Orgel nur die Octav von derselben Pfeiffe intoniren, alsbald kan er vnter denen vffm Gerüste / wenn er eine nach der ander anrühret / am zittern die Octava finden: Denn sich dieselbige Pfeiffe von dem Klang vnd Thon der andern in der Orgel also zitternd beweget / daß man es greiffen vnd fühlen kan.

Das XXII. Cap.

VIOLN DE BRACIO.

(in Sciagraph. Col. XXI.)

VIola, Viola de bracio: Item, Violino da brazzo; Wird sonsten eine Geige / vom gemeinen Volck aber eine Fiddel / vnnd daher de bracio genennet / daß sie vff dem Arm gehalten wird.

Deroselben Baß- Tenor- vnd Discantgeig (welche Violino, oder Violetta picciola, auch Rebecchino genennet wird) seynd mit 4. Säiten; die gar kleinen Geiglein aber (Col. xxi.) mit drey Säiten bezogen (vff Frantzösisch Pochetto genant) vnd werden alle durch Quinten gestimmet. Vnd demnach dieselbige jedermänniglichen bekandt / ist darvon (ausser diesem / daß wenn sie mit Messings- vnd Stälenen Säiten bezogen werden / ein stillen vnd fast lieblichen Resonantz mehr / als die andern / von sich geben) etwas mehr anzudeuten vnd zu schreiben vnnötig.

Es sind aber deroselben vnterschiedene Arten in der Sciagraph. Col. xxi. vnd auch in der vorhergesetzten Tabel zu finden.

Das

Das XXIII. Capitel.

LYRA.

Allhier ist nicht zu sagen/ von der Bawren- vnnd vmblauffenden Weiber Leyre/ die mit einem Handgriff herumb gedrehet/ vnd mit der lincken Hand die Claves tangirt werden: Deren Abriß in Sciagraph. Col. XXII. zu sehen. Sondern von den Italianischen Lyren/ derer auch zweyerley Artten sind.

1. Eine grosse Lyra (Lironi perfetto, Arce violyra; oder/ wie es obgedachter Ludovico Zacconi nennet/ Arce-viola telire. deren Abriß in Sciagraph. Col. XVII.) An der structur dem Baß von den Violen de gamba gleich/ doch daß das Corpus vnd der Kragen/ wegen der vielen Säiten vmb ein ziemliches breiter ist. Denn etliche haben 12. etliche 14. etliche auch noch 2. ausserhalb des Kragens/ vnd also 16. Säiten/ darauff alle Madrigalia vnd Compositiones, so wol in genere Chromatico, Als Diatonico, zu wege bracht werden können: Welches denn eine feine Harmonij von sich gibt. Doch daß bißweilen die höchste/ bißweilen die tiefste Stimme/ gleich wie vff den kleinen Cithern aussen bleibet/ vnd derowegen ein Baß vnd Discant gar bequem darzu kan vnd muß gebraucht werden.

2. Die kleine Lyra ist der Tenor Violen de bracio gleich: Daher sie auch Lyra de bracio genennet wird/ hat 7. Säitten/ zwo Säiten ausserhalb des Kragens/ vnd die andern fünffe vff dem Kragen liegend: Darauff man Tricinia, vnd auch andere Sachen/ fast einer Citter gleich/ zuwege bringen kan. Deren Abriß in Sciagraph. Col. XX.

Das XXIV. Capitel.

TESTUDO. Laute.

(in Sciagraphia, Col. XVI.)

Die Lauten (Testudo, Chelys, Italis Liuto) haben anfangs nur vier Chor mit doppelten Säiten/ als c f a d̄/ gleich wie eine Quinterna, gehabt: Hernacher haben sie oben noch einen Chorsäitten darzu erfunden/ als/ c f a d̄ ḡ.

Es werden aber die Chore vff den Lauten bey vnterschiedlichen Nationen, Auch vnterschiedlich nominiret vnd gezehlet. Als nemlich: Das { g D a f c G } wird in

- Italia vnd Franckreich
  - il canto: Vel Soprano, Oder la charterelle.
  - il terzo
  - il quarto
  - il quinto, Oder la Basse contrè.
- JnEngelland vnnd den Niderlanden/ die
  - prime
  - secunde
  - tertie
  - quarte
  - quinte

  genennet.
- Beyn vns aber in Deutschland/ Die
  - quint
  - quart
  - tertz
  - secũd
  - prim
- Die Alten habens also
  - Quintsäit
  - Kleinsangsäit
  - Großsangsäit
  - KleinBrumer
  - MittelBrumer
  - GroßBrumer

Ferner hat man noch also vber diese den 5. Chor vnten/ nemlich das F ut: Vnd noch darüber den 7. Chor F fa ut: Welche dann von jahren zu jahren von den Lauteniſten augirt vnd vermehret worden/ Alſo/ daß endlichen acht/ neun/ ja bißweilen zehen/ eilff/ vnd mehr Chorsäitten vff einer Lauten nunmehr gefunden werden. Wie aber der siebende/ achte vnd neundte Chor zustimmen/ ist hier nicht nötig zu schreiben: Denn ein jeder dieselbige zu seinem gefallen stellet vnd stimmet/ nachdem er sich angewehnet/ oder der Gesang gesetzt ist/ den er tractiren wil.

Jetzo hat man meistentheils Lauten mit einem langen Kragen/ der Theorben fast gleich/ hat vffm Halse/ dorüff die Bünde liegen/ (der Griff genant) 8. oder 7. Chor mit doppelten Säten/ vnd außwerts vff dem lengsten Theorbenkragen oder Halse/ 6. enzelne Säitten/ welche dann den Baß trefflich sehr zieren/ vnnd prangend machen. Vnd ist vnter dieser Lauten vnd der Theorba kein sonderlicher vnterscheyd/ als daß die Laute vffm Griff vnd den Bünden/ doppelte Säten; die Theorba aber durch vnnd

durch

durch nur einfache Säitten haben: Vnd in der Theorba muß/ die Quint vnd Quart vmb eine Octav tieffer gestimmet werden.

Etliche kleine vnd grosse Lauten in einander zu ziehen.

Wann man viel vnterschiedene Lauten in einander stimmen vnd accordiren wil.

So muß in der
1. Kleinen Octavlaut
2. Klein Discant laut.
3. Discant Laut
4. Recht Chorist- oder Alt Laute
5. Tenor Laute.
6. Der Baß genant.
7. Die Groß Octav Baß Laut.

Die Quint ins

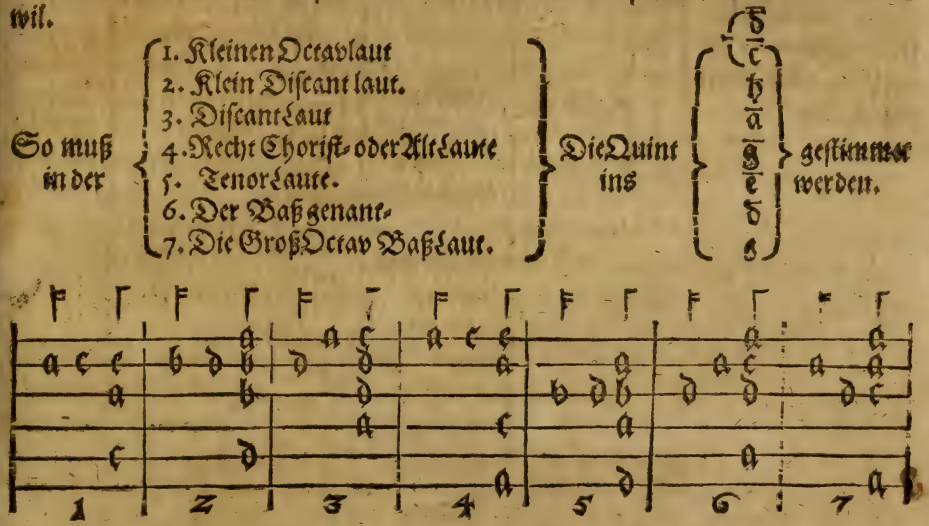

gestimmet werden.

Ob auch wol ein jedes Theil an der Lauten / von dem einen also / vom andern anders genennet vnd außgesprochen wird: So laß ich mir doch dieses zum besten gefallen: Daß/ nemlich

Die vnterste runde/ oder der Bauch
Der Oberste- oder Sangbodem
Do die Bünde vffliegen
oben
vnten
Do die Wörbel drinn gehen
Der lange Kragen/ welcher newlich darzu erfunden worden.

genennet wird

das Corpus.
das Tach.
der Griff.
der Halß.
der Kragen.
der Theorbenkragen/ oder Theorbenhalß.

Das XXV. Capitel.

THEORBA.

(in Sciagraph. Col. V. & XVI.

Theorba, ist einer grosser Baßlauten nicht sehr vngleich/ doch daß sie mehr/ als nemlich 14. oder 16. Chorsäitten/ vnd vber den rechten Halß/ darvff sonsten die Bünde liegen (welches/ wie vorgesaget/ der Griff genant wird) noch ein andern lengern Halß hat. Ist alleine dahin gerichtet/ (dieweil wegen der gröſſe vnd weiten greiffens/ keine Colloraturen oder diminutiones dorauff gemacht werden können/ sondern schlecht vnd recht dahin gegriffen werden muß) daß ein Discant oder Tenor viva voce, gleich wie zu der Viol de Bastarda, darein gesungen werde. Darneben aber ist sie auch sehr wol zu gebrauchen/ vnd gar lieblich anzuhören/ wenn sie neben andern Instrumenten in eim gantzen Concert, oder sonsten nebenst dem Baß/ oder an statt des Basses gebraucht wird.

Deren seynd nun zweyerley Arten; Die eine mit Gegensäitten: Die andere mit Messings vnd Stälenen Säitten. vnd mit solchen Säiten beziehen auch etliche jetzt die rechten gemeinen Lauten: Aber die Quarta vnd Quinta wird alsdann vmb eine Octav tieffer/ als sonsten gestimmet/ gleich wie in der Theorba. Vnd das darumb/ dieweil in der Theorba die lenge des Corporis, vnd die Messings Säitten/ solches nicht anders leiden/ vnd die rechte höhe nicht erreichen können.

Die zu Rom gemacht/ vnd Chitarrone genennet werden/ die haben ein gar sehr langen Halß/ also/ daß desselben lenge mit dem Corpore 6½. Schuch vnnd 2. Zoll außträgt; Vnd ist das Corpus nicht so gar groß/ breit vnd vnbequem zu halten vnd zubegreiffen/ als die bißher zu Padova gemacht worden/ vnd nur 5. Schuch lang seyn. Die Romanische (welche jetzo auch zu Prag/ von einem/ Martin Schott genant/ gar sauber vnd fleissig gemacht werden/ vnd Col. V. zu finden) haben vff dem Griffe/ doruff die Bünde liegen/ nur 6. Säitten oder Chor/ Die Padoanische aber 8. Säitten. An dem gar langen Halse aber seynd an beyden Sorten 8. Säitten/ außerhalb derer/ die vff dem Griffe liegen. Wiewol von jahren zu jahren allezeit mehr enderungen hierinnen vorfallen vnnd erdacht werden: Darumb auch nichts gewisses hiervon zuschreiben.

Das XXVI. Capitel.

QVINTERNA.

Quinter-

SVinterna oder Chiterna, ist ein Instrument mit vier Choren/welche gleich wie die allerelteste erste Lauten (deren Num. 24. gedacht worden) gestimpt werden: Hat aber keinen runden Bauch/sondern ist fast wie ein Bandoer gantz glatt/ kaum zween oder drey Finger hoch. Deren Abriß in Sciagraph. Col. XVI. zu finden.

Etliche haben 5. Chorsätten/ vnnd brauchens in Italia die Ziarlatini vnd Salt' in banco (das sind beyn vns fast wie die Comœdianten vnnd Possenreisser) nur zum schrumpen; Darein sie Villanellen vnd andere närrische Lumpenlieder singen.

Es können aber nichts desto weniger auch andere feine anmuthige Cantiunculæ, vnd liebliche Lieder von eim guten Senger vnd Musico Vocali darein musicirt werden.

Das XXVII. Capitel.

PANDURINA: Mandürichen.

(in Sciagraph. Col. XVI.)

DJeses wird von etlichen Bandürichen/ von etlichen Mandoër/ oder Mandurinichē (forté quia manu facilè comprehendi & tractari potest) genennet: Ist wie gar ein klein Läutlein mit 4. Säten also gestimpt g d g d: Etliche auch mit fünff Säten oder Choren bezogen/ so vnter einem Mantel füglich/ vnd in Franckreich sehr gebräuchlich seyn sol; Doruff etliche dermassen exercirt seyn/ daß sie die Courranten, Volten, vnd andere dergleichen Frantzösische Täntze vnd Lieder/ auch wol Passamezen/ Fugen vnd Fantasien/ mit einem Federkiehl gleich vff den Citthern gebraucht wird/ oder mit einem einzigem Finger so geschwind/ gerade vnnd rein machen können/ als wenn drey oder vier Finger darzu gebraucht würden. Wiewol etliche zween oder mehr Finger/ nach dem sie exercirt seyn/ gebrauchen.

Das XXVIII. Capitel.

PANDORRA: Bandoer.

(in Sciagraph. Col. XVII.)

BAndoër (fortasse simile quid, si non idem fuit πανδοῦρα sive πανδοῦρις Græcorum) Ist in Engelland erfunden/ nach der Lauten Art/ fast einer grossen Cyther gleich/ mit einfältigen vnd doppelt- auch vier- oder mehrfach

fach gedreheten Messings vnd stälenen Säiten bezogen / vnd wird von sechs / bißweilen auch sieben Choren wie eine Laute / doch vnterschiedlich gestimmet: Ohn daß jme die Quinta, welche sonsten vff der Lautten gebraucht wird / mangeln thut.

Das XXIX. Capitel.

PENORCON.

(in Sciagraph. Col. XVII.)

PEnorcon ist fast eben derselbigen Art / allein daß es etwas breitter am Corpore ist / als ein Bandoer / vnd hat gar ein breitten Halß oder Griff / also daß neun Chor Säitten neben einander doruff liegen können: An der länge aber ist es in etwas kleiner / als das Bandoer / vnd gröſſer als ein Orpheoreon.

Das XXX. Cap.

ORPHEOREON.

(in Sciagraph. Col. XVII.)

QAs Orphoreon ist an der proportion, wie ein Bandoer / doch etwas kleiner / von Messings- vnd Stälenen Säitten; wird wie eine Laute im Cammer Thon / (als nemlich die Quinta ins g) gestimmet.

Das XXXI. Capitel.

CITHARA.

(in Sciagraph. Col. XVI.)

CIthara, eine Cither / Ist jetziger zeit bey vns viel ein ander Instrumentum Musicum, als vorzeiten bey den Alten; domit dem Namen Citharæ, vnsere jetzige Harffe genennet worden: Wie in folgenden Numero 23. zu vernehmen.

Es seynd aber der Cithern fünfferley Art: 1. Die gemeine Cither von 4. Choren / vnnd wird vnterschiedlich gestimmet bißweilen (h g d e) vnd alsdenn Italianische Cither; bißweilen a g d e / Frantzösisch

sche Cither genennet. Vnd diese Art mit 4. Choren ist fast ein illiberale, Sutorius & Sartoribus usitatum Instrumentum.

2. Cither von 5. Choren; vnd wird also gestimmet/ d h g D E; oder F e c g a; von etlichen aber also/ G fis d a h.

3. Sechs Chörichte Cither: Vnnd die wird vff vnterschiedliche Art gestimmet.

1. Die alte Italianer haben sie also gestimmet a T h g D E. 2. Sixtus Karel von Straßburg/ h G d g D E. 3. Die dritte Art wird nach der fünff Chörichten gestimmet/ also/ G d h g D E; Darauff man so viel nicht vberlegen darff/ vnd viel equemer vnd füglicher zugreiffen ist.

4. Groß sechs Chöricht Cither/ do das Corpus noch eins so groß ist/ vnd vmb eine quart tieffer/ als die vorigen sechs Chörichten Cithern/ nemlich also/ fis D A d a d gestimmet wird.

Ist in alles fast zwo Ellen lang: Vnd Col. V. zu finden.

5. Noch wird eine grössere Art von Citheren gefunden mit 12. Choren/ welche ein herrlichen starcken Resonantz von sich gibt/ gleich als wenn ein Clavicymbel oder Symphony gehöret würde: Vnd zu Praga bey einem Keyserlichen vornehmen Instrumentisten, Dominicus genant/ eine solche zu finden: Welche fast so lang als eine Baßgeige seyn sol. Deren Abriß Col. VII. zu finden.

Noch ist vor drey Jahren ohn gefehr ein Engelländer mit einem gar kleinen Citterlein/ (deren Abriß Col. X V I.) in Deutschland kommen/ an welchen der hinderste Boden von vnten auff halb offen gelassen/ vnd nicht angeleimet ist/ Darauff er eine frembde/ doch gar sehr liebliche vnd schöne Harmony mit seinen reinen diminutionibus vnd zitternder Hand zuwegen bringen können/ also/ daß es mit sonderbarer Lust anzuhören; Vnd von etlichen vornehmen Lautenisten gleichergestalt nunmehr practiciret werden kan.

Es wird aber/ wie vor alten Zeiten die vier Chörichte Lauten also gestimmet:

die	Quinta	ins	g	g
	Quart		d	d
	Tertia		a	b
	Secund		f	f

Wiewol die Tertia bißweilen ein Semitonium majus höher ins b gezogen/ vnd in corda valle genennet wird: Vnd in Franckreich vff der Lauten sehr gebräuchlich ist. Doch/ daß alle Säitten vmb eine Octav höher/ als die Lauten also f b B g gezogen/ vnnd zu der Quint die Numeri 11. zur Quart, Num. 8. zur Tertz Num. 5. vnnd zur Secund Num. 10. von Messings vnd Stälenen Säiten gebraucht werden. Denn die Secund, oder der vierdte Chor wird nur vmb eine Secund niedriger/ als die Quint oder erste Chor gestimmet.

Das

Das XXXII. Cap.
Harff.

HArpa, aliis Arpa, (ab ἁρπάζω, rapio, quod Chordæ digitis qu: rapiantur) Græcè κιθάρα: *Gallicè* un Harpe: *Ital.* Cetera, Arpa: *Hiſpanicè* Harpa. *Latinis* Cithara: Wie ſie denn auch bey den Alten mit dem Namen Cithara genennet worden. Darumb ſchreibet Hieronymus: Citharam Hebræorum habuiſſe 24. Chordas vel plures (licet Orpheus ſeptem dundaxat Chordis Cytharam pulſaſſe dicatur, teſte Virgilio, 6. Aeneid.

Threicius longa cum veſte ſacerdos
Obloquitur numeris ſeptem diſcrimina vocum) Ex morticinis animalium inteſtinis deſiccatis, ſubtiliatis ac tortis, quæ fides dicũtur. Hæ fides digitorum variis, tinnulisq; ictibus in diverſis modis tacta pulſantur. Vide Plin. 7. cap. 56. Turneb. 19. cap. 30. Vnd wie Hieronymus in Epiſt. ad Cardanum ſchreibet/ ſo iſt ſie in geſtalt vnd form des Griechiſchen Buchſtabens △ gemacht vnd formieret worden: Welches dann den vnſern jetzigen Harffen nicht ſehr vngleich.

Jetziger zeit ſind dreyerley Art der Harffen.

1. Gemeine einfache Harff; Welche 24. etliche mehr Säitten haben/ vom F biß ins c̄ vnd ā/ haben keine ſemitonia bey ſich (in Sciagraph. Col. XVIII.

2. Großdoppel Harffe/ Harpa doppia (in Sciagr. Col. XIX.) welche ein vollſtändig Corpus, vnd alle Semitonia (welche dem Bodem etwas näher/ als die andern Säitten/ wiewol vffm Stege alle gleich liegen) darneben hat:

Vff der einen Säitten zur lincken Hand:

C C♯ D D♯ F F♯ G G♯ A B H c c♯ d d♯ e f f♯ g g♯ a b h c̄ c̄♯ d̄ d̄♯ ē f̄ f̄♯ ḡ ḡ♯

Vff der andern Seiten zur rechten Hand:

g g♯ a b h c̄ c̄♯ d̄ d̄♯ ē f̄ f̄♯ ḡ ḡ♯ ā b h̄ c̄ c̄♯ d̄ d̄♯ ē f̄ f̄♯ ḡ ḡ♯ ā b̄ h̄ c̄

3. Jrrlendiſche Harff/ Harpa Irlandica, derer Structur vnd Form/ in der Sciograph. Col. XVIII. zu finden/ hat ziemlich grobe dicke Meſſings Säitten/ an der zahl 43. vnd einen aus der maſſen lieblichen Reſonanz.

C D E F G A B c d e f g a b h c̄ d̄ ē f̄ f̄♯ ḡ ḡ♯ ā b̄ c̄ d̄ ē f̄ f̄♯ ḡ ḡ♯ ā b̄ h̄ c̄ d̄ ē f̄ f̄♯ ḡ ḡ♯ ā b̄ h̄ c̄ d̄ ē f̄ f̄♯ ḡ.

Das

Das XXXIII. Capitel.

Scheitholt.

(in Sciagraphia, Col. XXI.)

DEr wol dieses Instrument billich vnter die Lumpen Instrumenta referiret werden solte: So habe ich doch dasselbe/ weil es wenigen bekant/ in etwas allhier deliniiren wollen. Vnd ist eim Scheit/ oder Stückelholtz nicht so gar [illegible] vngleich/ denn es fast wie ein klein Monochordum von [illegible] oder vier dünnen Bretterlein gar schlecht zusammen gef[illegible]gt/ oben mit eim kleinen Kragen/ dorinnen drey oder vier Wirbel stecken/ mit 3. oder 4. Messingsäiten bezogen; Darunter drey in Vnisono vffgezogen/ die eine aber vnter denselben/ in der mitten mit eim häcklin/ also/ daß sie vmb eine Quint höher resoniren muß/ nider gezwungen wird: Vnd so man wil/ kan die vierdte Säitte vmb eine Octav höher hinzugethan werden. Es wird aber vber alle diese Säitten vnten am Stäige mit dem rechten Daumen allezeit vberher geschrumpet: vnd mit eim kleinen glatten Stöcklin in der lincken Hand vff der förderstẽ Säitten hin vnd wieder gezogen/ dadurch die Melodey des Gesanges vber die Bünde/ so von Messingen Droth eingeschlagen sind/ zuwege gebracht wird.

Das XXXIV. Capitel.

Trummscheit.

(in Sciagraph. Col. XXI.)

DAs Trumbscheit/ welches aus dem Monochordo erstlich hergeflossen vnd erfunden worden/ wird von dem Glareano in seinem Dodecachordo lib. 1. c. 17. Magàs secundum Suidam, oder Magádis genennet/ vnnd daselbsten nachfolgender Gestalt beschrieben.

Die Deutschen/ Franzosen vnd Niederländer/ gebrauchen sich heutiges Tages eines Instruments/ welches sie Tympanischizam nennen/ vnd ist von dreyen dünnen Bretterlein/ wie eine Trigonia Pyramis gar schlecht zusammen gefügt/ in die länge zugespitzt/ vnnd vff dem Obristen Bretlein (sonsten der Sangbodem genant) mit einer langen Därmenen Säitten

bezogen/ welche mit einem von Pferdehaaren gemachten / vnd mit Pech oder Colophonio bestrichenen Bogen / vberstrichen vnd klingend gemacht wird.

Etliche ziehen noch eine andere Sätte / so zweymal kürtzer ist / darzu auff / damit die vorige ein desto stärckern Klang vnd Resonantz mit der Octava von sich geben könne.

Bey dem Athenæo, an dem Ort da er mancherley Instrumenten gedencket / wird auch vnter andern eines Trigoni erwehnet / welches Plato in 8. de Repub. vnter die πολύχορδα mitrechnet.

Ich gleuber aber vnd bin der Meynung/ daß dieses/ von welchem ich jetzo geredet habe/ gar alt sey.

Die Spielleut tragen es vff den Gassen herumb / vnd haben die Spitze desselben/ oder/ wie es sonsten genennet wird/ den Halß / darinnen die Clavis oder Wörbel/ darmit die Sätten vffgezogen vnd gestimpt werden/ stecken/ an die Brust gesetzet: Das ander Theil aber/ da vnten die Höle/ vnd das dreyeckichte Fundament ist / haben sie vorwerts hinnaus gestreckt. Vnd halten also solch Instrument in der lincken Hand / vnd Rühren an den vnterschiedenen Punten vnd Sectionibus (welches sonsten vff Lauten vnd Cithern die Bünde sind) die Söiten mit dem lincken Daumen ein wenig vnd gar gelinde an: Mit der rechten Hand aber ziehen sie den Bogen vber die Säiten hin vnd her.

Die Tieffe der grösten Säiten hat jhren anfang am vntersten ende/ vnd erstreckt sich biß oben zur Spitzen/ welche an die Brust gesetzet wird/ do denn mit dem Daumen der lincken Hand dieselbe Sätte jederzeit hin vnd her wirder berühret / vnd die vnterschiedliche Melodey zuwege bracht wird. Die Rechte Hand streicht den Bogen vber die Sätte/ gar oben zwischen der Lincken Hand vnd dem obersten Theil / also daß allezeit der geringste Theil der Säiten den rechten Tonum von sich giebet: Vnd lautet von fernen viel annutiger/ als wenn man nahe darbey ist.

Die beyde Modos, Ionicum & Hypojonicum können sie gar wol vff diesem Instrument / gleich wie vff den Trummten/ Sackpfeiffen / vnd andern dergleichen Instrumenten, spielen vnd zuwege bringen / die andern Tonos aber nicht so wol.

Vnnd ob zwar diejenige / so der Music vnerfahren / allein bey den Tertien, Quarten, Quinten vnd Octaven bleiben müssen / die Tonos aber vnd Semitonia nicht wol finden können: So kan man sie doch / wer sich dessen etwas fleissiger angelegen seyn lest/ auch zu wege bringen; Wiewol wegen dessen / daß die lange Sätte ein kirrenden vnd schnarrenden Sonum von sich gibt / die Semitonia nicht wol observirt werden können.

Dieses

Dieses kirren oder schnarren aber / wird zu wege gebracht / durch ein kleines krummes hölzlein / dessen breitestes vnd dickstes Füßlein / vnten fast am ende vnter die Säite / wie sonsten ein Steg vff den Geigen / doch gar lose gestellet / also / daß der ander Theil oder Füßlein / welchem sie etwas aus Helffenbein / oder anderer harten Scheinbahren matery vnterlegen / wie ein Schwantz oder Colurus herfür gehet: Derselbe beweget sich vff dem Resonantz oder Sangbodem / wenn die Säite mit dem Bogen gerühret wird / vnd erreget also einen zitternden vnd schnarrenden Klang vnd Resonantz.

Ich habe (sagt Glareanus weitter) dieses Instruments Invention lachen müssen: Die rechte Vrsach aber / warumb nicht alle diviſiones vnnd vnterschiedene Puncta solcher ſtridorem von sich geben / ist mir / wie fleissig ich auch demselben nachzedacht zu ergründen vnd zu erfahren vnnüglich gewesen.

Bißweilen stecken sie auch in das allervnterste dieses herfürgestreckten Theils oder Füßlin / ein gar subtiles Nägelchen / damit das zittern vnd schnarren desto stärcker in dem Solido gehöret werde.

Vnd ist eben also / wie vff einer Harffe / da die Säiten auch knirren vnd schnarren / wenn sie an den vntersten hölzernen Nagel / damit die Säiten vnten in das Corpus der Harffen eingezapfft / vnnd fest gemacht seyn / antreffen vnd angeschlagen werden; Welches von dem gemeinen Manne ein Harffenierender Resonantz genennet wird.

Dieses dreyeckichten Monochordi länge / ist fast fünff Schuch; Aber von drey Bretterlein / deren ein iedes vnten in Basi 5. Zoll / Oben an der Spitzen aber 2. Zoll breit ist / (vnd so viel außm Glareano.)

Dieses Trummscheit / wie ich es gesehen / vnd selbsten eins habe / ist 7. Schuch 3. Zoll lang / vnd im Triangel vnten ein jedes Bretlein 7. Zoll / oben aber kaum 2. Zoll breit; mit 4. Säiten bezogen / also / daß die rechte Principal vnd längste Säite ins C, die ander ins c / die dritte ins g / vnd die vierdte ins c̄ gestimmet: Vnd bleiben die obersten drey allezeit in einem Laut vnd Tono, wie sie ins c g c̄ gestimmet seyn; Vff der gröbsten Säite aber / wird mit dem anrühren des Daumens / die rechte Melodey / gleich wie ein rechter Clarien vff einer Trummet zuwegebracht / also / daß wenn es von fernen geböret wird / nicht anders lautet / als wenn vier Trumten mit einander bliesen vnd lieblich einstimmeten; Sonsten ist es in allen dingen durch vnd durch also beschaffen / wie hievorn außm Glareano verdeutschet / vnd angezeiget worden.

Das XXXV. Capitel.

Monochordum.

(in Sciagraph. Col. XXXV.)

DAs Monorchordum wird von vorgedachtem Sebastiano Virdung also beschrieben; Daß es eine viereckete Lade sey / gleich einer Truehen oder Kisten / darauff eine Säitte gezogen wird / welche durch den Circkel außgetheilet / alle Consonantien durch die proportiones ergründet / vnd bewehrlich herfür bringet: Darumb hat man nach derselben mensur vff ein jeglichen punct ein Schlüssel machen lassen / der die Säitte gar genaw vff demselben ziel oder Puncten anschlägt / vnd die rechte Stimm / so jhr die Mensur von Natur gegeben / herfür bringet. Vnd dieweil hiervon an eim andern Ort weitläufftiger gesagt werden sol / Auch in etlichen andern Autoribus dasselbe beschrieben vnnd tractiret wird: Habe ich allhier an diesem Orth weitläufftiger darvon zu handeln vor vnnötig erachtet.

Das XXXVI. Capitel.

Clavichordium.

(in Sciagraphia Col. XV.)

DAS Clavichordium ist aus dem Monochordo (nach der Scala Guidonis, welche nit mehr als 20. Claves gehabt hat) erfundē vñ außgetheilet worden; denn an statt eines jeden Bundes vffm Monochordo, hat man ein Clavem vffm Clavichordio gemacht; Vnd sind anfangs nicht mehr denn 20. Claves allein in genere Diatonico gemacht worden / darunter nur zweene schwartze Claves, das b vnd b gewesen: Denn sie haben in einer Octav nicht mehr als dreyerley Semitonia gehabt / Als / a b / h c / vnd e f / wie dasselbe noch in den gar alten Orgeln zu ersehen. Hernacher aber hat man den Sachen weiter nachgedacht / vnd aus dem Boëtio nach dem genere Chromatico mehr Semitonia darzu gebracht / Also / daß ein solch Clavir draus worden:

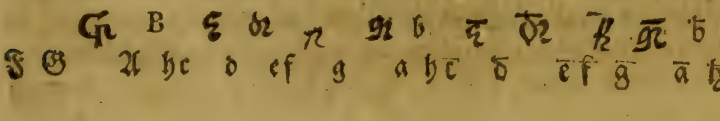

Daß

Daß aber jetzo alle Symphonien vnd Clavichordia vnten vom C anfangen/ vnd oben meistentheils ins a̅ c̅ oder f̅ (welches dann zum besten) Auch wol im f sich endigen wird wenigen vnwissend vnd vnbekant seyn.

Gleich wie nun die Laute das Fundament vnd Initium ist/ von der man hernacher vff allen andern dergleichen Besätteten Instrumenten/ als Pandoren/ Theorben/ Penorcon/ Mandörichen/ Cithern/ Harffen/ auch Geigen vnd Violen/ schlahen/ vnd gar leicht das seinige præstiren kan; Wen̄ man zuvor etwas rechtschaffenes daruff gelernet vnd begriffen hat.

Jmgleichen/ wer vff den Flötten im anfang das rechte Fundament erlernet vnd gefasset/ der kan hernacher vff allen andern gelöcherten blasenden Instrumenten/ als Zincken/ Schalmeyen/ Pommern/ Fagotten/ Dolzianen/ Racketen vnnd dergleichen gar leichtlich fortkommen.

Eben also ist auch das Clavichordium, das Fundament aller Clavirten Instrumenten, als Orgeln Clavicymbeln, Symphonien, Spinetten, Virginall. etc. Doruff auch die Discipuli Organici zum anfang instruirt vnnd vnterrichtet werden: Vnter andern fürnemlich darumb/ daß es nicht so grosse mühe vnd vnlust gibt mit befiddern/ auch vielen vnff offrern vmb- vnd zurecht stimmen/ Sintemal die Sätten doselbst vngleich beständiger seyn vnd bleiben/ als vff den Clavicymbeln oder Spinetten. Wie dann offtmals Clavichordia gefunden werden/ so man in Jahr vnd Tag nicht stimmen darff: Welches sonderlich vor anfahende Schüler/ die noch zur zeit weder Stimmen oder befiddern können/ ein grosser Vortheil.

In Sciagraphoa Col. 15. Num. 2. ist ein Clavichordium abgezeichnet/ welches vor etlich dreyssig Jahren auß Italia in Meyssen gebracht worden/ darinnen gar künst- vnd weißlich dieses observirt wird/ daß der Chor Sätten/ so zum d vnd a gehöret/ durch alle Octaven bloß/ vnd nur mit einem einzigen Clave angerühret wird; Darumb das (wenn in den Syncopationibus, bevorab in clausulis, vnnd auch sonsten die Secunden neben einander zugleich angerühret werden müssen) nicht zweene Claves vff einem Chor zugleich anfallen/ vnnd eine κακοφωνίαν erregen.

Sonsten aber mit den andern Clavibus wirds gehalten/ wie in andern Clavichordien/ daß allezeit zween/ drey/ bißweilen auch wol vier Claves, (welche propter dissonantiam zugleich vff einmal nicht angerühret werden müssen) zu einem Chor-Sätten gebraucht werden.

Dieses Jahr habe ich ein Clavichordium (in grösse vnnd form/ wie das 2. in Col. XV.) einem guten Meister an die Hand geben/ darinnen nicht allein die Semitonia ♯ ♮ vnd b dupliret/ sondern auch das ♮ vnd ♯/ so wol auch zwischen den

Clavibus e vnd f: h vnd c noch ein sonderlich Semitonium zu finden; Allermassen / wie in dem Clavicymbalo Vniversali, darvon im XL. Capitel mit mehrerm.

Das XXXVII. Cap.

Symphonia.

(in Sciagraph. Col. XIV.)

Eine Symphony (wie denn auch ein Clavicymbalum, Virginale, Spinetta) wird in gemein von den meisten ohn vnterscheyd mit dem Wort Instrument (wiewol gar vnrecht) genennet. Denn der Name Instrumenti ist gar zu general, vnd gehet vff alle Instrumenta Musicalia; wie im anfang hieforen weitläufftiger erinnert worden. Darumb kan er nicht alleine vff diese einige Art der Instrumenten/ als nemblich der Symphonyen vnd Clavicymbeln gezogen vnd referirt werden.

Das XXXVIII. Capitel.

Spinetta.

(in Sciagraph. Col. XIV.)

Spinetta (*Italicè*, Spinetto) ist ein klein viereckicht Instrument, daß vmb ein Octava oder Quint höher gistimmet ist / als der rechte Thon. Vnd die man vber- oder in die grosse Instrument zusetzen pfleget. Wiewol die grosse viereckete/ so wol als die kleinen/ ohn vnterscheyd Spinetten in Italia genennet werden.

In Engelland werden alle solche Instrumenta sie seyn klein oder groß/ Virginall genennet.

In Franckreich / E Spinette:

In den Niederlanden/ Clavicymbel, vnd auch Virginall.

In Deutschland/ Instrument in Specie, vel peculiariter sic dictum.

Das XXXIX. Capitel.

Clavicymbalum.

(in Sciagraphia, Col. VI.)

Clavi-

CLavicymbalum oder Gravecymbalum ist ein lenglicht Instrument, wird von etlichen ein Flügel / weil es fast also formiret ist / genennet: Von etlichen sed malè, ein Schweinskopff / weil es so spitzig / wie ein wilder Schweinskopff fornen an zugehet / vnd ist von starckem hellen / fast lieblichern Resonanz vnd Laut / mehr als die andern / wegen der doppelten / dreyfachen / ja auch wol vierfächtigen Sätten: Wie ich dann eins gesehen / welches 2. AEqual, eine Quint, vnd ein Octavlin von eittel Sätten gehabt hat: Vnd gar wol lieblich vnd prächtig in einander geklungen.

Das XL. Capitel.

Clavicymbalum Vniversale, seu perfectum.

DJeweil die Clavicymbel, Symphonien, vnd dergleichen Art / Welche sonsten Instrumenta (doch / wie vorgedacht / minus rectè) genennet werden / etwas imperfect seyn / nach demmal das Genus Chromaticum vff denselben nicht also / wie vff den Lauten vnd Violen de Gamba zuwege gebracht werden kan: So sind bißher vff angeben verständiger Organisten etliche Clavicymbel vnd Symphonien herfür kommen / darinnen der Clavis ♭ vnterschieden vnd doppelt gemacht worden / darmit man in M odo AEolio, (wenn derselbe in quartam inferiorem transponiret wird) die tertiam zwischen dem h vnd f rein vnd just haben könne.

Es wehre aber / meines wenigen erachtens / sehr nützlich vnd nötig / daß so wol in Positiffen vnd Orgeln / als in Clavicymbeln, &c. (do man zur noth die Sätten vff denselben Clavibus leicht vmbstimmen / vmb etwas nachlassen vnd zu rechte einziehen kan) nicht allein der Clavis ♭ / sondern auch ♯ vnterschieden vnd doppelt gemacht würden / so köndte man in Hypodorio. Wenn derselbe per secundam inferiorem auß m f sol tractirt werden / die tertiam minorem zum f in dem zugesetzem neben ♯ fein rein / vnd dergleichen Variationes in genere Chromatico, alsdann vielmehr haben.

Ich habe aber zu Prag bey dem Her. Carl Luyton / Röm. Käyserl. Majestät vorne-

vornehmen Componisten vnd Organisten/ ein Clavicymbel mit æqual Säitten bezogen/ so vor 30. Jahren zu Wien gar sauber/ vnd sehr fleissig gemacht worden/ gesehen; in welchem nicht allein alle Semitonia als b   durch vnd durch duppliret/ sondern auch zwischen dem e vnd f noch ein sonderlich Semi- oder semitonium (wie es etzliche nennen) gewesen/ welches bey dem genere Enharmonico nothwendig seyn muß/ daß es also in den vier Octaven vom C biß ins / in alles 77. Claves gehabt hat.

Welche ich/ weil solcher Clavicymbel gar sehr selten gefunden vnd gesehen werden/ allhier offzuzeichnen/ vor nicht so gar vnnötig erachtet.

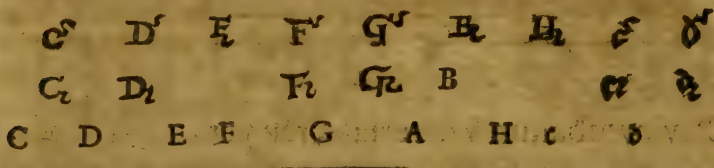

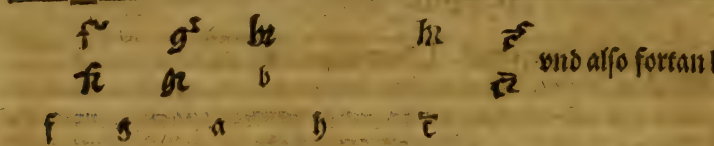

Dieweil aber in dieser Vorzeichniß die Claves vnd Semitonia eins vom andern zuvnterscheiden/ mehr vff die alte Signatur der Clavium, als vff den Gesang (wie derselbe in Notten gesetzet/ vnd es die natürliche Harmonia mit sich bringet) gesehen worden: So habe ich nach meinem wenigem Gutachten/ ein ander Verzeichniß des Clavirs hierbey setzen/ vnd ein andern den Sachen weiter nachzudencken/ anleitung geben wollen.

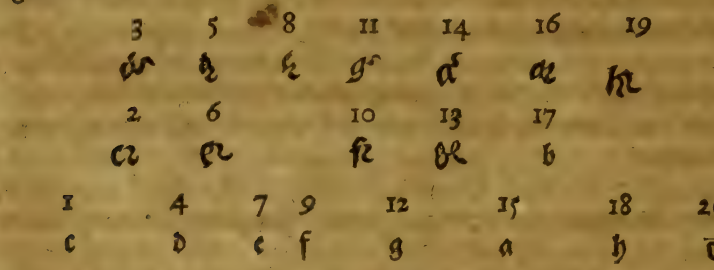

Vnd

Vnd darmit sich ein jeder desto leichter doraus finden / aus den Notten / (wie dann der sehr vortreffliche vnd fleissige Componist, H. Lucas Marentius etliche Madrigalia in genere Chromatico sehr wol vnd schön gesetzet) in die Tabulatur bringen / vnd sich dorein richten könne; Habe ichs auch in Notten hierbey zeichnen vnd vffsetzen sollen.

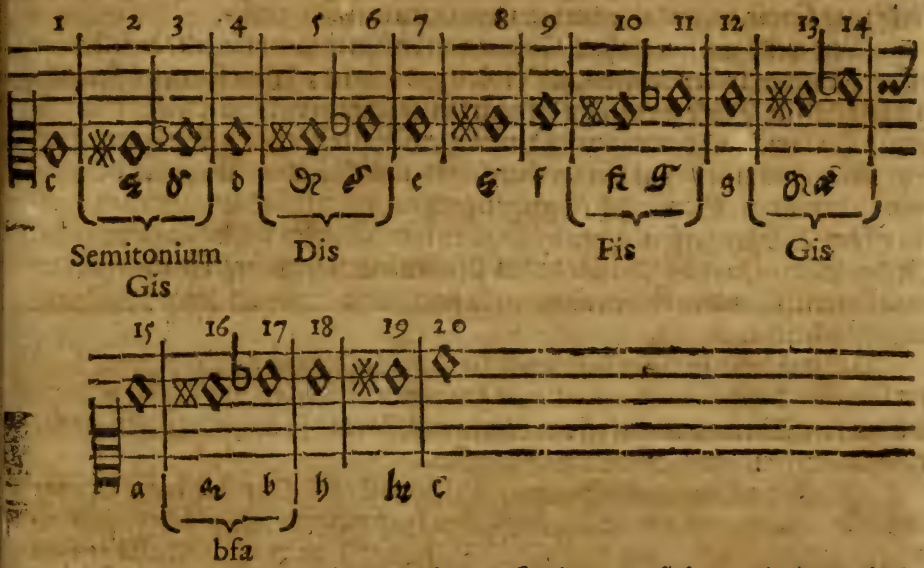

Es kan aber dasselbige Clavicymbel oder Instrument sieben mal / als nemblich durch das c ♯ d ♯ f ♯ biß ins e / vnd also vmb drey volle Tonos fortgerücket werden / daß einem fast kein ander Instrument kan vorkommen / do man nicht mit diesem einstimmen köndte: Vnd dergestalt alle drey genera Modulandi, als Diatonicum, Chromaticum vnd Enharmonicum, darauff observirt werden. Vnd were also dieses billich ein Instrumentum perfectum, si non perfectissimum zu nennen / weil dergleichen Variation durch alle Super- & Semitonia vff andern Instrumenten nicht zu finden.

Denn ob zwar vff den Violen de Gamba, fürnemblich aber vff der Lauten eine Mutet oder Madrigal durch alle Semitonia, vnd also das genus Chromaticum von einem geübten vnd erfahrnem Meister vnd Laute nisten musiciret werden kan: So ist es doch nicht so rein vnd just / als vff einem solchen Clavicymbel / zu wege zubringen; Aus denen Vrsachen: Dieweil vff den Violen de Gamba, vnd den Lauten

die Bünde alle gleich weit (doch je näher dem Steig/ je enger/ welches sich ohne das verstehet) von einander abgetheilet/ vnd also die Semitonia, weder majora noch minora, sondern vielmehr intermedia können vnd müssen genennet werden. Sintemal meines erachtens ein jeder Bund/ Band oder Griff/ (wie man es dann außsprechen wil) $4\frac{1}{2}$. Commota in sich halten thut/ da sonsten das Semitonium majus fünff; das Semit. minus aber nur vier Commata in sich begreiffet.

Vnd weil dann nur ein halb Comma an beyden theilen mangelt/ dasselbe aber vff vorgedachten Instrumenten, als Violen vnd Lauten; (die an jhnen selbsten lieblich vnd still) im Gehör so viel nicht bringen kan/ so scheinet vnd lautet das Semitonium majus so wol/ als das minus vff dem einigen Bunde/ als wann es zu beyden Theilen recht einstimmete/ vnd kan der vnterscheyd nicht so bald observiret vnd deprehendiret werden: Sonderlich/ weil man auch darneben den Sätten mit den Griffen vff den Bünden helffen/ nennen vnd geben kan: Welches sich in Clavicymbeln, (do den Sätten) vnd vff Orgeln (do den Pfeiffen nichts kan zugegeben noch genommen werden: Sondern bleiben müssen/ als sie gestimmet vnd eingezogen seyn/) gantz nicht schicken wil.

Darumb dann in diesen Iustrumentis ohne Vielheit vnd mehrerm vnterscheyd der Clavirn, daß genus Chromaticum gantz nicht observiret vnd zuwege gebracht werden kan. Wil man es nun vff den Lauten auch haben/ so müste man alle Bünde abschneiden/ vnd ohne Bünde drauff greiffen.

Ich bin auch von einem fürnemen Musico zu Cassel/ Christophoro Cornet berichtet worden/ daß er in Italia dergleichen Instrument oder Spinett (wie es doselbsten genennet wird) bey einem Italiäner, mit Namen Iulius Cæsar gesehen habe.

Welcher darneben angezeigt/ daß keine Nation gefunden werde/ die da reiner vnd perfecter nach solchen justificirten Instrumenten, Clavicymbeln oder Spinetten singen köndte/ als Græci Musici, deren derselben zeit vier Vocales an dem Ort verhanden gewesen.

Vor etlichen wenig jahren ist auch ein herrlich Positiff an dē Ertzhertzogischen Hof naher Grätz aus Italia gebracht worden/ darinnen gleichergestalt alle Semitonia doppelt vnd vollnkömlich zu finden/ vnd ein trefflich Werck seyn sol.

Das XLI. Capitel.

Clavicytherium.

Ist

Ist forne spitzig/ gleich wie ein Clavicymbalum, Allein daß das Corpus vnd Sangboden mit den Sätten gantz in die höhe gerichtet ist: Wie in der Sciagrah. Col. XV. zu sehen. Vnd gibt einen Resonantz/ fast der Cithern oder Harffen gleich von sich.

Das XLII. Capitel.

Claviorganum.

Ist ein Clavicymbel, oder ander Symphoni, do zugleich neben den Sätten etliche Stimmwerck von Pfeiffen/ wie in eim Positiff/ mit eingemenget seyn; Von aussen aber nicht anders/ als ein Clavicymbel oder Symphony anzusehen: Ohn allein/ daß an etlichen die Blasebälge hinden an/in etlichen aber inwendig in das Corpus hinein gelegt werden.

Das XLIII. Capitel.

Arpichordum.

Da die einer Symphoney oder Virginall durch sonderliche Züge von Messingshäcklin vnter den Sätten ein Harffenirender Resonantz entstehet/ vnd zuwege gebracht wird.

Das XLIV. Capitel.

Geigenwerck/Geigen Instrument, oder Geigen Clavicymbel.

(in Sciagraph. Col. III.)

Dieses Geigenwerck (welches an gestalt vnd Proportion von aussen einem andern gemeinem gespitztem Clavicymbel gantz gleich/ auch derselben gröss/also/daß mans auff ein Tisch hin vnd her setzen/ auch von einem Ort zum andern gar leicht tragen/ vnd einer alleine/ doruff das jenige zuwegen bringen kan/ darzu sonst fünff oder sechs Geigen gehören) ist von einem Bürger in Nürnberg/Hanß Häyden genant/ erstlich erdacht/ vnd verfertigt/ vnd die Invention vielleicht aus der Art der gemeinen Lyren (do mit einem Rade die Sätten angerühret werden/ vnd jhren Resonantz von sich geben) anfangs her genommen/ vnd den Sachen weiter nachgedacht worden. Wiewol etliche/ als der Galilæus vnd andere wollen/ daß vor vnser zeit allbereit solche Art Geigenwerck inventiret vnd außlpeculiret worden sey. Deme sey nun wie jhm wolle/ so ist meines erachtens gleich hiebevor solche Invention nicht vollkommen zu Werck gerichtet/noch gantz verfertiget worden; Als daß gedachter Hanß Häyde solches vor die Hand genomen/vnd zum rechten stande bracht/wie numehr augenscheinlich vnd wircklich in der That zu finden.

Es hat aber solch Geigenwerck an statt der Tangenten fünff oder sechs Stälene Räder / mit Pergament gar glatt vberzogen / vnd oben mit Colophonio, oder oleo Spicæ vel lavendulæ (gleich den Geigenstreichern / oder wie es sonsten in gemein genennet wird / den Fidelbogen) bestrichen; Solche Räder aber werden durch ein ander grosses Rath vnd vnterschiedene Rollen / vnter dem Sangbodem liegend / mit beyden Füssen von dem Organisten selbsten / vnten an der Erden geregieret vnd getretten / oder auch wol mit den Händen von dem Calcanten, oben an der Säiten gezogen / also / daß die Räder allezeit im vollen schwange gehen vnd verbleiben müssen.

Wann nun ein Clavis fornen niedergedruckt wird / so rühret dieselbige Säitte an der vmblauffenden Räder eins / vnd gibt den Resonanz von sich / gleich als wenn mit eim Bogen drüber gezogen vnd gestrichen würde.

Die groben Säitten seynd von dicken Messings vnd Stälenen Säiten / mit reinem Pargament vmbwunden / also / daß die vntersten fast so dicke seyn / als die groben Säitten vff den Baß Geigen / Sintemal etliche in der Tieffen biß ins F F vnnd D D kommen; Hernacher verlieren die sich an der grösse allmehlich / daß oben zum Discant nur allein blosse starcke Stälene Säitten / ohne Pargament / vffgezogen befunden werden.

Damit aber die jenigen / welche ein solch Instrumentum vnd Geigenwerck noch nicht gesehen / wissen mögen / was es vor ein sonderbaren Nutz vnnd Gebrauch der Moderation vnnd Verenderung halben vor andern dergleichen Instrumenten habe; So wil ich desselben vornehmen Instrumentmachers vnnd Erfinders eigene Wort vnnd gedancken / welche er in einem kleinen Tractätlein / Anno 1610. im Druck herfür geben / anher setzen / vnnd eim jeden davon zu judiciren anheimb stellen.

„ Es haben die Componisten sonderlich ein zeithero mit allem fleiß dahin ge-
„ trachtet / wie sie die Musicam im Gesang auffs höchst bringen möchten / also / daß sie numehr nicht wol höher zu steigen hat. Die Musicalische Instrumenta aber betreffend / ob wol an etlichen grosse Mängel gefunden / als daß sie der schönsten Zier / nemlich der Moderation der Stimmen mangeln; So hat sich doch bey so viel kunstreichen Instrumentisten, so jederzeit gewesen / keiner vnterstanden / demselben Gebrechen abzuhelffen / vnd die Moderation der Stimmen auch ins Clavir zu bringen.

Wie viel aber daran gelegen / die Stimm zu formiren, das wissen die jenigen so in den Capellen, die jungen Knaben vnd Cantores abzurichten pflegen. Es ver-
„ stehets auch zwar sonsten fast ein jeder / was es für ein Vbelstand nur an einem gemei-
„ nen Oratore ist / wann derselb im außsprechen mit erhebung vnd niederlassung der

Stimm

Stimm/ wie es der Text vnd affectus erfoddern/ keinen decorum helt; Sondern
immer im gleichen Thon an einander vnabgesetzt fort redet. So nun dasselbige im re-
den/ vielmehr ist es im singen verdrießlich zu hören.

Es ist aber ein jedes Clavirtes Instrument, so wol die Orgeln/ welche doch sonsten/ was die gravitatem belangt/ den Vorzug vor allen andern Instrumenten haben/ als auch alle andere Pfeiffwerck mit diesem Mangel behafft/ daß sie nicht moderiert, noch die Stimmen zum lautten oder stillen Klang vnnd Sono gezwungen werden können/ sondern es gibt vnd behelt die Pfeiffe ihren Laut in gleichem Thon/ wie auch der Instrumentist den Clavem angreifft/ vnd ist vnmüglich die Stimm zu stercken oder zu lindern; Welches aber einer mit dem Bogen auff der Geigen/ nach dem er starck oder leise drauff streicht vnd auffdruckt/ thun kan: Vnd ist also der Instrumentist auff dem Clavier gefangen/ daß er seine affecten nicht/ wie sonsten auff der Geigen (ob er schon den Text doruff auch nicht außsprechen kan) dennoch kan zu mercken geben/ ob trawrige/ frölliche/ ernstliche/ oder schimpffliche Gedancken in jhme seyn: Welches aber allein durch die moderation der Stimm geschehen muß. Vnd ob man wol in den Orgeln mit ab- vnd zuziehung der Register/ jetzt ein stilles/ sanfftes/ liebliches/ bald wiederumb ein lautes Gedöhn vnd Geschrey machen kan/ so heist doch dasselbige/ weil es in gleichem Thon still oder laut bleibt/ keine Moderation, sondern es ist ein vngeformirte/ vngebrochne Stimm/ Wie hieforn von einer vnabgesetzten Rede gesagt worden.

Also kan man auch die Stimmen auff den Instrumenten von Säitten/ weder stiller noch stärcker/ als wie es der Clavis an sich selbst gibt/ machen vder zuwege bringen: Vnd lest sich der Sonus nicht erhalten/ sondern so bald die Säitten getroffen wird/ vnd sich hören lesst/ verschwind der Laut wiederumb/ also/ daß kein gantz tempus gleich vollkommen kan continuirt werden.

Welches abnehmen vnd verschwinden der Stimm/ der rechten Moderation zuwider ist: Dann dieselbige sich von der Stillen in die Stärcke schwingen soll.

So ist auch von nöthen/ da man anderst daselbst einen gantzen Schlag vollkommen erhalten wil/ daß er in mehrtheil diminuirt vnd zwier angeschlagen werde; Welches aber wieder die Natur eines herrlichen gravitetischen Gesangs in Muteten vnnd Concerten ist/ ob es wol in Passametzen, Galliarden vnd Täntzen passiren kan.

Auff diesem Geigenwerck aber kan man beydes haben/ als nemblich die Stimme/ so lang man wil continuiren vnd moderiren, vnd nicht alleine ein brevem, sondern auch gar ein longam vnd maximam vnabgesetzt an einander continui-

ren, welches auff der Geigen (wegen des kurtzen Geigen Bogens) auch nicht seyn kan.

Vnd ob wol der Text mit Worten sich nicht außsprechen leßt/ so kan doch der Instrumentist seinen sensum zu erkennen geben / ob trawrige oder frölliche Gedancken in jhme sind / Nach dem er das Clavier frech oder lind angreifft. Für eins.

2. Zum andern kan der Instrumentist nach seinem selbst gefallen mit der Mensur abwechseln / die jetzt langsam / dann bald wiederumb geschwinder führen: Welches auch die affectus zu movirn, nicht vndienlich: Vnd in andern Instrumenten gleicher gestalt kan in acht genommen werden.

3. Zum dritten kan auch der Gesang vnversehens / wann es der Text also erfodert / bald laut resonirent, bald still / bald wiederumb lautklingend gemacht werden.

4. Zum vierdten ist es gantz lustig vnd verwunderlich zu hören; Ob es wol nur ein Clavier, vnd ein einzig Stimmwerck von Säitten hat / daß doch einer allein dasselbige also verstellen kan/ daß man nicht anders meynet / dann es seyn zween vnterschiedliche Chor gegen einander / auch zween vnterschiedliche Instrumentisten, die mit einander certirn, vnd einer dem andern respondire.

5. Zum fünfften kan man auch einen natürlichen Echo darauff hören lassen/ gleich als wann es einen Nachklang oder Widerschall aus dem Wald / oder zwischen den Bergen herfür gebe.

6. Zum sechsten kan mans auch auff die manier vnd Art anderer Instrument, sonderlich aber gleich wie eine Lauten machen/ vnd herfür geben.

7. Zum siebenden / Wann einer begehrt in einer Stimm den Choral zu führen/ vnd daß man denselben vor den andern Stimmen heraus stärcker / vernehmlich hören sol / Es sey nun im Baß/ Tenor oder Discant/ so kan es also auch gar sehr wol geschehen.

8. Zum achten / wie man sonsten in die Pfeiffwerck mit einem sonderlichen Register Tremulanten macht/ so kan dasselbig auff diesem Clavier ohn einig Register/ allein durch eine freye Hand langsam oder geschwind / tremulirent vnd zitternd gemacht werden.

9. 10. Zum Neundten/ lest es sich auch auff gut Leyrerisch: Vnd zum zehenden wie Sackpfeiffen vnd Schalmeyen machen vnd hören: Damit man die Weiber vnd Kinder/ so sich sonst der Musica nicht viel achten/ auch wol grosse Leute / wenn sie in etwas mit eim guten Trunck beladen / erfrewen kan.

11. Zum eilfften gibt es auch ein Cithern Art/ wie die jungen Gesellen pflegen gassatum zu gehen.

Zum

12. Zum zwölfften ist auch die Geigen Bastarda genant / darauff gut zuconfäcten.

13. Zum dreyzehenden kan man auch ein Fürstliche Hof- vnd Feld Musicam auff hören lassen / nicht anderst / als wann jhrer zwölff mit Trommeten vnd Claren gegen einander natürlich bliesen: Darzu dann die Heerpaucken / welche in etlichen diesen Geigenwercken mit eingebracht / vnd durch ein Register gezogen werden / nicht so gar vbel mit einstimmen.

14. Zum vierzehenden / Ob wol diß Instrument nur eine einfache Sätten bey jedem Clave hat / vnd wann es zugedeckt ist / ein gar stillen sanfften Resonantz gibt wie Geigen / also / daß es in einem engen Gemach lieblich zu hören ist; So kan es vns doch auch / wenn man wil / vnd es offen gebraucht wird / so starck machen / daß es sich vnter einem gantzen Chor von Singern vnd Instrumenten herausser gar laut vnd vernehmlich hören lesset.

Diß alles / vnd sonsten noch mehr kan ein Organist zuwegen bringen / dieweil es anders nicht / dann ein gemein Clavier, vnd keines sondern Griffs oder application bedarff / allein daß man mit einer leichten Hand / vnd nicht mit voller gewalt ins Clavier hinein falle.

Denn es wil hierbey eine sehr fleissige Vbung hoch von nöthen seyn / daß der Organist 1. sich exercire vnd gewehne mit den Füssen / die beyde höltzerne Bretterlein vnder an der Erden / welche die Räder oben regieren vnd vmbführen nach dem Tact, dann er oder die Musici halten / stetig vnd vnablessig zu treten; so kan er alsdann im Tact desto besser fortkommen / vnd vmb so viel weniger jrr gemacht werden. 2. Daß er jhr eigendliche vnd gute auffacht habe / die Claves mit den Fingern nicht zu hart oder gar zu gelinde angreiffen / damit etliche Sätten nicht zu laut schnarren / die andern aber zu wenig / oder gar nicht respondiren: Welches dann von einem jeden ohne sonderbare fleissige stete vbung sich anfangs nicht thun lassen wil.

Welcher aber nun dessen ein wenig gewohnt ist / vnd verstehet die Liebligkeit vnd moderation, so er vff diesem Instrument haben kan / der begehrt sich keines andern zu gebrauchen. Es ist auch vmb so viel desto annemlicher / weil es nit so viel stimens / als die Lauten vnd Geigen / oder auch andere Besättete Instrumenta bedarff / von wegen daß die Sätten nicht schäffen / sondern alle von Messing vnd Staal sind / welche durch langen Gebrauch je lenger je besser werden / vnd sich nicht bald verstimmen.

Vñ weil vielleicht dieses Werck vnd Instrument von etlichen (die solches noch nit in der Vbung vnd Gebrauch haben / vnd auch entweder zu practiciren, vñ sich zu exerciren verdrossē sind / oder aber gantz nit darauff fortkomen kōnen) verrichtet / vnd vor ein Bawren Leyrwerck geachtet werden möchte. So bitte ich / sie wollens nicht als-

bald

bald schenden oder verachten / sondern sich so lang gedulden / biß sie dessen gewohnen / vnd jhme seine Art recht zu geben wissen: Alsdann zweiffele ich nicht / sie werden sich dessen mit Lust vnd Verwunderung gebrauchen / vnd mir hiefür / daß sie nun die moderation im Clavir auch haben können / fleissig dancken. Vnd daß sich solches also verhalte / habe ich selbst an etlichen in der That befunden / die anfänglich dahero davon gar nichts gehalten / weil es jhnen nicht allein zu schwehr worden / sondern auch aus faulheit vnd nachlessigkeit sich darumb nicht bemühen wollen. Als sie es aber vorgenommen / vnd sich doruff mit fleiß etwas exercirt vnd geübt haben / ist jhnen dasselbe so lieb vnd angenehm worden / daß sie dessen nicht sattsam vnd vberdrüssig gebrauchen können / ja auch viel lieber vff einem solchen Instrument / als einen guten Clavichordia oder Clavicymbel practiciret vnd gesehen haben.

Das XLV. Capitel.

Regall.

(in Sciagraph. Col. IV.)

DVrch das wort Regall wird nit alleine verstanden / das Schnarrwerck so gemeiniglich vnnd meistentheils von Messings-Pfeiffen fornen in der Brust an den Orgeln gefunden wird: Sondern es wird auch dieses in Käys. König- Chur- vnd Fürstlichen Capellen ein Regall genennet / do in einem lenglichten schmalen Kistlein / ein oder mehr Schnarrwercke verborgen liegen / hinten mit zweyen Blasebälgen / vff einen Tisch gesetzet vnd in der Music gar füglich vnd viel besser / als ein Clavicymbel oder Symphony kan gebraucht werden. Dann die Clavicymbel sind in voller Music gar zustille / vnd können die Sätten jhren Klang vnd Resonantz vber einen halben Tact nicht viel Continuiren.

In den Regalln aber continuirt sich nicht allein (ebener massen wie in Orgeln) der Sonus, so lang vff dem Clave still gehalten wird / welches dann sonderlich in concerten hochnötig: Besondern es kan auch / bald / mit vberlegung oder zuschiebung des Deckels / gantz still; bald / wenn es wiederumb eröffnet wird / gar starcklaudent gemacht / also / daß es sich vnter einer vollen wolbestälten Music von Vocalisten vnnd Instrumentisten gar eigendlich herausser vernehmen lest: Vnd also nicht allein in in Fürstlichen Gemächern vor der Taffel vnd andern ehrlichen Conviviis, besondern auch in kleinen vnd grossen Kirchen fast besser als ein Positiff mit Lust angehöret vnd gebraucht werden.

Meiner

Meines erachtens kön dte man eins vom andern desto besser zu vnterscheiden / das Regall, in der Orgel / RegalPfeiffe / dieses aber / RegalWerck nennen; Darmit man sich im außsprechen desto besser darnach zurichten hette.

Es werden aber in einem solchen Kästlin oder RegalWercke bißweilen nur eine Art RegalPfeiffen / oder Schnarrwercklein vff 8. fl. Thon: Bißweilen zwey Schnarrwerck / do eins vff 8. das ander vff 4. fl. Thon gerichtet: Bißweilen drey Schnarrwerck / do drey Octaven vber einander / vnd die vnterste darunter vff 16. fl Thon ist. In etlichen hat man das vierdte Register mit eim kleinen repetirenden Zimbel darbey / welches dann fast wie eine halbe Orgel anzuhören ist.

Vnd sind beydes der structuren solches Kästleins / vnd auch der RegallPfeiffen so darinnen verhanden / viel vnd mancherley vnterschiedene Arten / die allhier zu specificiren vnd zu beschreiben viel zu weitläufftig seyn wollen.

Vnter denen aber die so bißher zu Wien in Oesterreich gefertiget worden / fast besser als andere: Wiewol auch viel herrliche gute / von andern Meistern verfertigte RegallWercke / deren man sich mit Lust zu gebrauchen / gefunden werden.

Sonderlich / do die vnterste RegallPfeiffe C vff 8. fl. Thon / ohngefehr 5. oder 5½. Zoll lang / viereckt / oben ganz zu / aber vnten mit 3. 4. 5. mehr oder weniger Löcherlin widerumb eröffnet / von Zien gearbeitet ist; denn dieselbe / wie im IV. Theil auch wird gesagt werden / einem Dolcian oder Fagotten nicht vngleich / vnd sehr lieblich seyn.

Sonsten werden sie auch vff diese Art doch etwas kürtzer / vnd oben ganz eröffnet: Etliche auch von Messing vff mancherley Art gearbeitet: Welche aber nicht so lieblich am Resonanz seyn können / als die gedäckten.

Vor zwey Jahren hat einer an eim vornehmen Ort / nicht weit von hier gar feine subtile RegallwerckIin mit höltzernen Pfeifflin zu machen angefangen / welche nit allein von gutem / stillen / sanfften vnd lieblichen Resonanz / sondern auch gar leicht vnd bequem von einem Ort zum andern fortzubringen vnd zu tragen seynd / vnd mir vor andern sehr wolgefallen.

Die kleine RegallWercklin / so man in die Blaßbälge legen / vnd zu Nürnberg vnd Augspurg erstlich erfunden worden / sind zwar sehr behende vnd bequem zu tragen vnd fortzubringen; allein die RegallPfeifflin sind wegen deß / daß sie in dem kleinen Corpore, wegen des engen raums / nicht groß / sondern kaum einen Zoll hoch gemacht werden können / gar zu Schnarrhafftig.

Bey Regenspurg in Bäyern habe ich ein RegallWerck gesehen / welches von einem Münche erdacht vnd gemacht worden / do die Mundstücke von Holtz / vnd das Zünglin oder blätlein von Schilffrohre / darvon man sonsten die Röhre zum blasenden

Instrumenten, als Dolcianen / Krumbhörner / Schalmeyen vnd Sackpfeiffen / machen muß: Vnd hat keine sonderlich Corpora der Regallpfeiffen gehabt / sondern sind die Corpora durchs gantze Regall Corpus durch vnd durch gebohret vnd verleitet gewesen / also / daß der Resonantz vnten zum Bodem heraus gangen. Dasselbe hat zwar eine schöne liebliche Art vnd sehr stillen Resonantz gehabt / aber weil die blätlin wegen des Schilffrohrs / darvon sie gemacht / gar wandelbahr / hat man jmmer daran zu stimmen vnd einzuziehen gehabt.

Vnd allhier muß ich dich hinzu zusetzen nicht vergessen / daß etliche vermeynen / das Regall habe den Namen daher / daß das erste / so von dem ersten Erfinder dieses Wercks gefertiget / Regi cuidam, einem Könige zum sonderlichen præsent offerirt vnd daher Regale, quasi dignum Rege, Regium vel Regale opus genennet worden sey.

Es ist ein vornehmer Orgel- vnd Instrumentmacher jetzo an einem Churfürstlichen Hofe / welcher vorgibt / er wolle vnd könne ein Regall, welches in Jahr vnnd Tage / ob es auch gleich aus der kälte ins warme / & contrà gebracht würde / sich nicht verstimmen solte / verfertigen. Welches / so es zu Werck (daran ich doch noch gar sehr zweiffele) kan gerichtet werden / mit keinem Gelde zu bezahlen: Denn was vor Mühe vnd Vngelegenheit es einem Organisten vnd Directori in der Music giebet / wann man in der Kirchen oder vor der Taffel mit etlichē Regallwercken per choros musicirē wil / sonderlich aber im Winter die Regall aus der Kirchēkälte in die warme Taffel Stuben bringen muß / bin ich mehr als zu viel mit grosser Beschwerung jñen worden. Sintemal es sich also in der Warheit befindet / das die Metallpfeiffen in den Kirchen (nit aber so sehr in den grossen als in dē kleinern / do im Winter die kälte / vnd im Somer die hitze leichter durchdringen kan / vnd in den grossen gewelbeten Kirchen / gleich wie in Kellern im Someres fein kühle / im Winter aber nit so gar scharffkalt) von der kälte im Winter bevorab / wenn eine gar grosse Kälte bißweilen so gar hefftig vnd instendig anhelt / so tieff herunter gezwungen werden / daß sie vmb ein halb Semitonium, so ichs also nennen darff / wo nicht weiter / herunter sencke / welchs man dann in den blasenden Instrumenten, als Zincken / Flöiten / Posaunen / Pomern vnd Fagotten / fürnemlich aber an Positiffen / welche in den warmen Gemächern stehen bleiben (wiewol sich dieselbige wegen der grossen hitze von den warmen Ofen noch mehr in die höhe begeben) gar eigentlich observiren vnd befinden kan. Darüber sich dann nicht wenig zu verwundern / daß alle Stimmen in einer Orgeln / darinnen offt etliche hundert / ja etliche tausend / wie dann in der Danziger Orgel 3742. Pfeiffen gefunden werden / von jrem rechten Thon / darinn sie anfangs rein eingestimpt worden / allzugleich mit einander im Sommer in die höhe / im Winter in die tieffe abweichen.

Im

Im gegentheil aber die Regall vnd alle Schnarrwercke im Sommer vnd in der Hitze tieffer/ im Winter aber vnd in der Kälte höher vnd jünger werden. Was nun die Vrsach solcher grossen mutation vnnd Verenderung davon wird im folgenden IV. Theil etwas erinnert werden. Causam si velimus inquirere, inquit Dominus S. C. eam in discrimine metalli consistere arbitror, quod stannum vel plumbum calore contrahatur, æs Lypsium verò dilatetur. Id quod disci posset ex artificibus qui ista metalla tractant. Causa in aërem conferri per se non potest, nisi quando propter calorem & frigus metalla afficit, aliàs si aër calore dilataretur, in plumbo & ære cyprio eundem effectum produceret. Sed hoc non fit. Ergò tantum in metallis causa quærenda.

Weil aber hiervon gar mancherley Meynungen vnnd opiniones vorzufallen pflegen/ erachte ich allhier weitläufftiger darvon zu discurriren gantz vnnötig.

Daß es aber war/ vnd in der That sich also befindet/ kan vnter andern auch dahero abgenommen werden/ daß eine Pfeiffe von Metall/ so bald sie von dem Orgelmacher/ in dem das er stimmet/ oder auch sonsten angerühret/ vnnd in die Hand genommen wird/ vnd also eine wärme von der Hand empfindet/ so bald endert sie jhren Thon/ vnd weichet etwas in die höhe; Also bald aber sie ein wenig wiederumb vnangegriffen stehen bleibt/ bekömpt sie wiederumb jhren rechten Thon: Welches dann auch in blasenden Instrumenten, als sonderlich in Flöten vnd Zincken mercklichen gespüret vnd befunden wird. Vnd wiewol etliche der Meynnng sind/ daß die Orgeln vnd Positiff/ darinnen alle Stimmen von höltzernen Pfeiffen solche grosse Mutation so sehr nicht empfinden/ so gibt doch die Erfahrung/ daß in den Orgeln/ da nebenst den Metallpfeiffen/ auch etliche sonderbare Stimmen von holtze mit eingebracht seyn/ alles/ so wol die höltzernen/ als die Metallpfeiffen mit einander zugleich abgewichē sind/ weil keine sonderliche Discordantz, wenn sie zusammen gezogen werden/ zu befinden.

Vnd dieweil noch zur zeit von keinē die eigentliche Vrsach vnd rationes probabiles solcher Mutation vnd Verenderung eingeführt werden können: muß man es billich vor ein sonderbar Werck Gottes/ der solchs in die Natur gepflantzt/ haltē vñ achtē.

Ich hab es vor der zeit niemals gleuben wollen/ biß daß ich es numehr selbsten in der That vnd Warheit also empfunden vnd erfahren habe.

Das XLVI. Capitel.

Von etlichen andern/ vnd sonderlich der alten Instrumenten.

NOch habe ich in der 32. 33. vnd 34. Columnen des Theatri Instrumentorum, oder Sciagraphiæ etliche der alten Instrumenta Musicalia, wie ich dieselben in eim alten Buch/ so durch Sebastianum Virdung/ Priestern zu Amberg verdeutscht/ vnnd im Jahr Anno 1511. zu Basel gedruckt befunden/ mit einsetzen lassen.

Vnd dieweil ich sonsten keinen Bericht oder Nachrichtung haben können/ wie vnd welcher gestalt dieselbe vns jetziger zeit vnbekante Instrumenta gebraucht worden; Habe ich der Notdurfft seyn erachtet/ jhre Beschreibung aus demselben Buche von Wort zu Wort allhier mit einzubringen.

Chorus.

Num. I.

CHorus ist ein Instrument gewesen/ welchs forn ein Mundstück gehabt/ darinn man blasen kan/ in der mitten zwey Röhren/ vnd vnten ein groß Loch/ da die Stimme vnd der Wind wiederumb heraus gangen.

Psalterium.

Num. II.

Psalterium dechachorum.

Num. III. IV.

DAs Psalterium ist vff zweyerley Art formirt gewesen/ als nemblich dreyecket/ gleich eim Triangel, Num. 2. vnd 3. vnd viereckel Num. 4. Wie in dem Teatro oder Sciagraphia zu befinden.

Es seynd aber in vorgedachtem Buch des Autoris verba diese: Das Psalterium, so noch jetzo im Brauch ist/ habe ich niemals anders gesehen/ als dreyecket: Aber ich bin der meynung/ daß das Virginal, welches man mit den Clavibus vnd Federkielen schlägt vnd tractiret, erstlich von dem Psalterio zu machen erdacht sey: Vnd ob wol das Virginal gleich einem Clavichordio in ein langen Laden gefasset wird; so hat es doch viel andere Eigenschafften/ so sich mehr mit dem Psalterio, als mit dem Clavichordio vergleichen: Sintemal man zu eim jeglichen Clave eine sonderliche Sätte haben muß/ vnd ein jegliche Sätte lenger/ auch höher denn die andere muß gezogen seyn: Daher dann aus dem verkürtzen vnd abbrechen der Sätten fast ein Triangel vff dem Instrument/ oder Virginalkasten erscheinet/ vnnd sich sehen lest.

Cithara Hieronymi.

Num. V. VI. VII. IIX.

Ich

Ich finde viererley Gestalt der Alten Harffen: Vnd ob sie wol nach jrer Gestalt den vnsrigen newen Harffen nicht eben gantz gleich seynd / welches auch vielleicht wol des Mahlers schuld seyn köndte / so seynd sie doch auch zu der dreyeckten Form gerichtet: Aber gleichwol so haben die newe Harffen vngleich mehr Sätten; Denn die alten seynd viel besser am Resonantz / vnd werden subtiler vnd schöner an der gestalt formiret, auch bequemer darauff zu lernen vnd zu spielen.

Tympanum Hieronymi.

Num. IX.

Das Tympanum (so zu dem Lobe GOttes des Allmächtigen gar sehr gebraucht worden/ vnd in der heiligen Schrifft offt erwehnet wird) findt ich also gemahlet/ als eine lange Pfeiffe / die oben ein Mundstücke/ darinn man pfeiffet/ vnd vnten zwey Löcher hat / da die Stimm vnd der Wind heraus gehen; Vnd ist also gemacht gewesen/ daß es eine Frau in einer Hand hat tragen mögen.

Zu dieser vnserer zeit aber heist man Tympanum, die grösse Heerpaucken (Col. XXIII.) von küpffern Kesseln gemacht / mit Kalbsfellen vberzogen / darauff man mit Klüpffeln schlägt; Welche an Fürsten- vnd grosser Herren Höfen zum Ein- vnd Außzug zum Tisch- vnd Tantz blasen/ auch zu Kriegszeiten in Feldzügen gebraucht werden. Vnd das seyn gar vngeheure Rumpelfässer. Man hat auch sonsten noch andere Paucken/ so Soldaten Trummeln genennet werden/ dabey man die Zwerch- oder Schweitzerpfeiffen brauchet.

Sonsten ist noch ein klein Päuckim (Col. IX.) so von den Frantzosen vnd Niederländern gar sehr gebraucht wird/ also/ daß man mit der lincken Hand das Päucklein/ vnd darbey ein Schwägel oder Stammentienpfeiff / welche oben 2. Vnd vnten ein Loch hat mit dreyen Fingern helt / vnd allerley Täntze vnd Lieder darauff pfeiffen / vnd in dem rechten Hand mit eim Klüpffel vff dem Päucklein zugleich mit einstimmen kan.

Tuba Hieronymi.

Num. X.

Hieronymus sagt/ daß Tuba gewesen sey von dreyen Mundstücken/ do der wind hinein gangen: Die bedeuten den Vater/ Sohn vnd H. Geist in Trinitate:

die vier Häuptstück aber / do die Stimm vnnd Wind heraus gangen / solten die vier Evangelisten bezeichnen.

Organum Hieronymi.

Num. XI.

Fistula Hieronymi.

Num. XII.

FIstulam beschreibt er also / in dem er ein Instrument, gleich einem Winckelmaß formiret, welches das heilige Creutz / vnd das viereckete mit zwölff Pfeiffen solle Christum vnd die zwölff Apostel bedeuten.

Zimbalum Hieronymi.

Num. XIII.

DJe zwölff Pfeiffen / so wol in dem Organo, als in dem Cymbalo sollen auch die zwölff Apostel bezeichnen. Num. 14. ist eine form von den alten Geigen.

Worzu aber / vnd welcher gestalt alle diese Instrumenta bey den Alten seynd gebraucht worden / weiß ich nicht / habe auch deren keines gehöret noch gesehen. Es haben auch die Poeten noch vielmehr Instrumenta von seltzamen Nahmen beschrieben / davon ich auch anders nicht wissen noch erfahren kan / denn daß es Instrumenta Musicalia gewesen seynd: Wie sie aber geformieret oder gestalt besser oder böser / hübscher vnd heßlicher / subtiler oder gröber / als die vnserigen / dasselbe kan ich noch zur zeit bey keinem Autore finden / der hiervon etwas eigentliches geschrieben hette. Ich glaube aber / daß in den nechsten hundert Jahren alle Instrumenta Musicalia so subtil / so schön / so gut / vnd so wolgemacht worden seynd / als sie Orpheus, noch Linus, noch Pan, noch Apollo, noch keiner der Poetē gesehen oder gehört hat / vñ dz noch mehr ist / müglich zu sein erachtet hab zu machen oder zu erdencke.

Man findet auch sonsten noch vielmehr dörlicher Instrumenta die auch für Musicalia geachtet werden: Als Trumpeln / Schellen / Triangel / Jägerhorn (in Scia. Col 22.) Achernhorn / Kuschellen / Pritschen vff dem Hafen: (Col. XXXIII. Pfeifflin aus den Fedderkielen / Lockpfeifflin die Vogelsteller Lörchenpfeifflin / Wachtel-Mäisenbeinlin / Pfeiffen von Strohelmen vnd den grünen Rinden vnd Blettern der Bäumen gemacht.

Vnd biß hieher Sebastian Vihrdung.

Was

Was aber sonsten noch allerley anderer Art Instrumenta in der Sciagraphia, als das Hackebret/ Col. XVIII. Bawrenlyra/ Schlüsselfidel/ Strohfidel/ Cymbelchen/ Glöcklein/ Singekugel/ Vntambour de Biscaye, Col. XXII. Heer- oder Kesselpaucken/ Soldaten Trummel/ Amboß/ Colum. XXLII. Auch andere Muscowiterische Türckische seltzame frembde Instrumenta, Col. 29. 30. 31.) abcontrafeyt gefunden/ vnd etliche darunter billich/ wies Sebastian Vihrdung nennet Dörliche/ oder aber Lumpen Instrumenta köndten genennet werden; weil dieselbe im jeden bekant/ vnd zur Music nicht eigendlich gehören/ ist vnnötig/ darvon etwas zuschreiben/ oder zu erinnern: Allein diß/ daß das Amboß darumb auch mit in die Sciagraphian gesetzet worden/ dieweil Pythagoras aus desselben Klang vnd Vnterscheyd der Hämmer examiniret vnd erfunden hat/ worinn/ vnd in welchen proportionibus der Vnterscheyd derer Consonantien, so damals Consonantiæ Musicæ genennet worden/ als nemblich der Octav, Quint vnd Quart beruhete. Darvon aber in Boethio lib. 1. Musices, cap. 10. & 11. So wol in 2. Exercitatione Sethi Calvisij ein mehrer vnd außführlicher Bericht zu finden.

Das XLVII. Capitel.

Von Orgeln.

(Col. II. & XXXV. XXXVI.)

DJervon ist zwar in Tomi Primi Membro Primo aus etlichen Autoribus eins vnd anders referiret vnd angedeutet worden: Alldieweil aber die Notdurfft erfordert/ daß die Orgeln etwas schärffer besehen/ vnd weitläufftiger davon muß geredet/ vnd also in diesem andern Theil nicht kan begriffen werden/ So sol im folgenden dritten vnnd vierdten Theil dieses II. Tomi notdürfftiger Bericht folgen vnd angezeigt werden. Die Abcontrafeitung eines Positiffs ist Col. IV. zu finden.

Das XLVIII. Capitel.

Von dem Positiff (Col. XXXVII.) so zu einerley Pfeiffen drey absonderliche Register hat.

Allhier

Alhier muß ich auch dieses gedencken/ daß ein alt Positiff/ doch von gar sauberer/ reiner vnd subtiler Arbeit/ so von einem Münch sol gemacht worden seyn/ mir zu handen kommen; Welches dem Könige in Dennemarck/ Christiano IV. zubracht (dessen Form vnd Structur im Theatro Instrumentorum Col. . zu finden.

In demselben sind nur einerley Pfeiffen/ nemlich ein Offen Principälgen von 2. Fuß Thon/ vnd wiewol nur 38. Claves oder Clavir vom F biß ins a/ so sind doch der Pfeiffen noch eine Octav drüber/ oben in der mitten des corporis in die runde herumber gewunden gesetzet.

Zu solchen einzigen Pfeiffen sind drey Register/ 1. zum rechten Thon der vntersten Pfeiffen/ das 2. zur Quint; das 3. zur Octav drüber, vnd kan ein jedes Register vor sich selbsten alleine vnd absonderlich; hernacher auch zwo/ vnd dann alle drey Register zugleich gezogen vnd gebraucht werden/ daß also in einerley Pfeiffen vff einem Clave zween vnd auch drey discreti soni, vnd vnterschiedene Laut/ als nemblich neben dem rechten Tono, die Quint vnd Octav resoniret vnd sich hören lest. Wie nu solches zugehe/ laß ich einen verständigen Orgelmacher darvon judiciren, vnd wolte wündschen/ daß ein Künstler solch Werck nachzumachen sich vnternemen wolte.

Vber das so ist auch dieses noch ein Kunststücke an diesem Wercklin/ daß es/ wenn die eine helffte der Bley oder Gewichten/ so dieserwegen von einander zertheilet vnd halbieret seyn) von den Blaßbälgen abgenommen werden/ gar ein sanfften stillen Resonantz/ gleich den Querflötten von sich gibt/ vnd sich nicht anders hören lest/ als wenn ein Stimmwerck Querflötten zusammen accordirt vnd geblasen würden.

Das XL. Capitel.

Alhier habe ich etliche Exempel/ so vff der Viol de Bastarda, vnnd dergleichen Art gebraucht werden/ hinden an setzen wollen; Darmit die jenigen/ so dergleichen noch nicht gesehen/ auch in etwas Wissenschafft darvon haben/ vnd wie diese Art beschaffen sey/ sehen mögen.

Dritter Theil
Dieses
TOMI SECUNDI.

Von den Alten Orgeln.

Darinnen

1. Von der dignitet vnd excellentz der Orgeln.
2. Wie lange sie im gebrauch/ vnd wer sie erstlich erfunden.
3. Von den allerersten vnd Kleinern Orgelwercken/ wie dieselben anfenglichen an Stimmen vnd sonsten gewesen.
4. Von den nechstfolgenden Mitlern Wercken.
5. Wie vnd wann das Pedall erfunden.
6. Von den gar Grossen alten Orgelwercken.
7. Von der Dispositiõ der Claviren in den alten Orgeln: vnd was vor Harmony zu der zeit darauff zu wege gebracht/ vnd geübt worden.
8. Vom Thon der alten Orgeln/ vnd wie die Claves von Pfeiffen disponirt gewesen.
9. Von dero zeit Blasebälgen.
10. Von vnterschiedenen Nahmen der alten Orgeln.
11. Vom vnterschied der alten vnd jetzigen newen Orgeln.
12. Wie vnd welcher gestalt die Spring- vnd Schleifladen erfunden:
13. Die Clavir: so wol
14. Die Stimmen vnd Pfeiffen geendert vnd vermehret/ vnd biß zu vnser jetzigen zeit alles zum bessern Stande bracht worden.

Das I. Capitel.

Von der dignitet vnd fürtrefflichkeit der Orgeln/vnd wie dieselbige alleine vnd sonderlich zum Kirchen-vnd Gottesdienst gerichtet/ allen andern Instrumenten vorzuziehen sey.

DAs etliche es dafür achten / das nechst der Theologia, der höchste locus, der Musicæ, (als einer schönen herrlichen Gaben Gottes/vnd die ein Vorbild vnd Gleichniß ist der himlischen Music / wie die heiligen Engel Gottes mit dem gantzen himlischen Heer jhren Schöpffer/in einer lieblichen Harmonia stetigs ohn vnterlaß rühmen vnd preisen/ vnd das Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus Sabaoth, singen) billig gegeben vnd zugeeignet werden solle: Ist vnter andern vielen derselben nutzbarkeiten/Krafft vnd Wirckungen vielleicht diese nicht die geringste Vrsach / daß die Musica an jhr selbst mehr für ein Geistlich/als Irrdisch wesen zuhalten/ vnd dahero in der Menschen Hertzen eine innerliche Andacht deß Geistes/ GOtt den Allmechtigen mit schönen Psalmen vnd Lobgesängen desto inbrünstiger zu preisen/ erwecket. Darumb dann auch beyde Könnige/David vnd Salomon / als sie den Gottesdienst im Tempel vnd Tabernackel zu Jerusalem auffs herrlichste vnd zierlichste anrichten wollen / so viel Musicanten / Singer vnd Instrumentisten / mit grossen fleiß vnd vnkosten darzu bestellet/das Volck desto inbrünstiger vnd eyferiger zumachen. Zu welchem end auch David selbst seine Harpffen gebraucht/ vnd ohn zweiffel etliche herrliche Orgelwercke wegen grösse deß Tempels/fertigen vnd setzen lassen.

Darumb die Kirchen Musica, als ein Gottesdienst/auch noch heutigs Tags billig in Würden gehalten/vnd mit aller reverentz celebrirt werden soll: Dazu dann Kunstreiche berühmbte Organisten/welche die Zuhörer mehr auffmuntern / als verdrossen machen/gehören: die auch selbst mit rechter Andacht/die Text oder Psalmen/so sie melodiren, im Hertzen vnd Gedancken Gott fürtragen. Wann man aber dieses nicht in acht nehmen/sondern einen jeden der nur ein Täntzlein machen kan / ohn vnterscheidt darzu auffstellen wil / so wird auch die Kirchen Musica leichtlich in verachtung kommen/vnd wegen solches mißbrauchs endtlich wol gar außgemustert werden/ wie die erfahrung bezeuget.

Vnd gemeiniglich wandert die Religion derselben nach / wie in Græcia auch geschehen/da vorzeiten die Musica zum höchsten floriret. Sieder dem aber der Machomet daselbst sein Zelt auffgeschlagen/hat sich die Music so gar verlohren/das man auch

fast

ist nichts mehr davon weis: Ja man ist deren so gram vnd entgegen worden/das nach
rt vnd Natur der wilden Leut/ mehr auff ein Satyrisch Pfeifflein vnd Päucklein/als
uff ein recht geschaffene Musica gehalten wird. Inmassen verschiener Jahren Fran-
iscus I. König in Franckr: dem Solimanno, Türckischen Käyser/die beste Musicos
ugesendet/ der meinung grosse ehr damit einzulegen. Aber er hat die baldt wider abge-
schafft vnd zurück geschickt / mit dem bescheidt/das solche Music für sein Volck nicht
ienet/sintemal sie die Gemüther nur weich vnd Weibisch mache. Welches der Grie-
hen meinung (die da von keinem nichts gehalten / noch jemandt zu fürnehmen Emb-
ern kommen lassen/ der der Music vnerfahren/ dieweil sie es dafür gehalten/ das man
nores vnd gute Sitten daher erlerne/vnd an sich nehme) gantz zuwider.

Vnd gibts zwar auch die erfahrung/das die Musica nicht bleibt/an denen Or-
en da der Teuffel regieret/ dann die Gottlosen sind dern nicht werth.

Von der rechten Kirchen aber ist die Music zu jederzeit in hohem werth gehal-
en worden: Wie dann sonsten nirgendt von dergleichen Capellen gehört/als wie der
König Salomon gehabt/vnd dieselbe im andern Buch der Chronica im 4. Capittel
eschrieben ist.

Vnd ist gar gewiß/das zur selben zeit im Volcke Gottes die Music vielmehr flo-
iret hat/als bey den Heyden. In dem die Jüden vber jhre blasende Instrumenta / als
ubas, buccinas, tubas ductiles, tubas corneas, &c. auch besaittete Instr. als/
Psalteria, Decachorda, von 8. von 10. ja von 24. Säitten gehabt haben. Inmas-
en Hieronymus schreibt/welchs auch im vorhergehendem II. Theil/Num. 32. erin-
ert worden/daß der Jüden Cithara, so man jetzo ein Harff nennet/von 24. Säitten
ewesen sey. Do doch zu der zeit bey den Heyden vber drey Tetrachorda, das sind 11.
laves oder Säitten noch nicht erfunden oder verhanden gewesen.

Ob man aber nun wol nicht so gar eben wissen kan/was für eine arth der Mu-
ic domals gebraucht worden/so ist doch aus allen vmbstenden / daran nicht zu zweif-
eln/das es eine herrliche Musica mus gewesen seyn: in sonderlichen betracht / daß der
heilig König David vnd Salomon / welche selbst auch der Music kündig vnd erfah-
en/dieselbe mit allem müglichstem fleiß angeordnet / Sintemahl sie so grossen kosten
uff den Tempel/welches doch nur ein todter Steinhauff gewesen / gewendet / demsel-
en ein Ruhm vnd Lob in der gantzen Welt zumachen: Vielmehr werden sie
s in den Ceremonien bey den Opffern / welchen GOTT selbst beygewohnet/ ge-
han haben.

Das sie aber so viel vñ mancherley Instrument vñ Gesäng zusamen gebraucht/ist an-
erst nit zuverstehen/dañ dz sie die Psal: Davids vielleicht in jren sonderlichē Tonis, wie
an noch an jtzo im Choral thut/in einer der fürnemsten Stim̃ als im Baß gesungen/

darzu alle andere Senger vnd Instrumentisten ad placitum fortiſiret: ſonſten hette es keine form oder art gehabt/ wann jede Partey eine beſondere Melodey für ſich genommen. Es bringts auch der Text mit ſich/darinn gemeldt wird/das es nicht anders gelautet/als wann einer allein tromettet oder ſünge/vnd als höret man eine Stimm/zu loben vnd dancken dem HErrn.

Das aber dieſelbe Muſica nunmehr erloſchen vnd vergeſſen/ auch in heiliger Schrifft nichts davon gefunden (auſſer was im Titul der Pſalmen gemeldet wird) in welchem Chor ein jeder ſol geſungen werden/das iſt kein wunder. Dann gleich wie der Jüdiſche Tempel mit denſelben Opffern vnd Ceremonien/aus Gottes Rach/ gar zu grundt iſt außgetilget worden/ alſo hat auch der Jüden Geſang vnd Muſica erleſchen müſſen/daß man dern nicht mehr gedencken ſollen.

Wie dann die Jüden ſelber (als etliche jhres Mittels mich berichtet) jetzo keine Orgeln hören mögen/ in dem ſie vorgeben/ das dieſe jtzige vnſrige Orgeln allein ein Vmbraculum, vnd nichts gegen die Orgeln/welche Salomon im Tempel zu der zeit hat ſetzen laſſen/zuachten vnd zurechnen ſeyn. Sintemahl Salomon/ als ein hochweiſer Könnig ohn allen zweiffel ſelbſten der fürnembſte/ hocherfahrneſter Orgelmacher/ Inventor vnd Angeber ſolches herrlichen künſtlichen Inſtruments wird geweſen ſeyn: Vnd fürwar nach ſeiner Weißheit kein geringes/ ſondern vortreffliches/ herrliches/auß dermaſſen wolklingendes Werck vnd Orgel haben verfertigen/ vnd in den Tempel ſetzen laſſen. Welches zwar ſo ſehr nicht zuwiderſprechen. Aber weil die Græci ſich gar ſehr der Muſic befliſſen/were es zuverwundern/das ſie nicht ſolche Invention vnd herrliches Inſtrumentum Muſicum von den Jüden ſolten erlernet vnd nachgemacht haben. Das nun aber auff die Orgel oder Inſtrument aller Inſtrumenten/ in der Kirchen/ ſo anſehenlichen vnd trefflichen viel vnd groß gehalten wird: Daß macht die vnſägliche vnd vberauß groſſe Kunſt die darinnen ſteckt vnd begriffen iſt.

Denn das iſt einmahl gar gewiß/ daß vnſere Vorfahren ſonſt auff kein Inſtrument ſo mercklichen groſſen Fleiß gewendet haben/ als eben auff künſtliche wolklingende Orgeln: Haben ſie auch nicht alleine aus Ertz/ Silber vnd Goldt gemacht vnd gebawet/ ſondern offt aus ſolcher wunderlicher ſeltzamen Materi/ das es einem faſt vnmüglich zuſein deuchtet/ wie ſie doch jmmermehr dergleichen Materi darzu haben brauchen können.

Man ſiehet aller Stücken vnd Glieder/ welche zu dem gantzen Werck einer Orgel gehören/ ſo eine künſtliche/ſtarcke/ vnd wolgeformirte zuſammenſetzung/ daß deroſelben nicht alleine an der euſerlichen/ vnd innerlichen gleichſam lebendigen geſtalt nichts mangelt/ſondern es klingen auch alle Pfeiffen beydes groß vnd klein/ nach dem zuſammen geſtimbten angriff der Clavirn vnd Regiſterzügen baldt heller/ baldt

heim-

heimlicher: vnd durch auff- vnd einblasung der Blaßbälge mit einem jnnerwärendem vnd viel stärckerem Winde/als die andere Instrumenta, so durch Menschlichen athem müssen geregiret vnd geblassen werden.

Ja dieses vielstimmige liebliche Werck begreifft alles das in sich/was etwa in der Music erdacht vnd componiret werden kan/vnd gibt so einen rechten natürlichen klang/laut vnd thon von sich/nicht anders als ein ganzer Chor voller Musicanten, do mancherley Melodeyen/von junger Knaben vnd grosser Männer Stimmen gehöret werden. In summa die Orgel hat vnd begreifft alle andere Instrumenta musica, groß vnd klein/wie die Nahmen haben mögen/alleine in sich. Wiltu eine Trummel/Trummet/Posaun/Zincken/Blockflöt/Querpfeiffen/Pommern/Schalmeyen/Dolzian/Racketten/Sordounen/Krumphörner/Geigen/Leyern/ꝛc. hören/so kanstu dieses alles/vnd noch viel andere wunderliche liebligkeiten mehr in diesem künstlichem Werck haben: Also daß/wenn du dieses Instrument hast vnd höreſt/du nicht anderst denckeſt/du habeſt vnd höreſt die andern Instrumenta alle miteinander. Ich geschweige daß auff der Orgel offt ein schlecht erfahrner dieser Kunst/fürtreffliche Meister auff andern Instrumenten vbertreffen kan/Sintemahl diesem Werck recht ins Maul zugreiffen/zugleich Hände vnd Füsse gebraucht werden. Vnd die Warheit zubekennen/so ist keine Kunst so hoch gestiegen/als eben die Orgelkunst: Denn der Menschen subtile Spitzfindigkeit vnd fleissiges nachdencken hat es dahin gebracht/daß sie nun gäntzlichen ohne einigen fernern zusatz/wol bestehen bleiben kan/vnd sich ansehen leſt/daß zu jhrer perfection vnd vollkommenheit nichts weiter mangele/desideriret oder hinzu gesetzt vnd vermehret werden könne.

Dann was die Orgel vor ein vberaus fürtrefflich vnd/also zureden/gleichsam Göttliches Werck sey/bezeuget Hieronymus Diruta Italus in einer Vorrede: Welches eigene wort/aus dem Italianischen in daß Teutsche vertirt/also lauten:

†† **Alle Künste vnd Wissenschafften (sagt er) so deß Menschen Ver-**
„ **nunfft vnd Verstandt durch Gottes vnvberschwengliche Gnad vnd Gütigkeit/fas-**
sen begreiffen vnd verstehen kan/die referiren vnd ziehen sich auff ein principale
intelligens, gleichsam als auff jhren Meister/der wegen seiner hohen fürtrefflichkeit
von allen andern verstanden/geehret vnd gerühmet wird. Daher kompts/das wenn
man in der Philosophia deß Philosophi allein erwehnet vnd gedencket/alßbald der
Aristoteles, als der Philosophorum princeps dadurch verstanden wird: In der
Medicina, Hippocrates: In der Poësi Kunst/wird vnter den Lateinischen der
Virgilius, vnd vnter den Italianern der Petrarcha mit dem Nahmen Poëtæ
„ **geehret.**

„ Deßgleichen in der Theologia wird durch den Propheten der König David; vnd durch den Namen Apostel/S. Paulus verstanden. Dann weil angeregte diese Männer in jhrer Kunst vnd geschickligkeit alle andere vbertroffen/ so ist jhnen auch der general Namen der vortreffligkeit billig gelassen vnd zugeeignet worden. Dieser gebrauch ist auch bey den Alten in der Musica vnd Singekunst gehalten worden/ in dem sie den höchsten vnd fürnembsten Titul vor allen andern Musicis, so jemals bey jhnen floriret/dem Orpheo vnd Amphioni gegeben vnd zugeeignet haben.

Ebner massen gehet es noch heutiges tages zu / mit den Titlen in der Instrumentalischen Musica/da dieses hievor offterwehnte Instrument wegen seiner vortreffligkeit/Organum, (in welchem Griechischen Namen sonsten in genere alle Instrumenta, vnd Werckzeuge / so vff der Welt verhanden / begriffen seyn) vff deutsch ein Orgel / genennet wird : Darumb / das sie alle andere Instrumenta , wie die auch mögen Nahmen haben / in sich begreifft / gleichsamb vmbfenget vnd halten thut. Derhalben denn jziger zeit / bemelte Orgel gleichsamb vor einen König aller Instrumenten/damit die Göttliche Mayest. in der Versamlung der Gleubigen gelobet/gepreiset vnd geehret wird/ billich gehalten werden sol.

Aus ebenmessigen Vrsachen wird die Hand an deß Menschen Leibe / Organum, ein Werckzeug aller Werckzeuge genennet / darumb das sie im arbeiten mit allen pflichtschuldigen diensten/so zu verrichtung seiner Geschefft von nöthen sind/ seinem Ambt fürstehet/vnd den andern Gliedern beyspringet.

Das aber daß wort Organum in seinem rechten natürlichen Verstande/ von allen nicht auffgenommen werde/ist kein zweiffel. Denn jhr viel sind der meinung/ es werde durch diß wort Organum nur alleine eine Orgel/welche mit Blaßbälgen geregiret/vnd in den Kirchen vnd Choren zur ehre Gottes gebraucht wird/verstanden: Davon im 150. Psalm stehet : Lobet den HErrn mit Harffen vnd Orgeln. Gleich wie aber die Lautte/Harpffe / Geige/ vnd andere Säitenspiel / so durch die Säiten jhren klang bekommen/eben so wol mit dem Namen Organi oder Instrumenti genennet werden/weil der jenige / der solche vnd dergleichen Instrumenta gebrauchet/vnd darauff schlegt/es zu dem ende thut / das er seine Kunst im Geigen vnd schlahen damit an Tag geben vnd beweisen könne. Also thut die Orgel in jhrer schon erlangten hochheit gleichsamb mit jren vmbfang alle andere Instrumenta in sich einschliessen. Sie führet aber billich den Adelichen Titul vnd Nahmen der fürtreffligkeit/dieweil sie zu der Menschlichen Stim̃e (durch den Wind vnd der Werckmeister hände regiret) am allernehesten kom̃t. Den die Pfeiffen repræsentiren oder stellen eigentlich für Augen/ deß Menschen Kehle oder Lufftröhre/durch welche sie auch jhren Athem führet/vnd den Thon/ Klang vnd Stimme formiret. Ja man
„ könte wol sagen/ daß die Orgel ein künstlich gemachtes Thier sey / welches dürch

hülff

„ hülff der Lufft oder Windes vnd Mänschlicher Hände/gleichsam rede/klinge/singe/ vnd modulire, werde auch mit allerhand zierligkeit/vñ so mercklichen grossen Vnkosten in die Kirchen gesetzt/dz sie einig vnd allein zu der ehre vñ lob Gottes bestimt/verlobet vnd versprochen sey/mit jrer Stim/Thon/laut vnd klang/die vnaußsprechliche Werck vnd Thaten der Göttlichen Majestet ohne vnterlaß zurühmen vnd zupreisen.

Wird derowegen die **Orgel** wegen jhrer Hochheit nicht vngereumbt **dem Menschlichen Leibe** verglichē/welcher in verrichtung seines Ambts von der Seelen dirigiret vnd geleitet wird. Denn gleich wie die Orgel mit höchster belüstigung der Menschen Augen auff sich locket/vnd mit jren süssen Thon vnd lieblichen klang (durch hülff vnd zulassung deß Windes/welcher gleichsamb der Orgel Seele ist) die Ohren erfüllet vnd erweichet: Also auch der Mensch/in dem er anderer Leutte Augen auff sich ziehet/so nimbt er durch seine süsse vnd liebliche wolberedsamkeit der Zuhörer Ohren ein/vnd gibt mit den worten die jnnerliche Gedancken/so im Hertzen verborgen sind/zuerkennen. Ferner so referiren vnd zeigen die Blaßbälge die **Lunge** an; die Pfeiffen die Kehle oder **Lufftröhre**; die Clavier kommen gar fein mit den **Zehnen** vberein; der aber der Orgel den Thon künstlich gibt/ist an stat der **Zungen**/vñ weñ er mit der Hände artlichen bewegung vñ künstlichen geschwindigkeit darauff schlegt/vñ es lieblich lautent macht/so redet er gleichsam vffs zierlichste.

Derhalben wer sich auff diese löbliche kunst vnd studiū begeben hat/der sol allen höchsten vnd müglichsten fleiß anwenden/damit er zu einer gründlichen vnd rechten vollkomenen wissenschafft dieses Instruments/so durch dē Wind regiret wird/kommen möge. Wo aber das nit geschichet/so wird die Hochheit vnd Würde dieses löblichen/fürtrefflichen Instruments abnehmen vnd geringschätzig gemacht werden/ vnd wird eben zugehen/wie mit einem Menschen/der zwar sonst von Leibe schöner vnd gerader gestalt ist/aber eine lispelnde vnd stammelnde Zunge hat/dardurch dañ das ander alles was an jhm ist/vollends deformiret vnd verstellet wird.

Ferner wie die schönen vnd künstlichen wolgemalten Bilder der anschawenden Augen an sich ziehen: eben also durchdringet auch die liebligkeit der süssen wolklingenden harmonia vnd concenten die heimliche Gedancken vnd affecten, wenn sie in der Zuhörer Ohren fellet. Derhalben hat die Orgel billich jhren Sitz in den Kirchen vnd Tempel Gottes/damit durch jhre anleitung Gottselige vnd andechtige Hertzen auffgemuntert/vnd durch jhren lieblichen resonantz, dem lobe/welches der hohen Göttlichen Mayest. gesungen wird/zuzuhören/beyzuwohnen vnd außzuwarten/angereitzet vnd gleichsam genötiget werden.

Vnd bleibt wol war/das vnter allen/was Instrumenta köñen vnd mögen genennet werden/die Orgel die fürnemste vnd oberste stelle/præeminentz vñ würde habe/
„ alldieweil sie alle süssigkeit vnd liebligkeit/so die andern Instrumenta in sich haben/

oder

„ oder zu wege bringen können / jhr alleine zumisset vnd zuschreibet: Bevorauß / weil
„ sie solchen Grad der hochheit erreichet / daß keine Musica oder Seytenspiel auff dem
ganzen Erdboden ist / dadurch der lieben heiligen Engel liebliche Harmonia vnd
Gesang zu Gottes lobe / eigentlicher repræsentiret vnd abgebildet werde / als durch
sie. Welches in dē Organo ad D. Petrum in Perusio gar fein außgetruckt vnd ge-
geben ist mit diesen Verßlein: *Hæc si contingunt terris, quæ gaudia Cælo?*
Weil dieses auff der Welt geschicht / was wird allererst vor Frewde vnd lieblich Ge-
döhne im Himmel seyn? als wolte er sagen: Weil man vff dieser Erden so eine schö-
ne / liebliche wolklingende Musica haben / vnd zuwege bringen kan, mein Gott / was
vor vnaußsprechliche Frewde / Wonne vnd liebligkeit / mus allererst seyn deß Enge-
lischen Chors vnd der Gottseligen Seelen im Himmel? (Vnd so weit Hierony-
„ mus Diruta.)

Wer siehet nun nicht / daß die Kirche zu der offentlichen außruffung / außbrei-
tung vnd erhaltung deß Nahmen Gottes vnd der Religion / aus den andern Instru-
menten allen miteinander / allein dieses einzige / aus gnugsamen Vrsachen bestimpt
gelobet vnd außerkohren habe.

Wann dann vff jetzbesagte weiß / die vortrefflichkeit dieses Wercks / so hoch /
groß / ja nicht gnugsam zurühmen ist: sollen billig alle Organisten / solches in fleissige
acht vnd betrachtung nehmen / vnd dahin all jhr Sinn vnd Gedancken / Händ vnd
Füß täglich intendirn, wie sie diesem herrlichen Werck im schlagen vnd regierung
desselben / jhr recht thun vnd geben mögen / damit sie nicht für ignoranten gehalten / vnd
der Nahm deß Organisten κατ' ἀντιφρασιν jhnen zugemessen werde. Dann etli-
che werden zwar zu Organisten vocirt vnd promovirt, wenig aber bedencken / wie sie
jhrer vocation ein genügen thun / vnd spartam quam nacti sunt, orniren wollen:
Inmassen es die Erfahrung bezeugt vnd mit sich bringt / daß mancher nicht das ge-
ringste Stück oder Motet applicirn, oder in vollem Chor einzuschlagen weiß: da er
doch die gantze Musicam, vornemlich den Chorum Vocalem, durch hülffe der Or-
gel intra suos limites & cancellos coërcirn, daß er in suo certo modo vnd ange-
stimbten Tono bliebe / vnd nicht durch vbermässiges schreyen / allzusehr in die höhe
ascendirte, wie vnzehlich mahl geschicht / sonderlich do viel Knaben / oder aber in die
tieffe dermassen descendirte, das die Concentores weder eins noch daß ander zuletzt
assequirn, vnd mit der Stimm erreichen / oder zu wegen bringen können.

Diese vnd dergleichen Organisten aber solte zu gröſſerm fleiß vnd vbung an-
treiben vnd vermahnen.

1. Die vortrefflichkeit deß Wercks / davon in diesem Cap. I. weitleufftig gesagt vnd discurrirt worden.

2. Die weitberühmbten Meister dieser Kunst/so vor wenig Jahrn / nicht allein in Italia, sondern auch in Germania nostra, bevorab in den Niederlanden gelebt/ vnd noch itziger zeit/ beyder Orten sehr florirn, vnd celeberrimi befunden werden: Da dann diese Kunst von jhnen dermassen excolirt vnd augirt worden/daß zu zweiffeln/ob jhr auch noch etwas könne addirt werden?

3. Die jungen Knaben/ deren etliche solche specimina jhres profectus, heut zu tag von sich geben / das auch langgeübte vnd Kunstreiche Organisten zum höchsten darüber in verwunderung gerathen/ vnd gedencken / was doch künfftiger zeit noch zu hoffen/weiln bey den Knaben solche Indoles vnd zuneigung zu dieser Knst sich ereuget?

Darneben aber were höchlich zu loben/ das auch Obrigkeiten an etlichen örtern vnd Städten das jhrige verrichteten/vnd vff Mittel bedacht weren / welcher gestalt/ jhre gute vnd fleissige Organisten/in jhren Kirchen mit solchen vnterhalt versehen werden köndten/damit jhnen jhre müh/ fleiß vnd saure Arbeit der gebühr nach recompensirt vnd belohnt würde. Dann es zubeklagen / wie geringe solaria, auch an etlichen vornehmen örtern/ für jhre gutte vnd Kunstreiche Organisten deputirt seynd / also das sie sich kümmerlich können erhalten / ja bißweilen auch die Edle Kunst verfluchen vnd wündschen/das sie an stat eines Organisten ein Kuhhirt oder sonsten nur ein geringes Händtwerck gelernet hetten. Welches gleichwol zuerbarmen / vnd billig von dem Magistratu vnd Kirchen Inspectoribus ad notam genommen / vnd vffs beste corrigirt werden köndte. Et tantum de I. Capite.

Das II. Capittel.

Zu welcher zeit ohngefehr / vnd von weme die Alten Orgeln erfunden worden.

Autor Inventor.

ER aber der Autor vnd erster erfinder dieses wundersahmen zierlichen / herrlichen Instruments sey / wird (das wol zubeklagen) nirgends gefunden. Welches Polydorus lib. 5. Cap. 15. vnd folgends lib. 3. Cap. 18. höchlich beklaget: †† Viel Musicalische Instrumenta, sagt er/sind zu den Alten „ Zeiten erfunden worden/ deren Inventores vnd Erfinder gantz vnd gar vergessen „ sind/ vnter welchen auch dieses / so aller verwunderung vnd lobes werth ist/ so man „ die Orgel nennet; Zwar sehr vngleich denen / welche der Prophet vnd Jüdische

„ König David gebawet hatte / darauff die Leviten jhre Hymnos, Psalmen vnd Geistliche Liecer sungen. Dergleichen Art sind auch die / so Monochordia, Clavicymbala, vnd sonst auff mancherley weise genennet werden / derer Inventores gleicher gestalt / mit grossem Verlust jhres herrlichen Nahmens / in der finsterstenNacht verborgen liegen.

Tempus. Wenn aber vnd zu welcher zeit / die **Orgeln** erstlich erfunden / vnd derselben gebrauch in der Christlichen Kirchen auffkommen sey / darinnen stimmen die Chronicken vnd Historici gantz nicht vberein.

Man lieset bey Volat. lib. 22. an. 653. daß Babst Vitellianus vnter der Regierung Käysers Constantini deß dritten / den Gesang vnd die Orgel in den Kirchen angestellet habe. Polydorus lib. 6. Cap. 2. de invent. Vnd Cranzius lib. 2. Metrop. melden: Babst Vitalianus der I. habe die Kirchen Regeln gemacht / vnd den Gesang angeordnet / auch dazu die Orgeln zu mehrer vollstimmigkeit vnd wollautung (wie etzliche wollen) gebraucht. Platina in Vitaliano setzet / welches auch Guil. Perkinsus Anglic. Theol. Acad. Cantab. in probl. de Catholicismo geschrieben vnd auffgezeichnet: Das die Instrumenta / so durch daß Wasser oder den Windt getrieben / jhren Anfang vmb das Jahr Christi 660. oder vmb das Jahr 930. gehabt haben. Aimonius wil im Jahr 820. Genebrandus 997. Navarrus in lib. de Orat. & horis Canon. Cap. 16. spricht: das zur zeit Aquinatis die Orgeln noch nicht sein im brauch gewesen. Es ist aber Thomas von Aquino gestorben / vmb das Jahr Christi 1274. wie es Chytræus außrechnet.

Es ist aber zuvermuten / das die Orgeln viel Eiter seyn / vnd das Vitalianus vmb das Jahr Christi 660. dieselbe nur allein approbiret vnd confirmiret habe. Denn wie es der H. Sethus calvisius Chronologus nostro tempore præstantissimus dafür helt / so hat man so baldt / als das viel singen in den Kirchen angeordnet / vnd in Choros getheilet worden / ohn zweiffel / wo man nicht zween Choros haben können / eine Orgel zuhülff genommen / welche den Choral alleine einfeltig moduliret hat / auch zu dem ende / das die Senger ein wenig haben ruhen können. So sind auch / durch hülff vnd vorschub der Orgeln / die tetrachorda antiquorum, so auch noch zu Boëthij zeiten (qui floruit Anno Christi 487. quo anno Romæ Consul fuit) gebreuchlich gewesen / abgeschafft / vnd die 6. voces Musicales erfunden / auch die scala Musicalis weit verbessert worden / wie bey dem Guidone (qui floruit plus quàm quingentis annis post Boëthium, circa Annum Christi 1026) zusehen: denselben wir es noch zudancken haben / das zwantzig Claves geordnet sind / da zuvor erstlich nur viere / hernacher sieben / baldt vierzehn / vnd endtlich 15. gewesen.

So ist auch durch die Orgeln / vnser figuralis Musica erfunden worden; denn die Musica harmonica apud veteres, ist gar durchaus anders gewesen / als vnser

jtzige

iniger Figural: wie in vorgedachten H. Calvisij Exercitatione secunda & tertia mit mehrerm zuvernehmen.

Vnd das die Claves chromaticæ oder die Semitonia sind erfunden worden/kompt ex tetrachordis veterum, welche tetrachordum Synnemmenon (das ist conjunctarum Clavium, als E f g a ♮ c d) haben/in welchen das b zwischen ♮ vnd a eingesetzet wird. Weil sie nun diesen clavem b gehabt vnd hinein bracht/hat sichs leichtlich weiter zu den andern extendirt, hat man anders mit den sex vocibus Musicalibus fortkommen wollen/vnd ist also das ♮ ohn zweiffel am nechsten erfunden worden/g a b c d ♮ etc.

Zu welcher zeit sie nun erstlich in Teutschlandt vnd Franckreich auffkommen/ vnd in Italia vnd anderßwo künstliche Orgeln gewesen seyn/kan man aus glaubwirdigen Historienschreibern zum theil ersehen vnd nachrechnen.

Aventinus in annalibus Bojorum lib. 3. hat auffgezeichnet/daß Constantinus VI. Copronymus Leonis Sohn/welcher vmb das Jahr Christi 742. das Constantinopolitanische Käyserthumb gehabt/ Pipino der Francken Könige/ Käysers Caroli Magni Vatter/durch sonderliche Legaten (deren fürnembstes Häupt Stephanus ein Bischoff zu Rom gewesen) ein trefflich groß Instrument/vnd ein solch Werck/das domals den Frantzosen vnd Teutschen noch gantz vnbekandt/ vberschicket habe: vnd saget/das es mit Pfeiffen aus Bley zusammen gesetzt gewesen/vnd zugleich mit Blasebälgen auffgeblasen/ vnd mit Händen vnd Füssen geschlagen vnd eine Orgel genennet/ vnd zum ersten in Franckreich gesehen worden sey. Lambertus Schafnab. vnd Marianus Scotus lib. 3. schreiben/das solches im Jahr 758. geschehen sey. Wiewol andere schreiben/daß das Pedal in Orgeln zu Venedig erstlich sey erfunden worden. Daraus dann offenbahr/ das diese Art der Instrumentalischen Musica/welches wir heute zu Tage eine Orgel nennen/ nicht so gar alt sey in den Frantzösischen vnd Teutschen Kirchen.

Damit aber gleichwol beydes dem Aventino, (welcher sagt/das die Orgel zur zeit Pipini den Teutschen vñ Frantzosen noch vnbekandt gewesen) vnd auch dem Platinæ, (welcher wil/das die Orgel 300. Jahr vor Pipino, von Vitelliano in die Kirche gesetzt worden sey) glauben beygemessen werde: So mus es dahin verstanden werden/das Platina ohne zweiffel verstehe/das vngeschickte Instrument/welches 15. Pfeiffen hatte/in welches der Windt durch 12. Blaßbälge eingelassen ward/ dergleichen eines zu Jerusalem in Oliveto vffm Oelberg gestanden/vñ einen Thon von sich gegeben/gleich als wenn es Donnerte: oder daß er sehe/auff das gar alte Instrument Hydravlicũ, so gemeiniglich eine Orgel geheissen ward/wie Vitruvius l. 10. Architect. c. 13. anzeiget.

Wiewol aber diese beyde/das Hydravlicum vnd vnsere Orgel/was die eusserliche form belanget/ nicht wol zu vnterscheiden/so ist gleichwol diß der vnterscheid/ daß deß

Hydravlici Corpus mit den Pfeiffen aus Ertz zusammen aneinander geschmeltzet/ vnd gegossen worden/vnd nur ein einzige reige oder zeile Pfeiffen gehabt / auch vnterschiedlichen laut durch das eingegossene Wasser von sich geben. Dieses vnsers Organi Corpus oder Kasten aber/so aus Holtz künstlich zusammen gefügt wird/hat gar viel zeilen voller Pfeiffen / vnd zerstrewet vnd zertheilet jhren Klang vnd Thon aus den Pfeiffen/fornen/hinden/vor der Brust auff der seyten vnd vnter den Füssen/ durch die Lufft vnd Windt/so jhr von den Blasebälgen zukompt.

Leander (welches auch Majolus erzehlet) Colloq. 23. schreibet / daß er zu Venedig ein sehr wolklingende Orgel aus lauterm Glase gemacht / gesehen habe. Es ist auch eine Orgel darin die Laden/Pfeiffen/ Clavier / vnd Blaßbälge von Alabaster (welcher Stein auff dem Volateranischen Acker in Italia wechset) gewesen / gesehen worden: welche der Kunstreiche Meister von Neapolis, als er sie verfertiget/vnd vberaus wolklingendt zugerichtet / dem Hertzog zu Mantua, Friderico gebracht/vnd sie jhme verehret. Leander in Thuscia bezeuget/daß er dieses aus dermassen wunderbarliches Werck selbsten gesehen habe. Dergleichen Positieffe / da nicht allein das gantze Gehäuse vnd Clavier/sondern auch die Pfeiffen von eitel Glaß vnd Alabaster Stein gemacht/ seynd vor wenig Jahren in eine Churfürstliche Kunstkammer/als Newerfundene Wercke prælentirt worden. Das aber solche Invention allbereit alt/vnd vor dieser zeit verhanden gewesen / ist aus obgedachten Historicis gnugsam zuersehen.

Die fürtrefflichsten vnd berümbtesten Musici vnd Erfinder newer Inventionen in Musica vnter den Christen sind gewesen: Georgius Sacerdos, von Venedig bürtig / da er von Daldrico einem Vngerischen Graffen Ludovico Pio ist Commendiret worden/hat er diß Musicalische Instrument Hydravlicum, das sie eine Orgel heissen/ an dem Graneischen Wasser zusammen gegossen vnd gefertiget. (Aimonius l. 4. Cap. 113. de Francis. Aventinus l. 4. Annalium.

Gilbertus ein Prælat zu Rehms / welcher hernach Römischer Bapst vnd Sylvester II. ist genennet worden/hat durch hülff seiner Mathematica eine Orgel gebawet/ welche durch die vngestühme Gewalt deß heissen Wassers jhren klang bekommen/Anno Domini 997. wie Erfordiensis, vnd Genebrandus bezeugen.

Boëthius, so zugleich auch ein guter Mathematicus, Philosophus, vnd außbündiger Poët gewesen/ wird vor den Erfinder deß Musicalischen Instruments Chiterini gehalten/(Bergomas vnd Genebrandus. Anno Domini 515.

Vnd das wir diß nicht vergessen/Sab. Illicus l. 8. Enn. 10. meldet/ das vmb das Jahr Christi 1470. zu Venedig ein vberaus fürtrefflicher Man vor allen in der Musica gewesen.

Bernhar-

Bernhardus mit den Zunahmen Teutscher / zur anzeigung deß Volcks / davon er entsprossen / welcher der erste ist gewesen / der die Orgel verbessert vnd vermehret / das zugleich auch die Füsse / durch anziehung der kleinen stricklein / (nemlich im Pedall) zu mehrer wollautung vnd vollstimmigkeit helffen können. Sonsten aber / ob in der Griechischen / Italianischen / Asiatischen / oder Aphricanischen Kirchen / die allerelteste Orgel sey / kan man nicht vor gewiß sagen / oder eigentlich wissen.

Vnd ist freylich wol zubeklagen / das man nichts eigentliches noch gantz gewisses von dem Anfang vnd Erfindung der ersten Invention; so wol auch / wie alt die erbawung der elteſten Orgelwercke seyn möchte / haben kan. Welches aber wol zu wünschen vnd zu wissen nötig were: Sintemahl hieraus nicht alleine Gottes den Menschen verliehene Gaben / die Musicalische Instrumenta auff solche art zumachen / zuersehen seyn / sondern auch / das vnserer lieben / vnd für etlichen hundert Jahren verstorbenen alten Vorfahren fleissiges mühsehliges nachsinnen / (vnd wie sie gleichsamb jhren Nachkommen die Leyter / künfftig höher zusteigen / zurecht gesetzt / vnd den Weg fort vnd weiter zuwandern / gezeigt haben /) vns vnter Augen leuchten / vnd auch zu derogleichen fleiß antreiben möchte / diese jtzige herrliche zeit / (da man alle dinge fast vffs höheste gestiegen seyn / vermeinet) in freyen Künsten so viel mehr ohn verdruß vnd nutzbarlicher / zu Gottes ehren anzuwenden.

Welche vnvollkommene wissenschafft aber billich / den kunst anbehörigen Organisten / Orgelmachern vnd Meistern (so noch vor hundert / mehr / vnd weniger Jahren solche alte Werck / ohn einiges nach- vnd zurückdencken / hinweg gerissen / vnd von deren domals befundenen Arten / Inventionen, in Schrifften / wie fleissig man auch darnach forschet vnd trachtet / nichts hin derlassen haben /) alleine zum verweiß zuzumessen.

Jedoch (damit wir alleine von denen Orgelwercken / darvon noch an jetzo vnd vor etlichen Jahren die rudera verhanden / in diesem opere etwas vermelden) so kan man aus gewisser Erfahrung vnd nachrichtung haben: das vor 600. Jahren / Orgelwercke gebawet worden seyndt; wie dessen Zeugnuß vnd Jahrziffern vnter andern in Halberstadt vnd Erffurdt in den Paulinern Kirchen / vnd sonsten hin vnd wider annoch verhanden vnd zufinden seyn.

Das III. Capitel.

Von Art vnd Eigenschafft der allererſten Orgelwercken / welche gar klein geweſen.

ES sind aber anfangs solcher Invention vnd erbawungen / keine grosse / sondern gar kleine Wercke / so stracks an einem Pfeiler (als zu Magdeburg in

S. Jacobs Kirchen eins gestanden/oder in die höhe bey die Chor als Schwalbennester gesetzt/vnd mit engen raum vnd vmbfange gemacht werden. So haben auch solche Wercklein anfangs/nicht mehr als einen Laut/ohn einige enderung gehabt vnd behalten: Welches anders nicht/denn nach vnserm Gebrauch zureden/eine Mixtur/so mit 10. 15. vnd wol 20. Pfeiffen auff jedern Clave besetzet gewesen ist. Aus welcher disponirten Mixtur/die grosse Pfeiff eines jeden Clavis, als das Fundament solcher Disposition, forne an nach der Ordnung/wie wir jetzo vnser Principal setzen/auch zum schein ist gesetzet worden: Haben scharff vnd starck geklungen vnd geschrien; Ihre Clavir aber sind also ohne Semitonia gewesen/wie folget.

♮ c d e f g a h c d e f

Etliche aber also/

c d e f g a b c d e f g a.

Allhier lest sichs ansehen/als das sie zu den Orgeln anfangs nicht mehr als diese eilff claves, darinnen die Alten die drey tetrachorda comprehendirt, genommen haben; als/ 1. Tetrachordum ὑπάτων, von ♮ quadrato biß ins E. (♮ aber ist die gröste vnd eilffte chorda gewesen/quam Timotheus Milesius excogitavit, tempore Philippi, patris Alexandri.)

2. Tetrachordum μέσων, vom E zum a.

3. Tetrachordum διεξευγμένων vom ♮ ins e.

♮ C D E F G A ♮ c d e

Aber baldt nach deß Timothei Milesij zeiten/ist das 4. Tetrachordum ὑπερβολαίων e f g a a/superiori loco erfunden/vnd also XIV. Chordæ, zuletzt aber noch der vnterste Clavis A, extra ista Tetrachorda, tanquã fundamenti loco assumirt worden; ne Veterum Musicæ in hac re aliquid deesset: & ita in XV. Clavibus Cantus durus modulabatur. Wenn sie es aber in Cantum mollem sive transpositum bringen vnd haben wollen/so haben sie das Tetrachordum συνημμένον darzu genommen vnd copuliret: de his vide Calvisium Exercit. 2. pag. 105.

Dieses alles ist nun/wie gedacht/zu Alexandri Magni zeiten/noch vor Christi Geburt geschehen: die Orgeln aber/deren structuren noch vor wenig Jahren zu-

ren zufinden geweſt/ ſind lang nach Chriſti Geburt allererſt vnd gleichwol nicht mehr als mit XI. oder XII. Clavibus (wie zu deß vorgedachten Timothei Mileſij zeiten/ nach den dreyen erſten Tetrachordis) gemacht worden.

Welches wol zuverwundern / vnd vielleicht daher kommen / das ſie domals noch keine Experientz vnd vbung vff den Claviren gehabt/ vnd bey wenigen anfangen/ oder wie man ſonſten zureden pflegt/ bey den Bäncken müſſen gehen lernen/ biß ſie immer von Tag zu Tage weiter kommen / vnd die Claves vermehret. Wiewol der H. Calviſius vermeinet / es komme daher/ weil die Mixtur ſo viel Octaven vber ſich gehabt hat/ ſo habē ſie es vor vnnötig geachtet/ mehr Octaven in den Clavibus zumachen: Zu dem ſo erfördert der Natürliche Ambitus in humana voce nicht viel mehr / als eilff Claves, oder do ſie höher geſtiegen/ haben ſie die Octav darunter genommen: ſo lang biß ſie/ wie im 7. Cap. ferner meldung geſchehen wird/ mehr Claves erfunden.

Das IV. Capitel.

Wie die erſte Art der kleinen Orgeln vmb eine Octava ergröſſert/ vnd zum Mitlern Werck gebracht worden.

BEy dieſer Art vnd Verſtande iſt es ſonder zweiffel (weil es/ als eine Newe Invention erſt an Tag kommen / vnd durch langwirige zeit einer den andern gelehret) viel Jahr beruhet/ ehe ſolches vnd damals newes wunder in der Welt bekandt/ vnd nur an vnterſchiedlichen fernen Orten gebawet worden.

Als aber von derſelben zeit an bey hundert vnd mehr Jahren/ dieſe Kunſt deß Orgelmachens in gebrauch kommen/ vnd zu einer Lehr gedien/ damit man ſonder zweiffel nicht wenig neidiſch wird geweſen ſeyn; da hat man auch den Sachen allererſt weiter nachgeſonnen / vnd **gröſſere Werck**/ noch eins ſo groß als die erſten zumachen angefangen. Wie deſſen nicht allein hin vnd wider eigentliche vnd vernünfftige nachrichtung/ ſondern auch in fürnehmen Städten/ Stifften vnd Klöſtern der handgreiffliche Augenſchein noch anjetzo befunden wird.

Da iſt denn eins aus dem andern entſproſſen/ vnd hat ſich vnter den Meiſtern ein Ingenium vor dem andern herfür thun wollen.

Es erſcheinet auch aus jetzt geſetzten beyder Art Claviren (weil das eine b mol, vnd das ander ♮ dur) vornünfftig: daß man domals/ jedoch ohne gefehr bey hundert Jahren nach der erſten Invention, allbereit auff die Semitonia zuergrübeln buchſtabirt hat; wie denn vor 400. Jahren etliche Semitonia in jhren Clavirn, ſonderlich b fa in ♮ dur Clavir, vnd das in ♮ b moll, ſchon erfunden geweſen ſeyn.

Das V. Cap.

Das V. Capitel.

Wie die Pedal erfunden / vnd daher das erste vnd Oberste Clavir, welches sonsten keinen Namen gehabt / Manual genennet worden.

OB nun zwar die Orgelwercke an grösse vnd vielheit der Pfeiffen / vnd vermehrung der Claviren zugenommen / so ist es doch gleichwol bey der ersten Invention, das nicht mehr denn Principal vnd Mixtur (so doch zu der zeit noch nicht zertheilte / sondern eine zusammenklingende Disponirte Stimme gewesen) geblieben; ohne allein / das mehr Claves in die höhe gemacht / vnd die Pedal auch allbereit vor 400. Jahren noch darzu erfunden seyn. Wie denn dasselbige der Augenschein der gar alten Structuren, wann man sonsten keine nachrichtung mehr finden köndte / anzeiget: Weil die beyden eusserſten Seit Törme zum Pedal, vnd das mittel zum Manual ist disponiret gewesen.

Vnd wird allhier offtermelter vnser lieben Alten Vorfahren fleissige Speculation, vnd tieffes nachdencken mit allen Ruhm billig erwehnet / das sie den Musicalischen klang / auch mit den Fußtretten zubefördern erfunden haben.

Vnd wie Sabellicus schreibt / auch in 4. Membro, Partis primæ, primi Tomi. c. 10. meldung geschehen / so hat ein Deutscher mit Nahmen Bernhardus das Pedal, vmb das Jahr nach Christi Geburt 1470. aus Deutschlandt gen Venedig in Italiam gebracht.

Wiewol das Pedal in Italia, Engellandt vnd andern örtern mehr / da doch die Orgelkunst itziger zeit sehr florirt vnd excellirt, wenig vnd gar selten gebraucht wird. Vnd wollen etliche Scribenten, das die Musica in Italia, vorzeiten gar zergangen / vnd von den Teutschen widerumb zu jhnen hat müssen gebracht werden.

Aus dieser ersten Invention deß Pedals / (so anfenglichen nur 8. Claves, als ♮ c d e f g a h gehabt) ist nach langwiriger zeit noch ein Manual Clavir, welches zwar zum Basse an stad deß Pedals gebraucht / gleichwol mit der lincken Handt geregiret / wie es denn auch an der form vnd grösse dem Manual Clavirn gantz gleich / erfunden worden. Jnmassen denn auch aus dem ersten fundirten Manual Clavir noch eines erfolget ist / darvon folgends sol gedacht / vnd dessen disposition beschrieben werden.

Es sein aber nach dieser Pedal erfindung / die allererste Clavir / so wir jtzt Manual nennen / nicht Manual, sondern Discant genennet / vnd daß Pedal bey seinem Nahmen

Namen / Pedal geheissen worden; wie solches aus einer sehr alten Schrifft eines Münchs zuersehen gewesen/vnd auch die Vernunfft bezeiget; weil der Choral anfenglichen bloß mit einander Stim gebraucht vnd geführet worden/ daß das Clavir sonderzweiffel zu der zeit keinen Nahmen gehabt/ weil es mehr ein Tenor deß Chorals, also zu sagen/ (welches auch die Clavir Buchstaben vnd disposition außweisen) gewesen ist. Aber hernacher / da die Pedal invention ans Liecht kommen/ da sind die ManualClavir höher vnd jmmer von einer zeit zur andern / mehr denn eine Octava erlengert/vnd mit kleinern Pfeiffen ersetzet / daher es gegen dem Pedal, als denn billich / ein Discant genennet worden.

Solche Discant Claves, oder Clavir seind zu der zeit auff solche 𝄞 vnd diese 𝄢 art (deren abriß in Sciograph. Col. XXIV. vnd XXV. zufinden) formiret / vnd so hart nieder zubringen gewesen/also das man dieselben mit einer vollen vnd zugethanen Faust hat niederdrucken müssen.

Vnd hat dasselbige Clavir, darin doch nur 9. Claves gewesen/ fast 5. oder 6. viertel einer Ellen an der breitten im raum eingenommen. Wie dann deroselben eigentliche grösse vnd lenge/ (welche in den dreyen vbereinander ligenden Claviren, am grossen Wercke im Thumb zu Halberstadt noch an jetzo zufinden seyn/ vnd folgendes darvon weiter sol gesaget werden) in diesem Tomo / in der Sciographia Columna 24. abgerissen verhanden. Zu Magdeburg aber im Thumb sollen die Claves, wie etliche berichten/viereckicht/ vnd fast 3. Zoll breit vnd an der zahl sechzehen gewesen seyn.

Bey derselben art Clavirn vnd invention ist es damaln / aus gewisser nachrichtung bey 300 vnd wol mehr Jahren / (von anfang anzurechnen) geblieben / vnd nicht mehr als nur ein Manual Clavir, (das sie/wie jetzt gedacht/ Discant geheissen/) doch auch mit ein Pedal, gearbeitet worden/darauff man endtlichen aus vbung ein trium hat zu wege bringen mögen.

Das VI. Capitel.

Von den gar grossen Alten Orgelwercken.

Es ist aber bey dieser Mitlern/so wol bey der ersten kleinen Art Wercken/vnd ersten Invention keine verenderung deß klangs gewesen/ sondern stets vor voll/vnd ein wie allemahl / doch wegen viel gesetzter Pfeiffen/eins noch gewaltiger als das ander zusammen geschrichen/ biß das die dritte Art/als grosse Wercke / so abermahl eine Octava an allem grösser/vnd mit mehrern Claviren, erfunden / vnd vor 250. Jahren nicht in gemeine/sondern in die vornembste grosse Münster vnd Thumbstifft Kirchen sind

gebawet worden: wie derer Structuren in den grossen Stifftkirchen/ sampt etwas von jhren eingebewde vnd etlichen Pfeiffen / vnter andern auch in der Halberstädtischen Thum Kirchen noch heutiges Tages zubesehen/ vnd dergleichen newlichen aus dem Thum zu Magdeburg weggenommen worden ist. Welches grosse Werck im Thum zu Halberstadt vermöge seiner daran befindlichen eigentlichen Jahrzahl/ vor drittehalb hundert Jahren anfenglichen erbawet / vnd vor hundert vnd 20. Jahren erst renovirt worden. Vnd stehet diese nachrichtung an jetzo gedachten Wercke also beschrieben.

Anno Domini M. CCC. LXI. Completum in Vigilia Matthæi Apostoli, per manus Nicolai Fabri Sacerdotis. Anno Domini M. CCCC. XCV. renovatum est per manus Gregorij Kleng &c.

An diesem Orgelwercke vnd dergleichen befindet sich aber eine andere Art vnd höhere Invention, als an den vorbeschriebenen beyden Arten zuvor noch nicht gewesen ist. Daraus abzunehmen/ das man zur selben zeit allbereit den Sachen sehr fleissig nachgedacht/ vnd eben so wol/ als jetzt/ vnterschiedliche treffliche ingenia gefunden hat/ welche von zeit zu zeit/ nicht allein nach den Semitoniis (weil jhnen die Vernunfft/ als einē im Traum etwas fürgebildet wird/ noch ein anders vñ höhers dahinder zu seyn anleitung gegeben) gesucht vnd gegrübelt/ vnd auch endlich dieselbe ergründet haben; sondern auch allerley enderungen vnd Variationes deß klangs/ gerne hören vnd haben wollen. Wie denn in diesem Orgelwercke/ als zu dero zeit newen invention, alles beydes befunden wird. Darumb denn von diesem vnd dergleichen Orgelwercken/ Manual vnd Pedal Claviren dispositiō vnd derselben gebrauch/ auch wie es balde nach derselben zeit/ als jhnen durch diese invention, weiter zukommen/ der Weg gezeigt worden/ mit gewalt in Orgelwercken also gestiegen ist / billich etwas außführlicher allhier mus angezeigt vnd berichtet werden.

Das VII. Capitel.

Von der Dispositiō der Claviren in den gar grossen Orgelwercken/ vnd sonderlich in jetztgedachter Alten Orgel zu Halberstadt/ vnd wie solche Clavir seindt gebraucht worden.

1. Das oberste Clavir, so zu der zeit Discant geheissen/ vnd zum vollen Wercke/ als nemlich den fördern Præstanten vnd Hinderſatz zugleich gebraucht worden.

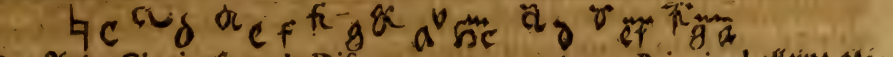

2. Ander Clavir, so auch Discant genennet/vnd zum Principal alleine gebraucht worden ist.

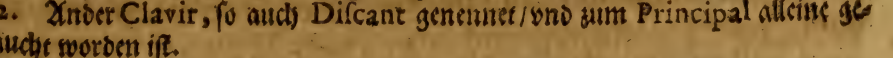

3. Das drit/ist ein Bass Clavir, so vnter den vorigen beyden Claviren ordentlich gelegen/an aller gestaldt vnd gröſſe denselben gleich: Vnd obs zwar mit den Händen/oder aber/als etliche vormeinen/mit den Knien getrucket worden/so ist es doch an stadt deß Pedals zu dem Principal oder grösten Baßpfeiffen / welche in den Seitörmen stehen / gebraucht worden.

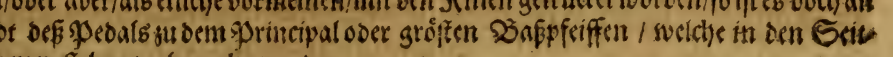

4. Das vierte vnd vnterste Pedal Clavir, so mit den Füssen getretten/vnd auch mit dem Obersten Discant Clavir zum gantzen vollen gepränge gebraucht ist.

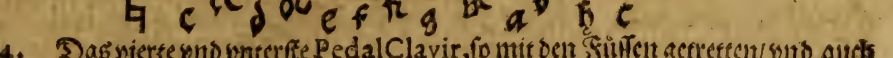

Dieses Pedal Clavir hat recht vnter den dritten / so nechst hieroben/in gleicher Liny gelegen/vnd mit demselben einerley außtheilung an der gröſſe / aber nicht einerley Claves gehabt/wie solches in der Sciographia, Col. XXV. zusehen.

Aus dieser vier Clavirn Invention ist dieser nutz vnd gebrauch erfolget / das man erstlich ein vnterscheit im klange machen vnd haben können / vnd durch die beyden mittelsten Clavir (als nemlich das 2/vnd dritte (das Principal oder förderpfeiffen vor sich alleine hat können geschlagen werden / Manualiter: vnd zwar mit der rechten Faust/welches sie den Discant genennet haben/auff den andern Clavir, vnd auff den dritten Clavir, ist mit der lincken Handt der Bass an stadt deß Pedals, nicht mehr denn zu einem Bicinio oder Duum Vocum im Choral gebraucht worden. Die andern beyde/als das oberste vnd vnderste Clavir, sein zum gantzen Werck vnd vollem geschrey/ als der Mixtur, (so zu der zeit **Hindersatz** geheissen / weil es hinter den præstanten gestanden) neben vnd mit den præstanten gebraucht worden. Da denn das erste vnd oberste das Discant Clavir; vnd das vnterste das Pedal oder Bass Clavir gewesen ist/daruff man ein Trium hat können zu wege bringen. In solchem **Hindersatz** sein im Discant, nach eigentlicher befindung/32. 43. vnd 56. Pfeiffen auff vnterschiedlichen Clavibus disponiret gestanden; vnd im Bass oder Pedal **Hindersatz** nur 16. 20. vnd 24. Pfeiffen/aber alles grober Mixtur Art/gesetzt wordē.

Welches dann wegen der gröſſe der præstanten, vnd weil sich jhre Manual Clavir, der wenigen Clavium halben/nicht in die höhe zur lieblichkeit begeben können/ ein solch tieffes grobes brausen vnd grewliches grümmeln; auch wegen vielheit der

Mixtur Pfeiffen/ein vberaus starcken schall vnd laut/vnd gewaltiges geschrey (darzu denn der geweste Windt rechtschaffen nachgedruckt hat) mus von sich gegeben haben.

Vnd dieses vmb so viel mehr daher/dieweil in solcher tieffen nichts mehr zwischen einer Octava, denn nur eine Quinta vnd auch terz perfect (sintemal zu jedem Manual Clave eine Handt oder volle Faust gehört hat) gegriffen werden können. Das demnach solches anzuhören/(wofern die disponirten Pfeiffen oder hintersatz nicht mit jhrem kleinen geschrey hindurch gebrochen/vnd einen vernemblichen Thon deß Chorals ins gehör gebracht) vnsern Ohren nachzureden/nicht sonderlich anmutig mus gewesen seyn.

Es sind aber die zwölff grosse Baß Pfeiffen oder Pedalia/ an die beyde Seit Thörme/vnd der Discant zwischen solchen hohen Thörmen jnnen nach der mensur geordnet gewesen.

Deß H. Calvisij meinung von dem Klang vnd Art der Alten Orgeln/vnd der alten Harmonia, ist diese; In dem er in quadam Epistola also an mich schreibet:

Nun ist die Frage/Ob man nicht noch vestigia der alten Harmoniæ finden könne? Dieselbige ist ohne zweiffel erhalten worden in den Kirchen. Wir haben noch zu vnser zeit zwey Instrument a von der alten Musica, welche in stetem brauch sind; Als die Sackpfeiffe/vnd die Leyre; in denselbigen klingen besonders für vnd für eine Consonantia; auff der Sackpfeiffe nur eine Quinta; auff der Leyre aber wol drey oder vier Säiten/ als Nemblich eine Quinta, vnd Octava, zugleich durch drey Säiten: Vnd wird darnach vff andern Claviren, welche die vierde Säite treffen vnd anrühren/etwas anders im füglichen Choral darin moduliret.

Solches ist ohne zweiffel stets in der Kirchen blieben/ vnd man hat vff den Orgeln/zu den Consonantiis eine andere sonderliche reige Pfeiffen haben müssen/in welchen man allezeit die Consonantias gezogen/ welche sich zum Choral Clave schicken vnd reimen; wie auff der Leyre geschiehet; als c g $\frac{1}{c}$/ oder d a $\frac{1}{d}$/ oder e h $\frac{1}{e}$ etc. Dieselbe Claves haben sie stets gehen vnd Thönen lassen/vnd darnach einen Choral der aus dem c/d/oder e/gangen/vnd sein Fundament darinnen hat/ darein geschlagen/wie man auff dem Instrument ein Schäffertantz schlegt: Vnd dieses ist auff allen Instrumenten von anbegin der Welt die Musica gewesen/wie die Scriptores andeuten. Daraus denn leichtlich zuvernehmen/ das man zu der zeit zu solcher Music nicht so gar viel Claves, wie am ende deß 2. Cap. angezeiget worden/ vonnöthen gehabt.

Hernach aber/do etliche Ingenioſi Musici darzu kommen/haben sie privatim vnd sine arbitrio sich weiter versucht/vñ zu dem Choral, welchen sie in den acutioribus

bus

bus sonis geführet/vnten Consonantias versuchet / das man im rechten Manual ween Claves zusammen geschlagen/vnd endlich gefunden/wie sich der Choral füg- ich enden/vnd in einer Clausula zusammen kommen / vnd quiescirn köndte: Denn dieses ist das fürnembste gewesen. So baldt sie aber die Clausulas haben machen ler- nen/(welches ohn zweiffel / dieweil sie mancherleiger Art/viel mühe gekostet) haben sie die andern Consonantias auch finden können/ vnd zwo Stimmen in Contrapun- cto simplici gesetzet/vnd also erstlich ein Bicinium erfunden: hernacher sind sie alle- nehlich weiter kommen/vnd ein Tricinium zuwege bracht / biß sie auch den flori- dum Contrapunctum funden.

Dieses aber ist langsam zugangen / denn es anfangs in den Consonantiis viel mühe gekostet/ aus der Vrsach/das man die Tonos vnd Semitonia nicht rein hat Stimmen können; daher die Instrumenta oder Orgeln so rein nicht seynd ge- stimmet gewesen/als jetzunder: Haben auch nicht trawen dürffen/das die Tertien vnd Sexten Consonantiæ weren/dieweil die alten Musici alle miteinander nicht zuge- ben/das sie Consonantiæ sein sollen. Darumb denn keiner so vorschneppich seyn/vnd so klug sich dünckeu lassen wollen/daß er diß besser/als Ptolomæus, Boëthius, Eucli- des vnd andere fürtreffliche Musici, wissen wolte.

Ich bin der meinung/wenn man jetzo die alte Harmoniam gerne hören wol- te/vnd wie die alte Music geklungen habe/so dürffte man nicht mehr / als das gantze volle Werck/(Nemblich die Principaln, Octaven, Super Octaven, Quinten, Zym- beln, Mixturen, vnd Sub Bässe, vnd was sonsten mehr verhanden / so zum vollen Werck zuziehen gebreuchlich / vnd ein recht specimen der alten Mixtur ist) nehmen/ vnd alßdann im Pedal mit beyden Füssen eine Quinta, als C. G. D. A; F. c; &c. zusammen halten/vnd führen den Choral eines Responsorij, Introitus oder Deut- schen Gesanges/im Manual, allein in den vnuberstrichenen Buchstaben Clavir,

c d e f g a b h c (denn in den alten Orgeln kleinere Pfeiffen nicht verhanden gewe- sen (so würde man der alten Art vnd Harmony zimlich nahe kommen: Wiewol sie es anfangs so gut nicht werden gehabt haben.

Das VIII. Capitel.

Vom Thon der Alten Orgeln.

ES befindet sich aber/daß desselben Orgelwercks Gröste Pfeiffe fornen an/ nemblich das h am obern Corpore ohne den zugespitzten Fuß/ sechzehend- halb Ellen (das ist 31. Füß lang) vnd 7 viertel einer Elln (das sind vierte- halb Schuch) in der Circumferentz dicke ist. Vnd also wenn der gele-

genheit nach/das Principal von 32. Fueß Thon gerechnet würde/ so stehet im hindersatz eine vnter Octava von 16. Fueß Thon; darnach eine grosse Octava von 6. Fueß-Thon; vnd denn eine grosse Quint 6 Fueß Thon; hierauff etliche Octaven 4 Fueß-Thon/vnd also fortan. Vnd ist die Disposition eines Clavis ohngefehrlich also gewesen.

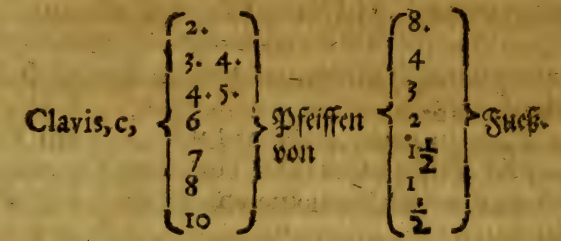

Das also in diesem Hindersatz alle vnsere offene Stimmwerck Principaln-Art verhanden. Welche sehr viele vberheuffte Pfeiffen in jhrer Mixtur, hernacher in folgenden Jahren durch die Spring-vnd Schleiffladen in vnterschiedliche Stimmen vnd Register (wie hernacher sol gesagt werden) zertheilt worden; das man also viel vnterschiedliche Stimmen aus der einigen Mixtur absonderlich brauchen können/vnd gleichwol noch Pfeiffen zur Mixtur vbrig blieben.

Es ist aber dieses vnd dergleichen Werck/ einen guten vnd baldt 1½ Thon höher gewesen/ als die vnsrige jtzige Chormessige Wercke stehen; Welches die vorangezogene grosse Pfeiffen lengde außweiset. Wie denn auch vermutlich/ das lange zeit vorher alle Werck/ wie sie auch an vorbeschriebene grösse mögen gemacht seyn/ dieweil dieselben alle im Bapsthumb zu nichts anders/ denn zum Choral gebraucht worden/also in dem Thon vnd noch höher gestanden haben. Sintemahl letzlich die Choral Werck/ welche nach vnserm Thon ein gantze Quart höher/ oder eine Quint niedriger gemacht/ für die bequemsten erkandt/vnd an solchē Thon behalten worden. Vnd ob schon an etlichen Wercken etwas mangelt/ das sie nicht Iust in beschriebenen Thon einstimmen/ so ist doch solcher defect nicht denen Meistern/ welche die alten Choral Wercke/ so annoch im gebrauch anfenglich erbawet haben/ jhrem guten willen vnd fleiß zuzumessen: sondern das man vieleicht zu der zeit noch keinen bestendigen Choristen-oder Chor Thon/ darnach man sich richten mögen/ wie Gott lob nunmehr im gebrauch/erwehlt gehabt.

Auch seynd offt die Orgeln/ darnach gute Chorales vnd Schreyhälse zu singen/

gen/an dem Ort bestalt vnd verhanden gewesen/ baldt ein Thon höher vnd wol niedriger intoniret, vnd auch offte durch vieles renoviren vnd stimmen / noch mehr von jhrem anfenglichen Stande in die höhe gebracht worden. Sonsten aber wird obbeschriebener Thon /als/ der eine Quart höher vnd Quint niedriger (nach vnsrigen jtzigen gewöhnlichen Thon / sonsten CammerThon genandt / zureden) für den richtigsten behalten / vnd in den vornehmen Stifft Kirchen noch also befunden.

Wiewol ausser deme auch viel Wercke gefunden werden / welche vmb eine Secund niedriger oder höher/ etzliche vnd deren nicht wenig auch vmb ein Semitonium höher intoniret vnd gemacht worden.

Das IX. Capitel.

Von Art dero zeit Blaßbälgen.

MAn muß aber zur selbigen obberührten zeit/vor drithalb oder dreyhundert Jahren(als solche grosse Werck/wie das zu Halberstadt / davon jetzo gehandelt wird / gebawet worden) noch geringe Inventiones vnd nachdencken auff Blaßbälge gehabt haben; Sintemahl an diesem Domwercke zu Halberstadt / 20. vnd an deme zu Magdeburg/ 24. gar kleine Bälge/ (nach Ordnung vnd gestalt / wie in der Sciographi. Col. XXVI. zubefinden) vorgeleget worden. Welche vnsern jtzigen Schmiedebälgen an grösse vnd Proportz nicht sehr vngleich gewesen : Sintemahl sie nicht durch bleyern oder steinern gewichte/ sondern eben durch solch ein Mittel regiert worden/ das man allzeit zu zweyen Bälgen eine Person zum tretten gebraucht/ vnd wann mit einem Fueß der eine Balck durch die schwere deß Calcanten niedergetretten ist/der ander mit dem andern Fueß wider in die höhe gezogen worden ; das also zu 20. Bälgen/zehen Personen/vnd zu 24. jhrer zwölffe nothwendig haben verhanden sein müssen.

Vnd hat man sich nun billig zuverwundern/weil gedachte vnsere liebe Alten/ in andern Sachen dieser Invention an Orgeln so weit kommen seyn./ das sie nicht auch auff andere weise vnd bequemere Manier/wegen deß Windes (mit formierung der Bälge/so bessern vnd richtigern Windt geben können/vnd auch deß trettens halben/weil ja nicht allzeit gleiche starcke vnd schwere Personen solche Bälge zutreten vnd zu regieren/nach dem Gewichte abgewogen werden können) besser nachgesonnen vnd darauff speculiret haben.

Inmassen

Inmassen dann einem nicht ohne Vrsach seltzames nachdencken einkommen möchte/ wie es sich doch im accordiren vnd stimmen/mit solchem vngleichen gepreßtem Winde müsse geartet haben; Sintemahl nichts anders in jhrer disposition, denn ein Mixturwerck/so von Octaven, Quinten vnd Quarten, vnd viel æqualen, vom gröbsten biß zum kleinsten disponiret zubefinden ist.

Welches/so es den jtzigen Orgelmachern/wie ich selbsten gehört vnd gesehen/ bey guten gedyenen richtigen Winde im Werck accort zumachen vnd rein einzustimmen/schwer ankömpt/wie mus es denn offtgedachten vnsern lieben Alten mühsam vnd beschwerlich vorgefallen seyn? zugeschweigen der mühseligkeit/ welche die Calcanten in solchem stettigen tretten vnd bewegungen außstehen müssen. Dieses ist aber meines erachtens jhr bester Vortheil gewesen/ das sie solche Wercke nicht auff die proba/auch nicht durch sonderliche Concordanten stimmen dürffen: Sintemahl keine Composition mit vielen Stimmen/sondern nur der schlechte Choral einfältig darauff gemacht worden.

Darümb haben sie auch fürnemlich nur jedem Clavem (Jedoch gleichwol nach jhren vorher gestümmeten Præstanten, die sie domals alleine ziehen können) in sich selbst rein/nach Mixtur Art vngezweiffelt stimmen müssen. Vnd were zu wündschen/das man jetzo ein solch Werck widerumb lautendt vnd klingendt machte/ damit man doch derselbigen Art/gegen der vnsrigen jtzigen vnterschiedlich hören vnd observiren möchte.

Das X. Capitel.

Von vnterschiedenen Nahmen der Alten Orgeln.

Weil nun allhier von dreyerley gröss vnd Manieren der Elteßten vnd Alten Orgelwercken Bericht geschehen/vnd zu vnterschiedlicher langwiriger zeit im gebrauch zu bawen gewesen seyn:

So ist dennoch auch aus gedachter vngleichen gröss/eine Frage/ damit jedem Wercke in solcher Art ein gewisser Name gegeben würde/entstanden; Nemlichen/welches doch ein gantz/ halbes/ oder viertheil Werck sey/ oder genennet werden könne? Nun ist diese Frage nicht alleine vor etlichen hundert Jahren bey vnsern Vorfahren im gebrauch/sondern auch damals recht vnd nötig fürgefallen; sintemahl man zu der zeit/ von keiner Disposition oder enderung der Stimmen gewust/vnd als die gar Grossen Werck an Tag bracht worden; so hat

man

tan nothwegen/dieselb vor ein Gantz Werck; die Mitler Art aber vor ein Halbes/vnd
lso die kleine / welches die allererſten vnd elteſten / vor ein Viertelwerck halten / vnd
ennen müſſen: Vnd iſt alſo ein Nahme aus dem andern/gleich wie ſie vngleicher
röſſe vff vnd nacheinander erfolget ſeyn / entſtanden.

Vnd zwar hat man zun ſelben zeitten die Groſſen Werck billig jhrer Art nach
Gantz geheiſſen; Weil dieſelbige von ſolchen groſſen Pfeiffen/ biß zu den kleineſten/als
ne gantze vollkommene Mixtur diſpoſition, diſponiret worden; daraus eine
olche zahl der Pfeiffen auff einem Clave nacheinander geſtanden; Auff welche groſ-
: menge Pfeiffen dann ein gewaltiges gethöne vnvmbgenglichen erfolgen müſſen;
Welches in der Mitlerart Wercken nicht geſchehen mögen. Jmgleichen habens
ie Erſten Kleine Werckleín/den Mitlern auch in der Art nicht nachthun können.
Jnd iſt alſo/wie jetzt gedacht/zu der zeit ſolche Frage vnd Antwort/ die Wercke damit
i vnterſcheiden/recht nötig geweſen. Wie dann bey vnſer zeit noch wol ſolche Fra-
en von gemeinen Bieder Leuten vnd Alten Organiſten vorlauffen.

Vnd ſeynd etliche in der meinung geſtanden / das ſolche Namen / als Gantz/
Halb/etc. Von der Zahl der Bälge jhren Vrſprung haben ſollen: Welches aber
icht ſein kan: Denn wenn man nur die beyden angezogene Dohm Wercke (anderer
ergleichen zugeſchweigen) als zu Magdeburg vnd Halberſtadt anſihet; ſo hat das
Magdeburg. 24. das Halberſtetiſche aber nur 20. Bälge / vnd in allen beyden glei-
her gröſſe/ gehabt: Weil ſie aber ſonſten an der gröſſe vnd diſpoſition gantz gleich/
önnen ſie vmb der Bälge willen am Nahmen gantz nicht vnterſchieden werden.
Darumb iſt es zu den zeiten recht nach der gröſſe der Structuren vnd förder Pfeiffen/
Gantz/Halb/vnd Viertheil/aus einfalt/ genennet worden.

Gleich wie jetzt ebener maſſen/ die Wercke nach jhren Principaln genennet/
nd auch nur dreyerley Art Namen haben. Als wenn ein Orgelwerck/ im Manual
in Principal von 16. Fueß Thon/vnd ein Octava von 8 Fueß Thon hat: ſo wird es
in groß Principal Werck genennet; Bey den Alten aber iſts ein Gantz Werck ge-
ennet worden / darinnen aber gemeinlich das F im Pedal von 24. Fueß nachem
Chormaß zurechnen / vnd eine Mixtur darbey geweſen: Wenn gleich ſonſten
ar keine Stimme mehr vorhanden.

Wenn aber ein Orgelwerck im Manual ein Principal von 8. Fueß / vnd ein
Octav von 4. Fueß Thon; wird es ein AEqual Principal Werck / von den Alten
ber ein Halb Werck genennet.

Hat nun ein Werck ein Principal von 4. Fueß Thon im Manual, ob es wol
noch eine andere gedackte oder offene Stimme vff 8. Fueß Thon im Pedal, bißweilen
uch im Manual, ſo heiſſet man es doch nur nach ſeinen förder Pfeiffen / dem anſe-

hen nach ein Octav- oder Klein Principal Werck, wie im folgenden Theil von Newen Orgeln mit mehrerm sol angedeutet werden.

Vnd mögen die Orgelwercke deß vnterschieds halben / auch nicht besser mit Namen beschrieben werden / Sintemal allhier keine Zahl der Bälge / oder vielheit der Stimmen (weil daraus kein gewisser schluß entspriessen oder erfolgert werden mag) dem Kinde den Nahmen geben kan.

Das XI. Capitel.

Vom vnterscheidt der Alten / vnd vnserer jtzigen Orgeln.

WEnn wir allhier ein wenig inhalten / vnd der lieben Alten jhren anfang vnd invention / mit der vnsrigen jtzigen zeit Conferiren vnd besehen wollen; so wird man befinden / das / was die Haupt Invention der Orgeln / nebenst allem was darzu gehört / betreffen thut / der vnterscheit so gar vberaus groß nicht sey. Vnd billig zuverwundern stehet / wie es im anfang also baldt so weit kommen / das hierin biß an jetzo von keinem mit viel höher oder weiter hat können speculiret, noch durch andere mittel ein mehrers außgesonnen werden: Ohne das man numehr durch langwirige vbung vnd observirung; alle dasselbige / was die Alten erfunden / etwas natürlicher / bequemerer / zierlicher vnd lieblicher an tag bringen kan.

Vnd ist in den Elteſten Wercken ebener massen zubefinden / das dieselben auch / wie die vnsrigen / durch den Windt vnd Blaßbälge regiret / vnd zum klang gebracht worden seyn: Item / das die Bälge eben dieselben mittel / nemlich die Windtklappen oder Ventiel, dardurch der Windt in aus dem Balg geführt wird / gehabt haben; vnd mit ledder vberzogen vnd beschlagen worden seyn.

Weiter das man Canal oder Windtröhren gebraucht / damit der Windt von den Bälgen zum Werck geleittet: Deßgleichen das auch Structuren mit vnterschiedenen formen disponiret gewesen / In welche die Windtladen (so inwendig alles an Cancellen, Ventilen, Stöhnfedern etc. als wir es noch brauchen / gehabt / vnd darauff das Pfeiffwerck gesetzet) geleget / vnd mit Wellbretern / Angehenge / Pedal vnd Manual Claviren gemacht worden. Wie sie denn auch die Principalen, welche sie hernacher Præstanten, vnd auch vff den Grundt gesatzt genennet / formen an zum zier gebracht vnd polliret / (auff n grundt gesatzt heist / dieweil diese Pfeiffen stracks vffs bloſſe Fundament / als nemlich vff die Windtladen / weil allda weder Register noch vfflagen verhanden / gesetzt sind.) Haben auch im Vollen Werck / welches damals jhre

Mixtur

Mixtur oder Hindersatz gewest/auff einander folgende Octaven, Quinten, Super-Octaven, &c. gehabt vñ disponiret, ohn das es alles auff einmahl angangen vñ reoniret hat. Vñ ist billig zuverwundern/dz das Pfeiff vñ Flöt Werck/durch alle solche mittel/wie sie noch heutiges Tages nach allen vmbständen gemacht werden/vnd auch nders zuerfinden vnmüglich/zum klange hat können gebracht/vnd anfanges außpeculiret werden. Vnd das man auch also baldt solche richtige vnd wolklingende (jeoch vnterschiedliche) Principal mensuren der Pfeiffen gehabt hat.

Ob aber zwar derselben Art Pfeiffen zu der zeit nur einerley/als nemlich offen Stimwerck gewesen; so sind doch jhrer Principaln etliche am klange oder resonantz gewisser mensur vnd sauber Arbeit/bey 200. Jahren hero/dergestaldt beschaffen bunden/das man sich nicht alleine vber solchen jhrem domals geübten vnd scharffgesichten fleiß deß Zirckels/gar wol bedechtig verwundern mus/sondern auch etliche Orgelmacher zu vnser zeit mit ernst vnd fleiß von solchen Pfeiffen noch etwas zulernen ich nicht schemen dürffen. Wie dann derer Art Principaln, so aus den Päbstischen lten Orgeln/in vnsere jetzigen Wercke versetzet vnd transferiret worden/noch an tzo an vnterschiedenen Orten zufinden seyn.

Das XII. Capitel.

Wie nun jetzo zu vnserer zeit die verbesserung der Laden/verenderung vnd vormehrung der Claviren, auch der Stimmen vnd Pfeiffen/ aus der Alten Orgeln invention hergeflossen/vnd eins aus dem andern erfolget sey.

Vnd erstlich:

Welcher gestalt die Springladen/so wol auch die Schleiffladen anfangs herfür kommen.

Ehe aber die Invention der Schleiffen/(darvon oben im 7. Cap. meldung geschehen) recht offenbahr worden/ist diese Art der Laden/so noch bey vnser zeit Springladen genennet werden/mit grossem mühseligen nachsuchen erfunden/vnd in Niederlandt vnd Brabandt gemacht vnd gebraucht worden: Welche eigentlich (wie solches verstendige Orgelmacher bekennen) aus

der Invention, do man die vielheit der Pfeiffen voneinander hat absondern wollen/ (davon im 13. Cap. meldung geschehen sol) jhren Vrsprung haben. Darumb dann auch diese Art oder erfindung der Springladen kein newes/wie etzliche sich bedüncken lassen/sondern aus der elteſten Invention hergeflossen/vnd bey zweyhundert Jahren allbereit im gebrauch gewesen.

Wie dann im Bisthumb Würtzburg in einem MünchCloster/ noch vor wenig Jahren eine solche Springladen von einem Orgelmacher Timotheus genandt/aus einem sehr alten Werck/so ein Münch gemacht/genommen/vnd an derer statt/hinwiderumb eine newe Lade mit Schleiffen/darinn geleget worden ist.

Es hat aber in dieser Springladen eine jede Stimme jhre sonderliche Ventiel vnd viel Arbeit/doch wegen dessen/daß es also nicht hat können zusammen lauffen vnd durchstehen/sehr gut: Welche Ventiel dann mit eim einzigen Register zugleich vffgezogen/vnd doch darbeneben in der Laden zu einen jeden Clave sonder Ventiel,welche mit dem Clavir nidergezogen werden/ verhanden.

Wie dann die Nieder-vnd Holländer von solchen Springladen mehr als von den Schleifladen gehalten: Vnd solches darumb/das der Windt reiner/ ohn vitia vnd sonderbahre mängel/vnter den Pfeiffen hat mügen behalten werden; auch in enderung deß Gewitters/wegen deß Schleifwercks/welches sonsten nicht gering defecten seyn/beſtendig blieben.

Als man sich aber auch in diesen Landen die Schleifladen Iuſt vnd perfect zumachen mit grosser mühe beflissen/ vnd die Nidder-vnd Holländer in Sachsen kommen vnd gesehen/das durch derselben vortheil eben so wol auch die Schleifladen perfect zufertigen müglich; sind sie nachgefolget/ vnd sich deren anzumassen angefangen. Wie denn M. Fabian Peters von Schneeck/ zu Rostock/ Strallsund vnd andern ortern dergleichen gemacht haben sol.

Vnd mus gewißlich nicht ein geringes Werck seyn/die Springladen (als ich von verstendigen Orgelmachern gehört vnd selbſt vernünfftig erachten kan) Iuſt zu machen/wiewol auff den Schleifladen mehr wünderlicher enderungen in Stimmwercken mit den abgesönderten Bässen/holtz verleitungen vnd sonsten zuerhalten vnd zu wege zubringen seyn/ als auff den Springladen dergestaldt nicht geschehen kan. Jedoch seynd alle beyde Inventiones/wie denn auch beyderley Art von Spän vnd Ledder bezogenen Blaßbälgen/auch gut vnd beſtendig; wenn nur ein jeder Meiſter die hellen an Tag gebrachten Gaben recht vnd mit höchſten fleiß in acht nehmen wolt/ als leyder jtziger zeit der mangel mit grossem schaden der armen Leute (die in Städten vnd Dörffern/dem HErrn der Heerscharen zu ehren ein Orgelchen/nach jhrer

Kirche

Kirchen gelegenheit setzen vnd auffzurichten zum offtern nicht ein geringes kosten lassen) befunden wird.

Welches dann in liefferungen der Orgel Wercke etliche Organisten theils aus Vnverstandt / theils aus affecten, den Orgelmachern zugefallen vnd gemeiner Quintin halber contra honestatem & conscientiam stillschweigendt vorüber passiren / vnd die Kirchen nicht vmb ein geringes beschneiden vnd schneutzen lassen.

Das XIII. Capitel.

Enderung vnd vermehrung der Clavirn.

Gleich wie man nun vor dritthalb hundert Jahren mit fleiß auff enderungen vnd zertheilungen der Stimmen bedacht gewesen / vnd durch Göttliches eingeben dasselbe erlanget: auch gleich wie aus den erst erfundenen Claviren vnd Pedaln, so bey vierthalbhundert Jahren fast bey einer Art im gebrauch geblieben / die Invention der 6er Semitonien (deren Art oben im 6. Cap. angedeutet) herfür kommen: Also sind auch von jtzgesetzter Jahrzeit her / die Clavier inventiones jmmer verbessert / vnd vnterschiedlichen geendert / gekleinert vnd vermehret / das endtlich vorgedachter dieser Art ♄ Claves abkommen / vnd vnsere jtzige Art sich allmehlich angefangen: Jedoch also / das ein Clavis baldt $2\frac{1}{2}$ Zoll / das ist drey guter Finger breit / vnd also noch einmahl so groß / als einer der jtzigen vnsern / gewesen; wie dergleichen Claves noch an jetzo in einer alten kleinen Orgel im Thumstifft Minden ich selbsten abgemessen vnd abgezeichnet habe. Vnd were zuwündschen / das eine Jahrzahl darbey zufinden gewesen.

Baldt hernacher sind die Claves noch vmb etwas mehr erkleinert worden / also das eine Quinta so weit zugreiffen gewesen / als jtzunder eine Octava außtregt: wie in der Alten Orgel zu S. AEgidien in Braunschweig noch jetzo zusehen / vnd derselben Abriß vnd grösse in der Sciograph. Colum. XXVII. vnd XXVIII. zufinden.

Die Carmina so noch vnter derselben Orgel geschrieben / zufinden / hab ich auch hiebey setzen wollen.

Offert devota nunc Clausti concio tota,
Organa facta piè Christo matriq; Mariæ.
Bartholdus rexit tunc Abbas, ac opifex sit,

Andreas gnarus existens arteq; rarus:
Vt tangant cœlos, resonant hæc organa melos,
Tempus ut annale noscas, sic accipe tale:
1456. M tunc completo, sic bis duo C retineto,
L cum bis ternis, est factum quod modò cernis;
In quo jubilo psalle placens Domino.

Der anfang jhrer Clavir aber ist noch allzeit bey den ♮ geblieben; wie denn zur selben zeit/etwan vor 200 Jahren/vnter andern in Venedig zu S. Salvator ein Werck gemacht worden/ deß Pedal also;

Vnd das Manual, welches sie den Discant genennet/ auff folgende manier gewesen ist:

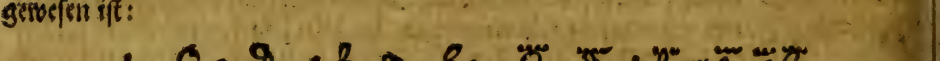

Vnd eben so viel Claves im Pedal vnd Manual, hat vorgedachtes Werck im Thumb zu Minden. Deßgleichen in Nürnberg zu S. Sebald/ohngefehr vor anderhalb hundert Jahren von einem Meister/ Heinrich Traxdorff genandt/ ein groß Werck gemacht worden / Welches Pedal sich im A, so zu der zeit Are (wie es in Schulen gebreuchlich) genennet/angefangen/vnd also disponiret;

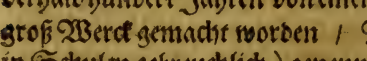

Der Discant aber also:

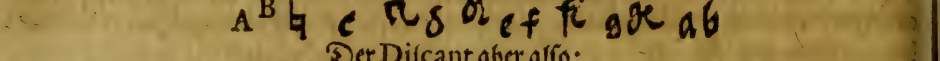

Noch eins hat zur selben zeit dieser Heinrich Traxdorff in Nürnberg zu vnser Lieben Frawen ohne Pedal gemacht/ welches als eine Schalmey sol geklungen haben: Vnd ist dessen Clavir auff diese maß disponirt gewesen;

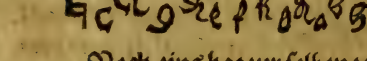

Es hat aber dieser Meister seine förder Pfeiffen oder Præstanten in vorerwehntem grossem Wercke zu S. Sebald/ Flötten gnennet; auch noch eine Octava darin

darin gemacht; vnd dann den Hintersatz/ welchen er/ als es noch zu der zeit geheissen worden/ bey vorerwehnten Namen bleiben lassen.

Nach diesem sind andere kommen/ die für vornehme Meister geachtet gewesen; als Friederich Krebs/ vnd Nicolaus Mülner von Mildenberg/ so jhre Pedal vom A biß zum a/ also.

Vnd den Discant auff diese weise gefertiget haben: also.

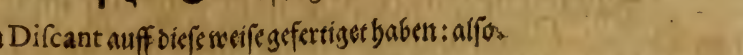

Inmassen denn zu solcher zeit noch ein Fürnehmer Orgelmacher/ welcher Conrad Rotenbürger/ der geburt aus Nürnberg eines Beckers Sohn allda/ in Beruff vñ Preiß kommen; welcher das grosse Werck im Stifft Bamberg vnd das Werck zum Barfüssern in Nürnberg Anno 1475. gemacht hat: Ist aber eben bey solcher Art/ vnd disposition der Clavir vnd Pfeiffwercken geblieben; biß Anno 1493 sind ohngefehr 18. Jahr hernacher/ gedachter Conradus Rotenb: das vorgedachte Werck im Stifft Bamberg/ welches auch nur im ♮ seinen anfang gehabt/ ergrössert/ vnd angefangen vnter sich mehr Claves vnd dieselben kleiner zumachen; also.

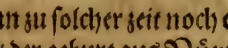

Im Discant aber also:

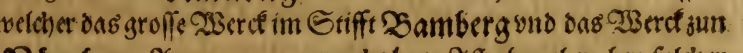

Hat zuvor auch nur 8. Bälge gehabt/ aber in der renovation mit 18. Bälgen/ so zehen spannen lang/ vnd 3. spannen breit gewesen/ beleget.

Kurtz zuvor/ als nemblich Anno 1483. ist die grosse Orgel im Thumb zu Erffurt durch Magistrum Steffan von Breßla/ Caspar Melchior/ vnd Michael seine Söhne gefertiget worden: wie ich dann denselben Dingezeddel vnd Brieff selbsten gesehen vnd gelesen.

Anno 1499. hat Heinricus Crantius die grosse Orgel in der Stifft Kirchen S. Blasij zu Braunschweig gemacht.

Wie folgende Verß vnter derselben Orgel solches außweisen.

Jub

Sub Organo maiori.

Quæ nos exuperet tabulatu Condita miro
Ordine diverſo, dulci ſonoq́; modo,
Axe ſub arctoo vix credimus Organa pandi,
Inter terrigenas æmula cælicolûm.
Quisquis opus ſpectas, Hinricus Crantius, atque
Gudenbergenſis Haſſo magiſter erat.
Sole quaterdecies Centum terris revoluto,
Vndeciesq́; novem fert ubi Virgo Deum.

Sub minore.

Struxit Ioannes Thomas hæc Organa Chriſto,
Dædaleo juvenis præditus ingenio.
Ergo Chriſte tui populi defendito cætum,
ut reſonet laudes hîc & ubiq; tuas.

Vnd in dieſen jetztgedachten Orgeln ſeynd die ManualClavir den vnſerigen jetzigen faſt an allem gleich geweſen: denn die Semitonia auch alſo/wie jetzo/zwiſchen den Clavibus jnnen gelegen/vnd ſchwartz oder vnterſchiedlich an farben/nur das ſie etwas vnd faſt eines Clavis gröſſer vnd weiter in den Octaven getheilet worden/alſo/das ſie ſchwer zugreiffen/tieff hinunter gefallen/vnd zehe zu ſchlagen geweſen.

Daß ich aber allhier etlicher Clavierdiſpoſitiones mit deroſelben vberzeichen vnd doppelten Buchſtaben/ſo wol etlicher Meiſter Namen geſetzet; iſt darumb geſchehen/damit vnſerer Vorfahren Art vnd gebrauch/ſo dann auch/wie die Inventiones mit der zeit von Jahren zu Jahren zugenommen vnd geſtiegen ſeyn/manchem dadurch deſto beſſer bekandt vnd angenehmer ſeyn mögen.

Denn ſo viel den vnterſcheidt der Buchſtaben von Octaven zu Octaven belanget/iſt die erſte Octava für ſich geblieben; die ander aber mit einem kleinen (˜) vberzeichnet; vnd die dritte Octava mit doppelten Buchſtaben angedeutet worden. Darmit/weil die Clavier anzahl der Clavium jmmer zugenommen/auch ein vernemblicher vnterſcheidt obſerviret werden köndte; Welchen ſie aber allzeit von ♮ zu ♮ angefangen haben. Warumb aber/vnd was jhre Gedancken vnd meinung in deme geweſen ſein mag/kan man eigentlich nicht wiſſen.

Mehrge-

Mehrgedachtes Herrn Calvisij Meynung ist diese/ do er an mich also schreibet: Causa esse videtur, quod principium Clavium ex Clave ♮ producitur, & originem traxit ex veterum tetrachordis, quorum Hypate Hypaten, hoc est primum tetrachordum incipiebat ex Clave ♮. Clavis autem A dicitur proslambanomenos, hoc est assumta Clavis, ita ut ♮ regulariter ſit prima ab antiquo.

Das XIV. Capitel.

Von Verenderung vnd Vermehrung der Pfeiffen vnd Stimmen.

SO viel nun der aller ersten Art Stimmen vnd Pfeiffen/nemblich/ der offenen Principaln Mensur Variation (weil man auch noch vor 150. Jahren von nichts anders/ denn von dieser einen Art gewust) an vnterschiedener tieffen vnnd höhe belangen thut; haben vnsere Vorfahren dieselbe (wie wir die jetziger zeit in vnterschiedlichen Stimmen vnd Registern haben) alle in dem einigen jhren grossen Hindersatz oder Mixtur disposition, offt in die 56. Pfeiffen starck vff einem Clave mit den præstanten zusammen gesetzt vnd geordnet. Wie droben im 7. Capitel etwas darvon berichtet worden.

Denn vnsere grosse Subprincipal von 32. Fuß (nach vnserm jetzigen Thon zurechnen) vnd die grossen Principal 16. ſi Thon; Item vnser AEqualPrincipal, oder grosse Octava 8. ſi. Octava 4. ſi. Quinta 3. ſi. Superoctava 2. ſi Thon/etc. Wie dann auch vnsere Mixturen; Alles mit einander zusammen/ ist in jhrem Hindersatz gestanden/ vnd (jedoch jhre Præstanten oder Principalen davon abgerechnet) disponiret gewesen. Wie dann auch/ was wir an jetztgenenneten einzeln stimmen/ durch das erfundene Mittel der Spring- vnd Schleiffladen zum vollen Werck zusammen ziehen können/ das haben sie damals durch ein general Canel oder Windführung/ so jeder Clavis, doruff die disponirte Pfeiffen gestanden/ gehabt/ auff einmal klingend machen/ vnnd als eine einzige Stimme zusammen nehmen müssen.

Vnd hat zwar einen grossen Namen/ daß man sagt/ 56. Pfeiffen vff einem Clave: Wenn mans aber recht ansihet/ vnd wir jetziger zeit nur 5. Claves/ oder 5. Componirter voces, als ohngefehr c g c̄ ē ḡ auff im ManualClavir, vnnd im

Pedal einem Clavem C, der denn noch allezeit mehr/ vnd seine absonderliche Baßstimmen/ zugleich in vollem gezogenem Werck nieder drucket/ vnd rechnet auff jedem Clave, nur gemeiner weise zu reden/ in 4. Stimmen/ als Princ. Octava, Quint, Superoctav: (welche gemeiniglich in grossen vnd kleinern Orgeln zum vollen Wercke gezogen werden) 4. Pfeiffen/ vnd die Mixtur darzu etwan von 6. Pfeiffen/ (denn vnsere Mixturen seynd nur eine Zubusse zum gantzen Werck / oder andern Stimmen: Doher werden sie offt nach Zimbeln Art repetiret, weil sie auch in den allervntersten grossen Clavibus nicht so gar groß/ sondern klein von Pfeiffen / wie sie dann auch nicht grösser/ weil die grössern in den Octaven, Principalen, Gedacten vnd Quintadehnen, &c. allbereit vorhanden/ vnnötig seyn) das sind 10. Pfeiffen vff jedem Clave; Also thun gedachte sechs Claves 60. vnd wol 62. Pfeiffen an der Zahl/ die eben so wol zugleich respondiren, als wenn es alles vff einem Clave ohne Schleiffen oder Registern stunde. Wenn ich aber im Pedal mit zweyen Füssen das C vnd c; Im Manual bey der lincken Hand das e g c̄ ē; Vnnd mit der rechten das ḡ c̄ ḡ c̄ das sind 10. Claves nehme/ vnd rechne zu jederm Clave in den vier obgedachten Stimmen vier Pfeiffen/ vnd in der Mixtur vffs wenigste auch nur 6. Pfeiffen/ wie wol offtermals 10. 12. oder 14. Pfeiffen in der Mixtur vorhanden) so sind es zusammen 100. Pfeiffen/ die zugleich vff einmal intoniren.

Es hat aber vngefehr vor hundert Jahren fast gleich zu der zeit / als der Herr Lutherus durch Gottes schickung die Christliche Evangelische Lehre/ vnd das reine Wort Gottes an Tag/ vnd herfür bracht/ auch durch sonderbahres eingeben GOTtes diese Musicalische Invention sich recht schaffen her für gethan/ vnd zu GOTtes Lob vnd Preiß so vollnkömmlich an Tag zu kommen/ angefangen/ derogestalt/ daß man/ wie die vnterschiedliche Arten des Klanges/ eine aus der andern zunehmen/ vnd wie dieselbigen auch durch ein gewisses dazu erfundenes Mittel der Spring- vnd Schleiffladen/ zum Variation mögen gebracht werden/ hat erkennen lernen. Vnd gleich wie die heilige Schrifft im Bapstthumb so lange zeit verborgen/ vnd nur einen gemeinen Larven gleich geblieben; Also auch die Musica, vnd derselben Instrumenta vnd Opera fast jmmer in einem schlechten vnnd bald nichtigen Stande beruhet hat; Biß daß ßo/ wie jetzgedacht/ durch Gottes gnädigen väterlichen Willen erhaben/ vnd gleich aus einer schwartzen verdunckelten Wolcken wieder herfür kommen vnd erhellet/ vnd bey dieser vnser zeit von Tag zu Tage also hoch gestiegen vnd verbessert ist / daß es numehr fast nicht wol höher wird kommen können.

Vnd ist nun die erste Enderung der Pfeiffen/ daß man die offene Pfeiffen oben zuge-

zugedäckt vnd versucht hat/ was sie vor einen Klang vnd Laut von sich geben möchten; Daher die Art der Gedacten Pfeiffen entstanden.

Aus diesem ist stracks fort gefahren/ vnd die menge der vberaus vielen Pfeiffen in dem zuvor offt benandten Hindersatze zertheilet worden. Als daß man die Pfeiffen/ so eine Octava höher/ vber die præstanten oder förder Pfeiffen gewesen/ von der Mixtur heraus genommen/ auff ein absonderlich Register vnd Schleiffen gebracht/ vnd Octavam genennet. Deßgleichen die Pfeiffen/ so eine Quinta höher/ Als diese Octava am Laut gestanden/ Auch also abgesondert/ vnd Quintam geheissen.

Ebenmessig die Rauschpfeiffen/ so sie anfangs dieser newen Invention für gar gut erachtet/ vnd von zweyen Pfeiffen/ als nemblich/ der jetztgedachten Quint, vnnd einer kleinen Octaven von 4. Fußthon zusammen gesetzet; Daß also diese zwo Pfeiffen (welche allwege eine Quartam, als/ ut fa, re sol, mi la, resoniren vnd von sich geben) vff einem Clave gestanden: Welches dann/ wenn einer groben Art der offnen vnd Gedacten Stimmen dazu gezogen wird/ recht daher rauschet.

Vnd ist jhnen gleichwol jhre Mixtur, wegen vorangezogener Menge der Pfeiffen starck gnugsam verblieben/ also/ daß sie zu der zeit die Mixtur gar alleine auff eine sondere Lade gesetzet/ vnd den Wind durch den Ventil ab- vnd zugelassen; Vnnd zu derselben Mixtur nur das Principal alleine gezogen/ welches denn das volle Werck genennet worden/ vnd auch gewesen ist: Aus Vrsachen/ dieweil die Mixtur ein Octav, Quint, Snperoctav, vnd ander mehr noch kleiner Stimmen in sich gehabt/ so hat man nicht mehr/ dann das Principal, als das Fundament dazu nehmen dürffen. Wann nun die Mixtur durch das darzugehörige Ventiel oder Windversperrung wiederumb darvon abgesondert; So hat man alsdenn vff der förder Schleiffladen die Verenderungen mit der Octaven, Quinten, Kleinoctav, Gedacten, Zimbeln vnd Rauschpfeiffen gehabt.

Wie denn gleichsfalls ordentliche Bälge mit rechtmessigem Windt vnnd Gewicht/ vorhundert vnd neuntzen Jaren ohngefehr auch zum Gebrauch erfunden worden seyn: Welche aber gleichwol/ noch wie vor etlichen hundert Jahren mit Lohegaren Roß- vnd Ochsenhäutten vberzogen gewesen/ vnnd alle fünff Jahr haben eingeschmieret werden müssen.

Vor neuntzig Jahren ist man den Sachen aber näher kommen/ vnnd seynd zwar die Mixturen auff jhrer abgesonderten Laden vnnd Sperr Ventil geblieben; Aber da seynd mehr Stimmen/ als nemlich die zugespitzte Pfeiffen/ so sie Spitz-

Flötten genennet / vnd etwas von Schnarrwercken erfunden: Vnd seynd auch Spanbälge gearbeitet worden.

So hat man auch zu der zeit die Invention der Rück Positiffen speculiret; Wie derer grossen Orgelwercke vnter andern zu Leipzig in der Pauliner Kirchen an jetzo noch eins stehet / welches Principal im Pedal von 16. fs Thon / im Manual von 8. fs Thon gewesen; hat Grobgedacht vff 8. fs / Octava von 4. fs. Superoctava 2. fs. Quinta 3. fs. Rauschpf. Zimbeln / Mixtur 12. Fach auff einer besondern Laden.

Im Rück Positiff; Principal 4. fs. Mittel Gedackt 4. fs. Zimbeln / klein Octävelein / vnd ein groß Blechen Kälber Regal. Sein Manual Clavir vom D angefangen / vnd in zweybestrichnem c̄ sich geendet; Sein Pedal vom C zum c gemachet / vnd mit 12. Spanbälgen belegt gewesen; hat auch in der Brust ein Messing Regall, vnd im Pedal Posaunen gehabt.

Zu der zeit sind dieser Art Wercke viel / beydes klein vnd groß gebawet worden / Wie denn zu S. Iohann in Göttingen auch ein klein Werck in der höhe schwebend gefunden / vnd auch noch gebraucht wird / welches feine liebliche Stimmwercke / vnd auch gute Trommeten hat.

Inmassen zu Northausen in Sanct Blasij Kirchen / Eins mit dreyen Manual-Claviren gestanden / vnd newlich abgebrochen worden. Das eine Clavir hat das grosse Principal vnd Mixtur alleine gehabt: Die Mixtur hat man abziehen / das Principal aber (ob es wol vor sich alleine / wenn die Mixtur darvon abgezogen / zu gebrauchen) gar nicht abgezogen werden können / vnnd also stets im Klange blieben. Das andere Clavir hat auch seine eigene Lade / darauff die andern Stimmen / als die Gedackten / Octav, Quint, Superoctav, Zimbeln / etc. gesetzet gewesen. Das dritte Clavir ist zum Rückpositiff gebraucht worden.

Vnd also haben sie alsbald mit der Invention der Register vnd enderung der Stimmen / wunderliche Meynungen anfangs / versucht; Jedoch daß diese Meynung gar gut zum langem reinen Klange wehrhafft befunden worden. Es hat aber dieses Werck ein Principal von 16. fs / vnd seine Clavir im F angefangen / vnnd ist / wie fast die meiste do mahlige Orgeln vmb einen Thon höher / als vnser jetziger Cammerthon gestanden; Wie denn / was den Thon belangend / niemals etwas gewisses von jhnen in acht genommen worden.

Also ist diese Invention, daß die Mixtur jhre eigene Laden mit einer Windversperrunge / vnd das ander Pfeiffwerck auch seine eigene Laden mit Schleiffen gehabt hat / vnd also eins dem andern den Wind nicht nehmen oder rauben können / Allezeit für gut vnd beständig befunden. Wie denn derselben Orgelwercke / ob sie schon

vor

vor 60. 70. vnd mehr Jahren gebawet worden/ doch an jetzo noch gar gut am Klang/ vnd beständig seyn/ vnd gebraucht werden.

Als/ daß an noch stehende alte kleine Werck im Dohm zu Magdeburg/ so eine Quarta höher/ denn das jetzt erbawte grosse newe ist.

Item zu Aschersleben; Vffm Hause Maußfelde/ etc. vnd derer mehr/ so gar schön vnd gut Pfeiffwerck vnd Laden dieser Manier haben/ vnd noch gut zu gebrauchen seyn.

Die besten aber/ so vnter dergleichen Wercken seyn/ hat ein Münch/ mit Nemen M. Michael gebawet/ der denn das jetztgedachte Magdeburgische mit sonderlichem fleiß gemacht vnd verwahret hat/ darinn auch nur Principal vnd Mixtur zum vollen Wercke gezogen wird/ weil die Mixtur jhre grobe Fundament Stimmen/ als Octav, Quint, vnd Superoctaven in sich hat.

Von solcher Invention ist es nun gar auff die vnserige jetzige Art kommen/ also/ daß die Mixtur nun nicht mehr alleine/ sondern zugleich mit den andern Pfeiffwercken vff eine Laden geordnet/ vnnd andere Stimmen darzu genommen werden.

Hierüber sind nun vieler vnd mancherley Arten Stimmwercke an grösse vnnd kleine/ so wol an vnterschiedlichen Klange/ beydes im Flöt- vnd Schnarrwercken erfunden worden. Vnter andern aber die Gemshörner/ Rohrflötten/ vnd Quintadehnen/ die Sordunen/ Rancketen vnd andere stille Schnarrwerck; Wie auch die Gedäcten vntersätze/ vnd dergleichen Stimmen mehr bey Menschen Leben an Tag gebracht. Inmassen denn der Tremuland mit jetztgedachten newen Stimmen auch herfür kommen ist.

Man hat sich aber von 50. Jahren her sehr der Liebligkeit beflissen/ sonderlich in den Niederlanden mehr/ als dieser Ortter: Wie dann vnter andern ein Meister/ Gregorius Vogel vor 51. jaren noch gelebt/ welcher ein sehr lieblich Werck/ von offen vnd zugedäckten Pfeiffen/ vnd Schnarrwerck zu S. Iohannes in Magdeburg/ vnd sonsten in der Marck/ Auch in Braunschweig zu S. AEgidien vnd S. Märten gefertiget hat; der denn sonderlich den Zirckel in Pfeiffen Mensur fundamentaliter muß verstanden haben.

Vnd ist also von einem Jahr zum andern die Kunst in verfertigung der Orgeln so hoch gestiegen/ daß sich billich darüber zu verwundern: Vnd Gott dem Allmächtigen vnd alleine weisen/ nicht gnugsam zu dancken/ daß er den Menschen solche grosse Gnade vnd Gaben von oben herab so gnädiglich verliehen/ die ein solch perfectum, ja fast perfectissimum opus vnd Instrumentum Musicum, als die Orgel ist/ (die da/ wie im anfang erwehnet/ fürnehmlich für allen andern Musicalischen In-

ſtrumenten, welche meiſtentheils in dieſem einzigen Wercke können begriffen / vernommen vnd gehöret werden / billich gerühmet vnd herfür gezogen wird) dergeſtalt diſponiren vnd verfertigen; Vnd die auch daſſelbige dergeſtalt tractiren, manibus pedibusq; zwingen können / daß Gott im Himmel dadurch gelobet / der Gottesdienſt geziehret / vnd die Menſchen zur Chriſtlicher Andacht bewogen vnd erweckt werden.

Vnd diß ſey alſo von alten Orgeln gnug vor dißmal.

Vierdter Theil
Dieses
TOMI SECUNDI:
Von vnsern jetzigen newen Orgeln.

So begreifft in sich vier Capitel.

Im I. wird gehandelt.

Von den rechten Namen vnd Titul der Orgeln / nach jhre Proportion vnd grösse der Principaln.

Im II. Capitel.

Von allerley Art / vnd mancherley Namen der Stimmen in den Orgeln / wie dieselbe nach jhrem Laut oder Klang / vnd dero sonderbaren Eigenschafft recht eingenommen vnnd verstanden: Auch wie solche Stimmen vnterschiedlich / aus der länge jhrer Corporum generaliter, vnd in gemein nach den Füssen / oder Zahl der Füsse in jhrem vnterschiedenen tieffern vnd höhern Thon gerechnet werden mögen: Mit mehrerm vmb fernerm Bericht / was bey jeder Stimme in speciè vnd besonders zu wissen von nöthen sey.

Als:

Von der Mensur oder lenge der Pfeiffen:

Auch wie die Pfeiffen von einander vnterschieden vnnd abgetheilet werden / mit beygesetzter Vniversal Tabell.

Da dann

1. Von offenen Stimmwercken / so Principaln Art vnnd Mensur seynd.
2. Von Holflöitten vnd derselben Eigenschafft.
3. Von Gemßhörnern / Plock- Spitz- vnd Flachflöitten.
4. Von Quintadehnen- Nachthorn- vnd Querflöitten.
5. Von Gedacten allerley Art.
6. Von Rohrflöitten.
7. Von offenen Schnarrwercken.
8. Von Gedackten Schnarrwercken.

Im III. Capitel.

Vnterricht / Wie man Schnarrwercke in den Orgeln / So wol auch absonderlich die Regalwerck vnd andere Instrumenta, als Clavicymbeln, Spinetten vnd dergleichen von sich selbst recht vnd rein accordiren vnd einstimmen könne: Im gleichen / welcher massen die andern Pfeiffen nachzustimmen / oder im stimmen nachzuhelffen.

Im IV. Capitel.

Wie sich die Kirchen / vnd die jenige / so vnserm HErrn GOtt zu Ehren ein Orgelwerck in jhren Kirchen setzen vnd bawen lassen wollen / wol fürzusehen haben / daß sie sich erfahrnen vnd berühmten Orgelmachern vmbthun / damit sie nicht vmb eines geringen Vortheils willen / denn sie bey etlichen vnerfahrnen vnnd allererst anfahenden Orgelmachern zu erhalten vermeinen / berückt: Auch beydes den Erfahrnen vnnd vnerfahrnen wol vbersetzt / vnd zuweilen gleichwol mit einem vnbeständigen wandelbaren Werck / daran man jährlich zu flicken vnd zu stücken hat / versehen werden.

Vom

Das I. Capitel.

Vom rechten Namen der Orgel-Wercke / nach jhrer Grösse.

DJeweil folgends zum offtern der Fußthon gedacht wird: Als ist sonderlich Cantoribus in acht zu nehmen / daß 8. fi. Thon / die rechte Chormasse sey / welche die natürliche höhe vnd tieffe hat. Vnd müssen nach diesem die andern also wol im dupliren als halbiren geachtet werden.

Denn so offt diese Zahl dupliret wird / klinget die Pfeiffe eine Octav niedriger: So sie halbiert wird / eine Octav höher.

Als zum Exempel 16. fi. Thon klinget eine Octav niedriger / vnd 32. zwey Octaven niedriger / als 8. fi. Thon oder Chormasse.

Im gegentheil 4. fi. Thon klinget eine Octav: 2. fi. zwey Octav: 1. fi. drey Octaven höher denn Chormasse / wie in folgenden Abrissen zu ersehen.

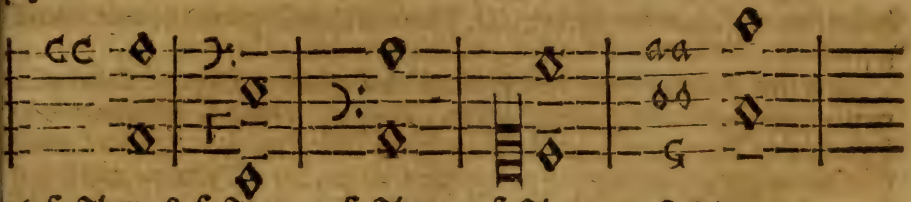

16. fi. Thon. 8. fi. Thon. 4. fi. Thon. 2. fi. Thon. 1. fi. Thon.

Ferner ist zu mercken / daß die Orgelwercke nach Füssen genennet werden: Klein 4. fi. Thon: Dessen Principal vnterste Clavis im Manual vnd Pedal.

Mittel oder Chormässig von 8. fi. Thon: Dessen Principal vnterste Clavis im Manual vnd Pedal.

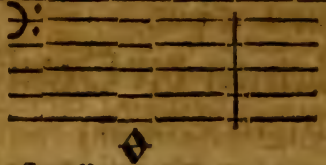

Groß von 16. fs. deſſen Principal vnterſte Clavis im Manual vnd Pedal iſt eine Octav von der vörigen tieffer. Wird aber eines Principalen von 2. fs. Thon gedacht/ deſſen vnterſte Clavis iſt

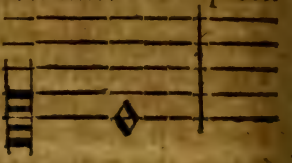

Wo aber von 1. fs. 2.

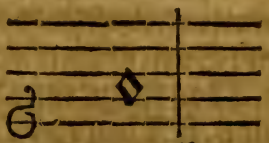

32. fs. Thon aber iſt eine Octav tieffer / denn 16. fs. aber eines gar vnnatürlichen vnd vnvernemblicher Soni vnd Klanges.

Welcher geſtalt nun vnſere Vorfahren jhre Orgeln intituliret vnd genennet haben / davon iſt in oorhergehenden III. Theil von alten Orgeln gnugſamer Bericht geſchehen.

Zu vnſerer jetzigen zeit aber ſeynd fürnemblich dreyerley art Orgelwercke/ derer Namen recht zu nennen vnd zu gedencken ſeyn. Vnd ſolches dahero/ weil man dreyerley Principalen Art vnd gröſſe hat / ſo fornen an ins Werck zum zierde geſetzet / vnd die ſtructuren oder gehäuſe darnach proportioniret werden: Denn wie man ſagt / à potiori parte fit denominatio.

Vnd iſt der erſten Art Name groß Principal; Welcher von den Orgelmachern wegen ſeines Corporis lenge vnd tieffen Lauts von 16. Fuß Thon genennet wird. In welchem Orgelwerck nu ein ſolchs Principal zum Manual zu gebrauchē fornen an ſtehet/ deſſen rechter Name wird ein groß Principalwerck genant: Vnd iſt doſelbſten die Großoctava von 8. Fuß Thon: Die Octava von 4. Fuß Thon. Vnd werden bißweilen in ſolchen Wercken im Pedal Subprincipal- oder Subgedacte Bäſſe von 32. Fuß Thon gefunden.

Der andern Art Name aber iſt AEqual, oder wie es andere nennen mittel- oder Chor Principal: Welcher billich darumb alſo heiſſet / dieweil ſolcher an der tieffe vnd höhe/ mit der Menſchen Stimme vberein komme; Vnd werden dieſelben Principal, vmb

omb jres Corporis Lenge vnd Lauts willen zu 8. Fußthon gerechnet. Wo nu etwan ein solch Principal zum Manual zu gebrauchen/ im Werck stehend gefunden/ wird dasselbige vngeachtet bißweilen auch ein Groß Principalbaß von 16. ſ. Thon im Pedal, auch wol in den Säit Thörmen verhanden seyn möchte ein Aequal Principalwerck geheissen/ vnd ist die Octava von 4. die klein Octava von 2. Fuß Thon.

Die dritte Art ist ein Octav- oder klein Principal, vnnd hat solches an seiner Corporis lenge vnd Laut 4. Fuß am Thon. In welchen Wercken nun solcher Principal gröſſe gefunden wird/ dieselbige seynd billich der Mensur vnd Ordnung nach klein Principal Werck zu nennen; Vnd ist doselbsten die kleine Octava vor 2. Fuß/ vnd die Superoctav 1. Fuß Thon: Welche sonsten Sifflöit genennet wird.

Vnd ob sich zwar ein Orgelmacher offte nach dem Ort vnd Raum richten/ vnd der gröſſe seiner structuren zusetzen oder abbrechen muß; Daher denn vielmahl der Principalen gröſte Pfeiffen nicht zum Gesichte/ weil es des Corporis gröſſe nicht leiden kan/ herfür gesetzt; Bißweilen auch geschicht/ daß die Principalen mit noch gröſſeren Pfeiffen/ jedoch allein pro forma ersetzet/ vnd der Gehäuse gröſſe damit erfüllet werden; So muß es doch bey obbeschriebenen dreyen Artten/ als 16. 8. vnd 4. Fuß Thon Principal bleiben vnd beruhen.

Es werden aber diese beschriebene Namen/ wie jetzt gedacht/ allein zu oder nach den Manual Claviren gerechnet: Sonsten seynd groſſe Principal Wercke zu finden/ welcher Pedal Principal Baß/ weil im Manual das Principal 16. Fuß Thon ist von 32. Fuß Thon gesetzet wird/ vnd dieses erfolget. Wenn die dispoſition der structuren also/ daß die sonderlichen Bässe vff die Säiten neben das Manualwerck kommen/ geordnet werden. Vnd dieweil dann diese groſſe Sab Principaln nicht natürlich oder müglich im Manuul zu gebrauchen/ sondern alleine ins Pedal zum Baß gehören/ vnd von wenig Orgelmachern gearbeitet werden; Kan auch ein Werck nicht von solchem Basse im Pedal/ sondern vom Manual seinen gebürlichen Namen haben.

Ob auch etzliche gar kleine Wercklein/ derer Principal nur von 2. Fuß Thon gefunden werden/ so gehören doch solche nicht vnter der Orgelwercken Zahl der Namen/ sondern allein vnter die Dispoſition der Positiff: Aus Vrsachen/ weil sie gemeiniglich auch andere gröbere Stimmen zu jhren Fundamentis, als Gedackt/ oder Quintadehn von 4. auch wol von 8. Fuß Thon haben/ vnd dahero Groß- oder Kirchenpositiff/ auch klein Octaven Principal Wercklin genennet werden. Wie denn billich ein jeder Orgelmacher dahin sehen solte/ daß seine dispoſitiones, als an der gröſſe vnd Thon fein ordine dispoſiret würden/ damit man sich/ gleich wie in andern Instrumenten nach derer Namen Laut vnd dispoſition der Stimmen zu achten hette.

Das II. Capitel.

Von allerley Art / vnd mancherley Namen der Stimmen in Orgeln / wie dieselbe nach jhrem Laut oder Klang / vnd dero sonderbaren Eigenschafft recht genennet: Auch wie solche Stimmen vnterschiedlich / aus jhrer Corporum lenge / generaliter nach den Füssen / oder Zahl der Füsse in jhrem vnterschiedenem tieffern vnd höherm Thon gerechnet werden. Mit mehrerm Bericht / was bey jeder Stimme in specie zu wissen von nöthen sey.

ALhier solte nun wol von der Mensur an den Pfeiffen nach der lenge der Corporum etwas gesagt werden: Weil aber solches vor die Orgelmacher allein gehöret / ist derselben allhier zu gedencken vnnötig.

Doch gleich wol kan dieses hierbey obiter angedeutet werden: Daß ein Principal vnd alles offen Pfeiffwerck am Corpore vnd der Mensur lenge / (welche nicht von dem vnterfusse / der nur eine Zuführung des Windes ist / sondern von dem Labio oder Mundloche / darvon das Ober Corpus klingend gemacht wird / jren anfang hat) fast allezeit gleich so viel Fusse hat / als von Laut oder Thon gesagt wird. Wiewol derselben lenge auch vngleich / vnd eine vor der andern / wegen der vngleichen weiten / vmb etwas (doch gar ein geringes / also / daß man es an den kleinen Pfeiffen kaum mercken kan) verkürtzet werden muß: Sintemal es die Vernunfft giebet / daß / wann einem dinge an der breite zugegeben wird / demselben an der lenge hinwiederumb etwas abgebrochen werden müsse / also auch / so an der weite abgebrochen wird / muß an der lenge zugesetzt werden.

Mit den Gedacten Stimmwercken aber hat es nach dem Namen oder Zahl der Füsse eine andere Meynung vnd Verstand. Denn ob wol solche Gedacte Pfeiffe juster Principalen weitte oder dicke im Circkel / auch bißweilen vmb ein geringes weiter ist; So ist sie doch noch nicht gar halb so lang. Als zum Exempel: Die Principal-Pfeiffe ist 8. Fuß Thon / vnd hat auch 8. Füß an der Corpuslenge: Die Gedactpfeiff ist zwar auch 8. Fuß Thon / vnd an der Corpus weitte / (liceat sic loqui cum artifice) fast mit dem Principal gleichförmicht: Aber sie ist vnd hat nur 4. fi. vnd fast etwas ringer an der lenge; Vrsach / weil sie gedäckt ist: Dann ein jede offene Pfeiffe / so bald man sie zudecket / wird vmb ein Octav oder Quint, oder Sext tieffer. Also ist es zwar auch mit der Quintadehnen Art / nur allein / daß sie viel lenger ist / als ein Gedackt;

dackt; Denn sie vmb ein geringes weiter / als ein Principal von 4. fi. do hergegen das Gedact so weit ist / als ein Mittel Principal von 8. Füssen.

Daß aber diese beyde zugedäckte Pfeiffwercke so vngleicher weiten sind / vnd dennoch nach der Fußlenge 8. fi. Thon am Laut haben; daraus erfolget dieses / daß durch der Quinder Quintadehnen Engigkeit / die in sich habende vnd lautende Quinta, darzu denn auch der Bart / so vmb das labium oder Mundloch herumb gehet / vnd sonderlich der gar enge auffschnitt des Labij sehr helffen vnd befördern muß) heraus kan gebracht werden. Denn ohne diese beyde mittel / (als nemblich / daß die Quintadehna enger als das Gedact / vnd daß sie den offenthalt des Windes / nemblich den Bart darbey hat) kan keine Quinta von jhrem laut / sondern nur eine bloß Gedacte Art allein vernommen werden.

Darmit aber auch im außsprechen der vnterscheyd vernommen werde: So saget man bey denen Stimmen / da der Thon mit der Mensur vberein kömpt / als in den offenen Pfeiffwercken / es ist ein Principal von 8. fi. ein Octav von 4. Fuß Thon / etc. Bey den andern aber / als in den Gedactens Arten / do die Mensur dem Tono nicht respondiret, sagt man / es sey ein Gedact oder Quintadehn vff 8. fi. ein Nachthorn / vff 4. fi. ein Blockflötlin / vff 2. fi. Thon etc.

Aber hiervon vff dißmal gnug.

Diß ist aber anfänglich / wol vnd mit fleiß in acht zu nehmen / daß nur zweyerley Art / Nemblich offene vnd zugedäckte Pfeiffen seyn / daraus alle andere Arten vnnd Lautsenderungen erfolgen: Vnd ob schon mancher zum dritten die Schnarr Wercke allhier nicht mit eingerechnet haben wolte / so befindet sich doch vnwidersprechlich / daß die enderung des Klanges in demselben eben so wol aus der enderung derer Corporum, (Inmassen mit andern offnen- vnd gedacten Pfeiffen geschicht) erfolget; darumb sie billich / weil in jhnen noch viel wunderliche vnd mehr Variationes, als in anderen Pfeiffwercken erwiesen vnd erfunden werden / können vnd müssen mit eingeschlossen werden.

Vnd werden nu also 1. die Pfeiffen in Orgeln abgetheilet in Flöit- vnd Schnarrwerck.

2.

Das Flöitwerck ist oben an seinem Corpore entweder offen / oder zugedäckt.

3.

Der offenen Flöitwerck etliche sind gleich aus Proportioniret, vnd

haben gleichweite Corpora: Etliche aber sind nicht gleich aus weit proportioniret.

4.

Die gleichaus proportioniret seyn/ haben einstheils lange/ enge vnd schmale Corpora; Anders theils aber kurtze vnd weite Corpora, als die Holflöitten allerley Art.

5.

Die nicht gleichaus proportioniret, deren sind auch zweyerley: Etliche vnten weit/ vnd oben enge/ als die Gembßhörner/ Spitzflöitten/ vnd Flachflöitten: Etliche aber oben weit vnd vnd vnten enge/ als der Dulzaen.

6.

Die zugedäckte Flöitwercke/ seynd entweder gantz zugedeckt/ als die Quintadehnen vnd Gedacten allerley Art: Aber seynd oben vffm deckel in etwas wiederumb eröffnet/ als die Rohrflöitten.

7.

Der schnarrwercken seynd auch zweyerley: Etliche offen/ als die Posaunen/Trummeten/ Schalmeyen/ Krumbhorn/ Regall/ Zincken/ Cornett: Etliche zugedäckt/als die Sordunen/ Rancket/ Baerpipen/ Bombart/ Fagott/ Apffel vnd Köplinregal/ ꝛc. Wie in nachfolgender Tabell mit mehrerm zu ersehen. Hieher gehört die Tabell.

Von offenen Stimmwercken/ so gleichaus proportioniret vnd an jhret weite Principal Mensur seyn. Als nemblich:

Principal, Octaven, Quinten, Rauschpfeiffen/Schweitzerpfeiffen/ Mixturen, Zimbeln vnd dergleichen.

Principal.

Dieser Name PRINCIPAL (welches die Alten/ vnsere liebe Vorfahren/ Præstanten genennet haben) ist nicht ohne gefehr/ oder nach geduncken solchem Pfeiffwercke zugeeignet worden. Dann dieweil dieselbigen nicht allein des Wercks Zierde vnnd Ornament seyn/ sondern auch das jenige/ was vor erwehnet/ vnd geliehter kürtz halber allhier nachmals zu gedencken vnnötig

præ-

(NB. Diese Tabel gehört ad fol. 126.)

UNIVERSAL TABEL,

Darinnen der Vnterscheyd vnd Namen / Wo nicht aller / doch der meisten Stimmen / so dieser zeit in Orgeln gefunden werden / begriffen.

(NB. Wo das M. vnd P. am rande verzeichnet befunden wird; muß man es also verstehen / daß eine solche Stimme / beydes im Manual alleine / so wol im Pedal auch alleine / do es dann / Principal-Baß oder Gedact-Baß genennet wird; Vnd dann auch im Manual vnd Pedal zugleich mit einem / oder zweyen absonderlichen Registern gebraucht werden könne.)

Dieser aller Abriß / ist in Sciagraphia, oder Theatro Instrumentorum Col. XXXV. vnd XXXVI. zufinden.

I. Lang / Eng vnd schmal: Als Principal Mensur.

Principaln. — am Thon / Fuß

P. Groß Sub Princip. Bass.	32
M. Groß Principal.	16
P. G. Pri. oder Pri. vntersatz.	16
M. P. Princ. oder Prestant.	8
M. P. Klein Principal.	4
M. Klein Princ. Discant.	4

Octaven.

M. P. Groß Octava.	8
M. P. Octava.	4
M. P. Klein Octava.	2
M. Super Octävlin. Sedetz.	1

Quinten.

M. P. Groß Quinta.	16
M. P. Quinta.	3
M. Klein Quinta.	1½

Rauschpfeiff. oder Rausch Quint, Von

	3
	2

Schweitzer-Pfeiffen.

M. P. Groß Schweitz. Pfeiff.	8
M. Klein Schweitzer Pfeiff.	4
M. Klein Schw. Pfe. Disc.	4
P. Klein Schw. Pf. Bass.	1

Mixturen.

M. P. Grosse Mixtur.	4
M. P. Mixtur 2. oder 1. fach.	
M. P. K. Mixtur oder Scharp.	

Zimbeln.

M. P. Grober Zimbel.	
M. P. Klingend Zimbel.	
M. P. Zimbel.	
M. Kleiner Zimbel.	
M. Repetirende Zimbel.	
P. Zimbel Bass.	

II. Holstöiten allerley Art.

M. P. Groß Holstöiten.	8
M. P. Holstöiten.	4
M. Holspfeiff. in Discant.	4
M. P. Hol Quint.	3
M. P. Kleine Holstöit.	2
M. K. Hol Qu. oder Qu. stöit:	1½
M. Suiffstöitlin / oder Siefflit.	1
M. Waldstöitlin.	1
P. Klein Flöitlin Bass.	2
M. P. Groß Schwiegel.	1
M. P. Klein Schwiegel.	8
	4

III. So nicht gleich aus weit proportioniret.

Offen — **Flöit Werck** — **Schnarrwerck oder Rohrwerck.**

P. Posaunen Baß.	16
M. Trommeten.	8
P. Trommeten Baß.	8
M. P. Schallmeyen.	8
P. Klein Schallmeyen.	4
P. Groß Krumbhorn Baß.	16
M. P. Krumbhörner.	8
P. Klein Krumbhorn Baß.	4
M. Groß Regal.	8
M. P. Kleingeigend- oder Jungfraw Regal.	4
M. Zimbel Regal.	1
M. Zincken Discant.	8
P. Cornett Baß.	4
	2

Zugedäcktt. — **Schnarrwerck / Rohrwerck.**

M. P. Sorduen.	16
M. P. Groß Rancket.	16
M. P. Rancket.	8
P. Groß Baerpipen.	16
M. P. Baerpipen.	8
M. P. Groß Bombart.	16
M. P. Bombart.	8
M. Fagott.	8
P. Dulcian Baß.	8
M. Apffel- oder Knopff Regal.	8
M. Köpfflin Regal.	8
	4

IV. Quintadeenen Mensur.

Gembßhörner oder Spillflöiten.

M. P. Groß Gembßhorn.	16
M. P. Gembßhorn.	8
M. P. Octaven Gembßhorn.	4
M. P. Gembs Quinta.	3
M. P. Klein- oder Super Gembßhörnlin.	2
M. Klein Gembß Quinta. Natar. Spillflöiten.	1½
	4

Spitzflöiten.

M. Spitzflöit.	4
M. P. Klein Spitzflöit.	2
M. Spitz Quintlein.	1½
Blockflöiten / oder Plockpfeiffen.	4

Flachflöiten.

M. P. Grosse Flachflöit.	8
M. P. Flachflöiten.	4
M. P. Klein Flachflöit.	2
M. Klein Flachflöit Discant.	2

Vnten weit vnd oben eng — Oben weit: vnd vnten eng: als / der Dulzaen. — 8

Quintadeen.

M. P. Groß Quintadeen.	16
M. P. Quintadeen.	8
M. P. Klein Quintadeen.	4

Nachthorn.

M. P. Nachthorn.	4
P. Klein Nachthorn Bass.	2

Querflöit.

M. P. Groß Querflöit.	8
M. P. Querflöit.	4

Die gantz zugedäckt seyn:

V. Gedacten: allerley Art.

P. Groß Gedacter Sub Bass.	32
M. Groß Gedact.	16
P. Gr. Gedact Bass, oder Gedact Untersatz.	16
M. P. Gedact.	8
M. P. Klein Gedact.	4
M. Gedacte Quinta.	3
M. Super Gedäctlin.	2
P. Bawerflöit Bass.	1

Die zwar gedäckt / aber oben wiederumb in etwas eröffnet sind.

VI. Rohrflöiten: allerley Art.

M. P. Grosse Rohrflöiten.	16
M. P. Rohrflöiten.	8
M. P. Kleine Rohrflöite.	4
M. Super Rohrflötlin.	2
P. Bawer Rohrflötlin Bass- oder Rohrschell.	1

VII. Offen

P. Posaunen Baß.	16
M. Trommeten.	8
P. Trommeten Baß.	8
M. P. Schallmeyen.	8
P. Klein Schallmeyen.	4
P. Groß Krumbhorn Baß.	16
M. P. Krumbhörner.	8
P. Klein Krumbhorn Baß.	4
M. Groß Regal.	8
M. P. Kleingeigend- oder Jungfraw Regal.	4
M. Zimbel Regal.	1
M. Zincken Discant.	8
P. Cornett Baß.	4
	2

IIX. Zugedächt.

M. P. Sorduen.	16
M. P. Groß Rancket.	16
M. P. Rancket.	8
P. Groß Baerpipen.	16
M. P. Baerpipen.	8
M. P. Groß Bombart.	16
M. P. Bombart.	8
M. Fagott.	8
P. Dulcian Baß.	8
M. Apffel- oder Knopff Regal.	8
M. Köpfflin Regal.	4

Schnarrwerck oder Rohrwerck.

Offen — **Flöit Werck** — **Zugedäckt.**

So gleich aus proportioniret, vnd gleich weitte Corpora haben.

Kurtz vnd weit: Als

III. So nicht gleich aus weit proportioniret.

præstiren können/werden sie recht/wol vnd billich mit dem Namen Principaln intituliret. Wiewol es von etlichen mit dem Namen Doeff genennit wird.

Es seynd aber derselben viererley Art:

1. Groß SubPrincipal Baß von 32. Fuß.

Diese Stimme kan nicht/wie verhergedacht/zum Manual Clavier, sondern allein zum Pedal gebraucht werden; Darumb/weil deroselben so gar tieffer Thon vnnatürlich ist/daß wenn auch nur ein Clavis alleine/als ein Baß respondiren sol/es mehr ein Windsausen vnd schnauben/als ein rechter vernehmlicher reiner Thon zu hören ist; Was wolte denn/wenn es Concordantenweise Manualiter geschlagen würde/für eine grewliche vndeutlich vñ abscheweliche Harmony erfolgen/also/daß es Organisten vñ Zuhörer bald satt werden/vnd mit verdruß anhören würden: Darumb solche nur allein Pedaliter neben einer dazugezogenen Stimme von 16. Fuß sol vnd muß gebraucht werden. 2. Groß Principal von 16. Fuß.

Diese Stimme ist nun gebräuchlich/vnd kan von derselben/wenn sie aus rechter fundamentalischer Theilung an dem Corpore vnd Labien fleissig/vnd just gemacht vnd Intonirt wird/ein rechter vornemlicher Klang vnd Sonus erhöret/auch Manualiter (wenn nur in der tieffen nicht zu grobe Concordanten mit Tertien vnd Quinten gegriffen) wol alleine geschlagen/vnd lieblich vff einen langsamen Tact gebraucht werden; Aber noch besser/wenn sie eine andere höhere Stimme/wie folgen sol/neben sich zur außbreitung des Klanges haben mag.

3. AequalPrincipal von 8. Fuß Thon.

Dieser Corpus grösse oder 8. füssiger Thon/ist der allerlieblichste/auch der Menschen Stimme/vnd aller vornembsten Instrumenten ehnlichster Aequal Thon/inmassen denn alle Stimmen die 8. Fuß Thon seyn/zu Motetten vnd Choralconcordanten gantz bequeme/ohne bedencken vnd Vitiis im Gehör/nach rechter gesetzter Composition vnd præceptis gebraucht werden können vnd mögen. Darinnen auch eine sonderbare Geheimniß verborgen/solcher 8. Fuß Thon/aller anderer kleinen Stimmen/jhre heimlich in sich habende vnreinigkeit auff vnd an sich nimpt/zu seiner eigenen Reinigkeit vnd Ehren bringet/vnd derselben sich theilhafftig machet: Davon auff eine andere Zeit/geliebts Gott/außführlicher geschrieben werden kan.

4. Klein Principal oder Octaven Principal 4. Fuß.

Ist zwar auch eine liebliche Stimme alleine zu gebrauchen/aber dieweil sie für sich/sonderlich in der höhe/keine sonderliche Suavitet oder Liebligkeit hat/wird in solchen Octav- oder kleinen Principalwercken/als anfänglich gedacht/gemeiniglich ein Fundamentstimme/Quintadehn oder Gedact von 8. Fußthon dazu disponiret vnd gearbeitet.

In

In etlichen AEqual Wercken / wird auch wol ein klein Principal Discant von 4. ſ. gearbeitet / welches ſich im vngeſtrichenem f von 1½. ſ. Thon anhebet vnnd aſcendiret, ſo weit das Clavier oben wendet: Wiewol ſie ſonſten nur im mittel c̄ oder ḡ angefangen werden.

Schweitzerpfeiff.

ES iſt aber noch eine Art Stimmwerck dieſer Principalen art / aber gar enger Menſur, welche von den Nieder vnd Holländern Schweitzerpfeiffen genennet worden ſeyn; Vnd ſolches vielleicht darumb / weil ſie ſo lang / vnd gegen der enge des Corporis im anſehen gleich der Proportion einer Schweitzerpfeiffen erſcheinen: Haben gleichwol einen gar beſondern / lieblichen / ſcharffen / vnd bald einer Violn Reſonantz / welcher durch jhre Engigkeit entſtehet; Seynd mit kleinen Säitbärtlein vnd Vnterleiſtlin / Als es die Orgelmacher nennen / gemacht / ſonſt wolten ſie ſchwehrlich wegen der gar zu engen Menſur zur guten Intonation kommen. Wie man ſie denn auch dieſerwegen im Diſcant vnd kleinen Pfeiffen etwas weiter machen muß.

Es ſeynd aber derſelben nur zweyerley:

1. Groſſe Schweitzerpfeiff von 8. Fuß Thon.
2. Kleine Schweitzerpfeiff 4. Fuß Thon.

Aus dieſer kleinen Schweitzerpfeiff wird von etlichen nur der Diſcant gearbeitet / vnd Schweitzerpfeiffen Diſcant genennet: Deßgleichen auch im Pedal allein von 1. Fuß Thon / vnd wird (3.) Schweitzerpfeiffen Baß / oder Schweitzer Baß genant.

Dieſe Stimmen aber ſind nicht gemein / werden auch nicht leichtlich gearbeitet / denn ſie jhrer ſchweren Intonation halber einen rechtſchaffenen vnnd geübeten Meiſter ſuchen vnd haben wollen.

Die groſſe Schweitzerpfeiff gibt im Pedal auch einen ſchönen lieblichen Baß / vnd gar einer Baßgeigen ehnlich / wenn ſie zu ſtillen Stimmen gebraucht wird. Es iſt aber zu mercken / daß dieſe Stimme im Manual mit einem langſamen Tact vnnd reinen Griffen / ohne ſonderbahre Colloraturen wegen jhres langſamen anfallens geſchlagen ſeyn wil / ſonſten ſie zu jhrer Liebligkeit vnnd Reinigkeit nicht kommen kan.

Es

Es findet sich auch noch eine andere Art von Schweitzerpfeiffen/welche recht vff
ræstanten oder Principal Mensur gerichtet/ oben aber gedäckt seyn; Vnd vngeach-
et sie sich dahero nothwendig vberblasen müssen/ so fallen sie doch in rechtem Thon/
leich/ als wenn sie offen/ vnd gar nicht gedäckt weren.

Octava.

Leich wie nun von viererley Principalen Art jetzt gesetzt ist; Also fol-
gen auch viererley Octaven aus derselben Principal Mensur, als
Octava/ Großoctava/ Octava/ klein Octava/ vnd Superoctävlin.

1. Großoctava ist von 8. Fuß Thon.

Diese Octava gehöret allein ins groß Principal Werck/ vnd ist
n der Mensur vnd Klange nicht anders/ als ein AEqual Principal, Wie es denn
on etlichen gegen das grosse Principal, klein Principal genennet wird. Weil aber
n Ruck Positiff dasselbige kleine Principal von 4. Füssen/ zum vnterscheyd das von
. Fuß Thon stehet: Vber diß auch die Principal mehrerstheils von Zien/ die Octa-
en aber aus Bley oder halbwerck (das ist halb Zien vnd halb Bley gearbeitet/ vnd in
ie Orgelwercke hinein/ die Principal aber forn an gesetzt werden/ wird diese Stimme
illich grosse Octava genennet.

2. Octava ist von 4. Fuß Thon.

Vnd gehöret in die AEqual Wercke/ vnd heisset darumb also/ weil sie im Mit-
el mit jhrem Thon eine Octava höher/ als das AEqual Principal, vnd dergleichen
. Fuß Thon Stimmwercke ist; Auch ausser dem allein gebraucht werden kan/ vnd sich
u höhern vnd niedern Stimmen ziehen lesset.

3. Kleinoctava ist von 2. Fuß Thon.

Vnd wird sonst Superoctava genennet: Weil aber noch kleiner Octaven/ wie
olget/ verhanden/ kan diese Stimme nicht recht Super- oder Supremaoctava heis-
en; Vnd gibts auch die Obergesetzte Ordnung/ Großoctava 8. Fuß Thon/ Octava
. Fuß Thon sey/ darumb muß diese ja billich klein Octava 2. Fuß Thon/ vnd die fol-
ende Superoctävlein 1. Fuß Thon genennet werden.

4. Superoctävlein ist von 1. Fuß Thon.

Heisset sonst Sedetze/ darumb/ weil es zwo Octaven vber der Octaven 4. Fuß
thon stehet: Aber weil die Octava 4. Fuß/ keine Fundament oder AEqual Stimme

ist/ kan diese nicht wol von derselben anzurechnen/ Sedetz genennet werden: Sondern behelt billich den Namen Superoctava, vnd gehöret vornemlich in die grossen Positiff/ darinnen Principal von 2. Fuß Thon disponiret seyn.

5. Hieher gehören auch die Quinten von 6. 3. vnd 1⅗. Fuß Thon/ vnnd diese letzte Art wird von etlichen Quindetz genennet/ aber vnrecht.

6. Item/ die RauschPfeiffen/ welches ein Alter Name/ von den Alten erfunden. Do dann etliche diese zwo Stimmen vnd Register/ Als Quint 3. Fuß vnd Superoctava 2. fi. zusammen gezogen: Etliche aber auff ein Register zusammen gesetzet/ vnd eine absonderliche Stimme draus gemacht/ welche sie mit dem Namen Rauschpfeiff intituliret, gleich wie die Mixtur vnd Zimbeln einen Namen vnd Register/ doch mehr als eine Pfeiffen haben: Etliche haben es auch Rauschquinten genennet/ dieweil die Quinta gröber ist/ als die Superoctava. Also haben sie auch eine Rauschpfeiffen Baß gehabt/ welcher jetzt noch im Gebrauch gefunden wird.

Mixtur Zimbeln.

VNter oder aus dieser Mensur werden nu die Mixturen vnd Zimbeln groß vnd kleiner dispositon genommen vnd gearbeitet/ vnd gehören dieselbige billich zu den Principal vnnd Octav Stimmwercken/ dieweil sie eben derselben Mensur seynd/ vnd die Octaven vnd Quinten ohne das zur Mixtur vnd Zimbeln des vollen Wercks halben gezogen werdē. Vnd weil derselben dispositiones vnd Variationes von den Orgelnmachern mancherley/ nach Art vñ Gelegenheit der Werck vnd Kirchen/ gemacht werden/ ist hiervon in specie nit zuschreiben: Nur allein das/ ob sie wol allezeit eine einige Octaven hinauff steigen/ vnd denn also bald wieder repetiret werden/ doch dieser vnterscheyd hierinn verhanden. Daß einerley Art 1. grosse Mixtur genennet wird/ welch die Alten in jhren Wercken (weil sie domaln noch nicht von mancherley Art Stimmen/ wie jetzo gewust) gesetzet haben: Vnd wiebevor angezeigt worden/ offte von 30. 40. vnd mehr Pfeiffen starck/ darunter die gröste von 8. Füssen gewesen: Jetziger zeit aber seynd die grossen Mixturen allein von 10. 12. bißweilen doch gar selten 20. Pfeiffen starck auff einem Chor/ vnd ist die eine grosse Pfeiffe im vntersten Clave von 4. fi. Thon.

2. Die andere Art heisset Mixtur, weil dieselbige im mittel/ vnd nicht zu groß noch zu klein mit Pfeiffen besetzet: Vnd ist eben die/ welche jetzund in die AequalPrincipal auch wol in die grosse Principalwercke von 4. 5. 6. 7. 8. vnd 9. Pfeiffen oder Choren gemacht wird: Darinnen die gröste Pfeiffe gemeiniglich von 2. oder 1. fi. Thon ist.

3. Die

3. Die dritte Art wird genennet kleine Mixtur, oder wie sie die Niederländer vor Jahren genennet haben / Scharp: vnd nicht vnrecht / denn es ist eine rechte scharffe Stimme / vnd doch nur von drey Pfeiffen / als f c f / etc. disponiret, vnd wird offt repetiret: Wol in grossen Wercken in die Brust / oder im kleinen vor seine rechte Mixtur gesetzet vnd geordnet. Etliche nemen gar kleine / subtile vnnd junge Pfeifflin darzu / die gröste 3. Zoll lang / als f f c f: oder drey oder vier Pfeifflin in unisono, vnd ein Octävlein / aber keine Quint, vnd gehen von einer Octav zur andern: Dasselb wissen sie Scharp. (Repetirt heist / zu etlichen malen in einem Clavir durch Octaven wiederholen / als von einem c oder f zum andern / vnd ist einerley / derowegen dann die Mixturen vnd Zimbeln zum schlagen vor sich selbst alleine nicht können gebraucht werden.)

Zimbeln.

1. Grober Zimbel ist von 3. Pfeiffen besetzet.

2. Klingende Zimbel / 3. Pfeiffen starck repetiret durch gantze Clavir in f vnd in c / vnd wird also gesetzt f a c: welches die kunstreichste seyn sol.

3. Zimbel ist von 2. Pfeiffen / vnd wird etlichmal mehrentheils per Octavas repetiret.

4. Kleiner Zimbel ist von einer Pfeiffen vnd offt repetiret.

5. Repetirende Zimbel ist von 2. vnd 1. Pfeiffen besetzet / vnd repetiret sich fort vnd fort.

6. Zimbel Bässe seynd zwey- oder zum höchsten dreyerley Arten: Die grösten etwan ein halben Fuß Thon; vnd werden einmal repetiret: Die andern seynd etwas geringer / werden zweymal repetiret, vnd doch alle durch Quarten vnnd Quinten disponiret.

II.

Holflöit.

Ist ein offenes Stimmwerck / welchs viel weiterer / doch etwas kürtzerer Mensur, als die Principaln, vnd gleichaus weitere Corpora hat: Vnd an jhrer weitten bald Gedacter Mensur seynd / ohne daß sie engere Labia haben. Vnd dieweil sie offen / vnd so weit sind / so klingen sie auch so hol / daher jhnen dann der Name Holflöit gegeben worden.

1. Groß Holflöiten 8. Fuß Thon.

Es haben aber die alten Orgelmacher vor 60. vnd mehr Jahren in die Choral- oder Thumbkirchen Wercke solche Stimme ins Pedal, vnd so groß am Thon / als das Principal gemacht; Sintemal man domals von den vnterschiedenē Bässen oder Vntersätzen noch nichts gewust / vnd solchen Baß / Subbaß vnd Thumbaß / auch Coppel geheissen / darumb daß er weit vnd Tohnend geklungen / vnd den Wercken / weil sie eine Quinta tieffer / als Chor Thon gewesen / eine besondere brausende Art / in solcher tieffe gegeben hat. Wie derer noch in vielen alten Thumb Wercken gefunden werden / daß ein vnwissender meynen solte / es were wegen seines Thonens vnd erfüllens ein Vntersatz / weil es an dessen Stadt zum vollen Wercke gebraucht worden / dabey verhanden.

2. Holflöiten 4. Fuß Thon.

3. Holquinten 3. Fuß Thon.

Werden durchs Manual vnd Pedal, wie man wil / gebraucht: Vnd haben die Alten den Holquinten Baß gern in den Choral Wercken / den Sang Meister vnd die Chorales, bißweilen zur Schalckheit / außm rechten Thon vnd anfang des Chorals zu verführen gehabt.

4. Kleine Holflöit 2. Fuß Thon.

Diese ist von etlichen auch Nachthorn genennet / darumb daß es hol / vnd fast als ein Hornklang sich im Resonantz Artet: Ist aber nicht gar recht nach jhrem klang genennet / Sintemal sich die Quintadehnen Art viel besser darzu schicket.

5. Kleinflöitten Baß / 2. fl. ist auch gar gut zum Choral zu gebrauchen.

6. Quintflöitten anderthalb Fuß Thon.

7. Suiflöit 1. Fuß Thon. Das Suiflöt oder Siefflitt rechnen etliche vnter die Principal Stimmen.

8. Waldflöitlin anderthalb Fuß Thon.

Welche Stimm in Seestädten an jetzo noch gebräuchlich / vnd wird 2. oder 3. mal / weil es so kleine ist / repetiret.

9. Klein Flöiten Baß ist 1. Fuß Thon.

Wird an statt / vnd wie die Bawrflöitlein disponiret, ist aber etwas heller vnd lautterer

lautterer am Klange. Vnd sind nun diese kleine Stimmen/wenn dieselbe zu Aequal-Stimm Wercken mit vnd ohne den Tremulant gezogen werden/ gar gut vnd frembd am Klange zu hören.

Schwiegell.

Hier ist noch eine besondere Art von Laut oder Resonantz vnd Namen/ die nicht so gar weiter Mensur, als diese Holflöiten/verhanden/ welche von den Niederländern auch fast vor hundert Jahren/ wie aus des Sebastiani Virdungs Musica zuersehen/ Schwiegel (weil sie gegen ander enge Mensur Pfeiff Werck zurechnen auch hol/ vnnd doch sanffte/vnd am Resonantz den Querflöiten gar ehnlich klingen) genennet worden. Sie sind bißweilen vff Gembßhörner form gerichtet/ doch vnten vnd oben etwas weiter/ gleichwol oben wiederumb zugeschmiegt/ das Labium ist schmahl/ vnd sind stiller als Spilflöitten. Es seynd aber derselben nur zweyerley Art: Als

1. Grosse Schwiegel 8. Fuß Thon.
2. Kleine Schwiegel 4. Fuß Thon.

Woher aber solch sanffter Klang komme/ laß ich andere dessen verstendige bericht geben. Vnd diß sey also von dieser Mensur vom Gröstẽ biß zum kleinesten genug gesagt.

III.

Offene Stimmwerck/ welche nicht gleichaus weite Corpora haben.

Diß ist nun die andere Art der offnen Pfeiffen/ welche/ weil sie vnten ziemlich weit/ vnd oben zugespitzet/ vnd also mehr/ als halb zugedäcket seyn/ viel ein andern Resonantz/ als vorbeschriebener Principalmensuren Art an vnd in sich haben. Vnd werden dieselben darumb/ daß sie an der Proporz vnnd Resonantz als ein Horn klingen/ billich Gembßhorn genennet: Vnd sind deroselben Art vnterschiedlich/als Gembßhorn/ Plockflöit/ Spitzflöit/ Flachflöit; Tultzian vnd dergleichen.

Gembßhorn.

1. Groß Gembßhorn ist am Thon 16. Fuß.

Dieses ist eine liebliche Stimme/ aber besser im Pedal als Manual Clavir zu gebrauchen/ es sey dann/ daß eine andere Stimme von 8. oder 4. ft. Thon darzu genommen werde.

2. Aequal Gembßhorn ist am Thon 8. Fuß.

Vnd ist eine sonderbahre liebliche vnd süsse Stimme / wenn sie aus rechter fundamentalischer Theilung nach allen jhren Vmbständen gemacht vnnd Intoniret wird/zu hören; Gibt wunderliche enderungen mit andern Stimmen zu verwechseln: Möchte auch wol Viol de Gamba, weil sie solchem Instrument am Resonantz sehr nachartet/ wenn sie recht gemacht wird/ intituliret werden. Die Niederländer nennen es auch Coppelflöiten; vnd sind lenger als ein Gedact / aber kürtzer als ein Principal.

3. Octaven Gembßhorn ist am Thon 4. Fuß.

Diese Stimme ist der nechstobgesetzten von 8. Fuß zu vielen lieblichen enderungen nicht vngleich zu gebrauchen: Vnd können beyde so wol in groß- als in klein Principalwercken gesetzt vnd gebraucht werden.

4. Klein Octaven Gembßhorn ist am Thon 2. Fuß.

Gehöret mehr ins Rückpositiff vnd klein Octaven Principal Wercklein/als im grossen: Jedoch kan sie von andern vnd grossen dispositionen auch nicht außgeschlossen seyn; Denn sie doselbst eben so wol eine liebliche Art im Manual, vnd auch ein schönen Baß im Pedal zum Choral zu gebrauchen gibt / vnd sich gar vernemblich vnd eigentlich hören lesset.

Es werden auch aus dieser Gembßhörnen Art Quinten disponiret: Als

5. Die grosse Gembßhorn Quinta 6. Fuß Thon.
6. Die Gembßhorn Quinta 3. Fuß Thon: Vnd denn
7. Die klein Gembßhorn Quinta anderthalb Fuß Thon:

Ist oben halb so weit als vnten: Das labium wird in fünff Theil getheilet / ein Theil ist des Mundes breitte/ alsdann wird die helffte vffgeschnitten.

Vnd wird diese letzte Stimme sonsten nicht vnrecht NASATH genennet / dieweil sie wegen jhrer kleine zu andern Stimmen gleichsam nösselt / sonderlich wenn sie recht/ vnd nicht so scharff intoniret ist; Gibt auch einen schönen Discant in der rechten Hand/ mit andern darzugezogenen Stimmen zu gebrauchen. Etliche arbeiten das Nasath vff weit Pfeiffwerck Mensur, vnd enge labiret.

Etliche

Etliche heissen das Gembßhorn auch Spillflöiten / vnd dasselbige allein wegen der Gestalt vnd Proportion, daß solche Pfeiffen einer Hand Spillen gar gleich vnd ehnlich anzusehen seyn.

Etliche nennen die Gembßhörner noch an jetzo Plockpfeiffen: Ist aber nicht recht getäufft. Denn Plockpfeiffen eine andere Gestalt vnd Klang haben / vnd können die Spitzflöitten von 4. ft. Thon (darvon jetzt alsbald sol gesagt werden) wenn jhnen oben die rechte weite / etwas weiter / als den Gembßhörnern / gegeben wird / des Klanges halben billicher Plockpfeiffen oder Plockflöiten gehetssen werden: Weil sie alsdann einen Resonantz / natürlich als die andere blasende Instrumenta, welche Plockpfeiffen genennet werden / von sich geben. Kleiner aber / als von 2. Füssen / werden dieser Art Stimmen von verstendigen Meistern nicht gearbeitet.

Etliche arbeiten die Plockflöiten fast vff Querflöiten Art / also / daß das Corpus noch eins so lang wird / als sonsten die rechte Mensur mit sich bringt / oben zugedäckt / vnd daher sich in der Octav vbersetzen vnd vberblasen muß.

Spitzflöit.

ES sind noch andere vnd fast dieser Art Stimmen / welche auch also zugespitzet seyn / vnd Spitzflöiten genennet werden: Vnd dieser Art Mensur ist auch nicht gar lange vblich vnd im Gebrauch gewesen.

Es ist aber ein ziemlicher vnterscheid zwischen den Gembßhörnern / vnd dieser Spitzflöiten; Weil dieselbe vnten im labio weiter / vnd oben mehr zugespitzet wird / als gedackte Gembßhörner: Darumb sie recht Spitzflöit geheissen. Vnd sind derselben nicht mehr / als zweyerley an Grösse vnd Thon.

1. Spitzflöit 4. Fuß am Thon.
2. Klein Spitzflöit 2. Fuß Thon.

Auch habe ich Spitzflöiten Art funden / welche oben gar wenig offen / vnd vnten gar enge labiret seyn; Dahero einen aus dermassen lieblichen Resonantz von sich geben: Aber mit grosser Mühe zur reinen vnd rechten Intonation zu bringen seynd.

Flach-

Flachflöit.

DAn ist noch eine Art Stimme fast von dieser Mensur, vnd werden Flachflöiten geheissen; Die seynd vnten im labio nicht gar weit / mit einem engen niedrigen vffschnidt / doch gar breit labiret, daher es auch so flach vnd nicht pompich klinget / vnd seynd oben nur ein wenig zugespitzet / wollen aber jhrer Intonation halben ein erfahrnen Meister haben; Klingen sonsten gar wol / vnd etwas flacher / als Gembßhörner / drumb sie recht mit dem Namen / Flachflöit getaufft seyn. Es ist aber dieselbe dreyerley Art am Thon vnd Fußlenge.

Als

1. Groß Flachflöit 8. Fuß Thon.
2. Flachflöit 4. Fuß Thon.
3. Klein Flachflöit 2. Fuß Thon.

Seynd alle drey gar gut vnd nütze / wenn viele Stimmen in einem Werck disponiret seyn / zu lieblichen enderungen zu gebrauchen: Geben auch im Pedal schöne Bässe zu vornehmen / denn sie etwas lauter / jedoch frembder / als die Gembßhörner am Klange seyn.

Mögen auch sonderlich die kleine Flachflöit / wenn sie nach der Quinten Art disponiret ist / im Rück Positiff mit einer Zimbel vnd Quintadehn zu einem geigenden Discant gebraucht werden; denn es dem gar ehnlichen sich hören lest. Vnd so viel sey von dieser Art berichtet.

Dulzain.

ES ist noch eine Stimme / die vngleicher weitten ist / übrig / oben weit / vnten aber im labio vmb ein ziemliches enger: Solche stimme wird Dulzain genennet / stehet zum Stralsond im newen Wercke / vnd ist 8. Fuß Thon / kan auch wegen der gar schwehren Intonation kleiner nicht gemacht werden: Klinget darumb dem Dulzian etwas ehnlich / weil sich das Corpus oben aus / gleich wie das Instrument Dulzain erweittert / vnd im labio enger ist. Weil aber der Dulzian an jhm selbsten ein Rohr oder schnarrent Instrument bleiben muß / vnd jetzt beschriebene Stimme vnter das Flöit oder Pfeiffwerck gehöret / kan dieselbige dem

je dem RohrInstrument nicht gar gleich Stimmen. Man lest es aber also bey des Meisters gegebenen Namen bleiben.

IV.

Von Gedacten Pfeiffen / Vnd erstlich von der Quintadehna / Nachthorn vnd Querflöit.

Quintadehna.

ES ist diese Stimme nicht lange / sondern etwa 40. oder 50. Jahr im Gebrauch gewesen / wie sie denn in alten Orgeln nicht gefunden wird; Vnd ist eine liebliche Stimme (von etlichen Holschelle genennet) darinnen zweene vnterschiedliche Laut / als die Quinta, ut, sol, im Gehör zu vernehmen seyn; Daher sie anfänglich Quinta ad una genennet worden; Sie ist fast / jedoch ein ziemliches weiter / an Proportz jhres Corporis / als die Principal an der Mensur seyn; Vnd weil sie gedäckt / ein Octava tieffer als offene Pfeiffwerck gegen jhrer lenge zurechnen. Es seyn aber derselben / die aus einer Mensur vnterschiedlichen nach dem Thon oder Füssen gearbeitet werden / nur dreyerley Art verhanden:

Als /

1. Grosse Quintadeen 16. Fuß Thon.

Diese Stimme ist Manualiter vnd Pedaliter, wenn eine andere Stimme von 8. ſ. dazu genommen wird / gantz lieblich zu gebrauchen vnd zuhören.

2. Quintadeen 8. Fuß Thon.

Dieses ist beydes im RückPositiff / oder im kleinen Octaven PrincipalWerck zum Fundament. Wie denn auch im Pedal zum ChoralBaß gar bequem zu gebrauchen.

3. Quintadeen 4. Fuß Thon.

Jst eine liebliche Stimme / sonderlich bey vnd zu gröſſern Stimmen in der Variation anzuhören; Kleiner aber wird sie nicht gefunden / wie sie denn auch nicht geringer gearbeitet kan.

Nachthorn.

ES wird aber diese kleine Quintadeena von etlichen Orgelmachern an der Mensur, Jedoch vff gewisse masse erweitert / vnd daher / (weil sie aus solcher erweiterung einen Hornklang bekömpt / vnd die Quinta etwas stiller darinnen wird) Nachthorn geheissen. Welcher Name auch recht ist. Es mag aber diese Art ebenmessig zu vielen andern Stimmen gar lieblich vnd mannigfaltig verendert werden.

Aus dieser Mensur oder Art kömmet auch der Nachthorn Baß / beydes von 4. Fuß / so denn auch von 2. Fuß Thon her / vnd ist eine zierliche Stimme / bevorab im Baß anzuhören.

Die Niederländer arbeiten das Nachthorn offen / wie eine Holflöite / doch oben vmb etwas enger / vnd brechen allmehlich immer etwas ab / ist auch im Labio nicht so hoch vffgeschnitten / als die Holflöit / daher es einen sonderlichen Klang bekömpt / gleichsam / als wie einer zuchete oder schluggete.

Querflöit.

NOch ist aus dieser Invention der Quintadeen / eine newe Art erfunden worden / welche sich mit den Querflöiten / wie sie denn auch Querflöit genennet wird / gar ehnlich im Klange vergleichet vnd vereinbaret.

Es kömpt aber derselbe Klang nicht aus freywilliger natürlicher Intonation, sondern außm vbersetzen oder vbergallen; Das vbergallen oder vbersetzen aber daher / weil das Corpus gegen seiner enge mehr als noch eines / vnd fast noch anderthalbmal so lang ist.

Als zum Bericht; Wenn das c / 4. Fuß Thon seinen Klang hören leßt / so ist desselben Corpus an der lenge so lang / daß / ob es zwar wegen seiner lenge auff 12. Fuß respondiren solte vnd köndte / so intoniret doch in denselben nur allein die Quinta, die vom vbersetzen oder vbergallen herrühret; Wie denn auch solch Corpus wegen der vnnatürlichen lenge gegen der enge / anders nicht als Quinten kan.

Diese art der Querflöiten ist zwar gar gut / vnd auch newer Invention; Aber die offener Mensur vnd an der Corpus lenge noch eins so lang seyn / welcher Art denn auch in dem Fürstlichen newen höltzernen Orgelwerck / (welches der Hochwürdige /

Durch-

Durchleuchtige hochgeborne Fürst vnd Herr / Herr Heinrich Julius / Postulirter Bischoff zu Halberstadt / Hertzog zu Braunschweig vnd Lüneburg / Mein gnädiger Fürst vnd Herr hochlöblicher gedechtniß / S. Fürstl. G. hertzl. Gemahl. vff deroselben Schloß zu Hessen durch den vornemẽ Orgel- vñ Instrumentmacher / Meister Esaiam Compenium von 27. Stimmen / mit dreyen Claviren in einem zierlichen Schappe / dessen Dispositiõ hinten im V. Theil zu finden / setzen lassen) an jetzo von Holtz / sonsten aber von andern hiebevor auch in Metall gearbeitet worden seyn / gefallen mir besser; Denn es ist natürlicher / daß es sich in der Octava vbersetzet / als daß es noch weiter sich vbersetzen / vnd ferner in die Quint fallen solte. Vnd sind dem natürlichen Querflötenklang am Resonantz noch gleicher / als die Gedacte / derer Art auch in vor hochgedachter S. F. G. herrlichen grossen Orgel zu Grüningen / von 8. vnd 4. Fuß Thon im Manual vnd Pedal verhanden seyn.

V.

Gedacten allerley Art.

Diese Stimme ist von den Alten in jhren Wercken nur allein schlecht mit dem Namen Flötten geneñet worden. Die Niederländer vnd etliche andere nennen sie Bordun / sonderlich wenn sie enger Mensur sind: Etliche nennen sie auch Barem / wenn sie gar still vnd linde intonirt wird. Es seynd aber der Gedacten oder gantz zugedäckten Stimmen nach jhrem Thon vnd Fuß gerechnet / sechserley Arten.

1. Groß Gedact vff 16. Fuß Thon.

Diese Stimme wird mehrern theils ins Pedal gesetzt / vnd groß Gedackter Untersatz geheissen: Sie wird auch wol ins Manual herdurch geführet. Aber wegen jres thunen vnd stillen Klanges vnd jhrer Tieffe nicht so gar anmutig vnd vorstendtlich zuhören / wie die Erfahrung vnd Natur bezeuget. Vnd ob zwar diese gedackte Mensur, auch wol zu zeiten von 32. Fuß Thon im Pedal gesetzet / vnd groß Gedacter Sub Baß genennet wird / so ist doch / wie vorher vom grossen Sub Principal berichtet worden / daraus viel weniger / als in offenen Pfeiffen ein rechter verständlicher Thon zu vernemen. Meines erachtens were vff 32. Fuß Thon keine bessere Art anzubringen / als die Flachflöten: Doch wil ich solches einem verständigen Orgelmacher zu probieren anheim gestellet haben.

2. Gedact am Thon 8. Fuß.

Dieses ist nu eine gemeine Stim̃e im gebrauch / wird auch wol in kleine Octav Principalwerck zum Fundament / wie deñ auch in grosse Rückpositiff gesetzt vñ disponiret,

3. Klein Gedact am Thon 4. Fuß.

Wird auch in gemein in allerhand disposition der Wercken vnd Positiffen gesetzet: Ist aber gut/ vnd gibt feine vnd mannichfaltige/ sonderlich mit Quintadehnen vnd Gembshörnern vorenderungen.

Es ist ohngefehr vor 28. Jahren von einem domals jungen Meister E. C. eine seltzam Art erfunden/ nach dem derselbe ein gedackt 4. Fuß Thon/ mit zweyen labiis, die just einander gleich respondiren, gemacht/ also/ daß man die Pfeiffen durchsehen kan/ welche er Duiflöt genennet hat. Dieselbe verendert jhren Klang gar vor anderer Gedacten Arten. Ist aber noch zur zeit nicht gemein worden.

4. Supergedäctlein ist 2. Fuß am Thon.

Ob dieses schon gleich ist/ so gibt es doch auch liebliche Variationes mit grossen Stimmwercken/ Wie von dem Suiflöit vnd andern mehr erwehnet worden; sonderlich aber/ wo ein guter Tremulant verhanden ist. Inmassen es dann/ wofernes juster Mensur, vnd reine gleichlautend intoniret, einen außbündigen guten Discant in der rechten Hand zu gebrauchen/ vnd einem kleinen Plockflöitlein gantz gleich vnd ehnlichen; Wie es denn auch zum grossen Rancket oder Sorduen von 16. Füssen einen frembden Klang vnd enderung gibt/ vnd mit Lust anzuhören ist.

5. Gedacte Quinta 3. Fuß Thon.

Diese Stimme ist von etlichen/ als Gregorio Vogel/ Pfeifferflöit/ welches eine Quinta vom Chor Thon gestanden/ genennet worden.

6. Bawerflöit Baß/ oder Päurlin 1. Fuß Thon.

Von dieser Stimme wird bey vns in Deutschland/ sonderlich/ wenn man den Choral im Pedal führen wil/ gar viel gehalten: Die Italiäner aber verachten alle solche kleine Baßstimmen von 2. oder 1. Fuß Thon/ dieweil sie/ als eitel Octaven lautten/ vnd im Resonantz mit sich bringen.

VI.

Die zwar gedäct/ aber wiederumb oben in etwas eröffnet seyn:

Als

Röhrflöiten.

Auß

AVs dieser Gedacten Mensur vnd Art ist nun eine andere erfunden / welche durch gewisse mensurirte Röhrlein / wiederumb in etwas eröffnet wird: dahero sie denn recht Rohrflöit heisset.

Dieser Art Stimmen aber werden vnterschiedlich gearbeitet. Etliche lassen die Röhren halb herausser / vnd halb hinein gehen: Etliche gar hinein / daß man nichts sihet / als oben das Loch / vnnd diese seynd zum beständigsten / denn die Röhren können alsdenn nicht verbeuget werden: Dieselbige aber muß man alsdenn mit Deckhütten stimmen.

1. Grosse Röhrflöit 16. Fuß Thon.

Wann nun ja von solchen grossen Gedacten Stimmwercken eine durchs gantze Manual gehen solte / so were diese grosse Rohrflöit wegen dessen / daß sie lautter vnd reiner klingt / weit besser / denn die gantz Gedacte Art / weil sie noch eine feine wolklingende Quintam darneben mit hören lesset.

2. Rohrflöit ist 8. Fuß Thon.
3. Kleine Röhrflöit ist 4. Fuß Thon.
4. *Super* Röhrflöitlein 2. Fuß Thon.

Diese sind alle gar füglich vnd lieblich zu aller Art Stimmen / sonderlich aber zur Quintadehnen zu gebrauchen.

5. Es gibt auch keine Art Stimmwerck ein besser Bawrflöit Bäßlin von 1. Fuß Thon / als diese; Denn sie gar eigendlich solchen Klang / als wenn einer mit dem Munde pfiffe / in der höhe in sich hat / vnd dasselbige wegen des vffgesetzten Röhrleins. Diß Stimmlein ist von etlichen / weils eine helle Quint in sich hat / vnnd hören lest / Rohrschell / Aber wenn seine Eigenschafft wol betrachtet wird / nicht recht genennet worden.

Allhier solte auch wol das höltzern Pfeiffwercks gedacht werden; Dieweil aber dasselbige / wegen allerhand Fundament Theilung / wie ichs selbst gar fleissig mit angesehen / so wol auch im Klange / gantz eine andere Meynung davon zuschreiben hat / vnd mit andern Orgelwercken an Laut vnd arbeit fast wenig zu vergleichen: Welches dann mit vorgedachtem Musicalischem vff dem Schloß Hessen stehenden Orgel-Werck zu beweisen.

Dessen frembder / sanffter / subtiler Klang vnd Liebligkeit aber im Schreiben so eigentlich nicht vermeldet werden kan: Als habe ich weitläufftigkeit zu vermeyden / von solchen Pfeiffwerck vor dißmal allhie etwas mehr zu erinnern vnnd anzudeuten

vor vnnötig erachtet. Es kan aber hiernechst vnd vielleicht bald von gedachtem Compenio selbsten von diesen vnd andern Sachen mehr fundamentaliter nach Geometrischem Bericht etwas außführlichers an Tag gegeben werden; Sintemal solches eigendlich meiner Profession nicht ist. Gleichwol wil ich meines Theils dieser Kunst Liebhabern zum besten solches mit fleiß zu befördern nicht vnterlassen; Inmassen denn auch billich von dem Monochordo, daraus alle Instrumenta Musicalia vnd Pfeifwerck jhren Vrsprung/rechten Thon/vnd fundamentalische Theilung haben müssen/ vnd billich eine Mutter aller Instrumenten vnd der gantzen Music möchte genennet werden/auch dasselbige einzig vnd allein aus dem Zirckel herfleust/vnd mit demselbigen bewiesen vnd demonstriret seyn wil/ daran jhrer viel mit grosser mühe/ aber doch vergeblich gearbeitet haben / etwas erwehnung vnd Bericht ob Gott wil/ erfolgen sol. Vnd so viel von offen vnd zugedäckten Pfeiff- vnd Stimmwercken.

Folget von den Schnarrwercken.

VII.

Von offenen Schnarrwercken.

WEil die Schnarrwercke fast gemein vnd einem jeden bekant/ist vnnötig darvon allhier viel zu erinnern/ nur allein / daß allezeit in der lenge vnd structur dieser offenen Corporum zu disponiren, der eine Meister ein andere Art hat / als der ander; In dem etliche die Posaunen / gleich wie sie am Resonantz 16. Fuß Thon halten/ also auch am Corpore, doch gar selten / von 16. Füssen lang arbeiten: Etliche aber von 12. ſ. daß es also von dem rechten Thon in die Quint abweiche/ vnd das ist die beste art: Die gemeinste art ist von 8. ſ. Mensur. Etliche arbeiten die Posaunen nur von 6. füssen. Etliche von 5. füssen lang / oben etwas zugedäckt / vnd ein loch/ als ein Spund viereckt drinn geschnitten/etc. Dieselbige aber/weil die Corpora so klein/ haben gar ein flachen vnd plattwegfallenden Klang vnd Resonantz. Wenn es aber pralen/prangen/ vnd gravitetisch klingen sol / muß es von 12. füssen seyn. Vnd solche Variation wird auch in den andern succedirenten offenen Schnarrwercken gehalten: Also/

Wenn die Mensur der Posaunen von	16. Fuß 12 8 6	So sind die Trommeten von	8 Fuß 6 4 3	Schalmeyen von	4 3 2 1½	Fuß.

ken nicht gelegen/ kömpt daher/ dieweil die tieffe oder höhe des Resonantzes nicht vom Corpore oder structur (welche aber gleichwol auch jhre richtigkeit vnnd rechte maß haben muß) sondern von den Mundstücken herrühret: Vnd ist diß dabey/ wenn die Mundstücke lenglicht vnd schmal seyn/ so geben sie viel ein lieblichern Resonantz/ als wenn sie kurtz vnd breit seyn: Welches denn auch in den andern Pfeiff vnd Flötwerken sich gleichergestalt also befindet/ daß die weiter Mensur nimmer nicht so lieblich im Resonantz seyn/ als die enge.

Darumb sich billich ein jeder Orgelmacher der gar engen Mensuren befleissigen solte; denn je enger/ je lieblicher vnd anmutiger. Aber weil solche enge Mensuren zur rechten intonation zubringen/ nicht eines jeden Orgelmachers thun ist/ sintemal es guten verstand/ grossen fleiß/ vnd treffliche mühe erfodert: So bleiben die meisten/ welche faule Patres vnd etwas mehrers zu lernen verdrossen sind/ gemeiniglich bey den gewöhnlichen weiten Mensuren, so dürffen sie den Kopff nicht allzusehr drüber zerbrechen/ desto geschwinder der arbeit abkommen/ vnd den Beutel besser füllen.

Im Land zu Hessen ist in einem Kloster eine sonderliche Art von Posaunen funden worden/ do vff das Mundstück ein Messing bödemchen vffgelötet/ vnd in der mitten ein ziemlich lenglicht löchlein drinn/ darüber dann allererst das rechte zünglein oder blätlein gelegt/ vnd mit geglüeten Messings oder Stälenen Säiten druff gebunden wird/ daß es nicht also sehr schnarren vnd plarren kan. Vnd weil es dergestalt etwas mehr als sonsten gedempffet wird/ gibt es gleich einer Posaunen/ wenn die von einem guten Meister recht intonirt vnd geblasen wird/ einen pompenden/ dumpichten/ vnd nicht schnarrenden Resonantz.

Doch müssen sie gleichwol mit vff vnd niederziehung des obersten Corporis gestimmet werden/ vnd war bleiben/ Regalia mobilia: Sintemal das falsch werden nicht/ wie etliche meynen/ vom vff- vnd niederweichen der röckel oder drötlin/ daran die Regal sonsten eingestimmet werden müssen/ herrühret; Sintemal vnmüglich/ daß die röckel von sich selbsten hin vnd herwider/ auff vnd nieder steigen können: Sondern von wegen der subtilen Messingsblätlin/ welche sich im warmen Wetter von der hitze/ (daß denn auch am Papier oder dünnem holtze kan probiert werden) auffwerts krümmen; Vnd weil dadurch das Loch am Mundstücke erweitert wird/ der Resonantz etwas tieffer vnter sich steiget. Im kalten Wetter aber das blätlein sich inwerts vnnd näher zu dem Mundstücke wendet/ dadurch das Loch kleiner/ vnd der Resonantz höher vber sich steiget: Wie dieselbige verenderung ein jeder so mit Orgeln vnd Regaln vmbgehet/ täglich erfähret: Daß/ so bald im Winter das kalte Wetter sich endert/ vnnd zum Dawwetter anlesset/ die Regal vnter sich steigen/ vnnd tiefer werden: So bald es aber hinwiederumb zu frieren beginnet/ werden

sie also

sie also bald höher: Darumb denn auch das vffbinden der Kröckel nicht viel helffen kan.

Vnnd diß befindet sich auch gleicher gestalt nicht allein vff den Clavicymbeln vnd Symphonien an den Stälenen vnnd Messingssätten/ sondern auch vff den Lauten vnd Geigen an den Säiten/ so von Schaffsdärmen gemacht seynd. Daß sie von der hitze nachlassen / sich ausdehnen vnd erweitern/ vnd derowegen der Resonantz descendiret; von der kälte aber conrrahiret, vnd sich mehr in einander ziehen / davon denn der Resonantz auch ascendiret, also / daß im Winter die Instrumenta, wenn sie continuè etliche Wochen im kalten gestanden/ fast vmb einen halben Thon vnd mehr ascendiret vnd gestiegen seyn. Daher dann / wann von einem verständigen Meister die Mensur vff Clavicymbeln vnnd Symphonien also / daß ein jede Säite vmb ein halben Thon zur noth sich höher ziehen lassen kan / nicht abgetheilet worden / fast alle Säiten abgesprungen seyn. Welches ich nicht sonder schaden vnnd grossen Vnmuth zum offtern selbst erfahren.

Vnd aus diesem Fundamento, daß die Verenderung im Regall vnd Schnarrwercken von Messingsblätlein herrühre/ entstehet eine Proba, dadurch man erfahren kan / Ob ein Regall mit den Zünglein oder blätlein durch vnd durch just vnd fleissig abgerichtet sey. Dann wann ein Schnarrwerck von einem guten Meister fleissig verfertiget ist / so weichet es in wandelung des Wetters durchs gantze Clavier zugleich mit einander / vnd tretten entweder in der wärm vnd hitz zugleich mit einander weiter ab: Oder begeben sich in der Kält vnd Frost näher zu dem Mundstücke/ also/ daß man vff einer Orgel/ oder sonsten/ dasselbige ohne mitzuziehung des Flötwercks vnd anderer Pfeiffen gar wol / als wenn es noch gar just eingestimmet/ beständig blieben were/ gebrauchen kan.

Wann aber ein Flötwerck darzu gezogen wird/ so befindet sich der mangel/ daß sich entweder das Schnarrwerck vnter / oder vber sich vom Flötwerck durch vnnd durch abgewendet habe: Vnd alsdenn ist dasselbe Schnarrwerck fleissig vnd just bereitet. Befindet sich aber / daß das Schnarrwerck nicht zugleich mit einander durchs gantze Clavier abgetretten ist / sondern der eine Clavis ist gegen dem Flötwerck zu tieff/ der andere zu hoch / der dritte rein/ so ists ein gewiß Zeichen/ daß die Mundstücke nicht gleich beblettert / sondern ein blätlein starck / das andere schwach sey / denn sich das starcke dicke nicht so bald von der hitze oder kälte zwingen lest / als das dünne vnnd schwache.

Ob nun zwar sonsten auch allhier von allerley anderer Arten der Schnarrwercke außführliche meldung geschehen solte; So ist doch wegen der vielfältigen verenderung vnd wancherley Inventionen, solche alle zubeschreiben vnmüglich / sonderlich weil

weil derselben noch täglich mehr/ vnd viel fremb der erfunden werden; Vnd solch ein Schnarrwerck nach einem andern Instrument, welches mit dem Munde geblasen wird/ recht nach zu machen/vnd dessen Art vnd Resonantz recht zu treffen/ sehr schwehr fellet; So wil ich nur etliche der fürnembsten Art zur nachrichtung allhier gedencken.

Schalmeyen seynd 8. Fuß Thon:

Aber besser nicht/ als mit rechten Schallmeyen Corporibus, jedoch etwas weiter/ nachzumachen; Wie sie denn auch dieselbige Art gar fein mit dem rechten Schallmeyenklange vereiniget.

Krumbhorn ist allein 8. Fuß Thon:

Vnd ob es auch wol müglich/ diß Stimmwerck vff 16. Fuß Thon/ darinnen es doch gar selten gefunden wird/zu bringen: So ists doch/weil es etwas starcklautet vnd so tieff gehet/ Manualiter nicht fast lieblich/ sondern besser Pedaliter allein in solcher tieffen zu gebrauchen.

Es ist aber derselben Invention mancherley: Denn ob wol etliche solchen klang in einem rechten Regal Corpore (das oben mit eim deckel zugemacht/ vnd zwey/drey oder mehr Löcherlein/ entweder oben im selbigen deckel/ oder vnten nebenst dem Mundstücke darein gebohret) oder sonsten durch andere Arten mehr zu wegen bringen wollen; Daher sie dann wol vnter die Gedacte Schnarrwercke auch köndten referirt werden: So ist doch diese Invention, daß die Corpora gleichaus weit/ oben offen/ vnd an der lenge 4. Fuß haben/ die beste vnd gleicheste Art der Krumbhörner.

Sie wollen aber gleich anderen solchen lieblichen Schnarrwercken durch guten vnd rechten Verstand gewiß/ vnd nicht leichtlich von einem jedem gemacht vnd gefertiget seyn.

Grob Regal seynd 8. Fuß Thon:

Werden in Orgeln meistlich von Messing/ vnd 5. oder 6. Zoll hoch an der Mensur gearbeitet: Wiewol man bißweilen/ sonderlich in den Regallwercken/ so zu Augspurg vnd Nürnberg bißher gemacht worden/ gar kleine Corpora der Regalpfeifflin/ die kaum ein Zoll hoch seyn/ findet/ vnd doch 8. Fuß am Thon haben: Wie hiervon im vorhergehenden II. Theil/ Num. 43. weitläufftiger ist erinnert worden.

Jungfrawen Regal oder Baß ist 4. Fuß Thon; An jhm selbsten ein klein offen Regal mit einem kleinen geringen Corpore, etwan ein/ oder vffs meiste zweene Zoll hoch; Wird aber darumb also geheissen/weil es/ wenns zu andern Stimen vnd Flötwercken im Pedal gebraucht wird/ gleich einer Jungfrawenstimme/ die einen Baß singen wolte/ gehöret wird.

Es wird auch solch klein Regal vff 4. Fuß Thon von etlichen Geigen- oder GiegendRegal genennet; Vnd solches darumb / daß es / wenn die Quintadehna vff 8. fuß Thon darzu gezogen / etlicher massen (sonderlich wenns in der rechten Hand zum Discant allein gebraucht wird) einer Geigen gar ehnlich klinget.

Dieweil aber in jede Stimme für sich allein / ohne anderer hülffe also klingen sol / als sie wil / vnd sol genennet werden / so kan man diese Stimme nicht billicher / als klein Regal nennen.

Zincken 8. Fuß Thon:

Werden allein durchs halbe Clavir im Discant gebraucht / haben gleichaus weitte Corpora, vnten etwas zugespitzet / oben offen; Darumb werden sie am klang etwas hol / als ein Flötwerck / vnd nicht also schnarrend / denn jhnen wegen der starcken bletter / vnd starcken windes das schnarren ziemlicher massen vergehet vnd verboten wird.

Cornett wird meistentheils im Baß allein gebraucht / ist zwar Regal Mensur, aber enger vnd lenger: Denn ob es gleich nur von 4. oder 2. fuß Thon / so ist doch das Corpus 9. Zoll hoch / vnd also höher / als ein Regal Corpus 8. fs. Thon: Darumb es sich auch einer Menschenstimm gantz vnd gar vergleichen thut. Wiewol etliche die Corpora im Cornett kaum 4. oder 5. Zoll hoch machē: Denn hierinn von den Orgelmachern gar sehr variirt wird / vnd also nichts gewisses darvon kan geschrieben werdē.

VIII.

Gedäcte Schnarrwerck.

Sordunen sind 16. Fuß Thon:

Können auch wegen der Invention, daß sie gedäckt seyn müssen / vnnd in sich noch ein verborgen Corpus mit ziemlichen langen Rohren haben / nicht wol höher / wenn sie jhre rechte Art behalten sollen / intoniret werden: Jhr außwendiges Corpus ist zwar ohngefehr zwey fuß hoch / vnd seine weite / als ein Nachthorn Corpus von 4. Fuß Thon. Es ist aber sehr lieblich vnd stille / wenn es seinen rechten Meister gehabt hat / vnd also zu Säiten- oder Flötwerck gar wol zu gebrauchen. Man muß aber dabey in guter acht haben / daß es gleich wie ander grob Pfeiffwerck von oder vff 16. fuß / mit den Concordantiis, als tertien oder Quinten in der lincken Hand zu greiffen verschonet / vnd von solchen tieffem Thon nicht verderbet / vnd vbel anzuhören gemacht werde: Vornemlich aber ist es zierlich im Pedal zu vielen enderungen zu gebrauchen.

Groß

Groß Rancket sind auch 16. Fuß Thon:
Rancket ist 8. Fuß Thon:

Sind auch außbündige liebliche zugedäckte Art von Schnarrwercken / gantz stille zu intoniren, vnd zu vielen variationibus vnd verenderungen gar bequem.

Es haben diese beyde Stimmen gleich kleine Corpora, jhr grösstes ist ohngefehr einer guten Spannen/oder neun Zoll lang/ vnd haben in sich noch ein verborgen Corpus, gleich wie die Sordunen/ derer vorher gedacht worden ist.

Baerpipen oder Baerpfeiffen sind auch 16. vnd 8. fuß Thon / vnd nicht kleiner zu arbeiten/ oder sie verlieren jhren rechten namen vnd klang; Den sie vielleicht von eines Beeren stillen brummen haben: Wie sie denn auch gar in sich klingen / vnd mit einer brumenden intonation respondiren. Haben zwar nicht hohe Corpora, doch ziemlich weit/ vnd als zweene zusammen gestülpte Tröchter / jedoch in der mitten einer gleichen weite/ vnd fast gantz zugedäckt. Von holtze aber werden sie etwas anders gearbeitet/ wie in der Sciagraphia zu sehen. Man kan sie vff mancherley Art formiren/ allein ist diß jhr proprium, daß sie vnten eng/ vnd alsobald gar in die weite außgestrecket werden müssen.

Zu Prag hab ich in der Jesuiterkirchen ein Schnarrwerck gesehen/ so Pater Andreas erfunden/vnd gar eines lieblichen Resonantzes / do das Corpus viereckt neben einander hin vnd herwider geführt/ vnd sich allezeit auch in die weite ergrösset hat: Wie in der Sciagraphia zu sehen.

Pombarda: Jst fast der Sordunen Invention gemeß/ohne daß die außlassung des Resonantzes durch die Löcherlein geendert wird/vnd grössere Mundstück vnd Zungen haben wil/daher sie denn auch sich lauterer vnd stärcker hören lesset; vnd ist vff 16. vnd 8. fuß Thon zu arbeiten. Die Pombarden gehören vnd schicken sich aber füglicher vnd besser zum Pedal / als zum Manual, denn sie einen anmutigen vnnd mittelmessigen Klang ein starcken Laut geben.

Fagott ist 8. Fuß Thon: Hat auch gleichaus weite vnd enge Corpora, das grösste von 4. fuß an der lenge/ vnd wird Manualiter geschlagen.

Dulcian ist nur 8. Fuß Thon: Wird von etlichen oben zugedäckt/ vnd durch etliche löcherlein sein Resonantz vnten an der einen seiten außgelassen/ welche in denen Regalwercken/ so zu Wien in Oesterreicht gemacht werden/ zu finden. Etliche aber lassen es oben gantz offen/ darumb sie auch gleichwol so stille nicht seyn / vnd sich dem blasenden Instrumenten, welches mit diesem Namen genennet wird/ gleich artet; gehöret auch billicher ins Pedal/ dann zum Manual. Vnd weil derer Invention vff vnterschiedliche arten verendert wird/ ist allhier mehr davon zu schreiben vnnötig.

Apffel oder Knopff Regal ist 8. Fuß Thon;

Wird seiner Proportion halber / daß es wie ein Apffel vffm Stiel stehet / also genennet; Das gröste Corpus ist etwa 4. Zoll hoch / hat eine kleine Röhr / an der gröss wie sein Mundstück / vnd vff derselben Röhren einen runden holen Knopff voller kleiner Löcher / gleich einem Biesemknopff gebohret / da der Sonus wieder außgehen muß: Ist auch nach Regal Art lieblicher vnd viel stiller / denn ein ander Regal anzuhören / dienet wol in Positiffen / so in Gemächern gebraucht werden.

Köpfflin Regal sind 4. Fuß Thon / haben oben auch ein rund Knäufflein / als ein Knopff / vnd ist derselbige in der mitten von einander gethan / als ein offen Helm; also daß es den Resonanz gleich wieder ins vnter Corpus einwendet / ist gut vnnd lieblich.

Vnd diß sey also von den Stimmen in Orgeln vor dieses mal gnug.

Das III. Capitel.

Vnterricht / Wie man die Schnarrwercke in den Orgeln / so wol auch absonderlich die Regal Wercke vnd andere Instrumenta, als Clavicymbalen / Spinetten / vnd dergleichen vor sich selbsten recht vnd reine accordiren vnd einstimmen könne: Im gleichen welcher massen die andern Pfeiffen nachzustimmen / oder jhnen im Stimmen nach zuhelffen.

Es ist zwar gut / vnd keine sonderbahre Mühe / die Schnarrwercke in den Orgeln einzuziehen / vnd rein zu Stimmen / wenn die Fundament des andern Pfeiff- oder Flöitwercks rein seyn. Dennoch aber ist dieses ein Vortheil / daß / wenn man ein Schnarrwerck / welches 16. Fuß am Thon ist / stimmen wil / eine andere Stimme vom Flöitwerck / als Principal oder groß Octav von 8. Fuß darzu gezogen werde. Also / wenn ein Schnarrwerck / so 8. Fuß am Thon sol gestimmet werden / muß eine Stimme von 4. ft. als die Octava; Zum Schnarrwerck aber / so 4. Fuß Thon / eine Principal oder groß Octava, oder Quintadehn

tadehn von 8. Fuß Thon / mit der Octav von 4. Fuß Thon dazu gezogen / vnd darnach gestimmet werden. Vnd das aus diesen Vrsachen / weil die Pfeiffwercks Stimmen / so mit den Schnarrwercken A Equal am Thon sind / betriegen vnd laviren.

Vnd ob es ja das Flöitwerck an Principalen, Octaven oder Quintadeenen / darnach die Schnarrwercke gestimmet werden sollen / nicht gar just vnd rein wehre / vnd ein Organist köndte daß Regal vor sich alleine in sich selbst / nach der Art / wie ein Instrument reine accordiret wird / nicht durch concordanten Stimmen; So ist diß nach ein vortheil / daß man als dann zu einer jeden vnreinen Regalpfeiff / (jedoch das Flöit- vnnd Schnarrwercke nicht zugleich vff einem Clavir beysammen stehen) eine Concordant greiffe / vnd der schnarrenden Stimmen das jhrige darein oder darwischen rein mache. Als zum Exempel: Wenn man das C oder c im Pedalschnarrverck (es sey nun in der Posaun / Trummet / etc. vnd was mehr vnter die Schnarrverck gerechnet wird) stimmen wil / so greiff man vffm Manual also / c e g c / so muß das vnreine Pedal C oder c im Schnarrwerck zu derselben Concordant (weil darinnen eine tertia vnd sexta perfect, eine Quarta, Quinta vnd eine Octava begriffen) sich auffs reineste bringen lassen: Ob schon das andere zuvor enwehnete Pfeiffwerck auch nicht gar rein were.

Also auch / wenn im Rückpositiff ein Schnarrwerck nach einem Flöitwerck / welches vnrein / nicht just köndte eingezogen werden; So ist es besser / daß man im Oberwerck eine Flöitwercks Stimme zum Concordanten greiffen gebrauche / vnnd ersuche / alsdenn die Regalpfeiffen im Rückpositiff / eine nach der andern gegen vorgedachte Concordanten im Oberwerck.

Hergegen kan man auch dergestalt ein Regal im Oberwerck nach einer Flöiten im Rückpositiff einziehen vnd accordiren. Jedoch muß man hierauff achtung geben / daß die Schnarrwerck / weil derselben etliche gar stille klingen / nicht nach zu gar zu lautklingenden Stimmen eingezogen oder gestimmet werden können.

Gleich wie nun ein Regal oder Schnarrwercken bey dem Drath oder krucken / so durch die Pfeiffen gehet / hoch vnd niedrig gestimmet / vnd je mehr das Drath herus gezogen / oder mit eim Plectro geschlagen (davon denn dessen Labium erweitert) je tieffer die Pfeiffe klinget / vnd je tieffer das Drath hinein geschlagen / je enger vnnd höher dieselbe resonirend wird. Also werden auch die andern Pfeiffen in Orgeln vnd Positiffen / jedoch vff andere Art / hoch vnd niedrig gestimmet / als: Das offen Flöitverck wird höher / woferne die Pfeiffen oben erweitert / oder denselben etwas genommen wird; Niedriger aber wirds / so dieselben oben mit eim Stimmhorn enger gemachet / oder zugedruckt werden. Man muß sich aber wol fürsehen / damit man den Pfeifen nicht leichtlich etwas nehme / denn es ist viel leichter eine Pfeiffe höher / denn niedriger

driger zustimmen/ vnd ist ein gewiß Merckzeichen / wo die Pfeiffen in Orgel-Wercken oben sehr zugedruckt / vnd gleich als ein hauffen zerkröckelte H. drey Königshüte gefunden werden/ daß ein fauler vnd vnfleissiger Orgelmacher/ welcher die Mensur nicht in acht genommen / drüber gewesen sey.

Die Gedacten aber werden bey jhren decken oder stulpen/ so sie haben / gestim̃et. Denn in niedriger dieselben gedruckt / oder mit eim druffliegenden brätlein geschlagen werden / je höher der Sonus, je höher sie aber gerückt / je tieffer derselbe wird.

Es werden aber auch oben zugelödte Gedacten funden/ dieselbe werden bey jhren habenden Bärten gestimmet/ je weiter solche vom Labio gethan / je höher der Resonantz; je näher aber / je nidriger er wird.

Zuweilen begibt sichs auch / daß ein Flöit- oder Schnarrwercks-pfeiffe gar erstummet/ welches denn leichtlich geschehen kan/ wenn sich ein stäublein oder Fliege ins Labial, oder zwischen das Blat vnd Röhre im Schnarrwerck setzet/ so mans aber subtil weg thut/ intonirt die Pfeiffe leichtlich wieder.

Ebener massen setzet sich auch zum offtern Salpeter/ Rost oder ander Vnflat in die Pfeiffen / sonderlich aber an die Messingsblätlein vnd Röhren in Schnarrwercken/ welches jhnen gleichsfals kan benommen werden/ ehe denn man die blätter streichen wil. Man muß sich aber fürsehen / daß man die blätter nicht zu hart/ noch zu gelinde streiche: Denn wo sie zu hart / kan der wind dieselben nicht vberweltigen / noch zum Resonantz bringen/ wo aber zu weich/ vberweltiget er gar zu sehr / vnnd treibet die blätter feste an die Röhren/ davon sie gleichsfalls erstummen.

Vnd ob wol zu förderst/ welcher gestalt eine Symphonia, Clavicymbel, oder dergleichen Instrument besäitet vnd befiddert werde/ meldung geschehen solte. Jedoch weil solches eigentlich die Instrnmentmacher angehet/ vnd anderweit besser vnd mehr durch vbung/ dann schrifftlichen vnterricht kan erlernet werden/ Sintemal die Rollen Säiten nach jhren Numeris numehr fast sehr vngleich / sintemal einerley Numeri, theils grob/ theils klein; zun zeiten auch an den Tangenten, bald dieser/ bald jener defectus vorfellet/ als ist hievon weitläufftig zu schreiben vnvonnöten.

Wie man ein Regal, Clavicymbel, Symphonien vnd dergleichen Instrument vor sich selbst accordiren vnd rein stimmen könne.

Allhier muß vornemlich nachfolgends mit fleiß in acht genommen werden.

1. Daß man einen gewissen Clavem vor sich neme/ von welchem man zu stim̃en anhebe/ vnd nach welchem die andern/ doch allwege je einer nach dem andern einzuziehen.
2. Das alle Octaven vnd Tertiæ perfectæ seu majores gar rein gestimmet werden/ so wol der niedrigste Clavis nach dem höchsten/ als der höchste nach dem niedrigsten.
3. Daß alle Quinten nicht gerade vnd rein/ sondern gegen einander (doch vff gewisse maß) niedrig schwebend gelassen werden (zuverstehen/ der höchste Clavis muß gegen

m niedrigen etwas nachgelassen/ oder herunterwarts stehen: so man aber die Quin-
n von vntenwarts/ oder den vntersten Clavem gegen dem obern stimmen wil/ muß
rselbe zu hoch stehen vnd schweben/ vnd also etwas mehr/ denn gar rein stehen.

Wenn nu diese dreyerley recht in acht genomen werden/ so kan man im stimen nicht
chtlich irren: doch ist das letzte die Quinten (vorbeschriebener art nach) recht einzu-
hen das schwehrste/ oder in acht zu nemen das vornemste. Denn nach Octaven vnd
uinten kan man ein gantz Instrument einstimmen/ nur allein/ daß die Tertiæ ma-
es, als zu Richtern gebraucht werden/ davon weitläufftiger meldung geschicht.

Etliche geübte können auch nach Octaven vnd Quarten rein stimen/ vnd werden
selben den Quinten im schweben gleich/ aber contrariè, oder viceversa gestimmet:
ann der öberste Clavis sol nach dem vntern vmb etwas zu hoch/ der vnterste aber ge-
n dem obersten zu niedrig schweben. Das wort Schweben aber ist ein Orgelma-
rischer Terminus, vnd wird von jnen gebraucht/ wenn eine Concordantz nit reine
het: Ist aber bey jnen/ vnd daher bey vielen Organisten so sehr vblich/ daß es schwer-
) abzuschaffen. Dannenher ichs im künfftigen auch (wiewol gantz vngern) gebrau-
n müssen/ nur das dabey gesatzt/ hoch oder niedrig. Dann schweben sol so viel heissen/
: vnrein/ das ist/ entweder zu hoch oder zu niedrig gestimet/ sie derivirens aber daher;
ann man in den Orgeln/ sonderlich die Octaven, Quinten vnd Quarten einzihen
d stimen wil/ so schwebt der Resonantz vnd klang in den Pfeiffen/ vnd schlägt gleich
n Tremulant etliche Schläge: Je näher man es aber mit dem einstimen zur reinig-
t vnd accort bringt/ je mehr verleurt sich die schwebung allmehlich/ vnd werden der
chläge jmer weniger/ biß so lang dz die Octava oder andere concordanten recht ein-
ē. Daher dañ aus solcher schwebung die Dissonantiē in Orgeln viel leichter vñ ehe/
in dē Regaln/ Clavicymbel vñ dergleichē Instrumentē observirt vñ erkant werden
ien. Demnach nu die Octava, welche eine Quintam vnd Quartam in sich be-
ifft/ gar rein seyn vnd bleiben muß/ der Quinten aber/ als dem ersten Theil etwas
nommen wird/ so folgt nothwendig/ daß der Quarten, als den andern Theil/ so viel
wiederum gegebē (als der Quinten abgebrochē) werde damit die Octava rein bleibe.

Die Quinta so eine Tertiam Majorem vnd Minorem in sich helt/ muß wie ver-
neldet/ nicht gar rein stehen: Die Tertia major aber ist rein/ so folget/ daß die Ter-
minor (vmb so viel/ als die Quinta betrifft) vnrein sey.

Ex Tertia majore entspringet per Transpositionem sexta minor. Als weñ der
erste Clavis eine Octava höher/ oder der öberste eine Octava nidriger gesetzt oder ge-
mē wird: gleich wie nu die tertia major rein/ so muß auch sexta minor rein werdē.
Also auch/ wo ein Clavis gegē dem andern rein stehet/ so müssē alle andere Claves (so
selben Namens sind) gegē demselben rein werdē. Als: der Clavis c ist gegē dē e rein
folgt/ daß alle Claves, so e heissen/ sie sein klein oder grob/ wie sie seynd/ gegen dem/

oder

oder andern Treln seyn müssen. Also ferner/ ein d ist gegen dem andern rein / darumb folget das alle d/ eins gegen dem andern rein seyn müssen.

Ex Tertia minore kömpt vorbemeldter massen per Transpositionem, Sexta major. Gleich wie nun die Tertia minor vnrein vnd schwebend ist/ also muß auch die Sexta major schweben oder vnrein seyn; Doch solcher gestalt: Die Tertia minor hat zu wenig/ ergo, so muß sexta major zu viel haben / damit die Octava just bleibe/ vnd also per inversionem; Sexta major schwebt zu viel / ergo Tertia minor zu wenig/ denn wenn diese beyde zusammen gesetzt werden / müssen sie eine reine Octavam geben. Weil man nun jedem Theil nicht gibt / was jhm gebühret / so folget daraus / daß das eine Theil mehr/ dann das andere haben muß.

Also auch/ wo ein Clavis gegen den andern schwebet/ so ist gewiß/ daß alle andere (des Namens) Claves gegen demselben schweben / vnd ist gleich damit / wie jetzt gemelt/ da von den reinstehenden Clavibus meldung geschehen / nur mit diesem vnterscheyd/ daß das eine Theil vmb so viel zu hoch/ als das ander zu niedrig wird.

Welcher massen aber ein Clavis gegen dem andern zu niedrig stehen müsse / ist in folgender Tabel besser vnd vorständlicher zu ersehen. Als:

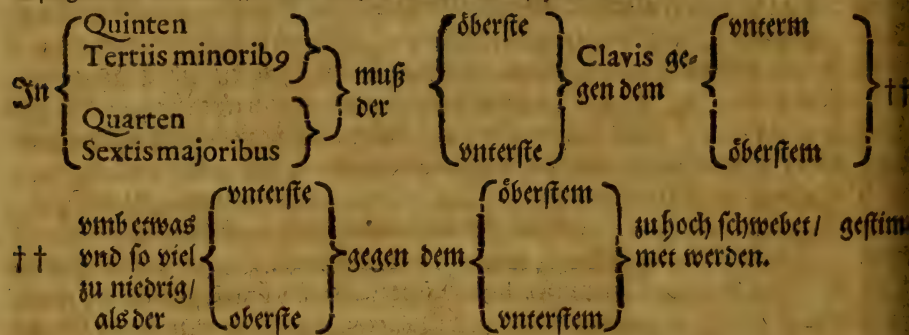

Die Octaven, Tertiæ majores vnnd Sextæ minores, (wie offt erwehnet) bleiben rein. Wann nun ein Intervallum, oder vielmehr eine Concordant sol just bleiben/ so müssen die Intermedia alle beyde gleich seyn/ entweder beyde rein/ oder beyde (eins zu hoch/ das andere zu niedrig) schweben.

Wenn aber das eine Intermedium falsch/ vnd das andere rein ist/ so muß das rechte Intervallum falsch seyn / vnd kan nicht rein bleiben: Idq; ex principio Geometrico. Si enim ad certum numerum incertus addatur, tum totus ille fiet incertus: Vel si ad quantitatem definitam incerta addatur quantitas, tota illa quantitas fiet incerta, & dato uno inconvenienti, sequuntur plura.

Vnd

Diß sey also einfältig geredt vnd deliniiret. Welcher gestalt aber die defectus vnd excessus der Quinten, Quarten, Tertiarum minorum, vnd sextarum maiorum recht demonstriret werden können / sol bald nach diesem auch in etwas angedeutet werden.

Vnd ob nun zwar nicht groß (sonderlich deme der des Stimmens läufftig) daran gelegen / von welchem Clave man den anfang mache / so ists doch bequemlich am F / wenn dasselbe erstlich Chormässig intoniret wird / anzufangen / vnd folget demnach die richtige Ordnung der Concordanten, also:

1 f Chormessiger oder rechter Thon / nach deme sich das Instrument leiden wil / darein wird F rein eingezogen.
2 f c
3 f a Proba.
4 c c Wenn die vorhergehende Concordanten vnnd Quinten,
5 c g nach vorschriebener Art recht eingezogen seyn / so müssen diese fünff Proben auch recht seyn. Als wo in der 1. Proba die
6 c e Quinta, d gegen dem gestimpten a nicht recht schwebet / oder
7 g d etwas falsch stehet / So muß den vorigen Concordanten al-
8 g h len (weil sie entweder in den Quinten zu rein oder zu falsch
9 d d gemacht seyn) nachgeholffen werden / biß das d vnd a auch
d a Prob. 1 seine rechte schwebung erlangt. Wann dañ diese Proba also
10 d fi justificiret ist / So ist kühnlich mit den folgenden fort zufah-
11 a c
c c Prob. 2 ren / vnd sich druff zuverlassen.
12 a a
13 a a Allhier aber / wenn man zum 15. mal stimmen wil / ist
14 a a in acht zu nehmen / daß alsdenn die Quinten vom vnterm
e e Prob. 3 Clave gegen dem öbersten / vff andere weise rückwarts eingezogen werden. Als wenn der vnterste Clavis erstlich gar
15 f b reine in die Quinten eintritt / so muß er ferner hochschwebend
b d Prob. 4 gebracht oder gestimmet werden: Inmassen davon in voriger
16 b d Tabell bericht geschehen.
d g Prob. 5
17 d d

Nach diesem fengt man von dem gestimpten b an descendendo, vnd ziehet nach demselben die Octavam H gar rein ein / Nach dem b das B / nach dem a das A etc. vnd also vollends biß zum vntern Clave. Jedoch / daß man fleissig druff höre / daß solche Octaven just / vnd die vntersten Claves gegen dem allbereit reingestimtem Clave ja nicht zu hoch gemacht werden / denn wo das geschicht / werden die Quinten

so viel deren noch in der tieffen zu gebrauchen seyn/ gar zu vnrein/ vnd verderben das beste vnd reineste Gehör/ wenn volle Griffe gebraucht werden.

Wenn nun dieses descendendo also geschehen/ so procediret man alsdenn ascendendo, vnd zeucht das f nach dem gestimpten fi auch gar rein ein/ daß g nach dem g/ vnd so fort an/ biß gar hindurch so weit das Clavir disponiret ist.

Allhier aber in den obern Clavibus ist noch mehr vnd mit viel fleissigerm vnd schärfferm Gehör/ denn zuvor in den vntersten/ in acht zu haben/ daß man ebenmessig die Octaven gar rein ziehe/ also/ daß die beyden Claves in dem Octavenklange so gar gleich klingen/ als wenn es durchaus nur eine Pfeiffe oder Säite were; Vnnd denn/ daß man allezeit zur Proba die Tertien perfecten zum Iudice vnd Richter behalte; Als wenn das f nach dem fi justificiret ist/ so probier solch f mit dem d/ vnd höre ob diese Tertia perfecta gar reine sey. Item wenn das g nach g gestimmet ist/ so probir das g mit dem h/ wenn das a mit dem a accordiret, so probiere es mit dem f/ vnd wenn dieses alles also hindurch vollendet ist/ so gibt es ohne Betrug eine reine Harmoniam. Aber es will aus vbung vnd vielem gebrauch erlernet werden.

Die 2. Art.

1 f f
2 f c
3 c g
4 g g
5 g d
6 d a
f a Prob. 1.
7 a a
8 a e
9 e h
h g } Pr. 2.
e c } 3.

Allhier muß mit den Quinten vnd Octaven eben diß/ was im vorigen erinnert/ allerdings auch in acht genommen werden.

Diese tertia major f a (wie auch alle andere perfectæ tertiæ) oder Tertia majores muß gar rein seyn: Es kan aber die Tertia viel besser in der Decima, Als nemblich f a gehöret vnd vnterschieden/ auch gar rein eingezogen werden; Aber doch also/ daß die Quinta a d nicht zu sehr falsch/ oder zu rein werde.

Diese beyde Proben müssen eben also/ wie jetzt vom f a angedeutet worden/ vorgenommen werden.

Wann nun diese obgesetzte Claves (dann die Octaven, so wol die Tertiæ perfectæ müssen gar perfect vnd rein/ vnd die Quarten noch mehr als rein eingezogen vnd gestimmet seyn; Die Quinten aber/ wie oben angedeutet/ etwas schweben/ Alsdann werden hernach nur die Octaven auff- vnd niederwerts im gantzen Clavir, ohne die Semitonia, gegen vnd nach einander rein fortgestimmet.

Was aber die Semitonia belangen thut/ muß man erstlich das b zu dem f/ (welches allbereit rein ist) schwebend/ wie alle andere Quinten einziehen/ vnd das b alsdenn gegen der Tertia majore d auch probieren vnd rein einziehen/ welches b/ wie hiebevor gesagt/ gegen der Decima h besser vernommen werden kan; Darauff die

Octav

Octav b ♭ vnd B b: Vnd die Quint ♭ b / doch schwebend. Alsdann muß das ♮ gegen der Decima ♭ probieret / vnd gar rein nachgezogen werden: Folgends die Octava ♭ vnd ♭: Diese drey Claves aber ♮ f ♮ sollen gegen jhren Tertien als a d ♭ gar rein einstimmen: Wiewol solches gegen jhren Decimis (wie jetzt offe gedacht) allezeit eigendlicher zu vernehmen: Vnd hernach jhre Octaven vollends auch einzuziehen seyn.

Die Quinten ♮ ♮ vnd f ♮ / müssen nicht so gar falsch / vnd nicht so gar reine seyn / sondern nur etlicher massen / doch daß sie nicht so sehr wie andere Quinten schweben / damit es / wann aus frembden Clavibus, vnd durch die Semitonia etwas geschlagen wird / nicht gar zu sehr dissonire, Wiewol etliche meynen die Quinta ♮ ♮ müsse gar rein seyn / welches aber meines erachtens nicht passiren kan.

Darumb dann auch die Alten das f ♮ den Wulff genennet haben / Dieweil diese beyde Claves (wenn zu zeiten Secundus Modus ein Thon niedriger außm f / oder sonsten etwas ficte vnd Chromaticè durch die Semitonia solle vnd müsse geschlagen oder getractiret werden) eine gar falsche Tertiam minorem geben: Vnd damit jhnen gleichwol in etwas geholffen würde / haben sie allen andern Clavibus ein gar geringes abgebrochen / vnd die Tertiam Majorem e ♮ nicht zu gar reine / sondern etwas weiter von einander gezogen / damit das ♮ ein wenig in die höhe dem a näher / dem f aber weiter kommen / vnd also fast / wiewol nicht gar pro Tertia Minore zur Noth könne gebraucht werden.

Etliche wollen nicht / daß f vnd ♮ der Wulff sey / sondern der Wulff werde ins ♮ gebracht / dieweil ♮ vnd ♮ nicht kan rein seyn / welches denn die Proba gibt auff allen Orgeln: Etliche meinen der Wulff sey im ♮ f vnd b ♮: Ich aber lasse einem jeden seine Meynung / vnd ist zum besten / daß der Wulff mit seinem wiedrigen heulen im Walde bleibe / vnnd vnsere harmonicas Concordantias nicht interturbire.

Daß aber das f / ♮ vnd ♮ also stehen muß / geschicht vnter andern wegen der Clausulen, welche in diesen schwartzen Clavibus oder Semitoniis formiret werden / vnd gibt im f f / g ♮ / ♭ ♮ kein la fa / oder mi fa; Wie es im a b vnd d ♮ thut. Hergegen so kan in diesen Semitoniis b vnd ♮ hinwiederumb nicht / wie in den andern vorigen clausuliret werden. Aber wenn die schwarze Claves duplirt werden / wie im 2. Theil Num. 39. zusehen / so kan mans haben / wie mans haben wil.

Aber hiervon sol ex consideratione Monochordi in einem andern Tractat ex regulis proportionum fundamentaliter hiernechst / ob Gott wil / mit mehrerm gesagt werden: Denn allhier hat sichs nicht anders schicken wollen / als daß auff gut Orgelmacherisch vnd Organistisch / damit es auch die einfältigen verstehen kendten / hiervon geschrieben vnd etwas auffgezeichnet würde.

Die 3. Art.

Etliche haben im ℭ anzustimmen / vnd sagen diß sey Musicalisch / vnd ex Fundamento. Dann gleich wie die Instrumenta vnd Orgeln vom C (nach dessen Art füssen Thon sie denn genennet werden) mehrentheils anfangen / vnnd denselben Clavem pro fundamento, nicht alleine vnten / besondern auch oben haben / also sey es auch am besten vnd füglichsten in der mitten von mehrgedachtem Clave den anfang zu machen / deren Ordnung aber ist also:

1	ℭ	c	
2	c	g	
3	c	e	
4	g	♭	
5	g	♮	
	e	♮	1. Prob.
6	e	ℰ	
	c	ℰ	2. Prob.
7	♭	d	
8	d	a	
	ℰ	a	3. Prob.
9	♭	♮	
	♮	♮	4. Pro.
10	♮	♮	
11	♮	ℊ	
	a	ℊ	5. Pro.
12	ℊ	ℊ	
13	ℊ	♮	
	e	♮	6. Pro.
14	ℭ	f	
	a	f	7. Pro.
15	f	f	
16	f	b	
	♭	b	8. Pro.
17	b	♮	
	g	♮	9. Pro.

Zu mercken:

Vom anfange biß vff Numero 14. werden die Quinten niedrig schwebend oder sinckend / Nachmals aber müssen dieselben hochschwebend gestimmet werden / denn alsdenn muß sich der vnterste Clavis nach dem obersten richten.

NB.

Hierbey habe ich auch des Calvisij Meynung de Temperatura Instrumentorum vffzusetzen nicht vnterlassen wollen.

Das ist gewiß (sagt er) wenn die Consonantiæ sollen recht klingen / so müssen sie rein

ierein in jhren proportionibus stehen/vnd weder vberheufft noch geringert werden; Vnd dasselbige befindet sich also in voce humana, auch in Posaunen vnd in andern/ welchen man mit menschlichem Athem etwas zugeben oder nemen kan. Denn vox humana lencket sich natürlich zu der rechten Proportion der Intervallorum, vnd gets jhnen zu/ wo etwas mangeln/ oder nimpt weg/ wo was vberley seyn solte.

Auff den Instrumenten aber vnd Orgeln hat es eine andere Meynung/ do seynd er Clavier gar zu wenig/ darumb muß man allda etlichen Consonantiis etwas nemen/ auff daß solches alles nicht auff einem Clave allein mangle.

Die Claves seynd also:

vnd d distant tono majore $\frac{9}{8}$

vnd e Tono minore $\frac{10}{9}$

vnd f distant Semitonio Majore $\frac{16}{15}$

vnd g Tono majore $\frac{9}{8}$

vnd a distant Tono minoro $\frac{10}{9}$

vnd h tono majore $\frac{9}{8}$

vnd c Semitonio Majore $\frac{16}{15}$

Wenn nun die Instrumenta nach diesen proportionibus sollen gestimmet werden/ so würde alsobald aus dem d ins f Semiditonus imperfectus; Denn es ist Tonos minor cum semitonio, vnd fehlet ein ganz Comma; Item/ aus dem d ins würde in der Quinta auch ein Comma mangeln/ welches dann gar zu viel/ vnd die Ohren können solchen mangel nicht erdulden. Darumb solte man billich mehr Clavier haben/ also/ daß man zwey d hette/ die nur ein Comma von einander weren;

Aber weil solches auch in andern Clavibus geschicht/ würden der Clavier, sonderlich wenn die geduppelte Semitonia auch noch darzu kemen/ gar zu viel werden; Darumb muß man die temperatur brauchen/ die ist also.

Dem Tono majori wird ein halb Comma genommen; Dem Tono minori hergegen wird ein halb Comma gegeben. Hinc manifestum, quod Tertiæ majori, quæ constat Tono majore & minore, nihil decedat, vnd bleibet rein; Vnd altera pars videlicet Sexta minor, (daß die Octava erfüllet werde) bleibet auch rein. Dem Semitonio majori aber wird ein vierthel eines commatis gegeben; Daher kömpts/ daß numehr eine Quarta/ welche ein tonum majorem vnd minorem, vnd

ein Semitonium majus hat/ zu grob ist/ weil dem Semitonio quarta pars commatis zugelegt ist.

Also die Quinta hat zween Tonos majores, einen minorem, vnd ein Semitonium; Weil allhier jederm tono majori ein halb comma, vnd also beyden/ ein gantz Comma genommen wird/ vnd hergegen nur drey viertheil commotis gegeben werden/ folget/ daß die Quinta in Instrumenten nicht vollkommen seyn kan.

Weil aber eine Quarta vnd eine Quinta, eine Octavam machen/ welche nicht kan geendert werden/ so folget nothwendig/ wenn ein theil grösser wird/ daß das ander kleiner werde/ vnd darff ferner keiner demonstration nicht. Divide grossum in duas partes, sunt utrobique sex nummi: Si jam alterutri parti dabis septem nummos, necesse est, altera pars habeat tantum quinque nummos, si grossus integritatem custodire debet, & non minui aut augeri.

Wenn aber die Orgelmacher sagen/ die Quarta d g schwebt: Die Tertia minor g b schwebt auch: Ergo so ist die Sexta minor d b rein/ etc. Das ist wol etwas nach jhrer Art/ aber nicht recht secundum artem & demonstrationem geredet/ sondern wenn ich demonstriren wil/ daß die Sexta minor rein sey/ muß ich also sagen.

Tertia major & Sexta minor constituunt Octavam; Sed Tertia major in temperatura retinet suam veram proportionem; Ergo necesse est, ut & sexta minor suam retineat, & legitima sit. Sic Quinta & Quarta constituunt duplam, sive octavam; & Quinta in temperatura per Quartam partem Commatis minuitur: Ergo necesse est, ut Quarta, quæ conjungitur, quartâ parte commatis augeatur: Et contra, sic de aliis. Necesse enim est, ut de partibus judicetur ex integro.

Das IV. Capitel.

Allhier were zwar auch noch sehr hochnötig einen außführlichen Bericht zugleich mit einzubringen/ wie vnd welcher gestalt eine Newe Orgel könne/ müsse vnd solle/ geliefert/ auch durch vnd durch im Augenschein vnd Gehör (visu & auditu) 1. An dem Geheimnisse des Windes/ so aus der wilden Lufft durch die Blasebälge vnnd alle Windführungen/ biß oben zur Pfeiffen hinaus wiederumb in die Lufft/ observiret; 2. Der Laden Fundamenta an allen verborgenen Gebrechligkeiten/ so allbereit verhanden vnd künfftig erfolgen/ examiniret; 3. Die Pfeiffen an Flöit- vnd Schnarr Wercken in jhren justen mensuren vnd intonationen

mit

it sonderlichen fleiß probieret werden: 4. Item/ Was vom Bestande vnnd Verstande der Inventionen des Eingebewdes/ vnd andern geheimbten defecten, so billich zu verwerffen/ vnd vielleicht auch denen/ die sich es nicht düncken lassen/ nbekant seyn möchten) zu eröffnen vnd zu demonstriren nöthig seyn möchte. 5. Vnd dann wie ein Orgel-Werck/ zusampt den Schnarr-Werken/ vnd in allen fürllen den mängeln/ so nicht fundamentaliter oder im Fundament entstehen/ von eim Organisten in gebewlichen wesen erhalten werden könne.

In billicher Betrachtung/ daß jetzo auch in den kleinen/ so wol als grössern Städten/ die Gemeinten zu Ehren/ Lob vnd Preiß dem Namen Gottes des Allerhöchsten ein Orgel-Werck zuverfertigen vnd setzen zu lassen/ keine Vnkosten sparen/ nd doch vnterschiedlichen sehr vbel angeführet werden; Also/ daß hernacher an solen Wercken offte mehr nachzubessern/ vnd von einem Jahr zum andern zu flicken nd zu sticken fürfelt/ dahero dann vngleich höhere Vnkosten vervrsacht werden/ s es anfänglichten nicht hette gekostet/ wenn man es einem rechtschaffenen Meister dinget hette.

Denn wenn etliche deroselben Orgeln von jhren Meistern (es geschehe denn ß Geitz/ Vnwissendheit der Kunst/ oder aus laßfertigem zusehen auffs Gesinde/ d vnbestendigkeit allerhand materialien) also obiter vnd nicht fundamentali r hingemacht/ vnd auch wol der zeit halber (damit mancher den Namen habe/ l/ daß er vor andern bald fertig werden könne) von der Hand hinweg geschlagen rden; da erhebt vnd findet sich den alsobald ein heule/ so außm bösem Fundament brechen der Laden/ oder sticken vnd hemmen im angehenge der Ventilen vnnd laviren, oder aus dem außeinander quellen/ vnd zusammen trucknen des Holzes/ vnterschiedlichen örthern herfleust: Bald zeucht ein Register linde/ das andere rt; Eins halb/ das andere gantz abe; Bald bleiben sie gar behalten/ zerbrechen vnd reissen/ daraus grosse Vngelegenheit erfolget: Bald setzen sich die Pfeiffen/ gen jhrer Schwachheit/ vnd all zu geringen Metalls/ bald fallen dieselb jhrer Oelast vnd vbeln fassung halber gar vberhauffen/ oder stehen vnd hengen durch vnd er einander/ als wenn volle Bauren eine Kirchmeßtantz darunter gehalten; aher die Intonation verhindert/ das accort Stimmen zergehet/ vnd ein abscheuGehör daraus vervrsachet wird. Bald gehet der Wind hier vnd dar aus/ vnd schwindet/ bleibt auch noch wol gar ausser seiner Macht: Bald ist er im Winter starck/ im Sommer zu schwach; Bald muß man zweene/ bald drey Calcanten, vmb des schweren trettens/ offt vmb des geschwinden lauffens willen/ zulegen/ Vnnd was der vielen Mängel vnnd defecten, die sich von einer zeit

zur

zur andern vernemen lassen/ mehr seynd. Daß demnach aus oberzehlten fürfallenden defecten offtmals einem rechtschaffenen Organisten so bange dabey wird/ daß er viel lieber in eine Schewren zu treschen/ als auff eine solche Orgel zu schlagen gehen solte.

Vnnd ob zwar wir Menschen nicht ewigwerende dinge/ daran sich gantz kein mangel ereugen solte/ machen können: So bezeugt doch die Erfahrung/ daß etliche Orgelwercke/ wenn sie von erfahrnen vnd fleissigen observanten gefertiget worden/ zu 50. 60. 70. 80. Jahren ohne sonderbare Revidirung dahin stehen/ vnd ohne einigen Fundament defect an Laden/ Pfeiffen/ Bälgen/ Eingebäwde vnd aller anderer Beweglichkeit sich so just befinden lassen/ daß solche zum offtern die newen Orgeln weit vbertreffen/ vnd daher billich solch herrlich Geschöpff Gottes/ an dessen Invention vnsere liebe Vorfahren so grossen fleiß gewendet/ höchlich gerühmt/ gelobt/ vnd davon geschrieben wird.

Damit aber nun diesem allen auffs beste vnd müglichste fürzukommen/ die Kirchen nicht also böslich in Vnkosten gebracht/ vnd mancher guter Organist solcher schweren perturbirung an den Orgeln geübriget seyn möge; So ist nicht alleine hoch von nöten/ daß die Inspectores vnnd Kirchväter zuvor/ ehe sie bawen lassen wollen/ mit erfahrneu Organisten/ die mit den Orgelmachers nicht laviren oder heucheln möchten/ sich bereden/ vnd in jhrem beysein die disposition der stimmen vnnd des gantzen Wercks vordingnüsse/ dem Orgelmacher antragen vnnd contrahiren helffen; Sondern es wil auch allhier die noth erfodern/ daß/ wie oben erwehnet/ ein gewiß Tractetlein von diesem allen richtig verfasset/ vnd in druck publiciret werde.

Derowegen ich dann bey vorgedachtem meines gnädigen Fürsten vnd Herrn bestaltem Orgel- vnd Instrumentmacher/ Esaia Compenio, (welcher mir in vorgesetztem Bericht vnd Vnterricht von alten vnd newen Orgeln sehr beyräthig gewesen) mit allem fleiß angehalten/ daß er ein solch Tractätlin fassen/ vnd den Kirchen/ Organisten vnd Orgelmachern zum besten in öffentlichen druck kommen lassen wolte:

Worzu ich jhme dann meines Theils nicht allein beförderlich/ sondern auch nach meinem geringen verstande vnd vermügen/ beyräthig vnd behülfflich zu seyn/ dem gemeinen Nutzen zum besten/ mich schuldig erachte.

Vnd sol ein solch Opusculum vnd Tractätlin/ weil es sich hier hinten an zu setzen nicht allerdings schicken wollen/ ob Gott wil/ bald folgen.

E N D E.

Fünffter

Fünffter Theil TOMI SECUNDI:

Darinnen
Disposiciones etlicher
Vornehmen Orgeln Werck in Deutschland/
Als

I. Costnitz.
II. Ulm.
III. Dantzig.
IV. Rostock.
V. Lübeck. { S. Peter. / vnser lieben Frawen. im Thumb.
VI. Stralsund.
VII. Hamburg. { S. Jacob. / S. Peter.
VIII. Lünenburg/ S. Johannis.
IX. Breßlaw.
X. Magdeburg. { Thumb. / S. Johannis. / S. Ulrich. / S. Peter. / S. Catharinen.
XI. Bernaw.
XII. Halla vnser lieben Frawen.
XIII. Braunschweig im Thumb.
XIV. Leipzig { S. Niclas. / S. Thomas.
XV. Torgaw.
XVI. Halberstadt. { S. Merten. / zun Barfüssern.
XVII. Cassel. { Freyheiter Kirchen. / Brüderkirchen. / Schloßkirchen.
XVIII. Bückeburg.
XIX. Dreßden Schloßkirchen.
XX. Grüningen Schloßkirchen.
XXI. Hessen die höltzerne Orgel.
XXII. Schöningen Schloß Capell.
XXIII. Noch andere sechs Dispositiones.

M. P. G.

I.

Costnitzer Orgel.

Der Costnitzer vnd Ulmer Orgel Disposition, hat mir/ wie sehr ich mich auch

darnach bemühet/ biß anher nicht werden können: Allein daß mir es also/ wie allhier gemeldet wird/ zugeschickt worden.

Die Orgel zu Costnitz sol ein groß gantz Werck seyn: Der erste Organist hat Hans Bucher geheissen/ der jetzige Johann Deutlein.

Hat vber 3000. Pfeiffen/ vnd 70. Register. Die gröste Pfeiffe wigt mehr denn 3. Centner/ vnd ist 24. Schuh lang.

Auff der Lehnen vmbher stehen 14. Engel/ haben rechte Pfeiffen/ so mit eingehen.

Der Blaßbälge sind 22. ein jeder 10. Schuch lang/ vnd 4. Schuch breit: Das Leder kostet mehr als 200. gute gülden.

II.

Vlmer Orgel.

Diese Orgel ist vor 30. Jahren erbawet/ vor 12. Jahren aber wiederumb renoviret: Die Renovation ist bey 7000. gute gülden zu stehen kommen.

Die gröste Pfeiff helt 315. Vlmer Maß Wein/ das sind 157½. Stübichen/ oder bald 8. Emmer oder vier Ahmen.

III.

Die grosse Orgel zu

Dantzig

In S. Marienkirche/ So Anno 1585. von Iulio Antonio erbawet worden/ helt 55. Stimmen.

Im OberWerck seynd 13. Stimmen.

Dieser Stim ein jede hat 48. Pfeiffen.

1. Principal 16. fuß
2. Holflöite 16. fuß
3. Quintadehna 16. fuß
4. Spillpfeiffe 8. fuß
5. Octava 8. fuß
6. Quintadehna 8. fuß
7. Offeflöite oder Viol 3. fuß
8. Spillpfeiffe 4. fuß
9. Viol 4. fuß
10. Sedecima
11. Rauschquint
12. Zimbel hat 144. Pfeiffen. Ist derwegen dreyChöricht.
13. Mixtur hat in alles 1152. vnd auff jeder Clavem 24. Pfeiffen.

In der Brust- oder VorPositiff 8. Stimmen.

1. Gedacte Stimm 8. fuß
2. Gedact 4. fuß
3. Principal 4. fuß
4. Quintadehna 4. fuß
5. Zimbel
6. Duneeken 2. fuß
7. Regal stugend 8.
8. Zim-

8. Zincken 4

Im Rückpositiff.

18. Stimmen.

1. Principal
2. Holflöit oder Holpfeiff } 8. fuß
3. Spillpfeiff oder Blockfl.
4. Octav
5. Offenflöit oder Viol } 4. fuß
6. Kleine Blockflöit
7. Gembßhorn
8. Sedecima
9. Flöit
10. Waldflöit
11. Rauschquint
12. Nasatt
13. Zimbel von 144. Pfeiffen
14. Mixtur von 220. Pfeiffen
15. Trommet } 8. fuß
16. Krumbhorn
17. Zincken } 4. fuß
18. Schallmeyen

Im Pedal zum Ober Wercke

4. Stimmen/ ein jede von 43. Pfeiffen.

1. Groß Vnter Baß von 32. fuß
2. Vnter Baß 16
3. Posaunen Baß 16
4. Trommete 8. fuß

Im Pedal auff beyden Seitten.

12. Stimmen.

1. Flöiten oder Octava 8. fuß
2. Gedact 8. fuß
3. Quintadehna 4. fuß
4. Superoctav 2.
5. Nachthorn
6. Rauschquint
7. Bawerpfeiff
8. Zimbel von 144. Pfeiffen
9. Mixtur von 220. Pfeiffen
10. Spitz oder Cornett
11. Trommeten oder Schallmeyen.
12. Krumbhörner.

Vber das seynd noch in der gantzen Orgel 3. Tremulanten, vnd 1. Trummel im Baß.

Daß also 60. Register in alles verhanden seyn.

IV.

Das Werck zu

Rostock /

Welches von Heinrich Glovaz Bürger daselbsten gebawet/ vnnd Anno 93. absolvirt worden/ Auch zu bawen 5000. gülden gekostet/ hat 39. Stimmen.

14. Blaßbälge.

3. Clavir, deren das öberste zum Ober Werck / das mittelste zur Brust / vnnd das vnterste zum Rückpositiff gehört vnd gebrauchet wird.

Im OberWerck
6. Stimmen.

1. Weit Principal. 16. Fuß
2. Mixtur.
3. Zimbel.
4. Gedact. 16. Fuß
5. Octav. 8
6. Superoctav. 4

Im BrustWerck
12. Stimmen.

1. GeigenRegal. 4
2. Krumbhorn. 8
3. Sedetz. 1
4. Suisflöit. 1
5. Superoctav. 2
6. Blockflöit.
7. Regal. 8
8. Zimbel.
9. Waltflöit. 1
10. Spillpfeiffe.
11. Naßpfeiffe. 1
12. Gedact. 8

Im Rückpositiff.
12. Stimmen.

1. Principal. 8
2. Quintadehna. 8
3. Octav.
4. Waldflöit.
5. Mixtur.
6. Trommet.
7. Gedact.
8. Offenflöit.
9. Gembßhorn.
10. Superoctav.
11. Zimbel.
12. Pommert.

In den SäittenBässen zur lincken Hand:
9. Stimmen.

1. Posaunen. } (Barem ist ein Aequalgedact gar still vñ linde intoniret)
2. Schallmey.
3. Cornett.
4. Barem.
5. Gedact. } Baß.
6. Octav.
7. Superoctav.
8. Bawerflöiten.
9. Regal.

V.
In Lübeck.
I.

Die Orgel zu S. Peters Kirchen / so M. Gottschaldt Burckart ein Niederländer gemacht / hat 45. Stimmen. 3. ManualClavir von C biß ā Coppel zum Oberwerck vnnd Rückpositiff vnnd Coppel zum Pedal vnd Rückpositiff. Das Pedal aber gehet vom C mit dem G vnd R biß oben ins d.

Im OberWerck seynd
13. Stimmen.

1. Principal von 16. Füssen
2. Spillpipe 8. fi.
3. Klein Spillpipe. 4

4. Super-

4. Superoctava. 4
5. Rauschquinta 4
6. Kleinoctava 4
7. Groß Octava 4
8. Borduna 24. fl.
9. Dulcian 16
10. Feld Trommeten 16
11. Scharff Zimbel.
12. Mixtura
13. Gedact 8. fl.

In der Brust 8 Stimmen.

1. Gedact vff 8. fl.
2. Offenflöit 4. fl.
3. Scharff Regal
4. Harffen Regal
5. Geigen Regal
6. Siselitt
7. klein Quintadehna
8. Sedecima.

Im Rückpositiff 14. Stimmen.

1. Principal von 8. Fuß
2. Octava 4
3. Quintadehna.
4. Gembßhorn
5. Krumbhörner
6. Gedact vff 8. fl.
7. Querpipe
8. Feldpipe
9. Superoctava
10. Trommeten 8. fl.
11. Baerpipen
12. Blockflöiten 4. fl.
13. Zimbel
14. Mixtur.

Im Pedal 10 Stimmen.

1. Principal Baß 32. fl.
2. Gedact Baß 16. fl.
3. Blockflöiten B. 16
4. Decem Baß
5. Super octaven B. 8
6. Mixtur B. 8
7. Dusan B. 16
8. Passunen Baß 16
9. Schallmeyen B.
10. Cornett Baß 8

Die 2. Orgel.

Bey vnser lieben Frawen / welche M. Bartold N. verfertiget / begreifft 46. Stimmen / 3. Manuai Clavir, deren die beyde obersten vom D. biß ins $\overline{a}$. Das vnterste vom C biß ins $\overline{a}$. Das Pedal aber vom C biß ins $\overline{d}$ hinauff steiget.

Item Coppei zum Pedal vnnd Manuall.

Oben in der Orgel sind 7. Stimmen.

1. Principal vnd Ventile.
2. Großoctava
3. Kleinoctava
4. Rüschquint
5. Scharff Zimbel
6. Superoctava.
7. Mixtur

Im Rückpositiff
20. Stimmen.

1. Gemßhörner
2. Blockpfeiff 4. fuß
3. Principal
4. Zimbel
5. Mixtur
6. Superoctava
7. Principale
8. Feldpfeiffe
9. Octava
10. Borduna
11. Offenflöit von 8. fuß
12. Gedact von 8. fuß
13. Dulcian oder Fagott 8. ft.
14. Querpfeiffe 4
15. Offenflöit 4
16. Octava 4
17. Superoctav
18. Mixtur
19. Dulcian oder Fagott 16
20. Trommeten

In der Bruſt
5. Stimmen.

1. Regal
2. Zinck oder Cornett
3. Krumbhorn
4. Baarpfeiffe
5. Gedact.

Im Pedal 14.
Stimmen.

1. Groß Principal Vnter Baß.
2. Duppelt Vnter Baß.
Ventile zu allen Röhren Bässen oben in der Orgel/ als Dulcian B. Schallmeyen B. vnd Cornet B.
3. Vnter Baß.
Ventile zu allen Pfeiffen vnd Bässen im Stuel.
4. Mixtur Baß im Stuel.
5. Trommeten Baß.
6. Bassunen B.
7. Schallmeyen B.
8. Feldpfeiffen B. im Stuel.
9. Klein Octaven B.
Ventile zum Bassunen- vnd Trommeten B. im Stuele.
10. Dulcian Baß
11. Cornett B.
12. Groß Octaven Baß im Stuel.
13. Dezehm Baß im Stuel.
14. Quintadehnen B. im Stuel.

Die 3. Orgel.

In der Thumbkirchen hat M. Jacob N. Anno 1606. zu ende gebracht/ darin 30. Stimmen. 2. Manual Clavir von C biß ins a.

Vnd Pedal vom C biß ins c zu finden.

Im Ober Werck
sind 7. Stimmen.

1. Principal von 8. ſ
2. Bordun oder Gedact 16. ſ
3. Octava 4
4. Superoctava

5. Quint

Qnint 3
. Zimbel
. Mixtur.

Im RückPositiff
14. Stimmen.

Principal 8. fi.
. Gedact 8. fi.
Octava 4. fi.
. Superoctava 2. fi.
. Querflöiten 4. fi.
. Blockflöiten
. Gemßhorn
. Offenflöit
. Nasatt
. Sifliet
. Mixtur
. Zimbel
. Trommet 8. fi.
. Regal.

Im Pedal 9 Stimmen.

Vntersatz von 16. fi.
. DulcianBaß 16
. DezemB.
. FeldpipenB.
OctavenBaß
. CornettenB.
. TrommetenB. 8. fi.
. QuintadehnenB.
. GedactBaß.

Stralsund /

Dessen Meister Nicolaus Maaß gewesen/ der sich hernach bey Kön. Majest. In Dennemarck vffgehalten/ hat 43. Stimmen.

Im OberWerck
sind 10. Stimmen.

1. Principal 16. fuß
2. Quintadehna 16. fuß
3. Spillpfeiff 8. fuß
4. Octava 8. fuß
5. Octava 4
6. Dolcian 8
7. Quint 3
8. GroßGedact 8
9. Mixtur 12. fach
10. Zimbel 3. fach

Im Pedal 11. Stimmen.

1. Vntersatz 16. fuß
2. Principal 8
3. OctavenBaß 4
4. Bawrflöit 2
5. Nachthorn 1
6. Zimbel 2. fach
7. PosaunenBaß 16
TrommetBaß 8
CornettBaß 4
GedactBaß 8
QuintadeenBaß 4

Im

Im Rückpositiff
11. Stimmen

1. Principal
2. Gedact
3. Quintadehn
4. Octava
5. Holflöite
6. Spillpfeiffe.
7. Mixtur
8. Zimbel
9. Trommeten
10. Fagott
11. Ein Schnarrwerck mit engen Cörperen gleich aus: L B bötze.

In der Brust 11
Stimmen.

1. Principal	4. fl.
2. Gedact	4
3. Nasatt	2
4. Suiflöit	2
5. Schweitzerflöit	1
6. Krumbhorn	8
7. Regal	8
8. Geigend Regal	4
9. Querpfeiffe im Discant	
10. Zimbel	
11. Mixtur.	

VII.

In Hamburg

I.

Die zu S. Jacob hat 53. Stimmen neben den Trebulanten, vnd 18. kleinen Blaßbälgen/ auch 3. Clavir.

Im Ober Werck 9
Stimmen.

1. Principal	12. Fuß Thon im F angehende.
2. Octava	6. Fuß
3. Quintadeen	12. Fuß
4. Holpipe	6. Fuß
5. Holflöit	3. Fuß
6. Querpipe	6. fuß Thon 12. Schue lang/ vnd ist offen.
7. Rußpipe	
8. Scharp.	
9. Mixtur.	

Oben in der Brust 11
Stimmen.

1. Principal	8. fuß/ angehende im C
2. Holpipe	8. fuß
3. Flöite	4. fuß
4. Offen Querflöite	4. fuß Thon / 8. füsse lang.
5. Nasatt vff die Quint	3. fuß
6. Gembshorn	2. fuß
7. Kleinflöit	2. fuß
8. Klingende Zimbel	3. Pfeiffen starck
9. Trompette	8. Fuß
10. Regal	8. fuß
11. Zincke	8. fuß vom f biß ins a / wie gebräuchlich.

Vnten in der Brust 4,
Stimmen.

1. Krumbhorn	8. fuß
2. Quint-	

2. Quintflöit 3. Fuß
3. Waltflöit 2. Fuß
4. Spitzflöite vff 4. Fuß
im Discant.

Im Rückpositiff.
15. Stimmen.

1. Principal 8. Fuß im C
2. Octava 4 Fuß
3. Scharp.
4. Mixtur.
5. Gedact 8. ft.
6. Quintadeen. 8. Fuß
7. Holflöit 4. fuß
8. Blockflöit 4. fuß
9. Gembßhorn 2. fuß
10. Ziflöit
11. Klingende Zimbel
12. Schalmeyen 4. fuß
13. Baapfeiffe 8. fuß
14. Regal 8. fuß
15. Krumbhorn. 8. fuß

Im Pedal 14.
Stimmen.

1. Principal aus dem F 24. fuß
2. Mixtur, wobey 1. Baß von 12. fuß
3. Principal C 16. fuß
4. Groß Baß 16. fuß
5. Octava 4. fuß
6. Gembßhorn Baß
7. Spitzquinte
8. Zimbel
9. Mixtur
10. Spillpipe 4. fuß
11. Krumbhorn 16. fuß
12. Bassaune 16. fuß
13. Trommete 8. fuß
14. Cornett 2. fuß

II.

Die bey S. Peter helt in sich gleicher gestalt 3. Clavir 42. Stimmen/ 9. Bälge vnd Tremulanten.

Das Ober Werck im mittelsten Clavier hat 9. Stimmen.

1. Principal 12. Fuß angehende im F.
2. Quintadehna 12. fuß F
3. Octava 6. fuß F
4. Gedact 8. fuß C
5. Holflöite 3. fuß F
6. Rußpipe
7. Scharp
8. Mixtur
9. Zimbel

Das Brustpositiff oben in der Orgel/ gehört zum obersten Clavir, vnd hat 10. Stimmen.

1. Principal 8. fuß C
2. Holpipe 8. fuß
3. Holflöite 4. fuß
4. Nasatt auff die Quinta 3. fuß
5. Gembßhorn 2. fuß
6. Kleinflöit 2. fuß
7. Zimbel 3. Pfeiffen starck
8. Trompette 8. fuß
9. Regal 8. fuß
10. Zincke 8. fuß

Das vnterste Brust Positiff ist an das Ober Brust Positiff angehenget: Vnnd hat nur.

1. Krumbhorn	8. fuß

Das Rück Positiff gehöret zum vntersten Clavir.

Vnd hat 11. Stimmen.

1. Principal.	8. fuß E.
2. Quintadehna.	8. fuß.
3 Gedact.	8. fuß.
4. Hollfloitte.	4. fuß.
5. Octava.	4. fuß
6. Siflöit.	
7. Scharp.	
8. Mixtur.	
9. Baarpfeiffe.	8. fuß.
10. Regall.	8. fuß.
11. Krumbhorn.	8. fuß.

Im Pedal seynd 11 Stimmen.

1. Principal.	24. fi. ex F
2. Groß Baß oder Untersatz	von 16. fuß ins C.
3. Octava	8. fi.
4. Gedact	8. fi.
5. Gembßhorn Baß	
6. Zimbel	
7. Mixtur	
8. Bassaune	16. fuß
9. Trompette	8. fuß
10. Krumbhorn	16. fuß
11. Cornett.	2. fuß

VIII.

Die Orgel zu S. Johannes in

Lüneburgk.

Welches ein trefflich Werck von 27. Stimmen/gar hell vnd scharff/vnnd mit Springladen gezieret/sol im Niederlande/vnnd wie man saget/zum Herzogen Busch/ohn gefehr vor siebenzig Jahren verfertigt/vnd zu Schiff herausser gebracht seyn/hat 1. Tremulant. 2. Ventil, vnter welchem eines zum obersten Clavir/das andere zum Rückpositiff gehöret.

3. Clavir, das mittelste/als das gröste Werck hat vnten ein gantz Octava mehr/als sonsten andere Clavir in gemein: Nemblich noch eine andere Octaven vnter das grosse C/welche Octava dem Pedal angehenget ist/vnd darzu gebrauchet wird. Sonsten seynd diese 3. Præstanten oder Principale in den dreyen Clavirn alle gleich/vnd nicht tieffer als 4. fi. thon.

Das mittelste Clavir/welches das gröbste Werck seyn sol:

Hat 8. Stimmen.

1. Mixtur	stehen alle vff der Laden.
2. Præstant	
3. Octava	
4. Nachthorn Baß	
5. Scharp	
6. Trommeten B.	
7. Buerflöiten B.	
8. Untersatz. Diese Stimme stehet an der	

halben

halbe / vnnd ist von eim Orgelmacher zu Hamburg/mit Namen M. Dirich/ ohngefehr vor 40. Jahren daran gesetzt worden.

Das oberste Positiff vnnd Clavir hat 8. Stimmen.

1. Superoctava
2. Nasatt
3. Flöite
4. Gemßhorn
5. Præstant
6. Zimbel
7. Holpipe.
8. Tormmete

Das RückPositiff oder vnterste Clavir: 11. Stimmen.

1. Præstant
2. Scharp
3. Klein Holpipe
4. Quintadehna
5. Baarpipe
6. Mixtur
7. Schallmey
8. Regal
9. Sistöit
10. Koppeldone oder Octava
11. Rußpipe.

IX.

Die newe Orgel zu Breßlaw

Ist von Michael Hirschfeldern zwar angefangen/ hat aber wegen seines zeittigen absterbens nicht verferriget können werden / vnd wenn dieses Werck dergestalt / als hier nachfolgende Verzeichnüß lautet / absolvirt were worden/ hette ich mir dasselbe zu sehen vnd zu hören wol wüntschen mögen.

1. Groß Principal
   Chormaß Principal
   Doppelt Principal
   } Mit einm Register 8. fuß
2. Gedactsl. vnter Chor.
   Gedactflöite Chormaß
   Doppeltflöite
   } Mit einem Register.
3. Offen Chormaß besondere Art
   Octava
   Duplicat dieses
4. Offen Octava
   Sedecima offen
   Duplicat dieses.
5. Sedecima offen
   SuperSedecima offen
   Duplicat dieses.
6. Gedactflöite
   Sedecima
   Duplicat dieses.
7. Thubalflöite Chormaß
   Thubalflöite Octav
   Duplicat dieses.
8. Dulcian vnter Chormaß
   Krumbhörner Chormaß
   Duplicat dieses.
9. Quinta ex Octava
   Quinta ex Sedecima
   Duplicat dieses.
10. Zimbel grob
    Zimbel klein
    Duplicat dieses.

11 { Grobe Mixtur vnter Chormaß.
Kleine Mixtur Chormaß.
Duplicat dieses

NB. Vnter Chormaß ist 16. fuß
Chormaß 8. fuß
Octava 4. fuß

Summa 33. Stimmen vnd 11. Register.

1. Sedecima offen/ Principal Art.
2. Super Sedecima offen scharff
3. Zimbel scharff
4. Spitzflöite oder Gembßhorn
5. Querpfeiffe
6. Gar klein Flöiten
7. Sedecima offen ander Art
8. Super Sedecima vffn andere art.
9. Quint de tono Chormaß
10. Gedacktflöite Octava
11. Quint ex Sedecima
12. Zimbel scharff
13. Gedactflöite Chormaß laut
14. Mixtur Chormaß
15. Schallmeyen Baß/ welcher Geigen art Chormaß
16. Harffen Principal.

Aus diesen Stimmen werden nun zum vnter Clavir einzelne Stimmen genommen.

Als

1. Gedactflöite Octava.
2. Gedactflöite Sedecima.
3. Quint de tono Chormaß.
4. Quint ex sedecima
5. Sedecima offen
6. Zimbel
7. Querpfeiffe
8. Schalmey Chor
9. Mixtur Chor.

Bässe im Pedal.

1. Groß Baß
2. Vnter Chor Baß
3. Chor Baß
4. Octav Baß
5. Flöiten Baß vnter Chor
6. Dulcian Baß
7. Vnter Chormaß Baß
8. Mixtur Baß
9. Posaunen vnter Chor Baß
10. Posaunen Chormaß Baß
11. Trommeten Baß Chormaß.

X.

Verzeichniß der Stimmen vnd Registern in den Orgeln zu Magdeburg.

Die 1. im Thumb.

Von M. Heinrico Compenio vffgerichtet/ vermag 42. Stimmen. 2. Tremulant. Vogelgesang/ Trummel. 2. Clavir vom C biß c̄. Pedal von g biß ins d. 12. Lederne Blasbälge.

Im Ober Werck

1. Principal 16. fuß
2. Principal Baß abgesondert 16. fuß
3. Principal grosser Vntersatz.

biß

biß ins F. von 24. fuß

4. Zimbel mit 3. Pfeiffen
5. Mixtur mit 12. vnd 15. Pfeiffen
6. 7. Quintadehn Vntersatz mit ein abgesonderten Baß. 16. fuß
8. 9. Grosse Octava 8. fuß mit ein abgesondertem Baß.
10. Grosse Quinta 6. fu.
11. Klein Octava 4. fu.
12. Grob Gedact 8. fu.
13. Klein Gedact 4. fu.
14. Klein Quint 3. fu.
15. Nasatt 1. oder 3. fu.
16. Nachthorn 4. fu.

In der Brust 6. Stimmen.

1. Principal 2. fu.
2. Zimbel doppelt.
3. Mixtur 6. fach
4. Flachflöte 4. fu.
5. Grob Mässing Regal 8. fu.
6. Mässing Regal singend 4. fuß

Zum Pedal auff beyden Seitten.

9. Stimmen.

1. Posaun Baß 16. fuß
2. Klein Posaun Baß 8. fuß
3. Schalmey oder Cornet 4. fuß
4. Singend Cornett von Mässing 2. fuß
5. Bawrflöit Baß 1. fuß
6. Nachthorn Baß 4. fuß
7. Zimbel Baß 3. Pfeiffen starck

Hindern Wercke stehet auff einer sonderlichen Lade.

8. Gedacter Vnter Baß 16. fuß
9. Groß Gemßhorn Baß 8. fuß

Im Rückpositiff.

1. Principal 8. fuß
2. Zimbel doppelt
3. Mixtur 3. fach
4. Rohrflöite 4. fuß
5. Quintadehn 8. fuß
6. Schwiegel 4. fuß
7. Octava 4. fuß
8. Gemßhorn 4. fuß
9. Quinta 3. fuß
10. Suiflöit 2. fuß
11. Gedact Quinta 3. fuß
12. Kleine Gedact 2. fuß
13. Trommeten 8. fuß
14. Dulcian von Holtz 16. fuß

Die 2. Orgel zu S. Johannis hat 32. Stimmen.

Im Ober Werck seynd 14. Stimmen.

1. Præstanten 16. fuß
2. Quintadena mit einem Register
3. Quintaden Baß 16. fuß
4. Vntersatz Baß 16. fuß
5. Octava 8. fuß
6. Gedact 8. fuß
7. Gemshorn 8. fuß

8. Superoctava 4. fuß
9. Quintflöiten 4. fuß
10. Quinta 3. fuß
11. Mixtur
12. Zimbeln
13. Quint Baß } Mit einem Regi-
14. Zimbel Baß. } ster.

In der Brust
6. Stimmen.

15. Nachthörnichen.
16. Zimbelchen.
17. Quintadeen.
18. Bassunen Baß.
19. Cornetten Baß.
20. Bawrflöiten Baß.

Im Rückpositiff.
12. Stimmen.

21. Præstanten 8. fuß
22. Quintadeena 8. fuß
23. Spitzflöiten
24. Octava 4. fuß
25. Gedact klein
26. Quinta
27. Superoctav
28. Sifflitt
29. Mixtur
30. Zimbeln
31. Trommeten
32. Sordunen.

Die 3. Orgel zu S. Vlrichs Kirchen ist von 41. Stimmen / deren etliche halbieret / die aber nicht halbieret / haben 43. Pfeiffen. 2. Tremulanten, Ventil zum Werck- Brust- vnd Positiff. Item / Alteration, Trummel.

Im Ober Werck
sind 12. Stimmen.

1. Præstanten 16. fuß
2. Principal 8. fuß
3. Groß Gedact. 8. fuß
4. Quinta 6. fuß
5. Quintadeen 4. fuß
6. Holschell 4
7. Sedez 4
8. Octav 4
9. Schwiegel 4
10. Mixtur Graphicalis 10 Pfeiffen pro Choro, in der Summ. 864.
11. Mixtur Minoralis 8. pro Choro
12. Untersatz Baß 16. fuß

Im Brust Positiff.
1. Siffloit
2. Quinden
3. Regal
4. Vogelgesang oder Nachtigall.
5. Coppel
6. 7. Posaun Baß } Jeden 2. Register
8. 9. Regal Baß. } zertheilt.
10 Flöiten Baß
11. 12. Kleinen Schreyer. 2. Register.

Im Rück Positiff.
1. Principal oder Præstanten. 8. fuß
2. Octavagiol
3. Quint
4. Groß Gedact
5. Superoctav

6. Klein

6. Klein Gedact
7. Sifflit
8. Zimbel
9. Singend Regal
10. Gembßhorn
11. Quint Spitz
12. Gedact Baß
13. Superoctav
14. Klein Gedact Baß
15. Sedetz
16. Cornett oder Zincken.
17. Krumbhörner.

IV.

In der Orgel zu S. Peter/ sind alles in allen 33. Stimmen.

1. Principal	8. füssen
2. Zimbeln	
3. Quint	3. fuß
4. Mixtur	
5. Octav	4. fuß
6. Querflöiten	4. fuß
7. Grobgedact Manualiter	8. fuß
8. Grob Gembßhorn	8. fuß
9. Groß Quintadeen/ manualiter	8. fuß

Bässe im Pedal.

1. Groß Quintadeen Baß.	16. fuß
2. Gedacter Untersatz	16. fuß
3. Zimbeln Baß	
4. Bawrflöiten Baß	1. fuß
5. Holflöiten Baß	2. fuß
6. Quintflöiten Baß.	

In der Brust zum Manual
4. Stimmen.

1. Nachthorn	4. fuß
2. Quintflöit oder klein Gedact	2. fuß
3. Zimbeln zweyfach	
4. Regal.	

In der Brust auff beyden seiten zum Pedal.
3. Stimmen.

1. Posaunen Baß
2. Trommeten Baß
3. Schallmeyen Baß.

Im Rückpositiff
12. Stimmen.

1. Principal	4. fuß
2. Trommeten	8. fuß
3. Quintadehna	8. fuß
4. Gembßhorn	4. fuß
5. Mittelgedact	4. fuß
6. Klein Regal	
7. Octava	
8. Quinta	
9. Kleingedact	
10. Sifflit	
11. Mixtur	
12. Zimbeln.	

V.

Die newe Orgel bey S. Catharinen ist gesetzt mit 33. Stimmen. 3. Claviern/ zum Ober Werck Brust- vnnd Rück Positiff. Auch 2. Tremulauten. 8. Spänbälge. Vogelgeschrey. Kuckuck.

Im

Im OberWerck.

1. Quintadehna	16. fuß
2. Gemshorn	8. fuß
3. Grobgedact	8. fuß
4. Octava	4. fuß
5. Rohrflöite	4. fuß
6. Schweitzerpfeiffe	8. fuß
7. Superoctava	2. fuß
8. Mixtur	
9. Quinta	6. fuß
10. Principal	8. fuß

Brust Positiff.

1. Nachthorn	4. fuß
2. Blockflöite	4. fuß
3. Kleingedact	2. fuß
4. Krumbhorn	
5. Zincken	
6. Principal	2. fuß

RückPositiff.

1. Principal	4. fuß
2. Quintadeen	4. fuß
3. Gemshorn	4. fuß
4. Mittelgedact	4. fuß
5. Octava	2. fuß
6. Kleingedact	2. fuß
7. Rauschflöite	1. fuß
8. Zimbel	
9. Trommete	8. fuß
10. Klein Regal	4. fuß

In beyden Seit Törmen neben dem Rück Positiff.

1. Præstanten	16. fuß
2. Gedacten Untersatz	16. fuß
3. Schweitzer Baß	2. fuß
4. Nachthorn Baß	2. fuß
5. Bawrflöiten Baß	1. fuß
6. Mixtur Baß	
7. Posaunen Baß	16. fuß
8. Sordunen Baß	16. fuß
9. Dulcian	8. fuß
10. Cornett	1. fuß

XI.

Zu Bernaw in der Marcke Anno 1576. Wie auch zu Stendahl bey vnser lieben Frawen im Jahr 1580. ist von M. Hans Scherern vff nachbeschriebene Art eine Orgel gesetzt worden / welche 29. Stimmen. 1. Tremulant, Coppel in beyden Manualen, Coppel des Pedals im Rückpositiff. Das Clavir im Manual, hat 4. volle Octav, von C biß ins c machen 48. Claves. Im Pedal aber so gehet vom C biß ins b mit allen Semitoniis, seynd 26. Claves.

Im Wercke zum Manual vnd Pedal.

1. Untersatz durch das gantze Clavir 16. Schuch die lenge.
2. Untersatzter Baß
3. Principal 8. Schuch lang.
4. Grobgedact
5. Quintadehna
6. Zimbel
7. Mixtur 12. Pfeiffen starck in zehen Claves.

8. Juli

8. Jule / ist die Quint von dem groben Principal.
9. Starck Regal fornen in der Brust.
10. Bawrpfeiffe oder Blockflöte.
11. Halb Principal oder Octav 4. fuß
12. Eine Holflöte 4. fi. oder Octav vom groben Gedacten.
13. Nachthorn 4. fi. oder die Octav von der Quintadena.
14. Quinta gibt mit dem Principal oder Gedact eine Rauschpfeiffe.
15. Superoctav
16. Nasatt / oder klein offene Quint von der Superoctav.
17. Groß Posaunen Baß.
18. Bawrpfeiffen Baß.

Im Rückpositiff.

1. Principal
2. Holpfeiffe
3. Spillpfeiffe
4. Klingend Zimbel 3. Pfeiffen starck in 10. Claviren.
5. Quinta
6. Superoctav
7. Sifflöit
8. Singend- oder Geigend Regal.
9. Trommet
10. Gemßhorn
11. Principal im Discant.

XII.

Das Werck zu

Hall

Bey vnser lieben Frawen Kirchen. Hat 31. Stimmen.

Im Ober Werck

6. Stimmen.

1. Principal im Pedal 16. Im Manual 8. fuß Thon.
2. Octava, 4. fi. Thon im Manual allein.
3. Mixtur
4. Zimbel
5. Nachthorn 4. fuß thon } im Manual
6. Querpfeiff 8. fuß thon } allein.

In der Brust

6. Stimmen.

1. Principal 2. fuß Thon
2. Mixtur
3. Zimbel
4. Regal 8. fuß
5. Waltflötgen 1. fuß
6. Flachflötgen 4. fuß

Neben der Brust

4. Stimmen.

1. Trommeten Baß 8. fuß
2. Schallmeyen Baß 4. fuß
3. Zimbel Baß
4. Quintflöit Baß 3. fuß

Auff der Seitten sind newlich hinan gesetzet.

3. Stimmen.

1. Grober Posaunen Untersatz 16. fuß
2. Quintadehn Baß 8. fuß
3. Nachthorn. 4. fuß

Im Rück Positiff.

1. Principal	4. fuß Thon
2. Mixtur	
3. Zimbel	
4. Octava	2. fuß
5. Quinta	9. fuß
6. Quintadeen	8. fuß
7. Gedactes	4. fuß
8. Kleingedactes	2. fuß
9. Spitzflöit	2. fuß
10. Sifflöit	2. fuß
11. Trommeten	8. fuß
12. Singend Regal.	4. fuß

XIII.

Die Orgel zu

Braunschweig

Im Stifft S. Blasij. Welche M. Hennig aus Hildesheimb gemacht/ hat 35. Stimmen.

Im Ober Werck seynd 13. Stimmen.

1. Principal	16. fuß
2. Principal	8. fuß
3. Octava	8. fuß
4. Quintadeena	16
5. Quinta	3
6. Mixtur	2. fuß
oben im Discant 12. Pfeiffen. im Baß 7. starck.	
7. Zimbel	3. Pfeiffen starck.
8. Holflöite	16
9. Holflöite	8
10. Coppelflöite	4
11. Gembßhorn	2
12. Trommeten	8
13. Dulcian.	8

Diese Stimmen / wie auch im Rückpositiff gehen durchaus ins C sampt ꝛc K G. vnd oben ins c̄ sampt G̃ vnd ꝑ.

Im Rückpositiff 11. Stimmen.

1. Holflöite.	8. fuß
2. Quintadehna	8
3. Principal	4
4. Octava	4
5. Zimbel	2. Pfeiffen starck
6. Querflöiten	8
7. Schallmeyen	4
8. Krumbhörner	8
9. Block Pfeiffe	4
10. Sifflöit	2
11. Zincken vom h̄ biß oben hinaus.	

Im Pedal 14. Stimmen.

1. Gar grosser Untersatz Gedact.	32. fuß
2. Principal	16
3. Octava	8
4. Gedact	16
5. Holflöiten	8
6. Posaunen	16
7. Trommeten	8
8. Krumbhorn	16
9. Gembßhorn	4

10. Zim-

Mixtur { 10. Zimbel 2. Pfeiffen starck
11. Rauschpfeiffen
12. Super Octav 4. fi.
13. Bawrflöiten 2
14. Trummel 2. Pfeiffen starck
Tremulant
Coppel zu beyden Clavirn.

Fünff Ventile,

1. Zum Ober Werck.
2. Zun Bässen.
3. Zun Rück Positiff.
4. Zur Sonnen
5. Zun Sternen.

Diese Bässe im Pedal sind also gemacht / daß man einen jeglichen besonders gebrauchen kan: Vnd haben jhre eigne Laden / gehen alle vnten ins grosse C sampt D. E. G. vnnd oben ins D sampt c.

Die Laden seynd nicht vff die gemeine / sondern eine andere Art gerichtet / vnd werden Springladen genennet / davon im dritten Theil dieses Tomi Secundi etwas angedeutet werden.

Es sind auch die Span Bälge / deren achte vorhanden / vff eine sondere Art gemacht / also daß ein jeglicher 9. zuter Schuch lang / mit einer einzigen Falten; Die Spuene sind 2. starcke Eichene Bretter gantz bestendig / vnd gehen dichte zusammen / daß keine Mauß darbey kommen kan.

Das oberste Werck hat fünff Felder / in der mitten einen raum / die spitzen vnd ein flachfeld / auff beyden seitten die Baßthürmer.

Das Rückpositiff hat mitten eine spitzen / vnd den raum / flachfeld / vnd so vor dann hat 7. felder.

XIV.

Disposition derer Orgel in

Leipzig.

Die 1. bey S. Niclas hat 29. Stimmen. Coppel zum Rückpositiff / vnd Pedal. Coppel zu beyden Manualn. Vogelgesang. 10. Spänbälge.

1. Principal 8. fuß
2. Gedact 8. fuß
3. Quintadeena 8. fuß
4. Dreyfache Zimbel.
5. Eine Mixtur im Baß von 4. Pfeiffn / im T. 6. vnd im Disc. 8. Pfeiffen starck.
6. Super Octava 2. fuß
7. Rausch Quinta
8. Octava 4. fuß
9. Gemßhorn
10. Nasatt Quinta
11. Grobgedact / von 16. fuß Manualiter.
12. Vnd Pedaliter abgesonderter Baß.

In der Brust

13. Grob Sorduen Regal vff 16. fuß
14. Regal von 8. fuß
15. Regal 4. fuß
16. Tremulant zum Schnarr Wercke gut.

Im Rück Positiff.

17. Principal 4. fuß
18. Grobflöite 8. fuß
19. Holflöite 4. fuß
20. Spillpfeiff 4. fuß
21. Nachthorn. 4. fuß
22. Quintflöit
23. Sufflöit
24. Klingend Zimbel mit 3. Pfeiffen.
25. Trommet. 8. fuß
26. Krumbhorn. 8. fuß

Im Pedal.

27. Offenflöit 4. fuß
28. Posaunen Baß 16. fuß
29. Schallmeyen Baß 4. fuß

Die 2. zu S. Thomas.

Ist starck von 25. Stimmen.

1. Coppeln der beyden Manual Clavirn.
1. Coppeln des Pedals zum Rück Positiff.

Im Ober Werck
9. Stimmen.

1. Principal 16. fuß
Pedaliter vnd Manualiter.
2. Octava 8. fuß
3. Superoctava 4. fuß
4. Sedetz 2. fuß
5. Gedact 8. fuß
6. Offenflöit 4. fuß
7. Zimbeln 3. fach
8. Mixtur 6. fach
9. Quinta

In der Brust
2. Stimmen.

10. Regal 8. fuß Thon
11. Regal. 4. fuß

Im Rückpositiff
12. Stimmen.

12. Principal 8. fuß
13. Quintadeena 8. fuß
14. Ein linde Gedact 8. fuß
15. Holflöite 4. fuß
16. Spillpfeiff 4. fuß
17 Trommet 8. fuß
18. Krumbhörner 8. fuß
19. Nachthorn 4. fuß
20. Sedetz
21. Quintflötgen.
22. Gemßhorn 2. fuß
23. Klingend Zimbel.

Noch im Pedal.

24. Posaunen Baß 16. fuß
25. Schallmey 4. fuß

XV.

Disposition der Orgel zu

Torgaw

Hat 26. Stimmen.

Im Ober Werck seynd
11. Stimmen.

1. Prin-

1. Principal von 8. fuß
2. Octava 4
3. Superoctava 2
4. Quinta
5. Zimbeln
6. Mixtur 6. Pfeiffenstarck.
7. Grobgedact 16. fuß
8. Gedactes 8
9. Quintadeena. 8
10. Gembßhorn 4. fuß
11. Nasatt

In der Brust
2. Stimmen.

12. Regal vff 8. fuß
13. Klein Regal 4

Im RückPositiff
10. Stimmen.

14. Principal 4. fuß
15. Gedactes 8. fuß
16. Holflöiten 4
17. Gembßhorn 2
18. Sufflöite
19. Quintflöite
20. Sedecima
21. Zimbeln
22. GrobgedactRegal 16. fuß
23. Trommeten. 8

Im Pedal 3. Stimmen.

24. Gedacter vnter Baß 16. fuß
25. Posaunen 16
26. Schallmeyen 4

Vber diese noch:

1. Trummel
2. Vogelgesang.
3. Coppel ins Mannal.
4. Coppel zum Pedal
5. Ventiel zum Rückpositiff.
6. Tremulant.

XVI.

Verzeichnüß derer Register vnd Stimmen / so in den Orgeln zu

Halberstadt

zu finden.

Das 1. Werck in S. Martini Kirchen hat M. David Becke mit 39. Stimmen vnd einem Tremulant gesetzet. Der Tremulant, ob er wol keinen laut von sich gibt / so wird er doch von etlichen / Auch vor eine Stimme (weil man viel verenderung damit haben kan) gerechnet.

Im OberWercke
8. Stimmen.

1. Quintadehna 16. fuß
2. Principal
3. Grobgedact.
4. GrobGembßhorn
5. Octava
6. Quinta
7. Mixtur
8. Zimbel

In der Brust
6. Stimmen.

1. Principal
2. Gedact
3. Nachthorn
4. Zimbel
5. Mixtur
6. Regal.

Im Pedal
12. Stimmen.

1. Vntersatz
2. Principal
3. GedactBaß
4. OctavenBaß
5. ZimbelBaß
6. FlötenB.
7. HolQuintenB.
8. QuintflötenB.
9. PosaunenB.
10. TrommetenB.
11. SchallmeyenB.
12. CornettenB.

Im RückPositiff
12. Stimmen.

1. Principal
2. Quinta
3. Octava
4. Quintadeena
5. Mixtur
6. Zimbel
7. Spitzflöte
8. Gemßhorn
9. Gedact
10. Suifflöit
11. Krumbhorn.
12. GeigendRegal.

Das 2. zun Baarfüssern/ dessen M. Elias Winnigsteten gewesen / vnd zu stehen 700. Thaler/ ohne das Mahlwerck gekostet / hat 27. Stimmen. 1. Tremulant. 8 Blaßbälge.

Im Werck.
8. Stimmen.

1. Principal	8. fuß
2. Grobgedact	8. fuß
3 Groß Gemßhorn	8. fuß
4. Octava	4. fuß
5. Querflöit	4
6. Superoctävlin	2
7. Quinta	
8. Zimbel	2. fach
9. Mixtur 6. fach vnten/ c 7. fach/ c 8. fach. c 9. fach.	

Im Pedal oben
8. Stimmen.

1. QuintadeenB.	8. fuß
2. GedactB.	8. fuß
3. HolflötenB.	2. fuß
4. QuintB.	
5. Bawrflöiten	
6. ZimbelBaß	
7. Groß Quintadeen	16. fuß
8. Vntersatz	16. fuß

In der Brust zum Manual
5. Stimmen.

1. Prin-

Principal 2. fuß
Nachthorn 2. fuß
Querflöit
Zimbel 2. Chöricht.
Mixtur 3. Chöricht.

In der Brust zum Pedal

3. Stimmen.

Posaun
Trommetten
Cornett.

Im Rückpositiff

13. Stimmen.

Quintadeena 8. fuß
Principal 4. fuß
Octava 2. fuß
Quinta
Gemßhorn 4
Gedact 4
KleinGedact
Sifflöit
Zimbel 3. fach
Mixtur 4. fach
Trommet 8. fuß
Regal 8. fuß
GeigendRegal 4. fuß

XVII.

Zu Cassel

Hessen seynd vff des Herrn Landgra- daselbst auffgewandte Vnlosten drey vornehme Orgeln von den Hamburgern (wie sie bey vns genennet werden) innerhalb fünff Jahren erbawet vnd vffgerichtet worden.

Derer die 1.

In der Freyheiter Kirchen / ohne die Coppel vnd Tremulant von 33. Stimmen.

Im OberWercke

8. Stimmen.

1. Principal 16. fuß
2. Octava
3. RauschPfeiffe
4. Scharff
5. Mixtur
6. Quintadeena.
7. Holpfeiffe
8. Flöiten

Im ObernPositiff

8. Stimmen.

1. Principal 8. fuß
2. Holpfeiffe
3. Gemßhorn
4. Waltflöite
5. Nasatt
6. Trommette
7. Zincken
8. Zimbel.

Im RückPositiff

9. Stimmen.

1. Prin-

1. Principal 8. fuß
2. Gedact 8
3. Quintadeena 8
4. Querpfeiffe 4
5. Octava 4
6. Scharff
7. Mixtur
8. Krumbhorn
9. MessingRegal

Im Pedal.

1. Principal 32. fuß
2. Octava
3. Untersatz
4. Gedact
5. Rauschpfeiffe
6. PosaunenBaß
7. TrommetenBaß
8. CornettBaß
Coppel
Tremulant.

Die 2. in der Brüder Kirchen von 25. Stimmen. Coppel vnd Tremulant.

Im Werck.

1. Principal 8. fuß
2. Octava 4
3. Octava 2
4. Kleingedact
5. Nasatt
6. Mixtur
7. Scharff
8. Zimbel
9. Trommette
10. Zincke.

Im RückPositiff
8. Stimmen.

1. Principal 4. fu
2. Grobgedact
3. Octävlin
4. Mixtur
5. Flötgen
6. Waltflöite
7. Querpfeiffe
8. Klein Regal.

Im Pedal in beyden Thörmen. 7. Stimmen.

1. Offenes Principal 16. fu
2. Untersatz 1
3. Octava
4. PosaunenBaß 1
5. DulcianBaß 1
6. TrommetenBaß 8. fu
7. Cornett
Coppel
Tremulant.

Die 3. in der Schloß Kirchen. Vo 20. Stimmen/ auch Coppel vnnd Tremulant gesetzet vnd gestellet ist.

Im Werck 8. Stimmen.

1. Principal halb hinaus doppelt 8. fu
2. QuintTenor
3. Gedact
4. Octava
5. Flöite
6. Krumbhorn

7. Mi

. Mixtur
. Rauschpfeiffe

Im ober Positiff
6. Stimmen.

Principal von Bley 8. fuß
Gemßhorn
Holpfeiffe
. Trommette
Zimbel.
Nasatt Quinta.

Im Pedal 6. Stimmen.

Untersatz
Gedact
Klein Gemßhorn
Posaunen Baß
Trommeten Baß
Cornett B.

XVIII.
Das grosse Werck zu

Bückeburgk

so der Hochgeborne Graff vnd Herr / err Ernst / Graff zu Holstein / chaumburgk vnd Sternberg / Herren Gehmen / durch M. Esaiam Compeum, Fürstl. Braunsch. Orgel- vnnd nstrumentmacher / auch Organisten, n. 1615. verfertigen lassen. Hat 48. stimmen. 3. Clavir im Manual.

Coppel zum Ober Werck vnd Brust Clavir.

Drey Tremulanten
1. Im Ober Werck / 2. Rückpositiff / vnd 3. im Pedal.
9. Spänbälge / oben vffn Kirchgewelbe / gleich vber der Orgel.

Ein Register / daß die Blaßbälge allzuglich loß lest / vnd zugleich einschleust / daß sie der Calcant nicht mehr tretten kan.

Im Ober Werck seynd
12. Stimmen.

1. Groß Principal	16. fl.
2. Groß Quintadehn	16
3. Groß Octava	8
4. Gemßhorn	8
5. Gedacte Blockpfeiffe	8
6. Viol de Gamba	8
7. Querpfeiffe	4
8. Octava	4
9. Klein Gedact Blockpfeiff	4
10. Gemßhorn / Quinta	3
11. Klein Flachflöit.	2
12. Mixtur	8. 10. 12. 14. Chor.

In der Brust
8. Stimmen.

1. Rohrflöiten	8
2. Nachthorn	4
3. Offenflöit / sol fornen an zu stehen kommen von Elffenbein	4. fl.
4. Klein Gemßhorn	2
5. Holquintlein.	anderthalb
6. Zimbeln kleine	2. Chor
7. Regal	8
8. Geigend Regal von holtze.	4

Im Rück Positiff
12. Stimmen.

1. Principal	8. fuß
2. Groß Nachthorn	8
3. Gedactflöte von Holtz	8
4. Nasatt Pfeiffe von Holtz	4
5. Spill Pfeiff	4
6. Klein Rohrflöit	4
7. Klein Octava	2
8. Klein Gedact	2
9. Suiflöit	1
10. Klingend Zimbel	3. Chor
11. Rancket von Holtz	16
12. Krumbhorn.	8

Im Pedal sind
13. Stimmen.

1. Sub Principal Baß	32
2. Groß Rohrflöit B.	16
3. Groß Gembßhorn B.	16
4. Holpfeiffen B.	8
5. Groß Nachthorn B.	8
6. Querflöiten Baß von Holtz	8
7. Octaven B.	4
8. Klein Gembßhorn B.	4
9. Trommeten B.	8
10. Posaun oder Bombard B.	16

Brust Pedalia.

11. Hornbäßlein	2
12. Bawrpfeifflein	1
13. Zimbel Baß	3. Chöricht
14. Sordunbaß von Holtz	16. fi.
15. Dolcianbaß von Holtz	8. fi.
16. Cornett Baß	2. fi.

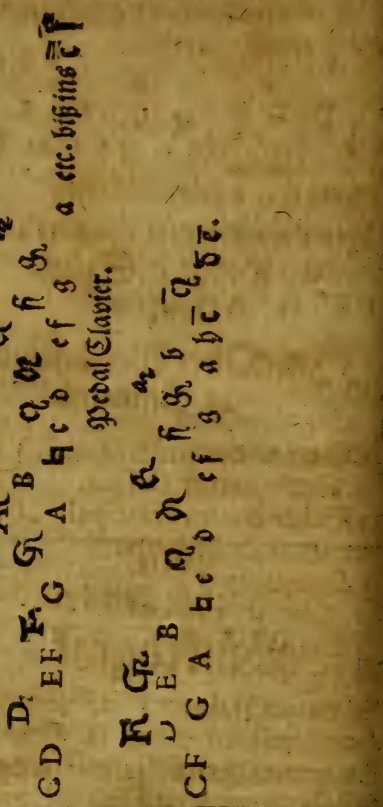

XIX.

Zu Dreßden

In der Schloßkirchen ist ein Werck / so M. Gottfried Fritzsche An. 1614. von 33. Stimmen. Coppel zu beyden Manualen, Coppel zum Pedal vnd Rückpositiff / Heer-

Heer Trummeln E vnd F. Zimbelglöcklin am Stern / gesetzet vnnd verfertiget hat.

Das Manual Clavir gehet vom C biß ins f vnd ist also gesetzt.

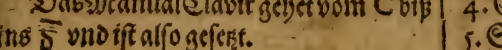

biß ins c q o sind 53. Claves.

Das Pedal aber vom C biß ins d.

Im Ober Werck seynd 13. Stimmen.

1. Gantz vbergüldete Trom. 8. fi.	}	drey
2. Schön zinnern Octava.	}	Prin-
3. Schön zinnern Principal	}	cipal.
4. Groß Quintadeena		16
5. Quintadeena		8
6. Hölzern Principal		8
7. Coppel Octava.		4
8. Quinta vber Octava		
9. Gedact Nasatt		3
10. Gembßhorn		6
11. Super Quinta		anderthalb
12. Zimbel gedoppelt		
13. Mixtur 4. fach.		

Tremulant.

Brust Positiff 5. Stimmen.

1. Regal gantz vergüldet 4. fuß	}	3.
2. schön zinnern Schwigelpf. 1.	}	Prin-
3. schön zinnern Quintadeena. 4.	}	cipalia
4. Gedactflöitlin.		2
5. Scharff Octav		2

Tremulant.

Das Positiff vff beyden seiten / an statt des Rück-Positiffs 7. Stimmen.

1. Krumhorn gantz vergüld 8. fi.	}	3.
2. Schön zinnern Superoctav. 2.	}	Prin-
3. Schön zinnern Principal. 4.	}	cipal.
4. Liebliche Flöiten oder Flauten.		8
5. Octav Quint		
6. Spitz Pfeiffen oder Quer Flöiten von Holtz		4. fuß
7. Gedoppelt Zimbel.		

Tremulant.

Im Pedal 8. Stimmen.

1. Grosser Sub Baß offen von Holtz.	16. fuß
2. Gedacter Sub Baß	16
3. Groß Quintadeena	16
4. Sub Baß Posaunen	16
5. Offen Principal	8
6. Cornett	2
7. Spitzflöitlein	1

8. Vogelgesang durchs gantze Pedal.

XX.

In der Schloßkirchen zu

Grüningen

Ward Anno 1596. ein Werck von M. David Becken / Bürgern vnd Orgelmachern in Halberstadt vffgerichtet/welches 59. Stimmen / Tremulant vnnd Coppel zu beyden Manualen vermag.

Im Ober Werck Manual

12. Stimmen.

1 Principal	8.fuß
2. Zimbeldoppelt	
3. Groß Querflöit	8
4. Mixtur	8
5. Nachthorn	4
6. Holflöiten	8
7. Klein Querflöite	4
8. Quinta	6
9. Octava	4
10. Grobgedact	8
11. Gemßhorn	8
12. Groß Quintadehna.	16

Im Pedal auff der Ober Lade

10. Stimmen.

1. Vntersatz	16
2. Octaven Baß	8
3. Quintadeen B.	16
4. Klein Octaven B.	4
5. Klein Quintadeen B.	4
6. Rauschquinten B.	
7. Holflöiten B.	2
8. Hol Quinten B.	
9. Nachthorn B.	
10. Mixtur.	

Im Rückpositiff 14. Stimmen.

1. Principal	4
2. Gemßhorn	4
3. Quintadehn	8
4. Spitzflöite	2
5. Gedact	4
6. Octava	2
7. Quinta	anderthalb
8. Subflöite	1
9. Mixtur	4
10. Zimbel	3
11. Sordunen	16
12. Trommet	8
13. Krumbhorn	8
14. Klein Regal	4

In den beyden Seit Thörmen zum Pedal 10. Stimmen.

1. Groß Principal Baß	16
2. Groß Gemßhorn B.	16
3. Groß Querflöiten B.	8
4. Gemßborn B.	8
5. Kleingedact B	4
6. Quintflöiten B.	6
7. Sordunen B.	16
8. Posaunen B.	16
9. Trommeten B.	8
10. Schallmeyen B.	4

Fornen in der Brust

zum Manual 7. Stimmen.

1. Klein Gedact	2
2. Klein Octava	1
3. Klein Mixtur	2
4. Zimbel doppelt	

In

5. Rancket 8
6. Regal 8
7. Zimbel Regal. 2

In der Brust auff beyden Seiten zum Pedal.

6. Stimmen.

1. Quintflöiten Baß 12
2. Bawrflöiten B. 4
3. Zimbel B. 3
4. Rancket B. 8
5. Krumbhorn B. 8
6. Klein Regal B. 84

XXI.

Zu Hessen offm Schlosse.

Das höltzern/ Aber doch sehr herrliche Orgelwerck so von M. Esaia Compenio An. 1612. gemacht. Jetzo aber dē König in Dennemarck verehret/ vnd Annn 1616. doselbsten zu Friedrichsburg in der Kirchen gesetzet worden/ ist starck von 27. Stimmen/ Coppel zu beyden Manualn. Tremulant. Grosser Bock. Sackpfeiffe. Kleinhümlichen.

Im obern Manual

9. Stimmen.

1. Principal 8. fuß
2. Klein Principal von Elffenbein vnd Ebenholtz. 4
3. Gedacteflöite 8
4. Gemßhorn oder klein Violn 4
5. Nachthorn 4
6. Blockpfeiffen 4
7. Gedact Quint 3
8. Supergedactflöitlin 2
9. Rancket. 16

Im Vnter Manual/ vnten an statt des Positiffs

9. Stimmen.

1. Quintadehna 8. fl.
2. Klein Gevactflöite 4
3. Super Gemßhörnlein 2
4. Nasatt anderthalb
5. Klein repetirt Zimbel einfach.
6. Principal Dilcant 4
7. Blockpfeiffen Diſcant 4
8. Krumbhorn 8
9. Geigend Regal. 4

Im Pedal

9. Stimmen.

1. Grosser Gedactflöiten Baß 16. fuß
2. Gemßhorn B. 8
3. Quintadeen B. 8
4. Querflöiten B. 4
5. Nachthorn B. 2
6. Bawrflöiten Bäßlein 1
7. Sordunen B. 16
8. Dolzian B. 8
9. Jungfrawen Regal Baß. 4

XXIII.

Die Fürstliche Widwe zu Braunschweig vnnd Lüneburg leßt jetzo in jhrer F. G. Schloß Capell durch den Churf. Sächsischen Orgelmacher M. Gotfried

Fritzschen eine Orgel von schwartzgebeistem formirtem Holtz mit Golde gestaffiret/ fertigen:

Welche nachfolgende 20. Stimmen in sich begreifft.

Im OberWercke
10. Stimmen.

1. Gantz vergüldete Posaunen dem eusserlichem ansehen nach / sonsten sol es Krumbhörner Art seyn / vnd also das erste vnd förderste Principal vff 8. fuß
2. Schön zinnern SuperOctav von 2. fi. vnd ist das ander Principal.
3. Schön zinnern Octav von 4. fuß vnd ist das dritte Principal.
4. Gedacter Subbaß vff 16. fuß Durchs gantze Clavir / aber doch mit zwey Registern/ also / das ein jedes absonderlich/ eins zum Manual/ das ander zum Pedal zu gebrauchen.
5. Vnd dahero seynd es zwo Stimmen.
6. Höltzern Principal gar enger Mensur, lieblich / vnd rechter Flöiten Art von 8. fuß
7. Quintadeena von 8. fuß
8. Spitzflöit / ist fast wie ein Gembßhorn / doch lieblicher. 4. fuß
9. Mixtur 3. fach
10. Posaunen / doch nicht so gar starck / sondern vff Dolcianen art vff 16. fuß

Welche auch mit zwey Registern / gleich wie der Subbaß sol gemacht werden / Wofern es wegen des engen vnd kleinen raums die Lade ertragen vnnd leyden wil.

In der Brust
5. Stimmen.

11. Blockflöitlin 2. fuß
12. Nasatt Quinta anderthalb fuß
13. Slefflötlin oder Schwiegelpfeiff 1. fi.
14. Zimbeln 2. Chöricht
15. Geigend Regal. 4. fuß

Im Rückpositiff
5. Stimmen.

16. Kleine Trommeten / oder Posaunen zum föddersten Principal, allein zum Augenschein / vnnd daß es mit dem Oberwercklin dem ansehen nach correspondiret; Seind aber blind: vnd an deren statt eine Baerpfeiffe von 8. fuß
17. Octävlin das ander Principal Querpfeiffen Art. 2. fuß
18. Querflöiten / das dritte vnnd rechte Principal von 4. fuß
19. Nachthorn von 4. fuß
20. Quintlein scharff offen anderhalb fi.

1. Coppel zu beyden Claviren.
2. Tremulant zum gantzen Werck durch vnd durch.
3. Bock zum Rückpositiff absonderlich.
4. Zimbelglöcklin.
5. Vogelgesang.

D E

Die Clav. im Mä. C F G A biß ins q̄ō vnd die dis gedoppelt.

D E

Claves im Pedal C F G A biß ins q̄ō

Hier-

XXIII.

Hierauff folget nun eine Verzeichniß etzlicher Orgeln/ derer Disposiciones von mir selber nach meiner wenigkeit vffgesetzet sind.

1.

Eine Orgel sampt jhren Registern zu setzen.

Von 27. Stimmen.

1. Zinnern Principal 8. fuß
2. Grob Gedactflöite 8
3. Octava 4
4. Gemßhorn 4
5. Gedact Holflöit von Holtz. 4
6. Nasatt 3
7. Scharff Quinta 4
8. Superoctava 2
9. Mixtur 3. fach 2

Brust Positiff.

10. Krumbhorn höltzern 8
11. Quintetz anderthalb
12. Doppelt Zimbel.
13. Sufflöit 1

Rück Positiff oder vnter Clavir.

14. Schön zinnern Principal 4
15. Quintadeena 8
16. Holflöit 4
17. Nachthorn von Holtz 4
18. Klein Blockflöitlein 2
19. Octav 2
20. Quinta anderthalb
21. Kleiner Zimbel.
22. Schallmey 8

Zum Pedal.

23. Offener vntersatz von holtz 16. fuß
24. Posaunen Sordunen Art 16. fuß
25. Starcker Dulcian 8
26. Bawrflöitlein 1
27. Singend Cornett. 2

Hierzu werden erfodert.

2. Tremulanten im Ober Wercke vnnd Rück Positiff ein jeden sonderlichen zu gebrauchen.
Coppel zu beyden Claviren.
Coppel des Pedals zum Positiff.
8. gute beständige Blaßbälge.

2.

Designatio einer andern/ von 19. Stimmen/ Coppel zu beyden Manualn. Coppel des Pedals zum Rück Positiff.
Stern zum Zimbelglöcklin.
Vogelgesang. Trummel.

Ober Werck.

1. Principal 8. fuß
2. Octava 4. fuß
3. Mixtur. 4. fach/ dorinnen Octav, 2. fuß. Quint anderthalb fuß
4. Grob Gedact/ Rohrflöit 8. fuß
5. Nachthorn 4. fuß
6. Schwiegelpfeiff. 1. fuß
7. Rancket oder stille Posaun 16. fuß

Rück-

Rück Positiff.

8. Quintadeena 8. fuß
9. Blockflöit 4. fuß
10. Gembßhörnlein 2. fuß
11. Zimbel doppelt/ gar klein vnd scharff.
12. Spitzflöit oder Spillflöit 4. fuß
13. Krumbhorn. 8. fuß

In die Brust.

14. Klein lieblich Gedactflöit. Rohrflöit 2. fuß
15. Baerpfeiff 8
16. Geigend Regal. 4. fuß

Zum Pedal.

17. Untersatz starck 16. fuß
18. Posaunen Baß 16. fuß
19. Cornett 2. fuß

3.

Ein Werck von 15. Stimmen zu setzen.

1. Principal 4. fuß
2. Gedact lieblich 8. fuß
3. Spitzflöit 4. fuß
4. Octaven lieblich 2. fuß
5. Schwiegel oder Schweitzerpfeiff / lieblich 1. fuß
6. Zimbel/ darinnen eine kleine Quint 3. fach / gar klein.

In die Brust.

7. Geigend Gegal 4. fuß
8. Sordun oder Rancket. 16. fuß

Seiten Positifflin.

9. Krumbhorn 8. fuß
10. Nachthorn 4. fuß
11. Spitzflöit 2. fuß
12. Nasatt anderthalb fuß
13. Zimbel 2. fach

Pedal.

14. Untersatz von Holtz 16. fuß
15. Posaun Baß 16. oder 8. fuß

Coppel des Pedals zum Rückpositiff.
Coppel zu beyden Manualn.
Trummel.
Tremulant zum gantzen Werck.
Bock zum Rückpositiff.
Vogelgeschrey.

4.

Disposition einer gar kleinen Orgel: von 10. oder 11. Stimmen.

1. Principal 4. fuß
2. Rohrflöit oder Gedact mit einem abgesondertem Baß 8. fuß
3. Octava 2. fuß
4. Seiflöit 1. fuß
5. Nasatt Quinta anderthalb fuß
6. Zimbel gar klein. 2. oder 3. Chöricht/ an statt der Mixtur.
7. Blockflöit 4. fuß
8. Nachthorn 4. fuß
9. Krumbhorn 8. fuß
10. Pedal Untersatz von Holtz 16. fuß

Köndte

Köndte er aber durchs gantze Manual durchgehen/ vnd hernacher zum Pedal abgesondert werden: were es desto besser.

Ein Clavier/ doch daß vff beyden seiten die Register halbirt/ biß ins $\bar{c}$ etc. darmit man den Choral druff führen kan/ mit vnterschiedlichen Stimmen.

Tremulant.

Vom C biß ins $\bar{c}$ oder $\bar{d}$/ welches besser. Pedal vom C biß ins d.

Der Organist sol hinter dem Wercke sitzen/ daß das Werck fornen heraus kömpt.

Weil man eine Quintadeen von 8. füssen darzu setzen/ vnd den Baß auch absondern/ so kan mans in acht nemen.

5.

Disposition einer Orgel von 16. vnd 48. Stimmen.

1. Vnter Baß von dicke Dañenholtz 16. fi.
2. Gedactflöite 16. fuß
3. Sordun oder Posaun 16
4. Krumbhorn 8
5. Trommet oder starck Regal 8
6. Principal 8
7. Gembßhorn 8
8. Quintadeen 8
9. Octava offen 4
10. Klein Blockflöit 4
11. Gembßhorn 4
12. Nachthorn 4
13. Quinta 3
14. Superoctava 2
15. Klein Zimbel
16. Mixtur 4.5.6. Pfeiffen oder mehr.

Gibt im Ober Positiff eben so viel Stimmen/ doch alle in der Octava höher.

Ober Positiff.

Vntersatz	8. fuß
Gedactflöit	8
Sorduen	8
Krumbhorn	4
Regal	4
Principal	4
Gembßhorn	4
Quintadeena	4
Superoctava	2
Super Blockflöitlein	2
S. Gembßhörnlein	2
S. Nachthörnlein	2
Nasatt	anderthalb
Sieffloit	1
Klein Zimbel.	
Mixtur.	

Summa 48. Stimmen vnd noch darüber.

1. Tremulant
2. Stern Zimbelglöcklin
3. Kuckuck
4. Vogelgesang
5. Hümmelchen
6. Bock
7. Trummel.

Disposition einer Orgel von 18. Stimmen.

Im Ober Wercke 9. Stimmen.

1. Principal von 8. fuß
2. Koppel oder Blockflöite / oder lieblich Gedact von 8. fuß.
3. Nachthorn 4. fuß.
4. Octava von 4. fuß.
5. Gembßhorn lieblich von 2. fuß
6. Quinta von drittehalb fuß
7. Mixtur von 2. fuß. Pfeiffen starck.
8. Untersatz von Holtz vff 16. fuß
9. Trommeten vff 8. fuß Thon / vnnd 8. fuß lang

Im Rück Positiff 9. Stimmen.

1. Principal von 4. fuß
2. Koppelflöiten von 4. fuß
3. Quintadeen 8. fuß
4. Assat vff die Quinten anderthalb fuß.
5. Querpfeiffe lieblich von 4. fuß
6. Tymballen lieblich/
7. Zifflit von 1. fuß
8. Schallmeyen von 4. fuß
9. Krumbhorn von 8. fuß

Tremulant.

2. Coppeln / etc.

7.

Disposition einer Orgel von 22. Stimmen.

Ober Werck zum Manual.

1. Principal 8. fuß
2. 3. Groß Quintadena (Im Man. / Im Ped. abg.) 16 fuß.
4. Gedacte Flöit: Oder Rohrflöit lieblich 8. fuß
5. Octava enger Mensur 4. fuß
6. Nachthorn oder Quintadeena 4. fuß
7. Nasatt Quinta 3. fuß
8. Mixtur, 4. 5. 6. 7. Chöricht / do man denn auch ein abgesondert Register zur 2. Chörichten Zimbel machen köndte.

Zum Pedal alleine im Oberwerck.

9. Gedacter starcker Untersatz 16. fuß
10. Posaunen Baß 16

Brust.

11. Klein Blockflöit 2. fuß
12. Siflöit oder Schwiegelpfeiff 1. fuß
13. Geigend Regal. 4. fuß

NB.

Wo nicht fleissige Organisten verhanden / do sind viel Regal vnd Schnarwercke nichts nütze / sonderlich von 4. füssen / denn dieselbe wollen einen vnverdrossenen fleissigen Organisten haben / der sich nicht verdriessen lest / alle acht tage alle Schnarrwercke durch vnd durch zustimmen / vnd in jhrem Stande zu erhalten: Inmassen ich dann in der Grüningischen Orgel bey den viertzehē Schnarrwercken solches ohne Ruhm nit nicht wenig angelegen seyn lassen.

Wolte man nun auch die Brust gantz auffen

aussen lassen; So kan man das kleine Blockflöitlin von 2. füssen ins Oberwercke / vnd das Sifflöitlein von 1. Fuß ins Rückpositiff bringen.

RückPositiff.

1. Schweitzer Pfeiff zum Principal fornen an	4. fuß
2. Quintadeena	8
3. Gembßhorn oder Spitzflöit	4
4. Holflöit oder Querflöit	4
5. Klein Octava	2
6. Holquinten oder Scharffquinten	anderthalb
7. Zimbeln	2. Chörich
8. Trommeten	8
9. Krumbhorn	8. fuß

Wiewol man eins vnter diesen beyden Schnarwercken auch aussen lassen köndte.

Coppeln vnd Tremulanten, wie in den vorigen Dispositionibus.

N B.

Dieweil ich in Tomo Tertio, welcher jetzo gleich auch beym Drucker / viel andere vnd mehrere Sachen tractiret, als in Indice Generali Syntagmatis musici nuper præmisso angedeutet worden: So habe ich den titulum Tomi Tertij allhier mit einzusetzen nicht vndienlich erachtet.

TOMUS TERTIUS.

Begreifft vnd helt in sich drey Theil.

IM ersten wird die Signification vnnd Bedeutung der Namen / Wie auch Beschreibung fast aller vnd jeder Lateinischer / Italiänischen / Englischer / Frantzösischer / vnd jetziger zeit in Deutschland gebräuchlicher Gesänge vnd Lieder / als Madrigalien, Canzonē, Villanellen, &c. befunden vnd erkläret wird.

Im andern seind allerley nothwendige Erinnerungen vnd Observationes, 1. bey den Ligaturen; 2. Notten. 3. beym b ♮ vnd ♯. 4. bey den Numeris vnter den Pausen; 5. bey den Virgulis; 6. Modis. 7. beym Tact, signis vnnd characteribus. 8. Variationibus in Tactu; 9. Auch wie die Cantiones zu Transponiren, 10. die Parteyen vnd Stimmen füglich zu nennen; 11. Die Chori recht zu vnterscheyden; 12. Vnd die Vnisoni vnd Octaven zu gebrauchen seyn;

Im dritten ist der Verstand vnd Interpretation 1. 2. 3. vieler Lateinischen vnnd Italiänischen terminorum vnd Vocabeln, welche in jetziger art der Music zum öfftern

tern vorfallen: 4. Aller Muſicaliſcher Inſtrumenten kürtzere abtheilung 5. vnnd eigendliche benennung: 6. vom Baſſo Generali ſeu continuo; 7. Wie alle vnd jede Concertgeſänge per Choros gar leichtlich; 8. vnd die in meinen Polyhymnys vff vnterſchiedliche Arten vnd Maniren geſetzte Cantiones vor ſich anzuordnen; 9. auch die Knaben vnd andere im ſingen vff jetzige Italiäniſche Manier zu Informiren ſeyn / zu vernehmen.

E N D E.

Noch hab ich etlicher Orgeln Disposition allhier mit anhengen wollen/

Als:

1. Zu Sondershausen: So der Hoch- vnd Wolgeborne Graff vnnd Herr/ Herr Graff zu Schwartzenburgk/ durch M. Gotfried Fritschen/ Churf. Sächsischen Orgelmachern zu Dreßden: Anno 1616. hat 36. Stimmen.

Im Oberwerck.

11. Stimmen.

1. Schön Principal	8. fuß
2. Höltzern Principal eng vnnd lieblich	8. fuß.
3. Quintadehna	8. fuß
4. Scharff Octav	4. fuß
5. Nachthorn offen/ weiter Mensur, ist sehr lieblich	4. fuß
6. Quinta	3. fuß
7. Nasatt lieblich	3. fuß
8. Mixtur	6 fach
9. Zimbel	2. fach
10. Quintadehn Sub Bass	16. fuß
11. Dolcian oder Rancket	16. f. Holtz

Pedal Bässe in den Thormen/ 8. Stimmen.

12. Principal Sub Bass von reinem zinn in 16. fuß darinnen sind die 3. vnterstenPfeiffen / als C. D. E. doppeld klingend gesetzet / also daß die grosse PrincipalPfeiffen vff beyden seiten an der grösse vnd lenge einander gleich respondiren.

13. Höltzern-Sub Bass	16 fuß
14. Rohrflött-Bass	16. fuß
15. Zimbel-Bass.	
16. Posaunen	16. fuß
17. Trommet	8. fuß
18. Singend Cornett.	
19. Allerley Vogelgesang.	

Brust Positiff

6. Stimmen.

20. Gembshorn	4. fuß
21. Octav	2. fuß
22. Blockflött	2. fuß
23. Qnintadetz.	
24. Schwiegelpfeiff	1. fuß
25. Geigen Regal	4. fuß

Rück Positiff/

7. Stimmen.

26. Principal	4. fuß
27. Grob Gedackt flöyt	8. fuß
28. Klein Gedackt	4. fuß
29. Querflöyt	4. fuß
30. Octävlin	2. fuß
31. Quintlein.	
32. Zimbeln.	
33. Rancket/ oder Bäer-Pfeiffe	8. fuß
34. Vmblauffender Stern/	
35. Rechte Heerpaucken	

Zween Tremulanten.
Zwelff Blaßbälge.

Vom C. biß ins $\overline{f}$ vnd doppelte Semitonia im $\overline{g}$.

II.

Auch hab ich an selben Orte ein sehr fein Orgelwercklin gesehen/welches gar subtiel sauber vnd kleinlich in gestalt eines kleinen Schäpleins oder Contors gearbeitet / also daß man nimmermehr vermeinen solte so viel Stimmen darin verhanden seyn könten: ist vor etlichen siebenzig Jahren von einem Münche gefertiget worden. Dasselbe hat vierzehen Stimen/2. Manual vnd 1. Pedal. Die Pfeiffen zum Pedal liegen vnten/ zu beiden Manualen oben.

Zum Obern Clavir
5. Stimmen.

1. Regal	8. fuß
2. Gedact lieblich	4. fuß
3. Principal	2. fuß
4. Octav	1. fuß
5. Zimbel.	
Vogelgesang.	

Zum vntern Clavir
4. Stimmen.

6. Quintadehn oder Nachthorn sehr lieblich	4. fuß
7. Klein Gedact	2. fuß
8. Octävlin	1. fuß
9. Zimbel.	

Im Pedal 5. Stimmen.

10. Sub Bass von holtz Gedact	8. fuß
11. Posaunen	8. fuß
12. Gedact	4. fuß
13. Principal	2. fuß
14. Schweitzer Bäßlein in der Octav repetirende.	
Trummel:	
Tremulant: vnd noch andere extraordinarii Stimmen.	

III.

Disposition der Orgel zu S. Gothart in Hildesheim: von Meister Henning / welcher anfangs ein Tischer gewesen / vnd durch Gottes gnad so weit kommen/daß er nebens dem grossen 32. füssigen Orgelwerck im Stifft S. Blasii zu Braunschweig/sub num. XIII. noch viel andere herliche/ liebliche vnnd wolklingende Orgeln verfertigt.

Ober Werck zum Manual vnnd Pedal 12. Stimmen.

1. Groß præstant	16. fuß
2. Octav	vff 8. fuß
3. Octav	4. fuß
4. Quint	3. fuß
5. Mixtur im Discant von 12. Choren.	
6. Untersatz Gedact im Pedal	16. fuß
7. Gedact / oit auch Manualiter	16. f.
8. Hollfloit	8. fuß
9 Coppelfloit.	4. fuß
10. Gemshorn	2. fuß
11. Dolcian im Manual	16. fuß
12. Trommet im Manual	8. fuß

Im Rück Positiff
11. Stimmen.

13. Principal	8. fuß
14. Octava	4. fuß
15. Quintadehna	8. fuß
16. Zimbeln doppelt	
17. Hollfloit	8. fuß
	18. Holl-

18. Hollfloit 4. fus
19. Quer oit 4. fus
20. Quintfloit 3. fus
21. Assat 2. fus
22. Krumbhorn 8. fus
23. Cornet 4. fus
Vogelgeschrey
Kuckuck. Drommel.
5. Blasbälge.

NB.

Es hat aber dieser Meister Henning eine gar sonderliche Art von Blasbälgen im brauch/ die den andern Spaenbälgen/ viel mehr aber den Läddern bälgen weit vorgehen/ vnnd haben nur ein einige falten so eines Schuchs/ das ist einer halben Ellen hoch in die höh/ auffgehet: Vnd sich gleich als 2. dicke (drey finger breit) Eichene Bretter zusamen schleust/ daß man also nichts mehr davon siehet: vnd also weder von der Lufft noch von Meusen schaden nemen kan. Die Leng ist gemeiniglich 8. oder neuntehalb schuch lang/ vnnd fünfftehalb schuch breit/ zu den grossen Orgeln aber 9. schuch lang/ vnnd 5. oder sechstehalb schuch breit.

IV.

Orgel im Kloster Riddageshausen von 31. Stimmen/ welche der jetzige Abt/ Herr Heinricus durch den Fürstl. Ertzbischoffl. Magdeb. Orgelmacher/ Heinricum Compenium verfertigen lassen.

Im Oberwerck/

11. Stimmen.

1. Principal von reinem Zinn/ etwas weiter mensur 8. fus
2. Grosse Rohrfloit durchs gantze Manual 16. fus
3. Abgesonderter Bas im Pedal allein/ von vorgedachter Rohrfloit 16. fus
4. Gedacte Rohrfloit lieblich vff 8. fus
5. Gros Gemshorn 8. fus
6. Octava 4. fus
7. Spitz oit oder flachfloit 4. fus
8. Quinta scharff 3. fus
9. Nasath lieblich 3. fus
10. Mixtur vnten 5. fach/ mitten 6. oben 8. ach: die gröste von 4. füssen.

In der Brust 4. Stimmen mit einem Abzuge.

12. Blockflöitlin 2. fus
13. Nachthorn 4. fus
14. Rancket oder Krumbhorn 8. fus
15. Geigend Regälchen 4. fus

Rück Positiff 10. Stimmen.

16. Principal 4. fus
17. Quintadehna 8. fus
18. Groshöltzern Gedact 8. fus
19. Rohrflöitlin 4. fus
20. Gemshörnlin 2. fus
21. Hollquintlin anderthalb fus
22. Sisloit 1. us
23. Zimbeln einfach gar klein/
6 24. Trommeten gedempft 8. fus
25. Sorduen von holtz Dolcianen Art 16. fus

Pedal Bässe/ 6. Stimmen.

26. Ein starcker offner untersatzter sub-Bass von Holtz 16. fuß
27. Iula 8. fuß
7 | 28. Nachthorn oder Bawrbäßlein 2. oder 1. fuß
29. Starcker Posaunen Baß 16. fuß
8 | 30. Posaun oder Trommet 8. fuß
9 | 31. Singend Cornetbäßlein 2. fuß

Summa 31. Stimmen.

Vber diese.

1. Zimbelglöcklein mit eim Stern.
2. Trummel.
3. Vogelgesang.

Vier ventile { 1. Zum Ober Werck. 2. Brust. 3. Rückpositiff. 4. Pedal.

1. Tremulant zum gantzen Werck.
2. Backtremulant zum Rückpositiff allein / vnd daß die Regal vnnd Schnarwercke / auch zum Tremulanten gebraucht werden können.
1. Coppel zum Rückpositiff vnd Pedal.
2. Spaenbälge starck vnd wol verwart. Mit einer doppelten Windladen newer Invention, da die ventile sich von einander kehren / damit man zu allen sachen mit dem Gesichte reichen vnd sehen kan.

Pedal-Clavir.

F G
DEB qD fGb
CFGAHc d e f g a h c d e

V.

Eine andere.

Ohngefehrliche Dispositiion eines Orgelwercks von 34. oder 35. Stimmen nach Art der Dreßdnischen vnnd Schöningischen: Dergleichen vielleicht zu Barait im Voigtlande von mehr gedachtem Churf. Sächs. Orgelmacher Gottfried Fritschen / diesen Sommer wird gefertiget werden.

Oberwercke.

13. Stimmen.

Drey principal-Pfeiffen so im Augenschein kommen. { 1. Posaunen von holtz gantz vbergüldet. Am laut Trommetten art / vff 8. fuß Thon. Vnnd ist das erste principal. 2. Das ander principal Zinnern Octav offen von 4. fuß Thon. 3. Das dritte principal Zinnern Principal von 8. fuß Thon.

4. Zimbel 2. fach.
5. Mixtur 6. fach.
6. Gedacter SubBaß lieblich durchs gantze Manual, mit einem abgesonderten Baß zum Pedal allein.
7. Vnd gibt zwo Stimmen 16. fuß
8. Höltzern Principal enger Mensur vff rechte Block flöten art 8. fuß
9. Quintadehna vff 8. fuß
10. Spitzflöyt lieblich 4. fuß
11. Nacht-

11. Nachthorn / offen weiter Mensur gar lieblich 4. fuß
12. Quinta scharff 3. fuß
13. Rancket oß Sorduen vff 16. f. thon.

Brust Positifflin.

6. Stimmen.

Auch 3. principalia.
- 14. Geigend Regal von holtz gantz vergüldet vff 4. fuß
- 15. Schön Zinern Schwiegel oder Hollflöeten vff 1. f.
- 16. Gembßhorn still oder klein Gedact / auch von schönem Zinn 4. fuß

17. Superoctavlin scharff vff 2. f. th.
18. Blockflöttlin 2. fuß
19. Klein Quintadez / an stadt der Zimbeln.

Rück Positiff.

11. Stimmen.

Auch 3. Principalia.
- 20. Kleine Trommeten / von Holtz gantz vergüldet müssen aber blind seyn / dieweil man von fornen zum stimmen nit kommen kan: es were denn daß ein Chor oder Poer Kirche vnter die Orgel von deren man zu dẽ förder Pfeiffen des Rück-Positiffs kommen könte.
- 21. Schön Zinnern Superoctava Querpfeiffen Art 2. fuß.
- 22. Schön Zinnern Principal 4. fuß
- 23. Grosse Coppel: oder liebliche flöeten vff 8. fuß
- 24. Klein Quintadehn 4. fuß
- 25 Querflöeten 4. fuß
- 26. Gembshörnlein oder gedact flötlein 2. fuß
- 27. Nasatt Quinta lieblich anderthalb fuß.
- 28. Zimbeln klein einfach
- 29. Rancket oder Bäer Pfeiffen 8. fuß
- 30. Krumbhörner 8. fuß

Bässe im Pedal

5. Stimmen.

3. Principalia.
- 31. Groß Posaunen Baß 16. fuß.
- 32. Starcker SubBass gedact Zinnern 16. fuß
- 33. Grob principal Bass Zinnern von 16. fuß

34. Cornet Bäßlin.
35. Vogelgesang / durchs gantze Pedal.

Extraordinarii Stimmen.

36. Vmblauffender Stern mit Zimbel glöcklin.
37. Kuckuck: Nachtigal.
1. Coppel zu beyden Manualen.
2. Coppel zum Pedal vnnd Rück Positiff.

Wolte man drey manual Clavir haben / so könte man noch drey Brust Positiff machen.

1. Tremulant zum gantzen Wercke durch vnd durch.
2. Tremulant zum Rück Positiff absonderlich

sonderlich / wird sonsten der Bock genant.

9. oder 11. Blasbälge.

Clavier zum Manual.

F♯ G♯ e♯
D E B ♉
CF G A HC♯ d e ꝛc. bis in ♉ od ♏

Zum Pedal.

D♯ F♯ G♯ B ♉ f♯
CD E F G A HCd ef ꝛc. bis
♏
ins ♏ ♉ ♏

Es gefelt mir auch gar wol / daß man zu einer jeden Laden / ein absonderlich Ventil macht / damit 1. nicht ein jeder / so vff die Orgel gelauffen kömpt wisse / sich drein finden könne / ob er gleich die Register ziehet. 2. Daß der Wind nicht so bald alle Laden erfüllet / wenn man nicht vff allen Claviren schlagen wil.

VI.

Noch ein Disposition Zu eim kleinen Werecklein vff gar liebliche Art gerichtet / Von 13. Stimmen.

Oberwerck.

1. Liebliche Rohrfloit	8. fuß
2. Nachthorn	4
3. Gemshorn Spitzfloit	4
4. Octävlin scharff	2
5. Krumbhorn	8

Unter Positiff.

6. Quintadehna	8
7. Blockfloit	4
8. Zimbel scharff gar klein	2. 3. fach
9. Nasatquint	anderthalb fuß
10. Rancket: 16. oder Bäer Pfeiff 8. fuß.	
11. Klein Regal.	

Pedal.

12. Untersatz	16
13. Sorduen / oder gar stille liebliche Posaunen	16. fuß

Coppel zu beyden Manualn / Und was sonsten mehr bey andern Orgeln erinnert werden.

Wolte man es etwas schärffer haben /

ben / so kan man ein lieblich principal von 4. Füssen darzu sezen.

Es müssen aber alle Stimmen / auff die enge Mensuren gerichtet / vnnd gar lieblich intoniret werden.

NB.

Was sonsten etwa allhier nicht erinnert worden / dasselbe wird in dem tractätlin vom Verdingnis / Bawen / vnd Liefferung einer Orgel vielleicht angedeutet werden.

INDEX

Verzeichnüs derer Autorum vnnd Kunstmeister/so in diesem II. Tomo Syntagmatis Musici angezogen werden.

Pontifices : Episcopi.

Vitellianus P. P.
Sylvester II. PP.
David.
Salomon.
Alexander M.
Stephanus Episcopus Rom.
Gilbertus Archiepisco. Rhemensis.

Impp. Reges, Duces, Com.

Constantinus III. Imp.
Constantinus VI. Copronymus Imp.
Carolus M. Imp.
Ludovicus Pius Imp.
Solymanus Turcarum Imp.
Franciscus I. R. Galliæ.
Fridericus D. Mantuæ.
Pipinus.
Balricus Co. Hungariæ.

Philosophi & Medici.

Plato.
Aristoteles.
Hippocrates.
Victruvius.

Theologi.

Hieronymus.
Thomas Aquinas.
Guilielmus Perkinsus.
Navarrus.

Musici.

Orpheus.
Amphon.
Boëthus.
Guido Arctinus.
Henricus Glareanus.
Timotheus Milesius.
Sethus Calvisius.
Galilæus.
Christophorus Cornetto.
Martinus Agricola.
Ludovicus Lacconi.

Philologi.

Athenæus.
Plinius.
Suidas.
Adrianus Tornetus.

Poëtæ.

Virgilius.
Franciscus Petrarcha.

Melopoëtæ.

Orlandus di Lasso.
Lucas Marentius.
Carolus Luyton S. C. M. Organicen.
Hieronymus diruta Italus.
Ioannes Bussanus.

Historici

Historici.
Lambertus Schaffenburgensis.
Ioh. Aventinus.
Marianus Scotus.
Volaterranus.
Polydorus Virgilius.
Platina.
Genebrardus.
Albertus Crantzius.
Aimonius.
Henricus Erfordiensis.
Bergomas.
Sabellicus.
Leander.
Majolus.
David Chytræus.
Sebastianus Virdungus.

Kunstmeister / Orgel- vnnd Instrumentmacher.

Bernhardus Teuto.
Ioannes Bossus.
Carolus Cassanus.
Hans Häyde.
Nicolaus Faber Sacerdos.
Gregorius Kleng.
Fabian Peters von Schneeck.
Heinrich Traxdorff.
Friederich Krebs.
Nicolaus Mülner.
Conrad Rotenburger.
Henricus Crantzius.
Esaias Compenius.
Henricus Compenius.
P.F. Andreas Iesuita.
Ioannes Buchor.
Ioan. Deutlin.
Iulius Antonius.
Michael Hirschfeld.
Gottfried Fritschen.
Heinrich Glovatz.
Gottschalck Burchard.
Nicolaus Maaß.
David Becke.
Hans Schärer.
Martin Schott.
Sixtus Kergel.
Dominicus Citharista zu Praga.

INDEX II.

AB.
Abwechselung des Tactus moviret die affectus. 70

AC.
Accort was. 12.13
Accort Quersloiten helt an der zahl achte. 13
Doppioni vnd Bassandli sechs. 13
Posaunen acht. 13
Racket sieben. 13
Fagotten acht. 13
Krumbhörner neun 13
Corna Muse sechs. 13
Bombarden dreyzehen. 13

Blockfloiten ein vnd zwantzig. 13
Accort Blockfloiten kostet 80. thal. 34
Acherhorn. 78
AEolius Modus eine Quart niedriger transponiret. 63
AEqual Principal. 105. 127
Resonantz lieblich. 127
woher æqual genennet. 127
gebrauch im Choral v. Motetē. 127
geheimnüs desselben. 127
AEqual Gembshorn. 134
Resonantz lieblich. 134
dienet zur Variation mit andern Stimmen. 134
Mensur desselben. 134

AL.

Alabasterische Orgel. 92
Alt Bombart. 3
fast einer Schalmeien gleich. 36
hat einen Schlüssel. 36
Alte Harffe. 77
derer Form viererley. 77
Dreyecket. 77
Alten vnnd newen Harffen vnderscheid. 77
Alte Instrument / SackPfeiffe vnnd Leire. 100
Alte Orgelwercke dreyerley / Groß / Mittel vnd Klein. 105
woraus derselbige vnterscheid. 105
Alten Orgeln vnderschiedene Rahmen. 104
Alte Orgeln wie gestimmet. 104
Alter Orgeln Thon. 102
Alte Orgeln nach jhrer Chormesse zu hoch. 102
Alter vnnd jetziger Orgeln vnderscheid. 106
Alter vnnd jetziger Clavier vnderscheid. 112
Alte Orgel zu Halberstadt wenn gebawet. 98
wenn renoviret. 98
Alten Orgeln stercker schall vnnd laut. 100
Vnanmütig zu hören vnnd warumb. 100
Altista wie hoch er singen könne. 17

AM.

Amboß. 79

AN.

Anblasende Instrument. 2
Angehenge in Orgeln. 106

AP.

Applicatio der Finger bey etzlichen Organisten nit viel werth. 44
ApffelRegal. 148. 126
woher genennet. 148
Grösse vnd Form. 148
Gebrauch vnd Resonantz. 148

AR.

Arci violate lire Ital. 4. 49
Arce violira. 4. 49
Arpa. 4. 6. 56
Arpa Hybernica. 6. 56
Arpichordum. 5. 67
Art der alten Blaßbälge. 103

Ban-

BA.

Bandoer. 28.53
In Engelland erfunden. 53
Einer Cither gleich. 53
Mit Stälenen vnnd Messings Seyten. 54
Von 6. auch 7. Choren. 54
wie gestimmet. 54
Bandörichen. 53
Barbytus. 5
Barem Stimm in Orgeln. 139
Barpfeiffen. 126.146
woher genennet. 147
Intonation. 147
Form vnd Grösse. 147
Mancherley art. 147
Bassanelli. 3.41
woher der Nahme. 41
Resonantz. 41
Gebrauch. 41
haben sieben Löcher. 42
werden mit blossem Rohr geblasen. 41
vmb ein Quart niedriger als Cammerthon gestimmet. 42
wie hoch vnd niedrig am Thon. 24
wie sie höher vnd niedriger können intoniren. 35
Vnterste Clavis F. 42
Baß auff Subbaß Geigen/ Octav Posaunen / Doppelfagotten / vnnd grossen Baß Bombarden wie zu Musiciren. 46
Baß Bombard. 3.36
Baß Clavier in alten Orgeln. 99
Baßgeige mit vier Seiten. 48
Baßgeige sonderlicher Art. 45
wie formiret. 45
von wem erfunden. 45
mit Eisern Wirbeln. 45
dessen Gebrauch. 99
Bassisten so sonderlich tieff singen können. 17
Bawren vnd Bettler Leire. 79.49.5
Bawrfloiten Baß in Orgeln. 140.141
Intonation. 141
Gebrauch im Choral. 140
Bawrfloitlin. 132

BE.

Bernhardus Teuto hat zu Venedig das Pedal erfunden. 96
Beröhrete Instrument. 10
Besäitete Instrument. 4.43
Sollen vmb ein Thon tieffer gestimmet werden. 15
Beschreibung Musicalischer Instrument. 9

BL.

Blasende Instrumenta. 2
zweyerley. 2
wie hoch vnd tieff zu bringen. 19
Blaßbälge bey den alten. 103
fast den Schmiedebälgen gleich. 103
mit Gewichte erfunden. 115
Mit Roß: vnd Ochsenheuten vberzogen. 115
Spaenbälge auff eine sondere newe art/ so nur ein einige falte haben/ vnd sehr gut seyn. 197.198
Blechen Regal. 116

BO.
Bock art einer Sackpfeiffen. 3.42
wie gestimmet. 42
Boëthius zu welcher zeit gelebet. 90
Citherini Instrumenti erfinder. 92
Bombyces. 3.36
Bombard: Bombardoni. 36
woher der nahme. 36
desselben Intonation. 36
Im Tenore. 36
Im Nicolo. 36
Im Alto. 36
Baß Bombard groß. 37
desselben länge. 37
Bombardo piccolo. 37
Bombard in Orgeln. 126
Bordun. 139
BR.
Brumeisen. 5
Bu.
Buccina. 2.35
CA.
Campana. 4
Cammerthon für der Taffel vnnd in conviviis gebreuchlich. 15
Canal oder Windröhre. 106
Cæsaron Basisita zu Rom. 17
Cappelle an K. Salomonis Hofe. 83
CH.
Chelys. 4.49
Chitarrone. 52
deren grösse. 52
Chiterra. 53
Chor: vnd Cammerthon. 14
Chorthon bey den alten vmb ein Thon niedriger. 14
Warumb. 15
Wird in Kirchen gebrauchet. 15
Chormesse. 121
Chormesse respondiret acht fuß thon. 121
Chorus Instrumentum. 76
hat zwo Röhren. 76
Chor der besäiteten Instrument. 19
Chor auff Lauten vnterschiedlich genennet. 50
Choro da Flauto Ital. 34
Chorist Fagott. 38
Intonation. 38
Wie hoch vnd niedrig am Thon. 23
Choral wercke. 102
wie gestimmet. 102
Choral wie auff alten Orgeln geschlagen. 100.101
Chor Principal. 122
Woher der Nahme vnnd woran erkant. 123
CI.
Cithara: Cither. 5.6.28.54.56
jetzo anders als bey den alten. 54
fünfferley art. 28.54
I. Von 4. Choren. 28.54
gestimmet auff Italiänisch. 54
auff Frantzösisch. 54
II. Von 5. Choren vnd wie gestimmet. 28.55
III. Von 6. Choren/wird auff dreyerley

erley art gestimmet. 28.55
IV. Grosse 6. Chörichte. 29.55
vmb ein Quint tieffer. 55
fast 2. Ellen lang. 55
V. Von 12. Choren. 29.55
Resoniret gleich einem Clavicymbalo. 55
Citherlein klein Englisch. 29.55
wie gestimmet. 55
Cithara Hieronymi. 77
Cithara der alten vnser jetzige Harffe. 54
Cymbalum: Cymbeln. 4
Cymbalum Hieronymi. 78
dessen bedeutung. 78
Cymbelchen. 79
Cymbalum universale seu perfectum. 63

CL.

Clavichordum. 5.60
Auß dem Monochordo erfunden. 60
hat erstlich 20. claves gehabt. 60
Fenget vom C. an. 61
Ist das Fundament aller clavirten Instrument. 61
Diener für anfahende Schüler vnd warumb. 61
Hat im genere Diaterrico nur 20. claves. 60
In einer octav dreyerley Semitonia. 60
Vermehrung der Clavir darinnen. 60
Sonderliches Clavichordi Beschreibung. 61
Im Clavichordo zu einer Seiten offt zwey/drey/vier Clavier. 61
Clavichordum, darinn etzliche dieses Enharmonicæ. 61
Clarien auff einem Trumscheid. 59
Claves der alten wie vnterschieden. 112
Clavier in alten Orgeln. 98.99.109. 110. 111.
gebrauch. 99
Clavier vermehrung. 109.111
Verenderung. 109
Clavier der alten von ♮ angefangen vnd warumb. 112.113
Clavicymbalen. 5.7.63
dessen Resonanz. 63
Seiten doppelt / drey vnnd vierfach. 63
Clavicymbali im Chorthon lieblicher Resonanz. 16
Clavicymbeln, Symphonien, Virginal &c. etwas imperfect vnnd warumb. 63
Clavicymbel, darinn das ♮ gedoppelt. 63
Clavicymbel mit 77. Claviren. 64
Clavicymbel, in welchen alle Semitonia gedoppelt. 64
deroselben doppelter Abriß in Clavibus vnd Noten. 64
Clavicymbel, welches sieben mal kan transponirt vnd fortgerücket werden. 65

auff alle drey genera modulandi gerichtet. 65
dessen gebrauch. 65
Clavicithorium. 5.67
dessen Resonantz. 67
Spitz wie ein Clavicymbalum. 67
gantz in die höhe gerichtet. 67
Claviorganum Instrument mit Pfeiffen vnd Seiten. 5.67
Clavitympanum. 4
Claves erstlich vier / darnach sieben/ bald 14. vnd endlich 15. 90
Claves Chromaticæ woraus erfunden. 91
Claves Tetrachordi Synemmeni. 91
Clavicymbeln rein zu stimmen. 150

CO.

Comma. 66
Consonantiæ woraus erfunden. 79
Concertium bey den alten nicht gebreuchlich. 14
Compendium eine floite jünger oder gröber zu stimmen. 35
Contra Basso de Gamba. 44
wird durch eine Quart gestimet. 44
Contrapunctus Gloridus wie auff Orgeln erfunden. 101
Coppelfloiten in Orgeln. 134
Coppeln in Orgeln. 132
Corna Musę. 3.41.42
derer Resonantz. 41
seind Chorthon. 41
hoher vnd niedriger thon. 24
Geben so viel Thon als Löcher. 40
haben ein einfache Röhr. 41
vnten zugedeckt. 41
Am Resonantz den Krumbhörnern gleich. 41
Corna muti, terti, Florti. 3.40
wie hoch vnd niedrig am thon. 24
Cornetto Ital. Cornet. Cornu 3.35
Recto, diretto. 35
Curvo. 35.36
Muto. 36
Torto. 36
wie hoch vnd niedrig. 22
Gröber oder Jünger zu Stimmen. 35
Cornettino. 36
wie hoch intoniret. 36
Cornon. 36
wie intoniret. 36
wie viel thon. 36
wie ein S. formiret. 36
Cornett in Orgeln. 126.146

GR.

Crembalum. 5
Crepitaculum. 4

DA.

Darmseiten verstimmen sich ehe als Ertzseiten. 6

DE.

Decken macht die Pfeiffen am Thon tieffer vmb ein Octav/ Quint / oder Sext. 124
Der Griechen meinung von der Musica. 85

DI.
Dignität der Orgeln. 82
Discant Clavier. 98.99
Gebrauch. 98.99
Discant Geige mit 4. Seiten. 48
Dn in Orgeln / Positiven / Clavicymbeln zu dupliren. 63
Dispositiones der Orgeln zu Costnitz. 161
Vlm. 162
Dantzig. 162
Rostock. 163
Lübeck. 164.165.166
Stralsund. 167
zu Hamburg. 168.169
Lüneburgk. 170
Breßlaw. 171
Magdeburgk. 172.173.174
Bernaw. 176.177
Stendal. 176.177
Hall. 177
Braunschweigk. 178
Leipzig. 179.180
Torgaw. 180
Halberstadt. 181
Cassel. 183
Bückelburg. 185
Dreßden. 186
Grüningen. 188
Hessen. 189
Schöningen. 190
Andere mehr. M.P.C. 91.99.100
Sondershausen. 197
Kloster S. Gothard in Hildesheimb. 197
Kloster Rittagshausen. 198
Einer kostbarn Orgel. 198
Eines kleinen Wercklin. 199
DO.
Doeff Stimm in Orgeln. 127
Doppel Cither. 7
Doppel Corthol. 23
Doppel Fagott. 28
zweyerley. 38
Intonation. 38
wie hoch vnd niedrig. 23
Doppelte Harffe hat alle Semiton. 56
Doppioni. 3.39
hoher vnd niedriger thon. 23
Du.
Dudei art von Sackpfeiffen. 3.43
hat drey Stimmen. 43
Duifloit in Orgeln von wem erfunden. 140
Dulcian: Dulzaine. 3.38.39
woher der Nahme. 38
Lieblicher als Bombard vnnd warumb. 38
Dulzfloiten. 35
wie intoniret. 35
Dulcian in Orgeln. 126.136.147
Form vnd gebrauch. 147
Dulce suono. 38
E.
Echo auff dem Geigen Instrumēt. 70
Einstimmige Instrument. 7
Englischer Chorthon vmb etwas niedriger. 15
Enderung der Stimmen. 116
Erster Orgel art vñ eigenschafft. 93.94

hat 11. Claves ohne Semitonia. 94
hat drey Tetrachorda der Alten. 94
warumb nur 11. claves. 95
vmb eine octav ergrössert. 95
Eunuchi in Keyser vnd Catholischen Cappellen wie hoch singen können. 18
Exilent Plockfloit. 21

FA.

Fagotti, Fagott. 3.38
wie hoch vnd niedrig. 23
Lieblicher Resonantz als Bombarden. 38
warumb. 38
Fagotten vnnd Dulcianen vnderscheid 38
Fagotten doppelt zweyerley. 38
Fagott contra wie niedrig am thon. 38
Fagott in Orgeln. 126.147
Form vnd grösse. 147
Gebrauch. 147
Falset Stimme. 12.19

FE.

Feldpfeiffe. 35

FI.

Fides: Fidicula. 4
Fidicinia Instrumenta. 4.43
Fiffari: Querpfeiff. 3.35
Figural gesang durch die Orgel erfunden. 90
Figural gesang von der alten Harmonia durch aus anders. 90
Fistula. 3.33
Fistula Hieronymi. 78
Form derselben. 78
Bedeutung. 78
Fiedel. 48

FL.

Flachfloite in Orgeln. 126.136
welcher genennet. 136
deren Intonation. 136
dreyerley art. 136
Flauti. 3.33
Floit das Fundament aller gelöcherten Instrument. 61
Floite. 3.7.33
wie zu höher oder niedriger Intonation zu bringen. 34.35
wie viel Löcher. 33
Lauten im Chorthon lieblich. 16
wie eine von der andern gestimet. 37
Floiten Chor. 34
Floiten in Orgeln. 125.139
Zweyerley. 125
Flügel Instrument. 63

FV.

Fundament Instrument. 7
Fußthon wie zu verstehen. 121
Einem Organisten zu wissen von nöthen. 14
Füsse namen vnnd zahl den Orgelmachern im gebrauch. 19

GA.

Gantz Orgelwerck was bey den alte. 105
Gläserne Orgel. 92

GE.

Gedackte Stim in Orgeln. 139

Sechserley art. 139
Gedackter untersatz. 139
Groß gedackter SubBaß. 139
dessen gebrauch. 140
Gedackt sonderliche art. 140
Gedackte Quinta. 140
stehet eine quint vom Chorthon. 140
Gedackt Schnarwerck. 146
Gedackt gelinder als Principal vnnd warumb. 38
Gedackte Schnarwerck gelinder als Posaunen vnd warumb. 38
stehet eine Quint vom Chorthon. 38
Gedackt floitwerck. 125
zweyerley. 126
Gedackt von den Alten floiten genennet. 139
Von den Niederländern Bordun. 139
Von andern Barem. 139
Gedackte wie vnnd wenn erfunden. 114.115
Geige. 44.48
hat 4. Seiten. 48
wie zu stimmen. 48
Geigelin. 48
hat drey Seiten. 48
Geigen mit Messings vnnd Stählen Seiten. 48
werden durch 5. gestimmet. 48
Geigen Instrument: werck. 67
Geigen Clavicymbel. 67
Form vnd gestalt. 67
Von wem erfunden. 67
Invention woher genommen. 67
Räder an stadt der Tangenten. 68
wie tieff am Thon. 68
Seiten von Stal vnd Messing. 68
Geigen Instrument eigentliche Beschreibung. 68
Gebrauch. 69
Lautenthon. 70
dienet zum Choral. 70
gibt einen Tremulant. 70
Ein Sackpfeiffen/Schalmeyen vñ Leirenthon. 70
Cithern art zum Bassatum. 70
gibt eine Feld Musicam mit Trommeten vnd Clarin. 71
Gembshorn. 126.134
am thon lieblich. 134
gebrauch. 134
Gembshorn Quinta. 134
des Labij breite. 134
Gembshorn woher den Namen. 133
Geigen Regal. 146
woher der Nahme. 146
gebrauch. 146
Gelber Zinck. 3
Gemeine Leire. 5.49
Gerader Zinck. 35
zweyerley. 35

GI.

Gingrina. 37
Gingrire proprium anserum. 37

G. In Orgeln / Positiven vnd Clavicymbeln zu doppeln vnd warum. 63

GL.

Glocken: glöcklein. 4.79

GR.

Græci Musici. 66
Grave cymbalum. 63
Grobe Cymbel. 131
Grosse alte Orgelwercke. 97
Groß Baß Bombard. 37
desselben Länge. 37
wie hoch vnd niedrig. 22
Grosse Bock. 42
Grosse Flachsloit. 136
Groß Gembshorn. 134
Im Pedal zugebrauchen. 134
Grosse Holsloiten. 132
Bey den alten eine Quint tieffer als Chorthon gewesen. 132
Grosse Italiänische Leire. 4.49
derer structur. 49
mit 12. auch 14. Seiten. 49
Ist dem generi Chromatico vnd Diaterrico bequem. 49
Grosse Mixtur. 130
Bey den Alten von 30. auch 40. Chor starck. 130
Jetzo von 10. 12. selten 20. Chor starck. 130
Groß Octava. 129
Respondiret einem æqual Principal. 129
warumb klein Principal genennet. 129
Groß Principal. 105. 122. 127
Gebrauch im Manual vnnd Pedal zum langsamen tridt. 127
Groß Principalwerck woran erkät. 122
Grosse Quintadehna. 137
gebrauch im Manual vñ Pedal. 137
Grob Regal. 145
Materia. 145
Mensur. 145
Grosse Rohrsloit. 141
Besser als gedackt. 141
Groß Subprincipal Baß. 127
gebrauch im Pedal. 127
vnd warumb. 127
Grosse Schweitzer-Pfeiff in Orgeln. 128
Grosse Schwiegel. 133

Gu.

Guido Aretinus zu welcher zeit gelebt. 90

HA.

Hackebrett. 5.79
Halb Orgelwerck bey den alten. 105
Harffe. 4.56
woher der Nahme. 56
Bey den alten Cithara. 56
wiviel Seiten gehabt. 56
Formieret wie ein △ 56
Jetzo dreyerley Art. 56
Einfache. 30.56
hat 24. Seiten ohne Semitonia. 56
Doppelte. 56
Claves zur lincken vnnd rechten hand. 56
Harpa. 4.56
Harpa doppia. 30.56
Harpa Irlandica. 5.30.56
hat 43. Seiten. 56

Alle Semitonia. 56
Einen lieblichen Resonanz. 56
Alten vnnd newen Harffen vnterscheid. 77
Alten Harffen Form viererley. 77
dreyecket. 77
Harffenirender Resonanz. 59.67
Harmonia consonantiarum in der Natur gepflantzet. 47

HE.

Heer Paucke. 77.79
Heer Paucken gebrauch. 77
Heulen in Orgeln woher. 159

HI.

Hindersatz in alten Orgeln. 99.107
wie viel Pfeiffen darinn. 99.113
wie vnd wann zertheilet. 113.115
Hydraulicum Instrumentum. 91.92
dessen vnterscheid von der Orgel vnd anfang. 90.92
Hypodorius wird aus dem E Musiciret. 16
wird aus dem F. Musiciret. 63
Hypotonicus wird aus dem C. ins D. von den Italis transponiret vn Musiciret. 16
Hypotonicus wie auff Floiten/Bombarden/Schalmeyen vnnd Krumbhörnern zu transponiren. 30.37

HO.

Holfloit in Orgeln. 126.131
derer Thon vnd woher. 131
woher der Nahme. 131
Hoher Thon worinn der beste. 14
Hoher Thon den Italis nicht annemlich. 16
Holquinten. 132
gebrauch. 132
Holquinten Baß. 132
Holschelle. 137
Holtzern Orgel. 138.189.190
Holtzern Pfeiffwerck ist mit andern Orgeln sowol am laut vnnd Arbeit als Fundament theilung nicht zu vergleichen. 141
Houtbois: Hoboyen. 36

Hu.

Hümmelchen. 3.42
hat 2. Stimmen. 42

IA.

Jäger Horn. 78

IN.

Instrument vnnd Instrumentist was eigentlich sey. 11.62
Instrumentorum Musicorum Beschreibung. 1
Instrumentorum Musicorum Abtheilung. 1
Instrumenta ἔμπνευστα. 2
zweyerley Art. 2
Instrumenta fidicinia. 4.8
Instrumenta inflatilia. 2.8
zweyerley Art. 2
ohne vnd mit Löchern. 2.3
Instrument mit Löchern dreyerley Art. 2.3
Instrumenta κρουστα, welche geschlagen oder geklopfft werden. 3.4

ἄπνευτα. 3
ἄχορδα. 3.4
ἔγχορδα. 3.4
μενότονα. 7.11
πάντονα. 7
πολύτονα. 7
Instrumenta prima. 5
A primis orta. 5
Mixta. 5
Multivoca. 7
Omnivoca. 7
Vnivoca. 7
Tibicinia. 8
Instrumentum specialiter sic dictum: Instrument. 5
Instrumenten klang woher vervrsachet. 1
Instrument haben jhren vrsprung aus dem Monochordo. 142
können keinen Affectum exprimiren. 69
Leiden keine Moderation. 69
werden nach jhrem Thon vnderschieden. 1
Instrument/welche vber jhren Natürlichen Thon können gezwungen werden. 6.7
welche alle Stimmen repræsentiren. 6
In welchen der Thon leichtlich verstimmet. 6
Instrument in Engelland vnd Niederland vmb ein Terti tieffer. 16
Instrumenten Eigentlicher Thon. 14
Instrumenten Thon respectu
Latitudinis. 6.7
Longitudinis. 6.7
Profunditatis. 6.7
Instrumentalis Musica zu K. Davids zeiten wie zuverstehen. 83.84
warumb zu grunde gangen. 84
Inventores der Orgeln / Monochordi, Clavicymbali &c. sind vns verborgen. 90
Invention der Regiester. 116
In Græcia hat sich die Musica gar verlohren. 82

IR.

Irländische Harffe. 5.56
hat 43. Seiten. 56
Lieblichen Resonanz. 56

IT.

Italiänische Leire. 4.49
zweyerley art. 49
Itali haben keinen gefallen am hohen singen. 16

Iu.

Jungfrawen Regal. 145
Jungfrawen Baß. 145
Mensur. 145
woher der Nahme. 145
Jüdische Instrumenta. 83
Juden hören jetzo keine Orgeln vnnd warumb. 84

KA.
KälberRegal. 116
KE.
KesselPaucke/Trummel. 79
KI.
Kirchen Musica. 82
KL.
Kleine Cither. 55
wie gestimmet. 55
Kleine Flachsloit. 136
Klein FloitenBaß. 132
Gebrauch im Choral. 132
Klein Gedackt. 139
Kleine Geige mit drey Seiten. 48
gebrauch zur Variation. 139
Kleine Holsloite. 132
Kleine Italiänische Leire. 49
hat 7. Seiten. 49
Jst Triciniis bequem. 49
Kleine Mixtur. 131
Niederländen scharp. 131
wie disponiret. 131
Kleine Octav in Orgeln. 129
Klein Octaven Gembshorn. 134
Gehöret ins Positiff. 134
Gebrauch im Baß zum Choral. 134
Kleine Orgelwercke bey den alten. 97
Klein Päucklein. 77
Kleine Blocksloiten. 34
derer Lenge. 34
wie viel Löcher. 34
wie hoch vnd niedrig. 34
Kleine Principal. 127.105
Kleine Principalwerck. 123
woran zu erkennen. 123
Kleine Quintadehna. 137
Gebrauch zur Variation. 137
Klein Regal. 146
Kleine Rohrsloit. 141
Kleine Schweitzerpfeiff in Orgeln. 128
Kleine Schwiegel. 133
Kleine Spitzsloit. 135
Klein viereckt Jnstrument. 62
vmb ein 5. oder Octav höher gestimmet. 62
Kleine Zimbel. 131
Klein Zincken. 36
Klingende Zimbel. 131
KN.
KnopffRegal. 148
woher der Nahme. 148
KO.
Köpfflin Regal. 126.148
Form vnd Grösse. 148
Resonantz. 148
Kort Jnstrument. 39
Gibt so viel Thon als Löcher. 40
KR.
Krumbhörner. 40
wie viel Löcher. 40
wie hoch vnd niedrig am Thon. 24
wie eins vom andern gestimmet. 37
Geben so viel Thon als Löcher. 40
Krumbhorn in Orgeln. 126.145
Krumb Zincke. 35.36
Ku.
Kuh eschellen. 78

LA.

Laute: Italis Linto. 4.6.7.49
wieviel Sorten vnd zu stimmen. 27
Fundament der beseiteten Instrument. 61
Anfangs 4. Chor/ darnach 5. gehabt. 49
jetzo 6.7.8.9.10.11. vñ mehr Chor. 50
zum Generi chromatico bequē. 65
wie die Chor Seiten vnterschiedlich zu nennen vnd zehlen. 50
Lauten groß vnnd klein in einander zu stimmen. 51
Lauten vnd Theorben vnterscheid. 50
Laut auff den Seiten kan nicht lange continuiret werden. 69

LE.

Leire der alten. 110
Gebrauch. 100
Italiänische Leire. 49
zweyerley. 49
Leire der Bawren vnd Betler. 5.49
Lenge offen Pfeiffwercks. 124
Lenge gedacktes Pfeiffwercks. 124
Lerchen Pfeifflein. 78
Leviten haben jhre Psalmen vnd Lieder in Instrument gesungen. 90

LI.

Lyra, Italicè Lironi. 4.49
Pagana. 5.49
Rustica. 5.49
de gamba 14. Seiten. 7.26
de Bracio. 7.26,49
wie zu stimmen. 26
hat 7. Seiten. 49
Gebrauch. 49
Lironi perfecto Ital. 49
hat 12.14. auch 16. Seiten. 49
Gebrauch. 49
Lituus. 3.40

LO.

Lock Pfeifflin. 78

Lu.

Lufft in Instrumenten zweyerley. 2
Natürlich.
Menschlich. 2

MA.

Magas. 57
Maisenbeinlein. 78
Mandōr/ Mandūrichen/ Manduri-nichen. 28.53
woher der Nahme. 53
hat 4. oder 5. Seiten. 53
wie gestimmet. 53
wird mit einem Finger oder Federkeil geschlagen. 53
dessen gebrauch in Franckreich. 53
Mangel in Orgeln. 159
Manual Clavir bey den alten Discant genennet. 97
warumb. 90
wieviel Claves gehabt. 97
Materia der Orgeln. 84

ME.

Menschlicher Stimme hohe vnd tieffe im Basso, Ten. Alt. vnd Cantu. 20
Mensur im flötwerck je enger je besser Resonanz. 143

Mittel

MI.
Mittel Orgel-Wercke bey den Alten. 97
Mittel Principal. 122
woran erkant. 122
Mixtur. 130
Mancherley Art. 130
gebrauch. 130
Correspondiret dem æqual principal. 130
Ist 4.5.6.7.8.9. Chor. 130
kan für sich alleine nicht gebraucht werden. 131
Mixtur in alten Orgeln. 99.115
MO.
Moderation der Stimmen sonderlich in acht zu nehmen. 68
Moviret die affectus. 69
wie geschaffen. 69
Monochordum. 60.142
dessen Beschreibung 60
hat eine Seiten. 60
gibt alle Consonantias. 60
gründet auff die proportiones. 60
wird durch den Circkel ausgetheilet. 60.142
Monochordum aller Musicalischen Instrument Mutter. 142
μονότονα Instrumenta. 7
Mu.
Multivoca Instrumenta. 7
Mundstück am Zincken. 35
Mundstück lenglich vnd schmal geben in Schnarwercken einen lieblichen Resonantz. 143
Muscowiterische Instrument. 79
Musica bey den alten. 100
Musica Figuralis durch die Orgeln erfunden. 90
Musica Orlandi di Lasso. 17
Musica von den Teutschen wieder in Italiam gebracht. 96
Musica vor zeiten in Italia zergangen. 96
Musica zu David vnd Salomons zeiten. 82.83
Musicalischer Instrument Beschreibung. 1
Abtheilung. 1.10
Erfindung. 1
Thon. 1
quo ad qualitativam generationem. 1
quo ad qualitativam mensurationem. 6
Respectu longitudinis. 6
latitudinis. 6.7
profunditatis. 6.7
Musicalischer Instrument Autores viel bey den alten vergessen. 89
Musicalischer Instrument beste Zier die Moderation. 68
NA.
Nachthern in Orgeln. 132.138
woher der Nahme. 138
Intonation. 138
Gebrauch. 138

Quintadehnen Mensur. 138
woher der Hornklang. 138
Nachthorn Baß. 138
Nahmen der Orgelwercke. 121
Nach dem Manual zu rechnen. 121
Nasath. 134
woher der Nahme. 134
Thon. 134
Gebrauch. 134

NI.

Niederländische Coppelfloiten. 134
Niederländisch Nachthorn. 138
dessen thon. 138
Niedriger thon worinn der beste. 14

NO.

Nola. 4

OC.

Octaven in Orgeln. 129
Viererley art. 129
Mensur. 129
Gebrauch. 129
gehöret in die AEqualwercke. 129
Octaven Gembshorn. 134
gebrauch. 134
Octaven müssen rein gestimmet werden. 150
Octava nur drey Semitonia bey den alten. 60
Octaven Principal. 127
Gebrauch. 127
woran zuerkennen. 123

OF.

Offenfloitwerck. 125
zweyerley. 125

OM.

Omnifona, omnivoca Instrumenta. 11

OR.

Organum Instrumentum Instrumentorum. 11
Organum pneumaticum. 2
portatile. 2
Organisten sollen wissen die Stimmen zu vnderscheiden vnnd zu verendern. 14
Organisten requisita. 88
Orgel. 7
Orgeln dispositiones. 191. &c.
Orgeln dreyerley Art. 122
Orgel begreifft alle andere Instrumenta Musica. 85
Orgeln Encomium Hieronymi dirutæ Itali. 85
Orgeln in Teutschland nach dem gewöhnlichen Cammerthon gestimmet. 16
Orgeln im Sommer höher / im Winter aber niedriger am Thon vnnd warumb. 34.74.75
Orgeln können nicht moderiret werden. 69
Orgeln menschlichem Leibe vergliechen. 87
Orgel mit heissem wasser regiret. 92
wenn vnd von wem gebawet. 92
Orgeln rechter thon. 14
Orgeln von wem erfunden. 89
Vor 600. Jahren in Teutschland gebawet.

gebawet. 93
warumb jhren Siz in der Kirchen. 87
woher den Nahmen. 86
zum Choral Gesang gebraucht. 90
zu was ende in Kirchē gebraucht. 90
zu welcher zeit in Teutschland vnnd Franckreich auffkommen. 91
zu welcher zeit erfunden. 90
Orgelwerck in Teutschland. 161
Bamberg im Stifft. 111
Bernaw. 176
Braunschweig S. Egidien. 109
S. Blasij. 178. 111
Breßlaw. 172
Bückelburgk. 185
Cassel. 183
Costnitz. 161
Dantzig. 162
Dreßden. 187
Erffurd. 111
Göttingen. 116
Grüningen. 188
Halberstadt. 181
Hall. 177
Hamburgk. 168.169
Hessem. 189
Leipzig. 116.179.180
Lübeck. 164.165
Lüneburgk. 170
Magdeburgk. 172. ꝛc.
Minden. 110
dessen Clavier. 110
Northausen. 116
drey Manual Clavier. 116
Nürnbergk. 110.111
Clavier. 110
Rostock. 163
Schöningen. 190
Stendal. 176
Stralsund. 167
Torgaw. 181
Venedig. 110
Clavier. 110
Orgelwerck von Holtze. 138
Orgelwercke werden noch Füssen genennet. 121
Orlandi di Lasso Capellen von 90. Personen starck. 17
Ornament-Instrumenta. 7
Orpheoreum. 5.6.28.54
Ist wie ein Pandör. 54
Seiten. 54
wie gestimmet. 54
Ist Cammerthon. 54

PA.

Padonnische Theor behat 8. Seitē. 52
Pandora. 5.6.7.53
Pandurina. 53
πάντονα Instrumenta. 7
Paucke. 4
Päucklin. 77
Pauolin. 140

PE.

Pedal wenn / wo vnd von wem erfunden. 96
wieviel Clavier erstlich gehabt. 96

Pedal Clavier bey den alten. 99
Pedal von wem vnnd zu welcher zeit zu Venedig erfunden. 92
Pedal wird jetzo in Welschland vnnd Engeland nicht viel gebraucht. 96
Penoreon. 5.6.7.28.54
Ist wie ein Pandôer. 54
hat 9. Chor. 54

PF.

Pfeiff-floit in Orgeln. 140
woher den Nahmen. 140
Pfeiffende Instrument. 2
Pfeiffen in alten Orgeln lenge vnnd dicke. 101.102
Pfeiffen in alten Orgeln disposition auff einem Chor. 102
Pfeiffen in alten Orgeln alle auff ein mal zusammen geklungen. 97
Pfeiffen in alten Orgeln Mixtur sehr vberheuffet. 102
Pfeiffen in der Dantziscker Orgeln. 37.42
Pfeiffen in Orgeln zweyerley. 125
Pfeiffen nach zu stimmen. 149
Pfeiffen so drey absonderliche Regiester haben. 79
Pfeiffen wieviel offtmals auff einem Clave. 114
Pfeiffwerck hat seinen rechten Thon vnd Fundament theilung aus dem Monochordo. 142

PI.

Piffari. 3.37

PL.

Plockfloite. 33
wieviel Löcher. 33
wieviel Thon. 33
wieviel Thon extraordinar. 33
Achterley Sort. 33.34
derselben Intonation. 34
wie tewr ein Stimmwerck. 34
Plockfloite in Orgeln. 135
derer Form vnd Lenge. 135
Auff Querfloiten Art. 135
PlockPfeiffe. 2
Allerley Sorten wie hoch vnnd niedrig am Thon. 21
PlockPfeiffe in Orgeln. 135

PO.

Pochetto. 48
Poeten Instrument. 78
Πολύτονα Instrumenta. 7
Pombard allerley Sort wie hoch vnd niedrig am Thon. 22
wie eins vom andern gestimmet. 37
Pombard in Orgeln. 147
Intonation vnd grösse. 147
Form vnd Gebrauch. 147
Pommern vide Pombard.
Polnische Geigen. 44
woher den Nahmen. 44
Positivum, Positiv. 2
Positiv / darinne alle Semitonia gedoppelt. 66
Positiv so zu einerley Pfeiffen drey absonderliche Register. 79
Posaune. 2.7.31
Alt-Discant-Posaune. 31
Tenor-Posaun. 31

Quart-Posaun. 31
Quint-Posaun. 32
Octav-Posaun zweyerley Art. 32
Posaun wie hoch vnnd niedrig am Thon. 20
wie vielerley Sorten. 20.31
Posaun in Orgeln. 126
warumb stercker als Gedeckte Schnarrwerck. 38
Mancherley Mensur. 142
Posaun sonderlicher Art. 143
Posaunen/ Trommetten vnnd Schalmeyen proportion in Orgeln. 142

PR.

Præstantur in Orgeln. 106.126
Principal. 107.126
woher der Nahme. 126
viererley Art. 127
warumb stercker als gedeckte. 38
Principal Discant. 128
Pritschen auff dem Hafen. 78
Proba im Stimmen. 153
Ob ein Regal just vnnd fleissig gemacht. 144

PS.

Psalterium. 4
Psalterium decachordum. 76
Ist zweyerley Art. 76

QuA.

Quart Fagott. 38
wie hoch vnd niedrig. 23

QuE.

Querfloite. 3
Querfloite sonst Dulzfloite. 35
Intoniret gleich einer Plockfloite. 35
Quer oit in Orgeln. 138
Aus der Quintadehna erfunden. 138
Intonation derselben. 138
zweyerley Art. 138
Querpfeiffe. 3.35
thon derselben. 21
wie hoch vnd niedrig. 22
wieviel Löcher. 35
wieviel Thon. 35

QuI.

Quinta in Orgeln. 130
Quindez. 130
Quintadehna. 126.137
wenn erfunden. 137
woher der Nahme. 137
woher die Quinta. 125
Form vnd Proportion. 137
Intonation. 137
dreyerley Art. 137
Gebrauch. 137
hat zwey vnterschiedliche Laut. 137
Ist ein Octav tiefer als offen Pfeiffwerck. 137
zum Choral Baß bequem. 137
Sonsten Quinta ad una genennet. 137
Quint Fagott. 38
Quintfloit. 132
Quinterna. 4.28.53
hat 4. Chor. 53
wie gestimmet. 53
Form vnd gestalt. 53

Gebrauch. 53
Quinten im stimmen müssen schweben. 150
Quinten muß im stimmen etwas genommen vnd der Quarten zugelegt werden. 151

RA.

Racket. 3.39
Neunfache Röhr. 39
Resonantz. 39
Baß Racket. 39
wie hoch vnnd niedrig am Thon. 24.40
Lenge. 40
Löcher. 40
geben so viel Thon als Löcher. 40
gebrauch. 40
Im Baß anmütig zu hören. 40
Rancket in Orgeln. 126.147
Grösse. 147
Resonantz vnd Gebrauch. 147
Rausch Pfeiffe in Orgeln. 115.130
derselben Baß. 130
woher entstanden. 115.130
Rausch Quinta. 130
warumb. 130

RE.

Rebecchino. 4.48
Recordor Instrumentum. 33
Regal. 3.7.72
zweyerley. 72
Besser als ein Clavicymbalum. 72
gebrauch. 72
Regalwercks etzliche arten. 73
Von Holtze. 73
Resonantz. 72.73
woher der Nahme. 74
sonderliche Art. 74
Verstimmen sich durch Hitze vnnd Kälte. 74.75
warumb. 74.75
woran gestimmet. 143
wie zu stimmen. 148
Repetiren wz in Mixturen heisse. 131
Repetirende Zimbel. 131
Resonantz der Schnarwercke rühret vom Mundstück her. 143

RO.

Rohrfloite. 126.141
woher der Nahme. 141
Gebrauch. 141
zweyerley Art. 141
Geben einen guten Bawrfloiten Baß. 141
Rohrschelle. 141
woher der Nahme. 141
Röllichen. 4
Romanische Theorbe hat 6. Seiten Chor. 52

Ru.

Ruck Positiff wenn erfunden. 116

SA.

Sack Pfeiffe. 3.6.42.100
Allerley Sorten: wie hoch vnd niedrig. 25
derer Art. 42
wie gestimmet. 42.43
Mit zwey Stimmen. 43

jede vier Löcher. 43
Mit zwey Clavier Röhren. 43
Geben ein Bicinium. 43
Mit einem Blaßbalge. 43
Stimwerck derselben. 43
Sambuca 5
Satyrisch Pfeifflin. 83
SC.
Scala Musicalis durch die Orgel verbessert. 90
Schaffer Orgel. 3.42
Schaffer Pfeiff.
hat 2. Stimmen. 42
Ist in den Obersten Löchern falsch vnd warumb. 42
Schalmeye. 3.7.36.37
Allerley Sort wie hoch vnd niedrig am Thon. 22
Sind ein Thon höher als Zincken vnd Posaunen. 37
Wie eine von der andern gestimmet. 37
Schalmeyen in Orgeln. 126.145
Scharp in Orgeln. 131
woher der Nahme. 131
Schellen. 4.78
Scheitholtz. 57
woher der Nahme. 57
wie viel Seiten. 57
wie gestimmet. 57
wie geschlagen. 57
Schleiffladen. 108.114
Geben eine enderung in Stimmen. 108
Schlüssel Fiedel. 79
Schnarrwerck in Orgeln. 125
Ist zweyerley. 126
wenn erfunden. 116
Viereckt zu Prag erfunden. 147
Liebliches Resonantzes. 147
Schnarrwercken Stimmung. 123
Schreier Pfeiff. 42
Gebrauch. 42
wieviel Löcher. 42
Resonantz vnd Thon. 42
Schryari. 3.42
wie hoch vnd niedrig am Thon. 24
Geben so viel Thon als Löcher. 40
Lenge. 42
vnten offen. 42
Schwartzer Zinck. 3.36
Schweben was bey den Orgelmachern bedeutet. 151
woher der Nahme. 151
Schweinskopff Instr. 63
Woher der Nahme. 63
Schweitzer Pfeiff. 35
wie Intoniret. 35
Kompt mit der Querpfeiff nicht vberein. 35
Schweitzer Pfeiff in Orgeln. 128
woher den Nahmen. 128
Resonantz. 128
zweyerley art. 128
Discant. 128
Baß. 128
Gebrauch. 128
Oben gedeckt. 129

zum langsamen Tact. 128
ohne Coleraturen. 128
Schwiegel. 34.77
wie hoch vnd niedrig am thon. 21.34
wie lang. 34
wieviel Löcher. 34
Gebrauch. 34
Schwiegel in Orgeln. 133
woher genennet. 133
zweyerley Art. 133
wenn erfunden. 133
Resonantz. 133

SE.

Sedetz. 129
wie eine müsse von der andern gestimmet werden. 19
Seiten aus Därmen oder Metall. 4.5
Semitonia aus dem genere Chromatico im Clavichordo augiret worden. 60
Semitonium Majus sol 5. Commata, Minus aber 4. halten. 66
Semitonia in Orgeln wenn erfunden. 95
woraus erfunden. 90
Sexta bey den alten keine Consonantia. 101
Sexta Minor muß im stimmen rein seyn/ Major aber schweben. 152

SI.

Sieben derley Sorten vnd Bombarden. 13
Siefloit. 132
Sympathria der Seiten. 47
der Pfeiffen in Orgeln. 47
Symphonia. 62
Singel Corthol wie hoch vnd niedrig am Thon. 23
Singekugel. 79
Singen per choros. 90
Sistrum. 4

SO.

Soldaten Trummel. 35.77.79
Sonderliche Art einer Baß Geige. 45
Sordoni: Sorduni. 3.39
derer Resonantz. 39
Löcher. 39
Länge. 39
geben so viel Thon als Löcher. 40
hoher vnd niedriger Thon. 23
Sordunen Baß. 39
wie niedrig am Thon. 39
Sordunen in Orgeln. 126.146
Sorten von Stimmen. 12.13
von Querfloiten dreyerley. 13
von Doppionen dreyerley. 13
von Bassandlis dreyerley. 13
von { Posaunen, Racket, Schriari } Viererley. 13
von { Fagotten, Sordunen, Krumbhörnern, Corna Muse } fünfferley. 13
Von Blockfloiten achterley. 13.33
Intonation. 146

Form

Form vnd Grösse. 146
Resonanz vnd Gebrauch. 146
SP.
Spaenbälge wenn angefangen zu machen. 116
Spielfloiten in Orgeln. 126.135
woher der Nahme. 135
Spinetto. 5.62
wie gestimmet. 62
Spitzfloit in Orgeln. 135
Vnterscheid von den Gembshörnern. 135
woher der Nahme. 135
zweyerley Art. 135
wenn sie erfunden. 135
Springladen. 107.108
wenn / woraus vnd warumb erfunden. 107.108.114
ST.
Stamentien Pfeiffen. 34.77
Lenge. 34
wird vnten mit einem Finger regieret. 34
Stille Krumbhörner. 41.39
Stille Zincken. 36
Sanfft vnd lieblich zu hören. 36
Stimmen in Orgeln von 1. oder 2. fuß Thon von den Italis nicht groß geachtet. 140
Stimmung der gedackten. 150
der Pfeiffen. 149
der Regal. 149
nach den Proportionibus. 156.157
wie zu stimmen. 153
von welchẽ clave anzufangẽ. 153.156
dreyerley Art. 153.154
Storti. 40
Strohfiedel. 4.79
StrohPfeiffe. 78
Su.
SubBaß. 132
SubBaß de Gamba. 46
Gebrauch. 46
Suisloit oder Sieflit. 132
Super Gedäcklein. 140
dienet zur Variation. 140
zum Discant. 140
Resonanz einer Plockfloiten ehnlich. 140
Super octava. 129
Super octävlein. 129
Super Rohrfloitlin. 141
TA.
Tabella universalis aller Instrumenten Intonatiõ höhe vñ tieffe ꝛc. 18.19
vnnd den fünff folgenden Blättern.
Tabella Musicalischer Instrument abtheilung. 10
Tambuer de Biscaye. 29
TE.
Tenor Geige mit 4. Seiten. 48
Tenorista wie hoch singen könne. 17
Tertia bey den alten keine Consonantia. 101
Tertiæ Majores müssen rein gestimmet werden. 150
Müssen richter seyn im stimẽn. 151
Tertia minor muß in der Quinta vnrein seyn. 151

Testudo. 4.6.49
Tetrachorda durch die Orgel abgeschaffet. 90
Tetrachorda der Alten. 94
Hypaton. 94
Meson. 94
Hyperbolæon. 94
Synemmenon. 91.94
dessen claves. 91
wenn erfunden. 94

TH.

Theorbe. 4.6.27.52
von 14. auch 16. Seiten. 52
hat zwey Hälse. 52
Einer Baß Lauten gleich. 52
Seiten. 52
wie gestimmet. 27.52
Gebrauch. 52
Ohne Coleraturen. 52
hat am langen Halse 8. Seiten. 52
wird ein Discant oder Tenor darein gesungen. 52
wird von der Lauten underschieden. 51
Ist zweyerley. 27.52
Romanische hat 6. Seiten Chor. 52
Padoanische hat 8. Seiten Chor. 52
Thon der Instrument aspectu Longitudinis. 6
Latitudinis. 6.7
Profunditatis. 6.7
Thon zweyerley: Chor vnd Cammerthon. 14
Thon in welchen Instrumenten bestendig. 6
Sowol in Orgeln als andern Instrumenten vngleich. 14
Thon in tertia inferiore in Clavicymbeln vnd flöten lieblicher. 16
In Italia vnd Catholischen Capellen sehr gebreuchlich. 16
Thun Baß. 132
woher der Nahme. 132

TI.

Tibia. 3
utricularis. 3.6.42
Transversa.
Traversa. 3.35
Tieffe eines Bassisten in Fürstlichen Capellen. 17
Tympanischiza. 5.57
woraus erfunden. 57
hat eine Seite/bißweilen mehr. 57.5
Lenge. 59.5
Resonanz. 59.5
Gebrauch im Ionico vnd Hypojonico modo. 58
Tympanum. 4.77
Tympanum Hieronymi. 77
Tintinnabulum. 4

TR.

Tremulant wenn erfunden. 117
Triangel. 4.78
Trigonia Pyramis. 57
Trigonus Instruments. 57
Trombone. 2
Trommet. 2.32

Trom-

Trometten an der Mensur erlengert. 33
Wie hoch vnd niedrig am Thon. 20
Sind Chor Thon. 33
Lang von Past. 33
Trommeten gleich einem Posthorn oder Schlangen. 33
Trommeten Krumbbogen. 33
Trommeten Baß im C ad modum Hypolonicum gestimmet. 33
Trommet in Orgeln. 126
Trummel. 4. 77
Trumpel. 78
Trumscheid. 57

TV.

Tuba. 2
Tuba Hieronymi. 77
Derer bedeutung. 77
Türcken achten keine Music. 83
Türckische Instrument. 79
Zum rechten Chor-Thon vnnd Chormaß ein Pfeifflin zu machen. 231. 232

VE.

Verenderung vnnd vermehrung der Stimmen in Alten Orgeln. 113
Vermehrung der Clavier im Clavi-Chordio. 60
Verstim̃ung der besäitetē Instrumēt. 144
Verstimmung der Schnarwercke/woher im Winter vnd Sommer. 143
Verstimmen der Pfeiffen woher. 150
Vestigia der alten Harmoniæ. 100. 101

VI.

Violino. 4. 48
Viole de Gamba. 4
Woher den Nahmen. 44
Wie viel Sorten. 25
Haben 6. Säiten. 44
Wie gestimmet. 25. 44
Sind dreyerley Art. 45
Etliche mit 3. 4. vnd 5. Säiten. 45
Resonantz lieblich. 44
Sub Bass derselben. 46
Zum generi Chromatico bequē. 65
Viola, Vivola de bracio. 4. 48
Woher der Nahme. 48
Wie viel Sorten: vnd wie zu stim̃en. 26
Violino da Brazzo. 4. 48
Violetta picciola. 48
Viola de Bastarda. 4. 47
Woher der Nahme. 47
Gebrauch. 47
wie vnterschiedlich zustimmen. 26. 47
Hat gemeine Säiten/ Sechs: Stälene/ achte. 47
Violono. 44
Violuntze. 43
Vielstimmige Instrument. 7
Virginale. 5. 62
Erstlich aus dē Psalterio erdacht. 76
was in Engeland. 62

VN.

Vniversal Musici in Welschland. 11
Vnivoca Instrumenta. 7
Vn Tambour de Biscaye. 79
Vnterscheid zu reden von Fußthon vnd auff Fußthon. 125
Vnterscheid zwischen Chor vnnd Cammer Thon. 14

VO.
Voces Musicales durch die Orgel erfunden. 90
Vollstimmige Instrument. 7
Vortheil eine Flöite jünger oder gröber zu Stimmen. 34
VV.
Wachtelbeinlin. 78
Waldflöit in Orgeln. 132
an welchem Ort gebreuchlich. 132
wird repetiret. 132
Was eigentlich Instrument vnnd Instrumentist sey: 11
Was in liefferung der Orgeln in acht zu nehmen. 158
VVE.
Wästerwälder Schäffer. 33
Wästerwälder Trommet. 33
Weiber Leyre. 49
Wellbretter. 106
Wenn die Semitonia b. vnnd ♯ erfunden. 91
VVI.
Wie die Orgelmacher die Schnarwerck zur rechten Intonation bringen. 41
Wie viel Commata ein bund auff der Lauten vnd Viola de Gamba in sich begreifft. 66
Windlade / darin Cancellen, Ventil vnd Stöhn Feddern. 106
VVO.
Wolff was im Stimmen. 155
ZI.
Zinck Schwartz vnd Krumb. 3.36
Gelb vnd Gerad. 3.35
Stille. 36
Wie viel Thon. 36
Wie Hoch vnnd Niedrig am Thon. 22
Jünger vnd gröber zu Stimmen. 35
Kleine Zincken. 36
Wie Intoniret. 36
Zincken in Orgeln. 126.146
Zingel Corthol. 38
Zimbel. 131
Klingende Zimbel. 131
Repetirende Zimbel. 131
Zimbel-Baß. 131
Zimbel kan für sich alleine nicht gebraucht werden. 131

NB. Die-

NB.

DJeweil in diesem Tomo Secundo, zum offtern des rechten Chor-Thons erwehnet: vnd ich befunden / das an vielen örtern / auch wol in sehr grossen vnd vornehmen Städten / vnd doselbst befindlichen herrlichen Orgelwercken / die rechte Chormaß / wornach sich die Menschen-Stimmen / so wol als die Instrumenta richten müssen / nicht-sondern der Tonus derselben entweder zu hoch oder zu niedrig: Vnd solches einer von den fürnembsten Defecten der Orgeln ist. So hab ich vff allerley Mittel vnd Wege gedacht / wie vnd welcher gestalt solchem abzuhelffen / vnd einem jeden / so wol Orgelmachern als Organisten der rechte Tonus vnd Chormaß bekandt würde: Wornach ein Orgelmacher sich richten / die Newe Orgeln nach demselben intoniren, die Alten aber Renoviren vnnd Corrigiren könte. Derowegen hiervnter einen richtigen Abriß der rechten Chormaß sezen wollen; von dem $\overline{\text{c}}$, so nach Orgelmacher Mensur ein halben Fuß Thon (wenn das grosse C von 8. Fussen ist) bringet.

C 8 Fueß / c 4 Fueß / $\overline{\text{c}}$ 2 Fueß / $\overline{\overline{\text{c}}}$ 1. Fueß / $\overline{\overline{\overline{\text{c}}}}$ ½ Fueß /

Nach welcher Mensuer etliche Pfeifflin zur rechten Chormaß / durch eine gantze Octav, gar just vnd rein können gearbeitet werden: Deren sich / neben den Orgelmachern / auch die Organisten vnd Cantores zum anstimmen zugebrauchen.

Inmassen dañ auch in folgendem Tractat von der **Orgeln Verdingnüß / Baw vnd Liefferung** sol angezeigt werden: Welcher gestalt man mit gar geringer Müh / auch ohne sonderbahren kosten / eine Orgel / so wol auch Clavi-Cymbel vnd Instrument entweder vmb einen Tonum oder Semitonium Höher oder Niedriger / zur rechten Chormaß bringen könne.

Welches alles dann ein jeder Orgelmacher (die ich wegen jhrer Kunst sehr liebe / venerire vnd jhnen alles Liebes vnd Gutes gönne vnd wünsche) im besten vnd nicht zum ergesten von mir auffnehmen vnd verstehen wolle.

Denn was ich an einem vnd andern Ort / bevorab pag. 159. 160. erinnert / desselben hat sich kein rechtschaffener Olgermacher / Sondern allein die Hümpler vnd Stümpler / die noch nicht eine Pfeiffe recht anzurichten gelernet / vnnd flugs Meister spielen wollen / anzunehmen. Sintemahl ich wol weiß / was von dieser Kunst / so auch in Warheit mit vnter hohe Künste zu rechnen / zu halten sey: Darvon vielleicht an eim andern Ort weitleufftiger zu tractiren, sich gute gelegenheit offeriren könte.

Pfeifflin zur Chormaß.

b. Die Lenge der Pfeiffen zum rechten Chormaß.

a: ist die Weite / zweymahl genommen.

In Holtz / gevierdt.

In Metal / rund.

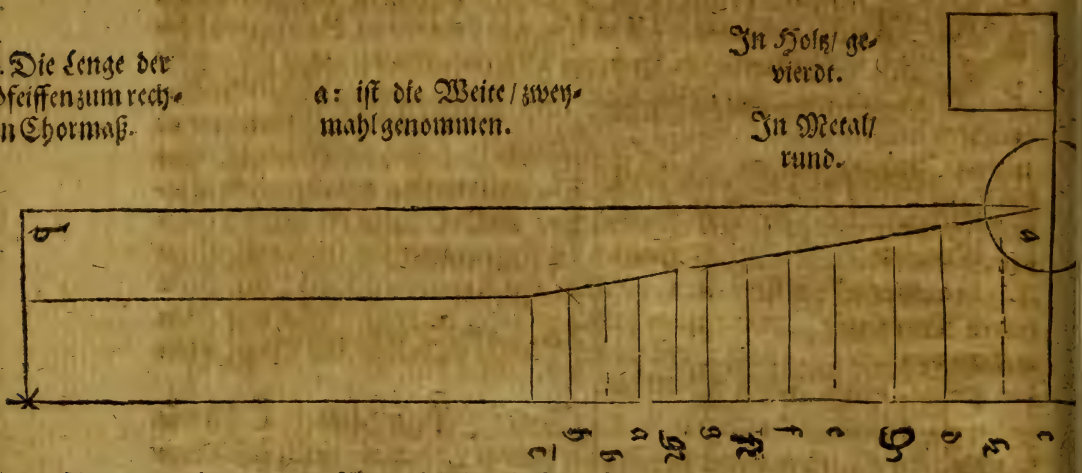

Auch halte ich vor meine Wenigkeit kein besser Instrument, den rechten Thon zuerfahren / als eine Posaune / sonderlich die vor der zeit vnd noch / zu Nürnberg gefertiget seyn: Daß man nemblich den Zug vmb 2. Finger breit vom ende außziehe / so gibt es gar recht vnd just / in rechter Chormasse / das

alamire im Tenor.

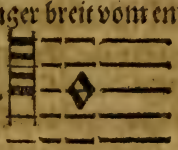

Dieweil die Cornet sonderlich / vnd auch die Flöten leichtlich vberblasen / so wol / die Fagot vnd Dolcian, nach dem sie berührer seyn / bald Niedriger bald Höher intonirt werden können: Vnd man also sich darauff nicht zuverlassen hat. Derowegen dann auch in die Regalia, so vnter meine Hände gerahten / Ich ein Pfeifflin zur rechten Intonation des c. oder f. oder g. einrichten lassen / darmit man allzeit die Regalia oder andere Instrumenta pennata nach solchem Pfeifflein stimmen vnd einziehen könne. Dieweil man doch nimmermehr ein Pfeifflein mit dem Winde vnd anblasen des Mundes / so gewis intoniren kan / alß mit den Blasebälgen des Regals / welche den Wind allzeit gleich halten / vnd nicht falliren können.

Ad fol.

Ad fol. 170. sol auch die Disposition nachfolgender Orgel/ referiret werden.

Orgel zu S. Lambrecht in Lüneburg / hat 60. Stimmen vnd drey Manual Clavier.

Mittel oder Groß Werck: zum Mitlern Clavier:

Hat 13. Stimmen.

1.	Principal.	16 Fueß.
2.	Gedact.	16 Fueß.
3.	Octava.	8. Fueß.
4.	Iula oder Spitzflöit.	8.
5.	Querpfeiff.	8.
6.	Octava.	4.
7.	Spillpfeiff.	4.
8.	Flöite.	4.
9.	Spitz Quinta.	3.
10.	Octava.	2.
11.	Rußpfeiff.	
12.	Zimbel.	
13.	Mixtur.	

Ober Werck: zum Obern Clavier.

Hat 14. Stimmen.

14.	Principal.	8 Fueß.
15.	Hellpfeiff.	8
16.	Querpfeiff.	8. Halbirt.
17.	Quintflöit.	3.
18.	Nasat.	3.
19.	Gedact.	2.
20.	Gemßhorn.	1.
21.	Waldflöitlin	1.
22.	Feldpfeiff.	1/2.
23.	Zimbel.	
24.	Trummet.	8.
25.	Regal.	8.
26.	Krumbhorn.	8.
27.	Zinck halbirt.	8.

Rückpositieff.

Hat 15. Stimmen.

28.	Principal.	8.
29.	Quintadehna.	8.
30.	Gedact.	8.
31.	Blockflöit.	4.
32.	Holflöit.	4.
33.	Quintflöit.	3.
24.	Octava.	2.
35.	Sedetzen Quint.	1 1/2.
36.	Seiflöit.	1.
37.	Repetirend Zimbel.	
38.	Scharp.	
39.	Mixtur.	
40.	Regal.	
41.	Schalmey.	
42.	Baarpfeiff.	

Pedal-Bässe:

17. Stimmen.

43.	Principal-Baß	16. Fueß.
44.	Untersatz.	16.
45.	Octava.	8.
46.	Gedact.	8.
47.	Super-Octava.	4.
48.	Nachthorn.	4.
49.	Spitz-Quint.	3.
50.	Gemßhorn.	2.
51.	BawrFlöit-	1.
52.	Rauschpfeiff.	
53.	Zimbel.	
54.	Mixtur.	
55.	Posaunen.	16.
56.	Krumhorn.	16.
57.	Trommetten.	8.
58.	Schalmey.	4.
59.	Cornet.	2.

Tremulant.

1. Ventiel zum Oberwerck.
2. Ventiel zum Mittelwerck.
3. Ventiel zum Pedael.

1 Coppel zu beyden Manualen.

2. Coppel/ Pedal zū Rückpositiff.

ERRATA IN II. TOMO.

Zweyerley Mängel sind leider alhier verhanden.

1. Der Erste vnd nicht der geringste ist: daß die Paginæ nicht allein auff etlichen örtern nicht numeriret, vnd die Zahl auff vielen Blettern außlauterm vnfleiß gentzlich aussen gelassen / sondern auch vnrichtig gesetzet ist.

Wie vom Bogen C. ij an/ so mit 19 bezeichnet / biß auff den Bogen F. welches der rechten Ordnung nach 41. sein solte/ gnugsamb befindlich. Welchen Errorem der günstige Leser/wegen des Indicis / so auff die richtige vnd natürliche Ordnung der Bletter gerichtet/ vnbeschwehrt also bald zum anfang selber Corrigiren wolle / vnd die Zahlen/so zwischen C ij vnd F seyn für Falsch vnd Nichtig halten.

Zahlen / so aussen gelassen: sind/

B. iij, 13. L, 81. L ij. facie 2. 84.
L iij, 85. L iiij fac. 2. 88. O iiij. fac. 2. 112.
Aa, iij, 189. Aa. iiij fac. 2. 192.

Zahlen so verfälschet: sind/

C. 1. fac. 2. 28. für 18. F, 30. pro 41.
F iij, fac. 2. 38. pro 46. F iiij. f. 2. 48. pro 47.

C iiij f. 2

G iiij fac. 2. 54. pro 56. I iij, 62. pro 70.
K ij, 57. pro 75. K iij 88. pro 78.
N iiij, 105. pro 103. P iij, 114. pro 118.
Q iij, 128. pro 126. S j, 158. pro 138.

2. Der ander Mangel ist:

Das bißweilen nicht allein Wörter auſſen gelaſſen / besondern auch die Buchſtaben vnd Diſtinctiones verwechſelt / verſetzet oder gar mangeln. Von denen / allein die vornembſte alhier verzeichnet / die andern vnd geringere wolle der gutherzige Leſer im leſen ſelber Corrigiren.

Pagina. 4. l. 6. ſol heiſſen / Clavitympanum. l. 9. Tintinnabula.
p. 10. Arpichordum. P. 14. l. 30. Baſſanelli. Bombardoni.
pag. 36. l. 4. Cornetti Curvi.
pag. 42. Schäffer Pfeiffen.
pag. 52. Geigen Säitten. p. 54. Orpheoreon.
p. 56. ἀρπάζω. p. 58. Säiten.
p. 59. l. 7. vnd bleiben die p. 61. l. 17. vielen vnd offtern.
p. 66. l. 5. Commata. l. 13. nemen vnd geben kan.
p. 67. l. 15. da in einer Symphony. p. 74. l. 8. muß ich auch hinzuſ.
p. 75. l. 6. æs cyprium verò. p. 76. l. 12. Decachordum.
p. 78. l. 10. Cymbalum. p. 89. l. 17. Salaria.
p. 97. l. 3. bloß mit einer Stimm.
p. 100. l. 2. der gepreſte Wind.
p. 108. davon im 14. Cap.
l. 12. vnd durchſtechen / ſehr gut.
p. 113. l. 27. Canaal.
p. 120. l. 20. ſich nach erfahrnen. l. 23. beydes von.
p. 123. lin. 23. Sub Principaln.
p. 125. l. 4-5. durch der Quintadehnen engigkeit.
p. 129. l. 26. Ordnung / das Groß Octav,
p. 131. lin. 4. repetiret: auch wol in groſſen.
p. 137. lin. ult. gearbeitet werden kan.
p. 144. lin. 7. contrahiret, vnd ſich
p. 147. lin. 26. im ſtarcken laut.
p. 150. lin. 6. denn je niedriger: l. 20. er ſie gar zu ſehr.
76. Do hinein gehört die Diſpoſition der Orgel zu S. Lambrecht / ſo fol. zu befinden.

p. 189. lin. penultima. Schloß Capell zu Schöningen durch
p. 199. fac. 1. nach der 26. Zeilen Einzusetzen (etliche machen auch nur 2. falten an Blaßbälge / welche auch gar gut seyn.)
f. 2. lin. 13. pro Nasath, liß Querflöit.
lin. 28. pro Holquint / liß Nasath.
pag. 200. Bock Tremuland. c̄ d̄ e̅.
p. 201. lin. 64. noch eins zum Brust Positiff.
p. 204. Dalricus Co. Vitruvius. Amphion. Boëthius. Guido Aretinus. Cornet. Ludovicus Zacconi. Adrianus Turnebus. Ioannes Bassanus.
p. 207. BA. — Baarpfeiffen. 126. 147 BE. Beschreibung M. Instrument. 1
p. 208. lin. 40. 341. Chormasse.
209. lin. 29. in genere Diatonico. lin. 39. Dieses Enharm.
210. lin. 21. Concertiren. lin. 27. Floridus. lin. 40. torti, Storti.
211. lin. 43. Doppel Fagot. 38.

Hierauff folget nun der Sechste Theil: darinnen aller Musicalischen / so wol jetziger vnserer zeit Instrumenten, alß auch etlicher wenig der Alten Instrumenten, so viel man darvon nachrichtung haben können / eigentlicher Abriß vnd Abconterfeyung eines jeden insonderheit / nach der Grösse / Lenge / Dicke / gar eigentlich nach dem Maßstabe abgetheilet vnd gezeichnet zubefinden ist.

VI. Theil.
Sciagraphia, seu
Theatrum Instrumentorum.

Theatrum INSTRuMENTORuM

Seu

SCIAGRAPHIA

Michaëlis Prætorii C.

Darinnen

Eigentliche Abriß vnd Abconterfeyung / fast aller derer Musicalischen Instrumenten, so jtziger zeit in Welschland / Engeland / Teutschland vnd andern Ortern vblich vnd verhanden seyn: Wie dann auch etlicher der Alten / vnd Indianischen Instrumenten / recht vnd iust nach dem Maßstabe abgerissen vnd abgetheilet.

Wolffenbüttel / Im Jahr 1620.

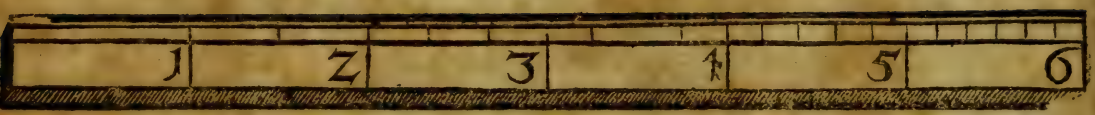

Dieses ist die rechte Lenge vnd Maß eines halben Schuhes oder Fusses nach dem Maßstabe/ welches ein viertel von einer Braunschweigischen Ellen: Vnd nach diesem sind alle Abrisse nachgesetzter Instrumenten/vffn kleinen Maßstab/so alzeit mit darbey gesetzet/gerichtet.

Alt Positiff mit einerley Pfeiffen / vnd dreyen vnterschiedenē Registern: Also das es dreyerley / abſonderliche Stimmen gibt / vff zween Fueß / auch anderhalb / vnd 1. Fueß-Thon.

Alhier muß das Rückpositiefflein angekleistert werden.

Orgell.

Nürmbergisch Geygenwerck.

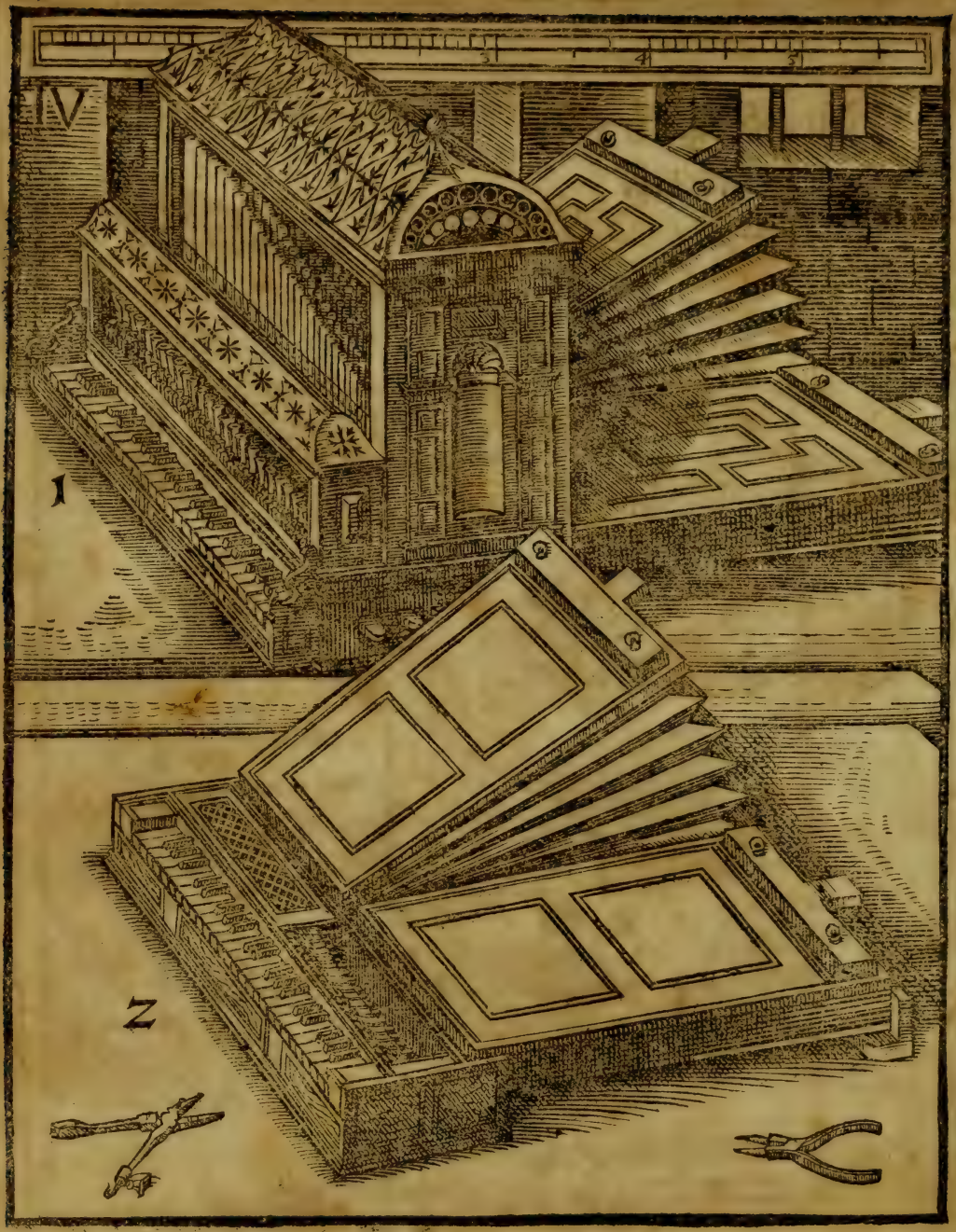

1. Positieff. 2. Regahll.

V

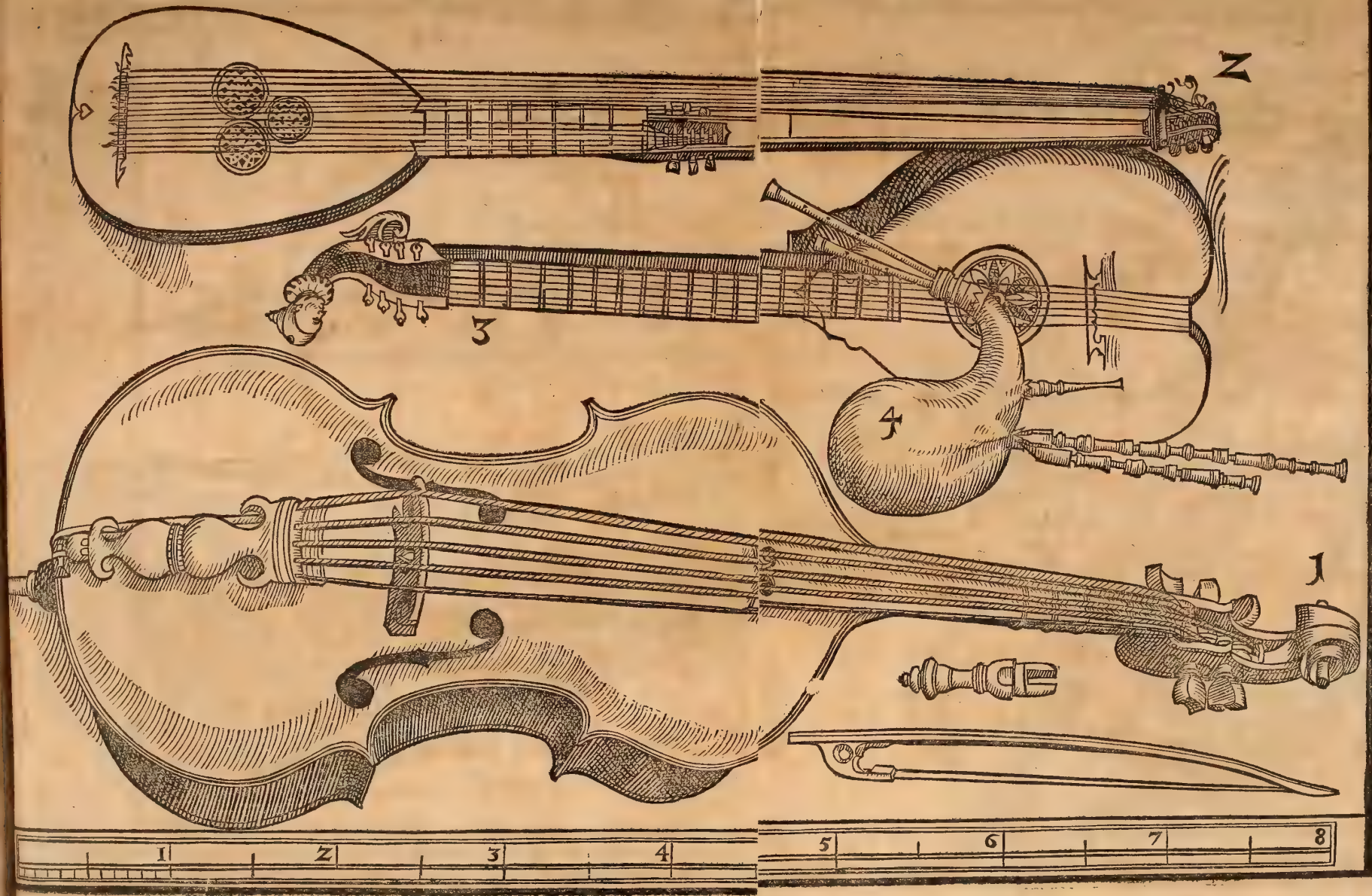

VI

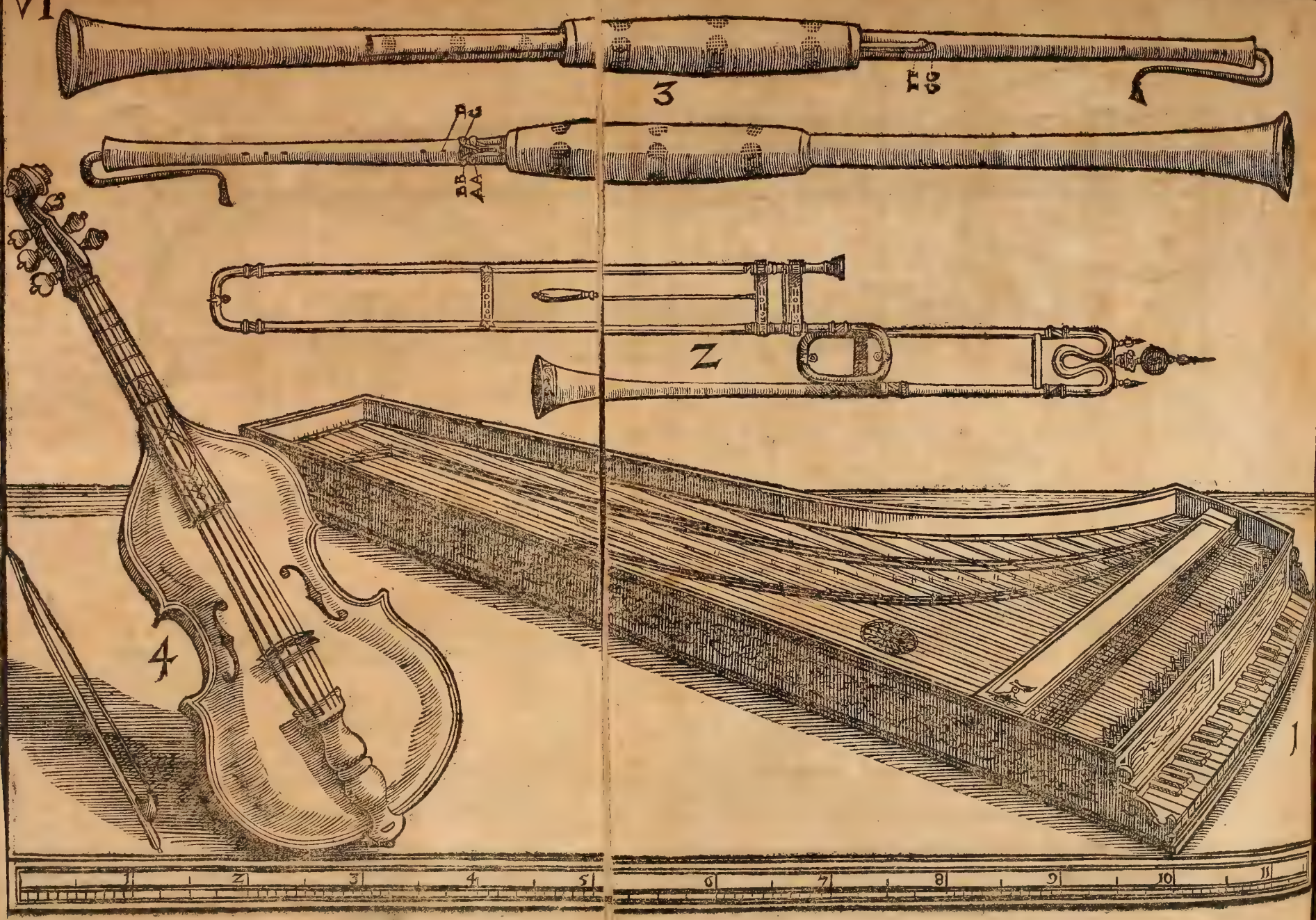

1. Dominici Zwölff Chörichte Cither. 2. Sechs Chörichte Cither.

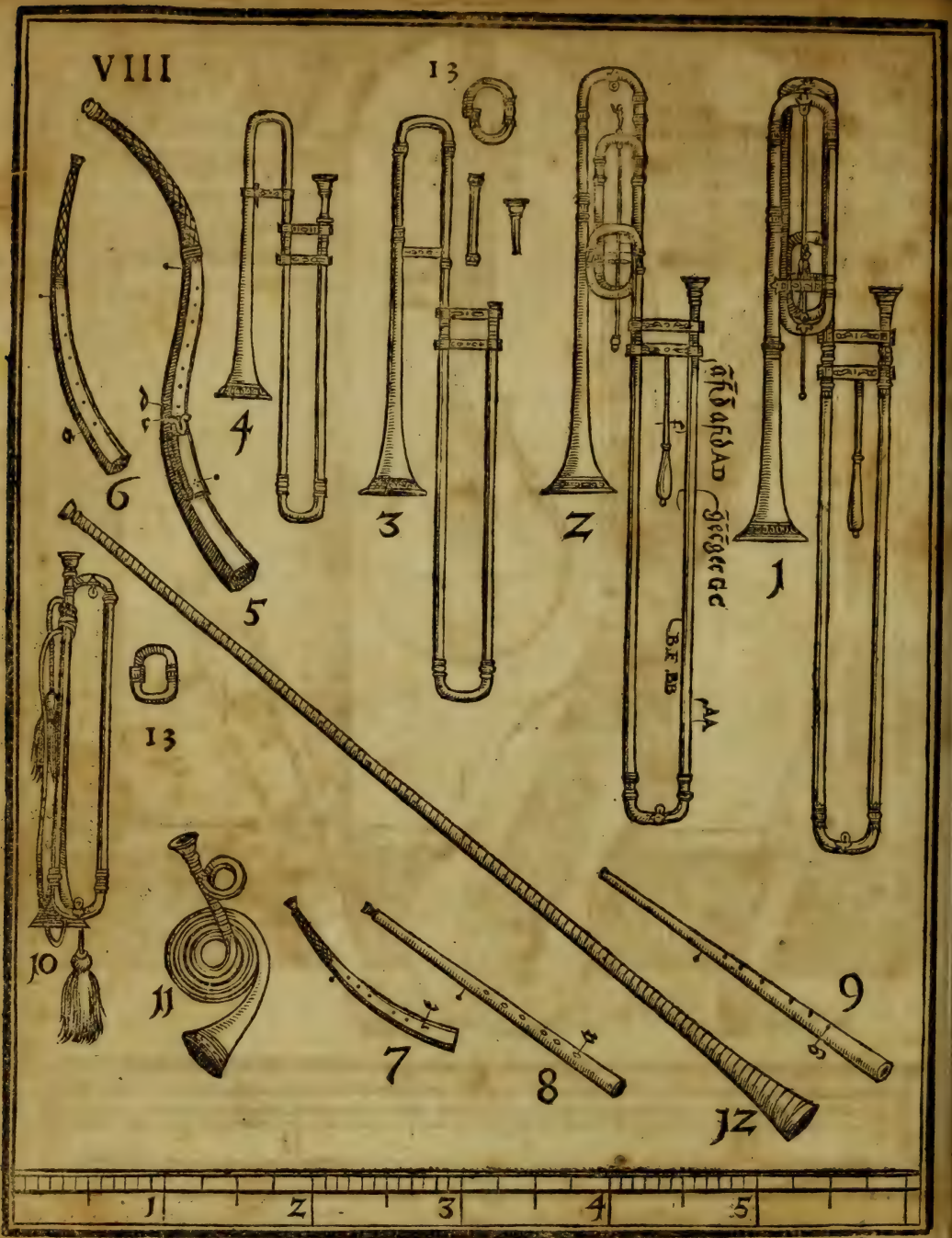

1. 2. Quart-Posaunen. 3. Rechte gemeine Posaun. 4. Alt-Posaun. 5. Corno/ Groß Tenor-Cornet. 6. Recht Chor Zinck. 7. Klein Discant Zinck / so ein Quint höher. 8. Gerader Zinck mit eim Mundstück. 9. Still Zinck. 10. Trommet. 11. Jäger Trommet. 12. Höltzern Trommet. 13. Krumbbügel auff ein ganz Thon.

1. Blockflöiten/ gantz Stimwerck. 2. Dolßflöit D g. 3. Querflöiten/gantz Stimwerck
4. Schweitzer Pfeiff. 5. Stamentien-Baß vnd Discant. 6. Klein Päucklin;
zu den Stamentien Pfeifflin zugebrauchen.

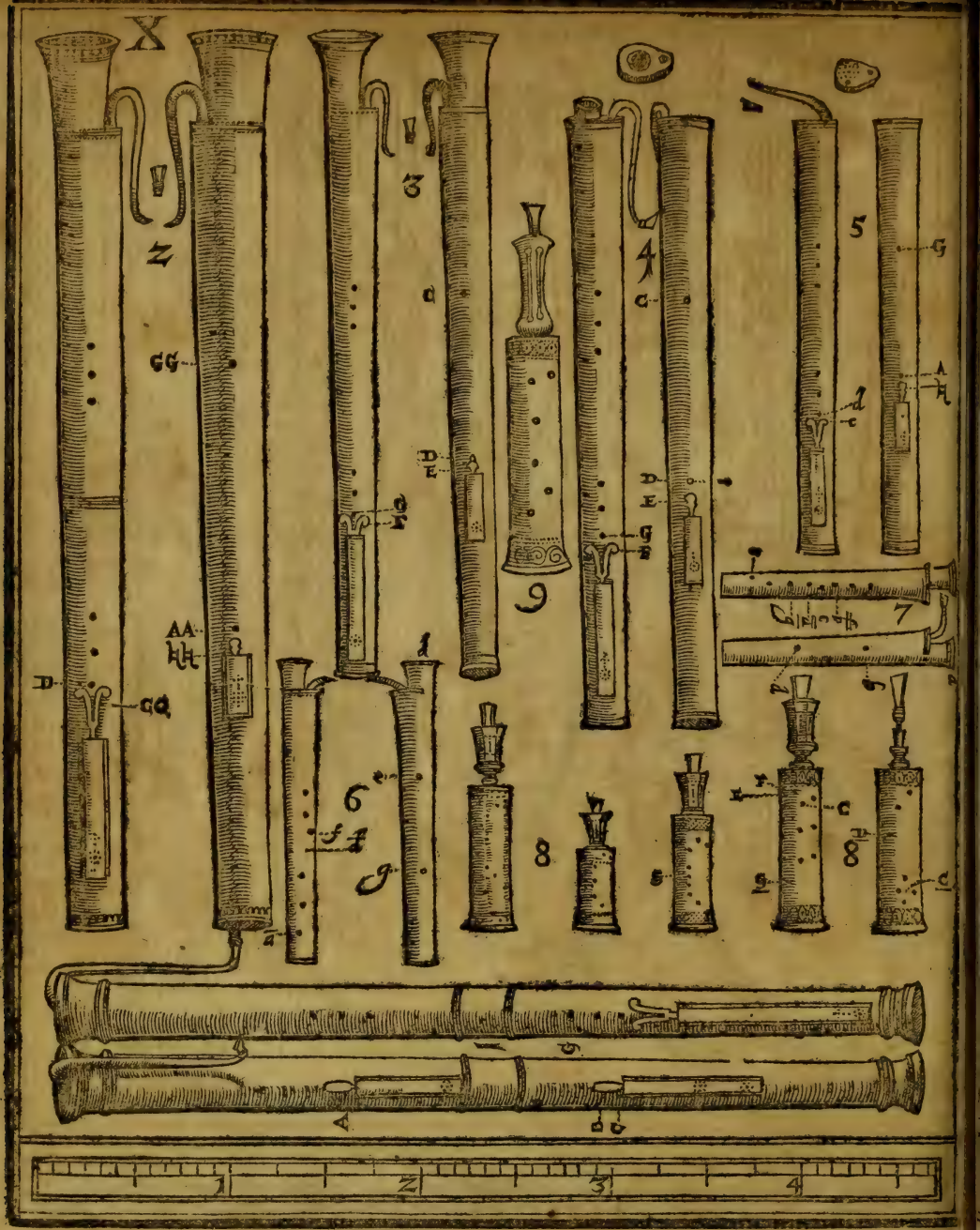

1. Sorduen-Bas auff beyden Saiten. GG. 2. Doppel-Fagott bis ins GG. 3. Offen Choraist-Fagott C. 4. Gedeckt Chorist-Fagott. C. 5 Einges Kortholt. Bass oder Tenor zum Chorist Fagott. G. 6. Alt. d. 7. Discant oder Exilent zum Chor; Fagott. a. 8. Stammerd Rackett. 9. Greß-Rackett/ so tieff als der gar Grosse Bas-Bombard, CC, Vff 16. Fuß Thon.

NB. Zu den 1. 2. 3. 4. 5. stehen die Buchstaben des Clavis beym Loch/ wo es zugemacht wird. Im 6. 7. 8. 9. aber stehen die Buchstaben des Clavis, wo das Loch offen bleibt.

1. Bas Pommer 2. Baſſet oder Tenor Pommer. 3. Alt Pommer.
4. Diſcant Schalmey. 5. Klein Schalmey. 6. Groſſer Bock.
7. Schaper Pfeiff. 8. Hämmelchen. 9. Dudey.

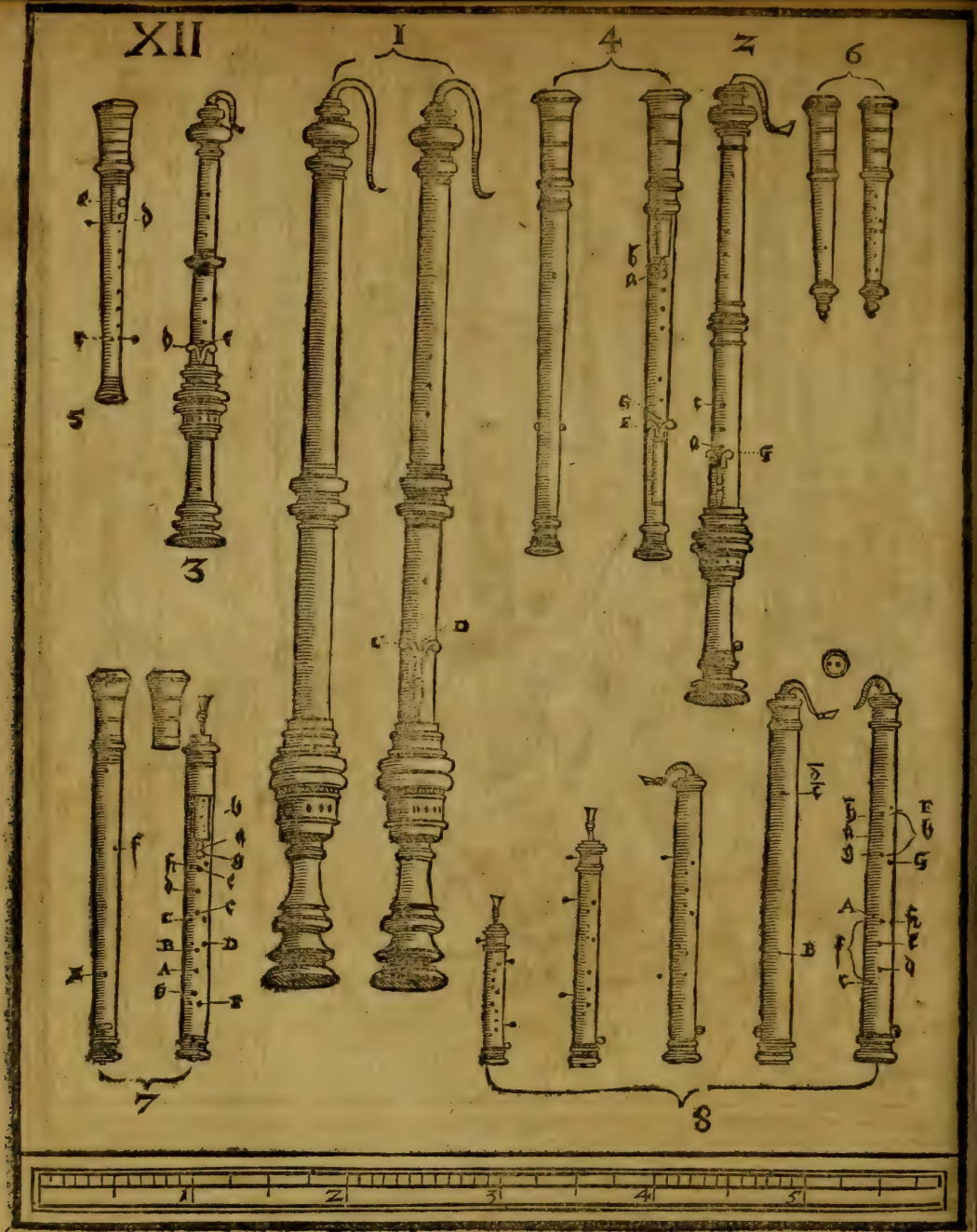

1. Baß vom Bassanelli. 2. Tenor vnd Alt Bassanelli. 3. Discant Bassanelli. 4. Bass vom Schryari. 5. Tenor, Alt Schryari. 6. Cant Schryari. 7. Kortholt oder Kurtz Pfeiff: 8. Ein gantz Stimwerck von Sordunen.

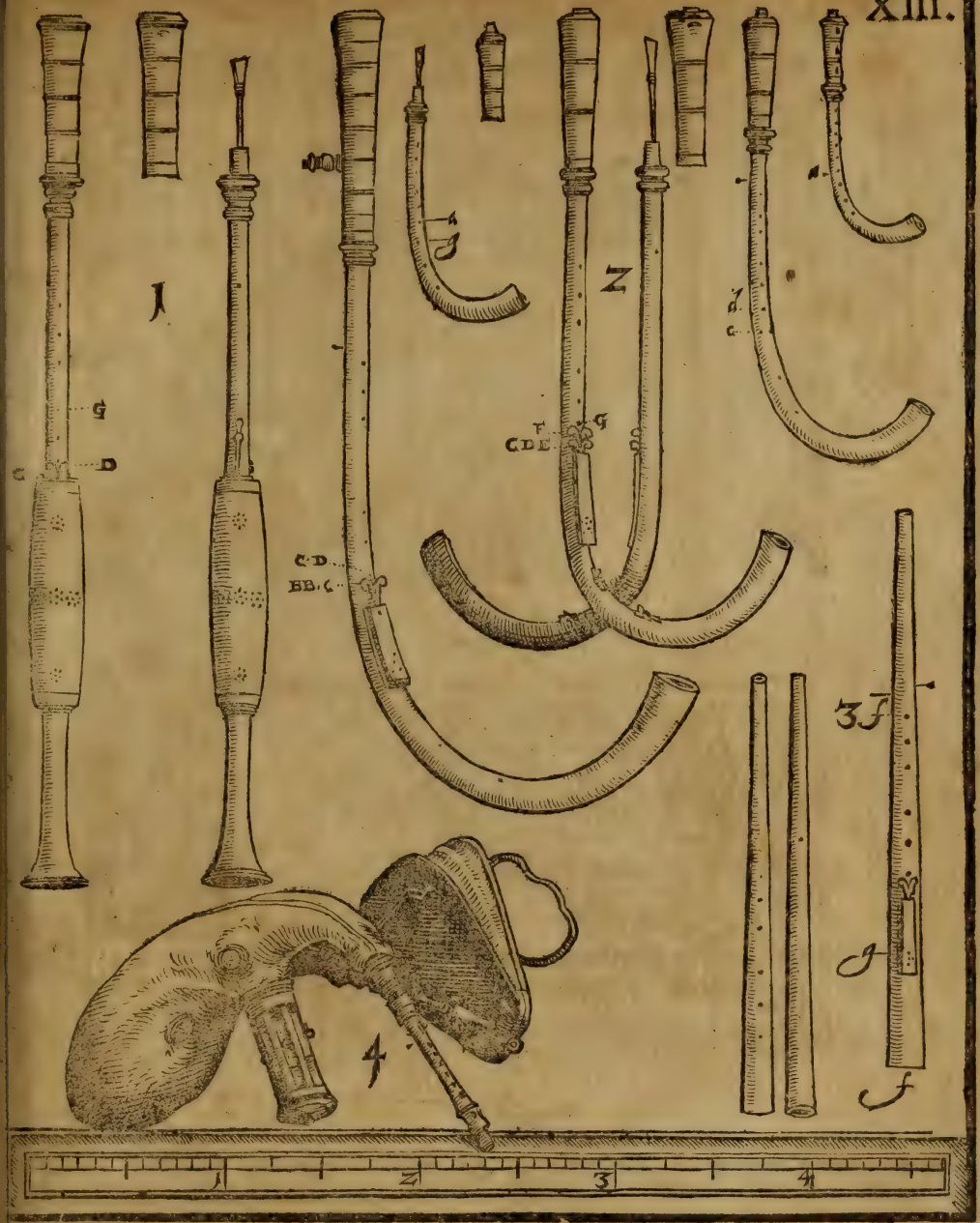

1. Baſſett: Nicolo. 2. Krumbhorner. 3. Cornetti muti; ſtille Zincken.
4. Sackpfeiff mit dem Blaßbalg.

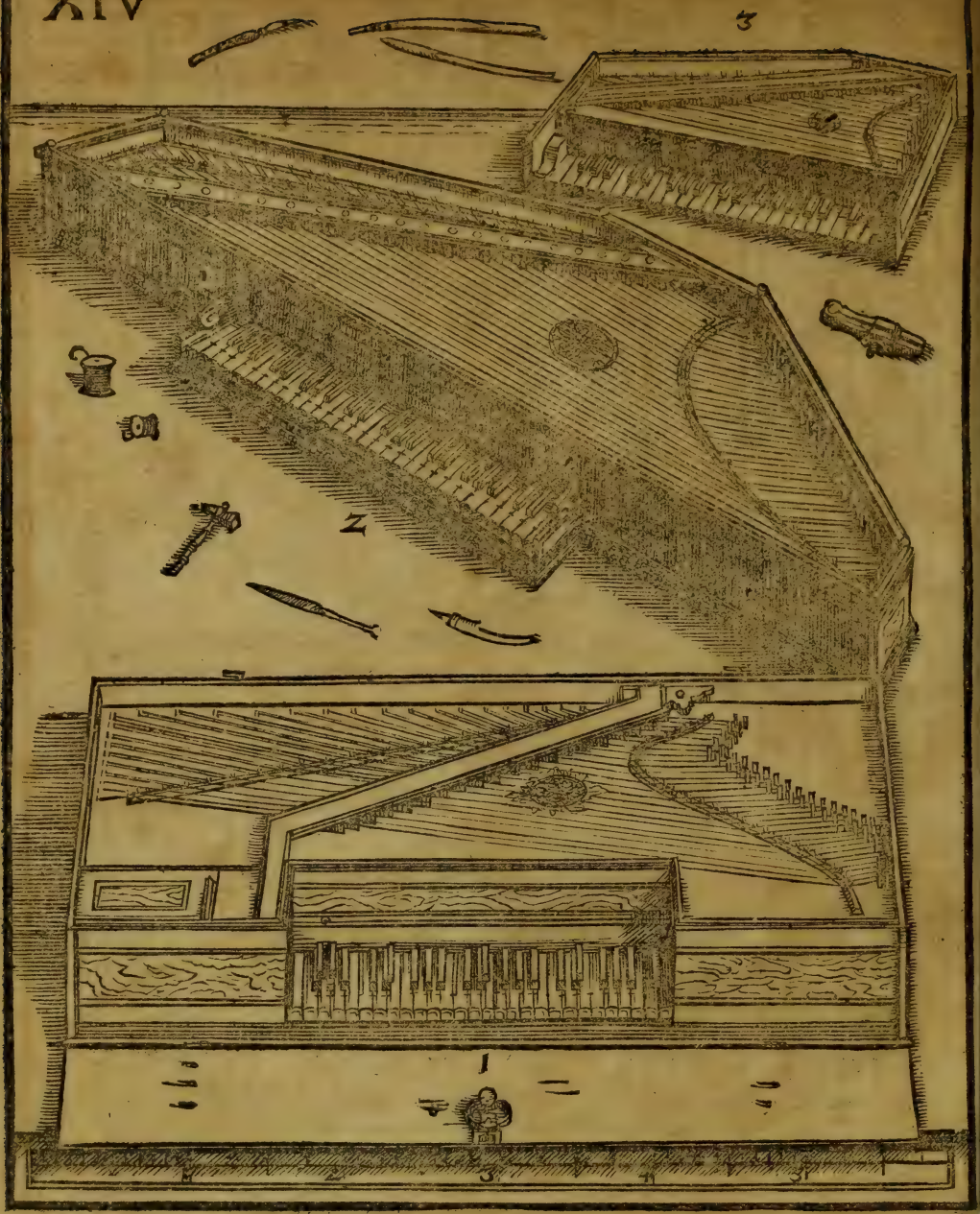

1. 2. Spinetten: Virginal (in gemein Instrument genant) so recht Chor-Thon.
3. Octav Instrumentlin.

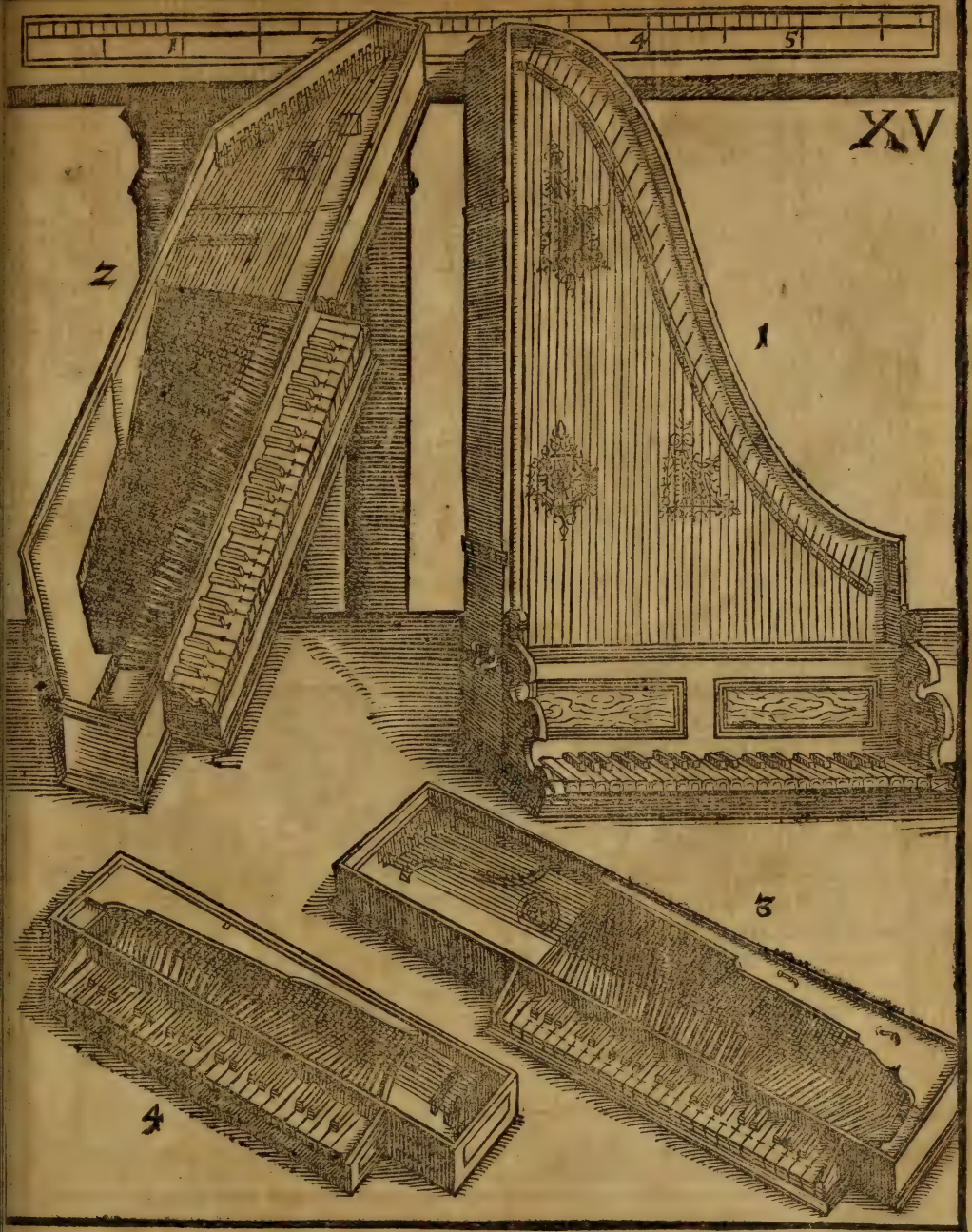

1. Clavicytherium. 2. Clavichordium, Italiänischer Mensur.
2. Gemein Clavichord. 4. Octav Clavichordium.

1. Paduantsche Theorba. 2. Laute mit Abzügen: oder Testudo Theorbata. 3. Chorlau
4. Quinterna. 5. Mandörgen. 6. Sechs Chörichte Chor Zitter; 7. Klein
Englisch Zitterlein. 8. Klein Geig/ Posche genant.

Bandoer. 2. Orpheoreon. 3. Penoreon. 4. Italianiſche Lyra de Gamba.

XVIII

1. Gemeine Harff. 2. Irrendisch Harff mit Messinges Sailten 3. Hackebrett

Groß Doppel-Harff.

1. 2. 3. Violn de Gamba. 4. Viol Baſtarda. 5. Jtalianiſche Lyra de bracio.

2. Kleine Poschen / Geigen ein Octav höher. 3. Discant-Geig ein Quart höher. Rechte Discant-Geig. 5. Tenor-Geig. 6 Bas-Geig de bracio. 7. Trumscheid. 8. Scheidholtt.

1. Allerley Bawren Lyren. 2. Schlüssel Fiddel. 4. Stroh Fiddel 4 Jägerhörner. 5. Triange'. 6. Singekugel. 7. Morenpaucklin. 8. Glocken 9. Cimbeln : Schellen.

1. Heerpaucken. 2. Soldaten Trummeln. 3. Schweitzer Pfeifflin 4. Amboß

XXIV.

Manual-Clavir in der Alten Orgel im Thumb zu Halberstadt.

Das I. vnd II. Diſcant-clavier.

Das III. Clavier.

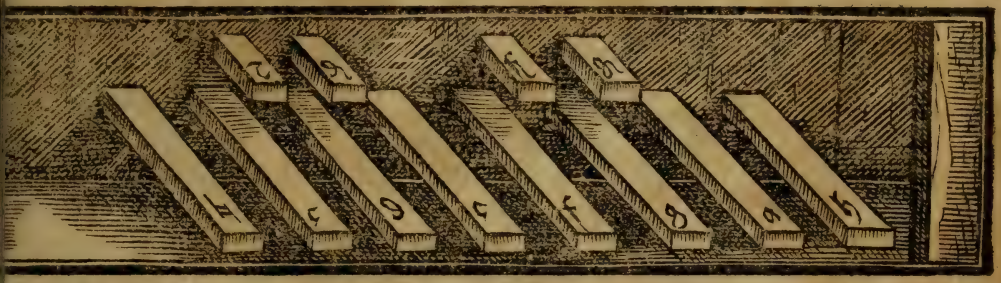

Das IV. Pedal-Clavier.

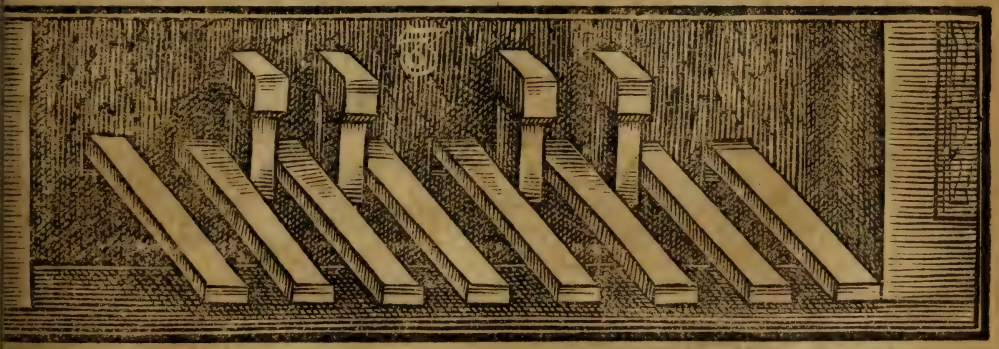

Diß ſind die Manual-vnnd Pedal-Clavier, wie die in der gar groſſen Orgel im Thumb zu Halberſtadt vber einander liegen.

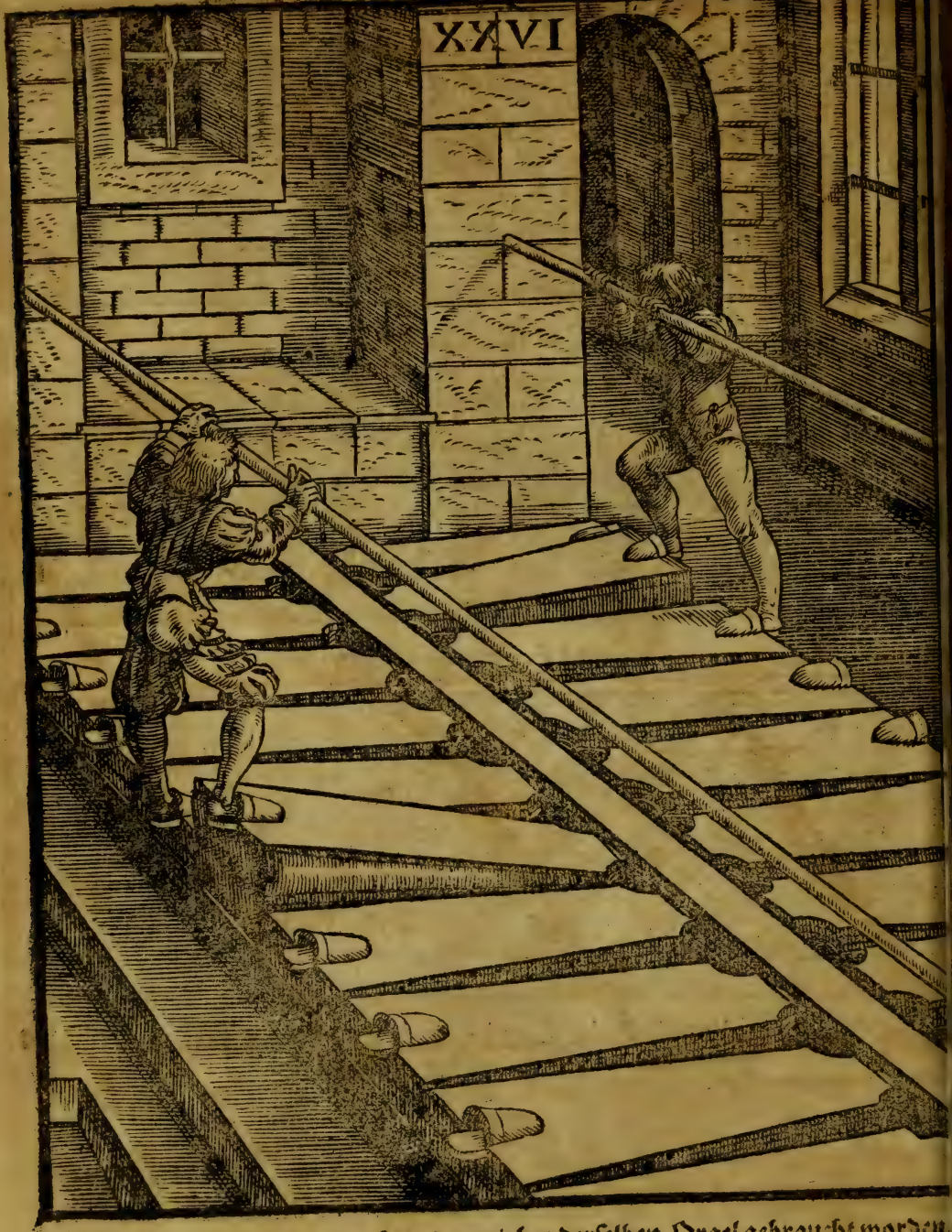

Blaßbälge vnd Calcanten, so zu der zeit bey derselben Orgel gebraucht worden

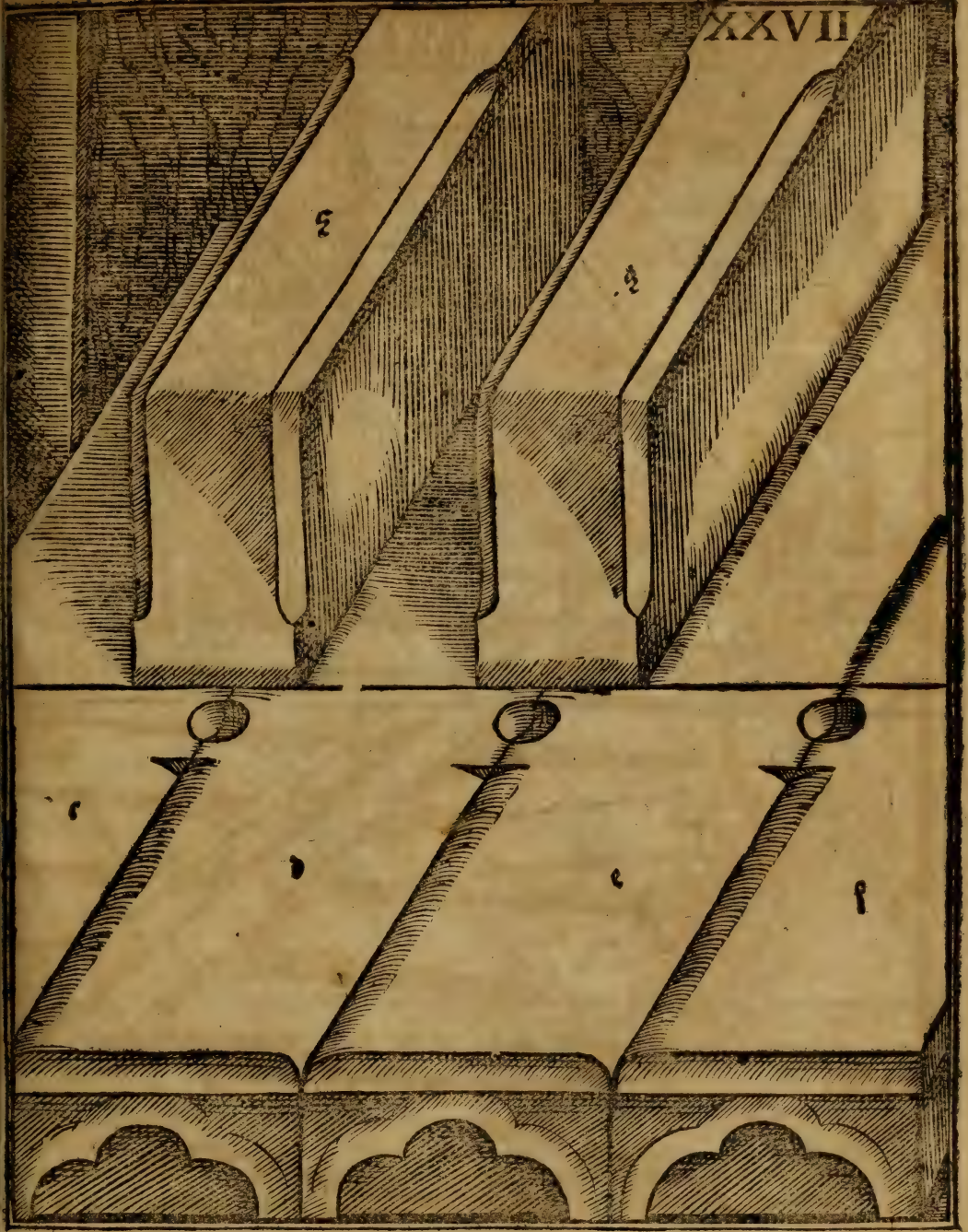

Clavier zum Werck in der Alten Orgel zu S. Egidii in der Stadt Braunschweig.

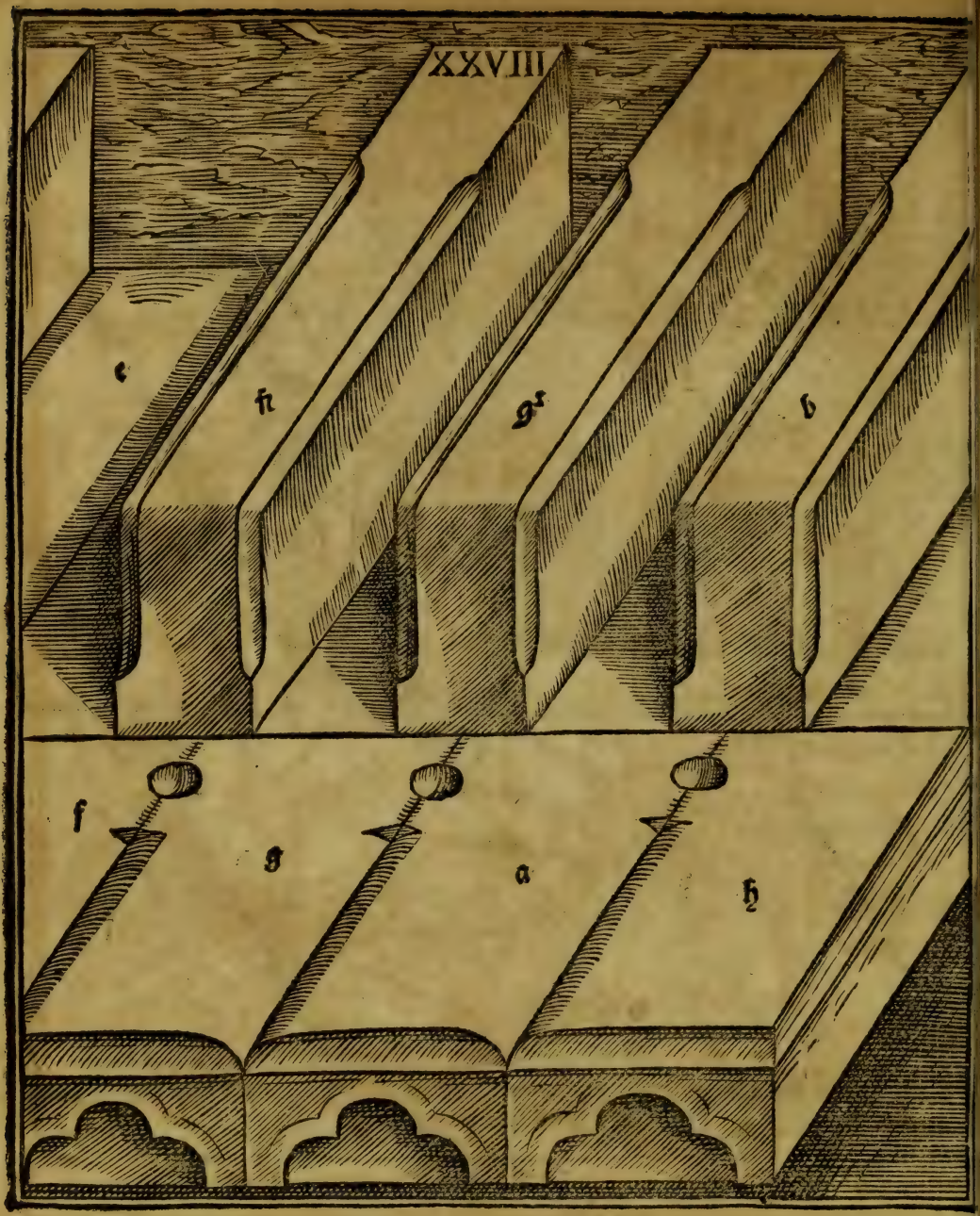

Clavier zum Rückpositieff in derselben Orgel S. Egidii zu Braunschweig.

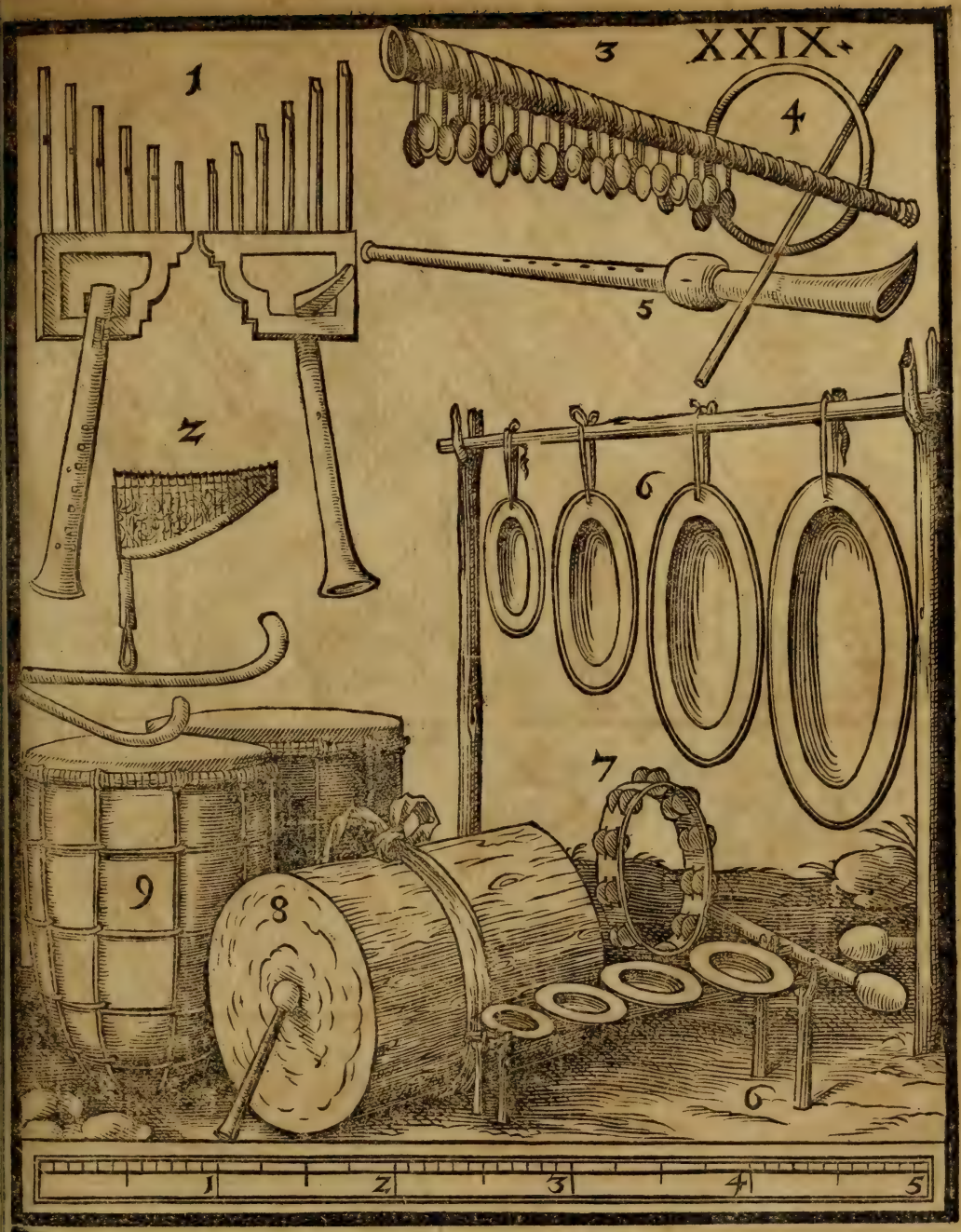

1. 2. Sind Satyri Pfeiffen. 3. Americanisch Horn oder Trommet. 4. Ein Ring so bey den Amerikanern gleich wie ein Triangel geschlogen wird. 5. Americanische Schalmey. 6. Becken/ darauff die Americaner/ wie bey vns auff Glocken/ spielen. 7. Ein Ring mit Schellen/ die sie in die höh uff werffen vnd wiederfangen/ etc. 8. 9. Americanische Trummeln.

1. 2. Türckisch Trummen oder Pauken. 3. Moscowitisch Trummen oder Pauken.
4. Indianisch Horn von Hasenhaar. 5. Ist von Schafzehen hierzu gebraucht/ wie das
Gaspar Rosenmüller. 6. 7. 8. Indianische Trummen und blasende Instrumenta.

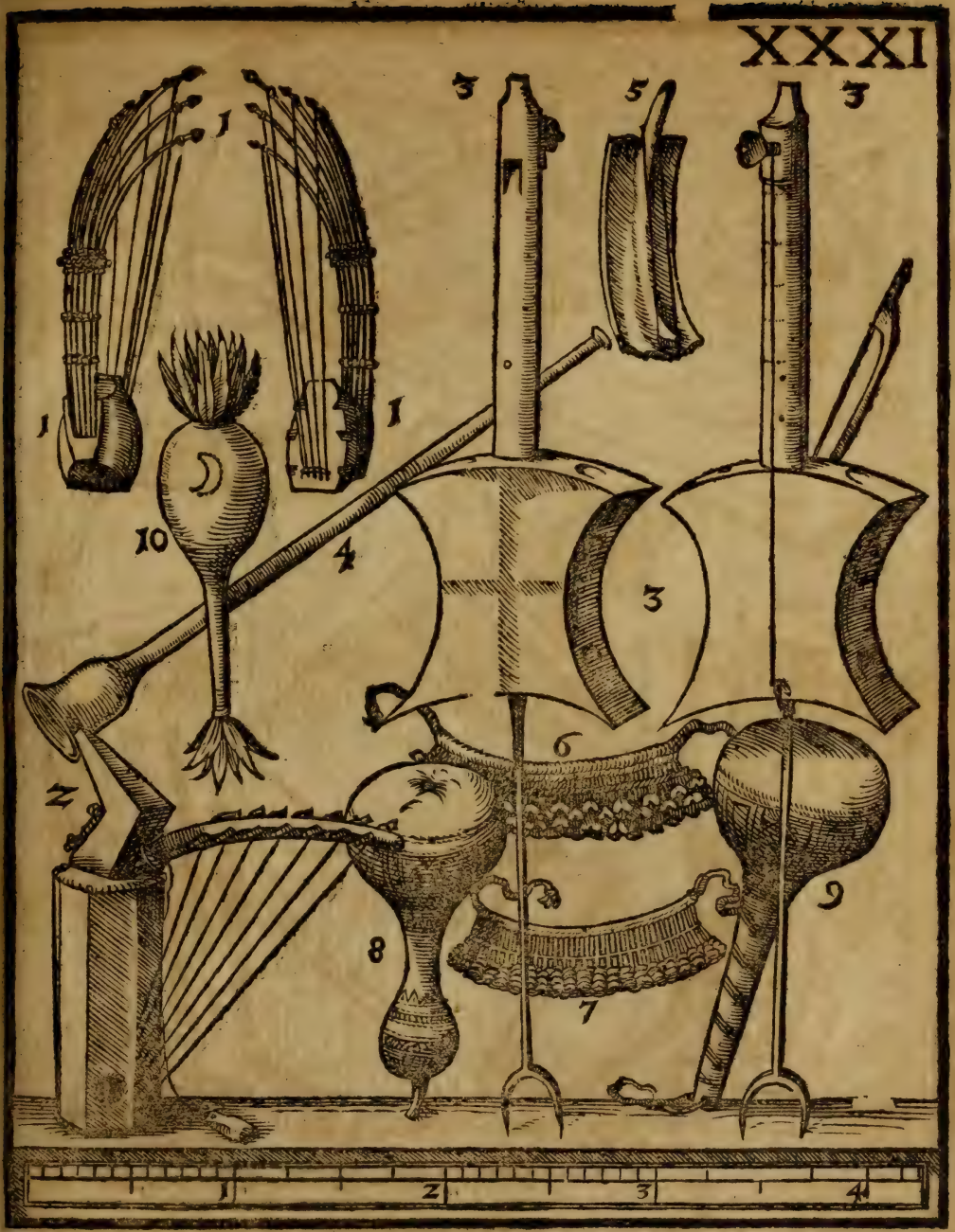

1. 2. Indianische Instrumenta am klang den Harffen gleich. 3. Monocordium ist ein Pfeiff vnd hat eine Seite darneben/ welche mit dem Fiddelbogen gestrichen wird/ den Arabern gebreuchlich. 4. Ein Americanisch Trommet. 5. Ein Fischbein darauff zwo Seiten eines Thons. 6. 7. Sind Beinander der Americanen an stad der Schalten gebreuchlich: Sind Gewechse von Früchten zusammen gemacht. 8. 9. 10. Indianische Pfeiffen von Gewächsen gleich den Kürbissen.

1. Chorda. 2. Psalterium. 3. 4. Psalterium Decachordum. 5. 6. Cithara Hieronimi

7.8. Psalteria. 9.10. Tympanum Hieronimi. Klappern: Schellen vnd Glocken.

XXXIV.

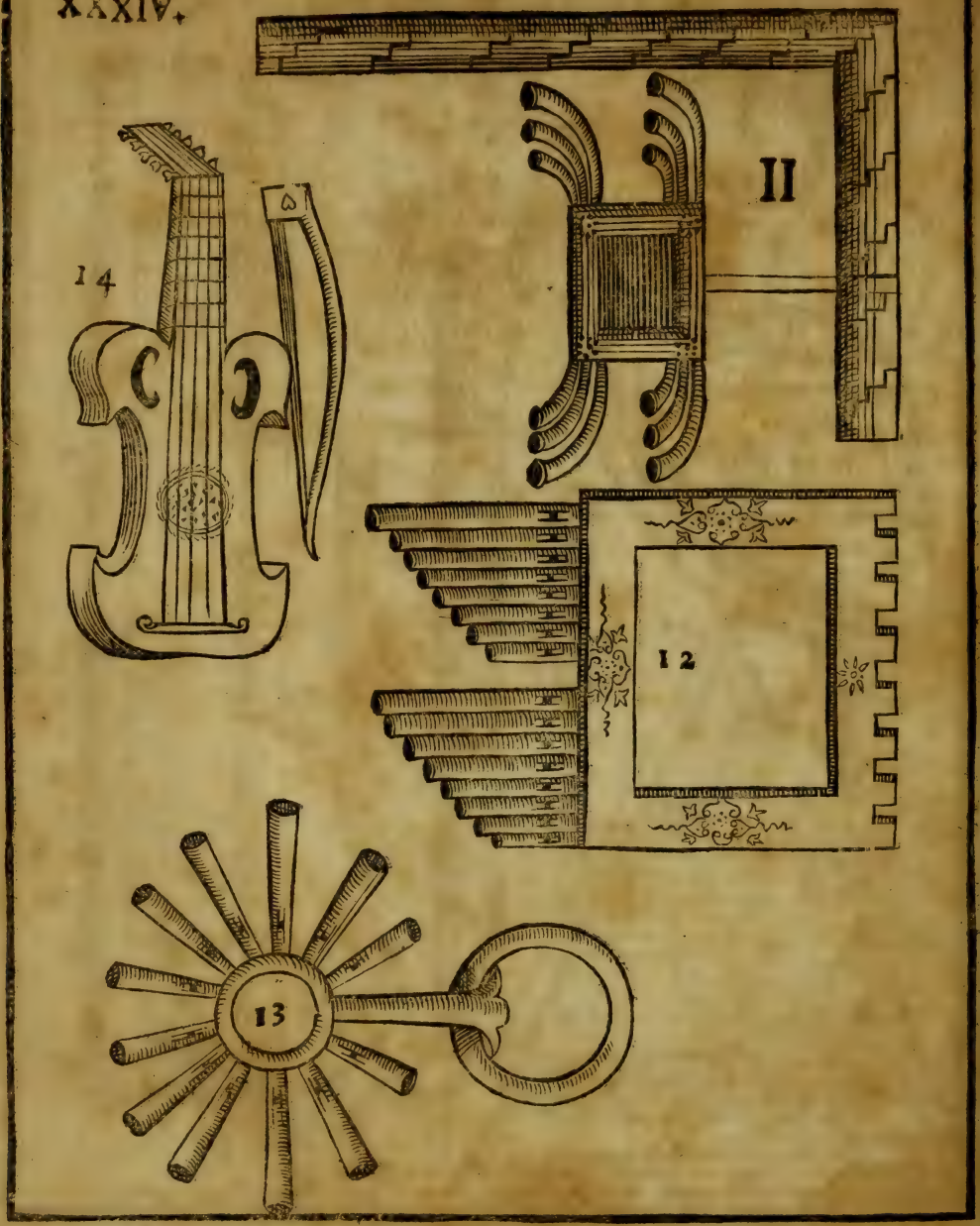

11. Organum Hieronimi. 12. Fiſtula Hieronimi. 13. Cymbalum Hieronimi. 14. Alte Fiddel.

XXXV
Groß Magdeburgisch Clavier.

1. Ein Art eines Hackebrets, wird aber mit Fingern gegriffen. 2. Eine sonderbare Laute / wird nach Art der Harpfen tractiret. 3. Ein gar Alt Italianisch Instrument: davon hinten im Indice, bericht zu finden.

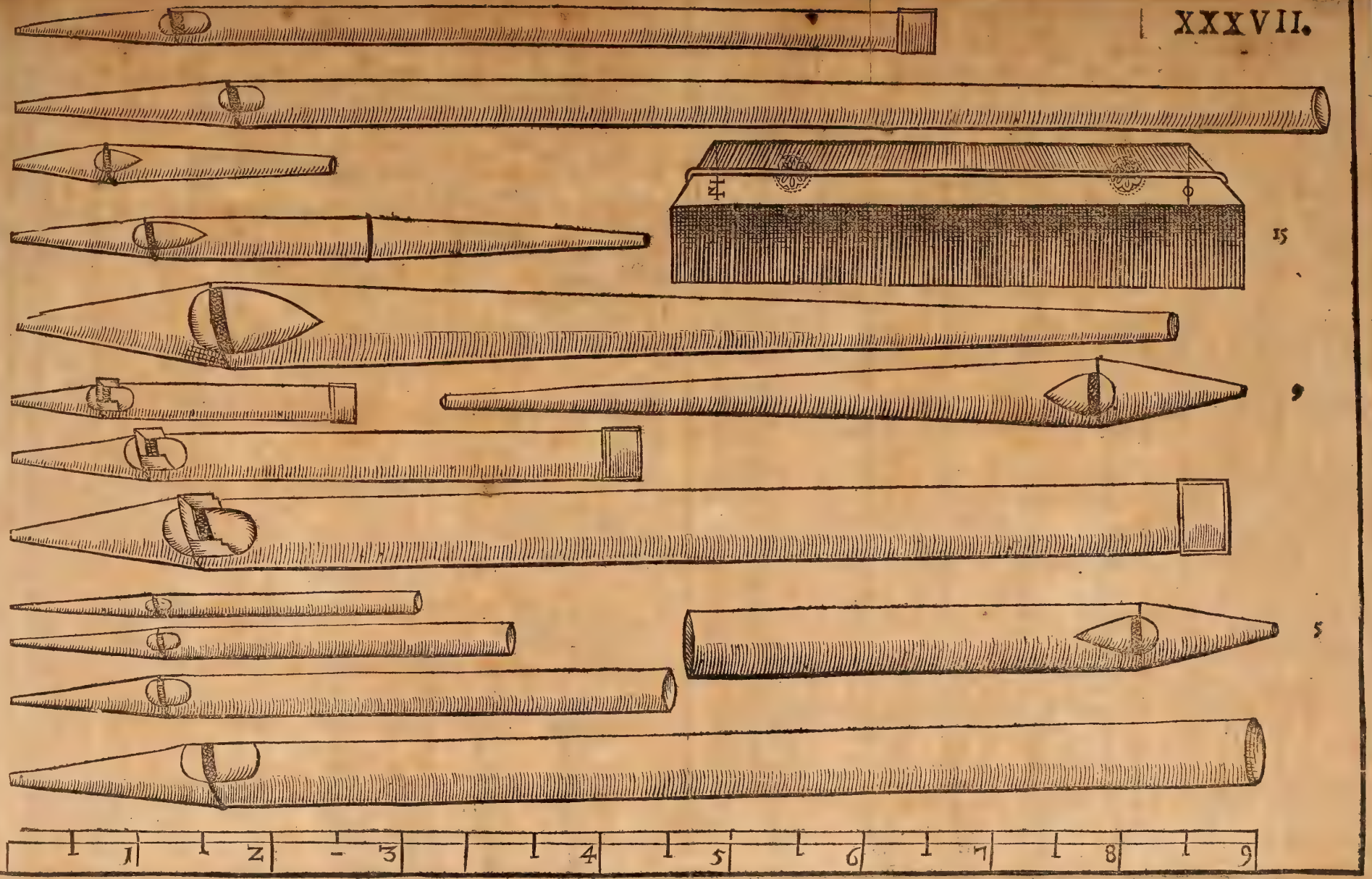

Principal 8. Fuß. 2. Octava 4. Fuß. 3. Quinta 3. Fuß. 4. Klein Octava 2. Fuß. 5. Nachthorn 4. Fuß offen. 6. Quintadehna 16. Fuß. 7. Quintadehna 8. Fuß Nachthorn 4. Fuß 9. Großgedact lieblich 8. Fuß. 10. Gemßhorn: 8. Fuß. 11. Spillfloit: 4. Fuß. 12. Plockfloit: 2. Fuß. 13. Offen Querfloit 4. Fuß. 14. Gedacte Querfloit. 4. f. Monochordium.

XXXVIII.

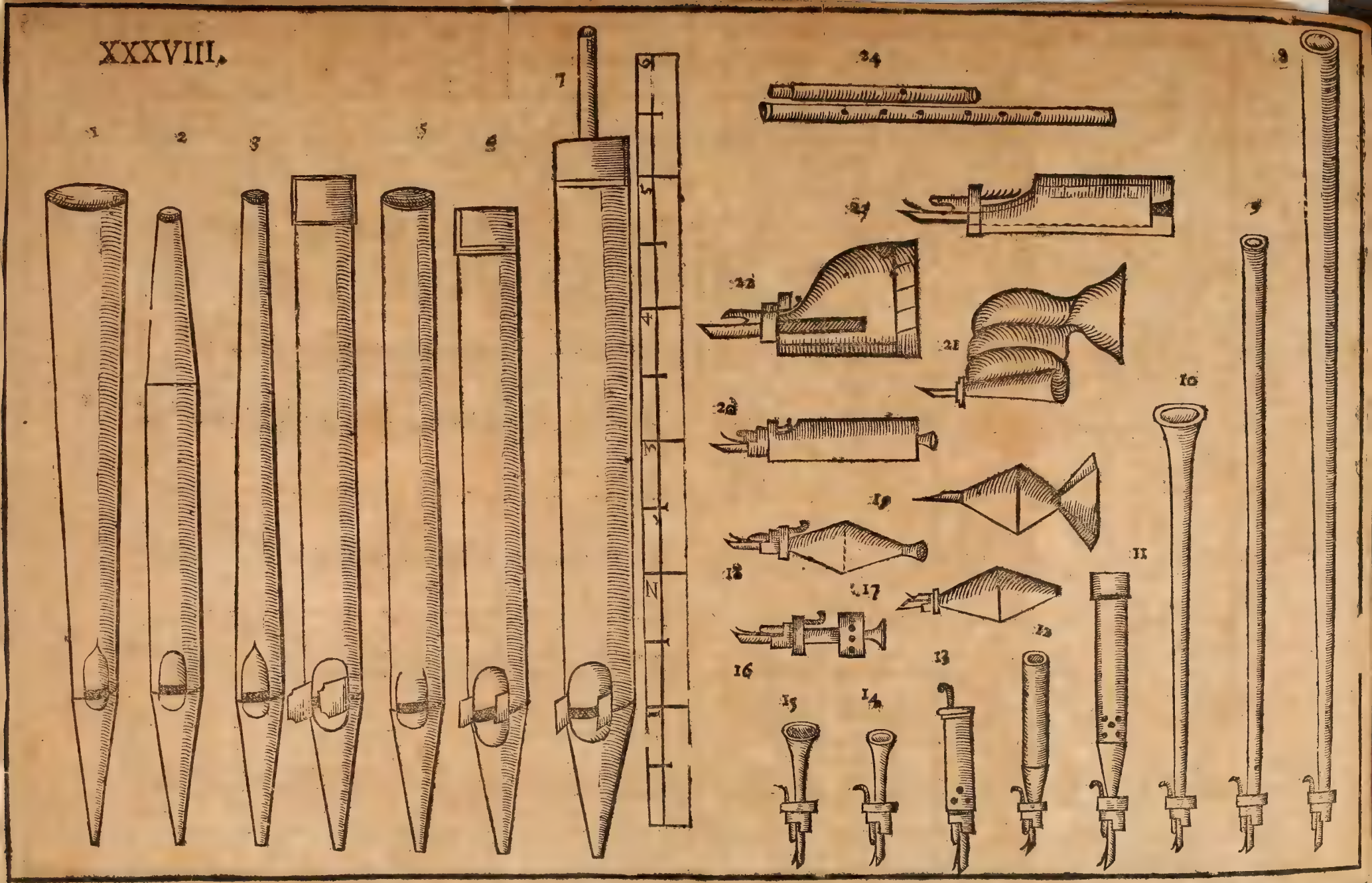

Dolcan. 4. Fuß. 2. Coppelfloit. 4. Fuß. 3. Flachfloit. 4. Fuß. 4. Klein Barduen. 8. Fuß. 5. Offenfloit. 4. Fuß 6. Gedact. 8. Fuß. 7. Rohrfloit: oder Holfleit. 8. F. Trommet. 9. Krumbhorn. 8. Fuß. 10. Schalmey. 8. 4. Fuß. 11. Sorduen. 16. Fuß. 12. Zinck: Cornet-Diſcant. 13. Rancket: 8. 16. Fuß. 14. Meſſing Regahl. 8. Fuß Gedempfte Regahl. 16. 17. 18. Krumbhorn. 19. 20. 21. 22. 23. Baer Pfeiffen allerley Art. 24. Querfloit.

XXXIX

Monochordum.

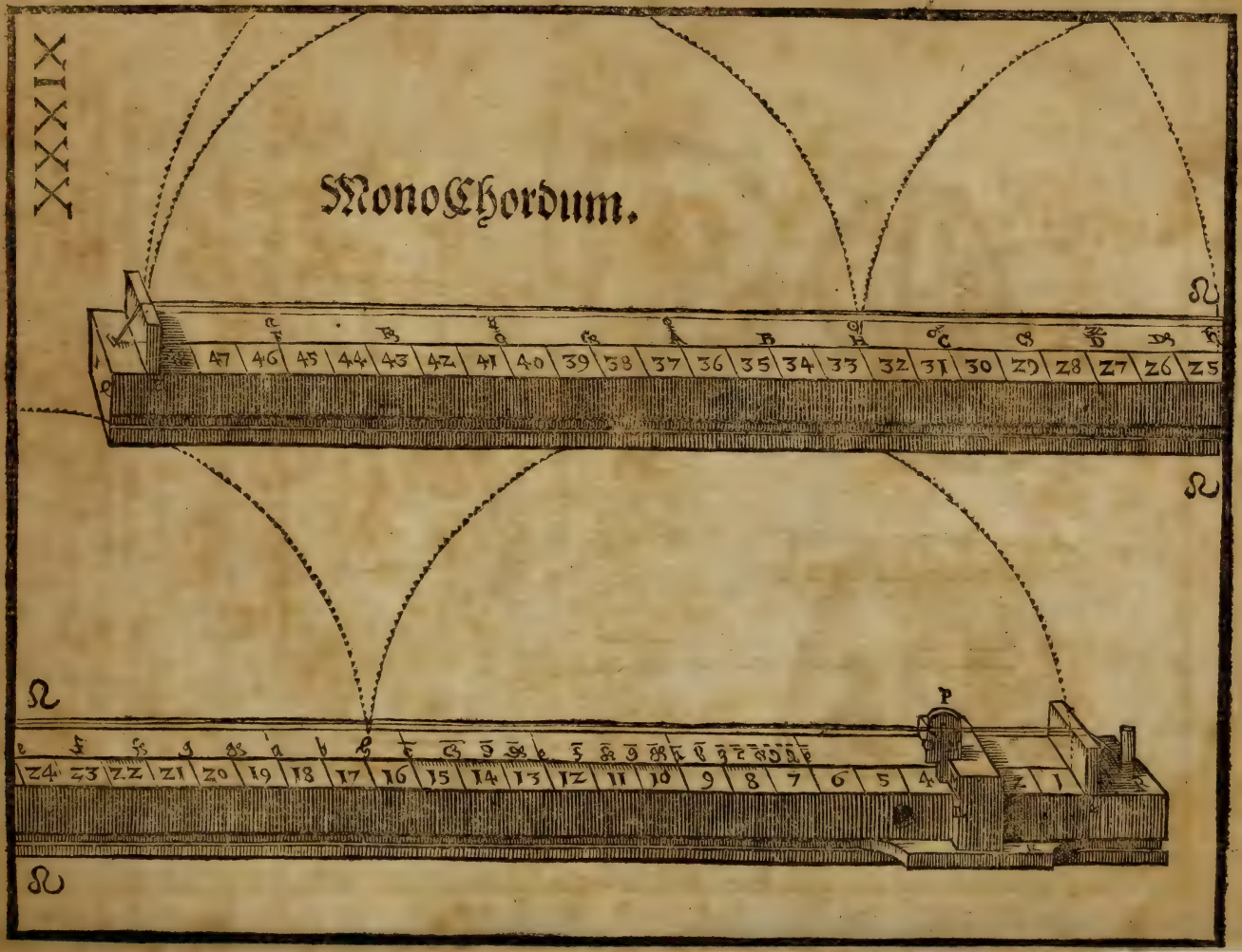

Cymbeln, Num: 1. wurden bey den Alten aus Erz/ in gestalt den Blettern / so man im Lateinischen Vmbilicum Veneris genennet / gemachet: Hatten außwendig einen Handgriff/ dabey man sie fassete: In jeder Hand eine genommen vnd mit der andern zusammen geschlagen / gab einen sonderlichen Schall vnd Laut von sich / welchen die Latini tinnitum nennen. Vnd hieher gehört auch das 3. in Columna XLI.

Die andere Art von Cymbeln bey den Alten ist alhier auch sub Num: 2. bezeichnet.

Num: 5. Ist eine Art Paucken / wie aus der alten Münze zuersehen / oben gleich vnd schlecht / vnten aber rund (fast nach Art der jetzigen vnserer Kesselpaucken) mit einem Fell vberzogen gewesen: Welches mit einem Klüpffel / bißweilen auch wol mit der Hand geschlagen worden. Hierzu gehören auch das Num: 4. 6. 7. in Col: XLI.

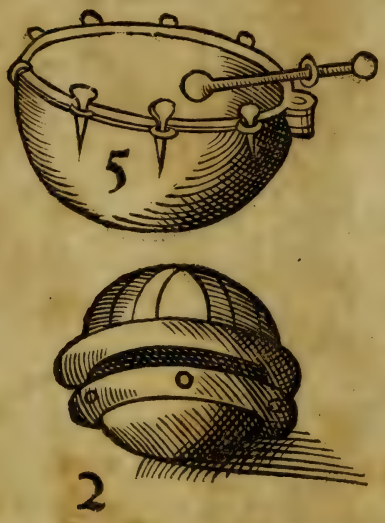

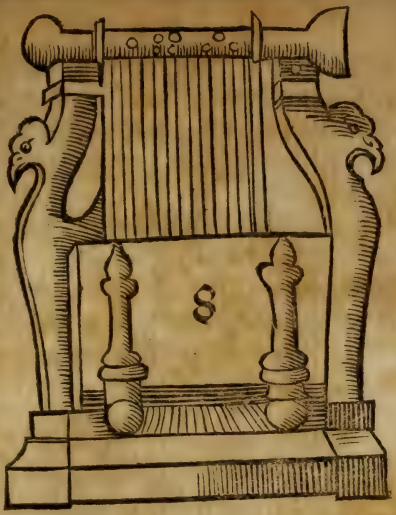

4. 6. 7. Sind Art von Paucken dem eusserlichem ansehen nach/ vnter welchen das Num: 4. in gestalt eines Siebes; daher es auch Tympanum Cribri bey dem Poëten genennet wird. Oben sind sie alle mit einer Esels oder andern Haut vberzogen.

Num: 8. 9. 10. Vnbekante vnd vngewöhnliche Art von Leyren/ daraus man derselben beschaffenheit so wol vnten vnd oben/ als an den seiten zuersehen hat. Das 9. ist ein Abriß einer Leyren/ aus einer alten Müntz genomen/ vñ kömpt mit dē Num: 10. vberein.

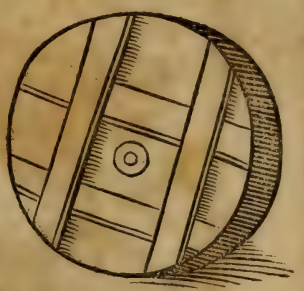

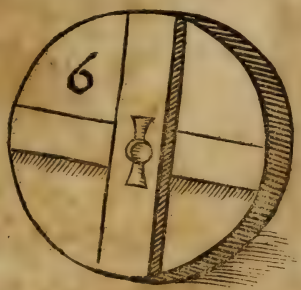

11. 12. Sambuca, Organi genus, in quo chordæ intendebantur. 13. Sistrum. 14. Vtriculus. 15. Crotalum, vulgò ein Triangel. 16. Tibiæ, Fistulæ 17. Ist die Fistula oder Hirten-Pfeiffe/ davon Virgilius in Bucolicis: Fistula disparibus Septem compacta Cicutis. 18. Cicuta.

INDEX:

Register

Dieser Sciagraphiæ, oder / Theatri Instrumentorum.

Fornen an auff der andern seiten des 1. Blats / ist die rechte Lenge vnd Maß eines halben Schuhes: nach welchem der Maßstab in diesem Werck abgerichtet.

1. Alt Positiff mit einerley Pfeiffen/vnd dreyen Registern Columna I.
2. Orgel: Rückpositiff . . . . . Colum. . . II.
3. Nürmbergisch Geigenwerck . . . . . III.
4. Positiff
5. Regahl. . . . . IV.
6. Groß Contra-Baßgeig:
7. Lange Romanische Theorba.
8. Groß Cither. . . . . V.
9. Groß Sackpfeiff.
10. Clavicymbel, ein Quart tieffer.
11. Octav-Posaun
12. Groß Quint-Pommer . . . . . VI.
13. Groß Baßgeig. Violone
14. Groß zwölff Chörichte Cither/ Dominici.
15. Sechs Chörichte Zitter. . . . . VII.
16. Posaunen allerley Art/groß vnd klein
17. Zincken: Cornetten allerley Art: klein vnd groß.
18. Trommet . . . . . VIII.
19. Jäger Trommet.
20. Höltzern Trommet
21. Krumb Bügel.
22. Blockflöitten gantz Stimmwerck
23. Holtz flöit.
24. Querflöten gantz Stimmwerck
25. Schweitzer Pfeiff . . . . . IX.
26. Stamentien Pfeiff
27. Klein Päucklein

28. Sordúen Bass
29. Fagotten allerley Art/klein vnd groß. } . . . . . X.
30. Racketten Stimwerck
31. Groß Rackett.
32. Bombarden oder Poñern allerley Art/groß vnd klein.
33. Discant-Schalmey
34. Klein-Schalmey
35. Grosser Bock } . . XI.
36. Schaper-Pfeiff
37. Hümmelchen
38. Dudey
39. Bassanelli Stimmwerck
40. Schryari Stimwerck } . . . . . XII.
41. Kortholt.
42. Sordunen Stimwerck
43. Basset-Pommer: Nicolo.
44. Krumbhörner/Stimwerck. } . . . . . XIII.
45. Cornetti muti.
46. Sackpfeiff mit eim Blaßbalg.
47. Spinetten, Virginahl; oder Instrument:
48. Octav-Instrumentlin } . . . XIV.
49. Clavicytherium } . . . XV.
50. Clavichordia: etlicher Art.
51. Theorba Paduanisch.
52. Laute mit Abzügen.
53. Chor-Laute.
54. Quinterna. . . . . XVI.
55. Mandörchen.
56. Sechs Chörichte Chor Cithern.
57. Englisch Citherlein.
58. Klein Geig; Posche.
59. Bandoer.
60. Orpheoreon. } . . . . . XVII.
61. Penorcon.
62. Italianische Lyra-Groß.
63. Gemeine Harff } . . . . . XVIII.
64. Irrlendische Harff.
65. Hackebrett.
66. Groß Doppel-Harff. . . . . XIX.
67. Violen

67. Violen de Gamba
68. Viol-Bastarda
69. Lyra de Bracio . . . . . XX.
70. Geigen allerley Art: groß vnd klein.
71. Trumscheidt . . . . . XXI.
72. Scheid Holt.
73. Bawren-Lyren.
74. Schlüssel-Fiddel.
75. Stroh-Fiddel.
76. Jäger-Hörner.
77. Triangel. . . . . XXII.
78. Singekugel.
79. MorenPäucklein.
80. Glocken.
81. Zimbeln.
82. Schellen.
83. Heerpaucken
84. Soldaten Trummel
85. Schweitzer Pfeifflin . . . . . XXIII.
86. Amboß.
87 Gar GrosseManual-Clavier in gar AltenOrgeln. . . . XXIV.
88. Manual-vnd Pedal-Clavier in grossen AltenOrgeln. . . XXV.
89. Blaßbälge vnd Calcanten in den gar Alten Orgeln. . . XXVI.
90. Grosse Clavier in den Alten Orgeln. XXVII. vnd XXVIII.
91. Satyri-Pfeiffen. . . . . XXIX.
92. Allerley Americanische/Türckische/Moßcowitische/vnd India- XXX.
nische Instrumenta. XXXI.
93. Der Alten Instrumenta; Chorus: Psalterium. Decachordum. Cithara . . XXXII.
94. Tympanum, Psalterium, Hieronimi. Vnd andere Sachen. . . XXXIII.
95. Organum, Fistula, Cymbalum, Hieronimi . . . . . XXXIV.
96. Alte Fidel.
97. Groß Clavier so in der grossen Alten Orgel im Thumb zu Magdeburg gewesen. XXXV.

98. Zwey new erfundene Instrumenta, daß Eins in gestalt eines Hackebrets / daß Ander in gestalt einer Harffen. } XXXVI.

Noch ein alt Italianisch Instrument / Num: 3. so von dem gemeinem Mañ in Italia geneñet wird / Istromento di porco, zu Teutsch / eine Saw oder Schweinekopff: von Ludovico de Victoria, Istromento di Laurento: von Iosepho Zarlino Clodiensi, Musicorum Principi, Istromento di alto Basso. Auff der einen seiten sind die Wirbel von Weissen Knochen / etwas lenger als die eiserne vffn Clavicymbeln zu sein pflegen / haben in der Mitten ein Löchlin / dadurch die Säiten gezogen werden: vff der andern seiten sind die Wirbel aus Holtz geschnitten / inmassen der daselbst beygefügte Abriß außweiset. Der Säiten sind an der Zahl dreyssig / vnd eine immer lenger als die ander.

99. Allerley Orgel Pfeiffen / als / Principal: Octaven: Quinten; nach welcher Mensuer die Zimbeln vnd Mixturen gearbeitet werden.
100. Quintadenen: Nachthörner.
101. Gedacten.
102. Gemßhorn. Spillflöite.
103. Block- vnd Querflöiten.
104. Klein Monochordum.
} XXXVII.

105. Noch anderer Art Orgel-Pfeiffen vnd Flöiten.

106. Allerley Schnarr- oder Zungenwercke: Als Trommet: Krumbhorn: Schalmeyen: Sorduen: Rancket. Regayl-Pfeiffen: Bäer Pfeiffen. } XXXVIII.

107. Monochordium: recht just vnd richtig abgetheilet. . . XXXIX.

108. 109. &c. Die Instrumenta vnd Abrisse / so vff diesen dreyen Stöcken befindlichen: Hab Ich in einem Buch funden / so Anno 1613. zu Augßburg gedruckt / mit diesem Tittel: Laurentii Pignorii Patavini De Servis, & eorum apud veteres ministeriis, Commentarius: In quo familia, tum urbana, tum rustica, ordine producitur & illustratur. Vnd dieweil dieser Autor daselbsten von Musicalischen Sachen nicht tractiret: So hat Er / so wol Ich keine eigentliche Nachrichtung davon haben noch geben können. } XL. XLI. XLII.

Es sind aber bey den Alten / dieselbige Instrumenta mit nachfolgen Namen genennet worden.

Num: 1. 2. 3. Cymbala.
4. 5. 6. 7. Tympana.
8. 9. 10. Lyræ: Psaltria; Barbita.
11. 12. &c. Sambuca. Vtriculus: Crotalum: Tibiæ; Fistulæ: Cicuta.

FINIS.

Der Berichte von diesen Instrumenten ist in 2. Tomo Syntagm: zu finden.

SYNTAGMATIS MuSICI

MICHAELIS PRAETORII C.

TOMuS TERTIuS.

Darinnen

1. Die Bedeutung / wie auch Abtheil- vnnd Beschreibung fast aller Nahmen / der Italianischen / Frantzösischen / Englischen vnd jetziger zeit in Teutschland gebräuchlichen Gesänge: Alß / Concerten / Moteten / Madrigalien / Canzonen / etc.

2. Was im singen / bey den Noten vnd Tactu, Modis vnd Transpositione, Partibus seu Vocibus vnd vnterschiedenen Choris, Auch bey den Unisonis vnnd Octavis zu observiren:

3. Wie die Italianische vnd andere Termini Musici, als: Ripieno; Ritornello, forte, pian: presto, lento: Capella; Palchetto, vnd viel andere mehr / zu verstehen vnd zu gebrauchen: Die Instrumenta Musicalia zu vnterscheiden / Abzutheilen / vnd füglich zu nennen: Den General-Baß zu gebrauchen: Ein Concert mit Instrument- vñ Menschen Stimmen auff vnterschiedliche Choros gar leichtlich anzuordnen: Vnd junge Knaben in Schulen an die jetzige Italianische Art vnd Manier im singen zu gewehnen seyn.

Sampt angehengtem außführlichem Register.

Gedruckt zu Wolffenbüttel / bey Elias Holwein / F. Br. Buchdr. vnd Formsch. daselbst. In Verlegung des Autoris. Im Jahr / 1619.

Den Edlen/Ehrenvesten/Fürsichtig- vnnd Hochweisen/Herren Burgermäister vnd Rahtt des heiligen Reichs Hochlöblichen Stadt

Nüremberg:

Meinen großgünstigen Herren/als Mœcenatibus ac Patronis singularibus artis MUSICAE, ac Musicorum Evergetis.

EDle/Ehrenveste/Fürsichtig- vnnd Hochweise/Insonders großgünstige Herren/ Demnach ich durch GOTTes verliehene gnade/nicht ohne sonderbare Mühe vnd Arbeit/ein Syntagma Musicum, welches in Quatuor Tomos distribuiret, vnnd allerhand Musicalische sachen oder ja das meiste so ad Musicam gehöret/darinnen begriffen/Immassen solches auß dem Generali Titulo vnd Indice weitleufftiger zu vernemen/ Allen zu jetziger zeit vnd bey der lieben posterität auffkommenden rechtschaffenen einbrünsti en Liebhabern der edlen Music zum besten zu sammen getra-

cen: Alß hab ich aus den vornembsten vnd bewehrtesten Scribenten, in Primo Tomo, de Musica Veterum sacra vel Ecclesiastica, Religionis exercitio accommodatâ; simul & de Musica veterum Politica, in usu & lusu extra Ecclesiæ limites ingenuo & liberali: gehandelt.

Vnnd weil ich in Secundo Tomo aller Musicalischen Instrumenten (so zu vnser jetzigen zeit in Europa, so wol an andern alß dieser örtern im Gebrauch) Namen / Abtheilung / Thon / Abriß vnd Contrafactur, vnd was mehr von denselben zu wissen von nöhten: Dann auch von vnserer zeit Alten vnd Newen Orgeln / deroselben beschreibung / Dispositionen, Eigenschafften / vnd was sonsten mehr demselben Connex An- vnd zu gehörig: Vor Organisten / Instrumentisten / Orgel- vnd Instrumentmacher / auch andere so da lust vnd liebe zur Music haben / nötig zu wissen / vnd anmuhtig zu lesen / beschrieben.

So hab ich nun in diesem Tertio vnd folgendem Quarto Tomo, das fürnembste so einem Capellmeister Phonasco vnd Musico Practico, Sonderlich jetziger zeit / da die Music so hoch gestiegen / das fast nicht zu gleuben / dieselbe numehr höher werde kommen können / zu wissen von nöhten sein wird / begriffen vnd verfasset.

Weil aber jetzo / sonderlich in Italia / auß dermassen viel Musicalische Compositiones vnnd Gesänge / so gar vff ein an-

ein andere Art/Manier vnd Weise / alß vor der zeit/ auffgesetzet/vnd mit jhren applicationibus an Tag kommen vnd zum Truck verfertiget sein vnd noch werden / darinnen so mancherley vnbekante Italianische Vocabula, Termini vnd modi begriffen vnd verhanden / da sich ein jeder Musicus darin nicht wol richten vnd schicken kan: Cùm secundum Scaliger. Philosophorum oculum, *lib. 13. de caus: L. L. c. ult.* unius vocis una tantum sit significatio propria ac princeps: cæteræ, aut communes, aut necessariæ, aut etiam spuriæ: Cum nomina sint rerum notæ; *Cic: in Topic: & de Finibus Arist: 4. Top.* rerum notiones *Idem Scalig. lib. 7. Poët. c. 1.* rerum μιμήματα *Arist: 3. Rhet:* ὁμοιώματα καὶ σημεῖα, *Plato in Sophist.* So hab Ich in diesen Tertium Tomum, 1. Erstlich die Namen aller Italianischen / Frantzösischen / Englischen / vnnd jetzo in Teutschland vblichen Gesängen / derosselben signification, distribution vnnd description: 2. Zum Andern / von etlichen andern vnterschiedenen Sachen / so nicht allein gemeinen / sondern auch / den vornehmen Musicis Theoricis vnd Practicis zu wissen nicht vndienlich/richtige vnd verständliche erklehrung gethan: Vnd dann wie 3. zum Dritten /die Italianische vnd andere Termini Musici vnd Vocabula zuverstehen / die Instrumenta Musicalia in Italianischer Sprach zu nennen vnd abzutheilen: Der General-Bass (welches gar eine newe Italianische Invention, auß dermassen herrlich/ nützlich

Werck vor Capellmeister/ Directores, Cantores, Organisten vnd Lauteniſten/ vnd bey vns in Teutſchland ſich aller erſt beginnet herfür zuthun / vnd in gebrauch zu kommen) zu tractiren vnnd recht zu gebrauchen; Deßgleichen wie man ein Concert, Teutſch oder Lateiniſche Motetam ſo off viel vnterſchiedene Chor geſetzet / mit guter bequemligkeit diſponiren vnd anordnen könne / vnnd was ſonſten andre mehr Sachen darinnen begriffen / welches alles meiſtentheils off jetzige newe Art der Muſic accommodiret vnd gerichtet; So Ich zum theil aus etlicher Italianiſchen Muſicorum præfationibus; Zum theil aus etlicher Italorum, vnd derer ſo in Italia verſiret, mündlichem Bericht; Zum theil auch aus meinen ſelbſt eigenen Gedancken vnnd geringen Invention verfaſſet / conſcribiret vnnd zuſammen bracht.

Weil dann nun E. E. vnd Herrligkeit: ſo wol die im heiligen Römiſchen Reich vnnd gantz Europa hochberühmte vnd Edle Stadt Nürmbergk/ nicht allein ein Receptaculum vieler Italianiſchen vnd Venetianiſchen Handlungen / ſondern auch vornemlich / was Muſicam anlanget / dieſelbe vnd deroſelben Cultores jederzeit veneriret, vnd hochgehalten / wie ſolches darauß zu erſehen/ daß ſie nicht allein den vberaus vortrefflichen Muſicum Orlandum de Laſſo von Gendt in Flandern bürtig/ Fürſtl: Durchleucht: in Bäyern Capellmeiſtern zu der zeit (Immaſſen er ſolches ſelbſten in einer præfation ſehr hoch rühmet) ſo wol

auch

auch hernacher andre vortreffliche Musicos sehr geliebet vnd geehret/ sondern auch in deroselben Stadt zu jederzeit vortreffliche Musici entstanden/vnter welchen dann ist der weltberühmbte Musicus, Componist vnnd Organist Johann Leo Haßler/welcher auch seine Fundamenta in Italia zu Venedig bey dem hochberühmbtem vnd vortrefflichem Componisten vnd Organisten Andreâ Gabrielo geleget; Imgleichen auch dessen Bruder / Caspar Haßler / Johann Sadt/Christoff Buell/vnd andere in hoc laudabili exercitii genere Ehr vnnd Ruhm erlangt. Da denn auch diß hinzu kömpt / das nicht geringe sondern vornehme Kauff- vnd HandelßLeute daselbsten nicht allein sonderbahre grosse lust zur Music tragen; Sondern auch dieselbe vor sich gantz embsig exerciren, also vnd solcher gestalt / daß jhre Opera Musicalia zum Truck befördert vnd publiciret, vnd sich dadurch einen vnsterblichen Namen compariret vnd zu wegen gebracht haben/ etc.

Dieweil denn darauß zu sehen vnd genugsam erscheinet/wie E. E. vnd Herrligk: wie auch deren Cives vnd anverwandte auff Musicam tam Vocalem quàm Instrumentalem, ejusq; Cultores achten vnd halten / deroselben selbsten kündig seyn / vnnd publicè & privatim gebrauchen / dahero desto besser davon judiciren vnd Vrtheilen können:

Alß hab deroselben / alß Philomusis vnd hochgeehrten Musophilis, Ich Tertium hunc Tomum Operum meorum Musicalium, welcher wie vor erwehnet/von jetziger newen Art vnd Italianischen Manier in der Music, worzu

E. E. vnd Herrligk: sonderlich grosse Lust vnd Gefallen tragen / tractiret vnnd handelt / vnterdienstlich dediciren vnd offeriren wollen: mit hochfleissiger Bitt / solche Dedication in vngutem nicht zu vermercken / sondern angeregtes zwar geringes Tractätlein / pro innatâ sua humanitate & benevolentia, sich großgünstig belieben vnd gefallen / vnd Mich vnd die Meinigen de meliori notâ commendiret sein lassen. Das vehste vertrawen setze zu E. E. vnnd Herrligk. Ich stetiglich / vnd denselben nach meinem geringen vermügen alle behägliche vnterwillig- bereitgefliſſene Dienste zuerweisen / erkenne ich jederzeit mich schüldig vnd höchlich beflissen.

Dieselbe dem Gnadenschutz des Allmechtigen zu allem glücklichen Wolstand / vnnd friedfertigen Regierung hiemit getrewlich empfehlend. Datum Wolffenbüttel / am 14. Monats Maij / Im Jahr Christi / 1619.

E. E. vnd Herrligk.

Dienst- vnd bereitwilliger

Michaël Prætorius C.

In VIRI CLARISS.

Dn. MICH. PRAETORII.

Harmonicos Concentus penitùs divinos.

GEORGII REMI Epode.

TRaxerat AMPHION, Thebanæ conditor Vrbis
(Fides si habenda fabulæ est)
Saxa sono Testudinis: indomitosq; Leones
Doctâ lyrâ ORPHEuS Thracius.
NIL DEMIREMuR factum. Miremur at istud,
Intra manentes corpora
Subvehere Hasanimas nostras IN SIDERA cantûs
PRAETORIuM dulcedine.
Nam quis tam stupidus, tam blennus, bardus & excors,
Tam plumbeus mortalium est,
Cælitibus qui non sese putet esse beatis;
Et Angelûm additum Choris
Sentiat, ut primùm Polyhymnia succinit æde,
Et mulcet ima pectora?
ORPHEuS SAXONICuS; quin Tu GERMANICuS (ORPHEuS
Dicére, PRAETORI, mihi:
Immò JESSAEuS nostris mihi crederis oris
Datus alter ex alto Polo.
Vive, hospes-sospes terris: post funera, cælo
Certabis Angelis Chely.

ἐπὶ τοῦ παραχρῆμα

faciebam Norimbergæ prid. KL. Majas,
clɔ. lɔ. c. XIX.

Allen Vornehmen Musicis, Capellmeistern vnd Phonascis Teutscher Nation, wünschet der Autor neben gebührlichem Gruß vnd nach Standes gebühr/ seinen Dienst/ GOttes Segen vnd alle Wolfahrt:

Weldieweil das fürnembste in diesem Dritten Tomo Syntagmatis Musici, meisten theils des Autoris eigene Gedancken vnnd Inventiones seyn / welche er bey Anordnung vnterschiedener Chur: vnd Fürstlichen Concert-Music an vnterschiedenen Ortern sonderlich observiret vnd fleissig in acht genommen / auch durch weiteres nachsinnen vnnd dencken in andern vielen Concerten ad usum transferiret, auch endlich auff- vnnd zu Papier gesetzet: Ohn alleine/ daß Er etlicher Italorum Information (so er allerest / do dieses sein Concept vnnd Werck fast zum Ende gebracht / eines theils in etzlichen Præfationibus jhrer im Druck außgegangenen Concerten hin vnnd wieder gefunden/ Anders Theils aber von guten Leuten / die in Italia verstiret, durch Mündlichen Bericht eingenommen) in diesen Tomum mit eingebracht vnnd gesetzet hat. Vnnd aber jhme experientiâ edocto gar nicht vnbewust / daß sonderlich bey evulgation Newer Bücher sich allezeit Miß-Gönner finden / welche aus Angeborner Neidischer Vnart / wolgemeinte Arbeit zu tadeln / vnnd bey jederman geringschätzig oder wol gar verhässig zu machen/zum höchsten sich bemühen: Als bittet er alle dieser Kunst Erfahrene/ sie wollen diese seine Arbeit in optimam partem interpretiren, candidè hievon censuriren, auch was darin zu verbessern/ Jhme vnd allen der Music-Liebhabern zu sonderlichem Nutz vnd Ersprießligkeit entweder communiciren, oder öffentlich durch den Druck herfür vnd an Tag geben: Siquidem oculi semper plus vident, quàm oculus.

Vnd

Vnd ist vor vielen Jahren sein hertzliches wünschen vnd einiges begehren gewesen/daß irgend einer/so von jugēd auff in præstantissimorum Musicorum Scholis (welche / anderen löblichen Nationen hiemit nichtes benommen / jederzeit in Italia gefunden vnd an jetzo noch zu finden) erzogen / vnnd fundamentaliter informiret vnnd angewiesen worden / diese Mühe auff sich nehmen/vnnd von denen sachen / welche alhier nur kürtzlich vnnd mit wenigem berühret / nach seinem höhern Verstande accuratiùs vnnd weitleufftiger tractiren möchte: Damit immer je mehr vnnd mehr der mangel in Musicis erstattet/ ein gantz vollkommen Werck ans Liecht herfür kehme/vnd der Posteritet consecriret vnd hinterlassen würde.

Weil aber dieses sein sehnliches wünschen vnnd begehren / noch zur zeit jhme nicht gewehrt worden / vnnd aber viel ansehnliche vnd gelehrte Leute/ welche dieses sein Scriptum durchlesend approbiret, vnnd auch Cantores vnnd Phonasci, so zu solcher Concert Music begierig seyn vnnd inbrünstiges verlangen tragen / vnablessig bey Jhme vmb Publication desselben vor diesem vnnd auch noch jetzo anhalten: Als hat er ferner nicht vnterlassen können noch sollen/ männiglichen zur Instruction vnnd Nachrichtung / mit diesem seinem geringen von GOTT Jhme gnediglich verliehenen Talento zu dienen / damit in vnserm allgemeinem Vaterlande Germania / die Edle Music je mehr vnnd mehr möchte floriren vnnd zu völligem Stande vnnd Auffnehmen gebracht werden: Vnnd vielleicht der erste das Eyß gebrochen/ vnd die Bahn gemacht.

Wie aber die Weitberümbsten vnnd Vortrefflichste Instrumentisten, Organisten vnnd Lauteniſten schwehrlich dazu können gebracht werden / sich bey andern hören zu lassen / wo nicht ein alberer zuvor sich am Schulrecht vergriffen / vnnd mit seinem vnzeitigen vnnd vngeschickten tasten vnnd raspeln/ auch vnlieblichen Quintisiren eine Bäwrische / vnanmütige Melodey gemacht/vnd der anderen Ohren dermassen mit Wehetagen geplaget / daß sie für Vnmuth selbst alßbald nach der Lauten oder Instrument greiffen / vnnd nach vorgehaltenen Toccaten vnnd præambulas eine gantz liebliche vnnd anmütige Phantasiam vnnd Fugam mit Künstlichen vnd Artigen Diminutionen,

Passagien, Tremoletten vnnd Tiraten für die Leute bringen / auch hernacher selbst das Ende verlieren / vnnd nicht wissen / wenn sie wiedervmb auffhören sollen. Wie lange zuvor hievon Horatius, weil jhme ohne zweiffel die Musici nicht allezeit werden hoffieret haben / eigentlich geschrieben:

Omnibus hoc vitium Cantoribus, inter amicos,
Vt nunquam inducant animum cantare rogati;
Injussi nunquam desistant.

Ebener massen verhofft der Autor, andern / so diesem löblichen vnnd lieblichem Studio nachgezogen vnd etwa viel Jahr in Italia vnnd andern Orten (dahin Er propter valetudinem, occupationes, & multa alia incommoda nicht gelangen mögen) vieler vortrefflicher Musicorum conversation Kund- vnnd Freundschafft gehabt / von denselbigen auch bester massen vnterrichtet worden / Anleitung vnnd Antrieb zu geben / den Sachen ferner nach zu sinnen / vnnd jhre Talenta nicht in die Erde zuvergraben / sondern gantzwillig andern zu communiciren: Welches Er dann von einem jedern candido & Sincero Musico zuvorlessig erwartet. Vnnd weil wir alle gemeinem Vaterlande zu dienen von Natur schuldig vnd verbunden seyn / als wird Er nicht aus Ehrgeitz oder einen grossen Nahmen vnd Ruhm dadurch zu erjagen / Sondern Teutscher Nation zu gute vnnd den Liebhabern der Music zum besten / seinen Quartum Tomum Syntagmatis Musici oder Μελοποιίαν aus des Iosephi Zarlini, Ioan-Mariæ Artusii, Petri Pontii, M. Horatii Tigrini, auch vieler anderer vortrefflichen Autorum herrlichen Schrifften zusammen gebracht / durch öffentlichen Druck G. Gott in kurtzen an Tag geben: Verhoffentlich es werden viel fromme vnd gute Hertzen gefunden werden / welche nicht alleine solche seine Arbeit mit Danck-nemenden gefälligem Gemüte verstehen vnd erkennen / sondern auch andere dieser Kunst ex professo zugethane / anzumahnen / jhre Schrifften / welche sie noch in Adversariis, hievon ans Liecht zu bringen / vrsach vnnd gelegenheit nehmen. Wie Er denn mehrgedachter Autor vom Henrico Baryphono, Quedelb. Scholæ Phonasco vnd Musico singulari sonderlich hoffet / er werde nicht allein die Opera, so er in seinen Plejadibus Musicis promittiret, sondern auch andere mehr / insonderheit aber die Exercitationes Harmonicas, in welchen alles / was ad Theoriam vnd Praxin zu wissen von nöten / begriffen ist / herfür zu geben kein bedencken tragen / noch andere dieser Kunst begierige lenger auffhalten: Dazu denn der Autor dieses Syntagmatis

matis den gemeinen Studiis zum besten / gern die sumptus vnd vnkosten zum trucken / dofern sich nicht andere gute Leute darzu finden / zu impendiren willig anerbotten haben wil: Damit nach dem Exempel der Italorum auch in Germania nostra patria die Musica gleich als andere Scientiæ vnd Disciplinæ nicht allein excoliret, besondern auch propagiret, vnd zu Gottes einigem Lob vnd Preiß / auch Gottfürchtigen Hertzen / seliger Recreation vnd Ergötzligkeit / weit außgebreitet werden möge.

Hiemit den trewhertzigen Leser Göttlichem Schirm empfehlend / welcher diese gute vnd wolmeinende Arbeit im besten gut vnd wolmeinend erkennen / vnd zu seinem guten vnd Nutz gebrauchen / vnnd dem Autori mit solcher guter wolmeinender affection, trewem Hertzen vnd Gemüt / als Er gegen ihme vnnd allen lieben Musicis von grund seines innersten Hertzens gesinnet vnd affectioniret ist / zugethan seyn vnd bleiben wolle.

IesV In te spero, non ConfVnDar In æternVM.

In diesem Tomo Tertio sind drey Theil begriffen.

Im Ersten Theil wird gehandelt.

Von der Bedeutung / Abtheilung vnd Beschreibung fast aller Namen der Italianischen / Frantzösischen / Englischen vnd jetziger zeit in Teutschland vblichen Gesängen: Als /

1. Concerten. pag. 4. 5.
2. Moteten, Falso Bordonen; p. 6. 7. 8 9. 10.
3. Madrigalien, Stanzen, Sestinen, Sonetten; p. 11. 12. 13. 14. 15.
4. Dialogen, Canzonen, Canzonetten, Arien; p. 16.
5. Messanzen, Quodlibetten; p. 17.
6. Giustinianen, Serenaten, Balletten; p. 18. 19.
7. Vinetten, Giardinieren, Villanellen; p. 20.
8. Præludien, Phantasien, Capriccio. Fugen: Ricercar. Sinfoniæ: Sonaten p. 21. 22.

9. Intraden; p. 22. 23.
10. Toecaten; p. 23.
11. Padovanen, Passamezen, Galliarden; p. 23. 24.
12. Branslen, Couranten, Volten, Alemanden vnd Mascharaden. pag. 25. 26.

Im II. Theil.

Was im singen bey den Noten,

1. In Ligaturis; p. 29.
2. Proportionibus, Tripla, & Sesquialtera: p. 29. 30.
3. Brotundo, ♮ quadrato, ✠ cancellato: p. 30. 31.
4. Numeris vnter den Pausen: p. 33.
5. Virgulis bey den Noten: p. 34.
6. Modis seu Tonis: p. 35. ad 47.
7. Signis vnd Characteribus, p. 48. ad 72. Sextupla: pag. 73. ad 79.
8. Elevatione vnd depressione Tactus: p. 79. 80.
9. Transpositione, Cantilenarum. p. 80. ad 85.
10. Nennung der Parteyen oder Stimmen: p. 85. 86. 87.
11. Vnterscheidung der Choren: p. 88. 89. 90.
12. Vnd letzlich beym Gebrauch der Octaven vnd Vnisonen zu observiren. p. 91. ad 101.

Im III. Theil.

Wie die Italianische vnd andere Termini Musici: als/ p. 125.
1. Instrument, Instrumentist; Parti concertate; Chorus Vocalis: Instrumentalis; Choro Mutato, Choro de Viole, &c. Ripieni, Ritornello, Intermedio: Forte, pian: Largo, Lento, presto: Bassetto, Accentus, Trillo, Gruppo, Tremoletti: p. 105. ad
2. Capella: Palchetto: p. 113.
3. Capella Fidicinia: Chorus Symphoniæ: zuverstehen. p. 116.
4. Die Musicalische Instrumenta abzutheilen: p. 119.
5. In Italianischer Sprach zu nennen: p. 121.

6. Der

6. Der General-Bass von ein Organisten/Lautenisten vnd andern zugebrauchen: p. 124.

(Hiervon sol / ob Gott wil in kurtzen / ein außführlicher Tractat vor junge Organisten / so sich zum anfang nicht so eigentlich vnd balde ohne mehrern gnugsamen Bericht vnd Vnterricht darin finden können / von Mir herfür kommen.)

7. Ein Concert mit Instrument- vnnd Menschen Stimmen auff vnterschiedene Choros gar bequem vnd leichtlich anzuordnen. pag. 152. 168.

8. Etliche vnterschiedene mancherley Arten vnd Manieren allerhand des Autoris vnd anderer Concerten / auch mit Trommetten vnd Heer-Paucken anzuordnen. p. 169. biß 197. Darbey dann ein Index Generalis Polyhymniarum & aliorum Omnium Operum Musicorũ ejusdẽ Autoris M.P.C. p. 198. biß 244.

9. Instructio pro Symphoniacis: Welcher gestalt junge Knaben in Schulen abzurichten / vnd zu jetziger Italianischen Art vnd Manier im singen zugewehnen seyn. p. 229. biß 240.

10. Ein außführlicher Index vnd Register. p. 244.

Triga Epigrammatum: ubi nomen auctoris transpositum octoties reperitur.

I.

PRætorI insonuit vox Musica in omnibus Orbis
Partibus, & nemo est, quin colat hanc, & amet.
Propterea erectus Cantui super-addere Cantum
Pergit; & æternum voce sonare Deum.
Fallor; an hic aliquis latet Angelus; ista profatus
Quam LAuRI MORES Musicus hic CAPIET. 1.
Immo dixit ita. I. Prætori oculissime. COELI 2.
RuMPEq; suranimis ASTRA vaga harmoniis!
Sic Tua laus crescet, Daphne ut ad labra fluminis ampli;
LVTHERIq; ORAM post obitum CAPIES. 3.

II.

Musica noster amor: noster Prætorius insit;
Nullæ præ hac rapiunt me magis illecebræ.

Quisq; ſuum teneat ſolenne: Negotia tractet
Quisq; ſua: Harmonicâ me juvat arte frui.
Hinc HORIS CREO dulce PALATIuM: & intùs in illo 4.
Inveniet cœli, qui penitrabit, Herum.
Confluite huc homines, Pietas quibus aurea cordi eſt,
Et quibus inq; oculis eſt Deus, inq; animis.
Hîc eſt dulce palatium: In hoc celebrare licebit
AEternum Hevigenis hoc ſuper orbe, DEuM!

III.

Prætori, Næ TV CLIO es MIRE ASPERA: porro I 5.
Et METRA PuLSA HEROICE in omnibus urbibus Orbis, 6.
DeDomino omnipotente; CHORIS LAuTE IMPERA; & aures 7.
Et mentes hominum, O SATIA PuLCHERRIME amandæ 8.
Artisope: Immò ORPHEuS ACER Tu MILITA: in Odis 9.
Nemo tibi par eſt, quantum ſcio, nemo futurus.
E TE PRIMA CHORI LAuS eſt oriunda; ſequuntur 10.
Si qui ſunt alii notam dulcedinem & artem
Prætori dilecte, Tuam. PAR nempe ſerenæ 11.
A MERITO LuCI ES: fulgesq; per omnia terræ
Climata; ut Artiti, Proceresq;, Ducesq; ſono eôdem
(AuRI IS MORE PLACET) de Te ore frequente loquantur. 12.
Hà quantum eſt illud Prætori: hà quantus es ipſe!
Perge modò: CLAMORq; PIuS porro AETHERI & Orbi 13.
Conſtet in æternum. IESuM Tua ſancta CREPATO 14.
Et vox & LYRA: ut olim optatæ in mortis agone
Confidente animo de Te iſthæc dicere poſsis.
PRO CHARITE illa MEA LuSI omnia Cantica quondam. 15.
Et CLAuSI METRA ORPHEI; & CLAuSI RITE OPERAM
Qualis in omne Cayſtri avis alba ubi terminet ævum. (omnem; 16. 17.
Quasq; Loquacibus inſcripſi quandoq; Papyris,
HAE SCRIPTuRAE OLIM de me bona quæq; loquentur. 18.

Pragæ f. ſchedicè & tumultuatim,
Joh. Steinmetzius Secundus, Phil: & Med:
D. Poët, Imperialis Lauriger.

TERTII T.

TERTII TOMI PRIMA PARS.

Ασμαλολογία.

Sen,

Miſcellanea de Etymologia & deſcriptione cantionum non ſolum apud Italos, Gallos, Anglos, verùm etiam hac memoria apud Germanos uſitatarum, & tàm uſui Eccleſiaſtico, quàm Ethico, Politico & Oeconomico dicatarum.

Erſter Theil /

Darinnen

Die Bedeutung der Namen / Wie auch Beſchreibung faſt aller Italiäniſcher / Frantzöſiſcher / Engliſcher / vnd jetziger zeit in Deutſchland gebruächlicher Geſänge / als Madrigalien, Canzonen, Villanellen, &c. erkläret wird.

Vnd wird derſelbe in nachfolgenden 12. Capiteln abgehandelt.

I. Von der Tabell vnd Abtheilung der Italianiſchen / Frantzöſiſchen / Engliſchen / vnd numehr in Deutſchland gebräuchlichen Geſängen.
II. Von den Geſängen / welche Geiſtliche vnnd gravitätiſche weltliche Texte haben: Als / Concerti, Motetæ vnd Falſo Bordone.
III. Von den Geſängen / welche weltliche / poſſirliche Texte in gewiſſen

Versen haben; Als/ Madrigalia, Stanza, Sestini vnd Sonetti.

IV. Von den Gesängen/ welche weltliche possirliche Texte/ doch nicht in gewissen Versen haben; Als/ Dialogi, Canzoni, Conzonetti vnd Aria.

V. Von den Gesängen/ welche aus mancherley Stücken zusammen geflicket: Als/ Messanza vnd Quodlibet.

VI. Von den Gesängen/ welche in Gassaren vnd Mummereyen gebraucht werden; Als/ Giustiniani, Serenata vnd Balletti.

VII. Von den Gesängen/ welche von den Arbeitern vnd Bawr Leuten gesungen werden/ als Vinette, Giardiniero vnd Villanelle.

IIX. Von den Præludiis für sich selbst: Als da sind/ Phantasien vnd Sonaten.

IX. Von den Præludiis zum Tantze: Als Intraden.

X. Von den Præludiis zun Moteten vnd Madrigalien, als Tocaten.

XI. Von den Täntzen/ so auff gewisse Paß vnd Tritt gerichtet; als/ Padovana, Passamezo vnd Galliarda.

XII. Von den Täntzen/ so nicht auff gewisse Paß vnd Trite gerichtet; Als/ Bransle, Courrante, Volte, Alemande vnd Mascharada.

Das I. Capitel.

Von der Tabell vnd Abtheilung der Italiänischen/ Frantzösischen/ Englischen/ vnd uumehr in Deutschland gebräuchlichen Gesängen.

Jeweil mancher Einfältiger offtmals gerne wissen wolte/ was doch die vnterschiedene Namen der Italiänischen vnd Frantzösischen Gesänge bedeuten möchten; So habe ich solches/ wie ichs aus vieler vornehmer Autorum Schrifften zusammen gebracht/ zur nachrichtung allhier andeuten wollen/ freundlich bittend/ dasselbe im besten auffzunehmen/

nehmen/ vnd in ſuccum & ſanguinem zu vertiren. Es können aber ſolche Cantiones, Geſänge vnd Melodeyen faſt alle in nachfolgender Tabel begriffen werden.

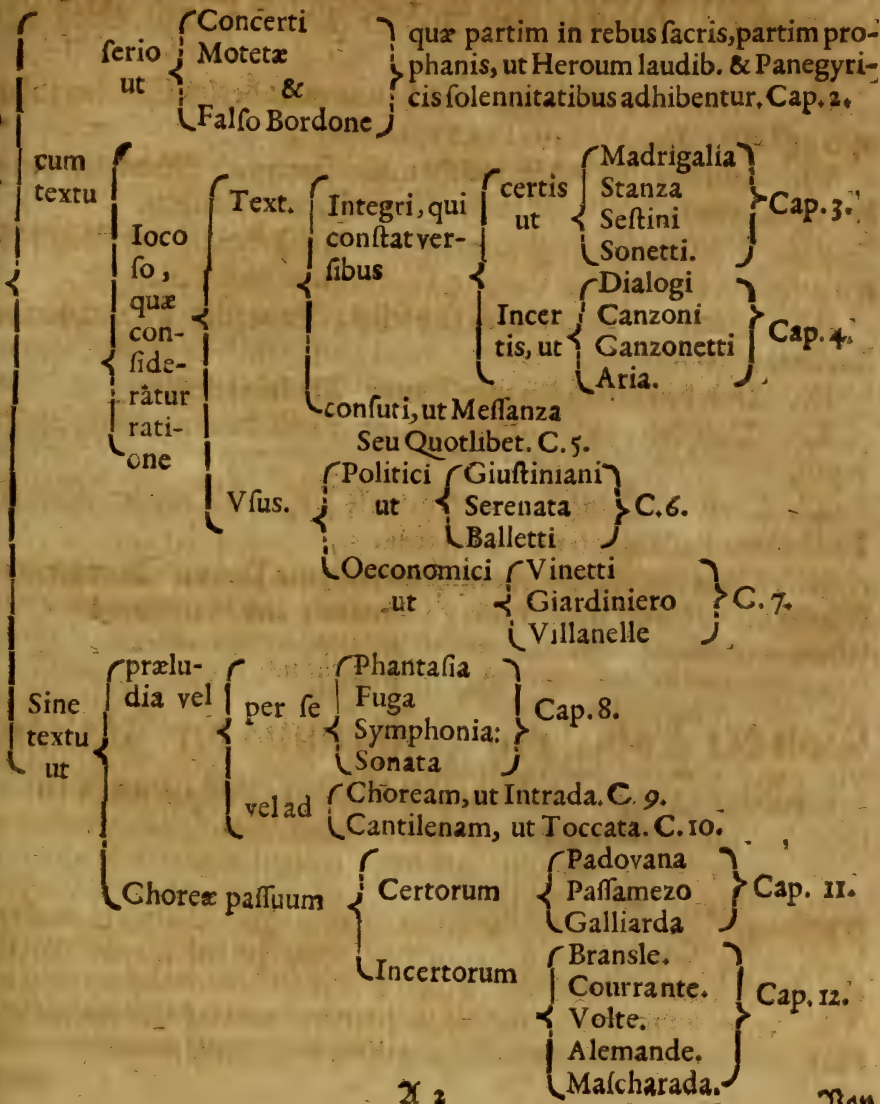

Das II. Capitel.

Von denen Gesängen / Welche Geistliche vnd gravitetische weltliche Texte haben: Als / Concerti, Motetæ, vnd Falso Bordoni.

1. CANTIO, CONCENTUS, seu Symphonia, est diversarum vocum modulatio. Italis vocatur Concetto vel Concerto, quod Latinis est Concertatio, qua Variæ Voces aut Instrumenta Musica ad concertum faciendum committuntur: Suavitas enim non tàm in artificio, quàm in ipsa variatione consistit: Germanicé ein Concert.

Vsurpatur autem hoc Vocabulum Concert 1. in genere, quo quavis Cantione Harmonicæ: Wie davon ein vornehmer Musicus in Italia, Ludovicus Viadana seine Cantiones, vff die newe von jhm erfundene sehr anmutige vnd nutzbare Art gerichtet/ mit dem Namen Concert intituliret, vnd in der vorhergesetzten Præfation vnter andern dieses angedeutet: Daß es gar fleissig dahin gesehen/ damit nicht gar zu viel Pausen inseriret würden/ besondern/ daß diese Concerten mehr Liebligkeit/ Cadentien vnd Passaggien in sich hetten/ Auch ein jegliches Wort/ vnd dessen Syllaben exactè seinen Noten respondiren möge / damit die Zuhörer alle Wort vnd Sententias desto leichter einnehmen vnd verstehen kündten. Es habe jhn aber hierzu sonderlich bewogen/ dieweil er gesehen/ daß offtmals eine Motet von 5. 6. oder mehr Stimmen in die Orgel gesungen worden/ der Sänger oder Cantorn aber/ sonderlich in den Klöstern/ selten vber zwey oder drey gewesen/ vnd also aus mangel der andern Stimmen der Symphony an Liebligkeit vnd Zierde viel entzogen/ sonderlich/ weil die außgelassene Stimmen mit fugis, Clausulis, &c. (Welchen in den andern Stimmen/ so mit Musicanten bestellet/ lange Pausen zu respondiren pflegen) erfüllet seyn: Vnd denn das nachlangen vnd vielen Pausen der Text mutiliret vnnd zerstümmelt den Auditoren viel Verdruß/ vnd den Cantoribus mühe vnd arbeit zuwege bringet: Habe derowegen Hand an die Feder geleget/ vnd etzliche Motetten auff eine sonderliche Concertatweise mit einer/ zwo. drey vnd 4. Stimmen gesetzet/ vnd sonderlich zur Orgel accommodiret: Welche anderen so viel Lust vnd Belieben gemacht/ daß sie nicht allein in den Haupt Kirchen zu Rom öffentlich in grosser frequentz gesungen/ sondern auch viel vornehme ingenia zur imitation excitiret vnd angereitzet haben.

Wie es denn auch am Tage/ daß jetziger zeit in Italia fast alle/ oder ja die meisten Componisten gar wenig von Madrigalien, meistentheils aber vff diese vnd dergleichen

gleichen Art gerichtete sehr herrliche Sachen / welche sie mit einer einzigen / zwo / dreyen vnd vier Stimmen cum Basso generali pro Organo (darvon hinten in 3. parte mit mehrerm sol gesagt werden) in druck herfür kommen lassen / Concertos, concentus ac Motettas indifferenter nennen vnd inscribirn.

Vnd wiewol sie die Lateinische Cantiones oder Motetten, so vber 4. mit 5. 6. 7. 8. Stimmen gesetzt / meistentheils Sacras Cantiones, sacros Concentus & Motettas intituliren: So befinde ich doch / daß diese Wörter Concert, Cantiones, Concentus, Motettas eins wie das andere vor Geistliche Lateinische Gesänge vnnd Cantiones verstehen. Wie dann der Steffano Nasimbenij nicht allein seine Missen vnd Psalmen aff 3. Choren mit 12. Stimmen; sondern auch die andern mit 9. 5. vnd wenigern Stimmen / Concertos Ecclesiasticos intituliret.

2. In specie à Concertando, Wenn man vnter einer gantzen Gesellschafft der Musicorum etzliche / vnd bevorab die besten vnd fürnembsten Gesellen heraus sucht / daß sie voce humana, vnd mit allerley Instrumenten, als Zincken / Posaunen / Block- vnd Querflöten / Krumbhörner / Fagotten oder Dolcianen / Racketen / Violen de Gamba, groß vnd kleine Geygen / Lautten / Clavicymbeln / Regal / Positiffen / oder Orgeln / etc. vnd wie die Namen haben oder erfunden werden mögen (davon im dritten Theil dieses Tomi weiter gesagt werden sol) einer nach dem andern Chorweise vmbwechseln / vnd gleich gegen einander streitten / also / daß es jmmer einer dem andern zuvor thun / vnd sich besser hören lassen wil.

Daher auch das Wort Concerti sich ansehen lest / als wann es von Lateinischen verbo Concertare, welches mit einander scharmützeln heist / seinen Vrsprung habe. Fürnemlich vnd eigendlicher aber ist dieser Gesang ein Concert zu nennen / wenn etwa ein niedriger oder hoher Chor gegen einander / vnd zusammen sich hören lassen: Welche art / ob sie wol auch in Cantionib. Sex. vocum gebraucht wird / kan es doch nirgend besser / als in denen / so mit vielen Stimmen vff 2. 3. 4. 5. oder mehr Chor gesetzt seyn / angeordnet werden.

Die Engelländer nennens gar appositè à consortio ein Consort, Wenn etliche Personen mit allerley Instrumenten, als Clavicymbel oder Groß Spinnet / groß Lyra / Doppelharff / Lautten / Theorben / Vandorn / Penorcon / Zittern / Viol de Gamba einer kleinen Discant Geig / einer Querflöit oder Blockflöit / bißweilen auch einer stillen Posaun oder Racket zusammen in einer Compagny vnnd Gesellschafft gar still / sanfft vnd lieblich accordiren, vnd in anmutiger Symphonia mit einander zusammen stimmen.

2. MOTECTA.

Das Wort Moteta wird von vnterschiedenen Autorn vff vnterschiedliche Art außgeredet vnd gebraucht.

Sic n. variant.

1. Iacob de Kerle; Moteta in plurali Neutro.
2. Lechnerus & Vtendal. / Phil. de Monte — Motetta — in fœminino. / in plur. Neutro.
3. Ivo de Vento — Motteta — in plur. Neutro.
4. Lechnerus: / Vtendal & Riccius — Motecta — in fœminino. / in plur Neutro.
5. Vtendal et Ivo de vento — Muteta — in fœminino.

} Posuerunt.

Alphonsus de Monte Dolio Comes; Moteta, Motecta, Modeta aut Muteta, Italica vocabula esse putat.

Porrò unde nomen Motectæ originem traxerit, variæ sunt opiniones.

Quidam, quibus Philippus de Monte astipulari videtur, MVTETAM, quasi mutatam, à mutando, eò quod Harmoniæ & fugæ invicem quasi commutentur, nomen traxisse, volunt. Si enim versus dicitur à vertendo, quod dictiones prius multipliciter vertendæ & invertendæ sint, priusquam versus fiat: Non incommodé etiam Muteta vel bona cantilena à mutando nomen habere potest: Bona enim Cantilena raró fiet, nisi ea mutatis fugis, Clausulis, intervallis, & progressionibus vel centies emendetur.

Iohannes Magirus putat MOTECTAM quasi modo tectam dici, quod modus seu Tonus in illis tacité & quasi tecté lateat. Moteta enim certi est modi vel generis cantilena.

I. Lippius verò MOTETA à motando, quod gravitate sua, & naturali quasi artificio penitissimé moveat.

Et Iohan Petreius Typographus olim Noriberg. in præfatione quadam sic ait:

Selectas præstantissimorum artificum Cantiones, vulgus Italorum ab elegantia Modulationis MODETAS vocat.

Darmit aber der Musicus benevolus wissen möge / wie vnd welcher gestalt etliche Musici Autores Itali diese Namen Concerti, Motetti, Concentus, &c. ohn vnterscheyd gebraucht haben; Habe ich solches hierbey in etwas demonstriren vnd andeuten wollen.

Motet-

Motetti.

Seraphini Pattæ à 1,2.3.4.5.
Biancheri
Antonij Fabri
Hieronymi Bartei
Fattorini.
Benigni Fontanæ
Severi Bonini
Alessandri Gualtherij
Iosephi Vecchi
Benedicti Binaghi
Cocciolæ.
Guilielmi Arnoni
Gio Baptistæ à 1,2.3.4.5.6.7.8.9.
Gio: Croce
Francisci Anetij
Bernhardi Strozzi
Simonis Molinarij
Francisci Capelli
Gioannis Steffanini
Andreæ Bianci
Petri Pauli Lavensis
Petri Pace
Bartholomei Barbarini
Girolamo Marinoni
Federici Calvene
Ludovici Torti.
Aurelij Signoretti
Michaëlis Angeli Amadri
Iosephi Galli, &c.

Concerti

Ludovici Viadanæ à 1,2.3.4.
Antonij Burlini
Gianti Franzoni.
Andreæ Cimæ
Archangeli Gotti
Antonij Tornioli
Archangeli Bursaij.
Antonij Cifræ
Antonij Mortarij
Bernardi Corsi
F. Bernhardi Viadanæ
Bernhardi Borlascæ.
Benedicti Regij
Bernhardi Strozzi
Constantini Baselli
Caroli Philaghij
Catharinæ Assandreæ.
Christiani Erbacchij
Donati de Benedictis
Francisci Pappi
Felicis Gasperini
Francisci Posidoni
Finetti.

Concerti

Gio: Croce.
Gabrielis Polluti
Gio: Steffanini Fontanæ
Gio: Ghizzolo
Hercoli Porta
Hortensij Pollidori
Iacomo Moro Viadana
Ignatio Donati
Iosephi Guami
Mezzegorri
Michaëlis Maleherba
Martini Cæsare
Philippi Albini
Raphaelis Rontani

Vicen-

Vincentij Putei
Vincentij Passermi
Adami Gumpelzhaimeri, à 1.2.3.4.5.
Andreæ Gabrielis 6.7.8.9.10.
Antonij Versi 11.12.16.
Augustini Agazzarij
Augustini Sodorini.

Concerti

Andreæ Pevernage
Benedicti Magni
Biasij Tomasi
Chrysostomi Rubiconi
Curtij Mancini Romani
Diversorum Autorum
Fregusij
Fabio Biccari
Felicis Anerij
Francisci Suarini
Gio: Damasceni
Gio: Francisci Ramelli.
Geminiani Capi Lupi.
Iulij Radini
Leo Leoni
Ludovici Balbi
Nicolai Parma
Osculati.
Petri Lappi
Pauli Quagliati
Piccioni, &c.

Hierunter sind etliche Autores, die beyde Wörter (Concerti vnd Motetti) gebrauchen: Als Antonius Faber, vnd Simon Molinarius. Thomas Cechinus inscribirt seine Bicinia, Motetti Concertati. Andere / Concentus: Sacra Cantica: Sacras Cantiones, Laudes, Harmonias, Margaritas, Dei Laudes, divinas Laudes, Melodias sacras, Spirituales, Tympanum cœleste, &c.

Ob nu wol diese also mit 2.3.4.5. Stimmen gesetzte Cantiones gar füglich / Concerti genennet werden können / aus den Vrsachen; Dieweil in etlichen die beyde / drey oder vier Stimmen / einer dem andern die Harmoniam, vnd bey etlichen die Passaghien oder diminutiones nachfugiren / vnd was vorher gesungen / nachmachen / dann bald zugleich zusammen fallen / vnd also gleichsam miteinander concertiren, wer es zum besten heraus bringen kan: Dahin denn auch meine in Polyhymnia, Tertia & Quinta (davon im dritten Theil) auch die in der 2.3.4. vnd fünfften Art gerichtet seyn:

So haben doch die meisten / eben derselben Art Cantiones vnnd Concentus mit dem Namen Motetti inscribiret: Die wenigsten aber den vnterscheid gehalten, daß die Motetten vffrechte Orlandische Motetten / die Concert aber vff Madrigalische Art gesetzet haben.

Etliche wollen auch diesen vnterscheyd machen: Daß die Concert, vff etlich vnterschiedene Chor gerichtet / meistentheils ohne sonderbare Variationes vnd Observationes der Fugen gar schlecht; Die Motetten aber majori industria & artificio.

io vnd nicht vber 8. Stimmen gesetzet werden. Welches sich aber auch nicht in allen
efindet; Sintemal es in des Ioan Gabrielis primo libro Symphoniarum sacra-
um, die Cantiones mit 6. 7. biß vff 16. Stimmen / vff 2. 3. vnd 4. Chor gerichtet /
illich nicht allein Moteten, dieweil sie vff die rechte Motetten Art / deren sich der
)rlandus (quem in isto genere hac nostrâ memoriâ Primas tenere arbitror)
ebrauchet / gesetzet: Sondern auch Concerten, dieweil sie vff vnterschiedene Chor
erichtet seyn / vnd die Vocal Stimmen gleichsam darinnen mit einander concerti-
en, genennet werden müssen.

Vnd ob wol Ioh. Gabrielis, Lamberti de Saive, vnd anderer fürnehmen
lusicorum Cantiones Ecclesiasticæ vnd Kirchen Concert, mit dem Titel / Sym-
honiæ sacræ sive Motettæ, inscribirt, vnd also dadurch solche Cantiones, welche
it Concertat Stimmen / zugleich auch allerhand Instrumenten anzuordnen / ver-
anden werden; Welches denn auch recht vnd billich Symphonia, das ist ein liebli-
er Concentus, zusammenstimmung vnd anmutige Harmonia genennet wird.

So befindet sich doch in mehr gedachtem Ioh. Gabrielis letzt publicirten o-
ere, daß er vnter obgenandtem Wort Simfonia (aliàs Symphonia) auch dieses
il verstanden haben / wenn etwas ohne Vocal Stimmen allein mit Instrumenten,
seyn nun Violen, Posaunen vnd dergleichen musiciret werden sol.

Wie dann auch Ludovicus Viadana seine Canzonen so er mit 8. Stimmen
allerhand Instrumenten zu gebrauchen gar sehr fein vnd artig gesetzet / mit diesem
amen Sinfoniæ Musicali intituliret. Daher ich dann in dieser signification solch
Wort Sinfonian gleichsfals zu gebrauchen / Vrsach bekommen. Wie dann auch
r vnserer zeit / welchs aber nunmehr abkommen / das Wort Symphonia oder Sym-
honey gebraucht worden: Wenn man den Haußmann oder Stadtpfeiffer mit sei-
r gantzen Symphoney, das ist mit allerhand Instrumenten, als: Zincken / Po-
unen / Trommeten / Geygen / Flöten / Krumbhörnern / Dolcianen / etc. hat for-
en lassen.

FALSO BORDONE.

1. Fürs erste werden die Psalmen / so im anfang der Vesper / als Nota contra
otam in einer reige nach einander in unisono gesetzet seyn / Psalmi Falsi Bordoni
nennet: Wiewol in denselben nunmehr der Baß in der Quinta vnter dem Tenor
ezeit gefunden wird / so die Harmoniam gut vnd Complet machet.

2. Bey den Italis aber ist FALSO Bordone, welches die Frantzosen FAVLX
BVRDON nennen / wenn ein Gesang mit eitel Sexten nacheinander gesungen

wird/ also daß der Alt vom Discant eine Quarta, vnd der Tenor vom Alt eine Tertia niedriger/ vñ also obē eine Quart, vñ vnten ein Tertia respectu mediæ Vocis ist.

Erat autem veteribus receptum, ut iucundissimæ harmoniarum excursiones interdum hac ratione instituerentur. Sed cum veram Basin non habeant, & Bordone Italis chordam, quæ ὑπάτην seu maximam in Testudine proximé sequitur, significet, Falso Bordone appellatur. Denn die Tertia hat jhren natürlichen Sitz nicht in in sonis gravibus & inferioribus, besondern in sonis acutis & superioribus.

3. Vnd wie fürs dritte Bordone eine grosse Hummel / welche daher rauschet / summet vnd brummet/ interpretiret wird: Also gibt diese Art keine liebliche/sondern rauschende/ summende vnd brummende Harmoniam: Vnd solches wegen folgender Vrsachen. Erstlich weil die Tertia jhren locum naturalem hat in sonis superioribus, wie aus den numeris Harmonicis radicalibus & proportionalibus 1. 2. 3. 4. 5. 6. 8. vnd folgenden Schematismo zu ersehen.

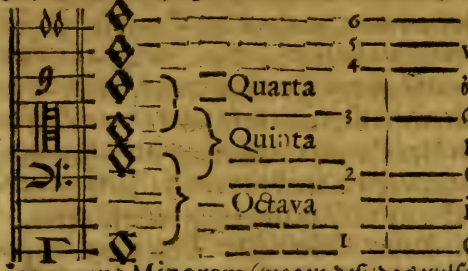

Denn 1. vnd 2. bestätiget eine Octavam in sonis inferioribus. Wie aber zwischen 1. vnd 2. keine andere mittelzahl/ also ist zwischen G vnnd g weder Quinta noch Tertia. 2 vnd 3. aber bestetiget eine Quintam; Wie 3. vnd 4. eine Quartam in sonis intermediis. Es kan aber gleicher gestalt die Quinta in Tertiam Majorem vnd Minorem (wegen deß/das zwischen 2. vnd 3. keine mittelzahl) nicht abgetheilet werden. Endlich bestetiget 4. vnd 5. Tertiam Majorem: 5. aber vnd 6. Tertiam minorem in sonis acutis & superioribus.

Hieraus siht man nun/daß die Tertia jhren Locum naturalem nicht in sonis gravibus, besondern in acutis habe: Vnd weil die Harmonia am besten / in welcher die Consonantiæ an jhren gebürenden vnd natürlichem orte gesetzet werden/ vnd die Tertia in sonis acutis eine liebliche Harmoniam machet: Als folget daraus / daß sie in sonis gravibus einen trawrigen vnlieblichen vnd rauschenden concentum zu wege bringet. Wie gleicherweise die Octava in sonis acutis & superioribus eine hiulcam harmoniam verursachet: Wie aus diesen Schemate, darinnen der consonantiarum sedes vnnd series naturalis invertiret wird/ zu sehen.

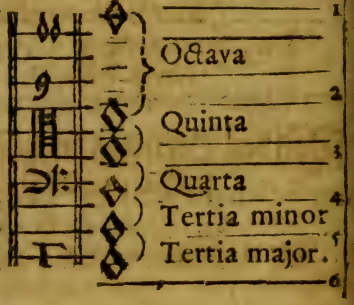

Zum andern/ weil die Quartæ nach etlicher Meynung/ consonantiæ perfectæ, vnd derselben nicht zwey/ geschweige denn mehr/ ja nicht zwey consonantiæ imperfectæ absq; vitio auff einander folgen können/ so wolte daraus folgen/ daß ein solcher Concentus nicht zu approbiren sey

4. Zum vierdten fallen in obliqua σχέσεις relationes non Harmonicæ für/ welche die Theorici nicht gerne zulassen wollen/ weil es vitiosi progressus. Denn wenn die Tertia, welche in sonis gravibus gesetzet/ per octavam in sonos acutos erhoben wird/ hat man so viel Quintas zwischen der obern vnd mittel Stimme/ als man zuvor Quertas gehabt hat.

5. So werden auch die Clausulæ finales cujuslibet toni, falsi Bordon genennet. Dann Bordoni propriè seynd säume vnd gebrähme an Kleidern/ als ende/ vnd gewisse weise eines dinges: Wie aus den Antiphonis (ubi Clausulæ finales cum Clausulis finalibus Tonorum & Basibus videntur ex parte esse incertæ & falsæ) zu sehen. Wobey dann zu erinnern/ daß etliche vermeynen/ der Tenor habe vnnd führe seinen Namen auch à Bordon, quod est Latiné Tenor, Germanicé ein STENDER, der vnter einem Ast am Baume/ so voll Gewächs henget/ als ein Stützen gesetzet wird/ darauff der gantze Baum ruhet: Oder als ein Jacobs- vnd Bilgerstab (Bordone, el' hasta che porta il peregrino per viaggio) denn ein Peregrinator oder Wallersman in der Hand hat/ vnd sich daran halten muß; Item ein baume mit Eisen beschlagen/ da man ein Hauß mit stützet/ vnd die gantze Last vffruhet: Die Zimmerleute nennen es Bordonale einen Träger; Also solle dee Tenor bey den Lateinern den Namen vberkommen haben/ gleich wie ein Bordon, der den gantzen Gesang vnterhalten sol. Wiewol Aristidis Quintiliani Meynung nicht vnbekant seyn wird: Qui Tenoris nomen à Tónos, id est, accentus, deductum esse testatur lib. 1. c. 5. Vt enim accentu, vocabuli quæ naturam metimur, sic harmoniæ naturam consideramus potissimum in Tenore.

Aber hiervon im IV. Tomo geliebtes Gott mit mehrern.

Der andern Kirchen Gesängen Denominationes vnd Vrsprung sind in I. parte Tomi Primi außführlich eingeführet worden.

Das III. Capitel.

Von den Gesängen/ welche weltliche possirliche Texte in gewissen Versen haben: als/ Madrigalia, Stanza, Sestini, Sonetti.

1. *MADRIGALIA.*

Die Madrigalia, wie auch nechstfolgende/ als Dialogi, Stanza, Sestini, Sonetti, Canzoni, Canzonette, haben jhren Namen nicht von der Melodey des Gesanges/ sondern à textu & versibus.

Dann Madrigale ist ein Nomen Poematis, vnd nicht Cantionis, welcher Text meistentheils aus dem Francisco Petrarcha, Bocatio, Petro Bembo, vnd Dante, genommen seyn.

Es lest sich aber ansehen/ als könne Madrigale derivirt werden. 1. Quasi madre della gala, mater de sententia: Wann diese Poeten einen gantzen sensum in 8. 9. oder 10. Versen oder ryhen nicht mehr noch weniger begreiffen: Denselben Text nimpt ein Componist bißweilen zu einem theil alleine/ bißweiltn macht er auch zween theil daraus; Wie in L. Marentij vnd anderer Composition gnugsam zu ersehen. Do aber geistliche in so viel reymen oder reyhen geschrieben/ vnd vom Componisten zur Harmoni gesetzet werden/ so nennet was es Madrigalia Spiritualia.

2. Quasi Madre della gaia, oder vff Frantzösisch gay; quod est lætitiæ, lætus, oder auch Madre galante, hoc est, venustus, lepidus, bellus, elegans, quasi mater alacritatis vel lætitiæ, Als lustige weltliche Lieder/ weil sie etwas anmutiger/ frischer vnd frölicher/ weder die Moteten, Lauten.

3. Quasi Mandri-gale, hoc est, Carmen pastorale, dictum à Mandra, videlicet à gregibus ovium, quod ejusmodi rustica carmina inter pascendum canerent: Allermassen noch heutiges tages die Hirten vnd Schäfer mit der Sackpfeiffen jhren Schäfflein vorzupfeiffen pflegen: Mandriale enim & Mandrian vocatur Pastor seu custos ovium.

Exemplum ex F. Petrarcha.

Madrigolo 2.

Però ch' al viso d' amor portana insegna.
Mosso una pellegrina il mio cor vano,
Ch' ogni altra mi parea d' honor men degna.
E lei seguento sic per l' herbe verdi
Vdi dir l' alta voce di lontano:
Ahi quanti passi per la selva perdi:
Allor mi strinsi a l' ombra d' un bel faggio
Tutto pensosa, e rimirando intorno
Vidi assai periglioso il mio viaggio
E tornai indietro quasi a mezo il giorno.

2. STANZA.

Stanza,

Stanza, id est, Domicilium seu habitaculum, eine Cammer/ darinn etwas verschlossen/ vnd ein jeder seinen sonderlichen Schapp oder Fach hat: Eben so viel Gesetze/ nemblich 4. 5. oder 6. mehr oder minder nicht/ machen die Poeten/ vnd wird genennet/ Prima Stanza, secunda Stanza, &c. gleich als primus strophus, prima pars, der erste Schapp/ Gesetz oder Theil/ der ander Schapp oder Gesetz; Vnnd so viel Theil machen auch die Componisten daraus: Vnd gebrauchen es auch also:

Prima, Secunda, Tertia } Stanza, id est, pars. Der erste/ ander oder dritte Theil.

3. SESTINI.

Sestini à numero Versuum nomen sortiuntur, welche sechs vnd ein halbes Gesetz/ vnd in einem jedern Gesetz sechs reygen haben: Vnd werden die letzten Wörter des ersten Gesetzes in allen folgenden sechs Gesetzen repetirt, doch also/ daß sie verwechselt/ vnd niemals wiederumb in dieselbige zeilen/ darinn sie zuvor gestanden seyn/ reponirt werden.

Exemplum ex Petrarcha.

Sestina 4.

I.

CHi e fermato di menar sua vita:
Su per l' onde fallaci, e per li scogli
Sceuro da morte con un picciol legno:
Non può molto lontan esser dal fine;
Però sarebbe da ritrarsi in porto,
Mentre al governo ancor cede la vela.

II.

L' aura soave; a cui governo, e vela
Commisi entrando a l'ammorosa vita
E sperando venire à meglior porto?
Poi mi conduisè in piu di mille scogli
E la cagion del mio doglioso fine
Non piu d' intorno havea, ma dentro al legno

III.

Chiuso gran tempo in questo cieco legno
E'rrai senza levar occhio a la vela,
Ch' anzi'l mio dì mi transportava anzi al fine
Poi piacque a lui, che mi produsse in vita
Chiamarmi tanto indietro da gli scogli
Ch' almen da lunge m'apparisse il porto,

IV.

Come lume di notte in alcun porto
Vide mai d' alto mar nave ne legno,
Se non glie'l tolse o tempestate, o scogli;
Così di su da la gonfiata vela
Vid' io le nsegne di quell' altra vita
Et allor sospirai verso 'l mio fine

V.

Non perch' io sia securo ancor del fine
Che volendo col giorno essere a porto
E gran viaggio in così poca vita;
Poi temo, che mi veggio in fragil legno
E piu, ch' i non vorrei, piena la velo
Del vento. che mi pinse in questi scogli.

VI.

S' io esco vivo de dubbiosi scogli
Et arrivo il mio essilio ad un bel fine
Ch' i sarei vago di voltar la vela
E l'ancor gittar in qualche porto:
Se non ch' i ardo, come acceso legno

i m' è duro a laſſar l' uſata vita
ignor de la mia fine, e de la vita,
rima ch' i ſiacchi il legno tra li ſcogli
rizza a buron oorto l' affanata vela.

4. SONETTI.

Iſt ein genus Carminis von 14. Verſen/ haben jhre ſonderliche Art in den eymen; Wie daß aus nachfolgendem Exempel außm Petrarcha zu erſehen.

SONETTO.

O cantarei d' amor ſi nova mente,
Ch' al ſommo cielo il di mille ſoſpiri
Trarrei del petto & mille altri deſiri
laccende rei ne la gelata mente,
edrei lo ſpirto mio cangair ſovente
li affetti vani, & per pietoſi giri
Iſtendor ſue vertu ſenza martiri
come quel, che di ſuo error ſi ponte.
on piu roſe vermiglie infra la neve.
Qui corchorei, ne argento, oro, & avorio,
la'l ben, che ſempre in ciel ſi ſpecchia & guarda,
l' alto Creator nel mio cor breve
eniſſe, & io poteſſe dir, mi glorio
gnor, che piu la gratia tua non tarda.

Das

Das IV. Capitel.

Von denen Gesängen / so Weltliche possirliche Texte / doch nicht in gewissen Versen haben: Als / Dialogi, Canzoni, Conzonette vnd Aria.

1. *Dialogi.*

AS Dialogi seyn / ist einem jeden bekant: Dann Dialogus heist ein Gespräch / als wenn einer dem andern vff beschehene Frage antwortet / vnd eins vmbs ander gleich per Choros vmbgewechselt wird. Inmassen dann auch hieher die Echo referiret werden können.

CANZONI: Oder Canzone à la Napolitana.

Der Canzonen seynd zweyerley: Denn 1. etliche / wie auch die vorhergehende Sonetti (Latiné Cantilena, Cantio, quæ sunt vocabula generaliora, Gallicé Chanson) sind recht weltliche oder Buhlenliedlein / die man singet. Vnd dieselbe seynd vnterschiedlich bey den Poeten / haben aber nicht gleich viel Gesetze vnd Reygen / vnd in denselben auch nicht allezeit gleiche Art / fast wie die Hymni Pyndarici, oder Odæ Horationæ.

Wie allhier zum Exempel außm Patrarcha.

CANZON. 17.

Di pensier in pensier, di monte in monte
Mi guida Amor, ch' ogni segnato calle
Provo contrario a la tranquilla vita.
Se' n solitaria piaggia, rivol, o fonte,
Se n' fra duo poggi siede amhrosa vallei
Iui s' acqueta l' alma sbigottita;
E com' Amor l' invita
Hor ride, Hor piagne, hor teme, hor s' assecaro

'l volto, che lei segue, ou' ella il mena.
Si turba, e rasserena,
t in un esser, picciol tempo dura;
nde a la uista, huom di tal vita esperto
iria; questi arde, e di suo stato è incerto.

2. Seynd auch etliche ohne Text mit kurtzen Fugen / vnd artigen Fantasien vff .5.6.8.ꝛc. Stimmen componirt: Dahinten an die erste Fuga von fornen meistentheils repetirt vnd darmit beschlossen wird: Welche auch Canzonen vnd Canzoni genennet werden. Wie dann solcher Art gar viel vnd schöne Canzonen in Italia/ beyrab des Iohan Gabrielis mit wenig vnd viel Stimmen publicirt werden.

3. *CANZONETTE.*

Ist das Diminutivum, vnd seynd auch kurtze Liedlein oder Meistergesänge/doch allezeit mit weltlichen Texten: Die Canzoni aber haben bißweilen auch geistliche Text/ vnd alsdann werden sie genennet Canzoni Spirituali. Vnd in diesen Canzonetten wird meistentheils die erste vnd letzte Reye repetirt, die mittelste aber nicht.

4. *ARIA vel AIR.*

Ist eine hübsche Weise oder Melodey / welche einer aus seinem eignen Kopffe also singet: Sind bey vns auch Deutsche weltliche Lieder mit schönen zierlichen Texten. Vnd solche vnd dergleichen schöne Arien nennen die Itali jetzunder Schertzi.

Das V. Capitel.

Von den Gesängen / Welche aus mancherley Stücken zusammen gesetzet seyn: Als / Messanza vnd Quotlibet.

MEssanza seu Mistichanza: Ist ein Quotlibet oder Mixtur von allerley Kräutern/ una salata de Mistichanza: Wird sonsten in gemein ein Quotlibet genennet. Do nemlich aus vielen vnnd mancherley Motetten, Madrigalien, vnd andern deutschen weltlichen / auch possirlichen Liedern / eine halbe oder gantze zeile Text mit den Melodeyen vnd Noten/ so darzu vnd darüber gesetzt seyn/ herausser genommen/vnd aus vielen stücklin vnd flöcklein gleichsam ein ganer Peltz zusammen gestücket vnd gestücket wird.

Es seynd aber derselben Quotlibeten dreyerley Arten.

1. Etliche haben in einer jedern Stimme einen besondern vnnd vollkommenen Text: Wie dann eins / so mir sehr wol gefellt / gefunden wird / da in einer Stimme / Erhalt vns HERR: In der andern / Ach Gott vom Himmel: In der dritten / Vater vnser im Him: In der vierdten / Wir gleuben: In der fünfften / Durch Adams Fall: gantz durchgeführet werden: Autore Iohanne Göldelio.

2. Etliche haben zwar in einer jeden Stimm einen besondern Text / aber gar zerstümmelt vnd zerbrochen: Wie in des Nicolai Zangij Quotlibet.

3. Etliche haben in allen Stimmen einerley Text / welcher aber auch vnvollkommen vnd abrumpirt, vnd bald ein ander darauff erwischet wird; Wie in Melchioris Francken Quotlibeten: Vnd in den beyden Messanzen, Mirani a. 5. vnd Nascela pena a 6. zu ersehen.

Das VI. Capitel.

Von den Gesängen / Welche in Grassaten vnd Mummerien gebraucht werden: Als / Giustiniani, Serenata vnd Balletti.

1. GIUSTINIANI.

SInd etliche Buhlenliedlein (rudis & levis Musica à quodam appellata) meistlich mit dreyen Stimmen / in der Sprach de Bergamasca, von einer edlen Curtisan auß der Stadt Bergama.

2. SERENATA.

Ist ein Abendsgesang mit dreyen oder mehr Stimmen / Wenn man des Abends vff der Gassen spaziren / oder Gassaten gehet / vnd wie es vff Vniversiteten genennet wird / den Jungfern ein Ständichen oder Hoferecht macht / vnd die Ritornello dazwischen musicirt werden: Davon weiter im 1. Cap. des dritten Theils.

3. BALLI, vel Balletti.

Deren seynd zweyerley Art:

1. Erstlich seynd sonderliche Gesänge / die am Reyen vnd zum Tantz gesungen / denn

denn Ballare heist Saltare, das ist / Tantzen) derer Art etliche gar liebliche vnd anmutige Balleten vom Iacobo Gastoldo, vnd Thoma Morleo publicirt gefunden werden.

2. Der andern Art Balli oder Ballette seynd / welche keinen Text haben: Vnd wenn dieselbigen mit Schallmeyen oder Pfeiffen zum tantze gespielet werden / so heist es stampita. Im Frantzösischen nennet man es un Ball, das seynd allerley Täntze in genere, als Bransle, Courranten, Volten, Gagliarden, &c. Ballet aber sein sonderliche Täntze zu Mummereyen vnd Vffzügen gemacht / welche zur Mascarada gespielet werden; Dieselbe werden vff jhre sonderliche Inventiones gerichtet / vnnd hat ein jedes Ballet gemeiniglich drey theil. 1. Die Intrada, wenn die Personen in der Mummerey zum eingang erscheinen. 2. Die Figuren / welche die vermascarten Personen im stehen / tretten / auch vmbwechßlung der örther / vnd sonsten vff Buchstaben in eim Ringe / Crantze / Triangel / Viereckel / Sechseckel / oder andere Sachen formieren / vnd sich durch einander winden / darauff dann die gantze Invention vnd Essentia des Ballets bestehet vnd gerichtet ist. 3. Die Retrajecte, das ist der abzug oder abtritt / damit die Invention, vnnd gantz Ballet geendet vnnd beschlossen wird / vnd werden dieselbe hernacher nicht mehr gebraucht / sondern hören zugleich mit der Mascarada auff. Doch seynd sie / als ein ander lieblicher Gesang / in der Music nach wie vor mit Instrumenten zu gebrauchen / nicht vndienlich: Wie dann derselben Exempeln / nebenst andern allerley Frantzösischen Täntzen vnd Liedern / als Branslen, Couranten vnd dergleichen in meiner Terpsichore gnugsam zu finden / daselbst dann auch hiervon mit mehrern gesagt worden.

Exemplum ex Petrarcha.

Balletto 6.

Di tempo in tempo mi si fa men dura
L'angelica figura, e'l dolce riso,
E l' aria del bel viso
E de gli occhi leggiadri meno oscura.
Che fanno meco homai questi sospiri:
Che nascean di dolore;
E monstra uan di fore

La mia angoſciosa, è diſperata uita
S' auen ch' el uolto in quella parte giri
Per acquetar il core;
Parmi veder Amore
Mantener mia ragion, e darmi aita;
Ne pero trouo ancor guerra finita,
Ne tranquillo ogni ſtato del cormio.
Che piu m' arde' Ldeſio
Quanto piu la ſperanza m' aſſecura.

Das VII. Capitel.

Von denen Geſängen / Welche von den Arbeitern vnd Bawrsleuten geſungen werden: Als:

Vinette, Giardiniero vnd *Villanelle*.

1. *VINETTE.*

VInette oder Vinate iſt ein Liedlein eines Weinmeiſters oder Winzers / ſo in Weinbergen arbeiten; Dan Vinetto heiſt ein Winzer oder Weinmeiſter: Vinette aber vinum cibarium ignobile. Vinate ſeynd drinck-Geſänge/ oder wenn ichs recht tituliren ſol / Saufflieder / welche in Deutſchland bey vns nicht ſeltzam noch vngebräuchlich: Vnd halt ich darfür/ daß keine Eittelkeit oder Nichtigkeit in der Welt / darauff nicht etwa ein Muſic gerichtet oder gefunden ſey.

2. *GIARDINIERO.*

Gardiniero iſt eines Gärtners Lied/ wie die/ ſolche bey jhrer Arbeit im Garten ſingen; Denn Giardiniero heiſt ein Gärtner / Cardino ein Garten / oder Baumgartten.

3. *VILLANELLEN, Villages.*

Villanellen haben den Namen à Villa, das iſt ein Dorff/ vnd Villano, ein Bawer: Item Villanello, daß diminutivum, welchs ſo viel iſt / als ſubruſticus;

Inde

Inde Vilanella, Ein Bawrliedlein/ welche die Bawren vnd gemeine Handwercksleute singen: Daher dann auch die Componisten offt mit sonderm fleiß ein 4. oder 5. Quinten, gleichwol aber gar selten hinder einander her setzen / coutra regulas Musicorum: Gleich wie die Bawren nach der Kunst nicht singen/ sondern nach dem es jhnen einfellet: Vnd ist eine Bäwrisch Music zu einer Bäwrischen Matery. Etliche solche Gesänger werden auch geneñet Villotta, Vilatella, dadurch sonsten ein klein Dörfflein verstanden wird. Sonsten werden in Franckreich die Bawren Täntze / welche von den Bawren selbsten inventirt, vnd mit Schallmeyen auch Geigen / da offt zwo / drey vnd mehr Personen zu einer Stimm gebraucht werden / mit dem Namen Villages genennet. Vnd biß hieher von den Gesängen/ so Texte haben: Folgen nun die ohne Texte.

Das VIII. Capitel.

Von den Præludiis vor sich selbst: Als da sind/ Phantasien/ Fugen, Simphonien vnd Sonaten.

1. Fantasia, rectiùs Phantasia: Capriccio.

CApriccio seu Phantasia subitanea: Wenn einer nach seinem eignem plesier vnd gefallen eine Fugam zu tractiren vor sich nimpt / darinnen aber nicht lang immoriret, sondern bald in eine andere fugam, wie es jhme in Sinn kömpt/ einfället: Denn weil ebener massen / wie in den rechten Fugen kein Text darunter gelegt werden darff / so ist man auch nicht an die Wörter gebunden/ man mache viel oder wenig/ man digredire, addire, detrahire, kehre vnnd wende es wie man wolle. Vnd kan einer in solchen Fantasien vnd Capriccien seine Kunst vnd artificium eben so wol sehen lassen: Sintemal er sich alles dessen/ was in der Music tollerabile ist/ mit bindungen der Discordanten, proportionibus, &c. ohn einigs bedencken gebrauchen darff; Doch daß er den Modum vnd die Ariam nicht gar zu sehr vberschreite/ sondern in terminis bleibe: Darvon an ein andern Ort/ geliebts Gott / mit mehrerm sol gesagt werden.

2. Fuga: Ricercar.

FVgæ nihil aliud sunt, ut ait Abbas D. Ioannes Nucius, quàm ejusdem thematis per distinctos locos crebræ resultationes Pausarum interventu sibi succedentes. Dictæ sunt autem à fugando, quia vox vocem fugat, idem melos de promendo. Italis vocantur Ricercari: RICERCARE enim idem est, quod investigare, quærere, exquirere, mit fleiß erforschen / vnnd

nachsuchen; Dieweil in tractirung einer guten Fugen mit sonderbahrem fleiß vnnd nachdencken aus allen winckeln zusammen gesucht werden muß / wie vnnd vff mancherley Art vnd weise dieselbe in einander gefügt / geflochten / duplirt, per directum & indirectum seu contrarium, ordentlich / künstlich vnd anmuthig zusammen gebracht / vnd biß zum ende hinaus geführt werden könne. Nam ex hac figura omnium maximè Musicum ingenium æstimandum est, si pro certa Modorum natura aptas Fugas eruere, atq; erutas bona & laudabili cohærentia ritè jungere noverit.

3. *Sinfonia: rectiùs vero Symphonia.*

SInfonia, wie droben angezeigt worden / wird von den Italiänern dahin verstanden / wenn ein feiner vollständiger Concentus, in Manier einer Toccaten, Pavanen, Galliarden oder andern dergleich Harmony mit 4. 5. 6. oder mehr Stimmen / allein vff Instrumenten ohn einige Vocalstimmen zu gebrauchen / componirt wird. Dergleichen Art von jhnen bißweilen im anfang (gleich als ein Præambulum vff der Orgel / auch offt im mittel der Concert Gesängen per Choros adhibirt vnd gebraucht wird: Wie im 8. Cap. des dritten Theils dieses Tomi Tertij mit mehrerm / auch was vnterm Wort Ripieni, Ritornello, &c. zu verstehen sey / zu befinden seyn wird.

4. *SONATA, Sonada.*

SOnata à sonando, wird also genennet / daß es nicht mit Menschen Stimmen / sondern allein mit Instrumenten, wie die Canzonen, musicirt wird; Derer Art gar schöne in Ioh. Gabrielis vnd andern Autoren Canzonibus vnd Symphoniis zu finden seyn. Es ist aber meines erachtens dieses der vnterscheyd; Daß die Sonaten gar gravitetisch vnd prächtig vff Motetten Art gesetzt seynd; Die Canzonen aber mit vielen schwartzen Notten frisch / frölich vnnd geschwinde hindurch passiren.

Daß auch mit dem Wort Sonata oder Sonada der Trommeter zu Tisch- vnd Tantzblasen genennet werde / ist im 8. Capitel des dritten Theils dieses Tomi Tertij mit mehrerm zuvornehmen.

Das IX. Capitel.

Von den Præludiis zum Tantze / als Intraden.

INTRADA.

Intrata (vulgò Intrada) vel Entrata, id est, ingressus vel aditus: ab intrando,

do, vel introitu, welch man bey grosser Herren Einzug oder Auffzügen im Turnieren vnd sonsten zu gebrauchen pflegt.

Das X. Capitel.

Von den Præludiis zur Motetten oder Madrigalien: als die Toccaten.

TOCATA.

TOcata, ist als ein Præambulum, oder Præludium, welches ein Organist/wenn er erstlich vff die Orgel/ oder Clavicymbalum greifft/ ehe er ein Muret oder Fugen anfehet/ aus seinem Kopff vorher fantasirt, mit schlechten entzelen griffen / vnd Coloraturen, &c. Einer aber hat diese/ der ander ein andere Art / davon weitläufftig zu tractiren allhier vnnötig/ vnd erachte mich auch zu gering/ einem oder dem andern hierinnen etwas fürzuschreiben.

Vnd ob ich zwar viel herrliche Tocaten von den vornembsten Italiänischen vnd Niederländischen Organisten zusammen bracht / auch selbsten nach meiner Einfalt vnd Wenigkeit etliche darzu gesetzet / in willens dieselbige im druck zu publiciren: So habs ich doch noch zur zeit vmb gewisser Vrsachen willen nicht zu Werck richten wollen.

Sie werden aber von den Italis meines erachtens / daher mit Namen Toccata also genennet / weil Toccare heiß tangere, attingere, vnd Toccato, tactus: So sagen auch die Italiäner; Toccate un poco: Das heist / beschlagt das Instrument, oder begreifft die Clavier ein wenig: Daher Toccata ein durchgriff oder begreiffung des Claviers gar wol kan genennet werden.

Das XI. Capitel.

Von den Täntzen / so auff gewisse Paß vnd Tritt gerühret: Als / Padoana, Passamezo vnd Galliarda.

I. *PADUANA.*

Paduana, Italicè Padoana, sol den Namen haben von der Stadt Padua in Italia / daselbsten / wie etliche meynen / diese Art der Music erst erfunden seyn sol:

Galli

Galli vnd Angli nennen es Pavana. Es ist aber Pavane eine Art von bestendiger vnd gravitetischer Music: Wie denn die Pavanen, wenn sie in eim consort von allerhand lieblichen Instrumenten musicirt werden/ ein sonderbahre/ anmutige/ darneben auch prächtige Harmoniam von sich geben. Ist aber sonsten fürnemlich zu gravitetischen Tänzen ordinir vnd gerichtet; Wird auch in Engelland allezeit zum Tanzen gebraucht/ hat meistentheils 3. repetitiones, deren jede 8. 12. oder 16. tact, weniger aber nicht haben muß/ wegen der 4. Tritt oder Passuum so darinnen observirt werden müssen. Sie haben nichts sonderlichs von Fugen / bißweilen pflegen sie eine Fug etwas anzufangen/ lassen aber bald nach / vnd beschliessen. Der Tanz aber / so man La pavane, vnd auch La pavam de Espaigné nennet/ kömpt vrsprünglich aus Hispanien/ Inmassen man sihet/ daß er mit sonderlichen / langsamen / zierlichen Tritten/ vnd Spanischer gravitet formiret werden muß.

2, *Passamezo.*

Passamezo á passando, transeundo, daß man gar sanfft vnd allmählich herein tritt/ wenn darnach getanzet wird. Italis enim passaæ, est transiré, permeare, decedere; & passamento, idem est quod transitio.

Vnd gleich/ wie ein Galliard fünff tritt hat/ vnd dahir ein Cincquebas genennet wird: Also hat ein Passamezo kaum halb so viel Baß / als ein Galliard, quasi dicas mezo passo.

3. *GALLIARDA.*

Galliarda Italicé Gagliarda. est strenuitas, fortitudo, vigor, in Frantzösischer Sprach Gaillard oder Gaillardise, vnd heist eine gerade Geschwindigkeit. Also/ wenn ich einen wol proportionirten geraden Menschen nennen wil / so sage ich von jhm / c' est un homme bien gaillard.

Weil demnach der Gaillard mit geradigkeit vnnd guter Disposition mehr/ als andere Tänze muß verrichtet werden / als hat er ohne zweiffel den Namen daher bekommen.

Es wird aber der Galliard ad tactum in æqualem, & Trochaicum mensurirt, hat auch / wie der Pavan 3. repetiones, deren jede 4. 8. oder 12. tact / weniger aber oder mehr nicht haben muß. Die Italiäner nennens in gemein Saltarelli, do bißweilen amorosische Texte darunter gesetzt seyn / welche sie in Mascaraden selbst singen/ vnd zugleich tanzen/ ob gleich keine Instrumenta darbey vorhanden.

Das

Das XII. Capitel.

Von den Täntzen / So nicht auff gewisse Paß vnd Tritt gerichtet: Als / Bransle, Courrante, Volte, Alemande vnd Mascharada.

1. *BRANSLE.*

BRansle ist ein Frantzösischer Tantz: Vielleicht vom Bransler, das heist zittern / sich regen / rühren oder bewegen. Es ist aber in diesen Täntzen die Commotion vnd bewegung nicht so hefftig wie in den Galliarden vnd Courranten, sondern gar gelind / allein mit den Knien ohne sprünge. Was aber für vnterscheyd in den Branslen vnd andern Frantzösischen Täntzen gehalten wird / davon ist in der Præfation meiner Terpsichore Musarum Aoniarum weitere meldung geschehen.

2. *COURANTEN.*

COuranten haben den Namen à Currendo oder Cursitando, weil dieselbe meistentheils mit gewissen abgemessenen Sprüngen auff vnd nieder / gleich als mit lauffen im Tantzen gebraucht werden.

3. *VOLTE.*

VOlte à Vertendo; Denn Volta, Italicé versura, quæ fit ab oratore, vnd Volten Gallicé heist vmbkehren / Voltare; Vertere, versare: daher / daß man sich in diesem Tantze mit einander schwinget vnd vmbkehret / von einer seit zur andern: Vnd muß die Volta nur halb so viel / als die Courranten in der repetition haben.

4. *ALEMANDE.*

ALemande heist so viel / als ein deutsches Liedlein oder Täntzlein: Denn Alemagna heist Germania, vnd ein Alemand ein Deutscher. Es ist aber dieser Tantz nicht so fertig vnd hurtig / sondern etwas schwehrmütiger vnd langsamer / als der Galliard, Sintemaln keine extraordinariæ motiones darinn gebraucht werden: Haben bißweilen 2. bißweilen 3. repetitiones, deren jede meistentheils nur vff 4. tact gerichtet ist. Vnd ob wol in den Pavanen auch nur 4. tact oder passus ordinarié seyn müssen / so sind sie doch gegen dem Alemande in dupla proportione; Als daß / wann im Pavan in einer repetition 16. tact oder semibreves verhanden / so sind im Alemande nur halb so viel / nemlich 8. tact in notis Minimis.

5. MASCHERADA.

MAscharato, Italis Personata, Maschara, h. e. persona: & Maschera, Latiné Larva, seu facies personata vel Larvata, ist vff deutsch ein Mummerey/ wenn jhrer etliche mit Larven vnd Kleidern sich vermummen/ vnd also in Panckteten/ vnd fürnehmer Personen Collationibus mit einer Music erscheinen: Vnd wird auch derselbige Gesang vnd Musica daher Maschera oder Maschara genant. Welche Gesänge/ ob sie gleich jhre sonderliche Melodiam haben/ vnd gewisse Tänze seyn/ werden sie doch allezeit in Mummerey-Kleidern/ vnd in Maschen/ oder wie man es nennet/ in Larven verrichtet: Vnd gehöret zu den Balletten, davon oben gesagt worden.

Vnd diesen fünfferley Art Tänzen/ werden vber diß noch mancherley vnterschiedene Namen zugesetzet vnd gegeben/ davon in meiner Musarum Aoniarum Terpsichore mit mehrerm Bericht zu finden.

ENDE.

Ander Theil
Dieses
TOMI TERTII

Τεχνολογία:

De præceptis quibusdam ad artem canendi per neceſſariis.

Darinnen
Zwölff Capitel begriffen.

1.

Von Ligaturen.

2.

Wie etliche Noten in den Proportionibus Tripla vnd Seſquialtera zu beſſerer vnd mehrer Bequemigkeit in Singen zuzeichnen ſeyn.

3.

Wie vnd wo das b rotundum, ♮ quadratum, ♯ cancellatum, recht zu gebrauchen ſeyn.

4.

Von den Numeris vnd Ziffern vnter den Pauſen.

5.

Von den Virgulis vnnd Strichen/So vnten vnd in der Mitten zwiſchen den Noten geſetzet befunden werden.

6.

Eigendlicher kurtzer Bericht / wie man gleichsam in einer Tabell gar leichtlich / wes Modi oder Toni ein jeder Gesang sey / erkennen könne.

7.

Was vor vnterscheyd im Tact zu halten: Vnd wie mancherley Signa vnd Characteres vornan in eim jeden Gesange zu setzen / noch jetzt zu vnserer zeit am gebräuchlichsten: Vnd was eines jeden Eigenschafft / auch Bedeutung sey. Darinnen gleichsfalls von der sextupla tractiret vnd gehandelt wird.

8.

Welcher gestalt bißweilen Variationes vnnd Verenderungen in depressione & elevatione vocis & Tactus angestellet werden können.

9.

Wie vnd vff was massen etliche Cantiones im absetzen transponiret werden müssen.

10.

Wie die Partes, Parteyen / oder die Stimmen / welche sonsten Cantus, Altus, Tenor, Bassus, Quintus, &c. genennet werden / mit Numeris gar füglich zu zeichnen / vnd zu vnterscheyden seyn: Dadurch man sich zu anordnung eines Concerts vnd außtheilung der Partium desto besser vnd leichtsamer finden könne.

11.

Wie die vnterschiedene Chori mit Numeris zu distinguiren vnd zu denominiren seynd.

12.

Auch vff was weise die Unisoni vnd Octaven zu gebrauchen / zugelassen vnd passiret werden können.

Hieher gehöret die Tabell.

Diese

- τεχνολογία respicit vel
  - Melodiam h.e. unicã cantilenæ vocem, quò ad
    - Syſtema, in quo
      - Figura
        - Notarum in
          - Ligatura & Denigratione & Cap. 1.
          - perfectione in propp. { Tripla. / Seſquialtera. } Cap. 2.
        - Signorum
          - χρωμάζων { b / ♮ / ♯ } Cap. 3.
          - Virgularum ubi { Traditio / Perlinas } { certas, deſignans pauſas, quæ ſupra modum auctæ Per numeros vel ſupernos, vel infernos poſſuut notari. Cap. 4. / omnes, deſignans διάψαλμα, in quo omnes voces Simul poſſunt acquieſcere. Cap. 5. / Appoſitio in linea inferiori diſcernens tactum. Cap. 5. }
      - Modus pro mediatione. { Harmonica / Autenta. / Arithmetica Plagia } Cap. 6.
      - Tactum: in quo
        - Méſura { binaria / ternaria } conſtituit { Spondaicum / Trochaicum } per { Circulos { Totales / Dimidiatos { Integros. / diſſectos. } qui volunt { Tardiorem. / Celeriorem. } } / Numeros { Solos / vel / circulo additos. Cap. 7. } }
        - Variatio in { Progreſſu. / Egreſſu. / Emphaſi. } Cap. 8.
  - Symphoniam, ubi
    - Vocum { Tranſpoſitiones Cap. 9. / Inſcriptiones Cap. 10. / In Choros diſtinctiones Cap. 11. }
    - Conſonantiarum perfectarum homogeneæ conſecutio. Cap. 12.

Das I. Capitel.

De LIGATURA, seu notarum colligatione.

Von etlichen Ligaturen.

VEterum regula (*prima carens caudâ, longa est, pendente secundâ*: cur observari debeat non video, sed in Ligatura tam descendentem quàm ascendentem pro Brevi semper sine discrimine habendam judico: Præsertim cum Ligatura ista ⊓ jam fermè exoleverit, & in officinis typographicis rarissimè reperiatur.

Ego cum Lippio, Haslero & aliis in hac sum opinione; omnes ligaturas intricatas esse semovendas, præter unam hanc semibrevium ⊏: & illarum loco hanc virgulam ⌣ usurpandam esse. Ideoq; non tantum in Minimis, Semiminimis & Fusis, sed etiam in Brevibus & Semibrevibus, quod tàm à nostratibus, quàm Italis jam factum video, virgulam illam loco ligaturæ apposui, quò inter alia etiam choralis Melodia melius observari possit. Nam si veteres, ◊◊, ligatas hoc signo ⊏ notaverint, etiam hoc tempore, ubi celeriori Notarum tractu utimur ligatam virgulâ non incommodè notandam esse puto.

Das II. Capitel.

De Notarum in Tripla & Sesquialtera denigratione & perfectione.

Wie etliche Noten in der Tripla vnd Sesquialtera zu besserer vnd mehrer bequemligkeit im singen zu zeichnen seyn.

Brevem ▬ in tripla, & Semibrevem ▽ in Sesquialtera proport. si quando contra tactum cantatur, denigrandam operæ precium esse duxi, quò commodiùs tactus tam in Tripla quàm Sesquialtera observari & discerni possit.

Præterea & hoc monendum, perfectionem hactenus â plurimis etiam in sesquialtera observatam fuisse, ita, ut ad semibrevem ◊ quando per sequentem ▽ perficitur, punctũ nullum apposuerint, nigredineq;, ubi necessitas re-

quireret, perfectionem ademerint. Recentiores verò pleriq; quib. etiam Sethus Calvisius calculum suum adjecit hoc non observant, sed semper punctum ad semibrevem 𝅗𝅥, licet perfectam in Sesquialtera, & ad brevem 𝅝 in tripla adscribunt, hacq. ratione perfectionem ut rem non adeò necessariam tollunt. Frustra n. sit pro plura, quod potest fieri per pauciora.

Ideoq; licèt in prioribus Germanicarum mearum Musarum perfectionem observaverin; tamen in posterioribus operibus Latinis & Germanicis, puncti correctione eandem abrogavi.

Das III Capitel.

De ♭ rotundi, quadrati & ♯ cancellati vero usu.

Wie vnd wo das ♭, ♮ vnd ♯ recht zu gebrauchen sey.

♮ QVadratum locum in cantilena proprium quasi habet, vel in Clave ♭ transpositi Systematis, vel in f. regularis: Quando scilicet ipsi in harmonia inferiori loco subiicitur quinta.

Quò mitegitur sui & F A in Diapente, id est, quando quinta diminuta mutetur in veram addito Semitonio minora, quod antea deficiebat.

Quando verò ♯ cancellatum signatur, non necesse est, ut sonus semper per Integrum Semitonium minus elevetur vel deprimatur, tertiæ enim minori vel etiam sextæ minori tantum additur, quò vertantur in majores. Tuarum utraq;, dum in tertiam vel sextam majores, paulatim elevando sonum, transit, ubtq; consonat, sive finem suum attigerit, sive minus; consonat, sive finem suum attigerit, sive minus; id quod non fit, si quadratum notatum fuerit. Eo enim assignato, necesse est, ut notula illa per integrum semitonium minus elevetur, & ita tota cantilena in Chromaricum genus commutetur, & extranspositio systemate fiat regulare, vel vice versâ ex regulari fictum.

Quidam

Quidam Melopœi, dum hoc discrimen non intelligunt, aliquid tamen de eo audeverunt, in Clave b illud ♮ quadratum tantum & semper, si ibi Chromaticum signum figendum est, scribendum putant, quæcunq; etiam consonantia ei opponatur, qua in re mihi puerilit.r hallucinari videntur. Legatur Sethus Calvisius Exercit. 3 p. 139.

Nebenst dem ist auch allhier fleissig in acht zu nehmen / daß / ob zwar diese Signa ♯ cancellatum vñ b rotundū von den Alten vornemsten vnd trefflichen Componisten gar nicht / oder ja gar selten / an den örtern / da sonsten der Gesang per se eins von diesen signis requiriret vnd erfordert / darbey gezeichnet worden; Vnnd dahero noch jetzo zu vnser zeit etliche Componisten gleicher gestalt darbey verharren / vnd vermeynen / es sey gantz nicht von nöthen / Es wisse doch ein jeder Cantor vnnd Musicus vor sich selbsten wol / daß / wenn ein Tritonus oder Semidiapente vorfellt / er eine rechte Diatessaron, vnd Diapente, vnd bey der Clausula formali das Semitonium singen vnd gebrauchen müsse: Item unicâ notulâ ascendente super la, semper canendum esse fa, &c.

Darumb dann auch Philippus de Monte vnd andere mehr vornehme Musici vnd Componisten jhren Discipulis durchaus nicht haben passiren lassen wollen / das b rotundum in solchen Fällen darbey zu zeichnen. Ich aber bin gäntzlich der Meynung / daß es nicht allein sehr nütz vnnd bequem / sondern auch hochnötig sey / nit allein vor die Sänger / damit sie in jrem singen nit interturbiret werden: sondern auch vor einfältige Stadt Instrumentisten vñ Organisten / welche Musicam nit verstehen / viel weniger recht singen können / vnd dahero / wie ich selbsten zum offtern gesehen vnd erfahren / keinen vnterscheyd hierinn zu machen wissen: Zu geschweigen / daß der Componisten jhre Composition also beschaffen / daß diese beyde Signa Chromatica an etlichen örtern gebrauchet / an etlichen aber nicht in acht genommen werden dürffen: Darumb denn die beste Caution wehre / wenn es die Componisten an allen örten; Da es von nöthen ist / klärlich darbey schrieben / so hette man keines nachsinnens oder zweiffels von nöthen.

Sic

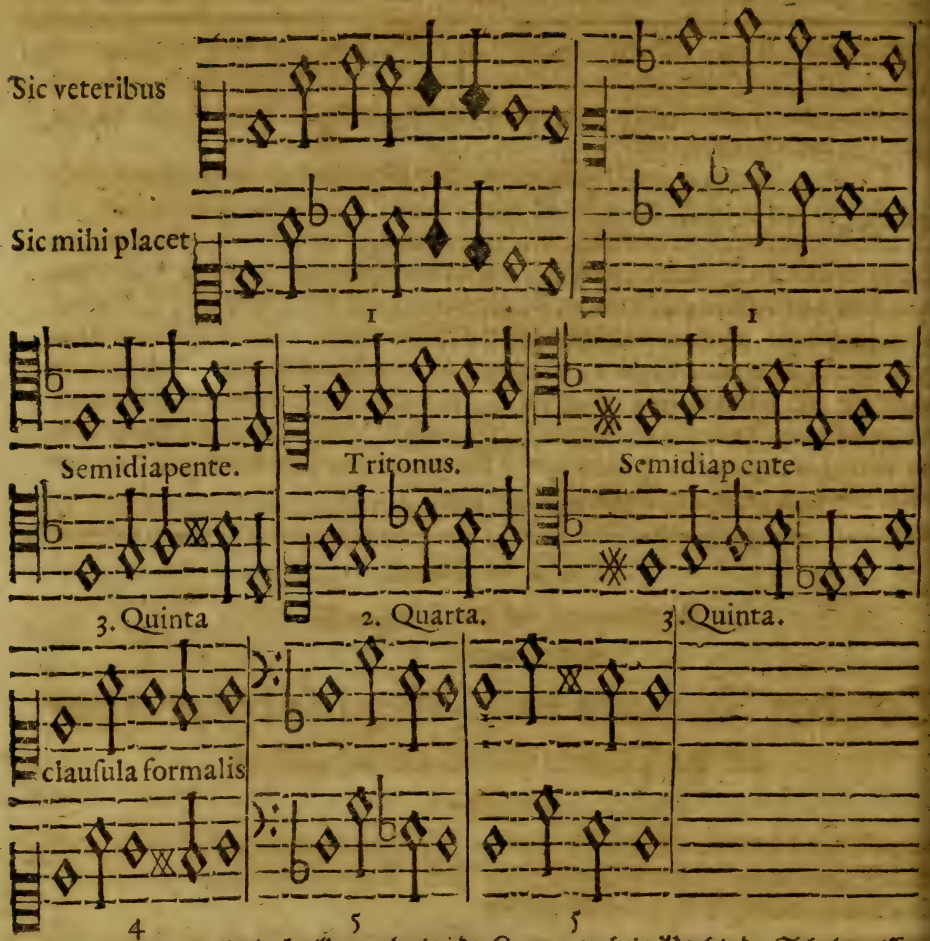

Ob nun zwar in allen diesen Exempeln ein jeder Cantor, auch ein Knab in der Schulen wissen muß/ daß er/ wenn solche vnd dergleichen Intervalla in eim Gesange vorfallen/ nothwendig beym Tritono die Quart, vnd beym Semidiapente die rechte Quint nehmen muß / wil ers anders mit der Stimm assequirn vnd recht zu wegen bringen/ Sintemal kein Tritonus oder Semidiapente natürlich gesungen werden kan: So wissen doch etliche Organisten / vnd andere Instrumentales Musici, welche offt nicht recht solmisiren oder singen können / eins vor das andere nicht also zu vnterscheyden: Wie in meiner Vrano Chorodia, angezeigt worden.

Dieweil auch die Knaben in Schulen meistentheils die dritte Notam in dem vorhergehendē Exempel sub num. 5. also descendendo den Ditonum oder tertiam majorem, gleich als wenn ein b darbey gezeichnet were/ vnd nicht minorem oder den Semiditonum singen: Vndes gleichwol von dem Componisten nicht also gesetzet.

Oder

oder gemeynet/ so muß man nothwendig das b rotundum zum vnterscheyd vnd gewisser nachrichtung dabey zeichnen: Wo aber das b nit dabey / doselbsten sol es auch nicht gesungen / sondern die tertia minor behalten werden; Vnnd ist vnnötig / die Diesin ♯ darbey zu zeichnen.

Die Regula aber/quod Diesis sequentem Notulam ascendentem requirat, kan in Concerten mit vielen Stimmen vnd Choren nicht allezeit observirt werden. Gleichwol aber kans nicht schaden/daß ein Componist achtung drauff gebe/ daß er in denen Stimmen/welche humana voce gesungen/ die folgende Notam nach dem Semitonio, descendendo gar wenig vnd selten gebrauche: Sintemal es im singen etwas frembd vnd schwehrlicher zu intoniren. Wiewol solches nunmehr im Sigismundo de India, Principe de venosa vnd anderer Madrigalien jetziger zeit mit sonderm fleiß / auch im L. Marentio vnnd Iohan Gabriele gesetzt/ zu befinden. In denen Stimmen aber / welche mit Instrumentis gemacht werden sollen/ hat es gantz kein bedencken/vnd kan garwol vnd füglich/ auch in Cantionibus mit wenig Stimmen gebraucht werden.

Das IV. Capitel.

De Numeris, qui Pausis subjuncti inveniuntur.

Von den Numeris vnd Ziffern/so bey oder vnter die Pausen gezeichnet befunden werden.

Augustinus Agazarius in einer Præfation leßt sich vernehmen/ daß aller Cantorn vnd Sänger vornembstes vitium sey/ daß sie den Text nicht wol vnd deutlich pronunciiren, vnd die Pausen vngern zehlen.

Demnach nun auch in den Concerten per Choros offtmals bey etlichen Choren sehr viel Pausen vorfallen/also/ daß ein Musicus so genaw achtung nicht drauff geben kan / er vergisset vnd verirret sich bißweilen/wegen der vielheit vnd verwechselung solcher Pausen; vñ auch/daß er fleissig den andern Stimmen zuhöret/vnd sich gleich dadurch recreiret: Als habe ich vff dis mittel gedacht/ vnd hoch nötig zu seyn befunden/die Zahl der Pausen vber die Noten oder drunter zu setzen/ vnd sonderlich/ wenn die Mensurationes sonorum æquales, ⊆ C / vnnd inæquales,

als / 3 / $\frac{3}{2}$ sich offt vermengen vnnd vmbwechseln; Do denn una & eadem pausa in Aequali mensura, vier tact, in Inæquali Tripla aber nur 2. tact gilt. Vnnd daher / wie ein jeder selbst befindet / vnd ich experientiâ edoctus ohne schaden nicht inne worden / gar leichtlich confusiones vervrsacht werden können: Welchem vnheil hiedurch gleichwol etlicher massen gar wol vorzukommen ist.

Das V. Capitel.

De Virgulis ad Cantionem, itemq; ad Tactum in Fusis & Tripla discernendum necessariis.

Von den Virgulis vnd Strichlin / so vnten vnd in der mitten zwischen den Noten gesetzt / befunden werden.

1. Dieweil auch in etlichen Cantionibus vnd Gesängen / sonderlich aber in den Symphonien ohne Text / viel Fusen nach einander gesetzt / vnd dahero / wie denn sonderlich auch in den Proportionib. primo intuitu, wegen des tacts gar leichtlich irrungen vorfallen können: So erachte ich nicht vnnötig seyn / daß doselbst vnten oder oben an kleine Strichlin vñ Virgulæ (gleichsam in meiner Terpsichore zu finden) zwischen jederm tact gesetzt werden / damit man sich in der eyl vmb so viel besser / nach dem Tact richten / vnd wo man etwa darauß kömpt / desto füglicher vnd eher sich wiederumb in den Tact finden könne. Sonderlich aber ist es in propp. Tripla vnd Sesquialtera hochnötig / daß man nur den ersten vnd andern Tact forn im anfang mit eim strichlin vnterscheyde / (darmit weil biß daher vnd noch von den meisten Musicis die Signa Triplæ & Sesquialterius, als im vorhergehenden dritten Capitel zu befinden / gar indiscretè dergestalt adhibiret worden / daß man eins vom andern nicht hat vnterscheyden können) man alsobald im anfang sehen vnd begreiffen möge / ob tactus Inæqualis Major, Notarum videlicet Semibrevium; Oder aber Minor, notarum Minimarum verhanden sey.

Vnd wiewol ich hernach in etlichen Italianischen Autoribus befunden / daß sie die Tactus zu vnterscheyden / der Puncten zwischen den Noten sich gebrauchen / so kan ich doch noch zur zeit bey mir nit befinden / welches vnter diesen beyden am bequemesten zu gebrauchen; Sintemal die Puncta offtmals / als rechte zu den Noten gehörige Puncta angesehen werden / Im gleichen auch die Strichlin vnten beym Text nicht wenig hinderung machen möchten;

Wie allhier zu sehen.

Well

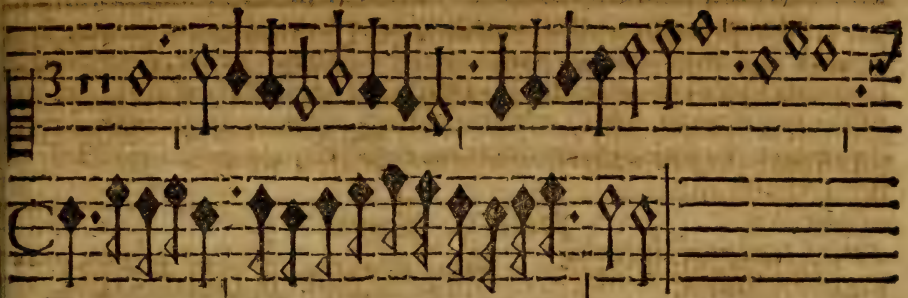

Weil ich aber endlich so viel befunden/ daß die Strichlein weniger jrrung/ als die Puncta machen: So habe ich mich der strichlein in folgenden allen meinen Operibus nach/ wie ich hiebevor in meiner Terpsichore gebrauchen wollen.

2. Habe ich auch in mitten der Concert Gesänge an etlichen örtern/ sonderlich/ wo ein Verß oder Gesetz des Psalms vnd Gesangs zum ende ist/ lange striche darzwischen gesetzet/ nit darumb/ daß das final also sol gehalten werden; Sondern/ 1. wenn derselbe Gesang in der Kirchen vor oder nach der Predigt musiciret wird/ vnd sich zu lang verziehen möchte/ (wie dañ ein Musicus gar leicht hierin vberschreitten kan) daß man in der ell/ wo vnd weñ man wil auffhören/ vnd also das final machē könne.

2. Daß man auch etliches/ so zwischen zweyen strichen begriffen ist/ pro libitu aussen lassen/ vnnd an deren stadt dieselbe Gesetze Choraliter mit dem Volck in der Kirchen singen/ oder es damit machen vnd anstellen könne/ wie man wölle.

3. Wenn etwa Confusiones (wie dann leichtlich/ auch in den besten/ vnd sehr wol bestalten Capellen bey den gewissesten vnd besten Musicis geschehen kan) einfielen/ daß man alsdennn bey einem solchen Strich sich erholen/ allda still halten/ der Confusion also wehren/ vnd nach dem folgenden Striche ein jeder bey seinem Chor wiederumb recht anzufangen wissen möge.

Das VI. Capitel.

De synoptica Modorum cognitione.

Wie man gleichsam in einer Tabel/ weß Modi oder Toni ein jeder Gesang sey/ gar leichtlich erkennen könne.

De Modis paucula, quæ fortè in multorum libris non obvia sunt cuivis adjecissem: verùm quia in Quarto Tomo, Deo volente, de his aliquid dicendi occasio sese offeret, & plurimi præclarissimi viri in Italica & Latina lingua, inter quos etiam Sethus Calvisius, Doctrinam Modorum, & cur à clave C incipiant, luculentissimè tradiderunt, lectorem Musicum illuc remitto.

Vor die einfältigen aber / wil ich ein Tabellam hieher seʒen / daraus sie g leicht im Baß vnd Discant, vnd darnach auch im Alt vnd Tenor, (dieweil der A dem Baß / der Tenor aber dem Discant allermassen gleich ist / ohne / daß sie in d Octav von einander stehen) erkennen vnd wissen können / ad quem Modum v Tonum ein jeder Gesang / so wol durus vnd regularis, als mollis vnd transpos tus zu referiren sey.

Series Modorum juxta vulgatam opinionem.

Series Modorum juxta Italorum opinionem.

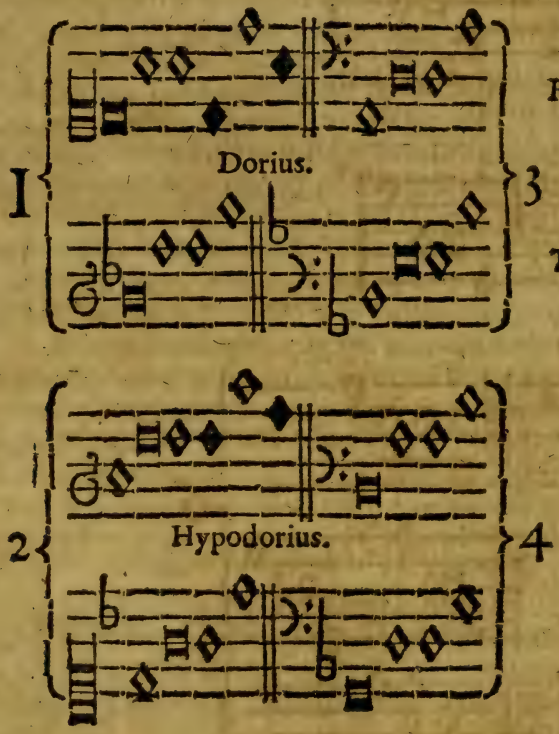

Phry

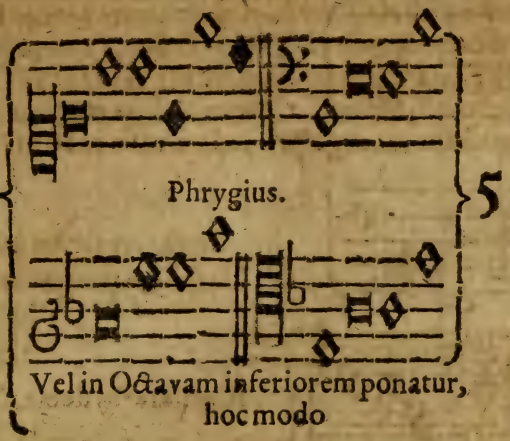

Vel in Octavam inferiorem ponatur, hoc modo

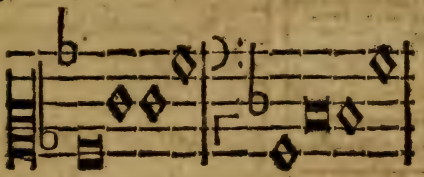

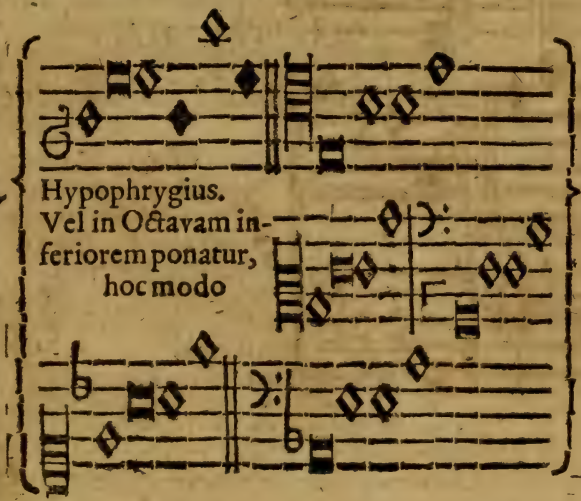

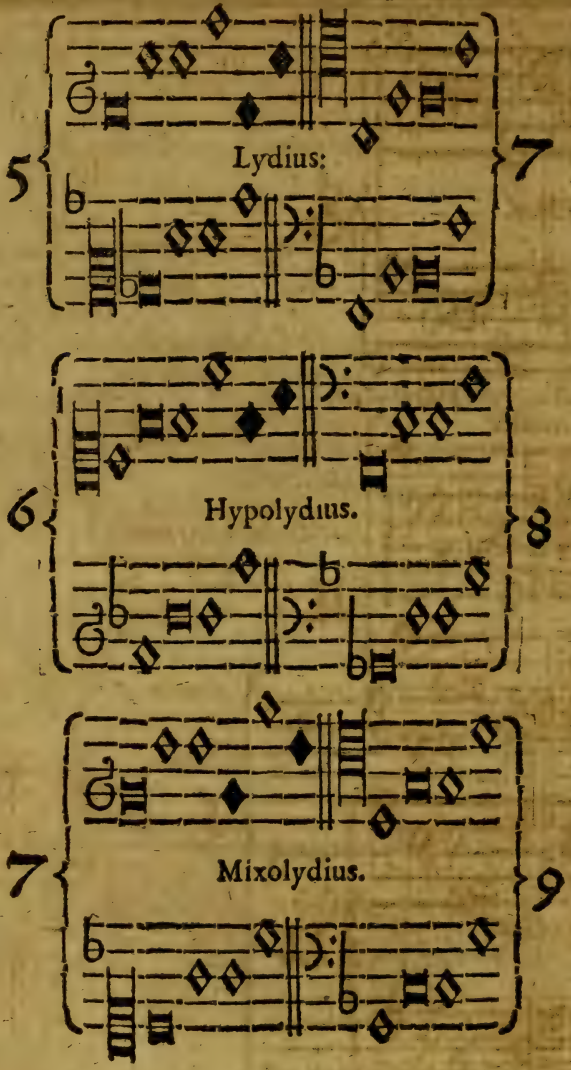

Hypo

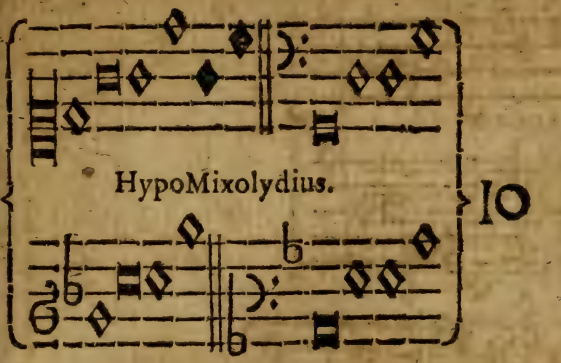

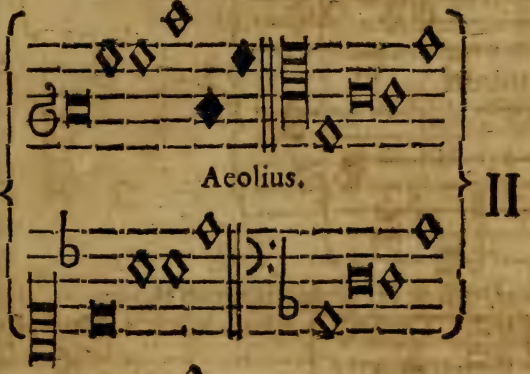

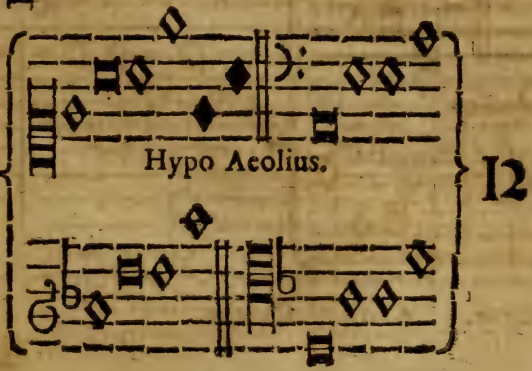

Ioni-

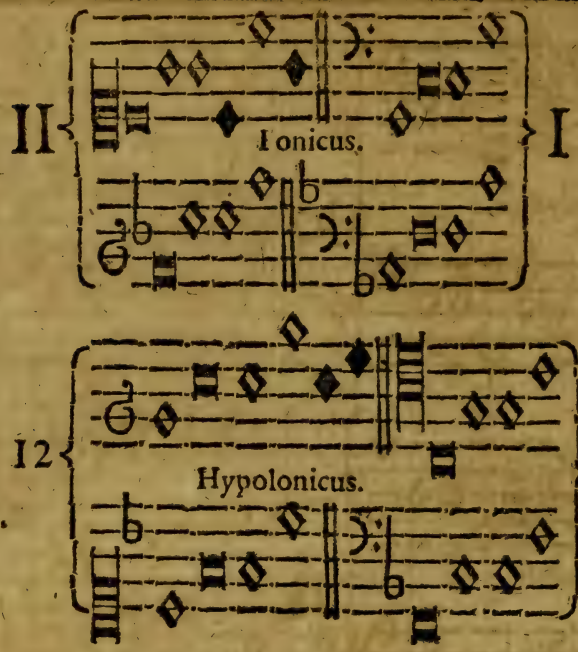

Schematiſmus Dorii & Hypodorij regularis.

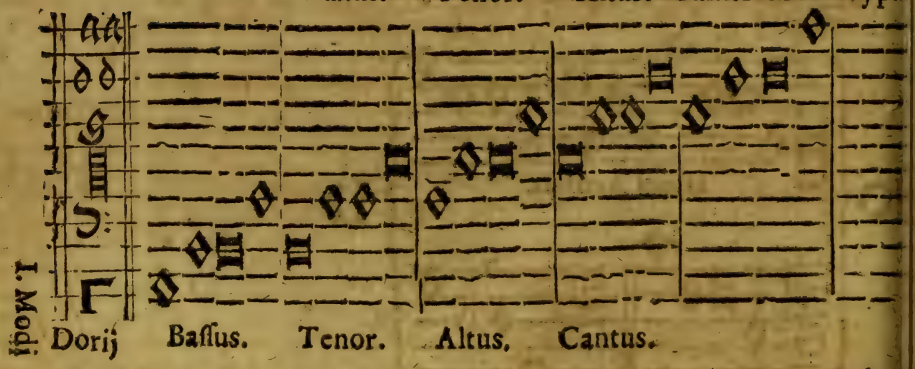

Sche-

Schematismus Dorii & Hypodorii transpositi.

Basis. Tenor. Altus. C. 1. DORII.

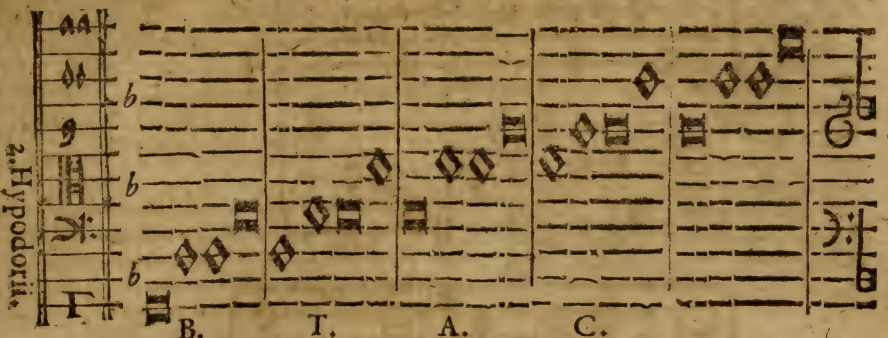

Schematismus Phrygii & Hypophrygii reguralis.

Bassus. Tenor. Altus. C. 3. Modi PHRYGII.

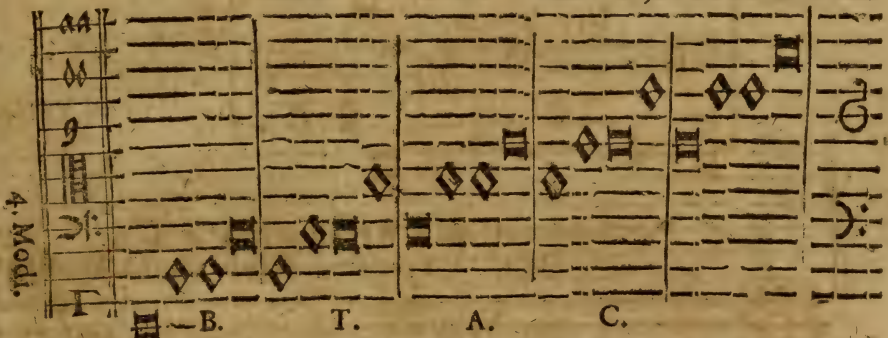

Schematismus Phrygii & Hypophrygii transpositi.

B. T. A. C. 4. HYPOPHR.

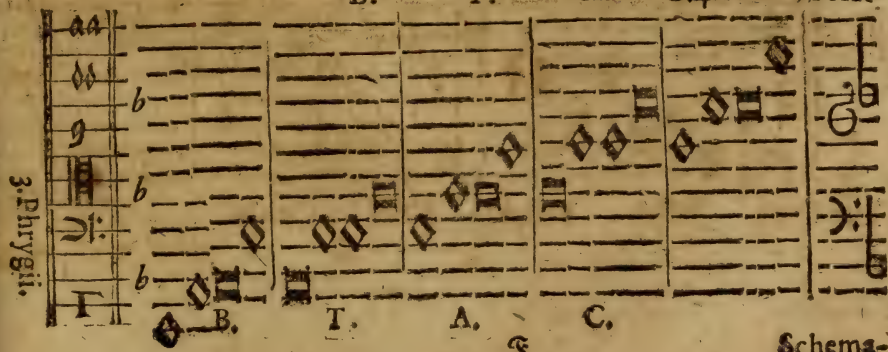

Schematiſmus Lydii & Hypolydii regularis.

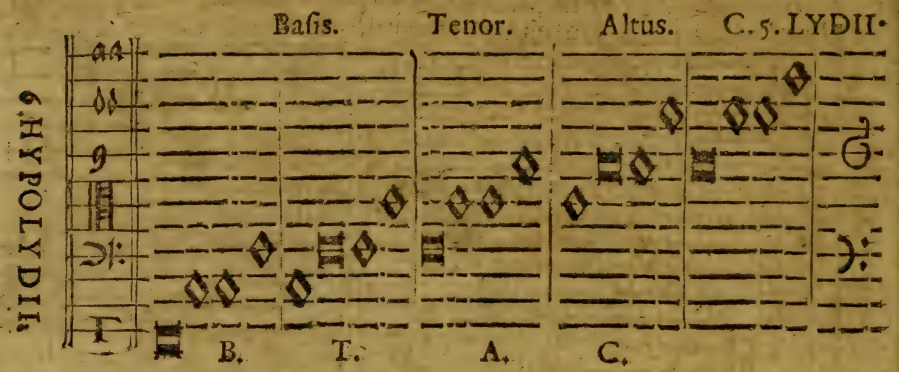

Schematiſmus Lydii & Hypolydii transpoſiti.

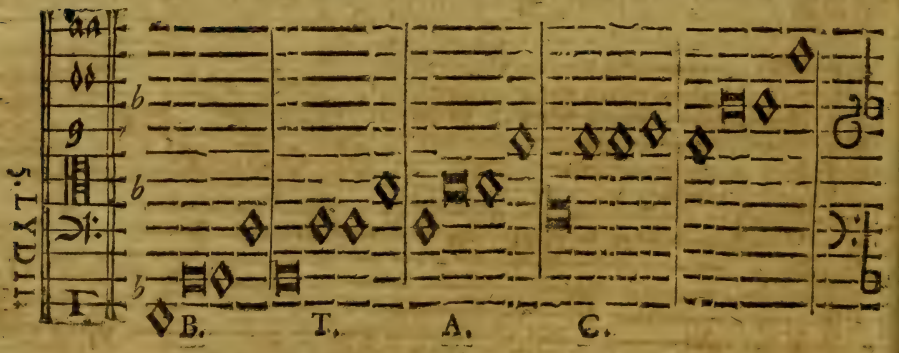

Schema-

Schematiſmus Mixolydii & Hypolydii regularis.

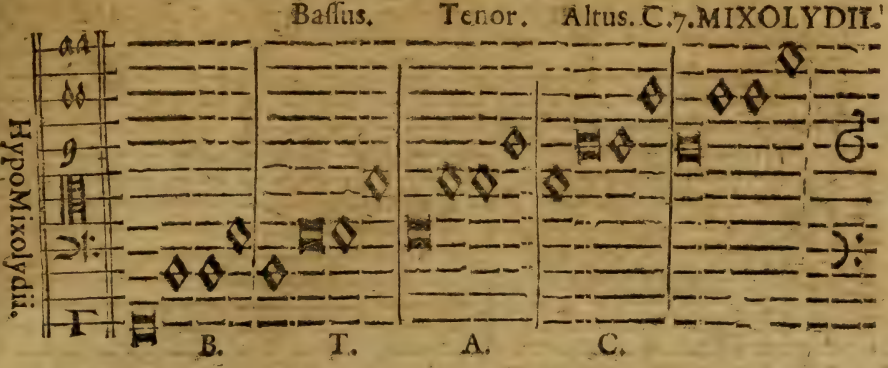

Schematiſmus Mixolydii & Hypophrygii transpoſiti.

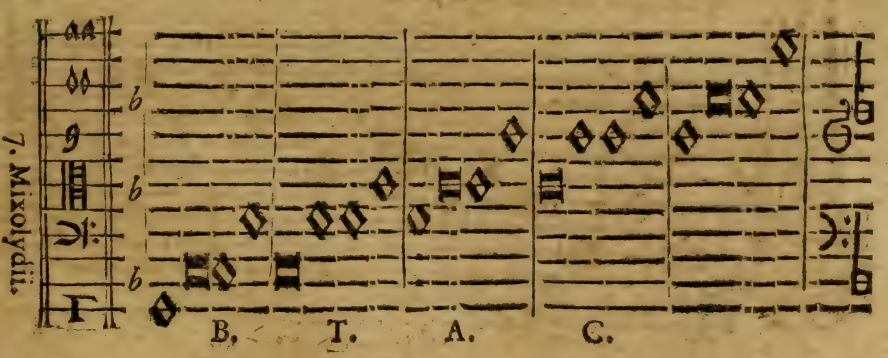

Schematiſmus AEolii & Hypoæolii regularis.

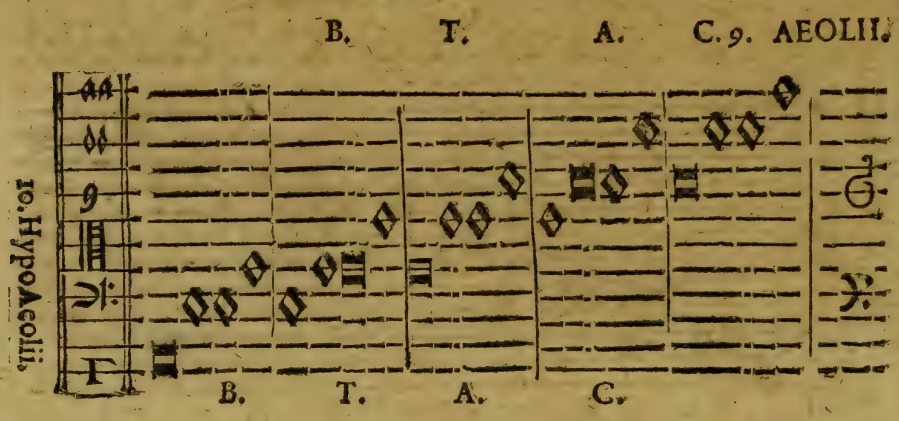

Schematiſmus AEolii & Hypoæolii tranſpoſiti.

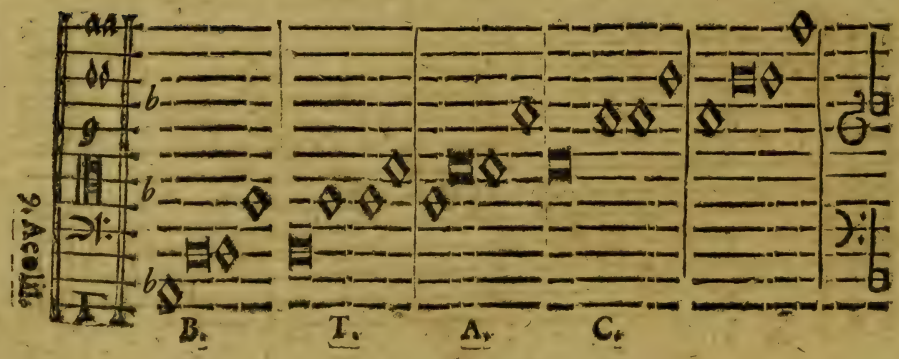

Schema-

Schematiſmus Ionici & Hypojonici regularis.

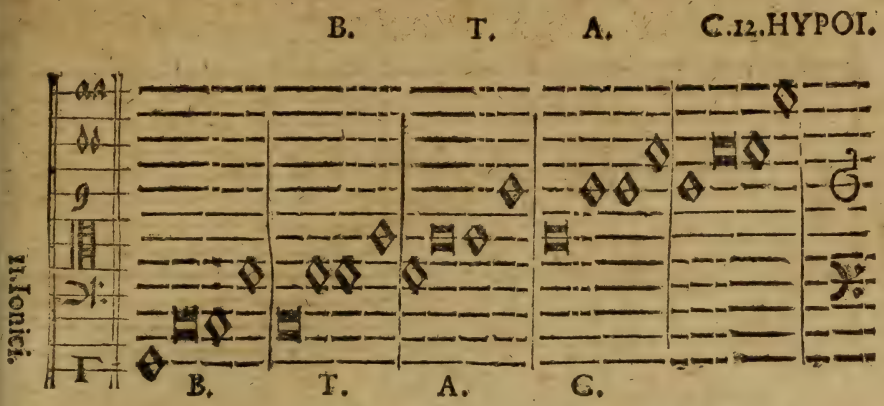

Schematiſmus Ionici & Hypojonici transpoſiti.

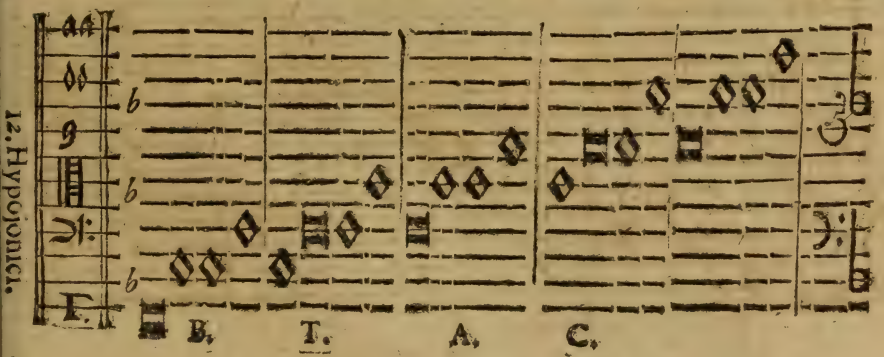

Vor einen Organisten / der zur Teutschen Tabulatur gewohnet / vnd sich in die Noten vielleicht so gar nicht richten könte: Deuchtet mich nicht vneben / die Modos auff diese Art zuvnterscheiden.

Modi Authentici seu Regulares in Cantu duro.

1.	3.	5.	7.	9.	11.
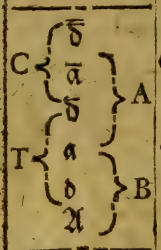	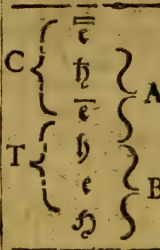	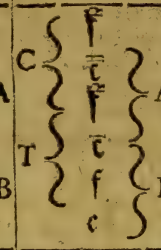	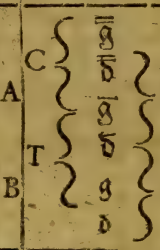	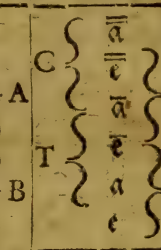	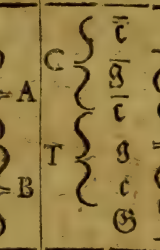
2.	4.	6.	8.	10.	12.
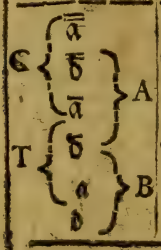	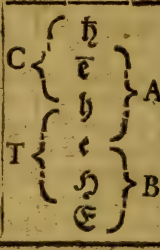	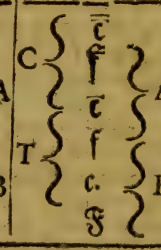	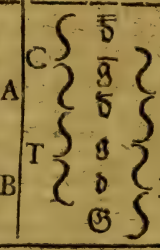	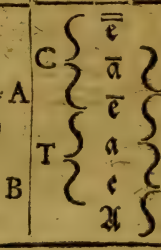	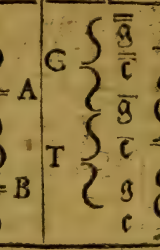

Modi

Modi Plagales seu Transpositi in Cantu bmolli.

1.	3.	5.	7.	9.	11.
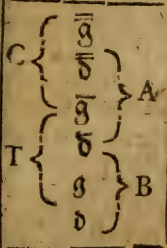	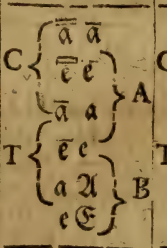	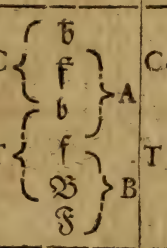	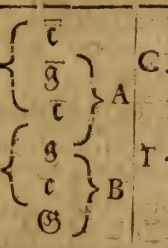	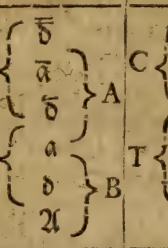	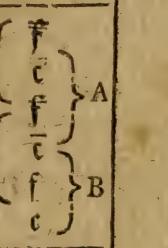
2.	4.	6.	8.	10.	12.
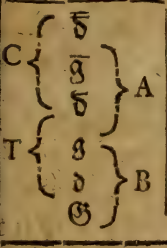	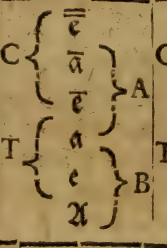	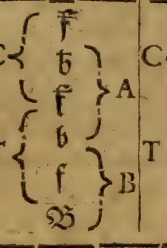	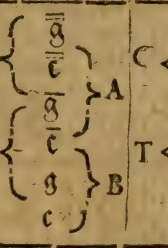	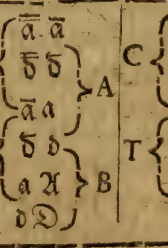	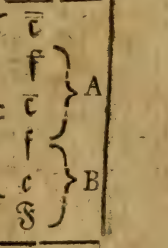

Vnd die

Vnd diß ſind alſo die Ambitus eines jeden Modi: worinnen die brevis ▭ daß final deſſelbigen Modi; die ſchwartze Noten aber die repercuſsionem andeuten. Cujuslibet autem Modi Ambitus naturalis conſiſtit quidem intra Diapaſon: verùm per licentiam, modò Tonus, modò Semitonium cum inferiori tum ſuperiori loco adſciſcitur. Dorius & Hypodorius Semiditonum ſupra Diapaſon admittunt, & Hypophrygius ſuperiori loco aliquot intervalla addit, neglectis inferioribus.

CAP. VII.

De TACTu, ſeu Notarum Menſura; (Italis Battuta) & Signis.

Was vor vnterſchiedt im Tact, Signis vnd Characteribus zu halten; auch wie die Sextupla zuverſtehen ſey.

Cum in quorundam Muſicorum libellis alii atq; alii Characteres & Signa Cantionibus præfixa reperiantur, eorum & quidem præcipuorum, vim & rationem paucis delibare, ſuisq; formis appingere placuit: non ut monſtra Signorum (quæ teſte Glareano lib. 3. cap. 12. infiniti ſunt laboris, nullius verò utilitatis) in ſcenam Muſices poſtliminio referam; ſed ut iis inſerviam, qui, licet in palæſtra Muſicorum ſatis exercitati, cum ad hoſce ſcopulos Signorum deferuntur, vel non facilè ſe expediunt, vel iis offenduntur; quemadmodum adhuc in memoria quorundam eſt, Muſicum ſuaviſsimum Iacobum Händelium ob Signa exoleta, & â quotidiano jam uſu remota, quæ Cantioni, (Subſannatores, Subſannabit Deus &c.) artificio ſingulari à ſe compoſitæ, (quam in calce Capitis hujus adjicio) præfixerat, gravem offenſionem quorundam, quibus Signorum vis minus nota erat, incurriſſe.

Notarum autem Menſura conſideratur ratione Signorum.

Signa ſunt vel Vulgaria, quorum uſus eſt in Tactu Aequali; vel Proportionata, quorum uſus eſt partim in Tactu Aequali, partim Inæquali. Ita enim Tactus ratione motus dividitur.

Aequalis ſeu Spondaicus eſt vel tardior, vel celerior pro variatione Signorum.

Tardioris ſignum eſt C, quo ſignantur Madrigalia; celerioris ₵, quo ſignantur Motetæ.

Signum

Signum est aut
- Vulgare, idq; in Tactu æquali
  - Tardiore, C, quo signantur Madrigalia.
  - Celeriore, (C, quo signantur Motetæ.
- Proportionatũ, idq; in Tactu.
  - Inæquali, ut
    - Tripla 3.
    - &
    - Sesquialtera. $\frac{3}{2+}$
  - Æquali: ut
    - Dupla; Subdupla: Quadrupla, Subquadruplâ.
    - Sextupla, non veterum, sed recentiorum quorundam.

De Signis vulgaribus in Tactu Aequali C *&* C.

Die alten Musici haben das C. genennet/ Tempus perfectum minus, oder Signum Minoris Tactus; Do sie eine Semibrevem 𝅗𝅥, oder zwo Minimas 𝅗𝅥 𝅗𝅥 vff einen Tact gerechnet / vnnd *Italicè* alla Semibreve genennet habẽ: Das C aber Tempus perfectum majus, oder signum Majoris vel totalis Tactus; Dieweil sie in denen Cantionibus, so mit diesem Signo, C bezeichnet/ zwo Semibreves vnd also zweene Tactus minores auff einen doch gar langsamen Tact, den die Itali alla Breve genennet also mensuriret haben/ daß eine 𝅗𝅥 oder 𝅗𝅥 𝅗𝅥 in depressione, die ander 𝅗𝅥 oder beyde Minimæ in elevatione Tactus sind gesungen worden; Welches bey Orlandi zeiten/ vnd noch an jetzo in etlichen vornemen Capellen/ wie auch Schulen vblich vnnd gebräuchlich ist: Als zum Exempel in des Orlandi Cantione.

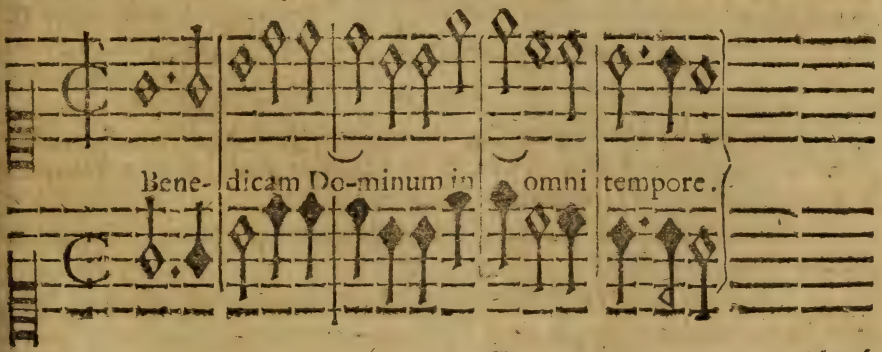

Ideoq; tum temporis summo studio animadverten dum fuit, ut istæ Cantiones, quæ hoc signo ¢ notatæ erant, semper cum tempore (secundùm quod Cantilenæ distinguuntur) finirentur, aliàs in elevatione Tactus exiisset Cantio: Dann weil 2. Semibreves (die ein tempus absolviren) allhier nicht mehr als einen Tact machen / vnd die Cantion endete sich alßbald nach der ersten Semibrevi, welche allhier nur einen halben Tact giltet / so würde das final in elevatione Tactus sich ereugen / do doch finis & clausula cantionum in depressione sol terminiret werden; Depressio enim Majoris Tactus pro initio Temporis habetur.

In diesem Signo, C, aber ist nicht groß dran gelegen / obs in Tempore, oder cum Tempore finiret; Welches dann aus vielen Madrigalen kan erwiesen werden; Als in L. Marentii Madrigaliis Spirituälibus, do er das ¢ öfft gebrauchet / vnd daselbsten allezeit cum Tempore finiret. Wo er aber C setzet / do left er es meistentheils in tempore finiren: Als Num: 11. 12. 22. 23. 26. &c. Wiewol etliche wollen / vnd ich es auch in Iohann Gabrielis, vnd Claudio de Monte verde compositionibus meistentheils / doch gleichwol nicht allezeit so befinde / daß das final, Fürnemlich aber vor den Tripeln, cum tempore geschlossen vnd finiret werde.

In Tempore finita Cantio. Cum Tempore.

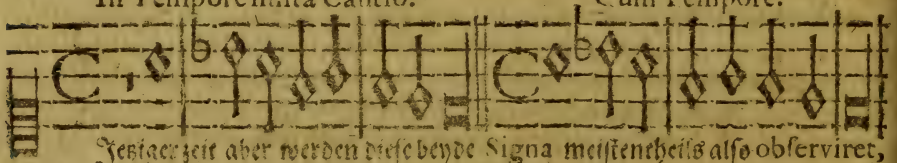

Jetziger zeit aber werden diese beyde Signa meistentheils also observiret, daß das C fürnelich in Madrigalien, das ¢ aber in Moretten gebraucht wird. Quia Madrigalia & aliæ Cantiones, quæ sub signo C, Semiminimis & Fusis abundant, celeriori progrediuntur motu; Motectæ autem, quæ sub signo ¢ Brevibus & Semibrevibus abundant, tardiori: Ideo hîc celeriori, illic tardiori opus est Tactu, quò medium inter duo extrema servetur, ne tardior Progressus auditorum auribus pariat fastidium, aut celerior in Præcipitium ducat, veluti Solis equi Phaëtontem abripuerunt, ubi currus nullas audivit habenas.

Darumb deuchtet mich nicht vbel gethan seyn / wenn man die Motecten, vnd andere geistliche Gesänge / welche mit vielen schwarzen Noten gesetzt seyn / mit diesem Signo C zeichnet; anzuzeigen / daß alßdann der Tact etwas langsamer vnd gravitetischer müsse gehalten werden: Wie dann Orlandus in seinen Magnificat 4. Vocum vnd Marentius in vorgedachten Spiritualibus vnd andern Madrigalibus

solches in acht genommen. Es kan aber ein jeder den Sachen selbsten nachdencken/vnd ex consideratione Textus & Harmoniæ observiren, wo ein langsamer oder geschwinder Tact gehalten werden müsse.

Dann das ist einmal gewis vnd hochnötig/das in Concerten per Choros ein gar langsamer gravitetischer Tact müsse gehalten werden. Weil aber in solchen Concerten bald Madrigalische/bald Motetten Art vnter einander vermenget vnd vmbgewechselt befunden wird/mus man sich auch im Tactiren darnach richten: Darumb dann gar ein nötig inventum, das bißweilen/(wie drunten im 1. Capittel des Dritten Theils) die Vocabula von den Wälschen *adagio, presto, h.e. tardè, Velociter*, in den Stimmen darbey notiret vnd vnterzeichnet werden/denn es sonsten mit den beyden Signis C vnd ☾ so offtmals vmbzuwechseln/mehr Confusiones vnd verhinderungen geben vnd erregen möchte.

Vnd wenn ich jetziger zeit der Italorum Compositiones, so in gar wenig Jahren gantz vff eine andere sonderbahre newe Art gerichtet worden/ansehe/so befinde ich in præfixione Signorum Tactus æqualis & Inæqualis sehr grosse discrepantias vnd Varieteten.

Denn Iohann Gabriel hat alle seine Concerten, Symphonien, Canzonen vnd Sonaten mit vnd ohne Text/mit dem ☾ durch vnd durch bezeichnet/also/daß noch biß an jetzo in allen seinen Operibus das Signum C ich niemals befunde.

Etliche aber/vnd die meisten behalten das C durch vnd durch gantz allein.

Claudius de Monte Verde præponirt das ☾ in denen/so er vff Motetten Art gesetzet/vnd ad Tactum alla Breve musicirt werden können: In den andern allen aber/dorinnen mehr schwartze/als weisse Noten/præponiret er das C.

Lud. Viadana gebraucht sich das ☾ in allen seinen Sachen cum Textu: In den Symphoniis aber sine Textu, hat er das C behalten.

Etliche vermengen es durch einander/bald in diesem ☾, im andern das C. vnnd kan man gleichwol an den Noten/oder gantzem Gesange keinen vnterscheid erkennen.

Ich nach meiner Einfalt lasse mir diese Art fast am besten gefallen/daß man in Motetten, so vff des Orlandi de Lasso Musicitum temporis præclarissimi svavissimiq;, & qui in applicatione Textus, justaq; observatione Regularum Musicalium præ cæteris, summam industriam & dexteritatem nobis reliquit & exhibuit) Art gesetzet/vnd zur noth ad Tactum alla Breve können gesungen werden/das ☾: In den andern allen aber/bevorab in den Concerten,

Weil dieselbe in mixto genere, vnd doch meistentheils einen gar langsamen Tact requiriren, das C præponiren vnd gebrauchen könne.

De Signis Proportionatis in Tactu Inæquali.

Tactus Inæqualis seu Trochaicus est duplex:

Major & Minor.

MAjor vulgo proportio Tripla; Minor Sesquialtera dicitur. *Tripla* est, quando tres Semibreves 𝅜 𝅜 𝅜 vel his æquivalentes uno mensurantur Tactu. Signa ab Orlando, Marentio, Fel. Anerio & aliis ponuntur: 3_{+}^{3}. 𝐂 3. 𝅗𝅥 3. 𝅝 3_{+}^{3}. 𝅝 3_{2+}^{3}. *Sesquialtera* est, quando tres Minimæ, 𝅗𝅥 𝅗𝅥 𝅗𝅥 vel his æquivalentes uno Tactu mensurantur. Quemadmodũ 𝅗𝅥 𝅗𝅥 𝅗𝅥 autem Sesquialtera in Arithmeticis dicitur, quãdo major terminus semel continet minorem, & præterea dimidiam partem: Sic in Musicis Semibrevis 𝅜, & ejus pars diminuta Minima, ad Tactum Inæqualem in Sesquialtera constituendum requiruntur. Signo autem hoc $\frac{3}{2}$ convenienter notatur. Sicut enim in Tripla proportione $\frac{3}{1}$ indicat tres Semibreves 𝅜 𝅜 𝅜 ad unum Tactum referendas esse: Ita in Sesquialtera $\frac{3}{2}$ tres Semibreves ad duos Tactus referendas esse denotat. Reperiuntur & alia signa, ut 𝐂 3. O 3. O 3. 𝅝 3_{+} C $_{2+}^{3}$ O $_{2+}^{3}$ ⊙. C$_{+}$ C. 3_{+} C$_{+}^{3}_{2+}$ Vbi tamen notandum, per signum Majoris prolationis ⊙ vel 𝐂, quando omnibus vocibus simul apponitur, notari Sesquialteram; sin verò in una tantummodò voce reperitur, notari augmentationem, vel Subduplam: quod videre licet infra in subsequenti exemplo Nobilis Benedetti Palavicini.

Itali moderni volunt.

In Proportione ad Tactũ unum. { tres 𝅜 𝅜 𝅜 contra duas 𝅜 𝅜 in tẽpore perfecto { majore 𝐂 $_{2}^{3}$ cantari debere. minore C $_{1}^{3}$ tres 𝅗𝅥 𝅗𝅥 𝅗𝅥 loco duarum 𝅗𝅥 𝅗𝅥 }

Quemadmodum enim in Tactu Aequali sub tempore perfecto Majore 𝐂, duæ Semibreves 𝅜 𝅜; sub Minore C, duæ Minimæ, 𝅗𝅥 𝅗𝅥 ad unum Tactum referuntur: Ita sub tempore Majore, nascitur 𝅗𝅥 𝅗𝅥 𝅗𝅥 pro-

portio-

portio trium Semibrevium 𝅜 𝅜 𝅜, & sub Minore, trium Minimarum 𝅗𝅥 𝅗𝅥 𝅗𝅥, ad Tactum unum referendarum: Vtrumq; sub signo $\frac{3}{2}$ (tres Notas in proportione tantùm valere, quantum in Tactu Aequali, duæ valent) denotante, adjungendo tempori perfecto vel minori C. vel majori ¢.

Veram tamen plurimos sua ipsorum præcepta non observare, & indiscretè unum pro altero usurpare video. Quapropter ne superfluis remorentur discentium & canentium animi, omnia in principio exhibita Signa, à Musicis etiam præclarissimis ad hanc usq; horam usurpata (utpotè nihil, nisi non usq; adeò necessarias & utiles, imò intricatas difficultates exhibentia) è tabulis Musicis prorsus tollenda & removenda, atq; in Tripla (𝅜 𝅜 𝅜) unicum hoc Signum $\frac{3}{1}$ vel 3; In Sesquialtera autem (𝅝 𝅗𝅥 𝅗𝅥 𝅗𝅥 𝅗𝅥)$_{2}^{3}$ usurpandum esse, pro tenuiorimeo judicio arbitror.

Ac licet quidam in ea sint opinione, etiam Sesquialteram & in Hemiola Notulas denigratas abolendas esse, cùm & hæ & si quæ aliæ hujus generis sint, per unicam Triplam exprimi possint: Tamen in commodè fieri haud dixero, commodioris si distinctionis ergò in gratiam Canentium certis relinquantur Cantionum generibus: Tripla nempe in Motetis & Concertis; Sesquialtera verò in Madrigalibus, præsertim autem in Galliardis, Courrantis, Voltis & aliis id generis Cantionibus, in quibus celeriori Tactu necessariò opus est, retineatur: Propterea, quod pleræque harum Cantionum tam celerem Tactum requirant, ut pro novitate rei, mihi de novis nominibus, non eum in modum antehac usurpatis, cogitandum fuerit, atq; adeò voce Sextupla vel Tactu Trochaico diminuto rem exprimere conatus sim.

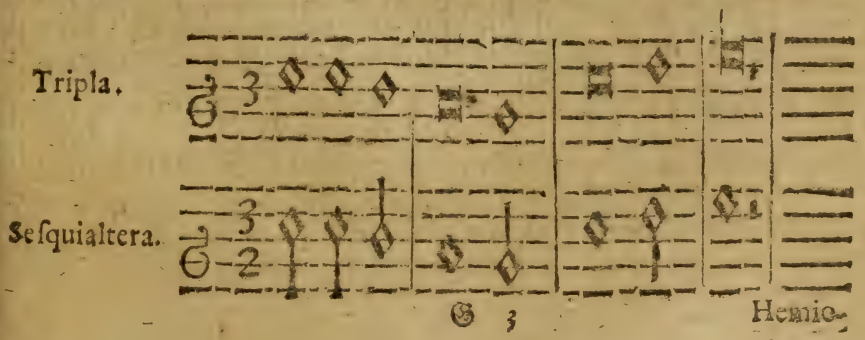

Hemiolam minorem ⁊ præterquam in Sextupla rarò: Majorem verò ubi sensus verborum hoc requirere, & crebra variorum signorum interpositio Cantum interturbare & confundere videtur, hîc usurpari posse puto.

De Signis Proportionatis in Tactu Æquali.

Obs zwar fast vnnötig / de Signis veterum etwas allhier zu erwehnen / Sintemahl deroselben Varietet nicht allein keinen sondern usum, sondern auch nichts anders ist / als eine verjrrung vnd verwirrung / dadurch nicht allein die Jugend in den Schulen / sondern auch offtmahls geübte Musici Vocales & Instrumentales in Capellen perturbirt, remorirt, auch wol gar confundirt werden: So habe ich doch nur allein diese nachfolgende / so auch noch jetziger zeit in etlicher vornehmen Musicorum Neotericorum compositionibus gefunden werden / guter Wolmeynung / vnd insonderheit denen / die es nicht wissen / zum besten / allhier gar kürtzlich berühren / vnd die darzu gehörige Exempla zugleich mit einsetzen wollen: Nicht der Meynung / daß man sich deren gebrauchen solle / sondern damit / wenn etwa solche vnd dergleichen Signa in den Cantionibus vorfallen / ein Cantor sich im Singen / ein Organist im Absetzen vnd sonsten daraus finden können.

Contraria.

1. Dupla, ubi dimidia pars valori Notarum detrahitur: Hujus signa $\frac{2\ 4\ 6\ 8\ 10}{1\ 2\ 3\ 4\ 5}$. quasi dicas, duæ 𝅗𝅥𝅗𝅥 valent tantum unam 𝅗𝅥. &c.

2. Quadrupla, ubi quarta pars valori detrahitur sub signis $\frac{4\ 8\ 12}{1\ 2\ 3}$.

Subdupla, quæ Notas in duplo auget, habetq; signa $\frac{1\ 2\ 3}{2\ 4}\ \frac{4}{6}\ \frac{}{8}$; quasi dicas, una 𝅗𝅥 valet tantum, quantum duæ aliæ 𝅗𝅥𝅗𝅥.

Subquadrupla, ubi Notarum valor in quadruplo augetur, sub signis $\frac{1\ 2\ 3}{4\ 8\ 12}$ &c.

1. Vox, quæ est Subjectum.

2. Vox Simplex.

Dupla.

Subdupla.

Quadrupla.

Subquadrupla.

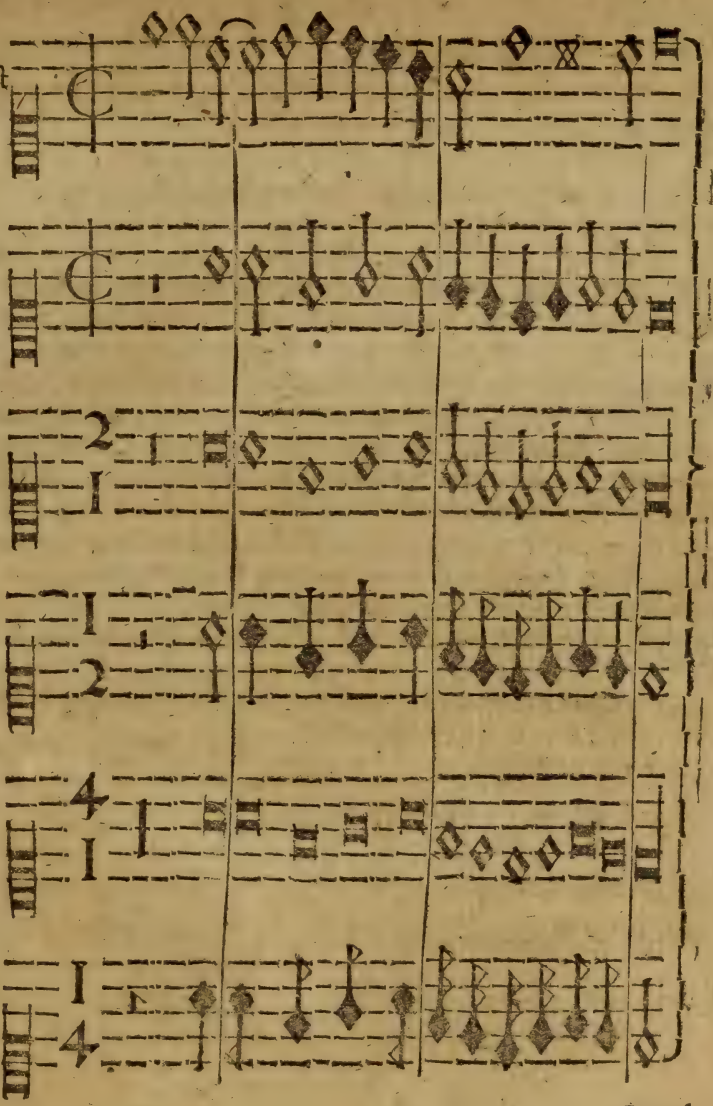

Quod

Quod si Signa ista & vulgaria & proportionata variantur, videndum est, quod nam Signum initiò sit præscriptum.

1. Si C Signum Madrigalium initio præscriptum reperitur, & in media cantione adscripta sint Signa proportionis Duplæ, vel Signa Diminutionis ¢ C 2. ☽: Alßdann gilt eine Longa 𝅜 2. Schläge/ Brevis 𝅜 einen Schlag/ 𝅗𝅥 einen halben/ ♩ ein viertel/ vnnd also fortan eine jede Nota nur jhren halben natürlichen Valorem. Sin verò Signa proportionis Quadruplæ, vel ¢ 2. ☽, quæ vocantur Diminutionis diminutæ, reperiuntur, so gilt eine 𝅜 nur 1. Schlag/ 𝅗𝅥 einen halben/ vnd also fort/ eine jede Nota den vierdentheil weniger/ als sonsten: wie hierunter aus des Seiffæ Durandæ, vnd Benedicti Palavicini exemplis zu ersehen.

2. Quod si ¢ Signum Motectarum initio præscriptum fuerit, tunc ¢ 2. ☽ auferunt tantum dimidiam partem, nam C 2. ☽ ¢. diminuunt C; & ¢ 2. ☽ rursum diminuunt ¢. Das C aber ist alßdenn/ wenn es gefunden wird/ ein Signum augmentationis, vnnd augirt in duplo; Das eine 𝅜 gelte 4. eine 𝅗𝅥 2. Schläge/ vnd so fortan: De quo vide Exemplum Iacobi Händelii.

Neben dem aber mus auch erinnert werden/ daß ich in meinen ersten Teutschen/ so wol als in den Hymnis den Choral in Cantu an etlich wenig örtern mit ligaturis (damit die applicatio Textus desto besser darin zu observiren seint möchte) gesetzt/ darbey aber diß Signum Diminutionis C 2. gezeichnet: ad notandum, daß alle folgende Noten die helffte von jhrem rechten vnd gewöhnlichen Valore verlieren/ welches dann auch aus denen darzugesetzten Stimmen leichtlich abzunemen ist.

Iacobi

Ex Motectis Iacobi Händels: Subsannatores à 4.

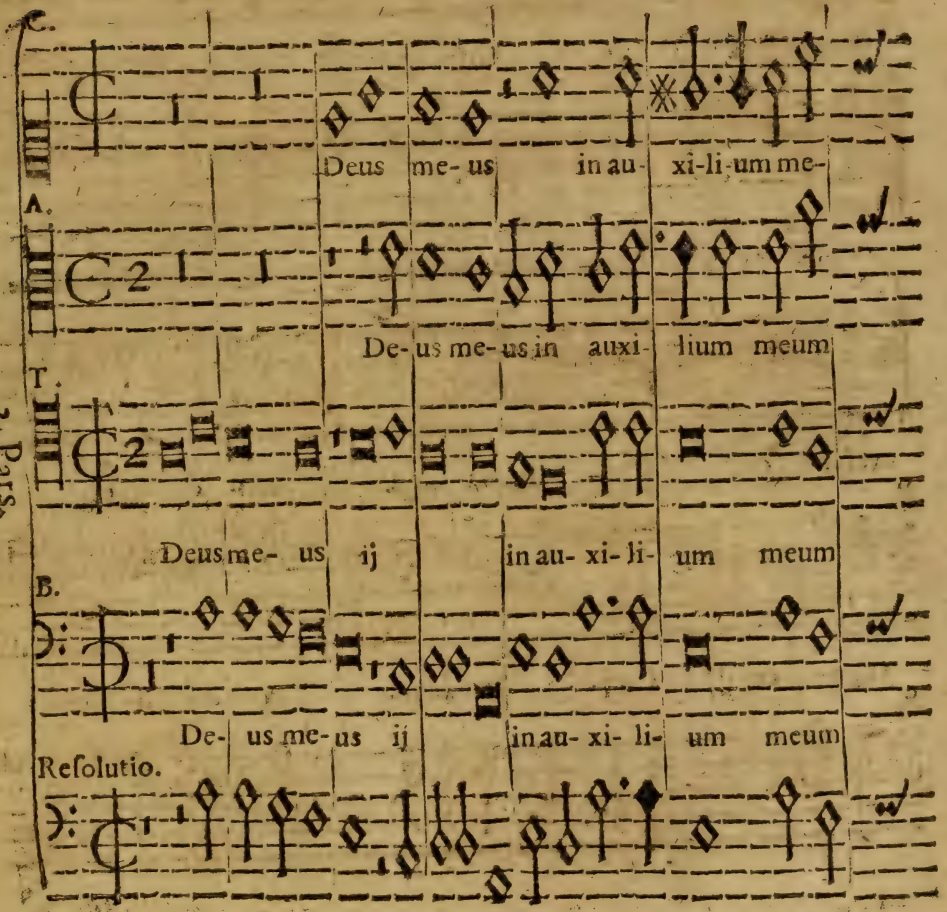

um re-

C.

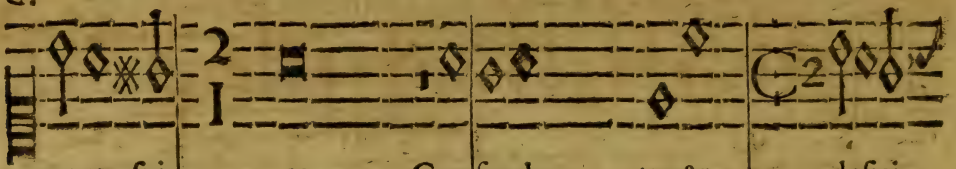

um re- ſpi- ce, Con fundan- tur & defici-

A.

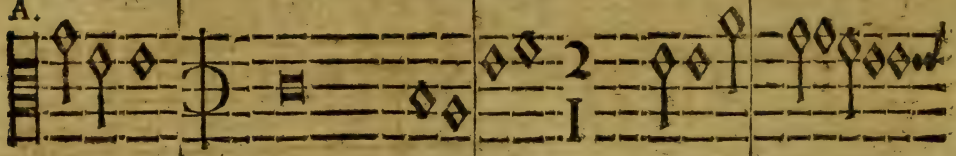

reſpi- ce Con- fundan tur & defici- ant detrahẽtes

T.

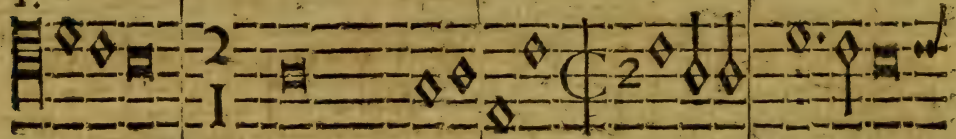

reſpi- ce Con- fundan tur & defi- ci ant

B.

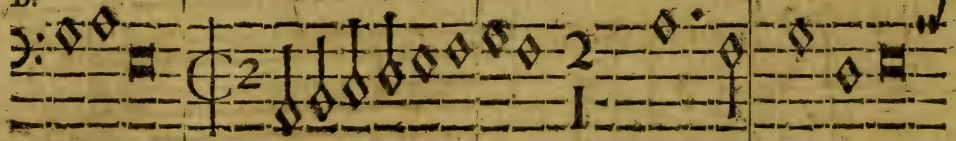

reſpi- ce Con- fun dantur & de fi- ciant

R.

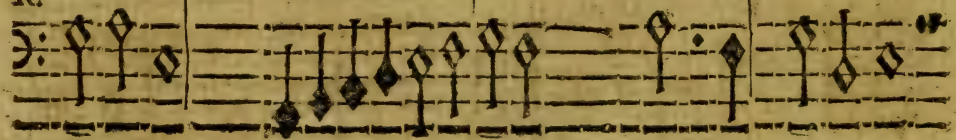

ant,

C.

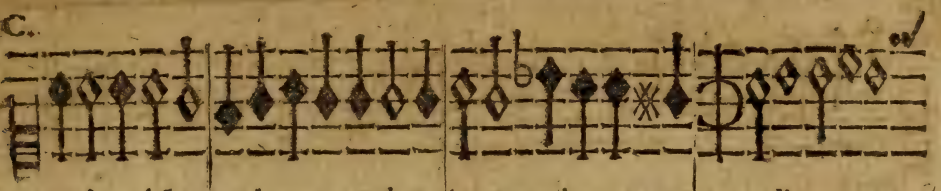

ant, detrahẽtes a-nimæ meæ, detrahentes animæ me- æ, ij

A.

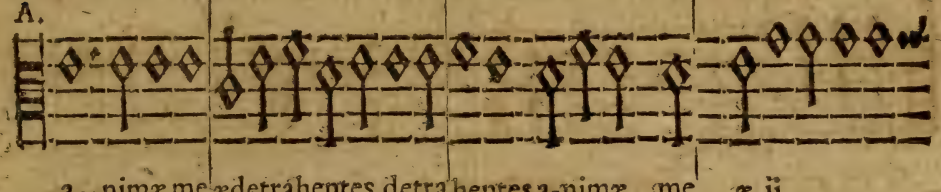

a- nimæ meæ detrahentes, detrahentes a-nimæ me æ, ij

T.

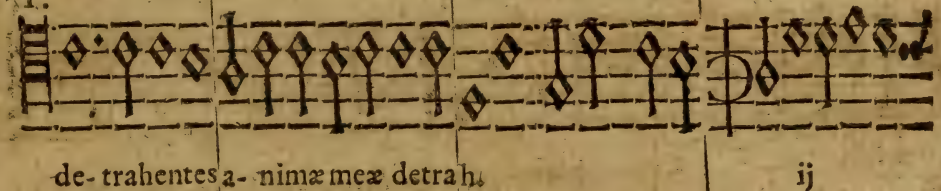

de- trahentes a- nimæ meæ detrah. ij

B.

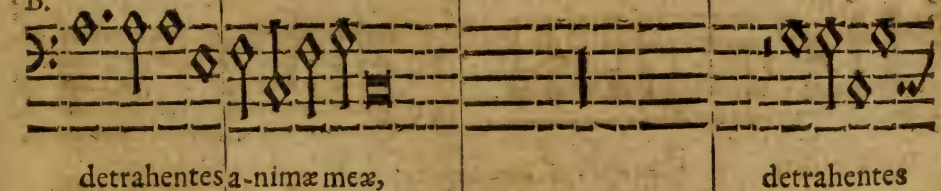

detrahentes a-nimæ meæ, detrahentes

R.

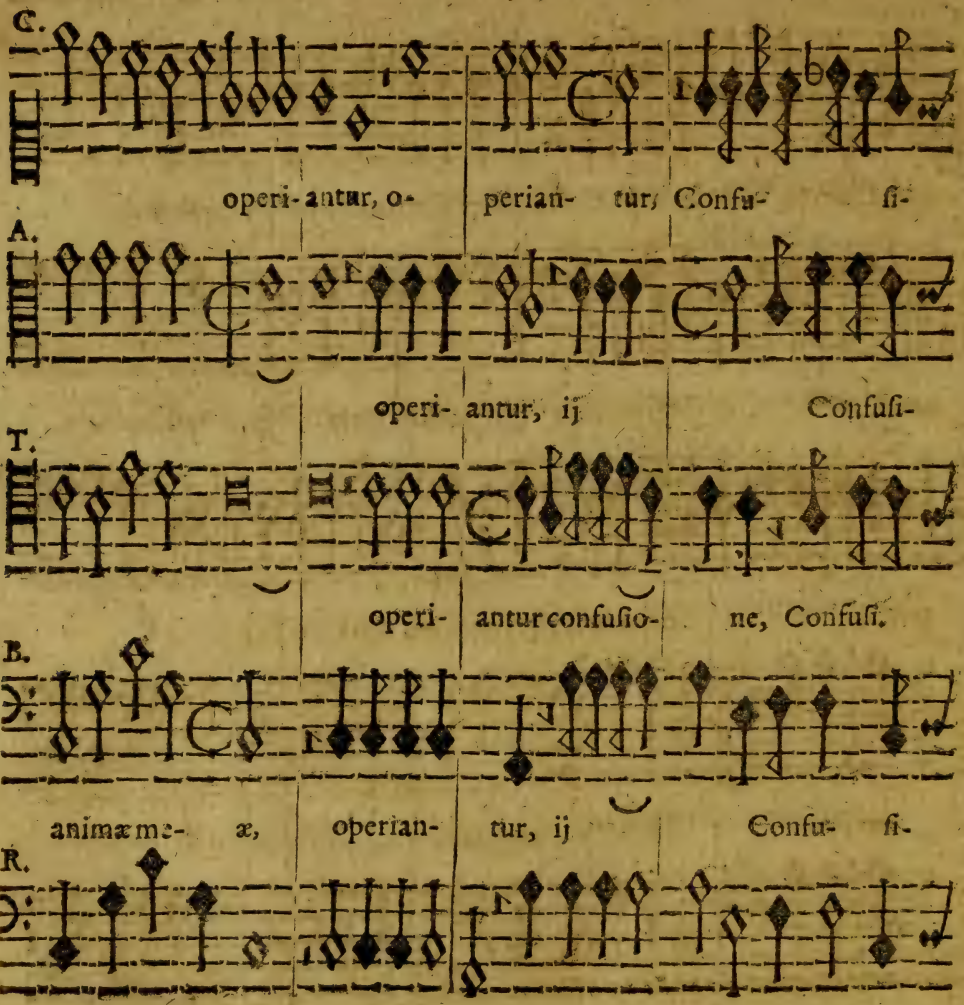
C.
operi- antur, o- perian- tur, Confu- si-
A.
operi- antur, ij Confusi-
T.
operi- antur confusio- ne, Confusi.
B.
animæ me- æ, operian- tur, ij Confu- si-
R.
one,

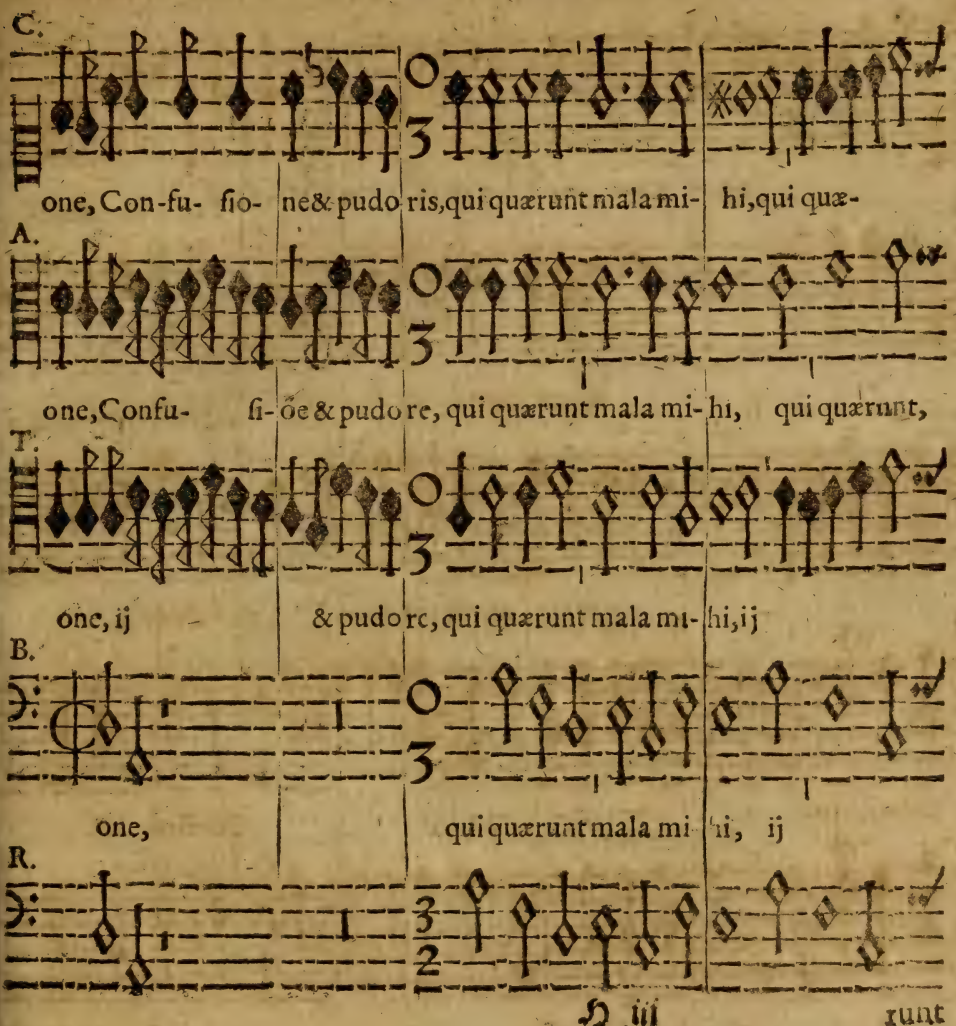
C.
one, Con-fu- sio- ne & pudo ris, qui quærunt mala mi- hi, qui quæ-
A.
one, Confu- si- one & pudo re, qui quærunt mala mi- hi, qui quærunt,
T.
one, ij & pudo re, qui quærunt mala mi- hi, ij
B.
one, qui quærunt mala mi- hi, ij
R.
iij runt

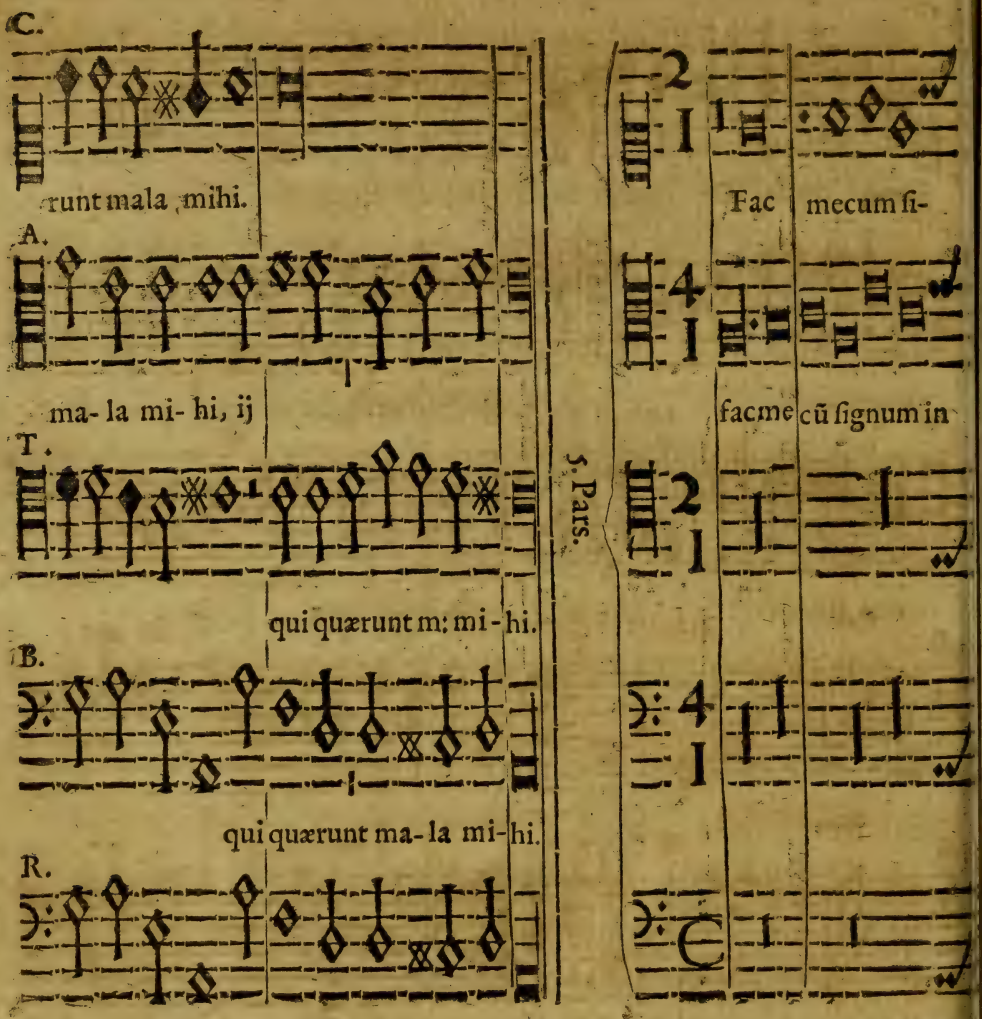
C.
runt mala mihi.
Fac mecum fi-
A.
ma- la mi- hi, ij
facme cũ ſignum in
T.
5. Pars.
qui quærunt m: mi- hi.
B.
qui quærunt ma- la mi- hi.
R.
gnum

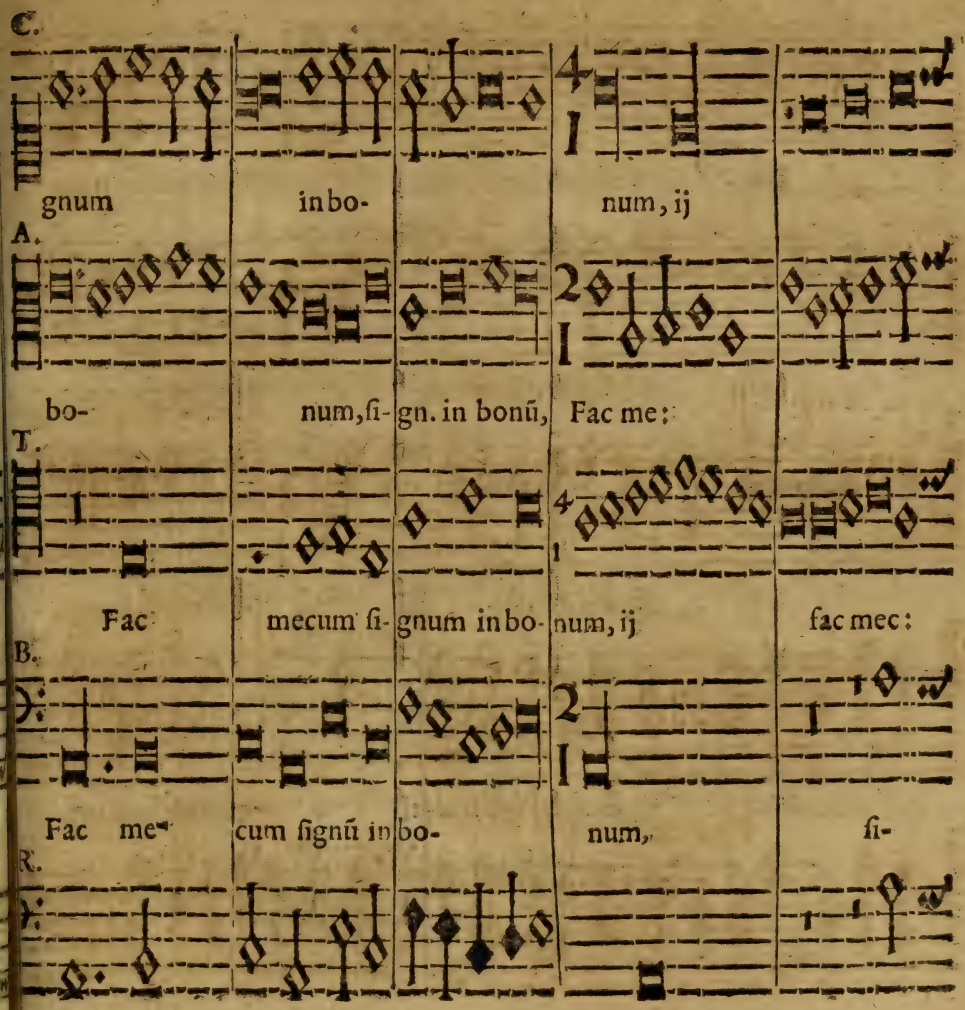
C.
gnum
in bo-
num, ij
A.
bo-
num, si-
gn. in bonũ,
Fac me:
T.
Fac
mecum si-
gnum in bo-
num, ij
fac mec:
B.
Fac me-
cum signũ in bo-
num,
si-
R.

ut

C.

ut vi- deant, vi- deant, ij qui oderunt me

A.

ut vi- deant, vi- deant, ij qui oderunt me

T.

ut vi- deant, ij ij qui oderunt me,

B.

gnũ in bonũ, ut vi- deant, vi- deant, ij qui oderunt me,

R.

& confun-

C.

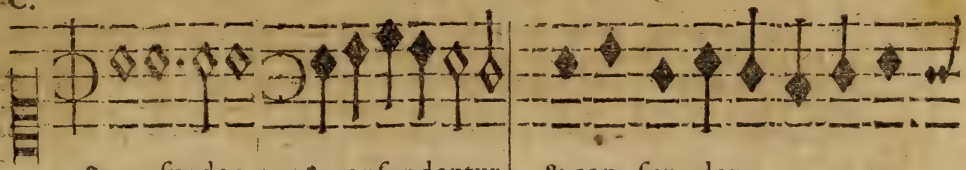

& confundan tur,& confundantur, & con- fun- dan-

A.

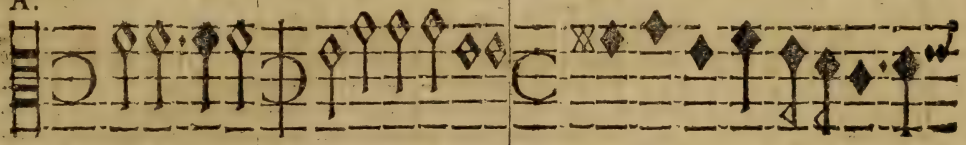

& confundan-tur,& confundantur, & con-fun-dan-

T.

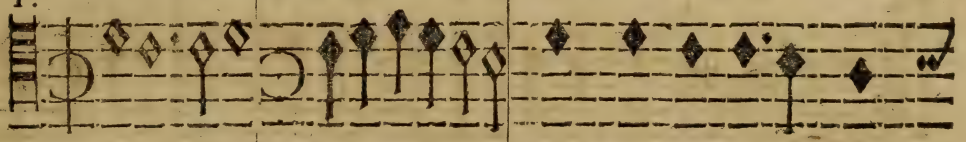

& confundan-tur,& confundantur, & con- fun-dan-

B.

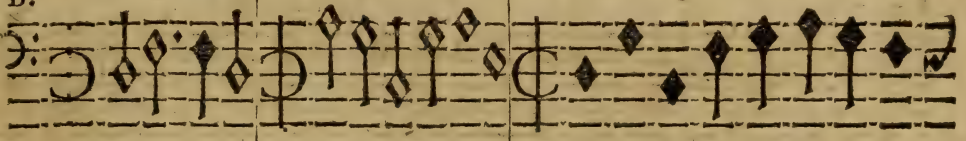

& confundan-tur,&confundantur, &con- fun- dan-

R.

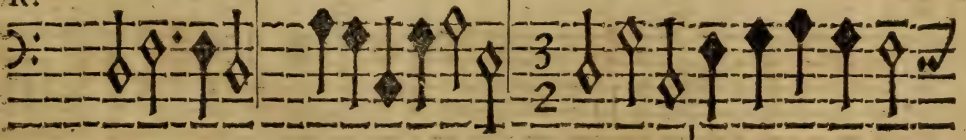

C.

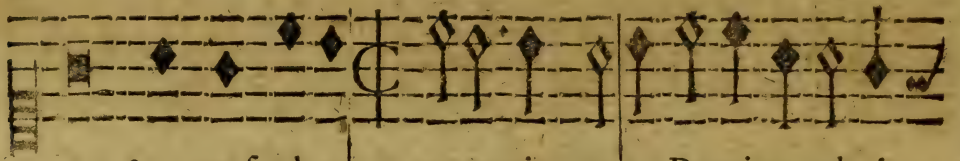

tur, & con fundan- tur, quoni- am tu Do-mi-ne ad- ju-

A.

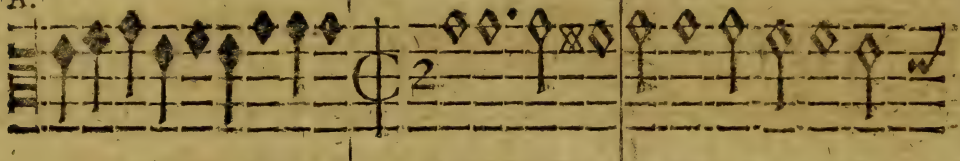

tur & confundan- tur, quo-ni- am tu Do-mi- ne ad- ju-

T.

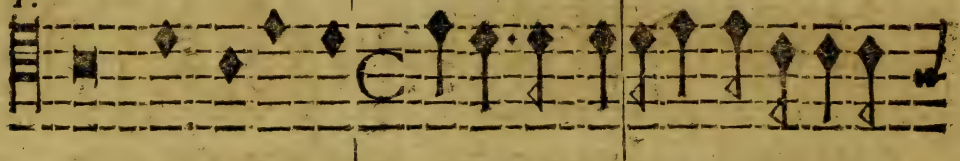

tur, ij tur, quo-ni- am tu Do- mi- ne ad ju-

B.

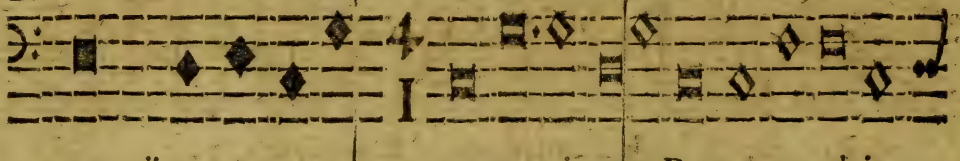

tur, ij tur, quo-ni-am tu Do- mi- ne ad ju-

R.

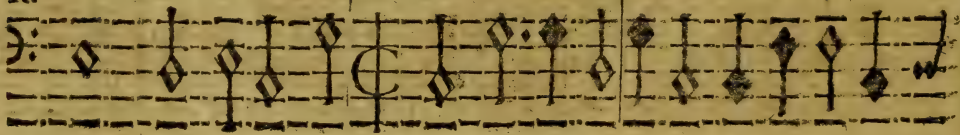

visti

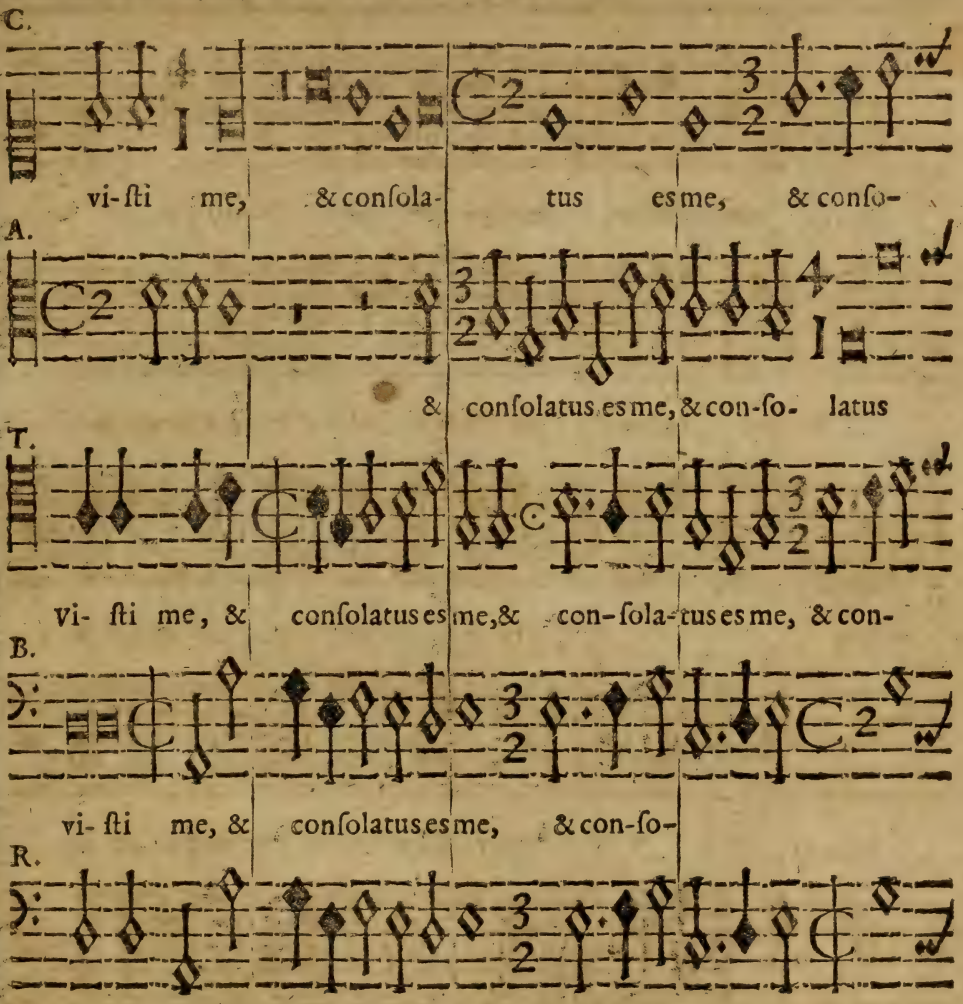
C.
vi-ſti me, & conſola- tus es me, & conſo-
A.
& conſolatus es me, & con-ſo- latus
T.
vi- ſti me, & conſolatus es me, & con-ſola-tus es me, & con-
B.
vi- ſti me, & conſolatus es me, & con-ſo-
R.

C.

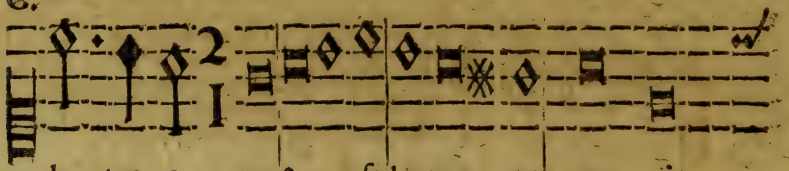

la- tus es me, & conſo la-tus es me, ij

A.

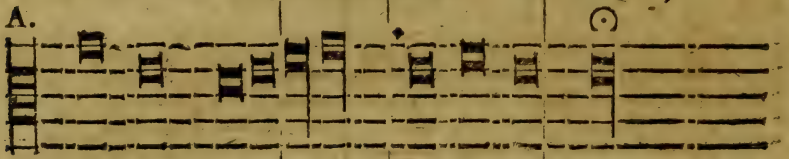

es me, & conſo- la- tus es me.

T.

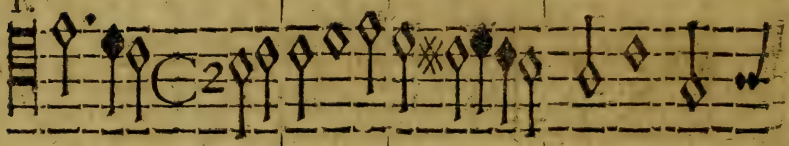

ſolatus es me, & conſo la-tus es me, ij

B.

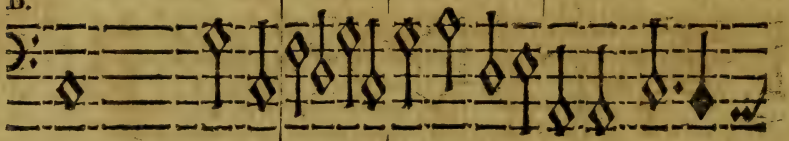

& con-ſo-la-tus es me & con-ſo-la-tus, ij

R.

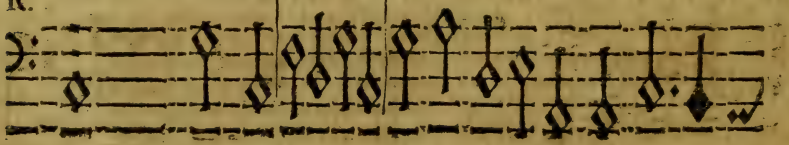

es me.

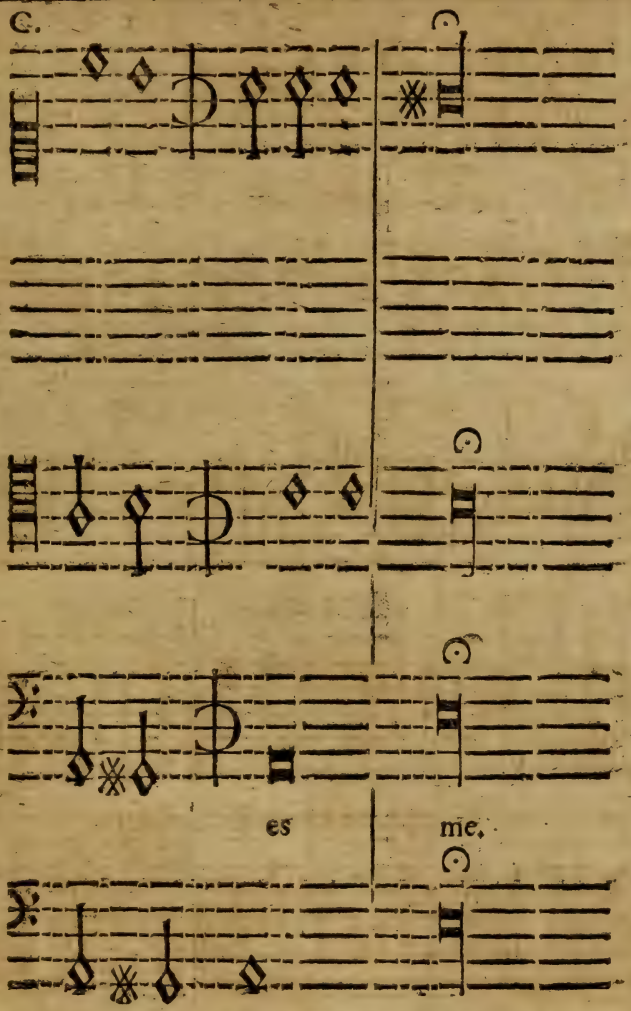
es
me.

Misero te &c. Nobilis Benedetti Palavicini à 5.
In Gemma Musicali Lib. 3. Num. 48.

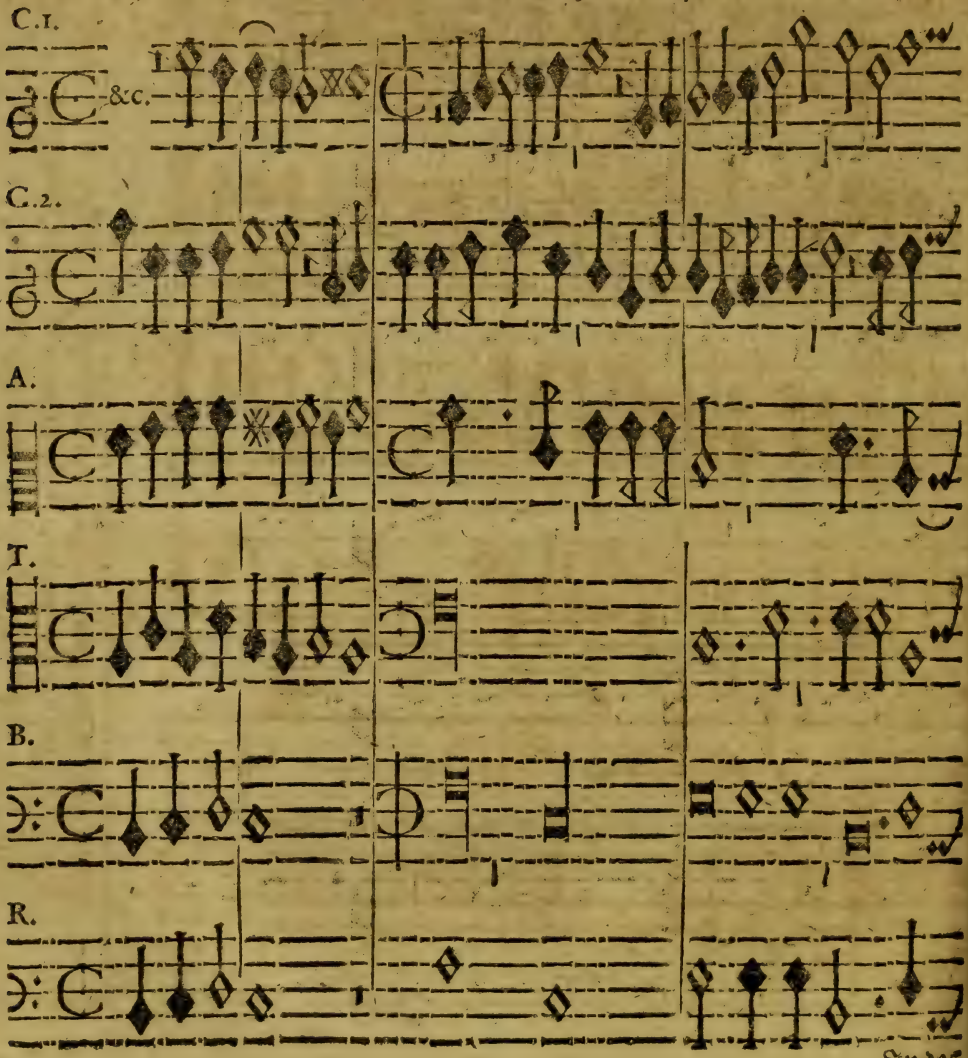

Index

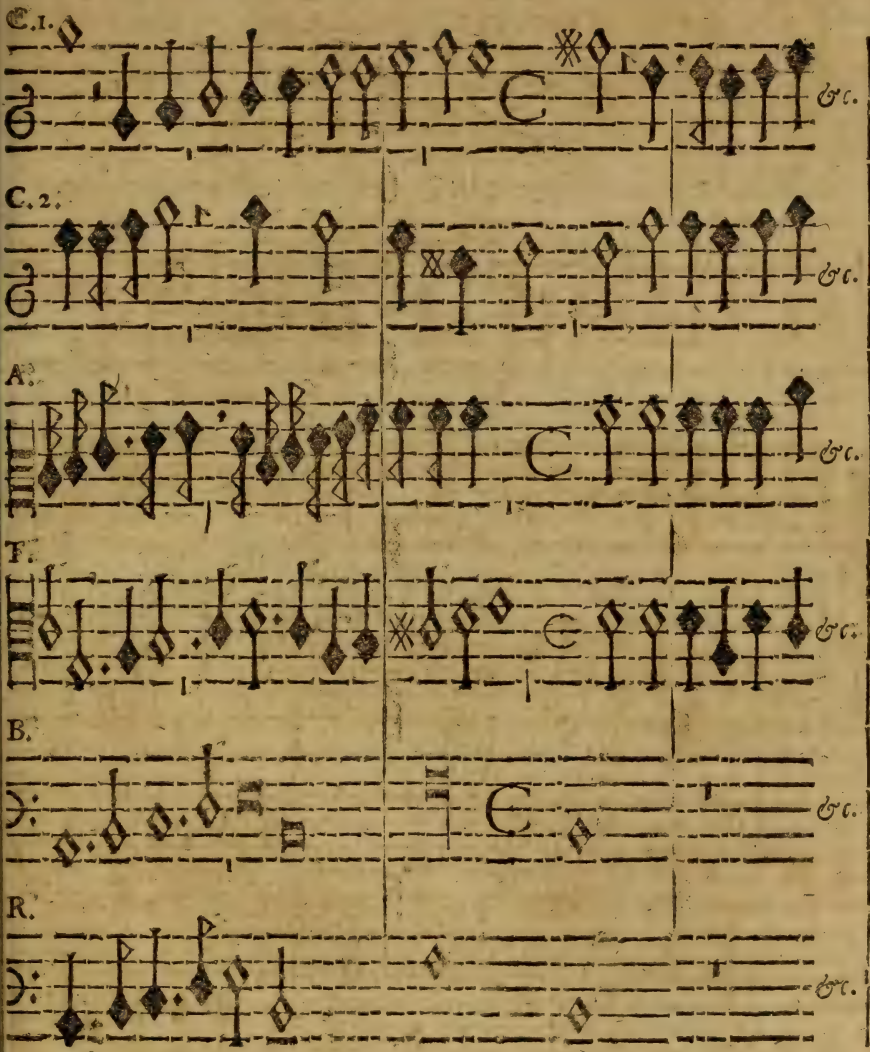

In des Metalli primo libro, wird im 2. Madrigal biß nachfolgende gefunden: Welches, (ob gleich darinnen gar wunderliche Signa, dergleichen in der Alten nicht verhanden) Ich auch mit hieher setzen wollen.

Felice

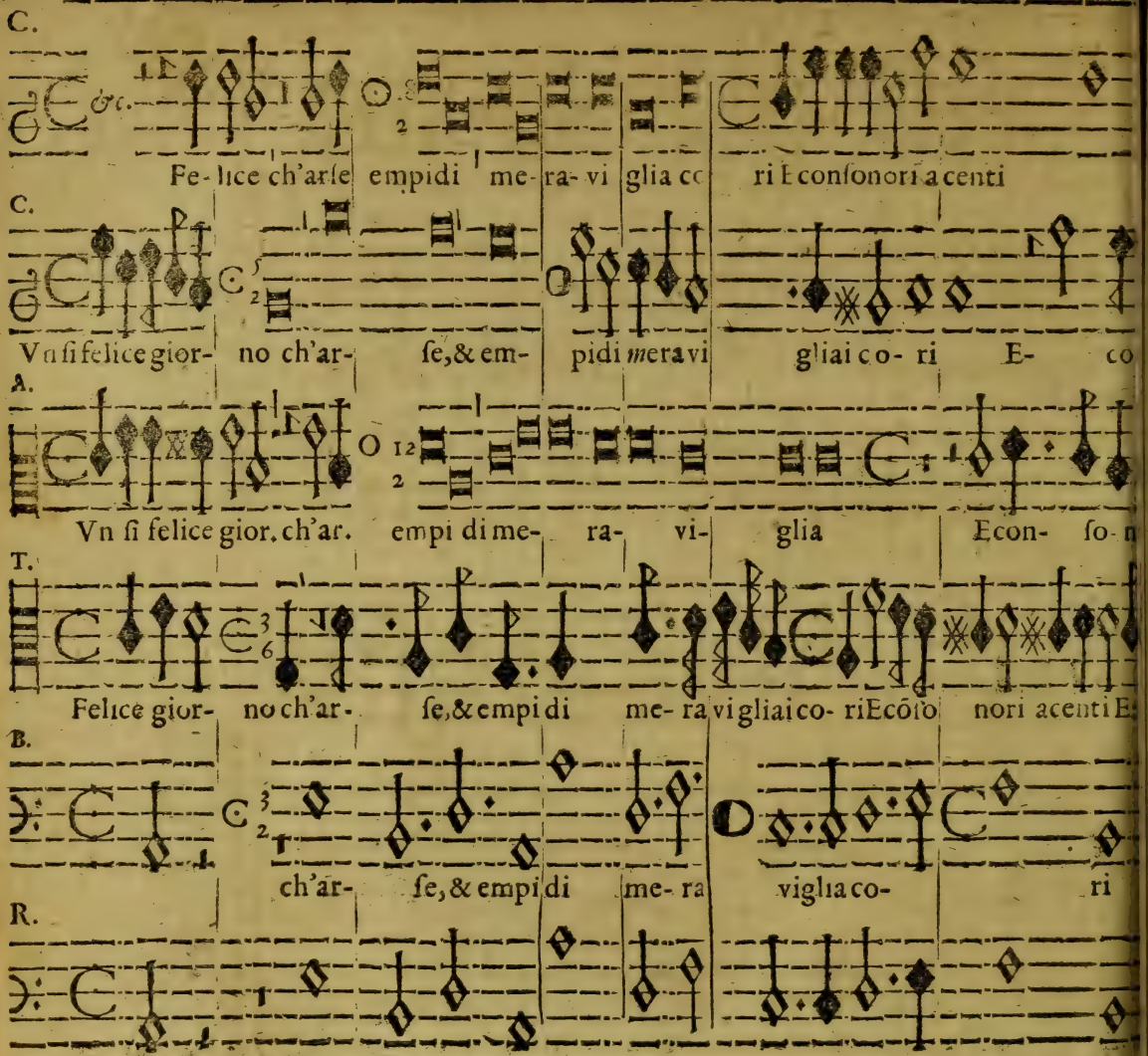
C.
Fe- lice ch'arſe empidi me-ra- vi glia cc ri Econſonori a centi
C.
Vn ſi felice gior- no ch'ar- ſe,& em- pidi meravi gliai co- ri E- co
A.
Vn ſi felice gior. ch'ar. empi di me- ra- vi- glia Econ- ſo- n
T.
Felice gior- no ch'ar- ſe,& empi di me- ra vigliai co- riEcōſo nori acenti E
B.
ch'ar- ſe,& empi di me- ra viglia co- ri
R.

De SEXTUPLA, seu Tactu Trochaico Diminuto.

SExtuplā, prout veteres eam usurparunt, jam omninò exolevit: hac verò tempestate, Sextuplā appellari vellē, quando sex Semi minimæ ad unū tactum referuntur, unde & â quibusdam, infra vel supra tres vel sex Semi minimas scribitur numerus ternarius. 3. hoc modo. 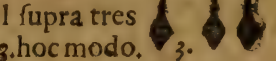

Ich befinde aber ausser diesem noch dreyerley Arten / bey den Italis vnd Britannis, wie vnd welcher gestalt solche Sextuplæ designiret vnd gezeichnet werden könten. Alß:

1. In der 1. Art/werden die Noten / gleich wie in Hemiola Minore, alle Schwartz gesetzet / welche / als hiefornen bey dem Tempore perfecto majore ¢ erinnert/ offn doppelten Tact alla Breve gerichtet/ aso/ daß drey Minimæ denigratæ oder Semibreves cum Minima denigrata in depressione Tactus, die folgende drey aber in elevatione gesungen vnd geklungen werden müssen: Das Signum ist $^{6}_{1}$ zu bedeuten / daß sechs Semiminimæ, oder Minimæ denigratæ zu einem gantzem Tact erfordert werden.

2. In der andern Art (so von den Italis vnd Gallis in jhren Courranten, Sarabanden vnd andern dergleichen Sachen mehrertheils in acht genommen wird) werden Minimæ & Semiminimæ, ebener massen / wie in der ersten Art die Semibreves & Minimæ denigratæ gebraucht. Das signum ist $^{6}_{4}$ anzuzeigen/ daß 6. Semiminimæ so viel als sonsten viere an der Zahl/ gelten müssen.

Wiewol die Galli vnterschiedene Tact darbey führen / nach Art eines jeden Tantzes. Darvon in meiner Terpsichore Musarum Aoniarum weitleuffiger tractiret worden.

Exempla Sextuplæ in Pavanis Anglicis & aliis Britannorum & Gallorum Cantionibus; Item, in V. parte Musar. Sioniar. Germanic. Numer. 156. 158. 157. &c. In Hymnodia Num. 134. 135. In Megalynodia Num. 14. & in Terpsichore plurima reperiuntur.

3. Die 3. Art/ habe ich noth halben selbsten nach meiner Wenigkeit erfinden müssen. Deñ dieweil ich gesehen vnd vermercket/ das solches (als in meiner Polyhymnia II. daß Omnes gentes) jhrer etlichen ziemlich schwehrē für komen/ dahero auch mich besorget/ es nicht wol ohne Confusiones abgehen möchte; Wñ demnach in meinem Te Deum laudamus à 22. & 26. Tertia parte, daß/ Tu Rex gloriæ Christe, auch ad Tactū æqualē Sextuplæ (dahin ich es deñ gantz vnd gar

gerichtet) mensurirt werden solte: Vnd aber etlichen / besorab in Schulen gar sehr schwehr vnd fast vnmüglich vff solchen Tact zu bringen seyn möchte / so habe ich vff ein ander mittel dencken müssen / welcher gestalt solche Sextuplæ zu signiren vnd zu notuliren seyn / damit beyde Tactus æqualis vnnd Inæqualis nach eines jeden Commod . vnd guten gelegenheit hierunter observiret vnd in acht genommen werden könten. Vnd derowegen sub Signo prop. Sesquialterius $\frac{3}{2}$ die Semibreves vnnd Minimas 𝅗𝅥 𝅗𝅥 geschrieben / darmit bey denen / so des andern Tacts nicht gewohnet / der rechte Tactus Inæqualis Trochaicus Sesquialterius prop. (doch gar geschwinde) gehalten / vnd Confusiones verhütet würden.

Damit aber auch der rechte Tactus Sextuplæ æqualis bißweilen / sonderlich bey den jenigen so hierumb wissenschafft haben / vnd dessen albereit ziemlicher massen gewohnet seyn / gar füglich observirt werden könte: So habe ich das signū Diminutionis Diminutæ, nemlich das 𝅘𝅥 vor das Signum Sesquialterius $\frac{3}{2}$ vorher gesetzt / anzuzeigen / daß man in solcher proportione eben so wol / als sub tempore Majore perfecto 𝅝 , den Tactum alla Breve gebrauchen könne / also / daß der eine Tactus Sesquialterius in depressione, der ander aber in Elevatione Tactus musicirt werde. Darumb ich dañ auch zu mehrer nachrichtung die beyde Tactus Inæquales zusammen zwischen einem Strichlein / so darunter bey die Noten gezeichnet / comprehendirt vnd begriffen habe.

Es könte zwar auch gar wol seyn / daß hierinnen der Tactus Inæqualis allezeit observirt, vnd (wie die Frantzösische Tantzmeister in jhren Couranten, Sarabanden, vñ andern dergleichen Täntzen im gebrauch haben) gar geschwind gehalten würde / welchs auch weniger Zuthuns habe / vnd richtiger were / Inmassen in meiner Megalynodia Num. 14. Im Sicut erat darbey notiret zu befinden: Aber mir gefelt der Tactus æqualis in solcher Art / daß zween Inæquales Tactus in einen Aequalem gebracht werden / vngleich besser / ne creberrimâ manus & brachii commotione spectatoribus risum & auditoribus tœdium excitemus, ansamq́, vulgo cavillandi & convitiandi exhibeamus.

Vnd daher köndte auch die Sextupla gar wol Tactus Trochaicus Diminutus genennet werden: Quia quemadmodum in Trochaico Simplici Sesquialtero, tres tantummodò Minimæ vel Semiminimæ uno Tactu mensurantur; Ita hîc, sex Minimæ vel Semiminimæ ad unum Tactum referuntur; quarum tres depressioni, tres verò elevationi respondent. Vnde Tactus fit æqualis, hoc modo.

Valet:

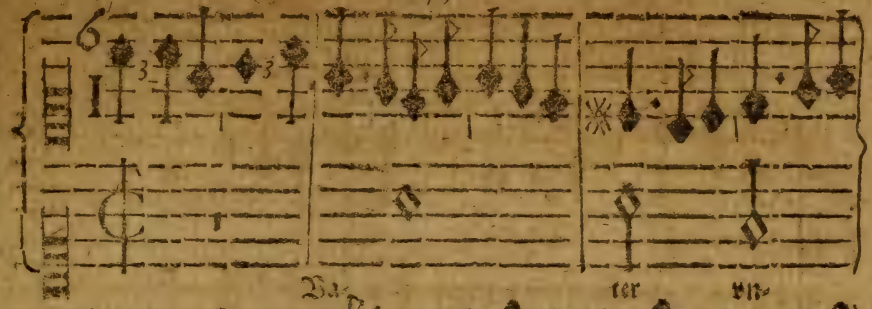

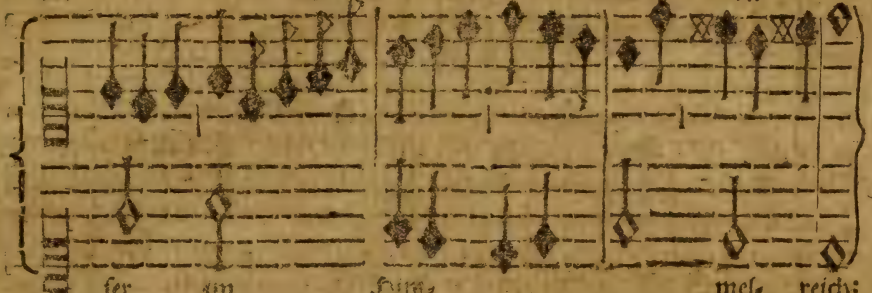

Vnd dergestalt kan man alle Prop. Triplas vñ Sesquialteras in den Teutschē Choral Psalmē vñ allē andern Cantionibus aus dē Tactu Inæquali ad Tactum Aequalē richten vnd gar leicht bringē; wie aus folgenden Exempeln zuvernemē:

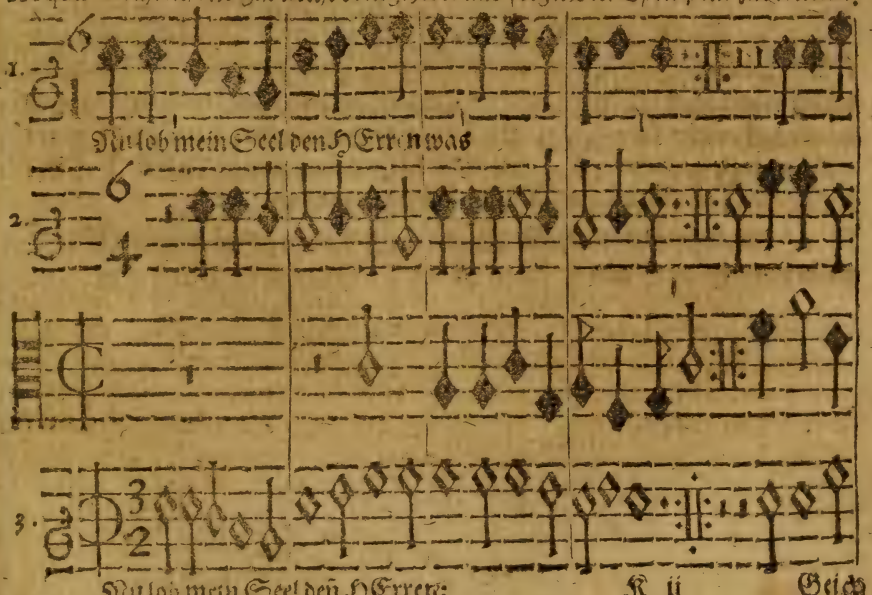

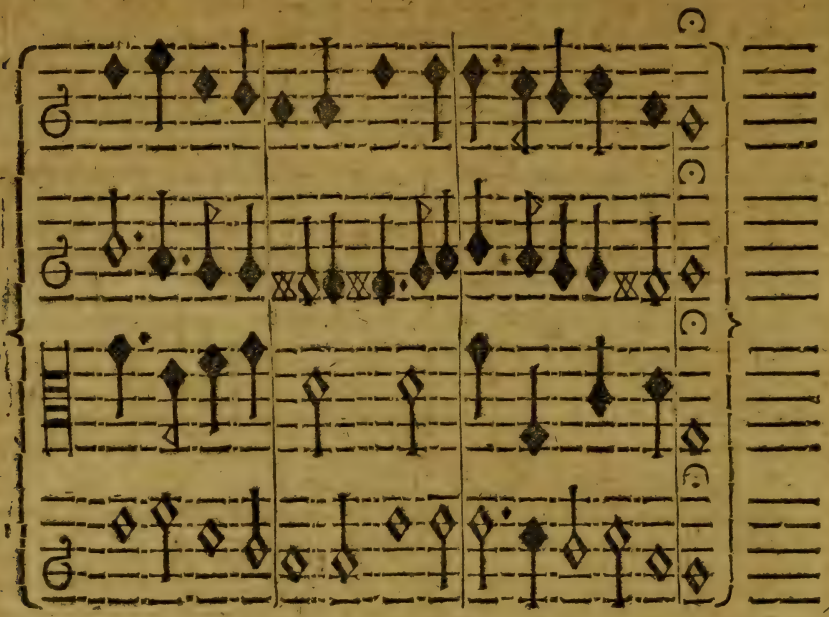

4. Gleich jetzo / alß dieses werck allbereit beym Drucker so weit fertig / kommen mir aus Italia des Ioannis Fergusii Motetten zu handen / darinnen ich befinde / daß er sich in etlichen / der Zahlen $\frac{6}{2}$. gebrauche / dergestalt / das 6. Minimæ nicht mehr als 2. ◊ ◊ gelten / vnd derwegen 3. Minimæ ◊ ◊ ◊ gegen ein einzige ◊ gerechnet / ♩ vnd die 6. Minimæ ad unum Tactum æqualem ♩ absolvendum müssen gesungen werden.

Welches also die vierdte Art / deren ich dann auch zu mehrer vnd besserer nachrichtung etwas aus derselben Motett allhier mit einsetzen wollen.

Incipi-

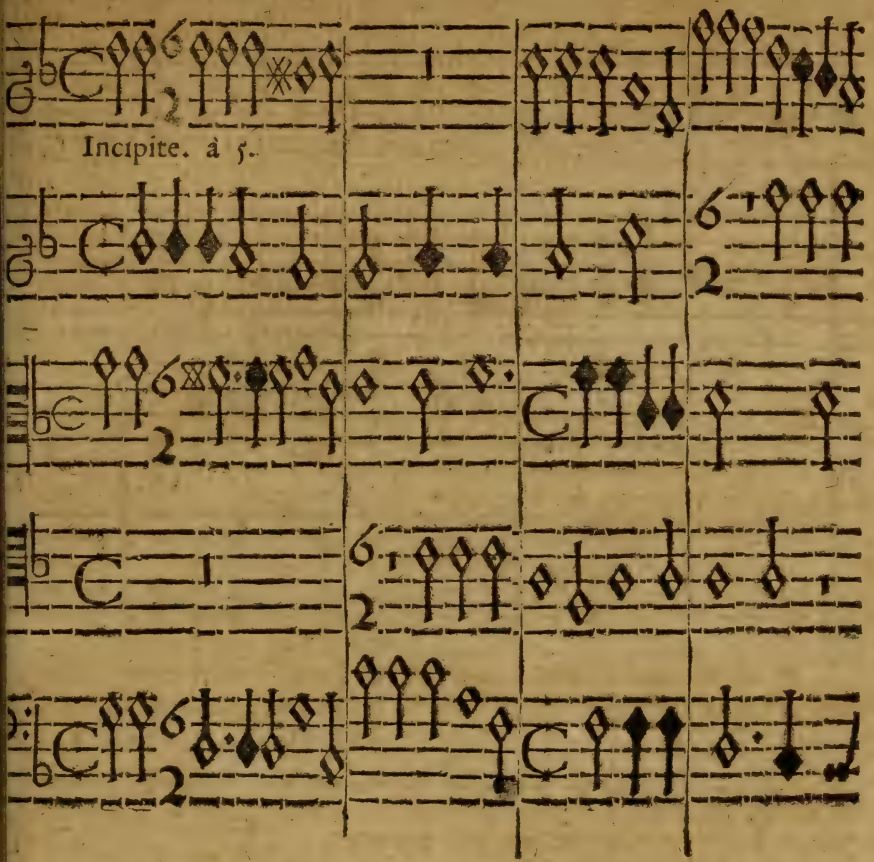
Incipite. à 5.

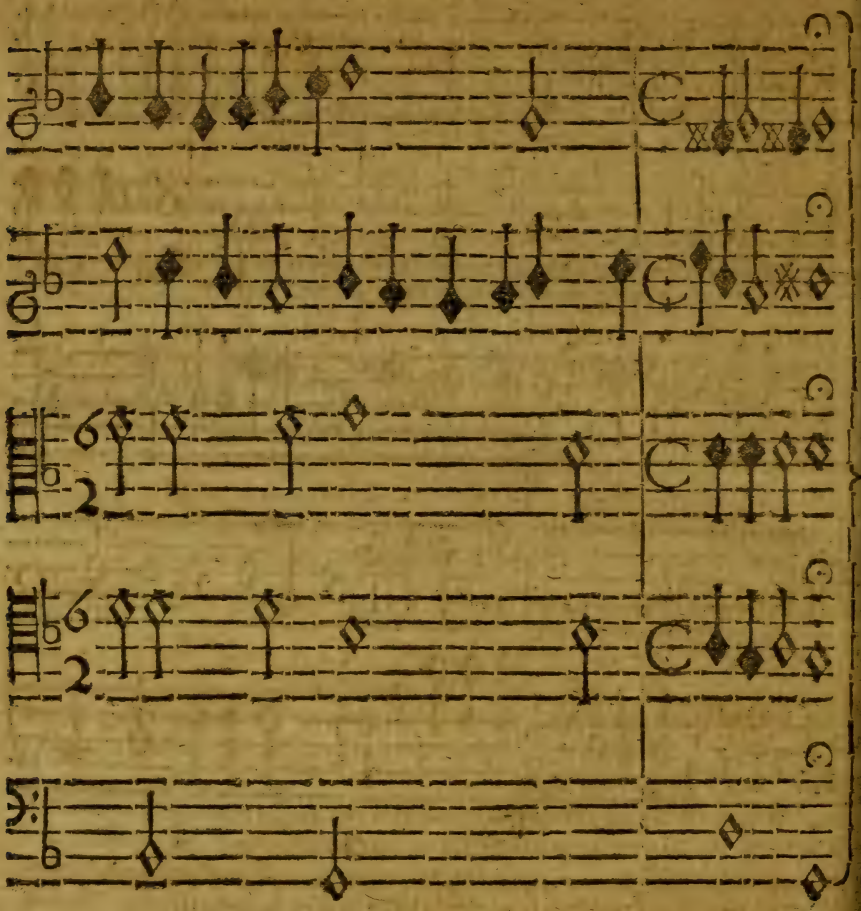

Concluſio.

Alle weitläufftigkeit vnd mühſelige Beſchwehrligkeit in modo Signationis zuvermeyden könte man meinem einfältigen gutdüncken nach/den gantzen Tractat de Signis & Tactu gar kurtz vñ richtig in folgender Tabell (doch vff eines anderen verbeſſerung) alſo faſſen/vnd alle andere Signa gäntzlich fahren laſſen.

Tactus

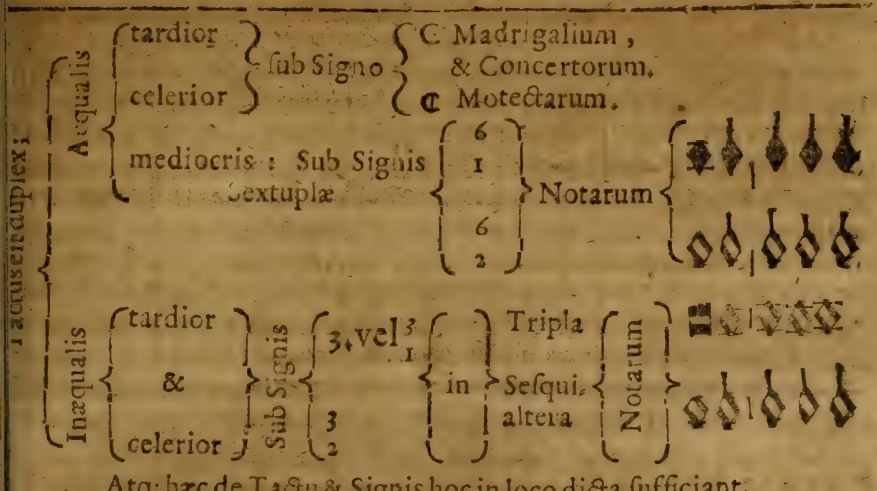

Atq; hæc de Tactu & Signis hoc in loco dicta sufficiant.

Das VIII. Capittel.

De Tactus seu Mensuræ variatione in Cantilenæ tum progressu tùm egressu

Vff was massen etliche Variationes vnd Verenderungen in depressione & elevatione Vocis & Tactus angestellet werden können.

TAntus non est præcipitandus: sit enim confusio totius Symphoniæ etiam jucundissimæ. Ad Tactum autem productiorem harmonia fit ratior, & meliùs percipitur.

Mensuræ etiam servanda est æqualitas, ne harmonia deformetur elturbetur: Nam sine lege & mensura canere, est Deum ipsum offendere, qui omnia numero, pondere & mensura disposuit, ut Plato inquit. Sed amen pro ratione Textus interdum tardiore Tactu, interdum celeriore er vices uti, singularem majestatem & gratiam habet, & Cantum mirifiè exornat.

Nec minorem Venerem harmoniæ & Cantilenis conciliat, variatio Vocum humanarum & Instrumentalium, si interdum vivaciore, interdum remissiore voce Cantilenæ concinantur. (*In Thesibus Quit screiveri.*)

Etliche

Etliche wollen nicht zu geben/daß man in compositione alicujus Cationis zugleich Motettische vnd Madrigalische Art vntereinander vermischen solle. Deroselben Meynung ich mir aber nicht gefallen lasse; Sintemahl es d Motecten vnd Concerten eine besondere lieblich: vnnd anmütigkeit gibt vn conciliiret, wenn im anfang etliche viel Tempora gar pathetisch vnd langsam gesetzet seyn/hernach etliche geschwinde Clausulen daruff folgen: Bald wied vmb langsam vnd gravitetisch/bald abermahl geschwindere vmbwechselung t einmischen/damit es nicht allezeit in einem Tono vnd Sono fortgehe/ sonde solche vnd dergleichen verenderungen mit eim langsamen vnd geschwindē Ta So wol auch mit erhebung der Stimmen/vnnd dann bißweilen mit gar still Laut mit allem fleiß in acht genommen werde/wie kurtz vorher angezeiget word

Præterea cùm non admodum plausibile & gratum, quando Cantor Organicines & alii Instrumentales Musici Oppidani pro more consu statim ex penultima cujusq; Cantionis Nota, in finalē ultimam fine n rula aliqua deproperant, monendos hîc esse puto, qui adhuc ex Princ aulis & aliis benè constitutis Choris Musicis hoc non observarunt, dim aliquantum in penultima, qualis quantaq; etiam illa sit, commorati quartum, quintum vel Sextum usq; Tactum canendo consistant, & deh in ultima demum desinant. Cantione ad finem deductâ, reliquæ vo omnes ad voluntatem & nutum Directoris vel Chori præfecti pariter c sileſcant: nec Tenoristæ in Quinta supra Bassum vel fundamentum (in ut plurimùm finis Tenori constituitur) vocem suam in longum, sile Basso protrahant: Sed si Bassus per duo vel quatuor Tactus longius protrahatur, ornamentum & gratiam Cantilenæ conciliari, nemo est negare possit. G. Q.

Das IX. Capittel.

De Cantilenarum transpositione.

Wie vnd vff was massen etliche Cantion im absetzen transponirt werden müssen.

OB zwar ein jeder Gesang/welcher hoch Claviret, das ist/da im Baß da vff der ander oder dritten Lini von obē an zu zehlen/oder das D/: vff der dritte

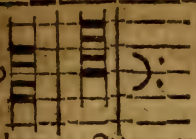

also befunden wird; Wenn er b mol, per quartam inferiorem in durum; Wenn er aber ♮ dur, per quintam inferiorem in mollem, naturaliter in die Tabulatur oder Partitur von Organisten / Lautteniſten vnd allen andern / die ſich der Fundament Inſtrumenten gebrauchen / gebracht vnnd tranſponiret werden muß: So befindet ſich doch / daß in etlichen Modis, Als in Mixolydio, Aeolio vnd Hypojonico, wenn ſie per quintam tranſponiret, eine languidior & pigrior harmonia propter graviores ſonos generiret werde: Darumb es dann vngleich beſſer / vnd wird auch der Geſang viel friſcher vnd anmuthiger zuhören / wenn dieſe Modi per quartam ex duro in durum tranſponiret werden.

Dieweil aber ſolches den Organiſten nicht allein ſchwehr vnnd vnbequemlicher zuſchlagen / ſondern auch an etlichen örthern eine vnliebliche Harmoniam von ſich gibt; Wenn nemlich das ♭ mit dem (fis) fi. vnd in der mitten die Tertia major das (Dis) ♮ / welches etwas zu jung vnd zu hoch) vnd alſo dargegen falſch iſt / gegriffen werden muß. So muß nicht allein ein Organiſt / ſolches mit fleiß durchſehen vnnd verſchlagen / ſondern auch gute acht haben / daß er entweder die tertiam gar auſſen laſſe / oder die tertiam minorem, das d tangire / oder aber mit ſcharffen mordanten es alſo vergütte / damit die Diſſonantz ſo eigendlich nicht obſerviret vnd gehöret werde. Darumb iſt ſehr gut vnd hochnötig / daß in denen Orgeln vnd Clavicymbeln / welche zu Concerten in der Muſic gebraucht werden / das ſchwarze Semitonium ♯ / vnd wo müglich / auch das ♯ dupliret würde / wie ich Tomo ſecundo im andern Theil Cap. 38. beym Vniverſal Clavicymbel erinnert. Wiewol es in Clavicymbeln vnd Spinetten noch ſo ſehr nicht nötig / als in den Orgeln: Sintemal vff den fall die Säite vff demſelben Clave ♮ / gar bald ein klein wenig niedriger gelaſſen / vnd zur rechten Tertien majori zwiſchen dem ♯ vnnd fi. eingeſtimmet werden kan.

Es hat zwar Calviſius einsmals an mich geſchrieben / (derſelben Meynung ich dann hiebevor allbereit geweſen / vnd dieſerwegen allhier in der Schloß Capell zwo beſonderliche Stimmen vmb ein halben Thon tieffer ſetzen laſſen wollen) daß er offt bedacht / weil etliche Organiſten der newen Clavium vff den Orgeln vngewohnt ſeyn würden / ob es nicht beſſer wehre / daß man in den Orgeln / an ſtatt der Groben vnd andern Quinten, ein oder zwey andere Gedäckt oder offen liebliche Stimmwerck vff 8. fuß Thon gerichtet / geſetzet hette / welche vmb ein gantzen Thon oder Semiditonum

niedriger/ als die gantze Orgel/ gestimmet/ darmit man derselben zum Musiciren gebrauchen köndte. Ob es nun zwar nicht ohne/ daß die viele Quinten, darzu etliche Orgelmacher sonderliche Lust (sed malè) in den Orgel gar wenig nützen/ sonderlich die groben von 6. Füssen/ vnnd man sich mit einer Quinten von 3. füssen im Ober-Werck/ vnd im Rück Positiff von anderthalb füssen gar wol behelffen köndte: So wil sich doch solches in kleinen Orgel Wercken/ do man der andern Stimmen keine wol entrathen kan/ nicht leiden. Dieses kan man aber thun/ daß man die Regal vnd andere Schnarrwercke vor sich vmb ein Semitonium höher oder niedriger/ als die Orgel an jhm selber ist/ anziehe vnd einstimme: Weiter aber biß vff einen gantzen Thon wil es sich schwehrlich thun lassen/ wie ein jeder/ deme der Schnarr Wercken gelegenheit bekant/ leicht zu erachten/ vnd im probieren selbsten erfahren wird.

An denen örthern aber/ do man propter voces Cantorum, sonderlich in der Kirchen tieff zu singen gewohnet ist/ kan man solche Modos recht in die quintam transponiren. Wiewol in etlichen grossen Catholischen Capellen (wie Tomo secundo cap. 2. des 2. Theils auch erinnert) Hypojonicus transpositus seu mollis vmb eine gantze Septima außm D/ vnd Hypodorius vmb eine Tertzia außm E, welche aber sonderlich den Discantisten sehr niedrig vnd vbel zu singen/ wenn nicht Eunuch vnd Falsetisten das beste theten/ mutiret vnd gesungen wird.

Hypodorium mollem pflegt man auch wol auch vmb ein Thon/ das ist eine Secund niedriger außm F zu machen; Doselbsten denn das ♮ in allen Octaven notwendig zweene Claves haben muß/ wil man anders die tertiam minorem zwischen dem F vnd a haben vnd gebrauchen. Bißweilen pflegt man auch andere Modos mehr vmb ein Thon tieffer/ als Dorium außm C b moll; Hypomixolydium außm F Hypoæolium außm G b moll; Ionicum außm B zu singen: Wornach sich ein jeder Organist billich richten muß.

Die Cantiones aber/ welche in dreyen Octaven von einander stehen/ do der Cantus hoch/ vnd der Baß tieff claviret ist/ als vom F biß a̅; vom G biß ♮ etc. Da kan man weder per quartam noch quintam transponiren: Sondern wie es der Componist gesetzt hat/ verbleiben lassen; Oder aber wegen der Discantisten in Clavem propinquam per tonum inferiorem transponiren.

Welches man denn auch vff etlichen newen Orgeln/ do der Clavis ♮ duplirt ist/ gar wol haben kan.

So ist auch dieses allhier nötig zu erinnern/ daß Ionicus Modus, wenn er in Naturali vnd Regulari Systemate gesetzet/ vmb einen Thon höher; Wenn er aber in Systemate transpositio gefunden/ per tertiam inferiorem außm d fictè, gar bequemlich/ weil er in regulari zu niedrig vnd so schläfferig/ in Transpositio aber zu

hoch

hoch/ vnd den Sängern vnbequem zu singen ist/ kan Musiciret werden/ wie aus folgenden Exemplis zu sehen.

Ionicus regularis. Per Tonum minorem elevatus.

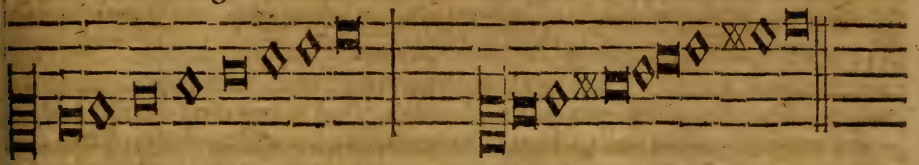

Ionicus transpositus. Per tertiam depressus.

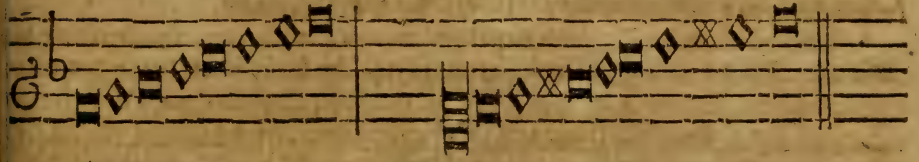

Es ist aber nicht allzeit von nöthen/ daß man in der Noten Partitur, oder auch im General Baß/ ein jeden Gesang in quintam oder quartam transponire, sondern nur/ wie es in den Noten an jhm selbsten gefunden wird/ dahin setze vnd schreibe: Sintemal die Transposition, sonderlich per quintam, in den Noten viel leichter/ als in der deutschen Buchstaben Tabulatur zu observiren vnd zu begreiffen ist: dieweil man sich gar leichtlich einen andern Clavem signatam fornen an imaginiren, vnd sich darnach richten kan. Ob aber einer oder der ander dessen nach vngewohnet/ sich anfangs so bald nicht darin̄ finden möcht/ derselbe kan den rechten Clavem signatam vff ein klein papirlein schreiben/ vnd forn mit Wachs an die Linien kleben/ so hat er es vor sich/ wie ers haben wil. Inmassen ich dann in meiner Terpsichore bey etlichen Courranten zweyerley Claves signatas, propter transpositionum vff den Instrumenten forn an gezeichnet; Vnd etwas davon vmb besserer nachrichtung willen vor die einfältigen allhier beyzusetzen/ nicht vndienlich erachte.

Ionicus regularis. Per quintam inferiorem transpositos.

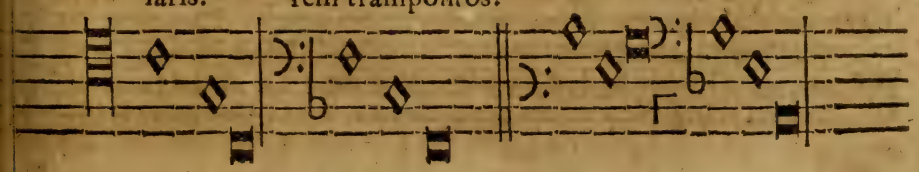

Wenn man aber diese Modos in quartam inferiorem transponiren sol/ s kan es sich dergestalt nicht schicken/ sondern ich muß mir ein andern Clavem imagi niren, vnd in ein Quint höher clavieren, auff folgende Art:

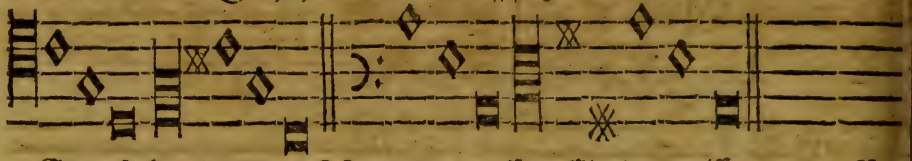

Es muß aber alsdann die Octava drunter vff den Clavirn gegriffen werden. Vnd geschihet also hie ein gedoppelte transpositio, eine per Quintam Superiorem im Clavieren, die ander per octavam inferiorem im Schlagen.

Also auch Dorius In HypoDiatessaron HypoDorius In HypoDiapente

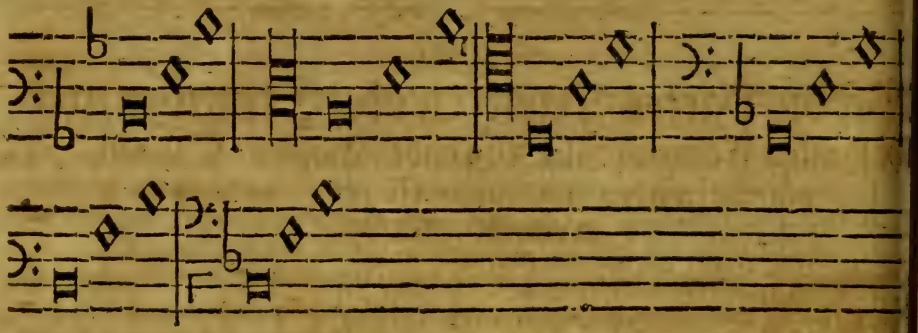

Mixolydius. In HypoDiapente In Hypodiatessar.

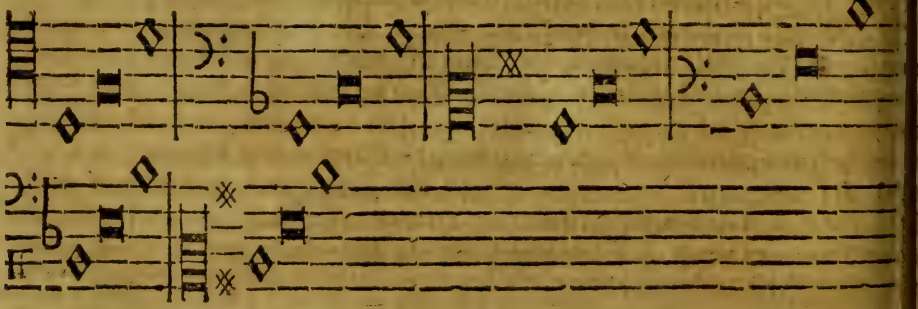

AEoliu

AEolius. In HypoDiapente In HypoDiatess.

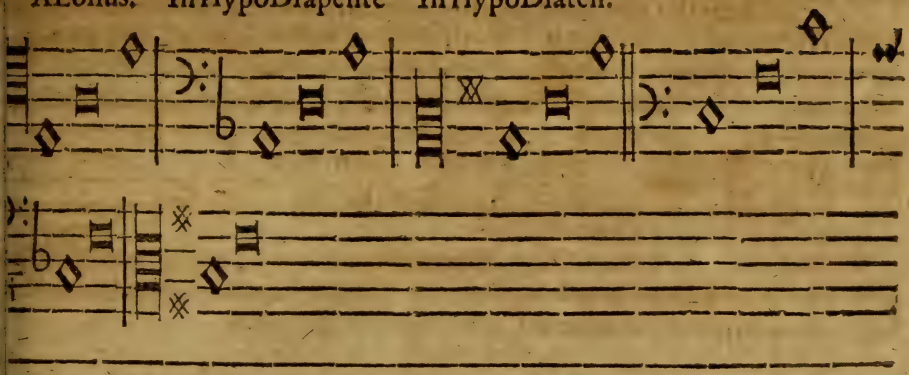

Das X. Capitel.

De Cantilenæ Partium seu vocum Inscription.

Wie die Partes/Parteyen oder Stimmen/welche sonsten Cantus/ Altus/ Tenor/ Bassus/ Quintus/etc. genennet werden/ mit Numeris füglich zu zeichnen/ vnd zu vnterscheyden seyn.

Dieweil ich befunden/ daß in etlichen Partibus, Parteyen oder Stimmen/ wie mans zu nennen pflegt/ selten observiret worden/ welche Stimmen bey jeden Choren in der Ordnung nach einander füglich gesetzt werden köndten; Dahero dann etliche Concert, zu einer zeit flugs nach einander anzuordnen/ sehr mühsam vnd langweilig seyn solte: Sintemal bald in dem einem Gesang eine Stimme zum 1. Chor/ bald im folgenden Gesang eine Stimme zum 2. oder 3. Chor gehörig/ etc. befunden wird; Welches dann einem/ der ex improviso eins vnd anders daraus anordnen wil/ sehr perturbiret vnd confundiret; Bevorab/ wenn die Chori weit von einander abgesondert/ daß man einen Partem diesem nehmen/ dem andern geben/ vnd also von einem ort zum andern lauffen/ vnd sich mit den Partibus tragen muß: Zugeschweigen anderer Vngelegenheit mehr/ die ein jeder selbsten befindet/ vnd allhier zu erzehlen vnnötig. Als habe ich dahero vff dieses mittel dencken wollen/ daß man die Partes (Par-

reyen oder Stimmen) vom obersten Discant des ersten Chors an/ biß zum vntersten tieffsten Chor vnd Baß/ vnd wie sie in der Ordnung vom obersten biß zum vntersten Clave einander folgen/ mit den Numeris 1.2.3.4. etc. vornen an vber ein jeden Gesang zeichnen köndte/ also/ daß meistentheils dadurch die Stimmen nachfolgender gestalt verstanden würden. Als:

In Polyhymniis meis.

In der I. vnd VIII. Art.

Num. 1.		Cantus.	1. Chori.
2.		Altus.	
3.		Tenor.	
4.		Bassus.	
5.		Cantus.	2. Chori.
6.		Alt.	
7.		Ten.	
8.		Bass.	
9.	bezeichn vnd sey	Cantus.	3. Chori.
10.		Alt.	
11.		Ten.	
12.		Bass.	
13.		Cantus.	4. Chori.
14.		Alt.	
15.		Ten.	
16.		Bass.	

In der II. Art.

Num. 1.		1.	Puer.
2.		2.	
3.		3.	
4.		4.	
5.	bezeichn vnd sey/	Cantus.	Pleni Chori.
6.		Altus.	
7.		T.	
8.		B.	
9.		C.	Capellæ Fidicinium; & pro Organico.
10.		A.	
11.		T.	
12.		B.	

In der III. IV. V. vnd VI. Art.

Werden allezeit die Voces vnd Stimmen / so humana voce gesungen / vnd
n 1. Capitel des dritten Theils Concertat Stimmen genennet / fornen angesetzet /
nd mit den fördersten Numeris bezeichnet / wie sie nach jhren Choren gesetzet seyn.
Dernacher folgen allererst die Chori vnd Capellæ Instrumentales: Dieweil die
Concertat Stimmen in solcher Art das Principal Werck seyn / vnd in mangelung
er Instrumentisten, auch ohne dieselben gar allein in eine Orgel / Positiff oder Re-
al gesungen vnd musiciret werden können.

Ob aber gleich auch in etlichen Choren bißweilen 5. Stimmen gesetzt seyn / vnd
lso gleichsam eine vnordnung in vorhergesetzten Numeris machen wolten: So kan
an sich doch bald vnd viel eher vnd besser drinn finden / als sonsten.

Vnd weil es doch endlich dahin kommen muß / daß man nach dem Cantu, Al-
o. Tenore vnd Basso alsbald zuzehlen anfange / Quintus, Sextus, &c. usque ad
uodecimum & Quartumdecimum, wie dann in des vortrefflichsten vnd hochbe-
ahmbten Musici, Iohannis Gabrielis dieses Jahr zu Venedig im druck außgegan-
enen Symphoniis vnd Canzonen, auch in andern operibus mehr gnugsam zu er-
hen: So mache ich mir desto geringern zweiffel / es werde dieses mein Intent nicht
ngütlich vffgenommen oder vbel gedeutet werden.

Demnach aber auch in denen Concerten, do mehr als 14. Stimmen verhan-
en / die vbrige bey den andern eingetheilet werden müssen / vnd daselbsten die inwendi-
e Numeri mit dem eusserstẽ Numero, welcher vffm Tittel fornan gesetzet / in allen
Stimmen / vnd an allen örthen nicht vberein kommen können. So habe ich in
der Polyhymnia eine besondere Tabell neben den Clavibus signatis im XV. Par-
e beym Basso continuo hinten an gesetzet / daraus man sich alsbald eines vnd des
ndern in der eyl zu ersehen / vnd sich darnach zu richten habe.

N B.

Allhier wil ich auch dieses erinnern: Daß ich in den General Bässen allezeit
m ende eines jeden verzeichnet habe / wie viel Tempora) ein jeder Gesang / auch ein
der Theil oder pars Cantionis in sich halte. Denn weil ich nothwendig obser vi-
en müssen / wie viel tempora, wenn man einen rechten mittelmässigen Tact helt /
n einer viertel Stunde musiciret werden können: Als nemblich:

80 } tempora in einer { halben / ganzen } viertel Stunde.
160 }
320 } { halben / ganzen } Stunde.
640 }

So kan man sich deste besser darnach richten / wie lang derselbe Gesang od Concert sich erstrecken möchte / darmit die Predigt nicht remorirt, sondern zu rec ter zeit angefangen / auch die andere Kirchen Ceremonien darneben verrichtet we den können.

Das XI. Capitel.

Distinctio & Denominatio Variorum Chororum.

Wie die vnterschiedene CHORJ mit Nume ris zu distinguiren vnd zu vnterschey- den seynd.

Welhier muß ich diß auch nicht vorbey gehen / das vnterschiede Modi vnd Opiniones, Artten vnd Meynungen die Chor vnterscheyden / gefunden werden.

1. Etliche fangen vnten an zu zehlen / vnd nehmen den tie sten Chor / primum Chorum, vnd also den nechstfolgend secnndum, &c. Den höchsten aber / wenn das Concert n zweyen Choren gesatzt / secundum; womit dreyen / Tertium Womit vieren / Quartum vnd so fort an / vnd dasselbe aus d Vrsachen / dieweil der tiefste Chor / als das rechte Fundament zu allererst vorhand seyn muß / vnd derowegen billich den vorzug haben solte: Nam nisi quis fundame tum fideliter jecerit, quicquid superstruxerit corruet.

2. Etliche nennen den Chorum, der zum ersten anfängt / primum, quasi primo dium cantionis: Der nun diesem folget / secundum vnd so fort an. Welches a meines erachtens allein in denen / die gleiche Chor haben / nothwendig also gehalt werden muß.

3. Etliche fangen von oben an / vnd nennen superiorem Chorum, primu Den nechstfolgenden / welcher tieffer gesetzt / secundum, vnd so fort an / also / daß tiefeste zum aller letzten / in zwey Chörigen / Secundus; In drey Chörigen / Tertiu

jn vier Chörigen Quartus Chorus, vnd so fürter genennet wird. Vnd diese Ordnung habe ich in allen meinen geringen Compositionibus in acht genommen. Die hr berühmte vnd treffliche Musici, als Andreas vnd Iohan Gabriel haben in jhrer sten Composition fast allezeit/so wol in gleichen/als vngleichen Choren/die ande- Art vnnd Meynung die Chor zu numeriren observiret, daß sie den Chorum, welcher anfängt/es sey nu der niedrigste/oder der höchste Primum, vnnd wie sie alsann einander im singen folgen Secundum vnnd Tertium nennen: Bißweilen eichwol sich auch der dritten Art/den höhern Chor primum, &c. zu nuneriren h gebrauchen. Welches dann in I. G. Operibus sich mehrentheils findet/daß er e dritte Art behalten hat.

Lambertus de Saive hat in seinen newlich außgegangenen sehr berühmten oncerten die erste Art observirt: Paulus Sartorius die ander: Der vortreffliche ontrapunctista vnd Musicus, Iohan Stadelmayer Ertzhertzogischer Capellmeir zu Grätz/Alexius Alexander, vnd die meisten Musici Itali & Germani bealten die dritte Art vnd Weise/wie ich aus jhren im druck publicirten Sachen nicht nderst observiren kan. Sintemal sie diese Art so gar sehr in acht nehmen/daß sie zeit auch vnter den gleichen Choren/welche einerley Claves signatas haben/den hor/welcher am meisten in die tieffe gehet/secundum Chorum inscribiren, ob er ich ohne Pansen zu erst anfängt/vnd dieser wegen nach der andern Art zu rechnen/ r wol primus Chorus könte genennet werden.

Obnun zwar hieran so gar groß nicht gelegn/es fange einer von oben oder vnanzuzehlen: So gibt es doch grosse jrrung/vnd kan sich einer/der es nicht gewohr/so bald nicht darein finden: Es sey dann/daß er nach seiner Art/deren er geübet Numerum verendere.

In etlichen Autoribus, befindet sich/daß sie in jhren operibus kein vnterscheyd halten/sondern die Choros bißweilen nach der andern/bißweilen nach der ritten Art discerniren vnd nominiren: Were aber meines erachtens besser/daß ieben einer gewissen vnnd einzigen Art verblieben. Man köndte zwar auch in den ieren- vnd drey Chörichten/den höchsten Chor Superiorem, den nechstfolgenden edium, den vntersten Infimum vel Inferiorem Chorum nennen: Aber weil in vier- vnd fünff/vnd mehr Chörichten man gleichwol der Wörter/Primus, 2. 3. artus Chorus, &c. nicht embehren kan: So bleibe man lieber/zu vermeydung ierer jrrunge/bey einerley Namen.

So befindet sich auch/daß etliche in Quintum oder Quintam Vocem, den pern Discant, vnd in Sextum den 2. Tenor; Etliche aber in Quintum den 2. nor vnd in Sextum den 2. Cant setzen. Ich bleibe aber bey der ersten Meynung.

Etliche / wenn in eim Concert Gesang von vnterschiedenen Choren / in de einen Chor fünff oder 6. Stimmen gesetzt seyn / so nennen sie die fünffte vnnd sechs Stimm Secundum Cantum, Secundum Tenorem, Secundum Bassum prim vel alterius Chori: Mir aber deuchts besser seyn / daß man dafür die Wörter Quintus, Sextus, Septimus gebrauche vnd behalte.

Daß aber etliche / auch die vornembsten Musici den Basset primi Chori (we cher sonsten Bassus vel Infima vox Superioris Chori genennet wird / vnd meistli ein Tenor ist) in die partey des Tenoris setzen / vnd Infimam vocem Inferior Chori in des Basses Partey / gefelt mir sehr wol / ist auch recht / vnd hat seine Iust rationes. Weil es aber in anordenung der Concerten einem Directori Musices auch wenn man es in die Noten Partitur / oder Buchstaben Tabulatur bringen vn abzusetzen wil / einem Organisten gar viel verwirrung vnd vngelegenheit machet; S wil ichs eim jeden / den Sachen weiter vnd ferner nachzudencken anheim gestellet h ben / ob nicht meine in hievorigen 9. Capitel gesetzte Meynung richtiger / daß eines j den Chors Stimme / wie sie mit den Numeris flugs vff einander folgen / also auch die Parteyen nach derselben Ordnung eingesetzt werden.

Das auch / wenn zwo Stimmen genander vber vber gesetzt werden müssen / i allzeit den Cant vnd Tenor, den Alt vnd Baß zusammen bracht / vnd also die Num ri doselbsten zertheilet / als 1. 3. vnd 2. 4. etc. bey einander gefunden werden; Ist d Vrsach / daß ich es nicht allein bey den Musicis meistentheils also gesehen / sonde es auch an jhm selber der Harmony, vnd Concordantz halben besser ist / daß i Sänger so hart bey einander stehen / vnd aus einem Parte sehen vñ musiciren müsse mit lieblichen Sexten, wie der Cant vnd Tenor; Denn auch mit Quinten vnn Octaven, wie der Alt vnd Baß zusammen concordiren, vnd nicht mit widerwert gen Quarten. wie der Cant vnd Alt, Tenor vnd Alt, so gemeiniglich miteinand fort gehen / einer dem andern die Ohren fülle / vnd den gantzen Gesang zuwider. Au zum singen verdrossen mache / sonderlich / wenn die andern beyde Parteyen nicht g nahe bey diese geordnet vnd gestellet werden / daß sie die Harmony vollkommen m chen / vnd zur perfection bringen können.

Jedoch wil ich in diesem / wie auch in allen andern / niemand ichtes vorgeschriebe sondern allein mein einfältiges bedencken / vnnd was ich aus eigener Erfahrung g sein befunden / angedeutet haben; Sintemal ein jeder seine Rationes vnd Vrsache vor sich selbst wol wissen / vnd darnach richten wird.

Das XII. Capitel.

De

e Vniſonorum & Octavarum conſecutione, earumq; in Cantionibus diſtinctis plûrium vocum Choris limitatâ uſurpatione.

Vff was maſſen die Vniſoni vnd Octaven zu gebrauchen / paſſieren können / vnd zugelaſſen werden.

Wiewol ich zwar in meiner Vrano Chorodiâ anfängs / etliche rationes eingeführt / aus was hochbedencklichen Vrſachen / vnnd wichtigen rationibus, ich in dem Choral / die Diſcant, ſonderlichen aber die Bäſſe / wenn die Chor zuſammen kommen / In Vniſono geſetzet / vnd derowegen allhier davon etwas zu wiederholen vnnötig: Gleichwol aber / weil dieſes bey voriger zeit ſo sehr nicht im Gebrauch geweſen / vnd jhrer viel / die ſolche Art hiebevor noch nicht geſehen / daher Vrſach nehmen dörfften / eins vnd das andere zu cavilliren; So habe ich oberwehnete rationes etwas weitläufftiger außzuführen / vnd an jhn Tag zugeben / damit ſie rationibus & autoritate gnugſam vberzeuget / mit mir gemeßfalls einig ſeyn möchten / von der Noth zu ſeyn erachtet.

Warumb nemblich nicht allein der Diſcant vnd Baß / ſondern auch die Mittel Stimmen / in pleno Choro zugleich mit einander in Vniſonum, vnd auch zuweiln in Octaven, gar wol vnd ohne Beſchuldigung der Vitioſitet geſetzt werden können:

Als nemlich:

CANTUS.

Darmit der Diſcant, Weil derſelbe ohne das / wegen der kleinen Knabenlinden vnd lieblichen Stimmen / von den andern / als Altiſten vnd Teoriſten leichtlich vberſchrien werden kan / in allen Choren / an vnterſchiedenen Orten vnnd Enden / vberall eigendlicher angehöret / auch der Text deſto beſſer vernommen werden möge.

MEDIAE VOCES, Die Mittel Stimmen / als der Alt vnnd

Tenor können nichts weniger in allen vnnd jeden Choren in Vnisono miteinander zugleich fortgehen: Sintemal in solchem Fall es nicht anderst lautet / als wenn vnter den Cantoribus, do die menge verhanden / bißweilen 8. 9. oder 10. Knaben / auch zu zeiten von den Instrumentisten einer mit der Posaun / Zincken oder Geigen zu einer einzigen Stimm an einem Ort neben einander gestellet werden: Wann man nun in anordnung der vnterschiedenen Choren dieselbe von einander absondert / vni einen hieher / den andern dorthin / den dritten noch ferner / vnd so fort an / verordnet vnd von einander theilet / so ist es ja besser / vnd wird auch die Harmonia viel vollkömlicher durch die gantze Kirche erschallen vnd gehöret werden / Wenn die Mittel Stimmen bey eim jeden Choro fein völlig daher gehen; Als wenn man dieselbe zuvermeydung der Vnisonen mit allerley Pausen / vnnd Iuspiriis; auch vielen vngereimten Syncopationibus, darinnen die Noten schwehr zu singen / auch der Text gar vbel zu appliciren, zerstümpeln vnd zerstücken muß / daß es offt keinem Gesange ehnlich ist

BASSUS.

Vnd dieweil endlich der Baß / also / das Fundament aller Stimmen / an allen örthen vnnd enden / bevorab / wenn die Chor in der Kirchen weit vor einander vnterschiedlich angestellet / viel mehr vnd eigendlicher / als die andere Stimmen gehöret werden muß. Denn wenn der eine Baß in der Quint (welches dann in solchen Compositionibus, wenn man die Musicalische Regeln in acht nehmen wil / nothwendig seyn muß.) Vber den rechten Fundament Baß / welcher an einem andern weit abgelegenen Ort nicht kan durchaus an allen örthern gleich starck gehöret werden / stehet / so gibt es gar ein vnliebliche Harmony: Dieweil alsdann der Tenor oder Cantus, welcher sonsten mit dem rechten Fundament Baß in einer Octaven steht vber diesem mittel Baß in einer Quart oder Vndecima sehr disponiret, oder gar einen vnebenen Laut von sich gibt: Es sey dann / daß man ein Fundament Corpus. als ein Regal oder Positiff (welches ausserhalb Fürstlichen Capellen / in Stadt Kirchen selten vorhanden) darbey haben könne / sintemal in demselben der Organist allezeit den vntersten Baß / wenn die Chor mit einander gehen / zum Fundament behalten muß. Sonsten ist es ja gewiß vnd warhafftig / bezeugts auch die Erfahrung vnnd das Gehör / daß es mehr eine Dissonantz als Consonantz errege: Darumb ist dieses vielmehr in Schulen vnd Stadt Kirchen / do man nicht / wie in Fürstlichen vnnd andern Capellen bey einem jeden Chor ein Organisten, Regal oder Positiff haben kan / von nöthen. Derowegen dann auch der vortreffliche Musicus Germanus, Iacobus Regnardus allbereit vor zehen vnd mehr Jahren etliche Missen mit 8. Stimmen / darinnen beyde Bässe / wann die Chori zusamen komen / allezeit in Vnisono mit einan

inander fortschreiten/ in druck bringen vnd publiciren lassen: Auch jetziger zeit von en Italis ohne vnterscheyd allenthalben im Gebrauch/ daß nicht allein in Vnisonis, ondern auch in Octavis die Stimmen mit einander zugleich fortgehen. Darumb ann das 16. Capitel lib. 2. part. 2. des vortrefflichen Musici Theorici, Ioan Maiæ Artusij Benonienſis, do er artem de Contrapuncto gar deutlich tractiret, nd gleichsam außführliche rationes vnd Vrsachen deßwegen anzeigt/ ex Italico in oſtrum idioma Germanicum von Wort zu Wort allhier mit einzubringen/ Vrach nehmen wollen.

Opinione Intorno alli Conſerti Muſicali.

Was in allen Muſicaliſchen Concerten in gemein zu obſerviren vnd zu mercken ſey.

JE Obscuritates oder Mängel/ ſo man vielmal in den Concerten hört/ derer seyn dreyerley:

1. Als erstlich/ daß die Ingenia nicht allezeit scharffsinnig seyn/ die Kunst eines gemachten Concerts zu ergründen.

2. Zum andern/ Daß die Instrumenta nicht nach gebühr oder Art des Concerts accommodiret seyn; Oder auch dieſelben Instrumenta mit den Menſchen-Stimmen discordiren, vnd nicht vberein stimmen.

3. Die dritte vnd fürnehmſte Vrsach/ darvon ich jetzt außführlicher reden wil/ ist das jhr viel (jedoch keinen von nehmen Componiſten damit verachtet) gefunden werden/ welche es nicht so eben in acht haben/ daß ſie in verfertigung eines Concerts den tieffen Baß in einem oder von einem Chor allein ſetzen: In dem andern Chor aber (verſtehe/ ſo die Chor alle zugleich singen) den Baß in einer Quint, Tertia oder Octav gebrauchen/ vnd also gleichsam eine Trawrigkeit/ welche das Gehör mehr verletzet/ als ergetzet/ mit sich bringet. Es geſchicht aber ſolches darumb/ weil dieſe Stimmen/ vber welche die andern/ nemlich die Ober- vnd Mittelſtimmen gemacht vnd beſtätiget seyn/ vnd die da erſtlich den Baß vnd das Fundament bey jhrem Choro halten/ die werden jetzunder zu Mittel-Stimmen/ vnd wird also mit einem einzigen Baß das jenige verrichtet/ daß ſonſten ſich in einem jedern Chor/ beſonders gebührete: Daher dann der einige Baß/

ge Baß so schwach ist/ daß man jhn offt kaum hören kan/ vnd also die Principal vnd vornembste Stimmen/ so vor den andern allen gehöret werden solten/ vnd das Gehör gleichsam eröffnet/ dieselben bringen jetzo eine Trawrigkeit vnd bösen affectum, Inmassen dann ein verständiger in solchen Concerten genugsam zu ersehen vnnd zu vernehmen hat.

„ Zu verhüttung aber vorgesetzter vnordnung/ wird sehr gelobet/ daß in der zu-
„ sammenfügung der Choren/ diese Stimmen/ welche bey eim jeden Chor die tieff-
„ sten seyn/ nemblich die Bässe allzugleich in Vnisono modulirn vnd einstimmen/ darmit die gantze Compositiõ in allen Choren ein recht sufficiens Fundamentum vberkomme. Wie dann auch keine Sexta oder Tertia Minor in den mittel-Parteyen gegen dem Baß gebraucht oder gesetzt werden muß/ Sintemal sie das Gehör mehr verletzen als belustigen.

Vnd dergestalt werden nun die Chori, welche sich weit von einander finden/ das ist/ die vnabsonderliche örther gestellet werden/ durch solche Vnisonos vielmehr nutriret vnd erhalten: Als wenn jhre Bässe vnd Fundament-Stimmen vnter die Mittel/ oder vor ein Mittel-Partey gesetzt werden: Do man denn hören vnd sagen muß/ daß dieselbe Chori ohne Baß vnd Fundament seyn.

Was man auch vor einen guten effectum machen könne/ so die arbeit an einem Ort verrichtet/ vnd das Fundament an ein andern Ort geleget würde:

Item/ Was es für eine liebliche Harmoniam bringen könne/ wenn man höret/ drey oder vier Stimmen eines Gesanges ohne Baß/ oder aber/ solcher gestalt so weit von dem einigen Fundament-Baß abgesondert/ daß mans kaum hören kan/ das wird ein jeder bey sich selbst erwegen vnd betrachten.

Derowegen viel besser/ vnd wird der Gesang vielmehr Harmoniæ haben/ daß wenn die Chori zusammen kommen/ oder mit einander fortgehen/ alsdann die Bässe alle in Vnisonum gesetzt werden: Sintemaln sie dergestalt solche Stimmen seyn/ welche die Harmoniam gleichsam erhalten/ ernehren vnd vermehren nach dem Verß des Mantuani:

Bassus alit voces, ingrassat (Confortat) fundat & auget.

Vnd bißher Ioh. Maria Artusius.

Vnd felt mir ein/ daß ich an einem Ort vor diesem gelesen: In octo, 10. 12. 16. aut plurimum vocum Mutetis, quando Chori longiùs disiunguntur, ver Basis vel vox infima, in quolibet Choro, si omnes simul miscentur, habe-

ur; & præsertim in fine præ aliis perfectè audatur; aliàs κακοφωνία, ubi undamentum non substruitur, existit, id quod tabula Compositoria & expe-ientia testatur.

Hieraus ist nun gnugsam vnd augenscheinlich zu sehen vnd zu vernehmen / daß ie Vnisoni durch vnd durch & vocibus & Instrumentis in hohen / niedrigen vnnd nitlern Stimmen gar wol / vnd ohn einig ferner Bedencken adhibirt vnd gebrau-het werden können.

Was aber die Octaven belangen that / so muß man mit denselben etwas ver-ünfftiger vnd säuberlicher vmbgehen.

Octavæ in omnibus vocibus tolerari possunt: Quando una vox cantat, altera sonat.

Dann weil in anordnung der Concerten (wie in 3. Parte bald folgen wird) ar gebräuchlich / daß man zu einem niedrigen Chore / do der Cantus von eim Alti-en zur 3. Posaunen / oder 3. Fagotten gesungen werden muß / eine Discant Geigen u dem Altisten ordnet / do dann der Instrumentist vff der Geigen das jenige / so der ltista singet / in der Octaven höher machen oder (wie etliche reden) spielen muß: So kan man gar wol in pleno Choro, auch sonsten / wenn nur etliche Chor allein usammen fallen / die Alt Stimme / so in Vocali Choro ist / in Instrumentali Cho-o in die Octavam superiorem schreiben lassen; Also / daß aus dem Alto an statt des

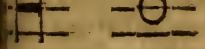

ein — vnd die Noten ein Octav höher zum Cantu geschrieben werden;

der Cantus aber im — also verbleibe / vnnd mit dem Wort Altus intituliret

erde; Vnd alsdann geschichts zum öfftern / daß / do sonsten vnten der Alt mit dem Cantu in Quarten gestanden / oben Quinten draus werden; Welche etliche ver-eynen / dergestalt passiret werden köndten; Welcher Meynung ich noch zur zeit icht beypflichten kan.

Es wird aber derselbe Chor alsdann auff diese weise signiret.

C. A.

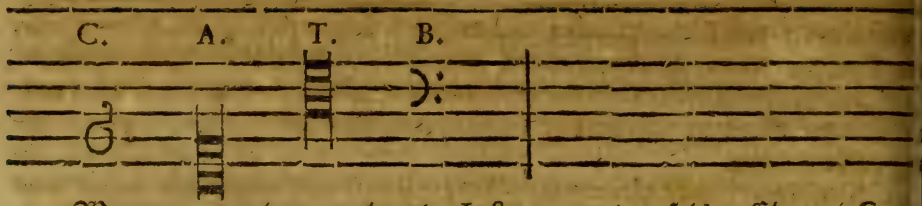

Wenn man nun in mangelung der Instrument einen solchen Chor mit Cantoribus vnd Vocalisten besetzen wil / so lest man den Alt von einem Discantisten vnd den Discant von eim Altisten in der Octav drunter singen / so kömpt es in seiner vorigen rechten Stand.

Vnd hac ratione kan man solches durch alle Stimmen wol geschehen lassen, vnd gibt keinen nigratum sonum auribus, wenn das jenige / so der Concentor humana voce singet / der Instrumentist vff Zincken / Geygen / Flöiten / Posaun oder Fagotten in der Octaven drüber oder drunter machet. Denn etliche Instrumenta simplicia, als vornemblich die Flöitten / wie in Tomo II. Cap. IV. mit mehrerm zu ersehen / seynd jederzeit eine oder auch zwo Octaven höher nach dem Fußthon zu rechnen / als der Gesang an jhm selbsten gesetzt ist ; Vnd ist in solchem Fall nichts anders / als wenn in einer Orgel viel vnd mancherley Stimmen / die in Vnisonis, Octaven, Super Octaven, auch vnter Octaven in den grossen Untersatz / vnd (wie es etliche nennen) Contra Bässen mit einander concordirn, zusammen gezogen werden. Daher auch in pleno Choro gar eine prächtige Harmoniam von sich gibt / wenn man zu einem Basse / do die menge der Instrumentisten vorhanden / eine gemein oder Quart Posaun / ein Chorist Fagott / oder Pommer Bombard / welche den Baß im rechten Thon : Vnd darneben ein Octav Posaun / doppel Fagott / oder groß doppel Bombard / vnd groß Baßgeyg / welche gleich / wie in Orgeln die Sub Bässe oder Untersätze / eine Octav drunter Intonirn, anordnet : Welches dann in den jetziger Italiänischen Concerten gar gebräuchlich / vnd gnugsam zu verantworten ist.

Derowegen ich auch in der Capella Fidicinia (davon hernacher Bericht folgen wird) ohne bedencken es also gesetzt / daß / wenn 2. 3. oder 4. Discantisten, oder zween Tenoristen mit einander zugleich singen / die Stimmen so in Capella fidicinia mit Geygen oder andern Instrumenten ad complendam Harmoniam darzu misciret vnd musiciret werden / bißweilen auch in Octaven mit den Vocibus humanis fortgehen / welches dann ein jeder verständiger Musicus, der den Sachen etwas weiter nachdencken wil / gar wol approbiren, vnd dißfalls mit mir einig seyn wird.

Ob ich auch gleich in meiner Vrano Chorodiá an etlichen örthern den Choral in

l im Discant vnd Alt/ welche viva voce müssen gesungen werden/ in Octaven gese-
t/ So habe ich doch allda vnter andern diese rationes eingeführet/ dieweil die gan-
Gemeine in der Kirchen klein vnd grob/ hoch vnd niedrig zugleich den Choral mit
n zu singen pfleget/ etc. Welches aber sonsten ausserhalb des Chorals, ich gantz nicht
n passiren lassen.

Dieses aber ist nun gar gemein/ daß in der Italorum Concerten, do niedrige
d hohe Chor Basset verhanden seyn/ der Basset Superioris Chori mit dem Baß
nferioris vel alterius Chori, wenn die Chor zusammen kommen/ in Octaven
eistentheils daher gehet.

Welches/ ob es gleich in zween oder drey Chörichten Cantionibus bißweilen
ol köndte geendert werden, also/ daß man einen Baß hinauff/ den andern herunter/
vice versâ steigen liesse : So kan es doch daher excusiret vnnd verantwortet
erden.

1. Daß man gemeiniglich zu eim solchen Basset im hohen Chor einen Tenori-
en viva voce ordnet/ Im tieffen Chor aber zum Baß eine Quart Posaun/ Pom-
ern Bombard/ oder doppelte Fagott.

2. Ob auch wol in denen Concerten, welche mit 3. 4. oder mehr Choren/ vnnd
e Bässe in zwo oder drey Octaven von einander gesetzt seyn/ der Basset mit dem vn-
rsten oder andern Bässen in vnterschiedenen Choren mit Octaven zugleich fortge-
n muß/ auch vnter denselben zween oder mehr Bässe viva & humana voce gesun-
n werden: So kan ich doch solches nicht allein improbirn oder verwerffen/ son-
ern muß mich dessen nothwendig gebrauchen/ vnd eim jeden/ der es vor die Hand
mbt/ selbsten zu erkennen geben; Wenn er in der Kirchen/ oder in eim grossen
Saal ein solch Concert nur mit zweyen Choren/ hoch vnd niedrig gar weit von ein-
nder an beyden enden gegenüber anordnet/ vnd bleibt bey dem Choro superiori ste-
en/ also/ daß er in pleno Choro, wenn die beyde Chor zusammen stimen/ den tieff-
en Chor nicht wol hören kan; So wird er befinden/ daß gar kein Fundament beym
hern Chor/ sondern in manglung der vntersten Quinten, welche der Fundament
Baß zu dem Basset oder Tenor des hohen Chors führet/ mehrentheils Dissonan-
en vnd Quarten werden gehöret werden/ bevorab/ wenn kein Fundament In-
rument als Positiff/ oder Regal dabey verhanden ist.

Es ist mir auch newlich aus Venedig zugeschrieben worden/ daß die vornemb-
sten Musici in Italia in den Ripieni, (das ist in pleno Choro) mit allem fleiß die
Vnisonos vnd Octaven gebrauchen/ aus eigener Experientz vnd Erfahrung/
daß solche Arten in so grossen Kirchen/ da die Chor weit von einander seyn/ viel
bessere Krafft geben/ weun sie mit den andern Choren zugleich in Vnisonis oder

„ Octaven (vff die weise/ wie jetzo bald angezeigt werden sol) fortgehen; Als wenn
„ mit grossem fleiß (studiosamente) die Vnisonos vnd Octaven zu vermeyden
„ gemacht vnd gesetzt weren/ do dann nimmermehr eine solche perfecta Harmo-
„ nia vnd Resonantz sich könne vernehmen vnd hören lassen: Denn was man ei-
„ nem Chor gibt/ das werde dem andern hergegen entzogen/ etc.

Vnd köndte ich wol etliche gar vornehme Alte Musicos Theoricos vnd Practicos nennen/ welche im anfang mir solches nicht haben wollen passieren lassen; Hernacher aber/ als sie es selbsten vor die Hand genommen/ vnd den Sachen vor sich weiter nachgedacht/ haben sie es approbiren, mir recht geben vnd bekennen müssen/ daß sie es vor der zeit vor nichts/ vnd fast eine Todt Sünde geachtet hetten/ jetzo aber befünden sie selbst/ daß die Vnisoni, so wol die Octaven in den Bässen nicht vermieden werden köndten: Do anderst in allen Choren eine perfecta Harmonia sein vnd bleiben solte.

Doch köndte man noch dieses Mittel treffen; Wenn in einem Concert Gesang ein solcher nach den Regulis Musicalibus gesetzter Bassett befunden würde/ wie denn Iohann Gabriel in primo libro seiner Symphoniarum sacrarum, in secundo vnnd tertio aber gar nicht solches obseruiret, so muß man zu demselben Choro Superiori, entweder ein Regal/ Positiff oder Orgel/ oder aber zum wenigsten ein Fundament Baß stellen vnd ordnen/ der da/ wenn die Chor zusammen fallen/ vel voce humana vel Instrumento, es sey dann mit einer Posaunen/ Fagot oder Baßgeigen/ das Fundament zugleich mitführen könne/ vnd also der Gesang nicht imperfect vnd vnvollkommen gehöret vnd geachtet werden möge.

Vnd also ist aus jetzt angezeigten Rationibus vnnd Vrsachen leichtlich zu schliessen:

Daß 1. die VNISONI durch vnd durch in allen Choren vnd Stimmen/ ohn einig bedencken zu gebrauchen seyn.

2. Wie gleicher gestalt die OCTAVEN in Choro Instrumentali, wenn entweder allerley Instrumenta allein/ oder aber Instrumenta vnd Menschen Stimmen zusammen kommen/ nicht weniger als die Vnisoni passiren können.

3. Dann auch die Bässe vnd Fundament Stimmen so wol in Octaven, als in Vnisonis zu gebrauchen.

4. Allein in Choro Vocali, daß ein Discantist mit eim Tenoristen, ein Altist mit eim Bassisten/ etc. in Octaven zugleich miteinander fortsingen solten/ kan ich noch zur zeit nicht vor gut halten oder passiren lassen/ vngeachtet der Steffanus Nasimbenus Ducalis Ecclesiæ in Mantua Capellæ Magister: Valerius Bona in Bresscia ixia vnd andere) die Octaven in den Cant, Mittel vnd Baß Stimmen ohn

vnter-

nterscheyd zu gebrauchen gar kein bedencken tragen: Deren Exempel auch in andern ornehmen Autoribus mehrn/so ich nicht nennen mag/ein jeder wird finden können; Daß sie in den Mittelstimmen/ deren zwo/voce humana, wies darbey gezeichnet/ gemgen werden/ dreyerley Octaven etliche Tact lang vbereinander setzen.

Wie dann auch L. Viadana in seiner Præfation supra Psalmos quatuor Choris concinendos, den usum Octavarum & Vnisonorum mit nachfolgenden Worten defendiren wil; Do er also sagt:

Es kan ohn alle Gefahr/ vnd ohn einige Confusion gar wol geschehen/ daß man in dē Concerten per Choros, vnterschiedliche Capellen herausser ziehe/nach seinem gefallen; Vnd schadet nicht/ daß die Chore mit einander Octaven vnd Vnisonos machen/ dieweil man solches daher/ daß die Chori an absonderliche örter weit von einander separiret vnd gestellet werden/ nicht sonderlich vernehmen vnd vnterscheiden kan; Jedoch/ daß ein jeder Chor die rechte Consonantien, als nemblich nach dem Fundament vnd den gesetzten Concertat Stimmen/ darauff der gantze Gesang beruhet/ vnd jetzt im 3. Theil weitläufftiger davon sol gesagt werden/ observire vnd behalte/ denn mir dieses also völlig zusetzen viel besser gefellt/ dieweil die Music vnd Concentus des Gesangs vngleich herrlicher vnd vollkömmlicher deducirt (Italicè; riuscirt) vnd hinaus geführt wird/ als wenn man solche Ripieni vnd plenos Choros nach dem Musicalischen Regulen exactè, (observatamente) componiren vnd setzen wolle: Do mann denn so viel gantze/ halbe/ viertel Pausen, Suspiria, Puncta, illegitima intervalla, Syncopationes vnd verwirrungen nothwendig setzen muß/ also/ daß es (Musica stiracchiata, rustica ed ostinata) eine rechte zerstümpelte/ bäwrische/ starrhaffte/ geräderte Music, deren gleichsam der Halß abgerissen/ anzuhören ist: Dieweil man allezeit (à rompicollo) zerstümpelt/ vnd durch einander zerhackt singen muß/ welches dann mit gar geringer gratia, vnd keiner sonderlichen anmutigkeit des Cantoris vnd auditoris geschehen kan.

Nichts desto weniger weiß ich doch wol/ daß etliche/ die da von sonderlichem subtilen humoren seyn/vnd jre sonderbahre profession von eim reinen delicaten vñ saubern Gehör machen wollen/ sich finden können: Denen diese novitas vnd newe Manier gantz nicht gefallen/ sondern bald hier/ bald dar ein Scrupel vnd Mangel haben/ bald diß/ bald jenes taddeln werden: Vngeachtet viel andere vor mir (sagt L. Viadana) dergleichen vff solche maß vnd weise gesetzt haben/ als vnter andern der Palavicinus im Iubilate vnd Laudate à 16. darinnen die Cant vnd Tenor vff 25. vnd mehr Tact in Octaven nacheinander gesetzet/ befunden werdē. Aber damit ich schliesse/so hab ich solchs nach meinem gutachten also gesetzet: Wenn es nu

andere auch also machen werden / so wird eine solche zeit verhanden seyn / da der jenige so es alsdenn sehr schlimm vnd vnsauber machet / dafür wird gehalten werden / als wenn er es sehr köstlich vnd zum besten gemacht hette. Gott sey mit euch. Et Hactenus L. Viadana. Wenn ich nun nach meiner tenuitet mein einfältig bedencken eröffnen solte / so wolt ich / daß die Octaven so viel immer müglich / vermeiden / vnd allein 1. in den Basseten, Bässen vnd vnter Stimmen / do es sich nicht anders leiden wil. Vnd dann 2. auch in den Obern- vnd Mittel Stimmen / fürnemlich aber im Alt adhibiret würden: Doch dergestalt / daß die eine Stimme Vocaliter, die andere Instrumentaliter, nicht aber beyde Vocaliter musiciret würden: Wiewol doch die Octaven endlich in Choro Instrumentali besser / als in Vocali aus obenangedeuteten Vrsachen zu verantworten stünden: Doch eines oder des andern Opinion hierinn nicht zu improbiren oder hinten an zu sehen.

Vnd dannenher ist hierbey fleissig in acht zu nehmen / daß in denen Concerten do etliche vnterschiedene Chori vel Capellæ vocales & Instrumentales verhanden / nicht allein die Chori Vocales, oder die Concertat vnd Vocal Stimmen in sich selbsten / sondern auch die Stimmen in den Choris vnd Capellis Instrumentalibus gleicher gestalt in sich selbsten gegen einander recht rein / sauber vnd ohne viti nach den Regulis Musicalibus gesetzt seyn solten: Aber dieweil es in so vielen Stimmen vberal so gar schnurrecht nicht gehalten werden kan / es were denn / daß man ein solche hiulcam Musicam, davon jetzt außm L. Viadana referiret vnd angezeiget worden / so durch viel Pausen / Suspiria, vnfreundliche Intervalla vnd insultos saltus gar zerstümmelt vnd verdorben wird / gern hören wolte; So muß man die Vnisonos vnnd andere geringere verbottene Species, die ohne das in plurium vocum Cantionibus nachgegeben werden (die Quinten aber durchaus nicht) passiren lassen: Wiewol ich sehe / daß die Quintæ Imperfectæ bey den Italis gar gebrauchlich seyn: Vnd auch die Diminutiones, so bißweilen intermiscirt werden sehr viel excusiren vnd vertuschen helffen. Was aber die Octaven anbelangen thut / das laß ich bey der vorgedachten angezeigten erinnerung gäntzlich bewenden.

Wenn nun die Chori Vocales, vnd die Chori Instrumentales ein jeder vor sich selbsten in seinen Stimmen also rein gesetzt ist / so wird von etlichen vor vnnötig geachtet / daß diese zweyerley Chori gegen einander revidiret, ponderiret vnd examiniret würden / dieweil man alle verbotene Speeies in Voce & Instrumento zugleich passiren lassen solte: Welches dann endlich in Vnisonis vnd Octaven, aus hiebevor angezogenen Vrsachen / bescheidentlich / in Quinten aber gar nicht zugelassen werden kan.

Demnach aber in Schulen vnd sonsten / do man die Instrumenta nicht darbey haben

aben kan/ die Instrumentales Chori entweder gantz außgelassen / oder aber humanis Vocibus bestellet werden müssen: So wirds ein jeden in seine willkür/ ob er an etchen örthern die Octaven könne vnd wollen vorbey gehen/ anheimb gestellet.

Ich zwar in etlichen meinen deutschen Concerten hette die vier Stimmen in en Capellis oder Choris Instrumentalibus allzeit von sich gar wol also setzen könen/ daß sie mit denen darzu geordneten Vocal- oder Concertat Stimmen gantz icht in Vnisonis oder Octavis sich hören liessen: Aber darmit der Choral auch in en Instrumentis gehört vnd vernommen werde/ vnd ich die Italos etlicher massen ach meiner Wenigkeit imitire. hab ichs bißweilen mit fleiß also gesetzet; Do es mir sonsten eine jede Stimme vor sich selbst gegen alle andere rein vnd sauber gar keine sonderbahre mühe gewesen were.

Dritter Theil
Dieses
TOMI TERTII

χφραγωγία:

Darinnen

Neun Capita begriffen.

1. Wie etliche Vocabula vnd Termini Musici / zum theil bekant zum theil aber Welche vnd wenigen bekant; als / Instrument, Instrumentist; parti Concertate; Chorus Vocalis, Instrumentalis; Choro Mutato; Choro de Viole, &c. Ripieni; Ritornello; Intermedio Forte, pian; largo, presto, Bassetto, Accentus, Trillo, Gruppo, Tremoletti, vnd dergleichen eigendlich zu verstehen seyn.

2. Was mit vnd vnter dem Wort Capella vnd Palchetto bezeichnet werde.

3. Was mit der Capella Fidicinia vnnd Choro Symphoniæ gemeynet sey.

4. Wie vnd welcher gestalt alle Musicalische Instrumenta, so jetziger zeit in Italia vnd Germania zum Musiciren in der Kirchen vnd vor der Taffel gebraucht / füglicher / auch kurtz abgetheilet / vnd vnterschieden werden können.

5. Wie die Instrumenta in Italiänischer Sprach am bequemesten vnd deutlichsten zu nennen vnd außsprechen seyn.

6. Vom General Baß oder Baß Continuo, wie denselben ein Organist oder Lauttenist / etc. verstehen / gebrauchen / vnd sich nach dem

selben

lben richten; Darbey denn auch / wie ein Organist seine Orgel / Regal der Clavicymbel recht tractiren vnd gebrauchen könne vnd solle.

7. Wie man zu anordnung eines jeden Concerts mit wenig vnnd iel Choren / gar leichtlich vnd ohne sonderbahre mühe sehr bequem kom- ien / auch was vor vnterschiedliche Instrumenta bey einem jeden Cla- e Signata füglich gebraucht werden können:

8. Admonitio vnd Erinnerung / Welcher gestalt die Lateinischen nd Teutschen geistliche Concert Gesönge in meiner Polyhymnia, per horos vnterschiedlich anzuordnen vnd anzustellen seyn.

NB.

(Wie aber vnd vff was massen allerley andere Concert mit wenigen vnd vielen Choren vff mancherley Art vnd Weise / doch vff eines jeden vermehrung vnd verbesserung angeordnet werden können; Dasselbe sol in einem absonderlichem Tractat in kurtzen / do mir der Liebe GOtt das Leben gönnet / weitläufftig / vnd doch einem andern zu mehrerm vnnd weiterm nachdencken / notdürfftig angezeigt werden.)

9. Instruction vnd außführlicher Vnterricht / Wie nicht allein ine Knaben im singen abzurichten seyn; Sondern auch / wie sich andern Schulen zu der jetzigen Italiänischen Manier vnd Art zu singen in was gewehnen / vnd sich mit deroselben gleichsfalls in vnsern Teutschen vnd Lateinischen Cantionibus gebrauchen können: Meistentheils s der vornembsten Musicorum dieser zeit in Italia zu Rom / Venedig nd Florentz außgegangenen Operibus extrahiret, in vnsere deutsche prach vertiret, vnd zum guten Verstande gebracht.

χειραγωγία tali potest Comprehendi Schemate.

χειραγώγια Complectitur

- 1. ἔκθεσιν explicationem terminorū
- 2. διαίρεσιν Instrumentorum c. 4.
  - Instrumenti, Instrumentistæ
  - Parti cortate, chorus Vocali
  - Choro mutato, de Viole.
  - Ripieni: Ritornello.
  - Fortè, Pian.
  - Largò, prestò. cap. 1
- 3. ὀνομάτοποίησιν congruam eorum appellationem
  - Latinam
  - germanicā
  - Italicam
  - c. 5.
    - Capellæ, Palchetto, c. 2.
    - Capellæ Fidicinium
- 4 ὁδήγησιν commodam instructionem tum
  - Organicorum, de
    - Bassogenerali seu continuo Organo
      - rectè assequendo
      - dextrè applicādo
      - ritè tractando.
      - } c.
  - Symphoniacorum, de cantilenis.
    - convenienter addiscendis
    - amabiliter accinendis
    - } c
- 5. ὑπόμνησιν, amicam commonitionem, de Concertum Constitutione.
  - cogitatā
    - meorū
      - germanicorum. c. 8.
      - Latinorum
      - In Polyhymn Latina.
    - aliorū
  - Præcipitatâ omni genorum, adminiculo
    - Clavis signatæ
    - Basi continui
    - } c. 7

Vel hunc in modum Schema effigatur.

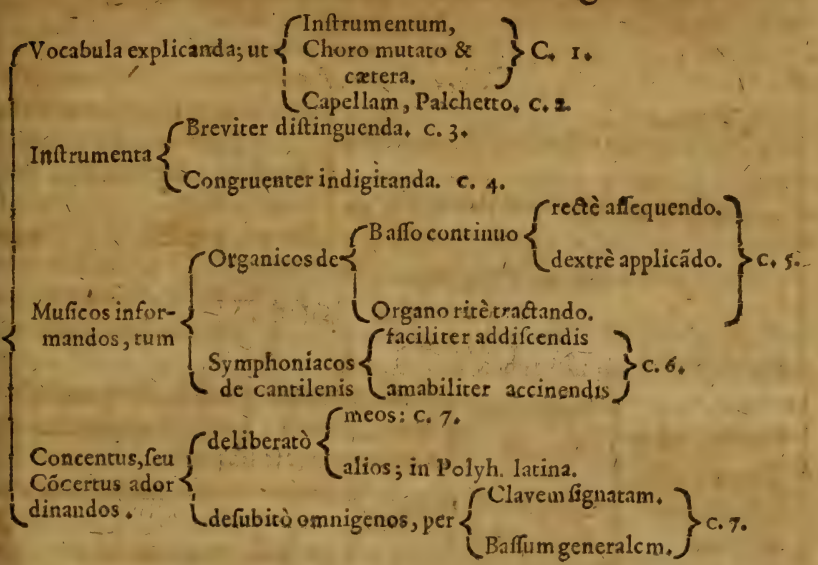

I. Caput.

θεσις: Explicatio terminorum Instrumenti, Instrumentir; Parti concertate; Chorus vocalis, Instrumentalis; Choro de Viole; &c. Ritornello, Intermedio, Ripieno: Forte, pian; Lento, adagio, Largo, præstò; Bassetto.

IM II. Theil Tomi Secundi cap. 1. ist angedeutet worden/ daß mit dem wort oder namen Instrumentisten, nicht die Organisten/ welche auff Clavicymbeln vnd Symphonien so wol als auff Orgeln spielen kõnen/ sondern die jenigen/ welche auff allerley einfachen Instrumenten, alß Zincken/ Posaunen/ Flöiten/ Fagotten/ Geigen/ Violen vnd dergleichen Musiciren, genennet werden.

Vnd ist derwegen besser/ daß man sagt/ auffm Clavicymbel oder Symphoni, alß auffm Instrument schlagen oder spielen: denn das wort Instrumentum tus allein auff die einfache Instrumenta/ alß Zincken/ Geigen/ ꝛc. referiret vnnd

gezogen werden; Sonsten gibt es Confusiones vnd Irrungen/weñ eins von d andern dergestalt nicht recht vnterschieden werden solte.

2. Parti vel Voci Concertate: Voces Concertatæ.

Parti, daß sind Parteyen/Stim̃en/oder wie man in Schulen redet/Part alß wenn man sagt/nim du diese Partey/daß ist diese Stim̃e/diese Vocem/die Partem. So nennet nun der Hieronymus Iacobi (In S. Petronio zu Bono Capelmeister in Præfatione) die Parti Concertate, voci Concertate oder Co certat-Stimmen/daß sind die Stimmen/welche in einem Concert absonderl zum Singen vnd nicht zum Instrumenten gerichtet vnd Componiret seyn: de wegen ich sie dann auch in die Ersten vnd forderstẽ Partes eingesetzet/vnd i Instrumentalibus Choris, weil sie absq; adminiculo Instrumentorum i jhrige thun können/nicht vnbillich vorgezogen werden. Ich nenne es Voces Co certatas, vel potius Concertantes; die gleichsam einander Respondiren, vntereinander Concertiren vnd streitten/wer es vnter jhnen zum besten mac könne. Darumb man denn zu solchen Stimmen die besten Cantores vnd Sän außlesen/bestellen vnd ordnen mus/die nicht allein perfect vnd gewiß seyn/sond auch auff jtzige newe Manier vnd Weise ein gute dispo sition zu singen haben/ das die Wörter recht vnd deutlich pronunciret, vnd gleich als eine Oration nehmlich daß er recitiret werden; derer vrsachen es die Itali auch bißweilen Cl rum recitativum nennen.

Vnd wil der L. Viadana haben/daß bey diesem Choro Vocali recitati vo, oder Concertat-Stim̃en der Capelmeister oder Chori Director stehen vnd stetigs den Bassum generalem seu continuum vor sich in der Hand ha ben/oder aber den/welchen der Organist vor sich hat/mit fleiß in acht nemen/vi observiren müsse/wie die Music nacheinander fortgehe; vnd anzeigen/weñ ein Stim̃ alleine/wenn zwo/wenn drey/wenn viere oder deren mehr/zu singen anfa hen sollen; welches dann in dem Basso Generali allzeit darbey mus gezeichne werden. Wenn aber die Ripieni vnd Plenus Chorus der vollstimmige Chor angehet/so sol er sich mit dem Angesicht zu allen Choren wenden/vnnd beyd Hände in die höhe erheben/zur anzeigung/daß sie alle zugleich miteinander ein fallen vnd fort Musiciren sollen.

Vnd dergestalt können die Concerten, in des Ludovici Viadanæ, vn aller anderer Autorum, dieser newen Art/Operibus, gar füglich Concert Stim̃en genennet werden. Es gefallen mir aber vorgedachtes Musici Hierony Iacobi Wörter sehr wol/welches ich hiebevor bey keinẽ gesehen/auch von niem berich

richtet werden können/wie vnd mit was namen solche Stimmen zu intituliren; ich endlich selbsten den sachen nach gedacht/vnd in meinen zwar geringen / vnd esen trefflichen im wenigsten nicht zuvergleichenden Concerten, diese Wörter horus Vocalis, Chorus Instrumentalis gebrauchen müssen. 1. Chorus Vocalis: ist der/welcher allein mit Menschen-Stimen/ohne zuthun der Instrument, uß gemachet werden: vnd eben so viel/alß wenn ich setze/Chorus der Concertat-timen. 2. Chorus Instrumentalis ist der/welcher allein mit Instrumenten, es d nun Posaunen/Zincken/Fagotten/Flöiten oder Geigen Musiciret, vnd dem horo Vocali, daß ist/den Concertat: oder Vocal-Stimen/majoris gravitatis plenioris harmoniæ gratia, adjungiret wird. Nach diesem aber / daß ich jtzt dachte beyde Terminos also gebraucht/ist mir in diesem Jahre allererst ein Opus usicum Iosephi Galli Mediolanensis zu handen kommen / darinnen er sich ch einer sonderlichen vnd fast dieser meiner Art gleichen Invention gebrauchet; dem er es Duplicium Concentuum novam Inventionem nennet / vnnd in horum vocum & Chorum Instrumentorum vnterscheidet.

horo vel apella	de Viole	Wenn ein Chor angestellet wird / vnd gerichtet ist auff.	Violn de Gamba.
	de Viol. da braccio		Geigen.
	di Violini.		Klein Geigen.
	di Tromboni		Posaunen.
	di Cornetti.		Zincken.
	di Flauti		Blockflöiten.
	di Fiffari		Querpfeiffen.
	de tiaverse		
	di Fagotti		Fagotten. (Schalmeien.
	di Bombardi.		Bombarder oder Pommen der
	de Lauto		Lauten.
	pro Testudine		
	Fidicinum		Geigen oder Lauten / vnd alle
	Fidicinia		Besaittete Instrument.

Choro mutato.

Dieses hab ich beim Hyeronimo Iacobi funden / kan mich aber noch zur t nicht eigentlich drein richten/wie er es wil verstanden haben. Meines wenigen achtens aber müste es also auff genommen werden/dieweil Mutato, daß participium ist verbi mutare, daß Choro mutato so viel sey/ alß wenn ein Chor vmb n andern abwechselt/ vnd durch Pausen still helt: Oder das dieser Chor (weil er

der vnterste Chor ist) keinen Discantum hat / sondern an dessen statt noch ein Tenor, vnd den Altum zum Cantu, vnd also eine ander Art vnd Manier hat / a der oberste Chor / welcher Solis quatuor vocibus humanis, dieser aber mit drey Posaunen oder andern Instrumenten, vnd der Alt allein darin gesungen wir Daher es dann auch wol sein möchte / daß er es also wolte verstanden haben / d Mutato alhier so viel sey als mutus / stumm / still / Voci mutate, Choro mutat wenn die Stimmen vnd der Chor still vnd heimlich: gleich wie Voci piene, Ch ro pieno (Voces plenæ, Chorus plenus) wenn sie laut vnd starck gesungen v Musicirt werden sollen / da denn die Chor zusammen kommen vnnd eine völli Harmoniam machen. Vnd also würde durch dieses / Choro mutato, Chor q: mutus ein stiller Chor verstanden / der nicht mit Instrumenten oder Stimme sondern nur allein etwa mit drey Posaunen vnd einer Menschen Stimme bes ist: Inmassen gemeiniglich die tieffe niedrige Chore dahin gerichtet werden.

RITORNELLO.

Intermedio: seu Camœna alterna.

Ritornare ist so viel als zu rück gehen: (Vn Cavallo diritorno, e Pferd / so man wiederumb zu rück schickt / inmassen es mit den Postpferden also g halten wird.) Alhier aber wird das wort Ritornello von den Italianern dahin g deutet vnd verstanden; wenn man des Abends auff der Gassen Spatzieren / od wie es auff Vniversitetten genennet wird / Gassaten gehet: do erstlich ein Serena oder Abendß Gesang (davon im ersten Theil meldung geschehen) mit zwo / drey v mehr Stim̃en gesungen / darauff alßbald auff einer Quintern, Lauten / Chitarro Theorba oder andern Instrumenten etwas darzwischen Musiciret vnd gesp let; Alßdann wiederumb ein Gesetz oder Verßlin von der Serenata gesungen / do auff abermahl mit der Quintern oder Theorba respondiret, vnd also eins vm ander abgewechselt gesungen vnd geklungen wird. Dasselbe nun / was man auff d Theorba, Quintern oder andern Instrumentē, zwischen dem singen Musicire wird Ritornello genennet. Dahero meines erachtens Ritornare q: reiterare, Ritornello q: reiteratio, zuverstehen sey / dieweil allzeit das erste vnd also einerl Harmonia repetiret vnd wiederholet wird. Vnd eben dahin / wie ich nicht ande colligiren kan / ist der Hymnus, Ave maris stella ab 8. in des Claudii de Mont verde Psalmis vespertinis gerichtet: do der erste versicul ab 8. von allen beyd Choren gesungen wird; der 2. vers. in Choro primo mit vier Vocal: oder Co certat-Stim̃en; darauff folget das Ritornello in primo Choro, vnnd Cant secundi Chori mit 5. Stim̃en / in einer Tripla von 20. Tacten, ohne Text, vñ wi allein mit Instrumentē gemacht: der 3. vers. in Choro secundo mit einer Voca

Stimme

Stimmen: Darauff alßbald abermahl das Ritornello mit den Instrumenté reperiret wird. Im 4. vers. wird der Cantus 1. Chori allein; Im 5. vers. Cantus 2. Chori allein; eben messig im 6. vers. Tenor 1. Chori allein zu dem General-Bass humanâ voce gesungen: Jedoch das zwischen jedem Verß das Ritornello repediret vnd Musiciret wird/ biß im 7. Verß allebeyde Chor mit Instrumenten vnd Vocal-Stimen zusamen miteinander einstimmen. Vnd ist dis auch noch dabey zu wissen: daß nur dreyerley Melodien oder Arien in diesem gantzen Psalm vorhanden: denn der 1. vnd letzte Verß/ sind allebeyde einer wie der ander: Der 2. 3. 4. 5. 6. Verß haben nur ein einzigen einerley Bass; allein das nicht allzeit gleichviel oder einerley Stimmen darin gesungen werden. Das Ritornello ist auch nur einerley/ welches allzeit wiederumb reperiret wird. Vnd auff eine fast solche Art hab ich die Missam mit 3. oder 5. Choren, vber den Choral Kyrie fons bonitatis gesetzet; do gleicher gestalt die Chori Instrumentales nicht allein in der mittē etlichmahl einfallen/ sondern auch anfangen/ vnd endlich in fine mit allen Choren zugleich beschliessen: doch das viel andere variationes mit den Instrumenten vnnd Vocal-Stimen doselbst mit eingemischet seyn. Vber das hat vorgedachter Cl. de Monteverde den Psalm/ Dixit Dominus Domino meo, mit 6. Stimmen im selbigen opere, darzu sex Voces vnd sex Instrumenta gleichsam im VIII. cap. in der 9. (erstzufinden) angeordnet werden müssen: doselbst er an etlichen örtern keinen Text/ sondern allein das wort Ritornello vnter die Noten gesetzt; anzuzeigen/ daß alda die Instrumenta allein ohne die Vocal-Stimmen adhibiret vnd gebraucht werden sollen. Vnd dieses ist meines erachtens der rechte Verstand angeregtes worts/ Ritornello. N. B. Gleich aber als ich in diesem Werck laborire, kommen mir des Sil. de Mondev. Scherzi Musicali à tre voci, daß sind Tricinia jocosa zu handen/ dorinnen er zween Discant vnd einen Bass mit etlichen Texten zum singen/ vñ also bald darauff ein Ritornello ohne Text mit Instrumenten, alß zwey Violinen vnd einer Bass-Geigen oder Fagott (wofern kein Clavicymbel oder Ghitaron, daß ist eine Theorba vorhanden) zu Musiciren gesetzt/ da denn im anfang vnd mitte/ auch zwischen jedem Gesetze des Texts/ daß Ritornello reperiret wird. Vnd ob ich gleich bey etlichen Autoribus befinde/ daß sie die wörter Symphonia vnd Ritornello nicht recht vnterscheiden: So kan ich doch endlich so viel colligiren, daß Symphonia, einem lieblichem Pavan vnd Gravitätischen Sonaten; Ritornello aber einem mit 3. 4. oder 5. Stimmen auff Geigen/ Zincken/ Posaunen/ Lauten oder andern Instrumenten, gesetzte Galliard Saltarellæ, Courranten, Volten, oder auch mit semi minimis vnd Fusen gespickten Canzoni nicht vnehnlich/ jedoch nicht sie bis auff 12. 13. 20. Tact lang/ lenger aber gar selten gesetzt werden. Vnd gleich

wie in comœdien zwischen jedem Actu eine feine liebliche Musica Instrument
lis, mit cornetten, Violen oder andern dergleichen Instrumentē vmbwechsel
de/ bißweilen auch mit Vocal Stim̃en angeordnet vnd von den Italis INTE
MEDIO genennet wird; Damit vnter dessen die personatæ personæ sich ande
vmbkleiden vnd zu folgendem Actu præpariren, auch etwas respiriren vnd si
erholen können: Also vnd dergestalt kan man es mit anordnung einer guten Mu
vor grosser Herrn Taffel oder bey andern frölichen Conventibus auch halten/ do
wenn man zween oder mehr Knaben/ oder auch andere Alt: Tenor: vnnd Ba
Vocal-Stimmen (so von mir Voces Concertatæ genennet werden) zu eim Cl
vicymbel, Regal oder dergleichen Fundament Instrument hat singen lassen/
so bald mit Lauten/ Bandorn, Geigen/ Zincken/ Posaunen vnd dergleichen/ etw
anders ohne Vocal-Stim̃en/ allein mit Instrumenten zu Musiciren anfan
Darauff dann wiederumb mit Vocal-Stimmen/ vnd also eins vmbs ander
Instrumenten vnd Stimmen vmbwechsele. Ebenermassen/ daß man nach e
Concert oder sonsten einer prechtigen Mutet, bald ein lustig Canzon, Galliar
Courant oder dergleichen mit eitel Instrumenten herfür bringe. Welches da
auch ein Organist oder Lauteniſt vor sich alleine in acht nemen kan/ daß wenn er
Conviviis, eine Mutet oder Madrigal fein langsam vnd Gravitätisch gespielet/
so bald darauff ein frölich Alemande, Intrada, Bransle oder Galliard anfan
hernacher wiederumb etwa eine andere Mutet, Madrigal, Pavan oder kunstrei
Fugam vor sich neme. Vnd diese vnd dergleichen vmbwechselung/ kan gar fügl
mit dem namen Ritornel. vnd Intermedio genennet werden. Wie dañ jtziger
bey denen so aus Jtalia ankommē gar gebreuchlich: daß sie auff der Theorba o
Chitarron im anfang ein solch Ritornello oder liebliche kurtze Melodey alle
schlagen; darauff das erste Gesetz oder Verßlin eines Jtalianischen oder Teutsch
Weltlichen Liedleins mit jhrer Stimmen fein anmütig in die Theorba singen
einstimmen: Alß dann so bald wiederumb das erste Ritornello reiteriren v
wiederholen; darauff das ander Gesetz des angefangenen Liedleins zur Theo
gesungen; vnd das Ritornello wiederumb selbsten auff der Theorba alleine sch
gen/ oder von den andern Instrumentiſten, auff Lauten, Cithern, Pandoern, C
gen vnd dergleichen darzwischen Musiciren lassen: darmit sie vnter des mit jh
Stimme inhalten/ respiriren, Athem gewinnen/ vnd sich also wiederumb erh
können. Darumb denn solche vmbwechselung/ nicht allein propter varietat
delectantem sehr anmütig/ sondern auch propter respirationem sehr nöti
acht zunemen.

RIPIEN

RIPIENO: Συμφώνησις: Conclamatio, Concentus, Plenus Chorus.

Dieses wort brauchen die Italiäner/wenn sie wollen andeuten/daß alle Voces vnd Instrumenta in allen Choren zugleich miteinander einfallen sollen: auff teutsch ein vollstimmige Music in allen Choren. Deñ Pieno, heist so viel/alß plenum, völlig: Ripieno, repletum, gefüllet. Vnd ist eben das/alß wenn ich die wörter Tutti, Omnes, Plenus chorus, Capella plena, darbey notiret vnd gezeichnet habe: do dañ ein Klein Flötlin/zur zier mit einzustimmen nicht vneben adjungiret vnd gebraucht werden kan. So kan man auch/do eine grosse Compagny von Musicis vorhanden/solche Ripieni zwey: oder dreymahl abschreiben lassen/vnd in vnterschiedene weit von einander abgesonderte Chor distribuiren vñ abtheilen: welches ich dañ meistentheils Chorum pro Capella genennet habe. Vnd ist nicht vnnützig/daß der Organist/weñ die vollstimmige Music einfellet/daß gantze Werck in der Orgel/oder aber/wenn es gegen der gantzen Music etwas zu starck sein wolte/ das Principal allein mit der Supero&tav vñ Sisflöit oder Zimbelchen zu den Concertat-Stimmen aber im rückpositiff ein sanfftes gelindes vñ liebliches gedactes oder ander stilles Flötwerck gebrauche. Deñ die Cõcertat-Stimmen wollẽ ein sanffstes/ lieffiges vñ liebliches singẽ vñ klingẽ hallẽ. der vollstimmige chor aber ein gravitätisch vollẽ vñ schallẽ. Vñ sind also die Ripieni nichts anders/alß gewisse Clausulæ oder Articulæ aus einẽ concert, welche in dẽ andern Chorẽ zu gewissen zeitẽ eine vollstimmige Music zu machẽ/mit dẽ Häupt-Chorẽ gesungẽ vñ geklungẽ wird. Heist derowegẽ RIPIENO eigentlich nicht Chorus plenus, besondern Reiteratæ plenitudines, die clausulæ, welche aus den Häupt-Stimmen des Concerts genommen/ vnd in andern vnterschiedenen abgesonderten Choren auffgesetzet werden / einen völligen vnd vollstimmige Concert zumachen.

Hieronymus Iacobi in Nota ad lectorem wil/daß man den Buchstaben R. bey die Noten zeichnen solle/ den anfang des Ripieno zubezeichnen: welches vber leichtlich jrrung gibt / sonderlich wenn viel Ripieni auff einander folgen. Ich habe mir gefallen lassen/ solche vnd der gleichen Wörter zwischen die Noten an denen örtern/ do sie einfallen/deutlich darbey zusetzen. Vnd ist nun meines erachtens vnter den wörtern/Synfonia, Ritornel. Ripieno vnd Intermedio, so im anfang eines Concert-Gesangs adhibirt vnd gebraucht werden / dieses der vnterscheidt.

Ritornello, do ohne Text/vnd also Instrumentis solis

Ripieno, mit Text/vnd also Vocibus & Instrumentis

} einerley / allzeit mit einem geschwindem Tact reiteriret vnd repetiret wird.

Dahero ich mich bedüncken lasse / daß Ripieno ein vocabulum Compo
tum sey/quasi dicas, RItornello Pieno, ein Ritorn. oder Reiteratio, so mit v
lem Chor zusammen stim̃et/vnd die Instrumental: mit den Vocal-Stimmen z
gleich adjungiret werdē. Intermedio, do ohne/oder mit Texten/mit Instrume
tal: oder Vocal-Stim̃en/oder mit beyderley zugleich)/in Comœdien zwischen e
jeden Actu, oder in Missen, Magnificat, Moteten, allzeit andere Cantiones v
Gesänge interponirt werden; Jnmassen in meiner Megalynodia zufinden/ v
in Polyhymnia VIII. geliebts Gott/ deren Art mehr herfürkommen werden. Si
foniæ, sind gleich den Pavanen vnd Galliarden/deren man in einem Gesange z
anfang vor dem Ersten Theile/ vnd nach demselben auch vor vnd nach dē ande
auch Dritten Theile/so einer vorhanden/sich gebrauchen kan: an statt/ daß sonst
der Organist allzeit vorher vnd darzwischen ein Præambulum auff der Orgel
schlagen pflegt. Vnd dergestalt können die Sinfoniæ auch nicht so gar vnebenl
ter medio genennet werden. Fortè, Pian: Præsto; Adagio Lento. Diese W
ter werden bißweilen vō den Italis gebraucht/ vñ in den Concertē an vielen vm
schiedenen örtern/wegen abwechselūg beydes der Stim̃en vnd Choren, darbey o
drunter gezeichnet/welches ich mir dañ nicht mißfallen lasse. Ob zwar etliche/ dz
dessen/sonderlich in Kirchen zugebrauchē nicht gut sey/vermeinen: So deuchtet
doch solche variation vnd vmbwechselung/ wenn sie fein moderatè vnd mit ei
guten gratia, die affectus zu exprimiren vñ in den Menschen zu moviren, v
genom̃en vnd zu werck gerichtet wird/nicht allein nicht vnlieblich oder vnrecht se
sondern viel mehr die aures & animos auditorum afficire, vnd dem Conc
eine sonderliche Art vñ gratiam conciliire. Es erfordert aber solches offterma
die cōposition, so wol der Text vnd Verstād der Wörter an jhm selbsten: daß m
bißweilē nicht aber zu offt oder gar zu viel/ den Tact bald geschwind/ bald wiede
langsam führe; auch den Chor bald stille vnd sanfft/ bald starck vnd frisch reson
lasse. Wiewol in solchen vnd dergleichen vmbwechselūgen/in Kirchen viel mehr/
vor der Tafel eine moderation zugebrauchē vonnöten sein wil. So weis nun o
ein jeder selbstē/was solche Wörter bedeuten/alß: Fortè, elatè, clarè, id est, su
seu intentâ voce; weñ die Instrument. vnd Vocalisten zugleich starck: Pian, s
missè, weñ sie die Stim̃e moderiren vnd zugleich gar stille intoniren vñ Music
sollen. Sonsten ist Pian so viel/alß placidè, pedetentim, lento gradu: daß n
die Stim̃en nicht allein messigen: sondern auch langsamer singen solle.

BASSETTO: Basset ist das diminutivum vom Basso, s
bedeutet die vnterste Stim̃/so in den hohen Choren das Fundament führet/ h
in Intervallis sich einer Basse gleich artet. Wird aber meistentheils wie ein Ten
bißweilen wie ein Alt claviret.

Dah

Dahero auch in den Pombarden/ Flöitten vnd andern Instrumenten, welche vff enselben Thon vnd Clavem gerichtet seyn/ Basset Pommern/ Bassetflöitten/ etc. Wie in 2. Tomo angezeigt worden/ genennet werden.

Eigendlich aber wird diese Stimme/ so wol in Concerten, als Muteten, welche die niedrigste ist/ bald im Cantu, bald Alto, Tenore, wie es sonderlich die Jugen mitbringen/ Basletto genennet.

BARYTONUS.

Durch diß Wort verstehen die Italiäner den Tenor oder Quintum in den tieffen Choren/ wenn das ℑ: vff der dritten Linien gezeichnet befunden wird.

Was durch die Wörter Accentus, Trillo, Gruppo, Tremoletti, &c. verstanden wird/ dasselbe sol am ende dieses Tertij Tomi außführlich angezeigt werden.

Das II. Capitel.

Capella: Chorus pro Capella: Palchetto.

DAs Wort Capella wird vff dreyerley Art gerichtet befunden.

Dann 1. So ist es im anfang/ meines erachtens/ von den Italiänern allein dahin verstanden worden/ wenn in den Käyserlichen/ Oesterreichischen vnd andern Catholischen weitläufftigen Capellen oder Music, etliche vnterschiedene Chor mit allerley Instrumenten vnd Menschen Stimmen angestellet werden/ daß alsdenn noch ein absonderlicher Chorus aus diesen allen heraus gezogen/ vnd Chorus pro Capella genennet worden/ darumb daß der gantze Chorus Vocalis, oder die gantze Capella denselben im Chor/ vnd von den andern Choren gantz abgesondert/ musiciret, vnd gleichsam als vff einer Orgel das volle Werck/ mit einstimmet. Welches dann ein trefflich Ornamentum, Pracht vnd Prangen in solcher Music von sich gibt: Dieweil dieser Chorus fast meistentheils zugleich mit einfället/ wenn die andern Chor alle zusammen kommen.

Vnd wird solche Harmonia noch mehr erfüllet/ vnd mit grösserer Pracht erweitert/ wenn man dabey einen grossen Baß Pommer/ doppelt Fagott/ oder grosse Baß Geygen/ (Italis, Violone) Auch wol andere Instrumenta, wo deren vberig vorhanden/ zu den Mitteln vnd Ober Stimmen ordnet. Solche Capellen aber können vnterschiedlich/ eine/ zwo oder drey aus einem jeden Concert heraus gezogen/ ein

jede insonderheit nur mit vier oder mehr Personen/ wenn man die haben kan/ besetze vnd an abgesonderte örther in der Kirchen gestellet; Auch in mangelung der Pers nen/ gestalten Sachen nach/ gantz vnd gar außgelassen werden: Dieweil diese Cape la fast als die Ripieni, allein zur erfüllung vnd besterckung der Music, ein Chori ascititius aus den andern Choren extrahiret vnd heraus gezogen ist: Da dann d Vnisoni vnd Octaven ohn vnterscheid von jhnen gesetzt werden/ aus denen im r Capitel des andern Theils angezogen Rationibus vnd Vrsachen.

Vnd solcher Capellen habe ich in etlichen des Iohan Gabrielis abgeschrieb nen Concerten viel vnd vnterschiedlich gesehen: Welche aber in denen jetzt newli im vergangenen Jahren im druck publicirten nicht verhanden.

2. In denselben aber/ so wol auch in seinen ersten Anno 1597. publicirten Ca tionibus sacris befindet sich/ daß das Wort Capella, jhme so viel heisset vnd bede tet/ als wenn ich setze/ Chorus Vocalis, Chorus Vocum; das ist/ der Chorus, w cher mit Cantoribus vnd Menschen Stimmen muß besetzet werden; als wenn einem Concert der eine Chor mit Cornetten, der ander mit Geigen/ der dritte n Posaunen/ Fagotten/ Flöitten vnd dergleichen Instrumenten, doch daß bey jede Chor zum wenigsten eine Concertat- das ist/ eine Menschen Stimme darneben ordnet: So ist meistentheils noch ein Chor darbey/ do alle vier Stimmen mit Ca toribus besetzt werden: Denselben nun nennet I. Gabriel Capellam. Vnd kan solcher Chor oder Capella, weil sie mit vnter die Principal Chor gehöret/ durchaus aussen gelassen/ auch alsobald an den Clavibus Signatis erkant/ vnd bißweilen au mit Violn de Gamba, oder de braccio musiciret werden: Wie hernacher 8i Cap. weitläufftiger Bericht folgen wird.

In meinen Concerten, sonderlich in den Lateinischen/ wie auch etlichen Te schen/ do ich keinen Chorum pro Capella dabey setzen wollen/ habe ich meistenth die Wörtee/ Omnes vnd Solus, oder Voce, Instrumento, Trombone, &c. dar gezeichnet: Welches dann ein jeder leicht verstehen/ vnd sich darinn richten kan. T wo fernen an Voce & Trombone, oder Voce & Violono, &c. stehet/ do muß n ein Vocalisten vnd Instrumentisten mit einer Posaun oder Geigen darbey stell Wo nun Voce allein gefunden wird/ doselbsten singt der Vocalist allein; Trombone, do gehet die Posaun allein; Wo omnes, do musiciren sie zugleich beyde. Gleicher gestalt wird es auch gehalten/ wenn anderer Art Instrumenta dar notiret befunden werden. Vnd kan also nicht allein aus solchen abgetheilten/ sond auch allen andern Concerten, ein jeder nach seinem gefallen/ wenn er anderst vbriger Gesellschafft von Cantoribus vnd Instrumentisten versehen ist/ eine o zwo Capellen mit 4. Stimmen herausser ziehen/ vnd das jenige/ darvor das W

om

mnes oder Chorus gezeichnet stehet / oder aber do ohne das alle Chor mit einander ugleich einstimmen / oder do es sich sonsten schicken wil / vff absonderliche Bletter / doch vff die im 12. Cap. des andern Theils angezeigte masse) heraus schreiben lassen. So bald aber das Wort Solus, oder Voce Instrumento, &c. folget / an dessen statt müssen so viel Pausen gesetzt; Vnd derselbe Chorus pro Capella alsdann zum muciren an einen absonderlichen ort geordnet vnd gestellet werden.

Ich habe vor etlichen Jahren allbereit die Wörter omnes vnd solus in meinen Cantionibus zu gebrauchen angefangen: Befinde aber / daß jetzo die Italiäner in jhren Concerten das Wort Ripieni gebrauchen.

3. Numehr aber nennen etliche auch dieses eine Capellam, wenn man zu einem Choro Vocali, einen Chorum Instrumentalem componiret vnd setzet. Dolbsten wird der Chorus Instrumentalis, welcher tanquam minus Principalis, in mangelung der Instrumentisten gar wol aussen gelassen werden köndte / vom Choro Vocali, welcher Principalis, vnd vor sich selbsten ohne zuthun der Instrumenten, doch daß ein Organist mit einem Positiff oder Regal darbey / den Sachen eine nüge thun kan / abgesondert / vnd etwa gegenüber / oder an ein höhern / oder aber nidrigern ort vnd stelle geordnet: Welchs in Italia auch Palchetto genennet wird / da sie bißweilen mehr als einen Chor pro Capella, vnd jmmer einen vber den andern stellen: Gleich wie vielleicht zu Davids zeiten die Musici im Tempel vff vnterschiedene höhere vnd nidrige Chore gestellet vnd abgetheilet worden sind: Daher etliche sonderliche Psalmen / als der 120. biß vff den 134. Lieder im höhern Chor genennet werden: Wie Tomo primo partis primæ Membr. 1. Cap. 2. weitläufftiger zu sehen.

Es kan aber das Wort Palchetto aus nachfolgendem kurtzen Bericht / so viel besser verstanden werden / weil man in etzlichen Kirchen / vnd bevorab Fürstl. Capellen unten bey der Erden / oder sonsten an einem bequemen Ort / do die Musici von den Zuhörern vngehindert bleiben können / einen gewissen stand / einem Theatro gleich / von Balcken vnd Bretern auffzubawen / oder aber die Bretter vber etliche Stüle / do sichs leiden wil / zulegen / vnd oben mit Lehnen vnd Tappezereyen zubeschmücken vnd außzustaffiren pflegt. Wie man dann auch wol / do man wil / gar einen sonderlichen Ort in die höhe / einer kleinen Porkirchen gleich / dahin vnterschiedene Chor von den andern weit abgesondert vnd gestalt werden können / auffbawen kan: Inmassen dann dergleichen fügliche örther in alten Kirchen / vnd zuvoraus hinten in den Choren / denen man zu jetzverstandener behuff gebrauchen / vnd daher Palchetto nennen kan / offtmals gefunden werden.

Das III. Capitel.

CAPELLA FIDICINIUM, vel FIDICINA.

Wie vnd vff was massen dieselbe anzuordnen vnd anzustellen sey.

DJese Capellam habe ich nach meiner Wenigkeit / nicht vnnöt
zu seyn / sonderlich observiret; Dieweil etlichen vnter vns Te
schen / so der jetzigen newen Italiänischen Invention, do m
bißweilen nur eine Concertat Stimme allein / zu zeiten zwo od
drey in eine Orgel oder Regal singen lest / noch vngewohnet / d
se Art nicht so gar wolgefället / in Meynung / der Gesang gehe g
zu bloß / vnd habe bey denen / so die Music nicht verstehen / kein sonderlich ansehen o
gratiam. Darumb ich dann vff dieses Mittel bedacht seyn müssen / daß man ein
Chorum oder Capellam mit 4. Stimmen darzu setzte / welcher entweder mit Pos
nen oder Geigen allzeit zu gleich mit einstimmen köndte.

Vnd dieweil nun solche Harmonia, wenn sie dergestalt in der Kirchen an
ordnet / die Ohren etwas mehr füllet / habe ich alsbald applausum popularem i
durch erlanget.

Wie dann auch meines erachtens / gleicher gestalt nicht vbel resoniret, we
zu solchen Concerten mit einer oder 2. Concertat Stimmen (bevorab wenn Vo
vivaces & alacriores gebraucht werden / ein Regal / oder in der Orgel ein Schna
Werck genommen wird; Denn weil der Organist / wie im 6. Capitel / vom Gener
Baß wird angezeiget werden / gar simpliciter, mit seinen Concordanten vnd Sy
copationibus, ohne einige Diminutiones, vnd Coloraturen, zu solchen Conc
tat Stimmen schlagen oder spielen muß / so klinget es vff dem Flöit Werck ga
schlecht / vnd vnanmutig: Vff dem Regal oder andern Schnarr Wercken aber / w
che fast den Posaunen gleich resoniren, ist die Harmonia viel anmuthiger / we
man fein zierlich / gravitetisch vnd langsam / ohne einige Diminutiones den Ges
tractiret.

Auch ist diß darbey wol zu mercken / 1. Daß ich diese Capellam darumb / Fidici
am genennet / dieweil es besser ist / mit Besäiteten Instrumenten, als Geigen / L
ten / Harffen vnd allen andern / vnd sonderlich mit Violn de Gamba, wo man
haben kan / In mangelung aber derselben / mit Violen de Bracio, dieselbige Cap
lam zu bestellen. Denn der Sonus vnd Harmonia der Violen vnd Geigen conti
iret sich jmmer nach einander mit sonderbahrer Liebligkeit / ohne einige respiratic
deren man vff Posaunen vnd andern blasenden Instrumenten nicht entrathen k

Jed

Jedoch pro variatione kan man bißweilen 4. Posaunen: Do denn nicht jrret / daß der Cantus in etlichen in Octava inferiore vff der Posaune musiciret werde: Oder 3. Posaunen / vnd eine Tenorflöte / oder ein Cornett zum Discant, oder aber einen Fagott / vnd 3. Flöiten zur vmbwechselung darzu gebrauchen.

2. Vmb dieser Vrsachen willen habe ich in der mitten bißweilen / virgulas vnnd strichlin interponiret, damit man zu einem Versiculo Violen; Zum andern / Posaunen; Zum dritten / Flöiten vnd Fagotten gebrauchen könne: Oder wo Lautenisten vorhanden seyn / kan man mit Geigen vmbwechseln / vnd dann auch bißweilen die Lauten vnd Geigen zusammen gehen lassen. Dodann ein Musicis zween oder mehr Chor gar wol draus machē / abschreiben / vñ nach seinem guten gefallen anordnen kan.

So ist auch sehr anmuthig zu hören: Wenn man diese Capellam Fidicinium, nach Art der Engelländer mit einem gantzen Consort anstellet / also / daß ein starck Clavicymbel / zwey oder drey Lautten / eine Theorba / Bandoer / Zitter / Baßgeig / Block- oder Querflöit / stille Posaun / Violede Bastarda, vnd eine kleine Discant Geige fein rein vnd lieblich zusammen gestimmet / miteinander fortgehen: Die Concertat Stimmen aber das jhrige cum grata & decenti harmonia darunter mit einbringen.

3. So habe ich ex observatione auch besser seyn / befunden / daß man dieselbige Cappellam oder Chorum Fidicinium etwas vff die seite / von der Orgel / vnd denen / so die Concertat Stimmen führen / abgesondert stelle vnd anordne / damit die Vocalisten von den Instrumentis nicht vbertäubet oder verdunckelt / sondern eins vor dem andern vnterschiedlich gehöret vnd vernommen werden könne / Wie Cap. 8. in der Instruction bey der dritten Art solches sol erinnert werden.

4. Es stehet aber zu eines jeden gefallen / ob er diese Capellam anordnen vnnd gebrauchen / oder aber aussen lassen wolle; Denn / wie im anfang erwehnet / mir solche nur ex auditorum quorundam approbatione also zu setzen / gefallen / do ich sonsten derer nicht groß geachtet hette.

5. Vnd wenn man dergestalt auff alle dieser Art Concert Gesänge / so etwa einem vnd dem andern in des L. Viadanæ, A. Aggazzarij, Antonij Cifræ vnd dergleichen autorum operibus zum besten gefallen / eine solche Capellam Fidiciniam componiren vnd vffsetzen wolte: Würde man die Auditores bey vns in Teutschland / welche noch zur zeit in diese newe Art aller dings sich nicht zu richten wissen / damit anlocken / vnd gleichsam weiter in falciniren, daß sie ein gut genügen vnd Contentament daran vngezweiffelt haben würden.

6. So kehme auch diese Capella denen Organisten zu nutz / welche im Componiren vnnd vngeubt vnnd vnerfahren / vnd dahero sich in den General Baß

so bald im anfang nicht finden können; Sintemal es denselben viel leichter were/ alle Mittelstimmen oder Parteyen (welche sonsten in solchen Concerten nicht verhanden) in jhre Tabulatur abzusetzen/ als daß sie allererst lange nachdencken vnd speculiren müssen/ ob sie Quarten vnd Sexten, oder aber Quinten vnd Tertien ꝛc. greiffen sollen. Darumb ich dann in etlichen diese Capellam auch genennet habe/ Capellam pro Organo, Item pro Testudine, Theorba, &c.

7. So sol man sich auch nicht jrren lassen/ daß in dieser Capella die vier Stimmen zu den geigenden oder blasenden Instrumenten, bißweilen in Vnisonis vnd Octaven mit den andern Concertat- oder Vocal-Stimmen zugleich fortgehen; Dieweil solches vorher im XII. Capitel des II. Theils allbereit abgelehnet/ vnd außführlicher dargethan wordē/ warumb die Vnisoni durchaus/ die Octaven aber/ wenn eine Stim gesungen/ die ander mit Iustrumenten, als Posaunen/ Zincken oder Geigen gemacht wird/ gantz vnd gar wol passiren können. Zu dem wird keiner/ der sich in Fürstlicher vnd andern Capellen versucht/ etwas gehört vnd gesehen/ wie dann auch andere Musici in Städten/ wenn sie bedencken vnd betrachten/ daß sie selbst vff jhrem Chor eine Stadt oder Kunst-Pfeiffer mit einem Cornett oder Posaun bey die Schüler stellen/ welche zugleich in Vnisono vnd in Octaven mit einander intoniren vnd einstimmen/ sich dieses nicht so gar sehr mißfallen lassen.

Darmit sich aber vnter den vielen vnterschiedenen Namen/ ein Musicus nicht verirren vnd verwirren: So habe ich sie meistentheils/ so viel mir bekant seyn/ allhie vnter einander setzen wollen/ auff daß alsobald primo intuitu ein jeder sehen vnd begreiffen könne/ welches Synonima seynd/ vnd einerley Bedeutung haben.

Voces humanæ.	Instrumento.	Ripieni.
Menschen-Stimmen.	Chorus Instrumentalis	Turti.
Voce	Chorus Instrumentorum	Omnes.
Voces solæ.	Capella Instrumentalis.	Omnes, Vocibus & Instrumentis.
Voces recitativæ.	Chorus Sinfoniæ.	Chorus.
Voces Concertatæ.	Symphonia.	Plenus Chorus.
Concertat-Stimmen.		Chorus pro Capella.
Chorus recitativus.		Chorus Capellæ.
Chorus Vocalis.		Chorus Instrumentalis vocalis.
Chorus Vocum.		Capella in pleno Choro.
Capella.		Capella in Choro.
Capella Vocalis.		
Vocal-Stimmen.		

Vocales.		Capella vocalis & Instrumentalis.
Cantores.		
Concentores.		
Viva Voce.		

Das IV. Capitel.

διαίρεσις seu Distinctio Instrumentorum.

Kurtze Abtheilung aller Instrumenten/ Wie die zum Musiciren gebraucht werden.

IN 2. Parte Tomi primi Cap. ultimo, So wol auch im 1. Theil Tomi Secundi Cap. 1. habe ich etliche Distributiones vnd Abtheilung aller Musicalischen Instrumenten in Thesibus vnd Tabellen vorgestellet: So allhier zu wiederholen vnnötig. Diß aber allein muß bey diesem Werck angezeiget werden: Daß die Instrumenta Musicalia succinctè in zwey Ordenungen gestellet werden: Als:

1. Omnivoca seu Totalia.
2. Vnivoca seu Simplicia, & Specifica.

Oder wie es die herrliche Musici, Augustinus Agazzarius, vnd Ioannes Hieronymus Iacobi nennen/ Fundament- vnd Ornament Instrumenta: Welche Terminos wir denn allhier auch behalten wollen.

1.

Omnivoca, oder Fundament Instrument seynd diese/ so alle voces oder Stimmen eines jeden Gesangs führen vnd begreiffen können/ vnd also das gantze Corpus vnd vollkommene Harmony aller/ so wol der mittel- als vnterstimmen oder partey- so wol in Vocali als Instrumentali Musica auff sich erhalten; Als da seynd: Orgeln/ Positiff/ Regalwerck/ starcke doppel- drey- vnd vierfache Clavicymbel.

Vnd hieher können auch die Spinetten/ Lauten/ Theorben/ doppel Harffen/ grosse Cithern/ Lyren/ &c. Wenn man sie als Fundament Instrumenta, meistentheils aber nur zu einer einzigen/ zwo oder dreyen Stimmen in einer stillen vnd eingezogeneu Music gebraucht/ referirt werden. Sonsten in einer starckrauschenden/ mit vielen vnd mancherley Personen besetzten Music, sind sie besser zur zier- vnd als Ornament Instrumenta zu gebrauchen.

Vni-

2.

Vnivoca seu simplicia, oder Ornament Instrumenta, die in einen Gesang / gleichsam als mit scherzen (Schertzando, wie die Italiäner reden) vnd contrapunctiren die Harmony lieblicher vnd wolklingender zu machen / Item / den Gesang zu exorniren vnd zu zierhen adhibiret werden; Das sind alle einfache Instrumenta, welche nur eine einzige Stimme von sich geben vnd zu wege bringen können: Vnd werden dieselbige in Inflatilia seu Tibicinia & Fidicinia; Italicè, Instrumenti difiato & Chorde; Germanicè Blasende/ als Zincken/ Flöten/ Posaunen/ Fagotten/ etc. vnd Besäittete Instrument, als Geigen/ etc. abgetheilet: Wie Tomo Secundo im 5. Capitel des II. Theils weitläufftiger angezeiget worden.

Vnd zu diesen Ornament Instrumenten werden auch/ wie vorgesagt/ die Spinetten/ Lautten/ Theorben/ etc. (wenn sie nicht als Fundament Instrumenta, sondern allein zur zier vnd verfüllung der Mittelparteyen gebraucht) vom A. Agazzario referiret, wie nachfolgende Tabell außweiset.

Instrumenta sunt vel

- Propria:
  - Fundamenti: ut,
    - Organum pneumaticum.
    - Positivum.
    - Regale.
    - Clavicymbalum majus.
  - Ornamenti, ut;
    - Violæ, Violini:
    - Cornetti, Flauti,
    - Piffari, Tromboni,
    - Piffari, Bombardoni,
    - Corna Musa, storti,
    - Fagotti, &c.
- Communia quæ. Vel ad horum utrumq; habent se æqualiter, ut interdum fundamenti, interdum ornamenti vicem præstare possint; ut;
  - Spinetta:
  - Testudo:
  - Theorba:
  - Cithara doppia.
  - Harpa. Lyra.
  - Chitarrone.

Das V. Capitel.

ὀνομάτοποίησις, Instrumentorum Congrua appellatio.

Wi

Wie die Instrumenta in Italiänischer Sprach am bequemsten zu nennen vnd außzusprechen seyn.

DJeweil die Namen der Musicalischen Instrumenten nicht so eigendlich mit Lateinischen / als wol mit Italiänischen Wörtern genennet vnd observiret werden können: So habe ich mich in meinen operibus meistentheils der Italiänischen gebrauchen/vnd derselben signification hierbey vffzeichnen wollen.

Omnivoca, vel Fundament Instrumenta:

Orgel	Organo. Organum Pnevmaticum.
Positiff	Organo piccolo. Pars organi postica.
Regal	Regale.
Clavicymbel	Clavecymbalo Clavicymbalum. Gravecembalo
Viereckicht Instrument, Instrumentum indiscrete sic dictum	Spinetto Virginall. Frischlin. Magadis, Pectis.
Lautte	Liuto: Testudo, Chelys.
Theorba	Theorba Chitarrone
Grosse Italiänische Lyra	Arce Violatelire Lyra de Gamba. λύρα ἐπιγωνία
Kleine Lyra	Lyr de braccio.
Doppel Harff	Arpa doppia. Harpa gemina.
Bandoer	Bandora. Pandura.
Zither	Cetera Cithara.
Groß Zitter.	Chitarron.

Vnico vel Ornament Instrumenta.

Trommet	Tromba, Tuba. Trompetta, ein Trommeter.
Posaun / in gemein / sonsten Ordinari Posaun /	Trombone
Klein alt Posaun	Trombone piccolo

(Wiewol etliche die rechte gemeine Posaun / auch Trombone piccole nennen)

Quart Posaun	Trombone majore, grando, grosso
Octav Posaun	Trombone all' Octava bassa
Schwartzer Zinck	Cornetto. Cornu. buccina.
Gelber/ gerader/ stiller Zinck	Cornetto muto
Querflöit oder Querpfeiff	Fiffaro Traverso: Flauto traverso. Tibia transversa.
Blockflöit	Flauto: Fiauto: Tibia.
Klein Flöitlin	Flauto picciolo Tibiola.
Fagott oder Dolcian oder Choristfagott.	Dolciano. / Fagotto, Ordinario.
Quart oder Quint Fagott/ sonsten doppel Fagott genant.	Fagotto doppio grande.
Schallmeyen	Piffaro. Tibia gingrina Bombyx.
Alt Pommer	Bombardino. / Bombardo picciolo.
Chor Baß Pombard	Bombardo.
Groß Pommer	Bombardone.
Klein oder Discant Geig	Ribecchino. Violino. Fidicula.
Tenor- Alt Geig/ vnd alle Geigen/ welche man offm Arm helt/ Discant- vnd Baßgeigen/ werden in gemein genennet/	Viole de braccio, Vivole da brazzo.
Gemeine Baßgeigen	Bassviola
Groß Baßgeig	Violone.
Violen, oder Violn de Gamba	Viole da Gamba. / Viole.
Heer Paucke	Tamburo, Tympanum.

Es ist allhier auch dieses/ vmb mehrer nachrichtung/ wol zu observiren, daß die Italiäner in ihrer Sprach die grossen Instrumenta von den kleinern desto besser vnd vernemblicher zu vnterscheyden/ absonderlicher zweysyllabiger dictionen vnd Wörter/ hinten an zu setzen/ sich gebrauchen.

Die Nomina in

- one — Werden augmentativa genennet/ weil jhre Bedeutung vermehret wird. Darumb dann durch solches zugesetzte Wörtlein/ die grosse Baß Instrumenta angedeutet werden: Als:
  - Trombone, Quart Posaun.
  - Violone, Groß Baßgeige.

  (Wiewol das Wort Trombone gemeiniglich vor eine gemeine rechte Tenor Posaun genommen vnd gebraucht; Die Quart Posaun aber/ Trombone majore, die Alt Posaun/ Trombone picciolo genennet wird.
- ino — Sind Diminutiva, Weil jhre Bedeutung verringert wird: Vnd seynd hiermit die kleine Discant Instrumenta gemeinet.
  - Trombino, Violino, Violini. — Alt Posaun. Discant Geigen.

  (Vnd daher kömpts/ daß man einen Baßgeiger Violoniſtam: Ein Discant Geiger aber Violiniſtam nennet.
- accio — Werden Contemtiva genennet/ weil sie zur verachtung gebraucht: Darmit nicht allein die Instrumenta, sondern auch alle andere Sachen/ so nichts werth/ vnnd verächtlich gehalten/ genennet werden.
  - Trombaccio, Posaun/
  - Violaccio, Geige
  - Cavallaccio, Pferd/

  So nicht taug/ noch nütz zu gebrauchen: Eine schlimme/ vndüchtige Posaun/ Geig oder Pferd/ ꝛc.

Darneben ist diß in acht zu nehmen/ daß das o vnd e den singularem nnmerum, das i aber pluralem bezeichne: Als

Trombone, ein Posaun: Fiffaro, ein Querflöt:
Tromboni, Posaunen: Fiffari, Querflöiten.
Flauto, eine Flöit: Flauti, Flöiten/ etc.

Das VI. Capitel.

De Basso Generali seu Continuo.

Wie der General Baß /

Bassus Continuus, oder Bassus pro Organo zu verstehen / derselbige auch zu tractiren vnd zu gebrauchen / So dann / was sonsten mehr nothwendiges darbey zu erinnern sey: Nemblich / was an einem Organisten / Lauteniſten, Harffeniſten in gemein desiderirt werde / vnd wie ein jeglicher sein Instrument dessen Art vnd Eigenschafft nach tractiren vnd gebrauchen sol.

DEr Bassus generalis seu Continuus wird daher also genennet, weil er sich vom anfang biß zum ende continuiret, vnnd als eine General Stimme / die gantze Motet oder Concert in sich begreiffet; Wie dann solches in Italia gar gemein / vnnd sonderlich jetzo von dem trefflichen Musico Ludovico Viadana, novæ inventionis primario, als er die Art mit einer / zween / dreyen oder vier Stimmen allein in eine Orgel / Regal / oder ander dergleichen Fundament Instrument zu singen erfunden / an Tag bracht / vnd in druck außgangen ist; Do dann nothwendig ein solcher Bassus Generalis vnd Continuus pro Organædo vel Cytharædo, &c. tanquam fundamentum vorhanden seyn muß.

Von etlichen wird der Bassus Continuus gar accommodé GVIDA, hoc est, Dux, ein Führer / Gleits Mann oder Wegweiser genennet.

Nun ist der General Bass nicht vmb etlicher nachlessigen oder verdrossenen Organisten willen / die ohne das vngern absetzen / sondern fürnemblich darumb erfunden worden; Daß ein Organist / ob er gleich aus demselben im anfang nicht alsobald mit einschlahen könne / doch daraus in seine partitur, oder Tabulatur desto leichter bringen / vnd alsdenn die eine / zween / oder drey Stimmen darüber setzen / vnd wie es gegen einander stehet / mit besonderm fleiß acht haben / vnd auffmercken sol. Dahero er dann darnechst / aus dergleichen Basso generali seine Partey zu machen / sich vmb so viel leichter vnd füglicher darzu gewehnen kan.

Es ist auch meines einfältigen erachtens diß der vornembste vnd beste Nutz des General Basses / daß er / sonderlich einem Capellmeister vnd andern Musicorum Chororum Directoribus zu gut / ein fein Compendium ist / wenn ein solcher General Baß / fürnemblich in Concertten per Choros, etliche mal abgeschrieben

wird:

wird; Damit man dieselbe vnter die Organisten vnd Lauttenisten / so numehr an grosser Herren Höfen / vnd in deroselben Fürstlichen Capellen mehrentheils / zu gewinnung der zeit / so sie sonsten vffs absetzen wenden müsten / sich darzu gewehnen / an eim jeden Chor (doch daß derselbe / den ein jeder machen sol / sonderlich bezeichnet / oder mit rother Tinten vnterstrichen) alsbald distribuiren, vnd der Director auch einen davon vor sich selbsten behalten könne: Damit er nicht allein des Tacts halben / wenn sich derselbe in Tripeln vnd sonsten verendert / sondern auch einen vnnd dem andern Chor einzuhelffen / den gantzen Gesang vor sich haben möge.

Damit aber ein Organist auch wissen möge / welcher gestalt er sich solchen General Baß zu Nutz machen / vnd denselben wol gebrauchē könne; So hab ich aus vorgedachtes Ludovici Viadanæ, vndauch Augustini Aggazzarij in jhren operibus vorhergesetzten Instructionibus vnd Vnterricht / den vnwissenden zum besten / die fürnemste vnd notwendige Puncten herausser ziehen / vnd ex Italico sermone in vnser Teutsch allhier setzen; Auch meine eigne observationes dabey bringen vnd anzeigen wollen. Vnd muß nu allhie an diesem Oet nicht allein von dem Organisten / Lautenisten / oder andern Instrumentisten, wie derselbe beschaffen seyn sol; Sondern auch von dem Cantori, Concertori oder Sänger (davon im IX. Capitel) gesagt vnd etwas erkläret werden.

Vom Organisten.

Den Organisten betreffend / So sind bey demselben zweene hochnötige Punct vnd Stück mit allem fleiß in acht zu nehmen.

Als 1. Was er für Eigenschafften an sich haben muß.

2. Zum andern / wie vnd welcher gestalt er ein jeden Gesang oder Concert schlagen / tractiren vnd führen solle.

Das I. Stück.

Was ein Organist vor Eigenschafften an sich haben solle.

Ein Organist / der aus einem General Baß schlagen wil / muß dreyerley Eigenschafften vnd requisita an sich haben.

1. Muß er den Contrapunct verstehen / oder ja zum wenigsten perfect singen /

Auch die Proportiones vnd Tact oder Mensur recht erkennen / vnd wissen durch alle Claves, die bösen in güte zu resolviren, auch die Tertias vnd Sextas majores vnd Minores, recht zu vnterscheyden / vnnd dergleichen dinge mehr in acht zu nehmen.

2. Muß er die Partitur oder Noten Tabulatur wol verstehen / vnd vff den Clavibus, Taſtaturen oder Griffen am Kragen seines Instruments, Es sey nu eine Orgel / Regal Werck / Laute / Theorba oder dergleichen Fundament Instrument, eine grosse vbung habe / damit er nicht die Consonantias zusammen betteln / vnd die (le botte) Schläge oder Griffe / zu dem was man singet / allererst suchen / vnnd darauff speculiren müsse: Weil er weiß / daß alsdann das Auge allezeit vff das Buch / vnd die Motett, Concert, Madrigal oder Canzon, so er für sich hat / gerichtet vnd gewand seyn muß / vnd darumb vff das Clavier, Taſtatur oder Griff seiner Orgel / Instruments oder Lauten gar selten vnd wenig achtung geben kan.

M. P. C. Dieweil aber die meisten Organisten in Deutschland / der deutschen Buchstaben Tabulatur (welche an jhme selbsten richtig / gut / leicht vnd bequemer ist / nicht allein daraus zu schlagen / sondern auch darauff zu Componiren) sich gebrauchen / vnd jhnen sehr schwehr für fallen wolte / von newen zu der Noten Tabulatur oder Partitur sich zu gewehnen: So ist es wol zum besten gerathen / daß sie im anfang die Concert vnd Gesänge gantz vnd gar in jhre gewöhnliche Buchstaben Tabulatur absetzen / vnd sich darinnen notdürfftig ersehen / wie es allerseits mit dem General-Baß vbereinkomme / ob sie darnechst durch fleissige auffmerck- vnd übung sich zu solchem General Baß auch gewehnen köndten.

AA. 3. So er muß er ein gut vnd Subtil Ohr vnd Gehör haben / damit er im zusammen stimmen / wenn der Gesang mit einander fortgehet / dem Concentori, das ist / deme der die Concertat Stimmen singet / nach vnd zuzugeben wisse. Nun ist es aber vnmüglich / einige gewisse Regel zusetzen vnd zugeben / wie vnd welcher gestalt die Cantiones vnd Stöcke (wie es wir Teutschen nennen) zuschlagen seyn / wo nicht etliche signa dabey oder drüber gezeichnet werden / welches A. Aggazzarius zwar bekennen muß / gleichwol aber in allen nicht in acht nimpt.

M. P. C. Vnd ob wol L. Viadana in seiner ersten Præfation vermeynet / daß es nicht nötig sey / die signa zu adhibiren, so befindet sichs doch nun mehr / nicht allein in etlichen anderer vortrefflichen vnd fast der meisten Italiänischen Componisten General Bässen / welche dergleichen Art Concerten mit einer / zween vnd mehr Stimmen heuffig / sehr schön vnnd lieblich im druck herfurkommen vnd außgehen lassen; Sondern es ist auch zum höchsten vonnöten / daß sie sich der Signaturen vnd Ziffern gebrauchen: A. A. In betrachtung / Weil man jedesmal des Componisten

nisten seinen Intent, Sinn vnd Composition nothwendig folgen muß: Vnd aber dem Componisten freysteht / daß er seines gefallens auff eine Note eine Quint oder Sext, Tertz oder Quart, Ja auch in den Syncopationibus eine Septimam, Secundam; &c. Item sextam vnd tertiam majorem oder minorem (nach dem es jhme bequemlicher vnd besser deuchtet / oder es die Wort vnd der Text erfoddert) setzen kan.

M. P. C. Es ist aber vnmüglich / daß auch der beste Componist alsobald wissen oder errathen könne / was vor Species von Concordanten oder Discordanten der Autor oder Componist gebraucht habe.

Darumb zum höchsten von nöthen / nicht allein vor vngeübte / sondern auch vor wolgeübte vnd erfahrne Organisten vnd Fundament Instrumentisten, die signa vnd Numeros vber die Noten zuzeichnen.

Vnd kömpt mir gleich jetzo / do ich diß Werck dem Buchdrucker vbergebe / aus Italia eine Præfation des Bernhardi Strozzi in tertio libro, Affettuosi Concerti Ecclesiastici, das ist / anmutige Geistliche Concert Gesänge intituliret, gleich als gewünschet zu handen / darinnen er vnter andern eben diese meine Meynung approbiret; Vnd ich dieselbe allhier mit einzusetzen / nicht vndienlich erachtet habe.

Es lauten aber seine Wort aus dem Welschen ins deutsche versetzet also:

„ Dieweil ich vielmal befinde / daß in etlichen Basis continuis, oder General-
„ Bässen der Concerten vnd andern Gesängen / keine signatura Numerorum
„ die Quartas, Septimas, Nonas, oder dergleichen dissonantias, oder auch die Consonantias, als Sextas majores vnd minores, deßgleichen Tertias majores vnd minores zu bezeichnen / oben drüber gesetzt werde: So kan ich nicht vnterlassen / klärlichen darzu thun vnd zu probiren, daß solche Numeri gäntzlichen vnd zum höchsten von nöthen seyn / es mögen auch andere sagen was sie wollen. Sintemal kein Organist die Gedancken des Componisten wissen oder errathen kan: Denn wann der Organist würde gedencken / Es habe der Componist an einem Ort eine Quintam gesetzt / so kan es wol eine Sexta seyn / vnd also sage ich auch von den andern Consonantien vnd Dissonantien, daß / wenn er also nach seinen Gedancken eine Quintam schlägt / vnd der Senger singet eine Sextam, lasse ich ein jederes reines vnd sauberes Ohr betrachten / was vor eine Liebligkeit der Gesang alsdenn von sich geben werde: Denn es stehet einem jeden frey auff seine Art vnd weise
„ etwas zumachen vnd zusetzen / wenn es nur dem Ohr vnd Gehör eine anmuthige
„ Melodiam gibt / welches denn finis Musicæ der rechte Zweck vnd Ziel der gantzen
„ Music ist.

Nun

Nun sagen etliche / daß das Ohr oder Gehör nach seinem gefallen sol erlustiget werden / vnd man die Finger / nach dem man höret / bewegen solle. Denen aber antworte ich / daß solches keine gute Consequentz sey: Denn wann das Clavier gerühret ist / so gibt es alsbald eine Stimm vnd Sonum von sich / vnd wann man schon den Finger geschwind wieder hinweg thun wolte / so hat es sein Ampt schon verrichtet / vnd man hat die Dissonantien gehöret.

„ Darnach sagen etliche / daß der Organist auff die Manier vnd Weise mit dem
„ Ohr oder Gehör allezeit vff den Singer achtung geben solle.

Resp. Wenn er nun taub were / oder nicht wol hören köndte / vnd allezeit in der Furcht seyn müste / daß er nicht eine Quint an statt der Sext machte / oder ein Tertz an statt der Quart, so würde er in solcher Furcht gar wenig auff seinen Continuirten Baß achtung geben können / vnd vielmals / in dem er die Sextas vnd Septimas welche er höret / suchet / wird er die Noten vberhüpffen / vnnd aus der Saat vnd aus dem Stegereiff komen / welches sich nicht begeben würde / wenn er die Concordantien vnd discordantien mit numeris vor sich wird gezeichnet sehen / do er dann desto leichtlicher die Finger hin vnd wieder richtiger weise bewegen kan. Vnd dieweil sich so grosse difficultet befindet / in dem man nur mit einer Stimm in die Orgel singet / so stelle ich einm andern zu bedencken anheim / wie viel schwehrer dieselbe seyn würde / in dem man mit 2. 3. 4. oder 5. Stimmen darzu singen würde: Do dann wol von nöthen / daß die Organisten die Marchianischen Eselen gleich weren / welche / wie Paulus Fiviranus erzehlet / drey Ohren haben / damit sie also einem jedern Cantori eines zurecketen / zu hören / was er vor ein Consonantien machete; Vnd das were doch noch nicht genug.

Denn ich auch von den vornembsten Organisten / so man heute zu tage findet / die auch nicht viel von diesen Signaturen hielten / gehöret habe / daß sie Sonando, im Schlagen wol taussenterley Dissonantien gemacht haben / dieweil sie auff dieselbige nicht achtung geben wollen / vnd wann sie dann den Irrthumb von sich selbsten gehöret / haben sie geschwinde angefangen zu diminuiren vnd coloriren, biß so lang die furia vorüber gangen / dadurch sie offtmals die diminutiones vnd coloraturen des Sengers confundiren.

Andere aber / wenn sie einen Argwohn eines vngewöhnlichen Passes oder Griffes gehabt / haben sie drey oder vier Octaven vff dem Clavier gemacht / darmit man es nicht so sehr mercken solte: Welches aber nicht allein vnlieblich zu hö-
„ ren, sondern auch ein Irrthumb ist / in dem man so viel Octaven auch in saltu im
„ springen auff der Orgel macht / welches dann ein thun ist vnerfahrner Weiber.
„ Vnd bedarffs nun gar nicht / daß ich wiederhole / daß diese Signatur vnd auff-

zeich-

zeichnung der Numeren vnd Zahlen dahin gemeynet were / als wenn man den Organisten so vngeschickt vnd vnverständig halten wolte / gleich ob er nicht wisse / was er machen solte. Darauff antworte ich; Daß ohne diese Numeros oder Zahlen / man jhn vielmehr vor einen Narren halten wolte / welcher Eigenschafft vnter andern ist / daß sie tausenterley Stockerey vnd Thorheit erachten müssen / vnd also / wann sich der Organist vnterstehet des Componisten Cervel Sinn vnnd Gedancken zu erachten / vnd vorher zu wissen / so wird er von einem Rauch (tuffo) vngeschickt / dehmisch / vnd zum schönen Pivion, das ist / zum Coglion werden: Daher man geschwind spricht / ist der Organist närrisch / vnd weiß nicht wo er den Kopff hat. Welches denn billich einen zum mitleiden bewegen solte / daß ein solcher armer / vnd hülfflosgelassener Organist also blindeling / vnd nach geduncken schlagen vnd spielen muß.

Die Tabulatur aller Parteyen ist zwar vor dieser zeit erfunden worden / daß man sie solte recht schlagen / wie sie abgesetzt stünde / vnd war gar wol gethan / vnd wer sie recht verstehet / vnd extempore daraus wol schlagen kan / der folge jhr auffs beste er jmmer kan. Aber dieweil es gar ein schwehr ding ist / vnd auch langweilig / dieselbe recht secur zuschlagen / vnd die Menschen so sie erfunden vnd gelehret waren / zuvor gestorben / oder auffs wenigste gar alt ist / so wer es von nöthen / nach dem das Alter mangelt / sich der mühe auch zu vberheben. Darmit man aber in einem Concert ohne solche weitläufftigkeit vnd difficultet alsobald zugleich mit einschlagen könte / so ward der Bassus Continuus, welcher denn eine schöne Consonantiam vnd Harmoniam machet / erfunden.

Dieweil aber jhrer etliche vermercketen vnd erkanten / daß man viel dissonantien hörete / wenn man solchen Baß also schlecht vnnd simpliciter hinweg machte / dieweil die Musicalische Regeln ein jeder nach seiner Art / Capriccio inclination vnd gutdüncken anzeucht / so war es hochnötig solche mittel zu erfinden / dadurch man denselben recht justamente, vnd also / daß keine errores gehört würden / schlagen köndte / vnd so viel / als jmmer müglich nach der Composition des Autoris richtete: Welches dann anderer gestalt vnd leichterer nicht geschehen können / als durch diß mittel der Numern oder Zahlen / durch welche auch ein jedweder kleiner Knab / wenn er sich dieselben nur ein wenig bekant gemacht / den Gesang so recht vnd gut ohne dissonantien schlagen vnd tractiren wird / als wenn er aus der vollkommenen Tabulatur schlüge.

Wie ich dann etliche gehört / auch in effectu probiret, daß sie die Motetten des Palestrini (welche / wie jederman wol weiß / gar trefflich nach den Regulen formiret, fugiret, vnd in Summa mit schönen Ligaturen vnnd Syncopationi-

tionibus vermenget vnd intriciret seynd) mit hülff vnd zuthun solcher Signatur der Numerorum dergestalt tractiret vnd geschlagen haben/ daß sie den Zuhörern nicht anders vorkommen/ als wenn sie alle in der vollkommenen Tabulatur gesetzet weren/ dieweil sie keine dissonantien im schlagen gehöret haben.

Vnd wer wil doch wissen/ ob in einer Cadentz die Quarta oder Tertia, oder die Tertia gar allein sey; oder aber die Tertia, Quarta vnd Tertia, dieweil solche einem jedweden nach seinem gefallen zusetzen vnd zu machen ad placitũ, frey stehet? Es versuche aber der Organist ein wenig zu schlagen die Quartam vnd Tertiam, wenn der Singer die Tertiam, Quartam vnd Tertiam, oder aber die Tertiam allein vor sich hat/ als wie in den Vespern des Vincenzij Ruffi vnterschiedlich zu sehen/ vnd wisse mir hernach zu sagen/ was es den Zuhöreru vor eine anmutige Melodey geben wird? Was ich nu von dem Cadentzen sage/ das sage ich auch von allen Ligaturen vnd Syncopationibus, Jedoch wil ich es dahin nicht verstanden haben, daß man die Signa vber alle Noten zeichnen solle/ wie im Gio: Baptista Trabacci zusehen/ dieweil man dergestalt den Organisten gar zu sehr confundirte: Sondern etzliche vnbekante Noten/ so nicht allezeit vorfallen/ vnd die der Mensch nicht in der eile errathen oder ersinnen kan/ müssen nothwendig signiret vnd gezeichnet werden. Hactenus ille.

Wie aber vnd welcher gestalt solche Signatur geschehe/ vnd in acht genommen werden muß/ muß allhier zu erinnern nicht vergessen werden.

1. Vber die Noten im Baß werden die Consonantiæ vnd Dissonantiæ, welche der Componist vnd Autor darzu appliciret hat/ mit Numeris vnd Ziffern gezeichnet; Als wenn zu dem ersten Theil einer Noten Semibrevi 𝅝 die erste Minima 𝅗𝅥 in der Quint drüber/ zum andern Theil aber derselben 𝅝/ die ander 𝅗𝅥 in der Sext drüber appliciret vnd gesetzt seyn; So müssen die Numeri 5. 6. also neben ein ander oben vber dieselbe Notam gesetzt vnd gezeichnet werden.

Ebener massen wird es auch mit der 7. 4. 3. vnd Secundæ gehalten/ wenn sich der Componist derselben gebraucht hat/ als im nachgesetzten Exempel zu sehen

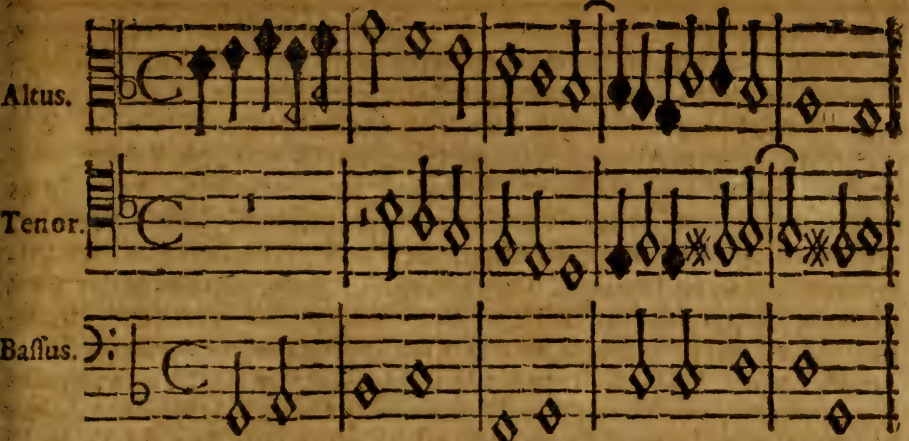

Dieſes wird nun mit den Signis vnd Numeris vber den General-Baß alſo notiret.

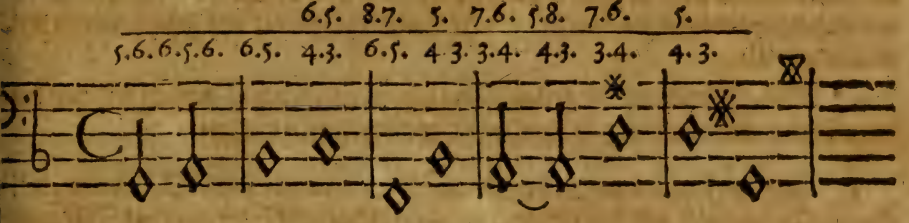

Etliche / welche alles gar genaw in acht nehmen wollen / ſetzen die gantze Diſtantiam der Concordanten mit jhren Numeris, ſo weit alsdenn die Noten in einer Decima. 11. 12. 13. etc. von einan der ſeyn / darüber: Welchs dann allhier im Alt auch gar wol hette geſchehen können / daß man es alſo geſetzet:

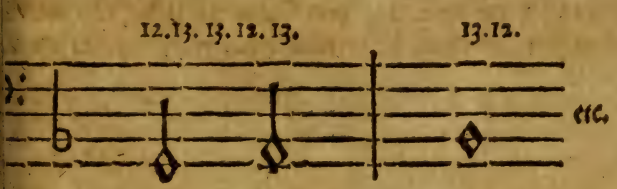

Weiles aber gar zu weitläufftig / vnd das Werck nur schwehrer machet / so wil es wol zum besten seyn / daß man die einfache Numeros behalte: Do dann ein Organist selbsten mit gutem Gehör vnd grössem fleiß achtung daruff geben muß / ob es besser seyn wolle vnten in der Tertia, Quart, Quint, zu verbleiben / oder oben die Octaven drüber / als die 10. 11. 12. etc. zu gebrauchen.

Bißweilen geschichts auch / daß zu einer Noten wol drey oder vielerley vnterschiedene Concordanten gesetzt seyn: Alsdenn solten auch wol so viel Numeri darüber gezeichnet werden: Als nachfolgendes Exempel außweiset; Welches aber gar selten in acht genommen wird; Dieweil sich die Drucker auch beschweren, so viel Numeros vber einander zu setzen.

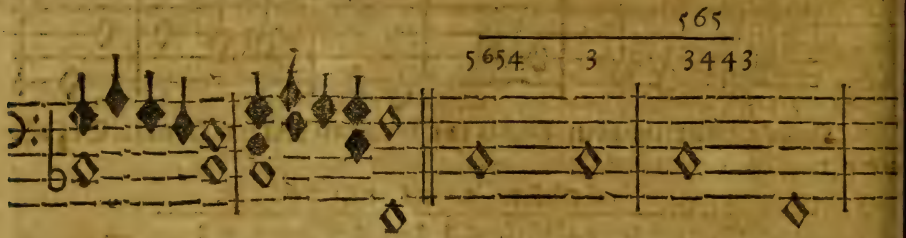

A. A. 2. Alle Consonantiæ seynd entweder von der Natur desselben Toni in welchem der Gesang oder Concert gesetzt ist / vnd dieselbe werden nicht gezeichnet Oder werden per Accidens, zufälliger weise (das ist / daß sie nicht desselben / sondern eines andern Toni seyn) mit eingemenget / vnd dieselben müssen darüber gezeichnet werden. Als / wenn der Gesang an jhm selbsten ♮ dur ist / so darff die Tertia major so naturaliter im ♮ dur ohne das nothwendig zum G gebraucht werden muß / nicht darüber gezeichnet seyn: Wenn aber etwa der Componist, wie zu zeiten geschicht / eine Tertia minorem zum G gesetzet hette / so muß dieselbe mit dem b darüber gezeichnet werden; In betrachtung sie accidentaliter darzu kömpt / vnd eigendlich naturaliter im Cantu ♮ duro zum G nicht kan gebraucht werden. Hinwiederumb aber in Cantu Bmolli ist die Tertia minor natulariter allezeit verhanden / wenn aber die Tertia major adhibiret sol werden / muß man es mit der Diesi, oder wie es sonsten genennet wird / B Cancellato ♯ darüber notiren, weil sie allhier per accidens darzu kömpt. Vnd gleicher gestalt muß es auch mit den Sexten gehalten werden / wie hernach gesetzt ist.

Tabu

Tabulatura.

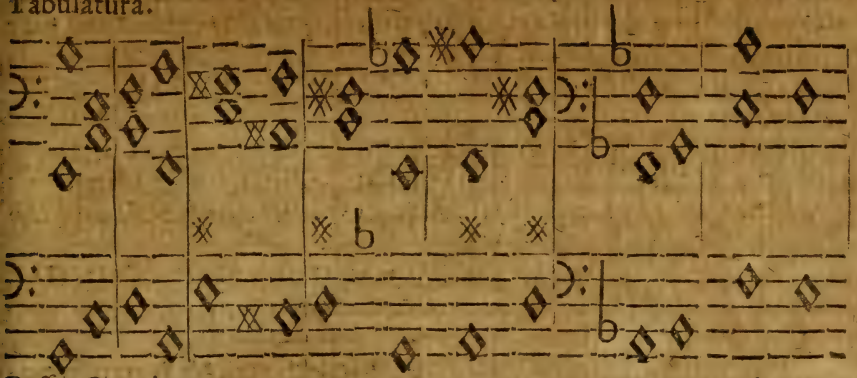

Baſſus Continuus.

Nota. Wenn die Dieſis ✻ an der ſeiten/ oder vnter der Noten ſtehet/ ſo endert vnd bezeichnet ſie dieſelbe Notam, bey der ſie gefunden wird; Wenn es aber oben vber der Noten ſtehet/ ſo bedeutet es die Conſonantiam, als nemblich die Tertiam oder ſextam majorem, welche zu derſelben Noten ſol tangirt vnd gegriffen werden. M. P. C. Vnd dieweil faſt allezeit (außgenommen in Cantu ficto) zu der Noten/ bey welcher im General Baß die Dieſis ✻ vff der ſeiten bezeichnet befunden wird / ſo wol auch im Cantu bmolli zu der Noten MI, eine Sexta minor zur Conſonantia gebraucht werden muß; So vermeynen etliche nicht ſo gar nötig zu ſeyn / daß man den Numerum 6. oben drüber ſetzen/ dieweil ſolches ſich ohne das anders nicht ſchicken wil/ wie im vorigen Exempel an der ſechſten Noten/ vnd exemplo Bmollari zu befinden iſt.

Vnd weil ich diese opinion gleich auch in vorgedachter Bernhardi Strozzi præfatione finde/ habe ich dieselbe auch mit hierein setzen wollen / vnd lauten seine Wort also:

„ Es ist gar vnnötig/ daß man die Sextam, so im Bmolli vff die Notam MI
„ kommen/ oben drüber zeichne/ dieweil sich solches daher/ (daß / wenn man eine
„ Quintam darzu greiffen wolte / eine falsche Quinta sich hören lassen würde) ohne
das verstehet/ vnd es die Natur gibt vnd erfordert. Wenn aber der Componist eine Quintam mit fleiß darzu gesetzet hette/ so ist es nötig/ daß dieselbe Quinta also

5 mit dem Semitonio darüber gezeichnet werde/ darmit nicht der Organist / in dem er die Sextam natürlicher vnd ordentlicher weise greiffen thete/ eine vnerträgliche dissonantiam errege.

Vnd ob man zwar auch in signatione vnd verzeichnung der Sextarum majorum vnd minorum, wie denn auch der Tertiarum Quintarum vnd Septimarum, so auff dieselbe Noten durch eine Ligatur vnd Syncopation bißweilen kom̃en/ dergleichen thun vñ also zween numeros vber einander setzen solte: Jedoch weil es ziemliche weitläufftigkeit/ vnd den Druckern auch beschwerung gibt/ stehet es zu eines jeden gefallen / vnd muß man hierinn etwas geduld haben / daß der Singer das Ohr zu der Orgel reiche/ vnd regulire vnd verhalte sich / nach dem er höret. Demnach ists viel besser/ man lasse oder setze desto mehr ein Bmolle oder ein Diesin ✻ als daß man in verbleibung dessen/ nicht zusammen stimmen vnd accordiren solte:

Es ist genug/ daß der Organist vffs wenigste weiß oder ja wissen sol / wenn er von der Sexta in die Octaven kömpt / so wil es ordentlicher weise eine Sexta major seyn: Vnd wenn von der Tertia zu der Sexta majori, oder Octaven kömpt/ so wil es eine Tertia major seyn; Vnnd gleicher gestalt auch in vielen andern. Denn ob zwar solches ordentliche gewisse Regeln seyn/ so müssen sie doch gleichwol nach eines jeden Componisten humor vnd capriccio, (Gehirn vnnd Einfällen) allerley exceptiones leiden: Darumb man dann nicht besser thun kan/ als daß man es mit den Numeris oben andeute/ so ist es desto gewisser / vnd hat man sich keines erroris zu befahren.

Vnd daß ich nun also diesen discurs schliesse/ so sage ich / daß die jenigen/ so anderer Meynung vnd contrarier opinion seyn/ vielleicht die Orgelkunst nicht
„ verstehen/ oder aber nicht doruff schlagen können/ dieweil sie den mangel vnd be-
„ schwehrligkeit/ so der Organist/ (wenn er also blind oder blintzende schlagen / vnd
„ allezeit in furchten/ daß er nicht fehle/ stehen muß) findet/ nicht erkennen oder be-
„ greiffen können.

3. Die-

3. Dieweil auch alle Cadentien, so wol mitten im Gesang / als am ende eine Tertiam Majorem erfordern / so wird die Diesis ✕ von etlichen doselbst nicht darüber gezeichnet; Wiewol vorgedachter A. Aggazzarius selbsten vor rathsam erachtet / daß man vmb mehrer versicherung willen / bevorab in der mitten / sie darüber zeichnen solle. Welcher Meynung ich dann auch gäntzlich bin; Sintemal ein Componist zum öfftern vmb einer Fugen oder andern vorhergehenden Vrsachen willen eine Tertiam minorem gesetzt hat / welches denn ein Organist also eben nicht errathen kan. Demnach ich aber befunden / daß etliche noch vngeübte / nicht recht zu vnterscheiden wissen / woran sie eigentlich im Baß die Cadentien erkennen / vnd die Tertias majores recht gebrauchen sollen: So ist zumercken / daß die Cadentien im Baß in die Quint hinnunder descendiren, vnnd in die Quart hinauff steigen: Wenn aber der Baß in die Quint hinauff steiget / oder in die Quart hinunter fellet / so ist es keine Cadentia, vnd muß die Tertia minor vnd nicht major gebraucht werden. Es were dann / daß es der Componist aus sonderbaren Vrsachen vor sich also gesetzet hette: Sonsten kan naturaliter die Tertia major daselbsten keine stadt haben. Welches / weil ich gehört vnd gesehen / daß diesen vnterscheid auch etliche geübte Organisten noch zur zeit nicht sonderlich in acht nehmen / ich nothwendig erinnern müssen.

Tertia minor.

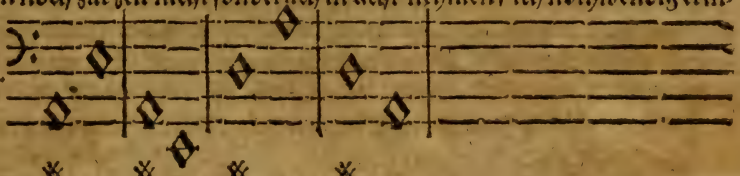

Tertia major.

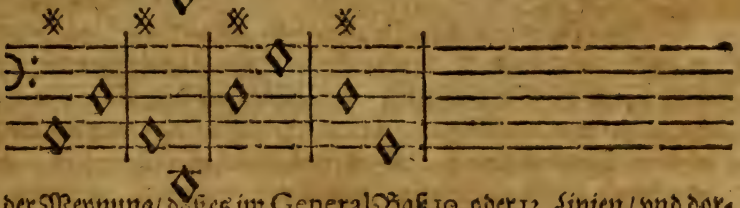

Etliche sind der Meynung / daß es im General Baß 10. oder 12. Linien / vnd dorinnen die Tertien, Quinten, Quarten, Sexten, Septimen, &c. mit Noten vber den Baß zusetzen / besser sey / als daß man es mit Ziffern oder Signis drüber zeichne: Sintemal es den jenigen / so dieses mit den Ziffern zuvor niemals gesehen / viel weniger sich hierinn geübt / noch darzu begeben / anfangs sehr schwehr vorkompt. Welche Opinion ich mir dann meines theils gar wol gefallen lasse / fürnemlich darumb / damit man eigendlich wissen könne / ob die Cadentien oder Clausulæ formales in den Obern oder Stimmen zu gebrauchen seyn: Vnd hette mich auch derselben in meinen Operibus gebraucht / wenn man allezeit solche Noten zum setzen vnd drucken hette haben können: Wie ich im Appendice des folgenden andern Stücks etwas darvon mit mehrern berichten wil.

Die-

Dieſes aber muß ſonderlich allhier obſerviret vnd in acht genommen werden/ daß in denen Geſängen/ welche Mixolydij, AEolij vnd Hypojonici Modi, in quartam inferiorem (weil es in der Quint, wie oben angezeigt/ allzuſchläfferig ſehn möchte/ vnd in der Quart ſich etwas friſcher vnd anmutiger/ ſonderlich vffn Inſtrumenten hören leſt) tranſponiret werden/ forn an bey dem Clave Signata ♭: die Dieſis ♯ bezeichnet; Vnd alsdenn der gantze Cantus gar ficté, durch das Semitonium ſi (welches von den Organiſten fis genennet wird) geſchlagen werden müſſe: Darumb denn vnnötig/ vber die Noten/ ſo im d gefunden werden/ das ♯ zur anzeigung der Tertiæ Majoris zu ſetzen/ ſondern dieweil das ♯ fornen an allezeit in die Claves f vnd F gezeichnet worden/ ſo bezeugt es das alle Noten/ durch vnd durch vff derſelbigen Linien oder Reigen dafür gehalten vnd geachtet werden müſſen/ gleich/ als wenn vor einer jeden ein ♯ gezeichnet were: Daher dann die Tertia major naturaliter zum d muß gebraucht/ vnd die Tertia minor, wenn die etwa vom Autore accidentaliter mit eingemenget wird/ mit dem b notirt werden.

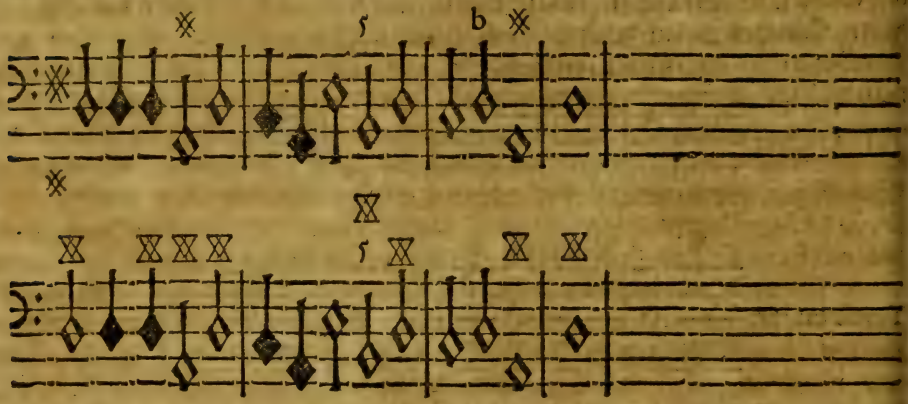

Das II. Stück.

Wie ein Organiſt einen jeden Geſang vnd Concert Schlagen vnd tractiren ſolle/ Solches wird in nachfolgenden acht Puncten erkläret.

1. So

L. V. 1. Sol er aus diesem General Basse oder Partitur gar simpliciter vnd schlecht/ doch so rein vnd just es immer müglich/ hinweg schlagen/ wie die Noten nach einander gehen/ auch nicht viel Läuflin oder Colloraturen machen/ fürnemblich in der lincken Hand/ in welcher das Fundament geführet wird. Wil er aber mit der rechten Hand einige Geschwindigkeit oder Bewegung/ als nemblich in lieblichen Cadentien oder sonst lieblichen Clausulen gebrauchen/ so muß es mit sonderbahrer Maß vnd Bescheidenheit geschehen/ damit die Concentores in jhrem intent nicht impediret vnd confundiret, oder jhre Stimme dadurch obtundiret vnd vnterdrücken werde.

M. P. C. Dann/ wie ich von verständigen/ der Music zugethanen hohen vnd vornehmen Personen berichtet werde/ so seind etliche vortreffliche Organisten in Italia vnd anderswo/ welche in solchen Concerten weder Diminutiones oder Passaggi, noch einige Groppos in den Cadentien, oder auch Mordanten machen: Sondern nur gar schlecht vnd recht/ wie es im G Baß befunden wird/ einen Schlag vnd Griff nach dem andern greiffen/ also/ daß die Motion vnd Bewegung der Hände fast nicht zu spühren ist. Welches ich mir dann auch gar wolgefallen lasse/ dann man sonderlich keine Chromata oder Semichromata adhibire, Allein es deuchtet mich nicht so gar vneben seyn/ daß in etlichen Concerten der Organist mit sonderm fleiß observire, wenn der Concentor seine diminutiones vnd Passaggien machet/ Er alsdann fein simpliciter vnd einfältig von einem Clave zum andern/ wie von einer Stueffen zur andern allmehlich fortschreitte; Do aber der Concentor nach verrichteten vielen vnterschiedenen Movimenten, schönen Diminutionen, Groppen, Tremoletten vnd Trillen etwas träg/ müde/ vnd wegen kürtze der Athems die folgende Noten schlecht vnd simpliciter zu singen anfahen muß/ daß alsdann der Organist/ doch allein mit der rechten Hand/ seine artige Diminutiones &c. mit einführe/ vnd den Concentorem in seinen vorhergebrauchten Movimenten, Diminutionen vnd verenderungen/ etc. zu imitiren sich bemühe/ vnd sie also gleichsam ein Echo mit einander machen/ biß der Concentor sich wiederumb erhole/ vnd seine Kunst vnd Liebligkeit anderweit hören vnd vernehmen lasse. Wie dann auch meines wenigen erachtens/ do ja keine einige Diminutiones oder andere dergleichen Movimenten gebraucht werden/ der Mordanten oder Tremoletten nicht aller dinge zu vergessen/ Sintemal des Concentores oder Vocalisten Stimme hierdurch gantz nicht/ oder ja so sehr nicht/ als wol durch vielerley Coloraturen vnd Diminutiones interturbiret werden kan. Doch sol hinfort niemand nichts zum præjudicio vorgeschrieben seyn/ sondern wird eim jeden/ wie ers damit halten wil/ frey gelassen.

2. So wil es sich in allen Concerten nicht thun lassen/ daß man es so stracks ex

tempore aus dem General-Bas schlage / darumb ist von nöthen / daß sonderlich ein ungeübter den Gesang / welchen er spielen wil / zuvor fleissig vnd wol durchsehe / damit wenn er den Stylum, die Weise vnd Art dieser Music recht einnimbt vnd innen wird / seine Griffe vnd Schläge vff der Orgel desto vollkommener vnd gewisser darnach accommodiren vnd zusammen fügen könne.

3. L. V. So wil Ludovicus Viadana, daß die Cadentien vff der Orgel an dem Ort vnd in der Stimme gemacht werden / wie vnd wo sie von dem Concentori oder Sänger gesungen werden; Also / daß wenn ein Bassist alleine in die Orgel singet / so muß der Organist die Cadentien auch im Bass, singt ein Tenorist, so muß er sie im Tenor machen / vnd so fortan / denn es wolte gar vbel klingen / wenn ein Discantist seine Cadentzen an seinem Orth machte / vnd der Organist wolte dieselbe Cadentz im Tenor eine Octava darunter machen; & contrà.

Wiewol etliche in diesem einer andern Meynung seyn; wie hernach im 6. Punct erinnert wird.

4. Wenn der Gesang von einer Fugen oder Choral anfehet / so sol der Organist auch also nur mit einer Stimme oder Griff vff einem Clave oder Calculo, die Fugam wie sie gesetzt ist / anfangen: Wenn aber hernacher die andere Stimmen darzu kommen / so stehets jhm frey / mehr Claves nach seinem guten gefallen darzu zugreiffen.

5. Wenn in einem Gesange / oder solchem Concert, do etliche Stimmen zuvor allein in die Orgel gesungen haben / bißweilen alle Stimmen zusammen einfallen / welches den Italiänern Ripieni concerti (ut supra cap. 1.) genennet wird / so sol man vff der Orgel zwar manibus & pedibus, das Manual vnd Pedal, völlig mit einander schlagen vnd begreiffen / aber kein ander Register von mehr Stimmen darzu ziehen / denn der zarte vnd gelinde schwache Tonus der Sänger würde sonsten durch starcken Laut vnd Klang der vielen gezogenen Registern in der Orgel gar zu sehr vberfallen / vnd dadurch die Orgel mehr vnd stärcker / als die Cantores gehöret werden.

" Wiewol etliche / als der August. Aggazzarius: vnd Sebastianus Miseroc-
" ca der Meynung seyn / daß man in der Orgel mehr Register ziehen solle / wenn die
" Ripieni concerti, oder pleni concentus angehen: Welches dann noch füglicher geschehen kan / wo zwey Clavier verhanden / daß man in einem ein gar gelinde Stimmwerck / Im andern etwas stärcker habe / damit man in solcher vmbwechselung von einem Clavier vffs ander fallen / vnd wenn wenig Stimmen seyn / das gelinde Register / Wenn aber mehr vnd viel Stimmen darzu kommen / das stärckere oder geduppelte gebrauchen / vnd volle Concordantias greiffen könne: In

wenig

wenig Stimmen / aber die Concordantien verringern / vnd derselben wenig hinnein bringen / damit die einzige der zweyer oder dreyer Menschen Stimme von vielheit der Concordantien oder starcklautenden Pfeiffen nicht vbertaubet werde.

L. V. 6. So ist dem Organisten nicht so sehr von nöthen / daß er in der Partitur vff zwo Quinten oder zwo Octaven, sondern vielmehr vff das / was mit der Menschenstimme gesungen wird / achtung gebe. Doher / wenn ein Concert ad æquales (a voce pari) gesetzt ist / oder eine Tenor oder Bassstimme gesungen wird / so sol der Organist nimmer in die höhe hinauff in die Discantstimme kommen / sondern allezeit drunten bleiben: Dagegen / wenn hohe Discantstimmen gesungen werden / sol er nicht in der tieffe / sondern in der höhe bleiben vnd commoriren, doch daß er in den Cadentijs die Octaven drunten wol gebrauchen mag / denn dadurch wird die Melodey lieblicher vnd anmutiger werden.

A. A. Der Aug. Agazzarius aber wil / daß man die hohen vnd hellen stimmen in Fundament Instrumenten gantz aussen lassen vnd vermeiden solle / darumb daß sie die singende / insonderheit Discant vnd Falsettstimmen verhindern vnd occupiren: Wie er dann auch wil / daß man den Griff meiden / das ist / dieselbe Noten nicht berühren sol / welche der Discant singet / damit nicht ein gedoppeltes gemacht / vnd dadurch die Liebligkeit / die der gute Singer mit Tiraten vnd Läuflin darzu macht / verdunckelt werde. Darumb dann nichts bessers / als daß man / wie vor gesaget / gar stricte, eingezogen vnd gravitetisch im Schlagen procedire.

7. Ferner / ausser dem / so werden vom Agazzario etliche Principia vnd termini angezeigt / wie man aus dem Bass schlagen sol: Als daß man ab Imperfecta ad Perfectam, vnd deroselben allernechsten Concordantz schreite; Item / die bösen Species, mit den benachbarten guten resolvire, Als die Septimam mit der Sexta, die Quartam mit der Tertia, wenn das Theil so resolviret, als nemblich die Sexta oder Tertia oben darüber kömpt: Wenn sie aber drunter gesetzt ist / so muß im gegentheil das contrarium gebraucht werden. Aber hiervon zu reden / gehöret eigendlich ad Melopœiam in Quarto Tomo; Darumb wir jetzt nur allein / wie man die Hand auff die Orgel bringen solle / noch sagen wollen.

Der Baß gehet auff viererley Art:

Denn Erst so continuiret er sich / vnd gehet nach einander per gradus continuos,

darnach mit Sprüngen per saltus; denn mit nacheinanderfolgenden Läuflin / Tiratâ continuatâ: Vnd endlich mit voneinander gesetzten vnd springenden schwartzen Noten/ notis disjunctis.

1. Wenn er vber sich steiget per gradus continuos, so sol man mit der rechten Hand von oben herab jhm entgegen kommen/ entweder continuirter weise / oder mit springen.

2. Jm gegentheil aber/ wenn die vnterhand im Baß springet / oder per saltus, von der Tertien, Quart oder Quint herunter steigt / sol man mit der obern rechten Hand per gradus procediren; Denn es nicht gut ist/ zugleich mit beyden Händen springen/ oder herunter steigen/ Sintemal es nicht allein zu hören / sondern auch zu sehen vnfreundlich / vnlieblich vnd vnhöflich ist / als dabey keine verenderung / sondern eitel Octaven vnd Quinten zu vernehmen.

3. Wenn der Baß mit einer Tirata vnd Läuflin nach einander in die höhe hinauff steiget/ so muß die Obere Hand fest stehen bleiben.

4. Wenn es aber mit disjungiren schwartzen Noten geschicht/ so muß man einer jeden Noten eine sonderliche accompagnaturam, Gesellschafft vnd Concordanz mit der obern Hand zueignen / wie im folgenden Exempel zu ersehen.

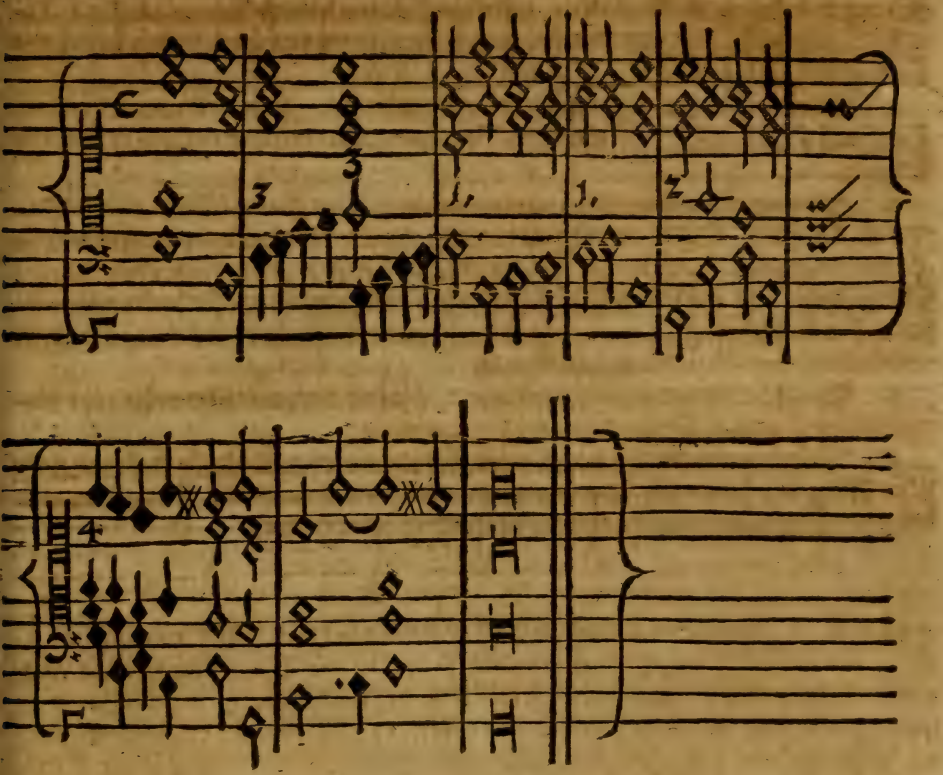

So ist auch dieses zu observiren; Wenn man einen GeneralBaß aus dem rechten Baß auffsetzen wil / daß man die Läuflin mit schwartzen Noten nicht allzeit also / wie sie gefunden werden / sondern recht vnd schlecht mit Semibrevimus vnd Minimis, doch nach dem es sich schicken wil / schreiben vnd setzen solle.

Als zum Exempel:

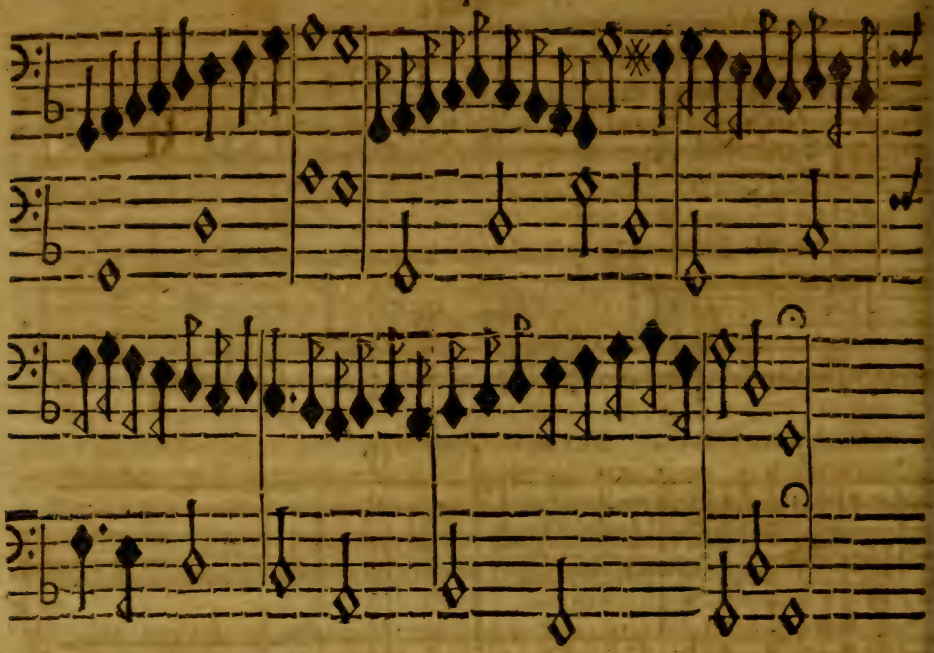

M.P.C. 8. In etlichen GeneralBässen/ als in den DialogicisConcentibus A. Agaz. vnd anderer / befinde ich wenn gleich hohe Alt- oder Tenorstimmen das Fundament führen / daß im GeneralBaß die Octav drunter/ vff der Orgel zu schlagen gesetzet werden: Welchs etlichen mißfelt/ mir aber nicht so gar vnrecht vnd vneben deuchtet / Sintemal man in Orgeln/ sonderlich aber in Positiven nicht allezeit solche Stimmen / welche von acht Füssen am Thon/ vnd mit der Menschenstimmen AEqual seyn / haben kan/ sondern bißweilen die kleine Stimmen/ so vmb ein Octav höher nur von 4. Füssen seyn/ gebrauchen muß: Bißweilen hat man auch Regal von 16. Fuß / welche per se ein Octav tieffer vnter der Menschenstimme resoniren: Doselbsten es dann allezeit ein Octav tieffer gegen der Menschenstimme procediret, ob der Gesang gleich so hoch / als er stehet/ geschlagen wird. Vnd in diesem befinde ich den Adrianum Biancheri in Cartella gantz meiner Meynung seyn.

Aber hiervon ist mit mehrerm im 2. Theil dieses dritten Tomi gehandelt worden. Vnd ob wol bißweilen auch Quinten vnd andere verbottene Speties gegen dem Generalbaß befunden werden: So ist ja keiner so vnerfahren/ der nicht wissen solte / daß solches nicht ex inscitia vel incuria Componistæ herrühre; Denn ob gleich die Stim-

men

men justamento nach den Regulis Muficalibus componiret seyn/ jedoch/ wenn alle Stimmen in die Noten Tabulatur vff 10. 12. oder 14. Linien/ wie gebräuchlich/ gesetzt werden/ so kan es nicht fehlen/ daß nicht zum offtermal Quinten vnd Octaven solten in solcher Tabulatur gesehen werden/ dieweil die Stimmen durcheinander bald oben/ bald vnten/ der Cantus vnten Alt, der Alt vnten Tenor, der Baß vbern Tenor, nach dem ein jeder gefunden wird/ geschrieben werden muß: Welches aber in der rechten Spartitur, do die Stimmen vor sich alleine vbereinander absonderlich geschrieben werden/ sich nicht finden wird.

Appendix.

Vnd dieweil ich bey denen Organisten (so zuvor dieser Manier, do nur eine oder zwo Stimmen allein zum Generalbaß gesetzt sind) nicht gewohnt/ befunden/ daß sie alleine den General Baß/ vnd die eine oder zwo Stimmen eben/ wie sie gesetzt seyn/ absetzen vnd hinweg schlagen; Vnd aber gar schlecht vnd bloß lauten würde/ wann keine Mittelstimmen von dem Organisten vff der Orgel oder andern Fundament Instrument darzu solten gegriffen werden: So habe ich allhier (weil aus vorhergesetzten Bericht ein vngeübter solches allerdings nicht begreiffen möchte) etwas deutlicher explicirren müssen/ wie sich ein anfahender Tyro vnd Incipient zum General Baß schicken könne/ vnd daraus schlagen lernen solle.

1. Wenn einem ein General Baß für kompt/ sol er dahin bedacht seyn/ daß er vnten mit der lincken Hand/ zu einer jeden Fundament Noten/ so im General Baß befunden wird/ entweder eine blosse Quintam alleine/ oder auch mit der Tertien darzu; Oder aber eine gantze Octavam auch alleine/ oder mit der Quint zusammen greiffe: Mit der rechten Hand aber die Octav allein zu der Fundament Noten/ oder aber die Tertiam darzu/ welche gegen dem Fundament die Decima ist/ oder auch diese Decimam vnd Duodecimam zusammen; Vnd diß also durch vnd durch: Jedoch/ daß die darüber gezeichnete signa ♯ b vnd Numeri 3. 4. 5. 6. 7. &c. ob Tertias & Sextas Majores & minores, (Davon im 3. Punct des 1. Stücks dieses Capittels meldung geschehen) gar fleissig in acht genommen werden. Vnd also ist nicht nötig/ daß der Organist die Vocalstimmen also/ wie sie gesungen werden/ im schlagen observire, sondern nur für sich selbsten die Concordantien zum Fundament greiffe. Inmassen ich dann/ melioris intellectus & declarationis gratia, diß Exempel hierbey mit einbringen wollen/ Aus dem 2. Theil meines Wir gläubens/ welches in Polyhymnia Caduceatrice seu Pacis nuncia zu finden.

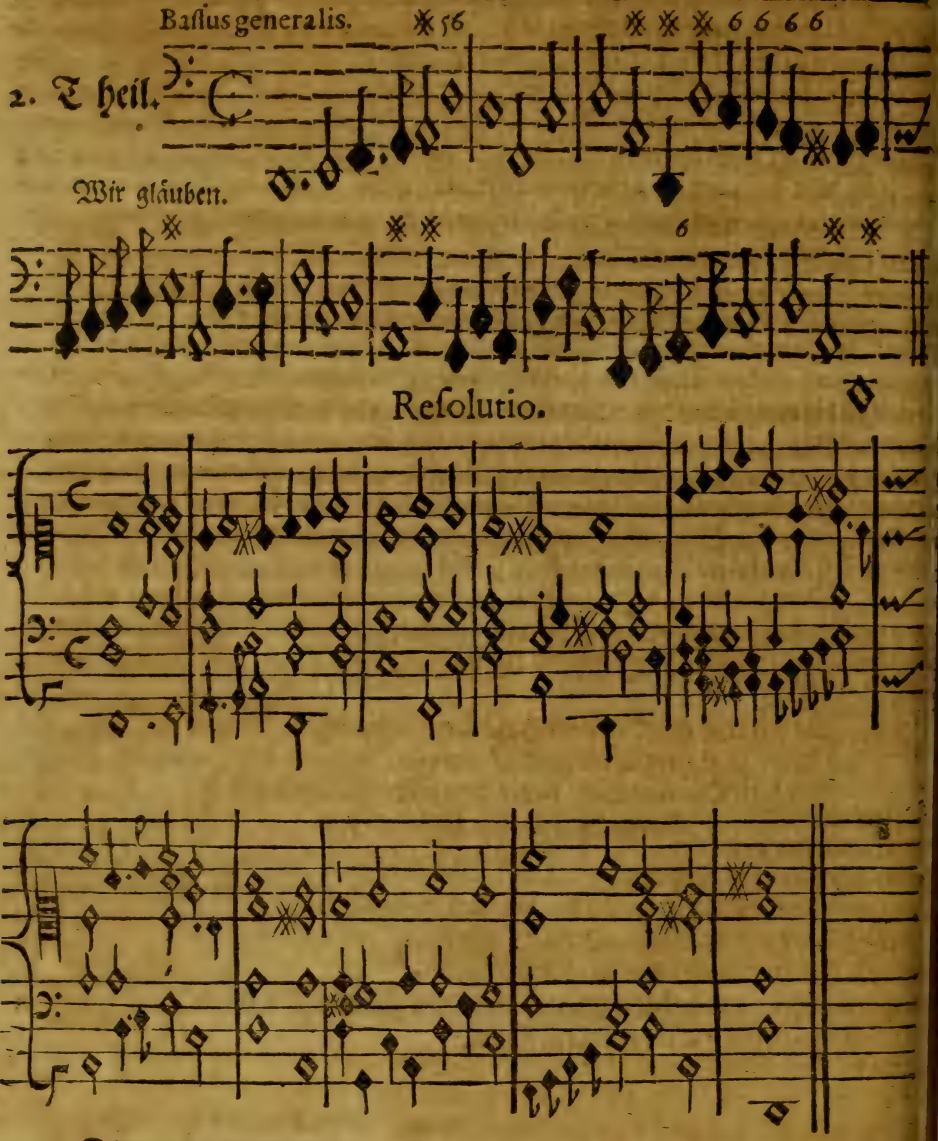

Die nun der Noten Tabulatur nicht gewohnet seyn / die können es daraus gar füglich in die Teutsche Buchstaben Tabulatur setzen / vnd sich daraus ersehen / wie die Mittelstimmen darzu appliciret werden müssen.

2. Muß

2. Muß fleissig in acht genommen werden/ wo die Claves signatæ ♭|: ♮ vff den inien fornen/ vnd in der mitten variiren vnd vmbwechseln / sonsten gibt es gar eichtlich jrrungen.

3. Wenn ein Discant alleine/ oder auch zweene miteinander in den General-Baß gesungen werden/ so ist meines erachtens besser/ daß man meistentheils oben in en kleinen Stimmen vnd Claviren bleibe; Wenn aber Tenoristen, Altisten, oder Bassisten singen/ vnten in den groben vnd tieffen Clavibus immorire.

4. Wenn wenig Stimmen singen / daß mann alsdann auch wenig Clavire twan c g e / da f / c t e / etc. darmit die Stimmen vor der Orgel absonderlich vnd ernemblich gehört werden können: Wenn aber viel Stimmen zu singen anfahen / lsdann auch desto mehr Claves vnd vollstimmiger drein greiffe.

NB.

5. Ist diß auch sonderlich zu mercken / Wenn 2. oder 3. Stimmen allein in den General Baß/ denn der Organist / oder Lauttenist für sich hat / vnd draus schlägt/ esungen werden; Daß es sehr gut/ auch fast nötig sey/ denselben General Baß mit inem Baß Instrument, als Fagott/ Dolcian oder Posaun/ oder aber/ welchs zum llerbesten/ mit einer Baßgeigen/ darzu machen lest. Darumb ich dann etliche Can-ores darzu ermahnet / vnd were sehr zu loben/ wenn es jhrer viel also vor die hand ehmen/ daß sie sich vff einer Baßgeigen / den Baß im Chor mitzustreichen / (welches dann gar eine leichte Kunst ist) exerciren möchten/ welches / weil man in allen Schulen nicht allezeit gute Bassisten haben kan/ das Fundament trefflich zieret vnd ercken hilffe.

Oder man kan auch den General Baß darzu singen lassen / darumb ich dann den Text / so gut er sich darzu schicken wollen/ darunter appliciret, in denen Cantionibus, do der Text nicht allbereit in den Instrumental Bässen zu finden seyn wird.

Vom Lauttenisten / Harffenisten etc. Wie nemblich alles das / so jetzo vom General-Baß tractirt, vnd allein vff den Organisten gerichtet worden; Ebener massen auch vff der Lauten / Harffen / Theorben vnd dergleichen in acht zu nemen / vnd gebraucht werden könne.

ES muß nun alles vorgesagte eben also / auch auff der Lauten / Harffen / Chitarron oder Theorba, wenn sie als Fundament Instrumenta gebraucht / vnd eine oder mehr Stimmen darein gesungen / in Fleissige auffacht genommen werden. Denn sie sollen allzeit eine fest bestendige / vollautende vnd Continuirte Harmoniam führen / so die voces humanas gleichsam als tragen / vnd bald heimlich vnd still / bald widerumb starck vnd frisch schlagen / nach der qualitet vnd menge der Stimmen / auch nach gelegen des Orts vnd des Concerts. Doch muß man in dem das die Stimme jhre schöne Läufflin vnd Coloraturen macht / oder sonst einen andern affectum repræsentiret, nicht so gar vber starck in die Säiten greiffen / damit die Stimme da durch nicht interrumpiret werde. Vnd dieses sey gesagt von Fundament Instrumenten.

Wenn nun aber die Laut / Theorba, Harff, Chitarron &c. als Ornament-Instrumenta gebraucht werden / müssen sie so wol als die andern Ornament Instrument (welche auff mancherley weise mit den Stimmen variiret vnd vermischet werden / zu keinem andern ende / als das sie die selben Zieren / Schmücken vnd gleichsam als Condiren vnd Würtzen) auff eine andere Art / vnd nicht als Fundament-Instrumenta sich hören lassen. Denn gleich wie jene das rechte Fundament vnd die Harmony fest vnd bestandig halten; Also müssen diese Ornament-Instrumenta jetzunder mit Varietet vnd verenderungen schöner Contrapuncten, nach qualitet der Instrumenten die Melodiam zieren vnd aus Putzen. Aber hierin ist der vnterscheid / das vff diesen Ornament Instrument nötig ist / daß der Instrumentist vom Contrapunct gute wissen schafft habe / dieweil man alda vber demselben Baß newer Passaggien, Contrapunct, vnd also fast gantz newe Parteien oder Stimmen Componieren muß: Welches in den Fundament Instrument nicht so groß von nöten ist.

Soll derwegen der Lautenist seine Lauten / weil es ein Zierlich vnd lieblich je Nobilitiert Instrument ist / auch wohl vnd herrlich schlagen / mit mancherley inventionen vnd Variationen: Vnd es nicht machen / wie etliche / Welche weil sie

mi

mit einer geraden Hand begabet seyn/ vom Anfang biß zum Ende anders nicht thun/ als tirare & diminuere, das ist/ eitel Läfflein vnd Colloraturen machen/ insonderheit/ wenn sie mit andern Instrumentisten zu gleich ein schlagen/ Welche denn gleicher gestalt diesen nichts nachgeben/ vnd auch vor grosse Meister vnd geschwinde Coloraturen macher angesehen vnd gehalten sein wollen: Daher denn anders nichts gehöret wird/ als eine vnliebliche Confusion vnd Widerwertiges streiten (Zuppa, das ist/ elend Lahm ding) den zuhörern gantz vnangenehm vnd beschwerlich. Darumb ist es viel besser/ wenn der Lauttenist (Hora con botte, e ripercosse dolci; hor con passaggio largo, & hora stretto, e raddopiate, poi con qualche sbordonata, con belle gare e perfidie, repetendo, e cavando le medesime fughe in diverse corde, e lochi: in somma con lunghi gruppi e trilli, & accenti â suo tempo, intrecciare le voci, che dia vaghezza al consserto, e gusto, e diletto all uditori) biß weilen mit lieblichen nider- vnd wiederschlägen; Bald mit weitkauffenden/ bald mit kurtzen eingezogenem/ vnd gedoppelten reduplicierten Passaggien, bald mit einer sbordonata frembden Harmonia, gleichsam als wenn man aus dem Thon kommen wolte/ mit einer hübschen Schönen art (gare & perfidie) in dem das er repetieret, vnd einerley Fugen vff vnterschiedenen Säiten/ vnd an vnterschiedenen örtern herausser vnd zu wege bringet/ die selbe repetieret vnd widerholet/ vnd in summa die Stimmen mit langen Gruppen, Trillen vnd Accenten zu rechter zeit gebraucht/ einflechte/ das er dem Concert eine Lieblikeit vnd geschmack gebe/ vnd den zuhörern eine behustigung mache; Darneben sich aber mit grossem fleiß vnd judicio hüte vnd fürsehe/ das er die andern Instrumentisten nicht offendire, oder mit jhnen zu gleich lauffe/ sondern jhme wol zeit vnd weile nehme/ Fürnehmlich/ wenn einerley Instrument nahe bey einander/ vnd nicht in vnterschiedenen Tonen gestimmet oder von vnterschiedlicher gröss seyn. Was nun bey der Lautten/ als dem fürnembsten Instrument zu Observiren von nöten/ dasselbe muß gleicher Gestalt bey andern dergleichen Instrument in acht genommen werden.

Die Theorba vermehret die Melodey gar sehr mit jhren vollen vnd Lieblichen Consonantijs in dem man die grosse/ Grobe/ lang auffgestreckte Säiten Cisuoi bordoni mit gar frischen widerschlägen vnd langsamen herunter vnd hienauff lauffen (ripercotendo & Passeggiando leggiadramente) rechtschaffen angreiffen muß; Welches ein sonderbahre Excellentia in diesem Instrument ist vor andern/ mit stillẽ vnd messigen Trillen vnd Accenten con Trilli & Accenti muti, so mit der Hand gar vnten am Stege gemacht werden. Die doppel Harffe/ weil sie so gut im Baß als im Discant, muß allenthalben mit Lieblichen (pizzicate) scharffẽ griffen tractiret werdẽ/ (Con vis posste) das beyde Hände einander fein vnd wol Respondiren, mit Trillen etc. vnd in summa/ sie wil einen haben/ der ein guten Contrapunct darauff machen kan.

Die

Die grosse Cither/ Italis Ceterone, so wol Cetera ordinaria, oder die gemeine Cither sol auch wie andere Instrumenta gebraucht werden/ Schertzando & Contraponteggiando sopra la parte: Das ist/ daß man allerhand gute vnd lustige Possen mit leauffen/ springen vnnd contrapunctiren doruff zu wege bringe.

Dieweil auch ein jedes Instrument seine eigene terminos hat/ so sol auch derjenige/ der so darauff spielet/ derselben gebrauchen/ vnd sich darnach reguliren, damit er seine vnd gute Arbeit machen möge.

Die Instrument darzu man einen Bogen gebraucht/ haben eine andere Art als die mit den Fingern oder Federkeilen geschlagen werden. Derowegen der/ so auff der Lirone, vnd grossen Lyra spielet/ sol lange klar- vnd hellautende Strich vnd Züge Tiraten mit dem Bogen machen/ damit er die Mittel Parteyen oder Stimmen wol heraus bringe/ vnd vff die Tertias vnd Sextas majores vnd minores fleissig achtung gebe: Welches/ ob es wol vff diesem Instrument schwehr/ gleichwol aber sehr viel dran gelegen ist.

Die Discant Geig/ den welschen Violino, wil schöne Passaggien haben/ vnterschiedliche vnd lange Schertzi, rispostine, feine Fugen/ welche an vnterschiedlichen örtern repetiret vnd wiederholet werden/ anmutige Accentus, stille langstriche/ Gruppi, Trilli, &c.

Die grosse Baßgeig/ den welschen Violone, gehet/ als es den tieffen stimmen gebühret/ gar gravitetisch/ erhelt mit jhrem lieblichen Resonantz die Harmony der andern Stimmen/ vnd bleibt so viel sie immer kan vff den groben Sätten/ zum öfftern auch der Contra Baß/ das ist vff den gröbsten Sätten die Octav anrührend.

Vnd ist nun bey allen diesen jetztgedachten Ornament Instrumenten zum höchsten nötig/ daß alles mit gutem verstande vnd bedacht gebraucht werde. Denn wenn ein Instrument alleine ist/ so muß es auch alles verrichten/ vnd die Music fein steiff vnd gewiß führen:

Wenn aber Gesellschafft vnd andere mehr Instrument verhanden seyn/ müssen sie eins offs ander sehen/ jhnen vntereinander raum vnd platz geben/ nicht gegen einander gleichsam stossen/ sondern wenn jhrer viel seyn/ ein jedes seiner zeit erwarten/ biß daß die Reye/ seine Schertzi, Trilli vnd Accent zu erweisen/ auch an jhn komme: Vnd nicht/ wie ein hauffen Sperlinge vntereinander zwitschern/ vnd welches nur zum höchsten vnd hefftigsten schreyen vnnd krehen kan/ der beste Hahn im Korbe sey. Welches dann bey Discant Geigen/ Cornetten, &c. eben so wol zu observiren.

M. P. C. Vnd dieser Punct ist vor allen dingen in eim jeden Concert auffs aller-

allerfleissigste von allerley Instrumentisten, so wol auch von Vocalisten vnd Sängern in acht zu nehmen: Damit nicht einer dem andern mit seinem Instrument oder Stimme vbersetze vnd vberschreye; Welches dann gar sehr gebräuchlich/ vnd viele herliche Music dadurch in grund verdorben vnd zerstöret wird: In dem sich immer einer vor dem andern wil hören lassen/ also/ daß die Instrumentisten, sonderlich vff den Cornetten mit jhren vberblasen/ vnd auch die Sänger mit jhrer Vociferation vnd vberruffen/ endlich so hoch in die höhe kommen/ daß der Organist/ wenn er mitschlägt/ gantz vnd gar auffhören muß/ vnd in Final sich befindet/ daß der gantze Chor durch deroselben vbermessiges vberblasen vnd vberschreyen/ vnd ein halben/ ja offt vmb ein gantzen Thon/ vnd mehr in die höhe gezogen.

A. A. Dahinn denn ohn allen zweiffel der A. Aggazarius gesehen; In dem er wil/ daß die blasende Instrumenta, wegen der verenderung/ so des Menschen Athem darinnen verursacht/ vnd sonderlich die Zincken/ nicht in stillen/ guten vnnd lieblichen/ sondern allein in grossen/ rauschenden Music mit vntergemenget vnd gebrauchet werden sollen.

Bißweilen aber könne man auch in kleinen Music die Posaun/ wenn sie wol vnd lieblich geblasen/ bey den kleinen Positiffin oder Orgelstimmen von 4. Fußthon/ zum Baß gebrauchen. M. P. C. Welcher aber seinen Zincken/ vnd dergleichen Instrumenta recht zwingen vnd moderiren kan/ vnd seines Instruments ein Meister ist/ sol hiermit nicht gemeinet seyn.

Zum beschluß des General Baß muß ich des Aug. Aggazarij eigene Wort/ auß im Italiänischen in Teutsche Sprach versetzet/ allhier mit einführen: Steht einem jeden frey/ wie ers offnehmen vnd verstehen wil

„ Dieweil ich weiß/ daß der General Baß von etlichen/ die entweder nicht verste-
„ hen/ zu welchem er gerichtet/ od er aber nicht daraus schlagen können/ verachtet wird: So deuchtet mir nicht vbel gethan seyn/ etwas allhier davon zu melden.

Es ist aber diese Art aus dem Basso Continuo zu schlagen/ vmb dreyerley Vrsachen willen erfunden/ vnd in gebrauch kommen.

1. Wegen der jetzigen gewohnheit vnd styli im singen/ do man Componiret vnd singet/ gleichsam/ als wenn einer eine Oration daher recitirte.

2. Wegen der guten Bequemligkeit.

3. Wegen der grossen Menge/ Varietet vnd Vielheit der operum vnd partium/ so zur Music von nöthen seyn.

I.

„ Die erste betreffend/ sag ich/ Weil man jtzt newlich die rechte Art/ die Wörter zu
„ exprimiren erfunden hat/ in dem man fast vnd so viel als müglich/ eben so singet/
„ als wenn man sonsten mit einem redete welches dann am besten mit einer einzigen/
oder Ja mit wenig Stimmen angehet / wie die heutigen Melodien etlicher vortrefflicher Leute vorhanden/ vnd mans jtziger zeit zu Rom sehr viel im gebrauch hat. Als ist nicht nötig/ das man sie alle absetze/ oder in die Tabulatur bringe / sondern es ist gnug am blossen Baß/ wenn nur die Signa darüber bezeichnet werden. Vnd so mir einer sagte / das zu den alten Motetne vnd Stücken / welche voller Fugen vnd Contrapuncten seyn / nicht gnug sey an diesem Baß dem gebe ich hinwider zur Antwort/ das solche vnd der gleichen Gesänge/ bey vns nicht mehr im gebrauch wegen der Confusion vnd verstümlung des textes vnd der Wörter / so von dem langen vnd ineinander geflochtenen Fugen herkommen? Darnach auch / Weil sie keine rechte art Lust- vnd annemligkeit haben. Denn wenn alle Stimmen gesungen werden/ so höret man weder Periodum noch sensum, weil alles von den Fugen/ Welche sich so offt repetiren, interrumpiert wird/ vnd eine jede Stimme besondere vnd vnderschiedliche Wort/ zu einer zeit singet vnd aus spricht/ welches verstendigen Leuten/ die darauff mercken/ mißfelt: Vnnd hat nicht viel gefehlet/ das die Music dieser vrsachen halben von einem Bapst gantz vnnd gar aus der Kirchen wehre Partiret worden / Wo nicht Iohan Palestrino sich der sachen angenommen/ vnd bewiesen hette/ das mangel bey den Componisten / vnd nicht in der Kunst der Music stecketе. Wie er dann zu bekräfftigung dessen/ eine Missam, Missa Papæ Marcelli genand/ Componiret hat. Daher ob wol solche Compositiones nach den Regulen de Contrapuncta gut sein / seind sie doch nit gut nach den Regulen der guten vnd wahren Music, vnd seind daher kommen das man nit verstanden hat das Officium, finem vnd rechte Præcepta dieser Kunst / sondern allein vff die Fugen vnd Noten gesehen / vnd nicht auff die affectus vnd gleichförmigkeit der Wörter: Wie dann auch jhrer viel erstlich die Composition der Noten gemacht/ vnd dar nach aller erst die Wort vnd den Text darunter mit grosser mühe vnd Schwehrheit gestickt vnd gestückt haben. Vnd diß sey hiervon gnug.

Die ander Vrsach ist die grosse Bequemligkeit/ daß der / so schlagen lernet, sich mit der Tabulatur zu bemühen vnvonnöten hat. In betracht / dasselbe ein beschwehr- vnd Verdrießlich ding ist/ darinnen man leichtlich jrre wird / insonderheit wen man extemporiso Musiciren soll.

Die dritte vrsach deuchtet mir allein wichtig gnug zu sein/ einen solchen General Baß ein zu führen, nemlich die menge der Operum vnd Bücher / so man

sonsten

sonsten zum Musiciren von nöten hat. Denn wenn man nur das allein / so zu Rom in einer Kirchen darinnen man pflegt zu Musiciren, in einem einzigen Jahr gesungen wird / absetzen / vnd in Taönlatur bringen solte / so müste der Organist ein grösser Bibliothecam haben / als ein Doctor im Rechten. Derowegen man billich den Baß auff diese Art erfunden hat / weil es doch nit nötig ist / wenn in die Orgel oder Regal gesungen wirdt / daß man alle Stimmen oder Partein schlage / wie sie gesetzt sein. Wenn man aber alle Stimmen / wie sie Contrapunctes weise in einander gefüget seyn / schlagen wil / das ist ein ander Werck vnd gehöret nicht hieher zu vnserm jetzigen intent vnd vorhaben. Hactenus Agazzarius.

N B.

Zum beschluß aber mus ich alhier den Organisten Freundtlich zu verstehen geben / wenn ein Concert mit etlichen Choren in der Kirchen oder auch vor der Taffel angestellet wird / daß / gleich wie Fürtreffliche Oratores, wen sie wichtige sachen tractiren vnd davon Ansehnlich peroriren wollen / sich gemeiniglich eines dienlichen wolfügenden Exordij, ungeachtet es eigentlich zum Hauptwerck nicht gehörig / allein zu dem Ende / domit sie die Zuhörer benevolos attentos & dociles machen / vnd vmb so viel ermuntern mögen / befleissigen: also auch sie im anfang mit jhren Præludijs die Zuhörer vnd gantzes Consort der Musicanten gleichsam Convociren vnd zusammen locken sollen / als bald jhre Partes auff zu suchen vnd die Instrumenta rein vnd ohne Falsch ein zu Stimmen vnd zu intoniren, vnd sich also zum anfang einer guten vnd wol klingenden Music zu Præpariren.

Weil aber die Lautenisten vnd die Violisten jhre Lauten vnd Geigen meistentheils ins G zu Stimmen an fähen / ist sehr nötig das sie erstlich mit beiden Händen die Octaven im G völlig begreiffen / darinnen ein wenig immoriren vnd still halten / hernacher ins D dann ins A folgens ins E ferner ins C vnd F fallen vnd fürter in einem jeden / aber mit der Lincken Hand / biß auff zween oder drey Tact still halten / ob sie gleich mit der rechten feine Läufflin / vnd andere Diminutiones, wie in den Tocaten gebreuchlich / mit ein bringen. So lang biß die andern jhre Lauten / Violen vnd Geigen etc. rein ein gezogen vnd gestimbt haben vnd alß denn können sie eine kleine Fugam, Liebliche phantasiam oder Tocatam anfahen / Kurtz abbrechen / vnd vnd zum Final in dem Clave, dorinnen das Concert anfänget / fein seuberlich vnd allmählich schreitten da mit sie mit einer guten gratia den Thon des Concerts widerumb erwischen vnd als dan die gantze Consort in gesambt mit vollem hauffen in Gotts Nahmen ein gut Concert, Mutet, Madrigale oder auch Patuanam zu Musiciren anfahen mögen.

Ein

Ein aus der massen aber sehr grosser Vbelstand vnd Klang ist es/ daß/ wenn der Organist præambuliret, die Instrumentisten inmittelst jhre Fagotten/ Posaunen vnd Zincken anstimmen/ vnd viel fistulirens vnd wesens durcheinander machen/ daß einem die Ohren darvon weh thun/ vnd die kalten Schnuppe bekommen möchte: Sintemal es so vbel lautet/ vnd ein rumor durcheinander machet/ daß man nicht weiß/ obs gestochen oder gehawen ist. Dorumb dann zumaln billich ein jeder zuvor/ ehe er zum vffwarten in der Kirchen oder sonsten erscheinen muß/ in seinem Losament den Zincken vnd Posaune fein wol stimme/ vnd sich vffm Mundstücke ein guten Ansatz mache/ darmit solcher dissonantz vnd vbelklang der Auditorum aures vnd animos nicht mehr offendiren als delectiren möge.

Das VII. Capitel.

Welcher gestalt ein jedes Concert vnd Mutet mit wenig oder vielen Choren in der eil vnd ohne sonderbahre Mühe mit allerley Instrumenten vnd Menschenstimmen angeordnet vnd distribuirt werden könne.

OB ich zwar etwas weitläufftiger hette vffzeichnen können/ wie vnd welcher gestalt ein jeder Concert Gesang auff etliche sondere Maniere mit variirung der Instrumenten vnd sonsten anzuordnen; So habe ich es doch noch zur zeit bedencken getragen: Dieweil die Music so gar hoch gestiegen/ daß numehr vortreffliche Musici auch in Germania nostra patria gefunden werden/ welche nicht allein gar herrliche liebliche deutsche vnnd Lateinische Concert vnd Cantiones in öffentlichem druck herfür kommen lassen/ besondern auch selbsten solche vnd dergleichen Concert per Choros besser anzuordnen vnd dirigiren wissen/ als ich es nach meiner wenigkeit vorschreiben oder an den Tag geben kan.

Kürtzlich aber hievon zu reden/ bin ich vff nachfolgendes Mittel/ welches hiebevorn sonsten bey keinem gesehen/ bedacht gewesen; Daß man/ nemblich in einem Autore, aus allen Stimmen eines jeden Concert Gesangs die Claves signatas nacheinander vffzeichne/ gleich wie in meiner Polyhymnia in Basso generali solches in acht genommen/ vnd hinten an/ die Claves signatas aller derer Gesänge/ so darinnen begriffen/ durch alle Stimmen ordentlich nacheinander verzeichnet habe.

Do

Do dann gleichsam in einem Spiegel/ des ganzen Concerts Eigenschafft/ wie hoch
nd niedrig eine jede Stimme nach dem Tono oder Modo, darinnen der Gesang ge-
ezt/ ohngefehr ascendiren oder descendiren mag/ vnd dahero/ was vor blasende o-
er besaitete Instrumenta zu einer jeden Stimme füglich zu gebrauchen / vnd w.l-
hem Choro die Capella vnd Cantores zuzuordnen seyn/ gar fein observiret, vnd
nacht genommen werden kan. Wie ich dann etliche Motetten des Orlandi (quæ
n omnium manibus sunt) zum Exempel hieher setzen wil.

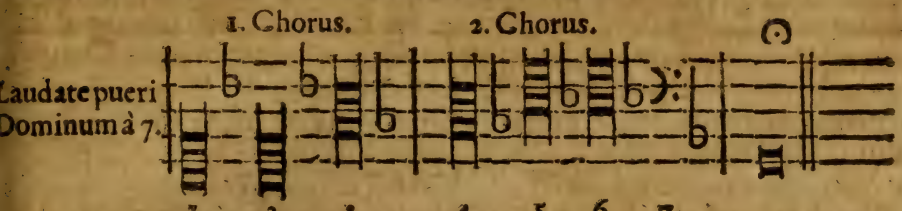

In diesem ist alsbald zu sehen; Daß/ wenn Instrumentisten vorhanden/ Im
rsten Chor die beyde Discant mit zwo Querflöiten/ oder zwo Discantgeigen/ oder
ween Cornetten, der Alt aber (als der Basset in diesem Chor) humana voce? Im
ndern Chor/ der Alt (als der Cantus in diesem 2. Chor auch humana voce, die bey-
e Tenor vnnd Bäß aber mit drey Posaunen angeordnet vnd musiciret werden
müssen.

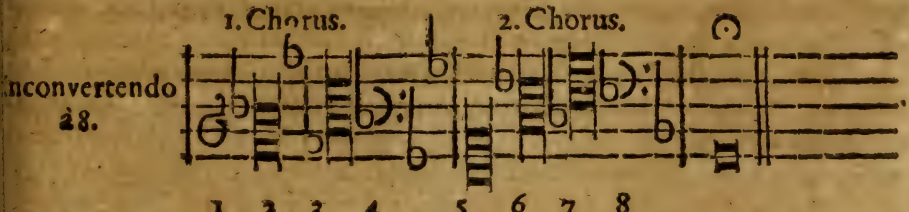

Zum 1. Choro kan man gar füglich 3. Querflöiten/ oder drey stille Zincken/ oder
drey Violini; Oder aber 1. Violini, 1. Cornett, vnd ein Quer- oder Blockflöit vnter
einander vermenget; Zum Basset aber ein Tenoristen, darneben so man wil/ auch
ein Posaun; Auch wol eine Posaun oder Fagott absque voce humana; Do dann
auch ein Knabe zu dem einen Discant, damit die Worte gehöret vnd vernommen
werden können/ anordnen vnd bestellen. Zum andern Chor kan man eitel voces;
Oder aber Violn de Gamba, oder Violn de bracio, oder Blockflöiten / nebenst ei-
nem Fagott oder Quart Posaun/ doch daß der Discant oder der Tenor, oder beyde

miteinander auch humana voce neben den Instrumenten zugleich mit drein gesungen werden.

Quo properas; à 10.

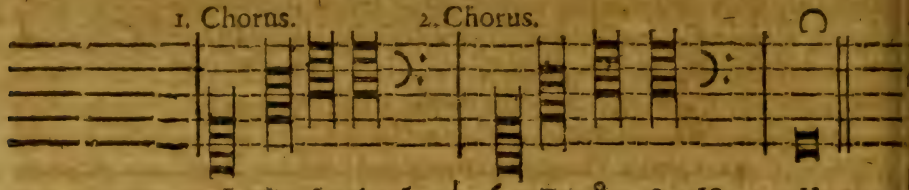

1. Variatio	Cornetto, Trom-vel voce.	Tr. Tr. Tr. bone. Corn. vel voce Tr. Tr. Tr. Tr. majore
2. Var.	Solæ voces humanæ.	Corn. Tr. Tr. Tr. Tr.
3. Var.	Solæ voces h.	Viole de braccio.
4. Var.	Solæ voc. h.	Flauti. Flauti. Tr. Tr. Fagotto
5. Var.	Viole de braccio	Fiffari. Tr. Tr. Tr. Tr.
6. Var.	Viole de braccio	Flauti. Fl. Tr. Tr. Fagotto
7. Var.	Flauti. Fl. Tromb. Tr. Fagot.	Corn. Tr. Tr. Tr. Tr. &c.

In solchen Choren muß darneben der Cant oder Tenor, oder Alt, &c. humana voce zugleich mitgesungen werden. Vnd dergleichen Exempel mehr / kan ein jeder auff nachfolgende verzeichnete Claves Signatas, in jetziger zeit Musicorum libris selbsten auffsuchen vnd accommodiren.

Allhier sol nun gar kurtz angezeigt werden / was vor Instrumenta zu einer Stimme / oder parteyen / nach dem sie claviret, oder mit eim Clave Signata bezeichnet / gebraucht werden können.

I.

Cornettin. Violini.

Zincken vnd Discant Geigen Chor.

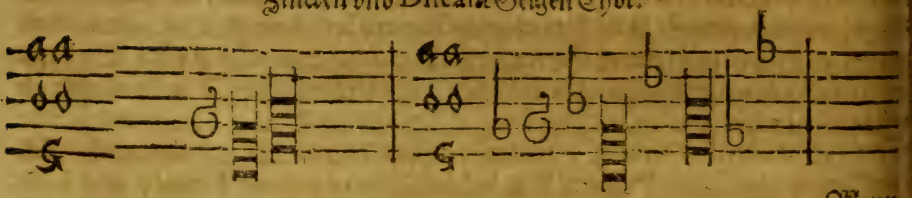

Wenn

Wenn in einem Chor diese vier Claves signatæ in Cant u regulari vel transpositio, (das ist in ♮ duro vel bmolli) wie sie auch durcheinander gesetzet/ befunden werden/ so gibt es recht einen Cornetten-oder Violinen Chor; Doch das in den gar hohen Choren fast besser ist die Violin, als die Cornetten zu gebrauchen/ es sey dann/ das ein guter Cornetist, der seinen Cornet wol zu moderiren vnd zu zwingen wisse/ vorhanden/ vnd also den höchsten Cantum vor sich behalte. Mann braucht aber nit allzeit eitel Cornetten, oder eitel Violin, sondern vermengts bißweilen vntereinander/ also/ das man ein Violin vnd zween Cornet; Zwo Violin vnd 1. Cornet; 1. Violin 1. Cornet, vnd 1. Quer-oder Blockflöit gebrauchet; oder auch wol bey die eine Stimme einen Discantisten humana voce zu singen/ beiordnet; Do denn der Basset nicht voce, sondern mit einer Posaun oder dergleichen Instrument/ nach dem es sichs schicken wil/ Musiciret werden kan. Vnd in solchen Choren wird gemeiniglich

ein Basset also— —oder— —oder— —Claviret gefunden/ welcher entweder

gesungen/ oder mit einer Posaun oder Fagot darzu geblasen wird.

Wenn aber ausserhalb des Bassets das— —mit vnter den andern hierobē im anfang

verzeichneten Clavibus vorhanden/ so ist es besser/ doselbst bey den Cornetten ein Posaun (wofern ein Instrumentist verhanden/ der ein guten Alt vff der Posaun Stimmen kan) vnd beyden Violinen eine Viol dabratio oder wie es sonsten genennet wird/ eine Tenorgeige gebrauche. Denn die Cornetten haben jhren vntersten Clavem im a, wie wol etliche Instrumentisten das g, auch wol das f, im falset zuwege bringen können. Weil es aber in solcher tieff kein gratiam/ sondern fast einem Kühhorn gleich klinget; Die Discantgeigen auch nur biß ins g, vnd vff der selben vntersten Säiten keine rechte Harmoniam von sich geben; So erachte ichs/ wie jetzt gedacht/ das eine Posaun oder Tenorgeig vngleich besser vnd Anmühtiger darzu zugebrauchen sey.

II.

Fiffari, Traverſa-

Querflöiten oder Quer Pfeiffen Chor.

Beati omnes. 8. Voc. I. Gabr.

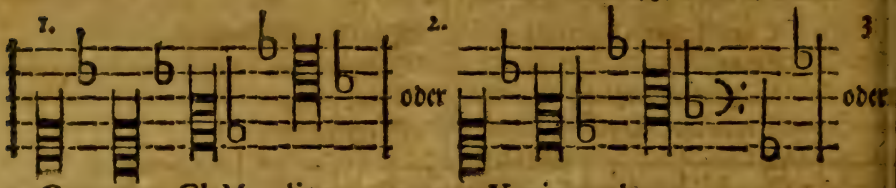

Cantate. 7. Cl. Meruli.
8. V. Cl. Meruli.

Venite exultemus.
8. Vocum I. Haſleri.
Magnum hæreditatis miſterium.

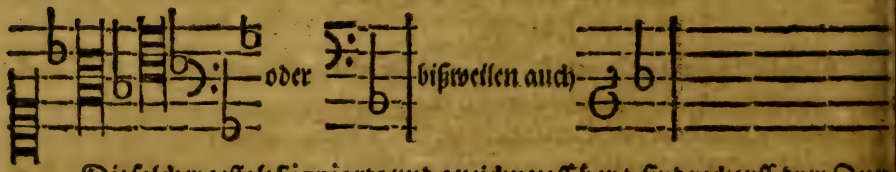

Die ſolcher geſtalt Signierte vnd gezeichnete Chor / ſind recht vff drey Querflöiten vnd einen Fagott / oder ſtillen Pombard / oder Poſaun gerichtet. Denn obwol die Querflöiten in Cantu ♮duro bißweilen auch gebraucht werden / ſo kömpt es doch nicht durchaus in allen Modis oder Tonis; Darumb man denn auch Decimum Modum Hypoæolium vmb ein Thon niedriger vff den Querflöiten zu muſiciren pflegt. Vnd ſchickt ſich keiner beſſer darzu / als Dorius, Hypodorius, vnd Hypoæolius in ſecunda inferiore: Dieweil der Querflöiten ambitus natürlich nicht höher / als biß ins ♮ / gleichwol aber noch biß ins ♮ gar wol kan gebracht werden.

Das 1. vnd 2. im vorhergezeichneten Exempeln ſeind bequemer vnd beſſer zu gebrauchen / als das 3. Denn der Tenor im 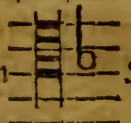 Kombt in der tieffe in den Querflöiten gar zu ſtill / daß man denſelben vor dem Cant vnd Alt, ſo allezeit oben in den Octaven bleiben / nicht ſonderlich hören kan: Derwegen dann beſſer iſt / daß man ein

eine Posaun oder Tenorgeig zu diesem Clave gebrauche. Sonsten kan ein solcher Tenor mit einer Querflöiten/ wenn keine andere Querflöiten mehr dabey verhanden/ gar bequem vnd richtig in Octava superiore, neben allerley andern Instrumenten musiciret vnd gebraucht werden.

III.

Capella; vox humana: Menschen Stimmen.
Flauti: Flöiten Chor.
Viole da Gamba: Violen Chor.
Viole da bracio: Geigen Chor.

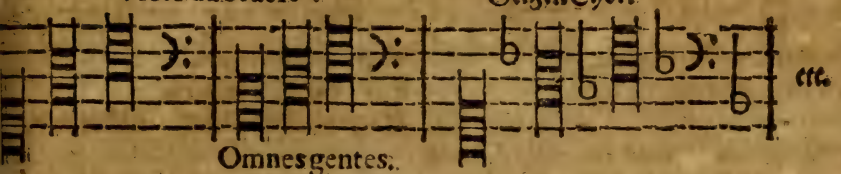

Omnes gentes.
16. Voc. I. Gabr.

Solche Chore/ in Cantu ♮ duro oder ♭molli, gehören eigendlich zur Capella, vnd vor Menschen Stimmen/ oder wie mans auch nennet/ Vocal- oder Concertat Stimmen/ das ist vor die Cantores vnd Vocalisten. Denn diese Claves bleiben in jhren rechten vnd eigendlichen terminis vor die Menschen Stimmen nicht zu hoch noch zu niedrig. Vnd solche Chore schicken sich auch gar sehr wol zu den Blockflöiten/ (Flauti;) So wol auch zu den Violen da Gamba, oder in mangelung derselben zu den Violen da bracio: Wiewol auch jetzt nunmehr meistentheils der Chor zu den Violen de Gamba fast wie der 1. Posaunen Chor (als jetzt folget) signiret vnd Claiiret wird: Darumb daß die kleineste Sätten off der Discant Viol de Gamba fast klein/ vnd den andern gröbern Sätten off den Tenor- oder Bass Violen nicht gleich starck gehöret werden: Vnd derowegen besser/ daß man an stadt der Discant Viol, in Alt Tenor Viol neme/ oder aber im Discant off den gröbern Sätten meistentheils verbleibe.

Dieweil auch offtmals Knaben gefunden/ vnd die meisten dergestalt wol abzurichten weren/ wenn man allein guten fleiß bey jhnen anwenden/ vnd sich der muhe

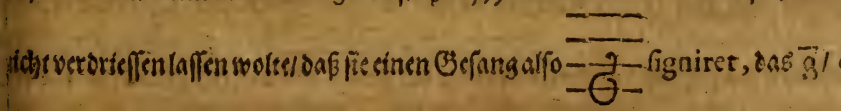

nicht verdriessen lassen wolte/ daß sie einen Gesang also signiret, das g/ auch

wol d3 rein vnd just haben können; Welche dann sonderlich in meiner ersten Art / alß sein im In dulci Iubilo Nu lob mein Seel den HErren: Allein Gott in der Höh: so vff die Trometten vñ Heerpaucken gerichtet seyn/ notwendig verhanden seyn müssen.

Derowegen so kan man auch in vorgedachten Capellen bisweilen sich solcher hohen Signaturen, nemblich das g, gebrauchen: Oder man lasse den Altum durch ein solchen Knaben in der Octav höher singen/ welches keine vnfreundliche harmoniam erregt / oder von sich gibt: Dergestalt denn auch bisweilen den Tenor gleicher massen in etlichen Cantionibus von eim Knaben in der Octav drüber singen zulassen/ nicht vnanmütig zuhören.

Wenn man nun einen Flötten Chor/ vnter vnd neben andern vnterschiedenen/ mit andern Instrumenten besetzten Choren anstellen will: So erachte ich besser seyn/ das zu dem Baß eine Quart Posaun/ oder/ welches noch bequemer ein Fagott; so wol auch zu dem Tenor eine Posaun oder Tenorgeig/ an statt der Flötten geordnet werden: Sintemal die Tenor vnd bevorab die Baßflötten in der tieffen gar zu gelinde/ also das man sie vor den kleinen Discant- vnd Altflötten/ auch vor den andern Instrumenten in den beygefügten Choren nicht wol vnd gar wenig hören kan.

Wenn man aber sonsten die Flötten gar alleine/ ohn zuthun anderer Instrumenten, in einer Canzon, Motet, oder auch in eim Concert per Chorus gebrauchen will: So kan man das gantze Accort vnd Stimmwerck der Flötten/ sonderlich die Fünff Sorten von den gröbsten anzurechnen/ weil die kleinen gar zu starck vnd laut schreien / gar wol vnd füglich gebrauchen / vnd gibt eine sehr anmütige stille/ liebliche harmoniam von sich / sonderlich in Stuben vnd Gemächern; Sintemal in der Kirchen die grobe Basset- vnd Baßflötten nicht wol gehört werden können. Darumb den auch die andern Chor/ so etwa von Violen de gamba, oder Menschenstimmen darbey geordnet werden / gar submissa voce, still vnd sanfft jhre sachen herfürbringen vnd intoniren müssen; dofern anders ein Chor vnd eine Stimme neben der andern eigentlich angehört vnd observiert werden solle.

Item: Wenn in ein Concert, zwene also Signirte Chori Instrumentales (deren in meiner dritten art / vnterschiedlich zu finden) verhanden: So kan man es nach verzeichneter massen anordnen/ doch das der Alt in beiden Choren in octava superiore, das ist eine Octav höher Musicirt werde.

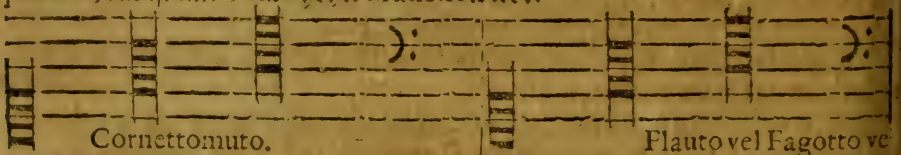

Cornettomuto. Flauto vel Fagotto ve

Viole da Gamba. Flauto. Violino. Trõbone. Trõbone

Violine. Cornetto. Violbracio. Violone Cornetto. Violino. Trõbone. Trom-

(bone majore.) IV

IV.

Tromboni: Fagotti:

Posaunen / Fagotten Chor.

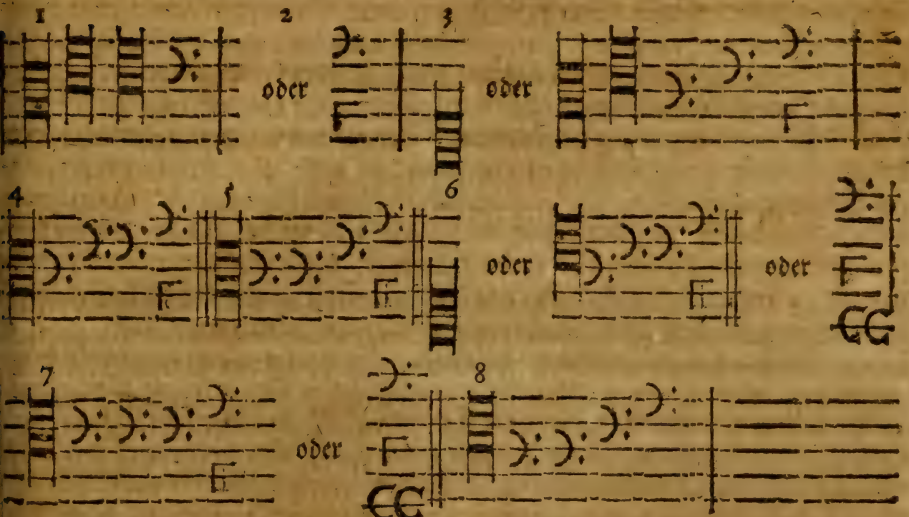

Wenn in den Choren/ diese Claves also/ wie allhier auffgezeichnet/ oder auch uff viele andere vnterschiedliche Manieren gesetzet / befunden werden: So seynd die- lbe alle dahin gerichtet/ das sie mit eitel Posaunen / oder Fagotten oder Pommern/ der auch mit Fagotten vnd Posaunen durcheinander gemengt / angeordnet werden müssen.

Vnd lest man meistentheils den Alt/ welcher also signirt vnd clavirt/ biß

eilen auch wol einen vnter den Tenoren/ 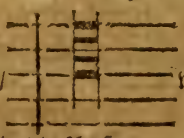 welcher die beste Arien

und Melodey führet / hum ana voce in die Posaunen vnnd Fagotten singen;

Do dann

Do dann der Alt nicht gesungen/ sondern mit einer Altflöiten oder Discantgeigen in Epidiapason (in der Octav drüber) musicirt werden muß. Wie dann zum öfftern auch wol ein Discant- 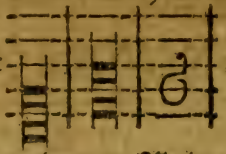 zum singen/ oder zum Cornett, oder zur Discant Geig darbey verhanden; Als im 3. vnd 5. Exempel.

Diß ist aber allhier sonderlich zu mercken/ wenn man zu einem solchen vnd dergleichen Chor eitel Fagotten oder Pommern gebrauchen wil/ daß sonderlich dahin gesehen werden muß/ daß in denen/ so also 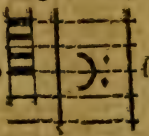 signiret seyn/ der Gesang oder die Noten nicht höher/ als biß ins D hinauff steigen/ denn die Chorist Fagotten können naturaliter nicht höher gebracht werden; Wiewol/ als in Tomo Secundo angezeiget worden/ jetzo numehr etliche so weit kommen/ daß sie vff den Fagotten oder Dolcianen (wie es etliche nennen/) wenn sie gar gut vnd sonderlich wol berührt seyn/ noch 4. 5. vnd mehr Claves in die höhe hinauff gar rein intoniren vnd zuwege bringen: Oder man kan ein Zingelcorthol vnd Discant Fagott/ wiewol dieselben selten rein intonirt vnd recht gestimmet befunden werden/ darzu gebrauchen. Zu den tieffen Bässen aber nimbt man allezeit eine doppel Fagott oder doppel Pommer/ oder Quart-Posaun/ wie denn auch zu den rechten gemeinen Bässen/ do das 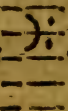 vff der vierdten Lini also clavirt, eine Quart Posaun allzeit muß gebraucht werden. Die Octav Posaun aber/ vnd die gar grosse Sub- oder Contrabaß Violen können nicht wol aus den gar tieffen Bässen musicirt werden/ Sintemal es jnen etwas frembd vnd vngeübt an- vnd vorkömpt: Derowegen muß man dieselbe Bässe in Epidiapason in die Octav drüber abschreiben; Also/ daß das 𝄢: oben von der sechsten oder fünfften Lini abgenommen/ vnd vff die mittelste oder dritte/ oder auch vff die vierdte Lini von vnten an zu rechnen/ gesetzt werde: So kömpt es dem Instrumentisten gar recht vnd wol zu gebrauchen.

Als zum Exempel:

Wenn

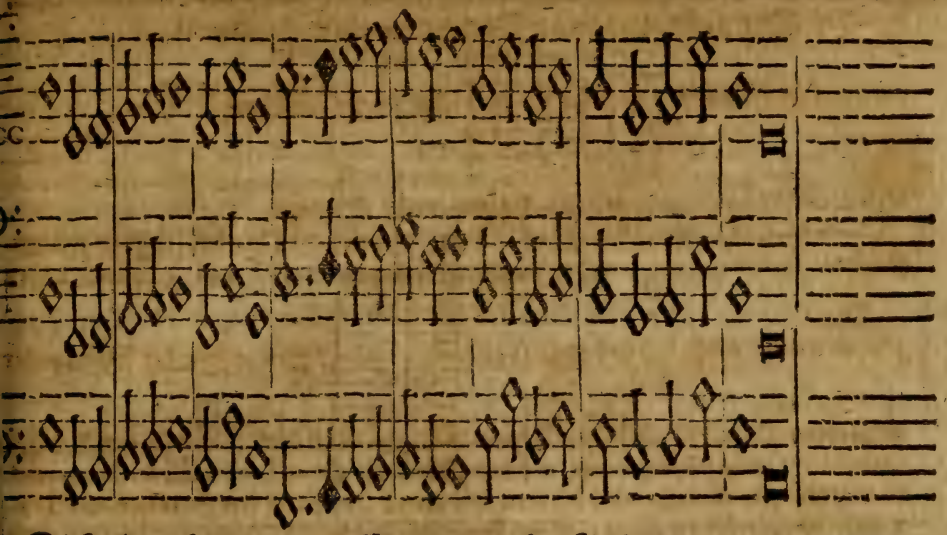

Dieſes letzte kompt nun vff den gar groben Inſtrumenten im rechten Thon zu blaſen: Vnd iſt gleichwol eine Octav tieffer.

Wenn auch etwa in einem Chor, fünff oder auch gleich nur vier Stimmen ſeyn/ vnd der Tenor oder Quintus hat das ♮: vff der vierden Linien/ do denn offt das F-ut oder A-re alß eine Quint vber den Baſs einfallen/ vnd ſolche Quinten vnten in der tieffen/ etwas wiederig reſoniren, wenn ſie nicht ſonderlich moderirt werden: So kan man dieſelbe Stimme nicht ſo gar mit vollem Halſe herauß ſchreien/ oder aber in Octava ſuperiore ſingen/ oder Inſtrumento quodam muſiciren/ nach dem es ſich ſchicken wil. Welches dann auch eben ſo wol in acht zunemen/ wenn mit eittel Inſtrumenten (wie jtzo ſol angezeigt werden) muſiciret wird/ alſo das man in denſelben Inſtrumenten/ die die vntere Stimme negſt dem Baſs (ſo ſonſten Barytonus, Vagans, Quintus oder Sextus genennet wird) agiren, eine moderation braucht/ darmit ſie mit dem gar zu ſtarcken Thon vnd laut der Quinten, das Fundament im Baſs nicht verderben: Oder auch im final lenger nach dem Baſsiſten außhalte/ welches etliche Tenoriſten ihr im brauch haben; was es aber vor einen vbel Klang von ſich gibt/ daſſelbe kan beſſer mit dem Ohren gehört/ alß mit den Augen geſehen werden.

Man kan aber die Poſaunen/ Fagotten oder Dolcianen, vnd Pommern oder Pombarden auch in andern gemeinen Clavibus, ſo ſonſten vff Violen-Flötten- vnnd Menſchen Stimmen-Chor gerichtet ſeyn/ folgender Maſſen adhibiren vnd gebrauchen.

Mit 5. Dolcianen: Pommern oder Posaunen.

in quarta inferiore.

1. Cantus. 2. Altus. 3. Tenor. 4. Vagans 5. Bassus.

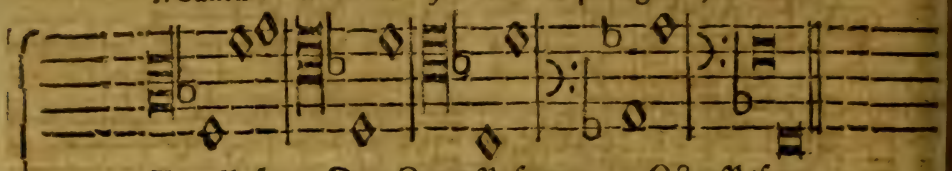

1. Ten. Posaun. Drey Quart Posaunen. Octav Posaun.

1 Vier Chorist Fagot. oder Chorist Bass-Pomern. Dop: Fagot. oder Dop: Pom:

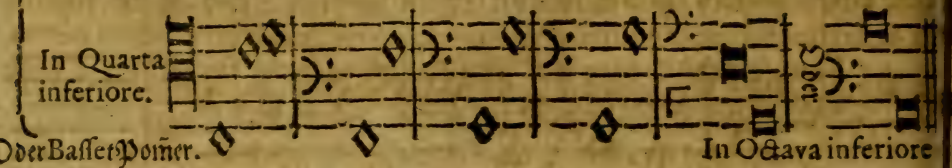

Oder Basset Pomer. In Octava inferiore

Mit 6. Posaunen / Fagotten oder Pommern.

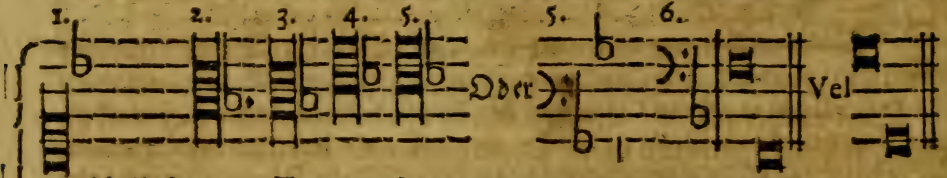

Alt Posaun. 2. Tenor Posaunen. 2. Quart Pos: Octav-Posaun.
Klein Fagot. 4. Chorist Fagotten. Quint Dop: Fag.
2 Basset Pomer. 4. Chor. Pommern. Groß Bass Pomer.
Oder Nicolo.

Voce humana: vel Cornetto muto, in quinta vel quarta superiore:
vel Fiffaro.

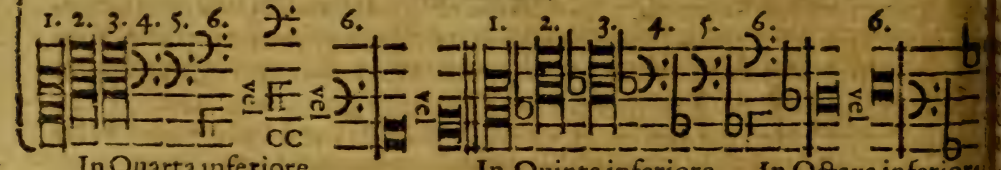

In Quarta inferiore. In Quinta inferiore. In Octava inferiore

Hierbey ist dieses zumercken / das zu solchen grossen tieffen Bass-Instrumenten alß Pommern / Fagotten oder Dolcianen vnd Posaunen sich keine Cantiones bess schick

schicken vnd accommodiren, alß die so ad Hypo Dorium (das ist bey vns Secundus Modus) gesetzet seyn/ vnd dann ad Hypo Ionicum das ist bey vns Duodecimus Modus, sonsten Quintus oder Sextus Tonus genant.

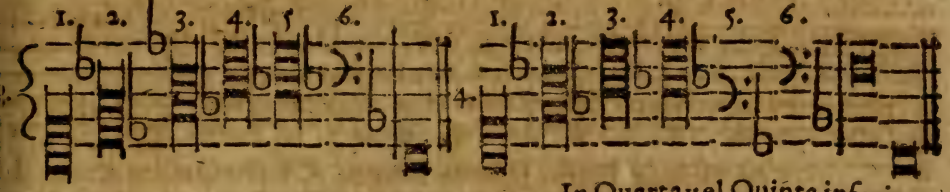

In Quarta vel Quinta inferiore.

Vnd diese beyderley/ so wol auch die Ersten beyde in Hypo Ionico, können mit 6. Krumbhörnern/ in Secunda superiore (vmb ein Thon höher) musicirt werden.

Nachfolgendes aber wird mit Krumbhörnern im rechten Thon: Mit Fagotten, Pombarden vnd Posaunen aber in Quinta inferiore.

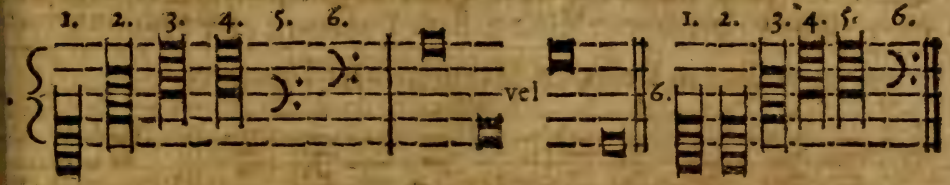

Diese vorhergehende/ können mit 6. Dolcianen, oder 6. Pombarn/ oder 6. Posaunen gemacht werden. Ob man nun wol solche Clavirte Cantiones vmb eine Octava niedriger machen könte/ dieweil man in dem Doppel-Quint Fagot, vnd Doppel-Groß Bals Pommere/ im vntersten Clave das FF vff 12. Fueß Orgelmayer Thon; In den Octav-Posaunen noch vber dieses das EE. DD. vnd zur noth CC. vom 16. Fueß Thon haben kan. Jedoch/ dieweil es in solcher grossen Tieffe/ nicht allein gegen der groben Tertien vnd Quinten gar ein wiedrigen/ vnanmütigen Sonum gibt/ (wie hier von in Secundo Tomo) sondern auch vnten in den vier Schlüsseln der grossen Bals-Pommern/ vnd Fagotten, nicht so gar wol mit geschwinden Noten fort zu kommen ist: Demnach ist es besser vnd gantz bequem/ die/ vff solche vnd dergleichen Claves signatas gesetzte Moteten, Concerten, Sonaten vnd Canzonen vmb eine Quart oder Quint tieffer zu machen: Also/ wie vnter den Clavibus Signatis verzeichnet. Wie dann solches auch ebener massen vff gar Grossen Vnter Bals- vnd Bals-Violen, do der Violn de Gamba-Bals zum Discant gebraucht wird/ kan zu wege bracht werden.

Dieweil aber alle vnd jede vff der gemeinen Tenor-Posaun das g vnd a lamire/im Alt viel weniger vff m Choriſt-Fagot, vñ alſo in der 1. Stim̃e alß dem Cantu, weñ er in Quarta oder Quinta inferiore, alß ein Alt geblaſen werden ſol/nicht erreichen kõnen/ſo mu man dieſelbe Stimme/entweder mit einer Alt-Posaun/ oder Zingel Corthol, das iſt ei kleinen Cant Fagot muſiciren, oder aber Voce humana von eim Altiſten ſingen la ſen. Es muß aber in der Compoſition vor allen dingen dahin geſehen werden/ das in e ner jeden Stimme die Noten vber die Octav nicht viel aſcendiren. Denn obwol etl che Inſtrumentiſten vff Choriſt Fagotten, biß ins g/ vff Tenor-Posaunen biß in a/ vnd noch höher bißweilen hinauff kommen kõnen: So iſt es doch in gemein alle nicht gegeben/ſondern müſſen in den Fagotten im d/ in den Posaunen im e/ vnd zu höchſten im a/ commoriren vnd verbleiben. So müſſen auch die Barytoni, oder V: gant-Stimmen (das iſt Quintus) deren Clavis Signata C|: vff der dritten/alß der mi lern eini ſtehet/nicht tieffer alß biß ins c geſetzet ſeyn.

Zu ſolchen Clavibus Signatis, ſchicken ſich auch gar ſehr wol/die Violen c Gamba, ſonderlich/ wenn es vmb eine Quart oder Quint niedriger gemacht wird.

Mit 3. Posaunen: Vnd 3. Baſs-Pommern oder Fagotten.

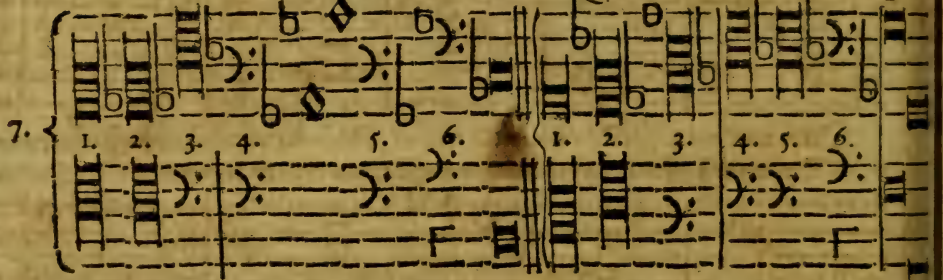

3. Posaunen. 2. Baſs-Pommer. Groß Dop- pel Poſſer.

3. Posaunen. Chor Fag: Doppel Fa Baſs-Pom: Groß B: P

1. Chor Krumbhörner: 2. Chor Posaunen.

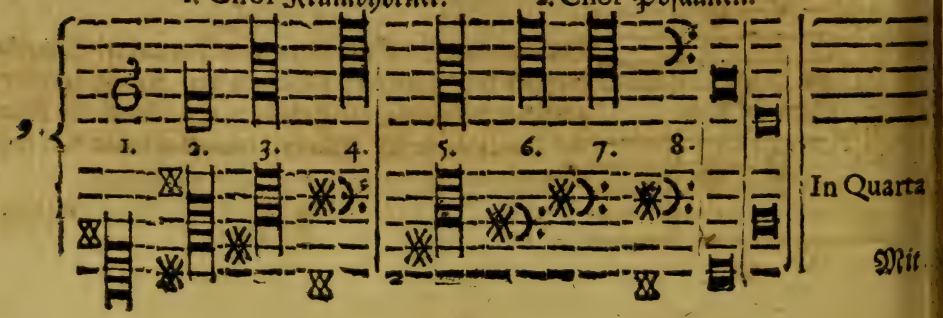

Mit

Mit 4. Posaunen / vnd 4. Dolcianen oder Fagotten eine Quarta niedriger.

1. Chorus. Tromboni. 2. Chorus. Fagotti vel Bombardoni.

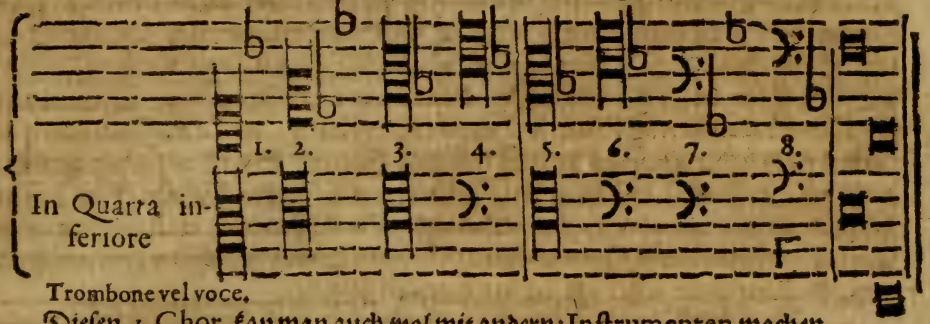

Trombone vel voce.

Diesen 1. Chor, kan man auch wol mit andern Instrumenten machen.

V. Corna muti. Storti. Krumbhörner Chor.

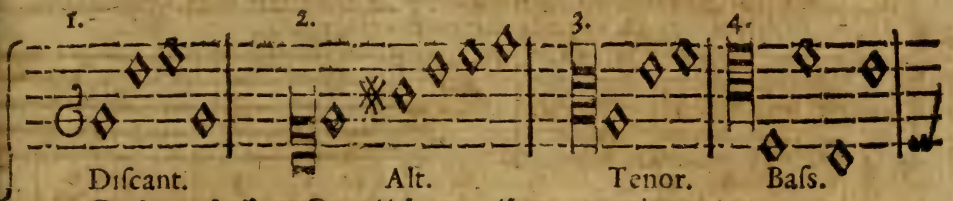

Dieses muß vff den Krumbhörnern also transponirt werden.

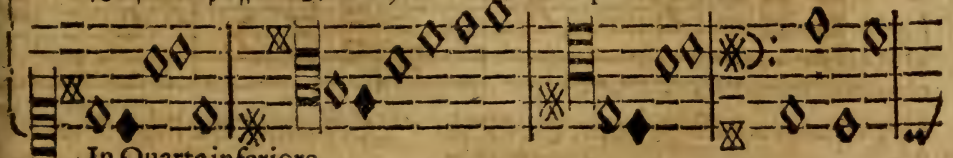

In Quarta inferiore.

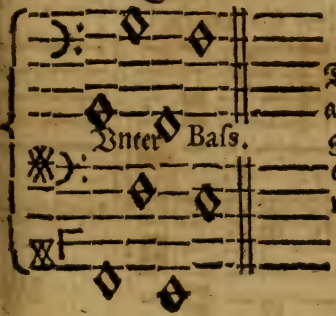

Der Bass kan eine Octav erreichen: Die andere Stimmen aber / alß der Cant, Alt, Tenor in den Krumbhörnern / gar schwehrlich / ohn die Schlüssel: Sonsten haben sie nur 6. Claves natürlich. Wie in Tomo Secundo mit mehrern.

Wenn aber der Cantus B mollis ist/ alß/ in HypoIonico: so mus es in Secundam Superiorem, das ist vmb einen Thon höher transponirt, vnd also vff den Krumbhörnern gemacht werden.

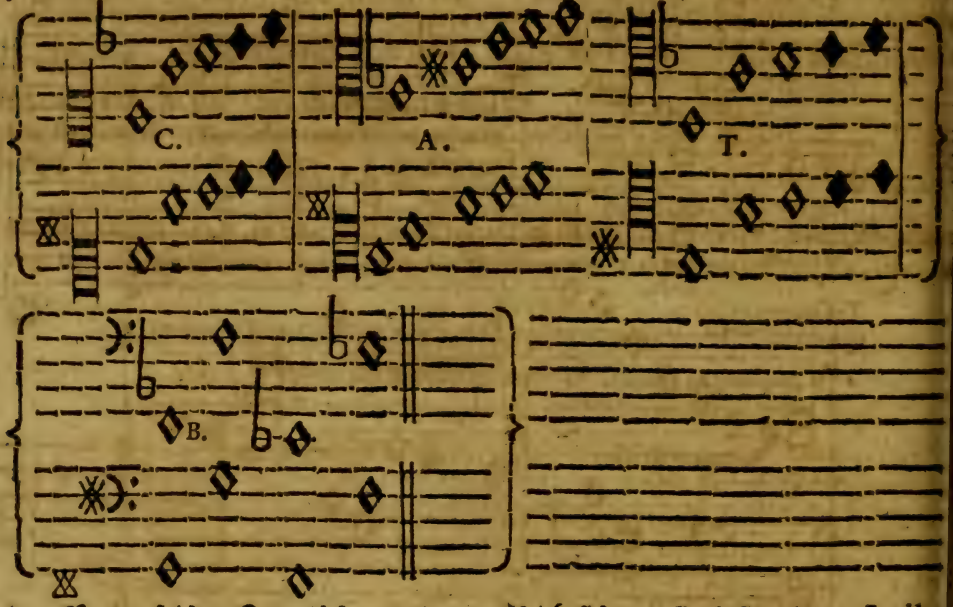

Vnd zu solchen Krumbhörner Choren schickt sich am aller besten / MyxoLydius (ist bey vns Septimus Modus) in Quartam (non in quintam) transpositus: Item; HypoMyxoLydius Regularis (ist OctavusModus). HypoIonicus transpositus accommodirt sich zwar auch darzu / aber nicht per se: sondern/ wenn er / wie in vorigen Schemate zu sehen / in Secundam superiorem transponirt wird / vnd dem MixoLydio in Quartam transposito gleich wird.

VI. Schalmeyen Chor.

Zun Schalmeyen wollen sich/ gleich wie zu den Krumbhörnern/ nicht alle sachen schicken: Auß denen / im Andern Tomo fol. 37. angezogenen Vrsachen: Daselbsten dann auch angezeigt worden/ was vor Modi sich darzu am besten schicken. Es rühret aber alle difficultet vnd incommoditett daher/ daß die Sorten fast in allerley Instrumenten Accorten durch Quinten voneinander gestimmet seyn / welchem allem leicht abzuhelffen/ wenn etliche / durch Quarten von einander gestimbte Instrumenta, vorhander

seyn

ſein möchten: Inmaſſen an vorgedachtem Ort mit mehrerm erinnert worden. Je höher vnd kleiner nun die Schalmeyen oder dergleichen Inſtrumenta ſeyn / je frembder vnnd weiter ſie vom rechten Thon abweichen / dahero in der Diſcant-Schalmey das f im rechten Thon nicht zufinden / ſondern das fa / vnd alſo nicht das fa: ſondern das mi: Derowegen dann notwendig ein Cantus fictus darbey verhanden ſein muß.

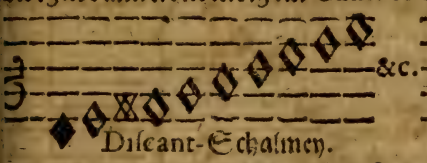

Diſcant-Schalmey.

Die gewöhnlichſte beſte Art iſt / das man die Kaekende Diſcant-Schalmey bleiben leſt / vnd allein die 2. 3. 4. 5. Art vnd Sorten der Pommern von vnten an zurechnen (wie ſie in Tomo Secundo fol. 22. notirt ſeyn) zu einem Accort, alß hierbey verzeichnet / gebrauche: So kompt es juſt vmb eine Quart nidriger.

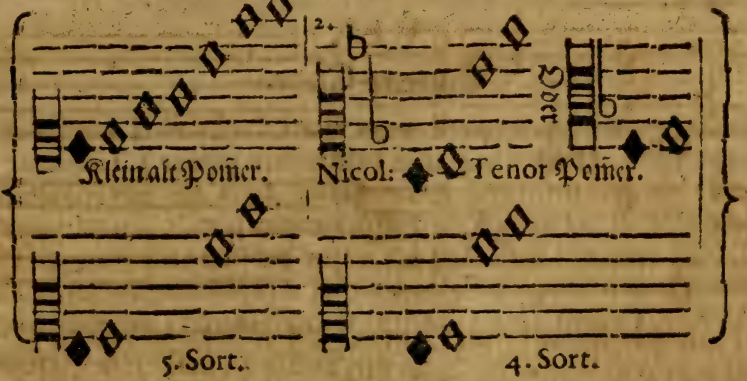

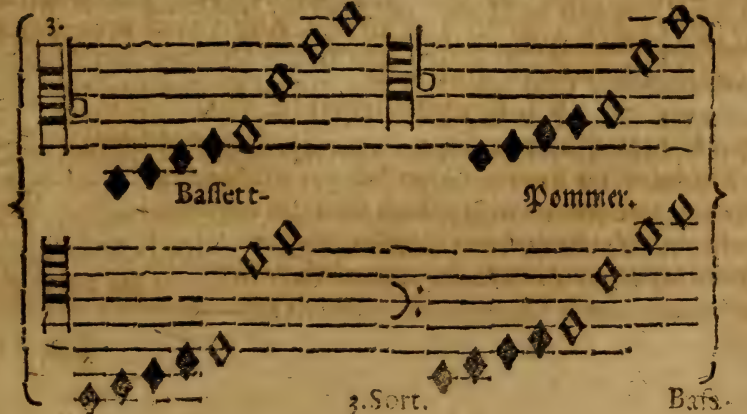

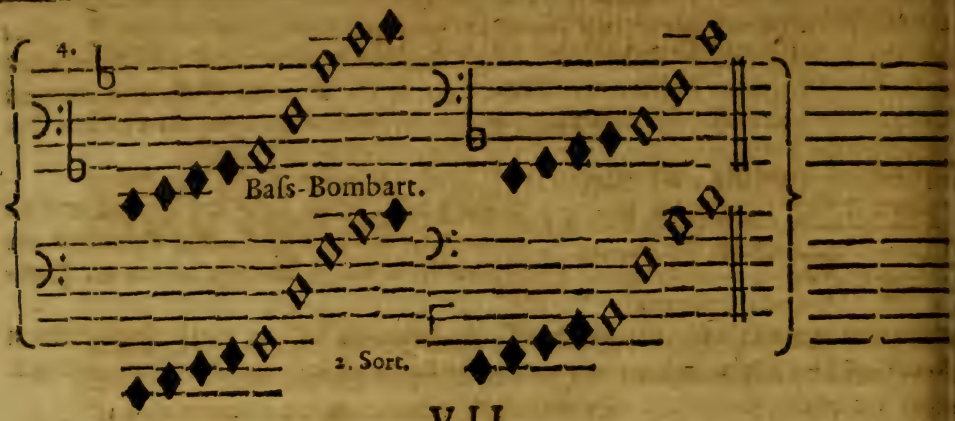

VII.
Lauten-Chor.

Einen Lauten-Chor nenne ich/wenn man Clavicymbel oder Spinetten, Instrumenta pennata, (sonsten in gemein Instrument genant) Theorben, Lauten, Bandoren/Orpheoreon, Cithern, eine grosse Bass-Lyra, oder was vnd so viel man von solchen vnnd dergleichen Fundament-Instrumenten zuwege bringen kan/zusammen ordnet: Darbey denn eine Bass-Geig sich wegen des Fundaments nicht vbel schickt. Welcher Chor droben fol. 5. ein Englisch Consort ist genennet worden/vnd wegen anrührung der vielen Säyten gar ein schönen effectum machet/vnd herrlichen lieblichen Resonantz von sich gibt; Inmassen ich denn einßmahls die herrliche aus dermassen schöne Motetam des trefflichen Componisten Iaches de VVerth, Egressus Iesus; à 7. vocum, mit 2. Theorben 3. Lauten/2. Cithern 4. Clavircymbeln vnd Spinetten/7. Violen de Gamba, 2. Quer-Flöitten 2. Knaben/1. Altisten vnd einer grossen Violen (Bass-Geig) ohne Orgel oder Regal musiciren lassen: Welches ein trefflich-prechtigen herrlichen Resonantz von sich geben/also/das es in der Kirchen wegen des Lauts der gar vielen Säiten fast alles geknittert hat.

Beym III. Chor ist noch dieses zu mercken; das es gar anmütig zuhören/wenn man bißweilen den Cant vnd Tenor allein mit einander singen/den Alt vnd Bass aber aussen/oder mit Instrumenten darzu musiciren lasse: Welches/weil der Cantus vnd Tenor meistentheils in Sexten miteinander fortgehen/ein guten effectum macht. Wie in der præfation Polyhymniæ Panegyricæ im General-Bass mit mehrerm zuvernemen.

Das VIII. Capittel

ADMONITIO

Vnd

Erinnerung/

Welcher gestalt in meinen Polyhymniis auch andern Operibus, die Lateinische vnd Teutsche Geistliche Kirchen-Lieder vnd Concert-Gesänge angeordnet vnd angestellet werden können.

Ob zwar vnmüglich/ alle vnnd jede mancherley Arten / jtziger zeit Componisten auff zuzeichnen vnd zu describiren: So hab ich doch gleichwol alhier nur etliche sonderlich diese/deren ich mich in meinen jtzigen newen zwar geringen Operibus, Alß nemblich in den Polyhymniis gebraucht/notificiren vnd erklern wollen.

Es sind aber vnter andern / vornemblich Zwelfferley Arten darinnen begriffen.

Die I. Art.

Die Erste Art.

DEr Ersten Art/ sind die Lateinische vnd Teutsche Cantiones in Polyhymnia, nim: Tubicinia & Tympanistria: Daselbsten man ad Placitum die Trommeter vnd Heer-Paucken in denen Kirchen / da es zuverantworten / darzu adhibiren vnd gebrauchen kan.

Wil / kan/ oder darff man aber die Trommeter oder Heer-Paucker nicht brauchen / so können diese Cantiones in Stadt Kirchen / nichts desto minder / ohne hülffe vnd zuthun der Trommeter/ gar wol Musicirt, vnd also dann jhre Sonaden, vnd was vor sie darbey componiret, gantz außgelassen werden Da aber vbrige Instrumentisten verhanden / kan man dasselbe mit Geygen / Zincken vnd Posaunen darzu Musiciren lassen.

Die Teutsche Gesänge sind im anfang meistentheils / von mir dahin gerichtet gewesen / daß das Volck vnd die gantze Gemein in der Kirchen zugleich

mit darein singen könten. Dieweil es aber etlichen gar zu schlecht vnd einfältig für kommen möchte/ so hab ich dieselben geendert/ vnd an vnterschiedenen örtern mehr Variationes mit vmbwechßlung der Choren, vnnd vmb der Trometer willen etliche Repetitiones vnd Digressiones mit hienein bringen wollen.

Vnnd ist hierbey dieses zu mercken; Dieweil die Trommeter ohne das gar zu sehr fort zu eilen gewohnet seyn / sintemahl die Trommeten einen starcken Athem requirirn vnd erfordern / welcher so langsamb nicht kan continuirt werden) daß man an der Ort da die Trommeter einfallen / mit dem Tact ein wenig mehr fort eile / sonsten kommen sie mit jhren Sonaten allzeit zu früh zum ende : Hernacher aber kan der Tract wiederumb etwas protrahiret werden / biß vnd so lang wiederumb die Trommeter anfangen.

Es sind aber diese Concert-Gesänge also vnd dergestalt anzuordnen / daß fünff / sechs oder sieben Trometer neben oder ohne einem Heerpaucker / an einen sondern Ort / nahe bey der Kirchen gestellet werden : damit / wann sie in der Kirchen stehen / der starcke Schall vnd Hall der Trommeten / die gantze Music nicht vberschreye vnd vbertäube / Sondern ein theil neben dem andern / vornemblich vnd eigentlich gehört werden könne. Alß denn mus der Capellenmeister / oder ein ander der des Tacts gewis / den General-Bass vor sich haben / vnd den Tact alsführen / daß jhn der Chorus Musicorum in der Kirchen auff der einen / vnd die Trommeter auff der andern seiten / sonderlich aber der die Quint, oder wie sie es meistentheils nennen / den Principal führet / sehen vnd sich darnach richten können.

Jch hab aber zu einem jedern solchen Concert-Gesange / die Stimmen wie es die Trommeter darzu blasen können (doch auff eines jeden verstendige verbesserung) mit dabey gesetzt.

Vnd dieweil in allen dingen / die Varietas anmühtig vnd angenehm / so hab ich in den Teutschen auch etliche Variationes mit eingebracht / daß die Trometer vnd Heerpaucker / nicht allzeit zusammen mit vollem Chor einfallen / sondern bißweiln allein mit dem Clarien, der Choral zu dem gantzen Choro Musicæ geführt / bißweiln zween Clarin, oder einem Clarien vnd Principal, ein Duum oder auch noch wol mit 2. Clarien vnd einer Quinta (daß ist / Principal) ein Trium darzu gemacht werde.

Vnnd müssen vnter den Trommetern vor allen dingen zum wenigsten zween / alß einer der die Quint führet / vnd der ander / der das ander Clarin bläset / die Music verstehen / vnd es also / wie ich es auffgesetzet vnd vorgeschrieben / auff den Noten zu wegen bringen können / vorhanden seyn.

Sinte

Sintemahl der erste Clarin allein auff den Choral gerichtet / vnd von einem jeden / deme derselbe Choral bekant / gar leicht intoniret werden kan: Wie dann auch nicht vnnötig / daß / der den Alter-Bass führet / daß seine auch aus den vorgesetzten Noten Studirete, damit die Consonantien vnd Accorden, in den dreyen Principal-Stimmen / recht zusammen eintreffen: Die andern als der Volgan, Grob / Fladdergrob vnd Heerpaucker richten sich allein / nach dem der den Principal führet / vnd können jhr Partey vor sich selbst wol finden / also das sie gar keiner Noten von nöten haben.

Wann aber in der Music erfahrne Trommeter nicht vorhanden: so hab ich auff ein leichter mittel gedacht / daß sie nur allein jhre gewöhnliche Sonaden, mit proportionen vnd Tripeln, auch ohne dieselbe / nach dem der Concert-Gesang gesetzt ist / auff eine / zwey / halbe oder viertel Post führen / vnd also mit einstimmen. Wie ich dann zur nachrichtung auch etliche solche / gemeine Sonaden darbey gesetzt hab.

Alhier mus ich aber noch etliche Terminos, wie sie bey den Trommetern gebreuchlich sind / expliciren.

Intrada, ist gleich wie ein præambulam vnd final, dessen sie sich zum anfang / ehe sie jhre Sonaden / wann zu Tisch geblasen wird / anfangen / vnd auch zum außhalten vnd final gebrauchen.

Sonada vel Sonata ist / deren sie sich zum Tisch blasen / auch zum Tantz gebrauchen: vnd nenne ich den Vortantz / Sonada ohne den Tripel; den Nachtantz aber Sonata mit den Tripel. Vnd dieweil an dem der die Quint oder Principal führet / am meisten gelegen / so mus sich nach demselben / so wol der Clarien bläser / alß der Heerpaucker / vnd die andern alle richten.

Eine Post helt 16. Tact in sich:
Ein halbe Post 8. Tact:
Ein viertel Post 4. Tact:

Wie wol etliche / eine Post auff 4. Tact.
Eine viertel Post auff 2. Tact rechnen wollen / welches aber nicht Passieren kan.

Der Principal, Quinta, oder wie es etliche nennen Sonata, ist der rechte Tenor / der den gantzen Chor der Trommeter vnnd Heerpaucker regiert vnnd führet.

Clarien ist der Discant, der führt die Melodey oder Choral / vnd exorniret denselben / mit auff: vnd niederlauffenden Diminutionibus oder Coloraturen, nach seinem gefallen / vnd auffs beste er kan vnd vermag.

Alter-Bass ist wie ein Alt, der allezeit mit Tertien, Quarten, selten mit Quinten, zu der Sonada oder Quinta einstimmet vnd fortgehet

Volgan helt die Quintam vber den Bass oder Grob / vnd bleibt allzeit in einem Thon / nemblich im g.

Grob ist der rechte Bass vnd Fundament, bleibt auch allzeit in einem / alß nemblich in / c, auff vier Fueß Thon.

Fladder Grob / helt noch eine Octava, vnter dem Bass oder Grob / vnd ist das / C, auff 8. Fueß Thon.

Vnd dieweil gar gebreuchlich / daß die Quinta vnd Clarien, sonderlich wenn sie Choral oder andere Arten / in jhren Sonaden führen / meistentheils in Octaven miteinander gehen / welches dann einem erfahrnen Musico frembd vorkompt: So hab ich in etlichen diesen Concert-Gesängen / auff die oberste drey Stimmen / alß zum Clarin, Quinten vnd Alter-Bass, die Noten darzu Componiren vnd zugleich mit Drucken lassen wollen; Damit die Trommeter / so die Music verstehen / dasselbe Exerciren, vnd also mit besserer gratia nebenst dem Choro Musico einstimmen können: Wiewol es doch allzeit ohne Dissonantien vnd anderen verbottenen Speciebus nicht wol kan gesetzt werden.

Vnd dieser Ersten Art Cantiones, werden in meiner I. II. Polyhymnia Heroica seu Fusicinia & Tympanistria vnd im Appendice III. Polyhymniæ Panegyricæ gesetzet befunden.

Die II. Art.

Die Andere Art.

AN dieser Andern Art / müssen vier Knaben / an vier absonderliche Orter in der Kirchen gegen einander vber / oder wohin es sich füglich schicken wil / gestellet werden: Also das der Erste / welcher bey die Orgel verordnet / gar allein anfahe; darnach alßbald der Ander; hernacher der Dritte; vnd entlich der Vierde / (so bey den plenum chorum Musicum, chorum pro Capella gestellet werden mus) ein jeder das jenige / so in seiner Stimme gefunden wird / fein rein / frisch / deutlich vnd wolvernemblich singe: vnd die Noten gleichsamb außspreche Darauff respondiret alßdann der gantze Chorus Vocalis & Instrumentalis vnd die Orgel / welches von den Italiänern / wie droben

droben angezeigt / concerti Ripieni, daß ist Chorus oder Concentus plenus, der voistimmige Chor genennet / vnd von andern mit dem wort Omnes oder Tutti bezeichnet wird.

Demnach es aber etwas bloß klingen vnd lautten wolte/wann die Knaben weit voneinander/ ohne Fundamenta vor sich alleine also Singen vnd Intonirn solten: (wie wol es / wann die Knaben feine reine Stimmen haben / auch nicht vnanmütig zu hören) So ist es sehr gut / daß / wo man es haben kan / bey einem jeden Knaben/ein Regal, Positiff, Clavi-Cymbel Theorba oder Lautten geordnet / damit also bey dem Knaben / wenn er singet / zu gleich mit drein geschlagen; vnd wenn er stillschweiget / zugleich am selbigen Ort auch ingehalten werde / wie dann aus dem General-Bass oder aus der Capella Fidicinum, ein absonderlicher Bass zu deme / was ein jeder Knabe singet / heraus gezogen / vnnd daselbsten auff m Fundament-Instrument kan gebraucht werden. Inmassen ichs in dem Quem pastores &c. vnd Vbi rex est gloriarum: Exempels weise darbey gesetzt / wie in Decimotertio vnnd Decimoquarto, daß ist / in der 13. vnnd 14. Stimme oder Partey daselbst zu finden ist.

Wornach ein jeder zu den andern gleicher gestalt / solche Bäss herausser ziehen / vnd sich derer im Anordenen gebrauchen kan.

Es ist aber nötig / daß der Organist / wann der eine Knab zu jhm geordnet wird / daß stilleste vnd sanffteste Gedact-Register auff 8. Fuß Thon / im Rück-Positiff oder im Ober-Wercke ziehe / vñ mit demselben Knaben / auff einen gar langsamen Tact zugleich intonire: Wenn aber der Plenus Chorus einfelt / so kan er im Werck oder aber im Positiff ein schärffer Register / doch gleichwol nicht das volle Werck (wie etliche wollen / damit es die andern Choros der Vocalisten vnd Instrumentisten nicht vberschreye vnd vbertäube) gebrauchen.

Bey dem andern Knaben kan man ein Regal, bey dem dritten / denn lautten Chor vnd Clavi-Cymbel (wenn Organisten vnd solche Instrumenta vorhanden bey dem vierten ein Positiff oder Regal oder Clavi-Cymbel haben. auch pfleg ich bey jeden Knaben einen Instrumentisten, alß dem 1. Knaben einen mit der Discant-Geigen; dem 2. ein Cornettisten; dem 3. auch ein Discant-Geig; dem 4. ein Block oder Querflöte / oder gar ein kein Flötlein / welches sich in Pleno Choro fürnemblich / wenn es ein guter Meister braucht nicht vbel hören lest / zu zuordnen welche aber nicht eher einfallen / alß wenn das wort Ripieni, Omnes, Tutti, Chorus aut concentus Plenus darbey gezeichnet. Woaber der Instrumentisten nicht vbrig vorhanden so ists besser das dieselben bey ein ander bleiben; vnnd als dann kan man sie allzusammen an einen sonderlichen Ort

stellen; die Vocalisten auch absonderlich / (gleichsam vor wenig Jahren zu Naumburg von mir angeordnet worden) da denn die Stimmen in pleno Choro, nach ein: oder mehr mahl / vor die Instrumentisten / sonderlich abgeschrieben werden müssen.

Dieweil aber an allen Orten / nicht so viel Organisten / oder aber auch Fundament-Instrumenta, (alß nemblich Regal, Positiff, Clavi-Cympel) vorhanden; so hab ich eine sonderliche Capellam Fidiciniam darnaben gesetzt; welche von vier Geigern (die man etwa bey den andern oder dritten Knaben / der Orgel gegen vber / stellen kan) fein frisch vnd scharff Musicirt werden mus / weil sie so wol als die Orgel / gleichsam das Fundament zu allen vier Knaben helt / vnd fort vnd fort ohne Pausen mit gehet. Wiewol in etlichen Gesängen / so etwas lang seyn / alß (Wie schön leuchtet vnd andern) ich diese Capellam bißweilen Pausirn lasse; Da immittelst der Lauten-Chor, oder die Orgel mit einem sanfften Registet mus gebraucht werden.

Oder man kan die Orgel zu zweyen / alß zum ersten vnd dritten Knaben / die derselbigen zum nechsten gestellet werden müssen; vnd die Violisten zu den andern beyden / alß zum andern vnd vierden Knaben gebraucht: Vnd alßdann mus man in der Capella Fidicinia, notiren vnd vnterstreichen / was dieselbe Knaben, so bey jhnen stehen / singen: daß hinderstellige / so die andern beyde Knaben / bey dem Organisten singen / kan der Organist / vor sich auch aus der Capellen absetzen / oder aber in dem General-Bass notirn vnd vnterzeichnen: daß also die Variation vnd vmbwechßlung desto besser / allenthalben in acht genommen werden möge.

Da fern auch bey jedem Knaben / ein: vnd also 4. Organisten welches zwar an wenig örtern geschehen kan) vorhanden; So kan man / weil ohne das die Organisten vor sich das Fundament vnd Mittel-Stimmen gnugsam führen im 1. vnd 3. versu puerorum / die Capellam Fidiciniam aussen lassen / vnd die selbe pro variatione, damit die Violen nicht allzeit zugleich mit fortgehen / in 2 vnd 4. versu allein / vnd wenn der gantze volle Chorus pro Capella darzu kömpt zugleich mit einstimmen lassen.

Wiewol es auch gar anmütig vnnd die wort des Textes desto besser zuvornemen seyn / wenn man im anfang den ersten Verß / durch die Knaben gar alleine in ein lindes liebliches Stimlein der Orgel / singen leßt / daß die Geigen vnd Lauten gantz aussen bleiben. Wo fern aber nicht vier gute Knaben verhanden / kan man 2. Knaben vnd 2. Tenoristen: oder 3. Knaben vnd 1. Tenoristen: oder auch vier Tenoristen nemen: oder an stadt des 2. vnd 4 Knaben zween Cornet, oder wey Violin, oder ein Cornet vnd ein Violin gebrauchen / nach dem man e

habe

haben kan. Denn ob gleich einer oder zween Discant nicht viva oder humana voce, sed Instrumentali flatu ohne Text gehöret werden / so kan man doch die wort vnd vorhergesungenen Text des 1. vnd 3. Discans, auß der Melodey so im 2. vñ 4. Discant, den ersten gleich als ein Echo respondiret, leichtlich errahten vnd nachrahmẽ. In etlichẽ Orgeln / hat man die Cymbel-Glöcklein / welche zum vollen Chor gezogen / gar lieblich / schön / annutig gehört werden; auch wol bißweiln / da sie nicht gar zu starck klingen / wenn die Knaben allein singen: wie dann ein jeder Musicus vnd Organist selbsten in seiner Kirchen / die gelegenheit sehen / vnd der sachen besser vnd weitter nachdencken kan.

Dieweil auch etliche / dieser andern Art Concert, viel Verß haben / kan man derselben so viel man wil / nach einer jeden Kirchen / vnd der Prediger gelegenheit / gebrauchen oder aussen lassen.

Das Quem Pastores, &c. vnd / Frewt euch jhr lieben Christen &c. kan man vmb ein Thon höher Musiciren: vnd in pleno Choro, sonderlich im (Geborn ist GOttes Söhnlein) mit einer oder 2. Trommeten einstimmen: Weil es aber ein Quart niedriger ist / alß der Trommeten-Thon; so mus man zween vnd ein halben Krumbbügel / von einer Posaun auff die Trommeten stecken / so gibts ein rechten Thon ins G sol re ut.

Vnnd dieser Andern Art Cantiones werden in Polyhymnia IV; τετραιδοφώνω seu Quatuor vel trium puerorum Concentu; auch etliche in Polyh: III. Panegyrica zu finden seyn.

Die III. Art.

Die Dritte Art.

DIe Concert-Gesänge vnd Psalmen / so zu dieser Dritten Art accommodiret, sind meistentheils / nach der jtzigen Italiänischen Manier auff etliche wenig concertat-Stimmen (Voces Concertatas) gerichtet: Da man einen / zween oder mehr Vocalisten, die nicht allein secur, gewis sein / vnd ein schöne natürliche reine Stimme haben / sondern auch / dieselbe fein artig vnd lieblich zu moderiren vnd anmütig (gratia mente) zu singen wissen / in die Orgel oder Regal einsingen lest: Inmassen in Italia jtzo vblich / vnd ex Ludovico Viadana vnd vielen andern Musicis Italis, im 6. c. võ General-Bass, vñ andern örtern / mit mehrerm angezeigt wordẽ ist. Dieweil aber zu solchen Concertat-Stimmen / allerley Instrumenta, auch Capellen geordnet / vñ also mancherley Variationes darbey angestellet vñ gebraucht werden können So hab ich bey dieser Art sechs vnterschiedliche Manieren observiret, vnd mich derselben gebrauchen wollen.

Die Erste

Die I. Manier.

Die Erste Manier / ist auff des Ludovici Viadanæ, Ioan: Damasceni, Antonii Cifræ, Iacobi Finetti, Seraphini Pattæ, vnd anderer vnzehlicher Italorum Musicorum jtzige Art gerichtet; darinnen / man zwo / drey oder vier Concertat-Stimmen / so man entweder beyeinander oder voneinander / damit eine Stimm fur der andern fein deutlich / vnnd vnterschiedlich vernommen werden können / bey die Orgel oder ein Regal-Werck ordnen / vnd der Organist auß dem General-Bass darzu schlagen vnd spielen muß. Vnd in dieser Ersten Manier kan man pro veriatione allzeit / so man wil / an statt der Discantisten, Tenoristen nemen: Da dann der Bass, wo fern einer vorhanden / entweder außgelassen / oder aber in Octava inferiore, seu sub Diapason, wiewol es nicht in allen von nöten ist / Musiciret werden mus. Vnd also im gegentheil an statt der Tenoristen, Discantisten nemen / wofern kein Alt dabey vorhanden. In den Triciniis aber / kan man den Bass bißweiln / nicht humana voce, sondern etwe mit einer Bass-Geig / Posaun oder Fagot, darzu Musiciren, bißweiln auch der Bass gar aussen vnd allein die beyde Ober-Stimmen / in die Orgel oder Regal singen lassen; man kan es auch vmbkehren / vnd die beyde Ober-Stimmen mit zwo Cornet oder zwo Violin, oder zwo Flöten / denn Bass aber humanâ voce singen lassen: nach dem es einem oder dem andern gelüstet.

Die II. Manier.

Die Ander Manier / ist fast der Erste Manier gleich: Wie sie dann auch / alß jtz von den Triciniis erinnert worden / also zugebrauchen: Allein dis gefelt mir nicht vbel / daß im anfang / wie ichs auch dabey notiret, die Knaben allein singen / vnd zum Bass eine Quart-Posaun oder Fagot, in Octava inferiore gebraucht werde: vnd wenn die proportion angehet / 2. Cornet oder 2. Violin oder 2. Flöten / oder aber 1. Cornet vnd 1. Violin: oder 1. Viol, vnd 1. Flöte / oder wie man es sonsten durcheinander wechseln wil / zugleich mit den Knaben einfallen. Wenn aber die proportion zum ende / so halten die Instrument innen / biß wiederumb zur proportion, vnd wechselen also vmb / biß zum Final hindurch.

Vnd dieser Manier könte meines erachtens noch ein bessere gratia vnd anmütigkeit gegeben werden / wann die proportiones mit 4. oder 5. Stimmen

völli

llig gesetzet weren/ vnd also der gantze Chorus daselbsten mit einfiele: Das es dan
st mit der VI. vnd IX. Art vberein kommen würde.

Die III. Manier.

Die Dritte Manier/ ist auch gleich der Ersten: ohn allein / daß ich
selbsten / die Discant auff Italiänische Art gediminuiret, vnnd wie es etliche
nnen coloriret vnd zerbrochen / gleichwol aber die schlechten Noten vnzerbro-
en / auch zugleich mit darunter vnd dabey gesetzet habe; damit die jenigen / denen
ese Art zu singen / noch zur zeit vnbekant / nichts desto weniger / diese Gesänge auch
equirn vnd begreiffen mögen.

Es ist aber darneben zu eim jedem Cantu-Vocali, ein Bassus Instrumen-
lis, vnd also zu den beiden Discanten zweene Bases gesetzet / welche Bäss sich
ch fast dergestalt / wie die beyde Cantus ineinander fugirn: Da dann der eine
ss mit einer Quart-Posaun / oder Bals-Geigen / der ander mit einem Fagot
er stillen Pommer / vnd also mit vnterschiedenen Instrumenten, einen von den
den n deutlicher zu vnterscheiden / vnd zuvernemen / Musiciret werden mus.
nd können die Stimmen / so man wil / nicht allein in dieser / sondern in allen
genden Manieren dieser dritten Art / per Choros vnd also von einander gar
zlich angestelt / doch also / daß allzeit ein Bass, bey seinem zugeordneten Cantu
ibe vnd gelassen werde. Wiewol man auch die Bässe / in manglung der Instru-
enten / gar wol kan aussen / vnd die Discant allein in die Orgel / Positift, Re-
l oder andern Fundament-Instrumenten singen lassen.

Man kan auch zur vmbwechselung / solche beyde Cantus allein mit In-
umenten, alß 2. Violin / vnd 2. Cornetten oder 2. Flötlin / oder 1. Cornet
d 1. Violin Musiciren, vnd humanas voces aussen lassen. Oder zum ersten
hl voces humanas: zum andern mahl Instrumenta: zum dritten mahl bey-
ley zusammen gebrauchen. Welche Manier ich dann in Exercirung der Ma-
igalien, vnd anderer Deutschen Weltlichen Gesängen à 4. 5. & 6. voc. obler-
et, vnd etlichen nicht so gar vbel gefallen. Das man pro prima vice, 5. oder 6.
calisten; Secunda vice, fünff Instrumentisten mit geigenden oder blasenden
strumentisten; Tertia vice allezusammen fallen / vnd Musiciren lasse.

Die IIII. Manier.

Die Vierde Manier / ist gleich der Ersten; allein / daß ich daselbst an stadt der Bässe / eine Capellam Fidiciniam, welche neben der Orgel od Regal, die Harmoniam in den Mittelstimmen / desto mehr erfüllen vnd verme ren hilfft / gesetzt habe; wie im 3. cap. dieses Dritten Theils hiervon mehr gesa werden soll.

Vnd diese Capella ist sonderlich gut vor die vngeübte Organisten / so a dem General-Bass im anfang so bald das jhrige nicht præstiren können: Di weil die Mittel-Parteyen / in dieser Capel gantz außgeführt befunden werde Vnd in dieser Cap: Fid: ist gnug / wenn diese vier Stimmen vor sich alleine re vnd sauber gesetzt seyn / ob sie gleich sonsten / gegen die andern Vocal-Stimme zu revidiren, etlichen etwas frembd vorkommen möchte. Vnd hette ich zwar so che vier Stimmen zu dieser Cap: Fidic: vnd auch sonsten / mit gar geringer mü vberal also setzen können / daß sie gegen den zugehörigen Vocal: vnd Concerta Stimmen werde in Vnisonis nach Octaven gefunden würden. Weil ich abe dahin gesehen / daß der Choral auch in den Violen vnd andern Instrumente gehört vnd vernommen würde / so hat es mir dergestalt zu setzen also beliebt: nich zweiffelende dieweil es bey den fürtrefflichsten Musicis Italis jtziger zeit gantz seh gebreuchlich / es werden verstendige vnd auffrichtige Musici sich darmit conten tiren, vnd meine in Tertio Tomo angezogene rationes darbey / zu observire sich nicht verdriessen lassen.

Es mus aber alhier sonderlich in acht genommen werden / daß man in klei nen Kirchen / Capellen vnd Gemächern / die Capellam Fidic: wann von den Vocal-Stimmen nur eine / zwo oder etliche mehr allein vnd bloß gesungen wer den / daß / wenn ein Regal oder ander Fundament-Instrument verhanden / di Capella Fidic: gar sanfft vnd stille Musiciren oder aber gar aussen gelassen wer de: Sonsten kan man die Voces humanas, propter sonum Instrumentorum nicht so eigentlich vernemen. In grossen Kirchen aber / da man diese Capellam Fid: etwas weitter von den Vocibus separiren, vnd absonderlich stellen kan / darff man sie nicht aussen lassen: Sondern ist / propter pleniorem harmoniam hoch nötig zugebrauchen.

Die V. Manier.

Die Fünffte Manier / ist gleich der Vierden / ohne daß noch vber die Capellam Fidiciniam, ein Chorus prō Capella, welcher bißweilen in der Mit-

ten /

/ bißweiln am Ende / zu gleich Vocibus vnnd Instrumentis mit einfället / rzu gebracht worden.

Es ist aber in dieser Fünfften vnnd Vierden Manieren dis fürnemlich in ht zu nemen; daß man die Knaben / vnd andere Concentores (welche die Con- rtat: vnd Vocal-Stimmen führen) wie sie daselbsten in den Choren abgethei- seyn / von einander absondere / vnd wo es müglich bey jedem Knaben oder Cho- , ein Fundament-Instrument ordne: wo aber solche nicht vorhanden / ist es n das. Die Capellam Fidiciniam aber muß man bey der seiten ab / an ein ehen Ort stellen / daß sie allen Knaben oder Choren zu hülff kommen könne. a man dann (wie ichs im General-Bass, nim: Parte Decima Quinta biß- iln darunter gezeichnet) zwischen den Virgulis vnd strichen mit allerley andern ättteten oder blasenden Ornament-Instrumenten pro libitu vmbwechseln d variiren (wie im vorgedachtem 3. Cap. auch angedeutet worden) bißweiln ch in etlichen Versen dieselbe gar ausssen: vnd die Concertat-Stimmen allein s Fundament-Instrument singen; In folgenden Verß aber / die Ornament- strumenta in der Capella Fidic: alßbald wiederumb mit einfallen lassen kan.

Die VI. Manier.

Die Sechste Manier ist; da zu den Concertat-Stimmen / nicht ne Capella Fidicinia, welche durch vnd durch / wie ein General-Bass, zum nzen Gesang kan Musicirt werden / sondern zween absonderliche Chori In- rumentales, da ein jeder die Mittel-Parteyen vnd gantzen Concentum zu den oncertat-Stimmen / an seinem Ort vnd Chor führet / gesetzt sind / vnd in den- ben Concenten vnd Gesängen / stellet man den ersten Discantisten vnd Te- oristen, oder was es denn nun vor Concertat-Stimmen seyn / bey die Orgel; nn 2. Discantisten vnnd Tenoristen gegen vber bey ein Regal: die Choros strumentales aber ein jeden bey seinem Choro Vocali auff die seiten abwerts / einen besondern Ort; Also das die Vocalisten vor den Instrumentisten desto gentlicher / vnd eine jede Stimme vor sich besonderst / klärlich vnd deutlich ver- ommen vnd gehört werden können. Da sonsten / wenn sie alle in der nähe bey: nd vbereinander stunden / die Art der Concertat-Stimmen / vnd die wort des extes / von den Instrumentisten nicht also wol obleriret vnd vernommen erden könte.

Darumb denn auch bey dieser vnd dergleichen Manieren / die anordnung provariatione, gleichsam Creutzweis angestellet werden kan/ also/ daß man die beyde Choros Vocales recht gegeneinander vber/ vnd dann/ primum Chorum Instrumentalem nicht weit vom andern Choro Vocali, secundum Chorum Instrumentalem aber nicht weit von primo Choro Vocali stelle/ so können die Vocal-Stimmen noch eigentlicher vnd deutlicher vernommen / die Instrumenta aber von fernem mit besserer gratia gehöret vnd observiret werden: Vnd hat als denn das ansehen/ alß wenn ein solch Concert auff vier absonderliche Choro gerichtet vnd gesetzt wehre.

Es kan aber primus Chorus Instrumentalis mit Cornetten vnd Posaunen / oder auch mit Block-Querflöiten vnd Fagotten/ doch gar still vnd sanff intoniret vnd angestimbt; Der ander Chorus Instrumentalis mit vier Violen de Gamba, oder vier Violen de Braccio, oder also wie in vorhergehenden 7. Cap bey den Flöiten: vnd Violen-Chor erinnert worden / Musicirt werden/ vnd kan man zu diesem Chor auch die Theorbam Lauten/ Pandoer vnd Cythern/ wenn sie vorhanden / zugleich mit abhibiren vnd gebrauchen.

Oder / wenn so viel Instrumenta, die beyde Choros darmit zubestellen nicht verhanden/ so könte man zu dem einem Choro die Theorben vnd Lauten &c ganz alleine / zum Andern aber vier Ornament-Instrumenta von Geigen: oder blasenden Instrumenten adhibiren: Oder den Lauten-Chor auffenlassen/ vnd zu einem Chor alleine die vorgesagte Instrumenta, beim andern Chor aber gar keine/ sondern allein die Orgel oder Regal gebrauchen: Oder aber aus beyden / einen einzigen Chorum, gleich als eine Capellam Fidiciniam extrahiren vnd zusammen schreiben / vnd durch vnd durch zugleich mit fortgehen lassen. Oder es könte in eim jeden Choro Instrumentali nur der Cantus vnd Bassus zu den Vocal-Stimmen / gleichsam der Antonius Burlinus in seiner Riviera Fiorita in acht genommen / adhibiret: Oder aber die Iustrumentales Chori gar auffen/ vnd die Concertat-Stimmen allein in die Orgel oder Regalia, wie in der Ersten Manier angezeigt worden / Gesungen vnd Musiciret werden.

Die VII. Manier.

In der Siebenden Manier/ wird der Choral in zween Discanten oder Tenoren im ersten Versu diminuiret vnnd Fugenweis tractiret vnnd außgeführet. Darneben aber ist bey einem jedem Cantu ein Bassus Instrumentalis ver-

talis verhanden / allermassen wie in der dritten Manier zubefinden: Allein das in dem andern vnd folgenden Versen vnd Theilen / vber die vorige / noch der Tertius Chorus Instrumentalis oder Vocalis (alß in / wir Gleuben) bißweilen auch wol (alß im Christ vnser HErr zum Jordan kam) zu dem 1. vnd 2. Basso Instrumentali die Restirende / vnd also volnkömliche Stimmen vnd Chori Instrumentales adjungiret werden. Welche Art vielleicht auch nicht so gar vnanmütig zuhören sein möchte.

Dieweil aber diese Manier auff etliche vnterschiedliche Artten vnd Weisen angeordnet werden kan / so hab ich solches in Polyh: caduceatrice, seu Panegyrica beim General-Baß etwas weitleufftiger / denen / so vielleicht Lust vnd Liebe darzu tragen / andeutten wollen: Darneben auch wie es zuverstehen sey / wenn vber etlichen Cantionibus à 2. & 4. 5. 7. & 8. &c. gezeichnet / befunden wird. Dahin ich für dieses mal den benevolum Musicum remittire.

Die VIII. Manier.

Die Achte Manier / ist fast wie die Sechste: ohn das in derselben nicht allein vber die beyde Choros Instrumentales, eine oder noch zwo Capellen vorhanden; welche meistentheils / ein jede bey jhrem Chor zugleich mit fortgehen; sondern auch die Concertat-Stimmen bißweilen vor sich / ohn zuthun der Instrumental-Chor vnnd Capellen / zu dem General-Baß gesetzet vnnd bey dem Fundament-Instrument, alß nemblich der Orgel vnd Regal jhre Harmoniam führen / hernacher aber die Chori vnd Capellen wiederumb mit einfallen / vnd das jhrige auch dabey zu thun nicht vergessen: dessen Exempel in Polyh. III. Panegyrica: Num: XXXI. Ach GOtt vom Himmel / etc.

Die IX. Manier.

Zu dem: Nu kom der Heyden Heyland: Wachet auff: Siehe wie fein: Vater Vnser: Meine Seel erhebt den HErren. Christe der du bist Tag vnd. In dich hab ich Gehoffet HErr. Gelobet seistu JEsus Christ: vnd andern mehrern. (Welches die Neunde Manier ist) sind allerley / alß nemblich die 1. 2. 3. 4. 5. vnd 6. Manier / der dritten Art / auch die andere / fünffte / 6. 7. 8. Artten darneben begriffen / wie ein jeder der dieselbe sehen vnd hören wird / leicht erkennen vnd vernemen kan.

Vnd können zwar viel andere mehr in diesen Polyhymniis begriffene Concert-Gesänge / (wenn man sie recht ponderiren vnd betrachten wil) nicht allein zu der Art / darunter sie verzeichnet / sondern zu etlichen andern vielerley Arten vnd Manieren mehr referiret vnd gezogen werden; wie dann meistentheils bey einem jedem Gesange in seiner Polyhymnia, geliebts GOtt / darbey notiret vnd angezeigt werden sol.

Es ist aber bey allen diesen Manieren der Dritten Art dieses zu observiren: Das man / wo keine Ornament-Instrumenta verhanden / auch do sie gleich bey handen / bißweiln pro variatione, dieselbige gantz aussen lassen / vnd allein die Concertat-Stimmen / bey den Orgeln / oder andern Fundament-Instrumenten, fein deutlich / Zierlich / vnd wie sichs gebührt / mit reiner Stimme völlig singen lassen kan: gleich wie die / so in der Ersten Manier dieser Dritten Art gesetzet seyn.

Darumb ich dann auch vber einem jeden Gesange in den General-Bässen die Concertat: daß ist die Vocal: vnd Principal-Stimmen (welche von der Essentia totius Cantionis vnd das gantze Corpus vnd Principal-Werck in solcher Art führen vnd halten / vnd derwegen notwendig vnd gar deutlich vnd wol gesungen werden müssen) notiret, numeriret vnd darbey gesetzet habe: Damit man also bald im ersten ansehen / wissen vnd erkennen könne / wie viel vnd was vor Principal-Stimmen zum vorgenommenem Gesange eigentlich von nöten: Die Instrumental-Stimmen aber / welche gleichsam per accidens, majoris plenitudinis & ornatus gratia darzu kommen / vnd ohne derer zuthun der Gesang doch wol kan Musiciret werden / hab ich daselbsten nicht darüber bezeichnet / sondern sind bey den Clavibus Signatis im General-Bass einer jeden Polyhymniæ zufinden.

In Schulen / da Knaben vbrig verhanden / kan man / sonderlich bey der Vierden Manier / in dem Gelobet seistu JEsu Christ: vnd; Von Himmel hoch da kom / etc. in Polyhy: III. bey jedem Cantu zween Knaben stellen / damit / wann sie also an drey vnterschiedene örter von einander / sonderlich wo keine Fundament-Instrumenta darbey vorhanden / abgesondert werden / desto freymütiger vnd gewisser einer dem andern helffen vnd beyspringen kan.

Dieweil aber in etlichen Gesängen / die Concertat-Stimmen / so in Choro Vocali zubefinden / den jenigen / sonderlich in Schulen / welchen die Italiänische Manier zu singen vnbekant / vnd jhre Hälß vnd Stimmen / darzu nicht dergestalt Disponiret vnnd Abgerichtet seyn / im anfang sehr schwehr vorkommen möchten: Sintemahl dieselbe Diminutiones, Tiratæ, Tremoli vnd wie deren Art mehr

Art mehr genennet werden/ von einem der es zuvor nicht gehöret oder gelernet/ anfangs nicht so gar bald vnd wol können begriffen vnd mit der Stimm vnd Halse zu wegen gebracht werden: So hab ich in etlichen diesen Concerten, den schlechten vnzerbrochenen Choral, in einer jeden Stimmen stracks drunter/etliches aber in Decimo quarto, weil im selben Parte raum gnug vbrig/absonderlich hinden an gesetzet: Damit sich ein jeder Musicus desto besser daraus finden/ seine Knaben darnach informiren, vñ ex Diminuto den Simplicem Cantum jhnen vorlegen vnd vorschreiben könne. Wiewol in der Instruction pro Symphoniacis & Concentoribus hievon weitleufftiger/ außführlicher vnd volnkomlicher Bericht eingenommen werden kan.

Letzlich/ ist dieses noch bey dieser Art zu observiren, daß man in denen Concert Gesängen der Vierden 5. 6. 7. 8. Manier (In welchen alle/ oder ja die meisten Verß des Psalms vnd Gesangs nach einander Componiret gefunden werden) allein den ersten Verß herausser nemen/denselben mit beygesetzten Instrumenten, oder aber allein mit den bloßen Concertat-Stimmen vorher figurirn, die folgende aber mit der Gemeine Choraliter vollends hinauß singen/ vnd mit dem letzten/ so vbrig zeit vorhanden/ beschliessen könne. Inmassen ich im General-Bass bey jedem Concert mit mehrem außführlichen Erinnerung angehenget.

Vnd dieser Dritten Art/ benebenst deren auff die daselben vnterschiedene Manieren gerichtete Cantiones, werden meistentheils in Polyhymnia III. IV. & V. Panegyrica & Exercita tricenim: geliebts GOtt/ herfür kommen.

Die IV. Art.

Die Vierde Art.

IN dieser Art wird ein jeder Musicus selbst sehen/ wie er die Choros, entweder gegenein ander vber/oder/wie es jhme sonsten gut deuchtet/ anordnen könne: Doch das bey einem jeden Chor gar fleissige auffacht gegeben werde/ wie der erste/ ander/ dritte/ folgende Verß oder Gesetz nacheinander folgen/ damit keine Confusion daraus entstehen möge.

Der

Der 2. Chor kan wie eine Capella Fidicinia, oder aber mit Lauten/ Geigen vnd andern lieblichen Iustrumenten, gleich wie die Englische Consort (darvon im anfang dieses Tomi meldung geschehen) angeordnet/vnd die Tenor-Stimme durch einen Tenor; oder Discantisten, der eine reine Stimme hat/gesungen werden.

Wenn hernachmahls auch der Choral/ nach vnd zwischen dem Figural bißweilen solte gesungen werden/ (welches denn bey der ersten/ 2. 3. vnd 4. Manier in der dritten Art auch in acht zu nemen) mus/ so bald der antepenultimus versus choraliter außgesungen/ der Organist mit einer starcken Stimmen/ in der Orgel drein fallen/ vnd etwa nach drey oder vier Tacten das Final machen/ damit das Volck in der Kirchen still halte; darauff sol der letzte Vers figuraliter angefangen vnd also der Gesang damit beschlossen werden. Dieweil aber an etlichen Orten/ alß ich selbsten observiret vnd befunden/ die Gemeine in der Kirchen/ sonderlich ehe sie es gewohnet vnd recht innen wird/ sich nicht wol auffhalten lesset: So ists fast besser/ daß man sie den letzten Verß/ auch immer vollends hinaus singen lasse/ vnd dann alsobald denselben Verß nach einmahl darauff zu Musiciren anfangen vnd damit beschliesse.

Die V. Art.

Die Fünffte Art.

DAmit dem gantzen Chor ein Halelujah oder Gloria, oder ein ander schöne Sententia, welche auffmerckens wirdig ist/ im anfang/ mittel vnd ende/ vorher vnd hernacher Musiciret vnd Repetiret wird/ vnd nicht vnanmütig zu hören ist.

Es können aber solche vnd dergleichen miteingemengte Halelujah vnd Sententiæ mit jhrem rechten Namen nicht besser/ alß/ Ripieni vnd Ritornello genennet werden. Denn ob gleich (wie oben angezeigt) vnter dem wort Ritornello/ die Repetitiones, so allein mit Instrumenten ohne Vocal-Stimmen Musicirt werden/ zuverstehen seyn: So gefelt mir doch nicht vbel/ auch diese/ so zugleich mit Vocal: vnd Instrumental-Stimmen besetzet seyn/ mit dem namen Ritornello zubezeichnen. Vnd solcher Ritornellen vnd Repetitionen, hat sich der Königliche Prophet vnd aller Oberster Capelmeister David in seinen 8. 24. 42. 103. 107. 118. 136. 148. 150. vnd andern Psalmen gebrauchet.

Wie dann

Wie dann auch die Alten in jhren Lateinischen Choral-Gesängen sich olcher Repetitionum oder Ritornellen sehr beflissen; Alß in den Invitatoriis. Venite exultemus) Christus natus est nobis, Venite adoremus. Halleluja, resurrexit Dominus Halleluja: Venite ad: Halleluja, Regem scendentem in cœlum, Venite adoremus. Halleluja, spiritus Domini eplevit orbem terrarum: Venite adoremus, Halleluja. Deum verum num in Trinitate, & Trinitatem in unitate: Venite adoremus.

(In Natali Domini) Deus homo factus est, Deus jam placatus est obis peccatoribus.

(Parvulus nobis nascitur) Trinitati gloria in sempiterna secula.

(In Hymno Theodolphi Episcopi) Gloria laus & honor tibi sit rex hriste redemptor.

Item, Crux fidelis, inter omnes arbor una nobilis: Dulce lignum c. Kyrie eleison, Christe eleison, Kyrie eleison: Domine miserere, hriste audi nos, Salva nos.

Christus Dominus factus est obediens, &c.

(In Hymno Fortunati Episcopi) Salve festa dies toto venerabilis vo: Qua Deus Infernum vicit, & astra tenet.

Diesem in etwas nachzurahmen / hab ich zwischen etlichen Lateinischen nd Teutschen Cantionibus nicht allein etliche Ritornello bloß vff Instrumenl-Stimmen gerichtet / sondern auch in etlichen vnterschriebenen bequeme Te-e, so quandam Emphasin haben / darunter accommodiret.

Als in Polyhymnia III.

Jm Gelobet vnd Gepreiset: Jst daß Ritornello; Amen Gott Vater nd Sohne sey Lob ins Himmels Throne / sein Geist st. etc.

Puer natus: Rit: Singet Iubiliret, Triumphiret dancket dem Herrn: tu kom der Heyden H. Rit: Lob sey Gott dem Vatter Thon / Lob s. Kom heilir Geist: Rit: Veni sancte spiritus, reple tuorũ corda fidelĩũ: Haleluiah.

O Lamb Gottes Rit: so Woln wir nun Loben vnnd Dancken allezeit / m Vater vnd S. vff den Schlag dann / alle die so vnter der andern Art in Polymnia IV begriffen / gerichtet sein.

Sihe wie fein. Ritorn. Lobet den HErren / alle Heyden / vnd preiset jhn le Völcker:

Christ ist Erstanden. Ehrist für gen Himmel. Ritor. Hallelujah / Halujah / Hallelujah.

Vater Vnser im Him. Ritorn. Amen das ist es werde war / sterck vnsern lauben jmmerdar / &c.

Meine Seel erhebt den H. Ritorn. Meine Seel erhebt den H. vnd mein Geist frewet sich Gottes meines Heylandes. Oder: Wie er gered hat vnsern Vätern/ Abraham vnd seinem Samen ewiglich.

Christe der du bist Tag vnd Liecht. Ritorn. GOtt Vater sey Lob/Ehr vnd Preiß/ darzu auch seinem Sohne weiß/deß H. Geistes g.

In dich hab ich gehoffet HErr. Ritorn. Glory Lob/Ehr vnd Hertligkeit/ sey GOtt Vater vnd Sohne bereit/dem H. Geist m.

Gelobet seistu JEsu Christ. Ritorn. Gelobet seistu JEsu Christ / daß du Mensch geboren b. Oder: Das hat er alles vns gethan / seine grosse Lieb zu zeigen an:

Machet die Thore weit vnd die Thüre in der Welt hoch:

Als der gütige GOtt. Ritorn. GOtt durch deine güte / vns alzeit behüte/ für des T. Christe der Welt Heyland/vber vns reck aus dein Hand:

Im Te Deum Laudamus: sind viel vnterschiedliche Ritornello. Als: in 1. Parte: 1. 2. Ritornello mit Instrumental-Stimmen. In 2. Parte. 1. 2. 3. Halelujah: (do dann etliche Symphonien zugleich auch mit eingemenget) 1. 2. 3. Te decet hymnus, te decent laudes, tibi d.

In 3. Parte. 1. 2. 3. 4. 5. Tu rex gloriæ, tu rex gloriæ Christe.

In 4. Parte. 1. 2. Halelujah auff ein andere Art.

In 5. Parte. 1. 2. Gloria in excelsis Deo. Benedicamus: Deo dicamus. Im Deutschen/ HErr GOtt dich Loben wir: sind auch dergleichen zu finden.

In Polyhymnia. VIII. sind drey Messen oder Kyrie auch auff diese Art gerichtet: Also das vor vnd nach/auch zwischen dem Kyrie/Christe/Kyrie/ec. in der ersten Missa; Gloria in excelsis Deo. In der Andern/ Te decet hymnus, te d. In der dritten/nemblich Kyrie fons bonitatis, sind die Ritornello meistlich auff die Instrumental-Stimmen gerichtet.

In Cantico trium puerorum: Ritor. Benedicite Domino omnia opera Domini.

In Invitatorio. Ritorn. venite exultemus Domino, jubilemus Deo salutari nostro.

In victimæ paschali laudes. Ritorn. Surrexit Christus, Surrexit Christus spes mea.

Laudate Deum, Deum Deorum. Lobet den Herren den König der Ehren.

Venite ad sanctuarium Domini. Ritorn. Venite & revertamur ad Dominum, & vivemus in conspectu ejus. Confitemini Domino. Ritornel. Quoniam in seculum misericordia ejus. à 4. 5. Chori.

Lauda

Lauda Hierusalem Dominum, lauda Deum tuum Sion. Confitemini Domino, quoniam bonus, quoniam in seculum &c. à 8. 9. Chori. Vnd dergleichen kan ein jeder nach seinem guten gefallen aus den Lateinischen vñ Teutschen Psalm. Davids/ auch andern geistlichen Liedern herfürsuchen/ auch selbsten inventiren vnd aussinnen: Wie dann auch aus den Lateinischen Choral-Gesängen/ sonderlich auff die hohen Festtage. Als: In Adventu Domini: Festo Nativitatis, Resurrectionis, Pentecostes, Trinitatis. &c. Veni Domine, & noli tardare: relaxa facinora plebis tuæ Israel. Laus, honor, virtus, gloria, Deo patri cum filio, sancto simul paracleto, In sempiterna secula, Amen.

Veni & libera nos Deus noster. Nolite timere: Cras egrediemini, & Dominus erit vobiscum Emanuel. Verbum caro factum est, & habitavit in nobis. Puer natus est nobis, & filius datus est nobis. Gloria in excelsis Deo, & in terra pax hominibus bonæ voluntatis: Halelujah. Gloria tibi Domine, Qui natus es de virgine, (qui apparuisti hodie, qui surrexisti à mortuis; qui surrexisti hodie) cum patre & sancto spiritu, In sempiterna secula.

Venite gentes & adorate Dominum. In hoc natali (paschali) gaudio, benedicamus Domino. Adjuva nos Deus salutaris noster & libera nos Domine. Hæc est dies quam fecit Dominus, exultemus & lætemur in ea.

Victimæ paschali laudes immolent Christiani.

Sancti Spiritus adsit nobis gratia. Da virtutis, meritum, da salutis exitum, da perenne gaudium.

Te invocamus, te adoramus, te laudamus ô beata Trinitas. Laus Patri sit ingenito, Laus ejus unigenito, Laus sit sancto spiritui, trino Deo & simplici, Amen.

Benedicamus Patrem & Filium cum sancto spiritu. Benedictus es Domine Deus, & laudabilis in secula, Halelujah.

Te decent laudes, te decet hymnus, tibi debetur omnis honor & gloria, in secula.

Lauda Sion Salvatorem, lauda ducem & pastorem, in hymnis & canticis. Es hat mir aber nech vber das zu dieser Invention Vrsach gegeben/ daß ich in des Gabrielis Fattorini zwey Stimmigen Concerten, die auffs new hin zugesetzte Ripieni gesehen/ do allzeit ein Lateinische sententia emphatica, vnnd anmütiger schöner Spruch/ meistentheils in einer proportion, mit vollem Chor zu 3. oder 4. vnterschiedenen mahlen/ darzwischen gesungen wird: welches dañ auch fast mit denen/ so vnter meiner andern Art begriffen/ vberein kompt/ allein das daselbst der volle Chor nicht anfengt/ sondern allererst darzwischen vnd hernacher gesungen vnd geklungen wird.

Dieweil es nun eine gar sehr anmütige Art zu hören ist / vnnd vnter denen Autoren, so ich jtzo aus Italia bringen lassen / viele dergleichen auff diese Art / doch ohne die Ripieni, gesetzte Cantiones, mit 2. 3. 4. 5. vnd 6. Stimmen vorhanden So hab ich dieselben zusammen Colligiret, die Texte Corrigiret vnnd Purificiret, auch Secundum Chorum mit den Ripieni darzu gesetzet / darmit wir alhier im Teutschland / solcher schönen herrlichen Art / dem lieben frommen GOtt zu Lob vnd Ehren / in seiner Kirchen / vnser Andacht dardurch zuerwecken / auch gebrauchen können.

Welche mit Göttlicher hülffe auch so bald herfür kommen könten / wenn etwa Gottselige Hertzen solche vnd dergleichen sachen zum Druck verlegen möchten: Dieweil mirs forthin wegen meiner vielfeltigen Reisen / vnd vnzehlichen verhinderungen vnmüglich / vnnd in meinem Abwesen das meiste so falsch / vncorrect vnd vnrichtig Gedruckt wird / daß es zuerbarmen / vnd höchlich zubeklagen / darvber mir offtmals der Angstschweis außbrechen möchte.

Man kan aber also auff vorgesagte weise andere mehr Teutsch: vnd Lateinische Psalmen vnd Cantiones zu Musicirn anstellen / also das ein Hallelujah in dem Tono vnd Modo, darinnen derselbige Gesang gesetzt ist / fornen zum anfang darzugenommen vnd gebraucht werde / vnnd auch zum Final darmit beschlossen werde. Dero behuff ich dann zu eim jeden Modo vnd Tono ein sonderlich Hallelujah oder Gloria zusetzen / vnnd hiernegst in einer Polyhymnia mit Drucken zu lassen / nicht vnnötig erachtet: Deren sich ein jeder nach seinem gutachten / auch zwischen anderer Autoren, bekanten vnnd gewöhnlichen Motetten gebrauchen kan.

Vnd dannen her hab ich noch auff ein ander Art / die Hallelujah durch alle Tonos zu setzen vor mich genommen / welche in Polyhymnia Exercitatrice zufinden: Damit man dieselbe zwischen den alten gebreuchlichen Moteten, mit ein mengen / vnd alß ein Intermedium mit zween oder drey Knaben darzwischen singen lassen könne. Wie ich dann zum Exempel in etlichen der alten schönen herrlichen Moteten; Alß: Iam non dicam; Sancta Trinitas ab 8. Dominici Phinot vnd andere Orlandi Moteten die Hallel. also darzwischen gesetzet / vnd in meiner Polyh. IX. geliebts Gott werden zufinden seyn. In meinem: Christ fur gen Hi. ꝛc. vnd { Veni Sancte Spiritus, &c. / Kom heiliger Geist / etc. } Kan man bißweiln die Capellam Fidiciniam zwischen den Ripieni oder Haleluja aussen lassen / vnd die drey Concertat-Stimmen allein singen / pro variatione & libitu: Wie hiefornen in der dritten Art auch angezeigt worden.

In Christ

In Christ ist Erstanden / kan der Chorus de Tromboni, wo keine Posaunen vorhanden / gar wol außgelassen werden: Denn die Concertat-Stimmen doch an sich selbsten gnugsam variiren.

N. B.

Wann in dieser Fünfften Art die Halelujah / Gloria vnd Ripieni, mit eitel Instrumenten, ohne zuthun der Vocal-Stimmen Musicirt werden: So sind es rechte Symphonien vnd Ritornello: Wie dieselbe von den Italianern itziger zeit gebraucht werden.

Vnd ist noch vber das darbey in acht zunemen / daß nicht allein in dieser Fünfften / sondern auch in der Andern vnd Dritten Art die Chori pleni oder Ripieni, so in dem Gesang mit einfallen / nicht neben vnd bey die Orgel vnd Concertat-Stimmen / sondern etwa gegen vber oder an einen andern absonderlichen Ort gestellet werden müssen / wenn der Gesang seine rechte Gratiam haben vnnd erlangen sol.

Die VI. Art.

Die Sechste Art.

DJe Sechste Art / ist der vorhergehenden Fünfften fast gleich: ohn allein das an statt des Halelujah / eine Symphonia das ist (wie im 1. vnd 3. parte Tom. 3. erinnert) eine liebliche Harmonia, mit 4. 5. oder 6. Stimmen auff einerley oder allerley Instrumenten, ohne zuthun der Cantorum, vnnd im anfang des Concerts vnd Gesangs vorher gemacht wird / welches fast einem Præambulo oder Tocaten zuvergleichen / so ein Organist auff der Orgel / Regal oder ClaviCymbel vorher Fantasirt, darauff hernacher der rechte Gesang angefangen vnd ins Werck gerichtet wird: vnd werden alßdann die Instrumenta, so die Symphoniam oder Ritornello führen / zugleich mit bey den folgenden Concertat: vnd Vocal-Stimmen adhbiret vnd gebrauchet. Wofern aber keine Instrumentisten verhanden / so schicket es sich gar wol / daß der Organist dieselbe Sinfonias vor sich alleine mit lieblichen Mordanten außführet / biß endlich die Concertat: oder Vocal-Stimmen wieder vmb mit einfallen.

Es ist mir aber solche Art / alß ich dieselbe in Iohan Gabrielis operibus zum ersten mahl gesehen / sehr anmütig vorkommen: Sieder deme ich der gleichen in

mehren Autoribus, alß Leon Leoni, Steffano Bernardi, Franciſco Capelli, vnd andern mehren auch gefunden

Es kan aber in dieſer Art an ſtatt der Symphony gar wol ein feiner lieblicher Pavan, Maſcerade, Ballet, oder ander artig / ſehnlich vnnd anmütig / doch gar kurtzen Madrigal, daß nicht ſehr bloß / ſondern meiſtentheils Vollſtimmig; vnd an ſtatt des Ritornello, ein Galliard, Saltarella, Courrant, Volta, oder dergleichen luſtig Canzonette, doch nicht ſo gar lang / genommen vnd gebraucht werden. Wie ich dann befinde / daß es etlichen gar wol gefallen.

Die VII. Art.

Die Siebende Art.

DIeſe Art / iſt dahin gerichtet / daß / wenn in einer Stimme der Choral humana Voce geſungen wird / die andern alle / es ſein nun / 2. 3. 4. 5. oder mehr Stimmen / jhre Harmony Fantaſien vnd Fugen etc. darzu führen / vnd allein mit Inſtrumenten zu den Choral Muſicirt werden: Do denn der Choral in der Menſchen-Stimme gar vernemblich vnd deutlich / gleich als wenn einer gar alleine in eine Orgel / oder Regal ſünge / gehöret vnd vernommen werden kan: Vnd ſchadet nicht / daß neben dem Cantore vnd Sänger (bevorab wann der Choral im Baſs geführt wird) ein Inſtrumenti ſt geſtellet werde / welcher gar Simpliciter ohne einige Coloraturen oder Diminutionen, den Choral zugleich mit Reſoniret. Es iſt aber gut / daß ad pleniorem Harmoniam, auch ein Orgel / Regal oder ClaviCymbel ad hibiret werde / doch das der Organiſt die Sextas, Quartas oder Septimas, wenn die mit einfallen / fleiſsig obſervire vnd in acht neme / ſonſten wird die gantze Harmonii verdorben ſeyn

Vnnd auff dieſe Art / werden nun mehr gar herrliche Sachen / bey vortrefflichen / hochberümbten Organiſten gefunden / welche den Choral bißweilen in Cantu, bißweilen im Tenore, Alt oder Baſs behalten / vnnd auß dermaſſen lieblichen vnd kunſtreichen Contra-punct darauff erfinden vnnd ſetzen: Welche nach meinem geringen gutachten / gar leicht auff allerley Ornament-Inſtrumenta nach vorangezeigter Art vnnd Weiſe / eben ſo wol / vnnd faſt vornemblicher Tractiret, vnd Muſiciret werden könten / alß es auff einer Orgel oder anderi

Funda-

Fundament-Instrument geschehen kan. Deren Exempla in vnterschiedenen Concerten Polyhymniæ III. Panegyricæ zu finden.

Die VIII. Art.

Die Achte Art.

DIESE sind nun fast auff die in gemein gebreuchliche Art/ zu 3. 4. 5. vnd 6. Choren gesetzet/ Jedoch das gleichwol auch darneben bißweilen noch eine sonderliche Art vnnd Manier darinnen fürfelt: Inmassen dann bey einem jeden Gesange mehrentheils darbey gezeichnet zufinden sein wird. Vnd in solchen vnnd dergleichen Concerten, können etliche Voces humanæ wol auffengelassen werden: Also/ wenn Lauten/ Regal oder Orgeln verhanden/ daß man nur den Cant vnd Tenor, weil die meistentheils in Sexten gar lieblich mit einander fortgehen; Oder den Cant vnnd Bass; oder den Alt vnd Bass, oder den Alt alleine/ wenn er fein harmonicè gesetzet ist/ mit einsingen lassen: Als ich beim XXXIII. Polyh. III. Panegyrica darbey notiret. Es werden aber diese jtzt angedeutete Vierde/ Fünffte/ Sechste/ Siebende vnd Achte Arten/ im VI. Polyhymnia Miscellanea, vnd auch in Polyhym: III. Panegyrica gesetzet befunden.

Die IX. Art.

Die Neunde Art.

DEr Neunden Art Concert sind nicht per Choros anzustellen/ sondern mus bey einer jeden Stimme zugleich/ ein Instrumentist vnd Vocalist geordnet werden/ doch also/ daß man alles was darbey vnterschiedlich/ mit den wörtern/ Voce, Instrumento vnd Omnes bezeichnet/ fleissig in acht neme.

Nun ist zwar nicht ohne/ daß diese vnterschiedliche also/ zwischen die Noten gesetzte wörter/ etlichen Musicis im anfang/ wenn sie es noch vngewohnt/ vnd nicht vor etwas fleissig durchsehen/ jrrungen machen könte/ darumb ich dann fast willens gewesen/ vnter die Noten/ welche zum Instrumento gehörig/ keinen Text zu setzen/ wie Hieronymus Iacobi solches in acht genommen: Aber dieweil man in Schulen der Stadt-Pfeiffer vnd Instrumentisten nicht allzeit mächtig werden kan/

kan/ vnd also das/pro Instrumento, eben so wol mit Vocal-Stimmen besetzt vnd gesungen werden / vnd darumb der Text billig vorhanden sein mus / So hab ich zu besserm vnterscheid / vnnd vmb mehrer nachrichtung willen / den Text vnter den Noten / do Instrumento, bey gezeichnet / mit lateinischen Litteris; do Voce, mit der gewöhnlichen Deutschen Cicero: do aber/ Omnes, mit kleinern oder grössern Deutschen-Buchstaben setzen lassen.

So kan man auch in Schulen / wenn kein Instrument vorhanden / etliche Schüler bey einen Partem, oder bey einer Stimme stellen; vnd alßdann mus/ wo/ Voce, stehet/ nur einer / der die beste Stimme hat allein singen; wo aber / Instrumento, ein ander der auch ein feine Stimme; vnd dann / wo/ Omnes, daselbst fallen sie alle zugleich miteinander ein. Man kan auch noch eine oder mehr Capellen draus machen / daß man die Stimmen nur herausser zeichnet / wie ich bey etlichen derselben Art/ zur nachrichtung darbey gesetzet: vnnd muß dieselbe Capella an ein andern absonderlichen Ort / etwan auff die seitte oder gegen vber gestellet werden.

Im; Erschienen ist der herrliche Tag: vnd andern dergleichen / da die Instrumenta fast nur allein in pleno Choro, wenn/ Omnes, verhanden / zugleich mit adhibirt werden / kan man an statt der Concertat-Stimmen/da(Voce)geschrieben stehet / die Instrument, gleich wie ein Ritornello gebrauchen; doch das gleichwol eine Principal-Stimme/in welcher der Choral fürnemblich observirt wird/ zugleich humana voce mit gesungen / vnd also der Text vnnd die Wort darneben / auch vernommen werden können: Wo aber / Omnes, geschrieben stehet/ die andern Voces alle / wie in den Ripienis vnd vollem Chor / zugleich mit einfallen.

Das wort / Instrumento, hab ich darumb also in genere beygesetzt / damit ein jeder nach seinem gutachten / ein Cornet oder Violin, ein Posaun oder Tenor-Geig / Fagot oder Violon, oder was sich sonsten vor Instrumenta am bequembsten darzu schicken wollen/ beyordnen / vnd anstellen kan / vnnd dieser Art Gesänge sind in Polyhymnia VII. begriffen. Darbey dieses zumercken / daß in Polyhymnia III. nim: Caduceatrice, seu Panegyrica, von einer jeden Art vnd Manier zum wenigsten eins/oder mehr zufinden sein werden.

Die X. Art.

Die X. Art.

Die X. Art.

WEnn in eim Concert anfangs eine Stimme alleine/oder aber zwo/ drey/ 4.6.oder 8. Vocal- Stimmen mit einander Concertiren: doruff die Chori Instrumentales vnd beygesetzte Capellen dasselbige/ was zuvor die Concertat-stimmen musiciret, mit vollem Chor vnd auch per vices reiteriren: Alsdann wiederumb die Concertat-stimmen ein anders herfürbringen/ welches hernacher die Chori vnnd Capellen auch/ obgesetzter massen reiteriren vnnd wiederholen. Vnd also fortan biß zum Ende solche abwechselung treiben. Dero Exempel in Polyhymnia IV. zu finden.

Die XI. Art.

Die XI. Art.

WEnn bißweilen in der mitten eines Deutschen Concert-gesangs/ (als/im Siebenden/ XVII. XXV. XXVI. Item im Vater vnser: Meine Seel erhebt den HErrn: HErr Christ der einig Gottes Sohn: Kompt her zu mir spricht Gottes Sohn: ꝛc. in Polyhymnia III. Panegyrica) der Tenor, Cantus oder Altus in einem Vers oder Gesetz den Choral führet/ darzu ich denn meistentheils vier oder fünff Instrumental-stimmen vff Geigen/ Violen oder andern Instrumenten zugebrauchen/ nach der VII. Art/ gesetzet: So kan man daselbst die Instrumenta gantz auffen- vnd einer der eine liebliche Stimme auch schöne Art vnnd Manier (oder wie es etliche nennen ein feine Gurge) zu singen/ gantz allein in eine Theorba oder Chitarron, wie es die Itali nennen; oder wenn die nicht verhanden/ in ein Regal/ Claviembel Lauten/ Positiff/ oder Orgel singen lassen. Welches denn gar ein feine Variation vnd vmbwechselung giebt/ vnd sehr anmütig anzuhören ist. Vnnd also kan man es

auch in allen andern Deutschen Psalmen oder Liedern / wenn sie gleich sonsten mit 3. 4. 5. 6. 7. oder 8. Stimmen gesetzt seyn / halten: Wenn der erste Vers also figuraliter (als im VI. Allein Gott in der höh sey Ehr à 6.) hinaus gesungen worden / daß alsdann der 2. Vers oder Gesetz / von eim guten Tenoristen; der 3. Vers von eim guten qualificirten Discantisten allein in vorerwehnte fundament-Instrumenta, rein vnd wol mit lieblichen Diminutionen vnnd passaghien gesungen: Vnd dorauff der letzte Vers (den man vnter die Noten bey dem 1. Vers appliciren vnd vnterlegen kan) gleich wie der erste mit 5. oder 6. Stimmen / oder aber in Contrapuncto simplici, mit 4. oder 5. Stimmen im vollen Choro musiciret werde. Worbey ich auch dieses erinnern mus: weil die Gedacth oder Coppeln (welches sonsten die lindesten Stimmen zur Music zugebrauchen seyn solten /) in den Alten Orgeln sehr duhnen vnnd daher rauschen; dafür man dann die Vocal- vnd Instrumental-stimmen nicht allzuwol hören kan: daß man alsdann die Flügel an den Orgeln fest zusammen ziehe / damit der Resonantz nicht so starck herausser kommen könne. Denn ob es gleich dem Organisten also vorkommen möchte / als hörte man die Orgel vor den andern bey jhm stehenden Vocal- vnd Instrumental-stimmen nicht sonderlich: so muß er doch bedencken / daß der Resonantz der Pfeiffen / so hoch vber jhm stehen / sonderlich in den grossen hohen Orgeln / stracks vber sich ans Gewelbe / vnd von dannen wiederumb herunter in die Kirche falle / also daß er soviel nicht davon hören oder vernehmen kan. Derwegen denn ein Organist vnnd die jenigen so zum concertiren geordnet seind / nicht selbsten davon judiciren können / sondern man muß sich dessen bey den Auditoribus vnnd denen so von fernen stehen / erkündigen: oder der Director muß selbsten von weitem auffmercken / welche Stimme zu linde / vnnd welche zu starck sich hören lasse: auff daß er alsdann einem vnd dem andern einreden / vnd die Music dergestalt anordnen könne / damit eine jede Stimme neben der andern vnterschied- vnnd vernemlich mit den fundament-Instrument vernommen vnd gehört werden möge.

Die XII. Art.

Die XII. Art.

DIeser Art ist Christus der vns selig macht: Die Teutsche Missa à XI. Frewet euch jhr Christen allegleich: Meine Seel erhebt den HErren / ꝛc. in Polyh. Panegyrica & Iubilæa: Wann / nemblich die Stimmen

Stimmen oder Chori sich selbsten oder aber per vices in art eines Echo, forte & Pian, starck vnd still respondiren: Welches in Gemächern sehr lieblich vnd anmütig zu hören: In grossen Kirchen aber wil es sich so wol nicht thun lassen/ sintemal die jenige / so nicht nahe bey den Musicis stehen / das Pian vnnd stille Echo gar nicht / oder doch fast wenig vernemen können. Darumb dann auch sonderlich der Organist so mit einschlegt/sich hierinn sehr moderiren, vnd entweder gar nicht oder aber nur den Baß ohne Mittel-stimmen darzu schlagen/ vnd gar subtiel vber den Clavem herwischen vnd greiffen muß / darmit die stille Stimmen vernommen / gehört vnd von der Orgel oder Regal nicht vberteubet werden mögen.

Ob nun zwar noch vber diese jetzt angedeutete zwölfferley Arten vnnd Manieren/vielmehr könten fürgebracht vnd angedeutet werden: So hab ichs doch vor dißmahl bey diesen bewenden lassen: Sollen aber dergleichen mehr in meinen Polyhymniis, geliebts Gott enumeriret vnd specificiret werden.

Vnd dieweil in etlichen diesen Concert-gesängen allerley Arten vnnd Manieren zu finden seyn / hab ich zum Exempel alhier nur ein einiges durch examiniren wollen. Als:

In III. Polyhymnia Panegyrica: Num. XXIV.

Siehe wie fein vnd lieblich:

Im selbigen ist 1. eine Symphonia im 1. Theil vorher / vnd auch im 2. Theil in der mitten verhanden/ nach der VI. Art.

2. Vber den Text (Sihe wie fein) sind zween Discant, als Concertat-stimmen allein zum General Bass gesetzet/nach der I. Manier der III. Art. Wie dann dieselbe Art hernacher auch zu vnterschiedlichen malen/ mit Discanten, Alt-Tenor-vnd Bassen vmb einander fürfelt / als vber dem Text (bey einander wohnen) vnd andern Ortern mehr.

3. Bey dem (wie fein vnd lieblich ist) wechseln die Vocal-Stimmen per choros mit einander vmb/nach der VIII. Art.

4. Im (Lobet den HErren am ende des 1. 2. vnd 3. Theils) ist ein recht Ritornello oder Ripieni, nach der V. vnd VI. Art.

5. Im 2. Theil/ (wie der köstliche Balsam ist) do die Noten etwas gediminuiret seind/nach der 3. Manier der III. Art: Vñ wegen der Capellæ Fidiciniæ, so in dem Instrumental-Chor begriffen / nach der 4. Manier derselben Art.

6. Wegen des mit einfallenden Chori pro Capella, nach der 5. Manier / &c.

Vnd ebener massen sind solche dergleichen/auch mehr Variationes, Modi, Manieren vnd Arten in dem In dich hab ich gehoffet HErr: Christe der du bist Tag vnnd Liecht: Nu komm der Heyden Heyland: Vater vnser/ im Himmelreich: Meine Seel erhebt den HErren; vnnd andern mehren/ sonderlich in dem Teutschen vnd Lateinischen Te Deum laudamus, &c. zu finden: Die alsdenn ein jeder vor sich selbst leichtlich wird observiren vnd abscheiden können.

Was es aber vor eine Bedeutung habe/wenn vber einen Concert-Gesang/ à 2. 3. 4. 5. 6. 7. &c. gefunden wird/dasselbige ist im General-Baß Polyhymniæ III. Panegyricæ, bey dem XIV. vnd XXII. Concert zu finden. Es mus aber dahin verstanden werden/daß der erste Numerus die Concertat-Stimmen/ so des gantzen Concerts Fundament seyn/bedeute: Die folgende Numeri aber bezeichnen die Instrumental-Stimmen oder Capellen / welche nur per accidens, ornatus & plenioris concentus gratiâ, wie droben angezeigt / darzu kommen / vnnd in mangelung der Musicorum gantz aussengelassen werden können.

Vnd dieweil nun in allen diesen Arten vnd Manieren/ totum negotium; das gantze vnnd vornembste Werck / vff den Concertat-Stimmen / das seind die Stimmen so gesungen vnd wol pronunciret werden müssen / bestehet: So hab ich in denselben Cantionibus allzeit im Anfang oben an gesetzt/à 2. à 3. à 4. oder à 5. &c. so viel/als dann derselben Concertat-Stimmen vorhanden seyn. Denn solche Concert vnd Cantiones mit denselben Stimmen gantz allein / ohne zuthun der andern Vocal-Capellen oder Instrumenten (bevorab weil die nicht allenthalben vorhanden) in eine Orgel oder Regal volnkömlich musicirt werden können. Darumb muß man zu diesen Stimmen die besten Cantores vnd Sänger außlesen/ die nicht allein secur, gewiß vnnd freymütig seyn/sondern auch auff die jetzige Newe Manier vnd weise/gratiata mente vnd mit guter Dispolition singen können: Wie im 1. Cap. hiervon weitleufftiger erwehnet worden / vnd in der Instruction pro Symphoniacis noch gründlich: vnd eigentlicher angezeigt werden wird. Jedoch weil solche Cantores vnnd Sänger/bey vns in Teutschland/noch zur zeit an wenig Ortern vorhanden: So findet man gleichwol vnter den Studiosis vnd in Schulen/offtmals etliche feine reine/ artige vnd frische Stimmen / welche ja so anmütig zu hören seyn/als offtmals

mals andere/die viel diminuirens als passaghyrens, ohn vnterscheid vnd absque judicio zu machen / sich vnterstehen wollen. Vnd dieweil die Alt-Stimmen vnd Altisten offtmals sehr beynötig/ also daß eher drey Tenoristen / als ein Altista zu finden: So muß man aus der Noth ein Tugend machen / vnnd den Alt von eim Discantisten in octava superiore singen lassen: Welches auch nicht vnanmütig zu hören.

Vor allen dingen aber ist dieses in acht zu nehmen / daß ja die Chori Instrumentales nicht zu nahe bey jhre zugehörige Concertat-Stimmen gestellet/vnd dadurch die Cantores mit jhren Stimmen (daran zum allermeisten gelegen) obscuriret vnnd nicht wol gehöret werden. Sondern man kan die Instrumental Chor entweder auff die Seiten abwerts/oder aber gar gegenvber stellen/ damit man eins vorm andern/ vnnd sonderlich die Concertat- Vocal-Stimmen desto eigentlicher vnd deutlicher vernemen vnnd observiren könne: wie dann bey der sechsten Manier mit mehrerm davon gesagt worden.

NB.

Demnach auch vielleicht mancher vnverdrossener Musicus etliche meiner zwar geringen / auff die eine vnnd andere Art gerichtete Cantiones zu sehen vnd zu hören Lust vnd Liebe tragen möchte. So hab ich den Indicem Generalem der meisten derer selben Cantionum Latinarum & Germanicarum so (nach vollendung vnnd publicirung meiner Musarum Sioniarum Latinarum primæ partis, vnnd derer Neun Theile der Teutschen Musar. d. auch Vraniæ, Litaniæ, & ex Leiturgodiarum numero, Missodiæ, Hymnodiæ, Megalynodiæ & Eulogodiæ, item Terpsichore) Durch Gottes gnädige Verleyhung ich innerhalb vier Jahren vff die vorher angezeigte vnterschiedene Arten/nach meiner wenigkeit gesetzt vnd componirt, vnd in etlichen absonderlichen theilen mit dem nahmen Polyhymniæ intituliret / allhier zugleich mit auffsetzen wollen. Davon denn vor erst die III. IV. vnnd V. Polyhymnia dieses 1617. vnnd künfftige 1618. Jahr mit des lieben Gottes Hülffe/ dofern er mich so lange leben leßt/in Druck herfür kommen werden.

NB.

Demnach der Polyhymniarum in diesem III. Tomo Syntagmatis Musici offt vnd viel gedacht wird: Als hat man der Notdurfft sein erachtet / nicht allein deroselbigen Catalogum ordentlich nach einander hieher zu setzen / sondern auch alle die andern Opera, welche theils ans Liecht gegeben vnd mit Göttlicher Hülffe noch gegeben werden: Theils aber von andern publiciret/vnd vom Autore, do jm der liebe Gott das Leben fristet / gemeinem Vaterlande zu gutte verleget vnd getruckt werden sollen/ hienan zu hengen/welches der guthertzige Leser im besten vermercke/vñ nit jrgend einer Rumretigkeit/von welcher sein Hertz weit abgesondert/zuschreiben wolle/ besondern daß er hertzlich geneigt / Gemeinem Besten nach eusserstem vermögen/ zu dienen/ auch allen der wahren Music zugethanen alle behägliche Dienste zu erzeigen.

Vnd dofern etwa Buchhändler oder andere der Music zugethane/zu einem oder andern vnter diesen Operib. Lust vnd Liebe tragen würden: Sol es denenselben zum Verlage alzeit gantz willig gefolget werden.

Folgen nun die Polyhymniæ in jhrer Ordnung.

POLY-

POLYHYMNIAE ECCLESIASTICAE: M. P. C.

Continentes

CANTIONES ECCLESIASTICAS:

KirchenLieder/ oder Concert-Gesänge/

mit 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 26. 30. 34. Stimmen.

Zu

I. II. III. IV. V. VI. VII. VIII. IX. Choren:

Vff mancherley vnterschiedene Newe vnd vom Autore selbst erfundene Art vnd Maniere: auch ad hodiernum Italorum canendi & psallendi modum:

Zu allerhand Musicalischen Besäitteten vnd Blasenden Instrumenten vnd Menschen-Stimmen: Auch Trommeten vnnd Heerpaucken/ in der Kirchen vnd sonsten zugebrauchen gesetzet.

Mit einem Basso Generali & continuo, auff Orgeln/ Regahl/ Clavicymbeln/ Lauten vnd Theorben gerichtet:

Darbey denn auch

Der Trommetter Sonaden vnd Intraden, so darzu gebraucht werden/ zubefinden.

I.

POLYHYMNIA HEROICA: SEV Tubicinia & Tympanistria.

Continens

Cantiones Sacras Latinas, in quibus non solum vox viva, omnisque

omnisque generis Instrumenta Musica, verùm etiam Tubæ & Tympana pro ratione temporis ac loci tàm in Ecclesiasticis, quàm aliis piis & Panegyricis Conventibus adhiberi possunt.

		Chori	voces
1.	Te Deum laudamus. *1.2.3.4.5.*pars. cum Tubis & Tympano.	3.6.7. 8.	22.27.
2.	Missa super Fillida. cum Tubis & Tympano.	4.5. 6.	16.20.
3.	Deus in adjutorium meum intende. cum Tubis & Tympan.	4.5.6. 6.	16.20.
4.	Magnificat anima mea Dominum. cum Tubis & Tympan.	4.5.6. 6.	16.20.
5.	Attollite portæ capita vestra. cum Tubis & Tympan.	3. 4. 5.	9.14. 20.
	Gratiarum actio generalis, in qua omnis generis Instrumenta Psalmodica cum Tubis & Tympanis per vices audiuntur & tractantur.		
	Confitemini Domino & laudate Dominum; Benedicite Domino, & exaltate Dominum.		

POLY-

II.

POLYHYMNIA

Heroica augusta Cæsarea.

Seu

Τελεμελῳδία.

In conventum quatuor Imperij Rom. Luminum

Divi MATTHIÆ Imp. Cæs. Rom. Invictissimi, pii, felicis, semper Augusti, P. P.

FERDINANDI, Regis Bohemiæ potentiss.

MAXIMILIANI Exarchi Austriæ sereniss.

IOANNIS GEORGII Septemviri Saxoniæ illustriss. In aula Electorali Saxonica Dresdensi augustissimum, splendidiss. desideratiss. exoptatissimum.

felicis applausus
Votivæ acclamationis
debitæ gratulationis
humilis obedientiæ ergò

3. 4. 8. 10. 12. 14. 16. 17. 20. 21. 23. vocibus composita.
II. III. IV. V. VI. VII. Choris distincta.
quadriciniâ tam Puerorum quàm Adultorum Harmoniâ inter alia cætera decantata: omnisque generis Instrumentorum, nec non Tubarum & Tympanorum Concentu ornata.

	Chori.	voces
Iubilate læti Saxones:	2.3.4.5.6	4.8. 12.16. 19.20.
Gloria laus & honor tibi sit:	2.3.4.5.6.7	11.15.19.
Lauda Hierusalem Dominum:	3.4.5.	17.21.
Venite ad sanctuarium Domini.	3.4.5.	12.16.
Corollarium.		
Omnes gentes plaudite manibus. cum Tubis & Tympanis.	4.5.6.	17.21.23. 24.

III.

POLYHYMNIA PANEGYRICA
&
CADVCEATRIX.

Darinnen

Solennisthe Fried vnd Frewden Concert:

Inmassen dieselbe bey Keyser: König: Chur: vnd Fürstlichen zusammenkunfften / respectivè zu Dreßden / Halla / Wolffenbüttel / vnd andern vornemen Ortern: So dann auff gehaltenem Fürstentage zur Naumburgk: beschehener Erbhuldigung in der Stadt Braunschweigk: Fürst. Bisch. Introduction zu Halberstadt: Evangelischem Jubelfest: Auch sonsten in andern Fürstl. Capellen vnnd Kirchen angeordnet:

Vnd mit

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21.

vnd mehr Stimmen;

Vff II. III. IV. V. vnd VI. Chor gerichtet / musiciret worden seyn. In welchen viel vnterschiedene Arten vnd Maniere der Concertat-Music, bey jeglicher Cantion in Basso Generali, (sowol dem Directori Musices als dem Organisten zu gute) verzeichnet / zu observiren vnd in acht zu nehmen.

R

Num.		Chori,	Voces.
1	Nu frewt euch lieben Christen gemein.		2.
2	Nu lob mein Seel den HErren.		2.3.
3	Allein Gott in der höhe sey Ehr.		2.3.
4	Ein feste Burgk ist vnser Gott.	2.	4.
5	Deutsche Missao- & Kyr. O Vater Allmechtiger Gott.		2.3.
	Christe/wolst vns erhören:		2.3.
	Vergib vns all vnser Sünde.		4.5.
	Preiß sey Gott in der höhe.		7.
6	Deutsch Et in terra: Allein Gott in der höh.		6.12.
7	Das alte Jahr ist nu vergahn.	2.	4.8.
8	Wenn wir in höchsten nöthen seyn/1.2.theil.	2.3.4.	4.8.
9	Von Himmel hoch/cum Symphonia.	2.3.4.	3.4.7.8.
10	Wie schön leuchtet der Morgenstern:		5.10.9.
11	Gelobet vnnd gepreiset: cum Ritornello, 1.2. Theil.	2.	5.9.
12	Puer natus in / Ein Kind geborn zu Bethlehem; cum Symphonia & Ritornello, 1.2. theil.	2.3.	3.7.11.
13	Veni sancte Spiritus / Kom heiliger Geist Cum Halelujah,	1.2.3.	3.11.
14	Wir gleuben all an einen Gott/1.2.3.theil.	2.3.	2.4.5.7. 9.11.
15	Aus tieffer noth schrey ich zu dir/ 1.2.3.theil.	2.4.	4.12.
16	Nu frewt euch lieben Christen. 1.2.theil.	24.	4.12.
17	Nu kom der Heyden Heyland/ 1.2. Theil. Cum Symphonia & Ritor.	2.3.	3.7.11.12.
18	O Lamb Gottes vnschuldig.	2.4.5.6.	9.13.
19	Nu Fried vnd Frewd ich fahr dahin/ 1.2.th.		
20	Omnis mundus jocundetur. / Seyd frölich vnd Jubiliret. / Selig ist der Mann gepreiset.	2.3.4.5.	5.9.14.15.
21	Wachet auff rufft vns die Stimme: Cum Symphonia, 1.2.3. Theil.	2.3.4.5.6.	8.9.12.13.15. 16.19.

Num		Chori.	Voces.
22.	Christ vnser Herr zum Jordan kam. 1.2. theil.	2.3.5.	2.4.5.7.8.9. 11.12.16.
23	Jubiliret frölich vnd mit schall:	2.4.5.6.	4.8.12.16.
24.	Siehe wie fein vnd lieblich ist / Lobet den HErrn: cum Symphonia & Ritornello, 1.2.3. Theil.	2.3.4.	8.12.
25.	In dich hab ich gehoffet HErr: 1. 2. 3. Theil / cùm Symphonia & Ritornello vel Ripieno.	2.3.4.5.	5.6.11.16.
26.	Christe der du bist Tag vnnd Licht / 1.2.3. Theil / cum Symphonia & Ripieno.	2.3.4.5.	7.8.11.12.16.
27.	Als der gütige Gott / 1.2.3. Theil.	2.3.4.6.	6.7.10.11.15
28.	Lob sey dem Allmechtigen Gott / 1.2. Theil.	4.	4.8.ad 16.
29.	Erhalt vns HErr bey deinem Wort. Verley vns frieden gnediglich.	2.4.	7.13.17.
30.	Vater vnser im Himmelreich. 1. 2. 3. 4. Theil cum Symphoniis & Ritornello.	2.3.4.5.	6.7. ad 18.
31.	Ach Gott vom Himmel sieh darein / 1. 2. 3. Theil.	2.3.4.5.6.	4.6.12.16.20
32.	Gelobet seystu Jesu Christ / 1.2.3. Theil.	2.3.4.5.	8.9.ad 20
33.	Jesaia dem Propheten / 1.2. Theil.	5.	8.9.10.ad 20
34.	In dulci jubilo, 1.2. Theil. Mit Trommeten vnd Heerpaucken.	3.4.5.	7. ad 12. 16. 20.
35.	Hallelujah Christ ist erstanden. Christ fuhr gen Himmel.	2.3.4.5.	5.13.17.21.
36.	Wenn wir in höchsten nöthen / 1.2. Theil.	2.3.4.5.	11.12.ad 21.
37.	HErr Christ der einig Gottes Sohn: cum Sinfonia & Ritornellis.	2.3.4.	6.7.11.12.
38.	Ach mein HERR straff mich doch nicht: 1. Theil cum Symphonia: Den andern Theil vide in Polyhymnia Iubilæa.	2.3.4.5.	6.7.9.11.13.
39.	Meine Seel erhebt den HErrn. 1. 2. 3. 4. Theil cum Symphoniis & Ritornello.	2.3.4.5.	5.9.15.19.

Vnd obwol diese Polyhymnia diese Oster Meß in Druck verfertiget herfür kommen/ So ist doch wegen des Autoris stetten vielfeltigen hin vnd wiederreisens/ bey den Druckern soviel Wunders fürgefallen/ daß es vor diß mahl biß vff künfftigen Michaelis/ nicht gantz absolviret werden können.

IV.

Polyhymnia παιδόφωνος

seu

Puericinia; quæ trium quatuorve puerorum concentio.

Darinnen

Teutsche Kirchen Lieder

Vnd

Auff die andere Concerten Art gerichtete Gesänge begriffen seyn.

Advent.

			Chori.	Voces.
1	Pueri. Frolock o Tochter Zion fast: Chorus: Hosianna in der höhe:	vff	2.4.5.6.	7.11.
	Weyhenachten.			
2	Pueri: Quum Pastores laudavere Chor. Nunc Angelorum glor. Heut seyn die liebē Engel.	vff	2.4.5 6.	7.11.
3	Pueri: Frewt euch jr lieben Chr. Dem newgebornen Kin. Chor. Geborn ist Gottes Sönelein.	vff	2.4.5.6.	7.11.
	Singt jhr lieben Christen all.		2.4.	

V.

Polyhymnia Exercitatrix:

Seu

Tyrocinium Musicum Harmonicum

in qua

HALELuIAH varia ad omnes claves, (quibus & alii Textus Latini, Grariarum actiones in se continentes, subjecti sunt) quæ vel per se usurpari, vel cujuslibet Modi Motetis inseri, iisdemque in fine per vices subjungi possunt:

Dann auch

Etliche Teutsche Kirchengesänge / auff die dritte Manier der dritten Art in Cantu simplici & diminuto seu colorato, zu finden:

mit 2. vnd 4. 3. vnd 6. auch mehr Stimmen:

Der Knaben vnnd andere Musicos, so Lust vnd Liebe haben sich im singen zu exerciren, vnd zu jetziger Italianer newen Manier zugewehnen.

Erster Theil.

	HALELuIAH.		Voces.
1	Iubilate Deo Halelujah ij	C.	3. 6
2	Sumite Psalmum Halelujah ij	D.	2. 4
3	Laudate Dominum Halelujah	E.	2. 4
4	Exultate jubilate Halelujah ij	F b	2. 4
5	Confitebor Halelujah ij	G ♮	2. 4

Exul-

Fastnachten.

4	Pueri. O Lamb Gottes vnschuldigk. / Chor. So nicht wehr gekommen.		
	Vide Polyhym. Panegyricam.		

Ostern.

5	Pueri: Vbi Rex est gloriarum / Ch. Surrexit Christus hodie / Erstanden ist der He. Chr. vff	2.4. / 5.6.	7.11.
6	Pueri: Mein Hertz für frewd auffsp. / Chorus: Nu frewt euch Gottes Kinder all. vff	2.4. / 5.6.	10.14.
7	Kom Heiliger Geist HErre Gott/ vff	2.4. / 5.6.	4.9.13.
8	Wie schön leuchtet der Morgenstern/ 1.2.th.	2.4.5.6.	4.9.13.
9	Was fürchstu Feind Herodes sehr.	2.	4.8.
10	Christus der vns selig macht/ 1.2.theil. cum Sinfonia.	2.3.	4.8.
11	Kompt her zu mir spricht Gottes Sohn.	2.3.4.	13.
12	Gott der Vater wohn vns bey. Vnd andere mehr.		

POLY-

			Voces.
6	Exultemus. Halleluja.	G	3.6.
7	Venite cantate Halleluja ij	Gb	2.4.
8	Cantate Domino Halleluja	A	2.4.

Teutsche Kirchen Lieder.

Gelobet seyst tu Jesu Christ / 1.2.3. Theil.	2.4.6.
Christ lag in Todes banden.	2.4.
O HErre Gott begnade mich.	2.4.
Durch Adams Fall ist gantz verderbt.	2.4.
Ach Gott von Himmel sieh darein.	2.4.
Wol dem der in Gottes furchten.	2.4.

Vnd dergleichen mehr/ sollen im dritten Theil Tyrocinii Musici zu finden seyn.

Folgende:

Wir gleuben all an einen Gott:
Vater vnser im Himmelreich.
Christ vnser HErr zum Jordan kam.
Sind in Polyhymnia Panegyrica.

Tyro-

TYROCINII MuSICI

Ander Theil.

Darinnen der Erste Vers

Der meisten Teutschen Kirchen Lieder vnnd Psalmen diminuiret vnnd colo-riret / Also daß derselbe von eim guten Discantisten oder Tenoristen alleine in die Orgel oder in vier Violen / (darumb denn vier Stimmen in Contrapun-cto simplici darzu gesetzet seyn) gesungen werden kan.

Dritter Theil

TYROCINII MuSICI.

Darinnen mehr Teutsche Psalmen vnnd Kirchen Lieder / auff die dritte Ma-nier der dritten Concerten-Art gesetzet / zubefinden.

Prodromus POLYHYMNIAE

JVBILAEAE.

Iubilus Sancti Bernhardi.

IESu DuLCIS MEMORIA:

In aliquot partes distributus: & asicinio duorum, trium & quatuor Puerorum, nec non Adultorum, variorumq; Instrumentorum Harmo-nia, per vices, tribus, quatuor, quinque, octo & novem vocibus, in duos vel etiam plures Choros divisis, institutus.

VI.

POLYHYMNIA IV.

BILÆA:

Darinnen

Die fürnembste Psalmen vnnd Geistliche Lieder:

So

Vff das / im abgewichenen Jahre / an den Evangelischen Orten Teutsches Landes Solenniter celebrirte herrliche Evangelische Frewd: vnd Jubelfest in den Kirchen zu singen seind verordnet worden.

Mit 2. 3. 4. 5. biß auff 27. Stimmen/

Vff II. III. IV. V. vnd VI. Chor gesetzet vnd gerichtet:

Sowol mit Lebendiger Menschen Stimme

vnd allerley Art Musicalischen Instrumenten/ als auch mit Trompetten vnd Heerpaucken zugebrauchen.

Der HErr ist mein Hirt: ist der Ander Theil/ zum Ach mein HERRE/ straff mich doch nicht/ in Polyhymnia Panegyrica.
Wenn der HErr die Gefangenen Zion.
Lobet den HErren/ den vnsern Gott.

Singet

Singet dem HErrn ein newes Lied.
Zion spricht der HErr hat mich verlassen/ 1.2. Theil in Echo.
Sey Lob vnd Ehr mit hohem Preiß.
Nu last vns Gott den HErren.
Ach bleib bey vns HErr.
Des danck jhm alle Christenheit.
Dancksagen wir alle Gott vnserm H.
{Ecce Dominus veniet, & omnes Sancti. / Sihe der HErr wird kommen. Halelujah.} 1.2. Theil.
Es wolt vns Gott genedig seyn.
Mag ich Vnglück nicht widerstahn.
O HErre Gott dein Göttlich Wort.
Erhalt vns HErr bey deinem Wort.
Verleyh vns Frieden gnedigl.
Gib vnserm Herrn.
Ich ruff zu dir HErr Jesu Christ/ 1.2.3. Theil.
Wehr Gott nicht mit vns diese zeit.
Wo Gott der HErr nicht bey vns helt.
{Lobet den HErren den König der Ehren. / Laudate Deum, Deum Deorum.}
Gelobet sey der HErr der Gott Jsrael.
Missa: Kyrie, Gloria, Et in terra, gantz verteutscht: cum Sinfoniis: Vnd Allein Gott in der höh sey Ehr/ mit einem Echo.
Zun Heerpaucken vnd Trommetten.
Dancket dem HErrn denn er ist fr.
Ein feste Burgk ist vnser Gott.
Nu lob mein Seel den HErrn/ 1.2. Theil.
Allein Gott in der Höh sey Ehr/ 1.2.3. Theil.
Frewt euch frewt euch jhr Christen.
Machet die Thore weit: cum Intermediis, Sinfoniis, Tubis & Tympanis, 1.2.3.4. Theil.
HErr Gott dich loben wir: mit schlechtem Contrapunct gesetzet/ damit das Gemeine Volck in der Kirchen zugleich mit darein singen kan.
HErr Gott dich loben wir/ 1.2.3.4. Theil/ cum Sinfoniis, Ritornello, auch andern Intermediis vnd variationibus.

Vnd

Hieher können auch aus den Anderen Polyhymniis nachfolgende referiret werden:

Als/

Ex Polyh. 1. { Te Deum laudamus.
Confitemini Domino, & laudate Dominum.

Ex Polyh. 2. { Gloria laus & honor tibi sit Rex Christe.
Lauda Hierusalem Dominum.
Venite ad sanctuarium Domini.

Ex Polyh. 3. { Ein feste Burgk: à 4.
Gelobet vnd gepreyset.
Nu frewt euch lieben Chr.
Jubiliret frölich vnd mit schall.
Erhalt vns HErr bey deinem Wort.
In dich hab ich gehoffet HErr.
Wachet auff ruffet vns die Stimme.

Ex Polyh. 4. HErr Gott ich jetzt bereitet bin.

Ex Polyh. 5. Die Halelujah, vnd Gratiarum actiones.

Iubilus sancti Bernhardi. & cætera ex cæteris Polyhymniis.

VII.

POLYHYMNIA.

Darinnen die Neundte Concerten Art befindlich.

Vns

1.	Vns ist ein Kindlein heut geborn. 2. th. 2. Cant. 1. Alt. 2. Tenor. 1. Bass.	6. 12.
2.	Ein Kindelein so löbelich/ 2. C. 1. A. 1. T. 1. B.	5. 10.
3.	Christ ist erstanden/ 2. C. 1. A. 1. T. 1. B.	5. 9.
4.	Christ lag in Todes banden. 2. C. 1. A. 1. T. 1. B.	5. 10.
5.	Jesus Christus vnser Heyland. 2. C. 1. A. 1. T. 1. B.	5. 10.
6.	Erschienē ist der Herr. / Wir dancken dir HErr Jes. Ch. } 2. C. 1. A. 1. T. 1. B.	6. 12.
7.	Komm H. Geist. 2. C. 1. A. 1. T. 1. B.	5. 10.
8.	Nu bitten wir den Heiligen Geist.	
9.	Durch Adams fall ist gantz verderbt. Vnd andere dergleichen.	

VIII.

POLYHYMNIA MISCELLA.

Darinnen

Allerhand Teutsche Kirchenlieder vñ Concert Gesänge/ auff allerhand vnterschiedene mancherley Arten vnd Manieren vntereinander/ auff wenig vnd viel Stimmen vnd Choren zugebrauchen gerichtet.

IX.

Polyhymnia Leiturgica:

Continens

Missas & Magnificat ad hodiernum Italorum canendi & psallendi Modum accommodata:

Octo 10. 12. 14. 16. 20. 22. 23. 24. vocibus composita: & in II. III. IV. V. VI. Choros distributa.

		Chori	Voces.
1.	Missa: Sine nomine.	2.3.4.	8.
2.	Missa: Gloria in excelsis Deo. Super Lobet den HErren.	2.4.	8.16.20.
3.	Missa: Te decet hymnus.		
4.	Missa: Kyrie fons bonitatis.	3.5.6.	10.14.20.
5.	Missa: Super Agite, dies lætitiæ.	3.4.5.	16.20.24.
6.	Magnificat falso Bordon: cum Intermediis Germanicis in Festo Nativitatis Christi ad sextum Tonum.	4.5.6.	
7.	Magnificat f. B. cum Intermediis in F. Resurrectionis Christi.		

X.

POLYHYMNIA: continens

Motetas seu Cantiones Latinas, quatuor: 5. 6. 7. 8. 11. & 12. vocum, duobus tribusvé Choris distinctarum.

Veni Sancte Spiritus.		4.
Ecce Maria genuit nobis.		4.
Deus in adjutorium meum intende.		4.5.6.
Iubilate Deo omnis terra.	2.	7.
Canzon, sex Cornettis & duobus Trombonis. Ecce Maria genuit.	2.	8.
Nunc dimittis servum tuum.	2.	8.
Cantate Domino canticum novum.	2.	8.

	Chor.	Voc.
Pater noſter qui es in cœlis.	2.	8.
Laudate pueri Dominum.	2.	8.
Beati omnes qui timent Dominum.	2.	8.
Grates nunc omnes: cum Intermediis.	2.	5.
Gelobet ſeyſtu Jeſu Chriſt.		3.4.
Grates nunc omnes: Huic oportet.	2.	8.
Miſerere mei Deus.	2.	8.
Ad te levavi oculos meos.	2.	8.
Deus meus, Deus meus.	2.	8.
Veni Sancte Spiritus: Proſa.	2.	8.
Sancti Spiritus adſit nobis: Proſa.	2.	8.
Benedicta ſancta ſit Trinitas: Proſa.	2.	8.
Iam non dicam: Dominici Phinots. cum Intermedio: Halelujah.	2.3.	8.11.
Sancta Trinitas: D. Phinots. cum Intermedio: Halelujah.	2.3.	8.11.
Magnificat anima mea Dominum.	2.3.	8.12.
Audite omnes populi.	2.3.	8.12.
Benedicite Domino.	2.3.	8.12.

XI.

POLYHYMNIA: continens

MOTETAS ſeu Cantiones Eccleſiaſticas, Novem, Decem, 11.12.13. 14. 16.20.22.35. vocum, in duos, tres, quatuor, quinque, ſex, octo & novem Choros diſtributarum.

Venite exultemus Domino.	2.3.	9 13.
Quis eſt iſte, qui venit de Edom.	2.3.	9.13.
Victimæ Paſchali laudes.	3.4.	10.14.
Gloria in excelſis Deo.	2.4.	8.16.
Hæc eſt dies, quam fecit Dominus.	3.4.	12.16.
Dum ſurgit tumulo.	3.4.	12.16.
Salve Rex Ieſu.	3.4.	12.16.
Veni Sancte Spiritus.	3.4.5.	12.16.20.
Confitemini Domino.	4.5.	16.20.
Benedictus Dominus Deus.	6.	
Confitemini Domino, quoniam bonus.	2.4.8.9.	22.35.

XII.

POLYHYMNIA COLLECTANEA

continens

Motetas Latinas ex Italicis Autoribus ab una, duabus, 3. 4. & 5. vocibus Collectas: quibus Ripieno seu Chorus plenus, qui in plurimis desiderabatur, adjectus est.

XIII.

POLYHYMNIA EVLOGODIACA.

Continens

Gloria: Bene- & Deodicamus varia, quæ loco Ritornellorum, Motetis Latinis vel Cantionibns etiam Germanicis præponi, post- vel interponi possunt.

XIV.

POLYHYMNIA INSTRVMENTALIS:

seu

Musa Aonia Melpomene.

Darinnen

Symphoniæ oder Sinfoniæ auff Pavanen/ sowol Ritornelli vff Galliarden vnd Courranten Art/durch alle claves vnd Modos Musicales mit 2. 3. 4. 5. 6. vnd 8. Stimmen gerichtet: Welche nach newer erfundenen Art in anfang eines jeden Concerts oder anderer Geistlicher vnd Weltlicher Gesänge Præambuli

ambuli loco: Im Mittel aber vnd Ende variationis & delectationis gratia, mit aller Art Instrumenten anmütig zugebrauchen / Wie aber solches anzuordnen / werden in der Calliope, vnd Diana Teutonica etliche Exempel zu finden seyn / Wornach ein jeder dergleichen mehr setzen vnd anrichten kan.

XV.

AGLAIA

Claritatis & festivitatis GRATIA.

Darinnen XXVII. Teutsche Geistliche Kirchen Lieder / mehrertheils vff alle Festage / durchs gantze Jahr zugebrauchen / mit VI. vnd V. Stimmen.

Biß hieher die Polyhymniæ: Folgen die andere Geistliche Moteten vnnd Concerten, sowol Lateinische als Teutsche / welche allbereit getrucket seyn.

Lateinische.

1. Musarum Sioniarum Motetæ & Psalmi Latini 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 12. & 16. vocum. Pars prima.

2. Leiturgodia Sionia: in qua Missodia Sionia Continens Kyrie, Gloria, Symbolodiam, Hierodiponodiam & Mistochorodiam, 2. 3. 4. 5. 6. & octo vocum.

3. Hymnodia Sionia. Continens Hymnos 24. anni, versarios selectos, 2. 3. 4. 5. 6. 7. & 8. vocum.

4. Megalynodia Sionia. Continens Canticum B. Virginis Mariæ super Madrigalia & Motetas, 5. 6. & 8. vocum.

5. Eulogodia Sionia. Continens Benedicamus & alia, quæ completorii loco canuntur, 2. 3. 4. 5. 6. 7. & 8. vocum.

Teutsche.

6. Musæ Sioniæ

Geistliche ConcertGesänge H. Lutheri / auch Psalmen des Lobwassers mit 8. Stimmen. Erster Theil.

7. Musæ Sioniæ:

Geistliche ConcertGesänge / vber die fürnembste Teutsche Psalmen vnd Lieder H. Lutheri vnnd Lobwassers / mit 8. vnnd 12. Stimmen. Ander Theil.

8. Musæ Sioniæ:

Geistliche ConcertGesänge vber die fürnembsten Teutsche Psalmen vnd Lieder/mit 8.9. vnd 12. Stimmen.

Dritter Theil.

9. Musæ Sioniæ:

Geistliche ConcertGesänge vber die fürnembsten Teutsche Lieder H. Lutheri/Lobwassers vnd anderer/mit 8. Stimmen.

Vierdter Theil.

10. Musæ Sioniæ:

Geistliche ConcertGesänge / vber die meisten auff die Feste gerichtete Kirchen Lieder/mit 2.3.4.5.6 7. vnd 8. Stimmen.

Fünffter Theil.

11. Musæ Sioniæ:

Teutsche Geistliche Kirchen Psalmen vnd Lieder auff alle Feste durchs gantze Jahr mit 4. Stimmen.

Sechster Theil.

12. Musæ Sioniæ:

Der Teutschen Geistlichen Kirchen Psalmen vnd Lieder von den 5. Heupitstücken des H. Catechismi / Buß / Rechtfertigung für Gott/ Danckſagung vnd Christlichen Leben vnnd Wandel/ mit 4. Stimmen. Siebender Theil.

13. Musæ

13. Musæ Sioniæ:

Der Teutschen Geistlichen in Kirchen vnd Heusern gebreuchlichen Psalmen vnnd Lieder vom Creutz vnnd Anfechtung/ von der Christlichen Kirchen/ von Tod vnd Sterben/ vom jüngsten Tage: Morgen vnd Abend: wie auch Tischgesänge mit 4. Stimmen.

Achter Theil.

N. B.

Im 6. 7. vnd 8. Theil sind die Psalmen vnd Lieder schlecht in Contrapuncto simplici gesetzet/ damit die Gemeine in der Kirchen mit einstimmen könne. Weil aber ein jeder Land fast seine Melodey hat/ Als ist ein jeder Psalm auff etzliche mal/ wie er im Fürstenthumb Braunschweigk/ Thüringen/ Meissen/ Marck/ Preussen/ See Städten/ Francken/ Schwaben etc. gesungen wird/ Componiret vnd gesetzet worden.

14. Musæ Sioniæ:

Teutsche Geistliche Lieder vnd Psalmen mit 2. 3. auch 4. Stimmen/ auff Moteten/ Madrigalische vnnd eine andere erst erfundene Art gesetzet.

Neundter Theil.

15. Vrania seu Vrano-chorodia:

Darinnen 19. der Geistlichen Teutschen Kirchen Gesänge/ auff 2. 3. 4. Chor in Contrapuncto simplici, also daß die Gemein zugleich mitsingen könne/ zugebrauchen gesetzet.

16. Litaniæ.

Kleine vnd grosse Litaney zusampt dem Erhalt vns HERR/ in 2. Choren mit 5. 7. vnd 8. Stimmen gesetzet: nebenst Bericht/ woher die Litaney jhren Vrsprung vnd Nahmen habe.

Vnd bißhieher die Geistliche Lateinische vnd Teutsche Musæ Sioniæ:

Folgen nun die Weltliche.

1. Musa Aonia TERPSICHORE.

Darinnen allerley Frantzösische Täntze vnnd Lieder / als Branslen, Courranten, Volten, Balletten, Passometzen, Galliarden vnd Reprinsen; mit 4. 5. vnd 6. Stimmen.

Diese nachfolgende sind zwar fast gantz fertig/ aber noch zur zeit in Druck nicht herfür kommen.

2. Extract aus der Terpsichore:

Darinnen die allerbesten Täntze vnd Lieder / auß der Terpsichore außerlesen: Vnd noch etliche mehr / andere vnd Newe Courranten vnd Balletten, zubefinden.

3. Musa Aonia CALLIOPE:

Darinnen etliche wenig/Frölliche/Ehrliche vnnd Kurtzweilige Teutsche Lieder mit 1. 2. 3. 4. Discantisten / auch mit 5. 6. 7. 8. Stimmen / auff 2. 3. 4. 5. Chor / benebenst beygesetzten Sinfoniis vnd Ritornellis.

Erster Theil.

4. Musa Aonia CALLIOPE.

Darinnen Teutsche/frölliche Lieder/ auch mit vnterschiedenen Stimmen vnd Choren/gleich im ersten Theil/zu finden.

Ander Theil.

5. Musa Aonia THALIA.

Darinnen etliche Tocaten oder Canzonen mit 5. Stimmen/ auff Geigen sonderlich / auch wol auff andern blasenden Instrumenten/als Zincken/Flötten vnd Fagotten zugebrauchen.

Erster Theil.

6. Musa Aonia THALIA.

Darinnen etlicher anderer Autoren Canzonen, Galliarden vnd Fugen mit 3. 4. vnd 5. Stimmen diminuiret vnd gesetzet: auff Geigen/oder andern Instrumenten gar lieblich zugebrauchen.

Ander Theil.

7. Musa

7. Musa Aonia ERATO:

Darinnen die besten vnd vornembste Teutsche Weltliche/meistentheils hiebevor im Druck nicht ausgegangene Lieder / so von etlichen vor grosser HErren Taffeln jetziger zeit / allen andern Italianischen vnd Lateinischen Herrlichen Concerten (non malè sanè, si Diis placet) vorgezogen werden / vff eine sonderbare newe Art vnnd Invention gerichtet: Also daß die Intermedio, Ritornello, Sinfoniæ, Pavanen, Galliardten, Balletten vnd andere dergleichen Instrumentalische sachen / (so in meiner Melpomene zufinden) darzwischen vñ auch zugleich darneben mit gebraucht werden kõnen. Darmit / weil man doch nichts kluges (ut cum Matæophilis misomusis, hoc est, filiis hujus seculi loquar) hören wil/ solche weltliche Lieder mit einer bessern gratia vnd variation angestellet vnd gehört/ vnnd nicht allzeit wie Reuter: oder Bernheuter Lieder gebraucht werden mögen.

8. Diana Teutonica.

Teutsche Jäger Lieder vnd Jäger Geschrey: mit 3. 4. 7. 8. Stimmen/in 2 3. 4. 5. Chören/sampt den Ritornellis gesetzet.

9. Regensburgische Echo- oder wiederschallende Concert-Music/mit 4. vnd 8. Stimmen/auff 2. Chor gerichtet.

Biß hieher von den Gesängen:

Folgen nun andere Opera, so zum Theil gedruckt/ zum Theil durch Göttliche Verleyhung gedruckt werden sollen.

1. Syntagmatis Musici, M. P. C.

Tomus Primus.

Complectens Musicam Sacram & prophanam: quarum illa de Musica Chorali & veterum Psalmodia, de Missodia, de Musica Instrumentali, cùm in Veteri tum in Novo Testamento usitata: hæc verò de Musica Vocali & Instrumentali extra Ecclesiam agit: cum annexo Indice.

2 Syntagmatis Musici M. P. C.

Tomus Secundus.

Darinnen aller Musicalischen / Alten vnd Newen / sowol Außländischen / Barbarischen / Bäwrischen vnnd Vnbekandten / als Einheimischen / Künstlichen / Lieblichen vnd bekandten Instrumenten Nomenclatur, Intonation vnd Eigenschafft / sampt deroselben justen Abriß vnnd eigentlicher Abconterfeyung. Denn auch der Alten vnnd Newen Orgeln gewisse beschreibung / Manual: vnd Pedal-Clavier / Blaßbälge / Dispositio vnd mancherley Art Stimmen / auch wie die Regal vnnd Clavicymbeln rein vnnd leicht zu stimmen / vnd was in vberliefferung einer Orgel in acht zu nehmen: sampt angehengtem Register befindlich.

3. Syntagmatis Musici M. P. C.

Tomus Tertius.

Darinnen

1. Die Bedeutung / wie auch die Abtheil- vnd Beschreibung fast aller Nahmen der Italianischen / Frantzösischen / Englischen vnd jetziger zeit in Teutschland gebräuchlichen Gesänge: als Concerten, Moteten, Madrigalien, Canzonen &c.

2. Was im singen bey den Noten vnd Tactu, Modis vnd Transpositione, Partibus seu Vocibus vnnd vnterschiedenen Choris, Auch bey den Vnisonis vnd Octavis zu observiren.

3. Wie die Italianische vnd andere Termini Musici, als Ripieno, Ritornello, forte, pian, Capella, Palchetto, vnd viel andere mehr / zu verstehen vnd zugebrauchen:

Die Instrumenta Musicalia zu vnterscheiden / abzutheilen vnnd füglich zu nennen: Der General-Bass zugebrauchen: Ein Concert mit Instrument: vnnd Menschen Stimmen auff vnterschiedliche Choros gar leichtlich anzuordnen: Vnnd junge Knaben in Schulen an die jetzige Italianische Art vnnd Manier im singen zu gewehnen seyn.

Synta-

4. Syntagmatis Musici M. P. C.

Tomus Quartus.

De μελοποιία:

Ex optimis, probatissimis & eruditissimis Latinorum, Italorum & Germanorum libris, indefesso studio, magno labore & summa industria collecta, exemplis & notis illustrata. Iam vero ob varios Autoris labores & perpetuas ferè profectiones, Methodicè dispositа, & Tabulis Synepticis inclusa.

Ab Henrico Baryphono VVernigerodano, Scholæ Quedelb. Musico & Phonasco.

5. M. P. C.

MUSICA ORGANICA

Latino-Germanica

Regulis & Exemplis Methodice descripta,

in qua

De Clavibus, Pausis & Tabulatura:
Ratione sonandi Organo & Instrumento pennato:
Applicatione Digitorum:
Diminutionibus variis, Groppis, Tremolis, Cadentiis, Modis:
Exercitatione seu Practica per omnes Modos in Toccatis, Madrigaliis, Fugis, Concertis, Canzonibus, Paduanis & similibus.

Orgelkunst/

Vor anfahende junge Organisten.

M. P. C.

6. Instruction vnd anführlicher bericht / welcher massen junge Knaben im singen abzurichten/vnd in Schulen zu der jetzigen Italiänischen Art zugewehnen seyn. Aus der vornembsten Musicorum dieser zeit in Italia zu Rom / Venedig vnd Florentz ausgegangenen Operibus extrahiret, in vnsere Teutsche Sprache vertiret vnnd zum guten Verstande gebracht / auch an vielen örtern vermehret vnd verbessert.

Instru-

M. P. C.

7. Instruction vnd Anleitung / wie ein General-Bass nicht allein in Concert-Gesängen auff gewisse Choros gerichtet / sondern auch in Muteten mit 4. 5. 6. 7. Stimmen zu machen vnd zu verfertigen sey / mit angehengten Exempeln.

M. P. C.

8. Orgeln Verdingnis / Baw vnd Liefferung / sowol in Newer verfertigung / als Alter Orgeln revision: allen Christlichen Gemeinen / Pfarrherrn / Kirchvätern / Vorstehern / Organisten vnnd anderen dessen Interessenten zu guter auffacht vnd nachrichtung gestellet.

M. P. C.

9. Gründliche Temperatur oder Stimmung der Besäiteten Instrumenten: als Clavicymbeln, Spinetten, Virginal, Clavicitherij vnd andern.

M. P. C.

10. Vnterricht vnd Anleitung / wie man in vollem Chor in Chur: vnd Fürstlichen Capellen / auch sonsten in andern Kirchen nach Orts vnd Zeit gelegenheit ohne confusion, auch anderer Vocal vnnd Instrumental-Stimmen verteubung die Trompetten vnnd Heerpaucken mit einbringen vnnd einstimmen könne.

M. P. C.

11. Instructio, welcher gestalt ein Concert mit wenig auch viel Stimmen in vnterschiedlichen Choren / nicht alleine mit Menschen Stimmen / sondern auch allerley Art Instrumenten nach anweisung einer jedern Stimme Signatur vnd Clavirung füglich vnd zierlich anzuordnen sey.

M. P. C.

12. Anweisung: welcher gestalt allerley Concert / mit weinigen vnd viel Choren / auff viel vnd mancherley Art vnd weise angeordnet werden können: Capellmeistern vnnd Cantoribus zu mehrerm vnnd weiterm nachdencken auffgesetzt.

Noch

Noch sind etliche Geistliche Opera vnnd Schrifften verhanden: vnter andern:

1. Sieben Außerlesene schöne Gesäng- vnd Gebetlein zu dem Newgebornen Christkindlein vnd gecreutzigten Jesulein/vnserm Breutigamb/vnnd bald nun zum jüngsten Gericht hereinbrechendem Ehrenkönige.

2. REGNuM COELORuM
Himmelreich M. P. C. Erster Theil.
Darinnen Außerlesene Gebet/ Psalmen vnnd Gesänge des Morgens/ Mittags/zur Vesper vnd Abends/ in allen Leiblichen vnd Geistlichen Hertzens- vnd Seelen nöthen zugebrauchen.

3. REGNuM COELORuM:
Himmelreich M. P. C. Ander Theil.
Darinnen das allerbeste/edleste vnd nützlichste ex Precationibus Patrum, aus den Gebetlein der Alten Väter gar kurtz in ein klein Manuale Lateinisch vnd Teutsch/vor junge Knaben in Schulen zusammen verfasset.

4. REGNuM COELORuM:
Himmelreich M. P. C. Dritter Theil.
Aller Edelstes/ Krefftiges/ Heylsames vnd bewertes Extract
Vor Gottselige Hertzen/ so gerne Wol- vnd Selig sterben wolten.
Aus H. Göetlicher Schrifft/ vnd andern Christlichen Büchern vnd Schrifften mit sonderbarem fleiß extrahiret, vnd kurtz zusammen gezogen: Also daß nichts denn eitel Marck vnd Kern/Krafft vnd Safft darinnen zufinden.
1. Die Vorbereitung zu einem seligen Ende vnd rechte Kunst Wol vnd Selig zu sterben.
2. Wie man sich in Kranckheiten verhalten sol.
3. Wie ein Mensch sich frewdig zum Tode schicken könne: Dabey Artzneyen wider die Furcht vnd schrecken des Todes.
4. Der Krancken Trost.
5. Trost wider etliche vnterschiedene vnd allerley Anfechtungen.

6. Warumb man sich nicht solle zur Melancholey gewehnen: Darbey etliche Mittel die Schwermuth zu stillen.
7. Testament eines sterbenden Ablaß vnnd Gnadenbrieff Gottes des Himlischen Vaters.
8. Worbey ich wissen könne/daß ich ein Außerwehltes Kind Gottes sey.
9. Exempla, wie sich viel fromē Christen in jhren letzten Todes nöthen herrlich getröstet haben.
10. Fürnembste Sprüche vnd Gebetlin für Krancke vnd Sterbende.

---

5. REGNuM COELORuM:

Himmelreich M. P. C. Vierdter Theil.

Darinnen vnterschiedene herrliche außerlesene schöne Hertzsterckende Tröstungen in mancherley anliegen.

1. Vom grossen Abendmahl.
2. Von der Ewigen Versehung/ aus M. Cyriaci Spangenbergij Buchlein/ das nothwendigste gar kurtz zusammen gezogen.
3. Kurtze Außlegung vnd Inhalts des lieben Vater vnsers/ vnd vieler schöner herrlichen Trost Sprüche.
4. Jacobs Leiter.
5. Der Prediger Salomonis, aus Herrn Mart. Lutheri explicationibus.
6. Vnd andere dergleichen gar kurtze liebliche Tractätlein mehr: aus herrlichen/ herrlicher vornehmer Theologorum Scriptis, gar kurtz/ breviter & succinctè herauß gezogen/vnd vom Autore, frommen Gottseligen Hertzen/auch sich selbsten zu Trost zusammen gebracht.

---

6. REGNuM COELORuM:

Himmelreich M. P. C. Fünffter Theil.

Gar kurtze Explication vnnd schöne Außlegung des kleinen Catechismi D. M. Lutheri, aus anderer vornehmer Theologorum Predigten zusammen gefast.

---

7. REGNuM COELORuM:

Himmelreich M. P. C. Sechster Theil.

Kurtzer Extract der gantzen Bibel: Darinnen der Kern vnd Marck/vnd das nothwendigste von schönen Sprüchen vnnd Historien/ so einem Christen zur

zur Andacht/Buß vnd Bekehrung zu reitzen: Glauben/Gedult vnd Hoffnung zuerwecken: Trost in allem Creutz vnnd Anfechtungen zu geben: Christlichem Gott wolgefelligem Leben/seligem Absterben/vnd ewiger Seligkeit zu erlangen/ teglicheſ Manual vnd Hand Büchlein seyn kan/ begriffen vnd verfasset seyn.

Nun folgen Opera Henrici Baryphoni VV. Musici & Phonasci Quedlinburg. præclari: Welche dem Autori M. Prætorio, als dieselbe jhm newlicher zeit zu handen kommen/sehr wolgefallen. Vnd weil er befunden daß mit denenselbigen Operibus allen Musicis, nicht allein Tyronibus, sondern auch Theoricis vnd Practicis mercklich gedienet seyn werde: So hat er / dem Gemeinen Besten zu gute / selbige mit Göttlicher verleyhung zum Druck zu befördern/willig auff sich genommen.

I. Henrici Baryphoni VV.

Exercitationes Harmonicæ, quibus omnia tam ad Theoriam, quàm ad Praxin Musicam necessaria per Aphorismos, Theoremata & Problemata nervosè & dilucidè expediuntur.

II. Diatribe Musica Artusia:

Ex Tabulis Ioan. Mariæ Artusii collecta, Latinè reddita, exemplis illustrata & publici juris in usum & gratiam Germanorum Italicam linguam non callentium facta studio & operâ Henrici Baryphoni.

III. Henrici Baryphoni DISSERTATIO:

De modis Musicis è veterum & recentiorum tam Græcorum quàm Latinorum & Italorum monumentis excerpta & in lucem edita in gratiam Philologorum & Musices amantium.

IV. Isagoge Musica Euclidis cum Notis Henrici Baryphoni.

V. Henrici Baryphoni VV.

Isagoge Musico-Theorica ex Fundamento Mathematico coram ratione & sensu judicium proportione & Monochordo exercentibus proaucta in gratiam Petri Conradi Φιλομούσου.

VI. Henrici Baryphoni Plejades Musicæ:

Quæ præcipuas quæstiones Musicas discutiunt, ad omnia quæ Theoriæ & Melopœiæ plurimum inserviunt ex veris fundamentis Mathematicis exstructa, Theorematis septenis proponunt, exemplis illustrant, & coram judicio rationis & sensus examinant, studiosis Musices & Matheseos scitu necessariæ & lectu jucundæ.

7. Henrici Baryphoni Logiſtica Muſica,

In qua uſus proportionum in addendis, ſubtrahendis, copulandis, comparandis, æquiparandis intervallis Synopticè ob oculos ponitur.

8. Henrici Baryphoni VV. Arithmologia Harmonica.

In qua σχέσεις. Tam numerorum Harmonicorum primorum & radicalium, quàm inter ſe compoſitorum & ſecundariorum & tertiariorum tabellares in conſtituendis intervallis ſimplicibus, compoſitis, prohibitis, diminutis & ſuperfluis ob oculos ponuntur.

9. Conſonantiarum progreſsiones.

Quæ ad quosvis animi affectus exprimendos accommodæ, ita ut materiæ hilari hilaris, triſti triſtis, auſteræ auſtera & ſic deinceps reſpondeat Harmonia, è doctrina proportionum demonſtratæ ſtudio & operâ Henrici Baryphoni.

10. Henrici Baryphoni VV. Ars canendi.

Aphoriſmis ſuccinctis deſcripta & notis Philoſophicis, Mathematicis, Phyſicis & Hiſtoricis illuſtrata.

11. Henrici Baryphoni VV.

Progymnaſma Melopoëticum in παιδείαν & περιπαιδείαν tributum.

12. CATALOGUS.

Muſicorum tam priſcorum quàm recentium autore Henrico Baryphono VVernigerodano-cheruſco.

13. Hiſtoria.

Veterum Inſtrumentorum Muſicorum 25. literis Græcis & Latinis monumentis atq; Philoſophorum, Philologorum, Muſicorum & Hiſtoricorum ſcriptis collecta & publici juris facta ab Henr. Baryph. VV.

14. Exercitationes quatuor:

De Muſica vocali: De Muſica Inſtrumentali: De Muſices inventoribus: De Muſices uſu Autore Henrico Baryphono.

15. Monochordi

In Diatonico, Chromatico & Enharmonico genere deſcriptio Autore Henrico Baryphono VV.

16. Henrici Baryphoni VV. Spicilegium Muſicum,

In quo quæſtiones Muſicorum præcipuæ per Theoremata & Problemata ſuccinctè & nervosè diſcutiuntur. F. I. I. A.

Das IX. Capitel.

Instructio pro Symphoniacis

Wie die Knaben / so vor andern sonderbare Lust vnd Liebe zum singen tragen / vff jetzige Italianische Manier zu informiren / vnd zu vnterrichten seyn.

GLeich wie eines Oratoris Ampt ist / nicht allein eine Oration mit schönen anmutigen lebhafftigen Worten / vnnd herrlichen Figuris zu zieren / sondern auch recht zu pronuncijren, vnd die affectus zu moviren: In dem er bald die Stimmen erhebet / bald sincken lesset / bald mit mächtiger vnd sanffter / bald mit gantzer vnd voller Stimme redet. Also ist eines Musicanten nicht allein singen / besondern Künstlich vnd anmütig singen: Damit das Hertz der Zuhörer gerühret / vnd die affectus beweget werden / vnd also der Gesang seine Endschafft / dazu er gemacht / vnd dahin er gerichtet / erreichen möge. Dann ein Sänger muß nicht allein mit einer herrlichen Stimme von Natur / sondern auch mit gutem Verstande / vnd vollkommener Wissenschafft der Music, begabet vnd erfahren seyn: Daß er wisse die Accentus fein artlich vnd cum Iudicio zu führen / vnnd die modulos oder Coloraturen (so von den Italis Passaggi genennet werden) nicht an einem jeden Ort des Gesanges / sondern appositè, zu rechter zeit vnd gewisser maß anzubringen vnd zu appliciren, damit neben der Liebligkeit der Stimmen / auch die Kunst wol eingenommen vnd gehöret werde. Sintemal die jenigen gar nicht zu loben / welche von Gott vnd der Natur / mit einer sonderbahren lieblichen zitterten vnd schwebenden oder beben-

den Stimm/auch einem runden Halß vnnd Gurgel zum diminuiren begabet/ sich an der Musicorum leges nicht binden lassen/ sondern nur fort vnnd fort/ mit jhrem allzuviel colorirn, d e im Gesang vorgeschriebene limites vberschreiten/ vnnd denselben dermassen verderben vnd verdunckeln/ daß man nicht weiß was sie singen/ Auch weder den Text noch die Noten (so der Componist gesetzt/ vnd dem Gesange die beste Zier vnd gratiam giebt) vernehmen/ viel weiniger verstehen kan.

Welche böse Art dann/ (deren sich sonderlich auch etliche Instrumentisten angewehnet) die Auditores, sonderlich die der Kunst etwas wissenschafft tragen/ wenig afficiret vnnd erlustiget/ ja vielmehr verdrossen vnnd schläfferig machet. Derowegen damit dem Gesange seine naturalis vis vnd gratia, die jhme der Meister gegeben/ durch solche deformitet des diminuirens nit benommen/ sondern von menniglichen jedes Wort vnd Sententia eigentlich verstanden werde: Ist hoch nötig/ daß alle Cantores oder Sänger von Jugend auff in voce & pronunciatione articulata sich fleissig vben/vnd dieselbige jhnen bekant machen.

Wie aber/vnd welcher Gestalt dieses geschehen/vnd einer nach der jetzig: Newen Italianischen Manier/ zur guten Art im singen sich gewehnen/ die Accentus vnnd affectus exprimirn, auch die Trillen, Gruppen vnnd andere coloraturen, Am füglichsten vnnd bequemsten adhibiren könne: dasselbige sol in einem absonderlichen Tractätlein (Worzu Mir denn sonderlich der Giulio Romano sonsten Giulio Caccini de Roma genant/ in seiner Le nuove Musiche, vnd Gio: Battista Bovicelli dienlich gewesen) in kurtzen mit Göttlicher hülffe herfür kommen.

Zu einer lieblichen/ rechten vnnd schönen Art zu singen/ gehören/ wie auch zu allen andern Künsten/ dreyerley: Als nemblich/ Natura, Ars seu Doctrina, & Exercitatio.

1. NATV-

1. NATuRA.

Erstlich muß ein Sänger von Natur eine Stimme haben: In welcher drey Requisita vnd drey vitia zu mercken.

Die Requisita sind diese: daß ein Sänger erstlich eine schöne liebliche zittern- vnd bebende Stimme (doch nicht also/ wie etliche in Schulen gewohnet seyn/ sondern mit besonderer moderation) vnd einen glatten runden Hals zu diminuiren habe: Zum Andern/ einen stetten langen Athem/ohn viel respiriren, halten können: Zum dritten auch eine Stimm als Cantum, Altum oder Tenor &c. erwehlen/ welche er mit vollem vnd hellem laut/ ohne Falsetten/ (das ist halbe vnd erzwungene Stimme) halten könne.

Vnd hierbey sind/ Intonatio vnd Exclamatio zu mercken.

INTONATIO.

Intonatio ist/ wie ein Gesang anzufangen: Vnd sind davon vnterschiedliche Meinungen. Etliche wollen/ daß er in dem rechten Thon/ etliche in der Secunda vnter dem rechten Thon/ doch daß man allgemach mit der Stimme steige/ vnd dieselbe erhebe: Etliche in der Tertia: Etliche in der Quarta: Etliche mit anmüniger vnd gedempffter Stimme anzufangen sey/ welche vnterschiedene Arten meistentheils vnter dem Namen Accentus begriffen werden.

EXCLAMATIO.

Exclamatio ist das rechte Mittel die affectus zu moviren, so mit erhebung der Stimm geschehen muß: Vnd kan in allen Minimis vnd Semiminimis mit dem Punct/ Descendendo angebracht vnnd gebraucht werden. Vnnd moviret sonderlich die folgende Nota, so etwas geschwinde fortgehet/ mehr affectus, als die Semibrevis, welche in erhebung vnd verringerung der Stimm ohn Exclamation mehr stadt findet/ auch bessere gratiam hat. Welches in vorgedachtem Tractat außführlich vnnd mit Exempeln declarirt werden sol.

Die

Die vitia in der Stimm / sind: daß etliche mit vielen respiriren vnd Athem schöpffen: etliche durch die Nasen vnd mit vnterhaltung der Stimm im Halse: etliche mit zusammen gebissenen Zeenen singen. Welches alles nicht wol zu loben stehet / sondern die Harmony deformiret vnd anmutig machet.

Vnd bißhieher von der Natura: folget die Doctrina.

2. DOCTRINA.

Fürs ander muß ein Sänger rechte Wissenschafft haben / die Diminutiones (so sonsten in gemein Coloraturen genennet werden) lieblich vnd Appositè zu formiren.

Diminutio aber ist/wenn eine grössere Nota in viel andere geschwinde vnd kleinere Noten resolviret vnd gebrochen wird. Dieser sind nun vnterschiedliche Arten vnd Modi: Deren etliche Gradatim nacheinander folgende/geschehen: als/ Accentus, Tremulo, Gruppi vnd Tirata.

Accentus ist:

Wenn die Noten folgender Gestalt im Halse gezogen werden.

N. B. Die zweygeschwentzte Note / darunter 3. gezeichnet / bedeutet daß sie dreygeschwentzt seyn soll/ deren 32. vff einen Tact gehören.

Exempla:

Exempla:

Iota initialis & nalis in Vnisono.

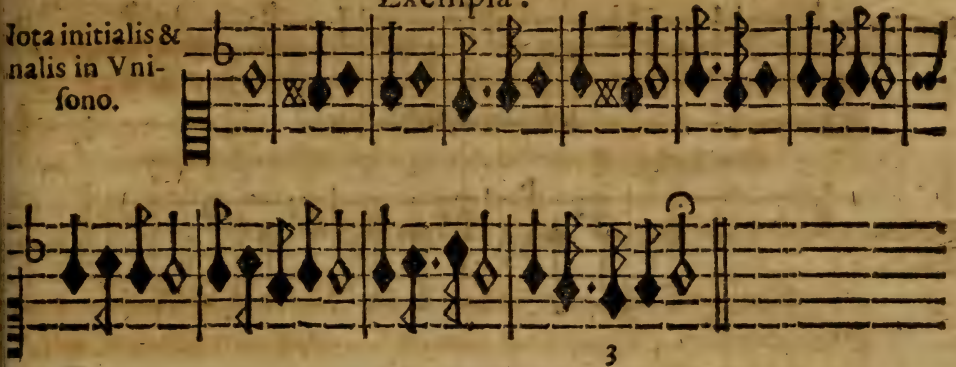

PerSecundam Aſcendendo.

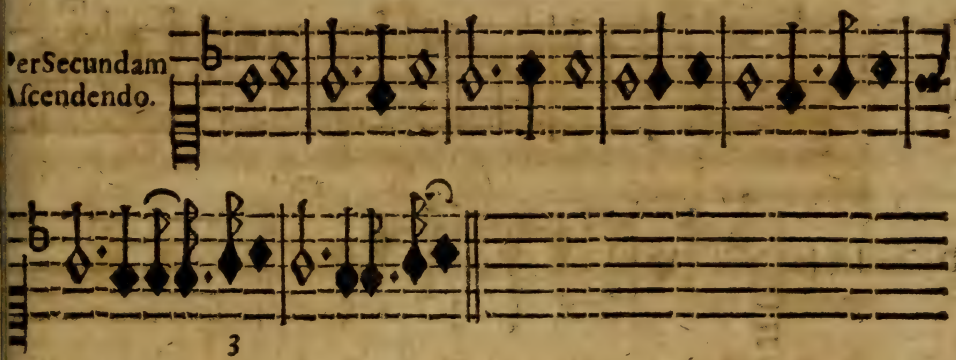

Deſcendē-do.

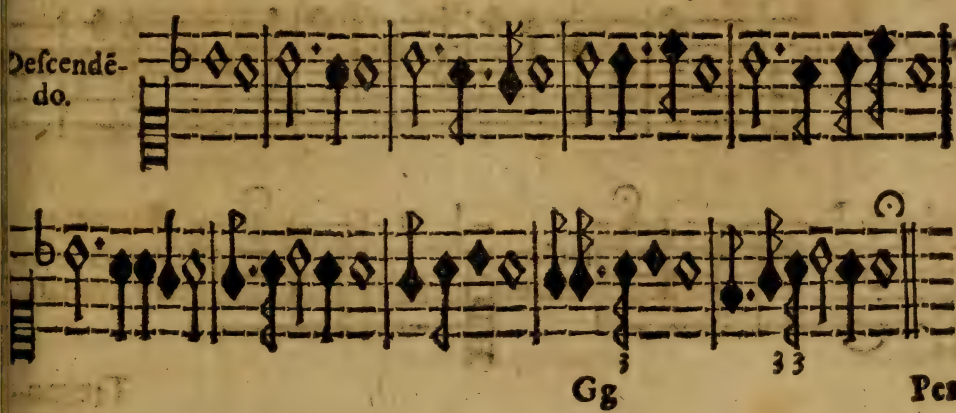

Gg Pcs

Per Tertiã aſcẽdendo.

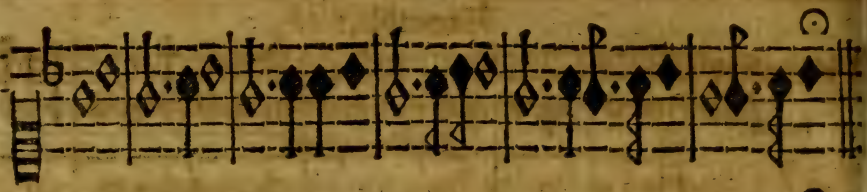

Deſcendendo.

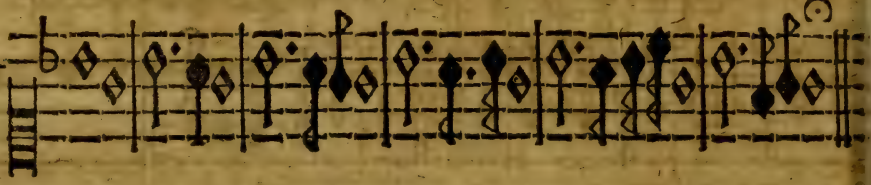

Per Quartam aſcẽdendo.

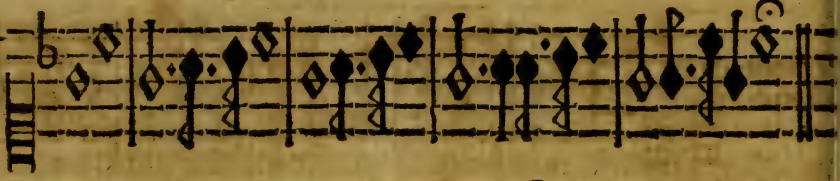

Deſcendendo.

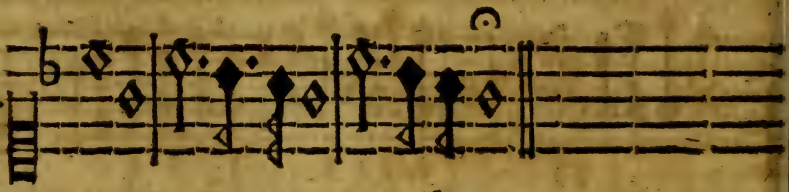

Per Quintam aſcendendo.

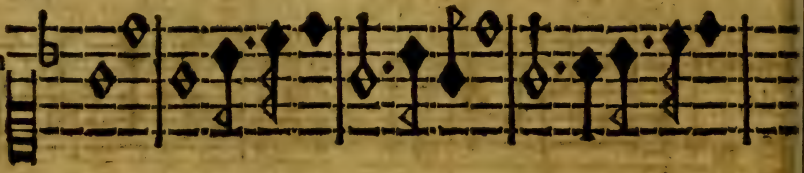

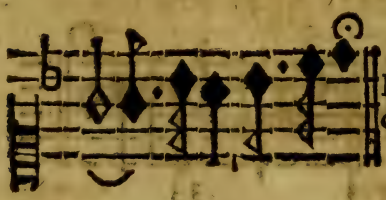

Deſcendendo.

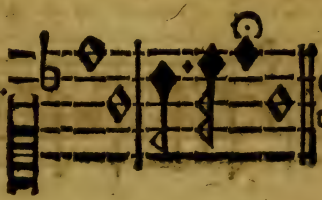

Coetera in altero Tractatu.

Tremo-

Tremolo, vel Tremulo: Jst nichts anders / alß ein Zittern der Stimme vber einer Noten: die Organisten nennen es Mordanten oder Moderanten,

Tremulus Ascendens.

Descēdens.

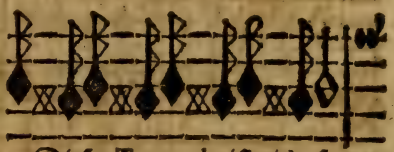

Dieser Tremulo ist nicht so gut/ alß der Ascendens.

Tremoletti.

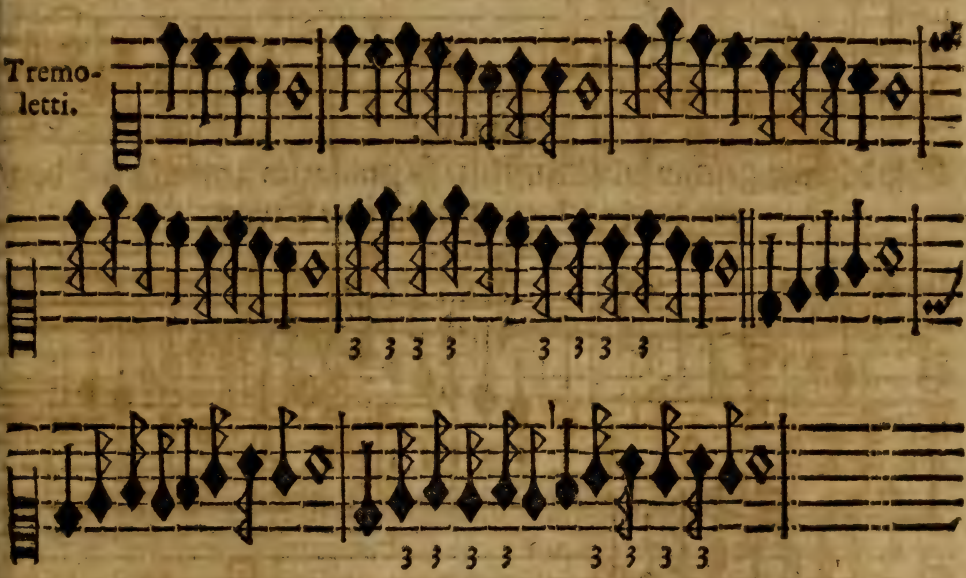

Vnd dieses ist mehr vff Orgeln vnd Instrumenta pennata gerichter / alß vff Menschen Stimmen.

Gruppo : vel Groppi :

Werden in den Cadentiis vnd Clauſulis formalibus gebraucht / vnd müſſen ſcherffer alß die Tremoli angeſchlagen werden.

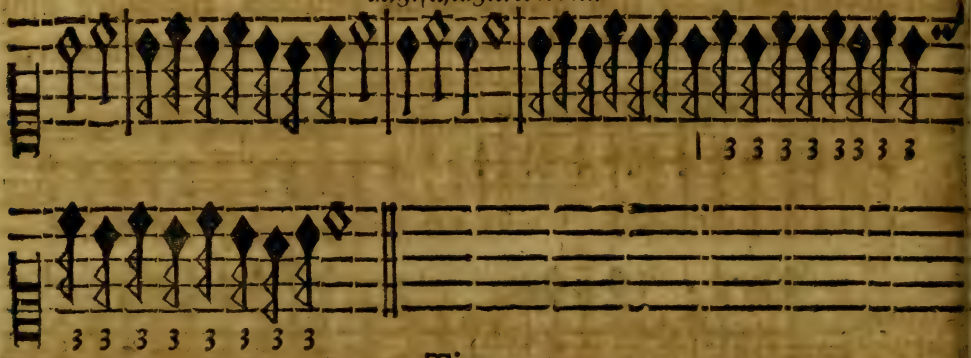

Tiratæ :

Sind lange geſchwinde Läufflin / ſo gradatim gemacht werden / vnd durchs Clavier hinauff oder hervnter lauffen.

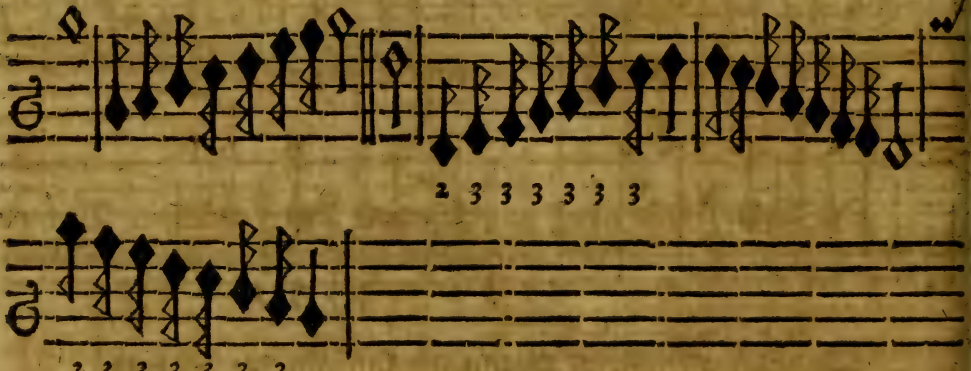

Je geſchwinder vnd ſchärffer nun dieſe Läufflein gemacht werden / doch alſo das man eine jede Noten recht rein hören vnd faſt vernemen kan: Je beſſer vnd anmütiger es ſein wird.

Die

Die Diminutiones, so nicht gradatim fortgehen / sind Trillo vnd Passaggi.

Trillo:

Ist zweyerley: Der eine geschiehet in Vnisono, entweder auff einer Linien oder im Spatio; Wann viel geschwinde Noten nacheinander repetiret werden.

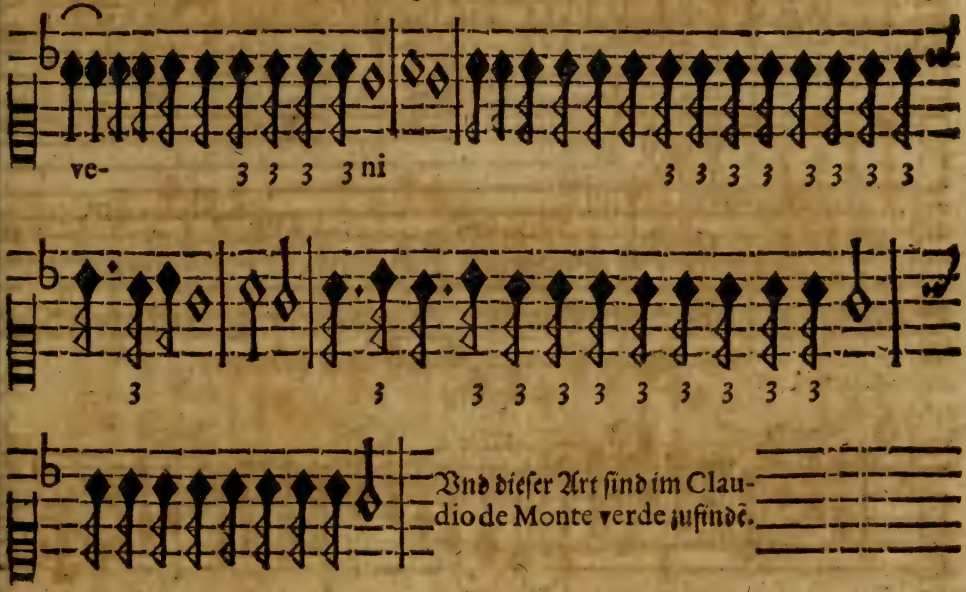

Der Ander Trillo ist vff vnterschiedene Arten gerichtet. Vnd ob zwar einen Trillo recht zu formiren, vnmüglich ist außm vorgeschriebenen zu lernen/es sey dann / das es viva Præceptoris voce & ope geschehe / vnd einem vorgesungen vnd vorgemacht werde/ darmit es einer vom andern/gleich wie ein Vogel vom andern observiren lerne. Dahero Ich auch noch zur zeit/ausser vorgedachtem Giulio Caccini, in keinem Italianischem Autore dieser Art Trillen beschrieben/sondern allein vber die Noten, so mit einem Trill formiret werden sollen/ ein t: oder tr: oder tri: vbergesetzet befinde: Jedoch hab ich etliche Arten alhier obiter mit bey zusetzen nötig erachtet / damit die noch zur zeit vnwissende Tyrones, nur in etwas sehen vnd wissen mögen was ohngefehr ein Trillo genennet werde.

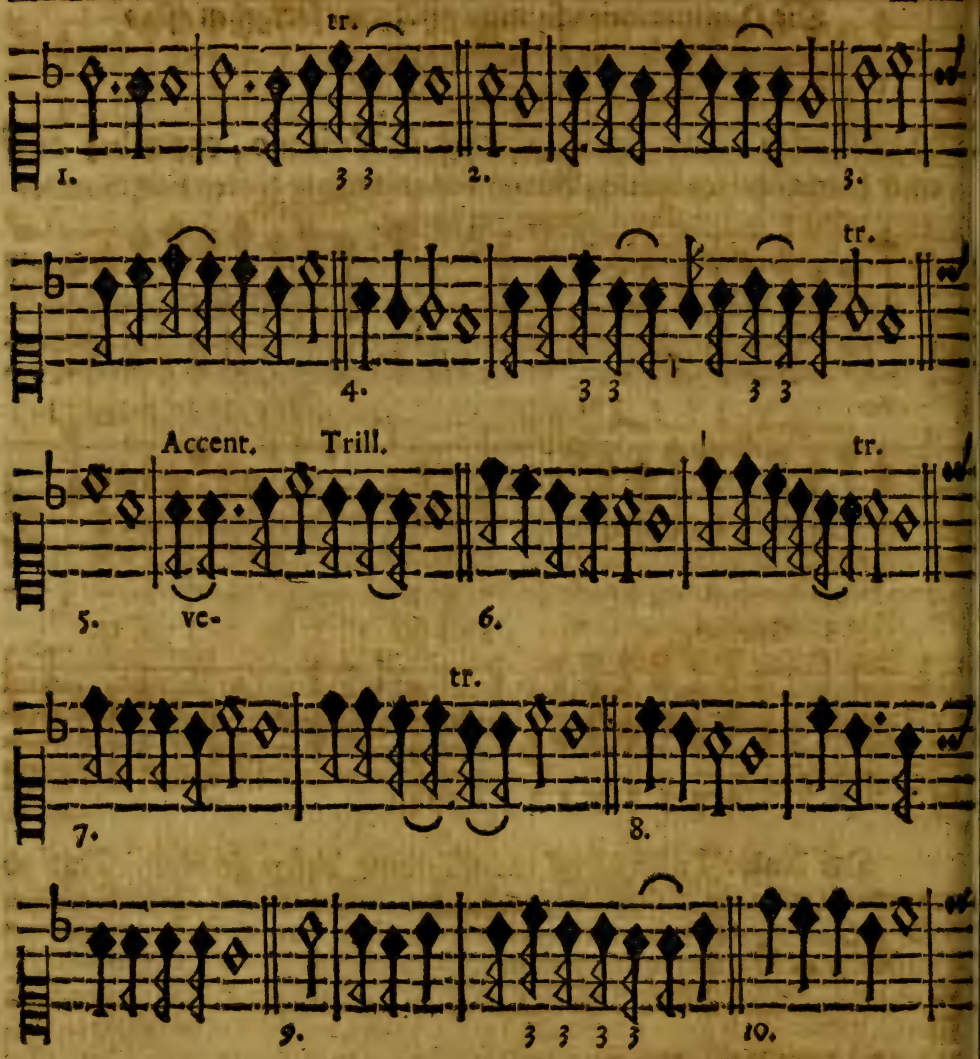

Grup-

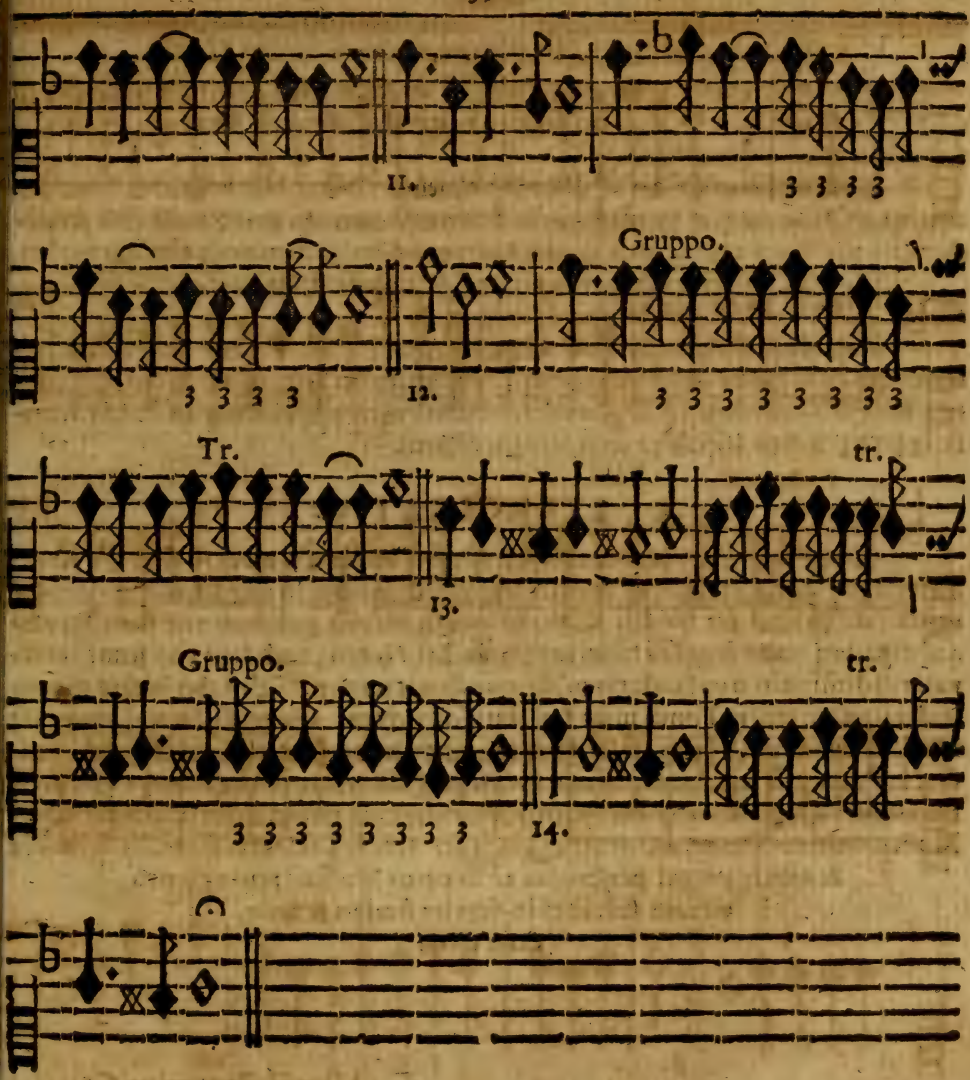
11.
3 3 3 3
Gruppo.
3 3 3 3
12.
3 3 3 3 3 3 3
Tr.
tr.
13.
Gruppo.
tr.
3 3 3 3 3 3 3 3
14.

Passaggi.

Sind geschwinde Läuffe / welche beydes Gradatim vnd auch Saltuatim durch alle Intervalla, so wol ascendendo alß descendendo, vber den Noten so etwas gelten/gesetzet vnd gemacht werden.

Vnd sind zweyerley Art: Etliche sind einfeltige / so mit Minimis oder SemiMinimis, oder Minimis vnd SemiMinimis zu gleich formirt werden: Etliche sind zerbrochene / so aus Fusis oder Semifusis, oder Fusis vnd Semifusis zugleich gemacht werden.

(Die SemiMinimæ werden von den Italis Chromata; die Fusæ aber SemiChromata: Die Semifusæ, Bischromata genennet.)

Anfahende Schüler aber dieser Kunst/ sollen Erstlich bey den einfechtigen vnd einfeltigen Passaggien den anfang nemen / vnd hernacher gemachsam in den zerbrochenen/mit Fusis gespickten sich fleissig exerciren vnd vben/biß sie endlich an die mit Semifusis gerathen / vnd dieselbe zu wege bringen können.

3. EXERCITATIO.

Damit man aber dieses/ was bißher kürtzlich berühret worden / desto besser einnemen könne / so muß solches mit allerley vnd vielen Exempeln auff mancherley Art diminuiret (do denn der modus Diminutionum darvber gezeichnet vnd man sich darauß zuersehen / welcher gestalt dieser vnd jenner Art Noten, auch diese vnd jenne Intervalla zu diminuiren vnd coloriren) demonstriret werden. Weil aber solches zu weitleufftig/ vnd in diesem Tomo nicht kan begriffen werden: So wolle der wohlmeinende Musicus vnd Cantor hiemit so lang vorlieb nemen/biß der sonderliche außführliche Tractat in Præceptis vnd Exemplis, mit Göttlicher hülff in kurtz von mir an den Tag gegeben werde. Dahin ich den gutherzigen vnd nach solcher newen Art zu singen begierigen Musicum wil remittiret vnd gewiesen haben/ꝛc. Interea valeat & vivat, meq; fovere & amare pergat benevolus ac sincerus Musicus; cui ego pro viribus fideliter in-servire studeo & aveo, dum vivo:

Micaël Prætorius Cr.

Letzlich hab ich noch dieses allhier mit beyzubringen / auch mit anzuhengen nötig erachtet.

Als 1. beym X. Capittel / fol. 87. vnd fol. 90.

Dieweil / wegen vielerunterschiedlichen Variation der Concertat-Stimmen in den Concert-Gesängen / es sich nicht allzeit schicken wollen / daß der Altus in den Altum, der Tenor in den Tenor, der Bass in den Bassum hette können eingesetzet werden: So hab ich auff ein ander Mittel bedacht seyn müssen. Vnd dieweil man doch ohne das die andern Stimmen / so nach dem Cantu, Alto, Tenore vnd Basso folgen / mit den Numeris vnd Namen / Quinta voce, Sexta parte, oder Quinto, Sexto &c. bezeichnen muß: So hab ich mich bedüncken lassen / daß es nicht vnfüglich / von fornen an also bald solches numerirens zugebrauchen / also vnd dergestalt:

Primus.		Cantus.
Secundus.		Altus.
Tertius.	id est	Tenor.
Quartus.		Bassus.
Quintus.		Quinta vox.

Vnd so fortan.

Ich bin gewiß / daß vernünfftige Musici, wenn sie der Sachen recht nachdencken / dißfalls mit mir gar wol eynig seyn werden; sintemal die Cantores vnd Organisten im anordnen vnd absetzen sonderliche Commoditet vnd Bequemigkeit hiedurch finden können: bevorab / wenn allzeit eine solche Tabella oder Speculum Harmonicum, inmassen im Basso Generali meiner Polyhymniarum ich allzeit darbey gesetzt / vorhanden.

2. Beym XII. Capittel fol. 91. 92.

Dieweil ich auch mehr dann gewiß bin / daß etliche Musici (so jetzige newe Italianische Art zu componiren noch zur zeit nicht observiret / vnd anfangs meine eygentliche Meynung vielleicht so bald nicht assequiren / oder auch anders / alß ich es gemeinet / außdeuten köndten) von diesem meinem Opere etwa sinistrè atque ita minùs dextrè judiciren werden. So kan ich wol leyden / wilauch drumb gebeten haben / daß mir solche vnd dergleichen scrupel entweder schrifft: oder mündlich entdecket werden möchten / darmit ich einem jeden darauff meine Meynung dißfalls gründlicher vnd eygentlicher zu erkennen geben könte.

Sonsten hab ich auch noch des Gio: Franc: Capell: Venetiani, verba,

so mir newlich in einer seiner præfation zu handen kommen / auß dem Italianischen ins Teutsche vertirt / hierbey mit einsetzen wollen: da er also spricht: **Ich vergewissere die Glossatores vnd Klüglinge der jtziger Zeit gebreuchlichen Music: daß / wenn man in den Ripienen (das ist in Pleno choro) die Chore doppelt abschreiben / vnd einen oder zween mit einander in Vnisonis, den andern vnd dritten in Octaven zugleich fort musiciren lest / wie man denn solches vberall also machen kan: Daß der Gesang vff solche Manier viel frölicher vnd völliger sich hören lasse: Vnd macht gar einen schönen effectum: Audite, probate, acquiescite. Hæc ille.**

Dieses bezeuget nun die Erfahrung / daß solches in 3. 4. 5. Choren / gar wol kan observirt werden: Denn es im Gehör / sonderlich in grossen Kirchen gut ist / ob es gleich sonsten vffm Cartell nach Art der Regel vnd Composition nicht könte zugelassen werden. In Moteten aber mit 6. 7. vnd 8. Stimmen / kan solches gar wol vermitten / vnd rein gesetzet werden. Daß ich es aber in Polyhymnia Panegyrica an etlichen Ortern mit der Capella Fidicinia also / wie fol. 100. vnd 118. angezeigt worden / gehalten / vnd die Instrumental-Stimmen in derselben Capella F. vor vnd an sich selbst vntereinander rein vnd just / vnd also auch die Concertat-Stimmen vor sich allein gesetzet: dasselbe hab ich mit sonderm Fleiß vnd gutem Bedacht also setzen vnd ordnen wollen: Darmit ich nur probiren vnd dadurch erfahren könte / wie sich die Harmonia in solcher Art erweisen vnd hören lassen möchte.

Wenn man per Choros musiciren / vnd bey etlichen vnterschiedenen Choren / sonderliche Organisten oder Lauteniſten ordnen wil: So zweiffelt mir nicht / es werde ein jeder / ohn mein erinnern / wissen / daß der General-Baß so offt muß abgeschrieben / vnd einem jeden Chor darinnen mit roter oder anderer Dinten vnterstrichen werden / was ein jeder bey seinem Chor schlagen solle.

Aber hiervon in dem absonderlichem Tractat vom General-Baß / geliebts Gott / mit mehrem.

Jm General-Baß Polyhymniæ III. Panegyricæ, seynd fornen an / so wol auch in den Notis bey einem jeglichen Concert, noch allerley notwendige Admonitiones vnd Observationes zu finden / die zum Dritten Theyl dieses Tomi Tertij referiret werden können.

No-

NOMINA AUTORUM,

So in diesem Tomo Tertio angezogen werden.

Alexander Vtendal.
Alexius Neander.
Alphonsus de Monte Dolio.
Andreas Gabriel.
Antonius Cifra.
Aristides Quintilianus.
Augustinus Agazarius.
Benedictus Palavicinus.
Bernhardus Strozzi.
Claudius de Monte verde.
Felix Anerius.
Franciscus Petrarcha.
Henricus Glareanus.
Hieronymus Iacobi.
Jacob de Kerle.
Iacobus Hendelius.
Jacobus Gastoldi.
Iacobus Regnardus.
Ioan Baptista Fergusius.
Ioan Bapt. Bovicelli.
Ioan Gabrieli.
Ioan. Lippius.
Ioan Göldelius.
Ioan Leo Haslerus.
Ioan Maria Artusi.
Ioan Petreius.
Ioan Palestrino.
Ioannes Magirus.
Ioan Stadelmaier.
Ioannes Nucius.
Iosephus Gallus.
Iulius Caccini.
Ivo de vento.
Lambertus de Saive.
Leonhardus Lechnerus.
Ludovicus Viadana.
Lucas Marentius.
Melchior Franck.
Nicolaus Zangius.
Orlandus de Lasso.
Paulus Fiviracius.
Paulus Sartorius.
Philippus de Monte.
Principe de Venosa.
Sebastianus Miserocca.
Sessa Daranda Monachus.
Sethus Calvisius.
Sigismundus de India.
Steph. Nasimbeni.
Theodorus Riccius.
Thomas Morleus Anglus.

AB.

ABtritt oder Abzug im Ballett. 19
Abtheylung der Gesänge in einer Tabell. 3
Abtheylung der Instrument. 119

AC.

Accentus was vnd wie zu machen. 232.233

AD.

Adagio bedeut bey den Italis einen langsamen Tact. 51

AG.

Aglaia M. Pr. C. 217

AI.

Air. 17

AL.

Alemande. 25
woher genennet. 25
vnterschieden vom Galliard vnnd Pavanen. 25
haben zwey/ auch wol drey Repetitiones. 25
Alt-Bombard. 122
Alter-Baß bey den Trompetten. 172
Alt Stimme kan in der Octava höher gesungen werden. 158.197.95

AN.

Anweisung allerley Concert auff viel vnd mancherley Art anzuordnen. 224

AR.

Arce violate Lire. 121
Aria. 17
Arien, Italis Seherzi. 17
Arithmologia Harmonica Henrici Baryphoni. 228.
Arpa doppia. 121
Ars canendi. H. B. 228

BA.

Balletri: Balli. 18
woher genennet. 19
zweyerley Art. 19
mit vnd ohne Text. 19
mit Schallmeyen oder Pfeiffen gespielet. 19
dienen zu Mummereyen vnd Vffzögen. 19
haben drey Theyl. 19
Bandora: Bandör. 121
Baryton us. 112.113
wie gezeichnet. 113
Bassetto. 112.113
dessen clavis Signata. 112
zweyerley Bedeutung. 112.113
Basset Bombard. 113
Basset Bomb. Gebrauch. 162
Basset Flöten. 113
Baß wie auff die Octav oder Subbaß Violen abzuschreiben. 160
Baßgeyge. 122
gemeine Baß-Geig. 122
Grosse. 122
Baßgeyge wie zu tractiren. 148
Bassisten sollen am Ende des Gesanges am lengesten außhalten. 80
Basso Viola. 122
Bassus-Generalis seu Continuus. 124
Woher den namen. 124
Von wem erfunden. 124
Warumb erfunden. 124.129.149
dessen

Dessen nutz. 124.125
Für Cappelmeisters vnd Cantores. 124
Sol etliche mahl abgeschrieben werden. 124.125
Battuta. 84
Bawren Lieder. 21

BE.

B. ♮ vnd ♯ recht zugebrauchē. 30.31.32
Derer vnterscheid. 30.31.32
Bedeutung der Wörter
Omnes. Solus. Voce. Instrumento. Trombone. 114. 115.

BE.

Besäytete Instrument. 120

BL.

Blasende Instrument. 120
In Stiller vnd Lieblicher Music nit zugebrauchen. 149
Blockflöite. 122

BO.

Bombardo. 122
Bombardo Piccolo. 122
Bombardino. 122
Bombardone. 122
Bombard. 122
Alt Bombard. 122
Chor-Bass Bombard. 122
Groß Bombard 122
Gebrauch in gemeinē Clavibus. 161
In Quarta niedriger 162
In Quinta niedriger. 163
Bombyx. 123

BR.

Bransle. 25
Woher genennet. 25
Vnterschieden von Galliarden vnd Courranten. 25
Wie getantzet. 25

BV.

Buccina. 122

CA.

Cadentien im General-Bass wor an zu erkennen. 135
In der rechten Hand zumachen. 138
Canzone à la Napolitana. 16
Zweyerley Art. 16
Mit vnd ohne Text. 16.17
Canzonen sind weltliche Lieder. 16
Haben vngleiche Verse vnd Arten.
Sind fast den Hymnis Pindaricis gleich. 16
Canzonette. 17
Canzoni. 19
Canzoni Spirituali. 17
Capella. 113
Wird auff dreyerley Art verstanden. 113. 114
Heisset Ioh. Gabrieli so viel als Chorus Vocalis. 114.157
Wie gezeichnet. 157
Kan nicht aussengelassen werden. 114
Wird auch mit Violen Musiciret. 114
Capella heisset auch Chorus Instrumentalis vnd kan wol außgelassen werden. 115

Capella Fidicinia. 115.116
Wie dieselbe anzuordnen sey. 116
Warumb vnd von wem erfunden. 116
Woher den namen. 116
An einē absonderlichen ort zustellen. 117
Mit einem gantzen Consort als Clavicymbeln, Theorben, Pandoer, Cithern, Flöiten / Violen anzuordenen. 117
Kan wol außgelassen werden. 117
Dienet den Organisten. 117.118
Capella pro Organo, Testudine, Theorba. 118
Capella Vocalis. } 118
Instrumentalis. } 119
In pleno Choro. 118
Capelmeisters Ampt bey den Vocal vnd Concertat-Stimmen. 106
In den Ripienis. 106
Capittel des Ersten Theils. 1
Des Andern. 27
Des Dritten. 102
Capriccio. 21
Catalogus Musicorum Henrici Baryphoni. 228

CE.

C wird in Madrigalen: (C in Muteten gebraucht. 50
C. bedeutet einen langsamen: ¢ einen geschwinden Tact. 50
C vnd ¢ wie von den Componisten gebraucht. 51
Cetera. 121

CH.

Chanson. 16
Chor zun Querflöiten. 156
Menschen-Stimme. 157
Flöiten. 157
Geigen. 157
Wie ein jeder gezeichnet. 157
Chor in vielen Stimmen welche der Erste/Ander/Dritte sey. 88. 89
Chorist Fagot. 122
Gebrauch ein Quarta niedriger. 162
Desselben Höhe am Thon. 164
Chor Bass-Bombart 122
Gebrauch in Quartā niedriger. 162
Choro mutato wie zu verstehen. 107
Chorus pro Capella. 113. 114
Wie zumachen. 114.115
An welchen ort zustellen. 115
Chorus recitativus. 106
Vocalis. 107
Instrumentalis. 107
Symphoniæ. 118
Chori Instrumentales, wo hin zustellen. 197

CI.

Cithara. 121
Chitarron. 121
Cither. 121
Cither Groß vnd gemeine wie zuschlagen. 148

CL.

Clarien der Trommeter. 171
Gebrauch. 171
Clavicymbalo. 121
Clavicymbel. 121

CO.

Coloraturen. 232

Con-

Concerto: Concetto. 4
Wird auff zweyerley Art gebraucht.
In Genere. 4
In Specie. 5
Von Ludvico Viadana erfunden. 4
Wo vnd warumb. 4
Concert was eigentlich sey. 5
Concertat-Stimmen. 106.118.196
Concert mit wenig oder viel Choren mit Instrumental vnd Menschen Stimmen anzuordnen. 152 biß 168
Concerts Claves Signatas aller Stimmen/ auff zuzeichnen. 152
Concert Gesänge anzuordnen zwölfferley Art. 169
Die Erste mit Trompeten vnd Heerpaucken. 169
Wie an zustellen. 170
Die Ander Art/ mit vier Knaben einem Regahl, Positiv, Clavicymbel, Theorben oder Lauten: oder Cornet, Geigen/ Block oder Querflöit/ oder Capellæ Fidiciniæ an zuordnen. 173
Die Dritte Art/ auff Concertat Stimmen gerichtet. 175
Wird in Orgel oder Regal gesungen. 175
Hat Neunerley Manier. 175
Wie die selbe Manieren an zuordnen. 176.177.178.179.181
Die Vierde Art/ Chor gegē einander zu ordenen. 183.184
Die Fünffte Art mit Halelujah/ Gloria vnd andern vielen Ritornellis an zuordenen. 184.185
Die Sechste Art/ mit einer Symphonia an zuordenen. 189
Sinphonia woraus zu nehmen.
Die Siebende Art/ zu einer Choral Stimme/ die Instrumenta zu ordenen. 190
Die Achte Art. 191
Die Neunde Art/ mit Vocalisten vnd Instrumentisten an zu ordenen. 191
Die Zehende Art/ in abwechselung der Vocal vñ Instrumental Stimmen. 193
Die Elffte Arte/ in die Instrumenta einen Verß Choraliter zu singen. 193.194
Wie die Stimmen jhnen selbst starck vnd stille respondiren. 195
Concert (Siehe wie fein vnd lieblich) nach allen Arten Examiniret. 195
Consonantiæ müssen an jhrem natürlichen Orte stehen. 10
Consonantiæ wie vñ welche im General-Bass zu zeichnen. 130.131.132.
Consonantiarum progressiones H. Baryphoni. 228
Cornetto. 122
Cornetto Muto. 122
Gebrauch in Quarta oder Quinta höher. 162
Cornu. 122
Courante. 25

DI.

Dialogi. 16
Diana Teutonica, M.P.C. 231

Diatri-

Diatribe Musica Artusia, VV. 227
Diesis ✕ vnter oder vber der Noten wie im General-B zuverstehen. 133
Discant Geige wie zu tractiren. 148
Diminutiones. 232
Derer Art. 232
Discant Geige wie zu tractiren. 148
Discant Geigen Chor. 154
Wie gezeichnet. 154
Wie anzuordenen. 155
Discant Fagot wenn zu gebrauchen. 164. 160
Dissertatio de Modis Musicis, H. B. VV. 227
Dissonantiæ wie im General-Bass zu zeichnen. 130
Doctrina. 232
Doppia Arpa. 121
Doppel Bass Bombards gebrauch. 160. 162
Tieffe. 163
Doppel Fagot. 122
Gebrauch in Quarta niedriger. 162
Doppel Fagot wenn zu gebrauchen. 160
Doppel Harffe. 121
Wie zu schlagen. 147
Dulciano: Dulzian. 122

EC.

Echo. 16

EP.

Ἐπιφώνησις. 111

EX.

Exclamatio. 231
Moviret die affectus. 251
Wie vnd wenn zu gebrauchen. 231
Exercitatio. 240
Exercitationes Musicæ quatuor H. B. VV. 228
Exercitationes Harmonicæ H. B. VV. 227

EY.

Eulogodia Sionia. M. P. C. 217

FA.

Fagot. 122
Chorist Fagot. 122
Quart. 122
Quint. 122
Doppel. 122
Fagotten Chor. 159. 162
Wie gezeichnet. 159
Wie anzuordenen. 159
Fagotten gebrauch in gemeinen Clavibus. 161
In Quarta oder Quinta niedriger. 162. 163
Fagotto ordinario. 122
Doppio. 122
Grande. 122
Falso Bordone. 9
Faulx Bourdon. 9
Wie gemachet. 9. 10
Woher der Name. 10. 11
Vnliebliche Harmonia vnnd warumb. 10
Fantasia Ital. 21

FI.

Fidicula. 122
Fiffari. 156
Gebrauch in Quarta oder Quinta Höher. 162
Fiffaro, Traverso. 122

Figuren

Figuren im Ballet. 19
Final wie im Gesang zu machen. 80
FL.
Fladdergrob bey den Trommetern. 172
Flauto: Flauto. 122
Flauto traverso. 122
Flauto Piccolo. 122
Flöit: Flötlin. 122
Flöiten können bißweilen an statt der Capellæ Fidiciniæ gebraucht werden. 117
Flöiten Chor. 157
Wie an zustellen. 158
Diener in Stuben vnd Gemächer. 158
FO.
Forte bedeut ein starck vnnd frische Stimme. 112
FV.
Fuga. 21
Woher genennt. 21
Wie im General Bass anzufangen 138
Fundament-Instrumenta. 119
wie zuschlagen. 146
GA.
Galliard. 24
Woher genennet. 24
Hat 3. repetitiones. 24
Helt inæqualem Tactum. 24
Italis Saltarello. 24
von passamezo vnterschieden- 24
GE.
Geigen Chor. 157
Wie gezeichnet. 157
Exempla. 157
Geige. 122
Gemeine Baßgeige. 122
Groß Baßgeige. 122
General Bass auff 10. oder 12. Linien zusetzen. 135
Aus dem rechten Bass zusetzen. 141. 142
Kan bißweilen mit einem Bass-Instrument in die Orgel gemacht werden. 145
Wie einem Capelmeister zu gebrauchen. 106
Schlecht ohne viel Coloraturen zuschlagen / oder die Diminutiones mit grösser bescheidenheit zu adhibiren. 137
Gehet auff viellerley Art / per gradus saltus, tiratas vnd Notas disjunctas. 140
Wie zu schlagen. 140.
Gesäng abtheilung in einer Tabel. 3
Gesäng mit geistlichen gravitätischen Texten. 4
Weltlichen Possirlichen. 11
Zum Gassaten vnd Mumereien. 18
Der Arbeit / vnd Bawerßleute. 20
Gärtners Lieder. 20
Gesangs endschafft. 229
Gesang wie nach dem Tempore zu enden. 50
GI.
Giardiniero. 20
Woher genennet. 20
Giustiniani. 18
GR.
Grob bey den Trommetern. 172

Groß Baſs-Bombards gebrauch. 162
Groß Bombard. 122
Groß Cither. 121
Groß Italiäniſche Leyre. 121
Groß vnter Baß Viol. 163
Groppi: Gruppi. 236

HA.

Halelujah varia. 188
Harpa gemina. 121
Harffe Doppel. 121
Heer Paucken. 122
Gebrauch in Concerten. 169
Hemiola major & minor. 54
Henrici Baryphoni V V. Opera Muſica. 227.228
Himmelreich M. P. C. in 6. Theilen 225. 226
Hiſtoria veterum Inſtrumentorum H. B. V V. 228
Hymnodia M. P. C. 217
Hypodorius Mollis wird per Tertiam in das E transponiret. 82
Bißweilen per Secundam aus dem F. 82
Hypoionic° Mollis wird p Septimã transponiret. 82
HypoAeolius muß auff Querflöiten vmb ein Thon niedriger muſiciret werden. 156
Hypodorius vnnd Hypoionicus zu den tieffen Baß Inſtrumenten am bequemeſten. 163

IN.

Inſtructio junge Knaben im Singen abzurichten/ M. P. C. 223
Inſtructio ein General-Baſs zu machen/ M. P. C. 224
Inſtruction ein Concert mit Menſchen Stimmen vnd Inſtrumenten anzuordenen. M. P. C. 224
Inſtructio pro Symphoniacis. 229
Begreifft dreyerley. 230
Inſtrumentum was bedeute. 105. 114. 115
Inſtrumentiſten welche zu nennen. 105
Inſtrument abtheilung. 219
Zweyerley. 121. 122
Omni voca ſeu Totalia.
Vnivoca ſeu Simplicia. 119
Inflatilia, Tubicinia, Fidicinia, di Fiato, di Chorde. Ital. 120
Inſtrument wie Teutſch/ Welſch vnd Lateiniſch zu nennen. 121. 122
Inſtrumental-Chor wohin zuſtellen. 197
Intermedio. 110
Gebrauch. 110
Ohne vnd mit Text. 110
Mit Inſtrumental vñ Vocal Stimmen beſonder oder zuſammen. 112
Intonatio. 231
Davon etzliche meinung. 231
Intrada, Intrata. 22
Gebrauch. 23
Bey den Trommetern. 171
Intrada im Ballet. 19
Ionicus modus wird aus dem D. muſiciret. 83
Wie Transponiret. 82. 83
Iſagoge Muſica Euclidis cum Notis, H. B. V V. 227
Iſagoge Muſico-Theorica H. B. V V. 227

Italianische Leyre. 121
KL.
Kleine Alt-Posaun. 121
Klein Flötlin. 122
Klein Geige. 122
Kleine Leyre. 121
Knaben im Singen recht ab zurichten. 229
Krumbhörner Chor. 163.165
Desselbigen Höhe vnd Tieffe. 165
Claves Signatæ. 165
Wie zu Transponirn per Quartam. 165
Per secundam superiorem. 163.166
Krumbhörner im rechten Thon zu gebrauchen. 163
Krumhörner vnd Posaunen in Quarta oder Quinta niedriger zusammen zustimmen. 164
LA.
Laute. 121
Lauten wie zu schlagen. 146.147
Lauten Chor: vnd denselben anzuordenen. 168
La pavane de Espaigne. 24
LE.
Leyre: Italianische / kleine. 121
Leyre Groß/wie zu schlagen. 148
LI.
Licentia in den Modis Muficis, sonderlich Dorio, Hypodorio vñ Hypophrygio. 48
Ligaturæ.
Zweyerley. 29
Werden von den Italis mit einem strich formiret. 29
Liturgodia Sionia, M.P.C. 217
Litania M.P.C. 219
Liuto. 121
Lyra de Gamba. 121
Lyra de Bracio. 121
λύρα ἐπιγουνιδία. 121
LO.
Logistica Musica, H.B. 228
MA.
Madrigale. 11.12
Madrigalia Spiritualia. 12
Magadis. 121
Marchianische Esel haben drey Ohren. 128
Mascherada. Mascharata. 26
ME.
Megalynodia. 217
Menschen Stimmen Chor. 157.158
Messanza: Mistichanza. 17
MI.
Missa Papæ Marcelli. 150
Missodia prima. 217
MO.
Modum eines jeglichen Gesangs / in Cantu A. T. B. auch in Cantu ♮ duro vnd ♭ molli in Tabeln zuerkennen: für Cantores in Noten. 36.37
Für Organisten in Buchstaben. 46 47
Modorum repercusiones: vnd Final. 48
Modorum zweyerley ordnung. 36
Monochordi discriptio. H.B. 228
Mordanten: Moderanten. 235

Motetæ Nomen & derivatio. 6
Motetti, Concerti, Concentus etlichen Synonyma. 5.6.7.8
Etlichen / unterschieden. 8.9
Motetti Concertati. 8
Motetten außm General-Bass zuschlagen. 130

Mu.

Musæ Sioniæ & Aoniæ, M.P.C. 218. ad 221
Musica Organica Latino-Germanica, M.P.C. 223

N.

Natura nötig zum Singen. 231
Nicolo. 162
Niedrige Chor zu Musiciren. 108
Nomina augmentativa bey den Italis in One: Diminutiva in INO: Contemtativa in Accio. 123
Notarum valor sub Signis vulgaribus & proportionatis. 56.52.54.55
In Sextupla. 73.74.76
Noten in Tripla &c. Wie zu zeichnen. 29.30
Numeri über den Concert-Gesänge. 196

O.

Observationes zum General-Bass. 126.127
Octavarum Consecutio, wie zu dulden. 91.93.95.96.97.98.241.242
Octav-Posaun. 122.160
Omnes und Solus. 114.115
Omni Voca Instrumenta. 119
Opera M.P.C. von 199. biß 226.
Opera Musica H.B.VV. 227.228
Ordnung der Modorum nach dem Zarlino und Glareano. 36.37.&c.
Organum: Orgel. 121
Organum pneumaticum. 121
Organo piccolo. 121
Organi pars postica. 121
Organisten Tabulatur. 126
Organisten Errores im General-Bass. 128.
Organisten / beim General-Bass zu observiren. 125.126.139.143.145
Orgel Kunst für junge Organisten. 223
Orgeln Verdingnüs / Baw und Liefferung. 224
Ornament-Instrumenta. 119.120. 146

P.

PA.

Padaona. Paduana. 23
Palchetto. 115
Pandura. 121
Parti Concertate. Parteyen. 106
Parteyen zu unterscheiden. 85.87.90 241
Passaggi. 240
Passamezo. 24
Pavana. 24
Pavane de Espaigne. 24

PE. PI. PO.

Pectis. 121
Phantasia. 21
Pian: Lieblich / Lind. 112
Piffaro. 122
Piccolo Organo. 121
Pleiades Musicæ. H.B. 227

Plenus Chorus. 118
Pneumaticum Organ: 121
Polyhymniæ Variæ, M. P. C. Eccleſiaſticæ. 199
Polyhymnia Heroica ſeu Tubicinia. 199
Cæſarea. 201
Panegyrica. 202
Puericinia. 205
Exercitatrix. 207
Iubilæa Prodromus. 209
Iubilæa. 210
Varia. 212
Miſcellanea. 213
Leiturgica. 214
Continens Motetas latinas. 214
Eccleſiaſticas. 215
Collectanea. Eulogiodica.
Inſtrumentalis. 216
Poſaunen allerley Art. 121. 122
Poſaunen Chor. 159. 160. 117
Poſaunen / Quart, Quint niedriger. 162. 163. 164. 165
Eine Poſt bey den Tromettern / wie viel Tact. 171
Poſitiv. 121

PR. PS.

Præludium: Præambul für ſich ſelbſt. 21
zum Tantze. 22
Zu Motetten vñ Madrigalien. 23
Præſto: Geſchwinder Tact. 112
Primus, Secundus: Wie dieſe Wörter zu verſtehen ſeyn. 241
Principal bey den Trommettern. 170
Principia den General-Baſs zuſchlagen. 139
Progymnaſma Melopoeticum H. B. 228
Proportio Tripla. 52
Dupla. 54
Sextupla. 73
Pſalmi falſo bordoni. 9

Q.

Quartæ. 11
Quart-Poſaun.
Quart-Fagot 122. 162
Querflöit: Querpfeiff. 122
Querflöiten Chor. 156
Quinten bey den Trommettern. 170. 171
Quint Fagot. 222
Quint Doppel-Fagotten Gebrauch vnd Tieffe. 162. 163
Quodlibet. 17. 18

R.

Regale: Regal. 121
Regal zu Concertat-Stimmen. 116
Regenſpurgiſche Echo. 221
Regnum cœlorum, M. P. C. 225. 226
Relationes non Harmonicæ. 11
Retrajecte im Ballett. 19
Ribecchino. 122
Ricercari. 21. 22
Ripieni. 118. 111
Ripieni vnd Chorus pro Capella ſind Synonyma. 111
Ripieni, Wohin zu ordnen. 189
Ripieni, im General-Baſs zu obſerviren. 138. 139
Ritornello. 108. 109

Unterscheid Ritornello und Symphoniæ 109
Ritornel. und Ripieni. 111
Exempla. 125.186.187.188

S.

Säiten Chor. 168
Saltarelli. 24
Sängers eigenschafften. 229
Schalmeyen. 122
Schalmeyen Chor. 166
Schickt sich nicht zu allen Modis. Wie sie gestimmet vnnd zu gebrauchen. 166.167.168
Schwartzer Zinck. 122
Serenata. 18
Sesquialtera in Madrigalien, Galliarden, Couranten zugebrauchen. 53
Sestini. 13
Sextæ im General-Bass zu zeichnen. 132. 134
Sextam Majorem folget eine Octava. 134
Sextupla zu zeichnen. 73. 74
Signa vulgaria, & proportionata. 48.52.54
Symphoniæ zweyerley. 4.9. 22.112.118
Wie die Knaben im Singen recht abzurichten. 229
Synonyma die Choros zu unterscheiden. 118
Sonata. 22
Sonaten der Trommetter. 22.173.171
Sonetti. 15
Spicilegium Musicum H. B. 228
Spinetto. 121
Stampita. 19
Stanza. 13
Stimmen zu unterscheiden. 85.86.87
Stimmen in die Parteyen zuschreiben. 89. 90
Stimmen drey requisita. 231.232
Stimmung der Besäitteten Instrumenten.
Strichlin unter vnd zwischen den Noten. 34.35
Sub-Bass Violen. 160

T.

TA.

Tabulatur worumb erfunden. 129
Tactus. 48
æqualis. 48.49.54
Inæqualis. 48.49.52
Tardior. Celerior. 49
alla Semibreve. 49
alla Breve. 49
Trochaicus. 52.74
Major, & Minor. 52
Tactum inæqualem ad æqualem zurichten. 75
Tactus tabella. 79
Tact zun Trometten. 170
Verenderung des Tacts movirt die affectus, vnd wird mit den Wörtern Lento, Presto von den Italis notiret. 112.79.80.51
Tamburo. 122
Tänze auff gewisse vnnd vngewisse Trit. 23. 25
Τεχνολογία: vnd Tabell. 27.28
Tempus perfectū majus & minus. 49
Tem-

Tempora oder Tact, wie viel in einer viertel/halben vnd gantzen Stund können musicirt werden. 88
Tenor woher genennet. 11
Tenor in der Octav Höher zu Singen. 156. 157
Tenor Geig. 122
Tenor Posaun Höhe. 164
Termini bey den Trommetten. 171
Tertiæ naturalis locus in sonis acutis. 10
Tertien im General-Bass zuzeichnen vnd zugebrauchen. 132. 134. 136. 135
Tertiam majorem folget eine Sexta Major oder Octava. 134
Testudo. 121
Teutsche Lieder Geistlich vnd Weltliche M. P. C. 218. 219. 220. 221
Teutsche Lieder oder Tänze. 25
Theorba. 121. 147
Tibia. 122
Tibia transversa. 122
Tibiola. 122
Tibia gingrina. 122
Tiratæ. 236
Tyrocinium Musicum. 207. 209
Tympanum. 122
Toccata. 2. 3
Tomus. 1. 2. 3. 4. Syntagmatis Musici M. P. C. 221. 222. 223
Transposition im Absetzen. 80. 81
Transpositiion per Quintam in Mixolydio, Aeolio vnd Hypoionico vnangenehm. 81
Transpositio per Quartam è Duro in durum, vnbequem. 81
Wie diß zu Corrigiren. 81
Transpositio in die Secund niedriger in Dorio, Mixolydio, Hypoæolio vnd Ionico. 82
Transpositio in modo Connexo, ohne per Secundam, wird nicht concedirt. 82
Transpositio ist vor einen Organisten leichter in der Noten Tabulatur, alß in der Buchstaben Tab. zubegreiffen. 83. 84
Transpositio per Octavam, quartam vnd quintam vff den grossen Bass-Instrumenten. 163
Transpositio Mixolydii, Aeolii vnd Hypoionici, per Quartam, wie im General-Bass zu notiren. 136
Traversa. 156
Tremulo. 235
Tremoletti. 235
Trillo. 237. 238
Tripla proportio in Motetten vnnd Concerten zu gebrauchen. 53
Triplam vnd Sesquialteram zu vnterscheiden. 34
Trombone. 121. 114. 115
Trombone piccolo. 121
Majore, Grande. 122
all' Octava Bassa. 122
Trompetta: Trommett. 121
Trompetter in Concerten mit ein zustimmen. 170. 171
Tuba. 121
Tutti, was es bedeutet. 118

V.

Verenderung der Stimme / gibt dem Concert eine sonderliche gratiam, vnd mit den Wörtern Forte, Pian notiret. 112. 79
Verenderung des Tacts ist auch anmütig. 51. 79. 80. 172
Villages. 21
Vinette, Vinate. 20
Viola da Gamba. 122. 157
Gebrauch in Quarta vnd Quinta niedriger. 164
Viole de bracio. 122. 157
Violino. Violone. 122. 114. 115
Violen Chor. 157
Virginal. 121
Vivâ voce. 119
Vnisonorum Consecutio: Im Cantu, Bass vnd Mittel-Stimmen. 91. 92. 94. 241. 242
Vnivoca Instrumenta. 119. 120
Vnterricht die Trompetten vnd Herr-Paucke in der Music recht zugebrauchen. 224
Vocal-Stimmen. Vocales. 119
Voce. 118. 114. 115
Voces humanæ. Solæ. 118
Recitativæ. Concertatæ. 118
Voci Concertate, Voces Concertatæ, Concertantes. 106
Volgan bey den Trommettern. 172
Volte. Volta. 25
Vrania, M. P.C. 219

W.

Winzer Lieder. 20

Z.

Zahl vnter die Pausen zu zeichnē. 33. 34
Zahl oder Ziffern im General-Bass hochnötig/vnd was sie bedeuten. 126. 127. 128. 129. 130.
Wie sie zu schreiben. 130
Einfach besser alß zwyfach. 132
Zingel Corthol. 160. 164
Zincken Chor. 154. 155

ERRATA

ERRATA in III. TOMO.

Lectori S.

GVnstiger lieber Leser: Ob ich wol verhofft / dieser Tomus Tertius Syntagm: M. Meinem wünschen vnd begehren nach / etwas besser / herauß vnd ans Licht würde kommen seyn: So befindet sich doch leider das Wiederspiel; in deme / meiner abwesend / durch so vberaus grosse vnachtsamkeit vnd vnfleiß / so viel Errata gelassen / daß ich etliche viel Bogen anderweit vmbdrucken lassen müssen.

Vnd 1. müssen vor allen dingen die Zahlen oben auff den Blettern / vmb des Indicis willen / geendert werden. Als:

C iij. ist pagina 21. so muß vff den folgenden / 22. 23. 24. seyn / biß zum D, doselbsten die Zahl wiedervmb recht notiret ist / 25.

Vff der letzten pagina N. sol 104. seyn; vnd vff der ersten pagina O 105. vnd so fortan in P. Q. biß vffs R, do es mit 129. wiedervmb in die rechte Zahlen einfelt.

T. facie 2. sol 146. seyn.

2.

Pagina 2. linea 3. sols heissen / Canzonette.

p. 4. l. 10. 11. *Pro* quavis C. Harmonica: Wie *Dann* ein vorn:

l. 14. das *Er* gar f.

p 5. l. 7. das *Sie* die Wörter.

p. 8. l. 22. in etlichen *Zvvey*.

l. 30. daß *Sie* die Motetten.

p. 7. 12. 13. 14. 15. 16. sind viel Buchstaben in den Propriis Nominibus vnd Italicis vocabulis vnrecht / doran nun so gar viel nicht gelegen.

p. 9. l. 2. Sintemahl in des Ioan:

l. 30. nacheinander *in einer Stimme* in Vnisono.

p. 10. sollen die Tabeln also seyn.

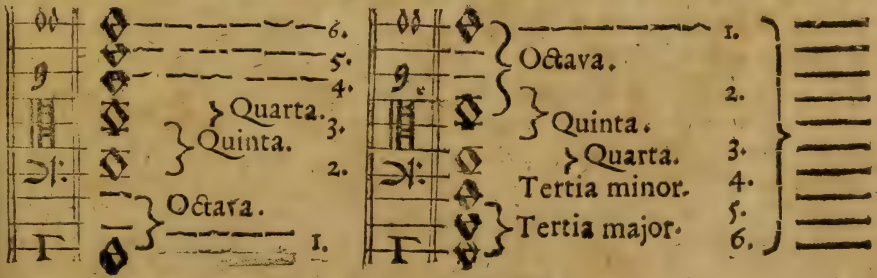

p. 11. l. 25. vocabuli *Quasi* naturam.
p. 13. l. 4. prima Srophe.
p. 18. l. 5. muß man nach dieſen Worten (durchgeführet werden) einſetzen (Autore Incerto. Dann auch ein anders / dorinnen die fünff Häuptſtücke des Catechiſmi, in fünff unterſchiedlichen Stimmen: Alß:

1. Menſch wiltu leben ſeliglich / im Baſs:
2. Wir gleuben all an einen GOtt / im 2. Cantu.
3. Vater vnſer im Himmelreich / im 1. Cantu.
4. Chriſt vnſer HErr zum Jordan / im Tenor.
5. JESus Chriſtus vnſer Heyland / im Alt; geſetzet ſeyn / Autore Iohanne Göldelio.

p. 23 l. 25. Tritt gerichtet: alß /
p. 24. l. 15. vnd daher ein Cincque Paß
l. 16. ſo viel Paß.
p. 25. l. 17. quæ fit ab aratore.
p. 29. l. 12. *Idque* non tantum.
p. 30. l. 5. fruſtra n: *fit per* plura.
l. 9. das III. Capittel.
l. 17. Quò *Mitigetur* MI.
l. 22. 25. *Harum* utraq;.
l. 25. Si ♮ quadratum.
p. 31. l. 6. das (ob zwar: ꝛc. biß ad lin. 18. darbey zuzeichnen) es nicht allein ſehr nutz vnd bequem.
p. 32. lin. ult. geſetzet / oder
p. 82. lin. ult. vnd zu ſchläfferig / in Transpoſito aber /
p. 83. l. 11. deſſen *noch* vngewohnet:
lin. ultima: ſol die 9. Nota hervnter ins c gezogen werden.
p. 84. muß auff der oberſten Noten Linea / die 3. Nota hervnter ins c gezogen werden.
p. 87. l. 23. beſondere Tabel oder Speculum.
p. 88. l. 18. vnd *nennen* die tiefſten.
p. 90. l. 14. im 10. Capittel.
p. 92. l. 15. Der Baß / *als* das fund:
l. 16. weit *von* einander.
l. 24. ſehr diſſoniret.
p. 93. l. 3. darvmb *Ich* dann /

p. 94. l. 14.

p. 94. l. 14. die *an* abſonderliche Orter/
p. 96. l. 15. Daher *es* auch
p. 98. l. 1: Alß wenn *Sie* mit
p. 100. l. 12. hinten an zu *Setzen*
l. 30. alſo rein geſetzt *ſeyn*, ſo wird
l. 34. in Quinten perfecten aber
p. 101. l. 10. vnnd ſauber *zu ſetzen*,
p. 102. l. 8. Wälſche,
p. 103. l. 20. vnd ſich-deroſelben/
p. 104. l. 4. Parti Concertatæ, Chorus
p. 105. ſind die Capita in der Tabell nicht recht aſſigniret,
p. 109. lin. 2. 29. repetirt wird.
p. 111. lin. 22. ſol es alſo ſeyn (heiſt derowegen RIPIENO eigentlich/ nicht allein Chorus plenus/ beſondern auch Reiteratæ plenitudines &c.)
p. 112. l. 14. ſol/ Fortè &c. ein newer Paragraphus ſeyn/
poſt lin. 33. iſt auſſengelaſſen: Præſtò velociter, geſchwind: Adagio, Largo, Lento, langſam.
p. 113. poſt lin. 9. ſol noch darbey ſeyn: So von den Alten der Vagand oder Vagans iſt genennet worden.
p. 114. l. 28. wo fornen an.
p. 126. l. 27. Cantiones vnd Stücke/
p. 128. l. 20. 21. Marchianiſche Eſel; das ſeind nicht meine/ ſondern des Bernardi Strotzi verba: Derowegen man mir dieſes nicht vbel außdeuten wolle.
p. 129. l. 5. errahten müſſen. l. 7. wirder *vor* ein rauch
l. 17. gelehret/ waren zuvor/
pag. 131. ſollen vff der dritte Linea/ die 7. vnd 8. Noten im A ſtehen/ vnd Linea quarta & 5. Notarum; ſol es alſo ſeyn.

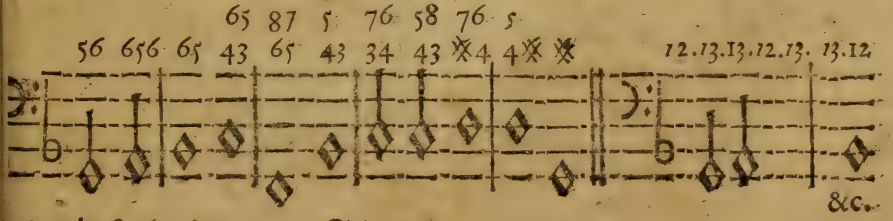

p. 135. l. 28. obern oder *vnter* Stimmen/
p. 147. l. 2. eitel *Leufflein*.

p. 48. l. 1. Cetæ-

p. 148. l. 1. Cetarone.
p. 149. l. 9. *Vmb* ein halben l. 25. zu welchem *Ende* er gerichtet.
p. 152. l. penultima, vnd *fornen* an/ die Claves
p. 158. l. 1. 2. alß im In dulci.
p. 159. gar vnten an/ noch hinzuzusetzen (welches dann auch von einem Discantisten in Octava superiore gar füglich verrichtet werden kan)
p. 170. l. 8. an *dem* Ort da
p. 172. l. 19. Heroica seu *Tubicinia*,
p. 174. l. 3. *noch* ein: oder mehr
l. ultima, *zwey* Violin/
p. 175. l. penult. bey dieser Art *Neun* unters/
p. 178. l. 22. das in kleinen Kirchen, Capellen vnd Gemächern — wenn von den Vocal &c. gesungen werden — ein Regahl ꝛc.
p. 183. l. 22. Exercitatricem
p. 199. l. 10. newe/ vnd *etliche* vom Autore:
p. 207. 206. sind die paginæ oder Columnen versetzet.
p. 213. l. 20. Miscellanea.
p. 215. post l. 1) Te Deum laudamus. 1. 2. 3. pars. à 8. & 12.
p. 227. l. 30. discutiunt, & omnia
p. 228. l. 24. Musicorum è Sacris Literis.
p. 229. l. 13. bald mit *mehliger*.
167. sol vff der 2. Noten Lini forn ein b seyn/ vnd vff der 3. Noten Liny/ sol das ander ▭ obenvff der ander Linien stehen.

ENDE.